UNIVERZITET U BEOGRADU

FILOZOFSKI FAKULTET

Sonja M. Dujmović

SARAJEVSKA SRPSKA ČARŠIJA 1918-1941. – IZMEĐU TRADICIJE I MODERNIZACIJE

doktorska disertacija

Beograd, 2015.

THE UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF ARTS

Sonja M. Dujmović

THE SARAJEVAN SERB ÇARŞI FROM 1918 TO 1941 – BETWEEN TRADITION AND MODERNIZATION

doktoral dissertation

Belgrade, 2015

mentor: prof. dr Ljubodrag Dimić, redovni profesor, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

članovi komisije:

1. dr Mira Radojević, vanredni profesor, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

2. dr Radmila Radić, naučni savetnik, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd

3. dr Aleksandar Životić, docent, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Datum odbrane:

Sarajevska srpska čaršija 1918-1941 – između tradicije i modernizacije

Rezime:

Rad u prvom dijelu predstavlja pokušaj da se definiše sociološko-politička društvena grupa čaršija, jedna tradicionalna neformalna zajednica, oblikovana u okvirima tradicionalnog društva. U toj namjeri analizirana je u prvom redu takođe tradicionalna privredna i društvena organizacija esnaf, koji je činila okosnicu formiranja čaršije. Takođe, mnoge odlike srpske crkveno-školske opštine sa svojim organizacionom i društvenom ulogom za srpsku pravoslavnu zajednicu bile su značajne za uspostavljanje i održavanje društvene hijerarhije. Isprepletenost članstva, funkcija, organizacija u ova dva dugovjeka tradicionalna foruma činili su temelje društvene strukture koja je odlučujuće uticala na dalje tokove ekonomskog, političkog i najznačajnije, društvenog razvoja Sarajeva. Pri tome, primjer sarajevske srpske čaršije ne posmatramo samo kao lokalni specifikum, nego kao model u kojem se može nazrijeti način izrastanja društvene, urbane hijerarhije na širem, jugoslovenskom prostoru, koji dijeli zajedničko civilizacijsko, privredno i društveno iskustvo.

Ukratko su u uvodnom dijelu date i promjene koje je modelirale čaršiju tokom Osmanskog Carstva, ali i one koje su sa Austro-Ugarskom Monarhijom donijele modernizacijske pomake i izmjene u funkcionisanju čaršije, ali i uloge koju je čaršija preuzela u novim okolnostima, bez vlastite strukturalne modifikacije.

Istinska izmjena uslova i društvenih zakonitosti došla je sa formiranjem prve zajedničke jugoslovenske države Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. U periodu njenog istorijski kratkotrajnog postojanja došlo je do ruiniranja čaršije kao tradicionalne ustanove, a njeni članovi su iskusili duboke i trajne promjene, tradicionalni, patrijarhalni elementi sa svojim karakteristikama ograničene efikasnosti, kreativnosti, inercije i sporog prilagođavanja doveli su do njenog nužnog postepenog utapanja u novu društvenu strukturu, bez mogućnosti da u toj silini promjena, uslovljenosti i okolnosti bude nosilac i promotor pozitivnih, demokratskih, kulturih i privrednih vrijednosti koje je posjedovala i koje bi bile društveno funkcionalne.

Pod pretpostavkom da se ovi procesi, pored društveno-političkog okvira koji je u radu ocrtan, trebaju sagledati i iz perspektive samog života, ponuđen je u dijelu rada metodološki obrazac studije slučaja preko primjera uspona dvije čaršijske porodice (Jeftanovići, Besarovići), života

i djelatnosti njenih vodećih članova. Registrovana je njihova, kao i ostalih čaršijskih sinova, prisutnost u tijelima i institucijama od administrativnog, političkog privrednog i kulturnog značaja te učešće u organizacijama tradicionalnog nacionalnog predznaka.

Privatni život je elaboriran u mjeri u kojoj su to izvršena istraživanja dozvolila, a tiče se promjene opštih društvenih kretanja i vrijednosti, pozicioniranje javne uloge žena iz čaršijskog kruga, a iz privatnog života prate se koraci načina sklapanja brakova, nasljednog prava, školovanja djece, izbora stanovanja i provođenju slobodnog vremena.

U radu su na osnovu izvorne građe, pojmovnih određenja i prihvatljivih teoretskih modela kao relevantnih pokazatelja ponuđeni pokazatelji koji prate temeljne društvene procese, politički, ekonomski i kulturni kontekst, kao određujuće koordinate za učešće i djelatnost, kao i domete društvenog, ekonomskog i kulturnog uticaja čaršijskih ljudi, Srba, u međratnom periodu u Sarajevu.

Obzirom na suočavanje sa neistraženim područjem izazov je prilikom obrade bio u intenzivnoj komunikaciji s rezultatima drugih društvenih nauka. Složena problematika nalagala je nužno korištenje prave kombinatorike u metodološkom smislu. U mnogim segmentima analize, pored klasične istorijske metodologije korišteni su modeli drugih društvenih nauka, jednom riječju interdisciplinarnost je bila nužna, poželjna i jedino prihvatljiva u cilju postizanja relevantnih rezultata te se čini da je to bio jedini izlaz za korektno prilaženje jednom tako višeslojnom i problematski složenom pitanju.

Građanstvo u Sarajevu, kao modelu, nije oblikovano dugotrajnom, postepenom i kontinuiranom socijalnom transformacijom starih vodećih gradskih strukutra, a čaršija je činila to potencijalno jezgro, već naglom i agresivnom promjenom prouzrokovanom naglim prekidom uzlazne linije društvenog razvoja, skokom iz jednog u drugo društvo, potpomognutim ratnom destrukcijom, potpuno različitih ekonomskih, društvenih, političkih i vrijednosnih sistema. Ovaj diskontinuitet nije bio nikakav izuzetak na jugoslovenskom prostoru, jednostavno, nije evolutivnim procesom stvoren srednji društveni sloj koji bi u društvu obezbjednio stabilnost i trajnost. Tako da je stvaranje nove države bio jedan od potresa koji su poremetili ovaj u ne tako davnoj prošlosti započeti proces. Dodatno su ovaj tok onemogućili i drugi činioci – gubitak socijalnih i ekonomskih privilegija, nagli porast urbanog stanovništva i njegova izmjenjena politička pozicija, ekonomska kriza, tehnološka zaostalost, nedostajanje državne potpore, sudar kulturnih i političkih tradicija. Uvođenje novih društvenih vrijednosti, idejnih i sistematski provođenih, u koji se stara vodeća društvena

struktura nije uklapala, dovela je do disfukcije i tradicionalne društvene grupe čaršije. Njena uloga u provođenju organizacije i integracije društva postala je suvišna i nepotrebna.

Ključne riječi: Sarajevo, srpska čaršija, tradicija, modernizacija, Kraljevina SHS/Jugoslavija, esnaf, crkveno-školska opština, Jeftanovići, Besarovići, građanstvo

naučna oblast: Istorija

uža naučna oblast: Istorija Jugoslavije

UDK broj: 94(497.6 Sarajevo)(=163.41)"1918/1941"

The Sarajevan Serb Çarşı from 1918 to 1941 – Between Tradition and Modernization

Resume:

The failure of the first Yugoslav state can, among other things, be explained by the inherent social structure of the society and by the characteristics of a political elite which was not capable to endure the great organizational tasks and the governing of a complex state formed after the Great War.

The different ways and the level of building of the citizenry layer and the formed elites in the unified states furthermore complicated the integration of space and interest, strengthening of the state, formation of the unison leadership of a largely agrarian society and disabled the domination of a entire scale of significant factors which separated areas and communities thereby causing the appearance of additional political and economic particularisms, as well as national and cultural exclusiveness. In absence of efforts to primarily achieve political rapprochement, a division on all levels was formalized, which essentially guaranteed failure.

This paper is directed towards the elaboration, extraction and definition of the proto-elitist social forum shaped within the frames of a traditional society – the Sarajevan Serb Çarşı. Its founding, structure, functioning, influence within the Sarajevan and Bosnian and Herzegovinian framework, as well as the causes of its disappearance within Yugoslav frames are the subject of interest and a possible research model of other similar social groups.

With this intention, the analysis included its traditional origins – the economic and social organization – guild and Serb church-school municipality whose traditional organization characteristics and the social role were crucial for the Çarşı profile. An additional foundation has been offered by the interweaving of the membership, functions, and organizations of these two long-lasting traditional forums which influenced the courses of the economic, political and social life of the Serb community in Sarajevo and Bosnia and Herzegovina. Thereby, the example of the Sarajevan Serb Çarşı was not only considered as locally specific, but also as a model for detection of the development of urban hierarchy and elite on a wider Yugoslav area which shared a common civilization, economic and social experience.

We mentioned social and economic circumstances which modelled the Serb Çarşı in the period of the Ottoman Empire, but also those which, with the arrival of the Austro-Hungarian Monarchy, brought modernization advancement and changes in the functioning of the Çarşı, then its growth into an urban aristocracy and which, without structural modification but with historical necessity, imposed a new role on it – that of national leadership.

A significant change of conditions and socio-economic rules came with the formation of the first common Yugoslav state in 1918, welcomed by the Sarajevan Serb Çarşı as „Serb national liberation“ and understood as a beginning of active participation in government. However, the Çarşı was then in a new, broader, more complex and more compound political and economic space for which the traditional parameters of acting and behaving could not function any longer. In the period of historically short existence of the Kingdom, further modernization of society brought to rapid social, political and economical flows and the formation of power centres from within the state structures which ruined the Çarşı as a traditional institution and its members went trough deep and permanent changes. Traditional, patriarchal elements of the Çarşı with its characteristics of rationality and tolerance, but also limited efficiency, inertia and slow adjustment in the time of national conservatism and growing radical internationalism resulted in its inevitable and gradual sinking into a new social structure, without the possibility to be in such intensive change, conditioning and circumstances the bearer and promoter of positive economic and civilization values which it possessed and which would socially function. Pressured by these circumstances and discouraged they saw an exit in de-politicization, withdrawing economically into the tradition of Bosnian and Herzegovinian regionalism, confirming their new, peripheral role.

These processes, beside the socio-political framework depicted in the work, were also observed from a micro-historical perspective, using a methodological pattern of a case study through examples of the rise of two Çarşı families (Jeftanovići, Besarovići), and the life and activities of their prominent members. We have registered their presence, as well as of other Çarşı sons, in the bodies and institutions of an administrative, political, economical and cultural importance, as well as their involvement in the traditional and national organizations.

The private life was elaborated to an extent that the scarce archival materials allowed it, and chiefly concerns changes of general social movements and values, positioning of the role of women from the Çarşı circles, and from the private life we have traced the steps in which

marriages were arranged, inheritance law, education of children, choice of dwelling and how people chose to spend their free time.

The paper follows the fundamental social processes on the basis of source materials, terminological definitions and acceptable theoretical models. We have outlined the political, economical and cultural context, which have all defined the coordinates for the involvement and activities of Serbs from Sarajevo, as well as the range of the social, economical and cultural influence of the Çarşı people.

The Serb citizenry of the inter-war period in Sarajevo was not shaped by a long-lasting, gradual and continued social transformation of old leading city structures, and Çarşı made that potential core, but rather through the changes caused by a sudden break of the upward line of social development, aided by war destruction, via a leap from one society to another which had completely different economical, social, political and value systems, whereby an important change of city oligarchy took place, which made it completely dependent on the unreliable political influences. The creation of a new state was just one of the quakes which shook this process which was started not so long ago. This discontinuity was not an exception in the Yugoslav area. Simply stated, the middle social layer was not created through an evolutional process and thus could not provide the society with stability and endurance. This flow was additionally prevented by other factors as well – the loss of social and economical privileges, the sudden rise of the city population, but not of a traditionally tolerant urbane culture, its changed political position, the economical crisis, technological backwardness, the lack of state support, the clash of political and cultural traditions on a state level.

The introduction of new social values, ideological, political and cultural, which were implemented systematically, and into which the old social structures could not fit, made the Sarajevan Serb Çarşı dysfunctional as a traditional social group. Its potential role in the implementation of organization and integration of the city's society, of Bosnia and Herzegovina and the influence in the Kingdom became superfluous and unacceptable, which was consequentially also the reason for its demise.

Key words: Sarajevo, Serb Çarşı, tradition, modernization, Kingdom of SCS/Yugoslavia, guild, Serb church-school municipality, Jeftanovići, Besarovići, citizenry

Sarajevska srpska čaršija 1918-1941 – između tradicije i modernizacije

PREDGOVOR ..... I - XXI

UVOD

A. Vrijeme tradicije
   1. Sarajevo – grad privilegijâ 1
   2. Pretpostavke formiranja čaršije 8
      a. Esnaf kao bazni forum čaršije 8
      b. Crkveno-školska opština 20

B. Počeci modernizacije - austrougarska vlast u Sarajevu 29

   a. Srpska nacionalna društva i politička stranka – počeci modernog funkcionisanja srpske zajednice 36
   b. Tijela državne uprave – osmanska i austrougarska 43

C. Srpska čaršija Sarajeva u Velikom ratu 47

I DIO Od prostorne granice ka političkoj periferiji – sarajevska srpska čaršija u novom državnom okviru

1. Pojam čaršije 74
2. Sarajevo i njegova urbana fizionomija u međuratnom periodu 81
3. Sarajevska čaršija u prelaznom periodu formiranja KSHS 133

II DIO Od privatnog ka javnom

Porodice sarajevske srpske čaršije i njeni najistaknutiji članovi 151

1. Jeftanovići
   A. Manojlo Jeftanović (1781-1878) – veliki gazda 152

B. Gligorije Jeftanović (1841-1927) - poslovno i društveno carstvo ... 157
C. Dušan Jeftanović (1884-1941) – vrijeme iskušenja 191
2. Besarovići 258
A. Vojislav Besarović 265
B. Ostali Besarovići 301

III DIO Javna sfera djelovanja sarajevske srpske čaršije 309

1. Učešće u upravnim tijelima 310
2. Učešće članova srpske čaršije u političkoj strukturi 330
3. Sinovi srpske čaršije u ekonomskim forumima grada 361
4. Pozicije u tijelima nacionalnih institucija i kulturnih društava 392
A. Crkveno-školska opština 392
B. Srpska društva 398

IV DIO Privatni život sarajevske srpske čaršije 415

Zaključna razmatranja 441

Izvori i literatura 448

Prilog 1. Porodično stablo porodice Jeftanović 474

Prilog 2. Porodično stablo porodice Besarović 475

Biografija 476

Izjava o autorstvu 477

Izjava o istovetnosti štampane i elektronske verzije doktorskog rada 478

Izjava o korišćenju 479

Predgovor

Osnovni interes za naznačenu temu pokrenut je nakon provedenih istraživanja i rada o srpskom građanstvu u Bosni i Hercegovini 1918-1941, proistekao iz nepoznanice o sudbini članova vrha pokreta za crkveno-školsku autonomiju srpske pravoslavne crkveno-školske opštine na prelazu iz XIX u XX st., koji su kratko vrijeme nakon toga nastavili političku borbu za čuvanje vjerskih i nacionalnih interesa srpske zajednice u Bosni i Hercegovini u drugim oblicima. Kako je on obuhvatao grupu ljudi koji su tokom austro-ugarskog perioda bili stalno prisutni ne samo u vođstvu ovog pokreta, nego i vodeće ličnosti crkveno-školskih opština, stožeri srpskih nacionalnih udruženja, moralne vođe srpske političke organizacije i glavni predstavnici srpskog naroda u organima uprave, te neizbježne žrtve austrougarske odmazde tokom I svjetskog rata, a obzirom da dostupna literatura, ali ni korišteni izvori međuratnog perioda nisu ukazivali na tragične sudbine ovih ljudi, to je više bilo indikativno zbog čega se njihov angažman nije nastavio u vremenu Kraljevine SHS/Jugoslavije, ili ukoliko jeste zbog čega je bio u toj mjeri minimalizovan da se njihova imena gotovo i ne pominju. Istraživanje nestanka jedne grupe sa javne scene, do tada sa neizostavnim, učestalim pojavljivanjem, bez čijeg su učešća bili nezamislivi politički događaji i procesi obilježeni u izvorima i štampi vremena do Velikog rata, veterana srpske borbe za istinsko političko priznanje, nestanka jedne političke energije i kruga ljudi koji ju je nosio, njeno poniranje u istorijskim događajima novog državnog i društvenog okvira, novim istorijskim tokovima prožetim mnogobrojnim promjenama na svim nivoima, motiv je da se barem naznače neki razlozi koji su uzrokovali da do toga dođe.

Zapitanost za karakter procesâ koji su do toga doveli, bez mogućnosti da se njihov tok sazna na osnovu jasne i otvorene faktografije ukazivala je na nužnu potragu u kategorijama društvene strukture, traženje razumijevanje prošlosti jednog društvenog segmenta, pokretanje pitanja rekonstrukcije jedne društvene pojave u bosanskohercegovačkoj stvarnosti, ali ne kao njen specifikum, nego kao dio jednog sveobuhvatnog društveno-ekonomskog razvoja na širem prostoru.

Ovako postavljen problem otvorio je brojna pitanja, a jedno od osnovnih koje se nametnulo, obzirom na prostornu i vremensku situiranost ove društvene grupe, je sljedeće - u kojoj su mjeri faktori modernizacije uticali na izmjenu statusa čaršije, koji su to bili, koje snage i šta je od karakteristikâ čaršije kao tradicionalne grupe ostalo da

funkcioniše u izmijenjenim okolnostima. Pitanja koja prethode ovome u vremenskom nizu mogu se navesti na sljedeći način. U kojoj mjeri je bosanskohercegovačka urbana tradicija, ukorijenjena u osmansko nasljeđe, bila onaj faktor koji je odredila i korijen i prirodu navedene društvene grupe? Da li je zaista ovo nasljeđe dominantnog i dugovjekog istorijskog trajanja onaj osnov u kome se formirala i oblikovala, ali vremenom i mijenjala ova društvena datost? Kako se ona kroz austrougarski period mijenjala i u kojoj mjeri, te kako je „dočekala“ period omeđen dvjema formativnim godinama 1918.-om i 1941.-om, znamenitim po kraju jednog i početku drugog rata? Koje su to društvene, političke, ekonomske i kulturne prilike u bosanskohercegovačkom društvu koje je Kraljevina iz temelja izmijenila i u kojoj se mjeri ova društvena grupa uspjela prilagoditi, mjenjajući svoj karakter ili odustajući od njega? Koje su to promjene i procesi koji su ubrzali njenu metamorfozu, mimikriju ili nestanak? Šta se desilo sa okruženjem grupe, sredinom, gradom u kojoj je ona živjela, koja je bila njegova funkcija u novonastalim prilikama, dominantno obilježenim procesom integracije u novu državu, stalnim pokušajima i uspješnim centralističkim i državnim, ali političkim i ekonomskim neuspjelim i iscrpljujućim dezintegrativnim procesima? Šta je gradu, sa šarenilom religijskih i protonacionalnih tradicija i djelovanja, ali i ovom društvenom stratumu donijela nova država, tj. u kojoj je mjeri bili izmijenjen kontekst koji je prouzrokovao, odredio promjenu statusa, način djelatnosti i stavove ove društvene grupe? U kojoj je mjeri i koji segment modernizacije odredio postepeno povlačenje iz društvenog, političkog života grada ove društvene grupe? Šta se to desilo da se poslovično nazvani poticajni procesi modernizacije svojim djelovanjem negativno odraze na privredni, preduzetnički i moralni duh sarajevske srpske čaršije? Njena metamorfoza i ritam prelaza u drugi sociološki okvir je naredno pitanje koje se također nameće.

Brojnost ovih pitanja ukazuje na značaj identifikacije razvojnih društvenih etapâ i jedne društvene pojave unutar njih, zatim ponekad tihi, a ponekad burni tok društvenih, ekonomskih i kulturoloških promjena koje su uslovile karakter i funkcionalnost te društvene grupe – čaršije. Uočavanje dosada nedovoljno misaono i istraživački obrađene teme, što je bio dio istoriografskog zanemarivanja proučavanja društvene strukture i njegovih segmenata, pokazalo se iskustveno korisnim, ali rezultiralo veoma zahtjevnim i iscrpljujućim istraživačkim radom naročito iz razloga što istoriografija nije ostavila dovoljno vidljiv doprinos za ovu društveno-istorijsku pojavnost.

Da bi se došlo do kritičke sume potrebnog saznanja o naznačenom problemu savladavana je i obuhvaćena obimna i raznovrsna literatura. Ponovno preispitivanje sintetske istoriografske literature jugoslovenske istoriografije za međuratni period otkriva njenu pretežnu zaokupljenost političkim fenomenima, političkim događajima i procesima, ali i ona nije u potpunosti zaokružena.[1] Isti put utirala je i bosanskohercegovačka istoriografija. Formiranje političkih stranaka na prostoru Bosne i Hercegovine, kao sastavni dio organizacije stranaka iz nacionalnih centara,[2] stranačko opredjeljenje tokom izbora i djelovanje među glasačkom populacijom prati se gotovo po pravilu do 1929. godine.[3] Izuzetno djelo Nedima Šarca *Uspostavljanje šestojanuarskog režima 1929. godine sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu* izdvaja se svojom analizom i studioznošću u problematiziranju kako ove formativne godine, tako i procesa koji su joj prethodili,[4] jer period druge decenije jugoslovenske države, značajan za razumijevanje procesa uoči II svjetskog rata nije u bosanskohercegovačkoj istoriografiji bio do sada predmet detaljnih istraživanja (osim neprevaziđene studije šireg okvira: Ekmečić Milorad, *Osnove građanske diktature u*

[1] Nezaobilazne sinteze klasične istoriografije i one „s kraja veka“: Čulinović Ferdo, *Jugoslavija između dva rata*, knj. I-II, Zagreb, 1961; Ćirković, Božić, Ekmečić, Dedijer, *Istorija Jugoslavije*, Beograd, 1973; Petranović Branko, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, I-III, 1988; Petranović Branko, Zečević Momčilo, *Agonija dve Jugoslavije*, Beograd, 1991; Matković Hrvoje, *Povijest Jugoslavije (Hrvatski pogled)*, Zagreb 1998; Dimić Ljubodrag, *Srbi i Jugoslavija. Prostor, društvo, politika*, (Pogled s kraja veka), Beograd, 1998.

[2] Gligorijević Branislav, *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd, 1970, Gligorijević Branislav, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919-1929*, Beograd, 1979; Matković Hrvoje, *Svetozar Pribičević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature*, Zagreb, 1972; Gaković Milan, *Savez zemljoradnika do 1929. godine*, Sarajevo 1982; Krivokapić-Jović Gordana, *Oklop bez viteza, O socijalnim osnovama i organizacionoj strukturi Narodne radikalne stranke u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 1918-1929*, Beograd, 2002; Radojević Mira, Demokratska stranka o državnom preuređenju KJ (1935-1941), *Istorija 20.veka*, vol. 9, br. 1-2, Beograd, 1991; Radojević Mira, Demokratska stranka i jugoslovenska ideja, *Istorija 20. veka*, vol. 13, br. 2, Beograd, 1995; Gligorijević Branislav, Zemljoradnička stranka, *Istorija 20.veka*, vol. 13, br. 2, Beograd, 1995; Popović Nebojša, Srpske parlamentarne stranke u Kraljevini SHS 1918-1929, *Istorija 20. veka*, vol. 26, br. 2, Beograd, 2008.

[3] Purivatra Atif, *Jugoslovenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Sarajevo, 1974; Išek Tomislav, *Djelatnost Hrvatske seljačke stranke u Bosni i Hercegovini do zavođenja diktature*, Sarajevo, 1981; Išek Tomislav, *Hrvatska seljačka stranka u Bosni i Herecegovini 1929-1941*, Sarajevo, 1991; Begić Dana, Akcija muslimanskih građanskih političara poslije skupštinskih izbora 1935. godine, *Godišnjak Društva istoričara BiH (GDIBiH)*, XVI, 1967; Kraljačić Tomislav, Narodna radikalna stranka u Bosni i Hercegovini na izborima za Ustavotvornu skupštinu, *Prilozi*, god. 5, br. 5, Sarajevo, 1969; Kraljačić Tomislav, Organizovanje i struktura Radikalne stranke u Bosni i Hercegovini, *GDIBiH*, 19, Sarajevo, 1970-1971; Kraljačić Tomislav, Radikalna stranka prema agrarnoj reformi u Bosni i Hercegovini (1919-1921), *Radovi Filozofskog fakulteta*, god. 7, Sarajevo, 1972-1973; Kraljačić Tomislav, Organizacija radikalne stranke u Banjoj Luci (1919-1929), *Banja Luka u novijoj istoriji (1878-1945)*, Zbornik radova s naučnog skupa održanog u Banjoj Luci od 18-20. novembra 1976. godine, Sarajevo, 1978.

[4] Jednako vrijedna zbirka članaka istog autora neosporno zaslužuje pažnju - Šarac Nedim, *Teme naše novije istorije*, Sarajevo, 1981.

Evropi između dva svetska rata, Sarajevo, 1965),[5] nego se znanja o tom periodu crpe iz rezultata rada drugih jugoslovenskih istoriografskih centara.[6] Istoriografski interes iskazan je za 1939. godinu, koja je nagovijestila raspad državnog sistema, pokrenula političko pregrupisavanje i radikalizaciju nacionalnih zahtjeva, kao i sveopšti politički nemir uoči rata.[7] Raspad države u devedesetim godinama prethodnog vijeka pokrenuo je lavinu političkih i istoriografskih propitivanja oko njenog nastanka 1918. godine, načina i motivâ ujedinjenja i donio mnoštvo raznovrsnih zaključaka, ali naučnu vrijednost i polazišta za nove analize su ostavile samo neke davno napisane i pokoja nova studija, utemeljene na temeljitim istraživanjima.[8]

---

[5] Obogaćeno saznanje o ovom periodu u totalitetu nude djela autora osobenog stila, metode i erudicije: Mitrović Andrej, *Fašizam i nacizam*, Beograd, 1979/2009; Mitrović Andrej, *Angažovano i lepo*, Beograd, 2011; Mitrović Andrej, *Vreme netrpeljivih – politička istorija velikih država Evrope 1919-1939*, Beograd, 2012.

[6] Nezaobilazne su studije: Stojkov Todor, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929-1935*, Beograd, 1969; Stojkov Todor, *Vlada Milana Stojadinovića*, Beograd, 1986; Radojević Mira, *Udružena opozicija 1935-1939*, Beograd, 1994. Prilozi koji su obogatili saznanja o ovom periodu – npr. problemom represije u ovom periodu bavi se Dobrivojević Ivana u knjizi *Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra 1929-1935*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2006.
Pojedinačni prilozi bosanskohercegovačke istoriografije su sporadični: Klarić Tihomir, Sarajevski *Pregled* prema šestojanuarskoj diktaturi, *Prilozi*, Sarajevo, XXIV, 25/26, 1990, Hadžirović Ahmet, Petomajski izbori 1935. godine u bosanskom dijelu Drinske banovine, *GADAR*, Sarajevo, VII, 1967, Bandžović Safet, Koncepcije Srpskog kulturnog kluba o preuređenju Jugoslavije (1937-1941), *Prilozi*, br. 30, Sarajevo, 2001;

[7] Boban Ljubo, *Sporazum Cvetković-Maček,* Beograd, 1965; Radojević Mira, Sporazum Cvetković-Maček i Bosna i Hercegovina, *Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena*, Beograd, 1995; Begić Dana, Pokret za autonomiju Bosne i Hercegovine u uslovima sporazuma Cvetković-Maček, *Prilozi, Institut za istoriju radničkog pokreta*, br. 2, Sarajevo, 1966; Gaković Milan, Savez zemljoradnika (Zemljoradnička stranka) i sporazum Cvetković-Maček, *Zbornik za istoriju Bosne i Hercegovine*, Beograd, 1997; Dujmović Sonja, Sporazum Cvetković-Maček i autonomija Bosne i Hercegovine u viđenju sarajevskih radikala, *Prilozi*, Institut za istoriju u Sarajevu, br. 33, 2004; Dujmović Sonja, Srpsko građanstvo u Bosni i Hercegovini prema Sporazumu Cvetković-Maček, *Tokovi istorije*, Institut za savremenu istoriju Srbije, br. 1-2, Beograd, 2005.

[8] Na ovom mjestu je ponuđen izrazito uzak izbor: Janković Dragoslav, *Jugoslovensko pitanje i Krfska deklaracija*, 1979. godine, Beograd, 1967; Gligorijević Branislav, Stapanje Srbije s jugoslovenskom državom, Zbornik radova *Srbija na kraju prvog svetskog rata*, knj. 8, Beograd, 1990, 127-135; Boban Ljubo, Kada je i kako nastala Država Slovenaca, Hrvata i Srba, *ČSP*, 3, Zagreb, 1992, 45-60; Stanković Đorđe, *Srbija i stvaranje Jugoslavije*, Beograd, 2009; Kapidžić Hamdija, BiH za vrijeme I svjetskog rata (Držanje austrougarskih vlasti prema jugoslovenskom pitanju i stvaranju jugoslovenske države), *GADAR*, IV-V, Sarajevo, 1964-1965.
Bosanskohercegovački pogled na ujedinjenje 1918. godine predočen je rezultatima početnih istraživanja u: Godina 1918. – bosanskohercegovčako iskustvo, *Historijska traganja*,br. 3, Institut za istoriju, Sarajevo, 2009, sa radovima: Pelesić Muhidin, Drijemanje na ramenu vremena ili žudnja za vlašću predvodnika iznad nada i strahova sunarodnjaka (Bošnjački političari u prevratničkom vremenu sloma Imperije i rođenja Kraljevine, Kamberović Husnija, Projugoslavenska struja među muslimanskim političarima 1918. godine, Katz Vera, Hrvati u Bosni i Hercegovini prema ujedinjenju 1918. godine, Dujmović Sonja, Srpska pravoslavna crkva u Bosni i Hercegovini i stvaranje nove države (Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca) 1918. godine, Brkljača Seka, Neke karakteristike integracijskih procesa Bosne i Hercegovine u novu državu, Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca/Jugoslaviju. Najnovije djelo koje se detaljno i prilično uspješno bavi problemom ujedinjenja iz srpske vizure je knjiga Drage Mastilovića *Između srpstva i jugoslovenstva, srpska elita iz Bosne i Hercegovine i stvaranje Jugoslavije*, Banja Luka, 2012. Prilog ovoj temi dao je i Ranko Pejić, Stavovi

Napor da se bosanskohercegovačka međuratna stvarnost istraživački izdvoji iz jugoslovenskog okvira dala je pionirske rezultate,[9] te slijedi još dugotrajan rad zasnovan na prijedlozima i idejama predočenim gotovo sa svakog okupljanja domicilnih istoričara,[10] ali i pravcima utrtim iskustvom i misaonim preispitivanjima o putevima, metodama, filozofiji, a posebno o budućnosti istoriografije autorâ drugih jugoslovenskih istoriografskih centara.[11] Politički i istoriografski interes tih centara prema Bosni i Hercegovini, iskazan tokom prethodnog rata i nakon njega, posustao je

---

bosansko-hercegovačkih političara o ideji ujedinjenja jugoslovenskih naroda tokom prvog svjetskog rata, *Radovi*, br. 1, Banja Luka, 1998; Svim ovim istraživanjima prethodila su davno objavljeni tekstovi: Stulli Bernard, Od majske deklaracije do januarskog memoranduma Jugoslavenskog kluba, prilog historiji 1918-e u našim krajevima, *Pregled*, br. 9, Sarajevo, 1958; Kapidžić Hamdija, Austro-ugarska politika u Bosni i Hercegovini i jugoslovensko pitanje za vrijeme prvog svjetskog rata, *Pregled*, br. 9, Sarajevo, 1958; Krizman Bogdan, *Raspad Austro-ugarske i stvaranje jugoslavenske države*, Zagreb, 1977; Krizman Bogdan, Bosna i Hercegovina i jugoslovensko pitanje 1918. godine, *Prilozi*, Sarajevo, IV, 4, 1968.

Veliki doprinos ovom pitanju ponudio je Arhiv Bosne i Hercegovine objavljujući zbirku dokumenata pod nazivom *Narodno vijeće SHS za Bosnu i Hercegovinu, Narodna vlada i Glavni odbor Narodnog vijeća SHS za Bosnu i Hercegovinu*; inventari i građa, Sarajevo, 2008.

[9] Šehić Nusret, *Bosna i Hercegovina 1918-1925 - privredni i politički razvoj*, Sarajevo, 1991. Ovo djelo, pored svog nesumnjivog doprinosa nastalo je najvećim dijelom na analizi objavljene građe koja se tiče godine ujedinjenja: Kapidžić Hamdija, Rad narodnog vijeća HS BiH u novembru i decembru 1918, *GADAR*, 1963, III, str. 147-328; *Istorija Saveza komunista Bosne i Hercegovine*, I-II, Sarajevo, 1990. predstavlja napor grupe autora čija je nesumnjiva vrijednost leži u prevazilaženju okvira naznačenog naslovom i polazište je za dalja istraživanja. Zbornik *Bosna i Hercegovina i svijet* (Sarajevo, Institut za istoriju, 1996), nastao je u atmosferi rata i iskazuje napor da se osmisli profesionalni pravac. Djelo grupe autora *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata* (Bosanski kulturni centar, Sarajevo, 1998) sinteza je znanja o Bosni i Hercegovini u udžbeničkoj formi, sa različitim naučnim dometima pojedinih autora.

Isović Kasim, Struktura i funkcionisanje organa državne uprave u Bosni i Hercegovini od 1918-1924. godine, *GADAR*, II, Sarajevo, 1962; Dujmović Sonja, Prilog pitanju centralizma – učešće Srba u upravnim tijelima Bosne i Hercegovine 1918-1941, *Prilozi*, 37, Sarajevo, 2008.

[10] *Savjetovanje o istoriografiji Bosne i Hercegovine (1945-1982)*, Sarajevo, 11. i 12. 2. 1982, Posebna izdanja ANUBiH, knj. LXV, Odjeljenje društvenih nauka 12, Sarajevo 1983; Referati sa međunarodnog naučnog skupa Historiografija o Bosni i Hercegovini 1980-1998, *Prilozi*, 29, Institut za istoriju, Sarajevo, 2000, Naučni skup *Istorijska nauka o Bosni i Hercegovini u razdoblju 1990-2000*, ANUBiH, Posebna izdanja, knj. CXX, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 36, Sarajevo, 2003. Klarić Tihomir, Protivrječnosti savremene istoriografske nauke, *Opredjeljenja*, Sarajevo, XVII, 1, 1986; Šehić Nusret, Novine u planiranju naučnoistraživačkog rada u Bosni i Hercegovini u oblasti istoriografije (Povodom nedavno usvojenog Izvedbenog projekta istraživanja iz oblasti istorije), *Pregled*, Sarajevo LXXVI, 9-10, 1986.

[11] Gross Mirjana, *Historijska znanost: razvoj, oblik, smjerovi*, Zagreb 1976. (2. izmijenjeno i dopunjeno izd., Zagreb 1980); Gross Mirjana, *Suvremena historiografija. Korijeni, postugnuća, traganja*, Zagreb, 1996; Mitrović Andrej, *Raspravljanje sa Klio, o istoriji, istorijskoj svesti i istoriografiji*, Sarajevo, 1991; Mitrović Andrej, *Propitivanje Klio. Ogledi o teorijskom u istoriografiji*, Beograd, 1996; Stanković Đorđe, *Iskušenja jugoslovenske istoriografije*, Beograd, 1988; Stanković Đorđe, Ljubodrag Dimić, *Istoriografija pod nadzorom*, I, Beograd, 1996; Dimić Ljubodrag, Jugoslovenska država i istoriografija, *Tokovi istorije*, 1-4, 1999; Ekmečić Milorad, Promenjiva sudbina pojma filozofija istorije, *Istorija 20.veka*, vol. 18, br. 2, 2001; Kisić Kolanović Nada, Historija i postmoderna teorija pripovijedanja: Hayden White i Dominic LaCapra, *ČSP*, vol. 35, br. 1, 2003; Gross Mirjana, O historiografiji u posljednjih trideset godina, *ČSP*, vol. 38, br. 2, 2006; Marković J. Predrag, Milićević Nataša, Srpska istoriografija u vreme tranzicije - borba za legitimitet, *Istorija 20. veka*, vol. 25, br. 1, 2007; Jovanović Miroslav, Radivoj Radić, *Kriza istorije*, Beograd, 2009.

u zadnjoj deceniji,[12] ali je potaknuo nova bosanskohercegovačka istraživanja, koja su rezultirala često publicističkim i nacionalno-romantičarskim interpretacijama,[13] ali istovremeno i onim koji su uz uvažavanje starijih rezultata o nacionalnim prilikama unutar Bosne i Hercegovine,[14] te uz ozbiljne istraživačke napore ponudili polazišta za dalja preispitivanja.[15] Problematika nacionalnog identiteta i nacionalnih odnosa, kao realiteta i sveodređujuće društvene kategorije na ovom prostoru, te njihovog vjerskog utemeljenja, rađena je također u skromnom omjeru.[16] Unutar kruga o nacionalnoj problematici istoriografija je obogaćena monografijama o djelatnosti pojedinih nacionalnih zajednica putem kulturnih društava.[17]

---

[12] Radojević Mira, Bosna i Hercegovina u raspravama o državnom uređenju Kraljevine (SHS) Jugoslavije 1918-1941, *Istorija 20.veka*, vol. 12, br. 1, 1994; Radojević Mira, Politička opozicija u Kraljevini /SHS) Jugoslaviji, , *Istorija 20.veka*, vol. 15, br. 2, 1997; *Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena*, Međunarodni naučni skup 13-15. decembar 1994, Beograd, 1995; *Zbornik za istoriju Bosne i Hercegovine*, vol. 1, 2, Beograd, 1995, 1997.

[13] Izrazit primjer je Imamović Mustafa, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo 1997, čime je autor učinio korak nazad u svojoj naučno-stručnoj karijeri . Međuratni period u ovom djelu ne zauzima ni deseti dio sadržaja.

Sa druge strane, cjelovitih studija o druge dvije nacionalne zajednice u Bosni i Hercegovini još uvijek nema. U svom prilogu ovoj problematici Dušan T. Bataković u djelu *The Serbs of Bosnia&Herzegovina. History and Politics*, 1996. posvećuje međuratnom periodu devet stranica preglednog tipa.

[14] Hadžijahić Muhamed, Klasno-konfesionalna razlikovanja u ranijem društveno-političkom razvoju Bosne i Hercegovine, *Pregled*, časopis za društvena pitanja, br. 3, Sarajevo, 1953; Babić Nikola Bosna i Hercegovina u koncepcijama građanskih političkih snaga i KPJ 1941. godine, *Prilo*zi, Institut za istoriju radničkog pokreta, Sarajevo, br. 3, 1967, Đaković Luka, Istorijski aspekt nacionalnosti u bosanskohercegovačkom društvu, *Pregled,* god. 57, br. 9, Sarajevo, 1967,

[15] Pored radova sarajevskog istoriografskog doajena (Redžić Enver, *Istorijski pogledi na vjerske i nacionalne odnose u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1993; Redžić Enver, *Sto godina muslimanske politike, U tezama i kontraverzama istorijske nauke*, Sarajevo, 2000.), izdvajaju se prilozi ovoj problematici uobličeni dvotomnim zbornikom *Identitet Bosne i Hercegovine kroz historiju*, I-II, Institut za istoriju, Sarajevo, 2011. U ovom zborniku o identitetu Bosne i Hercegovine sa stajališta Srba ponuđen je prilog Sonja Dujmović, "Bosna i Hercegovina ne može ni da živi ni da umre" – situiranje identiteta Bosne i Hercegovine kod bosanskohercegovačkih Srba (do 1941. godine).

Svoj doprinos ovoj problematici dao je i neprikosnoveni autoritet. Sundhaussen Holm, Od mita regije do „države na silu": metamorfoze u Bosni i Hercegovini, *Prilozi*, 38, Sarajevo, 2009.

[16] Dujmović Sonja, Vjerski prelazi i identitet u ranijoj moderni (na primjeru Bosne i Hercegovine), Bremer Thomas (ur.), *Religija, društvo i politika. Kontroverzna tumačenja i približavanja*, Wissenschaftliche Arbeitsgruppe für weltkirchliche Aufgaben der Deutschen Bischofskonferenz, Bonn, 2002, 167-177; Dujmović Sonja, Složeni identiteti – pitanje mješovitih brakova u bivšoj Jugoslaviji, Bremer Th.(ur.), *Religija, društvo i politika. Kontroverzna tumačenja i približavanja,* 82-93.

Teorijsku postavku o izrastanju nacionalizama, kao popratnoj pojavi društvene modernizacije, te različitim putevima u izgradnji nacije i države i izgrađivanje njihovih identiteta vidi: Altermatt Urs, *Etnonacionalizam u Evropi*, Sarajevo, 1997.

[17] Kemura Ibrahim, *Uloga "Gajreta" u društvenom životu Muslimana Bosne i Hercegovine (1903-1941)*, Sarajevo, 1986; Kemura Ibrahim, Neki aspekti saradnje kulturno-prosvjetnih društava "Gajreta" i "Prosvjete*", Prosvjeta, narodni almanah, Godišnjak Srpskog prosvjetno-kulturnog društva "Prosvjet*a, Sarajevo, 1996; Kemura Ibrahim, *Značaj i uloga "Narodne uzdanice" u društvenom životu Bošnjaka (1923-1945)*, Sarajevo, 2002; Madžar Božo, *Prosvjeta. Srpsko prosvjetno i kulturno društvo 1902-1949*, Banja Luka-Srpsko Sarajevo, 2001. Značajna je i studija o vjerskim zajednicama, kao osnov za dalja istraživanja: Imamović Mustafa, *Vjerske zajednice u Bosni i Hercegovini i Jugoslaviji između dva rata*, Sarajevo, 2008.

Kao što je za uočavanje značaja nacionalnog identiteta,[18] tako je i za buđenje interesa i otkrivanje novih diskursa u proučavanju drugih društvenih fenomena, na primjer društveno-istorijskih struktura i grupa, mimo radničkog pokreta, neosporna i neprocjenjiva, kao i uvijek, podrška susjednih istoriografija. U prvom redu to se odnosi na izučavanje društvenih elita.[19] Ovaj istraživački i naučni diskurs, međutim, tek čeka rezultate bosanskohercegovačke istoriografije koji su u ovom momentu dosta

[18] Blok tekstova pod nazivom *Stvaranje etničkih i nacionalnih identiteta u južnoslovenskom prostoru iz istorijske perspektive*, Hans-Georg Fleck, Igor Graovac (ur.), *Dijalog povjesničara- istoričara*, 3, Pečuj, 12-14. maja 2000, Zagreb, 2001; blok tekstova pod nazivom N*acionalni identitet i povijesni stereotipi Hrvata i Srba jednih o drugima*, Hans-Georg Fleck, Igor Graovac (ur.), *Dijalog povjesničara- istoričara*, 4, Pečuj 20.-22. oktobra 2000, Zagreb, 2001; blokovi tekstova pod nazivom *Nacionalni identitet Hrvata i Srba*, Hans-Georg Fleck, Igor Graovac (ur.), u svim zbornicima *Dijalog povjesničara- istoričara*.

[19] Svoje istraživačke spoznaje o eliti i političkoj kulturi Dubravka Stojanović je, između ostalog, iznijela u svojim djelima *Srbija i demokratija: 1903-1914*, Beograd, 2003, te *Ulje na vodi.* Ogledi iz istorije sadašnjosti Srbije, Beograd, 2010. Za saznanja o političkoj eliti, njenom porjeklu i karakteristikama nužno je upoznati i radove Latinke Perović. Perović Latinka, Naučnik i političar: Jovan M. Žujović - Prilog proučavanju srpske elite, *Tokovi istorije*, 1-2, Beograd, 1993; Perović L., Politička elita i modernizacija u prvoj deceniji nezavisnosti srpske države. u: Perović L., Obradović Marija i Stojanović Dubravka (ur.) *Srbija u modernizacijskim procesima XX veka,* (Naučni skup**),** Beograd, 1994; Perović L., Srbija u modernizacijskim procesima XIX i XX veka, *Žene i deca 4. Srbija u modernizacijskim procesima XIX i XX veka*, Beograd, 2006., Žene i deca u ogledalu društva – feljton u *Večernjim novostima*, Perović L., Retrospektiva neuspelih modernizacija u Srbiji - Moguće pouke za budućnost, *Promene vrednosti i tranzicija u Srbiji: pogled u budućnost*, Okrugli sto, Beograd, 2003, kao i brojne članke i intervjue rasute po stručnim časopisima. Nesumnjiv doprinos ovoj problematici ponudila je **i Mari-Žanin Čalić** u delu *Socijalna istorija Srbije 1815-1941*, Beograd, 2004.

Hrvatska istoriografija je obogaćena doprinosom dviju autorica. Jedna od njih uvodi novi model kolektivne biografije srpske elite u Hrvatskoj, vrlo vješto izlazi na kraj sa mnoštvom podataka o društvnom i profesionalnom položaju njenih članova, nudeći velik doprinos socijalnoj istoriji. Rumenjak Natalija, Čelni ljudi u novčanim zavodima Banske Hrvatske 1900. – osvrt na srpsku elitu 1882-1900. godine, *Povijesni prilozi*, br. 18, Zagreb, 1999; Rumenjak Nives, Počeci gospodarske modernizacije: srpska financijska elita na prijelomu stoljeća u Hrvatskoj, *Dijalog povjesničara – istoričara*, 5, Herceg Novi 2-4. ožujka 2001, priredili: Hans-Georg Fleck, Igor Graovac, Zagreb, 2002; Rumenjak Nives, *Politička i društvena elita Srba u Hrvatskoj potkraj 19. stoljeća. Uspon i pad Srpskog kluba*, Zagreb, 2005; Iveljić Iskra, *Očevi i sinovi, Privredna elita Zagreba u drugoj polovinci 19. stoljeća*, Zagreb, 2007.

Zajednički napor srpske i hrvatske istoriografije o pitanju elite objavljen je u bloku tekstova pod nazivom Elite i modernizacija, Hans-Georg Fleck, Igor Graovac (ur.), *Dijalog povjesničara- istoričara*, 4, Pečuj 20.-22. Oktobra 2000, Zagreb, 2001.

Primjer za istraživanje pojedinih segmenata elite su djela posvećena vojnoj eliti Mileta Bjelajca (*Vojska Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918-1921*, Beograd, 1988; *Vojska Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca /Jugoslavije 1922-1935*, Beograd, 1994.; Jugoslovensko iskustvo sa multietničkom armijom 1918-1991, Beograd, 1999; Ženidbe oficira srpske i jugoslovenske vojske 1881-1941. Planirano stvaranje elite, *Godišnjak za društvenu istoriju*, god. II, br. 1, Beograd, 1995), Ranke Gašić, te izuzetni radovi o intelektualnoj eliti Ljubinke Trgovčević (Trgovčević Ljubinka, *Naučnici Srbije i stvaranje jugoslovenske države 1914-1920*, Beograd, 1987; i mnogi drugi radovi o „planiranoj eliti"), nešto starija izdanja o istom problemu: Janićijević Milosav, *Stvaralačka inteligencija međuratne Jugoslavije*, Beograd, 1984, kao i metodološki obrazac Zorice Stipetić, Problemi istraživanja inteligencije u Hrvatskoj između dva rata, *ČSP*, 2-3, Zagreb, 1971.

Jedno od teorijskih djela, od izuzetne koristi u izučavanju obilježja, strukture, organizacije, regrutacije, cirkulacije, moći i odnosa sa drugim društvenim skupinama elite je Kovačević Đuro, *Politička elita*, Beograd, 1982. Osnove za razumijevanje elite viditi još u Kus-Nikolajev Mirko, *Mostovi elite*, Zagreb, 1940. (Ova brošura je, između ostalim radovima, bila osnov optužnice za političku, pa kulturnu

teško zamislivi, obirom na temeljno nasljeđe niskog stepena autonomnosti istoriografije, nedovršenog posla tradicionalne, pozitivističke nacionalne istoriografije i vezanosti tematskog opredjeljenja za nepostojeću državnost u nacionalnom smislu,[20] kao posljedice činjenice da je u 20. stoljeću nacionalna država na evropskoj razini bila njen organizacijski okvir, a njena izgradnja najraširenija predmet istraživanja, što u Bosni i Hercegovini nije bio slučaj.

Oba ova istoriografska tema blisko su povezana sa pitanjem modernizacije društva, koje se neizbježno postavilo u posljednjoj deceniji prošlog vijeka, sa značajnim multidisciplinarnim rezultatima, naročito beogradskog istoriografskog kruga, praktično zaokruženim brojnim zbornicima radova i pojedinačnim promišljanjima, koji su doveli do mnogih preusmjeravanja u metodologiji i istraživačkim područjima, sa nastojanjima da se ponovno vrednuju i iz drugih uglova posmatraju pojedini istoriografski problemi i područja interesa i koji su poticajni i za istraživanja na bosanskohercegovačkom primjeru.[21]

Jedna od posljedica do koje je modernizacija putem narastanja kapitalizma i stvaranja slobodnog tržišta dovela u evropskim okvirima bila je velika ekonomska kriza koja nije mimoišla ni Kraljevinu SHS/Jugoslaviju. Mnogobrojna je literatura koja govori o ekonomskoj problematici za međuratni period i koja je zbog društvene uslovljenosti i važnosti jedna od ključnih za razumijevanje društvenih procesa. Dobro urađeni, zanatski i na izvorima zasnovani, više faktografski, ali ne i sintetski interpretirani, radovi ekonomista i privrednika, izdani prije II svjetskog rata, još uvijek su neosporni

---

saradnju sa okupatorom 1945. godine), te Mils S. Rajt, *Elita vlasti*, Beograd, 1964, Koenen-Iter Žak, *Sociologija elita*, Beograd, 2005.

[20] Izuzetak u ovom smislu čini pomenuta knjiga Drage Mastilovića (*Između srpstva i jugoslovenstva, srpska elita iz Bosne i Hercegovine i stvaranje Jugoslavije*, Banja Luka, 2012.), koja je na dobar način postavila ovu problematiku, nastanak srpske elite u Bosni i Hercegovini, ali u razradi je dat prenaglašen značaj, ali i kriticistički osvrt na grupu *Narodovaca*, a naročito ulogu Nikole Stojanovića i njihovu ulogu prilikom ujedinjenja, što je proizašlo iz korištenja Stojanovićevog dnevnika kao baznog izvora. Izlišni su također izneseni vrijednosni sudovi koji upućuju na pristrasnost i angažovanost autora.

[21] Mitrović Andrej, Evropeizacija i/ili modernizacija - deset teza. *Godišnjak za društvenu istoriju*, br. 2, Beograd, 1994. *Srbija u modernizacijskim procesima XX veka*, Naučni skup 19 - 21. 9. Beograd, (ur. Perović Latinka, Obradović Marija i Stojanović Dubravka) Beograd, 1994; *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka. (2) Položaj žene kao merilo modernizacije*. Naučni skup, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 1998; *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka. (3) Uloga elita*, Beograd, 2003; *Srbija u modernizacijskim procesima XIX i XX veka (4) Žene i deca*, Beograd, 2006; Banovac, Boris (2000) Modernitet, prostor i konstrukcija identiteta, *Revija za sociologiju*, 3–4 (31), Zagreb, 2000; blok tekstova pod nazivom *Procesi modernizacije u Hrvatskoj i Srbiji u 19. i 20. veku*, Hans-Georg Fleck, Igor Graovac (ur.), *Dijalog povjesničara- istoričara*, 3, Pečuj, 12-14. maja 2000, Zagreb, 2001; Petković Jelena, Vrednosti tradicije i izazovi modernizacije u oblikovanju urbane i ruralne kulture, *Facta Universitatis,* Series*:* Philosophy, Sociology and Psychology*,* Vol. 6, No. 1, Niš, 2007.

temelj za istraživanja.[22] Sa istim karakteristikama slijede djela i nakon rata – Mije Mirkovića,[23] Sergeja Dimitrijevića,[24] Nikole Vuče,[25] Rudolfa Bićanića,[26] dok su novi rezultati u elaborisanju široke ekonomske problematike sadržani u brojnim radovima Smiljane Đurović.[27] Mlađa generacija ekonomskih istoričara (Vesna S. Aleksić, Ivan M. Becić)[28] nudi i nove metodološke obrasce i na osnovu izdvojenih problema i pojedinačnih istorijsko-ekonomskih pojava i fenomena, kao djela privrednog, ali i socijalnog života Kraljevine u kojima se prelama cijelokupna privredna i ekonomska dešavanja, donosi značajne rezultate. Sličan „odnos snaga" među istoričarima nudi i bosanskohercegovačka istoriografija po pitanju interesa za ekonomska pitanja, s tim da je najmlađa generacija koja bi se bavila ovom problematikom još uvijek potpuno izostala.[29]

---

[22] Lakatoš Joso, *Jugoslovenska privreda*, Zagreb, 1933; Kukoleča M. Stevan, *Industrija Jugoslavije 1918-1938*, Beograd, 1941; Kukoleča M. Stevan, *Analiza privrede Jugoslavije pred drugi svetski rat*, Beograd, 1956, te jedanaesttomno djelo Milivoja Savića *Naša industriaj i zanati*.

[23] Mirković Mijo veže svojim djelima ova dva perioda - *Trgovina i unutrašnja trgovinska politika*, Beograd, 1931; *Spoljnja trgovinska politika*, Beograd, 1932; *Industrijska politka*, Beograd, 1936; *Agrarna politika*, Beograd, 1940; *Ekonomska struktura Jugoslavije* 1918-1941, Zageb, 1950. (1952); *Ekonomska historija Jugoslavije*, Zagreb, 1958.

[24] Dimitrijević Sergej, *Karakteristike industrije i rudarstva bivše Jugoslavije*, Beograd, 1946; *Strani kapital u privredi bivše Jugoslavije,* Beograd, 1958; *Privredni razvitak Jugoslavije 1918-1941*, Beograd, 1962.

[25] Vučo Nikola, *Ekonomska istorija*, Beograd, 1959, *Poljoprivreda Jugoslavije /1918-1941/*, Beograd, 1958; *Raspadanje esnafa u Srbiji*, Beograd, 1954.

[26] Bićanić Rudolf, *Kako živi narod. Život u pasivnim krajevima*, Zagreb, 1936; Bićanić R., *Ekonomska podloga hrvatskog pitanja*, Zagreb, 1938.

[27] Đurović Smiljana, *Državna intervencija u industriji Jugoslavije 1918-1941*, Beograd, 1986*; S Teslom u novi vek, Nova sinteza istorije*, Izabrani članci iz ekonomske istorije Srbije i Jugoslavije 1918-1941, Beograd, 1997; Da li su postojale ekonomske granice u Jugoslaviji 1918-1941, *Istorija XX veka*, 1-2, Beograd, 1992, Problemi ekonomske integracije Jugoslavije 1918-1941, *Istorija XX veka*, 1-2, Beograd, 1993.

[28] Aleksić S. Vesna, *Banka i moć*, Beograd, 2002; Becić M. Ivan, *Ministarstvo finansija Kraljevine Jugoslavije 1918-1941*, Beograd, 2012; Becić I., Finansijska politika Milana Stojadinovića, *Istorija 20. veka*, vol. 29, br. 3, Beograd, 2011; Kreditna politika Narodne banke Kraljevine Jugoslavije, *Istorija 20. veka*, vol. 28, br. 1, Beograd, 2010; Berze u Kraljevini Jugoslaviji, *Istorija 20. veka*, vol. 26, br. 1, Beograd, 2008.

[29] Kao temeljna literatura koristi se: Lakatoš Joso, Despić Aco, *Industrija Bosne i Hercegovine*, Zagreb, 1924; *Bosna i Heregovina kao privredno područje*, (uredili i izdali A. Koen, E. Džikovski i A. Sunarić), Sarajevo 1938; Marković Marko, *Bankarstvo Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1938;
Svoj životni vijek Kemal Hrelja je posvetio izučavanju bosanskohercegovačkih ekonomskih prilika (*Industrija Bosne i Hercegovine do kraja prvog svjetskog rata*, Beograd, 1961. Hrelja Kemal, *Kako je živio narod, Bosna i Hecegovina 1918-1941*, Sarajevo, 1994; Industrija i saobraćaj u Bosni i Hercegovini od 1929-1941. godine, *Prilozi*, god. II, br. 2, Sarajevo, 1966; Stanovništvo i poljoprivreda Bosne i Hercegovine 1918-1941, *Zbornik radova Ekonomskog fakulteta* u Sarajevu, I, 1966; Batin sistem između dva svjetska rata, *Zbornik radova Ekonomskog faulteta*, Sarajevo, 1972; Razvoj industrije u BiH do drugog svjetskog rata, *Acta historico-oeconomica Iugoslaviae*, vol. 1, Zagreb, 1974), da bi ga završio u koautorstvu: Hrelja Kemal, Proizvodni odnosi u poljoprivredi BiH 1918-1941.g., u: Imamović M., Purivatra A., Hrelja K., *Ekonomski genocid nad bosanskim Muslimanima*, Sarajevo, 1993.

Grad kao žarište i refleks svih ekonomskih, društvenih, političkih i duhovih strujanja i promjena postao je meta interesa istoriografske orjentacije koja je usvojila ideju o potrebi istraživanja ovog do tada zanemarenog istraživačkog polja,[30]a koja i u bosanskohercegovačkoj istoriografiji, nakon dugogodišnjeg bavljenja monografskom obradom pojedinih gradova, što čini dobar temelj daljim istraživanjima, daje svoje prve izuzetne rezultate, naročito u razradi administrativno-upravno profila gradova i njihovog zakonodavnog uređenja.[31] Primjenu u istoriografskim istraživanjima, a po uzorima na temeljne teorijske postavke drugih društvenih disciplina tek treba očekivati,[32] što će zasigurno ponuditi nove uklone i razrješenje mnogih nedoumica u sagledavanju strukture, djelovanja i pulsa gradskog života, o privrednim i kulturnim tokovima koji

---

Svoj doprinos dali su i Đaković Luka, Privilegovana agrarna i komercijalna banka za BiH, *Glasnik arhivâ i Društva arhivskih radnika BiH (GADAR*), god. VI, Sarajevo, 1966;. Kruševac Todor, Razvojni put trgovine grada Sarajeva u periodu između dva rata (1918-1941), GADAR, god. XII-XIII, Sarajevo, 1972-1973; Bošnjović Ilijas, Privreda i stanovništvo Bosne i Hercegovine u međuratnom razdoblju. *Acta historico-oeconomica Iugoslaviae*, vol. 7, Zagreb, 1980; Ekmečić Milorad, Malo preduzeće u uslovima industrijalizacije u jugoslovenskim zemjama od kraja XVIII vijeka do 1941, *GDIBiH*, XXVIII-XXX, Sarajevo, 1979; Ahmet Hadžirović, Značajnija obilježja privredne i socijalne strukture u Bosni i Hercegovini 1931-1941, *Prilozi*, br. 30, Sarajevo, 2001.
Dugogodišnji rad mostarskog pregaoca rezultirao je jednom od rijetkih monografija koje se odnose na Hercegovinu. Smoljan Vlado, *Poglavlja iz ekonomske historije Hercegovine*, 1-2, Mostar, 1996-1997;
Smiljana Đurović je dio istraživanja posvetila i sarajevskoj bankarskoj kući (Srpska centralna banka, d.d. u Sarajevu, *Istorija XX veka*, Beograd, 1998.), kao i svoju studiju Blagojević Obren, *Ekonomska misao u Bosni i Hercegovini (do drugog svjetskog rata)*, SANU, Pos. izdanja, knj. DCXXI, Odjeljenje društevnih nauka, knj. 102, Beograd, 1993.

[30] Beogradski istoriografski krug „načeo" je ovu problematiku. Marković J. Predrag, *Beograd i Evropa 1918-1941, Evropski uticaji na modernizaciju Beograda*, Beograd, 1992; Predrag J. Marković, *Beograd između Istoka i Zapada 1948-1965*, Beograd, 1996; Radina Vučetić-Mladenović, *Evropa na Kalemegdanu. „Cvijeta Zuzorić" u kulturnom životu Beograda*, Beograd, 2003; Radina Vučetić, *Prestonica nezavisne Srbije (1878-1918)*, Beograd, 2008; Radina Vučetić, *Beograd između dva rata (1918-1941*), Beograd, 2010; *Živeti u Beogradu 1879-1889*: Dokumenta Uprave grada Beograda. Knjiga 5, Beograd, 2007; Dubravka Stojanović, *Kaldrma i asfalt. Urbanizacija i evropeizacija Beograda 1890-1914*, Beograd, 2008.

[31] Pored već naučno utemeljene studije o gradovima (Iljas Hadžibegović, *Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća,* Sarajevo, 1991) značajan doprinos nude i sljedeći dosada objavljeni radovi: Seka Brkljača, Politika prema bosanskohercegovačkim opštinama i opštine prema politici u Kraljevini Srba Hrvata i Slovenaca, *Prilozi*, 33, Sarajevo, 2004; Seka Brkljača, Stanovnici gradova u Bosni i Hercegovini 1914-1941, *Prilozi*, 35, Sarajevo, 2006; Seka Brkljača, Teritorijalne samouprave u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca – od ustavne kategorije i realizacije do historiografske obrade., u: *Revizija prošlosti na prostorima bivše Jugoslavije*, Zbornik radova, Sarajevo, Institut za istoriju, 2007; Seka Brkljača, Neke karakteristike integracijskih procesa Bosne i Hercegovine u novu državu, Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, *Historijska traganja*, br. 3, Sarajevo, 2009; Seka Brkljača, Seka Brkljača, Lokalna samouprava u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1941. godine, *Mustafa Imamović – 45 godina naučnog i publicističkog rada*, Zbornik radova, Sarajevo/Gradačac, 2010; Seka Brkljača, Trgovina u gradovima Bosne i Hercegovne na klackalici tradicije i modernizacije od 1918. do 1941. godine, *Spomenica Ibrahimu Karabegoviću,* Sarajevo, 2013.

[32] Aleksandar Trumić, *Urbano selo. Grad kao prostorno-vremenski izraz društvenosti*, Sarajevo, 1981; Ognjen Čaldarović, *Urbana sociologija. Socijalna teorija i urbano pitanje*, Zagreb, 1985; Sreten Vujović (ur.), *Sociologija grada, sociološka hrestomatija*, Beograd, 1988; Sreten Vujović, Mina Petrović, *Urbana sociologija*, Beograd, 2005.

su oblikovali kako grad, tako i državu kao rezultat međudejstva grada i njegovog dominantnog ruralnog okruženja.

Bosanskohercegovačkoj bliske istoriografije su na ovaj način ponudile još jedan primjer istraživanja dijela kompleksne problematike grada, realizam njegove društvene istorije, unutar koje visoko mjesto zauzima svakodnevica,[33] čije unutrašnje tumačenje nudi raznovrsne diskurse koji osnažuju i obogaćuju tradicionalno usmjerene istoriografske pravce. Istoriografija u Bosni i Hercegovini još uvijek nema ni početnih istraživanja u ovoj oblasti za navedeni period.

Svi nabrojani istoriografski temati i literatura koja je prati bili su široko zasnovana i solidna osnova koja je poslužila kao okvir za istraživanje naznačene teme, međutim, razumijevanje uslova i okolnosti dugotrajne, neravnomjerne i tegobne izgradnje socijalne grupacije - čaršije mogla se sagledati samo uz pomoć istraživačkih rezultata predanog, strpljivog i iscrpljujućeg, načina već pomalo zaboravljenog, rada istaknutih osmanista-istoričara. Oni su prezentovali genezu najvažnijih procesa koji su oblikovali civilizacijske, društvene i ekonomske osnove dugovjekog Osmanskog Carstva, sa elementima koji su odredili način funkcionisanja društva i na prostoru Bosne i Hercegovine i to, između ostalog, putem islamizacije, tokova trgovine i organizacije gradske privrede u okviru esnafa, razvoja urbanih društvenih struktura, njihovog preplitanja tokom vremena i uloge države u svim tim procesima.[34]

---

[33] Spasić Ivana, *Sociologija svakodnevnog života*, Beograd, 2005; Tomić-Koludrović Inga, Anči Leburić, *Sociologija životnog stila*, Jesenski Turk, Zagreb, 2002; Fotić Aleksandar (ur.), *Privatni život u srpskim zemljama u osvit modernog doba,* Beograd, 2005; Ristović Milan (ur.), *Privatni život kod Srba u 20. veku*, Beograd, 2007, pojedinačna izdvojena istraživanja - Petrović Ljubomir, Problem stanovanja u kraljevini Jugoslaviji 1919-1941, *Istorija 20.veka*, vol. 18, br. 1, Beograd, 2001.
U već pomenutim monografijama o Beogradu (f.n. 30) u velikoj mjeri su se koristili postojeći teorijski obrasci za istraživanje svakodnevice.

[34] Pored klásika osmanistike (Mehmed Fuad Köprülü, *Porijeklo Osmanske Carevine*, Sarajevo, 1955; Halil Inaldžik, *Osmansko Carstvo, Klasično doba 1300-1600* Zagreb, 2002.), neprocjenjiva je za rad bila studija Nedima Filipovića (Nedim Filipović, *Princ Musa i Šejh Bedreddin,* Sarajevo, 1971.), višeslojna i istraživački sveobuhvatna, gotovo enciklopedijski sadržajna, a time i u svim segmentima neobuhvatljiva. Izuzetni su i radovi Adema Handžića (Handžić Adem, Značaj muafijeta u razvitku gradskih naselja u Bosni u XVI vijeku, *Jugoslovenski istorijski časopis*, Beograd, br. 1-2, 1974; O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI stoljeću, *Prilozi za orijentalnu filologiju (POF*), XXV/1975, Sarajevo, 1977; O gradskom stanovništvu u Bosni u XVI vijeku, POF, 28-29/1978-9, Sarajevo, 1980; *O ulozi derviša u formiranju gradskih naselja u Bosni u XV stoljeću*, POF, XXXI, Sarajevo, 1982), Hazima Šabanovića (Hazim Šabanović, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1980. *Bosanski pašaluk*, Sarajevo, 1982; *Dvije najstarije vakufname u Bosni*, Prilozi za orijentalnu filologiju, (POF), II, Sarajevo, 1952)
Nezaobilazna je studija Hamdije Kreševljakovića Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini 1463-1878,*(Izabrana djela,* knj. II, Sarajevo, 1990.), ne samo za naznačenu temu, nego što svojim živopisnim stilom ponudio sliku života nekadašnjih bosanskohercegovačkih gradova.
Sarajevom, njegovim nastankom, razvojem i privrednim tokovima bavili su se: Mušeta-Aščerić Vesna, *Sarajevo i njegova okolina XV stoljeću. Između zapada i istoka*, Sarajevo, 2005; Hadžijahić Muhamed,

Istraživački duboko ponoreni u osmanske izvore, ali i sa sposobnošću rekonstrukcije ekonomskih i društvenih procesa, nezaobilazni su temelj za razumijevanje bosanskohercegovačke prošlosti.

Čini se da je zalaženje duboko u prošlost opravdano obzirom na dugotrajnost i praksu društvenog totaliteta ljudskog života u naznačenom društveno-istorijskom kontekstu tradicionalnog, agrarnog društva i urbanih oaza koje su se u tom agrarnom moru izdizale i na osnovu kojega su se razvijale, u kojima su se s naporom odvijali procesi postepenog koračanja ka unapređenju ekonomskih i socijalnih uslova za opštedruštveni razvoj i u kome je čaršijski sistem djelovanja i njegov duh dugo vremena imao prvenstvo. Pa i pored neupitne prisutnosti pojma čaršija i česte njegove prisutnosti, pa i u socijalnom smislu, pokazalo se da to nije rezultiralo odgovarajućem istraživačkom naporu da se ono terminološki situira i obradi metodološkim postupcima humanističkih nauka. Ono je tek jedan pokazatelj zanemarivanja proučavanja društvene strukture uopšte, poslovično uslovljen tradicionalno teorijsko-metodološkim polazištem političke istorije, kao i zanemarivanja pojedinih socijalnih segmenata.

Nezaobilazna pomoć temeljnih rezultata teoretičara društva,[35] nije svoj pandan imala u odgovarajućoj, pa ni u istoriografskoj literaturi sa domaćih terena. U tom smislu davnašnji istraživački uvidi Jovana Cvijića u sociološke, etnografske i psihičke tipove balkanskih naroda, unutar kojih je „dotaknuta“ i čaršija,[36] nisu nadograđeni relevantnim studijama bar kada se o ovom pitanju radi. Jedina obimom mala, ali zaokružena studija, koja je bila od nesumnjivog značaja za rad, nastala je iz pera Danila Bilanovića, društveno i politički angažovanog radnika, mada ne i istoričara.[37] Ipak, neobično temeljita, pronicljiva i inspirativna knjžica,[38] koja fenomen čaršije prati od njenog nastanka do najnovijeg vremena, u kojoj se navode razlozi njene vitalnosti, kao i njena djelatnost, društvena pozicija, mentalitet i uticaji, ali i recidivi

---

Sarajevska muafnama, *GDIBiH*, god. IV, 1963; Zlatar Behija, *Zlatno doba Sarajeva*, 1996; *Gazi Husrev-beg, Sarajevo*, 2010.

[35] Weber Max, *Privreda i društvo*, I-II, Beograd, 1976.

[36] Cvijić Jovan, *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje. Osnove antropogeografije*, knj. I, Beograd, 1922; *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje. Osnovi antropogeografije. Psihičke osobine Južnih Slovena*, knj. II, Beograd, 1931.

[37] Danilo Bilanović - prvoborac, partizanski pomoćnik komandanta bataljona, ratni omladinski rukovodilac koji je to nastavio biti poslije rata u oblasti, republici i Federaciji. Rukovodilac u partijskim organima i u vrhu Saveza komunista BiH kao sekretar Izvršnog komiteta, narodni poslanik, ambasador SFRJ u Nigeriji i Indiji. – Riječ Raifa Dizdarevića na predstavljanju knjige Danila Bilanovića 17.12.2004. u svečanom salonu Kantona Sarajevo, Most, časopis za obrazovanje, nauku i kulturu, br. 183 (94 - nova serija), god. XXX, Mostar, februar/veljača 2005.

[38] Danilo Bilanović, *Čaršija*, SPKD Prosvjeta, Mostar, 2004.

ponašanja „koje je stvorila čaršija i koji traje duže od njenog trajanja", čak i onda kada za njeno postojanje ne postoje svi uslovi, bila je u velikoj mjeri poticajna za istraživanje. Ova socijalno-politička grupa je jedna od „gubitnika" u procesu modernizacije, čije rastakanje i u krajnjoj liniji nestajanje se pokušava rekonstruisati na mjestu i u vremenu Kraljevine, u okviru širih procesa, objektivnih strukturnih sila, isprepletenih sa neposrednim iskustvima samopoimanja, načina komunikacije i djelovanja društveno potisnutih istorijskih aktera čaršije, a sve sa teškim prihvatanjem očiglednih društvenih promjena.

Svi navedeni problematski okviri i rezultati njima zaokupljene jugoslovenske istoriografije govore o nužnosti da se zadana tema posmatra kao sastavni dio složene civilizacijske, društvno-istorijske i ekonomske slike jugoslovenskog prostora, njenog jedinstvenog nasljeđa, naročito u pogledu društvene strukture i tempa njenog razvitka, modifikacija, njenih mijena u društveno-ekonomskim sistemima koji su prethodili Kraljevini i koji su u njeno vrijeme u punoj snazi došli do izražaja prouzrokujući neizbježni društveni kontekst. Njena tematska izdvojenost samo je pokušaj da se na jednom primjeru pokaže zgusnuta vremenska, istorijska, politička i ekonomska uslovljenost, događajno vezana za Kraljevinu, koja je uslovila neuspješno kreiranje stabilnog građanskog sloja, njenu ometenost da ravnomjernim, kontinuiranim i dugotrajnim procesom izrastanja, kao što se to desilo u evropskom slučaju, postane ona vodilja društvenog razvoja. To je napor da se na maloj, lokalnoj, slici dođe do nekih opštih zaključaka o procesu koji je veoma blizak, a nekad i istovjetan procesima koji su se dešavali u vrijeme zajedničke jugoslovenske države u mnogim urbanim sredinama i koji su bili uslovljeni nuždom istorijskih, političkih i opštih uticaja, a ne slabom strukturom, lošim potencijalima ili usudom i koji su omeli tok formiranja zdrave i funkcionalne vodeće društvene strukture. Govor o sarajevskoj srpskoj čaršiji je pokušaj problematiziranja prekinutog prirodnog razvojnog toka izrastanja građanstva na jugoslovenskom prostoru.

Izvori za ovaj pokušaj rekonstrukcije i razumijevanja djelovanja društvene grupe i procesa traženi su u prvom redu u Historijskom arhivu Sarajeva. Međutim, rezultat je bio neprijatno iznenađujući, odnosno spoznaja da on ne posjeduje očekivanu građu o navedenom problemu u zadovoljavajućem obimu i zadovoljavajuće sređenosti. Ostavština porodicâ koje su pripadale čaršijskom krugu svodi se na svega nekoliko fondova, koji su na razne načine stigli u arhiv osiromašeni – selekcijom ili nemarom darovatelja, članova porodica, uništenjem tokom rata ili na druge načine. Pri tome

fond Jeftanovića, najmoćnje i bogatije porodice sa svojih 15 kutija i gotovo 5.000 dokumenata ne obuhvata više od par stotina dokumenata koji se odnose na međuratni period i to različite vrijednosti i upotrebljivosti, odnosno sadrže samo knjigu kopija pisama do 1924. godine i to desetak koji se odnose na posljednje dvije godine, pisanih već ostarjelom rukom Gligorija Jeftanovića i izblijedjelih i tintom i osjećajem za vrijeme, ali i pregaženih raznim razočarenjima, te posvećenim očuvanju porodičnog imetka. Pored toga tu su još samo ugovori o osiguranju njegovog glavnog nastavljača poslova. Iz te građe nije moguće bilo rekonstruisati porodične poslove u cjelini, težište na koje su se nasljednici „naslonili“, njihovo finansijsko poslovanje ili utvrditi stvarne gubitke ili dobitke. Za mnoge činjenice istraživanje ostaje uskraćeno i njih se može samo naslutiti, jer u prepisci se o njima raspravlja sa podrazumijevanjem. Ipak, ona je i takva, pa i arhivski nesistematično sređena, ponudila dragocjene podatke iskorištene u radu, o odnosima u porodici, dijelom o poslovima, ali i od najvećeg značaja za temu o stavu prema novom državnom okviru vodeće ličnosti sarajevske srpske čaršije i o žalu za neostvarenim u konkretnim društvenim okolnostima. Fond porodice Despić, čija se porodična kuća i danas pohodi u okviru Muzeja grada Sarajeva kao primjer očuvane srpske kuće, uopšte ne sadrži dokumentaciju za navedeni period, jer su njeni djelatni članovi u međuratnom periodu svoje poslove imali van Sarajeva, a takođe i daleko od njega završavali svoje živote. U četiri kutije djelomično sređen fond Vojislava Besarovića, politički najagilnijeg predstavnika čaršije u vrijeme Kraljevine, najvećim djelom sadržajem obuhvata njegovu djelatnost u funkciji konzula Kraljevine Danske, koji sadrži veoma značajne podatke za privrednu istoriju grada - imena sarajevskih firmi, vlasnika i profil djelatnosti, a naznačene u komunikaciji sa danskom ambasadom u Beogradu, ponuđene za moguću saradnju sa danskim tvrtkama. Dio građe je posvećen zatvorskom iskustvu tokom rata, a preostali dio odnosi se na njegovu sokolsku djelatnost. U ovom fondu ne nalazimo, osim zvaničnog, stav Besarovića o društvenim promjenama i njihovim posljedicama po porodicu ili njega samog, ali i njegovo iskustvo je bilo sasvim drugi primjer od Jeftanovićevog. Ostavština advokata Vlade Andrića, člana Stručne komisije za izradu projekta zakona za konačno uređenje agrarnih odnosa u Bosni i Hercegovini, jedno vrijeme državnog podsekretara i senatora, obuhvaćena u tri kutije odnosi se većinom na njegovu djelatnost u zakonodavnom radu oko agrarnog pitanja i ima dosta podataka o ekonomskoj slici Bosne i Hercegovine, ali je dio je šire problematike, te nije bio iskoristiv za naznačenu temu, kao ni dio ostavštine koji se

tiče njegovog angažmana advokata prilikom odbrane optuženih na banjalučkom procesu tokom I svjetskog rata.

Mimo porodičnih ostavština ilustrativni i interesantni podaci mogli su se naći u fondovima dramaturga Borivoja Jevtića, građevinskog poduzetnika Miloša Miladinovića, te izdavačkog pregaoca Isidora Ise Đurđevića, više kao slika kulturne i duhovne klime grada u to vrijeme i okvira u kojima je čaršija u novim uslovima djelovala.

Fondovi Arhiva Bosne i Hercegovine - Veliki župan sarajevske oblasti 1924-1929. i Kraljevska banska uprava Drinske banovine 1929-1941. - sa svojom obimnom građom, bez imenskog registra, korišteni su u mjeri u kojoj je bilo moguće savladati mjesečne i tromjesečne izvještaje sreskih poglavara i policijskih činovnika, vezane za njihovu procjenu važnosti informacijâ za određenu političku i bezbjedonosnu situaciju. Obzirom na usmjerenost građe, odnosno pažnje državnog činovništva na djelatnost ciljanih politički istaknutih ličnosti, a članovi čaršije u dugom vremenskom razdoblju to nisu bili – niti značajni niti kompromitirajući, to je rezultiralo činjenicom da je ovaj istraživački dio rada i pored uloženog truda dao relativno malo, ali neophodnih rezultata za uglavnom politički život i djelatnost istaknutih ličnosti. Fond Milana Stojadinovića iz istog arhiva, odnosno dijelovi fonda koji se tiču Bosne i Hercegovine preuzeti iz Arhiva Jugoslavije, značajni su bili za ocrtavanje dosada istoriografski neobrađenog perioda, kao i za uvid u posljedice ove vlade za bosanskohercegovački, odnosno sarajevski okvir, u do kraja zategnutim srpsko-muslimanskim političkim odnosima, sa kojim su i dočekali ratne godine.

Starija publikovana građa, ali i ona nastala istraživačkim i izdavačkim naporom Arhiva Bosne i Hercegovine, najviše je ponudila podataka o političkoj aktivnosti pojedinaca u vremenu „prevrata“, ali i o lokalnoj strukturi tridesetih godina.[39]

Priroda interesa ipak je nalagala dalje traganje za pojedinim ličnostima i njihovoj djelatnosti putem publikovanih zapisnika i za internu upotrebu izvještaja raznih ekonomskih foruma (Trgovačko-obrtničke komore, Trgovinsko-industrijska komore), prigodno objavljenih publikacija, brošura, programâ svečanosti povodom obilježavanja značajnih datuma, reklamnih i informativnih letaka itd. Pregled ovih

[39] *Građa o stvaranju jugoslovenske države* (1. I- 20. XII 1918), priredili Dr Dragoslav Janković, dr Bogdan Krizman, tom I-II Beograd, 1964; Hamdija Kapidžić, Rad Narodnog Vijeća Bosne i Hercegovine u novembru i decembru 1918., *Glasnik arhivă i Društva arhivista Bosne i Hercegovine*, god. III, knj. III, Sarajevo, 1963, *Narodno vijeće SHS za Bosnu i Hercegovinu*, Inventari i građa,

izvora donio je iznenađujuće malo podataka o samostalnim istupima članova čaršije, ali je dobar osnov za sagledavanje glavnih problema i rješenja kojim su se bavile ove institucije, koje odlikuje stalna unutrašnja saglasnosti i u kojima se izuzimajući glas gotovo i ne pominje. Veliki nedostatak za istraživanje predstavljala je činjenica da građa vezana za ekonomske forume u arhivima, prvenstveno se to odnosi na Arhiv Bosne i Hercegovine, uopšte nije sređena, niti je dostupna za istraživače. Ona još uvijek leži pohranjena u podrumima arhivske zgrade, bez naznaka da će se na njoj raditi. To je jedan od razloga zbog kojih bosanskohercegovačka istriografija još uvijek nema uvid u djelatnost npr. bankarskih institucija, sistematske napore privrednika na poboljšanju ekonomskih uslova i eventualnu korespondenciju sa ekonomskim centrima u prijestolnici, jednom rječju nema za sada mogućnost da rekonstruiše ekonomsku prošlost. O tome se ponešto može saznati na osnovu samo nasumično pronađenih dokumenata u fondovima koji se ne odnose direktno na ekonomske institucije, kao i u periodici. Kada jednom bude izašla na vidjelo ta arhivska građa, sigurno je da će mnogi dosadašnji rezultati morati biti dopunjeni, a mnogi i dovedeni u pitanje.

Rukopisna i neinventarisana skromna po obimu za naznačenu temu, ali interesantna građa Narodne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine, sačuvana još iz dana Srpskog kulturnog i prosvjetnog društva *Prosvjeta* bila je izvor za razjašnjenje pojedinih veza čaršijskih ljudi sa pojedinim ličnostima prestolnice.

Ovakvo stanje arhivske građe, njena relativna oskudnost i sređenost uslovili su da težište u sagledavanju i pokušaj rekonstrukcije istorijske realnosti velikim dijelom bude „oslonjena“ na štampu, časopise raznog profila i dnevne novine, uz realnu pretpostavku nemogućnosti njenog potpunog savladavanja. Ono se pokazalo uspješnim sa ponuđenim mnoštvom informacija, kompletiranjem postojeće konture istorijske slike, davanjem „boje“ životu grada, njenih građana i djelatnosti onih društveno i politički aktivnih članova čaršije. Izbor štampe ogledao se u sljedećem – da se prati srpska stranačka štampa do 1929. godine, te da se „bjeline“ o pojedinim ličnostima popunjavaju iz novinskih izdanja državne provenijencije, kao i onih politički „neutralnih“ u drugoj deceniji Kraljevine, te da se smisao informacija i bilješki mozačino uklapa u formiranu sliku iz drugih izvora. Naravno, pri tome je bilo veoma teško ophrvati se masi informacija iz raznovrsnih svakodnevnih rubrika koje

---

Sarajevo, 2008. *Izvještaji o situaciji u Drinskoj Banovini,* knj. I-II, (1929-1931), sabrao i uredio: Dr. Andrej Rodinis, Sarajevo, 2009.

ilustrativno prate društvene promjene kroz vrijeme, a nisu u direktnoj vezi sa zadatim istraživačkim problemom. One koje su nudile podatke nalazile su se u „Gradskim vijestima“, obavijestima o vjeridbama i vjenčanjima, vijestima o obavljenim sahranama i prisutnim članovima društva, umrlicama, sjećanjima i obavijestima o polugodišnjim i godišnjim parastosima, bilješkama o prisustvu gradske elite na svečanostima državnog i kulturnog značaja, sve korisne za rekonstrukciju porodičnih i prijateljskih mreža.[40] Istraživanjem putem periodike uvijek je dvosjekli mač kako u mogućnosti da se tema izgubi iz vidokruga i da izvor zavede istraživača svojim zanimljivostima, tako i zbog stalno prisutnog nezadovoljstva istraživača da neće saznati „sve“ što se zaista dogodilo i da u toj nemoći odustane od zadatog cilja.

Kulturna i privredna revija *Pregled*, sa nizom preglednih, esejističkih i analitičkih tekstova, takođe je bila dio istraživačkog interesa, zbog praćenja intelektualnog stava pretežno srpskog uredništva i njegovih političkih i kulturoloških mijena, kritičkih tonova pri sagledavanju privrednih i društvenih tokova u zemlji, koji su i u ovoj oblasti rezultirali sviješću o nemoći jedne zaobiđene provincijske sredine i u krajnjoj instanci uoči rata povratkom na nacionalne staze, koju su uglavnom sve vrijeme slijedili *Prosvjetini Kalendari*.

Jedan od glavnih nedostataka izvora je taj što nijedan od fondova sarajevskih arhiva ne sadrži dnevnike, sjećanja ili respektabilnu privatnu prepisku iz koje bi se mogle naslutiti intime pojedinih ličnosti, stavovi o društvenim prilikama, kritički pogled na društveni sistem, državnu upravu ili uopšte definisani odnos prema društvenim promjenama aktera djelovanja koje su uslovljavale i promjene na ličnom nivou i iskustvu.[41]

Metodološki pristup dirigovan je izborom teme i potragom za najboljim načinom rekonstrukcije međusobne povezanosti i funkcionisanja jednog društvenog segmenta sa totalitetom društvenog sistema u stalnim promjenama. Obzirom na indikativno i nezadovoljavajuće šarenilo u smislu terminološkog određenja čaršije bilo je potrebno njeno jasnije određenje. Nakon definisanja društvene grupe prilikom koga je bilo nužno uvažiti domete savremenih društvenih učenja, sociološke teorije i metode, ali i

[40] U Historijskom arhivu Sarajeva nalazi se porodično stablo Jeftanovića, ali nepotpuno. Dosta podataka o porodici Besarović preuzeto je iz razgovora sa unukom Vojislava Besarovića, Vojkom Besarović-Džinić i njenom majkom , vođenog 3. oktobra 2008. godine u Sarajevu.

[41] Uvid ruskog konzula Aleksandra Giljferdinga iz sredine XIX st. vrijedio je izgleda i kasnije: „Ali tamo dugo nisam nalazio nijednog čovjeka koji bi bio sposoban sakupiti svoje uspomene i prenijeti ih na papir, jer takva vrsta posla uopšte nije u duhu Bosanaca.“ - Prokopije Čokorilo, Joanikije Pamučina, Staka Skenderova, *Ljetopisi*, Sarajevo, 1976, 155.

rezultate tradicionalne istoriografije u sagledavanju i spoznaji toka istorijskih procesa i realnosti, njihovim dubinskim trajanjem kao glavnom karakteristikom koja je oblikovala cjelokupno društvo, slijedilo je postavljanje grupe u vremenski i prostorni okvir sa nametnutim političkim okvirom. Da bi razumijevanje ove društvene grupe bilo potpunije i životno bliže, primjenjen je metodološki model „studije slučaja“, takođe posuđen iz ekonomske i sociološke operativne nomenklature, pri čemu je odabir dvije sarajevske ugledne porodice izvršen na osnovu bogatstva, društvene i političke moći njenih članova, tradicionalnog ugleda u zajednici, djelovanja u gradu, ali i iz praktičnih razloga – dostupnosti arhivske dokumentacije. Iz istih razloga su neke potencijalne porodice morale biti odbačene. Na ovaj način ciljna grupa i pojedinci su uz rezultate istoriografskog istraživanja i konkretnih podataka posmatrani u istorijskoj realnosti, kao tačke presjeka u kojim se sistem i pojedinac dodiču, u okolnostima i vremenu kontinuirane izmjene postojećih odnosa i institucija, njihove zamjene novim, čime se nudi jasnija slika i bolje razumijevanje njihove iznuđene djelatnosti. Opravdanost ovakvog postupka, analize u kojoj je potrebno ići do konkretnih ličnosti proizilazi iz pretpostavke da se bogatstvo društveno-istorijskog zbivanja može sagledati ne samo iz političke istoriografije, nego i iz života samog, koga dijele sa svojim savremenicima, pa bio on samo isječak, uzorak jedne društvene grupe i da njihovi primjeri prevazilaze zbir pojedinačnih iskustava, da upućuju na sagledavanje međusobne zavisnosti, ali i relativne samostalnosti delova u okviru cjelokupnog društva, ali i grada kao istorijskih sistema.

U ovoj razradi ukomponovano je i praćenje drugih, temeljnih društvenih, ekonomskih i političkih procesa i tokova sa burnim i brzim ideološkim promjenama tvoreći takve okolnosti koje su bili okvir za djelovanja grupe, ali i pojedincâ. Dodatno, odabir samo jedne grupe i njihovo smještanje u mikroistorijski okvir činilo se ne samo izazovnim, nego i uzornim za sagledavanje međusobnih uticaja u relaciji pojedinac, grupa, društvo, pri čemu sarajevski primjer nije niukoliko karakteristika samo ovog grada, zemlje i zamršenih društvenih odnosa, nego je ponuđen primjer lokalne pojave kao mogućnost kroz koju je moguće sagledati opšti smisao i cjelovitost društvenog života u datom vremenu.

Budući da je pod tradicijom podrazumijevano društveno i kulturno nasljeđe, ekonomski modeli, društvene konvencije, običaji i civilizacijsko nasljeđe, a modernizacija shvaćena kao proces preinačavanja, udešavanja i preusmjeravanja

društveno-ekonomskih tokova, dakle kategorije sklone dinamici, promjeni i modifikacijama, nije stoga prilikom interpretacije bilo moguće do kraja ispoštovati teorijski nametnuti dihotomni obrazac tradicija – modernizacija. Putanja od jednog do drugog modela, ponekad i u obrnutom pravcu, posmatrana je kao proces, stalna promjena, pod različitim okolnostima koja rezultira nesigurnim, upitnim tokom, daleko od pravolinijskog, a često i od očekivanog. Bez ulaska u teoretska razmatranja o pitanju modernizacije, ali sa uvidom u literaturu i istraživačke i intelektulne napore istoričara i istraživačka drugih društvenih naukâ, učinjen je pokušaj da se sa stanovišta kretanja „od patrijarhalnog, zatvorenog društva ka modernom otvorenom društvu“, metodom istoriografskog istraživanja obuhvate one modernizacijske struje koje su uticale na predmetnu društvenu grupu – čaršiju. Imajući u vidu da modernizacija nije sinhroni proces i da nije moguć istovremeni napredak svih društvenih segmenata koji su obuhvaćeni ovim procesom, ipak je u prvom redu bilo neophodno da se on bazira na problemu privređivanja koje nužno rezultira i promjenama na svim društvenim nivoima. Kako je privreda onaj faktor koja uslovljava, ubrzava ili ograničava tokove modernizacijskih procesa, to je misao o takvoj vrsti modernizacije „utkana“ u tekst, ona koja se odnosi na društveno-istorijski proces, oni elementi i rezultati transformacije društva iz tradicionalnog u netradicionalno, moderno, gdje je pokušana analiza društvene strukture, tj. jednog njenog segmenta i ljudske sudbine u vremenu i na određenom, urbanom prostoru, te pokušaj utvrđivanja razvojnih stepena, stadijuma i istorijskih prekretnica u društveno-istorijskom kontekstu.

Naredni segment ukomponovan bez teorijske obrade koji prožima tekst je status periferije, u smislu karakteristike teritorijalne, ekonomske i političke pozicije, statusa društvene grupe, tj. kriterijâ u odnosu na traženi model standardizovan iz državnog, nacionalnog, političkog i ekonomskog centra. Ovakva pozicija, u velikoj mjeri određujuća, davala je prepoznatljive tonove svakoj akciji i vrlo značajno usmjeravala djelatnost gupe, često u vidu otpora integracijskim, političkim pokušajima u ime očuvanja vlastitog tradicionalnog identiteta lokalne skupine i njenog simboličnog kapitala, nesposobne za prilagođavanja i sa ulogom gubitnika u širim društvenim procesima na nivou institucija ekonomije i kulture, a time i gubitnika svog izvornog identiteta.

Obrada teme data je u poglavljima različitog obima i strukture. Uvodno poglavlje obrazlaže istorijski smisao osnivanja Sarajeva kao istaknutog centra granične provincije Osmanskog Carstva, te daje pregled vojnih i privrednih uslova, povlastica koje je u to tradicionalno vrijeme imao grad i njegovi stanovnici na osnovu svog utvrđenog statusa. U tom okviru i za pravoslavno stanovništvo otvarao se prostor i mogućnosti za ulazak u privredni i politički životu grada, te društveni napredak. Nudi se i nužno obrazloženje društveno-istorijskih i ekonomskih pretpostavki za formiranje čaršije, što se odnosi u prvom redu na esnaf kao bazni forum i crkveno-školsku opštinu kao osnovu društveno-političku zajednicu srpsko-pravoslavnog stanovništva. Sa austrougarskom upravom dolazi do početnih modernizacijskih promjena koje su višestrukom selekcijom uslovile na društvenom planu stratifikaciju već oformljenih gornjih slojeva, a među njima i srpskog urbanog vrha. Prateći ukratko društveni razvoj u austrougarskom periodu naznačavaju se srpska nacionalna društva i formiranje prve političke stranke, institucije preko kojih se članovi čaršije uključuju u moderne političke tokove. Tijela društvene uprave i njihova funkcija u ojačavanju društvenih pozicija takođe su elaborirana.

Prvo poglavlje nudi definisanje pojma čaršija i to na osnovu navedenih pretpostavki navedenih u uvodnom dijelu. Dugi dio prvog poglavlja daje prostorni okvir djelovanja čaršije – Sarajeva i njegove urbane fizionomije u međuratnom periodu, koja je prikazana u svoj svojoj složenosti sa pregledom na njegove komunikacione veze, strukturu stanovništva grada, stambene prilike, prehrambene navike, higijenske uslove, zdravstveno stanje stanovništva, njegovu pismenost, školske prilike, prisutnu simboliku nove državne politike, institucije kulture, književne i umjetničke krugove, kao i pravoslavne vjerske hramove. Period formiranja KSHS i djelatnost čaršije u to prelazno vrijeme takođe su tematizovani u prvom poglavlju. Obraćena je pažnja na atmosferu u gradu prilikom dočeka srpske vojske u Sarajevu, stav i djelatnost članova srpske čaršije oko stvaranja nove države, njihovo učešće i pozicija u novim državnim institucijama.

Drugo poglavlje obrađuje genezu porodicâ sarajevske srpske čaršije i njene članove, tačnije životnu djelatnost istaknutih i referentnih članova dvije porodice, njihov ekonomski, društveni i politički uspon, od njihovih rodonačelnika do članova koji su djelovali u međuratnom periodu. U prvom planu su to Jeftanovići i Besarovići. U obradi njihovih životnih puteva ponuđene su šire društveno-ekonomske i političke promjene koje su određivale njihove izbore i odluke.

U trećem poglavlju nudi se širi pregled javne sfere djelovanja članova sarajevske srpske čaršije, bolje reći njenih sinova, koji sa ostalim građanstvom sudjeluje u javnim institucijama i forumima – administrativnim, političkim, ekonomskim i kulturnim. Obrađeno je i njihovo učešće u tradicionalnim društvima od nacionalnog značaja – crkveno-školskoj opštini i srpskim društvima.

Privatnom životu sarajevske srpske čaršije posvećeno je četvrto poglavlje. U njemu se navode promjene opštih tradicionalnih vrijednosti nakon rata, predočava javna aktivnost ženskog čaršijskog svijeta u organizovanim ženskim društvima, njhova promocija putem prisustva u javnom životu oličenom na raznim manifestacijama. Posvećuje se pažnja načinu odabira supružnikâ, sklapanja braka i promjenama koje su se u tom segmentu desile, promjenama po pitanju nasljeđivanja, vaspitanja djece, njihovog školovanja, izbora stanovanja, praćenja mode u odijevanju, destinacijama za putovanja, svakodnevnim izlascima, izborom sportova i drugim aktivnostima u svakodnevnom životu.

Posljednje poglavlje čine završna razmatranja

Osnovna namjera preduzetog istraživanja jeste da se na osnovu istorijske građe, prihvatljivih teoretskih modela i pojmovnih određenja sakupi mnoštvo relevantnih pokazatelja koji zahvataju temeljne procese nastanka, razvoja i ruiniranja sarajevske srpske čaršije u međuratnom periodu, koji bi pružili mogućnost da se jedna društvena grupa osvijetli iz više uglova, da se stavi u određeni civilizacijski, politički, vjerski i nacionalni kontekst i na taj način objasni njena društvena uloga u gradu, da se ustanove osnove njenih ekonomskih i političkih aktivnosti, dometi njenog kulturnog i intelektualnog djelovanja, da se pruži osnovni uvid u njen način življenja, te da se pruži jedna matrica za rekonstrukciji jedne socijalne grupe, koja bi bila od koristi u daljim istraživanjima unutrašnje složene strukture građanstva. Ukoliko će navedeno pružiti doprinos razumijevanju međuratnog društva i poslužiti unapređenju znanja o bosanskohercegovačkoj, ali i jugoslovenskoj prošlosti smatraćemo to dovoljnim uspjehom.

UVOD

A. Vrijeme tradicije

1. Sarajevo – grad privilegijâ

Za formiranje svoje gradske jezgre Sarajevo može da zahvali vojno-strateškoj politici Osmanskog Carstva, koje je u svome postepenom napredovanju ka zapadnom Balkanu razvilo poseban sistem obilježavanja vlastitog teritorija razvojem gradskih prostora – u početku tvrđavâ sa vojnom posadom, što je činilo okosnicu kasnije izgrađivanih kasabâ - varošica, te šehera - gradova. Oko jedne od tih tvrđava u središtu osmanskog Bosanskog krajišta, u dolini rijeke Miljacke, pruženoj po liniji istok-zapad, u prostoru uokvirenom nepravilnom potkovicom planinâ sa sjeverne, istočne i južne strane, a sa zapadne produženom sarajevskim poljem počeće ubrzana urbanizacija. Za buduću urbanu jezgru, unutar već postojećeg kompleksa srednjovjekovnih naselja, značajna su bila dva grada-utvrđenja: Stari Grad na Bulozima i tvrđava na Vratniku, te hrišćanska naselja: Varoš i Stara Varoš. Ova posljednja dva naselja funkcionisala su kao trgovišta, otvorena naselja i mjesta razmjene. Varoš se nalazila u središtu kasnije nastale Baš-čaršije, sa pravoslavnom crkvom, po dosadašnjim sigurnim saznanjima, izgrađenom početkom XVI stoljeća[1]. U blizini ovih naselja nastaće prve zadužbine (vakufi), okosnice nove gradske jezgre i nastanka vojnog, administrativnog i političkog centra Bosanskog sandžaka. Uz gradnju zdanjâ islamsko-orijentalnog tipa, te naseljavanjem novog stanovništva i prihvatanjem nove vjere, u drugoj fazi dolazi i do islamizacije hrišćanskih trgova, njihovog uključenja u privredni život naselja, sada sa statusom kasabe,[2] što je značilo priznanje naselju za određeni stepen privredne snage, a koje

[1] Boris Nilević, *Srpska pravoslavna crkva u Bosni i Hercegovini do obnove Pećke patrijaršije 1557*, Sarajevo, 1990, 194. Šejh Sejfudin Kemura, Stara hrišćanska crkva u Sarajevu, *Glasnik Zemaljskog muzeja (GZM)*, god. XXIII, 1911, 297-302; Behija Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, Sarajevo, 1996, 53, 105. Narodna tradicija se, s druge strane, potrudila da sroči ovaj u nauci neutemeljen podatak oplemenivši ga tvrdnjom da je osnivač crkve Andrija, brat Kraljevića Marka, a u vrijeme najvećeg sarajevskog vakifa Gazi Husrev-bega. - H. Hadžibegić, Stara pravoslavna crkva u Sarajevu po turskim dokumentima u njenom muzeju, *Naše starine*, Godišnjak Zemaljskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti NR BiH, II, Sarajevo, 1954, 145.

[2] U slučaju Sarajeva to je učinio Isa-beg Ishaković počevši sa izgradnjom svoje zadužbine još 1457. godine, prije pada Bosne, locirane pored hrišćanske Stare Varoši. Vakufnama ovog turskog „vojvode tzv. zapadnih strana i drugog sandžakbega bosanskog“ iz 1462. Godine, koja govori o uvakufljenju dóbra El Atik pored hrišćanske Varoši, najstariji je turski spomenik i izvor o nastanku Sarajeva. U originalu naziv je napisan kao Saray ovasi (saray tur. dvor i ova tur. polje), te je tom turskom kovanicom nastalo ime Sarajevo, dok je najstariji izvor u kome je napisano „Sarajevo“ pismo bosanskog sandžaka Firuz-bega od 7. marta 1507. godine. Sarajevo je već 1462. dobilo status kasabe. - Hazim Šabanović, Dvije najstarije vakufname u Bosni, *Prilozi za orijentalnu filologiju (POF*), II, Sarajevo, 1952, 6, 14.

povlasticama privlači novo stanovništvo. Potpuna i završna faza urbanog razvitka u kojoj kasabe prerastaju u višu urbanu, ali i pravnu formu je šeher odnosno grad,[3] koji predstavlja „muslimansko naselje najvišeg ranga“ i koji ima od carske vlasti potvrđene predstavnike izgrađene gradske uprave.[4] Ova kategorizacija naseljà ne predstavlja samo formalnu stranu, ona je bila značajna budući da je kategorijalni stepen označavao i pravni status stanovništva, obezbjeđivao mu izvjesna prava, vezana dakako za obaveze prema državi.[5]

U slučaju Sarajeva vojni značaj je bio odlučujući u dodjeljivanju povlastica,[6] što znači da su to bile povlastice koje su uključivale vojnu protuuslugu grada koji će u budućnosti Osmanskog Carstva dugo imati važnu ulogu, krajnjeg zapadnog centra branitelja njenih granica od hrišćanskog zapada, kao sjedište sandžakbega, a potom i valije.[7] Muafnama dodijeljena Sarajevu bila je prvi osnov privilegija koje je Sarajevo uživalo, ali i zbog kojih je doživljavalo stalni demografski priliv.[8] U dugom trajanju postalo je pravo vojno sjedište, logistička baza i pred polazak na vojne pogode mjesto okupljanja iz koga se vojska ispraćala u rat, a nakon vojnih pohoda vraćala opet u Sarajevo donoseći bogat ratni plijen, gomilajući ga u ovom gradu i obezbjeđujući mu nagli i živ privredni i politički život. Ovakva funkcija Sarajeva uslovila je da ono postane centar okupljanja provincijskih vojnih starješina – spahija, kapetana,[9] ajana[10] - čija je moć vremenom rasla i bez čijih savjeta ni veziri u Travniku nisu mogli sprovoditi svoje odluke. One su naročito u kriznim momentima bile odlučujuće zbog

[3] Muhamed Hadžijahić, Sarajevska muafnama, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine (GDIBiH)*, god. IV, 1963, 84.
[4] Dušanka Bojanić-Lukač, Suzana Đorđević, Razvoj lokalne gradske uprave na Balkanu od XV do XIX veka, *Gradska kultura na Balkanu (XV-XIX vek*), Zbornik radova, Beograd, 1984, 60.
[5] „Većina gradskih naselja ostvarivala je oslobođenje od poreza na osnovu djelatnosti svog stanovništva, a to je zanatska i trgovačka djelatnost. Ima nekoliko gradskih naselja koja imaju drugu osnovu za oslobađanje poreskih obaveza. ... a to je obaveza odlaska u rat svih o svom trošku na svaki ratni poziv namjesnika ili sultana“. Ovakav muafijet je podrazumijevao da gradsko stanovništvo nema zemlje za obradu. Prema defteru iz 1604. godine Sarajevo i Banja Luka su imali ovu vrstu muafijeta ... Za obnovu privilegija postoje dokazi iz godina: 1572, 1692/3 i 1701, a već tokom XV stoljeća Sarajevo se često pominje kao oslobođeni grad. – M. Hadžijahić**,** Sarajevska muafnama, 71, 81.
[6] A. Sućeska, Da li su sarajevski Jevreji bili mu'af?, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, god. XXIII, Sarajevo, 1975.
[7] H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, Sarajevo, 1982, 19, 71-72, 91.
[8] Sva istraživanja, uvid u deftere i sidžile XV i XVI stoljeća govore da se muslimansko stanovništvo Sarajeva povećavalo usljed prelaska na islam varoškog stanovništva, ali i onog doseljenog iz okolnih selâ, iz nahije ili iz bosanskog sandžaka. „Kod tog stanovništva obično je bilo vidljivo kršćansko porijeklo. Obično za tri četvrtine popisanog stanovništva moglo se utvrditi kršćansko porijeklo; i to: bilo da je kod upisanih domaćina izričito navedeno ime oca kršćanina, bilo da je kršćansko ime oca iskazano eufemistički, kao Abudlah, Abdulvedud, Abdulgafur i slično (=božji rob), bilo da su zabilježeni mnogi došlaci i prišlaci, kako su domaćom terminologijom označavani razni doseljenici, ...“ - Adem Handžić, O gradskom stanovništvu u Bosni u XVI vijeku, *POF*, 28-29/1978-9, Sarajevo, 1980, 249.
[9] H. Šabanović, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1980.
[10] D. Bojanić-Lukač, S. Đorđević, Razvoj lokalne gradske uprave, 69-72.

podnešenih velikih žrtava na bojištu, za odbranu granicâ Carstva,[11] ali i veliki adut pri traženju povlastica u odnosima sa Portom. Dodatnu snagu ove granične provincije činili su janjičari,[12] čiji je glavni odžak (sjedište) sa janjičar-agom i dvorom – aginom kapijom bio u Sarajevu, kao i glavno skladište oružja i municije.[13] Zbog neredovne dostave i isplate dozvoljeno je janjičarima da se bave i drugim zanimanjima. Oni u velikom broju ulaze u esnafe, te postaju članovi uprave tih udruženja, pa se pominje da se još u XVII st. bave zelenaštvom (sarraf).[14] Velikim dijelom bave se i trgovinom, poduprtom snažnim vezama u Carigradu, pa i na samoj Porti, te postaju privilegovana grupa u državi. Njihova moć, naročito janjičarskog age, uticala je ne samo na privredne, nego i na političke tokove u cijeloj Bosni i pokazivala otpornost pred zahjevima pokrajinske i centralne vlasti.[15]

Vremenom su kapetani i janjičari, ekonomski osnaženi, ulazili pored esnafa i u ajanska vijeća i ta sprega i zauzimanje istih, sličnih ili vezama ojačanih funkcija jačala je njihovu poziciju na račun sultanovih često nedoličnih i nesposobnih namjesnika i njihovih ingerencijâ i davala im ulogu lokalne provincijske vlasti, koju zajednički sve više zloupotrebljavaju na račun Porte. Isprepletenost funkcija, ekonomski osnažena institucijom malikane,[16] kao i učešćem u trgovini, stvorila je od njih jednu vojno-ekonomsku i političku kategoriju, sa obolom prisvojenih titula begova, dobivenim zloupotrebom beratâ koji su im nudili do tada samo titulu age. Ponosni, osiljeni i okićeni ratnom slavom, ojačani vojnim povlasticama, smatrajući sebe spasiocima i čuvarima Carstva, a svoju zemlju državom u državi, domaći prvaci su sve više iskazivali želju da sami budu gospodari u svojoj zemlji, te su se tako i ponašali, pa je ugled centralne vlasti sve više dovođen u pitanje i prilikom kriznih situacija.[17] To je bilo u toj mjeri izraženo da je istoriografija mogla zabilježiti da u jednom momentu „Bosansko plemstvo nije smatralo svoju domovinu sastavni dijelom Osmanskog Carstva, nego nekom

[11] Smatra se da je u prvoj polovini 18 st. stradalo „preko 40.000 za vojsku sposobnih lica". – Avdo Sućeka, Sarajevo u bunama 17. i 18. stoljeća, *Prilozi historiji Sarajeva*. Radovi sa znanstvenog simpozija *Pola milenija Sarajeva* održanog 19. do 21. marta 1993. godine, Sarajevo, 1997, 78.
[12] Inaldžik spominje sljedeće: „Jedino su u Bosni obitelji koje su prešle na islam davale dječake u danak u krvi." Ovaj red je naredbom 1826. godine ukinut u Carstvu.
[13] O njihovom broju u Sarajevu vidjeti: G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1813-1826*, Banja Luka, 1988, 22, 25; Midhat Šamić, *Francuski putnici u Bosni na pragu XIX stoljeća i njihovi utisci o njoj*, Sarajevo, 1966, 209-210. H. Kreševljaković**,** Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini (1463-1878), *Izabrana djela*, II, Sarajevo, 31.
[14] E. Čelebija, *Putopis*, Sarajevo, 1996, 119.
[15]Enes Pelidija, O privredi Sarajeva u 18 stoljeću, *Prilozi historiji Sarajeva. Radovi sa znanstvenog simpozija Pola milenija Sarajeva* održanog 19. do 21. marta 1993. godine, Sarajevo, 1997, 95.
[16] Malikana je pravna kategorija koja označava doživotni zakup državnih dobara u osmanskoj državi, a uvedena je nakon poraza pod Bečom u strahu od zloupotreba zakupaca na jednu godinu i da bi se državna blagajna napunila. Kasnije ovu privilegiju više nije bilo moguće ukinuti zbog ekonomski i vojno osnaženih provincijskih funkcionera, kapetana i ajana. – Avdo Sućeska, Malikana, *POF*, VIII-IX, 1958-1959, 111-143.
[17] G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1813-1826*, 68, 70, 45. H. Kreševljaković, Esnafi i obrti, 45-46.

vrsti savezne države Osmanske Carevine."[18] Takav stav rezultirao je neobičnim odnosom ovog grada prema vrhovnom sultanovom predstavniku – veziru, koga su smatrali musafirom (gostom), te je mogao boraviti u njemu samo tri dana.[19] Visoka koncentracija vojske u Sarajevu i njenoj okolini, dakle, uz bogaćenje i narasli ekonomski značaj, stvorilo je od njega i politički centar po kome su se ravnali i ostali gradovi provincije i iz koga su poticali nemiri, ono mjesto za koga se znalo da je uvijek spremno na bunu, uvjereno u svoja prava i svoju snagu. „Ako Sarajlije ne žele da se nešto sprovede u Bosni, tu ne pomaže niko, ni porta ni njen valija."[20] Ništa se nije promijenilo ni sa nagovještajem reformi, karakterističnih za istoriju Osmanskog Carstva XIX stoljeća.[21] Provincijski prvaci pozivajući se na povlastice, odgovaraju neposluhom,[22] sve se više pokazuju kao nestabilan faktor,[23] oni su na reforme odgovorili otporom koji je kulminirao pokretom Huseina kapetana Gradaščevića i u kome su do izražaja došle, i zvanično, tendencije za autonomnošću Bosne.[24] Ovu otvorenu opoziciju ugušio je vojskovođa Omer-paša Latas,[25] prošavši Bosnom sa vojnom silom, lomeći otpor i ponos bosanskih prvaka,[26] ali uz to i administrativnom reformom, reorganizacijom civilne uprave i činovničkog aparata, sastavljenog pretežno od Osmanlija.

Sa reformama se u Bosni nastavilo i kasnije, što je bio tek nagovještaj mnogo dubljih promjena koje će nastupiti dolaskom Austro-Ugarske Monarhije. Nova vlast moćne katoličke Monarhije nije mirno dočekana, već uz krvave okršaje, a od tada sa posebnom sjetom se

[18] Hamdija Kreševljaković, Husein-kapetan Gradaščević, Zmaj od Bosne, *Izabrana djela*, IV, Sarajevo, 1991, 25.
[19] Fra Grga Martić, *Zapamćenja*, Zagreb, 1906, 3, prema M. Hadžijahić, Sarajevska muafnama, 99.
[20] G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1813-1826*, 195.
[21] Npr. „Mahmud je te 1837. godine otišao u reformama dalje nego ijedan njegov nasljednik; naložio je vlastima da se brinu za dobrobit njegovih podanika bez obzira na porijeklo ili vjeru i izgovorio ove znamenite riječi, koje su istoričari zabilježili: "Odsad hoću da prepoznajem muslimane samo po džamiji, hrišćane po crkvi, jevreje po sinagogi" - Šarl Irljart, *Bosna i Hercegovina – putopis iz vremena ustanka 1875-1876*, Sarajevo, 1981, 120-121.
[22] Salih Sidki Hadžihuseinović – Muvekit, *Povijest Bosne*, knj. 2, Sarajevo, 1999, 866.
[23] Jedan francuski izvor ovoga vremena kaže: „U Sarajevu stanuju najautoritativniji ljudi i bogati i moćni begovi i age. Sarajevo je republika bez šefa, bez sigurne vlade, gdje niko ne zapovijeda i niko ne sluša, ali se svi slažu kada treba neposlušati vezira." - Vladislav Skarić, Otpor protiv reforama, *Izabrana djela*, knj. I, 183.
[24] Predvodnik, Husein-kapetan je čak bio izdao više bujuruldija kao bosanski vezir, očekujući od porte ferman o imenovanju. - H. Kreševljaković, Husein-kapetan Gradaščević, 37. „Prema svemu, to je bio avtonomistički, a ne separatistički pokret; onaj, za koji su Bosanci bili svi iz reda, ..." – Vladimir Ćorović, *Bosna i Hercegovina*, Beograd, 1925, 71.
[25] Omer-paša Latas (Jasenica kod Plaškog u Lici, 24 9. 1806. – Carigrad 18. 6. 1871.). Rođen u srpskoj graničarskoj oficirskoj porodici i nazvan Mićo-Mihailo, polazio je kadetsku školu u Gospiću i stupio u vojsku kao kadet narednik. Prešao je 1827. u Bosnu, te živio neko vrijeme u Banjaluci i primo islam sa imenom Omer. God 1829. otišao u Vidin, odakle je kao dobar crtač upućen u Carigrad da bude nastavnik tehničkog crtanja na vojnoj školi. Učenik mu je bio i tadanji prijestolonasljednik Abdul Medžid koji mu je kasnije, kao sultan (1839-1961) omogućio brzu vojničku karijeru. Već od 1839. paša, sposoban vojnik i odan Porti, Latas se istakao ugušivanjem pobuna u Siriji 1840. i 1845, Albaniji 1842, Kurdistanu 1846, držanjem pri okupaciji Vlaške i Moldavije, te nakon akcija u Bosni ratnim obračunima sa Crnom Gorom. - *Enciklopedija Jugoslavije*, Zagreb, 1962, tom. 5, 475. Više o njemu: Galib Šljivo, *Omer-paša Latas*, Sarajevo, 198.
[26] Neposlušnih 1500 aga i begova otpremljeno je u Carigrad, a brojni su zatvarani i po Bosni, a neki i likvidirani. Zbog toga je Omer-paša Latas dobio i nadimak Džaur-paša (Nevjernik-paša).

sjećalo poraženo stanovništvo Sarajeva vremena, ili ga bar rado konstruisalo, kada se zbog svojih povlastica ovaj grad zvao „grad republika.“[27]

U vojnički ustrojenoj državi, na granici, jedan vojsci podređen društveni sloj – zanatlije i trgovci - služio je od početka osnivanja Sarajeva, ove „radionice za vojsku“,[28] u svrhu njenog boljeg funkcionisanja.[29] Koncentrisani teritorijalno i djelatnošću u jednoj ili više ulica, tvoreći specijalističke četvrti,[30] čaršije,[31] a organizaciono i funkcionalno u esnafe,[32] udruženja jednog zanata, u okviru koje su se štitili njihovi interesi. Ubrzo će se unutar gradova bez bedema, kao i u ostalim u Osmanskom Carstvu, izgraditi unutrašnji zidovi između društvenih slojeva,[33] ali nikad dovoljno čvrsto da bi se spriječila fluktuaciju između njih. Mada je u islamskoj društvenoj ljestvici bio ispod vojničkog staleža,[34] sloj koji su činili pripadnici zanatlija i trgovaca, proizvodnog i privrednog dijela društva smatrao se od posebnog interesa za državu i društvo. Naravno, ovaj društveni sloj između većinskog seljačkog stanovništva, raje i državno povlaštenog vojnog sloja služio je kao neophodna spona, svima potrebna i kao “tranzitna“ socijalna grupa vršila važnu funkciju povezivanja unutar društva. Stoga je država, kako je njena centralna vlast jačala, sa svoje strane, nastojala da zanatlije i trgovce putem esnafa pridobije i osigura svojom podrškom, pretvarajući je u jedan stabilan i funkcionalan društveni

[27] Halil Inaldžik, *Osmansko Carstvo, Klasično doba 1300-1600,* Zagreb, 2002, 202.
[28] Adem Handžić, O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI stoljeću, *POF*, XXV/1975, Sarajevo, 1977.
[29] „U muafnami spomenute zanatlije i sitni trgovci, koji su činili sarajevsko stanovništvo, u miro doba su se bavili zanatstvom i sitnom trgovinom, a kada bi zapovjednici Bosne i beglerbezi polazili na vojnu radi odbijanja neprijateljske opasnosti, u tim bi se se slučajevima ostavljao posao, i oni koji su u mogućnosti na konjima i pod punom ratnom spremom, a siromašni pješke slijedili bi beglerbega.“ - Muhamed Hadžijahić, Sarajevska muafnama, 86.
[30] Ovakav način formiranja urbaniteta nije bila karakteristika samo za teritorij Osmanskog Carstva, samim tim i za balkanski, ona je kao organizacioni sistem ljudi različitih zanatskih, industirijskih i trgovačkih aktivnosti bila prisutna i u zapadnoevropskim gradovima. - Luis Mamford, *Grad u istoriji*, Beograd, 2006, 286-294.
[31] „Defter Bosanskog sandžaka iz 1516. godine navodi da je do tog vremena u sarajevskoj čaršiji postojao niz posebnih čaršija: Sabljarska, Kazazi, Čaršija bazerdžana, Sarači, Terzijska čaršija, Saraj čaršija, činile su jednu cjelinu.“ - B. Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, 44.
[32] Mada korjeni esnafa u islamskom svijetu nisu u potpunosti jasni, kao opšteprihvaćenu teoriju o tome doajen istorijske nauke Halil Inaldžik navodi da su korporacije grčko-rimskog svijeta, koje su nastavile postojati u obliku bratstava i „strukovnih udruženja“. – Halil Inaldžik, *Osmansko Carstvo* 190.
Kako su Osmanlije donijele ovamo razne obrte i organizaciju, donijeli su i nazive esnaf (ceh), zanat (obrt), ... Riječ esnaf plural je arapske riječi sunufun, a znači razred, vrsta, red ili, slobodno uzeto, organizacija. – Hamdija Kreševljaković, Esnafi i obrti, 43.
[33] Od svojih nastanaka esnafi su se punili islamizovanim sinovima vojnuka i martolosa, ali i spahijama, ulemom i predstavnicima osmanske administracije. - N. Filipović, Neki novi podaci iz ranije istorije Sarajeva pod Turcima, *Pregled*, sv. 7-8, Sarajevo, 1953, 75.
[34] Snažan faktor u „zbijanju redova“ članova esnafskih udruženja je i činjenica da je „islamska politička teorija priznavala „ljude pera“ pored „ljudi mača“i „ljudi vjere“ kao stupove uprave“, te da su ova pogonska privredna udruženja bila uvijek u procjepu između vlasti i mase obespravljenih u borbi za osiguranje vlastite društvene i ekonomske pozicije. - Halil Inaldžik, *Osmansko Carstvo*, 125-126.

sloj. Svoju brigu država je s jedne strane iskazivala prepuštanjem autonomnosti svakom pojedinom esnafu, da sâm organizuje upravu i sâm kontroliše svoje članove. Osim toga, svaki atak na esnaf u bilo kom vidu bio je strogo sprečavan, krivci kažnjavani, pri čemu je esnaf imao podršku države preko njenih predstavnika. Zauzvrat, država je, želeći osigurati uredan priliv novca u svoju riznicu, kontrolisala preko svojih predstavnika u samom esnafu rad ovih udruženja i vodila računa da se u gradovima primjenjuje zakon ihtisaba,[35] te na taj način vodila računa da se u okviru esnafa ostvaruje socijalna ravnoteža. U vremenima kad nije bilo dovoljno jake centralne vlasti uprava esnafa je vršila neke javne funkcije, a poslije ostala politička snaga u gradovima. U periodu kad je Carstvo bilo jako esnafi su tražili podršku države i dobijali je zbog potrebne stabilnosti i urednih privrednih tokova. Međutim, dugotrajna kriza, izražena naročito u XIX st., u kojoj je država sve manje imala snage za intervencije i korekciju nemira, a esnafi se iskazali kao snažna uporišta visokih feudalaca, osionih janjičara i drugih vojnih prvaka – pokazalo se da je ova organizacija moćno potencijalno žarište nemira i nestabilnosti Carstva.[36] Međutim, socijalno porijeklo esnafskog članstva, pa i uprave ipak u očima savremenika nikad nije dosezalo onu razinu koja im je po njihovom mišljenju pripadala.[37] Otud taj grčeviti napor da se očuvaju vlastiti interesi i da se djeluje nezavisno od države.

Tako je bilo i u Sarajevu, gdje se tokom XIX st. javljaju krupne zanatlije majstori i istovremeo bogati trgovci, koji trguju manufakturnom robom sa zapadnoevropskih tržnica, pa sa stečenim novcem počinju zakupljivati skele i druge državne prihode, te ulaze u čiflučke odnose, a uz sve to koriste za svoje poslove mogućnost kreditiranja vakufskim novcem,[38] te dolazi do koncentracije trgovačko-zelenaškog novca. Nosioci ovih poslova narušavaju tradicionalne odnose u esnafskoj upravi, primjenjuju silu u odnosima i mjenjaju profil esnafa. Sve su primjetniji sukobi između zanatlija i gradskih ajana te trgovaca i cehova, a socijalna

[35] „Ihtisab je bio stara islamska ustanova. Bliskoistična država smatrala je svojom najvažnijom dužnošću zaštititi stanovništvo od nepravde i ukloniti uzroke pritužbi podanika. Kur'an nalaže da radi dobrobiti islamske zajednice vlast treba aktivno podržavati opšteprihvaćene društvene standarde i zabrane. To je postalo dio vjerskog zakona pod nazivom hisba i ithisab, a njihova primjena bila je jedan od kalifovih dužnosti. U praksi su se propisi hisbe uglavnom odnosili na trgovinu, a cilj im je bio sprečavanje prijevara i špekulacija, određivanje prikladnih cijena na tržnicama te nadziranje ispravne težine utega i kakvoće robe.“ – Halil Inaldžik, *Osmansko Carstvo*, 193.
[36] Dušanka Bojanić-Lukač, Suzana Đorđević, Razvoj lokalne gradske uprave, 66.
[37] A. Sućeska, *Ajani*, 94.
[38] Ova pojava je toliko uzela maha da će jedan sarajevski pjesnik XVII stoljeća reći „O ti savršeni, zbog kamata će najposije doći nesreća ovom gradu (Sarajevu)“. – Osman Sokolović, *O kreditima u Bosni za turske uprave (1463-1878) (naročito obzirom na vakufske i pupilarne gotovine),* Sarajevo, 1943, 26.

diferencijacija unutar esnafa sve vidljivija, pa će se uticajni vrh esnafa interesno povezati sa ostalim članovima gradske oligarhije.[39]

Sve slobodniji tržišni odnosi učinili su da ovo značajno privredno udruženje postepeno gubi na značaju, pa je sa prećutnim ukidanjem esnafa donošenjem Trgovačkog zakona (1847), kojim je bila dozvoljena sloboda trgovine i kapitala, svaka podrška organizaciji esnafa od strane države prestala – 1851. godine.[40] Nakon toga u gradskom vrhu ostaju obogaćene esnaflije, sada već bogati trgovci, koji osim svog bazičnog zanimanja vrše i lokalnu upravu. Dugotrajno djelovanje esnafa, sa svim mjenama u funkciji, organizaciji i strukturi, na razne načine je uticalo na formiranje i profil gradske društvene strukture.

***

Period do samog kraja XIX-og stoljeća možemo smatrati vremenom tradicije, čiji elementi i kasnije nisu napustili bosanskohercegovački prostor, pa ni Sarajevo. U ovom vremenu, postojanja Osmanskog Carstva, udareni su temelji društvenih struktura koje su odlučujuće uticale na dalje tokove ekonomskog, političkog i najznačajnije, društvenog razvoja. Društvena organizacija Osmanskog Carstva bila je bazirana na podjeli ovlasti, dužnosti, obaveza i zauzvrat povlastica, a u funkciji održavanja državnog sistema. Unutar nje nastali društveni elementi sa svojim privrednim zakonitostima imali su značajno mjesto. Srpsko-pravoslavno stanovništvo je u ovim okvirima našla svoje mjesto, a vodeći ljudi ove zajednice i način da se integrišu u ekonomske i društvene forume grada.

[39] „Ovu oligarhiju uglavnom su sačinjavali esnafski prvaci. Oni su bili vrlo moćni. U njih su uvijek upiralo oči obrtnici, koji su ih birali, preko njih je vlast vršila svoje odredbe i bez njih se nije čitao i nije proglašavao carski ferman i vezirska bujruldija.“ - Hamdija Kreševljaković, Esnafi i obrti, 44.

[40] „Sada se uvodi tanzimat, pa ako možete, prodajite kalaj pod srebro.“ – H. Kreševljaković, Esnafi i obrti, 72.

2. Pretpostavke formiranja čaršije

Prije definisanja samog pojma čaršija, potrebno je razložiti tradicionalne društvene forume i forme ogranizovanja u kojima je ova socijalna grupa neosporno nastala i bila dugo vremena prisutna, slijedećii u literaturi notifikovana i istoriografski prihvaćena prethodna društvena i privredna iskustva gradske ogranizacije i društvenih strukturâ u Osmanskom Carstvu, odrediti kvalitativni karakter odnosa socijalnih grupa u gradu (vojske, privrednog stanovništva, upravnih činovnika), odnos moći između njih i visoku njihovu međuzavisnost. Obrazloživši nastanak čaršije i karakteristike funkcionisanja, njenu bīt, čini se da se može doći i do njenog definisanja kao sociološkog fenomena, koji nije u dovoljnoj mjeri problematizovan.

Stoga će slijediti navođenje društveno-ekonomskih krugova iz kojih je potekla čaršija. Osnovna grupacija koja će biti tretirana i za koju smatramo da je osnovna u formiranju karakteristika čaršije je esnaf. Zatim će slijediti, a tiče se srpske čaršije, tretiranje crkveno-školske organizacije. Vodeće članstvo ovih foruma su u svoj sistem uključili organi osmanske, pa i austrougarske uprave, da bi ista grupacija, regrutovana iz ovih društvenih krugova, koja je vodila borbu za crkveno-školsku samoupravu konačno usmjerila svoju djelatnost ka modernim društvenim tvorevinama – nacionalnim udruženjima i političkoj stranci sa srpskim predznakom, dočekala prve decenije dvadesetog stoljeća.

a. Esnaf kao bazni forum čaršije

Karakter čaršije treba prije svega tražiti u dugovjekoj privrednoj instituciji esnafa. Kada se uhvate smisao postojanja, organizacija, hijerarhija, funkcionalnost i unutrašnja evolucija jednog tako trajnog društvenog foruma, onda je moguće biti na tragu odgovora o razlozima njene istorijske izdržljivosti i postojanosti, kao i o nosiocima njene djelotvornosti. To je ujedno razlog zbog koga slijedi tako dalek osvrt u prošlost na ovu instituciju dugog trajanja.

U prethodnom poglavlju naveden je okvir državnih povlastica u kome su nastali i razvijali se i srpskopravoslavni esnafi i trgovina za vrijeme Osmanskog Carstva u Sarajevu. Može se samo stoga pretpostaviti koliki je u ovim prilikama bio napor hrišćanskog esnafskog članstva na

samoorganizovanju i očuvanju vlastitih pozicija.[41] Velikim dijelom on je proizilazio iz vjerske pripadnosti ovog udruženja u jednom teokratskom društvu,[42] ali i dodatno, iz sprege moći vojske i muslimanskih članova esnafa.[43] Mada su esnafi od svog postojanja u Sarajevu bili u znaku apsolutne premoći zanatlija muslimana, ipak je zabilježeno i prisustvo hrišćanskog i to vjerovatno imućnog zanatskog stanovništva u Sarajevu od samog dolaska Osmanlija i formiranja grada,[44] te postepeno povećanje hrišćanske jezgre zanatlija.[45] Stalni ratovi i pomori stanovništva od epidemija dodatno su proizveli migracije hrišćana i njihov dolazak u grad,[46] djelom povezan i za poslove trgovine stokom. Smještajući se po toj liniji u novi društveni okvir, oni ulaze u esnafe, nastoje da osujete konkurenciju,[47] daju i podršku dolasku u Sarajevo dabrobosanskom vladici,[48] te ističući se u trgovačkim i crkvenoškolskim poslovima formiraju „nešto poput kaste“[49] stiču sve veću društvenu ulogu.[50] Postepeno se od svih esnafa u kojima

[41] Artur Dž. Evans, *Pješke kroz Bosnu i Hercegovinu tokom ustanka avgusta i septembra 1875*., Sarajevo, 1973, 197. „Za Bošnjake, pod kojima se imaju razumjeti i Sarajlije, veli da su veći neprijatelji krštenom svijetu nego pravi Turci.“- Vladislav Skarić, Sedamnaesti vijek i katastrofa godine 1697, *Izabrana djela*, knj. I, Sarajevo, 1985, 125.

[42] Jedan francuski putopisac, vidjevši stanje u Bosni podsjeća čitaoce za Omarovu kapitluaciju koja je u mnogome odredila odnos prema hrišćanima. "Hrišćani će," kaže se u tekstu kapitulacije, "plaćati godišnju rentu u skladu sa zakonom Kur'ana. Oni neće smjeti niti da na sedlima jašu konje, niti da nose ikakvu vrstu oružja, niti da se služe arapskim jezikom u devizi svojih pečata, niti da prodaju vino ikakve vrste. Moraće nositi istu vrstu odjeće ma kuda išli, i uvijek će na kaputima imati pojaseve. Neće stavljati krstove na svoje crkve i neće otvoreno pokazivati na muslimanskim ulicama krstove kojih su pune njihove knjige. Gradovima neće odzvanjati buka njihovih zvona, a u zvono će se udariti samo jedanput da se najavi molitva." - Šarl Irljart, *Bosna i Hercegovina*, 118.

[43] Obzirom da su esnafi bili dužni da učestvuju u vojnim operacijama, odnosno da je „svaki esnaf činio za se jednu vojnu jedinicu, kojoj je na čelu stajao alajbeg, kao vojni starješina“, to je sigurno velikim dijelom uticalo i na odnose u samoj čaršiji, pa je ostalo zabilježeno da „hrišćani i Jevreji nemaju nikakvog uticaja na zbivanja u političkom životu Sarajeva; poslušni su, obavljaju svoje poslove i ni u šta se ne miješaju“. - H. Kreševljaković, *Esnafi i obrti*, 58, 148; G. Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1813-1826*, 141. U samim esnafima, obzirom na članstvo svih vjera i na postulate koji propisuju red i slogu, pokušaji diskriminacije nemuslimana su se uglavnom tumačili poslovnim suparništvom. – H. Inaldžik, Osmansko Carstvo, 189. Ponekad se prećutno prelazilo preko izgredâ koji su išli na štetu ugleda samog esnafa. - M. M. Bašeskija, *Ljetopis (1746-1804*), Sarajevo, 1987, 199.

[44] Vladislav Skarić, Srpski pravoslavni narod i crkva u 17 i 18. vijeku, *Izabrana djela*, knj. II, Sarajevo, 1985, 8.

[45] B. Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, 123,125., H. Kreševljaković, Esnafi i obrti, 88.; E. Pelidija, O privredi Sarajeva, 41-43.

[46] Milenko S. Filipović, Cincari u Bosni, *Zbornik radova Etnografskog instituta SANU*, 2, Beograd, 1951, 55, 58, 72, 103, 105; Hatidža Čar-Drnda, Nemuslimansko stanovništvo Sarajeva u 17. stoljeću, *Prilozi historiji Sarajeva.* Radovi sa znanstvenog simpozija *Pola milenija Sarajeva* održanog 19. do 21. marta 1993. godine, Sarajevo, 1997, 88.

[47] Njihovo brojčano jačanje nije moguće utvrditi, ali sigurno je njihova zajednica bivala sve veća, a bogatstvo presudno. Postoji tvrdnja da su bili dovoljno moćni i „osujetili obnovu dubrovačke kolonije u Sarajevu nakon Bečkog rata 1683-1699.“ - Srećko M. Džaja, *Konfesionalanost i nacionalnost Bosne i Hercegovine, (Predemancipacijsko razdoblje 1463-1804)*, Mostar, 1999, 108.

[48] Prije su dabrobosanski mitropoliti rezidovali u manastiru Banji kod Priboja. Ovih ratnih vremena god. 1690, izgorjela je i opustila Banja. Visarijon je god 1693. bio u Sarajevu, i tu je valjda i ostao. Skromna njegova rezidencija, koja se zvala ćelija, sagrađena mu je istom 1699 ili 1700. - Vladislav Skarić, Sedamnaesti vijek i katastrofa godine 1697, 127-128.

[49] Oni su se „odvojili od seljačke raje iz koje su potekli, iako su formalno i dalje s njom jednaki pred turskim zakonima. Pošto vode značajnu trgovinu s Austrijom i tamo stalno putuju, znaju manjeviše nemački i italijanski jezik, ali ni za dlaku ne odstupaju od svojih starinskih običaja. Za intelektualni rad nemaju smisla, a osećanja narodnosti povezuju najuže sa pravoslavljem. Ali, hrane se skromno i u tom smislu sprovode neverovatnu

su bili prisutni hrišćani po svojoj snazi, brojčanosti, bogatstvu i ugledu izdvojio ćurčijski.[51] Drugom polovinom XVIII st. će ovaj esnaf zauzeti gotovo isključivo pravoslavni,[52] toliko ojačao da su se u Sarajevu po ovom zanatu nazvale dvije paralelne ulice u samoj čaršiji.[53] Dio ćurčija je trgovao esnafskim proizvodima i njih je najveći broj, dok je manji broj ulazio u veće poslove, poslovao sa uvoznom robom, obogativši se naročito na „pamučnom putu", te odlazeći na razne destinacije natovarenih karavana i postajao sve uticajniji.[54] Njihovo bogatstvo najbolje ilustruje činjenica da su od svih esnafa oni davali polovinu dadžbina,[55] a

---

ekonomičnost." - Todor Kruševac, Srpska realka – gimnazija u Sarajevu, *Glasnik arhivâ i Društva arhivista Bosne i Hercegovine (GADAR)*, god II, knj. III, Sarajevo, 1963, 102.

[50] Iz Čajniča u Sarajevo dolazi Risto Todorović, čija će se porodica u XIX st. prozvati Hadžiristićima. Iz Tuzle dolazi Petar Jeftanović, rodonačelnik kasnije najmoćnije porodice u Sarajevu. Risto Pajević iz gatačkog sela Lazarića biće začetnik Skarića, a Jelić iz Branog Dola od Bileće ugledne i bogate porodice Jelić. Slijepčević iz Gacka osnivač je porodice Despić, a neki Avakum iz Čajniča Hadžiavakumovića. Rodonačelnik Srškića pod prezimenom Šrško pominje se prvi put 1769. godine. Par navedenih porodica biće vodeće sve do XX stoljeća radi svoga bogatstva i uloge koje su imale. Uz to, izgrađeni ugled povjeriće im poslove cijele srpsko-pravoslavne zajednice.

[51] J. Tubinović, Esnafski običaji u Sarajevu, *Bosanska vila*, 1. 9. 1887, 265. Ćurčijski esnaf je imao i dvojicu „t. zv. dvanestih majstora koji su kupili „u svijeću i porez". - Hamdija Kreševljaković, *Sarajevska čaršija, njeni esnafi i obrti za osmanlijske uprave*, Posebni otisak *Narodna starina*, vol. 6, No. 14, Zagreb, 1927, 37.**;** Mita Živković, *Sarajevo*, Požarevac, 1893, 29.

[52] Raspolagali su sa preko 40 radnji u čaršiji, od kojih su 20 bile velike i izrađivale godišnje od 10-15.000 lisica, kupovanih po Bosni i Hercegovini, dok je drugo krzno kupovano u Srbiji, Osijeku, Pešti, Beču i Italiji, a najviše u Lajpcigu.

[53] Ulice Veliki ćurčiluk i Mali ćurčiluk, sa južne strane Husrev-begove džamije bile su ispunjene krznarskim radionicama i dućanima, čijim izborom su bili zadivljeni i strani putnici. „...trgovine svakovrsnog krzna od šumskih zvijeri. Među njima ima tako krasnog, da bi londonske žene dale ne malo godina života za jedan ogrtač iz njega." – H. Kreševljaković, Esnafi i obrti, 25. Važan dio sarajevske čaršije bio je Veliki Ćurčiluk, u kome su bile radnje srpskih ćurčija i trgovaca, a među njima i nekoliko jevrejskih trgovačkih radnja. Na izmaku Topal-Osman-pašina vremena bile su u Velikom Ćurčiluku ove radnje: Na sjevernoj strani, počevši od Čizmedžiluka, a iduži prema zapadu: Jefto Jelić, Simo Odavić, Risto H. Trifković (2 dućana), Stojan Đurić i braća Skarići (Jovan i Kosta, a njihov dućan je prije bio Riste Budimlića, pa prolaz ka Begovoj džamiji, koji se zvao Kubura. Onda od Kubure Risto H. Lazić, Simo Dunđerović, Stijepo Srškić, Mićo i Jovo Savići-Lubarde, Risto Savić, Juda Lević, Đorđo Hadži-Damjanović, Vaso H. Ristić, Mićo Besara, Jovo Besara, Đorđo Besarevića, Jovo Hadži Damjanović /na ćošku Ćurčiluka i Mudželeta. Na drugom ćošku bio je/ dućan Simo Jovanović, Kosta H. Petrović, Mića Kučuk, Đorđo Draže (kujundžija), Simo Todorović i Jovo Božić-Spržo. Na južnoj strani, idući od istoka zapadu: braća Vidaković, Gavro Jelić, Hajim Levi, Jovo Jugardžija (terzija), /preko puta kubure/: Makso Despić, Jeftan Despić, Joso Josipović, braća Ćukovići, Juso Altarac, Hodža Avram Danon, Aleksa Petrović-Šorić, Isak Musafija, Dimitrije Nikolinović, Jovo Kočević-Zamfirović, Salamon Isaković, Juda Alkalaj, braća Mlinarevići, Aleksa Burek i Pero Božin. /Jove Jugurdžije terzije, Haim Levi, Gavro Jelić, braća Vidaković, ćurčije. Na zapadnom ćošku sokačića: Jeftan Despić, Joso Josipović, braća Ćukovići, Juso Altarac, Hodža Avram Danon, Aleksa Petrović-Šorić, Isak Musafija, Dimitrije Nikolinović, Jovo Kočović-Zamfirović, Salamon Isaković, Tu je ćošak. Na drugom ćošku i dalje prema kujundžiluku): Juda Alkalaj, Braća Mlinarevići, Aleksa Burek i Pero Božin. - Vl. Skarić, Od 1850. Sarajevo je opet vezirska rezidencija, 253. Stijepo, sin Hadži-Damjanov držao je dućan pod svojom kućom na Varoši. To je ona kuća, kojoj je danas vlasnik gosp. Risto Hadži-Damjanović. Aleksa Jelić je držao onaj dućan u ćurčiluku, a a poslije njegov sin Gavro. ... Hadži Ristin dućan je bio u Ćurčiluku onaj koji je poslije držao Solomon Isaković-Hadžić. Niko Besara je držao dućan u Ćurčiluku, gdje je poslije bio njegov sin Đorđo. Jovo Despić je stajao u dućanu, koga je poselije držao Jeftan Despić. Simo Pupić je bio najprije u dućanu na današnjoj ulici Franje Josifa, gdje je sada apoteka „Kod Orla". Poslije je bio u Đulaginu hanu, a iza toga u hanu Hadži-Bećirevu do današnje Kraljevića magaze."– Vl. Skarić, Iz trgovačkih tevtera i pisama, 341.

[54] Vl. Skarić, Od 1850. g. Sarajevo je opet vezirska rezidencija, 229-230.

[55] M. Hadžijahić, Sarajevska muafnama, 101; Vl. Skarić, Od 1850. godine Sarajevo je opet vezirska rezidencija, *Izabrana djela*, knj. I, Sarajevo, 1985, 229**.**

nekad čak i više. U svojoj zajednici oni su bili prvi u davanju novaca za pokrivanje globâ razrezanih crkvi, popravljanju crkvenog duvara, prilozima za Božić i Vaskrs, u brizi za sirotinju i za druge dobrotvorne svrhe.[56] Pojedini članovi „trgovinsko-ćurčijskog esnafa", kako se on zvanično zvao,[57] polako prestaju biti ovisni od esnafskih pravila i ulaze sa gotovim novcem u krupnije trgovačke poduhvate, monopolišu pojedinu robu,[58] parirajući jevrejskim i muslimanskim trgovcima u trgovačkim poslovima od Trsta,[59] Lajpciga, Pešta i Beča preko Primorja,[60] Dubrovnika,[61] Posavine, Srbije i Rumelije do Soluna i Carigrada. Stečeni novac ulažu u kupovinu zemlje i drugih nekretnina,[62] kreditiranje,[63] zakupljivanje carina i državnih poreza,[64] ojačavajući svoju društvenu poziciju u vremenu kada "Svak svakome veruje, kršćani su u trgovačkim poslovima jednaki muslimanima i oni znaju šta je haram (grijeh)."[65] Sa druge strane, izdvajajući se iz bosanske jedinstvene patrijarhalne zajednice i seljačke mase, trgovci-esnaflije[66] nisu ostavili baš povoljan utisak na svoje savremenike,[67] povećavajući njihovo

[56] P. Momirović, Prilog proučavanju sarajevskih kujundžija, *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom*, sv. V, 1955, 216-217.
[57] Todor Kruševac, Srpska realka, 92.
[58] Midhat Šamić, *Francuski putnici u Bosni*, 243.
[59] „U Trstu je pominjani Sarajlija Jovan Miletić podigao srpsku školu i učinio najviše da se iz grčkih ruka otkupi tamošnja pravoslavna crkva. ... Tu su čuvene trgovačke i dobrotvorske kuće Mostaraca Opuhića, Škuljevića, Aničića i dr. i Sarajlija Besarovića, koji su doneli u Trst čak i jednu lažnu povelju despota Stevana izdatu tobože nekom njihovu pretku kao „pervom poglavici grada Srebrenice". - Vladimir Ćorović, *Bosna i Hercegovina*, Beograd, 1925, 153-154. Veze sa srpskom pravoslavnom zajednicom Trsta bile su stalne, što bi bilo vrijedno posebno istražiti. Pored ekonomskih interesa koji su ih povezivali tim putem su dolazile i ideje, prihvaćene češće od omladine. Tako je krajem XIX st jedan učitelj zapisao da je čuo „i antiaustrijskih pesama talijanske iredente, što su ih doneli sarajevski mladići iz Trsta, gde su učili ili trgovinu, pa naučili i te pesme te ih talijanski pevaju." – M. Živković, *Sarajevo*, 89.
[60] Vl. Skarić, Kulturne i političke prilike u drugoj poli 18 vijeka, *Izabrana djela*, knj. I, 161; Vl. Skarić, Iz trgovačkih tevtera i pisama, *Izabrana djela*, knj. I, 323, 329.
[61] P. Miomirović, Prilog proučavanju sarajevskih kujundžija, 228-229; Vuk Vinaver, Sarajevski trgovci u Dubrovniku sredinom XVIII veka, *Godišnjak istoriskog društva Bosne i Hercegovine,* godina VI, Sarajevo, 1954, 256-257, 265.
[62] Akumuliranje kapitala vršila se, izgleda, i kupovinom kuća, pa je vlast 1852. godine početkom aprila izdala naredbu da nemuslimani ne smiju kupovati muslimanske kuće, što se očigledno sve više dešavalo. - Vl. Skarić, Od 1850. godine Sarajevo je opet vezirska rezidencija, 232.
[63] Pravoslavni trgovci su „davali u zajam novaca valijama i begovima, kad god im je trebalo pa od njih nikad nisu tražili da im dug vrate; no kad je trebalo izvršiti kakvu veliku liferaciju, valije su taj posao davale svojim zajmodavcima te su se ovi bogato naplaćivali." – M. Živković, *Sarajevo*, 85. „ daju novac na zajam po 3% pouzdanim ili 6% ili 8% nepozdanim dužnicima… A seljake, pritisnute nametima i zulumima, ne samo da ne brane pred turskim vlastima nego ih još i prikazuju kao buntovnike." - T. Kruševac, Srpska realka, 102.
[64] „ ... na bivšem imanju Husein-bega Gradašćevića u Posavini prikupljan je porez svake četvrte godine u korist Porte. Sarajevski trgovci hrišćani zakupili su taj porez za 500 kesa (otprilike 23.000 forinti u srebru) godišnje." – Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1849-1953*, 231.
[65] Osman A. Sokolović, *Djelomični popis trgovaca-muslimana iz BiH pod kraj turske uprave*, Sarajevo, 1943, 6.
[66] Sredinom XIX st. najjače srpske kuće su Manojla Jeftanovića, Riste Savića, Sime Samouковића, Riste Tripkovića, Hadži-Jove Despić, Jove Besare, pa potom sinova Hadžiristina (Hadžiristići), Nikole Despića, Gavre Hadžiavakumovića, Riste Nikole Fočića, Laze Todorovića-Dukića i Alekse Jelića. - Vl. Skarić, Od 1850, g. Sarajevo je opet vezirska rezidencija, 229-230.
[67] Francuski putnici početkom XIX st. će navesti da su „Bošnjaci grčke crkve, Srbi pravoslavni, kako oni sami sebe nazivaju ... lakomi na novac, i ta neljubazna gomila, potrebno je pomenuti, protivi se kulturi u svakom vidu. Oni su, pored Jevreja, najbogatija klasa u gradu. Bogatiji su od Turaka." Ruski konzul posebno ogorčen na njih bilježi da „nedostatak učtivosti i onaj porok niskog prostačkog duha – nezahvalnost – jednostavno zapanjuju", te

nepovjerenje saradnjom, obilato podupiranom novcem, sa lokalnim birokratskim osmanskim moćnicima u novoformiranoj reformisanoj upravi sklonoj „podmićivanju, intrigama, varanju i drugim opačinama,“[68] ali jednako nesklona proklamovanim promjenama.[69] Kao takvi oni ulaze u novoformirana savjetodavna tijela u gradu gdje uče prve korake u odlučivanju nad javnim dobrom, kao što imaju ovu moć nad svojom pravoslavnom zajednicom.[70] Sjedeći sa svojim sugrađanima druge vjere na sjednicama medžlisa (vijećâ) dočekaće mnoge uzaludne reformne poteze Porte i bosanskog vezira, ali i njihov pad i odlazak iz grada.

Kako je već rečeno organizacija esnafa zanatlija i trgovaca imala je svrhu obezbjeđenja stabilnosti, reda i poretka u društvu i osiguranja urednih privrednih tokova dugovjekog Osmanskog Carstva, koje im je zauzvrat ustupilo određeni dio prava, respektujući njihov privredni značaj, zainteresovana za njihov fiskalni, vojni i privredni potencijal. Da bi uzvratili na od države date povlastice i odgovorili nametnutim obavezama, esnafi su morali osigurati vlastito uredno funkcionisanje, te su se strogo pridržavali unutrašnjeg reda, baziranog na strogo uspostavljenim propisima,[71] poštujući prepuštenu im i podržavanu autonomnost u unutrašnjem uređenju.[72] Mada su se tradicionalna pravila rada i ponašanja u esnafima, te

---

nastavlja: „Ranije je već pomenuto da je ruska vlada darovala sarajevskoj pravoslavnoj opštini niz ikona i drugog crkvenog namještaja za novopodignutu srpsku sabornu crkvu. Ovaj skupocjeni dar dovezen je do Broda besplatno. A od ovog grada do Sarajevo cijena transporta je iznosila najviše deset-dvanaest dukata i pala je na hrišćanske sarajevske trgovce, koji su, prema vlastitom tvrđenju, najbogatiji dio stanovništva ovog velikog grada. I da li je moguće vjerovati – oni su, umjesto da odmah radosno daju novac, jednostavno uložili protest Ruskom konzulatu proti isplate ovog malenog izdatka. Ovo se ruskom konzulatu teško zgadilo.“ – Artur Dž. Evans, *Pješke kroz Bosnu i Hercegovinu,* 216, 233. Aleksandar Giljferding, prvi ruski konzul u Sarajevu (1857-1858) ih optužuje da su se “svi prodali Austriji”, sa kojom vode trgovinu i da su “veoma skloni dodvoravanju Turcima kao podskazivači”. Sarajevske srpske trgovce ruski konzul Ščulepnikov tvrdi da ih odlikuje “potpuno odsutna ljubav prema domovini i svojoj sabraći i čak dolazi do izražaja ravnodušnost prema ispovjedanju religije.“ Ibrahim Tepić, *Bosna i Hercegovina u ruskim izvorima,* 30, 205. „Ovi lihvari, srebroljupci, intelektualni kržljavci, nacionalni otpadnici, svemoćni zelenaši, gulitelji raje, liferanti loše robe, prevaranti neukih, potkupljivači onih na vlasti, voditelji crkvenih i narodnih poslova i turski doušnici u osnovi se ni po čemu ne razlikuju od predstavnika turske vlasti, čiji interesima služe isto onako predano kao što strastveno pune čekmedže lažući, varajući i otimajući.“ Ovakvu sliku ostavila je njihova savremenica, beskompromisna učiteljica i upraviteljica sarajevske djevojačke škole Staka Skenderova. - Prokopije Čokorilo, Joanikije Pamučina, Staka Skenderova, *Ljetopisi,* Sarajevo, 1976, 31.

[68] „Bivši rajetin, donedavno plašljiv od svake vlasti i prema njoj svitljiv, nije se mogao brzo pretvoriti u svesnog građanina, nosioca novih političkih stremljenja, čiji bi izvor bio u osećanju sopstvene ekonomske moći.“ - T. Kruševac, Srpska realka, 104.

[69] Š. Irljart, *Bosna i Hercegovina*, 116, 122.

[70] Dušanka Bojanić-Lukač, Suzana Đorđević, Razvoj lokalne gradske uprave, 76-77.

[71] „Statuti su bili jednaki u svim esnafima i nepisani, ali su bili precizniji od mnogih pisanih. U njima su tačno uređeni esnafski poslovi i odnosi jednog esnafa prema drugom i odnosi esnafa prema vlasti“. – H. Kreševljaković, Sarajevska čaršija, njeni esnafi i obrti za osmanslijske uprave, 8.

[72] „Cehovi liče na Platonova „plemena“ po tome što imaju svoj određeni socijalni status i prostornu lokaciju, a umjesto „bogova“ imaju „cehovske patrone“, svece-zaštitnike, s posebnim profesionalnim ritualima i svečanostima“. Cehovi tvore svojevrsne zajednice s veoma razvijenom unutarnjom solidarnošću, koja nije

ceremonije koje su ih slijedile strogo poštovali od članstva, a naročito od uprave, tokom vremena su se i nužno mijenjali, te bi svaka izmjena bila unošena u spise gradskog kadije i time su se smatrala i zakonski valjanim.[73] Njihovo slijeđenje i diciplina ojačavali su untrašnje spone među članstvom esnafa i takva organizacija naspram ostalog dijela društva pružala je sliku dobro uređenog sistema. I u sarajevskim esnafima se „od davnina upravljalo po uobičajenim, nepisanim normama, koje su se prenosile predanjem, uvažavale i strogo primenjivale.“[74] Da li su običaji u pojedinim esnafima postajali norme ili su već zagubljeni statuti usmenom predajom ostajali uprkos tome čvrsto ukorijenjeni, što se često u literaturi navodi, manje je važno od činjenice da je poštovanje pravila od svih članova esnafa bilo obaveza, gotovo zakonske snage i da nije bilo upitno. U osnovi njihove snage bilo vjerovanje, ali i životom osvjedočeno iskustvo, koje se uvijek iznova potvrđivalo – da je nužno slijediti ono što je “oduvek bilo“ i što donosi dobrobit zajednici, odnosno što ne remeti stabilnost utvrđenog sistema i čime se između ostalog legitimisala vlast autoritetâ esnafskog vrha.

Statuti, oni pisani, ali i oni prenošeni živom rječju održavali su esnafsku hijerarhiju, čiji je vrh činila londža, skup najimućnijih, najuglednijih i najuticajnijih članova esnafa, a njihova pozicija nalagala im je brojne dužnosti u organizaciji rada esnafa i održavanju veze sa vlašću. Poštovane od svih, „u sarajevskim esnafima starije i uglednije članove su oslovljavali sa „gospodar“. Svojim radom i životom čuvali su lični i međusobni ugled, kao i čast esnafa.[75] Literatura navodi ograničeni broj (obično tri, šest, dvanaest) članova uže uprave zaduženih za ove funkcije,[76] a interesantno je da se istovremeno naglašava da „način njihova izbora nije

---

uvjetovana, kao kod suvremenih profesionalnih grupacija, isključivo zajedničkim interesima individualnog porijekla.“ - Rudi Supek, *Grad po mjeri čovjeka*, Zagreb, 1987, 30.

[73] H. Inaldžik, *Osmansko Carstvo*, 192, 194.

[74] Mada je prema jednom istraživanju jedino tabački esnaf imao svoje pisane pravilnike, za pretpostaviti je da su ih svi imali, ali nisu sačuvani. „Ali ovo mesto i kazivanje pok. Mila Andrića o nekom izgubljenom defteru, u kome je bila zapisana pouka prilikom davanja testira, navode me na pomisao da je tamo mogao biti i „majstorski ustav“. Doduše, ako je postojalo što pisano, moralo je biti na turskom jeziku, ali za Srbe je možda bilo prevedeno.“ - Petar Momirović, Prilog proučavanju sarajevskih kujundžija, 214.

[75] “Čast je imala svoju ekonomsku vrednost, jer se veliki broj poslova sklapao usmeno ili na osnovu privatnih ugovora.” - Miroslav Timotijević, Privatnost porodice, Aleksandar Fotić (ur.), *Privatni život u srpskim zemljama u osvit modernog doba*, Beograd, 2005, 776.

[76] „Nadmoćan položaj kruga osoba koje pripadaju takvoj tvorevini vlasti u odnosu na podvlašćene „mase“ zasniva se na tzv. „prednosti malog broja“, tj. na mogućnosti da se vladajuća manjina posebno brzo sporazume i da u svako doba može da pokrene racionalno regulisano društveno delanje i planski rukovodi njime u cilju očuvanja svog položaja moći“ – Max Weber, *Privreda i društvo*, Beograd, 1976, tom II, 55.

Na primjer: „Izbor za čauša nije za ćurčije vršila skupština nego tri majstora na godinu dana da služi „svemu rufetu“, „u većim i razvijenijim cehovima tih je šest ljudi činilo odbor poznat kao „šestorica“. - Inaldžik, *Osmansko Carstvo*, 190. „Osim toga birale su ćurčije svake godine po dva čovjeka iz esnafa, koji su kupili u svijeću — i ti su se ljudi zvali dvanaesti majstori. Oni su još kupili porez.“ - Jovo Tubinović, Esnafski običaji u Sarajevu, *Bosanska vila*, 1. 9. 1887, 225.

jasan“. Ponuđena objašnjenja su vezana za religiozno obojenu usmenu tradiciju[77] i religiozne ceremonije.

Obezbjeđena, vjerovatno nekad i formalna, ali prisutna tajnovitost prilikom izborâ, naročito užeg članstva jedan je dio ceremonije esnafske organizacije. Ona je jedna od osnovnih karakteristika ove zajednice, ali i ne samo nje,[78] pa je slījedeći ovaj trag važno se podsjetiti da je esnaf jedna od organizacija u teokratskom društvu koja je za svoje postojanje i djelovanje uvijek tražila, a naravno i nalazila, uporište u vjerskim načelima. Stoga je značajno obratiti malo pažnju na karakter i porijeklo esnafske organizacije i njenog religioznog utemeljenja. Kako je već rečeno, esnafi su preuzete forme organizovanja zanatlija, kakve je poznavao grčko-rimski svijet i koji je nastavio postojati u obliku „strukovnih udruženja“ i u islamskom svijetu, s tim što su sistem organizacije i etika bratstava bili zasnovani novim religioznim, islamskim načelima i davali im drugačiji duhovni oreol. U XIII stoljeću je došlo do jakog uticaja derviških redova na esnafe,[79] a naročito njihovu etiku, koja nije bila svojstvena samo esnafima, nego i karakteristična u to vrijeme i za mističare, kao i neke druge društvene grupe i vojne organizacije, a podrazumijevala je da svaki član treba da bude „plemenit, požrtvovan, disciplinovan, poslušan prema višima od sebe i trezven“. Obzirom da su vodeći članovi ovih uticajnih društvenih skupina imali aktivnu ulogu pri osnivanju Osmanskog Carstva, ali i pri stvaranju nekih vojnih organizacija, može se samo pretpostaviti u kojoj su mjeri bili isprepeleteni i vrhovima uvezani odnosi esnafa, vojnih redova, ali i visokih državnih službenih lica, kadija, profesora u medresama, šejhova raznih bratstava, krupnih trgovaca, pa i vladara, te koliki je bio njihov uticaj na cjelokupno upravljanje društvom.[80] Kako su se granice Carstva pomjerale na zapad ovakav način sprege društvene moći unutar gradova prenošen je i prilikom osnivanja novih gradskih jezgrâ. Tako su derviši bili ona prvobitna komponenta čijim je djelovanjem počinjalo formiranje kasaba u Bosni i to podizanjem zavija

[77] „Po objašnjenju mnogih, dvanaesti majstori se zovu po dvanestom apostolu Judi iskariotskom, za koga se veli u jevanđelju da je bio srebroljubac ...“ – P. Momirović, Prilog proučavanja sarajevskih kujundžija, 216, 224

[78] „Prednost malog broja“ dolazi potpuno do izražaja u tome što se u tajnosti drže namere, donete odluke i podaci kojima raspolažu oni koji vladaju, a što sa svakim povećanjem broja članova postaje sve teže i neverovatnije.“ – M. Weber, *Privreda i društvo*, 55.

[79] „Derviški redovi predstavljali su spoljni religiozno-moralni i društveni izraz učenja muslimanskog misticizma-sufijstva. ... I upravo u pitanju vjerske tolerancije, saživljavanja i društvno-moralne simbioze sa hrišćanskim svijetom, koji je osmanska država počela da su sebe uključuje, sufijstvo, a prije svega heterodoksno dervištvo, duboko se razlikovalo od ortodoksne uleme i davalo je ton osmanskoj politici ... Sufijstvo je kao mističko-religiozno učenje moralo uticati da se prevazilaženjem razlika vjere i civilizacije ostvari jedinstvo političkih i socijalnih ciljeva sadržanih u osmanskoj državno-pravnoj sintezi.“ „Heterodoksno dervištvo, odnosno u raznim njegovim tarikatima (školama, strujama), uključuje šiitske tendencije sa primjesama paganskog šamanizma, obogaćeno „tribalnim tradicijama i legendama“. – Nedim Filipović, *Princ Musa i Šejh Bedreddin,* Sarajevo, 1971, 11-12, 114, 243.

[80] Halil Inaldžik, *Osmansko Carstvo. Klasično doba 1300-1600*, Beograd, 2003, 237. Mehmed Fuad Köprülü, *Porijeklo Osmanske Carevine*, Sarajevo, 1955, 96, 103.

(tekija, konačišta), „punktova za prihvatanje i ukonačavanje putnika“,[81] a na osnovu obezbjeđenih povlastica datih od sultana u vidu zemljišta za tekiju i oprosta od poreza za nju, što je bilo privlačno za nove stanovnike koji su se naseljavali oko ove osnove novog naselja, primali islam i tvorili prve džemate. Osnivanje Sarajeva takođe je obilježeno derviškim zavijama, a njegova prošlost podacima o međusobnoj naklonosti upravitelja provincije i derviških tarikata,[82] značajnih za izgradnju varoši,[83], te prijemčivosti derviškog učenja za hrišćane i jačanja islama preko cehovskih organizacija.[84]

Dakle, pored značajnih državnih institucija vakufa i muafijeta, koji su bili važeći za cijelo Carstvo, kao i njeno granično područje, istureno prema hrišćanskom zapadu, derviški redovi i njihove odabrane starješine su „postavile temelje tursko-muslimanskih cehova na Balkanu, odnosno njihovo učenje se „jedino održalo u gradovima, u esnafskim organizacijama, postajući njihova glavna ideologija“, a njihova etika nastavila postojati u okviru zanatskih cehova.[85] Esnafsko društvo u Sarajevu je takođe „svoju organizaciju izgradilo po uzorima anadolskih cehova“, one inicijalne snage privrednog života ostavljajući dubok trag na način njegovog funkcionisanja.[86]

Jačanje unutrašnjeg reda i poslušnosti članova esnafa proizilazilo je iz etike esnafa, koja je bila jednako važna kao što su pravila koja su se ticala organizacije posla. Zanatsko poštenje i čiste ruke, bile su pitanje časti i obraza jednog zanatlije.“[87] Svaki sarajevski esnaf, na primjer, imao je bar jednog člana koji je znao *Hamzinu Risalu* (ar. risala – brošura, manje pisano djelo) napamet,[88] koja je govorila o tome „kako treba trgovati, raditi i zarađivati, a da se pritom čovjek ne ogriješi.“[89]

---

[81] A. Handžić, O ulozi derviša u formiranju gradskih naselja u Bosni u XV stoljeću, *Prilozi za orijentalnu filologiju (POF)*, XXXI, 1982, Sarajevo, 1981, 169, 174. U originalu vakufname Isa-bega Ishakovića koji je udario temelj prvoj zaviji i osigurao je zadužbinom, upotrijebljen je izraz zavije, „što kao termin najviše odgovara našim pojmovima: manastir ili samostan.“ – H. Šabanović, Dvije najstarije vakufname u Bosni, 17.

[82] E. Čelebija, *Putopi*s, napomena br. 90, 110, A. Handžić, O ulozi derviša, 171, 173. Behija Zlatar, *Gazi Husrev-beg*, Sarajevo, 2010, 130, B. Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva* ,189-191.

[83] V. Mušeta- Aščerić, *Sarajevo i njegova okolina*, 148, 162..

[84] Nedim Filipović, Neki novi podaci iz ranije istorije Sarajeva pod Turcima, 72-3. Isti autor smatra da su cehovi, obzirom na svoj privredni značaj pogonski centri islamizacije. „Tako je Sarajevo, koje se zahvaljujući svom vanrednom razvitku, iz neznatnog trga razvilo u veliki muslimanski grad, sa svoje strane ubrzavalo islamizaciju i snažno doprinosilo učvršćivanju autoriteta osmanske države i na taj način postalo uporište osmanske vladajuće klase.“ - Nedim Filipović, Neki novi podaci iz ranije istorije Sarajeva pod Turcima, 75.

[85] Behija Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, 32; H. Inaldžik, *Osmansko Carstvo*, 190.

[86]Nedim Filipović, Neki novi podaci iz ranije istorije Sarajeva pod Turcima, 72. „... čak se pominje i povezanost zanata Sarajeva i njegove esnafske organizacije sa ahi-babom glavnim šejhom, koji je bio duhovni patron zanatstva u Osmanskom Cartvu, a posebno tabačkog esnafa.“ – B. Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, 195.

[87] P. Momirović, Prilog proučavanju sarajevskih kujundžija, 222.

[88] „Hamsaefendina risala“ (Hamzaefendina knjiga o kupnji i prodaji) je „neznantna knjiga, daje nam jasnu sliku, kako i šta je svaki musliman dužan raditi, ako hoće, da u božijem zadovoljstvu proživi na ovome svietu.“ U njoj

Ritualima kao sastavnim dijelovima esnafskih i vjerskih propisa i njihovim simboličkim značajem, duboko je bio prožet esnafski život. Obzirom da esnaf nije bio samo strukovno udruženje, nego je članstvo bilo povezano snažnim društvenim vezama i socijalnim statusom, sa vrlo snažnom vjerskom, a obzirom na vođstvo i mističnom podlogom, njihovi rituali su i sa gubljenjem derviškog vođstva kao snažnog elementa koji je utemeljio esnafe, ostali prisutni do kraja njihovog postojanja. Mada se suština rituala kasnije nije više prepoznavala, ipak je vjerno održavano njegovo poštovanje i njegova mistična karakteristika,[90] odražavajući u socijalnoj sredini određeni hermetizam samog esnafa.[91] Zatvorenost esnafa, unutar koga je pojedinac bio osiguran i zaštićen, imala je i svoje naličje, što smatramo vrlo bitnim, a to je kažnjavanje pojedinca, sprovođenje sankcija za neposluh ili izdaju pravilâ. Odluku o kažnjavanju donosila je cijela londža, zavisila je od težine prekršaja, a izvršavala se javno. Najteža kazna je bila betdova (prokletstvo), što je podrazumijevalo da se okupi londža svih majstora, ode do dućana krivca te izrekne prokletstvo, koje bi ostali popratili sa „Amin!“[92] Oduzimanje prava na rad dovodilo je do javnog izopštenja pojedinca iz zajednice, jer je neposluh bio nezamisliv. Izolovan, javno posramljen i simbolično vjerskom retorikom odbačen, što je u vjerom prožetom društvu davalo dodatnu težinu, gotovo sigurno je bio potpuno obeshrabren krivac u vršenju radnih i društvenih obaveza. Pojedinac je u takvom društvu bio potpuno negiran, a njegovo postojanje potvrđivalo se samo kroz pripadnost nekoj zajednici kroz koju ostvaruje svoja prava i stiče sigurnost. Obzirom na stalno prisutnu esnafsku kontrolu, provedenu hijerarhijom, poštovanje pravila bilo od životne važnosti, nužno za opstanak i u esnafu i u društvu. Samo su se bogati i već sigurni u mogućnost samostalnog ekonomskog opstanka usuđivali da sami ili u grupama prekorače pravila i to tek sredinom

---

se daje uputstvo kako se baviti trgovinom, a postići zagrobni život, upozorava na 27 „nevaljavština“ kojih se čovjek treba čuvati i kako se kloniti prevare. – O. Sokolović, *O kreditima u Bosni za turske uprave,* 10, 17-18.

[89] H. Kreševaljaković, Esnafi i obrti, 50.

[90] „Pored dotičnog obrta bio je majstor dužan naučiti ga pet stvari... a ovo je morao držati u tajnosti pred onima koji ne pripadaju obrtničkom staležu. ... Kad bi kalfa ili majstor došao da traži posla u drugo mjesto, bila bi mu dužnost da se javi ćehaji, a ovaj bi sazvao londžu, koja bi ga ispitala onih pet stvari; nakon tačnog odgovora bili su dužni naći ovom majstoru dućan, a kalfi zaposlenje.“ – H. Kreševljaković, Esnafi i obrti, 59-62.
Šegrt bi postao kalfa tek pošto bi prošao kroz ritualni čin „kušanme peštemelja“ - „Kušanma dolazi od turske riječi kušanmak a znači pasati ili opasati. Prigodom kušanme pripasali bi šegrtu peštemalj (kecelju).“ – H. Kreševljaković, *Sarajevska čaršija, njeni esnafi i obrti za osmanslijske uprave,* 16.
Manje mistična je bila procedura praćena gozbom i pucanjem, kojom su članovi, ali i građanstvo obavještavni o događajima i unapređenjima u esnafu.

[91] N. Filipović, *Princ Musa i Šejh Bedreddin,* 578.

[92] Kažnjavanje je bilo određivano težinom prekršaja – od batina po tabanima, preko zatvaranja dućana na određeno vrijeme, pri čemu je alat bio pokriven, a kažnjenik nije smio raditi, do u težim slučajevima zatvaranja dućana zauvijek, uz degradiranje majstora na stepen kalfe. - H. Kreševljaković, Esnafi i obrti, 55.

XIX stoljeća. Ali, to je već bilo društvo koga je obilježavala teška kriza i u kojoj je etika esnafa imala sve manje snage i uticaja na svoje članove.[93]

U Bosni su, za razliku od drugih dijelova Carstva gdje su bili isključeni nemuslimani, sve konfesije bile prisutne u jednom esnafu,[94] te zajednički radile,[95] a svaka je posebno obavljala vjerske ceremonije i slavila svoje svece. Kod pravoslavnih Sarajeva ceremonija kušanme peštemalja takođe je bila prožeta upozorenjima, opomenama i religioznim zastrašivanjima, kao i uputama kako se novak treba odnositi prema radu, a opšta pravila su preporučivala skromnost, smjernost i uvažavanje autoriteta, uz navođenje mogućih sankcija za neposluh. Poseban dio savjeta odnosi se na očekivano uzorno ponašanje novog člana, jer je svaki član odraz esnafa i slika koju društvo vidi.[96] Sve u svemu – apsolutna uklopljenost u zajednicu i pokornost pojedinca, jer van sfere esnafa, koji ima božju naklonost, nema opstanka („zagrli poniznost jerbo Bog voli ponizna grješnika nego li goreljiva pravednika"). Prožetost religioznošću nije se naravno završavala samo na tome, već je čitav niz esnafskih običaja bio vezan uz crkvu i vjerske ceremonije.[97] Ćurčije su slavile Svetog Iliju kao svog sveca

[93] Pa čak i tada, kada je esnafska organizacija ukinuta, određene ceremonije su se održale. Institucija nadzornika esnafa u liku ahibabe, osnovana još u XIV st. održala se kraja XIX st., pa je u Sarajevu njegovo prisustvo bilo zabilježeno 1888. godine. – H. Kreševljaković, Esnafi i obrti, 52.

[94] U esnafskim tefterima bilježeni su poimenice svi članovi esnafa – prvo muslimani, onda hrišćani, pa Jevreji. Članovi esnafa koji su stanovali van glavnog centra bilježeni su nakon Sarajlija. - H. Kreševljaković, Esnafi i obrti, 45, 67, 70.

[95] Već je rečeno da su sarajevske kujundžije zajednički radile sve do početka XX stoljeća, a ćurčije su bili mješovit esnaf do XVIII st, od kada su njegovi članovi većinom pravoslavni i po koji katolik.

[96] „Bježi brate od nepravedne sermije i bogatstva, i gledaj te svojiem poštenim trudom pribavljaj svoje življenje. Neka se ne veseli, koji se sa nepravdom bez truda obogati, jer će doći vrijeme, kada će tuđin uživati, pritom i pravo imanje pogani se kad se smiješa s nepravednim. Nestidi se ništa reći, što je pravo, po hataru ni kome ne sudi ni bogatu ni siromahu, koje ako protivno radiš, izgubi ćeš kod Boga, jer govori sveto pismo: ne sudite gledajući na ljude u lica njihova, jerbo sud Božiji jest. ... Nemoj biti srebroljubac, jerbo srebroljubacu nikada nemože dosta biti i siromah je uvjek jer nevidi ono, što ima, gledeći na ono što želi. Najbogati je onaj koji Bogu blagodari na onom što ga je Bog obdario i koji s trudom i s pravdom gleda dobiti svoje življenje a tuđega neželi." - „I zato svaku tvoju krivicu mogu ti majstori dati zatvoriti dućan, ako se zato ne pokoriš i ne obećaš da nećeš više primati bez zapovijedi tuđijeh šegrta, koji su u drugoga na zanatu." „Pak kada budeš svome esnafu pogriješio, pogriešio si na i Bogu, jerbo si djelao protiv svoga bližnjega, a koji ide protiv svog bližnjega, taj vrijeđa samoga Boga. Jer koji se protivi sudu, taj se protivi i Bogu tako govori Hristos Spasitelj u Evađeliju"
„Vjeran budi u društvu svome ,nezavidi boljem od sebe, na zle ljude nemoj mrziti nego mrzi samo na njihova zla djela i grjehova čuvaj se od zlih ljudi." - „Savjet majstora terzijskih u Sarajevu, pri testiru ili proizvedenju kalfe za majstora", *Prvi bosansko-srpski kalendar za prostu godinu 1869*., uredio i izdao Jovan R. Džinić, u Sarajevu, 55-56.

[97] Sarajevske kujundžije su, na primjer, svoju upravu birale o svojoj slavi Car Konstantin i Carica Jelena 21. maja/3. juna i to u tajnosti, a nakon službe božije na dan slave se i objavljivali izabrani članovi. Primopredaju dužnosti pratilo je i predavanje slavske ikone, uz postojeće račune i esnafski inventar. - P. Miomirović, Prilog proučavanju sarajevskih kujundžija, 216. Davanje testira (majstorskog pisma, proizvođenje kalfe za majstora) vilo je vezano za „svetu nedelju" i obavljano je nakon bogosluženja. „ Kad dođe nedjelja, onda pri svršetku službe božije iziđe čauš iz crkve u avliju crkvenu, tu se nađe i ono momče, kome će se testir davati, pa oba stanu blizu crkvenih vrata, da bi mogli svakog majstora iz onoga zanata uočiti i vidjeti. Čim koga majstora vidi čauš, kucne ga rukom po plećima, govoreći, da dođe na testir. Dok to čauš govori, momče ljubi majstora u ruku i to svakoga, koji se toga jutra pozove na testir. Iz crkve svako ode svojoj kući a kad budi oko pola dana, onda se

zaštitnika,[98] a izbor za ovog sveca vjerovatno potiče od karaktera njegovih svetačkih moći.[99] Najbogatiji esnafi držali su svoj barjak u crkvi, uz svijeće i darovane ikone,[100] a nabavljali su i ulje za kandilo, timjan i vino. Imena dobročinitelja i onih koji su davali priloge pominjana su u crkvi na večernju uoči esnafske slave i na službi na sam dan praznika. U vrijeme svojih slava, o Božiću i Vaskrsu pravoslavne esnaflije su posebno iskazivale velikodušnost prema svojoj sirotinji, bolesnim, sužnjima u tamnici i skupljanjem priloga za crkvu, mada su to činili i mimo ovih vjerskih praznika.[101] Kao što su prilozi bili javni i javno pominjani u crkvi tako je i kažnjavanje obavljano uz znanje i prisustvo cijele pravoslavne zajednce,[102] ali se dešavalo da kazne imaju i suprotan efekat.[103] S druge strane, kako kod ostalih konfesija, tako je i napor pravoslavnih esnaflija i trgovaca bio isti, da se podmladak školuje, da pored vjerskog obrazovanja i opismenjavanje i trgovina bude jedan od predmeta usmjeravanja budućih naraštaja,[104] te su se za tu svrhu trudili da namaknu sredstva sa svih strana.[105]

---

pozvani saberu kod rečenoga majstora, koji prigotovi za ručak lijepe časti i piva, te tu svi zajednički objeduju.“ - Jovo Tubinović, Esnafski običaji u Sarajevu, *Bosanska vila*, 1. 9. 1887, 225.

[98] U muzeju Srpske pravoslavne crkvene opštine u Sarajevu nalazi se i rad nepoznatog grčkog slikara iz 1774. godine - ikona sa portretom proroka Ilije na kojoj se navodi da je „Ilija bio ustrajan, neuništiv, žučljiv i svirep u borbi za postizanje svojih ciljeva. Zbog toga je bio i progonjen.“ - Đoko Mazalić, Legenda o sv. Iliji, separat iz godišnjaka *Naše starine*, VII, Sarajevo, 1960.

[99] Dunđeri su slavili kao svoj pir sv. Tomu, terzije i abadžije Veliku Gospojinu, a od kada su se posvađali abadžije su slavili Malu Gospojinu, a terzije ostadoše kod starog pira. Opanački esnaf proroka Danila, kovači – Trojčin dan, samardžinski je pir Prekrasni Josif, ekmeščinski pir Todorova subota; kujundžije slave cara Konstantina i Jelenu, ćebedžinski pir Sv. Sava, mehandžijama je pir Preobraženje, pa „tek lane ili preklane skontaše se da slave sv. Špiridona.“ Trgovci su kao i ćurčije slavili sv. Iliju. - N. T. Kašiković, Esnafski pirovi u Bosni i Hercegovini, *Bosanska vila*, br. 21, 1. novembra 1886, 327-329.

[100] M. Živković, *Sarajevo*, 84. U defterima Stare crkve i na kujundžiskim okovima i crkvenim utvarama ima podataka o teferičima ćurčiskog i dunđerskog esnafa. - P. Miomirović, Prilog proučavanju sarajevskih kujundžija, 224.

[101] „Pa kao što su radile ćurčije, tako su i svi drugi esnafi. ... sve su tako kupili u Fes do Hadži Lojine revolucije u Sarajevu 1878. god., kada se desi i austrijska okupacija, pa te godine sve prestade, tako da je danas rijetko čuti da ko o tim lijepim običajima progovori.“ - Jovo Tubinović, Esnafski običaji u Sarajevu, *Bosanska vila*, 1. 9. 1887, 225.

[102] U Sarajevu su teži prekršaji kažnjavani batinanjem tabana. Kažnjavanje se nije uvijek završavalo samo batinama. U pomoć bi se prizvala i viša sila da krivca kazni. „Kod ekmeščija pak, kad bi koji majstor zadr'o na stranu, te ne bi slušao esnaf - opomenuli bi ga dvatri put, pa kad opet ne bi stio slušati, onda bi se sastao cio esnaf i držali su kletav na njega i na njegovu kuću, pa koga bi prokleli i dovu mu izgovorili, tome poslije nije baš lako bilo, propao bi kadtad.“ – J. Tubinović, Esnafski običaji u Sarajevu, *Bosanska vila*, br. 17, 1. septembar 1887, 267.

[103] H. Kreševljaković, *Sarajevska čaršija, njeni esnafi i obrti za osmanslijske uprave*, 37-38.

[104] Osnovno školovanje u Sarajevu se sredinom XIX st. sve bolje organizuje dovođenjem stručnih učitelja i uvođenjem modernih predmeta. - Todor Kruševac: Srpska realka – gimnazija u Sarajevu, *Glasnik arhiva i Društva arhivista Bosne i Hercegovine*, god II, knj. III, Sarajevo, 1963, 96-8. „Srpska crkveno-školska opština je pored svoje osnovne škole imala već 1855. srednju školu pod imenom *Veća građanska škola*, koja je poslije mijenjala ime. Zvala se kadgod i *Trgovačkom školom*, a od 1864. se zvala *Realka*...“ - Vl. Skarić, Od 1850. Sarajevo je opet vezirska rezidencija, 251. Kad je trstanski trgovac Risto Tuzlić, poreklom Sarajlija, posle smrti ostavio 20.000 for. na taj smer, da se prihod te sume troši na pravoslavnu gimnasiju u Sarajevu...“ Sarajlije su dovele za upravitelja 1853. A. Šuškalovića, koji je bio svršeni đak beogradskog Liceja i koji je „otvorio petorazrednu „trgovačku akademiju“, u kojoj je predavao sam sve: jezike (nemački, talijanski i francuski) i trgovčke predmete“ i u Sarajevu ostao do 1863. „Posle okupacije Sarajlije dovedoše najpre jednoga pa dvojicu i najzad trojicu stručnih nastavnika iz negdašnjeg Vojvodstva...“ – M. Živković, *Sarajevo*, 41-42.

Dakle, treba imati u vidu da su članovi esnafa zajednički u radu, a u zazivanju boga izdjeljeni u konfesije, djelovali i funkcionisali gotovo identično, da su im društvene, poslovne i moralne norme bile iste. Isto iskustvo življenja činilo je da život u tradicionalnom društvu bude usaglašen, razlike prećutno više ili manje prihvatane, a dugotrajnost sistema i njihovo sporo mijenjanje činili su međusobne odnose istinskom društvenom okosnicom.[106] Strogost u pridržavanju propisa esnafskog udruženja, ritualne inicijacije članova u esnafska bratstva, vezanost za vjerske ceremonije, konzervativizam koji je proizilazio iz ovih normi rada i ponašanja pretvorio je esnafe u zatvorene organizme, kojima su pored tradicije u poslovanju pridružile i zajedničke veze prijateljstva, porodičnog vezivanja brakovima i kumstvima i učvršćivale zajedničke interese grupe u dodiru sa drugim društvenim ekonomski i socijalno različitim grupama. Sve ove karakteristike rođene su iz osjećaja nesigurnosti, iz kojega je proizašla potreba pozivanja na autoritete i običajnost, budući da su ova pogonska privredna udruženja bila uvijek u procjepu između vlasti i mase obespravljenih, u borbi za osiguranje vlastite društvene i ekonomske pozicije. Esnafi su od svog nastanka predstavljali otpor privređujućih prema vladajućem upravnom i vojnom sloju, te je za vlastito preživljavanje bilo nužno da kao grupacija funkcionišu po strogim pravilima, da jačaju međusobnu povezanost, iskazuju solidarnost, izražavaju snagu prema društvenim snagama koje bi ih mogle ugroziti. U osnovi, sprega države i esnafa bio je „brak iz interesa“, jer uzajamni interesi su uvijek ukazivali na nužnu saradnju, a činili da se raznovrsne suprotnosti i interesi unutar samog udruženja uspješno neutrališu.

*

Zatvorena, dugovjeka, stabilnog trajanja i sporih promjena socijalno ekonomska institucija esnaf odraz je i način organizovanja jednog tradicionalnog društva. Esnafski statuti, propisi i moralni principi, bilo pisani ili usmeno prenošeni, običajima utemeljeni, a tradicijom i autoritetom produbljeni, nudili su socijalnu sigurnost svim svojim članovima, bili socijalni

[105] „Srpska opština je ovoga vremena za izdržavanje svoje srednje škole tražila pomoći i na strani. U januaru 1865. obratila se preko francuskog konzulata na cara Napoleona III. Francuska vlada odobri pomoć od 300 franaka godišnje, koje će opština primati preko konzula Rousoa.“ - Vl. Skarić, Od 1850. Sarajevo je opet vezirska rezidencija, 251.

[106] „Bio je to svet koji je imao svoje mišljenje i pevanje, poseban način svakidašnjeg života, svoje vrline i poroke, čudnu bliskost u ponašanju i pored svoje pripadnosti raznim verama i etničkim grupama. ... Balkanski gradovi ostali su, po stanovništvu, kospolopitski raznovrsni, ali su se, po kolektivnom mentalitetu, razvili u središta posebne levantske kulture, koja je, mada po poreklu sinkretistička, a po izgledu takođe kosmopolitska, u mnogo čemu bila jedinstvena ... To nije bio samo izraz ravnoteže interesa, koji su im, bar donekle, ipak bili zajednički, nego i konačno priznanje, do koga je ponekad ipak moralo doći, da uprkos svemu ipak pripadaju istom svetu i njihovim glavnim duhovnim osobenostima.“ – Radovan Samardžić, Tradicija i preobražaji Srba, *Ideje za srpsku istoriju*, Beograd, 1989, 79, 83, 85.

korektiv za ustanovljenu hijerarhiju. U tim okvirima članstvo je radilo i živjelo u međusobnoj solidarnosti i iskazivalo pomoć u momentima nepovoljnim za pojedinca. Pri tome, nadzor nad svakim pojedincem bio je sveobuhvatan i posljedično kontrola nad njegovim životom potpuna. Stoga su ekonomska stabilnost i visoke etičke norme u patrijarhalnoj zajednici, a sve sa religioznom potkom, bogatom simbolima i ceremonijama, osiguravale poslušnost pojedinca, motivisanu i strahom od odbačenosti. Otuda je potpuno pokoravanje mnogobrojnim pravilima, kao rezultat društvene prisile, rezultiralo istinskim konzervativizmom koji se u stavovima nije zadržalo samo unutar esnafske organizacije, nego se prenijelo i na stavove cjelokupnog društva. Napor i upornost da se održi tradicionalan način života bio je prisutan i kada uslovi za to nisu postojali.

b. Crkveno-školska opština

Naredni oblik tradicionalnog organizovanja srpsko-pravoslavnih gradskih prvaka u Osmanskom Carstvu bila je crkvena opština, najjača i najvitalnija organizacija srpskog pravoslavnog stanovništva. To je bila vjerska i narodna zajednica organizovana radi zaštite interesa naroda, ali gotovo po pravilu u suprotnosti sa interesima visokog pravoslavnog sveštenstva. Ona je praktično vjerovatno djelovala i ranije nego što postoje za to izvori,[107] ali je požar koji je zadesio Sarajevo i tom prilikom uništio crkvu,[108] te potreba za organizovanjem na izgradnji nove učinio da se od 1656. godine postojanje crkvene opštine smatra sigurnim.[109] Predstavnici opštine birani su na crkvenoj skupštini, sačinjenoj od uglednih ljudi,[110] a odluke

[107] „Ove institucije se razvijaju već početkom novog veka, a jedna od prvih je Grčka pravoslavna crkvena opština Svetog Georgija u Veneciji. Ovakve verske institucije se potom pojavljuju na jadranskoj obali i u balkanskom zaleđu, a jedna od najuglednijih je Srpska pravoslavna crkvena opština u Sarajevu, slavna i ugledna već u 17. veku.“ – Miroslav Timotijević, Vernik i podanik, Aleksandar Fotić (ur.), *Privatni život u srpskim zemljama,* 637. „Srpska pravoslavna opština u Sarajevu postala je po svoj prilici na dve tri desetine godina odmah čim je osnovano Sarajevo, a svakako nekoliko godina pre, nego što je sagrađena stara crkva pravoslavna, a za koju sam na svome mestu rekao da je građena za Usrev-bega, a to će reći u početku šesnaestog veka.“- M. Živković, *Sarajevo,* 122.

[108] „Požar iz 1656. godine uništio je cijelu čaršiju na desnoj strani Miljacke. Izgorjela je Varoš sa pravoslavnom crkvom ... Dvije godine je pravoslavna crkvena opština radila da dobije ferman za građenje crkve. Plaćajući na raznim mjestima potrošeno je 64.500 akči, dok je samo građenje koštalo 42.000 akči.“ – Vl. Skarić, Sedamnaesti vijek i katastrofa 1697. godine, 110-111.

[109] „Zvanično, 1671. godine Sarajlije pravoslavne vjere dobile su dozvolu patrijarha Maksima i počele birati svoj crkveni odbor koji se sastojao od predsjednika opštine i njegovih pomoćnika koji su se zvali „crkveni sinovi“, klisari ili kutijari. „Ovaj naziv za klisare potiče od tri tepsije – jerusalimske, pećke i sirotinjske koja su nošene u crkvi. Pećka je bila uvedena 1692, sirotinjska 1600, a za „jerusalimsku se ne zna ništa prije 1719 godine“. – Vl. Skarić, Srpski pravoslavni narod i crkva, 98, 101-102, 105.

[110] Crkveni sinovi ili s početka klisare bili su birani na godinu dana, posle su se crkvenim sinovima zvali kmetovi, odnosno crkveni odbor. Njih je od 1685. godine bilo dvanaest.... Među odbornicima bilo je uvek po

crkvenog odbora bile su obavezne za sve pravoslavne.[111] O širokim autonomnim pravima crkvene opštine u kojoj su većinu imali laici govori podatak da su smjenjivali čak i svoje mitropolite.[112] Naravno, svaku svoju aktivnost morala je opština dobro utvrditi novcem i često zbog toga ulaziti u dugove,[113] ali novac i pokloni lokalnim osmanskim moćnicima osiguravali su njihovu milost i omogućavali crkvenoj opštini sigurniju poziciju i mogućnost zaštite pravoslavnog stanovništva. Novac kojim je raspolagala korišten je i za razne poslovne poduhvate, kao posuđivanje „na fajdu".[114] Solidarnost među članovima pravoslavne zajednice bila je u velikoj mjeri i nametnuta, jer je bila i dio institucionalne preventivne mjere osmanske sudske administracije u službi čuvanja javnog reda i mira – jamčenja (ćefileme),[115] uspostavljane privremeno ili je bila prisutna trajno za neka područja. Mnogi su bili razlozi što se opština trudila da osnaži zaštitu svoje zajednice i fermanima koji su garantovali prava i lakše obavljanje vjerskih dužnosti.[116]

Jedna od osnovnih autonomnih aktivnosti opštine bila je briga o školi, čije se postojanje veže, po sigurnim podacima od druge polovine XVII st.[117] Ovu obavezu, obzirom na sve složenije djelovanje crkveno-školske opštine, preuzeo je od 20. maja 1851. godine od dobrovoljnih priloga osnovani fond za izdržavanje srpske škole i odbor koji je njime upravljao.[118] Novac

---

nekoliko hadžija, koji su u Sarajevu uživali veliki ugled." – Vl. Ćorović, Pohvala Sarajlijama Visariona Pavlovića, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor,* Beograd, knj. XVII, sv. 2, 1937, 217.

[111] M. Živković, *Sarajevo*, 127.

[112] „Još u XVII veku ima pomena, da je sarajevska pravoslavna opština dolazila u sukob sa crkvenim vlastima braneći svoja prava. Oko 1685. radi sukoba sa mitropolitom Atanasijem, na Sarajlije je bila bačena čak crkvena kletva i oduzeti im sveštenici." - Vl. Ćorović, *Bosna i Hercegovina*, 183. O svrgavanju mitropolita Gavrila Mihajilovića 1752. godine. - Vl. Skarić, Počeci anarhije u prvoj poli 18 vijeka, *Izabrana djela*, knj. I, Sarajevo, 1985, 141. Dva vijeka poslije ponovila se slična situacija. Opština je 1871. tužila mitropolita Dionisija sinodu carigradske patrijaršije. – Vl. Skarić, Od 1850.g. Sarajevo je opet vezirska rezidencija, 265.

[113] Vl. Skarić, Počeci anarhije, 135, 141.

[114]Opština je plaćala da članovi zajednice ne idu u vojsku, da vlast ne vješa ljude o crkvena vrata, otkupljivala je robinje, davala sirotinji, kupovalo se ulje za kandilo, ali je znala i uvećati svoj imetak davanjem novaca na kamate. „Takav posao je sarajevska opština tjerala u veliko. Novac su uzajimali patrijarsi, mitropoliti, manastiri, sveštenici i građani. Obično su novce od vječnih četrdesetnica ulagali u zajmove." Kamatna stopa se mijenjala – od 8 do 18 %. – Vl. Skarić, Srpski pravoslavni narod i crkva, 43,44, 127.

[115] Ćefilema (ar. – jamčenje) se sastojala od jamčenja jednog sela ili varoši za drugu, odnosno međusobnog jamčenja građana jednog sela ili varoši, kraja, ponekad i jednog staleža ili, u ovom slučaju, jedne vjerske zajednice da neće biti nemirâ, pobune ili neke vrste otpora. - Hamdija Kreševljaković, Ćefilema sarajevskih kršćana iz 1788, *POF*, III-IV, 1952-1953, 195. Francuski konzul sredinom XIX st. ostavio je svjedočanstvo o tome da je sav pravoslavni svijet bio pod sumnjom, te da su se protiv njih preduzimale mjere, teška ratna kontribucija, da se tražilo od njih jamčenje, a od vladike jamčevina za sve njih, uz prijetnje da će ih sve pozatvarati u tvrđavu." - Vl. Skarić, Otpor protiv reforama, *Izabrana djela*, knj. I, 181

[116] O sporu sa turskim vlastima radi groblja i kopanja mrtvaca. - Vl. Skarić, Srpski pravoslavni narod i crkva, 12.

[117] U muzeju stare srpskopravoslavne crkve ima pismenijeh zabilježaka – a to su do danas najstariji poznati pismeni podaci o najstarijem postojanju srpskopravosl. škola u Bosni - da je u Sarajevu postojala još 1. oktobra 1682. godine srpska škola, jer se u jednom spisku priložnika crkvenog zejtina spominje i Nikola daskal." - Ivanišević Jov. Fil., Srpsko-pravoslavno školstvo u BiH, *Školski vjesnik*, Stručni list Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, XVI, 1909, 508.

[118] Ivanišević Jov. Fil., Srpsko-pravoslavno školstvo, 510, 511.

koji im je pristizao omogućio je i osnivanje gimnazije.[119] Za polaganje završnih ispita, kojima su prisustvovali i veziri sa ostalim velikodostojnicima, 1875. godine opština je sagradila svečanu salu, koja joj je koristila i za organizovanje svetosavskih besjeda.[120] Nastojanje da i građevinama potvrdi svoju moć ne samo u pravoslavnoj zajednici, nego i u gradu, ovoj organizovanoj grupi uglednika u potpunosti je uspjelo.[121]

Sva djelatnost opštine odvijala se uglavnom mimo visoko rangiranog sveštenstva, koje su nakon ukidanja Pećke patrijaršije 1776. godine činili fanarioti, često nesposobni i nezasluženo postavljeni na visoke svešteničke pozicije.[122] Stoga je pravoslavno stanovništvo bilo s vjerske strane potpuno zanemareno,[123] prepušteno sebi i činjenicom da ovaj crkveni vrh nije poznavao ni njegov jezik. To je za posljedicu imalo veliki upliv svjetovnih lica u crkvene poslove, tj. često se dešavalo da „poletan laički elemenat" i mitropolite potčinjava svojoj volji.[124] Vremenom će se, a naročito sredinom XIX st. prevlast trgovaca, a većinom bivših ćurčija i trgovaca vidjeti i u članstvu crkveno-školskih opština, dok će sveštenika kao odlučujućih faktora u toj pravoslavnoj tradicionalnoj organizaciji gotovo nestati.[125] Ovakvo činjenično stanje bilo je i legalizovano sredinom XIX stoljeća aktom od 13/25. jula 1841., koga je

[119] Dobili su „iz svjate Rusije 1000 rubalja", praviteljstvujući savjet knjaza srpskog dao je 1000 dukata, prilog je dao mitropolit i ostali sarajevski Srbi uglednici. – J. F. Ivanišević, Srpsko pravoslavno školstvo, 810-811. M. Živković, *Sarajevo,* 41.

[120] Prva svetosavska besjeda održana je u Sarajevu 1882. godine, a odbor za proslavu su činli: Petro. T. Petrović, Gligorije M. Jeftanović, Kosta Ćuković, Risto H. Damjanović i Risto Đ. Besarović. – *Sarajevski list*, br. 125, 16/28. decembar 1881, 2; Vl. Skarić, Od 1850. g. Sarajevo je opet vezirska rezidencija, 231, 272.

[121] Oko stare crkve pravoslavne, između crkveno-opštinskih magaza nalazila se škola, te šest zgrada. Sjeverno od crkve je konak sarajevskog vladike i dabro-bosanskog mitropolita, gde je na gornjem spratu mitropolitov stan. U ostalim zgradama bila je „dvornica za sednice crkvene opštine i doskorašnjeg patronata gimnasijskog," osnovna škola i „velika dvornica za školske svečanosti." Manja kuća na sprat sa četiri stana bila je za nastavnike. Pored toga ima crkvena opština veliku kuću na sprat u ulici Franje Josifa niže nove crkve, u kojoj su ženske osnovne škole." – M. Živković, *Sarajevo,* 41. Opština je još podigla zgradu tzv. palatu srpske crkvene opštine 1913. godine. – Todor Kruševac, *Sarajevo pod austro-ugarskom upravom (1878-1918*), Sarajevo, 1960, 54.

[122] Obzirom da je ovo sveštenstvo bilo blisko sa osmanskom upravom i svoja mjesta dobivalo isključivo obilatim potplaćivanjem i same Carigradske patrijaršije, kao i osmanskih visokih činovnika, svoje službovanje provodilo je u nastojanju da vrati uloženi novac u svešteničko zvanje. – Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1813-1826*, 137; Vl. Skarić, Od 1850. godine Sarajevo je opet vezirska rezidencija, 256; *Zastava o Bosni i Hercegovini 1874-1876*, knj. III, Novi Sad, 1954, 162; Božo Madžar, *Pokret Srba Bosne i Hercegovine za vjersko-prosvjetnu samoupravu*, Sarajevo, 1982, 44.

[123] U molbi sarajevskih Srba upućenih Zemaljskoj vladi 18. marta 1879. u kojoj se govori o teškom stanju škola i crkve, a koju je potpisao 41 građanin, nalazi se i porazan podatak o nepismenosti sveštenika, jer u njemu se ne mogu naći ni tri lica koja su svršila seminarium ili gimnaziju, jer takovih škola u nas nema. ... S izuzetkom grada Sarajeva, naši sveštenici nigdi u Bosni nemadu crkvenih protokola za krštene, vjenčane i umrle, niti pak znadu rukovoditi te zapisnike. Mitropolija sarajevska nema ni jednoga akta u svojoj arhivi kroz tolika stoljeća ma o kakvoj crkvenoj ustanovi" – B. Madžar, *Pokret Srba*, 92.

[124] Početkom XVIII st. je, na primjer, sarajevska crkvena skupština (sabor) imala četiri sveštenika i 42 lica „ispred sarajevskih „rufeta". (Rufet – ar. – zanat, poziv, esnaf). - Vl. Skarić, Srpski pravoslavni narod i crkva, 27.

[125] O sastavu crkveno-školskih odbora 1851-1878. – T. Kruševac, Srpska realka, 95. „U februaru 1869. godine izabrati su bez kandidacije nego višeglasjem opštinari i to: od ćurčijsko-trgovačkog esanfa 8 a od drugih esnafa po jedan, svi na tri godine." – *Bratstvo*, god. XVI, br. 7-8, jul-avgust 1940, 138; *Trebević*, prvi srpski ilustrovani kalendar u Bosni i Hercegovini, za prostu 1891. godinu, Sarajevo, 1891, 96. - Od sveštenika uglavnom su bili prisutni učitelji vjeronauke i mjesne prote.

potpisao mitropolit Amvrosije.[126] Vjerovatno je ovo bilo previše i za haotičnu osmansku vlast, pa je već sljedeće godine donesen zakon o školama sa uredbama „prema kojima crkvenoškolski odbori proglašeni proizvoljnim i legalnim sredstvom za djelovanje protiv države, prikupljanje sredstava za škole nezakonitim, uveden je kriterij i političke podobnosti učitelja...“ itd.[127] Ovaj čin je bio samo pokušaj vlasti na izdisaju da obuzda već prilično ojačale opštine i predstavlja samo jedan u nizu njihovih napora da se rad opštine usmjeri u željenom pravcu.[128]

Naravno, ovakav slijed događaja rezultat je dugovremenog, tradicionalnog i dobro organizovanog rada crkveno-školskih opština čiju djelatnost nije mogla voditi čitava zajednica. Od samih početaka je to činila grupa izabranih, koji još od XVII st. saborno svršavaju sve krupnije poslove.[129] Dužnost u odboru je povjeravana odabranim članovima najuglednih porodica i smatrao se čašću, te je često je ta funkcija bila nasljedna, jer „kad koji član iz takve porodice bude jednom izabran onda ga obično više ne puštaju, nego ga biraju svaki put nanovo do njegove smrti ...Te ugledne porodice bile su većinom ćurčijske, kao što je uopće među kmetovima bilo najviše ćurčija“.[130]

Nije moguće zanemariti činjenicu da rad crkveno-školske opštine i esnafske organizacije ima dodirnih tačaka. Prisutnost odbora šestorice, nasljednost funkcija u oba udruženja, oslovljavanje prvakâ, poštovanje hijerarnije, njihov apsolutni autoritet i tradicionalna utemeljenost - sve to nije ni neobično obzirom na to da je među opštinarima bio najveći broj esnaflija, i to baš ćurčijskih. Sličnost je tim veća ukoliko se ima na umu da je gotovo nepoznat način rada kmetovskog odbora i način donošenja njihovih zaključaka.[131] Konspirativno

[126] U njemu je stajalo da se mitropolit „neće miješati u red u crkvi, da neće ni postavljati ni dizati sarajevske parohe preko volje opštinskog odbora, da se neće uvoditi ništa što se tiče opštine dok se ne sporazumije bar sa šestoricom uglednih ljudi, te mu dozvoljava da ga tuže patrijaršiji ako učini išta što nije po dogovora.“ To svoje pravo je sarajevska crkveno-školska opština i upotrijebila 1873. godine. kada je sporazumno poslata predstavka carigradskom patrijarhu.“ – V. Skarić, Od 1850 godine Sarajevo je opet vezirska rezidencija, 270-271.

[127] Istovremeno je obećano štampanje knjiga u vilajetskoj štampariji, reforme u osnovnim školama na principu ruždija i uvedene komisije za reviziju udžbenika. – I. Tepić, *Bosna i Hercegovina u ruskim izvorima*, 519.

[128] Za vezirovanja Topal - Osman-paše 1865. vršen je pretres biblioteke, odnešene mnoge knjige, većina iz srpske istorije, a nakon godinu dana došlo je rješenje iz Carigrada da budu spaljene. Osim toga, ograničen je rad školskih odbora, ograničena predavanja, učitelji su stavljeni pod nadzor, a poslije su pojedini i protjerani. Jedno vrijeme odbor nije ni radio. – T. Kruševac, Srpska realka, 107.

[129] „Ali ti sabori nijesu uvijek skupovi sviju domaćina, nego su obično sastanci odabranijih ljudi iz naroda“, “od vasakogo rufeta izabrani človeci” crkveni sinovi i parohijski sveštenici, a izbor za funkciju klisara čestitao se riječima „Sretno ti gospodstvo!“ - Vl. Skarić, Srpski pravoslavni narod i crkva, 98.

[130] Vl. Skarić, Srpski pravoslavni narod i crkva, 104. Jedna studija o razvoju školstva u Sarajevu potvrđuje da je „crkveno-školska opština pod vođstvom samostalnih trgovaca, među kojima su još važnu ulogu igrale ćurčije i njihov “trgovinsko-ćurčijski esnaf”, kako se on zvanično zvao.“ - Todor Kruševac: Srpska realka, 91- 124.

[131] Nešto o tome govori crkveni ustav koji „preporučuje, da se zaključci donose većinom glasova ... i da se strogo čuva tajna dogovaranja i zaključivanja. Onima, koji se ogriješe izdavši tajnu svome prijatelju, sudi se izgonom

djelovanje i esnafa i crkvenoškolskih odbora, tih tradicionalnih foruma pravoslavnih, iz kojih su se regrutovali prvaci u srpskoj čaršiji Sarajeva, imaće veliki udio u uspješnom organizovanju borbe za crkveno-školsku autonomiju koja će biti vođena za vrijeme austrougarske vladavine. Ovaj laički elemenat biće onaj pokretač i istinski usmjerivač političkih kretanja u novom vremenu, koji će oponirati vladi, ali i crkvenom vrhu,[132] a koristiti crkvu preko nižeg sveštenićkog sloja, oslanjajući se na njenu moć okupljanja i nalaziti u njoj oslonac za rad na povezivanju crkveno-školskih opština, a vremenom i osnovu nacionalnih aspiracija.[133] Tako će se desiti da će se u autonomnom pokretu crkvenoškolska opština, sa svjetovnim članstvom, pojaviti kao „osnovna ćelija srpske nacionalne aktivnosti".[134] Kao istinski predstavnik naroda, u suštini politički djelujući, sa moćnim i uvezanim funkcijama, vlastitom malobrojnošću, ali i sa imetkom koji mu takvo djelovanje omogućava,[135] pojaviće se u novoorganizovanoj društvenoj formi krajem XIX stoljeća.

U želji da za sebe veže vrh srpske pravoslavne crkve, a uzimajući u obzir već prisutni jaz između visokog pravoslavnog sveštenstva i crkvenoškolske opštine, u čijem su sastavu djelovali laici i niže sveštenstvo,[136] austrougarska uprava će nastojati da stanje reguliše tajnom Konvencijom sa Carigradskom patrijaršijom 1880,[137] osnivanjem pravoslavne bogoslovije u blizini Sarajeva,[138] uspostavom nadzora nad opštinama, njenim radom i njenim članstvom,[139]

---

između kmetova. Tajna se nije smjela odati ni samome mitropolitu." - Vl. Skarić, Srpski pravoslavni narod i crkva, 104.

[132]Tokom pokreta za crkveno-školsku autonomiju vlada je bila zabrinuta i odbijanjem stanovništva da ide u crkvu kod nametnutih sveštenika, nego su se bogosluženja obavljala po kućama. – I. Kecmanović, Jedna epizoda iz borbe BiH za crkveno-školsku autnomiju, 380.

[133] Članovi pokreta su to koristili u svom djelovanju „naročito prilikom crkvenih svečanosti, preko seoskih trgovaca i sl. U novoj fazi ovaj čisto građanski pokret,da bi dobio podršku na selu, morao je u svojim dokumentima da iznosi i probleme seljaka." –B. Madžar, *Pokret Srba*, 213.

[134] M. Ekmečić, *Stvaranje Jugoslavije*, II, 258.

[135] Mada još 1863. godine italijanski konzul je poslao izvještaj da hrišćanski trgovac..." kad se obogati i počinje da trguje gubi se u zelenaštvu i gladi za parama." – P. Mitrović, H. Kreševljaković*, Izvještaji italijanskog konzulata u Sarajevu (1863-1870 godine)*, Građa knj. V, Odjeljenje Istorisko –filoloških nauka, knj. 3, Sarajevo, 1958, 51.

[136] Od ukupno 351 crkvenih opština, 42 su imale odbore sastavljene samo od laika i to uglavnom trgovaca, a na čelu odborā ostalih 309 opština stajali su sveštenici. - T. Kraljačić, *Kalajev režim*, 349; B. Mađar, *Pokret Srba*, 119.

[137] Prema Konvenciji car imenuje mitropolite, a patrijarh ima ingerencije samo u stvarima kanona. U praksi su se lokalne vlasti sve više miješale u poslove škole (odugovlačenje potvrde o radu učitelja, upadi u školu i oduzimanje školskog inventara i udžbenika i sl.). To je bila velika novina za crkveno-školske opštine, jer do tada, za otomanskih vlasti, nadzora nije bilo i nije bilo sistematskih pokušaja da se ograniči crkveno-školska samouprava.

[138] U Reljevu, nedaleko od Sarajeva je 1882. godine je otvorena pravoslavna bogoslovija, čiji je statut osigurao vladi potpuni uticaj i gdje su obrazovani domaći sveštenici pod njenom paskom.

[139] Nakon Kalajevog upozorenja od opasnosti od mogućeg političkog kursa nove srpske vlade 1887. godine, „Apel je s tim u vezi posebno upozorio na nadzor kretanja srpskih trgovaca i sveštenika iz čijih se redova regrutuju "srpski ultraši." - T. Kraljačić**,** *Kalajev režim*, 117.

kao i „smišljenom smutnjom“.[140] U tom smislu ni škole, kao opštinska dóbra, nisu bile pošteđene intervencija vlasti,[141] mada je sama opština uspijevala da djeluje kao i do tada - na poboljšanju uslova rada škole i postepenim ostvarivanjem dugoročnih interesa vlastite zajednice.[142]

Uviđajući idejnu i političku moć crkveno-školskih opština vlast će raspustiti dvije najjače – mostarsku i sarajevsku i upravu nad njima povjeriti komesarima, imenovanim od vlade. Sarajevskoj crkveno-školskoj opštini će 1882-1885. godine na čelo postaviti čovjeka vladinog povjerenja Petrakiju Petrovića, trgovca i vođu umjerene struje u srpskoj čaršiji, do tada lojalnoj vladi.[143] Međutim, ovakvo stanje neće dugo potrajati, pa će borba za slobodan izbor na konfesionalnim školama pokrenuta 1893. godine uskoro prerasti u pokret Srba Bosne i Hercegovine za crkveno-školsku autonomiju, koji će trajati devet godina, izraziti otpor prema vlasti i putem četiri memoranduma upućenih caru zahtijevati autonomna prava opštinâ. Vladini izvještaji navode da se tada „pojačala težnja za osnivanjem ovih opština naročito poslije okupacije, tako da su tada osnovane i tamo gdje ranije nisu nikada postojale“, da često dolaze u sukob sa lokalnom vlašću, te ističu „da one nisu htjele da se prilagode promijenjenim odnosima u okviru moderne organizacije uprave, tako da one prema njoj stoje kao strane tvorevine i pretstavljaju se kao države u državi, u najmanju ruku reprezentuju se kao utočišta odakle se prema inostranstvu teži za budućim nacionalnim ujedinjenjem“, iz čega je slijedio zahtjev da se isključe iz uticaja na školstvo „jer time tangiraju vitalne interese okupacione vlasti i kompliciraju inače teško stanje koje proizilazi zbog nacionalne izmješanosti stanovništva“.[144] Mišljenje poglavara Zemaljske vlade Kalaja je bilo da je osnovni razlog pokretanja ove akcije nezadovoljstvo trgovačkog vođstva, jer su za razliku od vremena osmanske uprave uvedene mjere „koje odgovaraju potrebama moderne trgovine i razvoju

[140] Neslogu je počela provoditi putem prorežimskog srpskog lista *Prosvjeta,* u kojem zastupa prava sveštenika. - Todor Kruševac, Vidićeva „*Prosvjeta*“ 1885-1888, *GADAR,* god. 1964-1965, IV-V, 1965, 222.

[141] „Jasno je bilo da je srpstvu i pravoslavlju oglašen rat, što je našlo izraza u uzrečici: "Nesta krsta od tri prsta, nesta dina od Medina". – Vl. Skarić, *Bosna i Hercegovina pod austrougarskom upravom,* III, 9.

[142] Srpsko-pravoslavna crkvena opština „namjerila je zidati jednu kuću, koja će stajati blizu 20.000 for. ... pod nadzorom arhitekta g. Vancaša. Prihodi od ove kuće upotrebiće se na izdržavanje naših ovdašnjih vjeroispovjednih škola, sa kojim će se prilično moći osigurati opstanak njihov.” – *Dabrobosanski istočnik,* vlasnik i izdavalac: AEM konzistorija, god. II, br. 7, 1888, 112.

[143] P. Petrović je pored vlade imao i izvjesnu podršku među sarajevskim esnafima koji su uvijek zauzimali nešto umjereniji stav u opozicionom pokretu nego trgovci. Na izborima 1885. god. pobjedila je stranka Dimitrija Jeftanovića**,** koji je istovremeno bio i potpredsjednik Gradske opštine. On je zbog lojalnosti dobio 1886. odlikovanje – viteški krst Franje Josipa, a smjenjeni su Perakija Petrović i Gliša Jeftanović. Međutim, na izborima 1888. **v**raća se stara garnitura, pa im je povjerenje dato i 1891. godine. U sastav odbora ulaze 6 trgovaca i devet zanatlija, ali je uticaj trgovaca ostao i dalje dominantan. (trgovac Petrakija Petrović, predsjednik članovi: Gliša Jeftanović, Risto Đ. Besarović, Jovo Savić Risto Hadži-Damjanović i Jovo Đ. Besarović; zanatlije: Aleksa Krešťalica gostioničar, Đorđo Petrović obućar, Jovan Ćorić zidar, Jovan Jeftić opančar..“ – B. Madžar, *Pokret Srba,* 215, 133-134.

[144] B. Madžar, *Pokret Srba,* 155.

saobraćaja kao što su: kredit, zakonitost u oblasti poslovanja, pravosuđa i uprave, itd., što je ovoj kasti (trgovcima) donijelo mnogo štete, jer su ranije imali neograničenu slobodu poslovanja“, te da oni uz svoje ekonomske interese postaju politički pokret sa zahtjevima „iskazanim kroz crkvene institucije“, da bi nakon Trećeg memoranduma vlada istakla da „srpska opozicija želi nacionalnu državu u kojoj bi vođstvo pokreta imalo vlast“.[145]

Tajni sastanci delegata opština, stalno povećanje broja aktiviranih opština, jedinstven nastup deputacija prilikom predaje zahtjevâ caru, uključivanje srpskih studenata iz Beča, seljaštva preko zahtjeva za poboljšanje njihovog položaja, a na koncu i saradnja sa organizovanom muslimanskom čaršijom u njihovom pokretu za vakufsko-mearifsku samoupravu,[146] kao i neki koraci ka zajedničkoj saradnji ova dva pokreta, natjerali su vladu na pokušaj uspostave kompromisnog rješenja sa već izgrađenim srpskim vođstvom u Bosni i Hercegovini. Osim toga, vlada je uvidjela da neće moći sankcijama da umiri ovaj pokret i da uništi ugled prvaka, nosilaca apsolutnog patrijarhalnog povjerenja,[147] koje su već svi zvali narodnim vođama. Nakon pregovora i usvajanja teksta statuta u Sinodu, usvojena je zvanično i od vlade *Uredba o crkveno-školskoj samoupravi* 13. augusta 1905. godine, koja je obuhvatala „sav crkvenoškolski upravni organizam srpskih pravoslavnih eparhija u Bosni i Hercegovini“. Ovakvu završnicu su kritikovali nezadovoljni mlađi i radikalniji srpski intelektualni krugovi, mada „u njemu je naše građanstvo pokazalo svu svoju duboku narodnu svest i svu čaršisku umešnost i računsku ocenu protivnikovih snaga i taktičnu veštinu da nađe najpogodnije pozicije na kojima će se boriti“,[148] a čiji će novi put nacionalne borbe izazvati raskol sa starim vođstvom.[149] Ipak, uspjeh je bio postignut u pravu biranja paroha, bez uticaja vlasti, dok su mitropolija, crkveni sudovi i bogoslovija ostali u sklopu državnih nadleštava. Na osnovu ove *Uredbe* članstvo crkveno-školske opštine,[150] članove eparhijskog upravnog i prosvjetnog

[145] B. Madžar, *Pokret Srba*, 187, 259, 327.
[146] Više o tome u: Nusret Šehić, *Autonomni pokret muslimana za vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1980.
[147] Mirko Maksimović, Crkvene borbe i pokreti, *Napor Bosne i Hercegovine*, 86. Prvi srpski i vrlo uticajni časopis *Bosanska vila* je svoje čitaoce npr. podrobno izvjestila o dočeku narodnih vođa iz Beča. U Sarajevu ih je uz klicanje pozdravilo “oko 2000 duša“, te se svako grabio da im „cjeluje junačku desnicu“. „Ulazeći u varoš zvona sa obje srpske crkve pozdravljahu vođe dobrodošlicom, a velika množina svijeta prekrilila je ulice i s jedne i s druge strane.“ - *Bosanska vila*, br. 23- 24, 31. decembar 1903, 411- 412.
[148] V. Popović, Nacionalna Bosna i Hercegovina i Vasilj Grđić, *Spomenica Vasilja Grđića*, Sarajevo, 1935, 169.
[149] Nova generacija je metode starog vođstva vidjela kao sve više oportune austrougarskoj vladi, dok su oni zagovarali izraziti opozicioni stav i proširenje nacionalnih zahtjeva. Više o tome: Vasilj Grđić, *Riječ dvije o našem sporu*, izdanje piščevo, Novi Sad, Srpska štamparija Đorđa Ivkovića, 1906.
[150] Članstvo CŠO se sastojalo od predsjednika, potpredjsednika, perovođe crkvene skupštine, svih parohijskih sveštenika opštine koji su već po zvanju svome članovi crkvenog odbora te „od 8 odbornika u opštinama do 3000 duša a 12 odbornika u opštinama preko 3000 duša.“ – *Školski vjesnik*, Stručni list Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, god. XVI, 1909, 396.

savjeta,[151] te velikog upravnog i prosvjetnog savjeta[152] velikim dijelom su i dalje činili svjetovnjaci.

Brojni napori koje su prvaci uložili u pokret, kao ni podnesene sankcije,[153] nisu se činili dovoljnim za intelektualnu omladinu, ali ni za sve esnafe, odnosno ono što je od njih preostalo, a naročito podozrenje su izazvale neke autokratske geste vođstva.[154] Ova diferencijacija biće osnovom za dalje raslojavanje u srpskom pokretu i nastavit će se i u novim okolnostima i poslije.

Sa završetkom autonomne borbe crkvenoškolskih opština i njenog ozakonjenja, načeto je u velikoj mjeri dotad u potpunosti tradicionalno djelovanje opštine. Nove okolnosti donosile su nov način rada,[155] nov način izražavanja interesa unutar opštine, [156] nov način komunikacije sa vlastima, ali su i stari interesi, koji su se ticali napretka cjelokupne srpske zajednice, ostajali na snazi.[157] Autonomna borba uvela je opštinu, kao tradicionalnu grupu u novi oblik

[151] „Eparhijski upravni i prosvjetni savjet sastoji se osim episkopa-mitropolita još od ovih članova – jednog nastojatelja manastira, od 12 sveštenika mirskog reda, od 24 svjetovna člana, od dva učitelja srednjih ili osnovnih škola, koji imaju pravo učešća u svima sjednicama na koje budu pozvani, a imaće pravo glasa pri rješavanju školskih predmeta.“ - *Školski vjesnik,* god. XVI, 1909, 500.

[152] Članovi velikog upravnog i prosvjetnog savjeta bili su „svi pravoslavni mitropoliti kao stalni članovi, po jedan prezviter od svake eparhije kao prisjednik; po četiri svjetovna lica od svake eparhije kao prisjednici; iz svake eparhije po jedan učitelj ili profesor. - *Školski vjesnik*, god. XVI, 503. Članstvo je bilo iz cijele BiH, a u drugom mandatu iz Sarajeva su bili članovi Gligorije Jeftanović, kao posjednik i Risto Hadži Damjanović, posjednik, Stevo Kaluđerčić, upravitelj srpske osnove i više djevojačke škole, dr Danilo Dimović, advokat i dr Savo Ljubibratić, referent. – *Školski vjesnik*, 1909, 837.

[153] „Globe, gone i na progonstvo osuđuju, članove crkveno-školskih opština zbog pojedinih rješavanja opštinskih, za koje je odgovorna opština kao korporacija, a ne oni lično i te globe koje u nekim opštinama dostižu do 400 kruna naplaćuju putem egzekutive prodajući osuđenim i pošljednju alatku iz dućana i ostavljajući ih bez igdi išta, a progonstva izvađaju sa žandarima rastavaljući očeve od kuće i djece, trgovce i zanatlije od rada i zanata i iz mjesta gdje su odrasli i po 50 godina živili u druge krajeve gde nigdi nikog svoga nemaju... Gone, zatvaraju i sudom progone i na zatvor osuđuju po 14 članova jedne crkvenoškolske opštine ... A neke drže i pod domaćim zatvorom i policajnim nadzorom da se ni s kim sastani ne mogu, niti ikud iz kuće krenuti, te su se neki od tih morali odseliti iz otaždbine u Crnu Goru, Srbiju, gdje su u očajanju za otačbinom i pomrli.“ - I. Kecmanović, Jedna epizoda iz borbe BiH za crkveno-školsku autonomiju, 380-383.

[154] „Stara protivurječnost između sarajevskih gazda, koji su stajali na čelu autonomnog pokreta i esnafa i ovoga puta je došla do izražaja, jer su esnafi bili nezadovoljni Uredbom, odnosno rezultatima dugogodišnje borbe ... Naime Jeftanović nije dozvolio ni esnafima da organizuju svoje udruženje, dok se ne završi borba za crkveno-školsku samoupravu, pa je zbog toga i nastojanja da sve drži u svojim rukama optuživan, čak i od najbližih saradnika za autokratizam..“ – B. Madžar, *Pokret Srba*, 420.

[155] Redovne skupštine srpsko-pravoslavne opštine nastavile su se održavati u velikoj dvorani srpske škole (Ferhadija ulica br. 43), a opština je izdavala pod kiriju tri dućana „pod zgradom Srpske škole“. - *Srpska riječ*, br. 27, 8/21. feb. 1910

[156] Da su tradicionalne vrijednosti unutar same opštine bile poremećene govori i onovremena štampa. Priikom izbora crkveno-školskog odbora, koje je otvorio mitropolit Nikola Mandić, ali i predsjedavao ovoj prvoj skupštini „skupštinar Jovan Jevtić i njegov zet Đorđo Stupar, (su) zamutili, dijeleći narodu liste sa brisanim imenima … time zloupotrijebili skupštinsko pravo, pa postavili 7-8 ljudi, koji su ispunjali glasanice tako kako su oni htjeli i naredili im bili. Tako je Jovan Jevtić sam za se agitirao i slobodno možemo reći, sam sebe izabrao. Za to je već podnijet protest mitropolitu o nezakonitosti izbora, jer niko drugi nije tako što radio.“ – *Bosanska vila*, br. 19/20, 30. oktobar 1905, 317.

[157] Na skupštini sarajevske SPCŠO pod predsjedavanjem Gligorija Jeftanovića „Primljeni su sa odobrenjem na znanje koraci odbora, kako da se pokrije predviđeni ogromni deficit i ostavljene su mu slobodne ruke budućeg

borbe za prava zajednice, u stvari političku borbu za vlastite nacionalne interese. Tako se desilo da je sticajem istorijskih okolnosti tradicionalna grupa, tradicionalna elita bila pokretač nacionalne borbe i počela da vodi modernu, nacionalnu, političku borbu, uprkos stavu nacionalne ideologije koja je „smatrala da je gradski svet slabiji i ugroženiji deo naroda koji lakše pada pod strani uticaj“,[158] nasuprot zdrave nacionalne jezgre, seljačkog svijeta.

*

Osnovni oblik privređivanja i organizacije iz koje su kasnije proistekla tradicionalna društvena grupacija čaršija je esnaf, koji se uz stalne modifikacije tokom vremena i društvenog uspona i prevazišao, ali su njegove mnoge karakteristike ostale duboko zabilježene i teško izbrisive, dajući sve odlike društvenom razvoju bosanskohercegovačkog društva. Stoga esnafsku organizaciju smatramo dominantnom za oblikovanje mentaliteta i međusobnih odnosa čaršije, proisteklih iz esnafske hijerarhije i organizacije, odnosno, struktura udruženja, njena etika, sistem vrijednosti, elementi funkcionisanja (pravila, rituali i provođene sankcije), morali su neosporno da utiču na članstvo, da formiraju njihov kolektivni i pojedinačni identitet, da utiču na njihov javni i privatni život, ali da i njihove vrijednosti postanu norme i za šire društveno okruženje.

Naredna, ali samo sa srpsko-pravoslavni svijet u Sarajevu karakteristična tradicionalna institucija je crkveno-školska opština, koja mnoge svoje karakteristike dijeli sa esnafom. Samoorganizovanje posebne društvene zajednice, vjersko-nacionalne, unutrašnja hijerarhija sa stabilnom upravom, poštovanje normi, unutrašnja solidarnost i briga za članove zajednice, isprepletenost uprave i članstva u obje institucije, ekonomska autonomnost, stav prema državnim tijelima, zatvorenost i zajedničko istupanje prema javnosti, konspirativni elementi, ritualima podržavana slika posebnosti – sve su to odlike koje su uz esnaf činile i opštinu osnovnom pretpostavkom formiranja srpsko-pravoslavne sarajevske čaršije.

---

rada u tom pravcu. ... Od predloga odbora prvi je bio, da se na opštinske nekretnine digne zajam od 300 hiljada kruna, od koga bi se novca podigle neke zgrade, a u prvom redu dvokatna zgrada preko puta stare crkve, gdje je najviše Srba trgovaca. ... Treći predlog da se od uzajmljenih 300 hiljada kruna uzme 30 hiljada kruna, te izvedu popravci na novoj srp. prav. crkvi.“ – *Srpska riječ*, br. 232, 27. oktobra/9. novembra 1909, 3.

[158] M. Ekmečić, Milorad Ekmečić, Društvo, privreda i socijalni nemiri u Bosni i Hercegovini, *Istorija srpskog naroda*, Beograd, 1983, knj. VI, tom 1, 565.

B. Počeci modernizacije - Austrougarska vlast u Sarajevu

Opredjeljenje grupe, koja je uvijek i do tada odlučivala o sudbini srpske pravoslavne zajednice u Sarajevu, bilo je da budu zajedno sa svojim sugrađanima druge vjere u *Narodnom odboru*, formiranom 5. juna 1878. godine za organizovanje otpora ulasku austrougarskih trupa.[159] Ovaj uzaludni akt, suprotan gotovom činu evropske diplomatije, nije je spriječio da iz svojih redova pošalje uskoro po padu Sarajeva poklonstvenu deputaciju generalu Filipoviću, austrougarskom vojskovođi koji je s oružjem osvojio grad 19. avgusta 1878. godine,[160] čime je počela nova era za njegove građane. Grubi nastup generala prilikom prijema nagovijestio je novi stav sa kojim će se ova, na uhodane staze naviknuta grupacija morati suočiti u novovladajućoj carevini. Uz loše znakove vezane za odnos sa novom vlašću išao je i požar koji je gotovo uništio grad, a najviše dio sa srpskim trgovačkim kućama i dućanima,[161] od čega se mnogi nikad više nisu mogli oporaviti,[162] ali za one koji su se snašli to je bila prilika za obnovu starih i podizanje novih objekata, te povlačenje centra čaršije iz svoje jezgre uz ulice ka zapadu.[163]

Već drugog dana su nove vlasti grad je dobio umjesto garantovanih povlastica privremeni opštinski statut koji je regulisao red i organizaciju u gradu, utvrđujući njegovo mjesto, kao i postavljenog gradskog vijeća, kao izvršnog organa vlasti ograničene autonomije, ali funkcionalnog u izgradnji moderne infrastrukture. Sarajevo je postalo sastavni dio Monarhije, opet na granici, ali sada dobro utvrđenoj ka istoku.

---

[159] U Odboru su bili Dimitrije Jeftanović, Petraki-ef. Petrović, Risto Besarović, Jakov Hadžitrifković i Đorđe Hadžidamjanović sa fra Grgom Martićem i Solomon-ef. - Vl. Skarić, Borba protiv austrougarske okupacije, *Izabrana djela*, knj. I, 282. Više o okupaciji: Naučni skup: *Otpor austro-ugarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini*, Akademija nauka i umjetnosti, Posebna izdanja, knj. 8, Sarajevo, 1979.

[160] U ovoj delegaciji su sa ostalim sugrađanima bili Petro Petrović i Makso Despić. – H. Kreševljaković, Sarajevo doba okupacije 1878., *Izabrana djela*, IV, 123. Izgleda da je u ime Srba Filipovića pozdravio Sava Kosanović. Srpska pravoslavna opština je odredila delegate i za deputaciju Franji Josifu I: Dimitrije Jeftanović, Petro Petrović i Makso N. Despić. – H. Kreševljaković, Sarajevo za vrijeme austrougarske okupacije (1878-1918), *Izabrana djela*, IV, 187.

[161] Požar koji se proširio na 36 ulica, uništio 304 kuće i 135 drugih zgrada, ostao je dobro upamćen. Od „velike jangije“ su „ stradali najviše Pravoslavci.“ – M. Živković, *Sarajevo*, 11.

[162] „Od okupacije do “danas” propalo 75 prvih trgovačkih i zanatlijskih firmi kod samih pravoslavnih Srba koje nijesu ni jednom novom domaćom zamjenjene, no sve samim čivutima, drugim strancima iz Austro-Ugarske.“ – dr Ilija Kecmanović, Jedna epizoda iz borbe Bosne Hercegovine za crkveno-školsku autonomiju, (Memorandum bosanskohercegovačkih Srba ruskom caru), *Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine*, god. 1964-1965, knj. IV-V, Sarajevo, 1965, 377.

[163] „Ono što smo izgublii prije dvadeset i šest godina, bilo užasnim požarom, bilo tuđinskom navalom i konkurencijom ... to nam se sada povraća – povraća se trgovina, i ako u malom u srpske ruke. Nekadašnji stari Tašlihan, to jezgro srpske trgovine, a sadašnja Franc Josifova ulica, dobiva sve ljepši izgled, jer se tu otvara jedna po jedna srpska trgovačka radnja“ – *Bosanska vila*, br. 18. I 18, 1904.

Važnost Sarajeva u strateškim planovima ogledalo se u činjenici da grad ostaje utvrđeno vojno središte za Bosnu i Hercegovinu i Dalmaciju, sa narastajućim brojem aktivnih vojnika i u mirnodopskom sastavu.[164] Uz žandarmeriju,[165] čije je izdržavanje činilo veliku stavku zemaljskog budžeta, prisustvo vojske je nastavilo da određuje uređenje, upravu i atmosferu grada, prožimajući je vojničkim duhom i karakterom, ali sada evropske birokratske vlasti i bez mogućnosti da na svoju ruku kreira pokrajinsku politiku.

Na privrednom planu promjene su donijele sasvim nove okolnosti - izrazit porast trgovine na račun zanatstva, koje je kako zbog navika i potreba novog stanovništva, činovništva i vojske, a naročito zbog priliva jeftinijih industrijskih proizvoda postepeno zamiralo.[166] Red se među zanatlije, doduše, uveo odmah nakon okupacije, pa se četvrtog dana nakon nje naredbom preko telala nemuslimana naredilo otvaranje čaršije – 22. augusta 1878. godine,[167] da se više nikad ne zatvore za trajanja austrougarske vlasti, dok je esnafsku organizaciju, ne nalazeći način da funkcionalno riješi problem zanatstva, austrougarska vlada podržavala, a zanatska praksa produžila svoje staro djelovanje.[168] Uključenje Bosne i Hercegovine u carinsko područje Monarhije 1. januara 1880. godine je za posljedicu imalo gubitak posredničke trgovine i vezâ sa istokom, te je opstanak domaćih trgovaca postalo pitanje ličnog snalaženja i nove orijentacije na tržištu Monarhije, ali i već gotovog kapitala, spremnog za ulaganja. To se pokazalo kao najznačajnija činjenica u nedostatku povoljnih kredita. Mada domaća ekonomska inicijativa nije zvanično bila sprečavana, kao ni osnivanje lokalnih privrednih institucija, regulisano trgovačkim zakonom iz 1883. godine, režim je bio bar u početku odlučan u stavu „da se ne dozvoli osnivanje nacionalnih preduzeća niti koncentracija kapitala na nacionalnoj osnovi.[169] Za srpske trgovce nastaju nove okolnosti i zbog od vlasti protežirane

[164] U Sarajevu je od cjelokupnog broja stanovnika 1910. god. bilo 9,8% aktivnih vojnika, koji je premašen samo tokom I svjetskog rata. - Iljas Hadžibegović, *Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća*, Sarajevo, 2004, 304, 317 (izračunato na osnovu prezentovnih tabela 2. i 8.). Najveći broj vojnika bio je prisutan nakon aneksije 1908, kada je „u pokrajine dovedeno 29 vojnih bataljona i 30.000 rezervista.“ – Milorad Ekmečić, *Stvaranje Jugoslavije*, II, Beograd, 1989, 607.

[165] „u zemlji (je) bilo uvek više žandara nego učitelja.“ – Vl. Ćorović, *Bosna i Hercegovina*, Beograd, 1925, 82.

[166] Problem prelaznog perioda iz tradicionalnog, zanatskog načina proizvodnje ka industrijskom Zemaljska vlada je pokušala da riješi tek *Naredbom o vršenju obrta* od 3. februara 1909. godine, čime su se podupirali koncesionirani zanati. Ova naredba se nije odnosila samo na zanate, nego je uključivala sve radnje i preduzeća. – Milorad Ekmečić, Malo preduzeće u uslovima industrijalizacije u jugoslovenskim zemljama od kraja XVIII vijeka do 1941, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, XXVIII-XXX, 1979, 109-110.

[167] Hamdija Kreševljaković, *Sarajevo u vrijeme austrougarske uprave (1879-1918)*, Sarajevo, 1969, 10.

[168] „Na predlog ćurčijskog esnafa u Sarajevu gradsko poglavarstvo je postavilo ćehajom toga esnafa Jovu H. Damjanovića, a čaušem Marka Mojića što je usvojeno na sjednici opštinskog zastupstva 22. juna 1884. godine – T. Kruševac, *Sarajevo pod austro-ugarskom upravom*, 197. Đorđo Hadžidamjanović bio je posljednji ćurčija u Sarajevu i radio skoro do pred smrt (umro 1929. godine). – H. Kreševljaković, Esnafi i obrti, 135.

[169] Tomislav Kraljačić, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini 1882-1903*, Sarajevo, 1987, 171.

konkurencije sa kojom se do tada nisu susretali,[170] u vidu došljaka iz Monarhije,[171] čije prisustvo mijenja i fizionomiju grada, ali i zbog toga što je to „u prvoj fazi ne baš najbolji elemenat, nego onaj koji u Bosnu i Hercegovinu dolazi kako bi što brže izvukao što veću korist za sebe“, tako da je „teren bio prepušten pustolovima, špekulantima i mađarskim Židovima. U stvari, taj elemenat nastavlja raniju praksu turske uprave, u kojoj se svatko trudio da se za kratko vrijeme svog djelovanja što više i bolje namiri.“[172] Njihova prisutnost je imala i dobrih strana jer je nužno i kod domaćih proizvodila pojačanu aktivnost u trgovini, vezanu za centre i veze u Monarhiji,[173] te građevinarstvu kao jednom od najunosnijih poslova za ulaganje kapitala i za početne korake u razvoju industrije.[174] Međutim, veliki dio kapitala u vrijeme austrougarske vlasti domaći, pa i srpski trgovci stekli su kao vojni liferanti,[175] što im ubrzano otvara nove poslovne mogućnosti i povećava bogatstvo. Njime oni podižu zgrade za iznajmljivanje, kupuju zemlju i postaju veleposjednici,[176] posjeduju i dalje kmetove, čak u

[170] Pred zemaljsko upravno vijeće je 15. marta 1881. godine izašla mala delegacija od tri „viđena Pravoslavca iz Sarajeva“, koji su „u dogovoru sa pravoslavnom opštinom sarajevskom “uputili molbu od 9 tačaka vladi, koja se ticala poboljšanja položaja pravoslavnih, ... te da se „u sporazumu s vladom podigne i trgovačka komora“. – M. Živković, *Sarajevo,* 19-20. Očigledno je da su ovu akciju do kraja doveli samo srpski trgovci, jer je njoj prethodio jedan zajednički sastanak svih trgovca Sarajeva, njih 50, „austrijskih i hrišćanskih, jevrejskih i muhamedanskih“, održan u februaru 1881. godine, „sa ciljem da osnuje komoru; iako je bio izabran odbor od osam članova, koji je u tom pravcu imao da preduzme nužne korake, cela ova akcija je kao preuranjena zamrla.“ – T. Kruševac, *Sarajevo pod austro-ugarskom upravom,* 181.

[171] Prema popisu stanovništva 1885. godine u Sarajevu je bilo 12% pripadnika drugih zemalja, da bi taj procenat 1910. godine iznosio 35,3%. Došlo je i do velikih promjena u brojčanom odnosu među vjerskim zajednicama. Procenat muslimanskog stanovništva se sa 69% 1879. godine smanjio na 35, 6%, a broj katolika se izuzetno povećao sa niskih 3,3% na čak 34,5%. Broj pravoslavnih je uglavnom ostao isti (17,5% 1897. godine, 16,9%, 1885 g.odine, 15,4% 1895. godine i 16,3% 1910. godine). – T. Kruševac, *Sarajevo pod austro-ugarskom upravom,* 19, 22. Promijenio se i odnos „srpskohrvatskog-hrvatskosrpskog jezika i drugih jezika u Sarajevu. Tako je 1910. godine srpskohrvatskim jezikom saobraćalo 70,1% sarajevskog stanovništva, a drugim jezicima 29,9% stanovništva (njemačkim u 27,19% slučajeva, te španskim 24,4%, češkim 9,8%, mađarskim 7,17%, slovenačkim 4,16%). - I. Hadžibegović, *Bosanskohercegovački gradovi*, 65.

[172] Ferdo Hauptmann, Privreda i društvo Bosne i Hercegovine u doba austrougarske vladavine (1878-1918), *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine,* ANUBiH, Posebna izdanja, knj. LXXIX, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 18, Sarajevo, 1987, 109 - 110.

[173] Ruski konzul je još 1857. godine naveo da pravoslavni Sarajeva imaju monopol na trgovinu sa zapadnom Evropom. – M. Ekmečić, *Stvaranje Jugoslavije*, II, 92.

[174] Procenat ljudi koji su se bavili ovim poslom u Sarajevu je, na osnovu popisa stanovništva 1885. godine bio prilično mali. Svega 6,18% (1.624) stanovništva je pripadalo zanimanju „fabrikanti, trgovci, zanatlije“. – I. Hadžibegović, *Bosanskohercegovački gradovi,* (podatak izračunat na osnovu tabela br. 2. i 3.), 304, 307. Međutim, ova djelatna grupa je u velikoj mjeri bila davalac indirektnih poreza. Od 5,4% 1885. godine povećao se procenat indirektnih poreza (monopoli, trošarine, takse) na 22,6% 1920. godine, te predstavljao najveći prihod zemaljskih finansija. – F. Hauptmann, Privreda i društvo BiH, 126. Podatak iz 1913. godine govori da je od svih preduzeća i radnji 47,3% činilo iz sektora trgovine i ugostiteljstva. Od ukupnog broja vlasnika preduzeća i radnji 1913. godine pravoslavni su činili 29,5 %. – I. Hadžibegović, *Bosanskohercegovački gradovi,* 28.

[175] Ante Malbaša, *Hrvatski i srpski nacionalni problem u Bosni za vrijeme režima Benjamina Kallaya*, 1. Dio (1882-1898), Osijek, 1940, 12.; Liferacija je bio posao kojim su se bavili i u osmansko doba. Ugledni trgovac Petrakija Petrović se u austrijskim dokumentima pojavljuje kao „Armeelieferant“. – Berislav Gavranović, *Bosna i Hercegovina u doba austrougarske okupacije 1878. god*., ANUBiH, Građa, knj. XVIII, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 14, Sarajevo, 1973, 142.

[176] Pokazalo se da i Srbi u BiH imaju 633 svoja feudalca. - M. Ekmečić, *Stvaranje Jugoslavije*, II, 89.

većem broju,[177] postaju zajmodavci kmetovima nadzirući agrarno oslobođenje seljaka,[178] putem prvih srpskih banaka i štedionica koje su se početkom XX stoljeća, nakon nekoliko neuspjeha, počele ubrzano osnivati,[179] pa i sa državnom potporom, jer je očigledno vlada uvidjela potrebu nagrađivanja već stabilnog, ali i lojalnog trgovačkog i preduzetnog domaćeg sloja.[180] Ovi tu mogućnost koriste za koncentraciju nacionalnog kapitala i aktivno nacionalno djelovanje preko mreže osnivanih štedionica u Bosni i Hercegovini, ali i povezivanjem sa srpskim kapitalom van pokrajina.[181] U tu svrhu zaživjela je *Srpska štedionica* kao zadruga sa ograničenim jamčenjem (s.o.j.) 1905. godine, koja je 1910. prerasla u *Srpsku narodnu banku*

[177]Od 1895. do 1910. godine došlo je do porasta zemljoposjednika s kmetovima i to za 79%. Osim toga, učešće nemuslimana među zemljoposjednicima s kmetovima nije bila izuzetno velika (8,85%), „ali je značajna kao simptom.“ – F. Hauptmann, Privreda i društvo BiH, 148,151. Pravoslavni su u grupi zemljoposjednici s kmetovima uzeli učešća sa 6,05%, a u grupi zemljoposjednici bez kmetova sa visokih 17,75%. – I. Hadžibegović, *Bosanskohercegovački gradovi,* 21.

[178]Davanje novaca na zajam nije bila novina, nego samo nastavak prakse iz osmanskog vremena. „Trgovci iz provincije imali su kod sarajevskih grosista robne kredite ... Seljak služio se je pozajmicama pri otkupu kmetovskog zemljišta pozajmljujući novac obično kod onog trgovca, kod koga je kupovao potrebnu mu robu ...“ – Vasa Ristić, Ljubomir St. Kosier, *Vodeće institucije u nacionalnom bankarstvu Bosne*, Zagreb, Beograd, Ljubljana, 1924, 7. Pred sam rat odnos slobodnog seljačkog posjeda prema kmetovskom bio je 2:1. U ime kmetskog otkupa bilo je 1912. godine 2.406 aga, a od toga 144 pravoslavna koji su ukupno primili 21 milion kruna, koji je „spremljen u čarapu“. – F. Hauptmann, Privreda i društvo BiH, 174, 186.

[179]Aprila 1888. podnijela je grupa trgovaca i zemljoposjednika zahtjev Zemaljskoj vladi za osnivanje Bosanskohercegovačke narodne dioničarske banke sa osnovnim kapitalom od 100.000 forinti. Konstituirajuća skupština održana 27. septembra 1888. godine. Čitava ova akcija sprovedena je bez ijednog stranog doseljenika, ali zato uz podršku Sarajlija koji su već dugo živjeli i radili van svog rodnog grada. Imena osnivača prve sarajevske banke preuzeto sa prospekta: Petro T. Petrović, posjednik iz Sarajeva, Dimitrije M. Jeftanović, posjednik iz Sarajeva, Đorđe Rajković, trgovac iz Sarajeva, Vaso S. Kraljević, trgovac iz Sarajeva, Risto Đ. Besarović, trgovac iz Sarajeva, Gligorije M. Jeftanović, trgovac iz Sarajeva, Risto Hadži Ristić, trgovac iz Beča, Salihaga Šahinagić, trgovac iz Sarajeva, Mulaga Merhemić, trgovac iz Sarajeva, Ibrahim Bašagić, posednik iz Sarajeva, Mehemd beg Kapetanović Ljubušak, veleposednik iz Ljubuškog, Mehmedaga Čomara, trgovac iz Sarajeva, Mehemed Hulusi, evkaf muhasebedžija u Sarajevu, Salamon J. Salom, posednik iz Sarajeva, Daniel S. Salom, trgovac iz Trsta, Sulejman Rašid Kadić, trgovac iz Goražda, Mustafa beg Fadil Pašić, veleposednik i gradonačelnik iz Sarajeva – *Sarajevski list*, br. 59, 20. maj 1888.

[180] Okružni predstojnik u Sarajevu baron Benko je imao rezervi prema ovakvoj vrsti vladine potpore i izražavao zabrinutost zbog ekonomskog jačanja trgovaca u Sarajevu, te u tome vidio „ put za jačanje njihovog političkog uticaja“. – T. Kraljačić, *Kalajev režim*, 171, 497. O istom procesu u Hrvatskoj – N. Rumenjak, Počeci gospodarske modernizacije srpska financijska elita na prijelomu stoljeća u Hrvatskoj, *Dijalog povjesničara – istoričara*, 5, Herceg Novi 2-4. ožujka 2001, priredili: Hans-Georg Fleck, Igor Graovac, Zagreb, 2002, 298.

[181] „Kada je 1895. godine osnovana Srpska banka u Zagrebu, među njenim osnivačima našlo se i sedam uglednih Srba iz Sarajeva, Mostara, Tuzle i Brčkog. Ovakvo povezivanje srpskog kapitala na nacionalnoj osnovi nije vladi odgovaralo iz nacionalno-političkih motiva, pa će ona tražiti načine da ga osujeti. To pokazuju i zabrane crkveno-školskim opštinama da upisuju akcije Srpske banke u Zagrebu, ...“ - T. Kraljačić, *Kalajev režim*, 497-498. Ipak, Petro T. Petrović, trgovac, liferant, veleposjednik i komesar crkveno-školske opštine bio je u godini osnivanja član uprave banke. – Natalija Rumenjak, Čelni ljudi u novčanim zavodima Banske Hrvatske 1900. – osvrt na srpsku elitu 1882-1900. godine, *Povijesni prilozi*, br. 18, Zagreb, 1999, 206. Srpska banka u Zagrebu je imala deponirane akcije u Sarajevu, Donjoj Tuzli i Mostaru. - Nives Rumenjak, Počeci gospodarske modernizacije, 293. Nacionalna propaganda iz Srbije i njena pomoć „sa zamašnom sumom novca“ vjerovatno se nije zaustavljala samo na finansiranju emisarâ (dr Emil Gavrila), srpske štampe, kulturnih društava, crkve i nacionalne djelatnosti prvakâ kao što su Gligorije Jeftanović i Atanasije Šola. Stalna veza ovih ljudi sa Ministarstvom inostranih dela ukazuje i na moguće vezivanje srpskog kapitala. – Đorđe Stanković, *Nikola Pašić i jugoslovensko pitanje*, knj. I, Beograd, 1985, 100. Đ. Stanković, *Srbija i stvaranje Jugoslavije*, Beograd, 2009, 11, 19.

d.d. sa kapitalom od 500.000 kruna,[182] a iste godine osnovana je i druga srpska banka u Sarajevu – *Srpska centralna banka* sa kapitalom od 3 mil. kruna.[183] Treća *Srpska privredna banka* osnovana je 1914. godine,[184] da bi „bratskim dogovorom" 4/17. maja 1914. došlo do fuzije ova dva zavoda, *Srpske narodne banke i Srpske centralne banke*, što u realnosti nije zaživjelo i ipak nije promijenilo sliku snage i odnosa prisutnog stranog i domaćeg kapitala,[185] te usmjeravanje domaćeg novca na trgovinu, otkup seljaka,[186] održavanje zanatstva i razvoj male privrede.

Višak novca se tanano počeo odlivati i u prve industrijske pogone, u Sarajevu u prvom redu namjenjenim proizvodnji građevinskog materijala,[187] a pokazalo se da je i dalje drvna industrija bila ipak najunosniji sektor ulaganja.[188] Sarajevski srpski preduzetnici su iskoristili otvaranje mogućnosti za otvaranje i drugih većih i manjih radionica,[189] a na podizanju prvih

[182] To je urađeno na prijedlog Aleksandra Besarovića, Jove Pešuta i Danila Dimovića. Kao utemeljivači SNB d.d. u Sarajevu upisani su: Gligorije M. Jeftanović, posjednik u Sarajevu, Vaso S. Kraljević, trgovac i posjednik u Sarajevu, Drago Pamučina, posjednik i trgovac u Sarajevu, Nikola R. Vasiljević trgovac i posjednik u Sarajevu, Aćim Babić, trgovac i posjednik u Sarajevu, Jovo P. Pešut, trgovac i posjednik u Sarajevu, Spasoje Polić, trgovac i posjednik u Sarajevu, Đuro Trnčić, trgovac i posjednik u Sarajevu, Simo Prnjatović, trgovac i posjednik u Sarajevu, Petar Vekić, fabrikant namještaja i posjednik u Sarajevu, D. Dm. Kočević, trgovac i posjednik u Sarajevu, Boško A. Kreštalica, gostioničar i kućevlasnik u Sarajevu, D. Dimović, advokat u Sarajevu, Risto Šušić, trgovac i posjednik u Sarajevu . – *Srpska riječ*, br. 190, 1/14. septembra 1910.

[183] U Sarajevu je 28. marta/10. aprila 1910. godine održan sastanak izaslanika iz BiH radi osnivanja zajedničkog srpskog novčanog zavoda za BiH - Srpske centralne banke za BiH. Sastanku je predsjedavao G. Jeftanović, a učestvovao je 31. virilni član (Risto H. Damjanović, Dušan Vasiljević, Pero Stokanović, Mita Josifović, Risto Jovičić, Vladimir Kovačević, Dokić I. Špiro, Dralja Pero, Aleksandar M. Besarović, Ilija Đ. Ivanišević, Đorđe T. Radović, Aleksa Bajić, Đ. Bobarević, Branislav Obradović, Pero Šantić,Vojislav Šola, Đorđo Jovanović, Kosta P. Jovanović, Đorđe Kovačević, Vaso Ristić, Mih. Jeremić, Velimir Dobraš, Jovo P. Radetić, Risto Đurendić, Dušan L. Sremčević, Mirko M. Samardžić, Drago Pamučina, Vladimir Andrić, Aćim Babić, Risto P. Ceković), te je izabran privremeni odbor od 16 lica da izradi pravila i prospekt. – *Srpska riječ*, br. 68, 29. mart/11. april 1910. - *Srpska centralna banka* je finansirala i *Savez srpskih zemljoradničkih zadruga*, osnovan krajem 1911. god., a inicijativu za osnivanje zadrugâ i njihovu organizaciju dala je *Prosvjeta*. – Vasa Ristić, Ljubomir St. Kosier, *Vodeće insitucije u nacionalnom bankarstvu Bosne,* 13.

[184] Osnivač banke, nastale preuzimanjem Srpskog kreditnog zavoda d.d. iz Tuzle, osnovanog 1906. godine, bio je vođa provladine grupe advokat Danilo Dimović, tada podpredsjednik Sabora i glavna ličnost u drugoj polovini 1913. osnovane *Srpske narodne stranke*.

[185] Godine 1914. u Bosni i Hercegovini bilo je 26 srpskih banaka sa 10 mil. K glavnice, 5 mil. rezerve i 8 mil. uloga." – V. Ristić, Lj. Kosier, *Vodeće institucije u nacionalnom bankarstvu Bosne*, 12. „na 26 srpskih dolazilo je 10 hrvatskih i 8 muslimanskih banaka. One najviše ulažu u trgovinu, a od industrijske delatnosti podržavaju hercegovačku proizvodnju vina i preradu bosanske šljive. ... Uoči rata 1914, od 100 miliona uloženog kapitala u bosansku privredu, 88 je dolazilo iz Nemačke". – Milorad Ekmečić, Društvo, privreda i socijalni nemiri, 567.

[186] „Novčano-štedne i zemljoradničke zadruge ponajprije su trebale pomoći osiromašenom seljaštvu uslijed raspadanja kućnih zadruga i nekontrolirane diobe njegova zemljišta, s druge strane postale su organizirana i kvalitetnija zamjena za lihvarenje i organizirano namicanje sitnog kredita, tj. obrtnog kapitala bez kojega nije bilo moguće pokretanje tržišne proizvodnje." - Nives Rumenjak, Počeci gospodarske modernizacije, 292.

[187] F. Hauptmann, Privreda i društvo BiH, 191.

[188] „Izvoz drveta je u toj mjeri bio zastupljen da je 1902. godine činio 25% austrijskog izvoza i postao tzv. „bosanska opasnost", kako su austrijski šumarski krugovi okarakterizirali izvoznu konkurenciju bosanske šumske industrije." – F. Hauptmann, Privreda i društvo BiH, 119-121.

[189] Tako je otvorena parna pilana sa 3 gatera te godišnjom izradom 10.000 kubnih metara N. i J. Kašikovića iz Hadžića kod Sarajeva, a bilo je i manjih pilana, kao Pere Kraljevića iz Sarajeva sa pilanom na Han Pijesku. Petar Vekić je imao fabriku namještaja, a Dušan Marić fabriku kola, gdje su se proizvodili poljoprivredne alatke i plugovi. „Ratković, Orlović i drug" vodili su od 1908. fabriku masti za obuću („Arap") i crkvenih svijeća. Risto

industrijskih pogona rade i sa drugim svojim sugrađanima.[190] Oni će također sa ostalim pionirima industrije ući u *Društvo industrijalaca Bosne i Hercegovine*, osnovano 1909. godine. Pored svih napora, količina uloženog domaćeg kapitala, kao i karakter industrije,[191] sa dominantnim odlikama male privrede u moru agrarnog društva, kazuje da se industrijalizacija, kao pogonsko sredstvo modernizacije društva, sporo odvijala.[192] Stoga je sa kompetencijama zaštite interesa zanatskih, trgovačkih i početnih industrijskih koraka osnovana te iste 1909. godine i *Trgovačko-obrtnička komora*, kao novi oblik organizovanja privrednika. To nije promijenilo činjenicu da država ne ulaže u nacionalna pogone i preduzeća, a naročito u srpske poduzetnike zbog vladinog iskustva sa njihovom borbom za crkveno-školsku autonomiju. Nepostojanje državne potpore dovelo je i do toga da je veliki dio domaćeg novca išao i u izgradnju objekata za rentijerstvo,[193] što se u onom momentu činilo vrlo unosnim, ali će istovremeno i umrtviti kapital i onemogućiti na duge staze slobodan tok novca i istinski razvoj industrije koja bi taj novac dodatno umnožila.

Za srpske trgovce i preduzetnike, pritisnute državnom indolencijom i privrednim uslovima, sve su to bili mali i sigurni, racionalni koraci koji su ipak rezultirali sporim prodorom modernih tendencija u poslovanju i koji nisu razbijali zatvorenost ove grupe kao i otpor, rođen iz nesigurnosti, prema novim poslovnim rizicima.[194] Bez socijalnih pretpostavki koje bi ih učinile samostalnim činiocem i nemoćni da kreiraju vlastitu ekonomsku budućnost, dodatno

---

Đ. Besarović je već 1885. otvorio fabriku srebrenog i zlatnog gajtana sa kapacitetom koji nikada nije iskorišten, a iznosio je od 40-50.000 kilograma gajtana godišnje. Isti Besarović je 1894. godine uložio svoj kapital u ortačku banku pod imenom *Salom, Besarović i Birnbaum*." - Joso Lakatoš i dr Aco Despič, *Industrija Bosne i Hercegovine*, Naklada "Jugoslovenskog Lloyda", Zagreb, 1924, 38, 40, 44, 195.

[190] U augustu 1908. zajednički je osnovan Sarajevski paromlin na valjke kao dioničarsko društvo u kome su učestvovali Dr Diogen Petrović, Aleksandar Jeftanović, Hadži Muhamedaga Ahmetašević, Mujaga Smajiš, Alkalaj, Ghirelamo D. Salom, Avram Levi Sadić, Mordehaj R. Atijas i za svoju ideju uputili predstavku vladi kao „ponizno potpisati trgovci Bosanci". - T. Kruševac, *Sarajevo pod austro-ugarskom upravom*, 207-208. Zajednički djeluju i u Udruženju proizvođača i prodavača alkoholnih pića u BiH. Osim toga, reklama o pozivu „Pehar"-a na upis dionica, govori također o jednom mješovitom društvu. U ime osnivača potpisani su Drago Pamučina, veleposjednik, vojnički liferant, Sarajevo, Ivan Pavičić, veleposjednik, trgovac vinom na veliko Sarajevo, Risto Šušić, veleposjednik, Sarajevo, Andrija Ružić, mehandžija Sarajevo, Vaso Savić, veleposjednik i pecara rakije Alipašin most, Ante Raguz, Zadik H. Levi i Bernardo Klajn, član tvrtke „Jozef Hiršl i dr.", komorski vijećnik i tajnik bosanskohercegovačkog trgovačkog društva – *Srpska riječ*, br, 56, 13/26. 1910, 5.

[191] Svega 6% privatnih preduzeća i radnji koristilo mašine u proizvodnom procesu, te samo 37,5% državnih velikih preduzeća. – I. Hadžibegović, *Bosanskohercegovački gradovi,* 27, 46.

[192] Slična je situacija u Hrvatskoj, gdje je K. Hedervari „nastojao spriječiti razvoj urbane industrije pa se domaće industrijsko građanstvo niti ne uspijeva razviti u ovom razdoblju. Domaći poduzetnici uglavnom su bili prisutni u trgovini i novčanon poslovanju ..." - Nives Rumenjak, Čelni ljudi u novčanim zavodima Banske Hrvatske, 161.

[193] Procenat ljudi koji su se bavili rentijerstvom je, na osnovu popisa stanovništva 1885. godine je iznosio 5,7% (1.498), što je blizu broja onima koji su bili „fabrikanti, trgovci, zanatlije". - I. Hadžibegović, *Bosanskohercegovački gradovi,* (podatak izračunat na osnovu tabela br. 2. i 3.), 304, 307. Na ovaj način se dio viška vrijednosti usmjeravao u izgradnju i spekulacije nekretninama, te se usmjeravao na sporedni tok proizvodnje.

[194] Djelovanja jedne izolovane socijalne grupe, uz to i etnički i vjerski manjinske, nije moglo ni biti u jednom predindustrijskom gradu. – Gilden Sjoberg, Predindustrijski grad, *Sociologija grada.* Sociološka hrestomatija, ur. Sreten Vujović, Beograd, 1988, 211.

je I svjetski rat srpske sarajevske prvake, kao i Bosnu i Hercegovinu vratio na same početke ekonomskog i društvenog razvoja. („1914-1918: povratak na 1878.“[195])

*

Mada je neosporno da je Austro-ugarska uprava sa svojom vojnom, privrednom i društvnom politikom dovela do značajnih, krupnih promjena, da je potresla dotada ustaljeni način djelatnosti, da su izmjene nastale naročito u pogledu razvoja saobraćajne infrastrukture,[196] organizovanja javnih radova, uvođenja pravog poretka,[197] novog sistema trgovine, modernizacije proizvodnje, unosa kapitala,[198] kao i početaka industrijske proizvodnje, što je proizvelo kod domaćih modernizaciju trgovačkog poslovanja, koncentraciju i akumulaciju nacionalnog kapitala, njegovo osiguravanje ulaganjima u prve industrijske pogone i izgradnju prostorâ pogodnih za ugodno i sigurno rentijerstvo, daleko od nesigurnosti trgovačkog i preduzetničkog života - neosporno je isto tako da ovaj period naslijedio predmodernu društvenu strukturu domaćeg stanovništva, kao rezultat tradicionalnog usmjerenja u privredi,[199] te da je ona ostala nepromijenjena, pa čak poslužila i kao njezina razvojna infrastruktura.[200] Navedene promjene bile su rezultat državne intervencije i stranog kapitala, a ne unutrašnjeg privrednog i društvenog razvitka.

U samom Sarajevu, vojnom i strateškom uporištu, sjedištu okružnih vlasti,[201] poželjnom centru za mnoge strance, u tim promjenama su ostali i opstali oni koji su se prilagodili novim prilikama, ali naročito oni koji su imali gotov kapital. Među njima preduzimljiviji,

[195] Već urađeno u velikoj mjeri je uništio I svjetski rat, tako da će istoriografija utvrditi da je nakon njega bosanska industrija „morala početi iznova“, odnosno da će taj period Bosnu i Hercegovinu potpuno vratiti na same početke industrijskog razvoja. – F. Hauptmann, Privreda i društvo, 203, 205.

[196] Najveće državne investicije su bile za izgradnju željeznica i cesta. O tome vidjeti: Dževad Juzbašić, *Izgradnja željeznica u Bosni i Hercegovini u svjetlu austrougarske politike od okupacije do kraja Kallayeve ere,* Sarajevo, 1974.

[197] Oslikano riječima Nikole Pašića: „I protivnik narodnog oslobođenja ujedinjenja izmenuo se – umesto trule Turske došla je kulturna Austro-Ugarska, sa unutrašnjim građanskim slobodama i najboljom administracijom i najboljim ustrojstvom vojske.“ – Đorđe Stanković, *Srbija i stvaranje Jugoslavije*, Beograd, 2009, 12.

[198] „To je samo mobilisan i organizovan narodni kapital koji je država uzimala u vidu poreza,“ čije su dobre strane bile „u prvom redu privikavanja naroda na štednju i pošteđivanje budućih generacija od prevelikih anuiteta na zajmove“. - Gojko Krulj, Gradska privreda, *Napor Bosne i Hercegovine za oslobođenje i ujedinjenje,* Izdanje Oblasnog odbora Narodne odbrane, Sarajevo, 1929, 319.

[199] „Briga o zanatima daje opšti profil srpskog nacionalnog vođstva do 1914. i pokazuje da je trebalo da zanati zamene onaj činilac u razvoju naroda koji se inače prepušta industrijskom radništvu. ... Zanimljivo je da se u tom ključnom istorijskom razdoblju socijalnog razvoja srpskog naroda nije govorilo o indsutriji kao leku protiv iseljavanja, nego o zanatima koji su se već bili pokazali kao neodgovarajući za takav zadatak.“ – M. Ekmečić, Društvo, privreda i socijalni nemiri, 576.

[200] O gotovo identičnom procesu govori i Nives Rumenjak, Počeci gospodarske modernizacije, 287.

[201] „Osmanlije su upravljale bos vilajetom sa svega 120 činovnika, a 1908. god taj broj se popeo na 9. 535.“– Mustafa Imamović, *Pravni položaj i unutrašnji politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914*, Sarajevo, 1976.

snalažljiviji i spretniji srpski trgovci dodatno su finansijski ojačali i počeli se uključivati na različite načine u privredne tokove austrougarske države. Nastavak prethodnih trgovačkih poslova i njihovo proširenje unutar granica Monarhije, kao liferacije sada za austrougarsku vojsku bili su već tradicionalni poslovi, modernizovani formom i institucionalizacijom poslovanja, pravilima učešća u privrednom životu, toliko su ovu grupaciju osnažili, da su bili nuždom spremni da budu djeca „doba politike", braneći tradicionalna prava svoje zajednice.[202] Povlašteni društveni vrh, preuzet iz osmanskog perioda, i dalje vodio kormilo života u gradu, ali sve više i u čitavoj Bosni i Hercegovini.

a. Srpska nacionalna društva i politička stranka – počeci modernog funkcionisanja srpske zajednice

Uporedo sa praktičnom borbom za autonomna prava i konstantnim naporima da osnaže svoje konfesionalne škole, kao sjedišta nacionalnog duha i svijesti u okviru crkveno-školskih opština,[203] srpski prvaci i njihovi sinovi, oni „koji su se pitali", nalaze se u upravama novih društvenih ustanova, koje su zvanične zaštitnice vjerskih osjećaja i nacionalnih interesa,[204] sjedišta srpske nacionalne aktivnosti - kulturnih, sportskih, privrednih i stručnih udruženja.[205] Bio je to prirodan put razvoja nacionalne koncepcije kojim se uspješno pošlo još uz pomoć Garašaninove mreže propagatora.[206]

---

[202] Takav stav nisu imali pripadnici *Mlade Bosne*, a među njima i Gavrilo Princip koji je na saslušanju izjavio „da su on i njegovi drugovi smerali da ubiju ne samo Franju Ferdinanaca i poglavara Potjoreka, nego i srpskog mitropolita Leticu, kao i srpske građanske prvake Jeftanovića, Dimovića i Jojkića." – Vladimir Dedijer, *Sarajevo 1914*., Sarajevo, 1966, 343.

[203] Mada su legalni rasadnici nacionalne kulture bile srpske škole, državne su takođe bile cjenjene: „udio srpskih učenika u sarajevskoj gimnaziji već od 1887. godine iznosio 50% cjelokupnog učeničkog broja (pravoslavni 83, katolici 45, muslimani 19, židovi 19), a u svim trgovačkim školama čak 70%"; „onda takvi primjeri pokazuju s kojom je brzinom i energijom bosanskohercegovački Srbin grabio šanse koje su se otvarale". Ovo je imalo za posljedicu da su Srbi najranije od domaćih „raspolagali kadrom s kojim su mogli konkurisati za zemaljsku službu, još u vrijeme kada je zvanična politika bila vrlo rezervisana prema njima." - F. Hauptmann, Privreda i društvo, 200. Tako da će 1905. Srbi činiti dvije trećine domaćih činovnika (69,64%), da bi se taj broj smanjio 1910. (49,94%), na račun hrvatskog činovništva čiji je rast u ovom periodu bio izrazit (od 1,16% 1905. godine do 17,87% 1910. godine). – I. Hadžibegović, *Bosanskohercegovački gradovi*, 55.

[204] Sve jasniji nacionalni zahtjevi mogli su se čuti već na proslavi Sv. Save, uspostavljenoj još 1851. godine, u Sarajevu 1860. godine "naše slavno otačestvo Srbija, mi srpski narod, mi smo dužni da učimo jer je to našim starim Srbima zavještao naš prosvetitelj sveti Savo" - Ibrahim Tepić, *Bosna i Hercegovina u ruskim izvorima*, 204.

[205] Sarajevski Srbi su imali 52 udruženja raznih profilâ, muslimani 32, a katolici 30. U BiH pravoslavni su imali 396 raznih udruženja, muslimani 187, a katolici 223. – I. Hadžibegović, *Bosanskohercegovački gradovi*, 85-88.

[206] Anonimni izvještač je još 1869. pisao u Beč: „Kao što znadete, (u Bosni) ima 510.000 pravoslavnih, koji se priznavaju da su Srbi, 185.000 katokikah, koji ne znadu za svoje narodno ime ..."- Galib Šljivo, Prilike u

Prvo je osnovano *Srpsko pravoslavno crkveno pjevačko društvo Sloga* (1888), pod paskom svojih „visokih pokrovitelja“,[207] izabravši za svoje krsno ime Vidovdan,[208] koje je svojim stalnim aktivnostima širilo srpske kulturne vrijednosti. Njihove supruge su uz pomoć mitropolita istovremeno osnovale svoje dobrotvorno društvo – *Krajcarsko štedovno društvo pravoslavnih Srpkinja u Sarajevu* (1888).[209] Najznačajnije prosvjetno i kulturno udruženje Srba u Bosni i Hercegovini *Prosvjeta* osnovano je 1902. godine sa zadatkom da obrazuje i podigne naraštaj,[210] da učini sve na „stvaranju novog varoškog stanovništva i privrednom jačanju Srba u Bosni i Hercegovini uopšte,[211] te je u tu svrhu osnovano veći broj njenih raznih kulturnih i privrednih posestrima (*Soko, Pobratimstvo,*[212] *Privreda,*[213] *i druge*[214]). *Bosanska*

Bosanskom vilajetu u drugoj polovini 1869. godine, *Spomenica Ibrahima Karabegovića*, Zbornik radova, Sarajevo, 2013, 123.

[207] U prvu upravu *Sloge* ušli su krupni trgovci, veleposjednici i zanatlije, te par sveštenika: Petro T. Petrović za predsjednika, Vaso Kraljević za podpredsjednika, Aleksa Mihajlović za blagajnika, Sava Manojlović za tajnika i Dimšo Dragičević za knjižničara; odbornici su bili: Stevo Trifković, sveštenik, Nikola Tajšanović, učitelj, Risto Maksimović, Mićo Avdalović, Stjepo Srškić i Ilija Ilić. - *Dabro-bosanski istočnik*, br. 11-12, god. III, 1889, 192. Poklone je *Sloga* primila od Riste Đ. Besarovića, g. Nikole T. Kašikovića, g. Ilije Đukovića, g. Riste Petrovića, g. Maksima Prnjatovića i g. Jove i Mile Trifkovića. Pokloni u knjigama: Jova Skarića, Jova Hadži Trifkovića, Rista Eranovića, Miloša Miloševića, Đoka Gojkovića N. T. Kašikovića, Rista J. Savića, Đorđa Kosanovića ... no najviše darovaše braća H. Avakumovići. Novi predsjednik Gligorije M. Jeftanović, podpre: Vaso S. Kraljević, blagajnik g. Lazo Pupić, za knjižničara Nikola T. Kašiković, za tajnika g. Stevo Kaluđerčić, a odbornici: Stjepo Trifković, sveštenik; g. Niko M. Besarović, Risto Maksimović, Aleksa Josipović, Stevo Marković i Jovo Pešut. – *Bosanska vila*, br. 4, 29. februar 1896, 65.

[208] „Krsno ime srpskog pjev. društva Sloga. ... Prota Đenić je uz pripomoć prelomio krsni kolač sa domaćinom i predsjednikom društva G. M. Jeftanovićem. Književni govor je održao N. T. Kašiković, u kome je pored istaknutog značaja: šta je Srbinu krsno ime, i koliko mu vrijedi kao najsvetiji narodni običaj, pozvao prisutne i upozorio narod, da ga čuva i samo onako slavi kako to Srbinu dolikuje, i da se okani slavlja raskošnih rođendana, imen-dana, srebrnih pirov itd.“ – *Bosanska vila*, god. XI, br. 15. i 16, 30. avgust 1896, 259.

[209] *Krajcarsko štedovno društvo pravoslavnih Srpkinja u Sarajevu* je održalo svoju prvu glavnu skupštinu na Materice 11. decembra 1888. u mitropoliji pod “predsjedanjem visokopreosvešt. mitrop. G. Đorđa Nikolajevića, a u prisustvu vladinog povjerenika g. pl. Berksa … Neka bar Srpkinje učine nešto, što Srbi ne biše kadri.” - *Dabro-bosanski istočnik*, br. 6, god. III, 1889, 95.

[210] *Prosvjeta* je osnovana 18/31. avgusta 1902. godine kao „društvo za pomaganje Srba đaka, koji se uče po srednjim i višim školama Austro-Ugarske Monarhije.“ Za predsjednika odbora izabran je Risto H. Damjanović, podpredsjednika dr R. Jeremić, tajnik Šć. Grđić, blagajnik Lazo Pupić, odbornici: prof. Vl. Skarić i J. Jeftić, za zamjenike Aleksa Stjepanović, Đ. Trnčić i I. Bošković, a revizore: Sava Manojlović, Stepo Srškić i P. Vukanović. Društvo je odmah dobilo dva dobrotvora, 33 utemeljača i 149 pomagača. - *Dabro-bosanski istočnik,* god. XVI, sv. 16, 30. avgust 1902, 400.

„Do 1902. god. BiH imale su svega 29 fakultetski obrazovanih Srba pravoslavnih.“ – Vl. Ćorović, *Bosna i Hercegovina*, Beograd, 1925, 140. Do 1912. godine uz pomoć *Prosvjete* 92 lica je završilo studij (pravo 39, filozofiju 17, tehniku 12, medicinu 5, poljoprivredu 5, farmaciju 3, geodeziju 2, trgovačku akademiju 1, slikarsku akademiju 1, pedagogiju 1). Iškolovano je za prvih deset godina i 48 učiteljica i 28 učitelja. *Prosvjeta* je veliki trud uložila i na opismenjavanju naroda, pa je u periodu 1906-1914. opismenila 5.060 osoba. – Ilijas Hadžibegović, *Bosanskohercegovački gradovi,* 84.

[211] „Ako naših oko 350 opština pošalju godišnje samo po 5 djece na zanat i trgovinu za 10 godina imaće naše varoši 17.500 svršenih i čestitih građana, a to je 1/3 današnjeg srpskog življa u našim varošima. – Samo ustrajnim, sistematskim i složnim radom može se nešto stalno postići. Samo brojnim jačanjem izvojevaće naš narod svoju prevlast u ovim zemljama. Samo brojno jak i privredno naoružan narod može računati na uspjehe u današnjoj velikoj međunarodnoj utakmici.“ – *Srpska riječ*, br. 65, 24. mart/ 6. april 1910, 1.

[212] Srpsko antialkoholičarsko društvo, osnovano u Sarajevu 1905. godine, a pravila su mu potvrđena godinu kasnije, kada je i formirana uprava na čelu sa učiteljem Nikolom Vidakovićem.

[213] „Zasnovana na širokom programu, organski izrasla iz ideologije, ova organizacija nije nikad čestito stala na svoje noge, pa se neposredno pred rat 1914. žalilo „da naša Privreda“ još ne može da se digne, iako je njen rad

vila,[215] prvi srpski list (1885), a i časopis *Prosvjete* sa njenim kalendarima, te *Srpska riječ* (1905), koji su na sve načine propagisali nacionalno ime, novčano su pomagani od sarajevskih prvakâ, što je bio „pothvat u tankom sloju polupismene srpske čaršije, za kojom je tapkala, manje ili više svesno, ogromna nepismena seljačka masa.“[216] U ovim društvima svoje mjesto je našla malobrojna srpska inteligencija, koja je u Sarajevu vidjela mogućnost za društveni uspon, obrazovani, mladi i ljudi „sa strane“, koji su i vodili politiku društava i njihove aktivnosti, politički vaspitavali i narod i pripremali ga za nove društvene promjene, izlazeći iz okvira borbe koju su vodili prvaci za autonomna prava pravoslavnih crkveno-školskih opština. Njihovo sve dominantnije prisustvo bilo je nagovještaj dubokih promjena sa kojim će sa čaršija susresti.[217] Najvažnija zadaća svih društava bila je da njeguju nacionalnu svijest, da probude volju srpskog svijeta da sam odlučuje o svojoj sudbini i organizovano istupe kada to bude potrebno u zaštitu svojih interesa.[218]

Nacionalni srpski interes nagovještavao je novi pravac koji će uskoro slijediti pomlađeno srpsko vođstvo. Nakon završene, po mišljenju novog naraštaja, neuspjele borbe zbog sužavanja nacionalnih zahtjeva i oportunizma starih, sazrelo je vrijeme za formiranje srpske nacionalne stranke u Bosni i Hercegovini, koja će, kako je u programu navedeno, biti istinski predstavnik interesa svih slojeva srpskog stanovništva. Čitavu akciju poveli su mlađi nacionalni borci, te među izabranim narodnim predstavnicima srpskog naroda za Sarajevo ne nalazimo nijednog od prvaka autonomne borbe, nego mlade i školovane (dvojicu iz podmlatka sarajevska čaršije dr Milana Srškića, tada advokatskog perovođu i Aleksandra

---

potreban više nego ikad. Naše varoši su u tuđim rukama i mi moramo da ih osvajano našim trgovcima, zanatlijama i radnicima. Naše banke još nisu provele potrebnu novčanu organizaciju od koje najviše zavisi svaki rad u spomenutom pravcu. Naša zanatlijska udruženja još se nijesu snašla u novoj situaciji i nemaju organizacije, koja bi odgovarala našim prilikama. – M. Ekmečić, Društvo, privreda i socijalni nemiri, 568.

[214] U Sarajevu je osnovano gimnastičko društvo *Dušan Silni* 13. novembra 1905. „Ovo je deveto srpsko društvo u Sarajevu za kratko vrijeme. Da ih nabrojimo sve redom: “Pjevačko društvo”Sloga”, dalje: “*Prosvjeta*”, “Srpsko zanatlijsko udruženje” Srpsko kolo, Udruženje Srba zanatlija, Antialkoholno društvo Pobratimstvo i gimnastičko društvo “Dušan Silni”. – *Bosanska vila*,br. 21, nov 1905, 334. Hajrudin Ćurić, *Prvo srpsko gimnastičko društvo u Sarajevu 1905-1919*, Komisija za istoriju fizičke kulture Bosne i Hercegovine, Posebna izdanja, knj. 4, Sarajevo, 1975, 9, 13-14.

[215] U Sarajevu je 1885. pokrenuta *Bosanska vila*, izlazila je do 1914. godine igrajući značajnu ulogu kako u kulturnom, književnom pogledu, tako i u nacionalnom, njegujući nacionalnu književnost, saradnjom sa srpskim književnicima diljem južnoslovenskog prostora, pružanjem informacija iz kulture sa srpskih prostora, poticanjem skupljanja narodnih umotvorina, podržavanjem svetosavskih besjeda, i uopšte isticanjem srpskog imena, pa je stoga bila izložena stalnim presijama režima.

[216]Više o tome: T. Kruševac, Osnivanje i prve godine „Bosanske vile“, Prilozi za proučavanje istorije Sarajeva, god. I, knj. 1, Muzej grada Sarajeva, Sarajevo, 1963, 147-171.

[217] Pored sukoba sa Grđićem staro vođstvo je naišao i na „neposluh“ mladog ljekara dr Lazara Dimitijevića, koji je tokom autonomne borbe, a mimo izražene volje Gligorija Jeftanovića, osnovao 1903. god. najprije *Srpsku besjedu*, kasnije preimenovanu u *Srpsko kolo*, sa 420 članova. – *Bosanska vila*, br. 5, 1905, 77. Dimitrijević je okupio svoje pristaše i oko provladine Samostalne srpske stranke 1907. godine.

[218] „pa tako celokupan srpski nacionalni pokret u vreme Kalajevog režima pre ličio na zakasneo nacionalni preporod” – M. Ekmečić, Društvo, privreda i socijalni nemiri, 557.

Besarovića, trgovca, te mlade Mostarce Dušana Vasiljevića, advokata i Šćepana Grđića, profesora).[219] Krunu srpskog političkog organizovanja u prvoj deceniji XX st. (1907) u Bosni i Hercegovini preuzela je dakle prva srpska politička partija – *Srpska narodna organizacija* (SNO), osnovana na Mitrovdanskoj skupštini u Sarajevu 27-31. oktobra (10-14. novembra) 1907. godine, od izabranih 70 predstavnika srpskog naroda Bosne i Hercegovine, u kojima je narod vidio „svoje najbolje sinove" i očekivao od njih „mnoštvo samopregorenja i iskrenog pravog patriotskog rada", uvjeren da će „najsavjesnije, odvažno, mudro i požrtvovano" zastupati narodne interese i „za dobro i napredak svoje zemlje i naroda svim silama poraditi."[220] Petodnevni rad u prostorijama srpskog društva *Sloga* rezultirao je programom i načelima stranke, u kojima se ogledao sasvim novi, moderan oblik organizovanja i uključivao je sve principe političkog interesa, organizacije i djelovanja koji su bili na tragu tadašnjeg modernog parlamentarnog uređenja.[221] Skupština je uključila ugledne i imućne ljude cijele Bosne i Hercegovine, ali i druge niže slojeve srpskog društva, a njen je rad tekao po proceduri svojstvenoj tada modernom načinu organizovanja partija.[222] „Taj srpski krnji parlament vladao se posvema kao neka Konstituanta i prisvajao si je pravo odluke o budućnosti tih zemalja, zauzetih od Austro-Ugarske, pravo, kako pristoji jedino prevratničkim tijelima. Time bijaše stvoren kamen temeljac nove državnopravne zgrade, bosanskohercegovačko državno pravo na srpskom temelju."[223] A taj krnji parlament organizovali su i vodili hercegovački Srbi.[224] U radu na osnivanju *Srpske narodne organizacije* na mitrovdanskoj skupštini od „starih" je učesvovao jedino Livnjak Kosta Kujundžić, koji je postao i predsjednik. Gligorija

[219] *Srpska riječ*, br. 232, 25. oktobra/ 7. novembar 1907, 1.
[220] *Srpska riječ*, br. 233, 27. oktobra/ 9. novembar 1907, 1
[221] Program Srpske narodne organizacije u Bosni i Hercegovini - *Srpska riječ*, br. 237, 1/14. novembra 1907; Osnovna načela organizacije. - *Srpska riječ*, br. 239, 3/16. novembar 1907.
[222] Formiran je privremeni odbor sa predsjednikom Kostom Kujundžićem, koji je proglašen i počasnim članom organizacije, pročitan je prije rada poslovni red, predstavnici su predali svoje punomoći odboru, izabran je šestočlani odbor za verifikaciju mandata (Stevan Zimonjić, dr Risto Božić, Milan Kovačević, dr Jovan Malić, Nikola Prokopić i Milan Maksimović), predsjedništvo Skupštine (Dušan Vasiljević, predsjednik, podpredsjednici Kosta Božić i Lazar Bulić, te perovođe Marko Popović, dr Simo Ilišević i Miloš Miladinović), egzekutivni odbor (Atanasije Šola, posjednik, Vaso Crnogorčević, trgovac, Dušan Vasiljević, advokat, dr Jovan Malić, liječnik, Kosta Božić, sveštenik, Kosta Kujundžić, posjednik, Lazar Bulić, težak, Petar Kočić, književnik, Stevan Zimonjić, ekonom, Stevo Trifković, sveštenik i dr Uroš Krulj, liječnik), te pročitani pozdravni telegrami. – *Srpska riječ*, br. 234, 29. oktobar/ 11. novembar 1907.
[223] U predsjedništvo uprave izabrani su Kosta Kujundžić kao predsjednik, a za podpredsjednike Dušan Vasiljević i Lazar Vulić, „jedan trezven seljak iz okoline Mostara"... Glavni sekretar je bio Vasilj Grđić. - N. Stojanović, *Mladost jednog pokoljenja*, (rukopis), Narodna univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine (NUBiH), Odjeljenje rijetkih knjiga i rukopisa, inv. br. 76, 53.
[224] Prvenstvo hercegovačkih, mostarskih Srba u vođenju nacionalnih poslova, kao i razliku u mentalitetu između bosanskih i hercegovačkih uočio je i ruski konzul Giljferding. Hercegovačko stanovništvo, „za koje piše da se potpuno razlikuje od bosanskog, da se odlikuje dobrotom, hrabroću i „bezgraničnom predanoću crkvi i ruskom imenu". Osim toga, ono je slobodnije od uticaja Austrije, koja ne može iz Dalmacije djelovati tako snažno kao iz Slavonske Vojne granice. Poseban značaj pridaje „uticaju Crne Gore u razvijanju duha nezavisnosti kod ovog dijela pravoslavnog naroda." – Ibrahim Tepić, *Bosna i Hercegovina u ruskim izvorima*, 12.

Jeftanovića i drugih vođâ stare opozicije iz Sarajeva nije bilo. Osnivanje prve srpske stranke u Bosni i Hercegovini prošlo je bez njih, kao i donošenje odluke skupštine o budućnosti zemlje.[225] Njihovo pasivno držanje u tom značajnom momentu, očigledno je imalo posljedica po njihovo unutrašnje pravo na dalje vođenje srpske politike u Bosni i Hercegovini, a koje su dodatno i smjenom generacija i narastajućim građanstvom morali uskoro ustupiti mlađim, školovanijim, samouvjerenijima i odvažnijima.[226]

Ipak, ovaj događaj nije mogao da zasjeni stvarnost u kojoj nije bilo mjesta za ulogu SNO i u kojoj se rješavao državnopravni položaj Bosne i Hercegovine u međunarodnim okvirima. Aneksiji proglašenoj 5. oktobra 1908. godine prethodio je duži progon srpske štampe,[227] raznovrsni pritisci na srpsku opštinu,[228] ali izgleda da je *Memorandum,* „zajednički prvi korak Srba Pravoslavnih i Muslimana", odnosno dvije čaršije,[229] predan septembra iste godine u kome se tražio ustav bez promjene državno-pravnog položaja Bosne i Hercegovine, pored svih preventivnih pritisaka vlasti dobro uzdrmao austrougarske vladajuće krugove, a naročito činjenica da gotovo nije bilo mjesta u Bosni i Hercegovini iz koga nije stigao telegram podrške ovom zajedničkom istupu „jednokrvne braće Muslimana i Srba pravoslavnih", uz nadu da će taj biti „zabilježen zlatnim slovima u povjesnici BiH".[230] Međutim, nakon aneksije

[225] N. Stojanović, *Mladost jednog pokoljenja*, 45-55.

[226] „Dobri naši „Stari" su skoro svi deca poznatih trgovačkih kuća. Jedino trgovački vaspitani počeli su 1896. godine pokret za versko-prosvetnu autonomiju zamišljajući svoj zadatak mnogo jednostavnijim. Osim darovitog Vladimira Radovića, osnivača „Mostarskog srpskog vjesnika", organa pokreta, ni jedan od njih nije bio u stanju da napiše članak ili sastavi govor, akamoli „carske memorandume" koje su predavali caru i austro-ugarskim delegacijama i pretstavke upućene carigradskoj patrijaršiji. Taj posao za njih obavljao je Banaćanin Dr Emil Gavrila, bez čijeg saveta ni mnogo docnije Gl. Jeftanović nije hteo ništa preduzeti. Trojica od naših starih vođa održali su svoj autoritet sve do oslobođenja 1918. godine i ušli su u PNP Jugoslavije. Koliko je to znak njihove sposobnosti, možda je još više dokaz tolerancije mlade generacije." – V. Grđić, *Riječ dvije o našem sporu*, 72.

[227] Šef administracije *Srpske riječi* i Srpske dioničarske štamparije g. Pera S. Taletov, dobio je odmah pod policijskom pratnjom „ima otputovati izvan granica BiH; urednik *Srpske riječi* Mirko Starčević osuđen je zbog zločina i prestupka počinjena štampom na pet mjeseci tamnice, da bi kazna bila preinačena na globu od 400 K; drugi odgovorni urednik Đorđo Trifunović suđen je na 4. mjeseca tamnice; jula mjeseca provedena je šezdesetdeveta zapljena *Srpske riječi*; ovi postupci vlasti osuđeni su i na VIII sveslovenskom novinarskom kongresu u Ljubljani, održanom 25.- 27. avgusta 1908 u Ljubjlani, koji je donio i Rezoluciju u kojoj su osuđene prilike i akcije vlasti u Bosni i Hercegovini. – *Srpska riječ*, br. 81, 10/23. aprila 1908, br. 151, 12/25. juli 1908, br. 152, 13/26. juli 1908, 157, 19/31 jula 1908; 191, 30. avgust/12. septembar 1908.

[228] Skupština Srpsko-pravoslavne crkvene školske opštine sarajevske se okupila da se dogovori kako da se urede potraživanja koja je putem okružnog suda od opštine traži Zemaljska vlada. - *Srpska riječ*, br. 159, 21. jula/3. avgusta 1908, 3.

[229] Memorandum predat baronu Burjanu potpisali su „U Sarajevu, 7. septembra 1908, Alibeg Firdus, Gligorije M. Jeftanović, Muhamedbeg Fadilpašić, Kosta Kujundžić, Hadži Mahmudbeg Džinić, Bakirbeg Tuzlić, Vojislav Šola, Dervišbeg Miralem, Risto Hadži Damjanović, Alibeg Hadžialibegović, Vaso Vidović, Osmanbeg Alipašić, Dušan Vasiljević, Vasifbeg Biščević, Vaso R. Crnogorčević, Ahmedbeg Cerić, Kosta Božić, Bećirbeg Kapetanović, Atanasije Šola, Muhamed ef. Karabeg, Rifatbeg Sulejmanpašić, Muharemaga Pašalić, Ahmedaga Henda, Šerif Arnautović, Dr Milan Srškić. – *Srpska riječ*, br. 188, 26. avgusta/8. septembra 1908, 1.

[230] „Prvi pozdrav zajedničkom radu" stigao je iz Travnika**.** Muslimani i Srbi (odvojeno) uputili su ga dan nakon memoranduma. Slijedili su pozdravi iz Konjica, Bos. Krupe, Gračanice, Banja Luke, Nevisnja, Donje Tuzle, Ljubinja, Županjca, Sarajeva, Bos. Gradiške, Prnjavora, Konjica, Čajniča, Jezera, Gračanice, Rogatice, Ljubinja, Dervente, Gacka, Bos. Kobaša, Prijedora, Foče ... U nekim krajevima nije bilo dozvoljeno skupljanje potpisa,

muslimanski političari su napustili politiku opozicije prema vladi, te je srpska strana tada, a i u buduće, ostala bez političkog partnera u BiH.[231] Na širem planu aneksija je odgodila otvorenu saradnju srpskog vođstva u Bosni i Hercegovini sa vladom Srbije i rad na ideji nacionalnog okupljanja.[232] S tim u vezi vrlo brzo se kod srpske crkvene opšine „javljaju simptomi lojalnosti“,[233] mada je njen privid bilo teško održavati.[234]

Podlogu za sve ove nacionalne aktivnosti trebao je dati srpski nacionaloni kapital, organizovan u nacionalnim novčanim zavodima. Ipak, njihovom orijentacijom i doprinosom nacionalnoj zajednici, odnosno ekonomskom politikom srpskih vođa na čelu srpskih banaka, nisu bili zadovoljni tadašnji ekonomski posmatrači.[235] Tako da je i u istoriografiji izrečeno da „Onako kako je nacionalna buržoazija izneverila nade da će politički doprineti socijalnom oslobođenju srpskog naroda, ona je isto tako zatajila i u finansijskom pogledu. ... Taj spoj nacionalne politike s nacionalnom privredom stvorio je poseban tip bosanskog srpskog građanina. Smešten u poslovnom i političkom središtu („Tašlihan“), na pola puta između politike i ekonomije, on će postati pojam zatvorenog, trajnog i realnog delovanja.“[236] Navedene karakteristike djelovanja „srpskog građanina“ su u stvari tradicionalne, ukorjenjene

---

dok u drugim jeste, a ponegdje su se potpisnici kažnjavali običnim ukorom, a u nekima „po 20K, po 40K, po 50K“. – *Srpska riječ*, br. 193, 1/14. septembar 1908, br. 188, 26. avgusta/8. septembra 1908, 1.

[231] “Für die bisherigen Bündnispartner, die Mohammedaner, bedeutete die Annexion, daβ man mit einer Verbindung mit dem Osmanischen Reich nicht mehr rechnene konnte. Das Einige Bindeglied zwischen Serben und Mohammedanern – dio Opposition zu Őesterreich-Ungarn – ging verloren, weil die Mohammedaner ihre weitere politische Einfluβmöglichkeit nur im Einvernehmen mit der Verwaltung gesichert sahen”. - Karl Kaser, Die serbische bürgerliche Politik in Bosnien und der Hercegovina vom Ende der Anneyionskrise bis zum Ende der ersten Saborsession (1909-1911), *Prilozi*, god. XXI, br. 22, 1986, 88.

[232] „Srpski ministar spoljnih poslova dr Milovanović u intervjuvu sa saradnikom „Zeit“-a“ izajvio je: Tvrdnja, koja se podržava u Austriji, da Jeftanović preko Spalajkovića u Beogradu inspiriše propagandu nesmislena je, jer držim Jeftanovića odviše mudrim, da bi se upustio u takve pustolovine. Srpska vlada nema nikakvih veza s Bosnom i nikakvih revolucionarnih namjera u Hrvatskoj protiv Austrougarske.“ – *Srpska riječ*, br. 193, 1908, 3. Spalajković, Jeftanovićev zet, uskoro je izjavio da oni „nisu ludi da ugroze braću u BiH, da bi ih takvom nesumnjivo vratolomnom politikom izlagali očevidnim opasnostima.“ – *Srpska riječ*, br. 218, 10/23. oktobar 1908, 1.

[233] Hamdija Kapidžić, Pripremanje ustavnog perioda u BiH (1908-1910), *Bosna i Hercegovina u vrijeme austrougarske vladavine*, (članci i rasprave), Sarajevo, 1968, 59.

[234] „Sarajevoer Tagblatt donosi: Nečuveno! Srpska riječ (SR) „List zastupa sa svim otvoreno sve austro-ugarskoj neprijateljske interese. SR kliče od radosti, kad se na međunarnodnom političkom horizontu pojavi štogod, što bi našoj monarhiji bilo od štete. S najvećim uživanjem i mudrim političkim računom donosi SR danomice izvatke i prevode iz inostranih novinskih članaka, koji su puni strašne mržnje protiv habsburške države. Tendencioznim vijestima nastoji SR da srpski i muslimanski elemenat utvrdi u uvjerenju, da se ananeksija još uvijek može s pritiska strani vlasti povući natrag. Takve diskusije, koje su državi neprijateljske i veleizdajničke morali smo mi na žalost da dozvolimo u žalosno doba državnopravnog polutanskog položaja BiH prije 7. oktobra ove godine. Ali ta je zemlja sada integrirajući sastavni dio habsburške monarije prosto je nečuveno da se takvo veleizdajničko pisanje trpi.“ – *Srpska riječ*, br. 250, 18. novembra/1. decembra 1908, 1.

[235] „Težnja za osnivanjem samostalnih novčanih zavoda - često puta sa minimanlnim kapitalom – plod je donekle i našeg mentaliteta. Tu je igrao ulogu lokalni patriotiizam, želja pojedinaca da sede u Upravnom ili Nadzornom Odobru, a eventualno da se nešto i koriste time i da o svome kapitalu vode sami računa i kontrolu.“ – V. Ristić, Lj. Kosier, *Vodeće institucije u nacionalnom bankarstvu Bosne,* 14, 27.

[236] M. Ekmečić, Društvo, privreda i socijalni nemiri, 568.

navike poslovanja, „igranje“ na malu ali stalnu i sigurnu dobit, dobro promišljeni racionalni koraci u vlastitom interesu, suština čaršije. Istovremeno, šta se i moglo očekivati pored teškog bremena, kombinacije organizovane državne politike i pritisaka narastajuće konkurencije.

Da bi se poslovi neometano odvijali i stvari držale pod kontrolom, svoje odluke čaršija je donosila u „ustanovi iz sjene“, o kojoj nema direktnih izvora i koja nije istoriografski „pokrivena“. Sijelo, „večernji sastanci za starije“, ali i žene i za mlade, na koje je pozivao čauš, organizovali su se po srpskim kućama prilikom krsnih, slava, o većim praznicima, i u drugim prilikama, gdje bi se raspravljalo „o svim dnevnim pitanjima, o svojim kućnim prilikama, o raznim poslovima, o dućanskim radovima, trgovini, zanatu, o politici itd.“[237] Dok su se mladi zabavljali na sijelima su se završavali i mnogi ozbiljniji poslovi. Ove „redovne, ali i neobavezne i neuhvatljive“ oblike društvenog i političkog okupljanja na kojim su se donosila obavezujuće i konačne političke odluke bile su teško dostupne i austrougarskim obavještajnim službama,[238] ali i onim savremenicima koji nisu bili dio toga kruga.[239]

Mada je od vođa pokreta za autonomiju samo jedan bio zvanično prisutan u rukovodstvu SNO,[240] najvažnije političke odluke partije su se donosila na ovakvim i sličnim skupovima. Politička stranka, pa makar i srpska,[241] kao dio pokreta za modernizaciju društva nije u potpunosti odgovarala čaršiji. Čaršija sama po sebi je bila tradicionalna ustanova, a sa

[237] Stevo Kaluđerčić, *Iz prošlosti Sarajeva. Sijelo*, Beograd, 1939; Todor Kruševac, *Sarajevo pod austro-ugarskom upravom*, 265-268.

[238] „Na „sijelu“ kod Jeftanovića pre važnh političkih skupova, sve stvari su unapred u glavnim crtama bile već rešene i predviđene.“ Kafana hotela Evropa je jedno vrijeme služila kao „glavni stan srpskog nacionalnog pokreta.“ - M. Ekmečić, Društvo, privreda i socijalni nemiri, 583, M. Ekmečić, Nacionalni pokret u BiH, 620.

[239] Kao omladini koji su Jeftanovićevu kancelariju nazivali „Olimpom“ sa koga se čeka svako rješenje. - B. Madžar, *Pokret Srba*, 420.

[240] Pod uticajem Emila Gavrile G. Jeftanović je bio „pridobijen za njeno moralno vođstvo.“, da bi nakon aneksione krize grupa konzervativnog centra sa njim i V. Šolom na čelu ojačala. - M. Ekmečić, Nacionalni pokret u Bosni i Hercegovini, *Istorija srpskog naroda*, Beograd, 1983, knj. VI, tom 1, 635, 638. Da se bez starog vođstva nije moglo, govori i sljedeći detalj. Kada je Zemaljska vlada uputila poziv pojedincima januara 1909. godine da se odazovu anketi o budućem ustavu Bosne i Hercegovine ljudi su se opet obratili starom Jeftanoviću. „Ovaj poziv je došao tako iznenada i našo je ljude tako nespremne, da su se nekolicina pozvanih, koji pripadaju SNO obratili na g. Jeftanovića i zamolili ga da pozove iz čitave zemlje, što širi krug najuglednijih ljudi da se s njima posavjetuju, šta će i kako će raditi i postupati u pogledu te ankete. G. Jeftanović se tomu pozivu morao odazvati, te je pozvao nekih 40 uglednih ljudi koje iz Sarajeva koje iz zemlje, u koliko ih je mogao na brzu ruku telegrafski pozvati, i osim malo njih, koji su radi bolesti ili inače bili zapriječeni, svi su se pozivu odmah odazvali i što su brže mogli stigli u Sarajevu.“ Tom prilikom, 7. februara 1909. godine, kada se zauzimao stav o pitanju saradnje sa vladom oko ustavne ankete, prisutni su opunomoćili g. Jeftanovića, da „može kad god on i ostali drugovi za dobro nađu ponovo pozvati sjednicu u Sarajevu.“ - *Srpska riječ*, br. 18, 26. januar/8. februar 1909.

[241] Sami osnivači takođe su bili svjesni uslova za osnivanje stranke. Mostarski *Narod* navodi da obizrom „da u BiH „kao provizornom tlu“ i „bez parlamentarne podloge“ nema uslova za djelatnost pravih političkih stranaka. Zadatak je, prema tome, prvo se izboriti za rješenje državnopravnog položaja BiH i uvođenje parlamentarizma. Sve dok se ovaj cilj ne postigne, čitava narodna snaga se mora držati ujedinjena. Zato ne treba osnivati stranačku nego „nacionalnu organizaciju“. – Mustafa Imamović, Nekoliko metodoloških napomena za istraživački pristup Mladoj Bosni, *Pregled*, časopis za društvena pitanja, Sarajevo, god. LXIV, juli-august 1974, br. 7-8, 801.

političkim pokretom ona polako gubi svoju elitnu ulogu i „klasnu poziciju“, silom prilika se utapa u socijalno ojačalu srednji srpski sloj koja formira stranku, ali taj proces nije bio postepen, nije vršen laganim nadograđivanjem narastajućim građanskim društvom, taj proces je bio ubrzan, izazvan spoljnim intervencijama. Osim toga, za čaršiju nacionalizam nije još uvijek prvi politički interes, ona za njega nije dovoljno spremna, bar ne u onoj mjeri u kojoj su to bili novopridošli na formiranoj političkoj sceni.[242] Svi oni će ipak zajedno ući u bosanskohercegovački Sabor 1910. godine, i tamo u političkoj instituciji Monarhije sticati političke vještine protodemokratskog društva i zvanične odlike političkih predstavnika Srba cijele Bosne i Hercegovine.[243] Međutim, već prije tog zajedničkog učešća u Saboru srpsko nacionalno vođstvo je bilo podijeljeno.

b. Tijela državne uprave – osmanska i austrougarska

Mada je u svim konfesionalnim grupama dolazilo do samoorganizovanja na lokalnoj razini, društvena tijela u kojima su uzimali učešća prvaci čaršije, a koji nisu bili stvar njihove unutrašnje organizacije, bila su tijela lokalne uprave, prvo Osmanskog Carstva, a potom i austrougarskog. U oba slučaja uslov učešća u ovim zvaničnim tijelima bilo je vladino povjerenje u njih, te njihovo bogatstvo, a onda moć i ugled koji su ti od vlasti izabrani pojedinci imali u svojim zajednicama.[244] Tako je njihovo prisustvo u državnim upravnim tijelima, gdje su sjedili, savjetovali se i formalno donosili odluke zajedno sa predstavnicima drugih konfesija, bilo dodatni faktor stvaranja lokalnih oligarija i u kojima su sticali različita iskustva u zajedničkom radu za opšte dobro, borili se za ostvarenje interesa zajednice čiji su predstavnici bili, ali pri tome i ispunjenje vlastitih.

[242] Ilustrativan je stav G. Jeftanovića, izrečen 1903. godine svojim sagovornicima, muslimanskom vođstvu, u kome objašnjavao smisao buduće zajedničke saradnje ovako: „Ovaj rad, u koji treba sada zajedno da stupimo, ne tiče se džamije niti crkve, nego samo naše kože i kese“, te da će se vjerska pitanja „sada zaostaviti, pošto ste stvar doveli do Mešihata i mi Srbi do Sinoda i Patrijaršije.“ - Dž. Juzbašić, Pokušaji stvaranja političkog saveza između vođstva srpskog i muslimanskog autonomnog pokreta u Bosni i Hercegovini, *Prilozi*, god. XIV, br. 14-15, 1978, 194.

[243] Kao virilisti od Srba će u Sabor ući Gligorije Jeftanović i Vojislav Šola kao veleposjednici, trgovci i poduzetnici, dr Diogen Petrović kao intelektualac i posjednik, a dr Jovo Simić kao intelektulac i poduzetnik - Dževad Juzbašić, Radničko pitanje u programima građanske politike i djelatnosti bosanskohercegovačkog Sabora, *Prilozi*, Sarajevo, 1986, god. XXI, br. 22, 36. Viriliste su bili i mitropoliti.

[244] Interesantno je da se članstvo u opštinskom zastupstvu smatralo počasnim „i nije se smelo odbiti osim u nekim izuzetnim slučajevima, a onaj koji bi to učinio bez opravdanja mogao je biti kažnjen od 50 do 500 forinti u korist sirotinjskog fonda.“ – T. Kruševac, *Sarajevo pod austro-ugarskom upravom*, 65.

U Osmanskom Carstvu, nakon početnih reformi u Bosanskom ejaletu su 1846. godine, kao i u ostalim dijelovima carstva formirana vijeća (medžlisi-šura) uz kadiju, a koje su sačinjavali bar deklarativno jednak broj muslimana i hrišćana.[245] Međutim, u praksi je zbog otpora muslimana,[246] kako navodi Muvekit, pozivan na vijećanja u Travnik samo pravoslavni vladika i ta praksa i pozivanje po potrebi se nastavila i za Omer-paše Latasa. Zakonom propisana vijeća su u Bosni ipak uvedena 1852. godine, sastavljena od pet porotnika i to dva muslimana, dva hrišćanina i jedan Jevrej. Jedan hrišćanin je morao biti katolički sveštenik,[247] a ne treba ni sumnjati da su svi oni bili ljudi sa dobrim vezama u lokalnoj vlasti.[248] Za trgovačke parnice formiran je trgovački sud „od svake viere i tuda da se raspravljaju stvari tergovačke" 1851. godine.[249] Ustavni zakon Bosanskog vilajeta iz 1865. donio je novinu i u pogledu hijerarhije upravnih tijela,[250] precizirao strukturu članstva i način izbora za ovo vijeće,[251] ali odluke je o svim pitanjima ipak donosio paša. Među ovim poštovanim, ali i nužno pismenim ljudima u prvom četverogodišnjem mandatu od Srba bili su izabrani „Manojlo Jeftanović efendija i mitropolit Antius efendija", čije učešće u radu zbog mnogih očekivanja i pritisaka nije bilo jednostavno.[252] Drugi mandat bio je povjeren Petraki efendiji Petroviću, trgovcu i liferantu oružjem koji je bio izabran i kao predstavnik Bosne u carigradski parlament, održan 1877.

[245] Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1827-1849*, Banja Luka, 198, 395.

[246] „ A sam Ćamil-paša se, kako piše Barišić, ili preplašen zbog tog otpora ili podmićen, prilagodio postojećem stanju i pustio da rijeka teče kako teče, bez namjere da je ukroti nasipom." – Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1849-1953*, Banja Luka, 1990, 389.

[247] Ahmed S. Aličić, *Uređenje bosanskog ejaleta od 1789 do 1878 godine*, Orjentalni institu u Sarajevu, Posebna izdanja, XI, Sarajevo, 1983, 59.

[248] (1867) „U isto vrijeme „oružjem vlade bio je jedan od trgovaca Đorđo Besara, koji sjedi u sudskom vilajetskom medžlisu i koji se potpuno predao Turcima. Besara je bio uključen u akciju vlade da narod potpisuje jednu mazbatu – zahvalnicu. Na to su reagovali hrišćani, posebno mladi. Ozlojeđeni na njegovo turkofilstvo, da dužanu su mu noću napisali natpis u kojem se naziva izdajnikom naroda. Besara je za to okrivio nekog Vuka Cvijetića, koji je odma bio uhapšen i stavljen u dolaf. Zanimljivo je da je istragu nad njim vodio sam Besara. Pošto nije mogao iznuditi priznanje, Bearaje navodno Cvijetiću ponudio kuću i određenu sumu novaca samo da kaže ko je autor napisa na njegovom dućanu."- I. Tepić, *Bosna i Hercegovina u ruskim izvorima*, 126-127.

[249] Uz predsjednika muslimana bila još „dva člana pod platom, jedan Muhamedovac i jedan Pravoslavni; počasni članovi suda bili su još dva muhamedovca, jedan Pravoslavni i jedan Jevrejin." – Jedna studija navodi kao datum osnivanja trgovačkog suda 22. januar 1853. godine. - Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1849-1953*, Banja Luka, 1990, 373. Međutim, stariji izvor, bliži tom vremenu navodi 1851. godinu. – M. Živković, *Sarajevo*, 19.

[250] Vilajetska skupština se sastajala jednom u godini i nju su činili predstavnici svih sedam sandžaka, po trojica iz svakog, i to dva muslimana i jedan nemusliman. U upravnom, užem tijelu vilajetskom vijeću (vilajet medžlis) uz vezira i pomoćne činovnike bilo je „6 muslimana i po jedan od pravoslavnih, katolika i Jevreja, ali ova trojica nisu dolazila nikada svi zajedno, nego samo po dvojica njih. Sjednice su držane nedjeljno dvaput." - Vl. Skarić, Od 1850. g. Sarajevo je opet vezirska rezidencija, 249.

[251] Član 13. Ustavnog zakona ustanovio je rad administrativnog savjeta (idare-medžliz), ... (u kojiem) imaju da budu trojica musulmanske, a trojica ne muslumanske vjere. Ovih šest članova imaju se odnosno od naroda birati". Pri tome su navedeni i uslovi za izbor: (&81) „Samo onakove osobe mogu biti za to izabrane, koje su otomanski podanici, koji plaćaju najmanje pet stotina groša godišnjeg poreza, i koji uživaju obšte poštovanje i uvaženje u vilajetu; pri tom moraju biti i pismeni. - Hajrudin Ćurić, *Ustavni zakon Bosanskog vilajeta*, GDIBiH, god. XX, 1972-1973, Sarajevo, 1974, 205, 219.

[252] I. Tepić, *Bosna i Hercegovina u ruskim izvorima*, 133.

godine.[253] Obzirom da su predstavnike birale vlasti, te da ih je određivao i visoki cenzus, a grupa iz koje se regrutuju malobrojna, gotovo uvijek su isti ljudi su u vijećima. Takvu situaciju je talijanski konzul prokomentarisao riječima da se "vlasti muče kako da izaberu sami sebe",[254] a ruski konzul u Mostaru se u toku šestodnevnog boravka u Sarajevu uvjerio „da se najviša administravna vlast vilajeta zanima samo večerama, ručkovima i partijama preferansa".[255] Ovim upravnim tijelima na nivou ejaleta, čija su sjedišta bila u Sarajevu, pridužila se na osnovu istog zakona beledija ili gradsko poglavarstvo. Petraki ef. Petrović i Jovo aga Tasovac bili su članovi posljednje njegove postave koja je imala 10 vijećnika i koju je zatekla austrougarska okupacija.[256]

Austrougarska uprava je u početku preuzela izvjesna upravna tijela iz osmanskog perioda,[257] ali je odmah po dolasku, već 22. augusta 1878. objavljen provizorni statut i organizovano općinsko zastupstvo (opštinski odbor) sa gradonačelnikom[258] i 4 gradska vijećnika, iz svake konfesije po jedan predstavnik (Mehmed beg Kapetanović, Makso Despić, fra Grga Martić, Salamon Isak Salom), te članovima - 5 muslimana, 6 pravoslavnih, 3 katolika i 4 Jevreja. Novi gradski statut od 1. februara 1884. godine povećao je broj vijećnika,[259] od kojih je trećinu birala vlada, a dvije trećine sugrađani na osnovu izbornog reda izdanog uz Statut.[260] Načelnik grada je bio uvijek musliman, a podnačelnik pravoslavni – iako je to rađeno bez

[253] Vidjevši iskustvo svog prethodnika on je svoju kanidaturu jedva prihvatio i to tek po nagovoru valije i uz dobro plaćene dnevnice. Slična situacija se ponovila povodom izbora za predstavnika Bosne u turskom parlamentu. „Tek u trećem pokušaju valija je ubijedio Petrakija-ef. da putuje u Carigrad i to sa priznanicama (havale) da naplati zaostali dug u iznosu od 3,5 miliona pjastera." – I. Tepić, *Bosna i Hercegovina u ruskim izvorima*, 134.

[254] A. Aličić, *Uređenje bosanskog ejaleta,* 104, *173.*

[255] I. Tepić, *Bosna i Hercegovina u ruskim izvorima*, 122.

[256] Posljednje gradsko zastupstvo prije austrougarske okupacije činili su: načelnik Ragib ef. Ćurčić; vijećnici: Nezir ef. Zildžić, Petraki ef. Petrović**,** Mulaga Merhemić, Ahmed ef. Svrzo, Vejsilaga Svrzo, Hadži Ahmedaga Kajamai, Muhamedaga Kumašin, Mustafa Duranija, Mehmedaga Hadžikapetnović i Jovo aga Tasovac. - H. Kreševljaković, Sarajevo u doba okupacije 1878, *Izabrana djela*, IV, 125.

[257] „Austrijska vlada je sazivala „zemaljsko vijeće" (neka vrsta provincijalne skupštine), koje se i za turske vlade svake godine sastajalo (vilajet medžlis) u Sarajevu i na koje su izaslanici svih vera iz BiH iznosili vladi svoje želje i žalbe u ime ostaloga naroda. U zemaljsko vijeće za 15. mart 1881. god pozvana su i tri viđena Pravoslavna iz Sarajeva; ovi su u dogovoru sa pravoslavnom crkvenom opštinom sarajevskom podneli vladi molbu ... Ovakve predloge samo su mogle podneti neustrašive Sarajlije". – M. Živković, *Sarajevo,* 19-22.

[258] Prvi gradonačelnik grada Sarajeva bio je Mustafa beg Fadilpašić, najveći feudalni posednik u zemlji, a podnačelnik Đorđe Rajković, trgovac koji je na toj funkciji ostao do 1883. godine.

[259] Odbor činili gradski načelnik i podnačelnik sa 24 opštinskih zastupnika i to: 12 muslimana, 6 pravoslavnih i po 3 katolika i 3 jevreja; poslije je broj katolika povećan na 6, te je bilo 27 vijećnika. - T. Kruševac, *Sarajevo pod austro-ugarskom upravom*, 58-59.

[260] „Za zastupnika je mogao biti izabran opštinar koji ima aktivno pravo glasa ako je bio stariji od 30 godina i u Sarajevu stalno boravio pet godina, znao čitati i pisati i u ime poreza plaćao najmanje 6 for. zemljarine za posed u gradu odnosno 27 for. dohodarine ili 75 for. točarine. Građani su birali dvostruki broj zastupnika, od kojih je vlada potvrđivala polovinu a ostali su smatrani zamenicima". – T. Kruševac, *Sarajevo pod austro-ugarskom upravom,* 65.

nekog javnog propisa, a poštovano je sve do druge godine I svjetskog rata.[261] Izbori za gradsko vijeće nisu uvijek tekli glatko i vrlo često se preko njih prelamali politički sukobi u kojima su se srpski zastupnici, i pored odlikovanja, držali opoziciono,[262] što ipak mladom srpskom intelektualnom naraštaju nije bilo dovoljno.[263]

U vrijeme austrougarske vladavine srpski prvaci su članovi opštinskih i gradskih tijela, raznih odbora i komisija, ali obzirom na izborno pravo,[264] mogućnost izmjene je ograničena unutar uskog kruga imućnih ljudi i vrši se stalna rotacija izabranih članova. Stoga će gotovo isti Srbi Sarajlije ući 1910 godine i u Sabor i njegove odbore.[265] Njihovo pravo na odlučivanje bilo je u

[261] Đorđe Rajković (1878-1883), Dimitrije Jeftanović (1883-1890), Petraki ef. Petrović (1890-1905), Risto Đ. Besarović (1905-1908), Risto Hadžidamjanović (1911-1915). - T. Kruševac, *Sarajevo pod austro-ugarskom upravom*, 64-65. U gradskom poglavarstvu (belediji, magistratu) od Srba su u prvom mandatu bili još Petro Petrović, Dimitrije Jeftanović, Maksim Nikolić, Jovan Savić i Kosta Ćuković. - H. Kreševljaković, *Sarajevo u doba okupacije*, 126. Kasnije će se pojaviti i drugi srpski prvaci. Tako su npr. 1888. godine uz Đorđa Rajkovića i Petra T. Petrovića, Risto Đ. Besarović, Vaso Kraljević, Lazar Stanišić. Neki od njih su do 1907. godine i odlikovani od vlasti. Uz uglednog Ristu Damjanovića ordene su dobili Jevtan Despić (vit. o. F. J.), Maksim Prnjatović, Vaso S. Kraljević (vit. o. F. J.), te Petar Vekić (p. zl. kr. za zasl.), te Vaso N. Savić. - *Bošnjak*, Kalendar za prostu 1907, XXV. Nova imena u gradskom vijeću 1910. su dr Diogen Petrović i Jovo Pešut, kao članovi SNO. Naravno da ni ovo tijelo nije moglo bez Gligorija Jeftanovića. Većinu ovih imena nalazimo i u sastavu općinskog zastupstva, neka su i nova (Aleksandar M. Besarović, Jeftan Despić). – *Srpska riječ*, br. 247, 16/29. decembar 1910.

[262] „Ali g. Hadži-Damjanović, kao kandidat narodne opozicije, koja je na prošlim izborima pobjeđena zbog uticanja od strane službenih organa i koja se zbog toga, ne hoteći sudjelovati u radu nenarodnog zastupstva, izjavila za pasivnu rezistenciju, nije htio dati odgovora na poziv prije, no što sasluša mnijenje svojih izbornika Srba. ... Stoga je 3. januara 1910. donešena rezolucija kojom se pozivaju kako g. R. Hadžidamjanović, Diogen Petrović i Jovo Mitričević tako i gg. Vaso Kraljević, Maksim Prnjatović, Petar Vekić, Vaso Savić i sva ostala gospoda „koji su svojim patriotskim držanjem stekli poverenje birača, da se dužnosti gradskog zastupstva dok se novi izbori ne provedu, ne primaju“. – *Srpska riječ*, br. 2, 4/17. januar 1910, 1.

[263] Zato *Srpska riječ* nalazi razloga da komentariše političke prilike na sljedeći način: „a šta da reknemo onim našim jadnicima, koji su danas srpski grad. zastupnici. Zar im još i to nije dosta da uvide, koliko ih cijene njihove kolege u belediji! Zar ne vide, da su ondje samo žive lutke, koje treba da paradiraju kao srpski zastupnici! Zar se u njima još nije ljudski i muški ponos probudio, pa da iza ovakog postupka, poslije svih ostalih uvrjeda, jednom ne skoče i ne ostave to grad. zastupstvo samom sebi! Zar ne vide,da ondje ništa učiniti ne mogu, da ih niko ne podašta ne cijeni, i mile li, da im ljudski i srpski ponos, ako ga imaju, još dozvoljava, da ondje sjede! Zar ne bi već jednom bilo vrijeme, da sve bace, i ostave onako grad. zastupstvo, koje je tako tjesnogrudo, da i najpravednije kulturne zahtjeve srpskih zastupnika sa podsmijehom zabacuje, samo za to što su Srbi!“ – *Srpska riječ*, br. 53, 10/23. mart 1910, 1.

[264] U prvim gradskim izborima od 13. marta 1884. godine u Sarajevu koje je u tom momentu imalo oko 25.000 stanovnika, pravo glasa imalo je 1059 građana, od toga 194 pravoslavnih, 543 muslimana, 254 katolika i 113 jevreja. Poslije proširenja izbornog prava 1902. godine pravo glasa je imalo 2224 građana, od čega 279 pravoslavnih, 835 muslimana, 745 katolika, 308 Jevreja i 36 drugih vjera. – T. Kruševac, *Sarajevo pod austro-ugarskom upravom*, 68.

[265] Gligorije M. Jeftanović kao upravnik Velikog upravnog i prosvjetnog savjeta - virilni član, te u I kuriji dr Aleksandar Babić, Risto Hadžidamjanović, trgovac, dr Savo Ljubibratić, dr Diogen Petrović, veleposjednik, Pero Todorović, umirovljeni kotarski prestojnik i posjednik, dr Jovo Simić, dr Milan Srškić. Od biranih poslanika, uticajnih ličnosti koje će djelovati u bosansko-hercegovačkoj političkoj stvarnosti nakon 1918. tu su: Vasilj Grđić, Šćepan Grđić, Risto Hadžidamjanović, dr Jevto Dedijer, Simo Eraković, Milan Kovačević, Petar Kočić, dr Uroš Krulj, Kosta Majkić, Milan Maksimović, Đoko Milošević, Živko Nježić, Matija Popović, Ljubo Misimić, dr Jovo Simić, Todor Srdić, dr Nikola Stojanović, Pero Stokanović, Svetozar Ćorović, ... - *Srpska riječ*, br. 118, 1/14. juna 1910.

mnogo čemu ograničeno tako da već na prvim sjednicama traže proširenje ustavnih i parlamentarnih sloboda.[266]

Prva parlamentarna iskustva će im donijeti rascjep jedine političke stranke i brojne izazove društvene i političke izazove, ali sva ta djelatnost bila je samo kratak uvod u mnoga politička i životna iskušenja koja su im u narednim godinama slijedila. Nošeni politikom koju su sve više određivale spoljne okolnosti i napetosti uoči rata, ova mala grupa se u svjetskom ratu našla na udaru austrougarske vlasti, a pojedinci uspjeli da se održe bez gubitka imanja i zdravlja i da dočekaju 1918. godinu u novoj državi.

C. Srpska čaršija Sarajeva u Velikom ratu

Rat je bio prilika da se Austro-Ugarska Monarhija izbori sa jednim dominantnim, narastajućim elementom modernizacije društva – nacionalnim pokretima. Nastajalo je „doba 'prava pesnice' velikih naroda nad malim i slabim“,[267] pa se nakon forsiranja rascjepkanosti nacionalizama i pothranjivanja njihovih međusobnih borbi političkim i policijskim metodama kao i mnogobrojnih „mirnodopskih“ metoda i u Bosni i Hercegovini, kao moguće sredstvo sve više uobličavala ideja i za mogući konačni vojni obračun.[268] Ovo se naročito odnosilo na Srbiju kao moguću osu ujedinjenja južnoslovenskih naroda i iz regiona sve glasniju podršku formiranju jedne jugoslovenske države, vezane za ovu nezavisnu kraljevinu, a koja bi Monarhiju onemogućila u nastojanju da ostvari svoje planove o ekspanziji na istok.

Austrougarska politika prema srpskom korpusu u Bosni i Hercegovini bila je opterećena odnosom prema Srbiji i taj je odnos imao svoju unutrašnju razvojnu liniju u pokušaju da se srpski nacionalni pokret oblikuje u smjeru bosanskohercegovačke zemaljske državnosti.

[266] „Već na petoj saborskoj sjenici 23. juna 1910. pročitao je dr Milan Srškić rezoluciju, koju je potpisalo 17 poslanika, pripadnika svih političkih grupa, sa zahtjevom za reviziju Ustava. U rezoluciji se prvo izražava „homagijalna odanost“ vladaru i zahvalnost za Ustav. Ali polazeći od činjenice „da je najvažniji uslov pravilnoga političkoga, ekonomskoga i kulturnoga razvitka jednoga naroda njegovo potpuno samopredjeljenje posredstvom narodnog predstavništva u skladu sa suverenom voljom monarha,smatra bh sabor za svoju patriotskui podaničku dužnost, da ovom prilikom istakne, da mu sadanje ustavne odredbe ne daju dovoljno snažne podloge za plodan i koristan rad prema suverenom duhu i potrebama zemlje i naroda.“ – Mustafa Imamović, *Pravno položaj i unutrašnji politički razvitak Bosne i Hercegovine*, 231.

[267] Cvetko Đ. Popović, *Sarajevski Vidovdan 1914*, Beograd, 1969, 36.

[268] „Ministarstvo spoljnih poslova je u jednom memorandumu 24. juna 1914. preporučilo da se, uz podršku Nemačke, krene borbenim spoljnopolitičkim kursom. Već pre julske krize je, dakle, prihvaćena još 1906. godine razvijena agresivna strategija načelnika generalštaba Konrada fon Hercendorfa.“ – Mari-Žanin Čalić, *Istrorija Jugoslavije u 20. veku*, Beograd, 2013, 84-85.

Nesumnjivo iritirana neočekivanim dočekom u Bosnu i Hercegovinu, organizovanim ustankom (1882), ustrajnošću pokreta za crkveno-školsku autonomiju, sve brojnijim opozicionim glasovima novostasalih intelektualaca i srpskih udruženja u Bosni i Hercegovini, političkog angažmana srpske studentske omladine u samom Beču, te potajnim, ali za vlast naslućenim srednjoškolskim udruženjima, dakle nemirima i ponekad ekscesima proisteklim iz svih slojeva socijalne strukture srpskog naroda, izuzev u vojsci,[269] a koji su se od početka stoljeća sve više osjećali, jačali i usložnjavali, vezujući se ideološki i politički za različite centre van Bosne, austrougarska vlast je pokušavala organizaciono da odgovori na ove izazove na različite načine,[270] međutim sve to ipak nije donijelo željene rezultate u smislu zatomljenja srpskog nacionalnog pokreta, koji je i prije Velikog rata bio zvanično pod udarom austrougarskog zakonodavstva, naročito uoči i nakon aneksije. Ipak, neumitni krešendo uzajamne napetosti vlasti i nacionalnog stremljenja desio se sa Balkanskim ratovima, prilikom kojih su se prilično otvorile interesne karte svih uključenih strana, a svi socijalni slojevi reagovali otvorenim otporom i probuđenim nadama, uključivši i druge sunarodnike u vrtlog ideje jugoslovenske solidarnosti i mogućeg ujedinjenja.[271] Sankcije, tada provedene u Bosni i Hercegovini, bile su "glavna proba" za 1914.-tu godinu. Uvođenje iznimnih mjera 1913. godine prema srpskom i socijaldemokratskom pokretu, sa organizovnim "veleizdajničkim procesima",[272] pokazalo se preuranjeno, te je taj politički poraz vlasti naglašeno pogodio povrijeđeni ponos carskih činovnika, budući da je na traženje srpskih poslanika, a par mjeseci prije toga potpisnika izjave podrške izlasku na more srpskoj vojsci, Potiorek, zemaljski poglavar i glavnokomandujući vojskovođa, "kao ranjena zver, morade da se formalno

[269] Franc Ferdinanc Franji Josipu - … "u ovom trenutku nemađaraski narodi su ugnjeteni samo politički, u vojsci oni još uvek uživaju sva prava. To je razlog što su još lojalni i dobro raspoloženi prema dinastiji … Pogrešno bi bilo prepustiti Mađarima nacionalne grupe, koje su u teškim časovima uvek bile stub lojalnosti prema caru. Smem li samo da Vas podsetim na četrdeset osmu ?" – V. Dedijer, *Sarajevo 1914*, 221-222.

[270] Otvorenim prijetnjama, hapšenjima, manje otvorenim ucjenama i uslovljavanjima, redovnim nadzorom nad pojedincima, srpskim institucijama, školama, sveštenstvom, oštrom cenzurom, doušničkom mrežom, ali i motivisanjem na saradnju sa doziranjem upotrebe nacionalnog imena, povremenim nagrađivanjem lojalnih pojedinaca titulama (institucijom počasnog građanina), te i na drugi načine - ekonomskim ustupcima i novčanim potporama.

[271] Priklanjanje Hrvata „srpskoj strani" dovelo je do pometnje među crkvenim poglavarima. Jezuita Anton Puntigam u svom pismu od 12. novembra 1912. godine uredniku monahrističkog „Reichspost"-a navodi da „Svi mi verujemo u to da se, po svoj prilici, stvaranje jedne velike južnoslovenske zajednice neće moći sprečiti. Postoji velika opasnost da će i austrijski Južni Sloveni, Hrvati i Slovenci, biti privučeni u tu zajednicu. Još pre dve godine Hrvati su gajili jaku mržnju prema Srbima. Ali danas je sasvim drukčije ... Javno odricanje (od Monarhije) će se ispoljiti čim se ukaže prva povoljna priika. Jedina stvar koja još uvek drži mnoge Hrvate, naročito sveštenike, da ne pristupe Srbima – jeste katolicizam. ... (ali) 'Kada bismo dobili slobodu veroispovesti', rekao je nedavno jedan bosanski sveštenik, 'mi bismo se svi sa zadovoljstvom pridružili Srbima". – V. Dedijer, *Sarajevo 1914.*, 341.

[272] "u razdoblju od aneksije do početka Prvog svjetskog rata 1914. bilo je 148 političkih procesa."– Đorđe Mikić, Veleizdajnički procesi u austrougarskoj politici u Bosni i Hercegovini, u: Milorad Ekmečić, Đorđe Mikić, Dragoljub Živojinović, Nikola B. Popović, *Politički procesi Srbima u Bosni i Hercegovini* 1914-1917, Laktaši 1996, 55-56.

izvinjava pred srpskom opozicijom za raspuštanje društava."[273] Poniženje je bilo tim veće za njega jer se morao povući pred onima koji su potvrdili svoju nepouzdanost, te je smatrao kako „treba strpljivo čekati vrijeme kad će kucnuti čas obračuna."[274] Obzirom da je on sa početkom rata postao ključna ličnost, u njegovom stavu se nazirao obris buduće rigorozne politike, a sve sa polazišta, kako je on rekao da "nama nije pošlo za rukom da pridobijemo glavni dio ovdašnjeg srpsko-pravoslavnog stanovništva za našu državnu ideju. Ima napretek dokaza da duh nelojalnosti nije uhvatio samo "poneke političke eksaltadose", nego je ušao u cijeli srpski narod. "Veći dio sveštenstva, vjerski i drugi učitelji, inteligencija slobodnih poziva, kao i gradske gazde, su zadojeni ovim duhom."[275]

Represivne mjere srpski narod je doživio odmah nakon samog atentanta i neposredno poslije upućivanja ultimatum vladi Srbije, dakle prije zvanične objave rata. "U nameri da pitanje reši na takav način što će od Srbije, ali i od Srba na svojoj teritoriji, odvojiti ostale svoje podanike, ona je taj narod gotovo ucelini proglasila krivim još pre nesrećnog događaja u Sarajevu, na Vidovdan 1914. godine."[276] Ovakva politika Monarhije, dotad neviđeni atak na jednu nacionalnu grupu, Srbe u Bosni i Hercegovini, a uz dirigovanu podršku druga dva naroda, imaće dalekosežne posljedice po političke i društvene odnose u ovoj zemlji.[277]

Prvi udar, koji se vrlo brzo, difuzno proširio na cijeli prostor Bosne i Hercegovine doživjeli su Srbi Sarajeva. Isti dan su počela hapšenja seljaka ih okoline, uglednici su izgubili slobodu kretanja, a neki su i pritvoreni, dok su se istovremeno gradskim ulicama odvijale prema srpskoj imovini rušilački orjentisane i negativnim emocijama nabijene demonstracije, kako to

[273] "Zagrižljiv i sitničar, ovaj čovek beše jednako surov prema svakome otporu iz naroda kao što beše servilan prema starijima. On stvori za grupu srpskih opozicionera u sarajevskom Saboru ime "Antidinastičari". ... U vreme kad otvaraše Sabor, srpska opozicija dočeka ga protestujući i vičući, pa demonstrativno ostavi salu." Oni su na XII redovnoj glavnoj skupštini od 12. juna 1913. tražili od vlasti "pravičnost i ništa više", jer ne mogu gledati "kako se njihove kulturne ustanove ruše preko noći". – Milan Toplica, *Banjalučki proces*, Pitsburg, 1915, 9.
Poslije Skadarske krize bila je podnešena "jedna intrpelacija Srba poslanika kojom se tražilo objašnjenje zašto je došlo do izvanrednog stanja i tražila odgovornost pa i ostavka Potioreka." - Hamdija Kapidžić, Skadarska kriza i izuzetne mjere u BiH u maju 1913 godine, *Bosna i Hercegovina u vrijeme austrougarske vladavine*, 184

[274] Povodom ulaska srpske vojske u Skoplje upućen je telegram nasljedniku srpskog prijestola Aleksandru od sve tri srpske političke grupacije u Bosanskom saboru, pa je tada Potiorek "vidio kako stvar stoji sa dinastičkim osjećanjima srpske inteligencije." – Hamdija Kapidžić, Previranja u austrijskoj politici u BiH 1912. godine, *Bosna i Hercegovina u vrijeme austougarske vladavine, (članci i rasprave),* Sarajevo, 1968, 121.

[275] Ovo su bili razlozi koje je naveo general Poćorek u jednom izveštaju od 12. oktobra 1914., te o potrebi primjene ovih vanzakonskih mjera protiv srpskog stanovništva. – Ekmečić Milorad, Žalosna baština iz godine 1914, u: Milorad Ekmečić, Đorđe Mikić, Dragoljub Živojinović, Nikola B. Popović *Politički procesi Srbima u Bosni i Hercegovini 1914-1918*, Laktaši, 1996, 35.

[276] R. Samardžić, Austro-Ugarska i jugoslovensko pitanje, *Ideje za srpsku istoriju*, 216.

[277] "For the first time in their history, a significant number of Bosnia Herzegovina's inhabitants were persecuted and liquidated for their national affiliation. It was an ominous harbinger of things to come." - Mitja Velikonja, *Religious Separation and Political Intolerance in Bosnia-Herzegovina* (Texax A&M University Press, 2003), 141.

jedan književni prikaz kasnije opisuje, pretežno gradskog ološa i sirotinje,[278] ohrabrene prisustvom distancirane žandarmerije i vojske, kao i izljepljenim plakatima kojim Gradski odbor poziva ispravno i državi odano „pučanstvo da takove elemente koji se daju na ovakve zločine, iz svoje sredine istrijebe“, uz napomenu da je „sveta dužnost pučanstva da tu sramotu opere“,[279] a razdražljiva klerikalna štampa uveliko nastavljala da povećava tenzije i potiče odmazdu nad Srbima.[280] Podstaknut ovakvim stavom vlasti krenuo je rušilački val na srpske trgovačke i zanatske radnje, lokale, njihov inventar i robu, privatne kuće i srpske ustanove i društva.[281] Stvari su izbacivane na ulicu,[282] tamo uništavane ili od svjetine razgrabljene,[283] a

[278] **“...** hamalima, testerašima, gogama, prljavim ženama pod feredžama, nekakvim silnim odrpancima, kartašima, pijancima, propalicama, ljudima bez zvanja i zanimanja, s koca i konopca, ukratko talogom gradića i okoline .... Kasnije se saznalo da su te ljude cijelo jutro po donjim mahalama ... kupili i uspodusavali raznim obećanjima agenti vlasti. Budimo pravični, taj sloj stanovništva (dosta mnogobrojan) po bosanskim gradovima i kasabama, nasto je baš za vrijeme Austrije iz propalih i osiromašenih aga i begova, kmetova bez kućišta, uništenih seljaka, i otpadaka srednjeg staleža: bivših obrtnika, trgovaca i činovnika i njihovih potomaka, koji nisu bili naučeni niti su htjeli da rade, već su živjeli od prigode, od danas do sutra, od mrvica, koje su im katkad vlasti dobacivale, mnogi su živjeli vrlo bijedno i gotovo je nerazumljivo kako su uopće i mogli živjeti. Tim, dakle, ljudima stavila se u izgled dobra pljačka, ako daju oduška svojim dinastičkim osjećajimai potvrde svoje „patriotske izraze vjernosti i odanosti demonstrirajući protiv neprijatelja države, caroubica i veleizdajnika. Nije njih tu vodila nikakva mržnja protiv Srba, niti su je oni uopće osjećali, naprotiv, vrlo dobro su se slagali sa svojim pravoslavnim subijednicima koji su zajedno s njima stanovali u istim mahalama i isto tako jadno živjeli kao i oni. Vodila ih je njihova iskorijenjenost i zapuštenost, čemer i glad, vlasti im je davala slobodne ruke, da svoj očaj iskale, da svoju glad utole, da svome bijesu i rušilačkom nagonu udovolje. Ništa njih nije pokretalo, nikakva misao, nikakav zanos, ništa od jedino i isključivo – pljačka! Viči patriotske, dinastičke državotvorne uzvike pa žari, pali i pljačkaj – istutnji se.” – Novak Simić, *Miškovići. Druga obala* (Zagreb: Mladost, 1969) 28.

[279] Vladimir Ćorović, *Crna knjiga* O demonastracijama još: Pero Slijepčević, Bosna i Hercegovina u Svetskom ratu, *Napor Bosne i Hercegovine za oslobođenje i ujedinjenje*, Sarajevo, 1929, 221, C. Popović, *Sarajevski vidovdan*, 47; Josip Vancaš, vladin komesar za grad Sarajevo i gradski podnačelnik – autor proglasa kojim se pozivaju građani na linč svih sumnjivih „elemenata”. - Borjanka Trajković, Stoja Kašiković – nacionalna heroina, *Književne novine,* 1- 31. avgust 2004; O prototipu ljudi koji su pokretali hajku, a među njima i Vancaš: “Vancaš je protpotip Austrijanca, može jedan najopasniji poslije Koste Hermana … On nije bi nasrtljiv kao K. Herman, i nije možda ni imao onoliko mržnje spram Srba, ali je radi svoje servilnosti bio u stanju da počini ma kakvo nedjelo, koje bi ga podiglo u očima državne vlasti. Ni po zanatu, ni po odjećaju nije bio političar – bio je rijedan arhitekt i oduševljen muzičar – ali je kao predsjednik vodio politiku Hrvatske Udruge, kojoj su duševni očevi bili otac Putigam i nadbiskup Štadler oba jezuiti od pete do preko glave. Ova su trojica bili najjači izvršitelji struja, koje su preko Beča i Pešte drmali u Bosni.“ – *Srpska riječ,* br. 3, 5/18. mart. 1919. Nakon sudskog procesa organizovanog u proljeće 1919. godine gdje je Vancaš bio okrivljen za „podstrekavanja na pljačku i rušenja spske imovine“, oslobođen je, kao i neki drugi osumnjičeni - gđa Tandarić, Smoljan, Kapetanović, Sunarić, Boškić… - *Srpska riječ,* br. 1, 2/15. mart 1919; br. 140, 21. jul 1920.

[280] O pisanju Štadlerovog *Hrvatskog dnevnika*: “Treba se sjetiti samo uloge toga lista iza atentata i u početku rata, kada je imao „kršćansku“ želju da se sve Srbe povješa. Mnogo žrtava ona ima na svojoj duši. To se ne zaboravlja!“ – *Glas slobode*, br. 12, 15. septembra 1917, 1.
Muslimanskoj reakiji “vjetar u leđa” pružio je poziv na sveti rat. “Proglašenje džihada u Begovoj džamiji. – Danas je u Begovoj Džamiji presvijetli gosp. Reis-ul-ulema Čaušević pred nepreglednim mnoštovm muslimanskoga svijeta pročitao fetvu i popratno pismo šejh-ul-Islamovo o džihadu. Tom je prilikom reis-ul-ulema održao oduševljen i patriotski govor sakupljenom svijetu.” – *Sarajevski list*, br. 305, decembar 28/11, 1914, 3. Između ostalog je rečeno da „... i mi bosanskohercegovački muslimani dužni smo odazvati se džihadu i tijelom i imetkom. Sretni smo, što ihad i rat naše monarhije služi jednom te istom cilju pa nam je pružena prilika da možemo pod slavnim i junačkim zastavam naše monarhije izvršiti i našu vjersku dužnost džihada. Boreći se za pobjedu naše monarhije, borimo se u jedno i za spasi sreću islama.” - *Sarajevski list*, br. 306, 12. decembar/29. novembar 1914, 2-3.

[281] Isti scenario je bio i 1912. godine: “Imovina društava je nemilice konfiskovana i prodavana na javnoj dražbi …” – Vojislav Bogićević, „Iznimne mjere“ u Bosni i Hercegovini u maju 1913. godine, *Godišnjak istoriskog društva Bosne i Hercegovine*, god. VII, 1955, 209.

njihovi vlasnici u velikom broju završili su kao hapšenici ili taoci na željeznici ili uz javne građevine, kao otvorene mete za odmazdu.[284] Ovakvo nekontrolisano nasilje,[285] od vlasti u samom početku prećutno dozvoljeno, a potom i provođeno trebalo je ohrabriti odane i vjerne, a buntovnim podanicima pokornost i strah. Nakon prvog vala nasilja koje su vlasti zaustavile, kada su se stvari donekle stabilizovale slijedilo je sistematsko uvođenje ratnih mjera prenošenjem ovlasti sa civilnih na vojne vlasti, supendovane su zakonske odredbe o slobodi ličnosti, neprikosnovenosti stana, o radu udruženja, nepovredivnosti i tajnosti pisama, slobodi štampe.[286] Dio sarajevskog sreza je posebnim raspisom od oktobra 1914. proglašen za „pobunjenu oblast („Insurgiertes Gebiet"), čime se i zvanično legalizovao prijeki sud,[287] uveden jula te godine i ozakonila primjena improvizovanih rješenja, tako da je „zavedeno izvanredno stanje, koje se ni po čemu nije moglo mjeriti bilo s kojom zemljom u Monarhiji."[288]

Mada je odmah uvedena praksa da se srpsko seljaštvo tokom vojnih dejstava, a i mimo njih,[289] hapsi tokom kaznenih ekspedicija, po hitnom postupku proglašava krivim na pokretnim prekim sudovima i nad njima provodi egekucija ili odvodi u logore, oduzima imetak i

---

[282] Producentska kuća *Ekler,* odnosno njena filijala u Beču, proizvela je film Ubistvo Franca Ferdinanda i supruge, koji je sadržavao, pored ostalih i dio pod naslovom *Demoliranje srpskih radnji po Sarajevu*. – Duško Dimitrovski, Na putu uspona – prilog za istoriju bosanskohercegovačke kinematografije, *Historiografski vidici*, I, Forum Bosne, br. 32, Sarajevo, 2005, 156.

[283] Nakon rata je srpsko stanovništvo tražilo povrat svoje imovine, ali nije imalo podršku vlasti. "Zemaljska vlada za BiH zbog sporog okončavanja navedenih predmeta u sudoovima i velikog nezadovoljstva naroda srpskopravoslavne vjere zbog toga što vidi u svojim komšijama svoj mal što ga je 1915. ostavio bježeći preko granice Bosne i Hercegovine, ili prilikom evakuacije, pa mu je tu onda razgrabljen ili opljačkan ili pak od organa sigurnosti sskupljen pa onda javnom administrativnom dražbom prrodan" naredila je 4. marta 1919. sudovima u Višegradu, Čajniču, Rogatici i Foči da to prije okončavaju rasprave i "izvjeste vladu o svakom slučaju koji nije završen i iz kojih razloga" – Atif Purivatra, *Jugoslovenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Sarajevo, 1999, 39.

[284] "Vojna komanda je krajem septembra 1914 naredila da se u taoce uzimaju naročito učitelji i popovi, jer se o njima govorilo da "su izvan kuće sumnjivi". - M. Ekmečić, Žalosna baština, 38.

[285] „Predstavnik Srba iz provladine koalcije, dr. Milan Jojkić, ukazao je da su teški antisrpski ekscesi ojačali radikalnu opoziciju, pa će prisiliti i njegovu lojalnu stranku da oponira Vladi, dok se ne nadoknadi pričinjena šteta Srbima." – Dževad Juzbašić, Nekoliko podataka o Safvet-begu Bašagiću kao članu predsjedništva bosanskohercegovačkog Sabora, *Spomenica Ibrahima Karabegovića*, Zbornik radova, Sarajevo, 2013, 217.

[286] P. Slijepčević, Bosna i Hercegovina u Svetskom ratu, 219-227. Proširivanje političkih sloboda. – Ukidanje ograničavanja za društva i opoziv raspusta društava i zemljoradničkih zadruga. ... Vlada NV SHS u BiH ukinula je naredbom, koja je odmah stala na snagu: propise && 14. i 15. naredbe bivše ZV za BiH od 26. Jula 1914. – *Glas slobode*, br. 90, novembar 16, 1918, 5.

[287] „U opštem neredu proglašen je isti dan prijeki sud na području općine i kotara sarajevskog, koji je dokinut tek 26. jula." – H. Kreševljaković, *Sarajevo za vrijeme austrougarske uprave*, 88; Prijeki sud za Bosnu i Hercegovinu zaveden 26. jula 1914. godine ukinut je naredbom od 2. novembra 1917. – *Glas slobode*, br. 36, 2./15. decembar 1917, 4.

[288] H. Kapidžić, Austrougarska politika u BiH i jugoslovensko pitanje za vrijeme prvog svjetskog rata, *Bosna i Hercegovina u vrijeme austougarske vladavine,* 203.

[289] Službene novine *Sarajevski list* pune su stubaca sa imenima lica nad kojim je izvršena smrtna presuda ili protjerivanje, oduzimanje imanja i oduzimanje bosanskohercegovačkog zemaljskog pripadništva. Ne pominju se oni internirani u logore. Pojedini srpski srezovi su potpuno opustili.

protjeruje van granica Bosne i Hercegovine,[290] ipak su glavni dugoročniji i "prosvetiteljski" zakonodavni pritisak i udar podnijeli srpski intelektualci i srpsko političko vođstvo – učitelji, sveštenici, kulturni radnici – srpska nacionalna elita, koji su javno ponižavani,[291] hapšeni, tjerani u zatvore i logore, gdje su mnogi u lošim higijenskim uslovima, od neishranjenosti i hladnoće gubili živote.

Nešto kasnije, 1915. godine na organizovanim sudskim procesima, otpočelo je na ratnim zakonima utemeljeno sistematsko kažnjavanje političkih krivaca,[292] pripadnicima do rata legalnih i od strane vlasti dozvoljenih srpskih udruženja (*Narodnoj odbrani, sokolskoj organizaciji, Prosvjeti*), ali i istaknutim pojedincima,[293] s ciljem da se oni učine odgovornim i da se kazni i obzglavi vrh nacionalnog pokreta, bez obzira na stvarnu ili dokazivanu krivicu. Tako da je zakon i sa njim vezana pravna procedura postojao u Prvom svjetskom ratu, "ali toliko modifikovan da je izgubio moralnu osnovu po kojoj se kvalifikuju pravni sistemi".[294] Napor da se obesnaži nacionalni pokret i njegovo vodstvo, izražavao se u praksi optužbama za veleizdaju, a usmjerenih prema Srbiji, što nije bio izuzetak u praksi Monarhije, ali je bio izuzetak u težini presuda.[295] Obzirom na ovako široko postavljene ciljeve vlasti, oni su prouzokovali vidljive pravne nelogičnosti i otkrivali iskonstruisanost procesâ.[296] Kako je to o tome ostavio zapis jedan okrivljeni - „Proces u opšte nije ni bio jedan vrlo dosledan pravni

[290] "Po zakonu od oktobra 1914. konfiisciraše se hiljade i hiljade srpskih imanja, srpske porodice izbaciše se preko granica, i celi srezovi srpski potpuno opustiše. Samo za jedan mesec dana beše preko 5.500 takvih zaplena." – M. Toplica, *Banjalučki proces*, 10.

[291] "Stotine Srba, osobito popova, vukli su žandari kroz ulice gradova, u ovima, tukli nekima orahe na glavi, a druge izlagali i naređivali svetu da ih javno pljuva kao „izdajnike". Podigoše se vešala, i beše slučajeva, gde se od jedan put vešaše do 37 ljudi i žena u jednom mestu. Soldateska beše neodgovorna. Čete tako zvanih „legionaša" (Šuckor), sastavljene iz najgoreg društvenog ološa, obilažahu po zemlji kao gladni vuci." – M. Toplica, *Banjalučki proces*, 11.

[292] Pokrenuti su sudski procesi upereni i nad čitavim grupama đaka. „Prvi proces 3. marta 1915. započeo je protiv 35 đaka banjalučke realke i njihovih profesora, 12. maja sledi drugi u Sarajevu, protiv 10 srednjoškolaca iz Mostara, 13. jula dođe treći u Travniku, protiv 65 učenika sarajevskih i trebinjskih; 13. septembra najzad otvori se i četvrti, u Bihaću, protiv 41 đaka iz tuzlanske gimnazije i njihovih profesora. Samo u ovom poslednjem procesu ukupni broj osude iznosi 1 smrtu kaznu i 155 godina i 10 meseci tamnice." – M. Toplica, *Banjalučki proces*, 11.

[293] Suđeno je i porodici Nikole Kašikovića, urednika *Bosanske vile* (supruzi Stoji i sinu Predragu) i to je medju zadnjim procesima pred vojnim sudom, sa rigoroznom smrtnom osudom vješanjem, što je predstavljalo jedinu smrtnu osudu nad ženom. Sud ih je proglasio krivim zbog zločina protiv vojne sile države, koji su počinili špijunažom. – *Glas slobode*, br. 5, 16. januar/3. februar 1918, 3. Ipak, kazna nije izvršena, nego su po naredbi Narodnog vijeća od 1. novembra 1918. pušteni kući i to Predrag iz centralne kaznionice u Zenici, a Stoja iz okružnog zatvora u Banjaluci. – *Glas slobode*, br. 87, 6. novembar 1918, 3.

[294] M. Ekmečić, Žalosna baština iz godine 1914, 13, 43.

[295] "Dok su sokoli u Bosni i Hercegovini osuđivani i na smrt, sokolima na procesu u Zagrebu od 10. juna 1916, mada su optuženi za veze sa Srbijom, izrečene su kazne teške tamnice najviše do 14 mjeseci, i to onima pod čijim su uticajem bile vođe "Sokola" u Bosni i Hercegovini". – Đ. Mikić, Veleizdajnički procesi, 84.

[296] Za iste optužbe i na osnovu istih dokumenata osuđenici su dobivali različite kazne, ona se odmjeravala na osnovu njihovog značaja u srpskom nacionalnom pokretu. – Slijepčević, Bosna i Hercegovina u Svetskom ratu, 237-238.

postupak, nego jedna politička mera, jedna nacionalna bitka, jedan tragičan lom ... seča knezova ... završetak onih nasilja koje je Vlada izvršila nad tamošnjim narodom da bi slomila njegov otpor navek. ... (Bio je) potreban jedan veleizdajnički proces ... da opravda pred svetom zaplene društava, pa i sav drugi teror u Bosni.“[297] Pošto se pošlo se od pretpostavke da među okrivljenim, Srbima, nema nevinih za osude nisu trebali čvrsti dokazi ni konkretni zločini, nije postojao interes za dokazivanje lične odgovornosti, jer su same pretpostavke o krivici bile dovoljne. Stoga su presude izricane sa istorijskim narativom u formi didaktičke tirade, a tek kao aneks izricanje kazni, čime je Monarhija nastojala da pokaže svoju superiornost šaljući podanicima prijeteću poruku kako završavaju oni koji se na bilo kakav način suprotstave autoritetu. Osim toga to je bio i način da se istaknu viši državni ciljevi - odbrana od neprijatelja, te opravdavanje ulaska u rat,[298]

Odgovor Srba na kolonijalni, militantni sistem, koji se postepeno gradio sve vrijeme vladavine Monarhije je bio jedinstven u volji za oslobođenjem od Austrougarske Monarhije,[299] jedinstven u stavu da imaju pravo na pobunu, ali kako taj otpor iskazati, kako do slobode doći bio je različit jer “su opet svi slobodu drugačije shvaćali”, odnosno, netaknute socijalne strukture generisale su različite strategije prihvatanja ili odbacivanja austrougarske vlasti i potvrđivale nehomogenost srpskog nacionalnog korpusa.

S jedne strane Gavrilo Princip je bio glas onih čije “rodoljublje više nije moglo samo da pjeva”, nego se svrstao gromoglasno među one koji su to radili širom Evrope i po njihovim riječima poštovali ona moralna načela koji kao najvišu vrednost nalažu potrebu za samožrtvovanjem za dobrobit kolektivnog i to ne samo srpskog predznaka, sa idejom sveslovenske uzajamnosti, oni su htjeli da probude duboko učmalu jednu patrijarhalnu,

---

[297] M. Toplica, *Banjalučki proces*, 5.

[298] “Austrougarska sprema crvenu knjigu . ... Naša monarkija je one dokumente, iz kojih jasno kao dan proizilazi, da ju je željezna nužda prisilila, da se lati mača, još prije početka rata obznanila čitavu svijetu. Ultimatum, *aide memoire*, koji smo dali Srbiji gdje je ukratko prikazana posvijest srpskoga rovarstva proti našoj monarhiji, najsnažniji je dokaz, da naša monarhija nije mogla mirno trpjeti drskog i zločinačkog rovarstva zakletog neprijatelja susjeda. ... Ali u svim državama nijesu narodi razumijeli, zašto je zapravo nastupila nužda, da se prekine mir. Nije baš bilo razloga za ikoju silu trojne sveze, koji bi ju silio, da potene mač. Boj između Austro-Ugarske i Srbije mogao se je bio lako lokalizirati, da se Rusija nije ćutila pobuđena, da pokrije leđa zločinačkoj srpskoj vladi. A onda je Francuska pokrila leđa Rusiji, a Engleska Franceskoj. ... (Crvenom knjigom) publikacijom dokumenata jasno rastumačili cijelom svijetu naše pravo na rat. ... Mi smo imali ne samo pravo, nego smo dapače bili dužni, da se stavimo na obranu, pa kad smo potegnuli sablju, to se je dogodilo za to, da pođemo za najnaravnijim nagonom samo održanja. ... donijeće sigurno dokaz, da nisu bile Njemačka i Austro-Ugarska one sile, koje su stvorile uzrok svjetskom ratu.” – *Sarajevski list*, br. 6, 24. decembar 1914/6. januar 1915, 3.

[299] „Na osnovu pronađenih propagandnih materijala, zemljski poglavar Stjepan Sarkotić je tvrdio da bosansko-hercegovački Srbi svoje političke poglede i dalje usmjeravaju prema Srbiji kao jugoslovenskom Pijemontu, a ujedinjenje sa srpskom kraljevinom za njih bi bilo najoptimalnije rješenje.“ – Ranko Pejić, Političari iz Bosne i Hercegovine o ideji ujedinjenja jugoslovenskih naroda tokom prvog svjetskog rata, *Jugoslovenski istorijski časopis (JIČ)*, 2, 1997, 53.

primitivnu i ekonomski zaostalu, agrarnu zemlju, ali za koju nije bio dovoljan Masarik već je "za njeno buđenje bio potreban miris krvi.[300] Oni su bili ne samo revolucionarno raspoložene patriote i nacionalisti, već i vrlo odlučni kritičari društva, socijalnih nepravdi, konzervativizma i primitivizma u vlastitom nacionalnom korpusu. Mladost im je donosila nestrpljenje tako da su oni prijekim putem htjeli riješiti sve socijalne i nacionalne probleme svog naroda. Tako je mislio i Gavrilo Prinip, koji je 28. juna, na prvi „slobodni" Vidovdan pucao na prestolonasljednika Franju Ferdinanda,[301] simboličnog predstavnika militantne struje u Monarhiji. Sarajevski nezvani gost nije bio jedina moguća meta za Mladobosance, koji su "smerali da ubiju ne samo Franju Ferdinanaca i poglavara Potjoreka, nego i srpskog mitropolita Leticu, kao i srpske građanske prvake Jeftanovića, Dimovića i Jojkića.",[302] koje su bez njihove dozvole probudili iz njihovog dremeža i promijenili njihove sudbine, kao i čitavog naroda kome su zajednički pripadali. Većina mladobosanaca svoje živote ostavila u austrougarskim kazamatima, dok su ostali njihovi sunarodnici, kolektivno i gotovo zvanično proglašeni krivci, sa žigom izdajnika dvora, Monarhije i podnijeli različite vrste kazni.

Učinilo se u prvi mah da je tom nametnutom zajedničkom krivicom srpski korpus stekao zajedničku sudbinu, da se u nacionalnom kolektivitetu zbog ugroženosti intenzivirala nacionalna homogenizacija kada je u prvom rušilačkom naletu demonstracija podjednako bio na udaru ulice i vlasti, ali se pokazalo da je Principov čin u suštini nastavio da razlaže srpsku etniju ideološki, ekonomski i socijalno, tu podjelu učinio potpuno vidljivom i da i u ratnim okolnolnostima u društvenom tkivu srpskog korpusa postoje različita viđenja kolektivnog pripadanja i puteva obračuna sa vlašću. Svojim je aktom ovaj srednjoškolac isprovocirao odgovore svih socijalnih grupa, pa se pokazalo da su ga podržale samo takozvane niže klase,[303] pjesnici, intelektualci i omladina, a potajno možda svi, dok su javno njegovu metodu obračuna sa Monarhijom osudili i crkva i ugledni pripadnici čaršije. Dok je Beč još plesao na taktove valcera, dotle je "prilikom pomena u srpskoj crkvi, protojerej nazvao Principa i Čabrinovića "antihristima",[304] a npr. agilni saborski poslanik dr Milan Srškić, mada potpuno

[300] V. Dedijer, *Sarajevo 1914.*, 43, 401.
[301] Nakon Balkanskih ratova "Vidovdan 1914. bio je prva godišnjica koju su Srbi mogli proslaviti radosno i ponosno." – Rebeka Vest, *Crno janje i sivi soko*, Beograd, 2004, 267.
[302] "Sam Gavrilo Princip izrazio je tu zajedničku mržnju protiv sarajevske čaršije kada je uoči 28. juna 1914. godine rekao da bi svu čaršiju zapalio kad bi je mogao strpati u kutiju šibica. (Jevtić, 35 napisao). Istu misao izrazio je i Nedeljko Čabrinović, koji je u istrazi 28. juna priznao da se nosio mišlju da uđe u sabor i sa galerije baci jednu bombu među poslanike, jer je bio uveren da su oni podlaci i kukavice, koji ništa ne rade, ai kad nešto rade, ništa vredno ne stvaraju." - V. Dedijer, *Sarajevo 1914.*, 343.
[303] "Opazio sam da među nama, aradskim zatočenicima, ima znatan broj bankovnih činovnika, a velikih trgovaca i bogataša skoro nikako." - Vladislav Skarić, Dnevnik iz Arada, *Izabrana djela*, III, 315.
[304] V. Dedijer, *Sarajevo 1914*, 894. Austofilska orjentacija mitropolita Letice bila je i povod njegovoj smjeni nakon rata. *Sramota mitropolita Letice* naziv je članka u kojem je javljeno da je po nalogu tadašnjeg

uronjen djelovanjem u rad srpske zajednice u Sarajevu,[305] dočekao je vijest o atentatu sa sabljom u rukama, u uniformi austrougarskog oficira, zaklinjući se da će se osvetiti za smrt Franje Ferdinanda, barem prema pisanju štampe njegovih kasnijih političkih protivnika,[306] a budući advokat optuženih na banjalučkom procesu dr Vlado Andrić poslan je ka Drini „da naš pogranični svijet oduševljava za rat protiv Srbije".[307] Potpretsjednik sarajevske gradske opštine Risto Hadžidamjanović ostao je na svojoj funkciji sve vrijeme rata. Krovna institucija srpske čaršije Srpska banka redovni je platiša ratnih zajmova,[308] a službeni glasnik uredno objavljuje imena srpskih uglednika i njihovih dobrovoljnih priloga po raznim osnovama. Dakle, administrativni sistem Monarhije formirao je tokom decenija vlasti lojalnih sloj Srba bliskih carevini, činovništva koji su nastavili da službuju i u vrijeme rata,[309] a od kojih su neki u ovom momentu "osuđivali Srbiju kao izvorište nereda, primitivizma i nasilja."[310]

---

predsjednika Zemaljske vlade dr Milana Srškića izvšena je premetačina u prostorijama eparhijskog i velikog crkvenog suda te su u prostorijama privatnog suda Letice, koji je bio na ljetovanju, nađeni: „reljefni model (plaketa) Franje Josifa, Karla i Cite, dvije pepeljare za svakodnevnu upotrebu sa Franjinom slikom, pehar sa Viljemovom slikom…U kancelariji jedna reljefna ploča na mramoru, Franjina, u sali za sjednice na pultu uz kanape slike svih bivših austrijskih i njemačkih voskovođa,…u sluganskoj sobi nađene su i velike zidne slike Habsgburgovaca…a baca i hrđavo svjetlo i na njegove najbliže savjetnike koji ga ne upozoriše makar i za poznate naredbe predsjednika vlade dra M. Srškća, koja je prije kratkog vremena izišla i koja pod prijetnjom kazne zabranjuje nošenje i držanje svih znakova i slika koji podsjećaju na habsburgovce i Austriju. Rezultat premetačine je upravo porazan, više nego sramota za jednog mitropolita i uvreda cijelog našeg troimenog naroda, naročito nas Srbe pravoslavne, što je na stolici mitropolije dabro-bosanske sjedio od oslobođenja do danas ovakav čovjek i što se nazivao srpsko-pravoslavni mitropolit…ogriješio se o naredbu, koja ima snagu zakona i da je još teže uvrijedio narod, te ga zato mora stići pravedna i zaslužena kazna, koja odgovara težini uvrede, a koja ga je zbog njegovog bivšeg rada trebala još ranije da stigne. – *Srpska riječ*, br. 112, 10. jun 1920.

[305] Bio je član crkveno-školskog odbora, tri godine predsjednik *Prosvjete*, član Srpske narodne organizacije, aktivan narodni poslanik u Saboru.

[306] Nakon što je u *Srpskoj riječi* napisao članak *Dobro došao*, posvećen Ferdinandu, „poslije atentata dr Milan Srškić sa isukanom sabljom, na mestu sada posvećenom velikom Principu, zakleo sa ostalim švapskim i mađarskim oficirima, da neće mirovati – dok ne osveti Ferdinanda i Sofiju!" - Ko nam čuva srpstvo, *Narod*, br. 1, januara 1925.

[307] Pobrojano je još dosta ratnih grijehova ovog advokata. - *Težački pokret*, br. 49, 14. marta 1923, 3.

[308] Za prvi ratni zajam Srpska centralna banka za BiH upisala je 100.000 K, a ukupmo je u ovoj banci uplaćeno 275.000 K. - *Sarajevski list*, br. 290, 26. novembar/13. decembar 1914, 3. "Upisivanje drugog ratnog zajma. Srpska centralna banka za BiH u Sarajevu upisala je i ovog puta 100.000 K ratnog zajma i to K 50.000 austrijskog i 50. 000 ugarskog." – *Sarajevski list*, br. 156. jun 4/22, 1915, 3.

[309] Ovo su neki od njih: u Administrativnom odjeljenju Zemaljske vlade: Vladimir Besarović, okružni predstojnik, vitez reda želj. krune II razreda, vitez reda Franje Josipa i Konstantin Ćuković, posj. zlat. krsta za zasluge, vladin savjetnik; u Pravosudnom odjeljenju Zemaljske vlade: vladin savjetnik Milivoj Simić, dr. pr.; vladin podtajnik – Vaso Petrović; vladin perovođa Milan Ćurčić; u Privrednom odjeljenju Jovo Odović, rač. savjetnik, Simo Stanivuković, rač. savjetnik, Aleksa Đebić, baždar, pristav, Vladislav Đurić- zem. veterinar, vit. o. F. J. posj. zl. kr za zasluga sa krunom; Dodjeljeni: Dušan Petrović, dr, sudski pristav, Ljubomir Milošević; u Odjeljenju za bogoštovlje i nastavu Sokrates Petraki-Petrović, vladin savjetnik, vit. reda željezne krune II razreda, vitez reda F. J. poručnik u ev. (prve godine rata u funkciji „mostarskog okružnika"), Jovan Šiljak, okružni školski nadzornik, posj. ratn. kr. za građ. zasl. II razreda., u Tehničkom odjeljenju Vojislav Žakula, rat. kr. za gr. zasl. II razr., građ. savjetnik; Jovo Trifković tehn. oficijal u upotrebi kod ravn. bh. zemaljske bolnice, kao računarski revidenti Bogdan Besarović i Makso Despić, Jovan Simić, direktor pomoćnih ureda pri Vrhovnom sudu i tužilaštvu... te nešto profesora po sarajevskim gimnazijama. - *Bošnjak*, zvanični kalendar za prostu godinu 1918. god. 35, Sarajevo, 1918.

[310] Radovan Samardžić, *Ideje za srpsku istoriju*, 215.

Kao primjer opširnije ćemo navesti ratnu sudbinu Gligorija Jeftanovića, najuticajnijeg Srbina Bosne i Hercegovine, vođe pokreta za crkveno-školsku samoupravu, sive eminencije Srpske narodne organizacije, virilnog člana Sabora. Za razliku od Principa on je drugačije dočekao Ferdinanda,[311] jer je navikao da vodi jednu svrsishodniju borbu u kojoj se ne nudi vlastiti život, za koju je potrebno mnogo strpljivosti i političke mudrosti. Mada im je zajednička i neupitna borba za kolektivni, nacionalni interes srpske zajednice, cjelokupno Gligorijevo iskustvo sa vlašću i represijom provođenom sve vrijeme borbe njegove i njegovih sudrugova, donosilo mu je spoznaju da način koji je nudila mlada generacija nije dugoročan, te da su putevi ka postizanju ciljeva trebali biti usklađeni sa moćnim sistemom koji neosporno raspolaže silom, koja se, posebno u ratnim okolnostima, ne pravda nikome. Njegova svijest, kojoj je imanentna mudrost čaršije, progovarala je u odnosu prema državi, i to stranoj sa puno opreza i računice, bez ishitrenih poteza i prenagljivanja, sa otvorenim vratima i nespaljenim mostovima prema svima. Njegov radikalizam u nacionalnoj borbi uvijek je imao mjeru.

Osnovne principe legitimne vlasti Gligorije je po svom dubokom ubjeđenju, proisteklom iz njegovih tradicionalnih, patrijarhalno-autoritarnih vrijednosti i političke kulture, duboko poštovao, kao i racionalnost i njenu zakonitost, nužnost njenog postojanja i tradiciju njenog uvažavanja. On je razumijevao njenu represiju, bio je dio društva u kojem se ona cijeni, pa i on sam nije bio imun na sopstveno iskazivanje moći. Ipak ta vlast, mada je pripadao grupi "Arbeitswillige Serben", sistematski je tokom rata pokušavala poništavati njegovo dostojanstvo, ugled i značaj. Vlast mu je slala poruku da je jednak ostalim sarajevskim Srbima.[312] U prvom redu obezvrijedili su njegov imetak dopuštajući da simbol moći

[311] Oportunistička srpska grupa oko Danila Dimovića, potpredsjednika Sabora, objavila je u svom listu da srpski narod dočekuje Ferdinanda pun odanosti i ljubavi prema njemu, ali ga dočekuje s teškim bremenom na svojim leđima – neriješenim agrarnim pitanjem. Konzervativna srpska grupa, oko Gligorija Jeftanovića, pozdravila je Ferdinanda kao budućeg vladara, bez riječi o gorčini srpskog naroda …" - Vlado Strugar, *Jugoslovenske socijaldemokratske stranke 1914-1918*, Zagreb, 1963, 116-117

[312]U Dimovićem izvještaju predatom grofu Tisi septembra 1918. godine kaže se: „Gore nego u Zagrebu behu demonstracije u Sarajevu. Kasno u noć, između 9-10 sati, na dan atentata, napala je jedna rulja od 200-300 glava na "Hotel Evropu", vlasništvo Gligorija Jeftanovića, polupala tu prozore i počela grdnim psovkama na Srbe i Srbiju. Vlasti, koje još nisu bile dobile drugih uputa, po svojoj staroj tradiciji smiriše demonstracije vrlo brzo pomoću vojske i policije. Da su htele svoje dužnosti vršiti i docnije lojalno i kao što po zakonu treba, one su već iz te pojave mogle izvesti potrebne pouke i pripremiti se za drugi dan i njih sve ne bi ono, što je kasnije došlo, moglo zateći ni nepripravne ni tobože iznenađene. *Hrvatski Dnevnik* br. 144, izrično veli, da se je narod još te večeri "zavjerio", "da će se svi sutradan opet naći na okupu". Ima čak svedoka, koji tvrde, da su te noći išli na jedan sastanak kod nadbiskupa J. Štadlera, gde je bilo nekoliko hrvatskih vođa i da su tamo dva svećenika izjavila jednoj grupi: "Radite šta hoćete, samo ne birajte vođe". (*Jugoslavija*, br 129, 1919)

"Nisu bile pošteđene ni one bedne potleušice u Patkama i Piruši, gde se sirotinja skuplja u po jednoj sobi i gde je sav nameštaj nekoliko drvenih stvari i nekoliko ubogih krpa. Bilo je uopšte dela najstidnije i najgrđe surovosti. Stara teško bolesna udovica, Savka Jeftanovića, izvučena je iz kreveta i ostavljena na sred sobe, da bi provalnici mogli i njega, kao i ostali bogati nameštaj, delom uništiti, a delom ugrabiti."

„Pred štalom Gligorija Jeftanovića ja sam svojim očima gledao dva oficira, kako sokole polupijani mob kličući im bez zazora: "Samo čvrsto!" "Nur alles zertrummern!" Vojska, koja je bila na ulici, pozdravljala je

sarajevske srpske čaršije – hotel *Evropa,* smješten u srcu grada, bude dva puta demoliran.[313] Prvi put iste noći nakon što je izveden atentat i drugi put nakon mjesec dana, u večeri nakon objave rata Srbiji, nanoseći mu ogromnu materijalnu štetu.[314] Otvorenim i prvim atakom na najuglednijeg, najbogatijeg i najuticajnijeg Srbina Bosne i Hercegovine objelodanjen je stav vlasti prema Srbima, koja je krenuvši od vrha vođstva srpskog naroda počela da se revanšira za dotadašnje držanje, te pokušala da spriječi mogući dalji otpor i subverzivno djelovanje zajednice. Sukobljavanje vlasti i Jeftanovića u ratu generisano je suprotstavljenim pozicijama (država – pojedinac, vlast – podanik, državna – nacionalna koncepcija), a u ovom slučaju moguće rješenje se nalazilo u vidu garancija građanskih sloboda i bilo dakle podudarno u jednom - nije bio revolucionarno, nasilno i nelegitimno. Pripadnost tradicionalnom društvu bila im je zajednička.

Obzirom na Jeftanovićevu društvenu poziciju, javno ispoljavanu lojalnost,[315] kao i veze sa mnogim članovima u strukturi vlasti, s druge strane, očigledno je da u redovima vlasti nije

---

demonstrante tobože s toga, jer su pevali carsku himnu i nosili carske slike, i ograničavala se samo na to, da "ogorčene građane" suzdržava, da usred grada i u po dana ne kradu po obijenim dućanima. jer su i u najvećem ogorčenju lojalni elementi razlikovali predmete od vrednosti i spasavali ih u svom patriotskom osećanju za dostojnije ruke.“

U 798. br. "Hrvatske" moglo se čitati, da je Gligorije Jeftanović na begu u Srbiju uhvaćen u Višegradu i da je "u njegovom stanju nađen cieli arsenal ."

Koliko se u tim ludostima išlo daleko, vidi se najbolje iz ovog primera. Sat na srpskoj novoj crkvi u Sarajevu bilo je nešto pokvaren, a kazaljka je, zbog vetra ili rad kakva pritiska kog dela mašine, često puta jurila po ploči, ponekad u besnom tempu. To je odmah javljeno kao nesumnjiv znak "dogovora s neprijateljem" (tako očigledna!), pa je odmah počela duga i iscrpna istraga i savest vlasti nije umirila sve dotle, dok opasna kazaljka nije bila skinuta i provedena premetačina. "*Hrvatska*", br. 802, donela je o tom čak poseban dopis, u kom se sve dovodilo u vezu s Gligorijem Jeftanovićem!“ – Vladimir Ćorović, *Crna knjiga,* Patnje Srba Bosne i Hercegovine za vreme Svetskog rata, Beograd, 1989, 33, 34, 35, 37, 79.

[313] „Hotel Evropu“ – čiji je vlasnik Nestor boraca za oslobođenje ove srpske krvave grude, starina Gligorije M. Jeftanović – dva puta haraše rulja, izvaljujući čak i okvire prozora. Očevici mi pripovedahu, da su im po ulici noge upadale do članaka u staklo razbijenog posuđa Hotela Evrope. Žilavi i neustrašivi starina Jeftanović, nabavi i preko noći uspostavi samo njemu poznatim, mogućim i izvedivim načinom i poslednju sitnicu u hotelu, da pokaže bruntalnoj austrijskoj beštiji: da se ugled i dostojanstvo Srbinovo ne ruši razbijanjem tanjura, i usprkos ogromnoj šteti, koju pretrpi na konjima, kolima, automobilu, novcu, kućama, stajama i t.d. stoji još i sad na istom mestu ugleda i dostojanstva ko i do sad. No ponovna navala na preostalo dobro Srbinovo, koja se u Sarajevu po drugi put nastavi, sruši i po drugi put eleganciju Hotela Evrope. Starina Gliša pokaza i taj put: kad Srbin pregne zapreke nema! i opet, uz veliki trošak i silno radništvo, uspostavi i taj put preko noći stari red u hotelu, i već si u šest sati u jutro mogao naći na svom mestu sve, ali i sad kao i pre: sve novo osim – tako rekuć – kasarice. Koliko je to ljutilo i vlasti i podlu dušu đenerala Potioreka, suvišno je i govoriti, jer to beše za njih više od prkosa!“ - Mandić Velimir, (V.G. Maneli), Bosna u lancima ili Povodom atentata Gavrila Principa, Sarajevo, 1914-1919, 35-36.

[314] U jednom pismu vlastima Jeftanović svoj gubitak usljed prve devastacije hotela procjenjuje na „¾ milijuna kruna“. Sarajevo, 21/ 4. 5. 1915. – Historijski arhiv Sarajevo (HAS), O-J, kut. 5, dok. br. 1370. Slično u dok. HAS, O-J, kut. 5, dok. br. 1409.

[315] G. Jeftanović kao Upravnik Velikog upravnog i prosvjetnog savjeta, što nije mogao postati bez odobrenja vlasti, bio je virilista i samim tim postao narodni poslanik u Saboru. Osim toga, Centralni agitacioni odbor 39.-orice će, prema izvještaju njegovog podpredsjednika Pere Stokanovića, prihvatiti formulu dr Nikole Stojanovića, a na zahtjev Gligorija Jeftanovića, te donijeti zaključak u kom se navodi sljedeće: „Pošto pitanje lojalnosti ne može biti predmet diskusije, jer je dužnost svakog građanina da bude odan prestolu ... ograđujemo se od

bilo saglasnosti kako postupati sa njim, kako iskorijeniti njegovu „neprihvatljivu“ lojalnost nacionalnoj zajednici, pa su udari vlasti bili postepeni. Nakon uništavanja hotela u koji je vrlo brzo smještena vojska, isto kao za vrijeme Balkanskih ratova,[316] a za koju je trebao sam snositi troškove,[317] Jeftanoviću je uhapšen sin dr Dušan Jeftanović,[318] mada je netom prije toga zaveden od pedantne austrougarske administracije kao član upravnog odbora *Srpske narodne banke,*[319] iste noći nakon objave rata Srbiji, kada je hotel po drugi put bio demoliran. Učtive molbe Potioreku nisu mu pomogle da izbavi sina iz tamnice,[320] u kojoj je proveo par

---

neopravdanijeh objeda nelojalnosti ... koje s raznih strana bez razloga podmeću srpskom narodu u Bosni i Hercegovini.“ - *Srpska riječ*, br. 71, 1910, 3.

U funkciji predsjednika crkveno-školske opštine pozdravio je cara Franju Josipa 1910. godine, koji je došao u posjetu Sarajevu, te „izrazio Njegovu Veličanstvu vjernost i ljubav srpskog naroda“, na šta mu je car odgovorio „da vjeruje u vjernost srpskog naroda, kao i rad Sabora za dobro otadžbine. Zahvaljujući se na poklonstvu, car uvjerava Srbe o svojoj naklonosti. ....“ - *Srpska riječ*, br. 109, 19/1. juna 1910.

Govor ispred srp.-pravosl. crkv-šk. opštine baronu Apelu u Velikom konaku u kome izražava lojalnost opštine „našu stalnu i nepokolebivu odanost koja potiče iz čistoga srca i odane ljubavi i molimo Vašu preuzvišenost da izvoli dojaviti, da Njegovo Veličanstvo može uvijek računati na stojičku vijernost srpskoga naroda, ... Sarajevo, 1. juni 1897.“ – HAS, O-J, kut. 10, dok. br. 2919; i dalje: HAS, O-J, kut. 10, dok. br. 2921,, 2133, 2136, Burjanu 1909. - HAS, O-J, kut. 10, dok. br. 2938; Potioreku – HAS, O-J, kut. 10, dok. br. 2941; Bilinskom – HAS, O-J, kut. 10, dok. br. 2943, bar. Alboriju. – HAS, O-J, kut. 10, dok. br. 2924.

[316] „Za vreme balkanskih ratova na Jeftanovićevom licu se iz daleka videlo, kako stvar stoji. Za vreme svetskog rata, u samom početku, dakle u najopasnije vreme bila je vojska smeštena u njegovim zgradama, a on je zatvorio vodovod, jer da mu tobože za vodu ne plaćaju. Razumljivo je, da su ga austrijske vlasti i vojska strahovito mrzile. Prvu sitničavu pakost učinili su mu, kada su onu ulicu u kojoj on stanuje nazvali Potiorekova ulica.“ - Ostavština Danila Dimovića, dokument: Krivična stvar protiv Gligorija M. Jeftanovića i Dra Dušana Jeftanovića – radi zločina, NUBiH, Odjeljenje rijetkih knjiga i rukopisa, Zbirka rukopisa, Neinventisana građa, dok. 384, XXI, 3.

[317] „Kod Zapovjedništva tvrđave radi naplate ukonačenja c.i k. vojn časnika u Hotel Evropi oko 20.000 predana 2/15. okt. 1914. u Sar u Plaz Komandi po gosp. Kubičeli. – da mu gradsko poglavarstvo ne plaća. – „....jer mi rečeno poglavarstvo od početka mobilizacije do danas nije za ukonačivanje c. i kr. vojske u hotel Evropi niti jednog račun platilo, tako da moja tražibna iz ovog naslova iznosi preko K 20.000. Čak mi nisu uračunajući ni oni iznosi koje su gg. časnici u ime ukonačivanja u Hotel Evropi na blagajni gr. poglavarstva položili a nove račune koje podnosim, neće nikako ni da ih primaju. Trudio sam se do sada, da svim željama ukonačenih časnika udovoljim, bio sam prisiljen u pomanjkanju prihoda (jer drugih gostiju u hotelu neimam) plaćati poslugu i druge troškove zajmom a ako ovo ovako i dalje potraje bojim se, da ću neimajući više sredstava morati posao obustaviti – Ovo bi mi bilo kako radi c. i kr. časništva tako i radi opstanka hotela samoga vrlo neugodno radi čega molim ...“ – HAS, O-J, kut. dok. br. 1447.

[318] Drugom sinu Zdravku, ljekaru, oduzeta je imovina, „jer je pobjegao neprijateljskoj vojsci“. - Obavjest Kotarskog ureda Gradačac, od 1. augusta 1917. god. prema kojoj se određuje „sekvestracija prihoda 1/6 dijela nekretnina Zdravka Jeftanovića Gligorija iz Sarajeva, „...katast. općina Slatina Donja i kat. općine Tramošnica Gornja. Sekvestrom postavlja se za nekretnine nalazeće se u općini Slatina D. knez Živan Radić iz Slatine D. i za nekretnine nalazeće se u općini Tramošnica Gor. knez Iva Vidaković, kojima se nalaže da prihod od 1/6 dijela gornjih nekretnina pravodobno ustanove i popišu u svoje vrijeme pohrane i unovče, te o svemu račun kod ovoga ureda polože.“ – HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 1347.

[319] „Upisuje se kod tvrdke Srpska narodna banka dd Sarajevo, kao član upravnog odbora Dr Dušan Jeftanović, na temelju izbora na Glavnoj skupštini od 5. aprila 1914. Sarajevo, 25. juli 1914.“ – HAS, O-J, kut. 4, dok br. 1284.

[320] „U stvari moje željene posjete kod poglavara Zemlje Oskara Potioreka.“ – Jeftanović je dobio sljedeći odgovor: „Kako je ali Njegova Preuzvišenost sada zauzeta ogromnim poslom, to Vas umoljava da od namjerene posjete odustanete, a Njegova Preuzvišenost Vašu dobru namjeru prima na znanje, kao da ste posjetu učinili. Primite izraz mojega poštovanja. Vladin povjerenik: Gerda. – 29 juli 1914. – HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 1107

„Velemožni gospodine! Čast mi je staviti Vam do znanja, da njegova Preuzvišenost vojni nadzornik i zemaljski poglavar gospodin Oskar Potiorek žali, da Vašoj molbi radi ispuštenja Vašega sina Dušana nije u stanju da udovolji. – 4. augusta 1914.“ – HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 1108.

mjeseci,[321] nakon čega je interniran u Bihać oktobra 1915. godine,[322] a od tada da mu piše pisma, šalje pakete i obavještava ga o stanju u gradu i poslovima oko hotela.[323] Ni Dušan nije pošteđen prepiske sa sudskom administracijom, a sve zbog svojih porodično-poslovnih veza. Odlukom Okružnog suda osuđen je na novčanu globu kao nekadašnji član upravnog odbora *Srpske dioničarske štamparije*[324] i kao klijent svoga šurjaka, advokata dr Milana Srškića, kome je u međuvremenu konfiskovana imovina.[325]

[321] "… dozvoljava se, da jednom u nedelji vidim moga sina Dr. Dušana i to vazda u ponedeljak u 10 sah. pre podne u prisustvu Arestkomandanta i drugo ostalo stoji unutra napisano." – HAS, O-J, dok.br. 1448; 1449, 1450.

[322] U jednom od pisama njihovom advokatu Dimoviću Gligorije mu nalaže da moli sud da Dušan u Bihaću odleži prvo svoju kaznu „jer mu tu klima za zdravlje dobro čini i gotovo bolje nego u Sarajevu."[322] - HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 6.

[323] Dragi moj Dr. Dušane! Od kako smo se ovde na Kolodvoru rastali, evo prvi put ti pišem, jer dobih zgodnu priliku Gosp. Rechnitza iz Bihaća, po kome ti ovo pismo šaljem i koje će dobiti možda treći, a s poštom nije vrijedno pisati, jer i tvoju otvorenu iz Bihaća od 22. 10 da si zdravo doputovao, primio sam ovde 23. 10/5. 11. to je 14. dana na putu ostala. ... Ne znam dal' si i ti dobio od g. Dimovića prijepis Ništovne molbe i priziva na vrhovni sud, a protiv osude okružnog suda. ... jer smo obojica sa svim nevini u svemu. – G. Dimovićevi troškovi oko naše stvari po njegovu poslatom mi računu iznosi K 2161.40, a pošto sam mu na zahtjev u Banju Luku poslao K 600. – to sam mu po njegovo nalogu ovde isplatio rest K 1561 i 40 preko Zem. Banke njegovoj suprugi Slavi Dimović još na 3. novembra po nov. ... Po ovom g. Rechnitzu šaljem ti 1. paket u njemu 1. milhbrod, 1. kom. kao torta tvrda, i opet nešto drugo s jabukama. Ovo je gđa Ilijević skuhala, pa te ona kao gđa Rakić puno pozdravljaju. -U hotelu slabo ide, naročito sada se loži i puno se troši, gotovo sve ode za ugljen, od tranzenala što imam primiti iz magistrata – gde je sigurno još koliko štete – ne mogu da dobijem ni heler pa neznam kako se za novac pitaš, neka mi je sami Bog na pomoći ... Srdačno te pozdravlja tvoj roditelj Glig. M. Jeftanović – Sarajevo, 31. 10./13. 11. 1915." – HAS, O-J, kut. 15, Kopier- Buch (knjiga kopija pisama 1915-1924), 3.

„... za dekembar poslaću ti 400 K, ali te molim stegni se što je moguće više, da ne moram ovoliko slati, jer se nejma odklen i u velikoj sam tjeskobi ... Hotel donosi veliku štetu, sada zima ugljen za centralno grijanje skup i Heizer 150 K mjesečno košta Vojarni časnici plaćaju 70 helera dnevno i to pola magistrat, koji već ½ godine nije mi dao ni helera, pa ja moram personal plaćati i hraniti u današnjoj skupoći. Porezni ured zaplienio i Magistr. sve što imadnem primiti. Dakle sve zlo i naopako, propast neizbježiva pa neka nam je bog na pomoći. ..." - HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 6.

Iz Sarajeva Gligorije 12/25. 1915. šalje Dušanu „5 suhi goveđih pečenica plombirani na dnu sa olovom, da znaš koje su 3 pečenice svinjske bez plombe i i 7 kobasica. Sada su upravo za jesti, nijesu presuhe, objesi ih na hladno na vjetar dok ih pojedeš, čuvaj da ih mačke ne pojedu, reči napoprijeko. Svinjske se čine da nijesu suhe, ali su suhe, ja ih jedem, meni se dopadaju". tom prilikom mu je poslao i 350 K. - HAS, O-J, kut. 15, Kopier- Buch (knjiga kopija pisama 1915-1924), 19.

[324] Odlukom Okružnog suda od 2. marta 1917. godine, a „na temelju propisa kazniti članove UO društva Srpska dioničarska štamparija u Sarajevu i to Gligorija Jeftanovića, Ristu H. Damjanovića (odluka 10. dec. 1904), Jovana Jeftića (na temelju odluk 9. feb. 1908), Dušana Jeftanovića (na temelju odluke 21. marta 1910) i Ristu Sušića (na temelju odluke od 21. marta 1910), sve iz Sarajeva, svakog globom od jedne stotine kruna s razloga, što su kao članovi UO napomenutog d.d. propustili u roku ... sazvati godišnje glavne skupštine, da pregledaju račun, utvrde godišnje bilance i razdijele dobit za poslovne godine 1914. i 1915. ...

Kao sarajevski članovi UO doduše fungirali su također Dr Aleksa Radović i Miloš Miladinović, nu potonja dvojica nisu mogli usljed aktivne vojničke službe vršiti ingerenciju na saziv glavnih supština pa stoga nije bila na iste postojeća kazna u odredbe protegnuta." – HAS, O-J, kut. 10, dok. br. 2993.

[325] Presudom Zemaljske vlade u Sarajevu od 8/11. 1916. br 9870. praes. konfisciran je imetak Dr. Milana Srškića, bivšeg advokata u Sarajevu u korist bos. herc. zemaljskog erara. Dr Milan Srškić je zastupao dr. Dušana Jeftanovića ... a trošak nije podmiren. Sarajevo, 24. 2. 1917." – HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 1336.

Erarski fiskal zemaljske vlade u Sarajevu – Sudu - Milan Srškić „zastupao je Dušana Jeftanovića te su tu bili troškovi 59K 85h, te poslije 48K 90h te opet 90K 45h: pa „U njegovoj izvanparedbenoj stvari sa Gjorgjom Jovanovićem radi gradnje kinematografa odredjen je trošak odlukom suda od 116. K 90 h – ukupno 316. K 15 h. – Dokaz gore citirane odluke i preslušanja Uroša Ademovića iz Sarajeva poput svjedoka. – Tuženi neće da plati pa ovi mole da sud uzme stvar u svoje ruke. 28.7. 1917. – HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 1351.

Na ove poteze vlasti, praćene i društvenim bojkotom,[326] Jeftanović reaguje onako kako je to i do tada radio – pridržavajući se legalstičkih načela i djelovanjem „kao da se ništa nije dogodilo“, naročito u sferi trgovine,[327] ignorancijom cjelokupne situacije kao oblikom otpora, izražava svoje neslaganje prema službenoj ideologiji i nasilnoj politici, nastavljajući zvaničnu komunikaciju sa vlašću, protesnim pismima i žalbama, iskazujući građansko nezadovoljstvo zbog daljeg obezvrijeđivanja i uništavanja imovine, tuži se na previsoko odmjeren ratni namet i procjenu nekretnina, na zastoj u proizvodnji u ciglanama i krečani zbog sekvestracije,[328] kao i sekvestracije svojih objekata u Ćemaluši,[329] glavnoj ulici u gradu. U tim kuražnim prigovorima vlasti krije se još jedan vid otpora, omalovažavajući i cinični stav, sadržajem protkana satirična subverzija i kritički moralni stav kao dio političke igre pojedinca i vlasti.[330]

[326] Bojkot, donekle karikaturalan je vršen i od strane „Bosanskohercegovačkog zemaljskog društva za pomoć i dobrovoljnu sanitarnu njegu u ratu, a u slučaju opće nevolje – i u mirno doba u Sarajevu“, koje je 9. oktobra 1914. godine vratilo Gligorijevih 100 kruna, jer su saznali da je on “u prošloj godini poklonio za društvo „Crkvenog križa“ jedne tugje države znatno veči iznos.“ U tom pismu je navedeno i to da se novac vraća u vrijeme kada se: „ inače u našoj domovini svatko upravo natječe, da dobrovoljnim prilozima dokaže svoj patriotizam davajući ne samo ono što može, već i preko svojih imovinskih prilika...“ – HAS, O-J, kut. 5, dok. br. 1409.

[327] Naizgled kontradiktorne čitavoj situaciji, ali izgleda funkcionalne bile su dozvole koje je posjedovao zajedno sa svojim ocem za riskantni izvoz pšenice, željeznicom preko Slavonije, zbog učestalih krađa. Pšenica je preuzimana sa posjeda iz okoline Bijeljine i Gradačca, te predavana filijali *Srpske narodne banke* u Bos. Brodu, po nalogu centrale u Sarajevu. Jeftanovići su npr. imali dozvolu na izvoz 1095 kg. pšenice, novembra 1917. godine. - HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 70. HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 62, 63, 66, 82. Doduše, pri tome treba imati na umu da „I Pariska deklaracija iz 1865. i Haške konvenije iz 1907. takođe se zalažu za održavanje trgovine u vreme neprijateljstava i za pravnu zaštitu „neutralnog trgovca“ u vreme rata. To su prioriteti međunarodnih zakonodavaca početkom 20. veka.“ - Fleur Johns, Critical Legal Thinking, 30.07.2014., Prevela Milica Jovanović, *Peščanik.net*, 06.08.2014.

[328] Jeftanović sve vrijeme vodi računa o hotelu, krečani, prihodima, redovnim davanjima kmetova**,** itd. - HAS, O-J, kut. 15, Kopier-Buch (1915-1924), 3, 6, 19.

[329] U žalbi Finansijskom ravnateljstvu navodi da je previsoko odmjeren ratni namet, u iznosu od K.14.126,9, kućarina u iznosu od K. 8.721, 51, te tečevina od K. 2.580. Za proizvodnju kaže: „ ja ne radim ništa, niti u Ciglani, niti na Krečani u Hadžiću, i ne mogu raditi ni da hoću, kad su Ciglana i sve za nju potrebne zgrade pa i sama peć od septembra 1914. upotrebljene u vojne svrhe, a na placevima gde se cigla izrađuje načinjene su vojničke barake, meni pristup zabranjen i sve je u vojničkom vlasništvu ... te porez na tečevinu ne može mi se računati kad ne postoji. ... – Ovaj je slučaj postigao i moje sve zgrade u Čemaluši br. 76, gde se nalazi 1 velika moderna štala za 12 konja 3 moderne praonice, 3 sobe uz praonicu, nekoliko moderni garaža sa gvoz. roletama za kola, 1 zidana vila sa 5 soba, 1 vel. kuća sa 5 stanova i dvorište sa 3- 4.000 m3. – Ovo sve zaposjednuo je vojn. Autokader od 30. jula 1914. te se i danas tamo nalazi bez ikakve kirije. ... Sarajevo, 21/ 4. 5. 1915. – HAS, O-J, kut. 5, dok. br. 1370.

[330] „Slavnoj Ces. i kr. vojnoj plac komandi u Sarajevu. Ima već skoro 3 nedelje kako vojnički čobani oko 20 kom volova u moja dva skupocjena šljivika u Koševi kraj moje ciglane dogone i pasu travu, pa ne samo što mi se prihod od trave – koji ja trebam za moje konje – upropašćuje, nego mi se šljivik gazi, i šljive satiru, i šteta nanosi. Moram spomenuti da su mi vojnički volovi u jesen prošle 1914. god. u istim šljivicima dosta štete učinili i ogradu porušili,

… Kod drugih mojih najbliži susjeda to se ne čini odavno, jer su im date plakate za zabranu koje su pribijene na ogradu i vojnici ne ugone volove niti konje, a ja takovih plakata nejmam. – Ja učtivo molim slavnu Plaz komandu, da blagoizvoli što prije narediti, da se volovi neugone u moje šljivike kraj ciglane, dami se trava ne pase i dalja šteta ne čini, kada sam dosad ce. i kr. vojnom eraru sa mojim nekretninama poslužio više, nego i jedan sugrađanin u Bosni i Hercegovni, pa je pravedno, da se od sada više u obzir uzmem.” – Sarajevo, 17/30. aprila 1915. – HAS, O-J, kut., dok. br. 1451.

Na glavni udar vlast se odlučila tek nakon nešto više od godinu dana od početka rata. Prvi sudski proces protiv njega pokrenut je u jesen 1915. godine, u vrijeme teške krize na srpsko frontu i pada Beograda. Prije ovog suđenja Gligorije Jeftanović je bio stavljen pod policijsku kontrolu sa statusom taoca,[331] lišen je svih građanskih prava[332] a oduzet mu je i orden Franje Josipa i druge društvene počasti,[333] a i materijalno je već bio oštećen.[334] Povod za pokretanje optužnice bila ovalna plehana tablica pronađena u njegovoj štali u jednoj premetačini "sa velikim brojem monograma i 15 grbova koji su bili raspoređeni tako da su se u vrhu nalazili državni grbovi Kraljevine Dalmacije, Hercegovine, Kraljevine Slavonije, Bosne (Rame), Kraljevine Hrvatske i Srema, dakle zemalja koje su pripadale Austro-Ugarskoj Monarhiji, zatim grbovi Crne Gore i Bugarske, te zvijezda dinastije Karađorđevića",[335] a presuda mu je donijela godinu dana teške tamnice.[336] Mada nagovaran od svog advokata Danila

[331] Na dokumentu pozivnice („Einladung") G. J. je ostavio komentar: „Poziv za sjednicu Upravnog odbora Privileg zemalj. banke u Beču 17/30. aprila 1915, „no nijesam mogao otići jer mi vlad. povjerenik nije dao propustnice, jer sam taoc koji sam uz kauciju pušten na slobodnu nogu." – HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 1008.

[332] HAS, O-J, kut. 10, dok. br. 3003.

[333] Sarajevo, 26. marta/8. aprila 1915. – Gligoriju Jeftanoviću, komturu ordena Franje Josifa, veleposjedniku itd, u Sarajevu ... Zemaljska vlada obnašla je riješiti Vašu Visokoblagorodnost današnjim danom funkcije člana uprave Privilegovane zemaljske banke za BiH o čemu se Vaša Visokoblagorodnost ovim obavješćuje – zamjenik zemaljskog poglavara u zastupstvu" – HAS, O-J, kut. 4, dok. br.1008.

Bio je smijenjen i sa funkcije podpredsjednika Velikog upravnog i prosvjetnog savjeta u Sarajevu, za šta je nakon rata krivio i vrh pravoslavne crkve. „...što me crnožuta vlada krivnjom naših Crkvenih poglavica kao podpredsjednika Vel. upr. i Prosvj. Savjeta te dužnosti riješila, … pa isto tako nesmiju ni ona gospoda, koja su kod bivše vlade ravnodušna bila kad sam u zatvor spremljen." – Sarajevo, 12/25. decembar 1919." – HAS, O-J, kut. 10, dok. br. 3009.

[334] Spisak nekretnina iz 1915. godine govori o gotovo prepolovljenom fondu nekretnina, naročito kuća.

1. Kuća br. 40. sa kućištem i dvorištem u Franje Josipa ulici – Hotel Evropa, mahala Ferhadbeg – 237,1 m – Hotel Evropa – XXXCI/40
2. Kuća br. 47 sa kućištem i dvorištem u Ćukovića ul., mahala Ferhadbeg, 174 m, XXXVI/47,
3. Kuća br. 48 u Ferhadiji ul, mahala Ferhadbeg, 398 m, XXXVU/48
4. kuća br. 1, sa kućištem i dvorištem u Čemaluši ul., mahala čaršija, Sagrdžije, 452m, XXCIII/1
5. kuća br. 28 sa kućištem i dvorištem u Ćemaluši, mahala Gazi Husrefbega, 322,2, XXIV/28
6. kuća br. 29 sa kućištem i dvorištem u Ćemaluši 29, mahala Gazi Husrefbega, 124,2m, XXXIV/29
7. Kuća sa kućištem - gradilište, mahala Hovadže Ćemaludin, 199/035m, XXXIX/45
8. Kuća br. 9 sa kućištem i dvorištem ul. F.J.I, Voćnjak, u mah. Hovadže Ćemaludin, 526/266m
9. Kuća br. 6 u Buka ul., Šljivik, mahala XLVI, Tuta Bula, 200/415 m, XLVI/6
10. Kuća br 2 u Buki ul, 108 m, XLVI/2
11. Kuća br. 30 u Tuzemnoj ulici – mahala Tuta Bula, 181/213 m, XLVI/2
12. kuća br. 11 u Pofalićima, Šljivik, Pofalići, 223/415m,LIII
13. Kuća br. 7 u Buka ulici, Šljivik, Tuta Bula, 477/413, XLVI/7.

HAS, O-J, kut. 5, dok. br. 1425.

[335] Đ. Mikić, Veleizdajnički procesi, 60.

[336] „Laut ebenfalls gestern beim Kreigsgerichte Sarajevo kundgemachten Urteil wurde Gligorije Jeftanović wegen Verbrechens čl. 142.ST. G. zu einem Jahre schweren Kerkers und sein sohn Dušan Jeftanović nach čl. 294. st.g. zu sechs Monaten Kerker verurteilt – šifrovani telegram Zemaljske vlade zajedničkom ministarstvu finansija, 5. okt. 1915." - H. Kapidžić, Austrougarska politika u Bosni i Hercegovini, 203-204.

Dimovića,[337] da molbom umanji kaznu,[338] Jeftanović ne pristaje na to i u svojoj 75.- oj godini nakon odležane kazne i uz kauciju od 40.000 kruna biva prebačen u kućni pritvor.[339]

Ni nakon toga nije pušten na miru, već je aprila 1917. godine pripreman novi proces i to ovoga puta povodom otkrića „poverljivih dokumenata u okupiranom Beogradu iz kojih se videlo da je Jeftanović više godina sarađivao sa srpskom vladom.“[340] Dokumenti su bili iz vremena autonomne borbe, tj. stari više od deset godina i teretili njega i njegovog stalnog saradnika Vojislava Šolu, starog pelivana političkog, do tog momenta na funkciji mostarskog podnačlenika, za protivdržavnu djelatnost, tj. zločin veleizdaje.[341] Materijal za ovaj novi

[337] Dimović Danilo, javni beležnik i advokat (Brod na Savi, 29.11.1875.–Zagreb,1951.) gimn. u Osjeku, a pravo u Zagrebu, jedan od vođa ujedinjene srpskohrvatske omladine uz Svetozara Pribićevića i Ivana Lorkovića, i učestvovao je u izdavanju političkog lista *Narodne misli* 1898. i almanaha istoga imena, koji je ujedinjena srpskohrvatska omladina izdala. Posvetio se najpre sudskoj službi u Bosni, a zatim je bio advokat u Sarajevu. 1913. osnovao je oportunističku srpsku stranku u Sarajevu, bio je zatim biran u bosanskohercegovački sabor za poslanika i imenovan za pretsednika sabora. Za vreme rata stekao je naročitih zasluga kao branilac progonjenih Srba. Poslije rata član Privremene narodne skupštine, a zatim se povukao s političkog polja. Sada je javni beležnik i advokat u Zagrebu. Objavljuje u Srbobranu, Srpskoj riječi, Pokret i Riječ; U almanahu Narodna misao napisao je studiju o istoriskom državnom pravu. Napisao poslije rata istoriske uspomene o grofu Buianu, Tisi, F. Ferdinandu. I caru Karlu. Pisao je i članke iz pol. ekonomije i finansija, naročito o valutnom problemu. – Stanoje Stanojević, *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*, knj. I, Beograd, 1925, 598.

[338] „Gliša Jeftanović morao je u tamnicu. Obukli su mu robijaško odelo i postupali s njim kao sa svakim robijšem. – Nekako u aprilu 1916, vratio sam se u Sarajevo sa velikog banjalučkog veleizdajničkog procesa. Sreo sam se sa šefom pravosudja Chmilivskim. On je znao da je Jeftanovićeva osuda jedna sramota, ali ju je ipak forsirao. Kazao mi je da Gliša Jeftanović može odmah biti pomilovan samo da ja podnesem molbu. Otišao sam do Gliše i kazao mu: ja sam mogao poderati molbu za pomilovanje, jer imam vašu punomoć, ali Vi ste politički čovek, a radi se o političkoj stvari pa ne mogu bez Vas“. – U sobi za razgovore iza nekakve ograde stoji Gliša u robijaškom odelu. U hodniku se čuje mukli hod straže i zveketanje tamničkih ključeva. Na polju je lep proletni dan. – Bez razmišljanja Gliša je stvorio odluku. Kazao mi je: Zar molbu za pomilovanje hoće da ja podnesem? Da se ponizujem zbog njihove lopovske osude! Reci im, da im pas majku njihovu! I dotle sam poštovao Glišu Jeftanovića, ali u tom času ja sam mu se divio. Iz današnje perspektive, iz doba sitnih malih spekulanata i neopornih puzavaca. Izgleda Gliša Jeftanović kao moralni i politički gorostas. Zaslužio je, da mu ova sramna osuda i njegovo veličanstvno i ponosno držanje održe trajnu i svetlu uspomenu. – Ostavština Danila Dimovića, dokument: Krivična stvar protiv Gligorija M. Jeftanovića i Dra Dušana Jeftanovića – radi zločina. NUBiH, Odjeljenje rijetkih knjiga i rukopisa, Zbirka rukopisa, Neinventisana građa, dok. br. 384, XXI.

[339] Đ. Mikić, Veleizdajnički procesi, 61.

[340] M. Ekmečić, Žalosna baština iz godine 1914, 9.

[341] „Na osnovu nađenog materijala, stavio je državni odvetnik predlog na poverenje kaznene istrage i st. istražnog zatvora protiv Gliše Jeftanovića i Vojislava Šole, radi zločina veleizdaje po & 111.b. KZ počinjenog time „što su počam od 1899. do današnjeg rata u nameri, da se na silu otkine BiH od Austro-Ugarske Monahrije i pripoji Kraljevini Srbiji sami za sebe i u svezi sa drugim osobama, a osobito sa Dr E. Gavrilom stupili u sporazum sa pojedinim ministrima, diplomatama, činovnicima i drugim političkim ličnostima Kraljevine Srbije, te srpskim poslanikom u Beču i konzulima; za tim što su lično ili posredstvom Dra Gavrile, koji je za to imao stalnu plaću od srpske vlade i znajući za sve to, po dobivenim uputama iz Kraljevine Srbije odnosno Kr. Srpske vlade udešavali svoj rad u BiH među srpskim narodom u crkvenim, školskim, novinarskim, privrednim, te u opće kulturnim i političkim pothvatima a osobito prigodom aneksije BiH; zatim što su prikazujući se sklonim bos. hercegovačkoj vladi, doznavši lično ili potajno posredstvom drugih osoba namere i odredbe te vlade u upravnim i političkim stvarima iste dojavljivali Kr. Srpskoj vladi; za tim što su na isti način udešavali svoj rad u bos. herc. Saboru; što su nadalje u tu svrhu putovali u Srbiju te druga mjesta monarhije onde održavali potajne sastanke i dogovore, dopisivali se upotrebljavajući šifre – kako to sve sledi iz korespondencije Gligorija Jeftanovića, Dra Gavrile, te spise nađenih kod Kr. srpske vlade; a svim tim išli na to da postignu gore navedeni cilj. Taj predlog stavljen je 4. juna 1917, a 5. juna posle podne bili uhapšeni Jeftanović i Šola.“ - Ostavština Danila Dimovića, dokument: Istraga protiv Gligorija M. Jeftanovića i Vojislava Šole radi zločina veleizdaje, NUBiH, Odjeljenje rijetkih knjiga i rukopisa, Zbirka rukopisa, Neinventisana građa, dok. br. 384, XXI.

postupak pronađen je u Beogradu i u kući Emila Gavrile u Velikom Bečkereku,[342] u kojem je opisana cjelokupna djelatnost Jeftanovića, u velikoj mjeri poznata i samim vlastima. Kako je u svojim sjećanjima ostavio njihov branilac Danilo Dimović, odgovor optuženih je bio sljedeći: „Jeftanović je bio čvrst, nepopustljiv uspravan i ponosan ne samo po držanju, nego i po celoj sadržini svog bića. ... Dosljedan samom sebi i svom karakteru Gliša je dao doslovno ovu izjavu u zapisnik, bez upliva branitelja: „Ja nijesam ništa kriv, niti sam se o zakon ogriješio. Nijesam nikad ništa tajno i nedozvoljeno radio. Ne znam šta da objašnjavam. Nemam razloga ni da se branim, ako mi šta padne na pamet govoriću na glavnoj raspravi. Vi mene pitate za neke stvari koje su bile prije 10, 15 - 20 godina, a ja od dana demonstracija, kad su mi moju kuću demonstranti usred bijela dana iznutra svu porušili, popljačkali, odnijeli sav nakit, u Hotel *Evropi* porušili i razbili stakleta i uništili su mi u Ćemaluši svu štalu sa 10-12 konja u prisustvu policajnih vlasti i drugih oblasti, od tada sam poremetio moje pamćenje i ne mogu da se snađem. Sve mi se ovo i danas vrti u pameti, kako je to moglo biti, jer ja sam državi redovno plaćao porez, a i gradskoj opštini gradski namet redovno, koji su dužni bili kada snosim terete da mene i moje dobro brane od ovakove nesavjesne mase. Ja sam očekivao od drž. odvjetničtva da će zločince i začetnike, koji su tu demonstraciju stvorili pozvati na odgovornost i istragu proti njima povesti. Nego naprotiv zovu mene pod starost na odgovornost za ono što je bilo prije 10, 15-20 godina, a za ono što je jučer bilo to se pušča, te se niko ne traži, nitko ne odgovornost ne poziva i zločinci hodaju slobodno te njih nitko na odgovornost ne poziva“. Ne treba zaboraviti, da je sa zločin veleizdaje bila predviđena smrtna kazna, da je rat još povoljno stajao za centralne vlasti, pa ipak je Gliša Jeftanović ovako napadao. Služi mu na čast!“[343]

Optužba nije bila dovoljno dobro pripremljena, niti istraga dobro sprovedena pa su pravne nepravilnosti bile osnova da se podnesu interpelacije u Jugoslovenskom klubu u Beču i u peštanskom paramentu od strane srpsko-hrvatske koalicije, pri čemu je napadnuta i uprava u Bosni i Hercegovini, što je bio povod da državni tužilac odustane od postupka kako protiv E.

[342] „Kada je Austrija okupirala Srbiju, nađeni su razni dokumenti, kojima su kompromitovani mnogi ljudi iz Bosne i Hercegovine. U Beogradu su naročito pretraživali svaki kutić javnih nadleštava i privatnih stanova političkih ljudi. – U dokumentima, koji su nađeni u Beogradu, pala je velika sumnja na dr Emila Gavrilu, da je on bio u vezi sa srpskom vladom, da je primao stalnu platu, a naročita mu je dužnost bila, da šalje izveštaje o bosanskim prilikama i da podržava vezu sa političarima iz Bosne. Čim su austrijske vlasti ovo saznale, odmah je bila određena kućna premetačina u stanu dra Gavrile u Vel. Bečkereku. Tu je nađen ogroman materijal, za koji je Gavrila valjda verovao da će poslužiti istoriji, a u stvari je dao podlogu za Krivični progon protiv Gligorija M. Jeftanovića i Vojislava Šole radi zločina veleizdaje.” - Ostavština Danila Dimovića, dokument: Istraga protiv Gligorija M. Jeftanovića i Vojislava Šole radi zločina veleizdaje.

[343] Ostavština Danila Dimovića, dokument: Istraga protiv Gligorija M. Jeftanovića i Vojislava Šole radi zločina veleizdaje

Gavrile, tako i protiv Jeftanovića i Šole.[344] Svemu ovom je doprinijela i politička klima, prouzrokovana promjenom na prijestolju i situacijom na ratištu, a koja je bila daleko od one iz prvih godina rata, tako da je krivični postupak koji je počeo 6. juna 1917. završen je puštanjem ove dvojice na slobodu 21. septembra 1917. Komendar dnevnih novina je bio da su pušteni "jer državni odvjetnik nije imao radi čega podići optužbu protiv njih."[345] Dokazni materijali su ostali da svjedoče o stalnoj vezi Jeftanovića sa srpskom vladom i pojedinim srpskim krugovima u Beogradu.

Intenzitetom i metodama raznovrsni ovi "udari pravde" bili su proporcionalni smetnji vlastima koju je Gligorije Jeftanović predstavljao, mada do tada interesno i tradicionalno motivisan na lojalnost. On se odricao "velikodušnih" gesta i ustupaka vlasti, odbija da prihvati ulogu društveno poniženog i poraženog i time obezvređuje učinak vlasti. Da je to tačno govori i to da ni nakon ovih procesa on nije ostao miran. Ostavši imun na sve kompromitacije vlasti i dalje aktivan i pružajući građanski otpor, dajući primjer kako se društvena pozicija potvrđuje u istorijskom događaju i u vlastitoj zajednici, daje svojim gestama smisao stvarnog i simboličnog poništenja podaništva. Dovodeći ponovno javno u pitanje pravednost sistema, institucionalizovani oblik nasilja, te državni teror, on je jedan od potpisnika predstavke u kojoj se traži pomilovanje osuđenih na smrt u velikom banjalučkom procesu.[346]

Kao što u sudnici nije prihvatao krivicu, niti se pokušavao braniti kao ostali,[347] ostavši imun na sve provokacije i pružajući građanski otpor, dajući primjer vlastitoj zajednici kako da stiče svoje mjesto ili ga potvrđuje u istorijskom događaju i pripadajućem kolektivu, tako je i van nje nastavio aktivno da djeluje, potvrđuje vlastiti ugled i društvenu poziciju, ali i pripadnost građanskom društvu u državi koja politički nije "njegova", ali mu je pružila iskustvo parlamentarizma, pa makar i monarhijskog, u kojoj je nacionalni identitet proizveo sferu zasebnosti i iz koje je moguće bilo djelovati samo kroz legalistički, ne u potpunosti liberalni, ali ipak građanski sistem.

---

[344] "Ovim obustavlja se u smislu &116 kp. predistraga zbog zločina veleizdaje iz &11 sl. b. kz. protiv Gligorija Jeftanovića i Vojislava Šole. – Okružni sud. Sarajevo, 21. septembar 1917. Sudac istražitelj . – potpis Nečitak GJ napisao – primio 3/16. 10. 1917. od Okružnog suda." – HAS, O-J, document ubačen bez signature.

[345] Izašli iz istražnog zatvora.– *Glas slobode*, br. 13, 22. septembra 1917, 3.

[346] Predstavku je napisao Danilo Dimović, a potpisali su mitropolit Letica, Vojislav Šola, Risto Hadžidamjanović i Vlado Andrić. – Đ. Mikić, Veleizdajnički procesi, 87.
U spisima D. Dimovića je navedeno da je predstavka upućena zajedničkom ministru financija baronu Burianu i poglavaru zemlje Sarkotiću. – NUBiH, Odjeljenje rijetkih knjiga i rukopisa, Neinventarisana građa, Ostavština Danila Dimovića, 384.

[347] Atanasije Šola, pripadnik grupe oko Naroda, optužen kao starješina mostarskog sokola predao je npr. prilikom suđenja odbranu od 400 stranica sucu istražitelju. Vojislav Besarović, optužen po istoj osnovi govorio je pred sudom tri dana. – M. Toplica, *Banjalučki proces*, 47, 50.

Ova nenasilni odgovor na državno nasilje za koji je vjerovatno bio nagrađen održavanjem i osiguravanjem vlastite egzistencije, svojih najbližih, kao i preostale imovine, kao i mnogi drugi članovi čaršije, govori je o tome da iz vlastitog iskustva, realistične taktike i političke mimikrije nije želio da bude žrtva, da ne pristaje funkcionisati sa podaničkim mentalitetom, pri čemu je stvarno i simbolično poništenje podaništva proisteklo iz njegovog djelovanja, njegove slobodne volje kako unutar opšteg okvira ljudskog, tako i bosanskohercegovačkog, srpskog i sarajevskog društva.

U kojoj mjeri su to Jeftanovići uspijevali govore sljedeći navodi o Dušanu Jeftanoviću. Mada je početak rata proveo prvo u zatvoru, pa internaciji, a 3. augusta 1917. godine bio i mobilisan, „pošto je ustanova „bedela“ ukinuta“, on je uspijevao da se bavi poslovima u hotelu,[348] kao i da vodi računa o krečani u Hadžićima.[349] Da ni ratne prilike nisu mogle zatomiti duh Jeftanovićâ pokazuje Dušanov stalni angažman, kako piše o njemu Gligorije u jesen 1917. godine, „na kome je uopšte i sav moj posao“ oko trgovačkih poslova. Kontradiktorne čitavoj situaciji, ali izgleda funkcionalne bile su dozvole koje je posjedovao zajedno sa svojim ocem za izvoz pšenice,[350] čiji je izvoz željeznicom preko Slavonije bio riskantan zbog učestalih krađa. Pšenicu je preuzimao iz okoline Bijeljine, sa posjeda svog tetka Riste Hadžiristića, koji je sa svojom porodicom već godinama stanovao i poslovao u Beču, kao i sa posjedâ oko Gradačca,[351] te predavao filijali *Srpske narodne banke* u Bos. Brodu, po nalogu centrale u Sarajevu.[352]

Vrlo oštru prepisku Dušan, očigledno potpuno nesvjestan nadolazećih promjena, obavlja sa subašom Mićom Stanišićem iz Donje Slatine (mjesto između Brčkog i Bos. Šamca), tražeći

[348] HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 61.
[349] Krečana je radila tokom 1914, a naredne dvije godine se proizvodnja morala obustaviti, da bi se u 1918.-oj morao kreč mijenjati za životne namirnice. Sarajevo, 21. 11/4.12. 1916. - Dušan Jeftanović – Zorki Milinković da spremi vagon (12.000kg) kreča za Bos. Herc. Bergverwaltung, Kakanj, jer je dobio narudžbu od Konstantina Konstantinovića. – HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 24. „Mi jedino za 1914. godinu imademo kiriju platiti, jer u 1915. i 1916. kamen se nije vadio, jer nijesmo imali s čime, barut smo odma predali i tako dalje nijesmo ni radili, niti kamen vadili.“ – HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 28, 129.
Jakov i Zorka Milinković su radili u Jeftanovićevoj krečani u Hadžićima. O tome odnosu svjedoči jedno Jakovo pismo: "... Zato vaše dobročinstvo, koje vi mojoj porodici evo već 29. mjeseci činite i uvijek im moju plaću pošteno isplaćujete, za ovu dobrotu neznam kako da Vam zahvalim, nego nek vam Gospod Bog da, i od sad dobro zdravlje, i dug život i na slobodu što prije da izađete. Primite pozdrav od Vašeg poniznog Jakova Miličevića – HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 28-30.
D. Jeftanović Zorki Milinković, Sarajevo, 25. 4./8. 5. 1918. Piše joj da čuva vagon kreča za Zenicu, a „taj višak morete trampiti za jaja, i to za 1.-no jaje podajte 1. kgr kreča, za 1 kgr. kravljeg masla podajte 30 kgr. kreča, a druga mi roba ne treba, jer držim, da mnogo kreča neće preostati za malo prodaju.“ – HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 182.
[350] Dušan je imao dozvolu na izvoz 1095 kg. pšenice, novembra 1917. godine. - HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 70.
[351] HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 62, 63, 66,
[352] HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 82.

od njega da pokupi hak od kmetova, te prijeti tužbama i nadoknadom štete za posječenu hrastovu šumu.[353] Istovremeno, očekuje poštovanje svoje feudalne pozicije.[354] Sličnu borbu sa kmetovima svoje pokojne žene iz Donjeg Svilaja, kod Odžaka, vodi i Gligorije.[355] Poseban problem mu je u to vrijeme, ali i godinama prije, predstavljao i neodgovorni šurjak, muž njegove sestre Jelke, Risto Hadži Ristić, član nekada moćne i ugledne sarajevske trgovačke porodice, sa kojim je godinama sarađivao, a koji je djelovao sa svojom trgovačkom kućom u Beču. Izgleda da je nerazumno poslovanje Ristino dovelo do finansijskog kolapsa, pri čemu se morao iz Beča preseliti kod zeta u Brčko, čime je i Gligorije bio na gubitku,[356] sa kojim se

[353] „D. J. – Mići Stanišiću, subaši u Donjoj Slatini 12/25. novembar 1917, 17/30. nov. 1917.– Mićo Stanišić je sakupio samo 6 metara pšenice, koliko je bilo sakupljeno i ljetos, „pa vidim da se slabo trudite da moj hak saberete, i da čuvate kmete više, i kako nijesu hteli dati hak od ove godine, odmah ste njih trebali tužiti, a ne čekati dosad. Država što uzima sebi 1/6 podajte, ali uzmite od nje potvrdu, pa tu potvrdu meni pošaljite. – Zob i kukuruz od ove godine, moraju Vam svi kmeti izdati, ako odma nedadu, odmah ih tužite sudu, ni 1 sahat nemojte čekati. ... ako sud baš nikako neće tužbu primiti, javite mi odmah ... žao mi je što je država 40 metara sijena uzela... pa neka ga M.S. naplati... tužiti ljude koji su posjekli hrastove. ... Čudim se puno što mi o tom ništa ne pišete, valjda ih hoćete i ovde da čuvate, zar Vam je malo uvjerenja, da su to svi lažovi, i da nezaslužuju nikakve milosti i nisu ljudi". „Bile žene ili ljudi ne dajte da moju šumu sijeku, tužite ih na sud, i tražite dobru odštetu a šumu nemislim nikome prodati ni pod koju cijenu. – Za kmete koji imaju marve za dug od haka odmah zaplijenite, a koji nemaju marve, to će te im plijeniti u zelenu iduće godine ako Bog da kako već pišete. - Dušan J." Sarajevo, 10/23. 2. 1918. D. J. – Mići Stanišiću „ pa zašto tako da radite i svoju nemarnost pokazujete, što od Vas nije lijepo ... Molim Vas, nemojte biti tako teški na pisanju, platite pisara, koji Vam pisma piše, jer ja hoću, da mi se na svašto i odmah odgovara, i da ne bude kao do sada, da Vas na Vašu dužnost opominjati moram." – HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 71-73. 77, 99, 130.

[354] „Prije 4. dana primio sam poštom u redu 1. sirac i bibca fala Vam, bio je bibac vrlo dobar i mlad, ja bih Vas molio, ako u selu morete dobiti, da mi kupujete i svako 10. dana dok je zime, šaljete poštom po jednog bibca mladog očišćena, kao što je ovaj bio, i šta bude koštao, svaki put od pošte naplatite uz pouzeće." – HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 107.

[355] G. J. – Nikola Miletić, Donji Svilaj 5. februara. – prošla je godina da od primljenog haka od kmetova, moje pokojne supruge Jevtalije Jeftanović ništa poslali niste u to od Vas ne samo da nije lijepo, nego ste bili obavezni to učiniti. Pošto ja dalje čekati ne mogu, jer ja nemam od svega kad suda račun položiti, to Vas ovim pozivam, da mi odmah i što prije konačni način pošaljete sve do konca 1916. godine i to od svega prihoda za svaku godinu obaška i od plaćenog poreza obaška. ...

G. J. – Jefto Stokić, Donji Svilaj. Primio pismo po kome mu Jefto treba dati 749.76 K. ... to nije sve, jer kad je Čavić bio kod njega tada mu je Jefto rekao da je primio haka

u 1914. godini šenice kg. 1311.	zobi kg 830,	kukuruza kg. 2116	
u 1915. godini šenice kg. 565	174	1963	
u sve	1876	1004	4079

....

ostaje da fali meru šenice kg. 137, zobi kg. 110, kukuruza 1220. Ovu razliku koja sad proizlazi treba da mi platite", te napominje da „dužnike kmetove od haka treba odmah tužiti sudu". – HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 36.

[356] „Što se tiče slanja K. 6000. – za da platite porez, na to nemojte računati, da će se poslati, jer nejmamo novaca.- Ja imam mlogo dužan poreznom uredu, od nekretnina i novog gradskog ratnog nameta, osim onog 25% od kirije što se plaća pa sam neznam kako ću ga platiti.- Vi se postarajte da državi platite što ste za ovu 1917. god. dužni. Vi ste ove godine držim izvadili od sama sijena i slame preko 6.000 K a gdje je još druga ljetina. Makar da je ljetina bila slaba ipak je uzeto novca se više nego kada je ljetina najbolje rodila. Ja sam se nadao, da ćete Vi ovog ljeta kao što ste mi već nebrojeno puta obećavali pa nikada izvršili – na otplatu Vašeg duga kod Zem. Banke priličnu svotu položiti, pa dosad ni heler ne položiste. Ovako ne može ići dalje. Mora se urediti drukčije, pa da se Zem. Banki bar godišnji interes otplaćuje. Sa samim Vašim upravljanjem eto više godina ne otplatiste Zem. Banki ništa. Nijeste trebali prodavati neke poljoprivredne mašine, trebali ste me pitati, ti strojevi privredni, danas su pet-šest puta skuplji nego su bili, i ne dobiju se danas nikako a i to je bilo pod sekvestrom Zem. Banke kao fundus instructus taj ste novac trebali Z. B. položiti. Kad držite da zemlja u vrednosti skače trebate da nadjete kupca da se prodadu Kopaonice i Vučilovce, kao i Veliki kompleks, pa da se ja i Vi tereta

teško mirio, te sebi svojstvenom upornošću išao do povrata izgubljenog imetka.[357] Dušan je sa svoje strane pokušavao da se taj finansijski, ali i porodični problem riješi.[358] Očigledno je bilo vrlo teško prihvatiti mogućnost da se u ovom tradicionalnom odnosu nešto može promijeniti, pa i pored teških ratnih godina i iskustva vlastitih gubitaka, Jeftanovići očekuju svoj vlasnički dio.

Posljednja ratna godina počela je sa obnavljanjem rada ciglane,[359] nabavkom stoke, sijena, žita,[360] dok se izdavanje prostorâ u gradu se nastavilo,[361] kao i davanje u zakup zemljišta u okolici grada,[362] te aktivnost oko nabavki za hotel.[363]

---

oslobodimo, u parcelama malim kao Ljeljinci biće onda dobri kupaca i bolji nego se danas pokazuju. Srdačno pozdravljam Glig. M. Jeftanović“ – HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 85.

Dokumenta svjedoče o tome da je Gligorije bio čest jemac Hadžiristiću, kao npr. za njegova imanja u okoliini Brčkog u vrijednosti od 72.000K, i to kod Srpske banke u Zagrebu, sa kojom je u vezi ovog problema bio u dugoj korespondenciji. Gligorije je uspio da svoju obavezu prenese iz ove banke u Privilegovanu banku u Sarajevo krajem 1908. godine. – HAS, O-J, kut. 3227 – 3261.

[357] Gligorije opominje Ristu da su njegova kćerka i zet preduzeli konkretne korake: „Tvoj Dr. Milan bio je sa Ilijom Stanišićem ovde 2 dana pre 4 dana tamo otputovao. On je sa Dr. Dušanom kod Zem. Banke za sebe i Anđelinu uredio, i to da se proda nakit i njihovu polovinu u zemlji i zgradama, - ovo ovako kad bude, to bi bilo za tvoju ostavšu polovinu vrlo štetno, jer ceo Kompleks mlogo se skuplje proda nego na dijelove.“ Očigledno i ljutit, on u istom pismu piše svom zetu 5/18. maja 1921. god: „U Hotel Evropi vazda su sobe pune, i taj poso vodi upravitelj g. Veselin Sekulović, Dr. Dušan se u njegov poso ne mješa, pa se plašim, da ti nebi bilo skupo u Hot. Evr. nego bih ti preporučio, da odsjedneš u Hotel Imperijal – Pešut ili u Hotel Post tamo je jeftinije. – Od mene i dr. Dušana primi srdačan pozdrav tvoj G. M. J.“ – HAS, O-J, kut. 15, Kopierbuch, 554.

Štagod za to bio povod, Risto Hadžiristić je ipak uskoro izmirio svoj dug Gligoriju. - „Gligorije Jeftanović - Zemaljskoj banci, Sarajevo. Sarajevo, 16. avgusta 1921. U prilogu Vam šaljem desiju(?) mojih uknjiženih tražbina protiv Riste Hadži Ristića u iznosu od 200.000 K i 30.000 K., pa Vas molim da meni valutu za ovu desiju u iznosu od K 270.000 da u mome tekućem računu eto Risto Hadži Ristić odobriti izvolite“. – HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 576.

[358] Dušan je izgleda pokušao da zvanično od kotarskog predstojnika dobije dozvolu za upravu i nadzor nad Hadžiristićevom kmetovskom posjedu, ali u tome nije uspio. - HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 85.

„Sarajevo, 10/23. jan. 1918. – Dragi tetak, ... Neki dan u razgovoru čujem od tate da se je to Vaše sada Ljelječa razbilo .... Tata se koliko vidim, razljutio, što mu nijesi odmah odgovorio, pristaješ li ili nepristaješ, da njemu dadeš Ljeljenče kao ... Meni je u toliko žao, što ... je htio o tome porezu ni da čuje. I danas veli da će, kome god prodaš, tražiti da se položi čitava svota od K. 40.000 u otplatu duga. xxxx se nadam da si Ti porez platio, pa da Ti nije više ni prigustilo za rečeni K. 6.000.

Meni bi sa druge strane bilo drago da Ti kao što smo govorili po malo isprodaš, što se prodati može, pa lijepo dug otplatiš, kako bi se naša rodbinska ljubav ostala nepomućena, jer pravo da Ti kažem, na tatu se vrši veliki pritisak radi tih dugova, pa nije čudo, ako se razljuti i bude nervozan. Meni Ga je radi toga vrlo žao“. – HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 112.

[359] Pismo upućeno firmi „Bauunternehmung“ Adama Tilha u Zavidovićima govori da je spreman da mu proda cigle od 60. do 100.000 kom po 180 K na hiljadu sa eventualnim brukom od 2 kom u 1 cigli. Pri tome utanačuje plaćanje unaprijed. 11/24. feb. 1918. “ – HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 133.

[360] Dušan Jeftanović Risti V. Đurendiću u Bugojno. .25.2./10.3. 1918. D. J. je odlučio „da kupi 40 ovaca sa janjadima i 40 koza sa jaradima, za moga težaka koji je na mojoj Begluk zemlji kraj Sarajeva“, pa bi želio znati, koji bi se cijenom pomenuta stoka mogla kupiti tude u Bugojnu, Gornjem i Donjem Vakufu ili Travniku“. Pretpostavlja da je „stoka potpuno zdrava, dobra i nije metiljava“. – HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 145.

G. J. – Risto Đurendić, 8/21. 4. 1918. Od zobi je G. J. dobio 966.64. K, od toga provizija za Ristu je 150 K, ostaje 816. K . – da mu pošalje novac ... – „Pošto je dernek u Travniku drugi dan Vaskrsa, pitam Vas, bi li Vi mogli doći u Travnik o mom trošku i sa Vašom provizijom što nađete za zdravo, pa da onaj dan kupujete i isplaćujete što moj čovjek ili žena budu izabrali kao zdravu i mliječnu stoku, a ja bi Vam novce poslao poštom ili položio kod banke. – Moj čovjek ili žena – koje pošaljem odavde, mogli bi Vam pomoći kod kupovine, a ... Vi

Štampa je na svoj način bila neumoljiva, prateći u prvoj godini oslobođenja postupke uglednikâ, pa donosi informacije i o sumnjivim poslovima u koje su dvojac otac i sin Jeftanović bili uključeni. "Narodni prvak u Bosni i Hercegovini, borac u autonomnoj borbi Srba, narodni poslanik, čovjek koji otvara prvo Narodno Prestavništvo, prvak radikalne stranke kod nas, gosp. Gligorije Jeftanović, u sporazumu sa svojim sinom gosp. dr. Dušanom Jeftanovićem, protežira kod ministarstva gosp. Jovu Principa, brata pok. Gavre Principa, da mu se da izvoznica na 2 vagona šećera, i za tu protekciju naplaćuje K. 10.000! I Jovo Princip isplaćuje u Hadžićima K. 10.000 za jednostavnu protekciju, preporuku, i ako je kod izdavanja izvoznice nastradalom Jovi Principu igralo ulogu Principovo ime, i gazda Gliša sa sinom na mučeničkom imenu Principovom, pomnožava svoju kasu sa K. 10.000!"[364] Ova informacija, mada iz socijalno protivničkog tabora, vjerovatno je iskazivala samo kontinuitet njihovog rada, kao i rada članovâ iste grupe, naviknutih na različite finansijske dobitke, proistekle iz vlastite pozicije i političkih veza, a naročito iz poslijeratnog miljea sveopšteg društvenog profiterstva, koje je zahvatilo čitavu državnu i političku hijerarhiju.[365]

Međutim, sva ova djelatnost iziskivala je puno truda, odnosila vrijeme i ostavljala Dušana iscrpljenog, po riječima njegovog oca, a prihodi se nisu uvećavali željenom brzinom, pa su Jeftanovići pomišljali i na izdavanje hotela Evrope.[366] U ovoj godini izgubili su i parnicu sa

---

bi tude izgubili svega 3-4 dana, te bi držim i dopust mogli xxxx za to vrijeme .... HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 166.
Policajnoj direkciji. Ovlaštenje, 2. maja 1918. – Da su Jovan Cvjetić, subaša iz Sarajeva, Pero Ešpek, težak iz sela Gor. Vogošća, kot. Sarajevo, Tomanija Lonco, težakinja iz sela Hreše, kot. Sarajeva, te Neđo Božić, težak iz sela Hreše kod Sarajeva – ovlaštenje da kupe za njega stoku u Travniku . – HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch. 176.

[361] Dušan Jeftanović obavještava Gradsku blagajnu: „Molim predajte ovom gos. Milanu Obradoviću 360 K kruna za kiriju vojničke auto-garaže u Ćemaluši ul. br. 75. za mjesec februar 1918." – HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch ,132.
G. J. – Silvestru Černy – 1./14. 3. 1918. da je dobio novac K. 180 za jednu sobu i kuhinju, od njegove šogorice, pa da S. Č. dođe po svoje stvari u ul. Buka 9. – HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 146.

[362] Dušan Jeftanović – Stevo Rebić, trg. – 1/14. feb. 1918.
1. D. J. „izdao cijelu bašću kraj kolodvora, sa zemljištem, testom sa obje strane, Bahn-Geleis-om, kolibom i potpunom ogradom, na period 1. mart 1918-1. maj 1919. za 2000 K, pa je tu svotu i naplatio
2. popravke snosi Stevo Rebić
3. ako napusti baštu nakon prve godine, njemu će D.J. i G. J. po svojoj procjeni platiti pola vrijednsoti.
4. da bude uredna
5. od roda na kruškama i jabukama – pola G.J. u novcu ili u naravi treba Rebić dati. – HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 141.

[363] Milan Panić, Bijeljina 10/23. 4. 1918. javlja da se dozvoljava „izvoz kuruza Ljiljinče i mast" pa će da zrnom „napuni sanduke" i poslati preko Tuzle i Gradačca. – HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 167.

[364] Iz *Glas naroda*, 17. juna 1919. Afera sa izvoznicama. - HAS, O-D-19, kut. 3, koš. 16.

[365] O brojnim aferama i korupcionaštvu koje je sezalo do samog dvora: F. Čulinović, Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, knj. I, 238-254.

[366] Sarajevo, 16. 3. 1918. D. Jeftanović – U pismu ugostitelju iz Osjeka navodi da je primio njegovo pismo i ponudu, „no baš smo u isto doba s druge strane dobili vrlo povoljnu ponudu za iznajmljivanje hotela pod zakup uz istodobni otkup namještaja od jedanput za gotov novac. Reflektant je čovjek privatan, kapitalista i stručnjak,

građevinskim preduzećem koje im je nekada gradilo kuću,[367] što je bio samo početak njihovih poraza i nakon rata.

Jedan broj članova čaršije koji nije dopao zatvora pokušavao je na drugi način da iskaže svoj otpor. Septembra 1917. godine tri politička predstavnika sarajevskih srpske čaršije (dr Milan Jojkić, Vladimir Andrić,[368] Risto Hadži-Damjanović[369]) su se susrela sa Antunom Korošcem, tadašnjim predsjednikom Jugoslovenskog kluba u Carevinskom vijeću u Beču i budućim predsjednikom NV SHS u Zagrebu, prilikom njegove posjete Sarajevu. Nakon razgovora, koji je imao „samo informativni karakter“,[370] u svom povjerljivom izvještaju komandujući general i poglavar Bosne i Hercegovine Stjepan Sarkotić zapisao da je ovaj susret sa Korošcem “bosanskohercegovačkim Srbima legalizirao pristup političkom ujedinjenju i djelovanju”.[371]

---

te isti namjerava hotel uzeti pod zakup na 10 godina. Ako do posla dođe, nama ne bi bila potrebna više nikakva nova transakcija sa kojom bankom, jer i na ovaj način veliki dio tereta odjednom otplatili. –
- Do danas, međutim, mi se nismo mogli sa dotičnim još pogoditi, nego još pregovaramo, pa je to jedini razlog, da se ne možemo da odlučimo na onaj posao sa Vašim vrlo cij. zavodom – bar za sada, pa Vas molim, da mi na tome ne zamjerite. – Ako vaš cij. zavod ima slučajno veze sa ljudima stručnjacima za hotelski posao, koji bi voljni uzeti naš hotel pod zakup na dulje vrijeme uz otkup namještaja, rado bi posredstvom Vašeg zavoda sa istim stupili u pregovore, pa Vas molim, da me o tome izvjestite, kako bi Vama i ova xxxx mogao označiti. – U slučaju da ne dodje do posla u ovom drugom slučaju, biću slobodan na Vas se obratiti zbog onog prijašnjeg posla, te u tu svrhu lično doći u Osijek sa potrebnim ispravama. - Izvolite primiti poštovani gospodine od moga oca i mene izraze osobitoga poštovanja. Vaš odani D. Jeftanović“ – HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 147.

[367] Privilegovana Zemaljska banka za BiH, Sarajevo, 23.6./6. 7. 1918. – Danas u 8 sah na večer dovršen je spor između mene i Bosanskohercegovačkog građevnog d.d. u stvari izgradnje moje kuće u Sarajevu Ćuković ul. br. 10, te je Obranički sud mene osudio da platim ... svotu od 15.875 K 94 h sa 6 % kamata od 5.7.1918. – Molim Vas uljudno da pomenutih ... odobrite u račun Bh građevnog d.d. u Sarajevu. – HAS, O-J, kut. 15, 216.

[368] Andrić Vladimir (Trebinje, 1882. - Sarajevo, 1932./ Kremna, Užice 5. 8. 1932.) advokat, političar i publicist. Kao mlad pod uticajem liberalno-demokratskih ideja T. Masarika sarađivao u *Pregledu, Narodu, Otadžbini i Srđu*, objavio brošuru *Mađarska agrarna banka* 1909.godine u kojoj je iskritikovao koncesije stranom kapitalu; jedno vrijeme pristalica i Kočićeve grupe, te je kao njihov delegat izabran u Sabor, gdje se pridružuje oportunističkoj grupi Danila Dimovića i Milana Jojkića; tokom rata radi kao advokat u nizu bosanskih veleizdajničkih procesa, potpisnik izjave grofu Tisi 1918. Nakon rata, 1919. u advokatskoj kancelariji Milana Srškića kao koncipijent. Pripadao nakon rata Radikalnoj stranci.

[369] Hadžidamjanović Risto (16. 7. 1850 – 21.5.1921), ćurčijski trgovac, član školskog srpskog crkveno-školskog odbora 1878, predsjednik Gl. odbora *Sloge* 1890; „kad se u Carigradu birao novi Patrijarh sarajevska crkvena opština poslala je svoga člana g. R. H. Damjanovića u Carigrad, a da o izboru glasa u ime svih pravoslavnih Bosanaca i Hercegovaca.“; podpredsjednik *Sloge* 1897; prvi predsjednik Glavnog odbora *Prosvjete*; podpredsjednik CŠO 1905-1912., u redakcionom odboru *Vjesnika*, zvaničnog organa srpsko-pravoslavnih crkveno-školskih vlasti u BiH; gradski podnačelnik u Velikom upravnom i prosvjetnom savjetu 1907, u Centralnom odboru Srpske dioničarske štamparije (1910)., podnačelnik u općinskom zastupstvu u Sarajevu juna 1914–1919. godine.; član Trgovačko-obrtničke komore, predsjednik CŠO 1909, u deputaciji za doček Franje Josifa 1910, narodni poslanik u Saboru i član Kluba Srba poslanika, u odboru 39-orice, predsjednik srpske opštine mart 1919; u Odboru za slavensku uzajamnost, tj. odbora za potpomaganje ruskih izbjeglica 1919. god.

[370] U posebnom razgovoru mitropolit Letica je izjavio Koroščcu: „Ja sam oduvijek bio pristalica ideje ujedinjenja svih Jugoslovena, pa i Srba i Crnogoraca, pod žezlom Habsburgovaca“. Korošca je najviše prilikom te posjete Sarajevu dojmio reis-ul-ulema sa svojom izjavom: „Radite što vas je volja. Meni je dosta naše vlade i turske i njemačke.“ - Luka Đaković, *Položaj Bosne i Hercegovine u austrougarskim koncepcijama rješenja jugoslovenskog pitanja 1914-1918*, Tuzla, 1981, 177-178.

[371] Ovom zaključku je vjerovatno doprinijelo i to da je grupa srpskih političara iz Bosne i Hercegovine i Hrvatske u novinarskom duelu novembra 1917. godine sa vrhbosanskim nadbiskupom Štadlerom u *Hrvatskoj*

Godinu dana kasnije, septembra 1918. u Sarajevu je nešto veća grupa sarajevskih uglednika na zahtjev ugarskog predsjednika vlade grofa Ištvana Tise[372] o prisajedinjenju Bosne i Hercegovine Ugarskoj odgovorila memorandumom, koji je izražavao potpunu saglasnost naroda u Bosni i Hercegovini sa ostalim jugoslovenskim narodima i rezolutno odbijanje prisajedinjavanju Ugarskoj, uz optužbe uperene protiv politike Austrougarske Monarhije u BiH, naročito podsjećajući na stav vlade prema srpskom stanovništvu tokom rata.[373] U zvršnici memoranduma je rečeno da takva politika vlade "budi u nas osjećaje, koji ne mogu biti skloni državi" i „predosjećaje, što rastu u sjeni i mraku neslobode". Na taj način je izražena volja i sarajevskih Srba, a to je da rješenje bosanskohercegovačkog pitanja traže sa ostalim jugoslovenskim narodima. Naravno, ovakav odgovor grupe 24 uglednika, među kojima je 13 bivših narodnih poslanika Sabora bio je za predsjednika ugarske vlade neočekivan i potpuni poraz pred kraj njegove političke,[374] ali i životne karijere. Taj su memorandum pored najbrojnijih Hercegovaca,[375] jednog Tuzlaka (Pere Stokanovića), Dobojlije (dr Ljubomira Simića), Osječanina (Danila Dimovića), te Novosađanina (dr Milan Jojkić), od Srba potpisale i Sarajlije: Gligorije Jeftanović, Jovo Pešut, trgovac,[376] Pero Todorović,[377] Risto H. Damjanović, podnačelnik grada i proto Gavro Gašić,[378] kao i grupa hrvatskih političara.[379]

---

državi, organu Starčevićeve stranke prava, izjavila da su Srbi preteče Majske rezolucije, jer su inicijativu za njeno pisanje pokrenuli srpski poslanici u Bečkom parlamentu. To su bili Dušan Baljak i dr Božo Vukotić. Osim toga**, „**Ta grupa je još izjavila da su svi na slobodi zatečeni srpski poslanici raspuštenog Bosanskog sabora program Jugoslovenskog poslaničkog kluba jednoglasno prihvatili. ... Za rješenje jugoslovenskog problema po načelima Majske deklaracije, srpski političari su se više izjašnjavali iz oportunizma nego iz stvarnih političkih ubjeđenja." - Ranko Pejić, Političari iz Bosne i Hercegovine o ideji ujedinjenja, 53.

[372] Grof Ištvan Tisa (István Tisza) (1861-1918), mađarski političar, poslanik ugarskog sabora, u par navrata predsjednik ugarske vlade, predstavnik veleposjedničkog djela mađarskih vladajućih krugova, u politici na braniku dualističkog sistema Monarhije.

[373] „ ... Kod nas se pokazao ne samo kao strahota borbe države protiv države, nego kao strahota borbe države protiv vlastitih državljana.." – Dragoslav Janković, Bogdan Krizman (ur.), *Građa o stvaranju jugoslovenske države,* tom I, 294-297. Dalje kao: Građa ..., Ferdo Čulinović, *Dokumenti o Jugoslaviji*, Zagreb, 1968, 67.

[374] Grof Tisa "tresući se od bijesa, pružio mi je ovaj Memorandum propraćajući ga ovim riječima: "U životu sam iskusio mnoge političke netaktičnosti, ali tako drzak izazov, takav nedostatak uviđavnosti i patriotizma kao ovaj, nisam još nikad doživio …" U popodnevnom sastanku sa članovima delegacije kada im je Tisa počeo prijetiti, "da će Mađarska smrviti svoje neprijatelje, začuo se povik iz redova deputacije: "Hajdemo", koji znači otprilike – "hajdemo, napustimo ga", na što je deputacija kao po dogovoru brzo okrenula Tiszi leđa i izašla. "– L. Đaković, *Položaj Bosne i Hercegovine*, 181-182.

[375] Vojislav Šola, bivši podpredsjednik Sabora, dr Vladimir Andrić, prof. Đorđe Pejanović, dr Savo Ljubibratić

[376]Jovo Pešut, sarajevski trgovac; njegov otac Petar obogatio se trgovinom orijentalnom robom, a Jovo se pominje u odboru *Sloge* još 1896. godine; na njegov i Aleksandra Jeftanovića prijedlog Srpska štedionica kao zadruga sa ograničenim jamčenjem (s.o.j.) osnovana je početkom 1905, a 1907. je prerasla u Srpsku narodnu banku d.d. sa kapitalom od 500.000 kruna. Pešut je bio vlasnik "prve srpske konfekcione radnje u Sarajevu" i "stovarišta odijela za odrasle i djecu, šešira cipela, preobuke". Član je Centralnog odbora Srpske dioničarske štamparije (1910), poslanik Sabora; član gradskog vijeća. Nakon rata kratko je u Čokorilovoj *Srpskoj zori.* Takođe je član Glavne filijale Prve srpske zemljoradničke banke iz Beograda, te član Društva Srba interniraca.

[377] Pero Todorović (u. 31. januara 1936.), poslanik u Bosanskom saboru u I kuriji, 1919. član upravnog odbora Srpske centralne privredne banke, kotarski predstojnik.

S druge strane, u sasvim drugim okolnostima, slijedeći srpsku diplomatiju, a vrlo često i kao njen sastavni dio i bosanskohercegovački Srbi su radili na stvaranju nove države na međunarodnom planu. U Jugoslovenskom odboru, zajednički sa drugim političarima sa prostora Austrougarske Monarhije,[380] Pored dva Mostarca – dr Nikole Stojanovića i dr Dušana Vasiljevića, član bosanskohercegovačke grupe bio je i dr Milan Srškić, advokat, mladi i ambiciozni podmladak sarajevske čaršije. Njihovu zajedničku nezavidnu, u svakom slučaju komplikovanu poziciju u kojoj se njihov nacionalni i teritorijalni identitet nužno susretao, ali i sukobljavao, uz ideju nadolazeće jugoslovenske ideje, obrazložio je naknadno dr N. Stojanović. „Mi Srbi Bosanski i Hercegovci, ... kao i svi ostali naši saplemenici zaneseni opštim patrijotskim poletom, bili smo bezuslovne pristalice jugoslovenskog pokreta, a imali smo i jedan specijalan razlog da to budemo: Bosna i Hercegovina su geografski centrum projektovane Jugoslavije, pa mi nismo mogli dozvoliti da bosanski problem bude odvojeno srpski ili hrvatski da se eventualno Bosna cepa, ... i naš je lokalni interes, dakle zahtevao da idemo do kraja u odbrani teze Jugoslovenstva, nedozvoljavajući nikakvu diskusiju o tome čija je Bosna i Hercegovina, da li je srpska ili hrvatska. Smatrali smo, pored toga, za dužnost da, služeći lojalno jugoslovenskoj tezi, zadržimo za budućnost Bosne i Hercegovine jednu posredničku ulogu u eventualnom sporu između srbijanske i hrvaćanske koncepcije o državi.“[381] Ostali članovi JO su tu njihovu ulogu osjećali i među sobom i komentarisali,[382] a

---

[378] Gavrlo Gašić (Sarajevo, 1872-1933), učitelj i sveštenik, na kraju svoje karijere protojerej i arhijerejski zamjenik; u bosanskom Saboru kandidat za kotareve Foča, Čajniče, Rogatica i Višegrad, član odbora 39-orice, redovni član Eparhijskog crkvenog suda u Sarajevu. Nakon rata predsjednik kotarskog i okružnog odbora NV u Sarajevu; 1920. imenovan za inspektora Ministarstva vjera, a bio je i član Saveza srpskih zemljoradničkih zadruga.

[379] Od hrvatskih prvaka: dr Jozo Sunarić, bivši podpredsjednik Sabora, Dr Luka Čabrajić, ljekar, Đuro Džamonja, Vjekoslav Jelavić, pravnik, fra Ljubo Galić, predsjednik franjevačke teologije, dr fra Julijan Jelenić, rektor franjevačke teologije, dr fra Karlo Ikić, direktor franj. gimnazije, dr Marko Alaupović, kanonik, mosign. Karlo Cankar, tajnik Vrhbosanske nadbiskupije, Mato Bekavac, sarajevski župnik, te Stjepan Subašić, veleposjednik i član trgovačke komore. - *Građa*…, 297. Pero Slijepčević navodi da je potpisnik bio još i Simo Ilijašević, što *Građa* ne pominje. – Pero Slijepčević, Bosna i Hercegovina u Svetskom ratu, u*: Napor Bosne i Hercegovine,* 271.

[380]Mada bi se pitanje saradnje i političkih opredjeljenja pojedinih članova u okviru ove grupe mogla i utemeljeno problematizovati, ipak je njeno djelovanje bilo od nesumnjivog uticaja u pojedinim kriznim političkim momentima, a posebno sudbonosno za srpske osuđenike na tzv. veleizdajničkim procesima. Više o tome: Dr. Milada Paulova: *Jugoslavenski odbor* (Povijest jugoslavenske emigracije za svjetskog rata od 1914-1918), Zagreb 1925; Ekmečić Milorad, Mikić Đorđe, Živojinović Dragoljub, Popović B. Nikola, *Politički procesi Srbima u Bosni i Hercegovini 1914 – 1917*, Laktaši, 1996; V. Ćorović, *Crna Knjiga Patnje Srba Bosne i Hercegovine za vreme Svetskog Rata 1914—1918*, Beograd, 1989.

[381] dr Nikola Stojanović, *Jugoslovenski odbor* (Članci i dokumenti), Izdanje Nove Evrope, Zagreb, 1927, 21.

[382] Tako se Trumbić žalio B. Vošnjaku da „bosanska skupina u Odboru hoće da bude više srpska od samih Srbijanaca“. Ipak oni su se sve više trudili da ne dovedu u pitanje svoju solidarnost s ostalim članovima Odbora. Po Gazarijevoj ocjeni M. Srškić, a naročito N. Stojanović su pripadali onoj grupi koja “valjda i protiv svojoj želji i uslijed promišljanja – bila bi čak i za federaciju”, mada se za to niko od njih, pa nijedan od članova Jugoslovenskog odbora nije izjasnio tokom Krfske konferencije.“ - Dragoslav Janković, *Jugoslovensko pitanje i Krfska deklaracija 1917. godine*, Beograd, 1967, 140, 232.

najbolje razumijevanje i uvid u ovakav položaj iznio je Pero Slijepčević deceniju kasnije.[383] Svoje nezadovoljstvo držanjem bosanskohercegovačkih Srba predsjednik srpske vlade Nikola Pašić nije ni u ovo ratno vrijeme tajio,[384] a latentni sukob će biti nastavljen i u novoj državi.[385] Ocjena Pere Slijepčevića, mada izrečena za poziciju tri navedena člana u Jugoslovenskom odboru, zasigurno ima posebnu težinu jer može da se odnosi za sve bosanskohercegovačke Srbe političare, javne i kulturne radnike koji su djelovali u međuratnom periodu. Takva pozicija je, moglo bi se reći, konstanta i čije se razumijevanje može tražiti u snazi nacionalnog identiteta.

Životni put dr Milana Srškića, jednog od rijetkih mladih lavova sarajevske srpske čaršije, jedan je od primjera takve uslovno rečeno raspolućenosti identitetâ i njihovog odraza na sudbinu pojedinca. Čitavo njegov životno i političko djelovanje jasno pokazuje jednu usmjerenost karakterističnu po svojoj uslovno rečeno kontradiktornosti, snagu nacionalnog identiteta i sukobljenost centra i periferije, u ovom slučaju nacionalne. Početak rata, oglašen pucnjevima Gavrila Principa Srškić, mada potpuno uronjen djelovanjem u rad srpske zajednice u Sarajevu,[386] dočekao je na javnom planu odan Monarhiji. Do tada je imao iskustvo organizatora tajne đačke skupine sa revolucionarnim idejama u sarajevskoj gimnaziji, a potom političke organizacije studenata Srba – Bosanaca u Beču tokom studija prava. Nakon prakse na sreskom sudu i u advokatskoj kancelariji dr Rotkopfa 1910. godine otvara svoju advokatsku kancelariju, a u javnom životu mu raste ugled, što mu donosi ulogu predsjednika sarajevskog srpskog pjevačkog društva *Sloge* i najvećeg, najjačeg i

[383] "Položaj Srba Bosanaca u Jugoslovenskom oboru postajao je kadšto i psihološki težak, između dve vatre: s jedne strane privrženost bosanskog Srpstva prema Srbiji do u mučeništvo; s druge strane zahtevi Jugoslovenskog odobra koji su im izgledali umesni iako ih je predsednik srpske vlade odbijao, a koji su opet kašto mogli i da pređu meru koja je njima izgledala prava." - P. Slijepčević, Bosna i Hercegovina u Svetskom ratu, 264.

[384] „Nikola Pašić se početkom novembra 1918. žalio regentu Aleksandru kako su "naši Srbi u *Jugoslovenskom odboru* izgubili svaki karakter i postali više Jugosloveni", a N. Stojanović navodi da „…Pašić nastoji nagovoriti Bosance da oni, tražeći odvojeno i jedino oslobođenje Bosne i Hercegovine, naruše jedinstvo JO, koji je propovedao integralno oslobođenje i ujedinjenje svih Jugoslovena. … (NP radi i na organizovanju plebiscita u BiH- op.a) … Odbijanje te inicijative Pašićeve značilo je, stoga, jedan od najvažnijih momenata u našoj spoljnoj politici za vreme Velikog Rata. … „Ne" koje smo se tad usudili izgovoriti ja i moji prijatelji, u odgovor na predlog o posebnoj bosanskoj akciji, i „ne" zvaničnih poslanika Kraljevine Srbije, bilo je u mnogom presudno u našoj tadašnjoj nacijonalnoj politici. I ja ovde moram, i po cenu da izgledam neskroman, otvoreno reći, da više upisujem sebi u zaslugu to odlučno „ne" nego sve ostalo što sam možda učinio pozitivno za narodnu stvar. … Kako bi svaki Srbin izgledao formalno izdajica onog velikog jugoslovenskog programa uz koji je cela naša nacija ušla bila u svetski okršaj godine 1914!" „A mi smo svi bili i tada, kao i sada, duboko uvereni, da takva politika, u osnovi, jedna antisrpska politika, iza tolikih napora za Jugoslovenstvo izgledalo nam je izdajstvo govoriti samo o Srpstvu…" - N. Stojanović, *Jugoslavenski odbor*, Zagreb, 1927, 57-58, 64.

[384] P. Slijepčević, BiH u svetskom ratu, 266; D. Janković, *Jugoslovensko pitanje*, 360, 414.

[385] O ovom sukobu tokom rata se u domaćoj javnosti nije znalo, tako da će krajišnik i radikal Kosta Majkić 1920. pisati o tome kako „su svi volili Radikalnu stranku, pa se sada neki drznuli protiv Pašića što je sve iznenadilo." - *Srpska riječ*, br. 3, 6. januar 1920.

[386] Bio je član crkveno-školskog odbora, tri godine predsjednik *Prosvjete*, član Srpske narodne organizacije, aktivan narodni poslanik u Saboru.

naorganizovanijeg srpskog kulturnog društva *Prosvjete*. Sa otvaranjem Sabora postaje narodni poslanik sarajevskog sreza, vrlo aktivan, te sekretar kluba *Srpske narodne organizacije*. U sjećanju savremenika ostaje njegov „fulminantan govor, jedan od najboljih u bosanskom saboru“ protiv oktroisanog ustava. Nakon ulaska srpske vojske u Skoplje potpisuje sa svojim sunarodnicima pozdravni telegram Aleksandru i zajedno sa svojim političkim prijateljima istupa svojevoljno iz Sabora nakon vanrednih mjera usmjerenih protiv Srba tokom Skadarske krize**.** Poslije atentata mobilisan u austrougarsku vojsku i poslan na ruski front, gdje uspjeva da pređe na suprotnu stranu. Tada biva proglašen od austrougarskih vlasti veleizdajnikom i „expatriam“, a imanje i kuća na obali Miljacke bivaju mu zaplijenjeni i prodani na licitaciji. U međuvremenu, on uz pomoć svog zeta Miroslava Spalajkovića, tada srpskog poslanika u Petrogradu, stiže do Ženeve, pa preko Soluna dolazi u Srbiju upravo u najkritičnijem momentu. Njegove materijalne žrtve nisu bile jedine, jer prelazeći sa porodicom preko Albanije umire mu sin, ali mu se rađa i kćerka.[387] Zajedno sa njim kroz ova stradanja prošla je njegova supruga Kruna, kćerka Gligorija M. Jeftanovića. Nakon ovih ličnih i porodičnih iskušenja angažuje se u Jugoslovenskom odboru, pod velikim uticajem Nikole Pašića. Njegovo političko djelovanje biće nakon stvaranja Kraljevine i nakon što je njegovim angažmanom formirana Radikalna stranka u Bosnu i Hercegovinu više vezano za Beograd, gdje je u više navrata ministar u vladama Kraljevine, pa jedno vrijeme i predsjednik vlade. U Sarajevo, gdje je izgleda imao najviše političkih i prijatelja i neprijatelja, politički će se početi vraćati za vrijeme vlade Milana Stojadinovića, pokušavajući da opet okupi radikale, ali će ga u daljnjim planovima i aktivnostima omesti smrt. Primjer Srškića mada letimično dat, ipak je paradigmatičan za poziciju srpskog političara iz Bosne i Hercegovine. On jezgrovito ocrtava raskorak između dugotrajnih očekivanja i aktivnog djelovanja, nesigurnosti i mogućnosti ostvarenje nacionalnih želja, htijenja i realnih okolnosti za postizanje političkih i nacionalnih ciljeva koji su se pred njihovim očima ostvarivale, te nadolazeće stvarnosti u novoj državi koja će donijeti sasvim nova iskustva i nova neočekivana iskušenja.

Period od četiri ratne godine vremenski možda nije bio toliko dug, ali je bio nabijen tragičnim događajima ne samo za pojedinca nego i za čitav prostor Bosne i Hercegovine, pa stoga nije ni čudno što su kraj rata i najava novog državnog stanja kod svog stanovništva izazvali mnogobrojna očekivanja najavljena slobodom pod „narodnom“ dinastijom, probudili nade u bolju sutrašnjicu pod novim poretkom, pod očekivanom pretpostavkom da uložene žrtve nisu bile uzaludne.

[387] HAS, Zbirka Varia, dok. br. 354.

I DIO Od prostorne granice ka političkoj periferiji – sarajevska srpska čaršija u novom državnom okviru

1. Pojam čaršije

Može se reći da jedan od problema pri definisanju pojma čaršije proizilazi iz njene višeznačnosti, uz dodatnu karakteristiku njegove uvriježene upotrebe, pri čemu se njegovo značenje gotovo po pravilu podrazumijeva. Naročito ono koje se odnosi na korištenje u frazama kolokvijalnog govora kao *čaršija priča, čaršija zna, čaršija sudi* itd. Podrazumijevanje proizilazi iz činjenice da je nominiranje u predmoderno doba, kada nastaje ovaj pojam, bilo usko povezano sa pitanjem društvenog statusa i legitimiteta društvene kategorije, koje je određivalo mjesto u društvenoj hijerarhiji, kao i jasan odnos vladajućih i potčinjenih. Tada imenovanje pojma čaršija nije izazivalo konfuziju, jer je u sebi obuhvatalo podrazumijevajući prostor djelovanja, nosioce ove društvene kategorije, njihovu društvenu poziciju i društvenu moć. Posebnih tumačenja nije bilo, jer je pojam bio fiksiran, simboličan, te istovremeno shvatan i kao socijalna, pravna, politička i antropološka kategorija. Sa završetkom tradicionalnog doba i postepenim nestankom čaršije, između ostalog i kao oznake pripadnosti određenoj društvenoj grupi, sa „odumiranjem" pojedinih njenih karakteristika i njihovih vezivanja za druge društvene grupe, nužnom se pokazala interpretacija. To je razlog zbog kojeg će se pokušati zahtjevom razumijevanja terminologije pojam „razložiti" i razvrstati njegovo značenje kao teritorijalne, ekonomske i političke kategorije.

U većini slučajeva pojam se koristi u dva smisla. Jedan od njih je u potpunosti jasan i odnosi se na dio gradskog prostora orijentalne fizionomije, tj. „obrtnička i trgovačka četvrt, ili, kako se to na Istoku kaže jednim imenom: čaršija",[388] odnosno mjesta „koncentracije ljudi različitih zanatskih, industriskih i trgovačkih aktivnosti."[389] Postoji i definicija koja situira čaršiju na balkanski prostor.[390] Svaka od ovih definicija vezuje se za urbanitet i prvenstveno za

[388] Hamdija Kreševljaković, Esnafi i obrti, 10.

[389] H. Šabanović, Dvije najstarije vakufname u Bosni, 5. Isti autor navodi i sljedeće: „Svako tržište, otvoreno i zatvoreno ali samo u varošima, dakle poslovni dio jedne varoši u kome se obavlja gradska proizvodnja i razmjena svih dobara i u kome su sa obje strane nalazile trgovačke ili zanatske radnje." - H. Šabanović, *Postanak i razvoj Sarajeva*, bilj. 31., 88, prema: B. Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, 159.

[390] „Čaršija – „dio balkanske varoši kojem su dućani, zanatlijske radnje i prodavaonice, trg", te iz nje par izvedenica. Odatle pridjevi na –ski i čaršijski (Vuk) – čaršinski (Vuk) = Čaršiski (Kosmet), izvedenice na –ija čaršilija = čaršilija (Kosmet) „čovjek iz čaršije, trgovac ili zanatlija" prema čaršijka f. „žena iz čaršije". Balkanski turcizam perzijskog podrijetla (perzijska složenica od brojnika *čar* „četiri" i *šu* „strana" – Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, Zagreb, 1971, 297.

privrednu djelatnost stanovništva. Da bi se ona što funkcionalnije obavljala sprovođeno je plansko formiranje gradova i podrazumijevalo se prisustvo trga, kao okosnice privredne djelatosti urbanog naselja i njegovog središnjeg dijela, kome su se dalje pridruživale privredne, a nakon njih stambene četvrti.

Obzirom da je bosanskohercegovačka urbana tradicija ukorijenjena u osmansko nasljeđe, ovaj frekventni pojam je preuzet iz njegove leksike,[391] pa je za pretpostaviti da je potekao od oblika trga koji je prilikom prostornog planiranja grada bio uglavnom četverostrano formiran, ali i da označava i željenu otvorenost poslovnog dijela grada prema svim stranama svijeta. Čaršija je bila karakteristika gotovo svakog istočnjačkog grada, pa tako i Sarajeva, gdje je centralni poslovni prostor nazvan Baščaršija (baš – tur. glavna, prva, najstarija), čime je bila naglašna njena privredna važnost. Oko centralnog trga, kojega u Sarajevu obilježava sebilj (javna česma) bile su već u XVI st. organizovane zanatske četvrti, podjeljene po ulicama specijalizovanim prema zanatima. Od ove robom bogate poslovne zone koja je kao središte zanata, trgovine i prometa davala damar životu grada pružali su se stambene četvrti, mahale, sa kućama uokvirenim baštama. Socijalna topografija u Sarajevu nije bila izražena, ali je pored ove korporacijske, zanatlijske i trgovačke specijalizacije gradskih četvrti bila izražena vjersko-etnička podjela. Tako su malobrojni pravoslavni većinom živjeli u dijelu pod nazivom Varoš, a katolici u dijelu koji se nazivao Latinluk. Isto tako, u svakom popisu stanovništva se nalazi i određeni broj zanatlija koji „ne pripadaju“ određenoj mahali, odnosno njenoj dominantnoj vjerskoj sadržini.

Pored ovog određenja termina čaršija u istoriografskoj literaturi, ono je prisutno i u brojnoj literaturi urbanističkog i arhitektonskog karaktera. Ali, osnovno pitanje koje se ovdje nameće je njegovo definisanje u sociološkom smislu, koje je za razliku od ovog poznatog značenja još nije elaborisano, pitanje koje su karakteristike čaršije, kako je ona nastala i šta taj pojam u tom smislu podrazumijeva. Vjerovatno je njegova složena priroda bila razlog da se ne mogu naći istraživanja koja bi se posebno pozabavila ovim problemom. U potpunosti nedefinisani karakter, suština, funkcije, ali i promjenjivost i neizdiferenciranost društvene grupe – čaršije je u istoriografiji rezultirala nesigurnošću u definisanju socijalnog sloja koji je u trradicionalno vrijeme u gradovima imala vodeći uticaj u vođenju poslova i određivanju pravila ponašanja, te je vidljivo da su i sami istoričari bili svjesni ovog problema, nedostatka pojmovnog određenja, pa su ga prevladavali korištenjem različitih termina. Za sarajevsku

[391] Termin prisutan i u turskom jeziku, odnosi se na prostor i označava gradski trg, tržište ili trgovačku četvrt grada. - Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatsom-hrvatskosrpskom jeziku*, Sarajevo, 1985, 165.

srpsku čaršiju upotrebljavani su sljedeći pojmovi: „tradicionalno sitnograđanski sloj“, „trgovačka srpska buržoazija“, „tradicionalno domaće građanstvo“, „preduzetničko građanstvo“, „sitnozanatlijsko-trgovački elemenat“, „klasa gradskih gazda”, „gradska buržoazija“, „najbogatije kuće“, „vodeći srpski trgovci“, „sarajevski kapitalisti“, „gradski zelenaši“, „domaći vlasnici kapitala“, „bosanski srpski građanin“, te „bosanski Rotšild“. Obrazloženja uz njih bila su sljedeća: ta „trgovačka buržoazija“ djeluje kroz „feudalno esnafsko društveno uređenje“ i „esnafskih shvatanja i starih metoda rada“, „ukorenjeno i sa nagomilanim unutrašnjim rezervama ... opire se raznim novotarijama“,[392] a „tradicionalni rentijerski mentalitet“[393] im ne dozvoljava brži napredak. „Starih navika i običaja oni se grčevito drže na isti način kao i ranije kada su pomoću njih branili svoj ugroženi položaj, pa i opstanak. I dalje su im bliske verske stvari, za koje u skloni da podnesu i veće žrtve i da se krajnje angažuju. ... Za razumevanje mentalnih crta ovog trgovačkog naraštaja treba još reći da je razvojni put od esnafskog zanatstva do trgovine bio za većinu njih vrlo tegoban a razlika između oba rada gotovo neuporediva. Našavši se odjednom u povoljnom položaju da u većem obimu razvijaju trgovačke poslove, delom pomoću nove reformisane uprave na koju se oslanjaju, oni žive u uverenju da zastupaju samo svoje poslovne interese kada po svaku cenu nastoje da izbegnu sukob s vlastima.“[394] Isto tako, postoji navod da „jedino se za najrazvijeniju srpsku privredu mogao upotrebiti naziv “trgovački feudalizam” ili “agrarni kapitalizam” kako slične pojave nazivaju u nekim zapadnim zemljama“.[395] Jedini autor koji dosljedno koristi termin „srpska čaršija“, bez da je elaborira, podrazumijevajući njeno značenje je Mustafa Imamović i to u svojoj studiji *Pravni položaj i unutrašnji politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914.*[396]

Mada bi možda bilo pretenciozno smatrati da se potpuni odgovor na pitanje šta je čaršija u smislu definisanja jedne sociološke kategorije može iscrpiti slījedeći privredna i društvena

[392] T. Kruševac, *Sarajevo pod austro-ugarskom upravom,* 27-28.
[393] I. Hadžibegović, *Bosanskohercegovački gradovi*, 28.
[394] Todor Kruševac: Srpska realka – gimnazija u Sarajevu, *Glasnik arhiva i Društva arhivista Bosne i Hercegovine*, god II, knj. III, Sarajevo, 1963, 104.
[395] Milorad Ekmečić, *Stvaranje Jugoslavije*, I, 89. Problem definisanja gornjeg najuticajnijeg društvenog sloja nije svojstvena samo bosanskohercegovačkoj istoriografiji. Više o tome: Iskra Iveljić, *Očevi i sinovi, Privredna elita Zagreba u drugoj polovinci 19. stoljeća*, Zagreb, 2007; Latinka Perović, Politička elita i modernizacija u prvoj deceniji nezavisnosti srpske države, *Srbija u modernizacijskim procesima XX. veka*. Zbornik radova, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 1994, 235-245.
[396] Značajno je pri tome pomenuti da ne koristi za istu socijalnu kategoriju naziv „muslimanska čaršija“. - Mustafa Imamović, *Pravni položaj i unutrašnji politički razvitak Bosne i Hercegovine,* 1976.

iskustva gradskih organizacija i društvenih struktura, ipak se čini da se ovim načinom značajno može približiti njenom smislu i odgovoru na postavljeni zadatak.[397]

Nakon analize okvirâ, privilegovanih društvenih kategorija – grada, vojske i esnafa, te djelovanja tradicionalnih oblika organizovanih foruma – esnafa, crkveno-školske opštine, njihove forme, strukture i načina funkcionisanja, ali i prelaznih, na putu ka modernim oblicima funkcionisanja jedne društvene grupacije – nacionalnih društava, te političke stranke, kao i od države organizovanih tijelâ uprave, čini se da se mogu unutar njih nazrijeti konture i mjēne društvene pozicije čaršije.

Dakle, istraživanje govori da je čaršija urbana neformalna grupacija ljudi, zatvorena i konzervativna, proistekla iz tradicionalnih oblika društvenog i ekonomskog organizovanja, čije je članstvo vezano na tradicijom uspostavljenim odnosima, sa specifičnom unutrašnjom hijerarhijom, organizovana iz potreba zaštite vlastitih interesa, koja nadzire, modelira i usmjerava sudbine članova svoje grupacije, vjerske pa potom i narodne zajednice, te u konačnici formira javno mnijenje šire društvene zajednice i određuje tokove društvenog kretanja.

Čaršiju sačinjava izabrani skup ljudi, koji nastoje da sačuvaju svoju poziciju u ovoj neinstitucionalnoj formaciji, ali i u društvu, ne samo za sebe, nego i za u prvom redu svoje bliže srodnike (sinove, braću, rođake), artificijelne srodnike (kumove, pobratime, posinke), prijatelje i poslovne partnere i da na taj način, uvezani čvrstim i mnogostrukim sponama očuvaju i produbе vlastitu moć koju imaju u zajednici.

Da bi sačuvali stečene pozicije članovi čaršije dosljedno se pridržavaju ustaljenih, tradicionalnih, konzervativnih nepisanih pravila rada, djelovanja i svakodnevnog življenja, uvijek u sukobu sa novim strujama koje bi taj uvriježeni sistem mogle da poremete i ugroze njihov status.

Zatvorenost grupe, „zbijenost“ njihovih redova omogućava kontrolisan prijem novih „članova“ ovoj malobrojnoj, probranoj grupi i lakši nadzor nad pojedincima i njihovim djelovanjem. Ova karakteristika se ostvaruje sistemom ličnih veza, umreženih vlastitim interesom, gdje gotovo svako poznaje svakog člana, pa se uzajamno povjerenje ne smije iskušavati, a lični i grupni interes ugrožavati.

[397] Nesumnjiv doprinos za definisanje pojma čaršija i naznaku mnogih teza našli smo u inspirativnoj kratkoj studiji: Danilo Bilanović, *Čaršija*, Prosvjeta, Mostar, 2004.

Razlozi nastanka čaršije potiču iz nužde da se jedna društvena grupacija, usljed društvene zakonitosti, sistema ili na osnovu neke vlastite društvene karakteristike koja ih čini posebnom, koja ih na neki način odvaja od njega, bilo po ekonomskoj, socijalnoj ili vjerskoj karakteristici, mora samoorganizovati zbog vlastitog samoodržanja i mora zaštititi vlastite interese ugrožene ili „ugrožene“ od strane države ili neke druge društvene formacije ili zajednice. Osjećaj „drugosti“ bio je pri njenom nastanku prisutan kod čaršije i uzrok je njenim mnogim, u suštini odbrambenim karakteristikama.

Nemoćna da promjeni vlastiti status, ali proistekla iz otpora kao manjinska društvena grupa, da se na drugi način organizuje i izrazi svoje interese u društvu već organizovanom po već strogim društvenim zakonima podjele na društvene slojeve koji ostvaruju svoja prava i obavljaju svoje dužnosti, čaršija vlastitom organizacijom balansira u interesu vlastitog opstanka i bira svoj način djelovanja koji je promjenjiv u zavisnosti od društvenih prilika.

Moć čaršije se iskazuje i u formiranju javnog mnijenja, ali važnije, u usmjeravanju privrednih i političkih tokova, u prvom redu pozicioniranjem članova vlastite grupe, njihovim sistematskim raspoređivanjem u raznim društvenim tijelima ili u hijerarhiji zvaničnog, oficijelnog društvenog i državnog sistema, u institucijama države. Sa članovima u raznim tijelima vlasti, privrednim i političkim, čije je djelovanje usmjereno u interesu grupe koja im je primarna, same čaršije, ona uspijeva da se s vremena na vrijeme interesno podudari sa intencijama oficijelne vlasti, te se međusobna saradnja ova dva društvena organizma ne isključuje.

Međutim, poluge moći čaršije nisu institucije državnog miljea ni karaktera, one su više potekle iz društvenog pritiska koji se veže uz ekonomski, bazično funkcionalan, uz tradicionalne vrijednosti, autoritet i ugled, proisteklih iz prethodnih iskustavâ odnosa ovisnosti i poštovanja od strane zajednice kojom čaršija u prvom redu upravlja i koju kontroliše. Ovakvi odnosi, u tradiciji utemeljeni, vode koheziji zajednice, a najvećim dijelom funkcionišu u suštini u interesu čaršije, naročito njenih prvaka. Iz nužde i potrebe da svoje interese zadovoljava često na prikriven način, njeno djelovanje takođe pokazuje karakteristike neformalnih, skrivenih, zakulisnih metoda djelovanja, koja su zbog izuzetnog stepena jedinstvenosti grupe izuzetno i funkcionalna. Ova društvena formacija pokazuje osobenost samostalnosti i autonomnosti, ukorijenjenu u tradicionalnim oblicima organizovanja, a čija snaga je potkrijepljena dodatno religioznim utemeljenima, koje joj nužno daju dodatnu snagu.

Unutar vlastite grupe čaršija formira javno mnijenje i čuvar je tradicionalnih, patrijarhalnih vrijednosti, čije se kršenje i neposluh kažnjava isključivanjem iz zajednice „odabranih“ i onih kojima je čaršija naklona. Kažnjavanje nepoćudnih, neposlušnih, nedovoljno vjernih članova, kažnjava se izolacijom („pred zidom ćutanja“), izraženom izbacivanjem iz zajednice u kojoj pojedinac nalazi sigurnost, tj. prekidanjem društvenih veza.

U tradicionalnom društvu u kome se poslovi obavljaju u uskom krugu ljudi, vaninstitucionalno i upravljaju ekonomskim, političkim i društvenim tokovima i u kojem se mnogi poslovi sklapaju živom rječju, uglavnom sa svjedocima, ali vrlo često bez pismenih tragova, važnost i težina uzajamnih veza povjerenja je izuzetna. Stoga je i u današnjem kolokvijalnom govoru ostao tome trag koji čaršiji daje smisao prećutnog podrazumijevanja prisile u slučaju neposluha, jedne vrste unutrašnjeg društvenog zakona.

Čaršija ima moć, ali ne uvijek i vlast. Čaršija nije elita, jer poluge njene moći uglavnom nisu institucionalizovane, ona ne djeluje isključivo, mada ponekad ima i tu mogućnost, putem državnih sredstava prisile. Ona svoju volju provodi kombinacijom društveno nelegalnih, te legalnih metoda čaršije i to je između ostalog čini posebnom.

Čaršiju ne možemo poistovjetiti ni sa građanstvom, jer za razliku od ove kategorije u čaršiju ulaze samo probrani. Time što je neko bogat, uticajan ili što djeluje u nekom od državnih ili nacionalnih oblika vlasti, ne znači istovremeno da je i dio čaršije. Ukoliko ih sama čaršija nije prihvatila takvi pojedinci funkcionišu van nje i njenih zakonitosti, ali se dešava da su istovremeno često upleteni u njene interesne sfere, da su njeni poslušnici ili njene žrtve.

Zatvoreni karakter čaršije je i razlog zašto je moguća ovakvo društveno izolovano djelovanje, koje dodatno produkuje i dodatnu odvojenost od drugih sličnih društvenih struktura, drugih čaršijâ, od države.

Posebno je pitanje trajanja ove društvene grupacije, pitanje zašto je ona tako dugog trajanja, zašto je opstala, a moglo bi se reći i opstaje u nekoj formi i u vremenu koje se može nazvati modernim. Čini se da je velikim dijelom odgovor u zakonitosti i sporom mijenjanju društvenih odnosa, nepostojanju demokratskog foruma u jednom tradicionalnom, sporo pokretljivom društvu u kome bi se moglo suprotstaviti ovakvom načinu funkcionisanja jedne dobro organizovane društvene grupe. Osim toga, dio odgovora se može naći i u nestabilnim državnim strukturama, prema kojima se ovako organizovana grupa mogla pozicionirati i braniti svoje vlastite interese u bilo kom vremenu i sistemu. Obzirom da su države koje su bile

prisutne na ovom prostoru (Osmansko Carstvo, Austro-Ugarska Monarhija) bile „tuđe“ i vladajuće druge vjere, stalno iziskivale odbrambeni stav čaršije, u ovom slučaju srpske, pretvarajući je u dugovremenu opoziciju, kao i opoziciju srpskih ekonomskih i kulturnih foruma u kojima su članovi sarajevske srpske čaršije opstajali, nakon stvaranja Kraljevine SHS/Jugoslavije čaršija očekuje drugačiji stav „vlastite“ države prema svojim redovima. Kada se ta očekivanja iznevjere, čaršija pokušava da djeluje na tradicionalan način, sa različitim uspjehom.

Trajanju čaršije se u suštini može pripisati nepostojanje jakih modernizacijskih procesa, koje bi vodila stabilna i jaka država, a koji bi dokinuli potrebu čaršijskog načina postojanja i djelovanja, koji snagu crpi iz tradicionalnih odnosa i veza uspostavljenih u prošlosti, naslijeđenih i hijerarhizovanih. Dugotrajnost se može pripisati i sljedećem segmentu nedostatka modernizacijskih procesa, a to je stepen razvoja proizvodnih odnosa. Način rada ostao je gotovo do same polovine XX st. tradicionalan, bez jake industrijalizacije koja bi mogla izmjeniti prirodu odnosa rada i života. Iz njega proizilazi i način mišljenja i formiranje stavova određujućih za cjelokupno društvo i društvene grupe koje funkcionišu unutar njega.[398] Obzirom da je na ovom prostoru modernizacija bila neujednačen, spor proces, mnogi postojeći elementi jedne narušene, ali ne i u potpunosti srušene, tradicionalne cjeline nisu mogli biti trajno dokinuti.[399] Posebno su ostaci tradicionalnog društva uveliko bili prisutni u oblikovanju sistema mišljenja, koji bi mogli nazvati mentalitetom, a on je uveliko bio mentalitet zatvorenosti i otpora. Takva struktura mišljenja oblikovala je čitavo jedno društvo koje se sporo mijenja i dugo traje.

Modernizacijom i njenim manifestacionim oblicima nestaju izraziti prostori za djelovanje čaršije, ali kao način funkcionisanja, metoda odlučivanja, donošenja odluka i upravljanja ekonomskim i društvnim procesima, zbog svoje ukorijenjenosti i karakteristika da funkcioniše u pojedinim društvenim segementima odlučivanja i djelovanja, ona nastavlja da djeluje kao recidiv sa svojom privrednom i duhovnom komunikacijom i u modernim društvenim strukturama. Ova grupacija urezala je svoje metode djelovanja, svjesno i nesvjesno, u urbanu strukturu i učinila da njena suština zauvijek ne nestane.

[398] „Kasnije, u XIX veku i docnije, pojam čaršije dobija novo značenje i kreće se između oznaka „javno mnjenje“ i „kulturna klima“, što upućuje na „duboku povezanost varoših prostora prošlog veka (XIX. – S.V.) sa složenim stanjima društvenog duha koji se u njoj uobličavao, ali koji ju je i oblikovao, ...“ – Sreten Vujović, Mina Petrović, *Urbana sociologija*, 400.

[399] „No, poznato je, da i kada nestanu objektivni uslovi za neku društvenu pojavu, njeni recidivi traju dugo iza toga, i ne gase se naglo, i odjednom.“ – D. Bilanović, *Čaršija*, 20.

2. Sarajevo i njegova urbana fizionomija u međuratnom periodu

Uspješnost i sudbina svake društvene grupe duboko je povezana sa njegovim okruženjem. Tako je i život i djelatnost građana Sarajeva, pa i sarajevske srpske čaršije vezana za urbani profil grada i nužno je sagledati neke njegove elemente.[400] Razumijevanje vlastite sredine, duha šehera, a potom i njegovog narastanja za čaršiju je bilo značajno, razumijevano i korišteno u svrhu uspješnijeg prilagođavanja i nužnog usmjerenja vlastitoga ponašanja. Osim toga, velikim dijelom su i sami svojim djelovanjem bili zaslužni za brojne elemente urbanog prostora koji su odredili i definisali fizionomiju Sarajeva, nadopunjujući složenu sliku grada.

Formiranje fizičke strukture Sarajeva uslovljeno je arhitektonskim nasljeđem osmanskog i austrougarskog perioda, naročito centralnog dijela, gdje su se najočitije ocrtala dominantna društvena struktura dotada vladajućih carstavâ i njihove ideje. Na orijentalni, nekada središnji dio poslovnog i privrednog života na istočnom dijelu sarajevske kotline, sa dolaskom evropske monarhije nadovezalo se arhitektonsko tkivo sa novim standardima, za to vrijeme čudnih stilskih kombinacija, ali dajući novi pečat i otkrivajući nove društvene, političke i socijalne zahtjeve. Mnogo grandiozniji, uz nova prostorna rješenja, izgrađeni su objekti za potrebe nove uprave, vojske, ali i sa površinama za odmor i kulturne potrebe novog stanovništva.

Upravo na samoj razmeđi ova dva, po svojim karakteristikama i potrebama različita civilizacijska kompleksa, smjestio se ravnomjerno na obje strane prostor sarajevske srpske čaršije, organizovan za poslovni i privatni život. Kao centralni objekat vezao se uz tašlihan, kameni han izgrađen u osmanskom periodu, da bi vremenom "Tašlihanom se nazivala čaršija od kamenog hana do današnje Štrosmajerove ulice, gdje su bile kuće imućnijih Srba pravoslavaca", čije se poslovno carstvo vremenom uvećavalo.[401] Značaj tašlihana je trajao

[400] O metodi obrade urbanog miljea više vidjeti u inspirativnim monografijama: Marković J. Predrag, *Beograd i Evropa 1918-1941*, *Evropski uticaji na proces modernizacije Beograda*, Beograd, 1992, Dubravka Stojanović, *Kaldrma i Asfalt. Urbanizacija i evropeizacija Beograda 1890 - 1914*, Beograd, 2008, Radina Vučetić, *Prestonica nezavisne Srbije 1978-1914*, Beograd, 2008, Radina Vučetić, *Beograd između dva rata 1918-1941*, Beograd, 2010.

[401] "Do sad smo slušali od naših prijatelja, koji bi putovali kroz ove srpske krajeve razne izgovore, što se ne zadržavaju u šeher Sarajevu, a najviše se izgovarahu da je ovo tuđinska varoš, sve strane firme, nigdje srpske i zato odmah putuju dalje. Eto sada i toga izgovora neće biti, što i nas, a i svakog drugog mora veseliti."
„Nekadašnji stari Tašlihan, to jezgro srpske trgovine, a sadašnja Franc Josifova ulica, dobiva sve ljepši izgled, jer se tu otvara jedna po jedna srpska trgovačka radnja. Pored najstarije manufakturne, trgovačke radnje g. Dimitrija D. Kočovića, zasijala je g. Maksima Prnjatovića, pa staklarska radnja Stanišića i druga, pa trgovačka radnja muškog odijela Jove Pešuta i druga, a u najnovije doba otvoriše se ovdje još dvije srpske radnje. Prva je moderno uređena krojačka radnja mladoga, a vrijednog Srbina g. Petra A. Hrisafovića, građanskog apsolviranog

nominalno i simbolički kroz austrougarski i period Kraljevine. On je predstavljao u početku stvarnu, a poslije i podrazumjevajuću promociju vladajuće srpske čaršije.[402]

U pričama Sarajlija ostalo je zabilježeno da su bezistan i tašlihan vjerno djelili sudbinu čitavog grada. „U dobra i sretna vremena bijaše tu zlatno vrelo, iz koga je izviralo blagostanje i bogatstvo Sarajlija, koje je bilo na glasu, da mu se strani putopisci ne mogoše dosta načuditi, a u crne dane, kad bi se – osim kuge – najljući dušmanin sarajevski – požar razbjesnio gradom, stradali su od njega zajedno.“[403] U tašlihanu stvarao sloj muslimanske i pravoslavne sarajevske trgovačke, te će svi oni dobiti naziv “tašlihanci”, koji se kasnije zadržao samo za pravoslavne trgovce, koji su, kako se govorilo, vodili "onu posebnu Tašlihansku politiku u čaršiji i čitavom gradu”.[404] Tu politiku su izgleda svi poznavali, pa i oni koji su tek pristizali u ovaj grad vjerskog mozaika.[405] S druge strane, ona simbolička i negativna konotacija Tašlihana, kada već i ne bude utemeljena na stvarnoj moći, biće dugo biti prisutna u svakodnevno političkom govoru, tako da će je se doticati i opoziciona štampa tokom političkih razračunavanja i u doba Kraljevine SHS.[406]

---

krojača. Druga je manufakturna mladog, iskusnog Srbina Dušana Srškića pod fimom Jovanović i Srškić.“ – Sarajevo napreduje, *Bosanska vila*, br. 17. i 18., 30. septembar 1904, 334. „U nove trgovine imamo zabilježiti manufakturnu radnju Despića i Stojkanovića, preko puta od Srškića i Jovanovića. U toj novoj trgovini moći će se nabaviti sve bezistanske stvari sa onom istom cijenom kao i u bezistanu. Ova je trgovina otvorena samo da se navikne naš svijet pazarivati kod svoga, mjesto da ide tuđinu. Druga je radnja gotovog odijela muškog i ženskog Maksima Prnjatovića, koja je otvorena odmah do stare njegove manfakturne radnje. Treća je radnja starog i dobro poznato trgovca namještaja Petra Vekića, a četvrta je nova srpska firma u toj ulici stare i poznate zlatarske radnje Jove Mitričevića.“ – Nove srpske trgovine u Sarajevu, *Bosanska vila*, br. 19. i 20, 30. oktobar 1905, 318.

[402]Tašlihan je bio u stvari istovremeno i han i bazar, sagrađen voljom velikog vakifa Gazi Husrev-bega, „nekih 60 koraka“ od najveće gradske džamije i tik uz najveći bezistan, sa dućanima, magazama i štalama oko čevrtastog dvorišta koji je krasio sebilj sa više česmi, te sa sobama za goste u početku na dva sprata. Građen rukama dubrovačkih majstora svojevremeno je bio obitavalište mnogih trgovaca, za čije je potrebe bila namjenjena i carinarnica, smještena u istom prostoru u XVI i XVII stoljeću. - [402] B. Zlatar, Zlatni period Sarajeva, *Prilozi historiji Sarajeva*. Radovi sa znanstvenog simpozija Pola milenija Sarajeva održanog 19. do 21. marta 1993. godine, Sarajevo, 1997, 58; B. Zlatar, *Gazi Husrev beg*, 131. Prema pregledu vlasnika iz 1889. godine, prilikom priprema za renoviranje, ustanovljeno je da „u građevini je bilo 180 lokaliteta i to u prizemlju 143 ... na spratu 37, a ukupna površina tih lokaliteta iznosila je 3.354,90 ^{m2} (prizemlje 2.307,7 ^{m2} i prvi sprat 1047,70 ^{m2}). Na prvom spratu ubilježen je bio, između ostalih „Manojlo Jeftanović (Adolf Klein) - vlasnici na broju 143 površine 20,29 ^{m2}. Mento Ućuprić (M. Jeftanović Dim.) na broju 144 površine 19,22 ^{m2}. M. Jeftanović na broju 145 površine 19,07 ^{m2}, a na broju 146 površine 24,02 ^{m2} Fadil-paša (M. Jeftanović). - Vera Štimac, Samija Sarić, Gazi Husrev-begov Bezistan i Tašlihan u Sarajevu, 1889-1890, *Anali Gazi Gusrev-begove biblioteke*, knjiga XXI-XXII, Sarajevo, 2003, 102, 111.

[403] „Kada je princ Eugen popalio Sarajevo 1697., znatno su stradale obje zgrade, a za požara 1832. rastopio se olovni krov na njima te je potrošeno u nove krovove za olovo na bezistanu 27.000, a na Tašlihanu 24.750 groša. Tada je Tašlihan nešto proširen, te je za to potrošeno 20.750 groša.“ - Hamdija Kreševljaković, Esnafi i obrti, 18.

[404] Alija Bejtić, *Mali urbanizam Sarajeva, Hotel „Stari grad“,* Oslobođenje, Sarajevo, 1974.

[405] “Svi bosanski gradovi toga doba duhovno su pretstavljali tri grada, a odgovarajući trima verama, ali je Sarajevo pretstavljalo najmanje pet, jer je trebalo dodati još i jevrejsku veru i doseljeničku kastu. Pored toga, svaka vera je imala najmanje dve odvojene društvene sredine koje su odgovarale društvnom položaju njenih članova. Kod Srba je ta podela bila označena geografski – gospodarski Tašlihan i plebejska Varoš sa Potokom i Pirušom.”- Nikola Stojanović, *Mladost jednog pokoljenja*, 9.

[406] Savez zemljoradnika u tekstu „Biračima sarajevskog okruga“ obavještavaju svoje birače da je stranka sklopila sporazum sa Samostalnom demokratskom strankom u sarajevskoj, travničkoj i mostarskoj oblasti, između

Tik do tašlihana, uz njegove same zidine nikla je jedna zgrada koja je predstavljala moć i ugled sarajevske srpske čaršije, u prkos austrougarskoj civilizatorskoj misiji, iz razoga da se nadvisi dotadašnji način lične prezentacije, ali i pokaže i kolektivni, srpski ekonomski i politički status u gradu - izgrađen je prvi tada moderni hotel u „drvenom Sarajevu“ pod imenom *Evropa,*[407] u vlasništvu Gligorija Gliše Jeftanovića.[408] „Zenđil Sarajlija“ (bogat Sarajlija), kako ga tim povodom naziva zvanični list, podigao je zdanje koji će biti dugo godina simbol modernizacije grada, ali i mjesto okupljanja sarajevske srpske čaršije, ali uz to je i ulica sa zapadne strane hotela nosila njegovo ime.[409] Od zadnjeg zdanja stare orijentalne čaršije, bezistana i ruševina tašlihana, Jeftanovićeg hotela i istoimene ulice do “nove” saborne pravoslavne crkve, na prostoru od nekih 200 metara nizale su se kuće i dućani srpskih trgovaca i drugih bogatih građana. Prostor između ulice u kojoj se nalazio hotel i njoj paralelne, glavne sarajevske ulice Ferhadije, koja se također punila novim arhitektonskim zdanjima, bio je najvažniji i najživlji dio grada, u kome su hotel *Evropa* i tašlihan ostali

---

ostalog i zato što je „potrebno zmiju u glavu tući. Sarajevski Tašlihan mora se skinuti sa grbače i seljaku i školovanom čovjeku, i čestitom trgovcu i poštenom zanatliji“ - *Težački pokret,* br. 155, 7. septembar 1927, 1.

[407] Opis hotela pružio je gradski hroničar na sljedeći način: „ Izmilila je poslije dužeg vremena kuća g. Gliše Jeftanovića, iz zemlje, te sad na mramornom temelju raste na očigled. Solidna građa ove zgrade neka posluži mnogima za uzor. Jer, gradi, brate, što god ljepše može. Od studenog kreča i kamena. Od kamena nikom ni kamena. Stajaće mu hiljadu godina". - *Bosanskohercegovačke novine,* br. 56,14. jula 1881, 3.

[408]Jeftanović je 23. oktobra 1880. većim dijelom prostor za hotel kupio od Jefte Jelića, uglednog sarajevskog trgovca, pripadnika trgovačke porodice po kojoj i danas u Sarajevu nosi naziv jedna ulica, za 15.000 forinti. Na tom prostoru se u tom momentu nalazila jedna izgorjela kuća i han. - HAS, fond: Jeftanovići (O-J), kut. 3, dok. br. 731.

Plac je prije gradnje proširio kupovinom još dvije magaze: „1890. 4/16 januar. – Kvita porez. ured u Sar. od plaćene prenosne pristojbe, na kupljene 2 magaze u Tašlihanu pri zemlji od strane hotel Evrope od Avlije za f. 1500 obadve, od Danijel A. Saloma iz Trijesta črez Salomon I. Saloma u Sarajevu – pristojba f. 30 plaćena“ - HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 2490. I u kasnijim godinama je proširivao prostor za hotel: „11/maj 1895. – Namira porez. ureda od plaćene prenosne pristojbe f. 21. 20 na kupljene 2 magaze pri zemlji u tašlihanu od strane Hotela Evrope za for. 1065 na licitaciji od Savića“ – HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 2493.

Planirani tekst za tablu na hotel Evropi glasio je: „Kronika – Ovo zdanije nalaze više ovog nadpisa podiže Gligorije M. Jeftanović sin blaženopočivšeg Manojla Jeftanovića koji je kao Srbin pravoslavne vjere bio veliki mecenat svima srpsko narodnim ustanovama u Sarajevu i koji je se rodio i živijo 87 god. sretno u Sarajevu. – Podizanje ove zgrade bi pri okupaciji Bosne od Austrougarske Monarhije, te što do danas ne bješe ovoj zgradi ravne u Sarajevu, nego ova biti će prva i najljepša stavlja ovu kroniku znanja radi budućim vjekovima snovatalj ove zgrade pomenuti G. M. Jeftanović, trgovac koji je kao i otac mu Srp. Prav vjere i narodnosti preuzima podpomaganje opšte narodni ustanova. Također rođen u Sarajevu u starosti svoje 42.-ge godine. 11. maja 1881. godine u Sarajevu.“– HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 2347.

Mada nije sigurno na osnovu čijeg je projekta hotel sagrađen, pominje se najčešće kao projektant Karlo Pařik (1857-1942), koji je bio nadglednik radova 1911. godine. – HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 2497.

Pařik je, među ostalim zdanjima koja su karakteristična za Sarajevo, autor projekta za veliku srpskopravoslavnu mušku i žensku školu, u stilu kasnog renesansa, u kojoj je danas smješten Ekonomski fakultet. – Nedžad Kurto, Arhitekt Karlo Pařik (1857-1942), *Radio Sarajevo Treći program*, god. XVI, april-septembar, 60/1988, 395.

Hotel je 1911. godine nadograđen sa trećim i četvrtim spratom, što je G. Jeftanovića koštalo 125.000 K, te je uvedeno centralno grijanje u tu nadogradnju za svotu od 12.500 K. – HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 2496.

[409] Rješenjem općinskog zastupstva ulica u kojoj je hotel nazvana je Jeftanovićevom, a na prijedlog Mehemd-bega Kapetanovića je na sjednici od 12. februara 1883. godine gradsko vijeće izdalo i zahvalnu diplomu za podizanje te “krasne zgrade” i u tu svrhu votiralo trošak od 100 forinti.

sinonimi za djelovanje i promociju sarajevske srpske čaršije. U ovom prostornom okviru ova tradicionalna grupa djelovala je i u vrijeme Kraljevine SHS.

Nova država 1918. godine donijet će novu dinamiku, mada sigurno ne toga ritma kao što je vladao u drugim evropskim gradskim centrima, uvođenjem promjena i u računanju vremena, tzv. „francusko" ili „parisko vrijeme", odnosno „brojanje satova od 1 do 24" je uspostavljeno 1. maja 1919. godine.[410] Ova naizgled mala promjena stanovništvu Sarajeva je nekako teško pala. „Teško ide kad čitaš da željeznica polazi u 23 sata, mora se odbiti 12 i raditi prstima. … Sve je nekako čudnovato, dok se svijet ne navikne. Ali ima jedna dobra stvar. Ne može se više niko izgovarati, da je mislio na vrijeme prije podne, ako je obećao nešto ispuniti po podne. Ne pada snijeg da pomori svijet, pa i ovo novo vrijeme ima dobrih strana." [411]

Na vrijeme, koje se „svakodnevno daje bežičnom telegrafijom iz Pariza", oslanjala su se dva voza koja su vezala Sarajevo, jedan sa sjeverom i jugom i saobraćala na relaciji Bosanski Brod – Zelenika[412] uskotračnom prugom[413] u dužnini od 538 km i drugi koji je vezao Sarajevo sa Vardištem,[414] takozvanom Istočnom prugom u dužini od 140 km.[415] Uz vozni red stajala je krajem 1918. godine i informacija da „ovi vozovi voze samo uslovno i mogu se vazda opozvati. Putnici nemaju nikakva prava na naknadu, ako bi možda vozovi izostali."[416] Kašnjenje, ta za Bosnu i Sarajevo često isticana osobenost, bila je konstanta i upravo upadno iznenađujuća za sve koji bi prešli Savu i zaputili se prema glavnom bosanskom šeheru. Ako ne bi koristili vozove, putnici za Sarajevo mogli su ići makadamskim putevima, gotovo

[410] *Srpska riječ*, br. 22, 29. mart /11. april 1919, 5.
[411] *Srpska riječ*, br. 60, 23. maja/5. juni 1919, 5.
[412] Bos. Brod – Doboj - Zenica – Lašva - Sarajevo – Konjic - Mostar – Buna – Žitomislići – Šurmaci – Dretelj - Čapljina – Gabela - Hutovo - Ravno – Zavala – Hum – Uskoplje - Cavtat – Čilipi – Gruda – Sutorina – Igalo - Hercegovci – Zelenika
[413] Za prugu je egipatski „uvaženi princ Muhamed Ali-paša, brat Njegove ekselencije kediv Abas-paše II" na svom proputovanju po Bosni ostavio bilješku u svojim sjećanjima i naveo da je to pruga „kakvu mi imamo na poljoprivrednim dobrima". – Muhamed Ali-paša, *Ljetno putovanje u Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo, 2008, 26.
[414] Sarajevo – Bistrik – Pale – Koran – Prača – Renovica – Ustiprača –Goražde –Međeđa - Višegrad – Jagodina - Dobrun – Vardište
[415] Ova pruga se smatra jednom od najskupljih, jer joj je trasa položena kroz veoma teške kamenite terene i klisure. Na toj pruzi izgrađeno je 99 tunela, napravljen veliki broj propusta i potpornih zidova. Jedan kilometar te pruge koštao je 450.000 zlatnih kruna, a ukupna cijena pruge 75 miliona zlatnih kruna. Dužina pomenute Istočne pruge iznosila je 161,5 km, a puštena je u saobraćaj 1906. godine.
„Davne 1938. godine tadašnji ministar saobraćaja Kraljevine Jugoslavije doktor Mehmed Spaho uveo je saobraćajni motorni voz na relaciji Beograd-Sarajevo-Dubrovnik. To je bio izuzetno udoban voz, bez gareži i dima, a putovanje od Beograda preko Sarajeva do Dubrovnika bilo je znatno skraćeno. Evropske turističke agencije u svojim programima i ponudama putovanja kroz BiH nudile su kombinovane prevoze željeznicom, diližansama i fijakerima. I ova pruga je bila dio aranžmana i pružala je turistima nezaboravna putovanja kroz krajolike Bosne i Hercegovine". – Ajdin Fevzija Braco, Trasa uz riječne tokove (2), u feljtonu: Historija željeznica Bosne i Hercegovine, *Oslobođenje*, br. 21.861, god. LXIV, 23. novembar 2007, 42.; A. Fevzija Braco, Izlazak na granicu (4), u feljtonu: Sto godina uzanih pruga u Bosni i Hercegovini, *Oslobođenje*, god. LXV, br. 22.084, 3. juli 2008, 44.
[416] *Narodno jedinstvo*, br. 30, 2. decembra 1918, 4.

neprohodnim, jer drugih dugo nije bilo**,** te konjskim kolima ili fijakererima stizati na odredište. Situacija se do II svjetskog rata samo blago popravljala,[417] što je uvijek bilo meta kritike dobronamjernih, ali realnih posmatrača, jer je novac uvijek ulagan u druga područja.[418] Ulice Sarajeva, samo u strogom centru asfaltirane,[419] nisu također nudile sliku pokrajinskog centra kakva bi trebala biti, niti su se takve ceste tokom cjelokupnog međuratnog perioda pojavile da bi ga povezale sa drugim krajevima.[420] To su odlučili da zanemare vozači automobila koje je komentator u dnevnom listu ogorčeno ovjekovječio: „Pasionirani automobilisti i neka gospoda koja hoće da se svakako pred publikom pokažu u autotaksiju, zaredali su da se za vrijeme korza šeću u kolima Strossmajerovom i Kralja Petra ulicom. Znam da im je to odavna dozvoljeno, pa i ne mislim da zagovaram novu policisku naredbu, kojom bi im se to zabranilo. Jer pretpostavljam, da u izgrađenog i savjesnog građanina koji može da živi bez policijskih recepata, imade još toliko svijesti i uviđavnosti, da ne bez krvave potrebe gurati svoj (ili tuđi) auto kroz guste redove građanstva, izlažući opasnosti sebe i šetaoce.“[421] Potreba za automobilskim prevozom ogledala se i u činjenici da je Sarajevo 1936.

[417] Otvara se automobilski saobraćaj na pruzi Sarajevo-Mostar-Dubrovnik - gdje se skraćuje put za čitavih 8 sati. - *Jugoslovenska pošta*, br. 263, 7. april 1930, 5.

[418] U vrijeme Drinske banovine, februara 1937. prijedlog plana obnove i izgradnje cestâ predviđao je nesrazmjerno ulaganje: na srbijanskom dijelu banovnine iznos od 12,400.000 dinara, dok je za bosanski dio banovine predviđeno ulaganje od 10.000 din.

„Ban piše M. Stojadinoviću 10. feb. 1937. godine - Povodom Vašega pisma a u vezi molbe narod. poslanika g. Miloja Rajakovića, čast mi je izvestiti Vas da sam prilikom specifikacije zajma od 30 mil. dinara predvideo na prvom mestu puteve na koje ste mi ranije skrenuli pažnju, a koje iz redovnih tako neznatnih budžetskih kredita ne bi mogo izraditi.

Tako sam raspodelio na izradu puta.

I Na srbijanskom delu puta ukupno 12, 400.000 din.

II Na bosanskom delu banovine ukupno 10,000 i to:

1. Sarajevo - Kobilja Glava - Krivogovci – 1,5 mil
2. Sarajevo – Vraca - Vojkovići – 1,5
3. Semizovac – Olovo - Kladanj – 4
4. Visoko – Kakanj - Zenica – 2,5
5. Kiseljak - Kreševo – 300.000
6. Kladanj - Vlasenica 200.00

Sem ovoga predviđene su i u banovniskom budžetu za 1937/38. god. znatne sume, tako da se nadam, da će sve glavne saobraćajne arterije, koje banovina izgrađuje, u ovoj godini biti većim delom potpuno izgrađene. ... teški putevi i tereni kao: Semizovac- Kladanj, Visoko –Zenica, Bajina Bašta – Višegrad (bosanski deo)“ – ABiH, fond Milana Stojadinovića, fasc. 48, dok. 314.

Zajam u iznosu od 30 mil dinara je bio odobren 8. juna 1937. – ABiH, fond Milana Stojadinovića, fasc. 48, dok. br. 340.

[419] Asfaltiranje ulica je započeto 1901. godine i to najprije oko katedrale, a nakon 1906. godine je obuhvatilo i usko područje samog centra grada. Za većinu ulica je ipak primjenjeno kaldrmisanje granitnim kockama.

[420] Izvještaj u vezi dopisa Danskog Poslanstva za podatke o asfaltnim cestama u Drinskoj, Vrbaskoj i Zetskoj banovini (rukopis – op. a.)

ad 1) ne postoji izvedene asfaltne ceste bilo kakve vrste

ad 2) isto tako nisu predviđene niti u projektu nikakve ceste od asfalta za gornje banovine. Ove podatke dobio sam usmeno u Kr. Banskoj Upravi. … (potpis) Baylon, 17. 7. 1935 – Pismo Baylona Vojislavu Besaroviću, počasnom danskom konzulu. - HAS, BV-66, kut. 3, dok. br. 38.

[421] *Večernja pošta*, br. 2821, 6. novembar 1930, 5.

godine imalo 6 taksi stajališta: „iza katoličke katedrale, u Ćemaluši, Sokolskoj ul., kod Pozorišta i na ulazu u Kralja Tomislava ulicu, sedmo je na željezničkoj stanici.“[422]

Avionski saobraćaj, još luksuzniji od automobilskog, uspostavljen je 1930. godine, naravno samo za izuzetne i malobrojne putnike.[423]

Tramvaj, kojim se Sarajevo toliko dičilo, kao prevozno sredstvo koje je u Evropi prvo bilo uvedeno u ovom gradu,[424] nije bilo tako lako koristiti, kako se činilo. Opštinski odbornik Marković je maja 1919. godine primjetio: „pao je prijedlog u prošloj sjednici i jednoglasno prihvaćen, da tramvaj staje na pojedinim stanicama. Medjutim, mi znamo da ide kao i dosada tj. na stanicama nešto laganije i tko je vješt skakanju, može da skoči. I tako tramvaj kao prometno srestvo služi djeci, a ne baš onima kojima tramvaj treba. Ljudi koji su slabi na nogama, invalidi, ne mogu tramvaj upotrebljavati.“[425]

Komunikacione veze sa Sarajevom očigledno je bilo najlakše uspostaviti putem telefona. Broj poštâ u Bosni i Hercegovini u doba Kraljevine ostao isti koji je bio i za vrijeme austrougarske uprave – 150, a broj telegrafa smanjen sa 127 na 122 u istom periodu. Broj telefonskih centrala se stalno povećavao da bi uoči II svjetskog rata dostigao cifru od 140, a Sarajevo je svoju prvu automatsku centralu dobilo 1. marta 1936. godine sa 2000 brojeva, sa mogućnošću da se demontira „telefonski aparat onom pretplatniku sa kojega se nepristojno ponaša, ili ako se privatni telefoni po kafanama, hotelima i slično ne ustupe za razgovore od javnog interesa (naprimjer za obavijesti u slučaju požara, poplava i slično)“. Broj korisnikâ telefona se stalno uvećavao, pa je 1929. godine u Sarajevu korišteno 999 telefonskih aparata, da bi uoči rata ovaj broj iznosio 2069, a usluge za ovaj luksuz korisnici su plaćali u početku polugodišnju, a kasnije kao kvartalnu pretplatu. Ko nije posjedovao telefon mogao je koristiti nekoliko javnih

[422] *Jugoslovenska pošta,* br. 2008, 8. januar 1936, 2.
[423] Avionom od Beograda do Sarajeva – Prvi civilni putnik između Beograda i Sarajeva. – juče, 8. maja u 8 sati i 50 minuta stigao je u Sarajevo iz Beograda privatni avion sa putnicima, iza svečanog otvorenja ovog vazdušnog puta, obavljenog u prošli ponedeljak. Sa avionom je stigao kao prvi i jedini civilni putnik g. dr Jojkić, jer osim njega putovao je samo još jedan vojni avijatičar na putu u Podgoricu. ... udoban avion ima 5 dobrih fotelja, tako da sa pilotom i mehaničarom može primi svega sedam osoba. ... inače preko 16 sati vožnje treba na relaciji Sarajevo-Beograd. – *Jugoslovenska pošta*, br. 290, 9. maj 1930, 4.
[424] „Prva pruga za konjski tramvaj je postavljena 1894. godine, što je putovanje olakšalo i za ljude i za konje. Konji su 1895. godine zamijenjeni električnom energijom i tramvajska pruga je produžena uz obalu Miljacke. Novi električni tramvaj je imao dva odjeljka; manji odjeljak je bio rezerviran za nepušače. – Robert Donia, Fin-de-Siècle Sarajevo: Habsburška transformacija osmanskog grada, *Prilo*zi, br. 32, Sarajevo, 2003, 154.
„Dar gradu Sarajevu. Njeg. Preuzvišenost ministar Ben. pl. Kalaj darovao je gradskom poglavarstvu prugu tramvajsku, koja vodi od prvostolne rimo-katoličke crkve do kolodvora. Osim toga pokonjen je gradskoj općini sav prihod tramvaja od 1895 i 1896. god. U iznosu od 70.000 for. Doista znatan poklon!“ – *Dabrobosanski istočnik*, sv. 3, 1897, 116.
[425] Stenofrafski zapisnik sjednice Općinskog odbora grada Sarajeva od 5. maja 1919. - ABiH, fond ZOP, kut. 44, dok. 4, 43.

govornica.[426] Ipak, broj telefonskih aparata ne govori dovoljno i o dobrim telefonskim vezama. Izvještaj Trgovinsko-obrtničke komore iz 1927. godine upozorava na stalne žalbe korisnika – privrednika, te je iz tog razloga direkcija poštâ i telegrafa, da bi zadovoljila njihove interese, odredila vrijeme za razgovore – dnevno od 10.30. do 11.15 i od 15.45 do 16.30, koji će isključivo služiti samo za poslovne razgovore.[427] Telefonske veze nisu uvijek funkcionisale ni sa Palama, naseljem sa vikend kućama bogatih Sarajlija.[428]

Premda je Sarajevo bilo najprije središte sarajevske oblasti, a zatim Drinske banovine sa svim promjenama u novim političkim i društveno-ekonomskim prilikama. a i pored te zvanične naznake, izgubilo je svoj prijašnji značaj administrativno-teritorijalnog i privrednog centra koji je do tada imalo. Ipak, onih koji su se tu željeli nastaniti bilo je sve više, tako da je u periodu 1918-1941. stanovništvo grada uvećano gotovo za trećinu, te je značajan podatak da su doseljenici iz drugih krajeva činili više od polovine stanovništva Sarajeva.[429]

Do prvog svjetskog rata srpsko-pravoslavno stanovništvo u Bosni i Hercegovini je bilo vezano kmetskih odnosom i time i za selište, nije bilo mobilno „u smislu prelaska iz poljoprivrede u industriju, odnosno iz sela u gradove“ te nije dostiglo „7% svoje populacije nastanjene u gradovima.“[430] Značajne promjene za udio pravoslavnog stanovništva u samom Sarajevu će se desiti u vrijeme Kraljevne. Prvi popis iz 1921. godine govori o brojci od 66.317 stanovnika među kojima je 16.468 pravoslavnih, u procentima 24,83%,[431] dakle broj pravoslavnih se za nešto više od deset godina gotovo udvostručio. Istina, u ovom broju i procentu se ne može razlučiti tačan broj srpskog stanovništva, budući da su pod istom konfesionalnom naznakom navedeni i Rusi, čiji se broj nakon rata uvećao u Bosni i Hercegovini, naročito u njenim gradovima. Nezvanični popis, koji su proveli đaci, pa prema tome treba imati rezervu, nudi nešto veći broj pravoslavnih, pa je registrovao februara 1919. godine za sam grad 58.582 stanovnika i 9.438 pravoslavnih, među koje nisu uračunati srpski

[426] *Bh Telecom Sarajevo 2005*, Dioničko društvo Joint Stock Company Sarajevo, 2005, 26-30.
[427] *Izvještaj o privrednim prilikama i radu komore u god. 1927*., TOK za BiH, Sarajevo 1928.
[428] *Izvještaj o privrednim prilikama i radu komore u god. 1930.*, TOK za BiH, Sarajevo 1931.
[429] „Zvanična statistika pokazuje da su 1931. godine migranti činili 43.381 odnosno preko 55% gradskog življa“. – Budimir Miličić, *Radnička klasa Sarajeva 1919-1941*, Sarajevo, 1985, 95.
[430] Iljas Hadžibegović, *Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća*, 22.
[431] Po popis stanovništva od 31. januara 1921. god. bilo je još u Sarajevu:

muslimana	22.474
rimokatolika	19.242
grkokatolika	160
jevreja	7.458

Definitivni rezultati popisa stanovništva, Kraljevina Jugoslavija, Sarajevo, 1932.
U isto vrijeme je u sarajevskoj oblasti, koja se podudarala sa nekadašnjim sarajevskim okrugom, živjelo jedno ruralno more od 287.214 stanovnika.

oficiri i vojnici, a ni njihove familije. Ovaj popis je donio podatak i o tome da u gradu ima 3.612 žena više nego muškaraca.[432] Gradsko poglavarstvo Sarajeva imalo je u okviru opštinske kancelarije i statistički ured, koji je prikupljao podatke o stanovnicima grada. Jedan takav popis gradske opštine Sarajevo iz novembra 1925. godine donio je podatke da je u opštini prisutno 64.420 stanovnika, od toga 24.209 muslimana, 14. 062 pravoslavnih, 17.816. katolika, 7.858 jevreja i 475 ostalih.[433]

Posljednji zvanični popis u Kraljevini iz 1931. godine donio je podatak o 78.173 stanovnika Sarajeva od kojih je 18.630 pravoslavnih ili 23,83.[434]

Tabela 1.: Pravoslavni u Sarajevu 1910., 1921., 1931. godine:

	1910. god.	1921. god.	Promjena 1910.-1921.	Procenat %	1931. god.	Promjena 1910.-1931.	Procenat %
Sarajevo	8.450	16.468	+ 8.018	+ 94,9	18.630	+ 10.180	+ 120,5

Tend uvećanja srpskog stanovništva se nije nastavio u drugoj deceniji Kraljevine, ali je uvećanje pravoslavnih u prvih trideset godina XX st. izraženo sa značajnih 120,5%.

[432] Prema ovom popisu bilo je 27.385 muškaraca i 30.997 žena. - *Srpska riječ*, br. 7, 9/22. mart 1919, 3.

[433] Popis gradske opštine Sarajevo – novembra 1925. - *Narodno jedinstvo, IIustrovani zvanični almanah-kalendar Drinske banovine za budžetsku 1930/1931. godinu*, god. prva, Kraljevska banska uprava Drinske Banovine, Sarajevo, 1939, 194.

[434] Po popisu bilo je u gradu 29.649 muslimana i 21.372 katolika, te 7.637 „Jevreja i ostalih". - *Definitivni rezultati* popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, knj. II, Prisutno stanovništvo po veroispovesti, Beograd, 1938.
Štampa je donijela i svoj komentar popisa: „Sarajevo ima 72.683. stanovnika bez vojske - od toga broja ženski 37.092, a muški 35.591: što znači da ima 1501 više ženskih nego muškaraca. I pri popisu koji je vršen 1925. od Gradske opštine konstantovalo se da u Sarajevu ima 772 ženske više od muškaraca. Prosječni godišnji porast stanovništva od 1921-1925. bio je 823, a od 1925. do danas 1540. osoba. ... Da Sarajevo imade bar za polovinu veći teritorij nego što ga sada ima, spadao bi među tri najveća grada Jugoslavije". – *Jugoslovenska pošta*, br. 591, 27. april 1931, 3.

Tabela 2.: Pravoslavni u bosanskohercegovačkim gradovima 1910., 1921., 1931. godine:

	1910. god.	1921. god.	Promjena 1910.-1921.	Procenat	1931. god.	Promjena 1921-1931.	Promjena 1921.-1931. u procentima	Promjena 1910-1931
svega:	56.184	68.345	+12.161	+21,64	172.068	+103.723	+251,76	115.884

Da nije samo pravoslavno stanovništvo tražilo rješenja za svoju egzistenciju u gradskoj sredini uočava se sa procentom pravoslavnih, koji se neznatno umanjio (sa 24, 83% na 23,83%) u samom Sarajevu između popisa 1921. i 1931. godine, dok se na nivou Bosne i Hercegovine postotak pravoslavnih u gradovima od 22,9 % 1921. godine popeo na 30,7% 1931. godine.[435]

Tabela 3.: Pravoslavno stanovništvo u Sarajevu, gradovima BiH, te učešće pravoslavnog stanovništva u cjelokupnom gradskom stanovništvu u BiH:

god.	br. stan. u BiH	br . stan. u bh. gradovima	br. pravoslavnih u bh. gradovima	Procenat pravosl. stan. u gradskom stan.	br. pravoslavnih u Sarajevu
1921.	1.890.440	297.859	68. 345	22,9	16.468
1931.	2.323.555	559.224	172.068	30,7	18.630

[435] „To je imalo za posljedicu da se pravoslavni živalj u gradskim opštinama uvećao za dvadesetak godina za 206% u ukupnom stanovništvu bosanskohercegovačkih gradskih opština, a u gradskim strukturama 1931. godine činili su procenat veći za 10,57% u odnosu na 1910. godinu“ – S. Brkljača, Stanovnici bosanskohercegovačkih gradova, 99. Izračunavanja na osnovu popisa iz tabelâ 1 i 2. ljubazno mi je ustupila kolegica Seka Brkljača.

Treba primjetiti da su vjersku strukturu Sarajeva pratile ogromne promjene sa smjenama državnih sistema u čijem je sastavu bio ovaj grad.[436] Impulsi za demografsku izmjenu gradske strukture mogu se tražiti u nekoliko elemenata. U prvom redu rat je izazvao opšte pomjeranje stanovništva na prostoru čitave Bosne i Hercegovine,[437] pa je određeni broj stigao i u Sarajevo. S druge strane, tokom rata, a posebno nakon njega stranci su napuštali grad, što je imalo svoje političke i ekonomske kako uzroke, tako i posljedice. Dalje, uz prirodna migraciona strujanja pobuđena iz ekonomskih interesa gradskog okruženja, uobičajna za sva gradska središta i prirodni priraštaj, ipak Sarajevo mora da se svrsta u onaj statistički okvir po kome je Bosna i Hercegovina sa stopom urbanizacije od svega 1,05% za više od deset godina i sa 84,2% seoskog stanovništva bila područje u kome je udio gradskog stanovništva u ukupnom stanovništvu države iznosio poraznih 2,55 %.[438]

Tabela 4.: Priraštaj stanovništva u Sarajevu od 1910. do 1931. godine[439]

[436] Podaci osmanskih popisâ bili i nepotpuni i približni zbog popisa samo muških glava, a prvi popis koji je dao takve podatke o broju stanovnika Sarajeva bio je iz 1851. godine i organizovan je za vrijeme Omer-paše Latasa. Popis Omer paše Latasa – popisana samo muška lica, ali se jednostavnim podvostručenjem dobije ovaj opšti broj:

muslimana	15.244	72%
pravosl i katol	3.814	18 %
jevreja	1.714	8%
cigana	330	2%
svega	21.102	

Pravda, br. 18, 19. juna 1936, 3

Nepreciznost iskazanog broja stanovništva dobivena ovim popisom uzrokovala je i dodatno činjenica, da se ispred njegove vlasti i popisa stanovništvo sklonilo oko 2.500 do 3.000 duša, kako navode hroničari, a sām popis nudi podatak o 20.000 stanovnika, od kojih je 15.200 muslimana, 3.700 krštenih duša i 1.100 jevreja. Kako tadašnji popis nije razlikovao pravoslavne od katolika, diferencijacija se mogla dobiti u oficijelnim statutima katoličke crkve publikovanima za Bosnu Srebrnu 1865. godine i prema njima je u Sarajevu bilo samo 239 katolika. - *Jugoslovenska pošta*, god. III, br. 535, 4. mart 1931, 8.

Ostali su hrišćani po tom popisu, dakle, većinom bili pravoslavci, njih 3.461. Broj katolika se u Sarajevu za šezdeset godina kasnije, prema četvrtom, posljednjem popisu iz 1910. za vrijeme austrougarske Monarhije povećao na cifru od 18.035 (35%), dok se postotak muslimana sa 72% smanjio na 35,56%.

[437] Iz istočne Bosne „izbjeglo je u druge krajeve 42.218 lica (Muslimana 37.294, Srba 3.319, Hrvata 887, Jevreja 718), kao i Muslimana iz Sandžaka, dok je evakuisano 41.716 lica, od toga Srba 21.048, uglavnom prisilno, u zapadnu Bosnu, Muslimana 14.751 lica, Hrvata 3.196, i Jevreja 2.904, što ukupno iznosi 91.236 izbjeglih i evakuisanih lica. Razoreno je i spaljeno više hiljada stambenih i gospodarskih zgrada te opljačkana i uništena pokretna imovina. – Ilijas Hadžibegović, Bosna i Hercegovina u Prvom svjetskom ratu i njen ulazak u zajedničku jugoslavensku državu Kraljevinu SHS, *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, Sarajevo, 1998, 228.

[438] Seka Brkljača, Stanovnici bosanskohercegovačkih gradova, 85.

[439] „Od 66 gradova u BiH njih 41 imaju manje stanovnika u 1921. godini nego 1910., a samo 25 gradova pokazuje uglavnom neznantan porast koji u odnosu na desetogodišnji period predstavlja ne samo stagnaciju u populacionom razvoju nego i nazadak koji u ovako velikim brojem u ukupnom broju gradova pokazuje u prosjeku stanje deurbanizacije.“ – S. Brkljača, Stanovnici bosanskohercegovačkih gradova, 86, 88.

	1910. god	1921. god	Promjena	Procenat %	1931. god.	Promjena	Procenat %
Sarajevo	51.919	66.317	+ 14.398	+ 27,7	78.173	+ 11.856	+ 17,9

Stoga i pored početnog impulsa useljavanja (9,1 stanovnik u jednoj kući), u Sarajevu ne dolazi do radikalne promjene u socijalnoj strukturi jer se agrarna većina samo prelijeva na gradske ulice, ne mijenjajući svoj socijalni profil, tako da u gradu, uz „sitno-zanatlijsko-trgovački elemenat“ ostaju još uvijek aktuelni nosioci tradicionalizma i s druge strane masa siromašnog, proleterizovanog stanovništva.[440]

Popisivači su tokom vršenja popisâ imali dosta problema sa svim slojevima stanovništva, sa novim, ali i sa starosjediocima. „Početkom popisa neobavješteno stanovništvo se na periferiji pokazalo kao veoma nepovjerljivo. Ljudi su počeli sakrivati i novac i odijelo i kokoši uopće sve što bi bilo od vrijednosti. Tek na uporno razjašnjavanje popisivača bili su skloni dati sve podatke. Ozbiljnijih nesporazuma bilo je u centrumu varoši, i to kod inteligentnijeg dijela stanovništva, koji su popisivačima pravili nepotrebne i upravo nerazumljive zapreke i poteškoće. Pretpostavljalo se da će barem onaj vrlo pismeni svijet shvatiti značaj i važnost popisa po našu državu“.[441]

Da bi se ipak mogao kontrolisati priliv novih stanovnika grada, gradska opština i u njima prisutni članovi srpske čaršije osiguraće se zadržavanjem jedne „retrogradne privilegije koja je pravno segrerirala stanovništvo na domicilno i strance“. Koristeći staro, austrougarsko komunalno zakonodavstvo (Zakon o upravljanju gradskim opštinama od 16. aprila 1907.) na osnovu koga grad pravno predstavlja „opštinu građana“ sa posebnim pravima i obavezama, ali i privilegijama za rođene u gradu ili posebnim prijemom zaslužene pojedince, nasuprot mogućoj definiciji „opštine stanovnika“, gradska vlast je sačuvala pravo upravljanja gradom isključivo za jednu zatvorenu i povlaštenu grupu, „težeći da zadrže što duže i potpunije organizaciju opštine građana na čisto korporativnoj bazi. Ta tendencija će ostati trajna osobina svih gradskih uprava ne samo bosanskohercegovačkih gradova nego i predstavnika ostalih gradova u državi u vrijeme kraljevske Jugoslavije.“[442] Zavičajno pravo postaće Vidovdanskim ustavom 1921. godine i ustavna kategorija, da bi sa propisima o stalnim biračkim spiskovima i Uredbom o izboru opštinskih vijeća u Bosni i Hercegovini od 26. decembra 1927. godine

[440] O smanjenju plata i padu troškova života u Jugoslaviji. – Vesna Aleksić, *Banka i moć*, Beograd, 2002, 111.
[441] *Jugoslovenska pošta*, br. 578, 23. april 1931, 2.
[442] S. Brkljača, Stanovnici bosanskohercegovačkih gradova, 63.

ova pravna formulacija bila donekle ublažena, ali suštinski zadržana i sa Septembarskim ustavom 1931. godine, te posljedično i Zakonom o opštinama iz 1933. godine i Zakonom o gradovima iz 1934. godine, što je Savez gradova Kraljevine svesrdno podržavao, a gradska uprava Sarajeva je još „27. februara 1928. godine zaključila da treba „energično spriječiti naseljavanje u Sarajevo onih koji nisu materijalno obezbjeđeni“, jer je podjela potpora, milostinje, po njima inicirala veći priliv stanovništva koje dolazi sa svih strana“.[443] Stara urbana vodeća struktura nastoji sve vrijeme da im ospori prava građanstva i da odluke u upravi i one komunalne prirode donosi bez učešća novog stanovništva. Nove okolnosti u gradu nisu mogle nikako odgovoriti na nekadašnje molitve bogu koje je, kako se pričalo, upućivao veliki vakif Husrevbeg, koji je ostavio brojne zadužbine: „Kogod u Sarajevo došao u opancima, neka iz njega izađe u čizmama.“[444]

Suština odbrane od „novih“ i „došla“ morala bi se svesti na tvrdokorno nastojanje „starih“ Sarajlija u očuvanju privilegijâ nad upravom grada, u nadzoru nad brojem stanovnika, njihovoj djelatnosti, te usmjeravanju toka novca. Osim toga, zadržavanjem prava dodjele zavičajnosti mogli su da kontrolišu, zajedno sa upravnim vlastima, postavljanje činovništva u javnim ustanovama,[445] eventualno uklanjaju nepodobne bilo politički, bilo strance kao ekonomske konkurente, bilo izazivače nereda, izgrednike raznih vrsta. U tim okolnostima uvijek je postojala mogućnost odstranjivanja iz grada i iz ličnih motiva, zbog diskrecionog prava članova vijeća ili međusobnog grupnog djelovanja u pravcu ostvarivanja grupnog interesa unutar gradskog vijeća.

Pojedini segmenti ovog napora izgleda da nisu bili dovoljno efikasni. Ako se i mogao kontrolisati pravni status stanovnika grada, nije bilo moguće kontrolisati njihov stav prema gradu, njihov odnos prema, za njih, novom ambijentu. Ogorčen ponašanjem novopečenih građana srpski dnevni list će pod naslovom „Homo novus“ javljati kako građani „bacaju smeće kroz prozor na ulicu u Sarajevu“,[446] pa kako to neće uroditi plodom komentari ogorčenog novinara će postati duži. „Sarajevska čistoća. Kod nas kao da je sve pošlo sunovrat. Stranci koji dolaze u naš šeher Sarajevo, mogli bi lako pomisliti da su negdje u

[443] S. Brkljača, Stanovnici bosanskohercegovačkih gradova, 70; tabela Priraštaj stanovništva, 85.
[444] Dr. Jovan Kršić, Sarajevo u borbi za njegov kulturni izraz. – *Jugoslovenska pošta*, br. 1970, 20. novembar 1935, 3.
[445] Kako se revnosno o tome vodilo računa govor i Izvadak iz zapisnika plenarne sjednice pomoćnog savjeta gradskog komesara do 15. XI 1927. – Povodom molbi za pravo zavičajnosti u gradu Sarajevu zaključeno je da, državni činovnici, koji su bez imetka i bez jačih veza za grad Sarajevo, da ne budu primljeni u zavičajnu vezu, „ako inaće nemaju zakonske podloge.“ – HAS, fond: Gradsko poglavarstvo grada Sarajeva, dok. br. 38739, 28. novembar 1927.
[446] *Srpska riječ*, br. 14, 19. mart/1. april 1919, 3.

Arnautluku.“[447] Uopšte, stambena kultura baš i nije bila na visini, jer je većinu građana činio „novi, građanski, socijalni tip ... još neizgrađen, pun seoskih atavizama, komunalno nesvestan i urbanistički nedisciplinovan. ... Nedostatak gradskih, komunalnih tradicija na širokom teritorijama naše unutrašnjosti biće jedno od glavnih uzroka što je naš čovek u ogromnoj većini loš, nerazvijen, upravo nikakav građanin“.[448]

U to vrijeme vladala je ne samo za Sarajevo karakteristična stambena kriza,[449] obzirom da je intenzitet gradnje stambenih objekata zavisio od privatne inicijative. Nerentabilnost gradnje nakon rata, a dodatno podržana zakonskim propisima o stanovima i maksimiziranom visinom zakupninâ, koje su još 1929. godine štitile 5.800 zakupaca stanova otežavala je stabilizovanje stanogradnje. Nakon 1918. godišnje su se gradile samo 78 kuće, a u čitavom međuratnom periodu izdato je svega 1.638 građevinskih dozvola, pa je ukupni stambeni fond uoči II svjetskog rata iznosio 9.453 kuća sa 16.492 stana. Sve u svemu, u periodu 1929-1940. u Sarajevu je podignuto manje novogradnji za 1,22 puta nego u Ljubljani, za 4,59 puta nego u Zagrebu, za 6,49 puta manje nego u Beogradu i za 1,32 puta manje nego u Skoplju.[450] Godina u kojoj je izgrađeno najviše stambenih objekata bila je 1929. Te godine donešen je Zakon o stanovima koji je dao izvjesne olakšice i prava kućevlasnicima, što je bio i glavni razlog da se počelo sa gradnjom. Prema statističkim podacima gradskog Građevnog odjeljenja u Sarajevu su god 1929. podignute, odnosno započete sa gradnjom 123 nove zgrade, a izvršno je oko 80 dogradnja i nadogradnja. Najveće i najljepše zgrade koje su počele da se prave te godine bile su Palata Berze rada u Kraljice Marije ulici i Palata filijale Hipotekarne banke u Aleksandrovoj ulici.[451] Dovršene su i pojedine dvospratnice, a pored njih sagrađene su i solidne prizemne zgrade, kao zgrada Srpske trgovačko-zanatlijske omladine u Skenderija ul. 12.[452] A i to što se gradilo ostalo je u očima savremenika, naročito književnika ocrtano sivim tonovima. „Sarajevo između dva rata, u koliko je izgrađivano, građeno je u glavnom prema potrebama i prohtevima jedne sirove i gramzive buržoazije, lišene stvarnog smisla za širu

[447] *Srpska riječ*, br. 37, 25. februar 1920, 4.
[448] Dvorniković Vladimir, *Karakterologija Jugoslovena*, Beograd, 1990, 724, 727.
[449] O stambenim prilikama u Beogradu u isto vrijeme vidjeti: Ljubomir Petrović, Probemi stanovanja u Kraljevini Jugoslaviji 1918-1941, *Istorija XX veka*, br. 1, 2000, 49-64.
[450] B. Miličić, *Radnička klasa Sarajeva*, 197.
[451] Skupocjena gradnja naišla je na kritiku u štampi: „Uzmimo samo Sarajevo kao primjer: palača Hipotekarne banke, veli se, stajala je oko 20 milijuna dinara sa svim mogućim za privredno stanje našega naroda luksuznim uređajima ... (to je) oko 400 solidno građenih i higijenskih malih seoskih domova ... za najmanje 2000 osoba.“ - *Večernja pošta,* br. 3281, 14. maja 1932, 2.
[452] Od dvospratnica kuće g. dr. Branka Kaluđerčića u Karadžića ulici i zgrada g. Mane Šušnjara na ćošku Skenderije i Mažuranića ulice na jedan sprat u kojoj je g. Šušnjar smjestio i modernu pekaru. Sagrađena je i zgrada Kola srpskih sestara u Kralja Petra ulici. Ukupno 5 zgrada na dva sprata. – *Izvještaj o privrednim prilikama i radu komore u god. 1929*, TOK za BiH, Sarajevo 1930.

zajednicu, za stvaralački život sa planom i privređivanjem. Gradilo se u istom klancu, među istim brdima kao i do tada, a sve što je građeno nosilo je pečat dveju ranijih tuđinskih epoha, osmanlijske i austrijske. Drugačije nije ni moglo biti, jer su ponajviše gradili bogati ili odskora obogaćeni špekulanti ili samoživi „privatnici", bez traga socijalnog osećanja i perspektive pred sobom. Istina je da su gradile ponešto i prosvetne, „dobrotvorne" ustanove od sve četiri vere, ali strogo odvojeno, svaka za sebe, budno pazeći da im se pastva, bože sačuvaj, ne pomeša i da se u tom tesnom i, u stvari, ubogom gradu ne udruže svi ljudi u zajedničkim naporima. Jer, kao što je sa divnom ironijom kazala jedna Kočićeva ličnost: „u Bosni i Hercegovini sve se konta i uvažava po vjerozakonu". Takva nesavremena i bedna merila davala su, prirodno, nesavremnu i bednu arhitekturu i ograničenu, malograđansku urbanistiku".[453]

Nestašica stanova uzrokovala je to da mnogi stanovnici Sarajeva, ti tzv. „nikakvi građani" prave i drugu vrstu problema, koji bi se mogli i drugačije tretirati, a to je nasilno otvaranje stanova odmah nakon rata iz kojih su otišli stari stanari i u koje, kako novine pišu, ulaze srpski oficiri sa porodicama, ali i druge pridošlice.[454] Ulazeći u stanove oni slabijeg imovnog stanja prodaju zatečeni namještaj i ostalo pokućstvo, o čemu štampa često donosi informacije. Opšta velika oskudica novca prisiljavala je i vlasnike da na rasprodajama i uz pomoć izvršitelja nude ostatke svoga nekadašnjeg života.

Istovremeno, u poslјeratnoj krizi nedostatak hrane bio je vidljiv na svakom koraku u gradu. Brojno stanovništvo je osiromašilo, a kako ljetine nisu ubirane tokom rata, niti je hrana mogla biti skladištena, mnogi su bili i gladni. Tako da je, na primjer, pravo oduševljenje nastalo sa ponovnom pojavom zemički u gradu. Štampa je to ovako propratila: „Prve zemljičke! Poslije toliko vremena Sarajevo je ovih dana napokon doživjelo prve zemljičke. Ljudi nijesu prosto vjerovali svojim očima. Bili su gotovo zaboravili, kako izgleda taj predpotopni predmet. ... Moral: Jedite zemljičke polako, a ne plaho".[455] Ovakva situacija primoravala je opštinsko vijeće da se u prvom redu posveti i problemu ishrane stanovništva nabavkom najosnovnijih namirnica – šećera, brašna. To niukoliko nije bilo dovoljnoda podmiri potrebe, pa je gradska

[453] Ivo Andrić, Preobražaj jednog grada, *Književne novine*, 20. aprila 1948, 1.
[454] *Srpska riječ*, br. 9, 22. mart 1919; Uzrok ovoj nestašici, za koju, bar za vrijeme rata, nismo nikako znali, u glavnom je u tome što su se u grad doselile mnoge oficirske i podoficirske familije, a ima i izvjestan broj familija koje su se ovdje doselile računajući da će se ovdje bolje prehranjivati nego u kome zabačenom mjestu provincije. Doseljeno je i nešto radničkih i sirotnjskih familija, koje idu trbuhom za kruhom ... U hotelima stanuju mnogi oficiri, koji nemaju drugoga stana, pa čak mnogi stanuju i po nekoliko mjeseci ili čak i godinu dana. Za ukonačište ovih oficira plaća sarajevska gradska opština ..." – *Glas slobode*, br. 77, 2. oktobar/19. septembar 1919, 3.
[455] *Narodno jedinstvo*, br. 51, 22. decembar 1918.

vlada pokušavala da stanovništvo uz pomoć kartica ravnomjerno snabdijeva pojedinim artiklima, kao i da spriječi špekulacije naredbama o maksimiranju cijena.[456] Međutim, novine su pune vijesti o krijumčarenju hrane, malverzacijama sa karticama, švercu i kršenju izdatih naredbi.

Nedostatak hrane uzrokovao je slabu prehranu stanovništva i mnogobrojne bolesti. Sam rat donio je veliku smrtnost stanovništva usljed pjegavog tifusa i španske groznice, ali i nakon njega epidemije nisu prestajale. U zemlji gdje je i deceniju poslije rata „sedam desetina naroda jede samo proju“,[457] skupoća i niska kupovna moć stanovništva stalno su uticali na njegovu ishranu,[458] tako da se potrošnja mesa stalno smanjivala, a Sarajevo proglašavalo „vegetarijanskim gradom“.[459] Čak se ni kvalitetna kafa nije mogla uvijek naći.[460] Uoči II svjetskog rata svi recepti u dnevnim novinama „vrtili“ su se oko krompira, kukuruznog brašna i špageta – i slatki i slani.

Loši higijenski uslovi života stanovništva bili su također razlog širenju raznih bolesti, a štampa je komentarisala, mada nekim drugim povodom, da je Sarajevo jedan nepismena i siromašna sredina „gdje je higijena luksuz.“[461] Izuzev modernizovanog gradskog centra ostatak grada, u periferijskim reonima, više su činile „staje i ćumezi no kuće“, kojima je većinom harala tuberkuloza, naročito u porodicama sa velikim brojem djece, i koji su stajali izvan kanalizacione mreže. Higijenske i zdravstvene prilike su bile upravo strašne u tim siromašnim udžericama.[462]

---

[456] Cijena mesa I klase govedine određena je na 12 kruna, II klase 11 K, III klase 10 K. - *Narodno jedinstvo*, br. 49, 20. decembar 1918. - Maksimiranje cijena za kafane i restorane se nastavilo i u sljedećim godinama. Tako su cijene kafe i čaju dvije godine kasnije bile: kafa 2,5 K, cijena bijele kafe ostavljena ista, samo je u gradskoj bašti i parku Cara Dušana određena bijeloj kafi i malinovu soku sa vodom po 3K, čaj sa limunom 2 K. – *Narodno jedinstvo*, br. 186, 13. septembra 1920.
Čorba je koštala iste godine 3 K, čimbur od 3 jaja 12 K, palačinke 2 komada 12 K, bečki odrezak 24 K ... – *Narodno jedinstvo*, br. 199, 28. septembar 1920.

[457] *Večernja pošta,* br. 3281, 14. maja 1932, 2.

[458] „Stigle trešnje“ – 25 din po kg ... „rijetko ko kupuje kilogram obično ljudi kupe „trofandu“ po nekoliko dinara, da se omrse.“ – *Jugoslovenska pošta*, br. 1804, 10. maj 1935, 5.

[459] Na osnovu pregleda potrošnje mesa 1929. i 1930. godine. - *Jugoslovenska pošta*, br. 561, 3. april 1931, 7.
U to vrijeme objavljivana je u dnevnim novinama sljedeća reklama: „Klavir košta 18.000 din. – kod zastupnika F. Reisner, Sarajevo, Sulejmanova ul. br. 1.“ - *Jugoslovenska pošta,* br.195, 16. januar 1930, 6.

[460] „Kakvu crnu kafu piju Sarajlije. U većini slučajeva, šoljica crne kafe , u kafani, sadrži jedva 50% čiste kafe. ... lonče kafe 2 dinara, a u drugoj 1.50, a u trećoj samo dinar.“ – *Jugoslovenska pošta*, br. 1666, 21. XI, 1934, 4.

[461] U takvoj sredini je mogla da prođe „priča o pokvarenom zapadu, višem duševnom tipu, rasnoj kulturi i obnoviteljskoj misli Istoka.“ - *Jugoslovenska pošta*, br. 236, 5. mart 1930, 5.

[462] „Tu niti ima nužnika niti išta što bi odgovaralo higijenskim propisima života. Stanovništvo u svim predjelima vrši nuždu, štono se kaže „na meraji“, t.j. oko kuće. ... Sitna djeca moraju kod ovakvog stanja zimi izlaziti iz kuće, izloženi svim nepogodama vremena.“ – *Jugoslovenska pošta*, br. 578, 23. april 1931, 2.

Nakon rata se zbog pjegave groznice često zatvaraju škole i mektebi,[463] ali Sarajevo su, kao i ostalu Bosnu morile i druge bolesti, najviše difterija. U listi morbitetne strukture najveći broj zauzima tuberkuloza pluća, tuberkuloza ostalih organa, gripa, venerične bolesti, bolesti krvi itd.[464] Endemski sifilis, karakterističan više za ruralna područja, nije u toj mjeri u samom gradu bio zastupljen da bi bio problem. Ono što je činilo situaciju teškom u poslјeratnom periodu je nedostatak stručnog kadra i osoblja,[465] pa su se željno iščekivali svršeni studenti medicine, školovani na univerzitetima ostalih centara Kraljevine. Vremenom se situacija u dobroj mjeri izmijenila, pa je 1933. godine broj ljekara u Sarajevu iznosio 126,[466] a 1937. godine broj je porastao na 139, raspoređenih u 26 zdravstvenih ustanova.[467] Osnovne su bile, pored štabne vojne bolnice,[468] Opšta državna bolnica, osnovana 1894. godine sa 1.027

[463] *Srpska riječ, br. 12, 16/29. mart 1919.*

[464] Vladimir Stolić, Prilog poznavanju zdravstvenih prilika u Sarajevu između dva svjetska rata, *Prilozi historiji Sarajeva*, Radovi sa znanstvenog simpozija Pola milenija Sarajeva održanog 19. do 21. marta 1993. godine, Sarajevo, 1997, 349-356.

[465] Ljekare se nastojalo privući i platama. Plate doktorima Zemaljske bolnice su bile u sljedećim iznosima: za sekundarne liječnike 2560 K, uz 512 K doplate za neoženje; 768 K za oženjene, ukupno 3672 K, tj. 3928 K; za asistente godišnje 3250 K plate, plus doplatak za oženjene, te za trud 600 K – ukupno 4.500 K, tj. 4825 K, itd. Medicinsko osoblje je još dobivalo potporu za nabavku odijela 1.000 K, te besplatno stan i hranu. - *Narodno jedinstvo*, br. 58, 30. decembar 1918, 4.

[466] Podaci govore da je tada bilo još „11 dentista i dentista-tehničara, 29 zubnih tehničara i 21 diplomiranih nudilja, 51 nediplomiranih, 20 zdravstvenih pomoćnika laboranata i dezinfektora, 32 bolničara, 22 privatnih babica, kao niži i pomoćni profiliran kadar“. – V. Stolić, Prilog poznavanju zdravstvenih prilika, 354.

[467] Pored toga djelovalo je 43 apotekara, 117 diplomiranih i nediplomiranih medicinskih sestara, 20 zdravstvenih pomoćnika, laboranata i dezinfektora, 20 bolničara i 22 babice. – B. Miličić, *Radnička klasa Sarajeva*, 171.

[468] Ova bolnica je dobila naziv Sarajevska stalna vojna bolnica, a prvi upravnik joj je bio potpukovni dr Milan Dimitrijević. – *Narodno jedinstvo*, br. 52, 23. decembar 1918.
Nastanak bolnice vezuje se za vrijeme Topal Šerif Osman-paše, koji je u okviru sprovođenja reforme turske armije počeo izgradnju bolnice 1866. godine. Zajedno sa građanskom bolnicom koja se počela graditi nešto ranije, to su bile jedine dve bolnice na teritoriji Bosne i Hercegovine. Za svoje doba ta turska vojna bolnica je bila građevinski savremeno koncipirana. Sagrađena je na zemljištu od otkupljenih bašči u mahali Magribija i nekoliko kupljenih kuća od porodica Ćankarević, Grbić, Šahmanija i građana Smail-age Badžhanedžije i Buzare Mula Abdije. Locirana je između sadašnje Titove i Kranjčevićeve ulice očuvala je uglavnom svoj prvobitni izgled i pored mnogobrojnih prepravki. Glavni objekat je projektovao makedonski neimar Andrija Damjanov, a gradnju i sporedne objekte vodili su Splićani Moise i Lindarovć. Gradila se od čvrstog materijala veličine 40/60 m². Imala je svoj vodovod i kanalizaciju, što je u to doba bila rijetkost, a u njoj je otvorena i prva savremena apoteka u BiH. Vodili su je vojni turski ljekari koji su bili školovani uglavnom u austrougarskoj monarhiji i primjenjivali u tretmanu bolesnika iskustva evropske medicine. Tu su liječeni isključivo turski vojnici i starešine i nije imala nikakav uticaj na zdravstveno stanje stanovništva u BiH. Nasleđena turska vojna bolnica postala je Garnizonska bolnica broj 25. Godine 1897. ova bolnica se sastojala od dva kompleksa zgrada. Ovaj kompleks je sadržavao glavnu zgradu, oficirsku bolesničku baraku, baraku kuhinje i kupatila, zatim razne male objekte koji su služili kao radionice, magazini materijala i sl. Drugi kompleks je ležao na obronku Gorice, sjeverno od ulice Sušice. Sastojao se od pet vojničkih bolesničkih baraka, barake mrtvačnice i peći za spaljivanje. Organizacija bolnice bila zasnovana na paviljonskom sistemu. Bila je namijenjena isključivo vojnim potrebama sa vojnim austrougarskim ljekarima.
Između dva svetska rata (vrijeme Kraljevine Jugoslavije) izgrađen je još jedan paviljon, ali u namjeni i ulozi bolnice bitno se ništa nemijenja. Iako je tada imala 18 vojnih ljekara, što je za to doba predstavljalo dobru kadrovsku popunjenost, radila je isključivo za potrebe armije, kao armijska bolnica 2. vojne oblasti. Sastojala se iz stare turske bolnice i pet paviljona u Kranjčevićevoj ulici, a imala je: hirurško, interno, zarazno, kožno-venerično, očno, ORL, prijemno odeljenje, rentgen, laboratorij, prosekturu, biblioteku, zubnu stanicu, apoteku i pozadinske organe (kuhinja, radionica, perionica, magacini, štale, garaže itd.). Normalni kapacitet joj je iznosio oko 400 kreveta. – podaci preuzeti sa: http://www.obs.ba/index.php/o-nama/istorijat, 11. 09. 2011.

postelja i 35 ljekara, Gradska bolnica sa 120 postelja, te Sanatorijum Dr. Bauer i Dr. Sternberg za fizikalnu terapiju sa 14 kreveta. Pored njih Sarajevo je imalo Državni higijenski zavod sa 8 ljekara i drugim osobljem, Školsku polikliniku sa 7 ljekara, Zavod za zdravstvenu zaštitu matere i djeteta sa 2 ljekara, osnovan 1933. godine pod imenom *Narodni front za žene i matere Grada Sarajeva* u Skerlićevoj ulici, Ambulantu za kožne i venerične bolesti sa 2 ljekara, Dispanzer za tuberkulozu, Željezničarsku centralnu ambulantu za saobraćajno osoblje, Ambulantu OUZOR-a sa 19 ljekara, te Gradski fizikat i gradsku ambulantu sa 5 ljekara. Osnovana je i Stalna bakteriološka stanica u Sarajevu 1923. godine kao nosilac preventivne medicine i organizovane djelatnosti na povećanju nivoa higijene kod stanovništva i borbe protiv zaraznih bolesti. U tom cilju otvoreno je godinu ranije i oporavilište Kasindol kod Sarajeva u koje su bili smješteni bolesnici od tuberkuloze, endemskog sifilisa, malarije, lepre i trahema. Bolnica Jezero dovršena je 1938. godine po projektu arhitekte prof. Dušana Smiljanića.[469]

Bolesti su bile posljedica loših uslova života, higijenskih i stambenih prilika u gradu u kojem je gotovo 59% kuća bilo izgrađeno prije 1918. godine, i to 50% od ćerpiča, naboja i drveta, 90% kao prizemne i jednospratne, bez najneophodnijih uslova za zadrav život - 40% bez električnog osvjetljenja, 46% van vodovodne mreže, 30% van kanalizacione, pa posljedično 83% nije imalo kupatilo.[470] Očaj se spirao alkoholom, tradicionalnim pićem i bogatih i siromašnih, najviše rakijom, ali i rumom sa čajem i bez njega, dijelom kao svakodnevni ritual, a u većim količinama za vrijeme svakovrsnih proslava. Mada se još krajem XIX st. počela razvijati u Bosni i Hercegovini trezvenjačka misao i to zaslugom entuzijaste, najprije kao studenta, a potom i ljekara dr Riste Jeremića, koji je osnovao prvo trezvenjačko društvo u Foči 1896. pod imenom *Pobratimstvo,* a potom u periodu 1904-1914. i daljih 46 trezvenjačkih društava, sa više hiljada aktivnih članova i njihovih pomagača, ona je sporo djelovala, te je alkoholizam i u ovom gradu ostao stalni društveni problem. Na propagandi o unapređenju zdravlja, zdravstvenom prosvećivanju, a samim tim i pokušaju širenja ideje preventivnog djelovanju kroz što manju upotrebu alkohola radio je list za antialkoholnu propagandu

[469] Dušan Smiljanić (Sarajevo, 1895-1973), arhitekta, jedan od praških studenata, studije na Viskoj tehničkoj školi završio 1923. godine, nakon čega radi u sarajevskoj tehničkoj školi do 1926, potom kao opštinski arhitekt kod gradske uprave u Sarajevu. Od 1928. radio samostalno. U Sarajevu je projektovao dvije trokatne kuće srpsko-pravoslavne crkvene opštine, petospratnu zgradu vakufa Hadži Idriza, Gajretov dom i internat, zgradu Direkcije sreskih pripomoćnih zaklada, zgradu vakufa Jakub-paše, zgradu bogoslovije, paviljon sa 50 kreveta za radničko oporavilište u Kasindolu pored Sarajeva, kuću Damića u Radićevoj ulici, školu u Logavinoj ulici, Dječiji dom Egipat na Bjelavama. Godine 1949. izabran je za profesora na tek osnovanom Arhitektonskom fakultetu u Sarajevu.

[470] B. Miličić, *Radnička klasa Sarajeva*, 190-199.

Trezvenost, kao dio napora Jugoslavenskog saveza trezvenosti,[471] kojeg je u Sarajevu uređivao dr Pavle Mitrović, profesor, u jednom kratkom vremenu (1924-1926), kraćem nego što je izlazio *Glasnik kavanara i gostioničara* (1924-1927).[472] Uz alkohol, ali i mimo njega, išlo je pušenje duhana i cigareta, čega u Sarajevu nije manjkalo u svim slojevima stanovništva.[473]

Ovakav socijalni i zdravstveni bilans kod stanovništva očekivano nije mogao proizvesti visoki stepen pismenosti. Prijeratni popis govori da je u Bosni i Hercegovini 1910. godine bilo 82,9% nepismenih muškaraca i 93,4% žena, ukupno 87,8% stanovništva, dok je procjena o nepismenosti na kraju I svjetskog rata bila još poražavajuća – 87,84% nepismenih. Nepismenih Srba bilo je 89,2%.[474] Zvanični podaci iz popisa 1921. godine donose podatak o 80,5%, a 1931 godine 70,9% nepismenih. U samom u Sarajevu prema nekim podacima bilo je 1919. godine 42,74 % nepismenih.[475] Situaciju u prosveti Bosne i Hercegovine ilustruje i podatak iz 1919. godine da gotovo 80% djece nije obuhvaćeno osnovnoškolskim obrazovanjem, uz preporuku da za izmjenu takvog stanja treba izgraditi najmanje 700 škola, što naravno nikad nije bilo realizovano.[476] Ilustrativno je po podacima iz 1922/23. godine da

[471] Propagandu trezvenosti među omladinom u Sarajevu vršio je Savez i tridesetih godina. Kao izaslanik Saveza boravio je dr Vuk Vrhovac u Sarajevu od 5. do 10. oktobra 1932. godine. Tom prilikom je održao propagandna predavanja učenicima viših razreda gimnazija i drugih srednjih škola, te prisustvovao održanom i plenarnom, sastanku Mjesnog središta Saveza trezvenosti omladine, kojem je doprinos dao govorom Radmilo Grđić, novinar, a od starijih „trezvenjaka" su prisustvovali dr Asim Musakadić, prof. Vaso Marinković i Lazar Radosavljević. Jednoglasno je za predsjednika i ove godine izabran Vaso Marinković, koji je već više godina aktivno radio na organizovanju kola. „Sada Sarajevo broji 14 kola sa preko 1000 vrednih i agilnih članova". - HAS, Zbirka Varia, dok. nije numerisan, članak iz *Glasnika trezvene mladeži*, Beograd, br. 1-2, god, IX-X, 1932.
[472] Đorđe Pejanović, *Štampa Bosne i Hercegovine 1850-1941*, Sarajevo, 1949, 100-101.
[473] „Koliko Sarajevo popuši. U prošloj 1929. godini prodano je u Sarajevu za 46.482.309. dinara duhana cigara i raznih cigareta." - *Jugoslovenska pošta,* br. 190, 9. januar 1930, 4.
„Iz starog Sarajeva. ... Pušilo se, doduše i tada, i to duhan što je dolazio iz Rumelije. Međutim, svako balavče nije turalo opušak u usta i hohštaplerski odbijalo dimove, kao što to danas čini." – *Jugoslovenska pošta,* br. 568, 11. april 1931, 9.
[474] Hrvata je bilo 77,45% nepismenih, a muslimana 94,65%. - Mitar Papić, *Školstvo u Bosni i Hercegovini, 1918-1941*, Sarajevo, 1984, 15.
[475] Podatak je iznio učitelj Kosta Krajšumović u svom referetu na sjednici ankete za suzbijanje nepismenosti u sali Zemaljske vlade. Prema ostalim podacima „broj analfabeta u BiH iznosi 87, 84%. Od gradova najbolje stoje: Sarajevo 42,74, Mostar 49, Tuzla 51,32 i Banja Luka 54,68% gradski kotari. Od seoskih kotareva najbolje stoje Trebinje, Bijeljina i Derventa 80-83%, a najgore Cazin, Ključ, Tuzla seoski kotar, Kotor Varoš, Maglaj, Kladanj, Foča sa preko 95 do 97, 26% nepismenih, ... Broj školskih obveznika ... kod Srba 82.541, a od tih je pohađalo 21.313 ili 25.82%, a nije pohađalo 62. 228 ili 74.18%; kod Muslimana 30.606, a od tih je pohađalo školu 12.622 ili 41,24%, a nije poohađalo 17.984 ili 58,76%; kod Hrvata je broj školskih obveznika 44.219, a od tih pohađalo je školu 20.915 ili 47,29%, a nije pohađalo 23.304 ili 52,71%. Karakteristično je da kod Jevreja ima 1.186 školskih obveznika, a pohađa školu 1.737, dakle 146,45% ... – *Narodno jedinstvo,* br. 220, 31. oktobar 1919, 2.
[476] „Vlada BiH je 21. januara 1919. godine uputila svim nastavnim zavodima srpsko pravoslavnim i rimokatoličkim crkvenim vlastima u BiH okružnicu u čijem sadržaju se nalazi i to da je u BiH 469 osnovnih škola sa 934 učiteljska lica, dakle, jedna škola na 4.050 stan., a jedno učiteljsko lice na 2.128 duša. ... Bez elementarne nastave je ostalo 77,2% djece, a ima 87% analfabeta od 7 godine. Da mogu ići u školu sva djeca trebalo bi u najmanju ruku još oko 700 novih dvorazrednih škola sa 14.006 učiteljskih lica, tj. 70 milijuna kruna i

je „iz ukupnog budžeta Ministarstva prosvete za potrebe prosvetno zapuštene Bosne i Hercegovine izdvajana jedva 1/16 ukupnih sredstava, što je bilo više nego nedovoljno. U okviru te sume za narodno prosvećivanje bilo je predviđeno 25.000 dinara“, a 1923/24. godine „od ukupnih sredstava namjenjenih Ministarstvu prosvete na Bosnu je otpadalo oko 9%, “da bi za godinu 1928/29. bilo izdvojeno samo 7,3% sredstava.[477] Napor dakle za opismenjavanjem stanovništva u Bosni i Hercegovini nije bio u toj mjeri izražen da bi izmjenio katastrofalnu situaciju, koja je po popisu iz 1931. godine izražena brojkom od samo 27,1% pismenih. Državni projekat opismenjavanja nužno je bio nadopunjen djelovanjem nacionalnim kulturno-prosvjetnim pregaoštvom srpske *Prosvjete,* hrvatskog *Napretka* i muslimanskog *Gajreta* i njihovih iskustava u opismenjavanju stanovništva prije rata, ali i pomaganjem u smještaju učenika, kao i njihovim stipendiranjem. Analfabetski tečajevi, otvaranje čitaonica ili organizovanje pokretnih biblioteka, kao i široka izdavačka djelatnost sa kalendarima, časopisima i praktičnim biltenima namjenjenim širokim slojevima bile su neke od njihovih aktivnosti koje su trebale ublažiti poraznu sliku nepismenosti i neprosvijećenosti stanovništva.

Školstvo, odnosno prosvjetna politika države je bila ta koja je ovakvo stanje trebala popraviti, međutim, u sarajevskom okrugu nakon rata bilo je samo pet muških, tri ženske i jedna mješovita osnovna škola, da bi se njihov broj 1928. godine popeo na 12, a 1937. na 18, od čega 14 narodnih, 4 privatne – katoličke i jedna ruska.[478] U gradu je 1928. godine bilo 6 obdaništa sa nešto manje od 400 djece i 11. učiteljica,[479] a njihov broj se do 1937. uvećao samo još za tri. Jedna državna muška građanska/trgovačka škola, osnovana još 1886/87., dvije ženske građanske škole - prva otvorena 1893. godine i proistekla iz Prve ženske osnovne škole osnovane 1879., a druga ženska građanska škola proistekla iz ranije Muslimanske više djevojačke škole sagrađene su dakle prije međuratnog perioda. Muška učiteljska škola i Ženska učiteljska škola[480] takođe su bile naslijeđe austrougarskog vremena, ali i one reducirane školske godine 1935/36. spajanjem ove dvije škole u jednu Mješovitu učiteljsku školu, kao rezultat politike ograničenja broja učiteljskih škola i smanjenja priliva učenika, zasnovane na težnji da se spriječi „hiperprodukcija školovane omladine“. U okviru ženske

4 mil kruna za plate godišnje.“ Okružnica takođe sadrži preporuku „da se opismenjavaju po prvom svesku “Prve čitanke za osnovne škole u BiH”, te da se otvaraju analfabetski tečajevi. – *Vjesnik*, zvanični organ Srpskopravosl. crkveno-školskih vlasti u BiH, god. XIX, br. 1, 1919, 19-20.

[477] Ljubodrag Dimić, *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije 1918-1941*, Prvi deo, Beograd, 1997, 87, 111.

[478] *Almanah adresar grada Sarajeva*, Sarajevo, 1937, 18.

[479] Stevo Marković, Školske i prosvjetne prilike u Sarajevu, *Pregled*, god. II, br. 51, 10. april 1928, 7.

[480] „Ovo je brojem učenica najjači zavod ove vrste u državi, ima 4 razreda, svaka sa tri odjeljenja, u svemu 12, sa 380 učenica.“ - S. Marković, Školske i prosvjetne prilike u Sarajevu, *Pregled*, god. II, br. 52, 30. april, 1928, 5.

učiteljske škole radio je u Sarajevu Narodni univerzitet pod upravom Steve Markovića,[481] agilnog profesora i organizatora javnih predavanja, redovno oglašavanih u gradskoj štampi i prilično posjećivanih. Srednjoškolsko obrazovanje, mnogo atraktivnije u sarajevskoj javnosti nudile su još gimnazije – Prva muška gimnazija sa izuzetnim kadrom,[482] Druga muška gimnazije u koju su išla i ženska omladina, nakon dozvole Zemaljske vlade 1918. da učenice mogu upisivati ovu gimnaziju po polaganju ispita iz prvog i drugog razreda, i takvo stanje je trajalo do otvaranja Prve ženske gimnazije 1924/25. godine. Posljednja školska godina uoči rata donijela je otvaranje Druge ženske gimnazije u istoj zgradi prve gimnazije. U zgradi I gimnazije nalazila se i muzička škola, otvorena 1920. godine sa 200 učenika. Sarajevo je imalo i gimnaziju za djecu ruskih emigranata, otvorenu 1922. godine sa velikim brojem učenika, pod nazivom „Ruski korpus“, organizovanu sa posebnim nastavnim planovima i programima, uz kadetsko obrazovanje. Srednja tehnička škola otvorena 1889. godine preselila se 1936. godine u novu zgradu, jednu od rijetkih građevina sagrađenih u međuratnom periodu, izuzetno opremljenu i u čijem je sastavu bila i Majstorska djelodetska večernja škola, Muška zanatska škola, Stručna tekstilna škola, Stručna produžna škola zanatskog smjera grada Sarajeva i Puškarska škola.[483] Od 1927. godine u ovoj školi je djelovala i šumarska škola. Trgovačka akademija u Sarajevu je do 1923. godine radila po programu iz prethodnog perioda, neznatno izmjenjenom, tj. dati su novi nazivi za postojeće predmete. Sarajevski trgovci, organizovani u Udruženje trgovaca su uz saglasnost uprave Drinske banovine otvorili 1938/39. godine i Privatnu trgovačku akademiju, ali nastavni kadar i programi su bili isti kao u državnoj školi. Za žensku omladinu postojale su i stručne ženske škole, konfesionalne, sa kvalitetnijim nastavnim kadrom i ženske zanatske škole, a bile su organizovane i domaćičke škole i tečajevi, čije pohađanje je trajalo par mjeseci i završavalo se bez kvalifikacija. Sve do 1941. godine u Sarajevu nije postojao ni jedna visokoškolska ustanova, mada su stalno upućivani zahtjevi da se to učini. Uoči samog rata ponovo se to pitanje aktuelizovalo, pa su

[481] Stevo Marković (u. januar 1941) profesor, rođen u Slunju na Kordunu. Nakon završetka Srpske učiteljske škole u Karlovcu dolazi u Sarajevo za srpskog narodnog učitelja. Nastavnik je Srpske više djevojačke škole i direktor Mješovite učiteljske škole. Univerzitet je završio u Beču i Zagrebu, te sa položaja direktora 1924. odlazi za načelnika osnovne nastave u Ministarstvu prosvjete, ali tu se zadržava samo jednu godinu. Poslije je direktor ženske učiteljske škole, predsjednik Narodog univerziteta, humano i društveno angažovan, prosvetar u Sokolu, član srpske crkvene opštine. Penzionisan je u Sarajevu 1937. godine, odlikovan ordenom Sv. Save II i III reda, Bijelog orla i čehoslovačkim ordenom Bijelog lava.

[482] U školi su radili izuzetno stručni i obrazovani profesori, a njih desetak uvijek je imalo titulu doktora nauka. Neki od njih su: dr Jovan Kršić, dr Anto Babić, dr Stjepan Tomić, dr Kalmi Baruh, Dr Marsel Šnajder, Dušan Đurović, Branko Šotra, Daniel Ozmo. – M. Papić, *Školstvo u Bosni i Hercegovini*, 99.

[483] M. Papić, *Školstvo u Bosni i Hercegovini*, 125.

počele ubrzane administrativne pripreme na otvaranju šumarsko-rudarskog fakulteta.[484] Istina, fakultet je u međuvremenu izgubio ovaj predznak rudarski, ali je ipak s radom započeo januara kasne 1941. godine kao Poljoprivredno-šumarski fakultet sa vlastitim nastavnim kadrom.[485] Za dan svečanog otvaranja ove visokoškolske ustanove izabran je patron beogradskog univerziteta Sv. Sava, a razlog je više bio taj što je sarajevski fakultet postao sastavni dio ovog univerziteta.[486]

Svaka vjersko-nacionalna zajednica imala je u Sarajevu tradiciju svog vlastitog školstva. Srpske konfesionalne škole, nesumnjiva sjecišta nacionalne politike srpske zajednice su uoči samog velikog rata bile ukinute, njih 123 u Bosni i Hercegovini, da se nakon rata njihov rad više i ne obnovi.[487] Mada su postojala neka nastojanja da se to učini,[488] to nikada nije bilo sprovedeno u djelo, za razliku od škola drugih konfesija koje su nastavile sa radom - muslimanske (sibjan mekteba) ili škola pojedinih katoličkih družbi časnih sestara. Osim toga, Udruženje srpskih učitelja se nakon rata stavilo na raspolaganje zemaljskoj vladi, odričući se svoga dugogodišnjeg rada,[489] ustupilo imovinu svog udruženja, kao i školske zgrade za

[484] Ovlašćuje se ministar prosvjete da u saglasnosti sa ministarskim savjetom propiše Uredbu sa zakonskom snagom o osnivanju Istorijskog fakulteta i Instituta u Dubrovniku i da po saglasnosti ministarskog savjeta donese Uredbu sa zakonskom snagom o osnivanju Šumarsko-rudarskog fakulteta u Sarajevu. – *Jugoslovenska pošta*, br. 2978, 13. mart 1939, 2.

[485] Dekanat Poljoprivredno-šumarskog fakulteta u Sarajevu obavještava slušaoce da se je kancelarija fakulteta preselila u novu zgradu na Vojvode Stepe obalu. – *Jugoslovenska pošta*, br. 3531, 2. jan 1941, 4
Iz Sarajeva je imenovano 7 honorarnih profesora za Poljoprivredno-šumarski fakultet. Već je istaknut raspored rada za prvi semestar, koji neodloživo počinje 20. ov. mjeseca pa prema tome svi studenti već 9. januara moraju biti u Sarajevu. Imenovano je nastavničko osoblje – za agrogeologiju g. Dr Ahmet Polić, kusos Zemaljskog muzeja; za geodeziju sa topografijom g. ing. Oskar Grof, direktor Srednje tehničke škole; za metereologiju i klimatologiju g. Milan Vemić, šef Seizmološke stanice; za nacrtnu geometriju Boško Petrović, prof. I muške gimnazije, za botaniku dr Vojin Gligić, prof; za narodnu ekonomiju i finansije ing. Šefkija Bubić, prof. Trg akademije; za osnove opšteg mašinstva i elektrotehnike g. ing. Stanisav Bać; za vanrednog prof. imenovan je dr Mile Radovanović iz Beograda. – *Jugoslovenska pošta*, br. 3534, 6. januar 1941, 4.

[486] „Povodom današnjeg svečanog otvaranja Poljoprivredno–šumarskog fakulteta u Sarajevu, koje je ujedno vezano sa proslavom patrona beogradskog Univerziteta Sv. Save, dekan fakulteta g. Stanoje Nedeljković, primio je našeg saradnika i dao mu slijedeću izjavu. – Današnjim danom objavljuje se otvaranje fakulteta, što će mnogima, koji u to nisu vjerovali donijeti smirenje i pokazati im da ta ustanova konačno počinje svoj rad. Otvaranje pada istovremeno sa proslavom Sv. Save, koji je patron beogradskog Univerziteta, u čijem se sastavu nalazi i Poljoprivredno-šumarski fakulteta u Sarajevu. Otvaranje će se izvršiti u punoj skromnosti, kako to i treba u ovim teškim vremenima. Očekuje se prisustvo pozvanih i svih onih koji žele da uzmu učešća što će poslužiti kao potstrek daljem radu. Očekujem i od svih pozvanih i od svih onih kojima leži srcu kulturno-ekonomsko podizanje naše omladine i našeg naroda, a u prvom redu od naše štampe, pomoć kako bi u početku rada prebrodili sve teškoće, koje se nameću svakom početku.“ – *Jugoslovenska pošta*, br. 3551, 27. jan 1941, 4.

[487] Obavjest o tome da srpske škole neće raditi, pa „Pozivaju se roditelji – da upišu djecu u narodne osnovne škole.“ – *Srpska riječ*, br. 32, 13/26. april 1919, 4.

[488] Srpsko učiteljsko Udruženje za BiH: proglas: Sva srpska društva koja su za vreme rata bila prestala raditi jednom naredbom narodne vlade u Sarajevu ponovno su vraćena u život … može i ovo društvo. Poziv za članarinu, da se organizuje skupština, … Stevo Kaluđerčić, v.r., Stevo Stojanović, Kosta Travanj, Milan Šušljić, Stevo Vojvodić, Stevo Hinić, Jelka Milošević, Sojka Čajkanović Draga Babić, Mara Jakšić, Lala Jakšić, Marica Prica, Kosta Krajšumović. Risto Šušljić, Mihajlo Đerić. – *Srpska riječ*, br. 37, 24. april/7 maj 1919, 4.

[489] Prva glavna skupština srpskih učitelja iz BiH održana je u Sarajevu 29, 30 i 31. decembra 1905. godine. – *Dabrobosanski istočnik*, god. XX, br. 2, 17.

državne škole. Pravoslavno sveštenstvo se školovalo u bogosloviji u Reljevu, nadomak Sarajeva i imalo je nivo srednje škole, nakon čega bi sveštenici sticali parohijsku službu ili mogli ići na visoke teološke škole, u to vrijeme većinom na Teološki fakultet u Beograd.

Stanje prosvjete u Bosni i Hercegovini uzrokovalo je nizak nivo produkcije školovanog kadra, pa je po jednom, moglo bi se reći relevantnom istraživanju, ali manjkavom jer nisu uzeti u obzir podaci iz Zetskog dijela Hercegovine, uoči drugog svjetskog rata izgradnja intelektualnog kadra, bar kada se radi o Srbima imala porazne rezultate. Ovo istraživanje govori da je 1939. godine u Bosni i Hercegovini bilo 456 višeškolaraca, od čega 155 pravnika, 110 filozofa, 92 inžinjera svih struka, 84 ljekara i 21 veterinara. Obrazovaniih Srba sa srednješkolskom spremom bilo je 1192, a od toga 595 učitelja i učiteljica, te 346 sveštenika. Ukupno, dakle obrazovanih Srba u Bosni i Hercegovini sa maturom i fakultetskom spremom bilo je 1648. Ako bi se ovoj brojci dodalo otprilike 1000 Srba sa malom maturom i nedovršenom srednjom školom proizašlo bi da je srpski narod u Bosni i Hercegovini imao svega 2.500 školski obrazovanih ljudi. „Imajući u vidu da u našim krajevima živi oko 1,150.000 Srba, dolazi do porazne činjenice da na 2275 duša otpada jedan visokoškolac, dok na 946 duša dolazi jedan intelektualac sa srednješkolskom spremom.“[490] Pa ipak, društvo kao da nije trebalo školovani kadar, u štampi se izražava zabrinutost o nesrazmjeno velikom prilivu školovanih ljudi koji samo refelektuju na mjesta u državnim i javnim službama, pa se postavlja pitanje šta će se deseti za desetak godina sa prekobrojnom inteligencijom. Izražava se žal za nedostatkom ljudi „koji imaju samopouzdanja, snage i sposobnosti da se hvataju u koštac sa savremenim ekonomskim nedaćama i krizama“, jer postojeći nisu u stanju da samostalno organizuju posao, pa se postavlja pitanje „Dokle će se još kod nas zepsti da teško sačuvano očevo preduzeće ne propadne pod upravom gimnazijski obrazovanog sina koji „sve zna“, ali ne umije ništa?“[491]

Oni koji su i pored svega htjeli nešto naučiti i saznati iz knjiga mogli su koristiti biblioteke koje su svoje osnove imale u davno formiranim srpskim čitaonicama, a formalno vezanim uz

[490] „G. ing. Popović zatim prikazuje neaktivnost naših intelektualaca u svim samostalnim narodnim ustanovama. Skoro nikakvu aktivnost u ovom pravcu, naglašava predavač, ne pokazuje ogroman broj činovnika. G. ing. Popović iznosi njihov rđav stav kao službenika prema narodu i njegovim molbama, a naročito njihovo nerazumijevanje i neinteresovanje za teško ekonomsko stanje i niski životni standard u kome živi najveći dio naroda. Predavač, u nastavku svojih izlaganja, podvlači da je moral intelektualca kao slobodnog čovjeka i građanina osjetno poljuljan. Tu njegovu slabu stranu krivo tumače i još gore sprovode široke narodne mase. Svoje predavanje Popović završava konstatacijom i apelom da je potreban snažan korektiv moralnog stanja naših intelektualaca.“ – Iz predavanja dr Jove Popovića „Srbi intelektualci prije i poslije rata“, *Jugoslovenska pošta*, br. 2968, 1. mart 1939, 4.

[491] Vladeta Bilbija, Kako ćemo uposliti pokoljenja koja dolaze. – *Jugoslovenska pošta*, br. 582, 28. april 1931, 5.

srpske crkvenoškolske opštine.[492] Čak je i statut srpsko-pravoslavnih crkveno-školskih opština iz 1905. godine nalagao osnivanje i izdržavanje biblioteka, ali ih sve parohije nisu ispoštovale. Kada je osnovana Srpska centralna biblioteka 1912. godine u Sarajevu prenesen je dio bibliotečkog fonda iz srpskih čitaonica u tu biblioteku. Mada su ove biblioteke bile javnog karaktera, njima se ipak služio mali broj građana. Zatvorenog tipa je bila biblioteka u Reljevu, vezana za bogosloviju, sa fondom od 2.000 knjiga. Javne biblioteke bile su vezane za društava – pjevačka, sokolska, gimnastička, ženska dobrotvorna društva, antialkoholičarska.[493] Najznačajnija i najbolje organizovana biblioteka bila je srpskog kulturnog i prosvjetnog društva *Prosvjeta,* smještena na drugom spratu Prosvjetinog doma, u ulici Sime Milutinovića1, koja je uz svog marljivog i dugogodišnjeg bibliotekara Đorđa Pejanovića,[494] koji je svojim trudom i zalaganjem djelovao od 1912. do 1949. godine, sa prekidima tokom I i II svjetskog rata, pored svoje Centralne biblioteke djelatnost je širila i osnivanjem biblioteka po selima i drugim manjim gradovima Bosne i Hercegovine, tako da je uoči II svjetskog rata imala 295 svojih filijala: 207 stalnih, 68 pokretnih, 5 dječijih i 15 filijalnih u Sarajevu, i to sa 106.037 svesaka i to: u centrali 44.200, u stalnim bibliotekama 47.850, u pokretnim 6.585, u dječjim 406 i u filijalama 6.996 svezaka. Ovaj bogati fond stradaće tokom II svjetskog rata, pa će propasti 86.832 knjige, tako da je 1945. preostalo svega 24.200 knjiga, da bi 30. aprila 1949. imala 56.128 svesaka, što je preuzela Narodna biblioteka Sarajeva. Revnosni bibliotekar *Prosvjete* vodio je i evidenciju o čitaocima, tako da su ostali podaci koji govore o tome da su bili sljedeće strukture: 80% učenika i učenica, 8% državnih namještenika, 8% ljekara, sveštenika, domaćica, 4% zanatlija, radnika, trgovaca; po

[492] Prva za koju se zna je otvorena u Banja Luci 1866. godine, a potom u Brčkom 1872. i njihovo otvaranje veže se za djelatnost Vase Pelagića. Male biblioteke su imale i crkvenoškolske opštine u Sarajevu, Mostaru, Banja Luci, Tešnju, Livnu, Foči, Gradišci, Ključu, Jajcu, Maglaju, Bijeljini i Zvorniku. – Đorđe Pejanović, *Istorija biblioteka u Bosni i Hercegovini* , Sarajevo, 1960, 25-26, 30,

[493] U austrougarskom periodu otvoreno je 312 čitaonica ukupno, a od toga 78 (25 %) srpskih, 43 (13 %) hrvatskih, 119 (38%) muslimanskih, 2 (0,6 %) jevrejske, 68 (22,1 %) ostalih, 2 (06 %) srpskohrvatske i hrvatsko muslimanske – Đ. Pejanović, *Istorija biblioteka*, 52.

[494] Đorđe Pejanović (Mostar 1878-1962) kulturni i javni radnik, dugogodišnji sekretar *Prosvjete* i upravnik Centralne *Prosvjetine* biblioteke. Osnovnu, Srpsku školu završio u Mostaru, a Prvu gimnaziju u Sarajevu, gdje je jedan od osnivača tajnog đačkog društva *Srpska svijest*. Finansijski je bio potpomognut od mostarske crkveno-školske opštine, te stipendista Zemaljske vlade tokom studija na matematičko-filozofskom odsjeku Filozofskog fakulteta Carsko-kraljevskog Univerziteta u Beču, gdje provodi jedan dio studija, a nakon učešća u protestima ostaje bez stipendije, te drugi dio studija pohađa na Kraljevskom sveučilištu u Zagrebu gdje je sredinom 1902. godine završio Filozofski fakultet. Obzirom da je ovaj dio studija bio stipendista srpske vlade prvo zaposlenje dobija u Pljevljima, gdje ostaje do 1908, kada postaje profesor Srpske gimnazije u Solunu do 1910. godine. Radi kao saradnik listova *Srpska riječ* i *Pregled*, a potom i u opozicionom lisu *Narod*. Grupa srpskih intelektualaca, među kojima je bio i Pejanović, osniva srpsko diletantsko pozorište u Sarajevu. Od 1912. godine radi kao bibliotekar Srpske centralne biblioteke u Sarajevu. Tokom rata osuđen na veleizdajničkom procesu, otpremljen u Arad, a jedno vrijeme je bio i u kažnjeničkoj grupi. Amnestijom povodom carevog rođendana biva pušten, te je uspio 1917. god. da počne da radi u "Odboru za pomaganje srpske sirotinje u Bosni i Hercegovini", koji je djelovao u Sarajevu. Nakon rata nastavlja rad u *Prosvjetinoj* biblioteci i intenzivno se bavi publicističkim, naučnim i uređivačkim radom.

vjeri: 53% pravoslavni, 15% katolici, 25% muslimani, 7% Jevreji, te 70% muškaraca i 30% žena.[495] Prvi njeni korisnici bili su ugledni intelektualci,[496] koji su u javnosti uvijek naglašavali značaj *Prosvjetine centralne biblioteke* obzirom da nije postojala druga javna gradska biblioteka, niti gradska čitaonica.

Pored ove biblioteke, čiji je pravilnik bio uzor i za pravilnike hrvatske *Napretkove knjižnice,* Radničke biblioteke, franjevačke biblioteke u Visokom, te biblioteke Filozofskog fakulteta u Skoplju, svoje knjižne fondove su posjedovala i ostala nacionalna društva, vjerske zajednice, osnovne i srednje škole sa svojim malim fondovima, pojedina državna tijela (Odjeljenje za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade za BiH, Banovinska biblioteka, Gradsko poglavarstvo), medicinske ustave sa svojim bibliotekama, te naučne i stručne specijalističke biblioteke kao Balkanski institut, Zemaljski muzej, Geološki zavod i sl. Fond sarajevskih biblioteka činio je polovinu knjiga u Bosni i Hercegovini, ali činjenica je da javnih državnih biblioteka u Sarajevu nije bilo.[497] U budžetu Ministarstva prosvjete nema čak evidencije za izdvajanje novca za knjižnice, institute i seminare po studentu za Sarajevo.[498] Pojedinci, uglavnom imućniji građani, posjedovali su svoje kolekcije knjiga, a neki od njih su o tome ostavili i traga. Od uglednih Srba bogate biblioteke su imali profesor Milan G. Ćurčić (1883-1942), ljekar Risto Jeremić (1869-1952), dramaturg i književnik Borivoje Jevtić (1894-1959), publicista Marko Marković (1896-1961), advokat dr Vasilj Rundo.[499] Ali, većina stanovništva, svakako nezainteresovana za čitanje, jedino štivo je imalo u dnevnim novinama, prepunim dnevnopolitičkih događaja, koji su se i na najvidljiviji način počeli uplitati u svakodnevni život Sarajlija.

Sarajevski Srbi su najviše povjerenja dali najdugotrajnijem i najtiražnijem srpskom listu *Srpskoj riječi*, „listu za politiku, prosvjetu i privredu“. List je bio vlasništvo Srpske dioničke štamparije, a urednici su tokom njenog izdanja do 1914. godine bili budući značajni politički i javni radnici,[500] da bi nakon rata kao urednici djelovali ličnosti „manjeg kalibra“.[501]

---

[495] Đ. Pejanović, *Istorija biblioteka,* 24.

[496] U evidenciji prvih korisnika bila su sljedeća imena: Mihajlo Miron, Šefkija Bubić, Jovan Palavestra, Vasilj Grđić, Josip Oreškovićš, Haim Altarac, Vaso Čubrilović, Marko Marković, Stevo Brakus, Ludovik Čermak, Elijas Levi, M. Pešut, N. Besarović, Pero Slijepčević, Vaso Čokorilo i drugi. – Ljubinka Bašović, *Biblioteke i bibliotekarstvo u Bosni i Hercegovini 1918-1941*, Sarajevo, 1986, 151.

[497] „... dok beogradska i zagrebačka opština pruža sve svojim građanima, za književnike raspisuje konkurse i daje nagrade, slikarima otkupljuje radove, naš grad nema ni javne biblioteke ili čitaonice. Mali Mostar, koji ima oko 23 hiljade stanovnika, mnogo je izmaknao ispred nas ...“ – *Jugoslovenska pošta*, br. 3231, 9. januar 1940, 5

[498] Lj. Dimić, *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije,* 124.

[499] Vaso Rundo je svoju biblioteku od 5.000 knjiga i vrijednosti 250.000 din. ostavio *Prosvjeti,* .

[500] Vasilj Grđić, Đorđe Čokorilo, Đorđe Č. Lazarević, Stjepo Kobasica, St. Stefanović, Veljko Petrović, Šćepan Grđić, Jefto Dedijer.

Uredništvo ovog radikalskog glasila je u pojedinim godinama namjenski izdavalo i druge listove, kao npr. *Srbin težak* (1921.),[502] najmjenjen najmnogobrojnijoj društvenoj sili, iznenađeno njihovim masovnom orjentacijom za Težačku stranku na prvim izborima. Radikalski usmjerena bila je i S*loboda* (1926), te *Glas Bosne* 1928). Članovi i simpatizeri Demokratske stranke birali su *Glas naroda* (1919) i *Glas težaka*, te *Narod* (1920-1925, uoči izbora 1927), vlasnika i izdavača dr Nikole Stojanovića. U uredništvu *Naroda* su od 1922. godine djelovali Radmilo Grđić i Šćepan Grđić. „Težačko" rukovodstvo je iz radikalskog bastiona, Sarajeva, izdavalo *Težački pokret* (1920).[503] Srbi Sarajeva djelovali su i kao urednici i saradnici i u drugim političko-inforamativnim listovima: *Srpska zora* vlasnika i urednika Đorđa Čokorila, koja odmah nakon rata djeluje sa motom: "Svi Srbi Srbiji – Srbija svim Srbima!", nakon čega 1921. godine seli u Beograd i još kratko izlazi. *Slovenski jug,* organ Radikalno-demokratskih naprednjaka (Ra-De-Na) izlazi samo 1919. godine,[504] uoči formiranja stalnih stranaka. Nakon proglašenja diktature, kad su zvanično ukinute stranke i njihovi listovi kao značajni se pojavljuju drugi listovi. *Bosanska pošta/Jugoslavenska pošta* vlasnika Metodija Kujića i urednikâ Jovana Palavestre, Maksima Svare, Hamida Dizdara i Radmila Grđića, jugoslovenski orijentisana. Kratkog trajanja bio je *Pokret* (1935-1936), organ *Jugoslavenske nacionalne stranke* (JNS) sa urednikom, ali i prvakom stranke protom Milanom Božićem. Kratkotrajnost je obilježio i *Dobrotvor* (1918), izdanje Odbora za pomaganje srpske sirotinje u BiH, sa urednikom Dr Vladimirom Andrićem i Đorđem Pejanovićem, dugogodišnjim sekretarom *Prosvjete*; Savez dobrovoljaca sa urednikom Markom Markovićem i Predragom Mitrinovićem je izdavao 1920-1923. godine *Novu otadžbinu*; Srpsko-trgovačko-zanatlijska omladina u Sarajevu svoju *Privredu* uz pomoć urednika Jovana Palavestre (1920-1922), Udruženje malih pilanara *Našu šumu* uz urednika Dr Dušana Davidovića, Savez srpskih zemljoradničkih zadruga *Srpski zadrugar* uz Đoku Perina i dr Stevana Jakšića (1923-1925), Artiljerijska škola gađanja *Artiljerijski glasnik* (1926-1932), itd.

Od kulturno-socijalnih i političko-ekonomskih revija najznačajniji je bio *Pregled*, sjecište intelektualaca, a u vlasništvu Vasilja Grđića i dr Riste Jeremića, sa urednicima dr Jeftom Dedijerom i Ristom Radulovićem do I svjetskog rata, a nakon njega sa vlasnicima dr Gojkom

[501] Stjepo Kobasica, Stevo Dmitrović, Dušan Maksimović.
[502] Urednik je bio Kosta Gnjatić, (r. Blagaj kod Mostara), učitelj po zanimanju, ali mu je pripadnost radikalima donijela društveni uspon. Bio je šef poljoprivrednog odjeljenja, glavni školski nadzornik za Sarajevo, narodni poslanik 1925, banski vijećnik, predsjednik mjesnog odbora JRZ, predsjednik NO Šipada; bio je nećak braće Grđić.
[503] Vlasnik je bio Nikola Divljan, a urednik Risto Đokić.
[504] U uredništvu su bili dr Jovan Zubović, dr Milan Budimir i Borivoje Jevtić.

Kruljem, Jakšom Kušanom, Todorom Kruševcem, Markom Markovićem, Borivojem Jevtićem, dr Jovom Kršićem, koji su vršili i ulogu urednikâ.

Stručni časopis, namjenjen užem krugu čitaoca, kao Glasnik Zemaljskog muzeja za BiH (1889-1941) kao svoje saradnike imao je istaknute pojedince, kao Vladislava Skarića, dr. Vladimira Ćorovića. Oni koji su se bavili književnošću i umjetnošću djelovali su putem *Književnog pregleda, Književne kritike* (ur. Borivoje Jevtić 1923.), *Novog Književnog Juga, Književnog pregleda „Mala biblioteka"* (ur. Isa Đurđević, Stevo Žakula i Borivoje Jevtić), *Filmske revije* (ur. Radmilo Grđić, 1925-1926), *Sarajevske scene* (1936-1938, ur. B. Jevtić).

Narodnim prosvećivanjem bavila se *Prosvjeta*, „list za zabavu, pouku i prosvjećivanje", sa dugogodišnjim urednicima Šćepanom i Vasiljom Grđićem, Đorđem Pejanovićem, dr. Perom Slijepčevićem i dr. Vasom Rundom, pokrenuta još 1907. godine. Društvo je izdavalo i svoj *Glasnik društva Prosvjete*, (1922-1941) sa istim urednicima.

Srpska crkva (1919-1920) sa urednikom dr Perom Markičevićem, *Bratstvo* (1925-1941), list za vjersko i narodno prosvjećivanje Srpsko-pravoslavnog bratstva Sv. Save u Sarajevu (ur. Mirko Maksimović, protojerej*)* i *Novi istočnik* (službeni list Pravoslavne eparhije dabrobosanske, u vlasništvu Eparhijskog crkvenog suda i opet sa urednikom dr. Petrom Markičevićem, profesorom bogoslovije, 1934-1941), bili su listovi namjenjeni pravoslavnom čitateljstvu i ticali su se isključivo problema srpske pravoslavne crkve i njenog poslanja u narodu. Kratko nakon rata, 1918-1921. godine izlazio je i *Vjesnik*, zvanični organ srpsko-pravoslavnih i crkveno školskih vlasti u Bosni i Hercegovini, oko kojih se okupio redakcioni odbor sa uglednim Sarajlijama.[505]

Svi ti listovi i časopisi komentarisali su društvenu stvarnost i promjene koje su se svakodnevno dešavale, a nova politička strujanja pred očima prolaznika očitovala odmah u preimenovanim nazivima gradskih ulica. Privremeni općinski odbor je zaključio da će se glavna ulica, Ulica Franje Josipa preimenovati u Ulicu Kralja Petra, a Ćemaluša u Aleksandrovu ulicu.[506] Uskoro je na prijedlog građevinskog preduzetnika Miloša Miladinovića[507] na sjednici općinskog odbora usvojena promjena naziva 50 sarajevskih

[505] Ristom Hadži-Damjanovićem, Gavrom Gašićem, dr Savom Ljubibratićem, dr. Dimitrijem Vasićem, Vojislavom Borićem, ujedno i urednikom novine.
Za sve podatke vezane za periodiku korišteno je djelo: Đorđe Pejanović, *Štampa Bosne i Hercegovine 1850-1941*, Sarajevo, 1949, 78-134.
[506] *Narodno jedinstvo*, br. 35. 6. decembar 1918, 3.
[507] Miloš Miladinović (1876-1934.) graditelj i preduzetnik, vlasnik Građevnog preduzeća i tehničkog biroa, član Radikalne stranke, u UO Saveza srpskih zemljoradničkih zadruga, član Trgovačko obrtničke komore, NO Srpske

ulica,[508] a slijedila je i promjena imena trgova, ali i kasarni. Po naredbi povjerenika za Narodnu odbranu kasarna Franje Josipa je imenovana u Kasarnu kralja Petra I, Filipovića logor u Logor Regenta Aleksandra, a Kasarna princa Eugena u Kasarnu Vojvode Stepe Stepanovića.[509] Brojni su nazivi ulica, pored navedenih, u kojim se na potpuno vidljiv način prezentuje nova država, njena simbolika i željeno usmjerenje društvene svijesti, kao i potvrda lojalnosti grada i uspostave novog patriotizma. Npr.: Ulica Bistrik – 6. novembra,[510] Terezija – Dobrovoljačka, Ispod groblja – Kosovska, Trg Franje Josipa – Cara Dušana trg, Konak ulica – Pašićeva ulica, Apelova obala – Vojvode Stepe obala, Kolodvorska – Vojvode Putnika ulica, Čekaluša – Nemanjina ulica, Kalajevo šetalište – Vilsonovo šetalište, Alifakovac Mali – Sinđelića Stevana, Vancaša ulica – Skerlićeva ulica, Alifakovac Mali – Stojana Protića, Ljubinska – Miška Jovanovića, Patke – Trifka Grabeža, Maguda Čikma - Sinđelića Čikma, Mraovac – Veljka Čubrilovića, Koturova ulica – Sime Milutinovića ulica, Gimnazijska ulica – Zmaj Jovina ulica. Tim promjenama prezentovane su i bosanske simboličke vrijednosti ili one od lokalnog značaja (Arabi Atik – Kulina Bana, Tuzlanska ulica – Kralja Tvrtka ulica, Banjski Brijeg – Mehemed paše Sokolovića, Širokača – Husein Kapetana ulica, Bardakčije – Hadži Loje,[511] Kujundžiluk Veliki – Gazi Husref begova, Logavina – Abdulah ef. Kaukčija,[512] Buka – Stake Skenderova,[513] Sahtijanuša – Mis Irbijeva,[514] Dereboj ulica – Fra Jukića ulica, Crkveni trg – Fra Grge Martića trg, Crni vrh – Avde Jabučice, Provare – Avde Sumbula,[515] Vrbanja – Mustajbega Fadilpašića, Tekija – Riste Đ. Besarovića, Dudareva – Nikole Kašikovića,[516] Hadži Petrovića – Hadži Damjanovića), kao i vrijednosti drugih

---

trgovačke omladine, u UO Društva za saobraćaj putnika i turista u Sarajevu *Putnik*, čl. UO Kola jahača *Regenta Aleksandra*, član Poslovnog odbora podružnice Zanatske banke u Sarajevu .

[508] *Narodno jedinstvo*, br. 46, 17. decembra 1918, 4.

[509] *Narodno jedinstvo*, br. 43, 14. decembar 1918, 4.

[510] Datum ulaska srpske vojske u grad 1918. godine.

[511] Hadži Lojo, glavni agitator za otpor austrougarskoj vojsci 1878. u Sarajevu, od austrougarske vlasti osuđen kasnije na pet godina robije.

[512] Abdul-ef. Kaukčija (1820-1878), uticajni šejh i muderis Gazi Husrevbegovog hanikaha.

[513] Staka Skenderova (1830-1891), učiteljica, autorica *Ljetopisa Bosne* (1825-1856), otvara 1858. prvu školu za žensku djecu u Sarajevu.

[514] Mis Adelina Irbi (1833-1911) velika dobrotovorka srpskog naroda u BiH. Osnovala je u Sarajevu 1866. godine školu i zavod za vaspitanje siromašnog ženskog srpskog podmlatka. Škola se razvila u osmorazrednu, i u austrougarsko doba nadopunjena je učiteljskom školom. U vrijeme ustanka Mis Irbi obilazila je krajeve i hranila, odijevala i smještala žene, starice i nejač u Dalmaciju. Blizu bosanske granice dijeljeno je po autentičnim podacima – hrane i druge pomoći na 4.000 porodica. Sve svoje imanje i novac koji je pomoću prijatelja skupila po Engleskoj, dala je u raznim oblicima srpskom narodu Bosne i Hercegovine. U okolini Pakraca, gdje se je slijegao najveći broj izbjeglica, izdržavala je 19 škola za dječke i djevojčice, četiri škole je izdržavala u Kninu, a četiri u Bosansko-Petrovačkom srezu god. 1879. … Adelina Irbi je od 1.10.1875. do 30.6.1879. godine izdala u razne dobrotvorne svhe srpskom narodu, 3,995.556 zlatnih kruna. Tome treba dodati izdatke na sarajevsku školu od 1879. do njene smrti i ostavštinu srpskom društvu *Prosvjeti.* – HAS, ZV-486, 288.

[515] Jedno vrijeme sekretar Muslimanskog kulturo-prosvjetnog društva *Gajret.*

[516] Nikola Kašiković (1861-1927), učitelj srpske škole u Sarajevu, dugogodišnji urednik *Bosanske vile*, sakupljač narodnih umotvorina. U toku autonomne borbe Kašiković je vjerovatno već bio iscrpljen stalnim pritiskom

„plemena troimenog naroda“ (Armangaluša – Bana Jelačića, Rudolfova – Štrosmajerova, Kučerina ulica – Trumbića ulica, Gabelina – Frankopanska, Koševo – Kralja Tomislava, Ćumurija – Zrinjskog ulica, Filipovića obala – Zvonimirova obala, Musala trg – Banski trg, Šljivina ulica – Preradovićeva, Donji Tabaci – Gundulićeva ulica, Tabašnica ulica – Mažuranića ulica, Kezmanova ulica – Šenoina ulica, Turbegovica – Krekova ulica, novoformirana je Marulića ulica, kao i Kranjčevića čikma).[517] Livanjska ulica je postala Njegoševa ulica, a Musala je preimenovana u ulicu Milana Srškića nakon njegove smrti Na ulicama se skidaju pločice sa nazivima ulica, stari spomenici se uklanjaju i planiraju novi.[518]

Na ovim ulicama rat je bio dugo prisutan i kad su već svi frontovi utihnuli, u vidu uniformi koje je muško stanovništvo nosilo. Jedno vrijeme je nošenje kape bile odlukom povjereništva NV izmjenjeno nošenjem šajkače.[519] Običaj korištenja uniforme se nije mogao brzo iskorijeniti,[520] tako da je vrhovna komanda morala zabraniti njeno nošenje licima koja ne pripadaju vojsci Kraljevine, ni vojnim ili civilnim ustanovama.[521] Očigledno je da su mnogi nosili uniformu u nedostatku sredstava da osiguraju drugu vrstu odjeće. Pozivi na predaju oružja su takođe bili česti, naročito odmah nakon rata,[522] upućivani preko štampe, kao i upozorenja da se nemili događaji dešavaju jer „mladež ima oružje u rukama“ ili da se „djeca igraju oružja“. Međutim, ne nalazimo podatke da je neko odgovarao zbog toga što nije vratio oružje, ni pred vojnim, ali ni pred civilnim sudovima.

---

vlasti. „Uopće ko se god iole istakne svojim radom za narod, njega vlast goni. Ako je Srbin iz Austro-Ugarske protjeraju ga... Nikolu Kaškikovića,... ne mogu da protjeraju, jer je rođeni Sarajlija, ali su mu popeli na vrat policiju, pa jadan čovjek ne može nigde s mirom da makne, vazda ga prati na desetak koraka po jedan policaj kao da je najopasniji zlikovac. Stoga ga se svijet kloni, kao kužna, jer se boji sastajati se sa čovjekom koji je javno pod policajnim nadzorom. To je vlast valjda i htjela: kad nije mogla da ga protjera, onda je našla drugo sredstvo da ga izoluje od svijeta.“ - *Delo*, V, 1895, 294, prema: T. Kruševac, *Bosanskohercegovački listovi* u *XIX veku*, Sarajevo, 1978, 324.

[517] *Spisak ulica i trgova u gradu Sarajevu*, separat preštampan iz Narodnog jedinstva, Sarajevo, 1931.

[518] O sudbini spomenika Ferdinandu i Sofiji, postavljenog 28. juna 1917. godine, na treću godišnjicu atentata. - Indira Kučuk-Sorguč, Prilog historiji svakodnevnica: Spomenik umorstva. - okamenjena prošlost na izdržavanju stoljetne kazne, *Prilozi*, br. 34, Sarajevo, 2005, 62-63.
Inicijativa za podizanje spomenika Petru I, data još 1922. godine nikad nije u potpunosti realizovana. Vlasti NDH su uklonili postament za spomenik, postavljen tek uoči rata. – *Sarajevski novi list*, br. 9, Sarajevo, 21. svibnja 1941, 5.

[519] Nošenje šajkača. Koncem januara o.g. donijeli su neki sarajevski listovi naređenje povjereništva za Narodnu odbranu, „da svi vladini činovnici, željezničari, činovnici pošte i brzojava i financijske straže dosadanju kapu od uniforme izmijene čvrstim šajkačama od crnog sukna. ... i da se izmijene na uniformi dugmeta sa grbom BiH sa običnim crnim dugmetima“. Za ovo je stavljen rok od 15. februara o.g. – Pošto je iz tehničkih razloga nemoguće ovu naredbu kod željezničara za sada provesti, ukinula je ZV za BiH valjanost gornje naredbe za željezničare. – *Narodno jedinstvo*, br. 42, 15. feburar 1919, 3.

[520] Sarajevo, sa svojim kasarnama i brojnom vojskom, uvijek je odavalo sličan utisak. Svjedočenje iz 1900. godine: „S obzirom da su ovdje službenici obučeni u vojne uniforme, posjetiocu se, pogotovu ako je stranac, čini da je u toku neka vojna kampanja ili se našao usred goleme vojske“. – Muhamed Ali-paša, *Ljetno putovanje u Bosnu i Hercegovinu*, 35.

[521] *Srpska riječ, br.* 61, 24. mart 1920, 5.

[522] *Narodno jedinstvo*, br. 41, 12. decembar 1918, 3.

Nadležnost za mnogobrojne prestupe imali su kotarski sudovi, od 1929. godine sa donošenjem *Zakona o unutrašnjoj upravi* pod nazivom sreski sudovi sa prvostepenom nadležnošću, dok su okružni sudovi bili drugostepeni. U srezovima su obavljani i poslovi šerijatskih sudova, ukinutih 1946. godine, kao i gruntovnice, tj. zemljišno-knjižnog ureda. Ovakva organizacija pravosuđa rezultirala je brojnim pravosudnim tijelima smještenim u Sarajevu, administrativnom centru BiH - Okružni sud, Vrhovni sud za Bosnu i Hercegovinu, Vrhovni šerijatski sud za Bosnu i Hercegovinu, Državno odvjetnišvo (do 1929), Državno nadodvjetništvo, Vojni pravobranilac (1914-1922), Upravni sud za Sarajevo (1923-1941), Viši sud za stanove za Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru i Dalmaciju (1925-1927), Državno tužilaštvo (od 1929), Apelacioni sud (1933-1941) i Državno pravobranilaštvo (1934-1941) – i to većinom u zgradi Pravosudne palate, najveće građevine izgrađene u austrougarskom razdoblju u Sarajevu,[523] na Apelovoj, odnosno Obali Stepe Stepanovića.

Spoljni saradnici ove palate, advokati, organizovani još za bivšeg režima *Zakonom o advokaturi* iz 1883. godine, a dopunjenim *Zakonom o advokatima* iz 1929. godine, kao i Advokatskom komorom,[524] osnovanom još 1906. godine koja je i u Kraljevini nastavila da radi, predstavljali su specifičnu pravnu silu. Jednim dijelom je srpska sarajevska inteligencija, a vezana dobrim dijelom za srpsku čaršiju, poticala iz pravničke branše (advokati dr Milan Srškić, dr Vladimir Andrić, dr Branko Kaluđerčić, dr Jovo Nikolinović, dr Todor Popović, dr Predrag Kašiković, (koji je ubrzo nakon rata odselio u Beograd), sudija kod okružnog suda dr Milan Babić, državni tužilac dr Tanasije Ikonić, sudija sreskog suda dr Svetozar Kaluđerčić); među njima je bilo i onih koji su djelovali mimo od države podržanih radikalskih krugova – advokati dr Uroš Ivanišević, dr Nikola Stojanović, dr Vladimir Jokanović (KP), dr Obrad Mastilović (ZS), dr Savo Besarović (SZ), dr Dušan Vasiljević (DS), dr Mišo Semjan (DS) ili van političkih krugova grada - predsjednik Vrhovnog suda dr Milivoj Simić, advokat dr Iko Šušnjar).

Ova branša je zajedno sa ostalom intelektualnom elitom Sarajeva bila glavni posjetilac kulturnih hramova Sarajeva. Jedan od važnijih bilo je Narodno pozorište, nasljednik Društvenog doma svečano otvorenog još 3. januara 1899. godine, u kome su pozorišne predstave, većim dijelom sa nacionalanim repertoarom i sa glumcima našle svoje utočište

[523] U ovoj zgradi danas su smješteni Pravni fakultet, Općinski i kantonalni sud, kao i Rektorat sarajevskog univerziteta.

[524] Uredbom Ministarstva pravde iz 1929. godine osnovane su advokatske komore u Beogradu, Podgorici, Skoplju i Zagrebu, dok su komore u Sarajevu, Novom Sadu, Ljubljani i Splitu nastavile sa radom. Aktima donešenim ove godine je i ženama po prvi put bilo dozvoljeno da se bave advokaturom.

nakon prikazivanja po ljetnim baštama, kafanama, kupalištima ili na Cirkuskom trgu. Privatnom inicijativom pojedinaca otvoren je još tada Društveni dom,[525] ali je zgrada služila prvenstveno kao "Vereinshaus", "Herrenklub" ili "Clubhaus" sa salom u kojoj su se mogle održavati pozorišne predstave, tzv. "Saaltheater". Molbu za ponovno otvaranje pozorišta je 7. augusta 1919. uputio Ministarstvu prosvjete u Beograd Šćepan Grđić, tadašnji načelnik odjeljenja za prosvjetu i crkvene poslove navodeći "da bi imalo smisla i potrebe da se osnuje u Sarajevu jedno narodno pozorište koje bi širilo prosvjetu, budilo nacionalnu svijest i njegovalo umjetnost", obzirom da je "sarajevska publika usljed rada bivše uprave i najezde stranih elemenata većinom loša ukusa i što je još gore anacionalno. Ono malo nacionalno svjesna građanstva što ga ima u Sarajevu ne bi moglo biti uzeto ozbiljno u obzir pri izdržavanju pozorišta. Zbog toga treba unaprijed znati da se pozorište, koje bi se osnovalo ne bi smjelo upravljati prema ukusu sarajevske publike nego pozorište sāmo treba da popravi ukus i vaspita i stvori publiku", te da "ta ustanova ne bi smjela biti nezavisna nego bi bila samo u neku ruku filijala beogradskog pozorišta", pa čak se i glumci "ne bi smjeli nezavisno angažovati nego sporazumno sa Beogradom i drugim centrima", nakon čega je uslijedio Dekret o osnivanju Narodnog pozorišta u Sarajevu 18. novembra potpisan od strane predsjednika Pokrajinske vlade za BiH Atanasija Šole.[526] Nakon pravnog osnova uslijedila je adaptacija zgrade Društvenog doma, a za to vrijeme glumački ansambl je krenuo na turneju po Tuzli, Brčkom i Dubrovniku. Svečanim činom otvaranja pozorišta rukovodio je Branislav Nušić, tadašnji načelnik Umjetničkog odjeljenja Ministarstva prosvjete, 22. oktobra 1921. godine. Tri večeri za redom izvođeni su muzičko-dramski programi i tako je ozvaničen početak rada kuće, koji će tokom narednih godina budno biti nadgledan od strane pozorišnih kritičara Jovana Kršića, Jovana Palavestre, ali i drugih, zainteresovanih za pozorištni život i zabrinutih zbog malih subvencija, problema sa glumačkim kadrom, politike repertoara, opadanja broja posjetilaca, itd. Sukob pozorišne uprave sa glumištem, ali djelom i sa sarajevskom štampom rezultirao je odlaskom prvog upravnika Stevana Brakusa[527] i

[525]Zamisao Dimitrija M. Jeftanovića, da otvori pozorišnu zgradu, uz ustupanje pogodnog zemljišta, na tadašnjoj Apelovoj obali, preko puta zgrade *Prosvjete*, uz već gotov projekt arhitekte Paržika, ostala je neostvarena zbog njegove smrti 1890. godine. Više o tome i o drugim inicijativama: Risto Besarović, Od Salamovog pozorišta do Društvenog doma, *GADAR*, 1972/73, XII-XIII, 239-258.

[526] Saša Madacki, Molba za osnivanje Narodnog pozorišta u Sarajevu 1919. godine, *GADAR*, XXXIII, 1994-1995, 108-109.

[527] Brakus Stevan (r. Zalužnica, Otočac, 1876. -) gimnaziju u Srem. Karlovcima, Filozofski fakultet u Beču; od 1903. predaje prvo u gimnaziji u Osijeku francuski i njemački, a od 1908. u sarajevskoj realci; upravnik Narodnog pozorišta postaje 21. 10. 1920. i tu se zadržava do septembra 1923, kada je direktor gimnazije u Bijeljini. Godinu dana kasnije direktor je ženske realne gimnazije u Sarajevu, gdje će ostati do svog penzionisanja.

dramatruga Borivoja Jevtića u sezoni 1923/24, te kratkotrajnim dolaskom Dušana Đukića[528] za novog upravnika. Nakon njega u sarajevsko pozorište dolazi na tri godine najpopularniji dramaturg i pisac toga vremena Branislav Nušić, od koga se očekuje da poboljša status kuće i da preporodi pozorišni život, što on pokušava nudeći publici operete, melodrame i komedije, a praktično i adaptaciju pozornice.[529] Ukidanje "dekadentne peštansko bečke" operete instrukcijom Ministarstva prosvjete, smanjenje subvencijâ,[530] te nepovoljna kulturna klima Sarajeva "koju ljudi stvaraju podmećući granje i kamenje na putevima koja se mora proći", a koja "umara, lomi živce, oduzima duševni mir i umanjuje snagu te malaksava pred velikim naporima",[531] dovodi sve manje posjetilaca. Odluka o spajanju oblasnih pozorišta u *Narodno pozorište za zapadne oblasti* sa sjedištem u Sarajevu od 27. marta 1928. god.[532] i posljedično nužna otpuštanja glumaca i smanjenje plata, dotukla je i ono malo Nušićevog entuzijazma. Zbog sudskih sporova sprovedena pljenidba pozorišnih stvari, pa i sjedišta, isključenje električne energije zbog neplaćenih računa, dodatno će potaknuti Nušića da kako sam kaže "pod teškom depresijom" otputuje iz Sarajeva.[533] Ono će ostati bez Nušića da i dalje tavori sa

[528] Đukić Dušan (r. Novi Sad, 14. 2. 1883.) pohađa studije prava i filozofije na univerzitetu u Zagrebu; 1906. kao suplent u bjelovarskoj gimnaziji, nakon čega predaje u Velikoj gimnaziji na Cetinju i stalni je član Prosvetnog saveta; u Skadru je 1915. godine predsjednik opštine, pa nakon evakuacije 1916. biva ataširan u poslanstvo u Parizu; član je delegacije KSHS na Konferenciji mira; postavljen ukazom od 30. augusta 1923. za upravnika pozorišta u Sarajevu, a već 2. januara 1925. radi u Zemaljskom muzeju i kao suplent u Drugoj gimnaziji u Sarajevu. Odlikovan Danilovim krstom, Belim orlom V st., zlatnom medaljom za revnost.

[529] Doček Nušiću organizovalil su sarajevski „kulturnjaci": „U počast g. Nušiću. Sarajevski književnici i novinari priredili su sinoć u počast g. Nušiću prijateljsko veče s loncem u sarajevskom boemsko-artističnom lokalu g. Semiza. Preko večere se najviše producirao Niko Dunđerović i Ali- ef. Raljević, dok nije zahrkao. Ovo veče bilo je neobično prijatno i animirano a prisustvovali su Jovan Potić, Milutin Jovanović, Milan Đurić, Bora Jeftić, St. Dmitrović, Milan Nikolić, Ljeskovac, dr Petrović, dr Milanković, prof. Brakus, Đ. Kovačević, St. Kobasica i J. Šošić." – *Srpska riječ*, br. 175, 3. septembra 1920, 6.

[530] Da je ova institucija uvijek kuburila sa novcem govori i njena molba upućena Općinskom odboru maja 1919. godine: „Druga molba od pozorišta kojom mole za oproštenje plaćanja na svijetlo. I prije se drugim pozorištima za 12 predstava davalo svjetlo badava, pa bi trebalo i njima izaći u susret utoliko, što bi im se ne samo dalo 12 prestava badava nego bi im se računalo električno svjetlo pod 10 helera, na jedan vatni sat. Inače je cijena 30 helera. Da dadnemo kao za motore. Niže cijene nema. To je najniža stavka. Prima se". – Stenofrafski zapisnik sjednice Općinskog odbora grada Sarajeva od 5. maja 1919. - ABiH, fond ZOP, kut. 44, dok. 4, 16.

[531] Momir Jovanović, Nušić i sarajevsko pozorište (1925-1928.g.), Nušićeva pisma Borivoju Jevtiću, *GADAR*, god. XX-XXI, Sarajevo, 1980/81, 229.

[532] U drugoj polovini tridesetih godina nosi naziv Narodno pozorište Kralja Petra II. - *Almanah adresar grada Sarajeva*, 1937, 16.

[533] Da nisu svi članovi pozorišne družine bili ubjeđeni u Nušićeve napore da unaprijedi sarajevski hram govori i pismo Miodraga Stefanovića Borivoju Jevtiću u kome analizira svog direktora i u kome izražava sumnju u njegove vrijednosti. „Rastao je i živeo burno u burna vremena i vazda bio željan slave, željan života, priznanja, pa i dobrih para, dobrih položaja. To dakle nije bio čovek od neke idejnosti i neke žrtve za ideje, kako je bio Kočić, niti čovek koji prezire udobnosti i velika društva kako je bio Bora Stanković, svoj za sebe, povučen u sebe. Današnjim jezikom to je bio špekulant, koji svoj talenat koristi svesno za svoj dućan, kako bi činio svaki promoćuran dućandćija od kakvog drugog zanata. Po svaku cenu biti na dnevnom redu bez prekida – eto, to mi je kod njega glavno. Otuda ona strašna, neprekidna briga da piše novi komad dok jedan ide na sceni, da smišlja treći dok drugi piše i td." – HAS, O-BJ, kut. 2, dok. br. 327.

svojim pozorištem,[534] lomljenim društvenim prilikama i "državnom brigom."[535] Pozicija Narodnog pozorišta u Sarajevu je slika u malom, odraz statusa ne samo ove ustanove kulture, nego i odraz odnosa države prema Bosni i Hercegovini. Državno "pokroviteljstvo" je dovelo do gubitka, i nominalnog, središta muze Bosne i Hercegovine, pa i do mizernog stanja u kome nije mogla da vrši svoju osnovnu funkciju prosvećivanja. Prema bilješci dnevnog hroničara ni glumci nisu uvijek bili na visini svog zvanja, jer se dešavalo da "nisu dobro naučili svoju ulogu, tako da se šaptač prije čuo nego glumac." Osim toga, očekujući od pozorišta da se lati uloge prevaspitača publike „preporučujemo upravi da svakako zabrani damama šešire i ulaženje u salu s kaputima i kišobranima,"[536] te upozorava posjetioce da ne vrijeđaju na blagajni ukoliko ostanu bez ulaznica, budući „da Sarajevo nije Arnautluk."[537] Očigledno da su pred pozorište stavljeni veliki zadaci obzirom da „subotom dolaze ljudi u pozorište kao u kafanu. Više ležernosti, a više zlovoljne slobode, više buke. Kad se, uz to pozorište nalazi u Sarajevu koje je od kina pozajmilo svu komociju i komfor, čovek se ne treba čuditi kao i sarajevska elita intelektualaca, koja sedi u prvim redovima parketa, često puta za predstavljanja sasvim samozadovoljno spava i hrče.[538]

Najduži, devetogodišnji staž direktorstva u Narodnom pozorištu imao je Milutin Janjušević,[539] za koga njegove kolege iz branše nisu baš imale lijepe riječi, nazivajući ga nedoraslim za

[534] Iz pisma Marka Markovića Borivoju Jevtiću 1925. godine: „Uostalom, jedan vedar osmeh vredi cele jedne filozofije. Blaženi koji mogu. Kao naš Nušić. On je, zbilja (možda si čuo) bio podneo ostavku radi toga što su našu stavku u budžetu skresali i dali manje no ostalim oblasnim Pozorištima a viška više no do sada. Izgleda da je i to humoreska. Miljacka teče niz brdo." – HAS, O-BJ, kut. 2, dok. br. 240.

[535] „Gotovo 90% celokupne sume odvaja se za državna pozorišta u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani. Te svote koje su u odnosu na celokupni državni budžet ipak bile minorne (oko 2,3%) često su bile u budžetskim raspravama označavane ogromnim i neprimerenim. ...

	1929/1930.	1931/32.	1933/34.
Nar. pozorište. u Beogradu	7.350.000	7.350.00	6.15. 813
Nar. kazalište u Zagrebu	7.000.000	7.000.000	4.236.514
Nar. gled u Ljubljani	4.500.000	4.400.000	3.017.932
Nar. poz. u N. Sadu i Osijeku	750.000	750.000	549.000
Nar. poz. u Sarajevu i Splitu	750.000	740.000	558.000

- Lj. Dimić, *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije,* 134.

[536] *Srpska riječ*, br. 48, 7/20. maj 1919, 6.

[537] *Srpska riječ*, br. 95, 17. maj 1920, 4.

[538] *Glas slobode*, br. 4, 30. april 1919, 2.

[539] Janjušević Milutin (r. Velika Gabela, gatački srez, 9. septembra 1896. – Jadovno, 1941))služio u 3. četi dobrovoljačkoga bataljona od dec. 1914. do feb. 1916; sa Krfa upućen na školovanje na Kembridž; polaže stručni i državni ispit iz istorije sa geografijom 1920. Nakon toga učitelj Realke u Sarajevu, pa kratko vrijeme 1921. u Bihaću. Položen profesorski ispit u Beogradu 1927; dodjeljen na rad Narodnom pozorištu kao v.d. upravnik 1931. godine. Premješten za profesora II muške gimnazije 2. 6. 1941. Nosilac Albanske spomenice 23. nov 1921, dobitnik Ordena Sv. Save V step 1926. – ABiH, Spisak dosijea bivših službenika Zemaljske vlade, Pokrajinske uprave velikog župana, banske uprave Drinske banovine i Velike župe Vrhbosna Sarajevo.

takvu poziciju, te da je postavljen samo da puni kasu.[540] Neke njegove poteze karakteriše "kulturnom sramotom" Borivoje Jevtić,[541] dramaturg pozorišta bilježeći da „Takav čovek, koji je kao potpuno nepoznat nastavnik istorije na jednoj ovdašnjoj gimnaziji, nekad plašljivo zakucao na vrata ovoga pozorišta da docnije, okružen raznim laskavcima iz računa, napravi od njega vašarište i snizi ga na nivo na kome se uopšte ne može i ne sme govoriti o umetnosti.",[542] budući da podilazi sarajevskoj zaostaloj epskoj sredini koja se zadovoljava na sceni primitivnim folklorizmom."[543] Situaciju nisu mogli popraviti ni oni upravnici koji su se kratko zadržali u pozorištnoj kući Sarajeva – Fran Rapotec[544] i Momir Veljković. Naročito ih je dojmio susret sa bosanskom sredinom, te će tako Veljković pisati svom intimnom prijatelju Bori Jevtiću: „Bosna mi se sve više čini jedan sparan amam, gde na mahove uzavre bičevi mišića i nagona, i gde mnogo češće caruje polusanjiva mlitavost, i ponekad sa sumaglicom na očima izlete pojedinci na leden vetar iz urvina i prošlosti. Tako nekako, misao je sletela u prvu formu. I ne retko sretate nage i iskidane ljude na ulicama. Badava, nigde se u toj masi ne meša kava i filozofija. I ovo: nigde se više ne boluje, i nigde nije lekar suvišniji nego ovde".[545]

U sredini i okolnostima gdje se kulturna politika nije sistematski i institucijski provodila dosta napora trebali su da podnesu pojedinci, njihov entuzijazam i umjetnički zanos.[546] „Dobra volja" novopečene vlasti često ih je prepuštala njima samim. „U gradu su bile cenjene i

[540] Dugogodišnji pozorišni kritičar, više puta nagrađivani dramski pisac i šef banovinskog presbiroa Jovan Palavestra u Sarajevu dao je negativnu kritiku Janjuševićevog rada. - *Jugoslovenski list*, br. 34, 9. februara 1939,
[541] Borivoje Jevtić (Sarajevo, 1894-1959), kao omladinac član Mlade Bosne i odležao na robiji u Zenici; nakon rata novinar i saradnik u brojnim novinama, dramski pisac, dramatrug i reditelj u Narodnom pozorištu; pisac pozorišne i književne kritike. Režiju studirao u Beču od 1925-1926 kod Maksa Rajnharta; uređivao *Pregled* 1929. i 1930. godine. Drugi svjetski rat provodi u Srbiji, da bi se nakon njega vratio u Sarajevo.
[542] HAS, Ostavština Borivoja Jevtića, (O-BJ), kut. 1, dok. br. 46.
[543] HAS, O-BJ, kut. 4, dok. br. 510.
[544] Dr. Fran Rapotec (1887-1973) kompozitor i kulturni radnik bio je jedno vrijeme u 1939. godini direktor Narodnog pozorišta u Sarajevu. – *Novi istočnik*, god. VI, br. 9-10, sept-okt 1939.
[545] Pismo Momira Veljkovića Borivoju Jevtiću. – HAS, O-BJ, kut. 4, dok. br. 650.
[546] „Najznačajniji među njima bili su: Borivoje Jevtić, dr Jovan Kršić, Jovan Palavestra, Marko Marković, dr Isak Samokovlija, Mihailo i Vera Delibašić, Mihailo i Milica Miron, Jakša Kušan, Hamza Humo, Hamid i Mak Dizdar, Dušan Đurović, Radovan Tunguz Perović - Nevesinjski i Frano Alfirević. Gostovali su u Sarajevu i neki značajniji pisci: Augustin Tin Ujević koji je ovamo proteran iz Beograda i u najgoroj i najcrnjoj fazi njegove dešperaterske boemije potražio azil u sarajevskim kafanama; Branislav Nušić i Mirko Korolija kao upravnici mesnog pozorišta, Miroslav Feldman, lekar u bolnici i kritičar Momir Veljković, profesor na II muškoj gimnaziji. Oko ovog jezgra, kao roj književnih satelita, okupljali su se još i neki intelektualci, kandidati da postanu pisci, među kojima i dvojica obrazovanih i ozbiljnijih - dr Marsel Šnajder i dr Kalmi Baruh." – E. Koš, *Odlomci sećanja, pisci*, Prosveta - Beograd, Mediteran - Budva, Matica srpska - Novi Sad, 1990.
Ovoj grupi pripadali su i Novak Simić (1898-1981), autor novela *Nepoznata Bosna, Suton Tašlihana*, romana *Braća i kumiri*, čija je majka Savka bila iz poznate tašlihanske porodice Jelića; Ilija Grbić (1906-1943) učitelj, pripovjedač, pjesnik i publicista, pedagog i književnik, pisac iz pokreta socijalne literature sarađuje u knjževnim revijama, *Novom čovjeku*, listu etičko-prosvjetnog pokreta Miljenka Vidovića, *Narodu*; pokrenuo je i *Novi dječiji list* 1936. godine. Objavio zbirku poezije *Posljednje iluzije* (1927). Tokom II svjetskog rata na strani NOP-a, jedno vrijeme i politički komesar Pračanskog bataljona. Ubijen u četničkoj zasjedi.

poštovane druge vrednosti: vlast, pa makar i samo lokalna, imovina, pogotovo ona znatnija, položaj, ako je bio ugledniji, i društvene veze, ukoliko su bile razgranatije i uticajnije. Na toj skali vrednosti pisci nisu imali čime da se pohvale i istaknu, budući da književni ugled i pesnička slava ništa značajno i važno nisu predstavljali ljudima okrenutim praktičnim stvarima, izdržavanju porodice i sticanju.“[547]

Kafane su često bile gotovo jedina mjesta sastajališta, okupljanja i razmjene umjetničkih i kulturnih vizija o tome kako preporoditi grad. Iz takvih krugova nikle su ipak neke značajne revije, književne i pozorišni stalni pratioci i kritičari društvene zbilje Sarajeva. U istom gradu, ali ne i sa njima boravio je i jugoslovenski boem Tin Ujević,[548] koga su lokalne novine pozivale da kod njih podigne poštu.[549] U kafanama su se okupljali i predavači na srednjim školama, ljekari, novinari, pa i drugi koji su pribjegavali boemskom životu, pa su se 17. februara 1928. godine, na inicijativu Borivoja Jevtića, a uz političku podršku Milana Ćurčića, državnog nadodvjetnika i prvog predsjednika udružili u *Grupu sarajevskih književnika*, koja je u početku okupljala skoro sve književnike, ali je to vremenom postalo društvo za samoispomoć, izdavanje vlastitih izdanja, afirmisanje i promovisanje vlastitih djela. *Grupa sarajevskih književnika* (GSKA ili GUSKA, „kako su ih podsmešljivo nazivali“) je

[547] Erih Koš, *Odlomci sećanja, pisci*,

[548] „Tin Ujević je došao u Sarajevo 1930. godine, pošto je iz Beograda policijski proteran kao čovek bez stalnog zanimanja i registrovanog mesta stanovanja. Kao skitnica, odnosno kao klošar, kako bismo to danas kazali. Na odluku o proterivanju bilo je javnih protesta među beogradskim kulturnim radnicima, pa smo i mi, sarajevski đaci, čitali o tome, a Ujević, kakvog smo ga upoznali, nije se nimalo trudio da demantuje glasove i mišljenja koja su širena o njemu i njegovom načinu života. Bio je to prvi istinski boem koga smo videli. Mnogo manje romantičan i privlačan nego oni koje smo znali iz Miržeove knjige i njene operske inscenacije. Na žalost, najviše nalik na dvojicu ili trojicu sarajevskih čudaka i ludaka, prljavih, neobrijanih i zapuštenih, kakvih je u to vreme bilo u svakom bosanskohercegovačkom mestu. - Znali smo ponešto i o njegovom prethodnom životnom periodu angažovanog jugoslovenskog nacionaliste i brižljivo, kicoški odevenog mladog studenta pariske Sorbone. Dopirale su nam do ušiju i romantično obojene glasine o uzrocima njegovog unutarnjeg sloma i spoljašnjeg preobražaja - neuslišenoj ljubavi i političkim razočaranjima zbog korumpiranog, nasilničkog režima u novoj, zajedničkoj državi. Bio nam je zanimljiv i osvrtali smo se za njim kad bi prolazio ulicom, a zastajali pred izlogom kafane "Central" u kojoj je satima sedeo. - Valja priznati, na našu sramotu, mnogo manje smo znali o njemu kao pesniku. Bilo je za to i donekle opravdanih razloga: Lelek sabra, prva zbirka Ujevićevih pesama izašla je još 1920. godine u izdanju S. B. Cvijanovića u Beogradu, a druga, Kolajna, šest godina kasnije, kod istog izdavača, takođe u malom broju primeraka koji jedva da su do Sarajeva i doprijeli. Tako su i mlađi ljudi, koji su se interesovali za književnost i pratili poeziju, najčešće znali samo dve-tri Ujevićeve pesme i to više iz časopisa i antologija no iz originalnih izdanja koja su već u to vreme pretstavljala retkost. ... Sve vreme što je proveo u Sarajevu išao je uvek u jednom istom sivomaslinastom, umaštenom "hubertus" kaputu, prepasan kaišem koji je umesto kopče i gajke imao golemi gvozdeni katanac, kao skinut sa neke čaršijske magaze. Bio je u to vreme već proćelav, ugojen, u stvari podbuo od nesna i od pića, neobrijane, čekinjaste brade. Najčešće smo ga viđali u kafani "Central" gde je satima sedeo čekajući da ga neko otkupi, plati mu popijenu kafu i oslobodi ga kelnera koji je na njega motrio da ne utekne. Oko glave je imao omotan beo peškir, kao čalmu, i u njemu kriške sirovog krompira kojim je lečio mamurluk i ublažavao tešku glavobolju. ... U književnom ili kulturnom životu grada nije učestvovao, ali je svake večeri sedeo u kafani "Volga", najčešće u društvu sa Hamzom Humom koji, kad je reč o piću i akšamlučenju, ni sam nije bio s raskida. Nismo smeli da mu prilazimo, a ako bi neko pokušao da to uradi, od njega bi se čulo nejasno, potmulo mumlanje, nalik na režanje, i brzo bismo ga se okanili.“ – E. Koš, *Odlomci, sećanja, pisci*, Beograd, 1996.

[549] *Večernja pošta*, br. 2788, 26. septembar 1930, 6.

povremeno priređivala književne večeri, organizovala gostovanja i književne večeri u sredini bez većeg čitalačkog kruga. Jedna od uspjelijih njihovih akcija bila je pokroviteljstvo nad izložbom knjiga, nazvanom „Nedelja knjige“, priređenom prilikom proslave 10-godišnjice sarajevskog pozorišta.[550]

Društvo prijatelja umjetnosti Cvijeta Zuzorić bilo je jedno od utočišta sarajevskih umjetnika, prvenstveno slikara,[551] za koje je priređivalo samostalne, ali i godišnje izložbe,[552] organizovalo im izložbe u prestolnici[553], ali i ugošćavalo umjetničke grupe drugih centara,[554] te pomagalo stipendijama njihovo stručno usavršavanje.[555] Vođeno riječima dugogodišnje predsjednice Vukosave Ćuković da se mora “voditi računa također i o današnjem materijalističkom dobu, koje ne pogoduje razvitku i širenju umjetnosti“, prilikom svojih zabava, organizovanih priredbi i predavanja,[556] članice su pokušavale da budu poveznica članova društvene elite sa sljedbenicima muzâ, a preko dnevnih novina obavještavaju gospođe

[550] Prilikom otvorenja izložbe predsjednik Grupe sarajevskih književnika Milan Ćurčić, izražavajući pesimizam *Grupe* naveo je riječi talijanskog pisca Edmonda de Amičisa: „Uđite im u kuće. Tu ćete videti ponajviše kolekcije školjaka, jaja, kamenja, poštaniskih maraka, pa najposle i kutija žižica, ali zbirku knjiga nigde. Na svakoj strani naći ćete po štogod, što će vas potsetiti, da porodica jede, igra, spava i svira, ali ništa vas neće potsetiti, da se tu i čita. Ako primetite, razbacano tamo amo po stolicama, desetak dvanaest svezaka, od kojih trećina pripada detetu, što ide u školu, a tri ili četiri kakvoj čitaonici, to je već luksuz. Sve ostalo, što pripada kućnoj knjižnici, to je razbacano, rašiveno i po koricama olovkom išarano. Time se gase sveće, raspiruje vatra i snabdevaju izvesna mesta...“ – *Katalog izložbe knjiga*, priređene prilikom proslave 10-godišnjice Sarajevskog pozorišta pod pokroviteljstvom grupe sarajevskih književnika, 25. oktobra 1931, Sarajevo, 1931, 4.
Na izložbi su predstavljenja izdanja „Bratstva Sv. Save“, Vidovićevog *Etičkog pokreta*, društva *Gajret*, Geološkog zavoda iz Sarajeva, *Grupe sarajevskih književnika*, Zadruge Socijalno-kulturnog rada, Islamske štamparije, Borivoja Jevtića, Kaptola Vrhbosanskog, knjižare Jakše Kušana, Dr. M. Mirona, Srpskog kulturnog društva *Prosveta*, Vladimira Tmuše, te drugih izdanja. Najvećim brojem knjiga bila je predstavljena Izdavačka knjižara I. Đ. Đurđevića.
Nakon prvog svjetskog rata knjižara i izdavačka kuća I. Đurđevića je bila jedna od dvije srpske knjižare u Sarajevu. - Naši knjižari. U Sarajevu imamo osim ostalih, i dve srpske i jednu hrvatsku knjižaru. Srpske su gg. Mihajla Milanovića i Ise Đurđevića. - *Glas naroda*, br. 15. 16. maj 1919, 3 .

[551] Društvo je podržavalo rad likovnih umjetnika Todora Švrakića, Đoke Mazalića, Ive Šeremeta, Romana Petrovića, Mice Todorović, Vojislava Dimitrijevića, Danijela Ozme, Petra Šaina, a izložbe je organizovalo u Oficirskom domu, izložbenom salonu Desimira Skočajića, Gradskoj vijećnici, Pravosudnoj palati, *Napretkovoj* palači, Srpskom domu, Jevrejskom domu, Trgovačkoj akademiji.

[552] Godišnja izložba likovne umjetnosti priređuje *Cvijeta Zuzorić* pod konac aprila u velikoj dvorani gradske vijećnice. „Pozivaju se umjetnici iz Drinske banovine, koji žele da sudjeluju na toj izložbi svojim radovima neka se do konca ovoga mjeseca jave „Cvijeti Zuzorić“ – *Jugoslovenska pošta*, br. 2361, 6. mart 1937, 7.

[553] Izložba sarajevskih slikara u Beogradu - Romana Petrovića, Danijela Ozme, Ismeta Mujezinovića, Atanasija Popovića i Mice Todorović biće sutra u paviljonu Cvijete Zuzorić u Beogradu. - *Jugoslovenska pošta*, br. 2953, 11. februar 1939, 5.

[554] Izložba umjetničke grupe „Oblik“ iz Beograda. Govorila Milica Miron, a zatim slikar G. Jovan Bijelić održao konferansu o stremljenjima savremene umjetnosti i zadatku *Oblika*. - *Jugoslovenska pošta*, br. 568, 11. april 1930, 3.

[555] Cvijeta Zuzorić šalje siromašnog sarajevskog slikara u Pariz na usavršavanje – Vojislava Dimitrijevića, na 6 mjeseci i to će biti dio ideje SPP (Slet Petrove Petoljetke). – *Jugoslovenska pošta*, br. 2664, 4. mart 1938, 5.

[556] Predavanje iz istorije umjetnosti održano na Narodnom univerzitetu (tj. Ženska preparandija I kat) sa predavačem Franjom Poljanecom, profesorom I gimnazije. – *Večernja pošta*, br. 2628, 17. mart 1930, 5.
Cvijeta Zuzorić u čast Milice Janković, književnice organizuje predavanje u Slozi, koju će držati književnik Vladimir Tmuša, „uz čitanje djela“. – *Jugoslovenska pošta*, br. 3181, 9. novembar 1939, 4.

da donesu „buffet“ za bolje raspoloženje.[557] Udruženje je 1934. otvorilo i ritmičku školu za djevojčice,[558] koje djeluje do proljeća 1941. godine kada pada i njeno gostovanje u Beogradu.[559] Dobrodošla i rado viđena gošća ove škole, ali i čitavog društva bila je balerina, prvakinja beogradskog baleta Sarajka Riki Levi, koja bi uvijek na prolazu kroz svoj rodni grad pružila ugođaj ljubiteljima ove umjetnosti.[560] Ni književnici nisu ostali bez brige *Cvijete Zuzorić.* Organizovana su predavanja iz oblasti književnosti, posvećivane su večeri pojedinim književnicima (Kočiću, Njegošu, Đuri Jakišiću, J. J. Zmaju, S. S. Kranjčeviću, Šantiću, Dučiću), a književni stvaraoci Sarajeva (Borivoje Jevtić, Isak Samokovlija, Mihajlo Miron, M. Ćurčić) učestvovali su u programima ovog pregalačkog društva.

Drugi dio književnika djelovaće, između ostalog pri književnoj reviji *Pregled,*[561] pratiće književnu atmosferu grada i s vremeno pokušati da svojim znanjem bude ‘skroman sudionik’ diktaturom započete harmonizacije društva i države”, što je brzo osporeno u svim sredinama “kao narcisoidan i pretenciozan pokušaj srpske provincijske inteligencije da se, zahvaljujući spletu nesređenih okolnosti, na mala vrata, kao ravnopravan sagovornik uključi u “moćna podzemna plemenska strujanja” i državi nametne kao legitiman i pouzdan oslonac u regiji čiju je samobitnost država osporila već i podjelom između četiri banovine”.[562] Književnici koji su djelovali uz *Pregled* (Jovan Kršić,[563] Todor Kruševac,[564] B. Jevtić, Marko Marković[565]),

[557] Cvijeta Zuzorić „moli gospođe koje su obećale poslati stvari za bife za večerašnju zabavu da je pošalju danas iza 3 sata u Oficirski dom.“ - *Večernja pošta*, br. 236, 5. april 1930, 3.
Cvijeta Zuzorić se zahvaljuje gospođama, koje su „vriednoćom pripomogli uspjehu zabave, te priloge za bife i tombolu. – umjetnicima gg. arh. Grabrijanu, Petroviću, Dimitrijeviću, Hemplu, Kečetu, Kalomanu i Joklu, te đacima Tehničke škole.“ – *Jugoslovenska pošta*, br. 2347, 18. februar 1937.

[558] „Udruženje Prijatelja umjetnosti Cvijeta Zuzorić otvara sa 1. decembra baletsku školu za djecu i djevojčice u svojim prostorijama Gajev trg br. 4.“ – *Jugoslovenska pošta*, br. 1667, 22. novembra 1934, 4.
Za djecu se društvo angažovalo organizujući im predstave, npr.: „Prošle godine Cvijeta Zuzorić pripremila Snježanu iz pera gđe Mironove, a u režiji g. Vereščagina, a sinoć je u Narodnom pozorištu prikazan Mačak u čizmama u 4 čina, takođe uz pripremu Mironove i uz muziku Čajkovskog i pod vođstvom dirigenta Voronicina.“ - *Večernja pošta*, br. 2618, 6. mart 1930, 6.

[559] Do jeseni 1936. školu su vodile učiteljice ritmike i plesa Antoaneta Raguž i Marga Hempl, a zatim ruska balerina Maša Arsenjeva-Igneva i Margarita Hempl do 1941. godine. - Gostovanje sarajevske Ritmičke škole Cvijete Zuzorić u Beogradu. – *Jugoslovenska pošta*, br. 3536, 9. januar 1941.

[560] Zabava *Cvijete Zuzorić udruženja ljubitelja umjetnosti* organizuje 5. aprila zabavu sa baletskim programom, jer dolazi gđica Riki Levi solistkinja beogradskog baleta, naša Sarajka i njezin partner g. Žukovski, uz Wienerovu muziku i tombolu. – *Večernja pošta,* br. 2640, 31. mart 1930, 5.

[561] Časopis za politički i kulturni život, koji je izlazio jednom mjesečno od 1927-1941. godine. Imao je sljedeće urednike: dr Gojko Krulj, dr Jovan Kršić, Marko Marković i Jakša Kušan, Borivoje Jevtić i Todor Kruševac.

[562] T. Klarić, „Pregled” prema šestojanuarskoj diktaturi, *Prilozi*, god. XXIV, br. 25/26, Sarajevo, 1990, 264.

[563] Jovan Kršić (Sarajevo 19. 1. 1898- 24. 7. 1941.), profesor, publicist, književni kritičar i kulturni istoričar. Praški đak, studirao slovensku filologiju, književnost i filozofiju. Pisao studije, oglede, prikaze, recenzije i članke iz oblasti jugoslavenske i strane moderne književnosti, prevodio sa češkog jezika. Istraživao je i kulturno i književno nasljeđe, napisao monografije mnogih pisaca Bosne i Hercegovine. Urednik *Pregleda* sa prekidima 1927-1941.

[564] Todor Kruševac (Trebinje, 28. 3. 1902 – 1978.) publicist; između dva svjetska rata nalazio se na.dužnostima u Amerikansko-srpskoj banci u Sarajevu, *Prosvjetinoj* privrednoj zadruzi u Sarajevu, centrali Narodne banke za Bosnu i Hercegovinu, a nakon II svjetskog rata u Ekonomskom institutu u Sarajevu i Ekonomskom institutu u

ocjenjivali su svoju djelatnost Kršićevim riječima: "Tromo se živi u ovom zabačenom i zamagljenom vilajetu!" i angažujući se oko ove, jedne od najbolje uređivanih kulturnih revija u zemlji, prepoznatljive po kritičkom tonu njegovih urednika, djelujući kao slobodna tribina preovladavajuće naprednih ljevičarskih ideja, a u prvom redu opstanka demokratske nacionalne države koja je ubrzo „osporena dubinom suprotnosti istorijskih iskustava", ali i viđenjem Bosne i Hercegovine i njene „preisponiranosti da amrotizuje i balansira suprotnosti i nesporazume..."[566] Pokušavajući da se izbore za svoju vlastitu poziciju i mjesto u jednoj deprimirajućoj sredini oni su krajem dvadesetih godina predstavljali balans između nacionalnog konzervativizma svoga okruženja i mladih generacija koji su se pojavaljivale sa radikalnim internacionalizmom. Ona ideja koja im se činila bliskom i jedino preostalom je bila ideja bosanskohercegovačkog regionalizma. Ova orjentacija je bila kratkog daha, pa se dolaskom diktature, ova grupa distancirala od komentarisanja dnevnopolitičkih dešavanja, bježeći isključivo u domen kulture i na taj način izražavajući vlastitu depolitizaciju i zatvaranjem očiju pred sve težom političkom situacijom u zemlji. Ovo povlačenje grupe intelektualca rezultat je i nepostojanja povratnog impulsa od strane siromašne i agrarne populacije koju su intelektualci u svom početnom nastojanju željeli da "osvjeste" još za vrijeme svog jugoslovenskog idealizma. Naglo stečena demokratija pokazala se preuranjenom za ovaj svijet. Tako da će depolitizacija ovog kružoka u sprezi sa državnim nastojanjima dovesti vrlo brzo do raspada u samoj grupi. Razočarenje okruženjem, primitivizmom i prisilna odvojenost od društvenopolitičkih prilika uslovit će izdvajanje pojedinaca koji će napustiti ideju regionalizma, integralnog jugoslovenstva i vratitit ih uskoro na osnovni, nacionalni problem društva. Preovladat će uvjerenje, provučeno kroz kratke komentare, da je diktatura realan ishod i nužnost u spašavanju jugoslovenske države koju su na rub propasti doveli neprosvijećeni i neodgovorni političari.

Oni koji nisu izdali vlastito pokroviteljstvo bili su mnogobrojni vjerski službenici kojih u Sarajevu nije manjakalo i koji su se, svaki iz pozicije svoje vjere, borili za svoju pastvu. Dok su muslimani na pozive svojih mujezina slijedili put svoje vjere, a katolici redovno pohađali katedralu smještenu u središnjem trgu grada i crkvu sv. Ante, poštovanu od svih građana,

---

Beogradu. Jedan od urednika *Pregleda* 1930 – 1941. i 1946 – 1947. zadužen za ekonomsku problematiku. Potkraj NOR-a uređivao i list *Oslobođenje*. Godine 1945 – 1946. narodni poslanik i član Prezidija Narodne skupštine BiH. Autor je više priloga iz kulturne, privredne i političke istorije BiH.

[565] Marković Marko (Zvornik, 1896-1961), esejist i pripovjedač, nakon ratnog iskustva kao pripadnik doborovljačkog odreda, borca Solunskog fronta, radi kao činovnik. Jedno vrijeme bio predsjednik Grupe sarajevskih književnika i jedan od urednika *Pregleda*. Nakon II svjetskog rata direktor izdavačkog preduzeća *Svjetlost*, glavni urednik *Odjeka* (1947-1951), upravnik Narodnog pozorišta u Sarajevu i glavni urednik časopisa *Život* (1952-1954).

[566] T. Klarić, *Sarajevski "Pregled" prema šestojanuarskoj diktaturi*, 249.

pravoslavci su svoju duhovnu glad utaživali u pravoslavnim hramovima - Staroj pravoslavnoj crkvi na Varoši i u tzv. "Novoj", Sabornoj crkvi.

Staroj crkvi sv. Arhangela[567] su bili naročito posvećeni, čak ni samo pravoslavni nego i vjernici drugih konfesija, te su je kao jednu od tri bogomolje Sarajeva svi posjećivali i poštovali.[568] Prvi put spomenuta 1556. godine kao popaljena crkva, bez podatka kada je izgrađena, ukopana metar u zemlju, od prostog kamena, jednostavna i na jedan svod sagrađena, unutar koga je bila sa osam stepenica odvojena propovjedaonica, iznad koje su opet mreže odvajale žene od muškaraca koje su i u crkvu ulazile posebnim ulazom sa istočne strane na takozvani tavan ili boj,[569] ova crkva u srcu Baščaršije, kao dio stare pravoslavne Varoši, primjer je drvoklesarskog umijeća i umjetnosti ikonopisa. Sa zvonikom dograđenim 1883. godine koji je pozivao vjernike odoljela je duhu vremena i uvijek ostala glavno njihovo središte i predmet brige.[570] Obzirom da se tačno vrijeme gradnje ne zna, ovaj događaj obavile su legende, od koje je najpoznatija da je crkvu sagradio Andrija Kraljević, brat Marka Kraljevića, koji je služio Gazi Husrev Bega. Prema predanju dobio je pravo da sagradi crkvu kolika je bivolja koža, na šta je Andrija izrezao kožu na tanke kaiševe i njima obuhvatio priličnu površinu zemljišta.[571]

U okviru crkve nalazio se muzej, proizišao iz crkvene riznice, [572] svjedočeći o posvećenosti vjeri pravoslavnih Sarajeva. [573] Prema tradiciji u staroj crkvi se nalazila desna ruka sv. Tekle,

[567] „Stilski je specifična i ne uklapa se u tipove srednjovjekovnih srpsko-bizantijskih sakralnih objekata. Centralni prostor crkve opkoljen je sa tri strane stupovima koji nose galeriju; pod uticajem muslimanske tradicije galerija je nekada služila samo za žene i bila mušebcima (drvenim rešetkama) zaštićena od pogleda muškaraca. Interesantan je ikonostas, rad domaćih majstora iz XVIII stoljeća." Crkva je ukopana u zemlju i u nju se ulazi silaskom sa nekoliko stepenica. - Milenko Pajić, *Sarajevski gradonačelnici 1878-1998*, Sarajevo, 1998, 59.

[568] Predanje koje ih je sve privlačilo govori da će posjeta ovoj crkvi za žene nerotkinje biti blagoslovljena. I danas se ovaj običaj poštuje i upražnjava.

[569] Simeon Čajkanović, paroh, Srpsko-pravoslavna crkva svetih Ahrangela, *GZM*, god. I, knj. IV, 2.

[570] Na prijmjer, 1776. god. dobila je crkva skupocjen darove od bogatoga trgovca Jove Miletića iz Trsta. Najljepši su komadi dvije velike teške zavjese od kadife, izvezene čistim zlatom". Zavjese su do 20 st. bile u dobrom stanju i vješale se „samo o velikim praznicima sa obadvije strane Carskih dveri ispod donjih ikona. Narod ih i danas zove „skuti Miletića". O ovoj se porodici priča, da je bila prva trgovačka kuća u Sarajevu. Činila je bogate priloge crkvama. Jedan prilog je srebreni cvijet (polijelej) u tršćanskoj crkvi. Priložnik Jovo Miletić, vele da je umro u Trstu i tako je sahranjen u crkvi". – Vl. Skarić, Srpski pravoslavni narod i crkva u Sarajevu u 17. i 18. vijeku, *Izabrana djela*, knj. II, 44.

[571] *Jugoslovenska pošta*, br. 2823, 1939, 11.

[572] Otvoren je 1889. godine zaslugom oranizatorskih sposobnosti crkvenog klisara Jeftana Despića, člana bogate i ugledne sarajevske porodice Despića i dobrovoljnog rada srpskih učitelja Steve Kaluđerčića i Jove Mitričevića. „Muzeumu stare srpsko-pravoslavne crkve u Sarajevu pokloniše: 1 Demirliju Savatli natpis Jovan Miletić 1725. Jovo Đ. Besarović; 1 Ikonu krasnu staru sv. Aralempija stolunika. Jeftan Despić; 1 Buzdovan vezen zlatom (starih Atlagića). Đorđo Samarnić iz Lijevna; Nadžak vezen srebrom - isto Atlagića. Jovo Samardžić iz Lijevna; 1 Nož Demiskiju u srebru. Mara H. Avakumovića; 1 Košulju vezenu zlatom. Mara H. Avakumovića; 3 Srebrne babke. Vidak H. Avakumović; 1 Zlatnu babku Ruškpu. Gedeon Marić Jefimer; 1 Zlatnu babku na alki. Risto Hadži Kostić; 1 Srebrnu babku. Vuko Sedmaković; 1 Srebrnu babku. Vaso Đurić; 1 Srebrnu babku i 27 bakreni. Dušan Popović iz Zenice; 2 Stare knjige. Niko Babić iz Lijevna; 1 Ručnu knjigu staru. Đorđo H. Damjanović; 1 Knjigu štampanu od Crne Gore. H. Staka Skenderović; 1 Evanđelije rukom pisano. Joka M. Simić; 1 Ikonu

kojoj se svake godine izražavala počast,[574] kao i pokrovu Presvete Bogorodice,[575] a iz ove crkve uvijek je polazila bogojavljenska litija put Bentbaše na osvećenje vode.[576]

Druga pravoslavna crkva, Saborna crkva presvete Bogorodice građena je mješavinom rusko-vizantijskog i barkoknog stila tek krajem XIX st., 1863. do 1872. godine po projektu Makedonca Andrije Damjanova.[577] Naporom imućnih sarajevskih Srba, nadničarskim radovima sirotinje i novčanim prilozima sa strane uspješno su okončani poslovi gradnje,[578] a

---

crvotočnu. Joka Nikolinović; 1 Lanac stari i komad s vrh indžaka. Marko Popović iz Foče; 1 Preslicu staru sa pređom i maramom tiliprikli. Rista Petra rus. konzula; 1 Kaluf od kalpaka. Savka M. Đurtović; 2 Dukata G. Olga Ljube Krsmanovića iz Biograda. - Svoj gore pomenutoj gospodi priložnicima najsrdačnije zahvaljujemo kao i Jovi Mitričeviću i Stevi Kaluđerčići na besplatnom trudu oko uređenja i namještanja stvari u muzeumu. Sarajevo 1890. – Jeftan Despić i drugovi klisare stare crkve“ - *Bosanska vila*, br. 19-20, 15. novembar 1890, 319.

[573] Blagosloven od strane tadašnjeg mitropolita Đorđa Nikolajevića 13. maja 1890. godine muzej je ponudio na uvid brojne ikone, rukopise i knjige, razne predmete za bogosluženje, svešteničke odore, tkanine i vez, koji su svjedočili o tradiciji i posvećenosti pravoslavnih Sarajeva. Za ovaj svečani čin upućen je proglas „Braći Srbima“. Javljamo svakome Srbinu i Srpkinji, kako ovđe u mjestu, tako i po cijeloj ponosnoj Bosni i kršnoj Hercegovini, da smo ove godine uz staru srpsko-pravoslavnu crkvu podigli i uredili Muzeum crkveni, koji se u nedjelju 13. maja osvještao i otvorio. Osvještanje je svršio sam visokopreosvećeni g. mitropolit. Od toga dana muzej će biti otvoren svake nedjelje i praznika poslije službe božije. Obraćmo pažnju svakoga Srbina, da ne propusti posijetiti ovaj skromni, ali puno značajni muzej, u kom se nalazi lijepih starina. Takođe molimo, pojedine opštine, crkve, sveštenike, učitelje i svakog pojedinog Srbina, koji bi imao kakvijeh starina - da nam ih ustupi, bilo na sačuvanje, bilo na otkup. Sarajevo, 10. maja 1890. Tutori stare srpsko-pravoslavne crkve. – *Bosanskohercegovački istočnik*, br. 6, 1890, 263.

[574] Cjelivanje ruke sv. Tekle. Na znanje srpsko-pravoslavnom građanstvu. U staroj crkvi sv. Arhistratiga Mihaila i Gavrila već od 1730. god. nalazi se desna ruka od sv. Moštiju Hrišćanske prvomučenice Ravnoapostolne Tekle. Svake godine pravoslavna crkva slavi njenu uspomenu na dan 24. septembra po starom kalendaru (7. oktobra). Na taj dan služi se jutrenje sa svečanom liturgijom a pri kraju sv. liturgije iznosi se njena sv. ruka radi pobožnog cjelivanja prisutnih. Tako će biti i ove godine u subotu 7. oktobra (24. septembra). Jutrenje počinje u 7.30 a sv. liturgija u 8 časova. Propovjed o životu sv. Tekle sa primjenom na sadašnjicu. – *Jugoslovenska pošta*, br. 1322, 5. okt 1933, 4.
Poštovanje je iskazano i od Dobrotvorne zadruge Srpkinja, koja je dala novac za izradu kivota sv. Tekle. Kivot je izradio akademski slikar g. Branko Šotra. Osvećenje obaviće se ovog ljeta sa velikom svečanošću. – *Bratstvo*, god. XIV, br. 5, maj 1938, 107.

[575] Dan Pokrova Presvete Bogorodice (14. oktobar) služiće se na malom oltaru u Staroj crkvi u onom dijelu hrama, koji je poslije požara dozidan, sveta liturgija. – *Jugoslovenska pošta*, br. 1329, 13. oktobar 1933, 4.

[576] „Bogojavljenska litija – koja je krenula iz stare crkve u novu. – U novoj crkvi mitropolit Petar uz asistenciju svih sveštenika održao je službu božju pa potom je litija krenula za osvećenje vodice na Bendbaši. – U litiji su učestvovali ban g. Velja Popović, komandant armije gen. g. Kalfatović ...“ - *Jugoslovenska pošta*, br. 198, 20. januar 1930, 5. Litija ide ovim redom: Vojna muzika, počasna vojna četa, crkveni barjaci, pretstavnici domaćina iz sela, Trgovačka omladina, pitomci Šegrtskog doma, osnovne škole, Zanatlijska škola ... pitomice Dječijeg doma sa monahinjama, članovi *Sloge*, pitomci Bogoslovije, sveštenstvo, pretstavnici vojnih i civilnih vlasti. ... tu Petar, Krečković, Ljeskovac, brig. gen. Vulić kao zastupnik kd. armije Ilića; Bajraktarević, Đorđević i Pandurović; gg. Grgić, pretsjednik Apelacije Ličina, željezničke direkcije, Milošević direktor Rudarske direkcije, Janjušević direktor Pozorišta, skoro sav oficirski kor itd. – *Jugoslovenska pošta*, br. 2625, 19. januar 1938, 4.

[577] Majstor Andrija Damjanov čuveni neimar iz XIX. stoljeća, koji se proslavio izgradnjom pravoslavnih crkava na prostorima Balkana. „On, njegova braća i potomci izgradili su preko četrdeset većih crkava u toku 19. stoljeća. Bile su to monumentalne crkve izgrađene u Makedoniji, Srbiji i Bosni i Hercegovini. Sami su ih projektirali, izvodili građenje, i uz to još živopisali i radili duborez. U Bosni i Hercegovini su izgradili crkve: crkva u Čajniču, Saborna crkva u Sarajevu i Saborna crkva u Mostaru. – Milenko Filipović, Andrija Damjanović iz Velesa, zograf i neimar (oko 1813-1878), *Muzeji*, 2, 1949, 33.

[578] Gradnja je koštala 36.000 dukata. „Padišasultan prekoren više puta od Evrope, za nejednakost u vjerotrpimosti, izdade Ferman za građenje ove nove crkve, i posla još 500 cekina pomoći. Osim sultana poslao je i pokojni knez srpski Mihail 500 cekina. Tako isto mnogi trgovci iz Biograda, Dubrovnika, Beča i Trijesta,

podrškom vlasti svečano je obavljeno i bogosluženje.[579] Sin Manojla Jeftanovića, najvećeg donatora crkve, Gligorije, pred svoju smrt 1927. godine ostavio je u amanet svojim sinovima da „kosti njegovog pokojnog oca ... koje su do tada ležale na starom srpsko-pravoslavnom groblju prenesu i pokopaju u Sabornoj crkvi, što su ovi ispoštovali,[580] pa su sa drugim sarajevskim Srbima nastavili i sa daljim opremanjem crkve.[581]

Poslije Prvog svjetskog rata, nakon što je crkva pretrpjela uništenje izazvano atmosferskim utjecajima, jer je austrougarska vojska u vojne svrhe skinula olovni krov i zvona, a crkvu

---

poslaše priloge. Ostalo je sve pomoć stare Aranđelske crkve i požertvovanje srpsko-pravoslavnog žiteljstva sarajevskog i nešto okolnih sela. Imućniji trgovci sarajevski po tri puta su po imućstvu porezivali pomoć novčanu, a niži stalež dobrovoljno po nekoliko dana radio bez naplate, pa ni sama djeca i žene, ne bijahu isključene.“ Pri nabavki olova za pokrivanje crkve, pok. Manojlo Jevtanović reče u skupštini: „De mi se osvetite: koliko god narod priloži ja ću sam treću paru." - Sava Kosanović, Nova srpskopravoslavna crkva u Sarajevu, *Bosanska vila*, Sarajevo, br. 17, 1. septembar 1888, 270.

Izradu ikonostasa (dimenzije 20x15 m) u Sabornoj crkvi je novčano podržala ruska carska porodica, a „ikone su pravljene u Sergijevskom manastiru blizu Petrograda trudom arhimandrita istog manastira g. Ignjatija, koji je sabirao priloge od carske porodice i drugih imućnijih osoba, te sve, sa još pet svešteničkih okruta i dvije manje plaštanice, poslao na dar sarajevskoj crkvi.“ - Sava Kosanović, *Nova srpskopravoslavna crkva u Sarajevu*, *Bosanska vila*, Sarajevo, br. 17, 1. septembar 1888, 270.

Okvir ikonostasa je rađen u Sarajevu. Njegova izrada, a potom i pozlata, je povjerena ruskim majstorima. Pozlatom je ukrašeno oko 118 ^{m2} ikonostasne pregrade. Ikone koje su ugrađene u ikonostasnu pregradu su rađene 1869. godine u Trojice-Sergejevskoj lavri, u istom manastiru u kojem je svoje ikone radio poznati Andrej Rubljov više od četiri stoljeća ranije.“ - Ljiljana Ševo, *Pravoslavne crkve i manastiri u Bosni i Hercegovini do 1878*, Banja Luka, 2002, 266.

[579] Tadašnje nezadovoljstvo muslimanskog stanovništva, dodatno isprovociranog visinom crkvenog tornja, većom od munare Begove džamije, prilikom osvećenja crkve i najavljenu buru svjetine umirile su dobro organizovane mjere osmanskog vezira Muhamed Asim-paše, koje su osigurale da ceremonija osvećivanja crkve, uz prisustvo 76 sveštenika na Ilindan 1872. godine prođe bez incidenata. „Sutra dan po svetom Iliji, otišla je velika deputacija otmjenih Sarajevskih gazda, sa mitropolitom Pajsijem i svještenstvom, da izjave blagodarnost valiji i vojnom komandantu, na učinjenoj usluzi pravoslavnom narodu, koji je strepio od straha.“ – Aleksa Popović Sarajlija, *Pošljedni turski veziri u Bosni i Hercegovini do 1869 do 1878*, HAS, Zbirka Varia, dok. 108.

[580] *Sloboda*, Sarajevo, br. 336, 16. marta 1927, 3.

[581] „Ulepšavanje saborne crkve u Sarajevu . – Veliki dobrotvor, pretsednik sarajevske CO g. Stevo Prnjatović, koji je nedavno svojim velikim prilogom omogućio podizanje Spomen kapele na groblju, zauzeo se kod svojih prijatelja da prilozima postave u prozorima Saborne crkve likove pravoslavnih svetitelja. Na njegov apel odazvali su se Nj. V. Mitropolit G. Petar, gg. Stevo Prnjatović, Dr. Dušan Jeftanović, gđa. Rajka ud. Davidović, g. Ljubo Kuršumdžić, gg. Dr. Dušan, Danilo i Radoslav Ćorović, inž. gg. Marko i Velimir Jovanović, g. Mihajlo Trebić, gg. Vaso Todorović, Mane Šušnjar, Vasilije Nearlović, za pokoj Riste i Roksande porodica Besarović i dr. Svaka slika staje 6.000 din. Na ovaj lepi primer neka se ugledaju naši imućniji ljudi.“ – *Bratstvo*, god. XVI, br. 2, februar 1940, 47-4 8.

Dr Dušan Jeftanović poklonio je vitraž Sv. Save, kćeri Rajke i dr Dušana Davidovića vitraž sa Sv. Đorđem, sa Sv. Dimitrijem Srpsko pjevačko društvo *Sloga*, vitraž Preobraženje Kristovo za esnaf Srba zanatlija Milan Kerenović – smješteni na južnom zidu, a na sjevernom zidu nalazili su se vitraži Rođenje Hristovo u pokoj mis Adelini Irbi, Rođenje Presvete Bogorodice u pokoj duše Stake Skenderove, Sv. Arhangel Mihailo za pokoj duše Steve i Jule Prnjatović, Sv. Đorđa za pokoj duše Miloša Miladinovića darovan od njegove supruge Draginje; vitraž Sv. car Konstantin i carica Jelena od Dobrotvorne zadruge Srpkinja Sarajevo, a vitraž Sv. Save darovali su Ranko i Vukosava Despić.

„Vitraži su poručeni u ateljeu Stanišić u Somboru u vrijeme uređenja crkve. Tokom rata u Bosni i Hercegovini, od 1992. do 1995. godine, vitraži su uništeni. U periodu od 1998. do 1999. godine u istom ateljeu je urađena rekonstrukcija uništenih, odnosno oštećenih vitražnih predstava i oni su postavljeni na prozore.“ - http://www.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=2842

pokrila limom, u maju 1921. godine počela je njezina obnova pod upravom srpske opštine.[582] Bilo je i kasnije prijedloga o kvalitetnijoj restauraciji Saborne crkve,[583] ali se na tome nije puno uradilo, osim što je montiran „moderni električni" sat 1930. godine,[584] nabavljen iz Švajcarske, koji je koštao 78.111,30 dinara.[585] Da je sve moglo u ovom šeheru biti predmet politizacije govori i crtica iz novina koja je zabilježila da „Satovi na Sabornoj crkvi i Katedrali počeli su, što je neobično rijedak slučaj, da zajedno iskucavaju juče i danas. Samo dokle?"[586] Crkvi je oštećenja donio i rat 1992-1995. godine, ali je izvršena i sanacija 1998-1999. godine.[587] Mada je Sarajlijama stara crkva na čaršiji ostala najbliža srcu i ova Saborna, često zvana Nova crkva bila je mjesto crkvenih proslava i svečanih okupljanja i zbog svog prostora i zbog svoje pozicije u centru grada. Povodom 700 godišnjice smrti Sv. Save održana je, npr. 1935. godine svečana liturgija u crkvi, sa prigodnom propovijedi nakon liturgije mitropolita Petra Zimonjića.[588]

Gradnja treće pravoslavne crkve u Sarajevu, sv. Preobraženja imala je duge pripreme. Zemljište je poklonilo Srpsko pjevačko društvo *Petar Veliki Oslobodilac* još juna 1931. godine,[589] u novom dijelu Sarajeva gdje do tada nije bilo crkve, a ni džamije, kako je to na sjednici opštinskog vijeća obrazložio g. G. Vukotić.[590] Prilozi su postepeno prikupljani za gradnju crkve,[591] ali troškovi su bili visoki, jer je planirana gradnja iznosila 1,3 mil. dinara.[592]

---

[582] Te 1921. godine crkva je prekrivena bakrom i iznutra bojena masnim bojama, uvedeno je i električno svjetlo. "Pod je taracan kermitnim pločama, ikonostas prebojen zlatom. Nabavljena su nova zvona, pošto su Austrijanci za vreme rata i zvona skinuli. Zvona su nabavljena iz Trsta i to u težini I-vo 2.800 kg, II-go 1.600 kg i III-će 750 kg. - Opravka crkve dovršena je pred Božić 1922. - Zvona su stigla i postavljena u junu, a osvećena su 16/29. jula. Tada je nabavljeno i jedno zvono za staru crkvu.
Zgrada crkve 27 m duga, široka 22 1 ½ metra, visoka: zidovi 15 ½ m, u srednjoj kupoli 34 m, u malim kupolama 20 m. Visina gornja je zid 26 ½ m do krsta 45 m.
Opravka crkve koštala je 2,65 mil din.
Ovu obnovu izvršila je srpska opština, tj. crkveni odbor - predsjednik Tanasije Ikonić, podpredsj. Simo Bogdanović, sekretar: Jovo Mačkić, članovi odbora: Miloš Milošević, Miloš Miladinović, Ilija Bošković, Todor Kosovac, Dušan Marić, Savo Josić, Mihailo Čavić, Mitar Savić, Stanko Dufek, Aleksa Gađanica, Nikola Jungić i Ilija Mandić. – *Bratstvo*, god. I, br. 4, april 1925,89-90.

[583] Kritizerski nastrojen prijedlog je uključivao rekonstrukciju zvonika i krova nad kupolama, budući da „Ova crkva nije nikakav istorijski spomenik, osim možda spomenik neukusa i dekadenstva, pa se ne bi trebalo ustezati od prepravljanja."- Kako bi trebala izgledati Saborna crkva u Sarajevu. Jedno mišljenje piše: Srđa Đokić - *Jugoslovenska pošta*, br. 187, 7. januar 1930, 11.

[584] *Večernja pošta*, 17. septembar 1930, 2781, 17. septembar 1930, 5.

[585] *Jugoslovenska pošta*, br. 581, 27. april 1931, 4.

[586] *Jugoslovenska pošta*, br. 1376, 8. decembar 1933, 5.

[587] Investitor je bila Federacija BiH - Federalno ministarstvo obrazovanja i kulture, a donator je bila Republika Grčka, Ministarstvo inostranih poslova.

[588] Propovjed je održao g. Mirko Maksimović koji je govorio o prenosu tijela Sv. Save iz Trnova u Mileševo. Nakon toga je litija otišla do stare pravoslavne crkve. - *Jugoslovenska pošta,* br. 1812, 20. maj 1935, 2.

[589] *Jugoslovenska pošta*, 17. jun 1931, 3.

[590] Uz to je rekao: „Nisu crkve u Sarajevu toliko potrebne braći Hrvatima koliko nama Srbima, i to baš u tom dijelu grada, gdje ih nemamo." – *Jugoslovenska pošta*, br. 2069, 20. mart 1936, 5.

[591] Za gradnju pravoslavne crkve u Novom Sarajevu priloge su dali: Vojo Erić, trgovac 500 din; Milan Radošević trgovac 200 din; Lazar Škobić, Pajo Pavlović, Trifko Mihić, Triša Vuletić, Milan Jovanović i Marko

Čak je kao ministar poljoprivrede i dr. Branko Čubrilović obišao gradnju i obećao 20.000 dinara.[593]

Najavljeno je da će ova nova pravoslavna crkva u Novom Sarajevu biti „prva crkva u ovim krajevima s unutrašnjim zagrijavanjem.[594] Autor projekta bio je prof. Aleksandar Deroko,[595] a ikonostas od bijelog bračkog kamena izradio je vajar Todor Rašković u Sumartinu, prema nacrtu projektanta. Freske i ikone radio je slikar Jovan Zonjić,[596] kao i veliku ikonu Preobraženja u kubetu crkve.[597] Mitropolit Petar poklonio je jedno zvono za crkvu, a srpsko pogrebno društvo Sv. Marko iz Sarajeva drugo.[598]

Iako crkva još nije bila sasvim završena prva liturgija je održana marta 1940. godine,[599] a zvanično osveštenje je izvršeno 8. septembra 1940. godine uz služenje mitropolita Petra i ostalih dabrobosanskih espiskopa. Štampa je komentarisala da je to prilika za „Srbe

---

Slijepčević po 50 din, ... – *Jugoslovenska pošta*, br. 2534, 28. januar 1938, 4. Za crkvu Sv. Probraženja u Novom Sarajevu – Haži Ilija i gđa H. Mara Lazić dali 10.000 din, Ranko Despić 100, ... - *Jugoslovenska pošta*, br. 2942, 29. januar 1939, 4. Dobrovoljna zadruga Srpkinja Sarajevo je takođe dala prilog. za crkvu u Novom Sarajevu. – *Jugoslovenska pošta*, br. 2954. 13. februar. 1939, 5. Skupština pogrebnog društva Sv. Marko je rešila da 23.000 din izda za hram Sv. Preobraženja u Sarajevu. – *Bratstvo*, god. XVI, br. 3-4, mart-april 1940, 80. Eparhijski savjet mitropolije Dabro-bosanske za dovršenje hrama Sv. Preobraženja u Novom Sarajevu odredio je sumu od 50.000 dinara. - *Bratstvo*, god. XVI, br. 2, februar 1940, 47.

[592] „Prošle godine na ime članarine ubrano 50.000 din. Dobrovoljni prilozi pojedinaca i ustanova su iznosili 220.000 din, što nije dovoljno jer gradnja iznosi preko 1,3 mil.“ – *Jugoslovenska pošta*, br. 2963, 23. II 1939, 5.

[593] Čubrilović kao ministar poljoprivrede je odobrio 20.000 din za gradnju nove srpske crkve u Novom Sarajevu i obišao je sa članovim odbora crkvene opštine u Novom Sarajevu Vukotićem, Radosavljevićem i Puticom. - *Jugoslovenska pošta*, br. 3261, 13. februar 1940, 4.

[594] „...juče su završeni radovi u unutrašnjosti oltara crkve, gdje je ozidana velika peć u kojoj će se za vrijeme zime ložiti u cilju zagrijavanja crkve.“ - *Jugoslovenska pošta*, br. 2929, 14. jan 1939, str. 2.

[595] Aleksandar Deroko (1894-1988) arhitekta, ugledni profesor Beogradskog univerziteta, član SANU. Autor projekata Hrama Sv. Save u Beogradu, Spomenika kosovskim junacima na Kosovu Polju, te mnogobrojnih crkava. Pisac je djela iz domena arhitekture.

[596] Jovan Zonjić (Vasojević, Cetinje 1907- 1961) Poslije završene Umjetničke škole u Beogradu 1931.godine nastavlja studije na Ecole des Beaudž Arts u Parizu, gdje boravi do 1939. godine. Zonjić nije bio ikonopisac, pa iako neki stručnjaci njegov rad svrstavaju u rijedak primjer ikonopistva u savremenoj bosanskohercegovačkoj umjetnosti drugi poznavaoci ove umjetnosti tvrde da je njegov rad bila neka vrsta socrealistickog ikonoslikarstva.

[597] „Između prozora nalaziće se 12 anđela a između stubova 4 evangelista. Na svakom stubu izradiće se po jedan srpski vladar Svetitelj. U oltaru naspram lađe crkvene izradiće se velika ikona Bogorodice, a s lijeve i desne strane oltara raspeće i Vaskrsenje. Zonjić će početi sa izradom sedam ikona za oltar i skicu za freske, koja treba početi na proljeće ... U radionici Željezničke direkcije već se dovršava i polijelej koji će visiti u sredini crkve na šet čeličnih lanaca dugih 13 metara. Promjer polijeleja je šest metara. Sa lijeve strane oltara nalaziće se vladičin prijesto koji je također već izrađen na Braču od bijelog bračkog kamena.“ – *Jugoslovenska pošta*, br. 3131, 12. septembar 1939, 5.

Crkva je teško stradala u granatiranju Sarajeva 1994. godine kada je ostala bez centralnog krova i najvećeg broja freski koje je 1940. godine oslikao Jovan Zonjić. Radovi na rekonstrukciji crkve započeli su uz pomoć državnihih i gradskih vlasti 2003. godine kada je sarajevska mitropolija odlučila da ovom hramu da potpuno novi izgled zašto su angažirali akadamske slikare ikonopisce protomajstora Dragana Marunića i Dragana Stankovića iz Beograda koji spadaju među rijetke savremene baštinike ove drevne umjetnosti.

[598] *Jugoslovenska pošta*, br. 3173, 31. oktobar 1940, 4.

[599] U novosarajevskoj srpsko-pravoslavnoj crkvi održana je u nedelju prva Sv. Liturgija sv. Jovana Zlatoustog. Služio je član crkvenog suda eparhije dabrobosanske proto g. Janko Brežančić. – *Jugoslovenska pošta*, br. 3291, 19. mart 1940, 4.

pravoslavne vjere“ da sjedinjeni manifestuju „jedinstvo, granitnu solidarnost i čeličnu snagu Srpskog Pravoslavlja. Baš danas, više nego ikada, u teškoj i tmurnoj međunarodnoj situaciji, u momentu kad se nad raskvavljenom Evropom nadvijaju zloslutni crni oblaci neizvjesnosti, taj ogromni narodni sastanak, taj kontakt jednorodnih duša, više je nego potreban. On će besumnje osnažiti kolebljive, oskokoliti obesrabrene, ujediniti razjedinjene,“ a što je još važnije „pravoslavni Srbi sela i grada sjetiće se da nisu nezaštićeni, da se nalaze u tvrđavi koja je već toliko puta dokazala svoju snagu i nesalomljivost.“[600] Za tu priliku su u Sarajevo došli i patrijarh Gavrilo Dožić, žički episkop Nikolaj Velimirović i episkop tuzlansko-zvornički Nektarije Krulj,[601] koji su služili i svečanu liturgiju u Sabornoj crkvi povodom rođendana kraljevića Petra II. Svečanost osveštenja, kao i druge prateće programe pratila je dva dana i Beogradska radio-stanica, a u samom Sarajevu je toga dana ovom događaju prisustvovalo 50.000 seljaka i građana.[602] Svečanoj liturgiji prisutvovali su: izaslanik nj. V. Kralj pukovnik g. Mihajlo Ščekić, komandant 10 pj. puka, izaslanik Kraljevske vlade ban Drinske banovine g. Stanoje Mihaldžić, kd. II arm. oblasti arm. gen. g. Dušan Simović, pomoćnik bana g. Ejub Ademović, bivši predsjednik vlade g. Bogoljub Jevtić, izaslanik Senata g. Marko Vujačić,

[600] *Jugoslovenska pošta*, br. 3430, 3. septembar 1940, 5.

[601] Voz sa uvaženim gostima svečano je dočekivan u svakom mjestu Bosne kroz koji je prošao. Delgacije državnih službenika i sveštenstva iz Vardišta, Višegrada, Međeđe, Prače dočekali su goste svečanim govorima, programima uz učešće djece, pucanjem prangija i buketima cvijeća.
Na ilidžanskoj stanici goste su dočekali: ban Drinske banovine g. Stanoje Mihaldžić, komadant armije g. Dušan Simović, mitropolit g. Petar, episkop g. Jokanović, pomoćnik bana g. Ejub Ademović, pretsjednik opštine g. Muhamed Zlatar, general sarajevskog garnizona, načelnici KBU, šefovi nadleštava predsjednici sarajevskih sudova, predstavnici duštava i ostalih ustanova. Pozdrave su uputili mitropolit Petar, g. Muhamed Zlatar, predsjednik gradske opštine i predsjednik Srpsko-pravoslavne crkvene opštine grada Sarajeva g. Stevo Prnjatović. - Veličanstven doček Nj. Svetosti Patrijarha Gavrila u Sarajevu. Srdačni pozdravi na putu kroz Bosnu, *Jugoslovenska pošta*, br. 3433, 7. septembar 1940, 3.

[602] „Preko hiljadu i po seljaka predvodio je g. Dobrosav Jevđević. ... Oko 7 časova na Baščaršiji se formirala povoka kojoj se nalazi na čelu oko stotinu biciklista. Za njima je išlo preko hiljadu seljaka konjanika, koji su ostavljali rijedak utisak snage i zdravlja. Na kraju povorke nalazilo se preko pedeset kola iz Trnova, punih seljaka. Trnovljanska crkvena opština dobila je na licitaciji za 1000 dinara zastavu hrama Sv. Preobraženja, koju je njen zastavnik nosio u povorci. - Pogled na masu bio je veličanstven. U moru državnih i srpskih zastava i cvijeća isticala se šarolikost seoskih narodnih nošnji iz okoline Sarajeva, Bosne i Hercegovine, Srbije i Crne Gore. Seljaci iz čajničkog, rogatičkog i fočanskog sreza nosili su transparente sa napisima: „Seljaci srpske Bosne uz pomoć božju očuvaće Kralja i Otadžbinu.“ Nešto kasnije u povoruku su ušle dvije čete četnika iz svih naših krajeva na čelu sa 15 zastava, a pod vođstvom vojvode g. Koste Pećanca. Veliko interesovanje i poštovanje izazvala je kod svih prisutnih zastava Vožda Karađorđa iz 1804. godine, obnovljena dolaskom blaženopočivšeg Kralja Petra I na presto Srbije 1903. godine. Pod ovom zastavom Petar Mrkonjić vojevao je za slobodu srpstva u Bosanskoj Krajini. Zastavu je pratilo petsto šumadijskih četnika iz Kragujevca, kao simbol jedinstva srpskih zemalja i jedinstvene misli ujedinjenog srpstva. Zastava Vožda Karađorđa stalno je pozdravljana sa dubokim pijetetom. – Oko 7 časova prije podne nepregledna povorka biciklista, konjanika, građana i seljaka krenula je Aleksandrovom ulicom u pravcu Muzeja. Povorka koja se po broju učesnika ne pamti u Sarajevu stalno je putem manifestovala Nj. V. Kralju i Jugoslaviji. Kršni naši seljaci pjevali su putem patriotske pjesme. Sa prozora mnogih zgrada Aleksandove ulice i sa trotoara građani su pozdravljali povorku i zasipali cvijećem. Na čelu povorke nalazila se vojna muzika i muzika željezničara Jedna četa vojnika 10 pješ. puka je stalno pozdravljana od mnogobrojnog građanstva.“ - Druga povorka je krenula sa malte na Docu i sastala se sa prvom ispred muzeja, gdje se formirala litija na čijem su čelu bili biciklisti. U povorci se zatim nalazio hor Srpskog pjevačkog društva „Petar Veliki Oslobodilac“ na čelu sa društvenom zastavom. Iza njih su išli bogoslovi, veliki broj sveštenika, Nj. Svetost Patrijarh sa arhijerejima i nepregledna masa naroda.“ – *Jugoslovenska pošta*, br. 3434, 9. IX 1940, 3.

predsjednik Gradske opštine g. Muhamed Zlatar, generali g. Živorad Božić, g. Petrović, g. Jovanović, g. Čeda Jovanović, g. Damjanović, g. Bulić i g. Maglić, načelnici KBU, šefovi sarajevskih nadleštava i predstavnici ustanova i društava, izaslanik beogradske crkvene opštine g. Konstantnin Savatijević, koji je donio zlatni putir, dar crkvene opštine grada Beograda hramu sv. Preobraženja, izaslanik Udruženja rezervnih oficira i ratnika u Beogradu g. Mita Petrović, izaslanik Udruženja branioca Beograda g. Dušan Šijački, podpredsjednik Gradske štedionice g. Miloš Leskovac, kum hrama g. Vaso Todorović, industrijalac iz Sarajeva,[603] kum zastave g. Danilo Nešović.

Episkop žički g. dr Nikolaj Velimirović odslužio je prvu večernju u novoposvećenom hramu i nakon toga održao propovijed. Učesnici svečanog banketa te noći čuli su i sljedeće riječi: „, to naše, to drago naše Sarajevo, evo i danas na tako lijep, tako dostojanstven, tako nacionalno veličanstven način manifestuje svoje osjećanje odanosti svojoj srpskoj pravoslavnoj crkvi i svetosavskoj kosovskoj ideji Vidovdana. ... Ta ideja bila je uvijek i u svakoj prilici misao vodilja srpskog naroda u srpskom Sarajevu. To potvrđuje i današnji dan i današnji narodni praznik, veliki i u prvom redu nacionalni, pa te onda vjerski praznik, crkveni god Sarajeva, koje je uvijek prednjačilo u ideji „Brat je mio koje vere bio.“[604]

---

[603] Vaso Todorović (Sarajevo, 1877-) završio srpsku osnovnu školu u Sarajevu, a zatim i Trgovačku 1893. godine. Stupio u Prvu domaću pilanu Sadika S. Fincija na Palama, gdje je djelovao do kraja 1912. godine. Godine 1914. postao je generalni punomoćnik poznatog velikog grčkog industrijalca Nikole Kanepolusa, koji je osnovao na Palama Šumsku ind. „Societe Hellenique pour le commerce et l'industrie de bois“, tj. od Fincija je pilanu kupila Zemaljska banka, pa je prodala Grcima 1912. godine. Kad je buknuo rat prebjegao je sa familijom u Srbiju, gdje se stavio na raspoloženje srpskoj vladi. Austrijske vlasti su radi toga ucjenile njegovu glavu. Po savjetu mjerodavnih uputio se iz Srbije u Grčku, gdje je bio na Patrasu direktor dviju pilana istog društva Nikole Kanelopulosa. Godine 1919. osnovao novo društvo Todorović i drug, sa istim vlasnicima na Palama, a 1922. godine istupivši iz tog društva osnovao je drvarsku industriju Todorović i Dohan u Mokrom, koju je vodio sve do kraja 1926. godine. Početkom 1927. ušao je kao suvlasnik u renomiranu sarajevsku firmu Buttazzoni i Venturini d.d. u kojoj je ostao do kraja 1933. Početkom 1934. preuzeo je pilanu u Ilijašu, koju je vodio sa svojim poslovnim drugom g. H. Dohanom, pod firmom Todorović&Dohan u Sarajevu. – *Jugoslovenska pošta*, br. 1821, 30. maj 1935, 4.
Bio je 1927. god. podpredsjednik upravnog odbora Amerikansko-srpske banke, od decembra 1935. predsjednik Udruženja industrijalaca i trgovaca drvetom. Bio je 1934. godine ekspert Ministarstva trgovine i industrije prilikom pregovora u Rimu sa zaključenje trgovačkog ugovora sa Italijom. Spadao je među najistaknutije privrednike u drvarskoj industriji, u kojoj je učestvovao veoma aktivno preko 40 godina.

[604] Završnica govora g. Savatijevića: „Sarajevo je zenica oka srpskog. Sarajevo je naš ponos i naše uzdanje. To je bilo otkako je. Neka ostane naše pouzdanje i naše ugledanje. Neka i u buduće služi Srpstvu i Otadžbini, vjernošću i odanošću nosiocu naše državne i narodne misli, mladom Orliću Topolskome, našoj nadi i uzdanici Nj. V. Kralju Petru II. ... Sarajevo drago, ugled ste i oslon Srpstvu bili kroz teške patnje i odlučne borbe, ne žaleći teške žrtve. Ostanite i u slobodi ugled i primjer svima kako Srbin umije i kako nema te žrtve, koju Srbin ne bi dragovoljno primio za svoga Kralja, svoj rod i svoju domovinu. Ostanite nam Sarajlije i u buduće kakvi ste do sada bili. To vam je poruka i pozdrav naše Prestolnice.“
Na svečanom banketu u holu novosarajevske narodne osnovne škole održani su i sljedeći govori – patrijarha, predsjednika srp.-pravosl. crkvene opštine Novog Sarajeva Jovana Vukotića, predsjednika srpsko-pravoslavne opštine sarajevske Steve Prnjatovića, predsjednika pračanske opštine Dobrosava Jevđevića, mostarskog sveštenika Vukadina Petkovića u ime predsjednika mostarske crkvene opštine dr Veselina Semiza, kuma crkve Vase Todorovića, izaslanika senata senatora g. Marka Vujačića, predsjednice sarajevske Dobrotvorne zadruge

Uoči samog II svjetskog rata u ovoj crkvi je održan pomen Ljubi Davidoviću,[605] da bi uskoro nakon toga zajedno sa čitavim gradom dijelila ratnu sudbinu.

Dok još strahote II svjetskog rata nisu stigle građane Sarajeva oni su nastojali da se na svoj način zabave. „Sarajevo! Više nego da mi neko kaže Waterloo ili nevesinjsku pušku, Sarajevo kao drugi Agadir upućuje me na tragične udese moderne historije. Varoš mi, ipak, izgleda mistično mirna u poređenju s larmom Beograda (...) Bliski, domaći Istok, ali za me je, za čas, kao da sam u Carigradu.“ Mada ove riječi Tina Ujevića, prisilnog stanovnika Sarajeva 1930-1937. godine i vrsnog poznavaoca grada upućuju na miran život stanovnika ovog grada, naročito u poređenju sa drugim centrima Kraljevine, ipak su svoje slobodno vrijeme Sarajlije posvećivale ritmu čitavog niza raznoraznih sekularnih javnih događaja, okupljanja i manifestacija koja su im zaokupljale pažnju.

Oni željni moderne zabave i zaborava teške svakodnevice i činjenice da “ima Sarajevo i Bosna svojih tradicija, ima Bosna svojih lepota, ali ona nema stvaralačkog života i snage da taj život neprekidno stvara,”[606] žurno i svakodnevno su krenuli da pune sarajevska kina odmah nakon ratnih strahota.[607] Već marta 1919. otvorena su dva kina (*Apolo* i *Imperijal*) koja su davala po dvije predstave dnevno, a “nedeljom i svecem” tri.[608] Publika je tokom dvadesetih godina pratila nijeme filmove, sve dok nije 14. januara 1930, ne bez žala, najavljen posljednji nijemi film.[609] Ipak, glavna senzacija – prvi ton film “Kozačka pjesma”, dugo najavljivana za 18. januar te godine, sa pretprodajom ulaznica po cijeni od 7-20 dinara, očekivana je sa nestrpljenjem i sa prikazana tri žurnala prije same projekcije prošao je bez problema i uz prisustvo mnogih uglednih zvanica.[610] Istog mjeseca slijedio je i drugi ton film

---

Srpkinja Jovanke Šiljak, delegata srpske pravoslavne crkvene opštine u Beogradu g. Konstantina Savatijevića. - *Jugoslovenska pošta*, br. 3434, 9. septembar 1940, 5-6.

[605] *Jugoslovenska pošta*, br. 3574, 22. februar 1941, 4.

[606] Slavko Leovac, *Svetlo i tamno*, Pregled književnosti Bosne i Hercegovine 1918-1956, Sarajevo, 1957, 131.

[607] „Što se tiče nameta na kinematograf, svi su istoga mišljenja da su luksuzni. Tko tjera luksus, taj ima novaca. Obavješten sam, da kino dnevno pohadja 1600 osoba. Apolo kino ima prostora za 350, Imperijal 300, Korzo 150. U svemu 800 osoba. Uzmimo da svako kino daje dvije predstave dnevno, a nedeljom i svecima i više, dolazimo do rezultata, da kino dnevno nosi 1600 kruna. Udarimo li na svaku ulaznicu – prosječno porez od 50 helera, to baca kino gradu 800 kruna, godišnje 290.000. Usvojite li to prijedloge, to vidimo, da bi godišnje ubirali preko pola milijuna kruna i time pokrili deficit, a u buduće gradu osigurali i stalno vrelo (prihoda). - *Stenografski zapisnik sjednice Općinskog odbora grada Sarajeva od 5. maja 1919.* - ABiH, ZOP, kut. 44, dok. 4.

[608] *Srpska riječ*, br.12, 16/29. mart 1919, 3.

[609] „Danas posljednji nijemi film! Ruža iz džungle, egzotična ljubavna drama lijepe mulatkinje i mladog Evropljanina u 6 činova. U glavnoj ulozi Dolores del Rio. Sjetite se njezine zmijske gipkosti, vitkog tijela, tamnih očiju i pikantne glume iz filma: „Kad ja ljubim, čuvaj se!“ ... Dolores Del Rio kupa se naga na potoku obasjana sjajem prašume! Dolores Del Rio, nedostiživa diva, temperamentna kći divlje prašume, koja ljubi svom snagom primitivne strasti.“ – *Jugoslovenska pošta*, br. 193, 14. januar 1930, 2; br. 195, 16. januar 1930, 4.

[610] „Kozačka pjesma“ – romantična balada po narodnoj kozačkoj pjesmi 12 razbojnika. Sudjeluju kor Donskih kozaka, Sergija Jarova i pjeva popularne pjesme: Kolj Slaven, Večernji zvon, Svijetli mjesec, Gori gori,

koji je prošao uz aplaudiranje publike, budući da „istovremenost slike i zvuka postignuta je tu u tolikoj savršenosti, da daje potpun utisak stvarnosti.“[611] To je bio tek početak uživanja u filmu koje se tokom tridesetih godina nastavilo praćenjem filmskog i privatnog života holivudske senzacije Grete Garbo, dive nijemog filma Marlene Ditrih, Bastera Kitona, Glorije Svanson, šansonjera Morisa Ševaljea. Svoje obožavaoce imale su Čaplinove filmske bravure i komedije filmskog tandema Stanlija i Olija. Naročite simpatije izazvali su filmovi sa Širli Templ, jer su „njeni filmski dolasci u Sarajevo pravi blagdani dječje radosti.[612] Vjerovatno samo za određeni broj djece, jer je novinar slušajući glasove djece na ulici ostavio svoj komentar u dnevnim novinama: „Kako bi bio žalostan Volt Dizni, koga poznaju i vole milijoni mališana kad bi saznao da ima djece na Bistriku koja za njegovog Mikija nikada nisu čula“.[613] Starija, naročito ženska publika još je uživala u filmovima Valentina, pored Erola Flina i novog filmskog šarmera „koji je osvojio sva ženska srca“ Kerka Gebla, što muškom djelu publike nije baš uvijek bilo po volji,[614] mada su i oni mogli pratiti filmski uspon Me Vest, Simone Simon i Džoan Kraford. Svi su uživali u projekcijama sa Garijem Kuperom i oživotvorenim Robinom Hudom E. Flina, kao i u filmovima Mornar Popaj i Grof Monte Kristo sa Robertom Donatom. U predratne dane pojavila se na filmskom platnu „demonska žena“ Bet Devis, ali i karikaturno simpatični Fernandel, kao i ruska muzička komedija *Pastir Kostja*, snimljena još 1934. godine. Štampa je pratila zbivanja u filmskom svijetu,

---

Noćonka, Stenja Rasin, Moja Zvijezda, 12 razbojnika, Režija: G. Azagarof; glavnu ulogu ima H. A. Schletow (Volga, Volga)“... prije toga prikazani su: Metro ton žurnal u 1. činu, žurnal sa Tittom Ruffom, čuvenim opernim baritonom Metropolitan Opere Newyork, koji pjeva ariju iz Afrikanke u 1 činu; zatim slijedi Metro ton žurnal u 1 činu u kojem ćemo čuti i vidjeti rad u našoj tvornici ćilima uz pjevanje: „Kolika je Jahorina planina“ ... sve ovo će biti 18. ov. mj u 5, 7, 9 sati na aparaturi western Electic.“ – *Jugoslovenska pošta*, br. 195, 16. januar 1930, 6.
„U Apolo-ton kinu davat je preksinoć prvi ton-film u Sarajevu. ... Projekciji su prisustvovali: „gg. Dabac, šef štampe Metro-Goldwyn-Mayer filma i Josip Koch, direktor Panfilma a.d. u Zagrebu .... Treba napomenuti da je film Kozačka pjesma davana bez probe, jer su radnje na instalaciji dovršene tek nekoliko časaka pred početak predstave. Pored svega toga prva predstava prošla je glatko bez ijednog prekida, dok je na drugim bio po jedan kratak prekid zbog kidanja filmske vrpce, što ne stoji u nikakvoj vezi sa aparatom za tonfilm. Uspjeh je bio dakle potpun.“ – *Jugoslovenska pošta*, br. 198, 20. januar 1930, 5.

[611] U Apolo ton kinu premijera dugog ton filma *Dama s trotoara* sa slavnom zvijezdom Lupe Velez, kako pjeva, ko se raduje, tuguje i kako ljubi! Uz nju čuveni starovi: Wilian Boyd Jetta Goudal. – Lupe Velez poznata sarajevskoj publici još od prije („Gaucho“), ali je sinoć tek potpuno osvojila njeno srce. ... Drugi metro ton žurnal donio je nova iznenađenja i nove senzacije. Naročit interes izazvale su scene iz ciganskog logora kod Zagreba, trke i bojne vježbe alžirskih Arapa, divnih konjanika i odličnih ratnika, potresno je djelovanje nesreća na automobilskim trkama. Sviranje na harfu je tonfilmski najbolje uspjeli dio programa. ... Kad se harfista na kraju naklanja publici, publika ne može a da ne aplaudira, toliko je zanesena iluzijom stvarnosti.“ – *Jugoslovenska pošta*, 25. januar 1930, br. 203, 5.

[612] *Jugoslovenska pošta,* br. 2061, 11. mart 1936, 6.

[613] *Jugoslovenska pošta,* br. 2341, 11. februar 1937, 4.

[614] U dnevnim novinama izašla je ovom filmskom pomamom i šala pod nazivom: „Ko je glavni“: „Kerk Gebl, Kerk Gebl, a ko plaća za tebe ulaznice svaku veče, ja ili Kerk Gebl?“ – *Jugoslovenska pošta*, br. 3144, 27. septembar 1939, 6.

obavještavala publiku o uspješnosti njihovih prekookeanskih zvijezda,[615] ali je i s radošću dočekivala i domaće zvijezde u svom gradu, kao onaj Rite Ine (1907-1979),[616] koja je snimila prvi ton film „na našem jeziku“[617] i pratila njihov uspon.[618]

Prilikom praćenja filmskog života grada bilo je i nezadovoljnih, jer „publika u kinu razgovara, šuška papirima i kesicama za bombone“,[619] ali i zaprepašenih komentara na „opšte plakanje u kinu, jer su razumjeli njemački“ film.[620] Bilo je tu i komičnih filmskih informacija iz zemlje,[621] o skandalima vezanim za svijet filma,[622] ali i onih edukativnih,[623] naročito koje su se prenosile putem žurnala prikazivanih uoči svakog filma. Prikazivanje politički intoniranih filmova nije bilo često, tako da je najavljena projekcija dokumentarnog filma *Prenos kostiju vidovdanskih heroja iz Terezina* jedna od rijetkih te vrste.[624]

Sarajevo, a naročito Baščaršija sa svojim orijentalnim ambijentom i već gotovom filmskom scenografijom,[625] bila je u međuratnom periodu prava meta mnogim filmskim ekipama koji su u stranim produkcijama jeftinije snimali igrane ili dokumentarne filmove, te izazivali pažnju domaćeg stanovništva i domaće i strane štampe. [626]

Mimo muzičkih i scenskih predstava, besjeda, predavanja, kućnih sijela, igranki, uranaka, teferiča i drugih okupljanja, organizovanih uglavnom s nekim povodom, a koja su pripremala

---

[615] Obljubljenost u anketi „Motion picutres“: 1. Širli Templ 2. Fred Astaire i Ginger Rogers 3. Clark Gable 4. Fracie Field 5. Robert Vayler 6. Laurel i Hardy 7. Dick Powell 8. James Cagney i Joan Crawford 9. Claudete Colbert i Walalse Beery 10. Jeanette Mac Donald i Greta Garbo. – *Jugoslovenska pošta*, br. 2349, 20. februar 1937, 13; Najbolje plaćeni glumac je bio Caruso, pa Al Jonson, ... Maurice Chevalier – nedeljno 1,400.000 dinara. – *Jugoslovenska pošta*, br. 617, 12. juna 1931, 6.

[616] Glumica Ita Rina poslije Zagreba dolazi u Sarajevo. – *Jugoslovenska pošta,* br. 290, 9. maj 1930, 6.

[617] Prvi ton film na našem jeziku - „A život teče dalje“– Ita Rina i struna igraju. – *Jug. pošta*, 29. januar 1936, 5.

[618] Žerladina Katnik „djevojče iz Ljubljane“ na filmu u Njemačkoj i Svetislav Petrović u bečkoj operi – filmu Ženski raj. – *Jugoslovenska pošta*, br, 2330. 29. januar 1937, 10.

[619] *Jugoslovenska pošta*, br. 572, 16. april 1931, 3.

[620] Radi se o filmu *Tebe sam ljubio* sa Mady Christians. - *Jugoslovenska pošta*, br. 252, 24. mart 1930, 3.

[621] Informacija da je u Ljubljani upućena poslanica ljubljanskog biskupa protiv filma „Živile žene“, nakon koje su svi „poletili da ga vide“. – *Jugoslovenska pošta*, br. 1829, 8. jun 2935, 1.

[622] Princ Danilo protiv Metro-Goldwin-Mayera je podigao parnicu „jer to loša priča sa crnogorskog dvora u filmu „Vesela udovica“, režisera Erich von Strohaima, bivšeg austrijskog atašea na bivšem crnogorskom dvoru, a koji se koristio svojim ličnim sjećanjem iz tog vremena. Cijeli film „Nedostojan bivše crnogorske kraljevske porodice.“- *Večernja pošta*, br. 2624, 13. mart 1930, 1.

Nakon nekog vremena slijedila je i vijest da je princ Danilo dobio proces i da će dobiti 100.0000 franka u Parizu, gdje je proces održan. – *Večernja pošta*, br. 2630, 20. mart 1930,

[623] 40 godina filmske umjetnosti - Jedan svijetao jubilej, piše Marko K. Kavaja. – *Jugoslovenska pošta*, br. 2008, 8. januar 1936, 3. - U Sarajevu je prikazan film o trgovini bijelim robljem – *Jugoslovenska pošta*, br. 815, 8. februar 1932, 7.

[624] Prikazivanje je bilo u kinu Imperijal. - *Srpska riječ*, br. 1195, 1. oktobar 1920, 6.

[625] Filmsko snimanje kod Principovog mosta. Film snima gosp. Krakov beogradski novinar pod nazivom “Za čast i otadžbinu.“ - *Jugoslovenska pošta*, br. 201, 23. januar 1930, 6.

Preksinoć je izvršeno snimanje jezivih derviških obreda u tekiji na Bendbaši za njemački kulturni film „Gospođa sa perom“. – *Jugoslovenska pošta,* br. 2323, 21. januar 1937, 5.

[626] „Ima podatak da je između dva rata samo na Baščaršiji snimljeno preko trideset filmova. ... I poneka čuvena filmska zvijezda snimala je u Sarajevu, kao, na primjer Lija de Puti u filmu Kraljica Tamara.“ – Vefik Hadžismajlović, Filmska produkcija u Sarajevu. Počeci i savremena dostignuća, *Prilozi historiji Sarajeva*, 467-474.

nacionalna društva – srpska *Prosvjeta,* hrvatski *Napredak* i muslimanski *Gajret*, i druga udruženja i klubovi - humanitarna, sportska, ženska su bila manje više uspješna u organizovanju veselih večeri, te nudila Sarajevu i živu lepezu manje formalnih vrsta zabava.[627] Noćni provod je bio „na liniji sevdaha, pjesme i tombole“, pa se i izbrojalo da „oko 300 svirača i pjevačica u 50 sarajevskih kavana zabavlja publiku u noć. Zaista, velik je broj veselih lokala, a i lica koja uveseljavaju.“[628] Broj ovakvih lokala se stalno povećavao,[629] a atmosfera u njima je često poricala poželjne modele ponašanja kao što su dolasci sa djecom u kafanu poslije 9 sati, gdje se pjevaju „pikantne pjesme i pjevačica udara u def.“[630]

Pored ovakvog tipa svakodnevnog provoda poseban interes bi izazivali turniri,[631] aeromitinzi u Rajlovcu,[632] karnevali,[633] postavljanje nekog rekorda,[634] a uvijek rado dočekivana je posjeta čuvenog Aleksića,[635] nekog fakira[636] ili dolazak vivarijuma, kao aprila 1931, kada je u „bašči restauracije Volfram, preko puta tržnice“ stigao i to „sa živim nilskim krokodilom dugim 2 i po metra, starim 160 godina i teškim 80 kg, koji ima i mlado krokodilče. Osim toga prikazuje se i zmija udav duga 40 kg.“[637] Pravu pometnju je napravio udav, kada je nakon mjesec dana pobjegao i izazvao paniku u gradu.[638]

---

[627] Burna skupština „Naše pjesme“. Ovo društvo njeguje narodnu pjesmu, sastalo se u kafani, a predsjednik je Damjan Nikolić. „... Mala sala sa mnogo pušača već je u punom dimu. Atmosfera je uzbudljiva ... Za vrijeme skupštine primjećeno je da je pretsjednik g. profesor G. Nikolić uveo potpuno nov i dosad nepoznat način saobraćanja sa skupštinom. On je nekim govornicima, na njihove kritike, odgovorio sa pretsjedničkog mjesta – „bosanskim grbom“. Skupština je shvatila da je i ovo u duhu čuvanja naše – bosanske tradicije!“ – *Jugoslovenska pošta*, br. 2055, 3. marta 1936, 4.
Sljedećeg dana D. Nikolić se javio sa demantijem i najavom da će tužiti novinara, ali je javljeno da i novinar ostaje pri svom iskazu i da jedva čeka tužbu. – *Jugoslovenska pošta*, br. 2054, 2. marta 1936, 4.

[628] *Jugoslovenska pošta*, br. 1380, 13. decembar 1933, 4.

[629] „U toku prošle godine 386 dozvola licima izdato od strane upravne vlasti za slobodno sviranje ili pjevanje u muzičkim kapelama koje sviraju noću u lokalima.“ - *Jugoslovenska pošta*, br. 2631, 25. januar 1938, 4.

[630] *Večernja pošta*, br. 2891, 30. januar 1931, 5.

[631] Jugoslavenski klub priređuje prvi bilijarski turnir u Sarajevu. – *Jug. pošta,* br. 2028, 2. februar 1936, 5.

[632] Veličanstven Aero-miting u Rajlovcu – preko 10.000 posjetioca, uz učešće velikog broja vojnih i civilnih aeroplana i groportera. Miting je trajao cijeli dan. Prisutni su bili pomoćnik kd. armije gen. G. Tomić, kd. div. gen. g. Miloradović i kd škole gen. g. Simović; dr I. Hadžiomerović, zamjenik bana, potpredsjednik sarajevske opštine dr Voja Besarović i dr. ličnosti. – *Jugoslovenska pošta*, br. 1824 , 3. jun 1935, 6.

[633] Sinoć se Sarajevo veselo oprostilo sa karnevalom. (kino, lutrija, kostimirani karneval, pune kavane). – *Jugoslovenska pošta*, br. 2038, 25. februar 1936, 5.

[634] Dragutin Majetić je svirao 71 sat i postavio svjetski rekord na tamburici. – *Jugoslovenska pošta*, br. 366, 9. avgust 1930, 3.

[635] Dragoljub Aleksić, senzacija. ... vratolomije je izvodio u Sarajevu 3. maja ispred Katedrale sa zaustavljanjem automobila. Dva auta vezana su jakim užetima koje je g. Aleksić držao u rukama. – *Jugoslovenska pošta*, br. 288, 7. maja. 1930, 3.
Novine su javile da je Aleksić tokom svog boravka u Sarajevu „pao sa 15 m visine 18. maja“. – *Jugoslovenska pošta,* br. 298, 19. maj 1930, 4.

[636] Nastup Fakira Hamida na matineji Crvenog krsta u Narodnom pozorištu, učenik Tarhanbey-a. – *Večernja pošta*, br. 2335, 6. aprila 1929, 4.

[637] „Ulaznica 3 dinara, za djecu i vojnike 2 dinara.“ – *Jugoslovenska pošta*, br. 543, 13. mart 1931, 5.

[638] Udav dug 5 metara, pobjegao je iz cirkusa i izazvao paniku u okolini Cirkuskog trga. – *Jugoslovenska pošta*, br. 575, 20. april 1931, 3.

Svakodnevni život ulice, uz rat koji je opština vodila sa pticama,[639] psima lutalicama i prosjacima,[640] ali i praznovjerjem svojih sugrađana,[641] pratio je dugo vremena stari verglaš[642] i buka po sokacima „zapuštene dječice“, koja su se igrala „dozvoljenih i nedozvoljenih igara“,[643] osim zimi kada su išli na „sklizalište Jezero“. Žaleći za gubitkom „čistote koja je krasila Sarajevo i mirnog građanskog života, nezatrovanog duhanom, kafom i alkoholom“ napomenuće novinar dnevnog lista da se pušilo i prije, ali „svako balavče nije turalo opušak u usta i hohštaplerski odbijalo dimove, kao što to danas čini.“[644]

Lokalni hroničar grada atmosferu grada će ipak prikazati i na sljedeći način: „Sav život Sarajeva usredsređen je u Aleksandrovoj ulici kojom ljudi samo jure. Oni se s tom jurnjavom nisu srodili, čak se nisu još ni navikli. Oni bi drage volje bacili sav taj posao, usporili korak i umirili živce. Oni bi volili mirni život sa što manje promjena, oni bi rado dugo sjedili uz priču i cigaretu, ... U njima je izmješan orijent i slovenstvo, kismet i široka bolna duša. Danas oni jure jer moraju, boje se da ih ne preteknu drugi, jure radi društva, jer je to uslov novog života. ... (Svijet) već u devet sati bježi kućama. Večernji razgovori i spavanja: bit života malograđana. Malo je onih koji prođu ovuda noću na putu u kafanu. Možda samo subotom.“[645] Tako je živjelo Sarajevo.

Uporedo sa produbljavanjem ekonomske i političke krize sve niži kriteriji zabava bili su simptomi društvenog malaksavanja. Samo rijetki i izdržljivi pojedinci, obuzeti brigom za društvenu klimu smogli su snage da se uoči rata bore sa pritiskom nadolazeće opasnosti.

---

[639] Rat pticama – sarajevska opština navijestila je pravi rat pticama koje uništavaju ptice pjevačice. Raspisane su nagrade za svaku ubijenu svraku, vranu, kopca i jastreba, pa čak i za jaja švraka i vrana. – *Jugoslovenska pošta*, br. 1781, 5. maj 1935, 4.

[640] „Da bi se smanjilo broj prosjaka u gradu, nedavno su date legitimacije izvjesnom broju lica koja se smiju baviti prosjačenjem. Međutim broj prosjaka na ulicama ostao je isti a da i ne govorimo o djeci koja napadaju prolaznike i jadikujući prate ih po stotinu metara i vuku za kaput. – U posljednje vrijeme ta djeca-prosjaci našla su nove izvore za prosjačenje. Pred hotelima, a naročito Evropom i Centralom, dočekuju strance i plačući oblijeću ih sve dotle dok ne dobiju koji dinar.“ – *Jugoslovenska pošta*, br. 2376, 24. mart 1939, 3.

[641] „Policija je jučer uhapsila poznatu sarajevsku vračaru Janju Ljevak.“ – *Jug.pošta*, br. 2534, 28. I 1938, 4.

[642] „Preminuo poznati Bela, slijepi muzikant, koji je na sarajevskim ulicama kroz čitave decenije svirao na svom starom i izanđalom verglu. Bela je bio opšte poznat svima Sarajlijama i svi su ga susretali sa simpatijama, zbog njegovog uvijek veselog raspoloženja i spremnosti na šalu. Sarajevo je izgubilo u njemu jedan vrlo interesantni tip koji se sretao na svim ulicama.“ - *Jugoslovenska pošta*, 2. april 1931, 3.

[643] „Žalosna istina ... Jedni „šutaju“ ispunjene dječije kapice ili čarape kao „loptu“ – to su „futbaleri“, jedni imitiraju Harri Piela – to su buduće „akrobate“, jedni se hrvaju, da bi bili postali snažni i jaki kao Zajinik, jedni pak igraju se dinara o zid, da bi „zaradili“ za kino ili utakmicu, jedni ovo jedni ono i bog zna, kakvih sve igara ima među njima. Međutim izgleda da je najobljubljenija njihova igra: kartanje. To je među njima danas najmodernije. Oturišu ti naša dječica u skupinama pa pucali karta, puca. Đandar, kec, mala, velika i , dakako god koja karta tresne o zemlju, odliježe se raspoloženje u – psovci. Naravno, kao i kod velikih, tako i među njima dolazi često do svađe, a finale je obično: bitka. ... Crna slika a još crnija budućnost ogromnog dijela naše dječice – naše nade.“ - *Večernja pošta*, br. 3278, 11. maj 1932, 7.

[644] *Jugoslovenska pošta*, br. 568, 11. april 1931, 9.

[645] D. Pilja, Aleksandrova ulica po danu i noći. - *Jugoslovenska pošta*, br. 1799, 5. maj 1935, 5.

Jedna od takvih grupa bila je *Collegium artisticum*, formalno sekcija Sarajevske filharmonije, osnovana 1939. godine koju su činili mladi i na strani obrazovani intelektualci - Oskar Danon, Vojo Dimitrijević, Jahiel Finci i Ana Rajs činili su jezgro ove grupe, centar okupljanja i ostalih umjetnika (Ismet Mujezinović, Daniel Ozmo, Mate Bajlon, Emanul Šamanek, Ubavka Milanković, Jelena Kešeljević, Milutin Jasnić, Matusja Blum) postavljajući sebi cilj da angažovano djeluju kao sintetičko pozorište i uspjeli su da iz prostorija Sokolskog doma[646] uzburkaju sa svojim umjetničkim performansama ne samo sarajevsku,[647] nego i štampu širom Kraljevine, svojim umjetničkim angažmanom da upozore na društveni kolaps, što je dovelo do zabrane njihovog rada, ali i nagovještavalo kraj jedne epohe.

Šeher u prvom bombarderskom krštenju odgovara na svoj način. Na ulicama se s pojavom neprijateljskih aviona pjevalo „Oj, Englesko, jaranice", kao i „Jugosloven pali topa, zatresla se sva Evropa", ali i ona sa porukom „Tebe čeka gedžo na Balkanu" i „Kralju Petre diko naša, Pozdravlja Te Ismet paša". „Umjesto straha i zabune, nova stvarnost u koju smo ušli 6. aprila 1941. godine dala je Sarajevu da progovori svojim starim junačkim srcem, srcem šehita Muhameda Hadžijamakovića, Gavrila Principa i tolikih drugih naših heroja."[648]

Bez detaljnije analize koja bi uspostavila paralelu o životu u Sarajevu i drugih gradova Kraljevine nije moguće donijeti decidne zaključke, ali je moguće navesti stavove savremenika koji su voljeli ovaj grad, posmatrali ga, osjećali njegov damar i tražili njegovo mjesto u tadašnjoj državi, vremenu i društvu, te ne mogavši drugačije pravili poređenja sa bivšim društvenim sistemom. Jedno od viđenja pripada članu jedne od najstarijih sarajevskih srpskih čaršijskih porodica – dr Vojislavu Besaroviću, ekonomisti i sekretaru Trgovačko-obrtničke komore: „Po nepodeljenom mišljenju svih poznavalaca Sarajevo je iza Oslobođenja znatno nazadovalo. Ta bolna konstatacija mora da zabrine svakog patriotu, pa se moramo pitati šta su razlozi da jedna varoš, koja je u političkom i nacionalnom pogledu za vreme neprijateljske uprave igrala vidnu ulogu, danas u našoj ujedinjenoj i oslobođenoj Otadžbini ne može da zadrži taj položaj. … Pre Oslobođenja Sarajevo je bilo političko, kulturno i privredno središte Bosne i Hercegovine. Ono je bilo sedište najvažnijih vojničkih i civilnih vlati. Tadašnja Zemaljska vlada okupljala je oko sebe odličan administrativni aparat sastavljen od lica stručne

[646] Današnja zgrada FIS-a.
[647] Jedno od zapamćenih iskaza bila je scenska realizacija dječijih pripovjedaka iz knjige Nore Frid *Zašto plače mala Ema?- Jugoslovenska pošta,* br. 3546, 21. januar 1941, 4.
[648] *Jugoslovenska pošta*, br. 3612, 8. april 1941, 5.

spreme i društvene obrazovanosti, koji je odlučivao po svima pitanjima koja su se odnosila na Bosnu i Hercegovinu. Pored toga Sarajevo je bilo i vrlo omiljeno mesto u koje su dolazili otmeni stranci. Bivša austrougarska uprava, koja je vrlo mnogo polagala na to, da u što boljoj svetlosti prikaže svoj rad u okupiranim odnosno anektovanim krajevima, razvila je bila sistematsku propagandu u inostranstvu da se što više posećuje Bosna i Hercegovina. Sarajevska čaršija imala je mnogo konzumenata: na prvom mestu znatan činovnčki kadar koji je prema tadašnim prilikama imao povoljne plate, zatim sva ona lica koja su imala posla kod Zemaljske vlade i bosanskog sabora, nadalje strance koji su iz svih mogućih krajeva dolazili u Sarajevo. Iza Oslobođenja slika Sarajeva se menja potpuno, a to naročito vredi od god. 1922. od kako je stupio na snagu Ustav. Od tada nestaje Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, a kao najviša državna institucija je Velika Županija za oblast sarajevsku, koja ima istu kompetenciju kao i Velike županije u pet drugih okružja u Bosni i Hercegovini.“[649]

Pored ovog onespokojavaljućeg osvrta na položaj Sarajeva, ono je ipak bilo administrativni, kulturni, vjerski, zdravstveni i školski, ali i politički centar, doduše bez priznate i djelotvorne i efikasne uloge, koji je održavao i pored svih teškoća,[650] kontinuitet baštine najvećeg i glavnog grada Bosne i Hercegovine.

Drugu karakteristiku Sarajeva, koja se uobičajeno veže za ovaj grad je to da je on poveznica istoka i zapada, spoj orijentalnog i zapadnog, središte više vjera, nacija, kultura i „šareni ćilim“ svih elemenata koji određuju dva suprotna svijeta, dvije suprotne kulture. Sraslost sa suprotnostima činilo je Sarajevo posebnim, za strance u potpunosti nerazumljivim i neočekivanim gradom. Insistiranje na ovoj karakteristici bila je toliko uvriježena, da je ponekad izazivala i satirične komentare o Sarajevu kao „sredokraći Istoka i Zapada“ i zamišljenoj liniji u gradu koja će dijeliti ove dvije suprotnosti.[651]

---

[649] Vojislav Besarović, Sarajevo, *Kalendar Prosveta,* Sarajevo, 1927, 113.

[650] Gubitak uloge Sarajeva kao trgovačkog centra komentarisala je i štampa: „Trgovina sarajevske okolice. Opadanje sarajevske trgovine“ „... Sarajevska trgovina mnogo je oslabila prošlih godina napuštanjem Sarajeva kao dobavno-trgovačkog centra od strane okolnih mjesta, a naročito sela. Dok su prije mnogi seljaci silazili u Sarajevo i nabavljali potrebnu robu od sa trgovaca, dotle toga danas ima u vrlo malom obimu. To je ne samo radi toga što su se i po najmanjim mjestima i selima sarajevska okoline izotvarali mnogi dućani, nego ti isti dućani ne nabavljaju robu iz Sarajeva, ili je nabavljaju ali u vrlo maloj količni. Mnogi od nih traže direktne veze sa proizvođačima i velikim liferantima u većim trgovačkim centrima naše kraljevine ili ih posjećuju agenti tih velikih firmi. ... I šta onda u Sarajevu biva. Za donešene seoske produkte odnose se pare iz Sarajeva, predaju se za robu trgovcu u sarajevskoj okolini, a ovi onda rade bez posredstava sarajevskih trgovaca“. – *Večernja pošta*, br. 3150, 5. decembar 1931, 5.

[651] „Sarajevska nedelja. Sarajevo postaje svakim danom sve više kulturni centar ili centar kulture, već kako ko hoće. To već predviđaju svi autoriteti naučne veličine našeg vijeka. Sarajevo je grad budućnosti, vele svi. To je još mlada varoš, koja će da se rapidno razvije, na sredokraći Istoka i Zapada. Linija koja će da dijeli ta dva tako oprečna svijeta, oprečnija možda, no što su muško i žensko srce, već je ucrtana u generalni plan grada Sarajeva i

Moderne tendencije nailazile su često na administrativne prepreke, često izazvane opštim nepovjerenjem,[652] ali najveća je bila ona u mentalitetu stanovništva. Stare navike su se sporo mijenjale, kako kaže pero D. Pilja: „Moramo shvatiti ovo: Sarajlije su po svome mentalitetu bliži birtijama. Oni vole posediti uz čašicu meke i uz meze, porazgovarati na tenane, raspraviti o politici, naklapati o teškoćama života i o neimaštini i sve to zalijevati iz čašice. U njima leži mnogo orijentalne nepomičnosti samo ih je vrijeme promijenilo: mjesto da sjede na minderima u kirethanama i šute, oni sjede oko stolova u rakiđinicama i pripovjedaju. Oni koji su mnogo razmišljali kad progovore ne mogu reći ništa veselo. Veselje u njih unosi samo alkohol. ... Pije se da se raspoloži, naručuje se pjesme da se razbije tuga ili čaša, da prsne sevdah, da ugine dert. U svemu tome ima nešto naročito, posebno, neki teški čar orijenta preliven bolnim slovenstvom ima nešto što nema ni u Beogradu, ni u Zagrebu.“ Zato i zaključuje svoj tekst ovako: „Kad bi prolumpovao noći sa ženama u Beogradu, kad bi se zabavljao u Zagrebu ipak bi došao u Sarajevo da se oženim.“[653]

---

proteže se i ide od Darive, taman od stijene odakle se „šikaju“ kupači i kupačice, tokom Miljacke, do banje Bendbaše, pa uz Jekovac do Jajce kasarne i Žute Tabije pa duž bedema grada do Širokače ulice, odatle Vratnik, mejdanom, Bajramaginom, Pločom, Očaktanum ulicom, Pirušom, Patke ul., Kovačima, Baščaršijom, Bravadžilukom, Kračule ul., oko stražnjeg dijela vijećnice, niz Kej do Skenderije ćuprije, pa preko ćuprije Terezinom do Saškovog igrališta. To bi bila ta idealna linija koja dijeli Orijent od Zapada. Na toj liniji postavio je naš fotografski reporter svoj aparat i učinio nekoliko uspjelih snimaka, koje na opšti zajhtjev čitalačke publike donosimo. Gornja slika lijevo pretstavlja direktora poljoprivredne škole u Butmiru g. Bubića u svom djelokrugu; gornja slika desno prikazuje dramatruga Borivoja Jeftića u tragediji sastavljanja repertoara glumaca, lijevo dolje je Abo Koen, novinar, gdje na Trgu Narodnog univerziteta održava jedan ekonomski govor o riješenju privredne krize u Drinskoj Banovini, desno dolje naša „mis Bim Baša!“ pred žirijem izabranih stručnjaka.“- *Večernja pošta*, br. 2771, 4. septembar 1930, 4.

[652] „ od nove uprave u Vakufu očekuju se zaključci, u pogledu eksproprijacije vakufskih imanja i mrtvih terena, koji će biti saobrazni regulacionom planu. Treba mimoići tradiciju, barem onde gdje ona nije upućena na opštu osetljivost. Njoj se mora odati poštovanje: no to ne može da ide do granice koja nema komunalno opravdanje. Tu treba izbegavati kaprise, a imati u vidu hitne regulacione perspektive grada. Prema tome ljudi u vakufu, o čijoj reformističkog gipkosti i vantradicionalnoj uviđavnosti, ovisi budućnost Sarajeva – ti ljudi bi trebali, prema opštem uverenju da u sebi savladaju uticaje iz mutne i neaktivne prošlosti, i da svoju inicijativu upute u pravcu oživljavanja mrtvih terenskih kapitala, koji već pretstavljaju neku „paučinu tradicije“ ako se tako može reći. Svako sentimentalno opravdanje, na prvi mah vezano za uverenje, treba da uzmakne pred uverenjima o stvarnim potrebama ovoga grada. Građani očekuju daće poneka rečenica gg. ministra, na predstojećem sastanku, precizirati i stav ministarskog saveta prema ovim komunalnim pitanjima Sarajeva.“ – Jovan Palavestra, Vakuf i procvat Sarajeva - *Večernja pošta*, br. 2809, 21. oktobar 1930, 5.

[653] D. Pilja, Lumpovati u Beogradu, zabaviti se u Zagrebu, a zaljubiti i oženiti se u Sarajevu - *Jugoslovenska pošta*, br. 2379, 29. mart 1937, 15.

3. Sarajevska čaršija u prelaznom periodu formiranja KSHS.

Vidljivi dokaz za Sarajevo da je nastalo novo vrijeme, da je na pomolu nova politička i društvena organizacija bio je dolazak srpske vojske. To se nije dogodilo, kako bi neki očekivali, sa kolonom konjanika u grad, nego je stizala vozom i spuštala se u centar sa Bistričke stanice. Pod komandom potpukovnika Živana Rankovića, komandanta 14. srpskog puka,[654] a zapovjedništvom komandanta II armije Stjepe Stjepanovića ušla je srpska vojska u Sarajevo 6. novembra 1918. godine.[655] Pored Narodne vlade i Narodnog vijeća građani Sarajeva svih vjera su pozdravili vojsku kao osloboditeljicu,[656] da bi se raspoloženje prema

[654] U Sarajevo je ušao mali kontigent vojske, ali je ona u sljedećim danima još pristizala, tako da se njen broj povećavao. „Juče je došao jedan odred srpske vojske. Došlo je stotinu pješaka i 60 konjanika. Danas dolazi još 600 vojnika.“ - *Glas slobode*, br. 87, 7. novembar/25. oktobar 1918, 2.

[655] Po izlasku iz voza pukovniku Rankoviću je nakon Gligorija Jeftanovića prišao hrvatski član sarajevskog kotarskog NV Stjepan Kukrić i pozdravio ga riječima: „... dozvolite g. potpukoviče, da Vam prigodom ove slave po starom slavenskom običaju kao znak gostoprimstva ponudim hljeb i sô.“ Nakon toga uslijedili su i pozdravi V. Besarovića, sokolskog vođe, te „ženski odbor Slovenki, Hrvatica i Srpkinja je onda otpjevao hrvatsku himnu.“ – *Narodno jedinstvo*, br. 5, 7. novembar 1918, 1.

[656] Muslimani su, na primjer, u čast srpske vojske 15. novembra 1918. priredili svečani banket za srpske oficire, uoči koga je organizovan „akšamluk“ u malim prostorijama oficirskog doma, gdje su se gosti, oficiri srpske vojske upoznali sa domaćinima. Banket je uspjeo izvanredno dobro, čemu se nije čuditi, kada se zna da se je cvijet muslimanskog građanstva i inteligencije bio latio posla, da što srdačnije i što svečanije dočeka svoju braću iz Srbije.“ Priređivačima je na čelu stajao reis-ul-ulema Džemaludin ef. Čaušević. Na večeri, u kojoj je učestvovalo blizu 200 osoba pored oficira bili su prisutni i predsjednik GO NV G. Jeftanović sa svim članovima vijeća, predsjednik Vlade A. Šola sa svim članovima vlade, članovi sarajevskog kotarskog odbora N.V. Reis sa „cvijetom muslimanskog građanstva i inteligencije sjedili su izmiješani na unaprijed određenim mjestima. Jela su bila iz bosansko-muslimanske kuhinje, vrlo dobro zgotovljena i posluživana. ...“ Nakon jela uslijedila je zdravica, a „općenito se naglašavalo od strane Muslimana, kako se skromni i čedni srpski vojnici, koji se iako pobjedioci poslije šest godina teške borbe ponašaju tako lijepo i bratski, kako samo mogu oni, koji su krv jedne krvi, koji su jednog roda i plemena sa Bosancima i Hercegovicima bez razlike vjere i plemenskog imena. – Za cijelo vrijeme banketa svirala je na balkonu srpska vojna muzika, narodne himne i pjesme, a poslije večere zasvirala je muzika kolo u koje se uhvatiše gosti i domaćini. Tako se sviralo i igralo kolo za kolom, do ranog jutra“. Reis je tokom večeri održao i govor, u kojem je, između ostalog rekao: „ ... Draga braćo junaci ... Ja vas uvjeravam, da će Muslimani Bosne i Hercegovine znati uvijek dostojno cijeniti te bratske zasluge i očuvati u uspomeni ovaj prvi susret nakon burnih stoljeća.“ – *Narodno jedinstvo*, br. 14, 16. novemba 1918, 2.
Po jednom istraživanju Mihajlu Rankoviću predali su „kao dar za uspomenu zlatan sat i lanac.“ – A. Purivatra, *Jugoslovenska muslimanska organizacija*, 30.
Jugoslavija, glasilo Hrvata za politiku i gospodarstvo donosi svoje viđenje srpske vojske. „ ... vidjesmo – velim – gdjeno se ta vojska ponaša kod nas, kao što ne bi izglednije ni najpitomija domaća vojska, u najmirnije vrijeme i u najkulturnije doba. T o n i j e r e t o r i č k a f r a z a, v e ć g o l i f a k a t. Blagost, uljudnost, prijaznost, skromnost, prostodušnost, umjerenost, to su su vrline srbijanskog vojnika. Najprostiji „redov“ mogao bi služiti uzorom njemačkom oficiru. Je li to posljedica zapta ili je to prirodan dar, to još ne znamo. Ali taj fakat treba zabilježiti. I zabilježiti ga sa radošću i sa ponosom. – Sa radošću i sa ponosom treba istaknuti još dvije srbijanske vrline, koje će imati nedoglednih političkih posljedica: obzirnost i nenametljivost. – Mi smo vidjeli, da u koje god je hrvatske ili slovenačke krajeve došla srbijanska vojska, ona se stavila na raspolaganje odnosnoj vladi. Ona se nije uprtila ni u ma koji upravnu granu, već je stajala po strani puna obzira i takta. Kad bi je kompetentna vlast odnosne zemlje pozvala na rad, tek bi onda istupila, vršeći jedino ono, zašto su je pozvali. Toj je gotovo pretjeranoj povučenosti valjda uzrokom bojazan, da joj ne bi ko prigovorio nametljivost. Njezina reserviranost ogleda se čak i u svagdanjem životu megju narodom!. .... Naš troimeni narod obiluje mnogim darom božjim; ali – ne ću reći: ne dostaje mu, već: nema izobilja trezvenosti. Srbijanski narod, kad uđe u naše kolo, donijet nam i

njoj nešto kasnije mijenjalo. Posebna atmosfera u gradu trajala je nekoliko dana, te je „.na sve strane vrvio svijet: staro, mlado, muško i žensko, sve u svečanom odijelu, svako okićen narodnim trobojnicama, a svakom na licu čitaš oduševljenje, neobičnu radost, neopisivo veselje, svako je razdragan i osmjehnut.“ Štampa je detaljno popratila ovaj značajan događaj, pa je zabilježila i to da „u skoro svakom dućanskom izlogu vide se narodne boje, a u nekojim su izložene ili slike iz naše narodne povijesti, ili Vilsonova slika. Kao svugdje, tako je i kod nas Vilson, „diktator mira i oslobodilac“, idol naše javnosti, osobito omladine. Nekoji već nose kravate u bojama zastave sjeveroameričke Unije“, ali i da „na zgradama osvanuše pored narodnih zastava i barjaci Sjedinjenih država, Japana, Francuske i drugih antantinih savezničkih država.“ Na taj način se i u Sarajevu prvih novembarskih dana 1918. godine vidio i osjetio odjek političke konstelacije sila nakon I svjetskog rata. „Lijepo jesensko vrijeme kao da je i ono htjelo biti u skladu sa veselom i živahnom slikom, što ju je naš grad pružao u posljednja tri dana, u dane kada je i ovaj dio naše obnovljene i proširene domovine osjetio što znači biti svoj na svome.“ U štampi je izašla informacija da je „u dočeku učestvovalo preko 30.000 osoba“[657] i da je nastalo „takvo veselje i manifestacije kakve bolje ne bismo mogli ni poželjeti. Jučerašnji dolazak srpske vojske izazvao je silno oduševljenje, silni izražaj veselja i radosti. Skoro cijelo Sarajevo prisustvovalo je dočeku i narod je dao izražaj svome osjećanju.“[658] Godinu dana kasnije vojvoda Stepa Stepanović kao komandant II armijske oblasti postao je počasni građanin Sarajeva, izabran jednoglasno od svih članova opštinskog vijeća.[659]

Svoju predistoriju ulazak srpske vojske je imao, pored najznačajnih međunarodnih okolnosti i u aktivnostima bosanskih, sarajevskih prvaka svih konfesija, u mjeri u kojoj su im to prilike omogućavale. Na sastanku održanom 2. i 3. marta 1918. godine u Zagrebu gdje su se okupili političari Hrvatske i Slavonije, Dalmacije, Slovenije, Istre i Međimurja i gdje je donijeta rezolucija kojom su prihvaćena načela o formiranju nove narodne države „troimenog jedinstvenog naroda Slovenaca, Hrvata i Srba“ prisutni su bili i političari iz Bosne i

---

to dragocjeno svojstvo, bez kojega državna zgrada ne može da bude trajnog vijeka.“ – Antun Krespi, Karakter Srbijanaca u novom svijetlu. – *Jugoslavija*, god. I, br. 3, 3. prosinca 1918, 2-3.

[657] *Narodno jedinstvo*, br. 1, 4. novembar 1918, br. 5, 7. 11. 1918.

[658] U nastavku članka je rečeno da narodno vijeće „može samo da zahvali narodu što je pokazao svoje osjećanje i što je prilikom jučerašnje manifestacije pokazao ozbiljnost, dostojanstvo, svoju zrelost i volju da održi mir i red.“ – *Narodno jedinstvo*, br. 5, 7. 11. 1918.

[659] Vojvoda je odgovorio „da ga taj izbor vanredno raduje, a za tim je poljubio predsjednika u čelo rekavši, da je taj poljubac zahvalnost, namijenjen cjelokupnom građanstvu. G. Vojvoda bio je osobito dirnut.“ – *Narodno jedinstvo*, br. 225, 7. novembar 1919, 3.

Hercegovine,[660] ali nijedan od njih nije bio iz srpske čaršije, kao što ih nije bilo ni na sljedećem sličnom sastanku.[661] Međutim, kada je stvar privedena kraju, sa formiranjem Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba 25. i 26. oktobra 1918. godine izabran je bio i Plenum po pokrajinama u kojem je Bosna i Hercegovina bila zastupljena sa 18 mjesta, od toga 10 mjesta je pripadalo Srbima,[662] među kojima i Sarajlijama Gligoriju Jeftanoviću, najuticajnijoj ličnosti sarajevske srpske čaršije i njegovom rođaku dr Vojislavu Besaroviću, pravniku, članu najstarije trgovačke sarajevske porodice, sekretaru Trgovačke i obrtničke komore i sekretaru sarajevske sokolske župe. Pored njih svoje mjesto su dobile i udomljene Sarajlije dr Milan Jojkić,[663] Besarovićev zet, ljekar, poslanik u Bosanskom saboru i predstavnik u austrougarsko vrijeme oportunističke politike i dr Savo Ljubibratić,[664] dok su

[660] Zastupali su je Danilo Dimović, Đuro Džamonja, Kosta Majkić, dr Jozo Sunarić i Vojislav Šola. - *Građa o stvaranju jugoslovenske države* (1. I - 20. XII 1918), priredili dr Dragoslav Janković, dr Bogdan Krizman, tom I, Beograd, 1964, 114.
Nakon ovog sastanka u Bosni je jedna grupa pokušala organizovati širi sastanak svih bivših poslanika i još petnaestak uglednih ljudi iz cijele zemlje sa dnevnim redom: Ekonomski i politički položaj Srba u Bosni i Hercegovini, a za čije se održavanje trebala dobiti dozvola posredstvom Maksa pl. Đurkovića. Kada se to nije desilo „G. dr Sunarić, Šola, Grđić, Vj. Jelavić i još neki rade energično na pokretanju lista, koji bi zastupao rezoluciju zagrebačku od 2. marta i izgleda da će se do 1. oktobra ova želja ostvariti. List bi bio organ hrvatsko-srpske koalicije u koju bi ušli i mnogi muslimani (grupe dr. Spaho, Korkut, Ćemalović), a materijalna sredstava su osigurana. List bi izlazio ćirilicom i latinicom pod redakcijom naročitog odbora.“ - *Glas slobode*, br. 46, 15. juna/2. jula 1918, 3. Zagrebačku rezoluciju slijedile su izjave bosanskih muslimanskih političara i Židova Bosne i Hercegovine. – *Glas slobode*, br. 83. i 84, 20. i 21. oktobar 1918, 3.

[661] Sljedeći sastanak političara Hrvata i Srba iz Hrvatske, Dalmacije, BiH i Istre održan je u Zagrebu 12. maja 1918. Iz BiH su tamo bili Hrvati Jozo Sunarić i Vjekoslav Jelavić iz Sarajeva, Kosta Majkić iz Banja Luke i Božidar Zečević iz Mostara. – *Građa o stvaranju jugoslovenske države*, tom I, 185.

[662]Vojislav Besarović, Vladimir Ćorović, Gligorije Jeftanović, Kosta Kujundžić, Milan Jojkić, Maksim Đurković, Dušan Kecmanović, Šćepan Grđić, Savo Ljubibratić i Vojislav Šola. “Pripremni odbor” je obavijesio Šolu i Sunarića da BiH pripada 18 mjesta, a od toga 8 mjesta za Srbe, 4 za Hrvate i 6 za Muslimane. – A. Purivatra, *Jugoslavnska muslimanska organizacija*, 22.

[663] Dr Milan Jojkić je došao u Sarajevo 1899. godine zbog obavljanja privatne prakse. Obrazovanje je stekao na klinikama Beča, Pariza i Londona i specijalizirao se za očne bolesti. Bio je sin glavnog fizikusa u Novom Sadu g. dr Mladena Jojkića. – *Sarajevski list*, god. XXII, br. 81, 12. jula/30. jula 1899, 2. Bio je drugi opštinski ljekar 1901, gradski fizik u Zdravstvenom odjeljenju Gradskog poglavarstva 1907, u upravi gimnastičkog društva *Dušan Silni* (1905), sa Danilom Dimovićem vodi *Srpsku narodnu stranku*, lojalnu režimu; u Centralnom odboru Srpske dioničarske štamparije aprila 1910; narodni poslanik u Saboru, te u odboru 39-orice 1910, potpisnik izjave grofu Tisi septembra 1918, član GO NV za BiH u Sarajevu; o svom iskustvu kao člana delegacije koja je poslana da zovne srpsku vojsku napisao je knjižicu „U susret srpskoj vojsci“; član Državnog vijeća 1919; zamjenik predsjednika biračkog odbora u Sarajevu pri izboru narodnih poslanika 1919. godine, poznat kao demokratski raspoložen.

[664] Dr Savo Ljubibratić (Plat kod Dubrovnika, 1876. - Sarajevo, 1962.), teolog; gimnaziju završio u Sarajevu, teološki faklutet u Atini. Stalno zaposlen u Eparhijskom upravnom odboru u Sarajevu, radio kao sekretar i referent Upravnog i prosvjetnog savjeta Dabrobosanske eparhije, kao svjetovnjak sarađivao je na svim pitanjima u pravoslavnoj crkvi u BiH. Imao mnoštvo javnih funkcija. Bio je utemeljivač *Prosvjete*, član društva *Pobratimstvo*, poslanik u Saboru 1910, pripada grupi oko *Naroda*. Zatvoren 2. jula 1914, a potom vezan kao talac za istočnu prugu, osuđenik na banjalučkom veleizdajničkom procesu, 1919. godine, sekretar oblasnog odbora NV, sekretar izvršnog odbora Srpske narodne crkvene organizacije, član Demokratske stranke.

ostala mjesta zauzimali drugi uglednici iz BiH. Od 9 članova obrazovanog Središnjeg odbora Narodnog vijeća SHS u Zagrebu ovu grupu je predstavljao dr Milan Jojkić.[665]

Nakon formiranja državnih tijela u Zagrebu, slično se desilo i u Sarajevu, gdje je uspostavljeno Narodno vijeće SHS za Bosnu i Hercegovinu, te njegov Glavni odbor,[666] za čijeg je predsjednika postavljen starina Gligorije M. Jeftanović,[667] koji je u toj funkciji sa predsjednikom tek izabrane Narodne vlade Atanasijem Šolom izdao proglas povodom proglašenja ujedinjenja.[668] Glavni odbor je sa svojim Predsjedništvom odmah podjelilo nadleštva i dužnosti među svojim članovima i svoje aktivnosti bazirao, kako dostupni izvori govore,[669] u prvom redu na smirivanju situacije u zemlji organizovanjem i obezbjeđivanjem finansiranja narodnih vijeća u BiH, na uspostavljanju reda i mira brigom oko ishrane vojske i stanovništva, osiguranjem željezničke pruge, transporta vojske,[670] sprečavanjem pljački,[671]

---

[665] U Središnjem odboru su bila još dva mostarska Srbina – Vojislav Šola i Šćepan Grđić, od Hrvata dr Jozo Sunarić, dr Luka Čabrajić, fra Ljubo Galić i Vjekoslav Jelavić, te naknadno kooptirana još dva muslimanska predstavnika – dr Halid-beg Hrasnica i Hamid Svrzo. – Nusret Šehić, *Bosna i Hercegovina 1918- 1925 – Privredni i politički razvoj*, Sarajevo, 1991, 10.

[666] Sporan je tačan datum osnivanja i Narodnog vijeća i njegovog Glavog odbora, a kreće se od 17- 20. oktobra. – više o tome: Hamdija Kapidžić, Rad Narodnog vijeća SHS za BiH u novembru i decembru 1918, *Glasnik arhivâ i Društva arhivista Bosne i Hercegovine (GADAR)*, god. III, knj. III, Sarajevo, 1963.

[667] Uz njega su njegovi sugrađani, od Srba dr Vojislav Besarović i dr Milan Jojkić. Podpredsjednici GO NV za BiH bili su dr Jozo Sunarić i dr Halidbeg Hrasnica, a drugi sekretar dr Hamid Svrzo. Uz dr Savu Ljubibratića kao sekretara, tu su i neizostavni Hercegovci Vojislav Šola, Vasilj Grđić, povjerenik za organizaciju odbora Narodnog vijeća, njegov brat Šćepan Grđić i dr Vladimir Ćorović, te Livnjak, stari borac za autonomiju Kosta Kujundžić, advokat dr Danilo Dimović, Kočićevac Simo Eraković, Krajišnik Dušan Kecmanović, ugledni Tuzlak Pero Stokanović i Maksim Đurković, jedini predstavnik seljaka; od Hrvata fra Didak Buntić, dr Luka Čabrajić, msgr. Karlo Cankar, dr Đuro Džamonja, te od Muslimana Smajo Ćemalović i Salih Bašić. – N. Šehić, *Bosna i Hercegovina*, 12.
Zapisnik sa XVI sjednice GO NV od 2. 12. 1918. pominje kao prisutne i Vasu Ristića, Sabu Jelića, Mehmeda Spahu,Tugomira Alaupovića, fra Galića, dr Zečevića, a Zapisnik XVII sjednice od 9. 12. 1918. još i S. Žakulu. – H. Kapidžić, Rad Narodnog vijeća, 252, 264, 319.

[668] „Srbi, Hrvati i Slovenci! – Veliki, svijetli dan došao je! Pobijedio je Bog Pravde. ... ovijem je deklaracijama djelo narodnoga ujedinjenja krunisano. Udaren je prvi čvrst temelj državi SHS. ... Razdvojili su nas stoljećima dušmani, razdvojili po vjerema, plemenima – i provincijama i ne mogoše nas rastaviti. Okovi, kojim su nas stotinama i stotinama godina vezali, raskinuti su, danas smo jedno. U ovome velikome času dana našega ujedinjenja nek panu sve zapreke, koje neprijatelji našega roda i imena kovaše. Poletimo u zagrljaj bratski! Stresimo sa sebe grijehe stoljeća robovanja! Oprostimo velikodušno zablude jedni drugima gledajuć u svijetlu budućnost našu. Sjajna zvezda Karađorđa Besmrtoga svijetliće nad nam i pokazivaće nam puteve: puteve pravde – i bratske ljubavi, puteve jednakosti i slobode. Ovim putevima iduć doći ćemo našem velikom cilju. U savezu naroda svijeta čuće se i biće poštovan i naš glas. – Da živi Njegovo Veličanstvo Petar I Karađorđević! Da živi Njegovo Visočanstvo Prestolonasljednik Aleksandar! Regent Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca. Jedinstvo kraljevstva Srba, Hrvata i Slovnaca cvalo i napredovalo! - Sarajevo 20.11/ 3.12 1918. – za GO NV SHS za BiH G. M. Jeftanović; za Narodnu vladu SHS za BiH A. Šola. – *Narodno jedinstvo*, br. 33, 4. decembra 1918.

[669] Sačuvani su i objavljeni samo zapisnici od desete sjednice Glavnog odbora NV od 4. 11. 1918. i to nepotpuni jer ostatak, stenogrami koje je vodio dr Petar Skok, nisu pronađeni. - Hamdija Kapidžić, Rad Narodnog vijeća SHS Bosne i Hercegovine u novembru i decembru 1918, *GADAR*, god. III, knj. III, Sarajevo, 1963, 147-328.

[670] Preko Sarajeva je trebala da se „izvuče“ čitava divizija vojnika, koju je NV planiralo transportovati sa „20 vozova, po 1.000 na voz“. – Zapisnik X sjednice Glavnog odbora Narodog vijeća SHS za BIH, 4. novembra 1918. - H. Kapidžić, Rad Narodnog vijeća, 163.

[671] U Sarajevu su, kao mjere za održavanje reda i obezbjeđivanje imovine, organizovane 4. novembra 1918. vjerski mješovite inspekcije koje su nadgledale čuvanje pojedinih institucija, kao bolnice *Jajce, Filipovića* i druge kasarne, pošte, telefonske centrale, itd. – *Narodno jedinstvo*, 6. novembra 1918.

kontrolisanjem agrarnih nemira preko nižih odbora vijeća, uz to na pokušaju kontrole tōka novca, ali i pokušaju političkog dogovora sa članovima Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine, koji nisu sudjelovali u vladi Narodnog vijeća.[672] Okupirali su ih i problemi prelaznog perioda,[673] kao što je otpuštanje starih i namještenje novih činovnika, pokretanje pitanja poreza na ratnu dobit, pokretanje organizovanog skupljanja podataka o ratnoj šteti, te priloga za sirotinju. Preuzimanje Bosanskog odjeljenja pri Zajedničkom ministarstva finansija u Beču sa kućom i drugim vrijednostima, upućivanje apela narodu da plaća porez i prijetnja sankcijama u slučaju prekršaja (Ato Šola, prvi predsjednik Narodne vlade: „Švabe varati može biti nije bila grehota, ali svoju Vladu varati, to je grehota.“), briga oko berbe i otkupa duhana, organizovanje školstva i stipendiranje omladine, obezbjeđenje ishrane stanovnika, obustava rekvizicija, aktivnost na oslobođenju političkih zatvorenika, ali i na obezbjeđenju prostora za svoja zasjedanja i kao i štampanje vlastite novine,[674] još su neki problemi kojim se bavila ova prvi put formirana „narodna“ vlast. Pri obavljanju ovih poslova Glavni odbor je kao pripomoć imao i svoju Kancelariju.[675]

Prva neslaganja u odboru su se pojavila oko nadleštva za isplatu vojnog novca, ali i za tretman prema generalu Sarkotiću, do tada vladajućem zemaljskom poglavaru. U toj raspravi, Gligorije Jeftanović, čije riječi su se rijetko kada mogle čuti u ovom tijelu, a kad bi ih i bilo izrečene bi bile jednom rečenicom, barem prema dostupnoj građi, bio je stava da vlada treba da bude korektna,[676] što je izazvalo verbalnu salvu mladog Hercegovca dr Uroša Krulja,[677]

---

[672] U svojoj izjavi predsjednik vlade A. Šola je naveo da se nada političkom dogovoru „jer s vaše strane vidimo, da ste svoje staleške prijedloge sveli na minimum i to s obzirom na današnje prelazno stanje, jer danas je najglavnije, da naš državni brod uputimo zdravim i pravim smjerom, kako bi – ako Bog da – čim prije kao slobodni i nezavisni građani mogli da izgradimo svoju budućnost... Ujedno ja osjećam jedno iskreno zadovoljstvo što kod vas vidim lojalnu pripravnost, da nas u ovo teško vrijeme podpomognete ... i da kao dobri sinovi i odani svom narodu hoćete da i sa svoje strane doprinesete sve što možete da se sadašnje prelazno doba što mirnije prebrodi.“ – Zapisnik XI sjednice Glavnog odbora NV SHS za BiH, 8. novembra 1918. – H. Kapidžić, Rad GO Narodnog vijeća, 171.

[673] U periodu između ulaska srpske vojske u Sarajevo 6. novembra 1918. i proglašenja Kraljevine SHS 1. decembra 1918. formirana je Država Slovenaca, Hrvata i Srba na jugoslovenskom prostoru koji je bio do tada pod Austro-Ugarskom Monarhijom. Od 28 delegata Bosnu i Hercegovinu su predstavljali njih sedam: Vojislav Šola, Šćepan Grđić, dr Savo Ljubibratić, dr Luka Čabrajić, dr Jozo Sunarić, dr Halid Hrasnica, Hamid Svrzo. – Ferdo Šišić, *Dokumenti,* 275-276.

[674] Zapisnik sa sjednice GO NV BiH, Sarajevo, 24. oktobra 1918, *Građa,* 384-385.

[675] Poslove su vodili Aurel Sertić, sudac, Božidar Zečević, profesor i Manojlo Ilić, upravitelj. - Kasim Isović, Struktura i funkcionisanje organa državne uprave u Bosni i Hercegovini od 1918. do 1924. godine, Prilog proučavanju istorije vlasti u Bosni i Hercegovini u periodu između dva svjetska rata, *Sabrani radovi,* Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2007, 347.

[676] „Da li se ima Sarktoić uhapsiti? Ne treba. Da li se pod pratnjom otpremiti? Pod pratnjom da mu se ništa ne dogodi.“ - Zapisnik XII sjednice Glavnog odbora NV SHS za BiH, 9. 11. 1918, H. Kapidžić, Rad Narodnog vijeća, 180 - 183.

[677] Dr Uroš Krulj (Mostar, 1875 – 1961.) gimnaziju završio u Novom Sadu, medicinski fakultet u Beču. Nakon studija radi u Bijeljini kao opštinski ljekar, a potom se vraća u Mostar i jedan je od osnivača i vlasnik lista *Narod* (1907). Narodni poslanik u Saboru. U vladi NV povjerenik za zdravstvo. Prvi je ministar narodnog zdravlja u

koji je bio radikalan u stavu da se Sarkotiću treba suditi. Rasprave je potaklo i pitanje mjesta u vladi za socijaliste („Tu zahtjevi sadrže ono što nigdje ne postoji. Oni traže više nego igdje u ikakvoj zemlji"). Uzdržan je bio stav i prema interesima seljaka i njihovom učešću u narodnim vijećima („Znate, kako je kod seljaka!"), što je rezultiralo zaključkom „Izađite u susret narodu privremeno!"[678] Rad u NV suočio ih je sa mogućnošću da po prvi put djeluju samostalno, bez prisile i očigledno je da za ovu promjenu nisu bili u potpunosti spremni. Njihovi stavovi o vlastitoj, izgleda i za njih neočekivanoj poziciji u tom nemirnom vremenu, govore o njihovoj svijesti o nesigurnosti, porijeklu i načinu dolaska u vrhovno političko tijelo Bosne i Hercegovine, ali i odlučnosti da ostanu na pozicijama, koja se opravdavala uloženim naporima.[679] Nespremnost ili bolje rečeno suzdržanost za otvorenu diskusiju bila je preovlađujuća, a atmosferu rada NV ocrtao je dr Savo Ljubibratić u jednom momentu riječima: „To je slika jedna sjednice! Pošto nisu formulirani prijedlozi, nijesu proglašeni zaključci". Dosta neslaganja izazvala su pitanja uloge pojedinih članova NV i Glavnog odbora i njihovog rada u ovom zajedničkom tijelu, uloženog truda na preuzetim funkcijama.[680] Na izrečeno mišljenje o tome da su oni samo skup pojedinaca sa vlastitim stavovima i privremenom ulogom niko nije reagovao neslaganjem.[681] Kratak zajednički rad je pokazao da su članovi Narodnog vijeća nenavikli na usaglašavanje stavova oko pitanja koja su direktno

---

vladi Stojana Protića 1918. godine. Bio je nakon rata šef saniteta za BiH, narodni poslanik, ban Zetske banovnine (1931-1932), senator. Njegovi stavovi su bili radikalno nacionalistički (U. Krulj, Politika i rasa: rasni nacionalizam, izdanje piščevo, Sarajevo, 1925.) Bavio se i prevodilaštvom (Key Ellen, *O vaspitanju djeteta u školi*, izdanje I. Đurđević, Beograd- Sarajevo,1919, Key Ellen, *O vaspitanju djeteta kod kuće*, Beograd-Sarajevo, 1919.). Bio je oženjen kćerkom Pere, najstarijeg brata Alekse Šantića.

[678] H. Kapidžić, Rad GO NV, 161, 199, 211-212.

[679] Prilikom diskusije oko procjene koji članovi u narodnim vijećima nemaju „narodno povjerenje, mogle su se čuti i sljedeća mišljanja:

„Dr Mehemd Spaho: Ko je mjerodavan da o tome sudi, da ne uživa narodno povjerenje?

Pero Stokanović: Mjerodavni su prvo ljudi koji su u odboru Nar. Vijeća,

Dr Mehmed Spaho: Deset ljudi se sastalo i bira Nar. Vijeće. Mi isto nijesmo ovdje birani nego smo se nametnuli.

Pero Stokanović: Mi smo revolucionarna vlada i tu su morali doći istomišljenici. Većina nas bili smo poslanici. Ako bi birali, ne bi doživjeli ovo. – ...

Vasilj Grđić: Bio je jedan momenat, kad mi u BiH nijesmo imali nikakve vlasti, kad Vlada nije imala nikakav autoritet. To je bio momenat, kad je nastupio prevrat. ... Kolikogod mi omalovažavali rad Nar. vijeća, ja sam osvjedočen, da mi Nar. vijećima imamo zahvaliti, da smo prošli najjeftinije, jefinije nego koja druga provincija u Austro-Ugarskoj, jer je narod sponatanom voljom zaista u ta vijeća u najviše slučajeva izabrao najbolje sinove i ti su se zaista žrtvovali, radili dan i noć da se sačuvaju imetak građana. Ova su vijeća u prvi momenat bila suverena vlast, bili su kao i mi ovdje u Glavnom odboru Nar. vijeća, koji smo izabrani ne voljom naroda nego nevoljom. I ova vijeća u provinciji u prvi momenat sve su radila."

dr Savo Ljubibratić: „Mi nismo nikakva vlada u onom obliku kako mora biti, nego smo mi tu oni koji su postavljeni kao povjerenici narodnog vijeća." – Zapisnik XVI sjednice GO NV za BiH, 2. 12. 1918, Zapisnik XIII sjednice Glavnog odbora NV SHS za BiH, 14. 11. 1918. - H. Kapidžić, Rad NV, 258-259, 196.

[680] „dr Uroš Krulj: Da ne bi svima podjednako, drukčije ko je u Sarajevu stalno, a baška ko je iz provincije. Oni izdržavaju porodicu, a sebe u Sarajevu. To je velika razlika. Treba dati na račun onih koji su u Sarajevu onima koji su u provinciji." – Zapisnik XIV sjednice GO NV, H. Kapidžić, Rad GO NV, 236.

[681] Zapisnik XIII sjednice Glavnog odbora narodnog vijeća SHS za BIH, 18. 11. 1918.

vezana za njihov tradicionalni interes,[682] a posebnu raspravu je izazvalo pitanje nadoknade štete učinjene tokom rata – da li jednak tretman treba da imaju oni koji su nastradali 1914., odnosno Srbi, sa onima koji su nastradali 1918. godine, Muslimanima.[683] Dosta neslaganja izazvala su pitanja uloge pojedinih članova NV i Glavnog odbora i njihovog rada u ovom zajedničkom tijelu, čije je djelovanje trajalo dva mjeseca, uloženog truda na preuzetim funkcijama, te predviđene naknade,[684] ali ipak u pitanjima koja su zadirala u njihov socijalni status konsenzus je gotovo uvijek bio potpun i isplata „prinadležnosti" za sve članove vijeća je uvijek bila jednoglasno podržavana.[685]

Na nižem nivou, kao i na području cijele Bosne i Hercegovine, formirano je narodno vijeće za sarajevski kotar i okrug i vršilo je funkciju opštinskog vijeća u Sarajevu. Ovo se desilo jer je prijašnje zastupstvo grada bilo raspušteno još u junu 1914. godine, te je gradske poslove tokom rata vodio vladin povjerenik za glavni zemaljski grad Sarajevo sa tri savjetnika - Ristom Hadžidamjanovićem, Riza-begom Kapetanovićem[686] i Josipom Vancašem,[687] a čija je dužnost bila uprava nad javnom bezbjednosti, ali i kontrola nad radom Gradskog poglavarstva i Gradskog vijeća. Međutim, i ovi savjetnici su sa uspostavom narodnih vijeća odstupili sa

[682] „U pitanju koje se tiče cjeline države, uređenja buduće države, mi – svaki pojedinac – koji smo članovi Narodnog vijeća, imamo pravo zastupati, svaki svoje mišljenje i ne moramo u tom imati ovdje kao Glavni odbor BiH jedno isto mišljenje. Vi možete biti za žensko pravo glasa, a ja mogu u Zagrebu biti protiv toga. Mi tamo u Narodnom Vijeću Slovenaca, Hrvata i Srba ne istupamo kao cjelina nego svaki kao pojedinac. Mi nijesmo obavezni, da u narodnom vijeću glasamo zajedno s vama ili Hrasnicom. Nije uopće jedinstvena korporacija u Narodnom vijeću nego Glavi odbor je privremena ustanova, koja vodi privremeno upravu BiH. Ali kakvo ćemo mi stanovište zauzeti u Glavnom Narodnom vijeću? Mi nijesmo cjelina u Narodnom vijeću, mi smo tamo skup pojedinaca koji imadu potpunu slobodu i može tamo da zastupamo u pitanjima koja se tiču buduće države svaki za se samostalno mišljenje. Ja se ne mogu odvojiti od sviju i da se priključim socijalističkom vođi. U tom pogledu nijesmo kompetentni da se vežemo, jer nećemo izdavati nikakav izborni red i nećemo iznašati samostalnu osnovu." Ovo su bile riječi dr Mehemeda Spahe, s kojima su se očigledno svi složili. – Zapisnik XIII sjednice GO NV SHS za BIH od 18. 11. 1918, H. Kapidžić, Rad GO NV, 225.

[683] Najgorljivi u raspravi bio je V. Šola. - Zapisnik XXI sjednice GO NV za BiH od 23. 12. 1918. – H. Kapidžić, Rad GO NV, 316.

[684] „dr Uroš Krulj: Da ne bi svima podjednako, drukčije ko je u Sarajevu stalno, a baška ko je iz provincije. Oni izdržavaju porodicu, a sebe u Sarajevu. To je velika razlika. Treba dati na račun onih koji su u Sarajevu onima koji su u provinciji." – Zapisnik XIV sjednice GO NV, H. Kapidžić, Rad GO NV, 236.

[685] „Nar. vijeće donijelo je zaključak, da svi povjerenici dobivaju platu od 20.000 kruna, a oni čije familije nijesu ovdje dobivaju jedan plus od 4.800 kruna. Putne troškove, diete, dobivaju narodni povjerenici isto onako kako su dobivali prijašnji odjelni predstojnici. – Predsjednik vlade dobivaće platu kao što dobiva i svaki povjerenik. Osim toga daje mu se još za reprezentaciju 12.000 kruna, a njegovi putni troškovi ravnaće se prema putnim troškovima što ih je dobivao poglavar zemlje. – Dvojica tajnika, Ljubibratić i Svrzo, i Vasilj Grđić, dobivaju mjesečno platu od 1.500 kruna i putne troškove prema rangu 5. razreda." – Zapisnik XVII sjednice GO NV SHS za BIH, 9.12. 1918, H. Kapidžić, Rad GO NV, 273.

[686] Riza-beg Kapetanović (1858-1931), više poznat kao pjesnik i brat Mehmed-bega Kapetanovića-Ljubušaka, saradnik prvih muslimanskih listova *Bošnjaka* i *Behara*. Zajedno sa Safvet-begom Bašagićem i Edhemom Mulabdićem jedan od osnivača *Gajreta* 1903. Supruga mu je bila sestra Safvet-bega Bašagića.

[687] Josip Vancaš (1859-1932), arhitekta čija su zdanja značajno obilježila sarajevsku arhitekturu. Na osnovu njegovih projekata sagrađena je sarajevska katedrala, zgrada Vlade (danas Predsjedništvo), nadbiskupije, Babića palače do katedrale, hotel Central itd. – Nakon rata bio je uhapšen „radi podstrekavanja na pljačku i rušenja spske imovine." – *Srpska riječ*, br. 2/15. mart 1919. Međutim, u procesu je oslobođen.

svoje dužnosti, te ostavili grad bez vođstva, pa je privremeni nadzor nad gradskom opštinom u Sarajevu preuzelo kotarsko narodno vijeće.[688] Pored dobre volje, o stručnoj spremnosti novih ljudi da vode upravu grada govori i to da je dotadašnji vladin povjerenik Albrecht ostavljen u službi kao organ kotarskog narodnog vijeća, odnosno kao ispomoć trojici njegovih novih savjetnika (g. Gavri Gašiću, Asimbegu Muteveliću i dra Stjepanu Kukriću), kojima je povjerena vrhovna uprava gradske opštine.[689] Novo kotarsko vijeće počelo je uvoditi red najprije zabranom točenja alkoholnih pića,[690] a onda nalogom sarajevskim građanima da istaknu zastave,[691] te najavilo organizovane narodne manifestacije srpskoj vojsci u čast 10. novembra. One doduše, nisu održane na naznačeni dan, budući da je narod sam već proslavio dolazak srpske vojske. Od Srba su u vijeće ušla već poznata imena,[692] a pored njih su bili i njihovi ugledni hrvatski i muslimanski sugrađani.[693] Veliki obim poslova s jedne strane, a nepostojanje novog gradskog statuta s druge, prinudili su kotarsko vijeće da potraži neki izlaz i da na razgovor pozove još „30 otmenih građana“, tj. sve članove kotarskog vijeća i još 18 drugih uglednih građana, koji su zajednički došli do zaključka da je nužno formiranje „općinskog zastupstva", tj. opštinskog vijeća kojoj će se povjeriti uprava. Na listi je bilo „9 pravoslavnih, 9 muslimana, 9 katolika, 9 socijalnih demokrata i 3 Jevreja. Osim toga predloženo je u listi 15 zamjenika po istoj proporciji kao i članova.“[694] Njihova je funkcija trebala da bude privremena, članovi su trebali da budu stručni, a nužno je bilo zbog manjka

[688] Kotarsko vijeće je rješenjem ministra unutrašnjih poslova krajem decembra 1918. godine razriješeno dužnosti.

[689] *Narodno jedinstvo*, br. 2, 8. novembar 1918; *Glas slobode*, br. 86, 2. novembra/ 20. oktobra 1918, 2.

[690] „Svitanje nove slobode, stvaranje naše narodne države i ove istorijske dane treba da proživljujemo i dočekujemo potpuno trijezni. Oduševnjenje i osjećaji veselja treba da potiču iz srca. Zbog toga je riješeno da se od danas zabrani svako točenje i prodavanje alkoholnih pića. Ko bude griješio protiv toga, griješiće protiv narodne stvari koja ne trpi smetnja i ne će ih trpiti.“ - *Narodno jedinstvo*, br. 1, 4. novembra 1918, 3
Zabrana prodaje alkohola uvedena je 2. 11.1918., a ukinuta 29. 11. 1918. – *Narodno jedinstvo*, br. 1, 4. 11. 1918, br. 27, 29. 11. 1918.

[691] „Građani, Kao vidan znak radosti i oduševljenja, što je narod preduzeo vladu u svoje ruke ... treba da svaki građanin iskiti svoj dom i svoju radnju zastavama. Kako je velika oskudica u platnu, a stara je policija spalila sve zaplijenjene zastave 1914, to je riješeno: 1. Da se zastave ne prave dužim od jednog i po metra. 2. Da nije potrebno, da se vješaju sve tri zastave (srpska, hrvatska, slovenačka), nego da je dovoljno i jedna koja bilo od te tri. 3. Da se u oskudici zastave mogu iskititi domovi i lijepim ćilimima.“ – Saopštenje Okružnog i kotarskog odobra NV - *Narodno jedinstvo*, br. 1, 4. novembra 1918, 3.

[692] Pored protoprezvitera Gavre Gašića, trgovca Jove Pešuta, advokata Vladimira Andrića i Đorđa Pejanovića nova imena su Jovo Mačkić i Simo Bogdanović.

[693] Hifzi ef. Muftić (član Ulema medžlisa u Sarajevu), Asim beg Mutevelić (pripadnik najstarije sarajevske muslimanske porodice, mutevelija Gazi Husrev-begova vakufa), dr Mehmed Zildžić, profesor, Uzeir Hadžihasanović, trgovac, Fehim Spaho (brat Mehmeda Spahe, budući reis-ul-ulema 1938-1942), Edhem Bičakčić**,** Mato Bekavac (dekan i župnik), dr Stjepan Kukrić, (ljekar- infektolog, rodom iz Travnika, poslanik u saboru, predsjednik Hrvatske narodne zajednice za vrijeme prvog svjetskog rata), Franjo Radošević, trgovac, dr fra A. Čičić **(**pisac i pjesnik u nemilosti kod nadbiskupa Šarića, Ukazom kralja Aleksandra biće imenovan je za referenta katoličkog odjeljenja u Ministarstvu vjera u Beogradu 1922., a od 1927. i načelnik Odjeljenja Ministarstva pravde za katoličku vjersku upravu u Beogradu), Stjepan Janković, Nikola Ivošević. – *Narodno jedinstvo*, br. 1, 4. novembar 1918, 3.

[694] *Narodno jedinstvo*, br. 21, 23. novembar 1918.

stručnih ljudi da se zaobiđe propis opštinskog statuta o nužnom boravku u Sarajevu od 5 godina za članove opštinskog vijeća. Na prvoj sjednici privremenog općinskog odbora 3. decembra u gradskoj vijećnici, koju je vodio G. Gašić, a nakon odobrenja GO NV izabrani su vijećnici i njihovi zamjenici. Pred istaknutih imena srpske čaršije (Aristotel Petrović, dr. Đorđe Vasiljević, dr Aco Despić, Jovo Zagorac, Stevo Marković, Miloš Miladinović, Dimitrije Kočović, Simo Stanivuković, Đorđo Stupar) bili su tu i ostali ugledni i uticajni predstavnici grada.[695] Na intervenciju Gligorija Jeftanovića,[696] a na prijedlog profesora Steve Markovića izabran je Anto Brzović za privremenog predsjednika, ali samo do sljedećeg dana, kada je formirano predsjedništvo općinskog odbora – te „izabrati Aristotel Petrović za predsjednika, a dr Ivo Jelinović i Ibrahim ef. Sarić za podpredsjednika".[697] Aristotel Petrović, član ugledne srpske porodice, sin Petrakije Petre Petrovića, velikog posjednika i trgovca, člana vilajetskog medžlisa još za Topal Osman paše sredinom XIX st., postao je prvi predsjednik opštinskog vijeća u Sarajevu 1918. godine,[698] čija funkcija tako glasi nakon izmjene administrativne terminologije. U predsjedništvu vijeća do sredine decembra nije bilo jevrejskih predstavnika, kada su dobili treće podpredsjedničko mjesto, na njihovo traženje i obrazloženje da oni „plaćaju najviše poreza i općinskih daća".[699] Rad opštinskog vijeća, organizovan po odborima,[700] započeo je nezadovoljstvom i otporom prema naredbi Narodne

[695] Asimaga Hadžišabanović, dr. Ivo Jelinović, Zija ef. Rizaefendić, Petar Jurišić, Hasan ef. Hodžić, Pavo Kubović, dr Jakob Kajon, Mehaga Zildžo, Dragutin Marek, Ismet ef. Zildžić, Anto Brzović, dr Vita Alkalaj, Mujaga Hadžibaščaušević, Niko Krešić, Mehmedaga Merhemić, Anto Pezdirec, Ašer Alkalaj, Ibrahim ef. Sarić, dr. Ilija Badovinac, Mujaga Bičakčić, Franjo Frankini i dr. Samuel Pinto. - *Narodno jedinstvo,* br. 33, 4. decembra 1918, 3.

[696] Zapisnik XVI sjednice GO NV od 2. 12. 1918. - H. Kapidžić, Rad narodnog vijeća, 263, 264. G. Jeftanović je, kao uvijek, nalagao Glavnom odboru oprez: „Nemojte imenovati načelnika".

[697] *Narodno jedinstvo*, br. 34, 5. decembra 1918, 1.

[698] "Zanimljivo je da o Aristotelu Petroviću postoje veoma oskudni podaci. I pored velikog angažovanja nije pronađena njegova fotografija. Na osnovu provjerenih podataka Aristotel Petrović je za vrijeme austrougarske uprave bio diplomatski službenik. Obavljao je dužnost generalnog konzula u Moskvi i Aleksandriji.
Gradonačelnik je Sarajeva od 1918. do 1920. godine i tada mu se za izvjesno vrijeme gubi trag. U Arhivu SR Jugoslavije u Beogradu pronađen je dokumenat iz kojeg se vidi da je od 1929. do 1931. godine bio generalni konzul Kraljevine Jugoslavije u Varni, Bugarska. Nema drugih podataka." - Milenko Pajić, *Sarajevski gradonačelnici,* Sarajevo, 1998, 60.

[699] H. Kapidžić, Rad Narodnog vijeća, 209, 301.

[700] Odbori općinskog vijeća. U sjednici od 6. o. mj. predložena je i odobrena sljedeća lista odbora:
I Pravni odbor: predsjednik g. dr Ilija Badovinac, podpredsjednik g. dr Samuel Pinto, referent dr. Despić; članovi dr Jelinović, dr Jakob Kajon; dr Đorđo Vasiljević, Zijo eff. Rizaefendić
II Financijalni odbor: pred. Aristotel Petrović; podpre. dr Vita Alkalay, referent Dragutin Marek; članovi: Ismet eff. Zildžić, Mujaga H. Baščaušević, Nikola Krešić, Ašer Alkalay, Simo Stanivuković, Jovo Zagorac, Pavo Kubović; Anto Pezdirc
III Građevni i prometni odbor: pred. Anto Brozović, podpre. Zija eff. Rizaefendić, referent Miloš Miladinović; članovi: Asimaga Hadži Šabanović, Petar Jurišić, Dragutin Marek, Dimitrije Kočović, dr Aco Despić, dr Samuel Pinto, Mujaga Bičakčić, Stevo Marković
IV Školski odbor: pred. Stevo Marković, podpred. dr Jelinović referent Hasan eff. Hodžić, članovi: Anto Pezdirc, Ibrahim eff. Šarić

vlade prema kojoj odbor treba raditi u zajednici s vladinim povjerenikom, pozvanim na sjednice i „kome pripada pravo inicijative“. U dugoj debati u odboru se „je većina govornika izjavila protiv koordinovanog položaja vladinog povjerenika, koji bi trebao da se uvaži samo kao praktičar u gradskim poslovima, dakle samo kao informativna sila, dok su drugi među njima dr. Badovinac i dr Jelinović stajali na striktnom pravnom stajalištu odnosno tumačenju naredbe, naglasivši pri tome samostalno djelovanje opštinskog odobra. Budući da se u ovome pitanju nije moglo postići definitivno preciziranje mišljenja, upućeno je po predlogu predsjednika pitanje ponovo pravnom odboru, u koji su ušla još i dvojica socijalista“.[701]
Pored prvih iznenađenja oko nadležnosti i teškoća u radu, među prvim porukama koje su stigle opštinskom vijeću bila je i ona vrlo ohrabrujuća. Bio je to odgovor regenta Aleksandra na njihovu upućenu čestitku povodom 1. decembra. „Zahvaljujem se Vama i građanstvu glavnoga grada mile mi Bosne i Hercegovine na izraženju podaničke odanosti mome uzvišenom ocu Njegovom Veličanstvu Kralju Petru I i meni. Sretan sam, što su pobede i napori moje vojske okrunjeni pravednim uspehom da se u delo privede ujedinjenje svih Srba, Hrvata i Slovenaca. Budite uvereni o mojoj naklonosti za napredak i procvat grada Sarajeva.“[702] Za Sarajevo je počelo novo doba u kojoj napredak ne bi mogao da bude osnovna karakteristika.

Uz narodna vijeća uslijedilo je formiranje i Narodne vlade SHS za Bosnu i Hercegovinu, odgovorne Glavnom odboru NV za BiH, a na osnovu zaključka NV SHS u Zagrebu i odluke da u njoj budu zastupljeni predstavnici svih stranaka. Vlada je jedino državno tijelo čije se članstvo promijenilo, za razliku ostalih organa uprave u kojima bar u prelaznom periodu nisu bili otpušteni ljudi koji su se tokom rata kompromitovali, čak ni dotadašnji državni nadodvjetnik, pa ni sudije. Očigledno je bilo nastojanje privremene vlasti da se ne izazovu dublji društveni potresi koji bi mogli dovesti do revolucionisanja mase. Mirno je izvršena i primopredaja vlasti između generala Sarkotića, poglavara Zemaljske vlade i delegacije

---

V Gospodarski i aprovizacioni odbor: pred. Jovo Zagorac, popre. Anto Brozović, referent Pavo Kubović, članovi: Asimaga Šabanović, Mehaga Zildžo, Đorđo Stupar, Mujaga Bičakčić, Ahmetbeg Salihbegović, Ismet eff. Zildžić,
VI Sirotinjski i dobrotvorni odbor: pred. Dimitrije Kočović, podpre. Ašer Alkalay, referent Petar Jurišić, članovi Mehaga Zildžo, Miloš Miladinović, Ibrahim eff. Sarić, Ahmetbeg Salihbegović, Franjo Franchini;
VII Zdravstveni odbor: pred. Hasan eff. Hodžić, podpre. Franjo Franchini, referent Ahmetbeg Salihbegović, članovi: dr Đorđo Vasiljević, Mujaga H. Baščaušević
VIII Discipllinarni odbor: pred. dr Vita Alkalay, podpred. Simo Stanivuković, referent dr Ilija Badovinac, članovi Pavao Kubović, Nikola Krešić
IX Vojnički odbor: pred. Đorđo Stupar, čl. dr Jakob Kajon, Anto Pezdirc. – *Jugoslavija*, god. I, br. 11, 12. prosinac 1918, 3.
[701] *Narodno jedinstvo*, br. 47, 18. decembar 1918, 2.
[702] *Narodno jedinstvo*, br. 38, 9. decembra 1918, 2.

Narodne vlade 1. novembra 1918. godine.[703] Na čelo Narodne vlade došao je Atanasije Šola,[704] Mostarac, učesnik autonomne borbe, član Bosanskog sabora od 1911, a tokom rata osuđen na 12 godina teške tamnice, te je na predsjedničko mjesto stigao iz travničkog zatvora,[705] sa drugim uglednim predratnim nacionalnim radnicima.[706] Ostale članove su činili 5 Srba, 4 Hrvata i 2 Muslimana, koji su ujedno postali i povjerenici Glavnog odbora.[707]

[703] Delegacija Narodnog vijeća je 1. novembra krenula generalu Sarkotiću da zatraži njegovo i odstupanje vlade, ali „prije nego su oni i stavili zahtjev odstupa, izjavio je poglavar zemlje, da na inicijativu generaliteta ostavlja mjesto poglavara zemlje i vlast polaže u ruke najstarijega šefa sekcije g. Prileskog. Na to je g. dr. Jozo Sunarić ispred glavnog odbora Narodnog Vijeća zatražio, da se vlast preda u ruke ljudi narodnog povjerenja. Bivši poglavar zemlje i bivša vlada, uviđajući da je to jedino moguće u današnjoj situaciji, pristali su na to, te je u nedjelju 3. novembra prva narodna vlada Bosne i Hercegovine preuzela vlast u svoje ruke.“ - *Narodno jedinstvo*, br. 1, 4. novembra1918, 2.

[704] Atanasije (Ato) Šola (Trst, 1878 – Sarajevo, 1960) političar, iz bogate trgovačke i veleposjedničke porodice Šola. Sa školovanja iz Pariza vratio se 1894. god. u Mostar, gdje radi u srpskim društvima. O tome je ostavio svjedočanstvo člankom „Ljudi i događaji u prošlosti *Gusala*“ u monografiji Pedeset godina srpskog pjevačkog društva Gusle u Mostaru (1888-1938), Mostar, 1939. Njegov drug S. Ćorović mu je posvetio knjigu *Markov grijeh*; mlad urednik književnog lista *Zora* 1900/1901; učestvovao u autonomnoj borbi zajedno sa bratom Vojislavom, bio član SNO, povodom aneksije 1908. obilazio sa D. Vasiljevićem i Ristom Radulovićem evropske prestolnice agitujući protiv ovog čina; član je Sabora od 1911. kao zastupnik druge kurije hercegovačkih gradova. Bio je pripadnik grupe oko *Naroda*, te i njen podpredsjednik 1914; vođa sokolske župe Mostara, a tokom rata osuđen na 12 godina robije. Za predsjedničko mjesto (1919-1920) čuo je u travničkom zatvoru. Član je Demokratske stranke nakon I svjetskog rata. Bio je poslanik KSHS u Kopenhagenu. Predsjednik Upravnog odbora Srpske prometne banke 1921. godine, kao i član UO Bosanske industrijalne trgovačke banke.
Tokom političkog obračuna radikala sa Demokratskom strankom često je napadan u *Srpskoj riječ*, a na kraju njegovoga predsjedničkog angažmana ovi će ga okarakterisati na sljedeći način: „Nesposobnost Ate Šole mnogo je stajala ovu napaćenu zemlju, koja zbog njega nije mogla da uživa blagodati slobode. Ova operetska figura na čelu zemaljske uprave biće još predmetom interesantne diskusije. Zemlja će odahnuti, da se oslobodila ove more, koja ju je davila punih šesnaest mjeseci.“ – *Srpska riječ*, br. 39, 27. februar 1920.

[705] „Po odredbi NV su u subotu 2. o. mj. u Travniku u 9 sati prije podne pušteni na slobodu svi politički osuđenici, narodni mučenici, njih sedamnaest na broju, među kojima je bio i predsjednik vlade gospodin Atansije Šola. Građanstvo travničko bez razlike vjere u nepreglednoj množini je složno, oduševljeno sa izvanrednim manifestacijama dočekalo i pozdravilo oslobođenje narodnih mučenika, koje je obasipalo cvijećem. ... Građanstvo travničko je oslobođenim narodnim mučenicima za sinoć priredilo banket. Ali predsjednik Narodne Vlade g. A. Šola je pozvat, da odmah otputuje za Sarajevo, te je na banketu ostalo 15 oslobođenih narodnih mučenika ...“ Na stanici je Šola ispraćen uz himne, govore, pjevanje, cvijeće i klicanje. Iza 9 sati stigao zasebnim vozom u Sarajevo, gdje ga su ga dočekalil G. Jeftanović sa članovima GO „dirljivim govorom“, nakon čega je otišao na počinak u Hotel Evropu“. – *Narodno jedinstvo*, br. 1, 4. novembar 1918, 2.

[706] Uz Šolu su još pušteni na slobodu iz centralne zeničke kaznionice: Vasilj Grđić, Matija Popović, dr Predrag Kašiković, Vaso Kosorić, Milan Petković, Arsen Krstić, Kosta Gnjatić, Mirko Tomović, Đorđo Dakić, Čedo Milić, Mihajlo Savić, Tošo Beatović, Proko Jerković, Radovan Banjac, Milutin Jovanović, Petar Bibija, Mićo Mičić i Danilo Aćimović. Iz okružnog zatvora u Banja Luci puštena je 31. oktobra 1918. gđa Stoja Kašiković, supruga i saradnica Nikole Kašikovića, dugogodišnjeg urednika *Bosanske vile*, a iz sarajevskog zatvora 4. novembra Sanfa Lazović ... – *Narodno jedinstvo*, br. 2, 5. novembar 1918, 3.

[707] Hrvatske članove su činili dr Jozo Sunarić, povjernik za unutrašnje poslove, Vjekoslav Jelavić, povjernik za poljoprivredu i rudarstvo, dr Tugomir Alaupović za prosvjetu i bogoštovlje i Sabo Jelić za javne radnje i željeznice. Muslimanski članovi su bili dr Mehmed Spaho, povjerenik za obrt, trgovinu, poštu i brzojav, te dr Halidbeg Hrasnica predsjednik vrhovnog suda. - Arhiv grada Sarajeva, Zbirka plakata i proglasa, br. 68/41.
Naknadno je javljeno da g. H. Hrasnica želi da se uključi u politički život, te da ne može da prihvati ovo mjesto. Umjesto njega je određen g. Nikola Javorski. - *Narodno jedinstvo*, br. 17. 19. novembar 1918, 2.
Postavljanjem dr Spahe, dr Krulja i dr Alaupovića u prvu vladu Kraljevine SHS bila su upražnjena mjesta u Zemaljskoj vladi u Sarajevu, te su muslimani smatrali da bi im ona trebala pripasti. – A. Purivatra, *Jugoslovenska muslimanska organizacija*, 26. Ova studija navodi i različite podatke koje su donijela pojedina istraživanja, a tiču se sastava vlade.

Podpredsjednik je bio dr Jozo Sunarić,[708] a predsjednički ured su činili Dr Hinko Strach, Vaso Petrović, Đuro Kolar i Nedeljković Đorđe.[709] Osim Danila Dimovića, advokata, povjerenika za pravosuđe, pored A. Šole još 2 srpska predstavnika bili su Hercegovci, tj. Mostarci (dr Uroš Krulj, povjerenik za zdravstvo i Šćepan Grđić, profesor – povjernik za prehranu), Posavinu je po rođenju predstavljao Vaso Ristić,[710] bankovni direktor kao povjerenik za finansije. Članovi vlade, od kojih je samo jedan bio iz sarajevske srpske čaršije,[711] navedeni su u *Saopštenju* Glavnog odobra NV SHS u BiH uz svečani tekst,[712] a ovakav razvoj događaja u Bosni i Hercegovini popraćen je identičnim proglasom NV SHS iz Zagreba „narodu Srba, Hrvata i Slovenaca u Bosni“[713]

[708] Dr Jozo Sunarić, advokat, član i jedno vrijeme podpredsjednik Bos sabora, član HNZ uz N. Mandića, član središnjeg odbora NV SHS u Zagrebu, povjerenik za unutrašnje poslove Narodne vlade NV SHS za BiH. Bio je zamjenik predsjednika Narodne vlade. Za njega N. Stojanović u svojim sjećanjima kaže da je bio demagog. Tokom II svjetskog rata Pavelićev doglavnik.

[709] Redakciju *Narodnog jedinstva*, glasila vlade činili su Jovan Ivanišević, glavni urednik, te saradnici Anton Krespi i Stevo Dmitrović. – K. Isović, Struktura i funkcionisanje. organa državne uprave, 363.

[710] Vaso Ristić (Bijeljina, r. 1876.) ekonomista, studirao u Gracu i Trstu. Do I svjetskog rata rata direktor Srpskog kreditnog zavoda u Tuzli. Osuđen tokom rata u grupi Damjana Đurice. Bio je generalni direktor Srpske centralne privredne banke u Sarajevu (od 1911), nakon rata zadužen za sekvestar Austrobosanske banke, član UO Srpskog saveza zemljoradničkih zadruga, čl. UO špedicijskog d.d. „Prometa“, dobitnik Belog orla 1927; predsjednik Organizacije novčanih zavoda; čl. društva Srba interniraca, član TIK-a, predjsednik Zadruge Srba privrednika, u NO *Prosvjetine privredne zadruge*, u savjetodavnom odboru Srpske trg. zanat omladine, zamjenik uprave Jadranske straže. Sa Ljubomirom Kosierom napisao studiju *Vodeće industrije u nacionalnom bankarstvu Bosne i Hercegovine*, Zagreb, 1924.

[711] „Prilikom izbora svi članovi vlade nisu bili u Sarajevu, tako da su imenovani i zamjenici članova vlade. – Poslove članova vlade za prosvjetu i bogoštovlje privremno vodi g. dr Savo Ljubibratić, a vojne poslove g. dr Vojislav Besarović, Članovi Vlade za ove resore su dr Tugomil Alaupović i Stjepan Žakula.“ - *Glas slobode*, br. 86, 2. novembra/ 20. oktobra 1918, 2.

Dr Tugomir Alaupović (1871-1958), prof gimnazije u Sarajevu, direktor Velike gimnazije u Tuzli, savjetnik odjela za školstvo i nadzornik srednjih škola u BiH. Zbog jugoslovenske orijentacije osuđen na veleizdajničkim procesima, pa oslobođen. Postaje 1917. sekretar Matice hrvatske u Zagrebu, da bi se vratio u Sarajevo i bio član NV Države SHS, te povjerenik za prosvjetu i bogoštovlje i do 1920. ministar za vjeru u prvoj vladi KSHS u Beogradu, te šef povjerenstva za prosvjetu u ZV u Zagrebu i privremeni pokrajinski namjesnik u Hrvatskoj i Slavoniji. Član je, a potom predsjednik Državnog savjeta od 1922. godine i član Demokratske stranke. U konačnu penziju odlazi 1929. godine. Ivu Andrića pozvao 1919. godine u Ministarstvo vjera, odakle je ovaj prešao u Ministarstvo spoljnih poslova sljedeće godine.

Stevan Žakula (1875-) profesor gimnazije u Sarajevu, Tuzli i Mostaru, osuđen na veleizdajničkim procesima na 6 godina, nakon rata i inspektor za srednju i stručnu nastavu, načelnik sarajevske Sokolske župe, predsjednik oblasnog i mjesnog odobra podmlatka Crvenog krsta, podpredsjednik Udruženja rezervnih oficira i ratnika. Odlikovan više puta.

[712] „U ovom najljepšem i najsvečanijem času, kad se stvara velika, jaka i nezavisna Jugoslavija od Vardara do Soče, kad se mrvtvi dižu iz grobova, da se poklone slobodnoj otadžbini, kad Bijeli Orao obasjan suncem kruži nad Tvojim glavama, kad se sestrice Srbija, Hrvatska i Slovenija grle i ljube, da se – tako dugo rastavljene – spoje u jednu državu, u ovom času kad svaka žilica našega bića drhće i strepi, veseli se, pjevaj i plači od sreće, tako dugo željene i teško dočekane, ali budi milostiv i velikodušan, oprosti i zaboravi sve nevolje i uvrede, ne daj nikome da nam zlatnu slobodu osramoti i okalja. Čuvaj svačije dobro i imetak, čuvaj ličnu slobodu i sigurnost svakoga sugrađana. – Narode! – Velika odgovornost leži na nama, jer cijeli svijet gleda u Tebe, hoćeš li se pokazati dostojan slobode. - Narode Srba, Hrvata i Slovenaca! Tvoja majka Jugoslavija očekuje od Tebe, da joj osvjetlaš obraz u času, kad se ona sjajna, velika i mila podiže u visinu, kad Te ljubi i blagosivlje, suzna oka, ali ponosita. – Sarajevo, 1. novembra 1918. GO NV SHS u BiH“ - Arhiv grada Sarajeva, Zbirka plakata i proglasa, br. 68/41.

[713] Proglas Narodnog Vijeća SHS Narodu, Zagreb, 2. novembar 1918, *Građa*, tom II, 457.

Dan poslije, trojica izaslanika Narodnog vijeća SHS za Bosnu i Hercegovinu – dr Milan Jojkić, Hamid Svrzo[714] i Vjekoslav Jelavić[715] su dobili punomoć od predsjednika GO NV za BiH Gligorija Jeftanovića i „u z. Dr Vojislava Besarovića" da se sastanu sa komandantom druge srpske armije Stepom Stepanovićem i da od njega traže „da srpska vojska hitno dođe u Sarajevo".[716] To je bio korak dalje ka rješenju „da se proglasi nezavisnost cijele Jugoslavije, i da se pozovu Entantine čete u zemlju,"[717] kao i integraciji u novi državni okvir, ali je u tom momentu važniji razlog bila očigledna nemoć Glavnog odbora i Narodne vlade i pored uloženih napora da izađu na kraj sa složenim problemima uvođenja reda i konsolidovanja vlasti, a bez vlastitog autoriteta, a naročito bez solidnog i djelotvornog aparata represije – policije, žandarmerije i vojske.[718] Izaslanici su došli do potpukovnika Kosića, načelnika štaba Timočke divizije, koji je nešto kasnije u pripomoć dodjeljen komandantu sarajevskog odreda Milanu Nediću, pukovniku, uskoro i komandantu Sarajeva,[719] te kako je ostalo zabilježeno u Operacionom dnevniku Operativnog odjeljenja Vrhovne komande, ponovili svoje traženje obrazlažući ga potrebom za uvođenjem reda i osiguranjem državne i privatne imovine.[720]

Sama završnica rata, uz proglašenje prisajedinjenja sa Srbijom u mnogobrojnim bosanskohercegovačkim gradovima ipak nije dovela i do direktnog prisajedinjenja Bosne i Hercegovine. Bosanska vlada je izjavila "da je i do sada radila po instrukcijama Srpske vlade, da će i u buduće isto raditi, a ako se želi promjena pravca dosadašnje politike, onda da im se izdadu potrebne instrukcije". Ipak je potreba za usaglašenošću stava svih članova sarajevske vlade prema daljim akcijama koje se tiču Bosne i Hercegovine bila u prvom planu. General Božidar Terzić,[721] izaslanik srpske vojne komande je javio vojvodi Ž. Mišiću da "prilike

[714] Hamid Svrzo, pravnik, posjednik, za vrijeme prvog svjetkog rata uhapšen i držan u zatvoru u Bihaću. Član je Središnjeg odbora NV SHS u Zagrebu, sekretar Glavnog odbora NV SHS za BiH uz dr Savu Ljubibratića.
[715] Vjekoslav Jelavić (Dubrovnik 1876 – 1960), završio je pravo i školu političkih nauka u Parizu. Od 1909. bio je urednik Hrvatske zajednice, poslanik u Bos. saboru, disident. Od 1913. sekretar Trgovačko-obrtničke komore u Sarajevu, povjerenik za privredu u vladi NV BiH, Član delegacije na mirovnim pregovorima u Parizu.
[716] Hamdija Kapidžić, Rad narodnog vijeća, 151**.** Ovo je obavljeno nakon riješenja donesenog na sjednici GO NV BiH od 3. novembra da navedeni članovi „idu kao parlamenteri do najbliže komande antantine vojske i da zamole, da barem jedan bataljon vojnika dođe u Sarajevo." – *Građa*, tom II, 471.
[717] Zapisnik sa sednice GO NV BiH, Sarajevo, 29. oktobar 1918, *Građa*, 418.
[718] Enes S. Omerović, Elementi represije u radu Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba za Bosnu i Hercegovinu i Narodne vlade za Bosnu i Hercegovinu, *Historijska traganja*, 3, Sarajevo, 2009, 183-213.
[719] „Rješenjem Narodne vlade za BiH održanje reda, zaštita imovine i lične bezbjednosti u BiH povjereno je Kr. Srpskoj vojsci. Za izvršenje ovog zadatka za grad Sarajevo i okolinu naređuje komandant pukovnik Milan Đ. Nedić: 1. Da se u Sarajevu uspostavi Komanda Mjesta kojoj se povjerava vojno-policijska služba u Sarajevu i okolini. 2. Komanda sarajevske tvrđave i odbrana forova i utvrđenja sarajevskih 3. Komanda željezničkih stanica u Sarajevu i Bistriku za obavljanje vojno željezničke službe". – *Narodno jedinstvo*, br. 14, 16. novembar 1918. Vojno-teritorijalnom organizacijom Sarajevo je postalo sjedište Druge armijske oblasti i Treće žandarmerijske brigade, od šest njih, koja je zahvatala prostor Bosne i Hercegovine.
[720] A. Purivatra, *Jugoslovenska muslimanska organizacija*, 27.
[721] Božidar P. Terzić (Gornji Milanovac, 1867. – Beograd, 1939), arm. general; od decembra 1915. do maja 1918. bio ministar vojske. Srpska Vrhovna komanda ga 3. novembra 1918. određuje za izvanrednog izaslanika u

današnje u Bosni i Hercegovini upućuju Vladu na veliki takt i obazrivost, te da se ne prenagli u ovom pogledu.“[722]

Nije se dugo čekalo, pa je zadovoljna nakon ulaska srpske vojske Narodna vlada za BiH dala izjavu „da ujedinjenje južnoslovenskih naroda kod bosanskohercegovačkog stanovništva nailazi na snažan odjek i izaziva euforična oduševljenja,“ a dva dana kasnije je predsjednik narodne vlade za Bosnu i Hercegovinu Atanasije Šola obavijestio regenta Aleksandra o mnogobrojnim mitinzima podrške u Bosni i Hercegovini koji su, uz pozdrave i zahvalnost za oslobođenje i ujedinjenje kralju Petru „poželili sreću i da u Kraljevini SHS uspostavi ustavni i demokratski poredak“[723] Šola je takođe dopisom od 10. novembra obavijestio vladu Narodnog vijeća u Zagrebu da je prije njene odluke uslijedio poziv iz Sarajeva srpskoj vojsci, jer je u zemlji vladao nered, te da delegacija koja se nalazi na putu iz Zagreba ka Sarajevu nije više potrebna.[724] Pero Slijepčević će o tome napisati: ”I zaista, nema pera koje bi opisalo svu radost onih časova! Posle toliko stoljeća, posle toliko uzalud polomljenih mačeva, posle toliko patnje i nevolje, - eto najzad se ujedini Bosna i Srbija, i još više, ceo rod naš! Izgledalo je kao san…”[725]

Ovo bi bio iskreni izraz onih potajnih očekivanja i mnogobrojnih pojedinačnih, ali i organizovanih akcija koje su bosanskohercegovački, pa i sarajevski Srbi pokretali prethodnih decenija.

Aktom ujedinjenja 1. decembra i formiranjem prve zajedničke vlade od 20. decembra prestalo je i funkcionisanje narodnih vijećâ, a što se u slučaju Bosne i Hercegovine desilo 31. decembra 1918, jer je tada prestao i rad njegovog Glavnog odbora, a njihovi članovi postali su sastavni dio Privremenog narodnog predstavništva, odnosno Državnog vijeća. Time je

---

Sarajevu, „da u ime njeno pristupi regulisavanju sviju vojnih i ostalih pitanja na teritoriji Bosne, Hercegovine i Dalmacije, sporazumno sa Narodnim Većem u Sarajevu i ostalim narodnim vlastima u tim pokrajinama“. To je značilo 1. Teritorijalno vojničko uređenje pokrajina i postavljanje vojničkih vlasti, potrebnih za bezbednost života i delanja vojske ... 2. Uspostavljanje i uređenje svih saobraćajnih sredstava sa kojima raspolažu pomenute pokrajine, kao telegrafa, telefona, željeznica i t.d. ... 3. Formiranje suvozemne vojske ... – *Građa*, tom II, 519. U Sarajevo je stigao 15. novembra 1918. i odmah se uključio u društveni život grada. – *Narodno jedinstvo*, br. 14, 16. novembra 918 i br. 15, 17 novembra 1918. B. Terzić je iz Sarajeva otišao krajem aprila 1920. godine. – *Srpska riječ*, br. 83, 29. april 1920.

[722] B. Terzić naglašava da je na to upućuju obziri „prema Hrvatima, kojih ima i u narodnoj vladi u Sarajevu. Radiće se indirektnim putem da stvar sazri; većina Hrvata za to ujedinjenje. … Muslimani su za nas i priznaju dinastiju Karađorđevića i izjavili su, da će biti lojalni građani. Zbog nerešenog agrarnog pitanja potrebno bi bilo da Prestolonaslednik jednom podesnom izjavom muslimanima dā nade da će se to pitanje rešiti legalnim putem i zaštititi njihovi interesi, te da ne budu materijalo oštećeni, od čega se oni plaše, jer se agituje u tom smislu, da će im se imanje oduzeti i razdeliti seljacima.”- *Građa*…, 664-665.

[723] R. Pejić, *Političari iz BiH o ideji ujedinjenja,* 59.

[724] H. Kapidžić, Rad Narodnog vijeća; *Građa,*.472.

Ovaj „samovoljni“ akt vlade u Sarajevu izazvao je negodovanje u Zagrebu, koje nije imalo posljedica jer je uskoro i Zagreb pozvao srpsku vojsku da uđe na prostor Hrvatske.

[725] P. Slijepčević, Bosna i Hercegovina u svetskom ratu, 274.

prestala i funkcija Narodne vlade za Bosnu i Hercegovinu. „Daj Bože da bude sretno!“ zadnje su riječi kojim je Gligorije Jeftanović, budući predsjednik Privremenog narodnog predstavništva zaključio postojanje Glavnog odbora Narodnog vijeća i koje su bile prekinute, kako je navedeno u stenografskim zabilješkama, oduševljenim pljeskom.[726]

„Početna pozicija“ sarajevske srpske čaršije nakon I svjetskog rata jednim dijelom se može iščitavati iz njihove malobrojnosti u višim tijelima koja su formirana uoči stvaranja Kraljevine SHS. „Prevlast“ srpskih političara pripada u stvari hercegovačkim sinovima - starom borcu za vjersko-prosvjetnu autonomiju Vojislavu Šoli,[727] te mlađem kadru, već „udomljenim Sarajlijama dr Savi Ljubibratiću, “ Vasilju Grđiću,[728] njegovom bratu Šćepanu Grđiću,[729] Vladimiru Ćorociću,[730] istoričaru i oprobanom kadru Zemaljskog muzeja, politički već profiliranom dr Nikoli Stojanoviću i dr Dušanu Vasiljeviću, političkim partnerima iz Jugoslovenskog odbora. Njihova agilnost u tijelima prelaznog perioda rezultat je već stečenog iskustva iz organizovanog mladalačkog nacionalnog, kulturnog i političkog života nastalog oko mostarskog pjevačkog društva *Gusle,* gdje su sarađivali sa Aleksom Šantićem, Svetozarom Ćorovićem, te *Naroda*, prvog književnog i političkog srpskog lista oko kojeg su se bili angažovali i publicista Risto Radulović, braća Krulj i Ato Šola i koji se vrlo aktivno sučeljavao sa austrijskom nacionalnom politikom uperenom protiv sve izražanije i snažnije srpske nacionalne misli i njenih nosioca. Svi potekli iz jakih trgovačkih kuća, školovani na

[726] Zapisnik XXII sjednice GO NV SHS za BIH, 30. 12. 1918. – H. Kapidžić, *Rad NV,* 320.

[727] Vojislav Šola (Mostar, 1863 – Beograd, 1931), posjednik, političar. Sa Gligorijem Jeftanovićem ravnopravno sudjeluje u borbi za crkveno-školsku autonomiju bosanskohercegovačkih Srba (1896-1905). Poslanik u bosanskom saboru, a jedno vrijeme i njegov predsjednik. Tokom rata, 1917. je i uhapšen od strane austrougarskih vlasti. Jedan je od potpisnika rezolucije hrvatskih i srpskih političara 2. i 3. marta 1919, član središnjeg odbora Narodnog vijeća u Zagrebu, član Narodnog vijeća za Bosnu i Hercegovinu, te njegovog Glavnog odbora.

[728] Vasilj Grđić (Gacko, 1883- Beograd, 1934) sekretar *Prosvjete*, jedno vrijeme bio u grupi oko *Srpske riječi*, pa i njen ukrednik a potom od 1907. godine pripada grupi oko *Naroda*. Poslanik u Bosanskom Saboru. U Banjalučkom procesu bio 1916. godine osuđen na smrt, ali je pomilovan. Član Glavnog odbora Narodnog vijeća za BiH. Veoma smjela ličnost, u memoarima N. Stojanovića on je prije I svjetskog rata slao informacije o kretanju austrougarske vojske u Beograd, Apisu. U jednom izvještaju zemaljski poglavar general Potijorek rekao je za Vasilja: „Der Vasilj ist ein idealistischer Pahantast“.

[729] Šćepan Grđić (Gacko, 1883 – Beograd, 1944), poslanik u Bosanskom saboru za bijeljinski srez, sekretar Srpskog poslaničkog kluba, pripadao grupi oko *Naroda*, narodni povjerenik za ishranu u Vladi NV SHS za Bosnu i Hercegovinu, načelnik za prosvjetu i vjere u Zemaljskoj vladi 1919. god, a kasnije intendant Zemaljskog muzeja u Sarajevu. „Veliki govornik, racionalna, istrajna i vrijedna osoba“.

[730] Vladimir Ćorović (Mostar, 1885–1941), istoričar. Kustos Zemaljskog muzeja 1909 – 1914, sekretar *Prosvjete*, Tokom rata osuđen na 8 godina zatvora, amenstiran 1917. godine. Sekretar u Predsjedništva NV u Zagrebu 1918. Izabran nakon rata za profesora istorije na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Od 1934. godine član SANU. Oženjen kćerkom Jovana Skerlića.

univerzitetima Monarhije,[731] aktivni u studentskim udruženjima formiranim posebno po bečkim kafanama, pod dojmom i drugih slovenskih grupacija i ličnosti sa revolucionarnim idejama koje su tamo sretali, vraćali su se u domovinu puni utisaka i elana, odlučni da porade na promjenama za dobrobit vlastitog naroda. Od strane domaćih uglednih i uticajnih trgovaca i formirane *Prosvjete* finansijski potpomognuti tokom studija, oni ulaze u krug nacionalnih preglaca, ali sa više odlučnosti i snage. To ih dovodi do neslaganja sa starim vođama, gotovo samostalnog rada na osnivanju *Srpske narodne organizacije*, u ratu su pravo na odlučivanje stekli i učešćem u radu Jugoslovenskog odbora, gdje su branili bosanskohercegovačku poziciju,[732] čak i pred Pašićem, kao i dugim vremenskim kaznama dobivenim na veleizdajničkim procesima organizovanim protiv njih tokom rata. Mostar, rodni grad ideologije i političke snage članova ove grupe, koji će u Kraljevini obavljati niz odgovornih i značajnih funkcija, bilo je u sjećanju Nikole Stojanovića mjesto slabe hrane, jake žege, velike prašine i pasivnog trgovinskog bilansa koji je postajao aktivan samo „kad čekić kuca ili kad top puca“, a na to ih je stalno podsjećao dosta veliki vojni garnizon i mjesto gdje su se mirni, istrajni ljudi smatrali izuzetkom, a oni su uglavnom poticali iz starih muslimanskih porodica ili su to bili doseljeni Srbi „iz Popovog Polja, koje su disciplinovali teški poljski radovi i dodir s Dubrovnikom.“ Mostar, mada okupan Neretvom, okružen je jednim škrtim pejzažem koji „izaziva budnu i napregnutu energiju, prkosnu i otpornu prirodu koja oscilira između

[731] Dolazak u Beč na školovanje 1898. opisao je Nikola Stojanović. Vrlo je karakterističan utisak koji je ponudio u svojim sjećanjima i atmosfera na koju su mladež Bosne i Hercegovine i budući javni radnici tamo zaticali. „Dremež je ustupio mesto divljenju. Posle nekoliko dana smo već osećali prijatnost bečke atmosfere „gemitlihkajta“! Čini mi se da u srpskom jeziku nema prave reči za taj pojam, koji istovremeno znači bezbrižnost i toplinu. Ovu atmosferu stvarale su bečlije svih društvenih slojeva, tako da se posle kratkog boravka svaki stranac osećao kao kod kuće. ... Beča, u kom su studenti svagde prijateljski dočekivani, kao pretstavnici mladosti i veselja. .... Beč... konglomerat svih rasa i klasa tog carstva. Nemački po svom spoljnjem izgledu, on je ipak bio skladna mešavina južno-nemačkog i slovenskog mentaliteta, osećajan, bez frivolnosti. O pangermanstvu se govorilo samo u Parlamentu i u pojedinim studentskim klubovima. Čeha, stalno nastanjenih, je bilo toliko da su oni o Beču govoriili kao o najvećem češkom gradu. Antisemtizam vladajuće stranke u bečkoj opštini (hrišćanski studenata) bio je tako bled da su ga Jevreji podnosili praveći šale, držali banke i skoro celu štampu. .... Ako je po Meternihovim rečima, Istok za zapadnjake počinjao na bečkoj Landštrase, za istočne narode je zapad počinjao u Beču. – U tom čudesnom gradu na Dunavu susretali su se Istok i Zapad, što je moglo biti od koristi za celu Evropu, da je bečka dvorska kamarila posmatrala svoju ulogu s opšte evropskog, mesto s nemačkog i katoličkog gledišta. ... U početku XX veka pitali su se mnogi pisci s pravom da li je Habsburška monarhija država ili je samo jedna administracija stvorena ženidbenim vezama i veštom politikom jedne stare, katoličke i nemačke dinastije. .... Za sve vreme našeg školovanja u Beču nije niko od nas osetio kakvu animoznost bečkog stanovništva protiv Slovena, što je na primer u Gracu bila česta pojava. Niko nije mogao da se požali na njihovu grubost. Izgledalo je naprotiv da ljubaznost prelazi u servilnost kod učtivih kelnerica i kelnera po čuvenim bečkim kafanama, velikim i malim. Oni su nas, još kao brucoše, nazivali „her doktor“, a kicoše sa „her baron“. – Nikola Stojanović, *Mladost Jednog pokoljenja*, 15.

[732] „Položaj Srba članova JO, u takvoj situaciji bio je vrlo težak. Dotad je njihova uloga bila posrednička i pomirujuća. Što dalje idemo takva uloga mora postajati sve manje važna i oni sve više dolaze u položaj između čekića i nakovanja.“ S druge strane Srbija je zbog Solunskog procesa, ostavki ministara umanjivala svoj autoritet u inostranstvu, tako da „Mi Srbi van Srbije, nismo nikako mogli da shvatimo da su vodeći ljudi Srbije mogli učiniti takvo delo, za koje Francuzi imaju zgodnu rečenicu „To je zločin, to je više – to je pogreška!“ – N. Stojanović, *Mladost jednog pokoljenja*, 154-155.

eksplozivnog temperamenta i potištene rezignacije“.[733] Rezignacija i melanholija je bila ostavljena Aleksi Šantiću, dok je jedna grupa mostarskih vehementnih mladića, ipak u potpunosti nespremna za Sarajevo došla fijakerom u ovaj grad još 1890. godine, gdje je „odijevanje i izbor bio drugačiji“, u ovaj za došljake privlačni administrativni centar u kojem „se nisu dali brzo asimilirati“, gdje su istok i zapad imali tu „svoj prvi neposredni kontakt, ali samo germanski Zapad, bez romanske primjese kao u Mostaru“, grad koji je „više ličio na neko zborno mesto stranih gospodara i domaće raje, nego na neku varoš koja ima svoju dušu“. „Taj prvi utisak je još više zbližio i zbio nas mlade hercegovačke došljake da bismo mogli odbraniti svoju individualnost, i taj nas je osećaj dugo pratio.“[734] I dok su u samom centru grada, u Štrosmajerovoj ulici oivičenoj tarabama sjedili kao đaci sarajevske gimnazije „pili bijelu kavu sa parčetom 'milhbrota' i krišom pili pivo“, i to u bifeu „Orijent“,[735] nisu ni slutili da će vremenom postati prvo saveznici, a potom i politički neistomišljenici njegovog vlasnika, Gligorija Jeftanovića. Nakon školovanja i povratka sa studija sukob je izgleda bio neizbježan, ali pozicije, stečene zahvaljujući prodornosti očigledno nisu ni tada prošle neopaženo, pa su kafanski sukobi u Sarajevu u početkom XX st. znali biti popraćeni riječima: „Hercegovac!“ ili „Idite u Mostar!“[736] Nepunih deset godina kasnije, jednom od tih Hercegovaca, Atanasiju Šoli, „Francuzu iz Mostara“, opozicioneru iz Sabora u ime sarajevske srpsko-pravoslavne opštine gospoda Risto H. Damjanović i Simo Prnjatović išli su kao predsjedniku Narodne vlade u pozdravnu audijenciju.[737] Njihov predsjednik je, kao i ostala grupa Mostaraca, bio odškolovan na slobodarskoj tradiciji, pripadao dijelu demokratski orijentisanih političara i kao takav će sa svojim istomišljenicima i zemljacima ući u Demokratsku stranku. Zajednički će se politički obračunavati sa radikalima, kojima su u većini prišli pripadnici sarajevske srpske čaršije. Podržani od prve vlade formirane u Kraljevini, Stojana Protića, biće u prilici da prvi okuse moć vlasti, da svoj uticaj iskoriste za vlastitu i za dobrobit svojih političkih prijatelja i saboraca, da „pokupe prvi kajmak“. Time će i početi dogogodišnji tihi i manje tihi rat sa političkim oponentima, što će ih u izvjesnoj mjeri izolovati od radikalnog Sarajeva, ali ih približiti demokratskim krugovima u Beogradu.[738]

---

[733] V. Dvorniković, *Karakterologija Jugoslovena*, 263.
[734] N. Stojanović, *Mladost jednog pokoljenja*, 4-6, 9.
[735] Stevan Žakula, *Iz mladih dana – Gajret*, br. 9, 1926, 138.
[736] „Napadnut u hotel *Evropi* verbalno Risto Radulović, urednik „Pregleda“, (koji je mjenjao Grđića) – od neke akademske gospode, jer je u *Srpskoj riječi* izašla notica sa nepovoljnom kritikom akademske zabave ...“ – *Srpska riječ*, br. 208, oktobar 1910, 3.
[737] *Narodno jedinstvo*, br. 17, 19. novembar 1918
[738] Odnosi sa pojedinim ličnostima beogradskog javnog života očigledno su bili vrlo prisni i korišteni su za razne intervencije. Tako će se Atanasije Šola 26. septembra 1930. obraćati za pomoć svojim zemljacima Miloradu Pavloviću-Krpi: „Dragi Mile, hvala ti na brzom odgovoru. I Boža mi je ove godine pisao i odmah se, po svom

Od sarajevske srpske čaršije, jedini istinski politički protivnik, a generacijski blizak, postaće im dr Milan Srškić, ali je on obračune preko stranačke štampe prepuštao svojim podređenim kadrovima, nedovoljno politički i obrazovanim i neprofilisanim. Srškić je svoje ambicije usmjerio van bosanskohercegovačkih granica, uspjevši da ih kasnije zadovolji visokim pozicijama u državi.

Ostali dio sarajevske srpske čaršije, većinskog radikalskog usmjerenja, povukao se u svoje tradicionalne institucije vodeći sa promjenjivim uspjehom lokalnu politiku sa svojim sugrađanima drugih vjersko-nacionalnih grupa, pri tom nastojeći uzaludno da promjeni, odnosno osnaži svoj uticaj. U promjenjenom društvenom okruženju sarajevska srpska čaršija se suočila, dakle, sa novim snagama, koje nisu stizale samo ih Hercegovine i koje će biti uticajnije od njene višedecenijske pozicije i uloge u društvnom životu grada. Stepen njihovog ne-prilagođavanja novim okolnostima rezultiraće i promjenom njenog statusa. Ono što ih je činilo uspješnima do tada, više neće biti dovoljno da ih održi u novom vremenu i novim društvenim okolnostima. A svi skupa biće sastavni dio politike koja se vodila u Kraljevini.

---

adetu, zakačio nešto za te. No o tome ćemo da raspravljamo jedne subote, na večeri kod Šiška. A Tešimir, kao pretsednik, treba da bude pravi arbiter! – Dakle, ja se uzdam i u tebe, i u Božu, i u Vladu Ćorovića, da će trojica mojih štićenika biti primljeni u Studentski dom. Deca su dobra i dobro uče, pa treba da im se pomogne.“ - NUBiH, Odijeljenje rijetkih knjiga i rukopisa**,** dok br. 605/7.

Ponekad su obraćanja bila i puna gorčine zbog miješanja beogradske čaršije u bosanske/hercegovačke prilike ili njenog pritiska na te ljude u Beogradu. Šćepan Grđić će se u takvom tomu obratiti svom drugu Miloradu Pavloviću 7. septembra 1933.: „Dragi prijatelju! – Tolike godine prođoše od Oslobođenja, a ne dade mi se prilika, niti osjetih potrebu, da Ti pišem, a po svoj prilici, ni danas Ti ne bih pisao, da se nijesam revoltirao jednim člankom u “Narodnoj odbrani“, i da mi Dr Savo Ljubibratić ne reče, da urednik „Narodne odbrane“ Milorad Pavlović nije niko drugi, nego naš predratni poznanik, jednomišljenik i dobar prijatelj Mile Pavlović: da pređem odmah na stvar: tiče se članka: Dva merila ili dva morala, štampanog pod pseudonimom sub. u 35. broju Narodne odbrane od 27. augusta 1933. god. – Po tom članku vidim, da se „Narodna odbrana“ pridružila hajci na dr Milivoja Kostića, profesora univerziteta, iniciranoj najprije od nekih njegovih konkurenata, ljekara operatora, a zatim od nekakva Velibora Gligorića, preko *Politike* ... Prije svega imam da konstaujem da je vrlo ružno, i za svako javno glasilo nedostojno, roviti po privatnom životu, i na javnost iznosti privatne stvari kojima hoće da se nekome naškodi, čak i u slučaju, ako je to što se na javnost iznosi istinito. ... Ti, koji si prije rata imao veza sa nama u Bosni dobro znadeš, kako je bivša austrijska uprava gledala na ovakve izljeve našeg nacionalizma, pa uz prkos svega toga dr. Kostić nije vodio računa o tom, ni o eventualnim posljedicama po se, nego je učino što mnogi drugi nijesu ni pomislili, i ako je još, povrh svega, bio i činovnik. Zbog toga je ova hajka izazvala gnušanje kod našeg svijeta, i kako je svijet sklon uopštavanju, pripisuje je mahom netrpeljivosti Srbijanaca. Nekoliko mojih poznanika, i dobrih patriota, reklo mi je: Eto ti tvojih Srbijanaca. Oni ne trpe nikoga iz naših krajeva, pa i dr .Kostića, kad nisu mogli ništa da prigovore spremi i stručnosti, počeli su izmišljati, i publikovati privatne stvari, da ga ocrne. ... Ti dobro znaš koliko smo mi iz Bosne sarađivali na programu „Narodne odbrane“ i prije i poslije Oslobođenja. Ja nijesam bio aktivni funkconer, a nisam član odmah odpočetka, i ne mogu dopustiti da organ NO ulazi u ovako prljave afere. Nije organ NO isto što i druga javna glasila. ... Ne mogu ni da Ti pišem o ostalom što smo dočekali u ovoj našoj posljedratnoj materijalističkoj žabokrečni. Al biće vremena, ako bude fajde. Više ništa no pozdrav od Tvoga Šćepana Grđića“ - NUBiH, Odijeljenje rijetkih knjiga i rukopisa, inv. br. 605/8.

II DIO Od privatnog ka javnom

Porodice sarajevske srpske čaršije i njeni najistaknutiji članovi

Većina pravoslavnih porodica čija će djelatnost i bogatstvo ostaviti traga u Sarajevu i u međuratnom periodu uglavnom je stigla u ovaj grad u drugoj polovini XVIII vijeka. Potomci ovih porodica činiće ugledni sloj uticajnih ljudi u ekonomskim, društvenim i crkvenoškolskim poslovima svoje zajednice i biće dugotrajni svjedoci života grada Sarajeva. Besarovići,[739] Jeftanovići, Srškići, Despići – svi oni,[740] ali i drugi koji na ovom mjestu neće biti razmatrani, djelovali su u centralnom dijelu sarajevske čaršije, ali i svojom poslovnom sposobnošću i probitačnošću i u novonastalim ekonomskim prilikama zajedništvom u poslovanju i odlučivanju, te formiranju javnih ekonomskih i nacionalnih foruma preko kojih su iznosili zajedničke interese istovremeno usmjerene protiv moćnih i organizovanijih privrednih i kulturnih pritisaka, uspjeli da se održe u vrhu socijalne hijerarhije grada.

Bogati sarajevski Srbi imali su nezaobilaznu ulogu prvo u ekonomskom, a potom u cjelokupnom javnom životu grada i nesumnjiv društveni status, te odgovornost za brojne odluke u političkom životu koji je krenuo sasvim novim putem nego do tada. Oči Srba Bosne i Hercegovine bile su naročito od kraja XIX st. uprte u Sarajevo i sva očekivanja za ekonomski i nacionalni napredak bila su vezana za ovaj grad. U njemu su često boravili i djelovali i hercegovački prvaci, koje je burno izrastanje Sarajeva u istinski administrativni, privredni, vojni i kulturni centar sve više vezivalo, sa bogatim iskustvom mostarskog nacionalnog i kulturnog djelovanja. Proces nacionalne integracije i aktivnosti koje su u tom smijeru bile vođene višestruko su djelovale da se Sarajevo nađe u središtu pažnje ne samo srpskog stanovništva, već i vladinih službenika koji su te procese budno nadgledali.

[739] Besarovići se, na primjer, pominju još u XVII st. a kao imućni u sljedećem, XVIII st. - Vl. Skarić, Srpski narod u Sarajevu u 17. i 18. vijeku, 63.

[740] „Osnivači njihovi su ovi: Risto Todorović iz Čajniča, Petar Jeftanović iz Tuzle, Risto Pajević iz gatačkog sela Lazarića, jedan Jelić iz Branog Dola od Bileće, jedan Slijepčević iz Gacka i neki Avakum iz Čajniča. Todorovići su se u 19. vijeku prozvali Hadžiristići, Pajevići Skarići, Slijepčevići Despići, a potomci Čajničanina Avakum Hadžiavakumovići. Jeftanovići i Jelići nisu mijenjali svoje prezime. God. 1769. spominje se prvi put rodonačelnik današnjih Srškića pod prezimenom Šrško.“ Izvori govore i o drugim porodicama koje će kasnije izgubiti na značaju. – Vl. Skarić, Kulturne i političke prilike, 161.

1. Jeftanovići

A. Manojlo (1781-1878) – veliki gazda

Prvi na toj listi bio je Gligorije Jeftanović, najuticajnija ličnost sarajevske srpske čaršije, najbogatiji Srbin Sarajeva, koga je narodni pokret za crkveno-školsku autonomiju promovisao u istinskog srpskog vođu. Njegovo ime vezano je za sve ekonomske, nacionalne i druge javne odluke koje su se donosile. To naravno nije bilo slučajno. Temelje njegovom bogatstvu i djelima dali su njegovi preci trgovci - djed Petar i otac Manojlo Jeftanović.

Uvodna napomena rodoslova porodice Jeftanović [741] govori da je Petar prvi Jeftanović koji je došao u ovaj grad, tzv. Hadži Petar, rođen 1750. godine u Tuzli, ali i to da njegovo porijeklo vodi iz porodice doseljene sa područja doline rijeke Pive, sa granice Bosne i Crne Gore,[742] mada druge vijesti govore da njegove korijene treba tražiti u Hercegovini.[743] Poklonik Petar (1750-1830), kako je navedeno, bio je oženjen dugovjekom Jovankom (1758-1860) i sa njom je koliko se zna, imao sina Manojla (1781 - 20. jun 1878), jednog od najuticajnijih ličnosti svoga vremena i utemeljitelja porodičnog carstva, prvog i najuglednijeg trgovca sarajevskog, koji se trgovinom počeo baviti 1815. godine i za čije se poslove može tvrditi da su bili poprilično razgranati već 1833. godine.[744] U Manojlovom poslovnom krugu kao najčešća trgovačka čvorišta kotirala su Pešta i Beč, a pominju se i trgovački partneri u Beogradu, Kostantinopolu, Sofiji, Augsburgu,[745] Uzunđevu i Stambolu,[746] tako da je njegova trgovina bila razgranata „od Lajpciga do Srbije, Turske, Bugarske i Male Azije. Trgovao je sa zvijerkom, tabačinom i vunom na veliko“,[747] a prvenstveno žutim sahtijanima,[748] te sarađivao

[741] HAS, fond: Ostavšina Jeftanovića (O-J), kut. 15.

[742] Iz istog kraja potiče i poznata porodica Despić, ranije Slijepčević. Obe ove porodice imaju istu krsnu slavu, Sv. Savu.

[743] „Ocu Manojlovu bilo je ime Petar i još kao dijete donijela ga je mati iz Hercegovine u D. Tuzlu. Poslije se preselio u Sarajevo i tu se oženi i rodi mu se sin Manojlo 1781. god. 15. avg. ... Slabog su stanja bili roditelji Manojlovi, ali ipak, otac mu Petar ode u Jerusalim; i od to doba uvijek su ga zvali hadži Petar Jeftanović, Tuzlo.“ - *Novi Trebević* za 1893. godinu, 115.

[744] HAS, O-J, kut. 2, dok. br. 368.

[745] HAS, O-J, kut. 1, dok. br. 235, 236, 237; 1855. god.

[746] HAS, O-J, kut. 7, dok. br. 2256. „Slavan je bio Pazar u Uzunđevu, gde je dolazio svet iz celog turskog područja, pa i sa zapadnih strana, sve do 1875, kada je tu održan poslednji vašar. U Uzunđevu, koje je u celoj zemlji bilo na velikom glasu, postojao je posebni bosanski han, iz koga su u Bosnu donošene najraznovrsnije vesti.“ – Vl. Ćorović, Bosna i Hercgovina, 154-155. (Uzunđevo se nalazilo između Jedrene i Filipopolja).

[747] *Srpska riječ*, 8. februar 1921, 3.

Pismo Atanasije Radovića Dimitriju Jeftanoviću 1. maja 1856. iz Beča, gdje se grupa trgovaca pominju kao rasturači vune „uščupske“, „vidinske“, „užićke“, „stare“ i „nove“. - G. M. Eftanović, Risto Savić, I. A. Nikolić, Jevto Gavre Jelić, Simo Odavić, Brxxoš Lukić, Kosta P. Kovačević, Braća Kremanović Paronosa ...“ - HAS, O-J, kut. 1, dok. br. 239.

[748] Obrađena kozija koža, obično crvene ili žute boje.

pored domaćih trgovaca pravoslavnih i nabavljača muslimana i katolika[749] iz Bosne, i sa Jevrejima - Samuelom A. Russom i njegovim sinovima dugi niz godina (1852-1874), koji su stanovali u Beču, a imali filijalu u Pešti i tamo vodili trgovinu kožom, prodavajući je i na sajmovima i po drugim evropskim gradovima.[750] Poslove, kao i drugi sarajevski trgovci, obavljao je Manojlo i preko trgovačkih firmi Moisea Fincija u Beču (1851), Đakoma Musafije,[751] bankarâ braće Dumba[752] i Jovana Škuljevića iz Trsta,[753] a naravno i preko trgovačke tvrtke sarajevskih Hadžiristića iz Beča, sa kojima je je bio vezan i porodičnim odnosima.[754] Manojlo je pokušao i sam da organizuje svoje poslove preko vlastite komisione radnje koju je otvorio u prvoj polovini 1848. godine u Beču za svog prvog sina Peru, ali se ona ugasila sa njegovom smrću 1855. godine.[755]

Pored osnovne trgovine kožom u ortakluk je ulazio i u trgovini svinjama,[756] maslom[757] duhanom[758] i voćem. Svoje ljude, koji su u njegovo ime prodavali robu imao je i na prostoru Srbije i Sandžaka.[759]

Svoja sjećanja na Manojla Jeftanovića je ostavio „poštovana starina i dugogodišnji trgovac beogradski“ Draga Vidaković, rukom učitelja Dim. Gligorića u *Novom Trebeviću* za 1893. godinu, koga je vrlo dobro poznavao obzirom da mu je vodio „kućni trošak“ punih šest godina. Slao je Manojlo svog finansa sa kožama u Beč i Peštu odakle se ovaj znao vratiti sa po 10.000 forinti u gotovini, a komentar starog trgovca na troškove bio je: „Ako, ako, trošak ne škodi trgovini, već neveština“, pa „kad kupujemo kože, pa ja kupim jevtinije od njega –

[749] Osman Pandžo primio od braće Popadića 3887 groša za Glig. Jeftanovića, 1869. za robu tabačku. - HAS, O-J, kut. 3, dok. br. 664; Osmanaga Pandžić, Bugojno, Senet na 40 dukata od prodaje robe Manojlu Jeftanoviću 1871. god. – HAS, O-J, kut. 2, dok. br. 567; Anto Matanović, Bugojno, Senet Manojlu Jeftanoviću 1873. god. – HAS, O-J, kut. 2, dok. br. 575.

[750] HAS, O-J, kut. 2, dok. br. 388, 389, 393, 394,

Porodica Russo je bila iz Sarajeva i u Beč odselila u prvoj polovini XVIII st. Do 1849. godine vodili su zajedničke poslove sa Mošom Fincijem. – Vl. Skarić, Otpor protiv reformama, *Izabrana djela*, knj. I, 225.

[751] HAS, O-J, kut. 2, dok. br. 365, 369, 580.

[752] HAS, O-J, kut. 2, dok. br. 455.

[753] Poslovna korespodencija Giovanija Scuglievica i M. Jeftanovića može se pratiti od 1874. do 1879. godine. – HAS, kut. 2, O-J-579, 608-614; Stare pravoslavne porodice Škuljević, Aničić i Opuhić, porijeklom iz Mostara, imale su lanac svojih trgovina u Trstu i Ankoni. - Jagoda Serdarević, Prilog o zanatima i trgovini mostarskih Srba pravoslavaca - *Most,* br. 182 (93 - nova serija), god. XXX, Mostar, januar/siječanj 2005. Mada daleko od rodnog kraja, ipak su bili aktivni članovi srpske zajednice Hercegovine i Bosne i izdašno su novcem pomagali djelatnost srpsko pravoslavnih crkvenih opština u Livnu, Mostaru, Gračanici, Konjicu, Ljubinju, Bihaću. - *Sarajevski list*, br. 24, 26. 2. 1890,3; *Bosanska vila*, br. 5, 15. 3. 1890, 80; br. 9, 15. 5. 1890, 144; br. 10, 30. 5. 1890, 160; br. 3, 15. 2.1891, 45; br. 15. 5.1891, br. 12, 30. 4. 1892, 192; br. 16, 10. 6. 1892, 254.

Sa Škuljevićem će i sin M. Jeftanovića Gligorije Jeftanović imati poslovne kontakte. Više o Škuljeviću - *Bosanska vila*, br. 1, 15. januar 1909. Više o Aničiću - *Bosanska vila*, br. 2, 20. januar 1908, 32.

[754] Manojlova kći Jelka bila je udata za Ristu Hadži-Ristića.

[755] Vl. Skarić, Otpor protiv reformama, *Izabrana djela*, knj. I, 225. Vl. Skarić, Od 1850. godine Sarajevo je opet vezirska rezidencija, 230.

[756] Matana Lukovac, Ugovor o kupovini svinja, 1865. god. – HAS, O-J, kut. 2, dok. br. 462.

[757] Simo Mitković, Senet na 30 dukata za ortakluk za kupovinu masla, 1868. god. – HAS, O-J, kut. 2, dok. br. 71.

[758] HAS, O-J, kut. 2, dok. br. 614.

[759] HAS, O-J, kut. 2, dok. br. 469.

njemu milo“. Po svjedočenju Drage, Manojlo se bavio i kamatarenjem,[760] a naročito je imao „volju kad mu koji Čivutin potraži novac pod interes“, koji je uglavnom u ono doba bio relativno nizak (2%), kako ljudima iz Sarajeva, tako i onima van njega.[761] Svaka posudba bila je javni čin, praćena određenom procedurom, pravljenjem ugovora sa potpisom dužnika i potpisima svjedoka, tako da je formirani dužnički odnos bio javnom formulacijom potvrđivan. Posudbe novčanih iznosa nisu bile jedine novčane operacije, Manojlo je sa svojim poslovnim partnerima obavljao transakcije i preko mjenica, koje su na njegovo ime polagane u zvaničnim bankama Habsburške Monarhije ili Srbije.[762]

Svoje poslovanje proširio je i rentijerstvom, pa je i kako za osmanske, tako i sa dolaskom austrougarske vlasti koristio za izdavanje prostora (kuća, magaze, podrumi), čime nije oskudijevao.[763]

Stečeno bogatstvo nalagalo je i društvene obaveze, a rezultirao je pozicijom člana prvog vilajetskog vijeća. „Godine 1860. postao je članom velikog „idare medžlisa“ (najvišeg suda) u sjednicama kod bivših guvernera turskih. Punijeh deset godina vršio je najsavjesnije i ovu dužnost, da mu je i sultan priznao njegove zasluge i u dva maha odlikovao ga velikim ordenom. God. 1870, zbog starosti, zamoli tadašnju vladu, da ga riješi te dužnosti, što mu i uvaže – a na njegovo mjesto postave sina mu, pokojnog Dimitriju M. Jeftanovića, koji je opet, sve do okupacije, bio članom velikog „idare medžlisa“.[764] Mada austrijski izvori imaju drugu verziju za Manojlovo članstvo u ovom vijeću,[765] nesumnjiv je njegov racionalizam, zbog kojeg je ostao u sjećanju kao „jedan od najrazboritijih, a u svoje vrijeme najuvažniji i upravo najugledniji Srbin, ne samo u Sarajevu, nego i u cijeloj Bosni i Hercegovini.“ To nije bio

[760] Jedan od najranijih dostupnih podataka za kamatarenje Jeftanovića veže se za 1857. godinu (HAS, O-J, kut. 2, dok. br. 413), mada je sa ovom djelatnošću vjerovatno ranije započeto, obzirom da šezdesete godine obiluju sličnim dokumentima. - HAS, kut. 2, dok. br. 401, 448, 456, 457, 459, 460, 461, 462.

[761] HAS, O-J, kut. 2, dok. br. 448; HAS, O-J, kut. 2, dok. br. 456; HAS, O-J, kut. 3, dok. br. 457; HAS, O-J, kut. 2, dok. br. 459, HAS, O-J, kut. 2, dok. br. 460; HAS, O-J, kut. 2, dok. br. 461; HAS, O-J, kut. 2, dok. br. 534; HAS, O-J, kut. 2, dok. br. 566, HAS, O-J, kut. 2, dok. br. 533, HAS, O-J, kut. 2, dok. br. 574.

[762] Mjenica, izdata u Beču, na ime Sime M. Samouковića, sarajevskog trgovca – sa iznosom od 1.500 guldena. – 21. feb. 1856. - HAS, O-J, kut. 2, dok. br. 409; Mjenica Miše Anastasijevića Manojlu Jeftanoviću, u Beogradu, 1861. god. - HAS, O-J, kut. 2, dok. br. 454.

[763] HAS, O-J, kut. 2, dok. br. 431; Manojlo Jeftanović, Stambeni ugovor sa austr. konzulom Vasićem. - HAS, O-J, kut. 2, dok. br. 443.

[764] *Novi Trebević* za 1893. godinu, 115

[765] „Na skupštini održanoj 1868, predstavniku sarajevskih pravoslavaca, bogatom trgovcu Manojllu Jeftanoviću savjetovano je, ne bez miješanja ruskog konzulata, da Osman-paši podnese memorandum u kojem bi bile iznesene želje pravoslavnog naroda. Međutim, Manojlo Jeftanović, predsjednik pravoslavne opštine Sarajeva, nije to smio da učini, bojeći se gnjeva valije. Nakon zasjedanja Jeftanović je počeo dobijati pisma iz raznih krajeva Bosne, Hercegovine i Srbije u kojima je optuživan za izdaju pravoslavnog naroda i nazivan Vukom Brankovićem. Rezultat tih optužbi bila je Jeftanovićeva ostavka na članstvo u vilajetskom vijeću i pravoslavnoj opštini. Kudrjavcev navodi da je ovo rezultat rada kružoka Ujedinjene omladine srpske, što je uzeo na sebe da promijeni cijelu sarajevsku pravoslavnu opštinu, koja je uzor svim drugim u vilajetima, želeći da na njeno čelo stavi mladje i agilnije nacionalne radnike.“ - I. Tepić, *Bosna i Hercegovina u ruskim izvorima*, 133.

razlog da bi mogao izbjeći optužbe onog vremena, precizno iznesene u djélu sarajevske upraviteljice djevojačke škole Stake Skenderove, koja Manojla Jeftanovića stavlja na prvo mjesto one grupe koja ne brine za stradanja hrišćanske raje, nego se bogati zakupom desetinâ i trećinâ agama, što im donosi novac i za podmićivanje lokalnih upravitelja i to sve u saradnji sa vladikom, te da novac srpske opštine troše i obrću unutar svog kruga.[766]

Nesumnjivo tačan prikaz načina djelovanja ondašnjih sarajevskih trgovaca ne može da porekne da se Manojlo pokazao kao veliki dobrotvor učitelja,[767] stalni donator srpske osnovne škole u Sarajevu,[768] ali i donator prve škole u Tešnju 1879. godine.[769] Bio je jedan od onih koji su novčanim prilogom od 250 dukata podržali osnivanje gimnazije u Sarajevu.[770] „Kao prvi član opčtine, zauzimao se, te se po koji pitomac o trošku srpsko-pravoslavne opštine slao na više nauke. Za njegova vremena osnovana je i biblioteka u srpsko-pravoslavnoj školi; i sve, dogod je pok. Manojlo bio članom, sve dotle su i nabavljana sva izdanja srpska, te tako i

[766] „Isto tako, niko ne zna za crkvene pare, osim tog malog broja trgovaca. Oni drže crkvene sanduke, a u sanducima, kažu nema para, jer ih ti ljudi daju u opticaj i njima trguju. Ako neko od njih propadne u trgovini, oni ga pomažu tim parama. Od njih niko ne smije da zatraži obračun. Rade šta hoće, dobro se slažu sa Turcima.“ - Prokopije Čokorilo, Joanikije Pamučina, Staka Skenderova, *Ljetopisi,* Sarajevo, 1976, 231.

[767] Spiridon Rajković, prvi upravitelj „ovdašnjih srpskih škola“ pisao je 1850. godine Đorđu Margetiću, rodom iz Imotskog u Dalmaciji o stanju škole u Sarajevu. On u pismu navodi da „budući da nemaju zgrade za školu – samo ima jedna kuća u Manojla Jeftanovića su dvije magaze, jednom sobicom i kuhinjom“, gdje se odvija nastava i živi učitelj. Dopisivanje dvojice učitelja je trajalo sve do 7. maja 1850. godine, „a taj dan je došo u Sarajevo ovaj Đorđe Margetić“ – *Školski vijesnik*, Sarajevo, 1909, 510 .

Manojlo je podržavao i Teofila (Bogoljuba) Petranovića, učitelja koji je srpsku trgovačku školu pretvorio u realku, bez obzira na prigovore ruskog konzlata, koji nije imao razumijevanje za djelovanje učitelja sa područja austrougarske. - I. Tepić, *Bosna i Hercegovina u ruskim izvorima*, 523.

dr Božidar Petranović (Šibenik, 1809 – Venecija, 1875), osnivač *Srpsko-dalmatinskog magazina*, uređivao ga od 1836 do 1841, kada prelazi u sud u Split: Vodi prepirku sa Tomazeom o djelima Dositeja Obradovića, izdao prvu knjigu opšte istorije književnosti, o književnosti pisao na njemačkom i talijanskom jeziku; 1851. godine pokreće u Zadru *Pravdonošu,* prvi pravni časopis kod Južnih Slovena; saradnik Srpskog učenog društva u Beogradu, koje je nagradilo njegove radove o bogumilima i saradnik JAZU u Zagrebu. Prvi je predsjednik Matice dalmatinske od 1861. god. U Sarajevu je boravio 1863-1869. godine, te se istakao ne samo kao nastavnik i upravitelj, nego i kao nacionalni radnik i revolucionar; bio je upravitelj osnovne i srednje škole. Teofil Petranović je morao otići iz Sarajeva, što je s razlogom, postao podoziv veziru Topal Osman-paši (1860-1869), budući da je oko sebe okupljao grupu učitelja i drugih Sarajlija koji su počeli širiti nacionalne ideje, u tom vremenu kad je već uveliko djelovala Ujedinjena omladina srpska i slavjanofilski komiteti. - dr Ilija Kecmanović, Srpsko-dalmatinski magazin o Bosni i u Bosni (i Hercegovini), Doprinos Bosne i Hercegovine Preporodu u Dalmaciji, *Glasnik arhivâ i Društva arhivista Bosne i Hercegovine*, god III, knj. III, Sarajevo, 1963, 65-90.Vl. Skarić takođe na više mjesta u svojim studijama tretira djelovanje Petranovića.

[768] Manojlo Jeftanović je, koliko dokumenti dopuštaju da vidimo, finansirao srpsku osnovnu školu 1852-1864. – HAS, O-J, kut. 1, dok. br. 373; te dok. br. 374, 375, 382, 387. kut. 2, dok. br. 387. Osim toga, u testamentu koji je napisao za života 26. marta 1869. godine ostavio je pored 700 dukata za sirotinju i 600 dukata za školu. Primljeni novac priznanicom su potvrdili članovi Odbora uprave školske: Jeftan A. Despić, Risto H. Damjanović i Risto Đ. Besarović, te članovi Pravosl. Obštinstva Sarajevskog: Đorđe Hadži Damjanović, Jovan Tasovac, Jakov Hadži R. Trifković, Lazar Stanišić, Risto Bujak, Risto Danilović, Jovo Mitrićević, Milan Novać, Jovan Lazarević u Sarajevu, 25. maja 1878. godine na Spasovdan. – HAS, O-J, kut. 10, dok. br. 2905, 2907.

[769] HAS, O-J, kut. 10, dok. br. 2906.

[770] „Na osnivanje gimnasije zaveštavale su bogatije Sarajlije znatne sume novaca“. Slijedi spisak darovaoca. - M. Živković, *Sarajevo*, 41.

imamo danas u biblioteci sva djela sviju starijih spisatelja i zbirku starih knjiga.“[771] Da ga nije krasilo „odsustvo ljubavi prema braći“ govori i podatak da je pomagao svojim sunarodnicima i u drugim prilikama.[772] Ono po čemu su njegovi savremenici mislili da „će se vječno spominjati“ bio je njegov posljednji prilog srpskopravoslavnim udruženjima i crkvi sumom od 10.000 forinti.[773] Možda se podrazumijeva bogobojažljivost tradicionalnog čovjeka, ali nije na odmet pomenuti i to da je slao bogate priloge jerusalemskoj pravoslavnoj crkvi,[774] a naročito pomogao izgradnju nove Saborne crkve.[775]

Prvi put se oženio Dašom, kćerkom hadži Koje Stefanovića, ali je drugom ženidbom, sa Anđelinom (Anđom), (1805-1860), kćeri Riste J. Šrškića (Srškića), iz bogate trgovačke porodice Srškić potvrdio Manojlo svoj status u gradu. Ipak, u kući se Manojlovoj, prema Draginom svjedočenju „trošilo pristojno“, mada se svaka, pa i najmanja kupljena stvarčica morala beležiti.“[776] U doba velikih zaraza porodicu je vodio van grada i kao ostali bogati u to doba tražio spas.[777]

[771] *Novi Trebević*, za 1893. godinu, Sarajevo, 116.
[772] Kao npr. osuđenim Krajišnicima 1858. godine, kada su tamnovali čekajući suđenje u Sarajevu. - *Bosanska vila*, br. 17, 1. 9. 1887, 265.
[773] HAS, O-J, kut. br. 2, dok. br. 661. „Godine 1869. marta 26. svojom rukom napisao je testament, u kome je ponovo, dokazao svoju veliku i neograničenu ljubav prema crkvi i školi, zavještavši na razne dobrotvorne cijelji 10.000 for. – Tu se pokojni Manojlo sjetio: naše stare i nove crkve u Sarajevu, srpsko-pravoslavne škole u Sarajevu, sirotinje u Sarajevu, naše braće rimokatolika u Sarajevu, Jerusalima, man. visokih Dečana, Srpsko-pravoslavne patrijaršije u Peći, srpsko-pravoslavne škole i crkve u Novom Pazaru, manastira Mileševa, manastira sv. Trojice u Taslidži, srpsko-pravoslavne crkve i škole u Čajniču, crkve Hercega Stjepana u Goraždu, srpsko-pravoslavnih škola i crkvi u: Foči, Mostaru, Travniku, Tešnju, Derventi, bosan. i u slavonskom Brodu.“ - *Novi Trebević*, za 1893. godinu, Sarajevo, 116-117.
[774] Manojlo Jeftanović – Prepodobnim ocima Serafimu i Aramu, Jerusalim, pošiljka od 100 dukata – 1867. god. Prilog G.M.J. primam kao amanet pod njegovim pečatom dukata 100 koje imam predati vsrno na mesto po negovom pismu i po upisuam se svojeručno u Sarajevu, 4 junia 1867. (sa druge strane dokumenta): Kvita Veniamina protosingela preko 100 koe po njemu poslak u Erusalim, 4. juna 1867. – HAS, O-J, kut, dok. br. 465.
[775] O Manojlovom učešću u gradnji crkve postoji i drugi izvor koji kaže da o njegovom doprinosu izgradnji crkve “kada bi je tačno znali, jer bi iznosila na hiljade. ... Pokojni Manojlo znao je i tu oduševiti narod. Uzeo bi torbu, pak bi zašao po kućama i zovnu prve gazde, da i oni irgatuju. Svi, tako zajedno, otišli bi na Miljacku, tu bi napunili torbe pijeskom, pa bi svaki uprtio torbe na leđa, a pred njima Manojlo, te bi tako donosili pijesak za građu. Nije bilo Srbina u Sarajevu, kome bi mogao obraz podnijeti, da ne čini ovo, što se ne stidi raditi ni Manojlo Jeftanović.“ Priča o izgradnji krova takođe ima sličan tok. Okupljenom svijetu u srpskoj školi, nakon duže rasprave, rekao je: „Šta gledate na me? Prilažite, pa koliko god cijeli narod dadne, jaću sam dati svaki vaš deseti groš; pa vas molim, gledajte, pa što više prilažite, da mi se osvetite. I tako je učinio.“ – Novi Trebević, za 1893. godinu, Sarajevo, 116. Arhimandrit Sava Kosanović je napisao da je Manojlo dao sam svaku „treću paru“. - Bosanska vila, Sarajevo, br. 17, 1. septembar 1888, 270.
[776] Trgovac je naročito uživao u ribi nakon ručka bi raspoloženo komentarisao: „Baš dobra riba. Drago, Drago, mora da si je skupo platio.“ - Kako je Manojlo Jeftanović tekao, *Bosanska vila,* god. X, br. 4, 28. II 1895, 2.
[777] „1866. godine kolera je morila Sarajevo“, pa Ćukovići „utekoše“ u Trebević, u Kasetiće Savić, Samouković, Jovo Besara, u Visoko Manojlo Jeftanović, Hadžiristić, Despić, Hadžitrifković, Kerleta, Simo Odavić, u Kreševo Jelići i Hadžiavakumović, Đorđo i Mišo Besara i Antonije Jeftanović. – Vl. Skarić, Od 1850 g. Sarajevo je opet vezirska rezidencija, 260 – 261.

Svoje sinove[778] - Peru, Dimitrija i Gligorija Manojlo je uveo u svoje poslove, najprije najstarijeg – Peru, ali su nakon njegove smrti poslove postepeno preuzimali mlađi sinovi Dimitrije i Gligorije, radeći zajedno. Pored svojih članova porodice Manojlo je „držao“ i svoje momke, koji su stanovali sa porodicom, tako da su u neku ruku „stranci“ bili prihvaćeni u porodični krug, a kada bi stasali za osamostaljenje, po običaju onoga vremena, tražili bi svoj put organizovanjem vlastitih poslova uz svesrdnu pomoć domaćina.[779]

B. Gligorije Jeftanović (1841-1927) – poslovno i društveno carstvo

Gligorija (25. januar 1841 – 15. mart 1927), svog najmlađeg sina, koji je svojim životom i radom iskusio Osmansko, Austrougarsko Carstvo, pa i prvu deceniju Kraljevine SHS, svog glavnog nastavljača posla, Manojlo je „silno voleo, ali ga je neobično strogo odgajao.“ Zabilježeno je da je prva znanja stekao u Sarajevu, a zatim „1860-1863. pohodio je u Beču trgovačku školu,“[780] tada čuveni Trgovački zavod Paceta, gdje je naučio njemački jezik i stekao prva iskustva u poslovanju sa Lajpcigom i Francuskom.[781] Poslavši ga daleko od kuće otac „krio je suze, ali je učitelju kome ga je u Beču predao rekao: Samo strogo, Vaše meso, moje kosti.“[782] Strogost kod kuće i disciplina Beča, kao i iskustvo opasnih i riskantnih putovanja na konju po cijelom Balkanu u doba ustanakâ i uoči rusko-turskog rata, kada je proputovao Sandžak, Srbiju, Tursku i Bugarsku, te prolazio kroz poslovne štacije Niš, Sofiju, Samokov, Tatapazardžik, Plovdiv, Jedrene i Carigrad, učinila je Gligorija energičnim, otpornim i odvažnim, zaslužnim nastavljačem Manojlovih poslova i imetka.[783]

---

[778] Vl. Skarić pominje da je 1850. godine sa svojih 55 godina Manojlo je imao pet sinova: Peru (22), Dimitrija (20), Niku (10), Glišu (8), te uskoro i Ristu, ali se Niko i Risto u rodoslovu ne pominju. – Vl. Skarić, Sarajevska mahala Ferhadija 1850-1855, *Izabrana djela*, knj. II, 224.

[779] Primanje momka, vrlo često još u uzrastu djeteta, bilo je praćeno ugovorom sa roditeljem. – HAS, O-J, kut. 2, dok 584.

[780] Srpsku osnovnu školu završio je 1851, a građansku 1855. godine, kod poznatog „dackala Sime, tj učiteljâ Sime i Đorđa Margetića. - *Bosanska vila*, god. XI, br. 10, 30. maj 1896, 153.

[781] Praksu je imao u radnji Tane Radovića, „koji je bio kao neka familija Manojla Jeftanovića“. - *Srpska riječ*, 8. februar 1921, 3. Za Tanu Radovića Vl. Skarić pretpostavlja da je u početku bio poslovođa Jeftanovića u komisionoj radnji, ali i to da se 1852. godine vratio u Sarajevo, međutim on je za Manojla radio i u periodu 1854-1856 godine, te je svoju kuću u Beču prodao Konstantinu i Risti Hadžiristiću 1868. godine. – Vl. Skarić, *Izabrana djela*, I, 225, 230; HAS, O-J, kut. dok. br. 444, 470.

[782] Ostavština Danila Dimovića. - NUBiH, Odjeljenje rijetkih knjiga i rukopisa, Neinventarisana građa, dok. br. 384.

[783] „Poslije svoje smrti Manojlo je ostavio svojoj djeci Gligoriju i Manojlu gotovine od 700.000 forinti u zlatu.“ - *Srpska riječ*, 8. februar 1921, 3.

Istina, jedno vrijeme je Gligorije radio sa svojim bratom Dimitrijem (26. oktobar 1827-1890),[784] koji je bio potpuno druga priroda. Kao i Gligorije, stekao je najnužnije znanje iz trgovine i pomagao ocu u poslovima,[785] te zajednički radio sa Gligorijem u trgovini[786] i obligacijama.[787] Dva mjeseca nakon ulaska austrougarske vojske u Sarajevo, njih dvojica otvaraju i gostionu *Orijent* u Ćemaluši br. 7, sa konačištem,[788] prepravivši nekadašnji očev han,[789] te izdaju dvije kuće vojsci, što milom što silom u zakup,[790] ali se čini da je Gligorije preuzeo većinu poslova, budući da je Dimitrijev životni izbor bio društveni angažman. Češće je bio odbornik, opštinar, a nekoliko puta podpredsjednik grada, a bio je poznat, sa svojim kolegom Mustaj-begom Fadilpašićem, po čestim velikim zabavama orgaizovanim u svojoj kući.[791] Mada je bio uoči ulaska austrougarskih trupa jedan od 30 prvaka, zajedno sa svojim bratom, član Narodnog vijeća, formiranog 5. juna 1878. za pružanje otpora, ipak će isto tako biti u deputaciji generalu Filipoviću,[792] ali i 1885. godine postati podnačelnik grada, pa je na toj poziciji bio sljedeće godine odlikovan viteškim krstom Franje Josipa i ordenom gvozdene krune III reda.[793] U par navrata je i predsjednik sarajevske srpske opštine, te jednom na izborima za ovo mjesto „potukao je svog brata Gligorija i Petrakiju Petrovića, koji su bili

[784] Izvod iz matične knjige vjenčanih Dimitrija i Savke (Alekse) Despić od 30. septembra 1979. godine kazuje da je Dimitrije bio Manojlov sin iz braka sa Dašom, kćerkom Hadži Koje. – NUBiH, Odjeljenje rijetkih knjiga i rukopisa, neinventarisana građa, dok. br. 418.

[785] U Beču 1855. godine Dimitrije naplaćuje; pa u Beogradu 30.000 od Panajeti Dim. iz Constantinopola; 2.000 piastera, P.C. Dannet iz Augsburga. - HAS, O-J, kut. 1, dok br. 235, 236, 237; Stojan Panić, Zaječar, Obligacija, Dimitrija Jeftanovića. god. 1867. - HAS, O-J, kut. 2, dok. br. 464; HAS, O-J, kut. 1, dok. br. 240.; HAS, O-J, kut. 1, dok. br. 243; HAS, O-J, kut. 1, dok. br. 244- 246; Kupio Dimitrije Jeftanović dućan, berbernicu od Salka Brkiča aprila 1879. u Sagrdžijama - HAS, O-J, kut. 1, dok. br. 247; HAS, O-J, kut. 1, dok. br. 250.

[786] HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 2376.

[787] 1882. maja 25. Kod naše stare rum. Ajzenban. Akcije sa bratom Dimitrijom podijelili smo svega 8.000 for. ... ostaje for. 4.000, meni, a toliko je i Dimitriju. – HAS, O-J, kut. 7, dok. br.1897.

[788] Dozvola Ravnateljstva Ditvika Dimitriju i Gligoriju Jeftanoviću da mogu u Čemaluši 7 tjerati obrt gostioničarski skopčan sa svratištem. 20. listopad 1879. – HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 2377; HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 252-254; HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 255. i dalje; HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 1026; „Nešto prije okupacije u Sarajevu je bilo izgrađeno nekoliko gostiona i hanova u višem stilu. Jugozapadno od čaršije, na uzvisini, nalazio se hotel *Orijent*, koji je mogao zadovoljiti evropske standarde. On je raspolagao, uz gostionu, sa nekoliko konfornih soba, restoranom i kuhinjom. Ostali gradski hanovi bili su ispod evropskog prosjeka, ali su oni zadovoljavali potrebe bosanskog stanovništva.“ – *Bosna, zemlja i ljudi - historijski, etnografski i geografski prikaz*, Adolf Strausz, Beč, 1884 godine, 98. – Podatak ustupljen ljubaznošću prof. Zijada Šehića, iz njegove radne verzije zbirke o njemačkim putopisima o Bosni i Hercegovini.

[789] HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1604

[790] Pismo Dimitrija i Gligorija Jeftanovića baronu feldmaršallajtnantu Jovanoviću, Vaša Preuzvišenosti! Povodom neurednog razpolaganja kvartiera za ukonačenje Ce. Kr. Vojske, prinudi nas dolipodpisate ... očekivamo da će naša molba kod vaše preuzvišenosti povoljnog odziva naći. Nazivamo se najpokornie Sluge Dimitrije M. Eftanovich, Gligorie M. Jeftanovits, Sarajevo, 6. junia 1879. god. – HAS, O-J, kut. 1, dok. br. 251.

[791] Robert Donia, Fin-de-Siècle Sarajevo: Habsburška transformacija osmanskog grada, 167.

[792] Vl. Skarić, Borba protiv austrougarske okupacije, *Izabrana djela*, knj. I, 303.

[793] Za zasluge odlikovan je 1888. godine ordenom viteza Franje Josifa prvoga reda. - *Bosanska vila*, god. XI, br. 10, 30. maj 1896, 154.

optuženi da su loše vodili upravu i imovinu crkveno-školske opštine.[794] Ipak, sarajevski svijet ga je zapamtio kao nekog ko je bio široke ruke kad se radilo o srpskoj školi, sirotinji i crkvi,[795] a njegova posebna želja, ali i neostvareni plan, bila je gradnja pozorišta, koju je njegova smrt omela.[796]

Od tada Gligorije nastavlja da radi sam. Njegov život i djelo obilježilo je velepno zdanje hotela *Evropa,* za koje je predao plan 31. maja 1881. godine.[797] Komentarišući građevinsku djelatnost u Sarajevu („Kamo se god okreneš svuđe se opravlja i grade nove kuće po Sarajevu. Ako tako potraje, hoće se dina mi Sarajevo skoro pretvoriti u – „švapsku" varoš. Ali lagano! Još nijesmo tako daleko doćerali. To što se viđeva po starom šeher-Sarajevu znači, da ipak n a p r e d u j e m o. Ima se para,bre!") i nabrajajući nove građevine, novinar dnevnog lista će oduševljen pomenuti i da u centru, „U ulici Franje Josifa izmilila je poslije dužeg vremena (to se zove fundament!) kuća g. Gliše J e f t a n o v i ć a iz zemlje, te sad na mermerli-temelju raste na očigled. Solidna građa ove zgrade neka posluži mnogima za uzor", te stihovima to graditeljsko čudo propratiti: „Gradi brate štogod ljepše može,/ Od studena kreča i kamena,/Od kamena nikom ni kamena,/ Stajaće mu hiljadu godina!"[798] Ostali detalji su uglavnom u sjećanju Sarajlija zaboravljeni ili nisu bili ni znani - da je hotel izgrađen veći nego što je bilo predviđeno,[799] da je radove nadgledao Aleksandar Woske iz Beča,[800] da je fasadu dotjerao Ferdinand Misoni,[801] koji je kod Gligorija i stanovao dok je vršio poslove,[802] molerske radove izvršio Rafael Čavarina i Raffaele Giowarini Puttore, [803] da su stolarski posao odradila četvorica "bečkih tišlera",[804] te Anton Vavorak i Pavao Ševak,[805] a sve poslove

[794] Dimitrije za svog mandata nije uspio da riješi probleme, pa je smijenjen 1888. godine i mjesto ustupio opet staroj garnituri. – Božo Madžar, *Pokret Srba Bosne i Hercegovine*, 133.

[795]On je školi 1882. god. darovao 1000 forinti, a povodom rođenja sina Aleksandra iste godine darovao je, u njegovo ime „krasnu školsku zastavu" vrijednu 500. for. Nakon smrti Dimitrija njegova supruga Savka, rođenjem Despićka, razdijeliila je preko 3.000 for. – srpskoj muškoj i ženskoj školi 1000 for, u fond za osnivanje više djevojačke škole 500 for, sirotinji 500 for, muzeju stare srpske crkve 200 for, pjevačkom društvu *Sloga* i *Bosanskoj vili* 150 for; po 100 for.: Zavodu pl. Mis Irbi, krajcarskom društvu, Frauenvereinu, Unterstützungsverein-u; te po 50 for. „Matici srpskoj", „Društvu sv. Save", „Zetskom domu". - *Bosanska vila*, god. V, br. 8, 30. april 1890, 113.

[796] Rudolf Zaplata, Neostvareni plan kazališta u Sarajevu – namjera Dimitrija Jeftanovića, *Jugoslavenski list*, god. XV, br. 326, 1932, 6.; Risto Besarović, Od Salamovog pozorišta do Društvenog doma, 239-258.

[797] Potvrda da je G. Jeftanović predao gradjevni plan za zgradu u Franz Jozef ulici zvanu „Hotel Evropa" – danas od istog podpuno primilo – za gradonačelnika vjećnik S. I. Salom – 31. maj 1881. u Sarajevu – HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 1024.

[798] *Bosanskohercegovačke novine*, br. 56, Sarajevo, 14. jula 1881, 3.

[799] HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 1029.

[800] HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 2469.

[801] HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1517.

[802] HAS, O-J, kut. 6, dok. br.1492.

[803] HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1522. i dok. br. 1535.

[804]HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1524.

[805] HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1525, 1533, 1338, 1347.

budno nadgledao ugledni sarajevski arhitekta Karl Paržik,[806] ali i veleški arhitekta Damjan Andrejević zajedno sa svojim majstorima.[807] Enterijer je bio uređen i namještaj naručen iz Beča,[808] po preporukama arhitekta Baumgartnera,[809] čija je ljepota, i ne samo ona, velikim dijelom bila narušena u demonstracijama nastalim nakon Principovog atentata 28. juna 1914. godine.[810] Vodovod je u hotelu uveden 1891, a centralno grijanje 1911. godine, kada su na hotelu nadograđena još dva sprata.[811] Od završetka izgradnje Gligorije je uredno osiguravao svoje hotelsko zdanje.[812]

Međutim, nije mogao da se osigura od najezde austrougarske vojske koju je izgleda morao „ukonačavati" gotovo od samog otvorenja,[813] pa sve vrijeme postojanja hotela.[814] Personal je zbog ovog tipa „gostiju" bio izgleda u to vrijeme pomno biran.[815] Hotel će biti i ostati simbol bogatstva, a što je bio rezlutat poslovanja koje je Gligorije držao u rukama.

---

[806] HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 2497.
„Nije poznato ko ju je pojektovao. Moguće da je Gligorije Jeftanović, putujući često trgovačkim poslom u Beč, projekt nabavio u Beču, ali je moguće da je to i djelo ovdašnjeg arhitekte". – Ibrahim Krzović, Arhitektura perioda istoricizma, *ArhitekturaBosne i Hercegovine, 1878-1941*, Sarajevo, 1987, 14.
Druga istraživanja govore da je to bio Karlo Paržik. Ante Buljan, dugogodišnji Parikov saradnik napisao je u nekrologu svom prijatelju da je upravo on projektovao Hotel Evropu - Karlo Pařik, nekrolog, *Glasnik hrvatskih zemaljskih muzeja u Sarajevu*, LIV, Sarajevo, 1942. Karlo Paržik (Jičin, 1857.- Sarajevo, 1942.), arhitekta je na poziv arh. pl.Vancaša došao u Sarajevo 1885. godine gdje je projektovao niz reprezentativnih objekata koji su obilježili njegov arhitektonski lik. Pored hotela Evrope projektovao je zgradu Vijećnice, Zemaljskog muzeja, suda i Pravnog fakulteta, evangelističke crkve – danas zgrade Akademije likovnih umjetnosti, sinagoge, crkve Sv. Josipa na Marijin-dvoru, palače na Marijin dvoru, te „II mušku gimnaziju, Halid-dvor, velebnu zgradu mektebi-nuvaba, skoro sve crkve u nadbiskupiji Vrhbosanskoj, skoro sve zgrade župskih ureda nadbiskupije Vrhbosanske, skoro sve zgrade sudbenih stolova u većim i manjim mjestima BiH." – *Sarajevski novi list*, br. 338, 18 lipnja 1942, 4.
[807] „Uvjerenje sa kojim ja dolipodpisani Damjan Andrejević arhitekta iz Velesa svjedočim, da sam kako za moje nadziravane i trud, tako i za radnju sa mnom u družstvu bivši dvaest majstora u građevini kod ovdašnjeg trgovca G. Gligorija M. Jeftanovića do danas sve podpuno naplatijo, u Sarajevu 15/27. junija 1881. – Damjan Andrejević; svjedok Nikola H. P. Besarović, Aleksa Ćorović, Stevan Sarajčević." – HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1483.
[808] HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 2517.
[809] HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 2465.
[810] Mandić Velimir, (V.G. Maneli), *Bosna u lancima ili Povodom atentata Gavrila Principa*, Sarajevo, 1914-1919, 35-36.
[811] HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 2492.
HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 2496.
[812] Priznanica Društva opšteg obezbeđenja u Trstu (Die Assicurazioni geenerali in Triest, agentura Sarajevo, potpisana 26. marta 1883, govori o desetogodišnjem osiguranju. – HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1637.
Priznanice osiguranja od 1890-1897.god., po 162 f. godišnje. - Kais. Kön privil. Versicherungs Gesellschaft. Oesterreichischer Phonix in Wien. – HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 2491. Polica ovog osiguravajućeg društva, koja je osiguravala hotel od vatre imala je vrijednost f. 150.000 – HAS, O-J, kut. 8. dok. br. 2494.
[813] HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 1030.
[814] HAS, O-J, kut. 5, dok. br. 1368.
[815] Kontrakt kuharice Marije Polcer iz Beča - 21. juni 1884. (na njem.) – HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1572.
Sjećanja egipatskog princa Muhamed Ali-paše, brata ekselencije kediv Abas-paše II, na Sarajevo iz 1902. godine donose nenadane podatke o personalu. „Neka čitalac ne misli da se gost ovog prenoćišta nalazi među dženetskim hurijama i iremskim djevojkama. Naprotiv, riječ je o sijedim i oronulim ženama u dobi klimaksa, ili su skoro kao babe izgledale". – Muhamed Ali-paša, *Ljetno putovanje u Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo*, 2008, 49.

Pored hotela i kuće u kojoj je stanovao u Ćemaluši 45, Gligorije Jeftanović je imao u Sarajevu još 20-ak kuća koje je stekao u austrougarskom periodu, smještenih većinom u centru i koje je rentirao.[816]

Uz kuće Gligorije je posjedovao u početku četiri dućana u Sarajevu (u Ćemaluši br. 120, kupljen 1884. godine, Sagrdžijama br.11, te dva dućana u Bazerdžanima na broju 29. i 48),[817] da bi taj broj 1914. godine narastao na 16 dućana u Sarajevu.[818] Imao je dućane i u

[816] Izdavanje se vršilo po sobama i to u sljedećim kućama:

1. kuća u ul. Franje Josifa 38 (kupljena 7. jula 1880. od efendije Hadži Murata za 3.458 fl.). – HAS, kut. 5, dok. br. 1361, kut. 5, dok. br. 1394, kut. 6, dok. br. 1605, kut. 6, dok. br. 1626, kut. 6, dok. br. 1648.
2. kuća u ul. Franje Josifa 83. pominje se u jednom dokumentu, ali nije sigurno da li je to bila greška u dokumentu, da li se radi o istoj kući tj. br. 38. - Najamni ugovor. – tu G. Jeftanović izdaje Jovi Trikoviću svoju kuću u Franje Josipa ulici br. 83 pod kiriju 20. decembra 1907. Poslije se produljuje ugovor sa Markom Katićem od 14. oktobra 1910. do 14. oktobra 1913. M. Katić unapred da plaća mjesečnu kiriju po 350 K. Poslije mu dugovao za juli i august 1914. po 450 K tj. 900 K, pa ga G. Jeftanović tuži. - HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 1335. Kasnije je ovaj spor okončan, jer mu Gligorije ustupa da stanuje bez kirije, s tim da čuva kuću, na br. 35. Sarajevo, 12/25. 1915. – HAS, kut. 5, dok. br. 1425.
3. kuća u ul. Ćemaluša 25. - HAS, O-J, kut. 3, dok. br. 679, kut. 6, dok. br. 1521, kut. 6, dok. br.1562.
4. Ćemaluša 122. („sazidanu već u juniju 1881.“) – HAS, kut. 4, 1033, HAS, O-J, kut. 4, 1021.; u jednom dokumentu se ova kuća pominje kao ona u kojoj G. J. stanuje – HAS, O-J, kut. 7, dok. 1930. U drugom dokumentu to je kuća u mahali Gazi Usrefbeg (grunt. uložak 28 i 29), pod brojem 15. – HAS, O-J, kut. 5, dok. br. 1425.
5. Ćemaluša 12 (1882.) – HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1518.
6. „na Varoši br. 122.“ (jan. 1884.) – HAS, O-J, kut. 3, dok. br. 790.
7. „mala kuća na Bjelavama“ . – HAS, O-J, kut. 3, dok. br. 836.
8. kuća u ul. Buka 21, mahala Dudi bula. (1892.) – HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 1048.
9. kuća u ul. Buka 6, (1882) - HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1563,
10. kuća u ul. Buka 7. - HAS, O-J, kut. 3, dok. br. 844.
11. kuća u Ferhadija ul. 8, (1883. god.) – HAS, kut. 4, dok. br. 1049.
12. kuća u Ćukovića ul. 10, „i štalu sa konjima i 3 krave i 3-ju kola“ (1884) – HAS, kut. 7, dok. br. 2043
13. kuća „nalazeću se u bašti kod željezničkog banhofa u polju spram teste“ (1887). – HAS, kut. 6, dok. br.1600.
14. „ruševnih kućah u Ćemaluši ulici br. 73, 75 i 77“. (1896. god.) – HAS, O-J, kut. 7, dok. br. 2087.
15. kuća „u mom begluk-posjedu Bašći u Čeligoviću-Bulozima“ – HAS, kut. 4, dok. br. 1263.
16. Aščiluk br. 23
17. Apelova obala br. 64
18. Koševo 61
19. Ćurčiluk mali 50
20. Kračule 1
21. Buka br. 5
22. Buka br. 13.

Za kuće pod brojevima 15 - 21. - Izvadak kućnih numera za G. Jeftanovića. - HAS, kut. 7, dok. br. 2099.
Spiskovi stanara. i naplaćenih kirija. Ovo su neka imena: Jovo Andrić, Rafo Čaušević, Paul Rudolf, Fer. Vacek, Jovo Kravljača, Supek Rupnik, Štokamer, Anton Šmuler. – HAS, O-J, kut. 7, 2094, kut. 7, 2243, kut. 7, 2281.
Rast cijena stanarine njihovi zakupci u kriznim godinama često nisu mogli izdržati. - HAS, O-J, kut. 7, dok. br. 2243; kut. 10. dok br. 3057

[817] HAS, O-J, kut. 6, 1557, kut. 7, 1918, kut. 7, dok. br.1930. ; Godine 1914. izdaje dućan i u Malom Ćurčiluku, Kundurdžiluku

[818] Dućani: 1. na Kovačima (izdat Jakovu S. Leviu), 2. u Ćemaluši (izdat Mitru Saviću), 3. u Malom Ćurčiluku (Peri Stanišiću), 4. u Kundurdžiluku (Arifu Kaidžijaš), 5. u Kundurdžiluku (Hasan Pašić), 6. u Malom Ćurčiluku (Uzer Čeif), 7. u Kundurdžiluku (Sadik Isak Levi), 8. u Malom Ćurčiluku (Israelu D. Leviu), 9. u Ferhadiji (Salomon E. Kabiljo), 10. u Ferhadiji (Laura Levi, koja je plaćala i najveću kiriju – 250K), 11. u Ferhadiji (Gradski aprov. ured, plaćao je 300 K mjesečno), 12. u Ćukovića ul. 10 (I. Škehsta), 13. u Ćukovića ul. (Stevo Marković), 14. (Marija Merkez), 15 (Paula Vajs), 16. (Moriz Altarac). – Popis kirija u god. 1914. – HAS, O-J, kut. 7, dok. br. 2243.

Visokom.[819] Magaze izdavane pod zakup, takođe su bile dio njegove imovine,[820] kao i hanovi na Koševu, u Hreši, Visokom i na fojničkoj ćurpiji.[821] Ni štale i šupe kao prostori za iznajmljivanje nisu bile van dometa njegovog interesa.[822] Sve aktivnosti sa kupovinom nekretnina, u prvom redu kuća, a onda i ostalih objekata uključenih u zakup, nebi bile moguće bez novčane podloge koju je Gligorije stekao od svog oca, ali u velikoj mjeri i povećao.[823]

Trgovinom koju su započeli njegovi preci, nastavio se baviti i preko zvanično registrovane kod okružnog suda 15. februara 1884. godine „tvrdke Gligorije Manojla Jeftanović", kolonijalnom i mještovitom robom i kako je sam Gligorije ostavio bilješku „kako sam kod istog moju firmu protokolirao, da mogu podpisivati se ćirilicom".[824] Do tada je u ime svog oca i sa bratom Dimitrijem, porodični ćurčijski i trgovački posao uredno obavljao,[825] uz koji je išla trgovina stokom,[826] mješinom,[827] rujem,[828] alkoholom za svoje hanove i hotel,[829] da bi trgovao na veliko i drugom robom, npr. kukuruzom,[830] ali i šećernom repom koju je uzgajao

[819] Vehbija Đonlagić je držao u zakup 2 dućana G. Jeftanovića u Visokom pod kirijom za 3 god od 1. 10. 1896. do 1. 10. 1899. po 70 f. godišnje da plaća. – HAS, O-J, kut. 3, dok. br. 842.

[820] 1. Magaza u Velikom Ćurčiluku „ kupljena od Jefte Jelića, koja graniči sa istoka sokakom Čizmedžilukom a zapada i sjevera Ahmedagom Kasabom, a od juga sokakom velikim Ćurčilukom." - HAS, kut. 3, O-J, dok. br. 731; o drugoj magazi u istoj ulici. - HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 1031, 1032, 1034; Magaza u Malom ćurčiluku „kupio G. J. od Jefte Jelića jednu magazu u malom Ćurčiluku. ... koja graniči od istoka sokačićem koi postoi izmedju magaze R. K. Ćukovića i iste magaze Jefte Jelića ... - HAS, O-J, kut. 3, dok. br. 731, 799; kut. 6, dok. br. 1581; 1630**;** Magaza u Ćemaluši 25. - HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 1040; magaza u Kovačima br. 152, HAS, O-J, kut. 7, dok. br. 1930, 2243; magaze u Tašlihanu. (br. 74.) - HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 1050.

[821] 1. Han u Hreši izdaje Petru Tupaiću i sinovima – HAS, kut. 4, dok. br. 1558.; kut. 7, dok. br. 1930.
2. Han u Visokom Sulejmanbegu Kramariću 1880. – HAS, kut. 6, dok. br. 1490, 1528, 1549. 3. Han u Koševu je sagradio 1880. i daje odmah u najam Jovi Pušariću – HAS, O-J, kut. 3, dok. br. 728; kut. 5, 1382; 4. han na Fojničkoj Ćupriji – HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1516.

[822] HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 1043; kut. 7, dok. br. 1951; „Osiguranje kuće u Ćukovića ulici i štalu sa konjima i 3 krave i 3.-ju kola, 19. Dec. 1894." – HAS, O-J, kut. 7, dok. br. 2043.
Šupe ima, vjerovatno veće, na ciglanama i u Ćemaluši – HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 1036 i 1037.

[823] Kuću na mjestu budućeg hotela Evropa kupio je od Hadži Murat effendije za 3.458 fl 1881. godine. Iste godine 8. februara je od Jefte Jelića kupio: magazu u Velikom Ćurčiluku na br. 41 za 1.500 fl, magazu u Malom Ćurčiluku br. 32, za 3.500 fl, kuću i gostionu u Ferhadiji 83-85 za 12.000 fl., te kuću u Ferhadiji br. 82 od Seke i Ane Majoruča i kuću u Ferhadiji br. 4 od Stake Glišić. – Privremene tapije - HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1648, 1650, 1651, 1652, 1653, 1654.
„Emlak-Milć Tapiju" dobio je kupovinom zemlje od Zaimbega Zečevića G. Jeftanović u Visokom 1884. god. – HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1655.

[824] HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1557.

[825] HAS, O-J, kut. 3, dok. br. 664,.665, 666, 667, 668, 669, 670, 671; kut. 4, dok. br. 1194; kut. 6, dok. br. 1542, 1543, 1561; kut. 7, dok. br. 2256.

[826] HAS, O-J, kut. 7, dok. br. 1993, 2019.

[827] HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1553.

[828] HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1577.

[829] HAS, O-J, kut. 1, dok. br. 255; kut. 6, dok. br. 1464; kut. 7, dok. br. 2010; kut. 8, dok. br. 2387; kut. 10, dok. br. 3068, 3069.

[830] Srp.banka (Zagreb) 5. dec. 1908. plaća 10 vagona kukuruza ... - HAS, O-J, kut. 3, dok. br. 913, 913a, 914.

po uputstvima vladinog savjetnika von Mikulia, kraj „Sarajevskog kolodvora u bašči“[831] i koju je redovno usmjeravao šećerani u Usori i to u znatnim količinama.[832]

Vrijeme austrougarske vladavine bilo je za Jeftanovića doba poslovnog procvata. Trgovina mu je donosila prihod, ali ipak najveći izvor njegove zarade bile su liferacije za austrougarsku vojsku u koju je ušao sa par najimućnijih i njemu najpovjerljivih trgovaca sa kojim je bio i drugim poslovima do tada vezan (Petro T. Petrović i Vaso Kraljević) i to nepun mjesec nakon uspostavljanja nove vlasti.[833] Očigledno da im je posao išao jako dobro, čak je i premašivao njihova očekivanja, tako da su nakon nešto više od godinu dana u svoj ortakluk primili još kompanjonâ.[834] Izvori govore o njihovim stalnim novčanim poravnavanjima i njihovom međusobnom potpunom povjerenju u poslovanju. Ono je izraženo između Gligorija Jeftanovića sa jedne strane, te hercegovačkih trgovaca,[835] a naročito mostarskog Mujage Komadine,[836] budućeg gradonačelnika, sa druge strane.[837] Ova grupa je snabdjevala vojne komande, garnizone, kao i manje vojne ispostave u Prači, Rogatici, Foči, Goraždu, Višegradu,

[831] Posijao je kraj Sarajevskog kolodvora u bašči šećernu repu, čije je sjeme dala vlada, pa poslao u Usoru u šećeranu; u pismu traži oprost od 1/10 od 4000 oka za god 1894. – HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 990.
Od 1888. god. i dalje uprava u BiH je forsirala gajenje šećerne repe. Pogodni tereni našli su se prije svega u Bosanskoj Posavini, ali i oko Sarajeva i Visokog. ... – F. Hauptmann, Privreda i društvo BiH, 125-6.

[832] „ ... u sve 13 Vaggona, ...“ - Sarajevo, 17/29. novembra 1894. - HAS, O-J, kut. 5, dok. br. 1402.

[833] U pismu od 9. septembra 1878. godine se navodi da „ako nalazite ječma i zobi kupite sve ali nam preči je nam poso da se sijeno tovari“ – HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 2351. Odmah zatim slijedila je liferacija volova. Priznanica Svrhu nar. 400 ... napoleona ... na račun kupovanja volova za ces. Kr vojsku što su početi davati meso za 4 stacie od 1. novembra do 31. decembra ove godine. – Za bolje uvjerenje dajem jim ovo pismo, koje neznajući pisati udaram moj muhur – Huseinaga Gradzanin. 1879. okt. 13/25. – HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 2362.

[834] Odluka o tome da se odbije Risto Đurić bivši zakupnik, a da se udovolji novim zakupcima vojno-obskrbne uprave – Vaso Kraljević, Jovo Savić, Petro Petrović, Gliša Jeftanović, Daniel Baruch, Sakućo Papo, Sadik Finci i Dervo Korjenić. 2. lipnja 1881. – potpis u ime Gradskog poglavarstva Mustafa Fadil Pašić (sarajevski gradonačelnik – op.) – HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 1025.

[835] „Izjava D. Mehanić, H. H i efendija Aljevac i Mujaga Komadina iz Mostara, te (Derviš-age) Šehović iz Trebinja – Budući mi zakupili davati meso vojnicima u mjestima: Sarajevo, Pale, Mokro, Blažuj, Tarčin, Konjic i Jablanica, Rogatica, Prači, Višegradu, Goraždu, i Foči, te da uslijed te zakupnine imademo i novaca primiti od c.k. blagajne obskrbnog vojničkog skladišta u Sarajevu a pošto bi nam štetno bilo, kad bi po jedini od nas morao se u Sarajevu primiti, stoga imenujemo našim punovlastnikom Gligorija Jeftanovića iz Sarajeva, e da mjesto nas primi kod gore pomenute blagajne novac, da spusti, mjesto nas dotične namirnice a mi obestavamo... 31. oktobar 1880.“ - HAS, O-J, kut. 3, dok. br. 715. Identičnu izjavu ovi trgovci daju i sljedeće godine „za prinos robe c.k. vojsci što smo mi preduzeli iz Dubrovnika, Neuma do Sarajeva i obratno za cielu Hercegovinu“ – HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1482.

[836] Mujaga Komadina (1839-1893), najpoznatiji gradonačelnik Mostara, bio je gradski vijećnik od 1893, a gradonačelnik 1909-1918. god. Inicijator izgradnje više građevina evropskog stila i standarda (zgrada mostarski opštine, gradske elektrane, suda, gradskog kupatila, gimnazije, Lučki most, carinski most gradsko kupatilo), ali i džamije, mekteba. Aktivan u političkom i kulturnom životu grada. Komadina je i potpisnik Rezolucije Muslimana BiH u kojoj se traži vjersko prosvjetna (vakufsko-mearifska) autonomija. Osnivač je i predsjednik Hercegovačke banke, član upravnih i nadzornih odbora više privrednih organizacija. Član je, utemeljivač ili učesnik mnogih društvava, izdašan sa prilozima za mnoge humane akcije. Omiljen i uvažavan od svih svojih sugrađana.

[837] HAS, O-J, kut. 3, dok. br. 777, 812; kut. 5, dok. br. 1478, kut. 7, dok. br. 1901; Mostar, dne 17/2. 1881. – Gospodin G. J., Sarajevo. „Evo ti šaljem po Risti Dučiću u banki f. 9000. – Pozdravljam Vas kao izkreni prijatelj – Mujaga Komadina – Gore označenu sumu od 9000 primio pod G. J. za račun gdn. Komadine uz Mostara – Sarajevo, 9/21. sept. 1882, Savi Antešević – Komentar G. J.: Kvita Save Anteševića iz Tešna od naplaćenije f . 9.000 za volove što je Komadina iz Mostara poslao. – 9/21. februar 1882. – HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1506.

Mostaru, Pljevljima, Priboju, ali je roba vožena i za Banja Luku, Split.[838] Liferacija je obuhvatala raznovrsnu robu – od hrane, cigareta, ćebadi, peći, čitav niz artikala i dokumentacija o tome je uredno vođena. Gligorije Jeftanović, kao jedan od liferanata, organizovao je prevoz konjskim karavanima.[839] Širenje posla, ali i pokušaji u tom smislu, preduzimani su na svaki način – i teritorijalno, kao i asortimanom robe.[840]

Jedan od segmenata poslovanja sa austrougarskom vladom bila je nabavka drvâ za Sarajevo, u koju je Gligorije sa Petrom T. Petrovićem i Hafizom J. Islamovićem vrlo rano ušao, obavezujući se da će na ulazu u grad, na Miljacki sagraditi i bent (branu).[841] Iz paljanskog i mokranjskog džemata,[842] odnosno njihovih šuma, položenih istočno od grada Miljackom je drvo puštano („plavljeno“) i hvatano na bentu, koji je bio zbog stalne upotrebe povremeno i dorađivan.[843] Pored stalnih kompanjona Islamovića i Petrovića,[844] ponekad su u poslove zbog njihovog sve većeg obima uključivani iz Sarajeva i drugi (Muhamedaga Sačaković, Savo Tošić, Vejsil ef. Svrzo).[845] Obzirom da posao sa liferacijom drvâ nije zadržao lokalni okvir, nego je pored korištenja okoline Sarajeva proširen izvlačenjem drveta i iz šumâ Ozrena, Golubinjskih šuma, Mračajskoj šumi kod Žepča**,** šume Gostovića kod Zavidovića, u šumama Borodova kotara Gračanica, u Vogošću, Kobiljdolu,[846] a i njegovom liferacijom vojsci u njega su se uključili pojedinci kako iz drugih područja Bosne,[847] tako i drugi zainteresovani pripadnici poslovne elite Monarhije.[848] Naravno, veliki poduhvati iziskivali su i potplaćivanje austrougarske administracije,[849] mada je očito da je Gligorije uspostavio vrlo bliske odnose sa pojedincima iz vlasti, što mu je omogućavalo dobivanje poslova,[850] a naročito je bilo od

[838] HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1519, 1573, kut. 7, dok. br. 1853-1859, 1863- 1896, 1907, 1922. itd.
[839] Ugovor sa kramarima. - HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1505.
[840] Prepis Molbe poslate visokom ratnom ministarstvu, radi liferunga za 1893. god. u štaciama, D. Tuzla Brčko i Bijeljna, poslano preko g. Riste Hadži Ristića da je preda (na njem.), 10. augusta 1892. - HAS, O-J, kut. 5, dok. br. 1399. 1400; kut. 8, dok. br. 2373.
Stevan Todorović – 2.14. 1886. – trgovac iz Beograda – zbog tovarenog provičxx na prevoz daske i greda po željeznici iz Janića do u Doljnju Tuzlu - od vagona ox f. 10 ... - HAS, O-J, kut. 3, dok. br. 796.
[841] HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 2368.
[842] HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 1179, 1227, ...
[843] Dozvola za gradnju nove rešetke na Miljacki na Bentbaši. – 2. marta 1888. – HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 1175.
[844] HAS, O-J, kut. 3, dok. br. 713, 755– 760, kut. 6, dok. br. 1509, 1515.
[845] HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1658.
[846] HAS, O-J, kut. 3, dok. br. 794, 795; kut. 4, dok. br. 953, 956. 958, 1240, 1248, itd.
[847] HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1583, 1589.
[848] Ugovor G. Jeftanovića i Gosp. Mayerom iz Kaltenlajtgeben kod Beča za hrastove prime. – HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1592.
[849] HAS, O-J, kut. 3, dok. br. 905; HAS, O-J, kut. 3, dok. br. 911.
[850] HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 954
Kosta Herman (Konstantnin Hörmann), povjerljiva ličnost vlade na brojnim funkcijama za vrijeme austrougarske vlasti, penzionisan kao šef Upravnog odjeljenja vlade i dvorski savjetnik. Tokom svog boravka vršio upravu u Zemaljskom muzeju i bio urednik njegovog *Glasnika*; urednik je i vladinog lista za književnost *Nada*. Njegov društveni angažman i mreža kontakata sa Sarajlijama komentarisani su u jednom istraživanju na

koristi kada se za poslove moralo konkurisati vladi,[851] pa su u tim prilikama poznanstva igrala odlučujući značaj.[852] O ovom segmentu poslovanja prvaka sarajevske čaršije, ali ne samo o njemu, moglo bi se govoriti kao o činjenici u kojoj je „duh Tašlihana, predimareta, Baščaršije, za koji se verovalo da je austrougarskom najezdom i novom erom zauvek svršio, progutao je one koji su kao „kulturtregeri“ došli ne da ga modernizuju nego da ga zadave.“[853] Korumpirana birokratija u kombinaciji sa bosanskim čaršijskim mentalitetom osiguravali su Gligoriju ekonomski uspon. Osim toga, on je tim lancem usluga koji je prelazio bosanske granice, vezao mnogobrojne ljude raznih profila.

Naslijeđeni imetak, ali i novac izvučen iz poslova liferacije,[854] ulagao je Jeftanović i u kupovinu zemlje još dok je bio u zajedničkom poslu sa bratom Dimitrijem, pa se njegovo imanje, pored onog što je od oca Manojla naslijedio,[855] još više proširilo kasnijom kupovinom ne samo u okolini Sarajeva,[856] nego i u drugim područjima gdje je sezala i njegova trgovina –

---

sljedeći način: „Vrlo je verovatno da se u ovoj vladinoj akciji angažovao “lepi Kosta” dobronamernim poverljivim savetima, pošto je već uspeo da se kao prijatelj društveno nametne svim uglednijim srpskim porodicama u Sarajevu. Todor Kruševac, Vidićeva “*Prosvjeta*” 1885-1888, *GADAR*, 1965, 211.

G. Jeftanović - Ofert na šumu Gostović je uvažen i sječa je dozvoljena. Sarajevo, 1/13. oktobra1885. (ćirilični potpis Edvarda Horovica (Horowitza), sekcion-šefa u Bosanskom birou u Beču, osoba koja je po Kalajevom nalogu 1902. godine stupila u tajne pregovore sa V. Šolom u Dubrovniku, radi donošenja rješenja oko zahtjeva srpskog vodstva. – HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 956, 958.

Sarajevo, 3/14. decembar 1885. – Od Kotarskog ureda u Maglaju naloženo da G. Jeftanoviću da i drugu polovinu stabala u Gostoviću, tj. 2.798 komada hrastova doznačiti, odobrio i potpisao ćirilicom baron Hugo Kučera, tajni savjetnik i civilni adlatus („građanski doglavnik“) za BiH, jedan od pregovarača ispred vlade sa srpskim vodstvom za vjersko-prosvjetnu samoupravu ... – HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 962.

[851] HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 1247.

[852] Ferdo Hauptmann, Privreda i društvo BiH, 119 -121.

[853] V. Dvorniković, *Karakterologija Jugoslovena*, 728.

[854] HAS, O-J, kut. 7, dok. br. 2328. Nažalost, ne postoji dostupna dokumentacija o cjelokupnom finansijskom poslovanju kuće Jeftanovića, ali ni drugih porodica i pojedinaca. Ipak, da je bogatstvo ovog kruga trgovaca bilo izrazito govori i dokument u kome se navodi da je npr. Petraki T. Petrović, kasniji Jeftanovićev kompanjon, bio u Carigradu marta 1877. godine i „Odnio sobom maksuz senete i naplatio iz Azne“ (hazna - carska blagajna) cirka gr. 4,200.000... od kontrata držanog u Bjelini vojsci otomanskoj davate zaire od prije i do 1875“, što je samo mali dio ne samo od liferacija, nego od cjelokupne djelatnosti jednog krupnog trgovca i liferanta. – HAS, O-J, kut. 1, dok. br. 260.

[855] HAS, O-J, kut. 5, dok. br. 1386.

[856] G. Jeftanović „primio tapije glasuće na vlastničtvo zemlje u Dolcu... – HAS, O-J, kut. 3, dok. br. 743. „...kraj Sarajevskog kolodvora u bašči ...“ – HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 990. Odluka da se u grunt upiše jedan dio placa u Koševu na ime G. Jeftanovića. -1888. – HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 1231. „Kvita poreznog ureda u Sarajevu od plaćene prenosne pristojbe na kupljeno zemljište kraj moje ciglane, Koševsko brdo od Visokog Bos. Herc. erara čestica LIV/513. dunuma 11. u 200 ^{m2} za for. 560. Sarajevo, 3/15. aprila 1893. – HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 1253; „za ogradu oko moje bašče u Pofalićima blizu crvene kuće potrebno mi je 150 komada rastovih kolaca, te zbog toga sam primoran najučtivije moliti sl. šumarski ured da bi mi izvoli izdati da mi Kosta Blagovčanin iz džemata Vogošte mahale vogošte u šumi Crni vrhu gornji 150 kolaca oseći u doterati može17/29. dekembra. – HAS, O-J, kut. 5, dok. br. 1354; Quittung – G. Jeftanović: Kvita poreznog ureda u Sar. od plaćene pristojbe na kupljeno zemljište u Landarji kraj moje bašće od Hasnije Soče za f. 1000 – odnosno za f. 800. jer je za f. 200 na poklonjeno zemljište obračunato. – HAS, O-J, kut. 6, dok br. 1607. Kvita poreznog ureda u Sar. od plaćene pristojbe na poklonjeno mi zemljište od Hasnije Soče rođena Zlatar, zbog kupljene bašte, od nje u Landarji za f. 1000. te onaj kraj što granići od sinova Avdage Zlatara, po 2 metra oko sve bašće poklon je, te računat 200, dakle kupljeni kraj ostaje za f. 800. Pristojba na f. 200 od 1% - f 2; na poklon f. 200 po 8% f. 16 – plaćeno f 18. – HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1608; Ovo je kvita poreznog ureda ... preko plaćene prenosne pristojbe na kupljeno

npr. Visoko,[857] Gradačac.[858] Ta kupovina obuhvatala je često zajedno sa zemljom i kmetove,[859] tako da se ime Gligorija Jeftanovića može svrstati u onaj niz pravoslavnih veleposjednika koji su posjedovali kmetska selišta sa kmetovima.[860]

Ulagao je i u kupovinu kućâ i građevinskog zemljišta, te u firme za proizvodnju građevinskog materijala, što je u ono doba cvata građevinske djelatnosti bilo vrlo unosno. Otvorio je 1879. godine ciglanu na Koševu, selu u neposrednoj blizini grada, danas u njegovom sastavnom dijelu, gdje je uglavnom upošljavao italijanske majstore,[861] a i krečanu u Hadžićima,[862] selu oko 20 km od grada, što mu je omogućilo da i učini pokušaje u poslovima građenja.[863] Obe ove djelatnosti preživjele su i I svjetski rat, ali uz velike gubitke koje je on donio.[864]

Jedan od poslova koje Gligorije također nije napuštao, a što mu je donosilo stalni profit, bilo je davanje novca u zajam,[865] sa promjenjivom kamatom i ove su akcije bile praćene potpisivanjem ugovora, pa bi se moglo reći da je u pitanju bio jedan razrađen sistem povjerenikâ i dužnikâ. Sume koje su bile u opticaju kretale su se od niskih pet forinti pa do visokih iznosa,[866] a klijentela je bila izuzetno široka, od domaćih koji su uzimali male iznose do austrougarskih činovnika koji su bili stalni dužnici.[867] Dešavalo se naravno da su se pozajmnice završavale pljenidbom imovine u slučajevima nemogućnosti vraćanja duga.[868] Te transakcije su često neočekivano, ali tradicionalno širile krug ljudi koji su bili u njih upleteni i

---

zemljište u Koševi kraj vode prema ciglani mojoj za f. 2000 od Salomon I. Salom, plaćeno prenosa for. 80., Bakšiš momku for. 1. – HAS, kut. 7, dok. br. 2002.

[857] HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1655, 1658, 1848.

[858] Dozvola za izvoz 1500 kg. vlastitog žita ili pšenice 3.000 krumpira 1000 kupusa, 500 graha i 500 kg zeleni od svojih kmetova iz Gradačca u Sarajevo. – 11.12.1916. – HAS, kut. 4, 1269.

[859] HAS, O-J, kut. 4, dok. 1229, 1233, 1263, 1264, 1268, 1269.

[860] "1910. od svih feudalnih veleposednika u Bosni i Hercegovini, 6,5 odsto sačinjavali su Srbi", koje su kmetovi kao i druge veleposjednike zvali „kmetoderima". – V. Dedijer, *Sarajevo 1914.*, 343.
„Zemlja koja se u prvim godinama okupacije prodavala u Bosanskoj Posavini gotovo u bescjenje postala je vrednija i aga je kao glavni zemljoposjednik morao i mogao osjetiti na vrijeme tu promijenjenu situaciju. Jedan vid te pojave sastojao se u sve češćoj pojavi nemuslimana među zemljoposjednicima s kmetovima. Njihov udio 1910. god. još nije osobito velik (8,85%), ali je značajan kao simptom. Jer, baš u pojavi tih novih zemljopojsjednika s kmetovima ... odražava se prodor novog kapitalističkog poretka... Očigledno je zemlja i u okviru kmetovskih odnosa dobila veću vrijednost i postala objekat zarade, trgovine, te kao takva stvorila isprva doduše skromnu mogućnost za socijalne i ekonomske promjene." – F. Hauptmann, Privreda i društvo BiH, 151.

[861] HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1588, 1591.

[862] J. Lakatoš, A. Despić, *Industrija Bosne i Hercegovine*, Naklada "Jugoslovenskog Lloyda", Zagreb, 1924, 208-209.

[863] „Ugovor učinjen i između Petre T. Petrovića, G. M. Jeftanovića s jedne i Petra Kraljevića &Vase Kraljevića i Riste Đ. Besarovića odnosno offeriranja na pravoslavnu seminariju koja se ima zidati u Reljevu blizu Sarajeva 26/10. marta 1883." – HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1536.

[864] HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 1267, kut. 6, dok. br. 1601.

[865] HAS, O-J, kut. 3, dok. br. 797, 808, 856, 898, kut. 6, dok. br. 1545,1546,1611, 1627, 1636.

[866](500 for.) Ovaj iznos posudio je sarajevskom zlataru Jovanu Mitrićeviću, koji mu je kao osiguranje dao mjenicu, plativu kod Bosanskohercegovačke banke u Sarajevu. - HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1636.

[867] HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1500; HAS, O-J, kut. 7, dok. br. 1975.

[868] HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 1274,1275, 1276, 1278, 1280.

činili mrežu dužničko-povjerilačkih odnosa.[869] Gligorije Jeftanović je na tim osnovama često ulazio u novčane transakcije kao jamac za dugove svojih prijatelja ili rodbine.[870]

U platnom prometu su tada bile razne monete – austrijske forinte, groši, krune, engleske lire, turske srebrne i zlatne medždije, zlatni napoleoni, dok je najcjenjeniji bio dukat. Zarađeni novac se nosio prvobitno u Beč u kompaniji sa Petrom T. Petrovićem, te se tamo mijenjao i na tim se transakcijama zarađivalo,[871] a transakcije su se sprovodile i u zagrebačkoj *Srpskoj banci.*[872] Pored ulaganja,[873] Gligorije je posjedovao i akcije u ovoj banci,[874] te je bio sa njom, kako dokumenti govore sve do 1908. godine u raznim vrstama transakcija, a u saradnji sa svojim šurjakom Ristom Hadži Ristićem koji je živio u Beču,[875] sa bankom je učestvovao u eksplataciji drveta,[876] te sa njom sarađivao i u drugim trgovačkim poslovima.[877] Sa *Srpskim kreditnom zavodom* u D. Tuzli,[878] Gligorije je nastavio saradnju, započetu još od njenog osnivanja.[879] *Privilegovana zemaljska banka* je takođe bila njegov saradnik, naročito filijale u Mostaru i Donjoj Tuzli, vjerovatno zbog njegovih veza sa njihovim prvacima,[880] ali i *Union banka za Bosnu i Hercegovinu*, banka sa vodećim mađarskim kapitalom.[881]

Obim njegovog poslovanja, zarada koju je sticao i veze sa vladinim službenicima nisu ga sprečavali da vrlo često komunicira sa vladinim institucijama putem žalbi na raznovrsne takse ili u svrhu umanjenja poreza,[882] čak i u vrijeme kada je najbolje poslovao.[883] Racionalnost

[869] HAS, O-J, kut. 3, dok. br. 702.
[870] HAS, O-J, kut. 3, dok. br. 702, 815.
[871] HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 2355.
[872] HAS, O-J, kut. 3, dok. br. 909.
[873] Prilikom osnivanja Srpske banke u Zagrebu 1895. godine među osnivačima je bilo i sedam akcionara iz Bosne i Hercegovine – iz Sarajeva, Mostara, Tuzle i Brčkog. Mada nema poimeničnog navoda za pretpostaviti je, po kasnijoj vezi sa ovom bankom, da je i Jeftanović bio jedan od akcionara. – Marko Marković, Bankarstvo Bosne i Hercegovine, *Bosna i Hercegovina kao privredno područje*, Sarajevo, 1938, 374.
[874] Posjedovao je 1896. godine akcije u vrijednosti 10.000 kruna. – HAS, O-J, kut. 11, dok. br. 3100.
[875] HAS, O-J, kut. 11, dok. br. 3102 - 3267.
[876] F. Hauptmann, Privreda i društvo BiH, 202.
[877] Dokument se odnosi na preprodaju 10 vagona kukuruza Srpskoj banci. – HAS, O-J, kut. 3, dok. br. 913, 914.
[878] HAS, O-J, kut. 7, dok. br. 2236.
[879] HAS, O-J, kut. 7, dok. br. 1897.
[880] HAS, O-J, kut. 12, dok. br. 3269; Više u dokumentima - HAS, kut. 12, dok. br. 3270 – 3630.
[881] HAS, kut. 13, dok. br. 3632-4215.
[882] HAS, O-J, kut. 7, dok. br. 1925; HAS, O-J, kut. 7, dok. br. 1929. G. J. je dao izjavu pre 3 mjeseca financ. favnateljstvu da ne može zaraditi ove godine ništa, jer ne nabavlja novu robu, a staru prodaje – nisu uzeli u obzir, nego su mu zaračunali 2000 f. godišnje, pa na tom osnovu porez ured traži od G. J. da on 60 f. ovogod. tečevine platim. Ovo mi se čini odveć mlogo, zato što ja kao što sam pre izjavio odpre dobavljenu robu moju sa 30% štete dajem. Izdržavanje moje pomirujem od prihoda nepokretnih dobara koja po svojoj vrednosti plaćaju sebe. Pa kad se uzem da je sve ... da mu smanje tečevinu. – 20/12. 1880. – HAS, O-J, kut. 5, dok. br. 1362. (podvukao G.J.); Odluka Kotarske oblasti da mu ne mogu umanjiti desetine od drva 1880. - HAS, O-J, kut. 5, dok. br. 1384.
[883] Visokom C. Kr. Ravnateljstvu zemalj.. financijah u Sarajevu - Utok protiv platežnog naloga ... Povjerenstvo akoprem je uvjereno, da baš ništa ne radim, bez sumnje mi je samo zato odmjerilo dohodarinu, što u obće vlada načelo, da svaki čovjek mora dohodarinu plaćati i dohodka imati jer inače ne bi mogao ni živjeti, a bez sumnje je sl. gr. porez ured istu za to povisio što se zovem Jeftanović i što me svijet drži za bogata čovjeka. Po tomu je

kojom se odlikovao, ne samo on, nego svi oni iz njegovog poslovnog okruženja,[884] vjerovatno je jedna od onih karakteristika koje su mu omogućile da bude pravi sarajevski magnat.

Pored vođenja svojih privatnih finansijskih poslova Jeftanović je uspješno učestvovao i u organizovanju i rukovođenju prvih finansijskih zavoda osnovanih u tom vremenu. Kao sastavni dio organizovane nacionalne politike u počecima ekonomskog povezivanja, u kojoj je svoj veliki uticaj imala i sarajevska srpska čaršija, može se smatrati osnivanje vlastitih novčanih institucija - štedionicâ. Pored već osnovane domaće *Bosansko-hercegovačke narodne dioničke banke* 1888. godine, banke u kojoj su zajednički učestvovali svi bogati uglednici dviju pokrajinâ, svih vjera, među kojima i braća Jeftanović,[885] novi samostalni ekonomski iskorak srpske privredne elite bila je *Srpska štedionica*. Čekajući da se za štedionicu izda odobrenje,[886] Gligorije Jeftanović je, kako je pisala *Bosanska vila,* „stvorio pravila i donio gotova pred nas. Izabrato je nekoliko lica, koji potpisaše pravila i molbu.“[887] Napokon, potvrda pravila nakon gotovo dvije godine je omogućila da se 1905. godine „na Bogojavljenje“ sazove prva glavna skupština, koju je otvorio „narodni vođa“ g. Gligorije Jeftanović obrazlažući ovaj nacionalni potez.[888] Na skupštini je izabran upravni i nadzorni

---

povjerenstvo samo radi figure, njeke formalnosti ustanovljeno, a u stvari sl. porezni ured žari i pali po svojoj volji, pa usljed toga bolje bi bilo povjerenstvu nikako mi zazivati niti izpitivati dohodku ovog ili onog, nego svakomu onako od oka propisati platež i propisano naplatiti. - Sarajevo, 10/22. avgusta 1881. - (G. J. podvukao) – HAS, O-J, kut. 5, dok. br. 1385.

[884] „Jedan sarajevski gazda milionar, uz to ugledan „narodni prvak“, trebao je da pođe sa nekom deputacijom u Beč, ali se predomišljao jer bi sa rasipničkom gospodom morao zalaziti u restorane, a od nekih je dočuo da je „u bečkim mehanama mlogo skupo“: stvar je najzad rešio tako što mu je žena „nakuvala“ pun zembilj pite za osam dana i kad je došao u Beč, zaključavo bi se u svoju sobu i ručavo svakog dana samo od svoje pite koja se već kao drvo osušila tako da ju je morao nekom sekiricom razbijati. Iz Beča se, naravno, vratio bolestan, ali su njegovi saputnici otkrili pravi uzrok i pakosno razglasili slučaj na sva usta. Istog gazdu, inače čoveka vanredno lepog rasnog izleda i dostojanstvenog držanja posmatrao sam jednom u sarajevskoj čaršiji kako se - u gospodskom jovijalnom stilu! Pogađa za jedan marjaš pred nekim ćepenekom, odlazi i ponovo se vraća, dok najzad nije popusti – bakalin.“ – V. Dvorniković, *Karakterologija Jugoslovena*, 736-736.

[885] HAS, O-J, kut. 5, dok. br. 1396.

[886] Trgovačkim zakonom iz 1883. godine regulisano je osnivanje privrednih institucija u Bosni i Hercegovini. Široko postavljeni uslovi u zakonu učinili su to da je odlučujuću riječ imala Zemaljska vlada dodjelom koncesije, ili odbijanjem zahtjeva iz razloga koji su joj se činili opravdanim, a često provedenim putem formulacije da „protivrječe javnim obzirima.“ – T. Kraljačić, *Kalajev režim*, 170.

[887] „Određeno je da jedna akcija staje 30 kruna, ali se može plaćati nedeljno po 1 kruna, tako da i siromašniji mogu da dođu do akcija.“ - Srpska štedionica u Sarajevu, *Bosanska vila,* br. 21/ 22, 1903, 387.

[888] „Slavna Skupštino! Gospodo i braćo! Iako naše crkvenoprosvjetno pitanje još nije svršeno i čak smo u tome došli do jedne tačke, iza koje možemo poći i na druga polja javnoga rada. Pokret i rad oko uređenja naše crkvenoškolske samouprave, stvorio je u našem narodu tako zajednicu, takovu organizaciju narodne snage i volje, da se možemo okušati i na drugim poljima, a taj rad nam je pokazao i to, da se zajedničkom snagom i istrajnošću može i mora doći do uspjeha. Taj rad je ovo naše vrijeme do sada ispunio bio, sada možemo i dalje poći. Kao u prirodi, tako i u životu jednog naroda sve mora ići jedno za drugim postepeno i ništa se ne može raditi na skokove, već „Sve u svoje vrijeme“. Pošto smo stvorili dioničko društvo za štampariju, sretno pokrenuli narodni list „Srpsku riječ“, eto je došlo vrijeme da počnemo rad i na privrednom polju. Već duže vremena spremali smo ovaj rad, i eto smo se danas iskupili da konštituišemo prvu Srpsku zadružnu štedionicu u Bosni i Hercegovini, na osnovi, koja se i kod drugi naroda oprobala ...“ , 6/19. januar 1905. - HAS, O-J, kut. 10, dok. br. 2988.

odbor štedionice,[889] a godinu dana kasnije, na prvoj redovnoj Glavnoj skupštini štedionice 26. februara 1906. godine, Gligorije Jeftanović je kao predsjednik Upravnog odbora održao optimistični govor,[890] a sljedeće već upozorava da treba da se radi „na suzbijanju kajišarluka i zelenaštva“.[891] Potreba za promjenom politike štedionice vidjela se i u izmjeni članstva upravnog odbora,[892] što nije bilo dovoljno, pa je 1909. godine došlo do revizije pravila prema kojima se *Srpska štedionica* u Sarajevu pretvara u akcionarsko društvo, ponukana dobrim i uspješnim poslovanjem.[893] *Srpska štedionica* u Sarajevu, zadruga sa ograničenim jamstvom je sa izmjenjenim ekonomskim prilikama par godina kasnije prerasla u *Srpsku narodnu banku d.d.* „na akcije, jer je ovo bolje“[894]

Kao kruna finansijskog poslovanja ipak se može smatrati osnivanje zajedničkog srpskog novčanog zavoda za čitavu Bosnu i Hercegovinu - *Srpske centralne banke za Bosnu i Hercegovinu* u Sarajevu – oko čega su se 28. marta/10. aprila 1910. godine sastala 31 virilna člana Sabora,[895] pod predsjedanjem Jeftanovića.[896] U pozadini krio se strah da će mađarski kapital, koji je naglo nakon aneksije preplavio Bosnu i Hercegovinu biti i glavni arbitar prilikom otkupa kmetova. Koncentracija nacionalnog srpskog kapitala bila je sastavni dio nacionalnog pokreta, međutim, „onako kako je nacionalna buržoazija izneverila nade da će politički doprineti socijalnom oslobođenju srpskog naroda, ona je isto tako zatajila i u finansijom pogledu.“[897] Zavodi su omogućili doduše svojim akcionarima da se bogate. Tokom rasprave u Saboru oko načina rješenja agrarnog pitanja dio poslanika, „njen trgovački dio,

[889] Upravni odbor su sačinjavali predsjednik Gligorije M. Jeftanovć, podpredsjednik Dimitrije Dm. Kočović, te članovi Petar Vekić, Đuro Trnčić, Simo Prnjatović, i Drago Pamučina i njihovi zamjenici: Risto Maksimović, Jovo Pešut i Jovan Jeftić. U nadzorni odbor su ušli Stevo Mlinarević, Risto Šušić, Vaso Savić, Mirko Munjiza i dr. Đorđe Vasiljević. - *Bosanska vila*, br. 2, 1905, 29.
U otštampanom pozivu na ovu skupštinu kao blagajnik se pominje još Đorđe Č. Lazarević, te kao predsjednik Nadzornog odbora Vaso N. Savić. – HAS, O-J, kut. 10, dok. br. 2982.

[890] „ ... po pravilu Srpske štedionice propisani deseti dio članova prisutan, koji zastupaju osmi dio od ukupno upisanih udjela,“ Perovođa skupštine bio je Jovo Ukropina, a ovjerioci zapisnika Jovo Pešut i Niko Vasiljević. – HAS, O-J, kut. 10, dok. br. 2981.

[891] Tada je izabran i novi NO: Vaso N. Savić, Jovo Pešut, Danilo Dimović, Aleksa Stjepanović i Risto Šušić. – *Srpska riječ*, br. 95, 1/14. maj 1907, 3.

[892] Na skupštini od 20. aprila/4. maja 1908. Upravni odbor sačinjavali su: Jeftanović, Kočović, Trnčić, Vekić, te novi članovi Niko Vasiljević i Boško Kreštalica. – HAS, O-J, kut. 10, dok. br. 2984, 3051.

[893] „S početka je uspjeh bio veoma slab, dočim ove godine se moglo platiti članovima 8% dobitka, a uz to je lijepa svota stavljena u rezervni fond. Ovogodišnji rezultat mogao bi se upravo sjajnim nazvati. Veliki promet u prošloj godini, te napredni razvoj zahtijevao je, da se štedionica pretvori u dioničarsko društvo.“ - *Srpska riječ*, br. 70, april 1909, 1;

[894] *Srpska riječ*, br. 190, 1/14. septembra 1910.

[895] Jeftanović Gligorije, Risto H. Damjanović, Dušan Vasiljević, Pero Stokanović, Mita Josifović, Risto Jovičić, Kovačević Vladimir, Dokić I. Špiro, Drljača Pero, Besarović M. Aleksandar, Ivanišević Đ. Ilija, Radović T. Đorđe, Bajić Aleksa, Bobarević Đ., Obradović Branislav, Šantić Pero, Šola V., Jovanović Đorđo, Jovanović P. Kosta, Kovačević Đorđe, Ristić Vaso, Jeremić Mih., Dobraš Velimir, Radetić P. Jovo, Đurendić Risto, Sremčević L. Dušan, Samardžić M. Mirko, Pamučina, Dr. Andrić Vladimir, Babić Aćim, Ceković P. Risto.

[896] HAS, O-J, kut. 10, dok. br. 2986; *Srpska riječ*, br. 68, 29. mart/11. april 1910.

[897] M. Ekmečić, Društvo, privreda i socijalni nemiri, 567.

koji je nastojao da održi veze sa *Muslimanskom narodnom organizacijom*, sa Gligorijem Jeftanovićem i Vojislavom Šolom na čelu, pristupio je vladinoj većini u Saboru, pa je tako, i pored vrlo snažne opozicije koju je vodio Petar Kočić, izglasan zakon o fakultativnom otkupu kmetova, koji je dobio carevu sankciju u junu 1911. godine.“ U svom govoru na sjednici Sabora 4. aprila ovakvu odluku Jeftanović je obrazložio nužnim zajedničkim radom „Srba pravoslavnih i muslimana“.[898] Obzirom na broj otkupljenih kmetskih selišta, za pretpostaviti je da su Jeftanovićevi i Šolini glasovi u Saboru dobro došli akcionarima.[899] To će potvrditi panegirik savremenika da *Srpska centralna banka* nije bila „obična bankarska kreacija, nego kao matični zavod i to ne samo b.h. srpskog novčarstva akcionarskog i građanskog zadružnog tipa, nego i srpskog zemljoradničkog zadrugarstva. Radi povoljnog kreditiranja srpskog seljaka, *Srpska centralna banka* – odmah po svom osnivanju – stavila je na raspolaganje *Savezu srpskih zemljoradničkih zadruga* u Sarajevu, koji je inicijativom *Prosvete*, osnovan godinu dana ranije, K 600.000, a zatim još K 200.000, te na najbolji način pomogla zemljoradniku.“[900]

Sa pojavom provladine grupe 1913. godine predvođene advokatom Danilom Dimovićem i pod njegovim vođstvom osnivanja *Srpske privredne banke* marta 1914. god. pokušalo se prevazići odbijanje grupe oko Gligorija Jeftanovića i *Srpske riječi* da učestvuje u vladinoj

[898] „Visoki Sabore! Ja sam, gospodo, uvijek zastupao mišljenje, da je i po kmeta i po agu u sadašnjim prilikama bolje i korisnije fakultativno riješenje njihova megjusobnog odnošaja. (Uzvici: Tako je! Bravo!) ... Meni čini puno zadovoljstva, što sa ovog visokog mjesta mogu da naglasim, da su najodličniji sinovi muslimanskog dijela našeg naroda bili samnom istog mišljenja. – Zajednički rad Srba pravoslavnih i muslimana osveštan je dugom zajedničkom borbom, velikim stradanjima, ali i velikim uspjesima. Ovim zajedničkim radom mi smo bili i postali jedno. U našoj zajedničkoj izjavi od 29.-og septembra 1908., koju je na prvom mjestu potpisao veliki patriota i nezaboravljeni vogja muslimanaskog naroda rahmetli Alibeg Firdus (poklici: Slava mu!) a koju su osim mene potpisali mnogi članovi ove visoke kuće, u toj izjavi stoji napisano zlatnim riječima ovako: „Kao najbolja garantija uspjeha ove naše nove borbe jest jedinstveni rad Srba pravoslavnih i muslimana, koji ničiji napadaji neće moći razbiti. Sad u ovim odlučnim časovima padaju za uvijek sve pregrade iz prošlosti.“ Ovo su riječi koje stoje u toj izjavi! Pozivam vas, gospodo muslimani i moji drugovi, Srbi pravoslavni da se sjetite našega rada, ove borbe i postignutog našeg jedinstva, koje će, ako Bog da, donijeti sreću i napredak cijeloj našoj otadžbini, ako ga nastavimo. Zapamtite, da od našeg držanja ovdje zavisi držanje cijelog našeg naroda. Ljubav prema zajedničkoj našoj otadžbini neka nam bude misao vodilja, koja će pregaziti ove sitne časovite razmirice i odvesti nas boljoj budućnosti. (“Živio“. Pljesak). - Stenografski izvještaj LXXXCI sjednice Sabora Bosne i Hercegovine, držane dne 4. aprila 1911. u Sarajevu. Generalna debata o zakonskoj osnovi o davanju zajmova za dobrovoljno otkupljivanje kmetskih selišta. – HAS, O-J, kut. 5, dok. br. 1407.

[899] U 1912. godini npr. bilo je otkupljeno 5.821 porodica, a postotak pravoslavnih kmetova je iznosio 76,10%, a sljedeće 1913. god. 5.126 porodica, od kojih 71,93% pravoslavnih, te u 1914. godini 2.413 porodice od kojih 79,94% pravoslavnih“

Dosadašnja istraživanja govore da je npr. 1912. godine „od ukupnih izdataka za otkup kmetovskih porodica participiralo: 922 *muslimanska feudalca* (82,61%), 144 *srpska „kmetodera*“ (12,89%), *katoličkih* zemljoposjednika 36 (3,22%), *jevrejskih* zemljoposjednika 11 (0,48%), i pravnih lica 3 (0,26%), onda se može dobiti približna slika primljenog novca po konfesijama: *muslimani* 21,914.941 K, *pravoslavni* 3,419.584 K, *katolici* 854.378 K, jevreji 127.335 K i pravna lica 68.973 K.“ - Hamdija Kapidžić, Agrarno pitanje u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske uprave (1878-1918), *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine* (GDIBiH), god. XIX, 1970-1971, 91- 94.

[900] M. Marković, Bankarstvo Bosne i Hercegovine, *Bosna i Hercegovina kao privredno područje*, 376.

koaliciji. Kako se ovim pritiskom nisu dali slomiti, mada su time izgubili mogućnost da učestvuju u „većim zemaljskim poslovima iz okvira vladinog investicionog programa“, pokrenuli su pitanje fuzije srpskih novačnih zavoda u Bosni i Hercegovini.[901] To se ipak tada nije desilo, ali je period koji je slijedio netom nakon I svjetkog rata donio očekivanu koncentraciju srpskog kapitala u Bosni i Hercegovini i spajanje srpskih novčanih zavoda.[902]

Gotovo istovremeno, radilo se i na još jednoj akciji, mnogo brže realizovanoj, u kojoj je došlo do osnivanja *Srpske dioničke štamparije* u Sarajevu,[903] sa programskim naglaskom da Srbi Bosne i Hercegovine slijede druge kulturne narode u cilju narodnog napretka.[904] Za tajnika je bio izabran dra Emil Gavrila, stalni saradnik Gligorijev još iz pokreta za crkveno-školsku autonomiju,[905] a ovlašten je poseban odbor, da što prije kupi štampariju i pokrene dnevni politički list *Srpsku riječ*. [906] Skupštine štamparije redovno su se godišnje sastajale završno sa 1912. godinom, uvijek pod budnom paskom vladinog povjerenika.[907]

[901] Dževad Juzbašić, Pokušaji stvaranja političkog saveza, 46.

[902] „Ministarstvo trgovine i industrije svojim aktom od 4. novembra 1919./VI br. 770 odobrilo je sjedinjenje (fuziju) Srpske Banke u Mostaru i Srpske Narodne Banke u Sarajevu sa Srpskom Centralnom Bankom za Bosnu i Hercegovinu d.d. u Sarajevu usljed čega nestaje prvih dvaju zavoda zajedno sa filijalama. Srpska Banka u Mostaru i filijala Srpske Narodne Banke u Bos. Brodu, Višegradu i Zvorniku nastavljaju dalje svoje poslove kao filijale Srpske Centralne Banke, a sve poslove Srpske Narodne Banke u Sarajevu preuzima Srpska Centralna Banka za BiH d.d. u Sarajevu. Izvolite se stoga u svim poslovima koji se tiču pređašnje Srpske narodne banke u Sarajevu i njezinih filijala te Srpske Banke u Mostaru obraćati na Srpsku Centralnu Banku u Sarajevu, odnosno na njezine filijale.“ – (ovo je papirić koji je išao uz račun u kome stoji: Srpska centralna Banka za BiH dd. Sarajevu, 13. dec 1919. – Komentar G. M. Jeftanovića: “za položnih nam 1.110 K na Vaš račun po g. Radoslavu Vitkoviću molimo da saglasno knjiženje.“ - HAS, O-J, dok. br. 3067.

[903] U upravi štamparije su bili Gligorije M. Jeftanović, Vojislav V. Šola iz Mostara, Kosta R. Kujundžić iz Livna i Lazo Jovanović iz D. Tuzle. Štamparija je imala osnovnu glavnicu u iznosu od 100.000 kruna, razdijeljenu na 2000 dionica po 50 kruna. - *Bosanska vila*, br. 23/24, 15. 12. 1903, 412.
Ostalo je zabilježeno i sljedeće: „Pri osnivanju Srpske dioničke štamparije mlađi su predlagali da akcije budu u vrijednosti 10 K, ali su stariji povisili na 50, jer “Bojali su se terora odozdo.“, tako da je „jedan čovjek kupio akcija u vrijednosti 12.000 K“. – Vasilj Grđić, *Riječ dvije o našem sporu*, 31.

[904] HAS, O-J, kut. 10, dok. br. 2987.

[905] Mnogo kasnije, nakon I svjetskog rata u pismu od 12. februara 1919. godine Gavrila je, između ostaloga nježno pisao Gligoriju: „Često, vrlo često, i u mojim najtežim i najcrnjim danima i noćima bile su moje misli tamo kod Vas, vrlo mnogo puta sam sanjao Bosnu, njene lepote, pa Sarajevo i Vaš dom, a naročito Vas, g. Dušana i Gđu Krunu, - pa i sve ostale, i uvek je sve lepo bilo, i eto lepo smo i dočekali. – nije čudo da ste mi i u snu dolazili, kada sam tamo svoje najbolje godine proveo.“ – HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 943.

[906] U Upravni odbor skupština je izabrala 20 ljudi, od kojih su petorica (po pravilima) bili iz Sarajeva. U odboru su: Gligorije Jeftanović, Risto H. Damjanović, Nikola T. Kašiković, Maksim Prnjatović i Aleksandar M. Besarović iz Sarajeva, Kosta Kujundžić iz Lijevna, Risto Ivanišević iz Mostara, Pero Drljača iz Bos. Novog, Niko Dimić iz Bugojna, pop Kosta Božić iz Travnika, Stevo Pamučina iz Banja Luke, pop Marko Popović iz Konjica, Jevto Kostić iz Brčkog, Lazo R. Jovanović i Živko Crnogorčević iz D. Tuzle, pop Vladimir Pejović iz Maglaja, Vaso Vidović iz Bos. Gradiške, pop Mihajlo Vasić iz Doboja, Milan Hadži Vuković iz Foče, Lazar Milinović iz Prijedora. U Nadzorni odbor izabrani su jednoglasno g. Vojislav Šola iz Mostara, Dimitrije Kočović iz Sarajeva i Ljubo Hadži Ristić iz Sarajeva. Poslije svršetka skupštine odbori su se konstituisali, te je izabran za predsjednika upravnog odbora g. Gligorije Jeftanović, a za predsjednika nadzornog odbora Vojislav Šola. - *Bosanska vila*, br. 13/14, 1904, 266.

[907] HAS, O-J, kut. 10, dok. br. 2983, 2985.

Za *Srpsku riječ* bili su vezani prvi otvoreni sukobi u srpskom vođstvu. Patronatski odnos, koji je često i prelazio granice strpljenja mladog uredništva lista, ali i vlasnikâ lista vodio je čestim izmjenama glavnog urednika i članova redakcije. Mladi i agilni naraštaj nije mogao da prihvati oportuno držanje starog vođstva sa kojim je do tada strpljivo išao u organizaciju *Prosvjete, Štedionice,* pa i *Srpske riječi*, ne narušavajući prividno slaganje i idući „istim pravcem", tj. protiv vlade.[908] Međutim, *Srpska riječ* se pretvorila,[909] po njihovim svjedočenjima, u "organ nekolicine ljudi" koje je počeo karakterisati „strah od vlasti, sujeta da nisu dobro nešto uradili, malaksalost", te su se počeli sa njima u „principima razilaziti". U tim kritikama navodi se da se G. Jeftanović „bar prividno držao opoziciono".[910] Činjenica je ipak da je članstvo uredništva bilo predmetom dogovaranja Upravnog odbora *Srpske dioničarske štamparije*, locirane u Ćemaluši 22, pa se odbor čak i u dogovoru sa „39-oricom" odlučivao na izmjene u redakciji.[911] Mada zajedno u ovom tijelu, formiranom slijedom političkih događaja, među njima je već duboko bilo izraženo unutrašnje neslaganje oko vođenja politike, što se u prvom redu ogledalo u javnosti u čestim smjenama redakcije lista, prouzrokovano dodatno i pritiskom vlasti kako na srpske vođe, tako i na urednike lista, naročito u vremenu oko aneksije,[912] koji se nije vremenom smanjivao, čak naprotiv stalno se povećavao.[913]

---

[908] Nekoliko godina ranije V. Grđić i njegovi prijatelji podržavali su „stare vođe". Uključivanje srpskih studenata u Beču u opozicini pokret u vrijeme predavanja III memoranduma caru, aprila 1901. godine vlastitom rezolucijom o situaciji u Bosni i Hercegovini prouzrokovanom lošom politikom Kalaja i uopšte o katastrofalnoj socijalnoj poziciji stanovništva, ponašanju vladinih službenika, a potpisanom od 20 studenata među kojima su bili i V. Grđić, Petar Kočić, Lazar Dimitrijević, Nikola Stojanović, Milan Srškić – razultiralo je za ove mlade ljude i „obećanjem" da neće moći naći zaposlenje u državnoj službi. – B. Madžar, *Pokret Srba,* 342.

[909] Upravni odbor *Srpske riječi* 1905. godine činili su: Gligorije Jeftanović, Risto Hadži Damjanović, Aleksandar Besarović, Maksim Prnjatović.

[910] „dok su Risto Hadžidamjanović, A. Besarović i M. Prnjatović - oportuni, jer su izabrani za gradske oce ove godine", Nikola Kašiković „će promjeniti stotinu uvjerenja ako je potreba." Navodi govore: „Dokle to ide - da je G. Jeftanović kandidovao za člana crkvene opštine vladinog savjetnika g. Trivanovića, koji je išao prilikom zatvaranja crkveno-školske opštine u Mostaru da im pregleda račune", a koga je opština odbila bez obzira na preporuku Jeftanovića. - V. Grđić, *Riječ dvije o našem sporu,* 31.

[911] Glavnu riječ u kreiranju ovih promjena vodili su članovi Centralnog odbora izabranog i na skupštini 14 - 17. februara 1910. godine, na kojoj su i druge važne političke teme bile na tapetu: Gligorije Jeftanović i Pero Stokanović sa svojim stalnim saradnicima Ristom Hadži Damjanovićem, A. Besarovićem, Jovom Pešutom, Vasiljem Grđićem, dr Milanom Srškićem, dr Jeftom Dedijerom, dr V. Kruljem, dr Savom Ljubibratićem, Veljkom Petrovićem, dr Milanom Jojkićem i Milanom R. Šušlićem. Tom prilikom je došlo i do izmjene nekih članova Upravnog odbora Štedionice. - *Srpska riječ,* br. 71, 1910.

[912] Urednici *Srpske riječi* zaista su bili pod stalnom vladinom paskom. „Pera Taletov od kraja 1906. Prije njega Stijepo Kobasica iz Dubrovnika, koga je vlast proterala, a posle njega, od jula 1908. Aleksandar Omčikus iz Hrvatske i malo kasnije Veljko Petrović iz Sombora. Čak je sama bosanska vlada za glavnog saradnika svog službenog lista uzela Jovana Ivaniševića Crnogorca, a u Sarajevu je uređivanje njoj odane Srpske štampe sama poverila Milanu Pavloviću iz Srbije! Janković i Taletov dobijali su plaću od svojih redakcija u Bosni, dok su tu radili; a kad je Taletov bio prognan iz Bosne 20. maja 1908. Srpska vlada ga je vratila na staru dužnost. U ostalom, i Janković i Taletov bili su uredno prijavljeni vlasti i u njenoj je moći bilo da nadzirava njihov rad i kretanje i da ih uopšte onemogući. – Vladimir Ćorović, *Odnosi između Srbije i Austro-Ugarske u XX veku*, Beograd, 1936, 185; Aleksandar Omčikus je npr. bio protjeran jer je „uvrstio u *Srpsku riječ* jedan intervju Dra M. Spalajkovića o aneksiji Bosne i Hercegovine. Za austrougarske vlasti dosta je bilo da je intervju od Spalajkovića. Taj članak izišao je u Pester Loydu, poluzvaničnom listu mađ. Vlade, a Š.O. ga je samo preneo i

Jedna od posljedica poremećenih odnosa u vrhu srpske političke elite Bosne i Hercegovine je ta, da je kruna političkog organizovanja *Srpska narodna organizacija* zaživjela bez sarajevske srpske čaršije i vođa autonomnog pokreta, odnosno da je bila prisutna učešćem samo dva mlada njena pripadnika – dr Milanom Srškićem i dr Milanom Jojkićem, kao tankom, ali dovoljno čvrstom sponom u novoj političkoj formaciji. Gligorija Jeftanovića nije bilo u tim redovima, ali je sve znao i posredno učestvovao preko mladog Milana Srškića, budućeg svog zeta.[914] Povod za neučestvovanje Jeftanovića u ovako krupnom političkom koraku, pored različitog metoda rada i interesa sa mladom ambicioznom generacijom, bio je u činu njegovog ulaska u upravni odbor vladine *Privilegovane zemaljske banke*.[915]

Ipak i pored ovog zahlađenja događaji kazuju da se bez Jeftanovića nije moglo. Prva naredna politička neprilika pokazala je da je on i dalje figurirao kao vođa srpskog naroda. Mada izvori govore da Jeftanović nije bio iznenađen aneksijom 1908. godine,[916] ipak ga je najava

---

uvrstio. Taj intervju Spalajkovićev bio je otmen po stilu, miran po izlaganju. Jedino i najviše im je smetalo što je Spalajković po želji rođenoj u nacionalnom svom osećanju, po dobrom poznavanju diplomatskih odnošaja tvrdio, da aneksija nije završen čin i da njom nije zapečaćena sudbina. Š.M. je radi tog članka osuđen u Sarajevu na godinu dana teške tamnice i odmah strpan u istražni zatvor. Po kaznenom postupku bosanskom izveo sam žalbu ništovnu protiv ove osude na vrhovni sud. Među tim digla se bura u austrijskoj i mađarskoj štampi. Čak i Peste Loyd je u dva članka dokazivao neosnovanost ove osude. Osim toga bilo je i govora u parlamentima o toj osudi. Vrhovni sud je osudu ukinuo i Omčikusa rešio.“ – Danilo Dimović, *Iz mojih uspomena, Bosanska štampa za vreme aneksijske krize* - NUBiH, Odjeljenje rijetkih knjiga i rukopisa, Građa, dok. br. 870.

[913] *Srpska riječ* je početkom 1909. godine ilustrovala bilans koji je za njih stvorio kazneni i zakon o štampi. „Protiv naših urednika bilo je svega tri stotine šesnaest rasprava preslušavanja i odredaba suda protiva nas. Kroz cijelu godinu nije bilo dana u tamnici okružnog suda, a da nije najmanje jedan od naših odgovornih urednika tamo čamio i to ne samo radi kazne nego i u istražnom zatvoru. Događalo se da su po trojica u tamnici bila u isti mah. Novčane kazne sa troškovima iznašahu do blizu dvadeset hiljada kruna. No nisu bili samo odgovorni urednici proganjani. Osuđivani su i naši saradnici, a protjerivani su policajno faktori i administratori, a pod izvidima nalaze se još i danas svi sarajevski članovi našeg upravnog odbora, koji su do sada mnog puta morali pred sud bilo kao svjedoci, bilo kao osumjničeni. I advokat naš osuđen je na hiljadu kruna globe. U posljenje vrijeme prestali smo pisati članke. Ograničili smo se samo na konstatovanje fakata i reprodukciju izjava pojedinih državnika.“ - *Srpska riječ*, br. 16, 1909, 1.

[914] Milan Srškić se kasnije oženio Krunicom, starijom kćerkom Gligorija Jeftanovića.

[915] „Dalje, poznata je činjenica, da je Srpska narodna organizacija bila 1907. god ogorčen protivnik Gligorija Jeftanovića, Spalajkovićeva tasta, a zbog toga što je kao narodni vođa primilo od vlade članstvo u upravnom oboru Privilegovane zemaljske banke. Tada je mostarski *Narod* doneo jedan veliki dodatak uz svoj broj 18, prebacujući vrlo oštro vođi oskudicu političke čvrstine. Jeftanović s toga nije bio uopšte izabran za pretstavnika u Narodnoj organizaciji, i ne samo da nije učestvovao na njenoj skupštini u Sarajevu, nego joj je bio i protivnik. Sam Spalajković nije imao veza sa mlađom bosanskoheregovačkom inteligencijom, koja je stvarala tu organizaciju; zbog oštrine sukoba između nje i njegova tasta on je čak nije ni tražio.“ - Vladimir Ćorović, *Odnosi između Srbije i Austro-Ugarske u XX veku*, Beograd, 1936, 180.

[916] Milorad Pavlović u jednom izvještaju kazuje kako je predsjednik vlade Pero Velimirović dobio pismo prote Stjepe Trifkovića iz Sarajeva, preko Predraga Kašikovića, sina urednika Bosanske vile Nikole Kašikovića, u kome se nagovještava da se bečka vlada sprema da izvede aneksiju Bosne i Hercegovine, te da u Beogradu „niko ovu vest nije hteo uzeti u ozbiljno razmatranje“ sve dok to nije javio iz Beča poslanik dr Mil. Milovanović. Pašić je pozvao Krpu „i pitao da li može do Sarajeva da sazna vijesti, a on odmah, za pola sata bio u vozu za Dubrovnik“. Krpa dalje navodi da je izašao u Hadžićima da ga ne uhvati policija, pa kako se „Stari Gliša Jeftanović zaprepastio kad me je ugledao. – Otkud ti Čovječe? Kažem mu zašta me šalje Pašić. Dođe njegova kćer Kruna i otac joj naredi da mi što brže spremi šta za doručak. „Ćimbur“ ili kajgana i čaša vina – i dok sam ja završavao doručak bili su o mome dolasku obavešteni Vasilj Grđić, prota Stepo i Nik. Kašiković. Svakom ponaosob u poverenju sam ispričao svrhu svoga dolaska. Vasilj Grđić je vrlo radosno nogama cupkao. – Šta ćeš

promjene državnopravnog položaja Bosne i Hercegovine ponukala da zajedno sa muslimanskom delegacijom reaguje i zahtjeva nepromjenjeno stanje i to u dva maha. Stanje nakon proglašenja aneksije takođe je iznudilo Gligorijevu reakciju u vidu tužbe vlastima zbog uznemiravanja posjeda i odbijanja prisustvovanju svečanom banketu,[917] ali i neuobičajenom izjavom za tadašnje javne norme.[918]

Kada je Zemaljska vlada uputila poziv pojedincima januara 1909. godine da se odazovu anketi o budućem ustavu Bosne i Hercegovine ljudi su se opet obratili starom vođi. „Ovaj poziv je došao tako iznenada i našao je ljude tako nespremne, da su se nekolicina pozvanih, koji pripadaju SNO obratili na g. Jeftanovića i zamolili ga da pozove iz čitave zemlje, što širi krug najuglednijih ljudi da se s njima posavjetuju, šta će i kako će raditi i postupati u pogledu te ankete. G. Jeftanović se tomu pozivu morao odazvati, te je pozvao nekih 40 uglednih ljudi koje iz Sarajeva koje iz zemlje, u koliko ih je mogao na brzu ruku telegrafski pozvati, i osim malo njih, koji su radi bolesti ili inače bili zapriječeni, svi su se pozivu odmah odazvali i što su brže mogli stigli u Sarajevu.“ Tom prilikom, 7. februara 1909. godine, kada se zauzimao

---

boljih i lepših dokaza no što su ovi što ću ti ih za jedan sat doneti. - A šta je to? – Videćeš ... to su blanketi sudske uprave, poreske priznanice finansiske uprave, poreski blanketi, policiski. Sve se to sad radi i slaže u štampariji. Dosad su svi ti štampani sa zaglavljem Bosnisch Herzegovinische Landesregierung, i sada se štampaju sa naslovom Kronenland. Nekolilo lista što ih beše doneo iz štamparije državne Vasilj Grđić, imali su sasvim drugi naziv. Okupirane zemlje trebale su da postanu Kronenland. I da sve ustanove imaju blankete državne uprave u Bosni i Hercegovini, kao što ih imaju sve ostale ustanove u monarhiji“. Krpa je to pokupio i mada su uzalud „i Kašiković i prota Stepo navaljivali da bar jedan dan ostanem u Sarajevu.“ Istoga dana kad sam stigao, ja sam seo u voz i već sutradan pre podne Pašiću predao baš ono što je on želeo i iz čega je video da Austrijska vlada sprema aneksiju.“ – Popratni dokument pored dokumenta pod nazivom „Jedan neobjavljeni proglas narodu Bosne i Hercegovine“, NUBiH, Odjeljenje rijetkih knjiga i rukopisa, Građa, dok. br. 562.

[917] „Za vreme aneksione krize, jasno se videlo iz celog njegovog držanja, da je protivnik aneksije. On je bio predsednik upravnog odbora koji je odredjivao pisanje „Srpske riječi“, a to pisanje je baš u to vreme bilo takovo, da je skoro svaki broj bio zapljenjen, a odgovorni urednik osudjivan na tešku tamnicu. Za vreme aneksone krize kada je neposredno pretila opasnost rata i kada je mnoštvo vojske bilo skupljeno u Sarajevu, jedno odelenje ženijskih trupa, što je vozilo gradju i zemlju na utvrde oko Sarajeva istovarilo je jedna kola zemlje kod imanja Jeftanovićevog u Koševu. Jedan deo te zemlje, doticao se tarabe Jeftanovićeve. Da je ko drugi to učinio, a ne austrijska vojska, Jeftanović se ne bi ni makao. Za to što je to učinila austrijska vojska, koja se spremala na rat protiv Srbije i Crne Gore, on je bio revoltiran. Došao je k meni, kao svom advokatu. Pitao je, što da se čini. Ja sam ga upozorio na opasna i teška vremena. On je kazao, da se njega, a valjda ni suda ne tiču vremena, nego pravda. Pokušao sam, da ga nagovorim na predstavku ili protest (to mu je bio prijatan naziv), ali je kazao: „Oni će to smatrati za ništa, nego na sud“. Kazao sam mu, da se da konstruirati smetanje poseda, ali da je stvar rizična u ono doba. Rekao mi je, ako se Vi bojite ja ću sam na sud. Oni na prevaru uzeše Bosnu, a ja im ne dam ni svoje tarabe.“ Predao sam tužbu protiv vojske i zastupao Jeftanovića u toj parnici. - Kada se čulo za tu tužbu nastao je pravi orkan besa i gnjeva protiv Gliše Jeftanovića. U isto vreme bio je on pozvan sa Voj. Šolom na jedan službeni banket, ali su obojica odbili s motivacijom da ne će zajedno da sede sa Hörmanom i Stadlerom. I opet bura ogorčenja u službenim krugovima, a Srbi, muslimani i ono malo opozicionih Hrvata, s ponosom su upirali u ovaj prkosni, ponosni i odlučni gest.“ – Ostavština Danila Dimovića, dokument: Krivična stvar protiv Gligorija M. Jeftanovića i Dra Dušana Jeftanovića – radi zločina &142. i 294. KZ., NUBiH, Odjeljenje rijetkih knjiga i rukopisa, Zbirka rukopisa, Neinventisana građa, dok. br. 384, XXI.

[918] „Nisam doskoro znao za jednu karakterističnu izjavu Gl. Jeftanovića iz doba pred aneksiju (u martu 1908). Odbijajući da primi poziv na jedan zvanični ručak pisao je „da mu je ispod časti da sedi za istim stolom s austriskim generalima i bosanskim činovnicma“. Takvi njegovi gestovi očuvali su mu popularnost.“ – Nikola Stojanović, *Mladost jednog pokolenja*, 60.

stav o pitanju saradnje sa vladom oko ustavne ankete, prisutni su opunomoćili g. Jeftanovića, da „može kad god on i ostali drugovi za dobro nađu ponovo pozvati sjednicu u Sarajevu.“[919] Očekujući objavljivanje ustava Gligorije Jeftanović je sa svojim političkim saradnicima formirao „odbor 39-orice“, kao glavni predstavnički forum srpskog naroda, koji će pokušati da ostvari jedinstveno držanje srpskih političkih struja u Bosni i Hercegovini,[920] jer je saborski rad bio svakako pun trzavica, prouzrokovanih politikom austrougarske vlasti koja je koristila neslaganja među bosanskohercegovačkim političkim vođama.[921] Vrlo brzo je i unutar SNO došlo do izražajne podjele na frakcije – na grupu oko lista *Srpska riječ*, sa „starim vođama“ i mladim Srškićem, oko mostarskog *Naroda* (Kosta Kujundžić, Nikola Stojanović, Vasilj Grđić) i grupu oko banjalučke *Otadžbine* (Petar Kočić i dr Živko Nježić).

Čin proglašenja Ustava 7/20. februara 1910. godine i potreba budućeg zajedničkog rada u saboru navela ih je na saradnju, pa su se sukobi morali nanovo, ali nikada do kraja, utišati. Tako će Centralni agitacioni odbor 39.-orice,[922] prema izvještaju njegovog podpredsjednika Pere Stokanovića, prihvatiti formulu dr Nikole Stojanovića, a na zahtjev Gligorija Jeftanovića, te donijeti zaključak u kom se navodi sljedeće: „Pošto pitanje lojalnosti ne može biti predmet diskusije, jer je dužnost svakog građanina da bude odan prestolu ... ograđujemo se od neopravdanijeh objeda nelojalnosti ... koje s raznih strana bez razloga podmeću srpskom narodu u Bosni i Hercegovini.“[923] G. Jeftanović kao Upravnik Velikog upravnog i prosvjetnog savjeta bio je virilista i samim tim postao narodni poslanik u Saboru,[924] pa je te značajne godine i predsjednik crkveno-školske opštine i u toj funkciji pozdravio cara Franju Josipa, koji je došao u posjetu Sarajevu.[925] Sva nastojanje da se iskažu izjave lojalnosti bila

[919] Na sjednici je osporeno pravo pozvanim da govore u ime naroda, a kritikovan je nesrazmjerno mali broj pozvanih muslimana i pravoslavnih i kako je navedeno na 8.000 Jevreja pozvan je jedan, „a na 700.000, odnosno na 800.000 muslimana i pravoslavniih samo 9.“ - *Srpska riječ*, br. 18, 26. januar/8. februar 1909.
[920] *Srpska riječ*, br. 78, 9/22. april 1910, 1.
[921] Karl Kaser, Die serbische bürgerliche Politik in Bosnien und der Hercegovina vom Ende der Annexionskrise bis zum Ende der ersten Saborsession (1909-1911), *Prilozi*, god. XXI, br. 22, 1986, 88; Na izborima za predsjednika Trgovačke komore došlo je „do paktiranja hrvatskih i muslimanskih birača i Srbi, mada su imali 19 od 60 birača, izgubli su položaj pretsjednika Komore.“ – H. Kapidžić, Pripremanje ustavnog perioda u Bosni i Hercegovini (1908-1910), *GIDBiH*, god. X, 1959, 145.
[922] Nakon najave ustava bio je potreban jednistven stav o ovom, ali i drugim pitanjima, pa je formiran odbor 39.-orice, glavni predstavnički forum srpskog naroda, koga su izabrali svi narodni predstavnici i izaslanici svih srpskih opština. Ovaj odbor je u Sarajevu održao sjednice 14 -17. feburara i 29-31. marta 1910, da se o ovome posavjetuje. Istovremeno je kandidovao poslanike za Sabor, u sve tri kurije, a na osnovu stava narodnih pouzdanika po okružnim i kotarskim mjestima. – *Srpska riječ*, br. 78, 9/22. april 1910, 1.
[923] *Srpska riječ*, br. 71, 1910, 3.
[924] *Srpska riječ*, br. 81. 13/26. april 1910. Bosanski Sabor je pored 72 izabrana poslanika iz tri kurije imao 20 virilista i to svaka od tri glavne konfesije po pet virilista, zatim predsjednika Vrhovnog suda, predsjednika Advokatske komore u Sarajevu, načelnika glavnog zemaljskog grada Sarajeva i predsjednika Trgovačke i obrtničke komore. - Hamdija Kapidžić, Pripremanje ustavnog perioda u BiH (1908-1910), *Bosna i Hercegovina u vrijeme austougarske vladavine*, (članci i rasprave), Svjetlost, Sarajevo, 1968, 86.
[925] *Srpska riječ*, br. 109, 19/1. juna 1910.

su rezultat njegovog dugogodišnjeg iskustva sa austrougarskom vladom i njenim institucijama kroz koju je prošao tokom borbe za crkveno-školsku autonomiju, a u cilju postizanju i legalizaciji prava srpske zajednice na crkvenu i školsku samoupravu, u kojoj su se ne samo on nego i čitava grupa srpskih narodnih prvaka iskazali kao vođe srpskog naroda i njihovi politički predstavnici. Gligorije je zbog učešća već pri predaji prvog memoranduma civilnom adlatusu aprila 1893, kada se uključuje u opozicioni pokret kao pratilac vođe mitropolita Nikolajevića, zajedno sa ostalim članovima deputacije od 25 predstavnika crkveno-školskih opština iz čitave Bosne i Hercegovine, bio ocijenjen kao „poznati srpski nacionalni huškač", zbog čega trpi sankcije i podnosi materijalne žrtve,[926] što ga ipak nije spriječilo da sa drugim učesnicima nastavi da uspostavlja veze kako unutar srpskog pokreta u Bosni i Hercegovini,[927] tako i sa Beogradom,[928] koje će vremenom samo dobivati na intenzitetu, a Gligorije biti njihova spona.[929] Kontakti su tokom autonomnog pokreta održavani i sa Srbima koji su davno

[926] Mirko Maksimović, Crkvene borbe i pokreti*, Napor BiH za oslobođenje i ujedinjenje,* 79-107. „Nebrojeno se puta moralo u Beč putovati, u Budimpeštu i Carigrad i onde dugo ostati. Samo da spomenemo da su u Carigradu: Gl. Jeftanović, Vojislav Šola, Kosta Kujundžić i Vladimir Radović proveli preko godine, radeći kod patrijaršije i to od juna mjeseca 1898. do jula 1899. god. Gligorije Jeftanović je tom prilikom zatvorio svoj dom u Sarajevu, poveo sa sobom svoju od tada preminulu suprugu, koja je tako isto oduševljeno stala uz njega u toj nejednakoj borbi, i svoja dva sina, dok su druga deca bila u drugim mestima." – E. Gavrila, Rad G.M. Jeftanovića i drugova, *Srpska riječ*, 8. februar 1921; „Jeftanović je u to doba dugovao Zemaljskoj banci 35.000 forinti, a filijali Union banke skupa sa Hadži Ristićem još 40.000. Fabrika cigle nije mu donosila značajniji prihod kao ni kuće, tako da je najveći prihod imao od hotela *Evropa* koji se cijenio na 13.000 forinti godišnje. Šola se takođe žalio da je zapao u materijalne teškoće, ali da ne može napustiti pokret jer bi bio oglašen kao nacionalni veleizdajnik. Kujundžić je bio takođe u velikim dugovima. CŠO Livno, tražila je od njega da plati dugove koji su iznosili oko 3.400 forinti. – B. Madžar, *Pokret Srba*, 294. Šola se tužio da u Mostaru nema s kim raditi. Sve je toliko u napetom stanju, da se već više nemože izdržati. Radovići vuku na jednu stranu, a Šantići na drugu. Njemu je već dozlogrdilo i on ne može izdržati. Bio bi najsretniji, da se uredba sankcioniše pa da bar on skine tu tešku brigu sa svojih pleća. Ovamo se zove narodni vođa, a narod mu podijeljen na nekoliko stranaka. Priznaje, da je izgubio kod njih svaki autoritet, jer se njegova rieč ne pošuje. - Jeftanović pak ističe, da je kod njega još sve uredu, samo bi mlagji htjeli, da gospodare čim izigju iz skamije. Takovi su svi oko „Prosvjete" ali se on nada, da neće doći do stranaka bar ne tako brzo, kao što je u Mostaru." - (Arhiv BIH, Pr. B.H. 647/1904. I.B. 1.928) - Svetozar Ćorović, Dokumentarna građa, Muzej književnosti BiH, Sarajevo, 1972, 136-137.

[927] B. Madžar, *Pokret Srba*, 175. - E. Gavrila navodi da su iz Sarajeva Memorandum potpisali: G. Jeftanović, Risto H. Damjanović, Jovan Jeftić, Đorđo Petrović, Pero Đokić, Jefto Jovanović, Tano Tupajić, Risto Maksimović, Risto Đ. Besarović i Jovan Mitrićević. Za Mostar Vojislav Šola, Vladimir M. Radović, Nikola S. Ćorović, Risto Š. Zec i Pero Šantić; za Tuzlu i Zvornik: Lazo R. Jovanović, Vaso R. Crnogorčević, za Doboj Ignjat Trifković, za Sanski Most Simo Pavlović, za Bijeljinu Risto Jeremić – E. Gavrila, Rad G. M. Jeftanovića i drugova, *Srpska riječ*, 8. februar 1921,

[928] „U Beogradu za posao znali i hrabrili i savetovali, da spomenemo najpre žrtve: Andre Nikolić, čija je reč bila: „radite tako da sve bude tako udešeno, da se u svoje vreme sa Srbijom lako spoji, da bude isti kolosek"; zatim Stojan Novaković, pa Milovan Milanović, Kosta Taušanović i Kosta Stojanović, i veliki hercegovački sin arhimandrit Nićifor Dučić; dalje da spomenemo: Nikolu Pašića, Milorada Draškovića, Stojana Protića, Miroslava Spalajkovića, Đorđa Simića, Mile Pavlovića, Ljubu Davidovića, Ljubu Stojanovića, Tošu Petkovića, Ljubu Vasiljevića, i još mnogo drugi, koji neka ne zamere ako im je ime slučajno izostalo za sada." – E. Gavila, Rad G. M. Jeftanovića i drugova, *Srpska riječ*, 8. februar 1921, E. Gavrila će u istom članku pomenuti druge koji su pomagali pokret: „Iz Vojvodine pored Dr. Djure Krasojevića, treba da spomenemo Jašu Tomića, pok. Dr. Mišu Mihajlovića, dalje Dr. Nikolu Djurgjevića, i pok. Dr. Polita Desančića. – Iz Dubrovnika hoću da spomeneom Stjepu Kobasicu, koji se sa nepomućenom ljubavi tri puta vraćao u Sarajevo proterivan i zatvaran i preuzimao uredništvo „Srpske Riječi", što je za Jeftanovića pokret od velike koristi i važnosti bilo."

[929] Prvi su memorandum pisali novosadski advokati Polit Desančić i dr Đorđe Krasojević, „veliki panslavisti i velikosrbi"; u Beču su se povodom predaje I memoranduma V. Šola i G. Jeftanović sastali sa srpskim

napustili Bosnu i Hercegovinu, ali su pratili i pomagali ovaj rad.[930] „Odmetanje“ Jeftanovića izazvalo je neslaganja unutar sarajevske crkveno-školske opštine, ali i predstavljalo iznanađenje za vlast, nakon gotovo dvije decenije saradnje bez sukoba. Narodne vođe stekle su veliki ugled u srpskom narodu, tako da je o njima „srpska i opoziciona štampa pisala kao o herojima srpstva,[931] a vlada istakla „da srpska opozicija želi nacionalnu državu u kojoj bi vođstvo pokreta imalo vlast“.[932] Priznanje je Gligorije dobio od svoje zajednice i nakon dvadeset godina, u vremenima kada nije baš bio u političkoj milosti, ali tada već u drugoj državi.[933]

Isticanje političkih opredjeljenja bez zadrške krenulo je sa Balkanskim ratovima koji su snažno odjeknuli u Bosni i Hercegovini u vidu podjeljenih simpatija za pobjednike,[934] iskazanih između ostalog rezolucijom Srba članova bosanskohercegovačkog sabora,[935] među

---

poslanikom Simićem radi dogovora; Jeftanović je 1901-1903. primio iz Beograda 92.000 franaka za potrebe vjersko-prosvjetne borbe Srba u BiH; u pismu Pašiću 26. maja 1904. G. Jeftanović traži da se E. Gavrili isplati 1000 dinara za njegov rad u pokretu; u optužnici iz 1916. godine kaže se da je G. Jeftanović bio u vezi sa doktorom Vujićem, doktorom Miroslavom Spalajkovićem, prof. Milanom Pavlovićem i dr. – B. Madžar, *Pokret Srba*,

[930] Škuljević i Aničić, Trijest, “Primio sam vaše por. od 14. tek sa uloženim pismom za XY Odma sam se zauzeo, te sam ovako postupio. Pismo mu nisam dao zašto nerazumiju i neosjećaju, nego sam molio jednoga moga prijatelja te je članak preveo na grčki i prikazao im ga. Nikako nisu hotjeli onako kako je pisato štampati počem duvaju u isti rog i vjerni su konservativci, te sam molio ovoga prijatelja da u nekoliko izmijeni odnosno napada a da u suštini prikaže samo fakt izbora. Tako okrpljen članak obečaše da će u subotu ovu koja dođe štampati, počem imaju i suviše materijala za ovi broj, dali će se oštampati ali ne to ćemo viđeti. Kad oštampaju poslaću vam jedan egzemplar Vas ljubazno pozdravljam. – M. Aničić – G. Jeftanoviću u Beč, 21. maja 1901. godine“ – HAS, O-J, kut. 3, dok. br. 870.

[931] Stj. K., Gligorije Jeftanović, *Politika*, Beograd, 16. 3. 1927, 3. *Bosanska vila*, br. 23- 24, 31. decembar 1903, 411- 412.

[932] B. Madžar, *Pokret Srba*, 327.

[933] Skupština Srpsko-pravoslavne opštine u Sarajevu 12. decembra 1920. je usvojila prijedlog Pupića da se dugogodišnjem predsjedniku opštine i prvaku u borbi za autonomiju gosp. Gligoriju Jeftanoviću izrazi pismeno priznanje i Zahvala. - *Srpska riječ*, br. 250, 13. decembra 1920, 4.

[934] „Demonstracije. U subotu oko ½ 7 priređene su u Sarajevu velike ovacije hrišćanskim balkanskima državama i njihovim pravednim zahtjevima. Ovacije započeše pred srpskom mitropolijom, pjevanjem pjesama „Oj Slaveni“, „Lijepa naša“ i „Onamo - onamo“ ... Ove su pjesme otpjevane otkivene glave. Zatim je povorka i po prilici 500 omladinaca Srba i Hrvata krenula Franje Josifa ulicom, kličući pobjedi balkanskih naroda naročito Srbiji i Crnoj Gori. Manifestantima je odobravalo i sakupljeno građanstvo. Naročito se klicalo srpskom izlazu na more, pjevajući Miletićevu himnu, povorka, koja je neprestnao rasla, krenula je pjevajući i kličići pred ruski konzlat, gdje su Rusiji pripremljene burne i ovacije. Policija se nije umiješala nego je zatvorila kod Franje Josifa ulicu i početak Ferhadije. Upalo nam je u oči da su bili oružani- korbačima.... Čudo te nisu imali i mitraljeze. Uhapšeni su dva omladinca, a nekolicina su dobili korbač po leđima ... Oko 8 sati došlo je do malog sukoba kod katoličke crkve između jedne grupe demonstranata i policije. Poletjele su nekolike kamenice. Sva je policija bila na okupu i od 6-9 moglo se slobodno robiti i pljačkati po Sarajevu, jer nigdje nije bilo policije.“ – *Srpska riječ*, br. 203, 5/18. novembar 1912, 3.

[935] „Povodom konflikta koji je nastao između Austro-Ugarske Monarhije i Kraljevine Srbije zbog izlaska Srbije na Jadransko more, Srbi članovi bosanskohercegovačkog sabora, donijeli su na današnjoj konferenciji ovu izjavu: Besprimjerne žrtve i sjajne pobjede srpske vojske i visoko kulturni i državni život Kraljevine Srbije popuno opravdavaju, da Kraljevina zauzme svoje obje oblasti, koje se šire sve od obala Jadranskog mora. – Držanje Austro-Ugarske Monarhije, koja za antikulturne Arnaute traži autonomna prava, iako ih južnim Slovenima u svojoj državi osporava, koja svijet ponašanjem uša da zabrani Srbiji da uživa plodove svojih sjajnih pobjeda, izazivlje najveće ogorčenje u svim slojevima srpskog naroda Bosne i Hercegovine. – Izjavljujući bratske osjećaje i svoje divljenje braći u Kraljevini Srbiji, Crnog Gori, Srbi, članovi bosanskohercegovačkog

kojima je bio i Gligorije Jeftanović.[936] On je i glavni organizator i predsjednik odobra za sakupljanje pomoći srpskoj vojsci,[937] što je bio povod da te godine dobije orden Sv. Save drugog stepena sa zvijezdom.[938] Odluka o raspuštanja Sabora 3. maja 1913. nije donijela mir zemlji, pa ni bosanskohercegovačkim Srbima,[939] a među njima ni Jeftanoviću, koji je sa Vojislavom Šolom od austrijskih zvaničnika bio ipak ocijenjen kao raspoložen za saradnju. Prvi svjetski rat i presija i nad ovom dvojicom vođa pokazaće istinski stav Austro-Ugarske vlasti prema njihovoj doratnoj političkoj i društvenoj ulozi u pokrajinama.

---

sabora, čine ovim svoju svetu dužnost, ubjeđeni da tijem daju najvjerniji izražaj današnjih osjećaja cijelog srpskog naroda Bosne i Hercegovine. – U Sarajevu 2/15. novembra 1912. – Petar Zimonjić, mitropolit, Vasilije Popović, mitropolit, Ilarion Radonjić, mitropolit, Grigorije M. Jeftanović, Vojislav Šola, Kosta R. Kujundžić, Pero Stokanović, Todor Simić, Dr Milan Srškić, Pavle Kujundžić, Dr Aleksandar Babić, Dr Vojislav Besarović, Petar Kočić, Đoko Milošević, Dr Savo Ljubibratić, Dr Nikola Stojanović, Dr Savo Ilišević, Kosta Majkić, Svetozar Ćorović, Šćepan Grđić, Dr Uroš Krulj, Matija Popović, Atanasije Šola, Jakov A. Popović, Stevo Kaluđerčić, Maksim Đurković, Pero Todorović, Vasilj Grđić, Gavro Gašić, Dr Živko Nježić, Dr Jovo Simić, Dr Diogen Petrović, Dr Ljubo Simić, Simo Eraković. – Stevo Kaluđerčić, Jedna epizoda iz sjednice Srba poslanika biv. sabora iz god. 1912. - NUBiH, Odjeljenje rijetkih knjiga i rukopisa, Građa, dok. br. 766; HAS, O-D-19, kut. 3, koš 16.

[936] „Vesti o srpskim pobedama u balkanskim ratovima slavile su se u sarajevskim kafanama po celu noć Gotovo preko noći je celi srpski pokret u Bosni i Hercegovini ispao iz ove procedure u kojoj se nalazila zvanična vlada. Početkom rata u Sarajevu je formiran jedan odbor za skupljanje pomoći srpskoj vojsci, koji je vodio Gligorije Jeftanović, glavno lice u srpskoj političkoj partiji.“ – Milorad Ekmečić, Uticaj balkanskih ratova 1912-1913 na društvo u Bosni i Hercegovini, *Radovi iz istorije Bosne i Hercegovine XX veka*, Beograd, 1997, 407.

[937] „Sarajevo za svoju braću. - Zauzimanjem nekolicine srpskih narodnih poslanika održan je sinoć u 9 sati u društvu Slozi sastanak, kome su prisustvovali svi srpski narodni poslanici iz Sarajeva i predstavnici svih mjesnih društava. Bila su prisutna ova gg. narodni poslanici: Dr Milan Srškić, Šćepan Grđić, Pero Todorović, Petar Kočić, Dr Savo Ljubibratić, Vasilj Grđiđć i Gavro Gašić, dalje gđa. Jelena Samrdžija, predsjednica DZS, dr Tošo Popović, podpredsjednik Prosvjete, Jovo Pešut, predsjednik Saveza antialkoholističkih društava, Dr Vlado Ćorović, tajnik Prosvjete, Dr Dušan Jeftanović, predsjednik Sloge, Nikola T. Kašković, urednik Bosanske vile, Stijepo Kobasica gl. urednik Srpske riječi, Sava Sremčević, predsjednik Srpskog zanatlijskog udruženja, Risto Radulović gl. urednik Naroda, Miloš Popara, urednik Srpske škole, Đoko Perin, upravnik Privrede i Jovo Popović, tajnik prota Kosta Božić, predsjednik Srpskog svešteničkog udruženja, Antonije Vuković, predsjednik Pobratimstva, Đorđe Pejanović, urednik *Srpske omladine*, i dr. Vlado Andrić. Na sastanku je vladala bratska sloga, tražeći vatrenom i živom željom da se odma pomogne našoj srpskoj braći na bojnom polju. - Pretresalo se sve što je spadalo na stvar. Izabran je ovaj odbor: za predsjednika g. Gligorije M. Jeftanović, za potpredsjednike G.g.: Vaso Kraljević, i Gavro Gašić; za blagajnika g. Pero Todorović; za tajnike g.g. Petar Kočić i Vasilj Grđić, u odbor su izabrani: gđa Jelena Samardžija, dr Milan Srškić, Jovo Pešut, Nikola T. Kašiković i dr Vlado Ćorović. Novac treba slati na ovu adresu: Pero Todorović, Srp. centralna banka, Sarajevo.
U načelu je riješno da se pomoć odma šalje i to polovina „Crvenom krstu“ u Srbiji, a polovina za Crnu Goru. – *Srpska riječ*, br. 180, 8/21. oktobar 1912, 1.
Sam Gligorije Jeftanović je dao 10.000 kruna, a do kraja oktobra, skupljeno je ukupno za Crveni krst 322.128. K - *Srpska riječ*, br. 209, 13/ 26. novembar 1912.

[938] Broj diplomi nosi no. 326. od 2. septembra 1913. - HAS, O-J, kut. 15, dok. br. 433.

[939] Jeftanović, kao i Šola su naknadno potpisali deklaraciju podrške. „Jeftanović je tada rekao Šoli: “Šta nam drugo preostaje nego da potpišemo. Ako ovo ne učinimo, oba smo za sva vremena propali, a ovako bismo imali prilike da radimo i dalje za narod i državu.“ Zbog ove izjave su saslušani i Srškić i Stokanović... “ „U Sarajevu je došlo do antiaustrijskih demonstracija koje su pripremili Srbi. Vlasti su, međutim, provocirale proaustrijske demonstracije muslimanske čaršije … Preko 3.000 ljudi, pa i onih najstarijih, skupilo se u čaršiji i u redovima došlo pred Konak, gdje je aklamiran car. Pri povratku su se čuli antisrpski povici. ...“ Nakon Skadarske krize bila je čak podnesena „jedna intrpelacija Srba poslanika kojom se tražilo objašnjenje zašto je došlo do izvanrednog stanja i tražila odgovornost pa i ostavka Potioreka.“ - Hamdija Kapidžić, Previranja u austougarskoj politici u BiH 1912. godine, *Bosna i Hercegovina u vrijeme austougarske vladavine, 120- 125.*

Drugo lice Gligorijevo bila je briza za dobrobit zajednice, pa dobrovoljne priloge nije bilo teško skupiti, „naročito ne u Krajini, Mostaru i Sarajevu, ako je akcija vođena u znaku rješavanja „srpskog životnog pitanja“.[940] Jeftanović je i vanjskim znakovima predstavljao pravog narodnog vođu.[941] Kako se čini i za osnivanje *Prosvjete* Gligorija se trebalo pitati.[942]

Ne samo u pitanjima opšteg značaja, nego i za rješavanje raznih razmirica unutar lokalnih zajednica širom Bosne traženo je Jeftanovićevo mišljenje, kao prvaka i predstavnika „svega našega srpskog pravoslavnog naroda u ovim zemljama“,[943] predstavnika među Srbima najstarije i najuglednije kuće.[944] Takav ugled je postigao najprije u lokalnim okvirima – u trgovačko-ćurćinskom esnafu[945] i upravi crkveno-školskog odbora (1876),[946] te srpskoj pravoslavnoj crkvenoškolskoj opštini, kao član,[947] kao podpredsjednik opštine 1881-1884, 1896-1900. godine i to sa mitropolitovim blagoslovom, [948] te potom i njen predsjednik 1907-1918. godine. Podpredsjednik je Velikog eparhijskog upravnog i prosvjetnog savjeta od 1905.

[940] B. Madžar, *Pokret Srba*, 257-258.
[941] Todor Kruševac, *Bosanskohercegovački listovi*, 277.
[942] Nakon potpisivanja memoranduma mnogi studenti iz BiH su ostali bez prava na državnu službu, pa je to bio povod da im se pomogne. „Veliki deo tih opozicionih đaka nastavlja ipak studije uz pomoć rodbine i prijatelja, delimično i uz pomoć srpske vlade. Tim povodom se pristupa osnivanju „Prosvjete“ u Sarajevu za pomoć studentima, ... Proglas je potpisalo 30 akademski obrazovanih Srba, koliko ih je svega bilo za 30 godina okupacije. Da bi „Prosvjeta“ postala popularna oni su morali imati odobrenje Gliše Jeftanovića, vođe bosanskih Srba, koji je dugo oklevao misleći da bi ta akcija, koju su predovodili mladi profesori dr Đorđe Đokić i Šćepan Grđić, mogla odvratiti pažnju od borbe za versko-prosvjetnu autonomiju.“ – N. Stojanović, Mladost jednog pokoljenja, 199.
[943] Pismo Todora Hadži Vukovića, predsjednika srpske opštine iz Foče, 29. aprila 1901. godine. - HAS, O-J, kut. 3, dok. br. 892.
[944] Molba radi oprosta globe od 25. f 50 h zbog malo udarenog štempla kod mjenice Kraljevića, jer nije stavio „stampl“ koji vrijedi 1 f. „Ja se puno čudim da se je meni mogla ova globa odmjeriti kad je nevinost i iskrenost jasna da nijesam ni pomislio da ovu veliku svotu od 1 forint uskratim, te puno žalim da se tako nisko o našoj od 150 godina ovdje postojećoj i medju Srbima najstarijoj i najuglednijoj kući misli ...“ – HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 992.
[945] Sarajevo, 9/21. januara 1894. - Glavna skupština Čurčijsko-trgovačkog esnafa. – Raspored za izbor novih opštinskih 6 članova „za iduću perijodu od 3 godine“, koje su birala „pozvana lica oko 50 njih“ Pod tačkom pet te skupštine Predsjednik je „imenovao 4. škrutatura, koji će iz listina glasove pisati a ti su imenovani Niko M. Besarović, Kosta Ćuković, Jeftan Despić, Stjepo Srškić.
Zatim ispisano je na 1- nom osobnom papiru da su dobili najviše glasova ovi:

Petro T. Petrović	46
Glig. M. Jeftanović	47
Risto Đ. Besarević	46
Risto H. Damjanović	41
Jovo Đ.Besarević	28
Maksim Babić	26

te su ovaj papir podpisali, gornja 4 škrutatura, pod datumom 9/21. januara 1894.“ - HAS, O-J, kut. 5, dok. br. 1401.
[946] HAS, O-J, kut. 10, dok. br. 2904.
[947] Njegovo učešće u debatama može se naći: HAS, O-J, kut. 10, dok. br. 2909; HAS, O-J, kut. 5, dok. br. 1401.
[948] „Sava božijem milostju pravoslavni arhiepiskop sarajevski mitropolita dabrobosanski i egsarh sve Dalmacije, šalje gospodinu Gligoriju M. Jeftanoviću apostolski pozdrav i pastirski blagoslov. ... Vaš u Hristu topli molitvenik Sava – U Sarajevu, 16. oktobra 1881.“ – HAS, O-J, kut. 10, dok. br. 3099.

godine.[949] Prilikom predsjednikovanja u opštini imao je razne dužnosti: od borbe sa dūgom Vladi,[950] da vodi brigu o finansijama opštine, oko njenih stalnih izdataka,[951] oko nastojanja da opština ostane zatvorena za javnost,[952] ali i da se članstvo stalno mijenja u vlastitom interesu,[953] do onih javnih u kojima je držao pozdravne govore i izjave lojalnosti austrougarskim zvaničnicima, a u interesu opštine i čitave srpsko-pravoslavne zajednice. Čak je neke govore morao i ponavljati.[954]

Politička angažovanost, bogatstvo, ali i tradicionalne moralne norme čaršije nalagale su Jeftanoviću da tu zajednicu pomaže na više načina. Kao što je njegov otac godinama finansirao srpsku narodnu osnovnu školu i opštinu, tako je i Gligorije bio donator sarajevskih srpskih institucija – škole,[955] *Društva za podpomaganje siromašnih Srba đaka* za Veliku školu u Beču,[956] udruženja sarajevske srpske trgovačke omladine,[957] društva *Sloga.*[958] Ostala su zabilježena njegova česta spašavanja *Bosanske vile*, prvog srpskog „lista za zabavu,

[949] „Eparhijski upravni i prosvetni savet, crkvenonarodna institucija pravoslavnih Srba u Bosni i Hercegovini. Postoji od 1905., kada je stupila u život uredba crkveno-prosvetne uprave pravoslavnih eparhija u BiH, sa kompetencijom upravljanja, nadziranja i suđenja u svima spoljašnjim crkvenim i školskim stvarima. Presednik je eparhiski episkop, a članovi su 39, na tri godine izabranih sveštenika i svetovnjaka u razmeru 1: 2. EUIPS sastaje se jedanput godišnje. Njegov je organ t zv. Uži savet od 9 članova, u istom razmeru. Oni se sastaju svakoga meseca i rešavaju žalbe protiv odluka crkveno-školskih opština, pregledaju opštinske i manastirske račune, upravljaju fondovima i zakladama. Do ujedinjenja potvrđivali su i izbor učitelja srpskih veroispovednih narodnih škola, sudili im za prestupe, birali eparhiskog školskog referenta i dr.“ – Stanoje Stanojević, *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*, knj. I, 710-711.

[950] HAS, O-J, kut. 10, dok. br. 2931, 2932.

[951] Jedan od važnijih izdataka bilo je izdržavanje učitelja. – HAS, O-J, kut. 10, dok. br. 2937.

[952] Na prijedlog dr. Vasića da se svake godine opštinski izvještaj štampa i „među publiku razdijeli“ odgovoreno je: „Ovaj je predlog odbijen dok se sa vladom nesvrše dugovi. Međutim to ne bi imalo ni sad smisla jer mi to nismo do danas nikad praktikovali, ne samo mi nego niko u B. i H. pa je i sad bolje da sve naše neiznosimo na bubanj bolje neka što i među nama ostane.“, te je pojašnjeno: „Dosad se to nije praktikovalo da se izvještaj štampa, niti će to ovaj odbor i u buduće činiti, jer za to ima dovoljnih razloga koje ovde ne može kazati. Kome je stalo do toga, da se tačno upozna o stanju neka izvoli doći u opštinsku pisarnu, gde mu stoje sve knjige i korsespondencija na raspoloženju, pa neka sve vidi.“ – HAS, kut. 10, dok br. 2937.

[953] „Kad vam i ja budem na putu, pak me i ne glasate, biti će mi vrlo pravo, jer će na ovo mjesto biti drugi novi koji će također za boljitak opštih interesa raditi. – Kad bi bilo pola stari a pola novih, držim da bi najbolje bilo.“ – HAS, O-J, kut. 10, dok. br. 2948.

[954] Komentar Gligorija Jeftanovića na poleđini njegovog pozdravnog govora kod poglavara Zemlje preuzvišenog g. Varešanina povodom nove godine 1911. godine: „Ovim istim govorom pozdravio sam Ekselenc. Potioreka 1913. god.“ – HAS, O-J, kut. 10, dok. br. 2940; Franji Josifu - HAS, O-J, kut. 10, dok. br. 2944.

[955] **HAS, O-J, kut. 10, dok. br. 2910.**

[956] Svojim prilogom 1892. godine postaje utemeljač ovoga društva. - HAS, O-J, kut. 10, dok. br. 3015.

[957] Srpska sarajevska trgovačka omladina – Priznanica na 500 K u ime članarine kao veliki dobrotvor 1907. – u Sarajevu 9/22. juni 1907. – Milivoj I. Bogdanić, blagajnik. – HAS, O-J, kut. 7, dok. br. 2237, 2238.

[958] HAS, O-J, kut. 10, 2949; *Bosanska vila*, br. 3, 1897. Povremeno je bio „pretsednik joj ili šef, naizmenično, Gligorije Jeftanović kome nekolike skupštine prepuštaju da sam, izabere, nego da odredi odbornike! I kao što vlast želi da slomije narodni otpor, ali i da mu ne ostavi samoupravu, tako isto – „zbog Evrope“ – neće da raspusti „Slogu“ ali nastoji da joj slomije otpor. To definitivno stvara front i izaziva duge, zamorne čarke, mnoga se energija troši u „taktiziranju“, u naizmeničnom skrivanju s jedne i u hvatanju s druge starne – kao u igri „žmirke“. – Marko Marković, Nacionalno-kulturni lik „Sloge“ u njena prva tri decenija (1888-1918), *Spomenica, Srpsko pjevačko društvo „Sloga“ u Sarajevu, o pedesetogodišnjici 1888-1938.*, Sarajevo, o duhovima 1938, 8.

poduku i književnost,[959] kao i godišnji prilozi prilikom svetosavskih proslava.[960] U odboru je za podizanje spomenika Simi Milutinoviću Sarajliji i donator bogatog priloga od 400 forinti.[961]

Nastojao je da srpska udruženja Sarajeva poveže saradnjom i sa drugim, „u svem srpstvu", a u javnosti je upečatljiv dojam ostavila posjeta mostarskih *Gusala* sa njihovim predsjednikom Aleksom Šantićem,[962] susret dvaju slavnih predsjednika i članova ova dva srpska društva krajem maja 1896,[963] što je Gligoriju donijelo titulu počasnog člana društva i mostarsku počasnu diplomu.[964] Saradnja sa vršačkom zanatskom čitaonicom rezultirala je pozivom na osveštenje zastave, ugodnom boravku kod domaćina Mite Klicina, nekadašnjeg sarajevskog učitelja srpske osnovne škole (1889-1892) i aktivnog člana sarajevskog srpskog društva, njegove supruge Sarajke i drugih brojnih Vršana, kao i držanjem zdravice domaćinima.[965] Kao dobrotvor se iskazao i u nacionalnom centru, Beogradu, kao „član-temeljač Društva Sv. Save",[966] ali i dobar domaćin beogradskim gostima.[967] Djelovao je i tamo gdje je smatrao da srpstvo treba ojačati,[968] pa je njegova aktivnost praćena gdjegod se za njega znalo.[969]

Gligorije se iskazao i kao tutor djece svog prijatelja i daljeg rođaka Nike H. Besarovića,[970] te sututor djece Jakova H. Trifkovića,[971] ali i sinovâ svog brata Dimitrija, zajedno sa njegovom

---

[959] T. Kruševac, *Bosanskohercegovački listovi*, 277.
[960] *Bosanska vila*, br. 6, 1890, 93, br. 4, 16. feb. 1886.
[961] HAS, O-J, kut. 10, dok. br. 3013, 3014. Rad ovog odbora prati i *Bosanska vila*, br. 18, 5. oktobar 1891, 285, itd.
[962] Tom prilikom je Aleksa Šantić od *Sloge* dobio spomen – vjenčić. – HAS, O-J, kut. 10, dok. br. 2962.
[963] HAS, O-J, kut. 10, dok. br. 2958-2962.
[964] HAS, O-J, kut. 10, dok. br. 2955; HAS, O-J, kut. 7, dok. br. 2214.
[965] HAS, O-J, kut. 10, dok. br. 2914. *Bosanska vila*, br. 15-16, 30. avgust 1896, 259.
966 Priznanica - kao člana utemeljača „Društva Sv. Save" - položio je ulog od 100 din za svagda, Beograd, 15. jan 1887. blagajnik Tih. Mariović – HAS,O-J, kut. 7, dok. br. 1943.
[967] Prilikom gostovanja Beogradskog pjevačkog društva u Sarajevu pozvani su u Društveni dom svi građani „bez razlike vjere da posjete koncert." Ručak je „dala Sarajevska srpska ženska zadruga u hotel Evropi", nakon čega je organizovan banket, a dobru atmosferu je uveličao "pozdrav G.M. Jeftanovića, čiji je glas drhtao od uzbuđenosti, da su i slušaocima navrle suze. „Živjeli Srbijanci" – kliktalo se u jedan glas". – *Srpska riječ*, br. 138, 1910, 5.
[968] Gligorije je 1886. npr. imao 6 obveznica po 25 for. (dakle – 150 for) „kao zajam za osnivanje srpske štamparije u Zagrebu i za izdržavanje političkoga časopisa „Srbobrana" koji u Zagrebu izlazi, te se obvezujem gornju svotu za pet godina dana, od danas računajući, bez kamata povratiti. U Zagrebu, dne 10/22 jula 1886. - Pavle Jovanović, urednik Srbobrana. – HAS, O-J, dok. br. 3023.
[969] U dva broja Srbobrana od 22. i 23. dekembra 1903. članci o „Srpskoj narodnoj crkvenoj avtonomiji u BiH" i u časopisu „Mladina", Beč, 18/XII 1904. – HAS, O-J, kut. 7, dok. br. 2234.
[970] Računi oko Pere i Konstantina Besarovića – HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 1259; HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1635; HAS, O-J, kut. 7, dok. br. 2014; HAS, O-J, kut. 7, dok. br. 2017; HAS, O-J, kut. 7, dok. br. 2232.
Račun iz srpsko-pravoslavne crkve hrama Presvete Bogorodice od malodobne Peru i Konstantina N. Besarovića pri godišnjem parastosu njihove počivše majke. Račun je iznosio 57 f. 63h, a novac su primili „tutori srp. prav. nove crkve Jovo Đ. Besarović, Simo Prnjatović i društvo Sarajevo, 23. 2. 1892." – HAS, O-J, kut. 7, dok. br. 2344. Račun za G. Jeftanovića kao tutoru malodobne djece pokojnog Nike H. Besarovića u Sarajevu. Račun je bio za dva sveštenika koja su učestvovala pri godišnjem parastostu, za opijelo u crkvi i na groblju, te „ime na sv. tajni". – HAS, O-J, kut. 7, dok. br. 2345; „Račun za opravak kanala i hodnika u kući malodobnih Pere i Konstantina Besarovića u Koturovoj ulici. – Sarajevo, 16. oktobra 1892." – HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1635.

ženom Savkom (r. Despić) Jeftanović.[972] Običaj je nalagao da Gligorije bude ujedno su/tutor i svojoj snahi, nakon smrti svog brata.[973]

Bio je osjetljiv i na potrebe grada i njegovih ljudi. Učestvuje u podizanju gradskih zdanja,[974] iskazuje se poklonima u imanju svome gradu,[975] ali i katoličkoj zajednici.[976]

Mada ga je politička borba vodila sukobu sa vrhom pravoslavne crkve, obzirom na njegovo držanje tokom pokreta za crkveno-školsku autonomiju kada je sarađivao sa bečkom vladom,[977] Gligorije je bio njen izdašan darovatelj,[978] pratio je njenu štampu i pomagao je,[979] bio je dugogodišnji član Velikog upravnog i prosvjetnog savjeta eparhije,[980] a i kao predsjednik srpske pravoslavne crkvene opštine poštovao je formu dočekâ crkvenih velikodostojnika.[981]

Ugled je Gligorije Jeftanović stekao i saradnjom sa uglednicima drugih vjerskih grupa, u poslovima i vođenju politike. Mada su u mnogim poslovima zajednički kompanjoni Gligoriju bili i Jevreji,[982] sa kojim je i na drugi način sarađivao, ali se i tužio,[983] ipak je najširu saradnju naravno imao sa muslimanskim uglednicima i kako je već navedeno, u brojnim poslovima.

---

[971] HAS, kut. 7, dok. br. 2045.

[972] Predmet malodobnog Aleksandra i Vojislava Jeftanovića, usljed utoka tutorice Savke Jeftanović ... dozvoljava joj se pobiranje imetka – HAS, kut. 4, dok. br. 1258; HAS, kut. 4, dok. br. 1260; HAS, O-J, kut. 7, dok. br. 2215. Savkin i Dimitrijev sin Vojislav umro je oktobra 1908. godine.

[973] "Ja dakle imenujem za moje zakonite tutore G. Đorđu Rajkovića, G. Gligoriju M. Jeftanovića i G. Maksu J. Despića". – HAS, O-J, kut. 1, dok. br. 261.

[974] Namira, G. J.-a. Kvita poglavarstva grada od uplaćenih f. 50 za podizanje Sirotinjske kuće u Sarajevu - 1889. 9/1. januara HAS, O-J, kut. 7, dok. br. 1958.

[975] „Dozvola da napravi nasip u širini 80 te u dužini od 30 metarah kod ciglane u Koševu, a da se istim time osigura cesta u Visoku vodeća. – 25. aprila 1881. GJ. komentar: „zbog poklona zemljišta u Koševi kraj ciglane". „Ovo je odluka od Gruntovnice u Sarajevu kako je 300 ^{m2} od bašće u kući Fran Jos. ulice br. 38. od strane Miljacke što sam za ulicu poklonijo, upisano u Gruntovnici u javno državno dobro." - 3. maja 1888. – HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 1225, 1232.

[976] Zahvala za ustupanje posjeda na fojničkoj ćupriji, u svrhu gradje crkvene i župskog stana, i to za onu blagu cienu koju vam baš mi ponudili smo." Gromiljak, dne 30. aprila 1885. – Za sve župljane parokije Gromiljačke o. fra Augustina Purgić s.v. paroh gromiljački. - pp. Odredjeno je već na Vašemu zemljištu mjesto crkvi Svete Bogorodice. Liepa zasluga za Vas!!!" – HAS, O-J, kut. 3, dok. br. 791.

[977] Pa i tada se Gligorije držao oficijalno i korektno; 29. decembra 1903. – HAS, O- J, kut. 10, dok. br. 3043.

[978] „1893. Račun od novaca što sam primio iz Čainića od pravoslavne crkvenoškolske opštine, novaca crkvenije na račun poručitanoga mi olova za pokrivanje nove crkve". – HAS, O-J, kut. 10, dok. br. 3025.
Od jerusalemskog patrijarha Nikolaja je zbog svojih priloga primio diplomu 30. marta 1889. godine. – HAS, O-J, kut. 10, dok. br. 3026. Račun hrama Presvete bogorodice – HAS, O-J, kut. 7, dok. br. 2344.

[979] HAS, O-J, kut. 7, dok. br. 1999.

[980] HAS, O-J, kut. 10, dok. br. 2002-3010.

[981] Zdravica 13/25. 12. 1896. G. Jeftanovića „u svojoj kući, na večeri, kad je kod iste bila prisutna cijela Srp-Prav.-Crkv.-škol. opština i mitropolit, kao i na Sv. Savu 1897. – HAS, O-J, kut. 10, dok. br. 2947, 3039. Sarajevo, 1908. 14/27. februara u 4 sah. po podne, govor G. J. pretsjednika CŠO pri dolasku na kolodvoru u Sarajevu njegovo visokopreosveštenstvo g. Mitropolita Evgenija Letice. – HAS, O-J, kut. 10, dok. br. 2929.

[982] U grupnoj liferaciji bili su i Daniel Baruch, Sakućo Papo, Sadik Finc, 2. lipnja 1881.– HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 1025; te kut. 4, dok. br.1018;

[983] Oko poslova sa kožom. – HAS, kut. 3, dok. br. 670, kut. 6, dok. br. 1498, 1499; izdavanja prostora: kut. 3, dok. br. 799, 920, kut. 6, dok. br.1581; HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 1194.

Srpsko i muslimansko ekonomsko i političko vođstvo predstavljali su moćne „finansijske oligarhije“, pa oni, poštujući taj svoj status – ekonomski, ali rukovođeni i posebnim političkim interesima, koji je sa dolaskom austrougarske vlasti bio ugrožen, nisu bili u toj mjeri opterećeni religioznom podjelom, koja bi ih upućivala na religioznu netrpeljivost.[984] Iz tih tradicionalnih, mnogostrukih zajedničkih interesa,[985] a zanemarujući agrarni problem koji bi ih razdvajao, ta je saradnja imala prirodan, razvojni put,[986] mada su njihovi protivnici sumnjali u iskrenost ove sprege,[987] kao i u iskrenost njihovog nacionalnog rada. [988] U ovom periodu Jeftanović sa svojim političkim saborcima u borbi za crkveno-školsku autonomiju u pojmu Bosne i Hercegovine kao političkom okviru nalazi uporište za zahtjeve o autonomiji ovih pokrajina pod sultanovim suverenitetom i pri tome nalazi partnere u muslimanskim prvacima,[989] pa čak taj „Zahtjev za ostvarenje političke autonomije Bosne i Hercegovine pod suverenitetom sultana bio je znatno više prisutan i potpunije formulisan u autonomnom pokretu Srba i *Srpskoj narodnoj organizaciji* nego u muslimanskom pokretu i *Muslimanskoj*

[984] Dž. Juzbašić, Pokušaji stvaranja političkog saveza, 194.

[985] “O turkofilskim raspoloženjima vodećih srpskih trgovaca govore i vođi političke propagande iz Srbije 1858. godine ... izričito traže da se “strogo i konačno” čuvaju “od velikih bosanskih trgovaca, koji nikad nemaju patriotičeskih čuvstava i koji, bojeći se svakoga nemira, mogli bi stvar izdati neprijateljima.” - Todor Kruševac, Srpska realka, 103.

[986] Saradnja sa muslimanskim prvacima bila je uspješnija u Mostaru nego u Sarajevu: „Ovi „naši stari“ imali su još jedan veliki uspeh u svom dugogodišnjem radu – uspostavili su zajedničku akciju Srba i Muslimana u borbi za versko-prosvetnu autonomiju, što je bilo od velike važnosti za buduću političku borbu koju smo počeli mi „mladi“. Kad su u godini 1907. provedeni prvi slobodni izbori za gradsku opštinu u Sarajevu i Mostaru, ta zajednica je došla do punog izražaja, s parolom „za domaće protiv kuferaša“. U Sarajevu nismo uspeli.“ – N. Stojanović, *Mladost jednog pokoljenja*, 43-44.

[987] Jovo Pupić, brat Laze Pupića, koji je živio u Srbiji i kod koga je Princip navratio, rekao mu je uoči atentata: „A šta rade vaši prvaci Jeftanović i njegova kompanija. Mrze Švabu gore nego što su Muslimane mrzili. Stare kukavice i ližisahani, udvaraju se i prave čapraz divan i služe mu kao roblje. ... Pre su metanisali begovima i agama, a sada kleče pred Poćorekom i Mađarima. Najposle njima se može i oprostiti i kroz prste pogledati: imaju porodice ... Ali me čudi omladina!“ – Poslednjie bavljenje G. Principa u Srbiji, NUBiH, Rukopisna građa, dok. 564.

[988] Vaso Pelagić, koji je svojevremeno bio jedan od agenata srpske vlade, žalio se na njih, jer „mu je „nesnosno što naši srpski bogataši i mlogi drugi, kojima je sudba narodna povjerena, hladnokrvno narodnog preporođaja se laćaju, a još nemarnije na uskrsnuće premilog nam no užasno raskomadanog i podjarmljenog srpstva znatne žrtve čine.“ – Vaso Pelagić Kosti Ugriniću, 1. januara 1869. Rukopisno odjeljenje Nar. Biblioteke u Sarajevu, br. 392, kopija. Preuzeto iz - M. Ekmečić, *Ustanak u Bosni 1875-1878, Sarajevo, 1973*, 51, 55.

[989] Na zajedničkom srpsko-muslimanskom sastanku na Ilidži 5. septembra 1908. godine, na kojem su zasjedali Ali-beg Fidus, Gligorije Jeftanović, Mahmut-beg Fadilpašić, Kosta Kujundžič, Bećir-beg Kapetnović, Ahmet-aga Henda, Vojislav Šola, Dr Dušan Vasiljević odlučeno je da se zajedno nastupi kod ministra i da Ali-beg Firdus i Gligorije Jeftanović predaju memorandum Burijanu 7. septembra 1908., u kojem se zahtjeva ustav kojim se ne bi dirao državnopravni položaj Bosne i Hercegovine.
Srpska i muslimanska delegacija se našla i u Pešti, pa je 12. oktobra došlo do zajedničkog stava prema aneksiji ove dvije organizacije i objavljen je zajednički proglas koji je izašao u „Pester Loyd“- u 13. oktobra 1908. u kojem se savjetuje narodu suzdržljivo držanje, naglašava da je to stav 4/5 stanovništva. Dalje, „kao najveću akciju za ovu našu borbu smatramo jedinstveno držanje pravoslavnih Srba i Muslimana kome nikakvi napadi neće moći štetiti.“ – Hamdija Kapidžić, Pripremanje ustavnog perioda u Bosni i Hercegovini (1908-1910), *Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine*, god. X, 1949-1959, 123, 128,

narodnoj organizaciji".[990] Pri tome, naravno, treba imati na umu da je „politička autonomija zemlje uz očuvanje sultanovog suvereniteta za srpsku opoziciju bila samo etapa na putu priključenja Bosne i Hercegovine Srbiji."[991]

Živa aktivnost u poslovnom i političkom životu Gligorija iskazuje se i u njegovom abecedaru pisama u kojem nalazimo 198 adresa lica i institucija sa kojima je pismeno komunicirao.[992] Pored ličnih zabilješki na papirićima o obavezama sljedeći radni dan,[993] Gligoriju je trebala očigledno ozbiljna pomoć. U tu svrhu on je uvijek pored sebe, uz brojne momke, imao i po jednog obrazovanog pomoćnika, uglavnom učitelja. Najduži vremenski period (1880-1887) kod njega se zadržao bivši srpski narodni učitelj iz Sarajeva Stevan Sarajevčić.[994] Njegova uloga pomoćnika u poslovima je bila daleko nadmašena bliskim odnosom sa čitavom porodicom, a naročito sa svojim učenikom Perom Jeftanovićem, Gligorijevim najstarijim sinom.[995] Nakon njega posao je preuzeo Jovo Pupić, na tri godine,[996] koga je slijedio Jovan Pavlović.[997] Božidar Nikašinović,[998] jedan od četiri prva pokretača i urednika *Bosanske vile* (1886) i učitelj srpske škole u Sarajevu izgleda da je bio Pavlovićev nastavljač.

Ipak, kao glavne savjetnike tokom njegovog političkog rada treba naznačiti Emila Gavrilu i Ristu Hadžidamjanovića. Gavrilu tokom crkveno-autonomne borbe, a ovog drugog kao stalnog bliskog saradnika. Kako je to izgledalo mladim političkim nastavljačima, ostavio je svoj zapis Nikola Stojanović: „Gl. Jeftanović, solidno građen, jedan od najbogatijih Bosanaca, uvek optimista, autoritativnog držanja, ali spreman da sasluša i tuđe mišljenje, imao je velike

[990] Dževad Juzbašić, Jezik, pismo i nacionalni odnosi, Nacionalno-politički odnosi u bosanskohercegovačkom saboru i jezičko pitanje (1910-1914), Sarajevo, 1999, 23, 24.
[991] Dž. Juzbašić, Pokušaji stvaranja političkog saveza, 141.
[992] Abeceradar pisama (sveska) - HAS, O-J, kut. 15.
[993] HAS, O-J, kut. 7, dok. br. 2301.
[994] HAS, O-J, kut. 3, dok. br. 730; HAS, O-J, kut. 3, dok. br. 800; Stevo Sarajevčić, sa svršenom bogoslovijom u Beogradu, bio je redovni učitelj srpske osnovne muške škole od 1870. do 1881. godine. Nakon odlaska iz Sarajeva učitelj je u „Staroj Srbiji". – Prvi godišnji izvještaj srpskih osnovnih i Više djevojačke škole u Sarajevu, svršetkom 1898/99. školske godine, Sarajevo, 1899, 12.
[995]Prepiska Pere Jeftanovića i njegovog učitelja Steve Sarajevčića 1883. godine. - HAS, O-J, kut. 1, dok. br. 357, 358.
[996] HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1623.
[997] Jovo Pavlović ga je zastupao i u svim građansko-pravnim i kaznenim poslovima pred sudom, građevinskom direkcijom, gradskim poglavarstvom i poreznim uredom. - HAS, O-J, kut. 3, dok. br. 836.
[998] Božidar Nikašinović (Vršac, 26. novembar 1863.) Osnovnu školu i tri gimnazijska razreda u Vršcu, Učiteljsku školu u Somboru i Karlovcu pohađao, a svršio u Zagrebu. Odmah poslije toga izabran za učitelja srpske osnovne škole u Sarajevu, gdje radi na pokretanju lista. U Zagrebu je 1886. položio "s odlikom ispit za učitelja građanskih škola i učiteljevao u trgovačkim školama u Mostaru, Travniku, Donjoj Tuzli i Brčkom. Postavljen 1893. za učitelja u srpsko-pravoslavnoj bogosloviji u Reljevu, gdje je bio do 1895, kada je premješten u trgovačku školu u Sarajevu, gdje ostaje samo godinu dana, nakon čega napušta učiteljski poziv. Pisao je pripovjetke iz svakodnevnog života i pedagoške rasprave, bavio se kritikama i publikovanjem književnih novosti u listovima – *Nevenu, Starmalom, Javoru, Rodoljubu, Stražilovu, Primorcu, Srpskom zabavniku,* hrvatskoj *Vili, Vijencu, Nadi, Privrednom Glasniku, Sarajevskom listu, Bosanskoj vili. – Bosanska vila*, br. 2, 1896, 29-30.
HAS, O-J, kut. 3, dok. 841

poteze i detalji su ga malo interesovali. Spor u odlučivanju, ali uporan u izvođenju. Kad bi jedan romanopisac hteo dati tip bosanske kombinacije bega i buržuja Gligorije bi mu mogao poslužiti kao model. Njegov glavni savetnik u lokalnim poslovima bio je Rista Hadži-Damjanović, jedan pametan i ugledan zanatlija, koji je u mladosti mogao dobiti ime „salonskog lava“ da je Sarajevo tad imalo svoje salone. Obojica su u Bosni nosili fes, a stavljali šešir, čim bi prešli u Slavonski Brod“.[999]

Istinske nastavljače svoga djela, Gligorije je vidio u svojim sinovima – Peri, Manojlu, Dušanu ili Zdravku, naročito u najstarijem Peri. Svoje sinove i dvije kćeri – Dragicu i Krunicu, stekao je sa suprugom Jeftalijom (1853-1906),[1000] sa kojom je u braku proživio 33 godine, sestrom svog dugogodišnjeg prijatelja i poslovnog partnera Petre T. Petrovića – Petrakije. Ona je bila „za njega najvernija družica, najbolji prijatelj i savetnik. Zajednički život ih je obdario sa 18 dece.“[1001]

Najstariji preživjeli sin Pero (1871-1915) je svoje osnovno školovanje stekao u srpsko-pravoslavnoj osnovnoj školi, a potom prve razrede na srpsko-pravoslavnoj gimnaziji u Sarajevu.[1002] Na dalje usavršavanje Gligorije je svog prvenca, koji je dobio ime po njegovom prerano umrlom bratu, ali i po dedi, poslao u Novi Sad u Srpsku gimnaziju 1883. godine.[1003] Čini se čak da je Pero u političkim sklonostima krenuo putem svoga oca,[1004] a i društveno se

[999] N. Stojanović, *Mladost jednog pokoljenja*, 60.

[1000] Jeftalija je rođena u Albaniji, u mjestu Korči, „u prvoj, najodličnijoj i najuglednijoj kući, od oca Todora Petrovića – ekmečibaše i plemenite i rijetke matere Konstantine“. – Iz govora Steve Kaluđerčića povodom smrti Jeftalije Jeftanović 28. decembra 1906. godine - HAS, O-J, kut. 10, dok. br. 3027.

[1001] *Sloboda*, Sarajevo, god. II, br. 336, 16. mart 1927, 2. „Ona je njemu bila žena, drug, prijatelj, savjestnik i suborac. U najtežim vremenima ova idealna Srpkinja, žena i majka stajala je uz svoga muža i herojski je snosila borbu. Nema osobe u Sarajevu, koja i danas sa najvećim poštovanjem ne spomene dobru i plemenitu gospogju Jeftaliju.“ - *Srpska riječ*, 8. februar 1921, 3.

[1002] Školsko svjedočanstvo IV razreda Srpsko-pravoslavne sarajevske osnovne škole, gdje se iskazuje Perin dobar uspjeh, potpisan od upravitelja Svetozara Popovića i učitelja Đorđa Krajnovića – HAS, O-J, kut. 1, dok. br. 210.

Svjedočanstvo Srpsko-pravoslavne gimnazije u Sarajevu 1882/1883. godine, popisano od upravitelja Miće J. Despića. – HAS, O-J, kut. 1, dok. br. 211.

[1003] Ovim priznajem da sam primio 135 for. od G. Jeftanovića u napred za tri meseca tj. za septembar, oktobar i novembar 1883. po st. k. po učinjenom ugovoru za (xxxxxx) njegova sina Petra Jeftanovića, što ovim svojeručno potvrđujem, u Novom Sadu, 13. septebmra 1. 1883. - Vasa Pušibrk; G. J. komentar: Priznanica Vase Pušibrka upravitelja novosadske srp. gimnazije od naplaćenih 135 for. – HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1548.

Gimnazija se brinula i za odjeću svojih učenika: Neusatz, am 14. September 1883. Rechnung aus der Tuch Leinwand&modewaaren Handlung – Friedrich Altwirth&Sohn – G. J. komentar: „ulica u Novom Sadu – Bela lađa, gde je direktor od Gimnazije G. Pušibrk.“ - HAS, O-J, kut. 7, dok. br. 1920. Rechnung - David Krauzsz Herren-Kleidermacher, Neusatz, Hauptplatz, Neusatz, September 1883. – HAS, O-J, kut. 7, dok. br. 1921.

[1004] Tokom borbe za autonomiju, a nakon poslanice i ekumenskog pisma patrijarha 1899. godine počele su na adrese CŠO u BiH da stižu leci u kojima se objašnjavalo kako da se CŠO žale ... Leci koje je preko konfidenata prikupila Zemaljska vlada, a koje je, prema vladinom mišljenju pisao Pero Jeftanović, Glišin sin. – B. Madžar, *Pokret Srba Bosne*, 269.

angažovao,[1005] međutim nešto je pošlo po zlu tako da je aprila 1911. Gligorije morao preuzeti odluku o starateljstvu nad svojim sinom,[1006] a ubrzo ga i smjestiti u bolnicu, gdje je proveo ostatak života.[1007]

Manojlo (1880-1955), drugi Gligorijev sin i imenjak svog dede nije izabrao i njegov put kroz život, nego se pokazao vrlo nemirnog duha. Nakon svršene osnovne škole u Sarajevu poslan je u bečki Terezijanum 1890. godine koji završava 1899,[1008] da bi svoje školovanje okušao i u trgovačkoj školi u Pragu.[1009] Njegovo obrazovanje se očigledno, kao i boravak u inostranstvu, i kasnije produžilo, čak do njegovih poznih godina, a čije je finansiranje snosio njegov otac Gligorije.[1010] Slanje novca bilo je skopčano sa problemima, naročito nakon rata, pa je Gligorije bio primoran da upotrijebi sve veze kojim je raspolagao.[1011] Bez obzira što je njihovo imovno stanje to moglo da podnese, *Prosvjeta* je takođe sa svojim fondovima u više navrata učestvovala u finansiranju školovanja Manojla, te je naravno kasnije očekivala povrat uloženog novca.[1012] Topla pisma Gligorijeva pokazuju da je Manojlu bio posebno naklonjen,

---

[1005] Na IV redovnoj glavnoj skupštini *Srpske sarajevske trgovačke omladine* izabran je upravni i nadzorni odbor. U nadzornom je bio i Pero Jeftanović. UO: Jovo Ukropina, Jovo Trifković, Vlado Čabaković, Jovo R. Petrović, Uroš R. Obradović, Niko Petrović, Radoslav Samouković, Jovo Lubura, Nikola Morača, Veljko Aleksić, Dušan Spremić, Pero Jovanović. zamjenici: Jovo Starčević, Branko Adamović. NO: Pero Jeftanović, Milan Obradović i Uroš Adamović, zamjenici Pero Bajagić, Nikola Garić. - *Srpska riječ*, br. 57, 1910, 3,
Od osnutka do danas bili su predsjednici Omladine: Branko pl. Hrnjaković, Pero Jeftanović, Jovo Ukropina, Đorđe Čokorilo, Dr Milorad Nedeljković, Vladimir Sušić, Vaso Vasiljević, Todor Kosovac, Dr. Dušan Davidović. - *Bosanska pošta*, br. 108, 5. oktobar 1929.

[1006] Odluka Kotarskog suda o tutorstvu, 21. aprila 1911. - HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 1.

[1007] HAS, O-J, kut. 1, dok. br. 53.

[1008] HAS, O-J, kut.1, dok. br. 189; HAS, O-J, kut. 7, dok. br. 2226; HAS, O-J, kut. 1, dok. br. 208.

[1009] HAS, O-J, kut.1, dok. br. 209.

[1010] Dostupni izvori govore da je Gligorije slao novac Manojlu sigurno do 1924, kada je Manojlo imao 43 godine, a vjerovatno i poslije. - Sarajevo, 8. decembra 1923. – HAS, O-J, kut.15, Kopier-buch, 615.

[1011] Kosta P. Mirosavljević, Novi Sad, 2/15. 3. 1920. „Moj sin Manojlo od duže vremena nalazi se u Ženevi (Švajcarska), pa mi je slanje novaca za njegovo izdržavanje do sad i preko Beograda bilo vrlo otežano. Sada još neuređenog poštanskog saobraćaja. Novac pošiljke primao je neuredno i trajalo je 3-4 nedelje. Po preporuki g. Dr. Jov. P. Panaotovića iz Ženeve, koji Vam je mislim već pisao – obraćam se na Vas sa učtivom molbom, da me Vi – pošto znam da imate trgovačkih i prijateljskih veza u Ženevi – naučite i uputite, kako bi ja, preko nekoga i sa povoljnim kursom mogao odavde slati novce mome sinu Manojlu; naravno je, da bi ja šiljao jugoslavenske krune, koje bi se pretvorile u švajc. franke, no neznam sa kojim kursom? Moguće je da Vi znate neku banku koja bito vršila i da ne trpim ovoliku štetu kod pretvaranja kruna u švajc. franke. Svakako za probu poslao bi Vam sada malu svotu jugoslav. kruna 2. - do 3.000 da se Manojlu u Ženevi isplati švajc. franke, a najvolio bi – ako je moguće – da ovo slanje direktno preko Vas obavljam. Očekujući cijenj. odgovor, prijateljski vas pozdravljam. S odličnim poštovanjem. Gligorije M. Jeftanović.“ – HAS, O-J, kut. 15, dok. br. 371.

[1012] Prosvjeta, 3. jan 1921. – Manojlu Jeftanoviću – Fond bosanskohercegovačke emigracije „... iz ovog Fonda Vama su isplaćene ove svote:
17. 9 1918. 100 švic. franaka, br. priz. 214
3. 12.1918. 100 ib
23. 12. 1918. 300 ib
23. 1.1919. 200 ib.
Ukupno Vam je isplaćeno iz ovoga fonda švicarskih franaka 700. - ... Vi ste danas pošt. gospodine u povoljnome položaju. Držimo da je došlo vreme da odužite Prosvjeti dug, kojim ste se zadužili kod fonda u najteže doba. Prema današenjem kursu ovih 700 švicarskih franaka čini dinara 3850. Mi Vas pošt. Gospodine, najuljudnije molimo da ovaj dužni novac pošaljete Prosvjeti, ... V. Grđić tajnik, M. Mirković predsjednik“ – HAS, O-J, kut. 10, dok. br. 3012.

međutim ni očevi česti pozivi nisu natjerali sina da dođe kući, skrasi se i pomogne u vođenju porodičnih poslova.[1013] Otac ipak stalno podržava Manojlove planove, šalje mu sredstva i nastoji da ga pravilno usmjeri.[1014] Dok je Gligorije uvijek koristio blagi ton, Manojlov brat Dušan nije mogao uvijek prihvatiti tu situaciju baš mirno, pa mu piše jednom prilikom: „Biću danas vrlo kratak i staviću na tebe jedno važno pitanje, na koje treba da odmah odgovoriš, a to je: Kada ćeš ti u Sarajevo? Tata i ja smo sve 7 (sedam godina) sami, vrijeme i godine prolaze, život nas tera sve burniji i teži, a rad oko unapređenja same imovine sve naporniji. Tatine godine zahtevaju da mu mi – njegovi sinovi - oduzmemo sav teret i svu brigu oko upravljanja posla i da mu omogućimo lak, bezbrižan i njegove godine i njegov rad u prxxxxx dostojan život. Za ovo je potrebna saradnja sviju nas. Ja sām više ne mogu i meni treba odmora i više reda u životu. Ti treba da staviš ruku na srce pa da presudiš, šta si sve do sada doprineo Ti – lično za sređivanje naših prilika. Prođe eto i svjetski rat države propadoše i postaše nove, mi sredismo neka naša važna porodična pitanja, xxx počesmo eto i sređivati i ostala pitanja, a ti uvijek samo nestalan, ne sarađuješ ama baš ništa, samo i neprestano kritikuješ i to tako ide svakim danom sve dalje. Zašto ti najpre ne dođeš ovamo, o svemu sa sobom – svojim xxxxx uvjereni, - pa onda stvaraš zaključke kakve god hoćeš. – Ti apsolutno moraš ovamo doći i to

---

Prosvjeti – položio 18.700 K na otplatu zajma xxxxxxxx za Zdravka i Manojla Jeftanovića – Sarajevo 13/I 1920. Predao D. Jeftanović - HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 2455.

Prosvjeta izgleda nikada nije uspjela naplatiti kreditiranje svojih studenata. „Prosvjeta je izdržavala od svog osnivanja 623 studenta – koji se obvezaše svoj dug postepeno vratiti, čim doću do zarade. Od ovih 623 studenta, koji se svi danas nalaze na položajima, osim njih 64 koji su umrli, vratiše potpuno svoj dug Prosvjeti samo 81. Drugih 109 vratilo je dug samo djelomično, dok njih 496 nije ni počelo vraćati svoga duga. Ovi Prosvjetini stipendisti velikoškolci nalaze se danas na raznim položajima u cijeloj državi. Glavni odbor Prosvjete ovim ih sve opominje na njihovu družnost prema Prosvjeti, dužnost, koju su, mnogi od njih, trebali već davno ispuniti. Napominjemo još ovdje da je za većinu istih ovaj izdatak sada veoma neznatan, kad se uzme, da vraćaju u današnjim dinarima samo onoliko, koliko su nekada primili u zlatnim krunama.“ – *Večernja pošta*, br. 3275, 7. maj 1932, 7.

[1013] U jednom od pisama (13/26. 12. 1919) u kojem ga Gligorije poziva da se vrati kući, on navodi: „ Dr Dušan vodi brigu sa Hotelom, ... ali ciglana, krečana i drugo razno, sve je u tuđim rukama i bez nadzora, a ja ostario, ne mogu više da nadziravam kako bi trebalo, nego moram vjerovati kako mi se kaže, a i onako kuća prazna, ja sām i kad budete sva trojica oko mene, sve će bolje ići, jer ćemo po potrebi dosta stvari zajednički odlučivati. Kako mi najbolje nađemo. Zato ti sređuj svoje stvari, pa ako bog da - kada Zdravko o uskršnjim ferijama bude vode dolazio, doći i ti s njime, biti ćeš najbolje i biti će potpuno zadovoljan, moći ćeš zauzeti mjesto da upravljaš koje odgovara tvojoj sposobnosti i znanju ovo velim za naš sopstveni poso. ... a osim toga i kod Banaka imade mjesta i plaćaju se dosta skupo, činovnika trebaju, a inteligencije nejma jer sada slabo tko hoće da se sprema na više podizati ... Svi mlađi latili su se raznom trgovinom jer im se trgovina bolje isplaćuje, nego da je činovnik, pa xx sada ovako stojim i dokle će ovako trajati, to Bog zna do kada. Banke nikako i ne u obzir uzimam, ti imaš mjesto u svom sopstvenom poslu da zauzmeš, po svom najboljem uvjerenju da radiš, a da nikome nijesi potčinjen, osim sporazuman sa mnom i tvojom braćom, zato razmisli o svemu hladno pa ćeš uvideti da ja pravo imam i osobito kad pomisliš, da je moja najveća želja, da svu trojicu mojih sinova ovde u Sarajevu, vidim, koji u međusobnoj ljubavi i dostojanstvu svoj život provode ...“ 13. 12. 1919. –HAS, O-J, kut. 15, dok. br. 326.

[1014] Sarajevo, 21.6/4.7. 1920. „Dragi moj Manojlo ... žalim što vidim neku srčbu i na mene i na Dušana... ja kao otac imam jednaka osećanja i ljubav spram tebe kao i prema Dušanu i Zdravku ...“ Javlja mu da će mu poslati 5.000 šv. fr., a kasnije još 2000 „da ti udovoljim štetu od 1. marta i iziđem na susret tvojim ... namjerama u tvom poduzeću, samo te upozorujem, da se dobro čuvaš od lažljivih prijatelja da te ne prevare i neizigraju u svoju korist.“ - HAS, O-J, kut. 15, dok. br. 422.

što prije. Zapreke tu nema niti je može biti. Ovđe ti je dolazak slobodan i niko te neće ničim sekirati, pa sam želiš xxxx pa nemogu da shvatim zašto već odavno nisi ovamo došao, da bar poslije toliko godina vidiš svoj dom i svoga oca i brata. Kakvi mogu biti to tvoji razlozi da ti ne moreš da dođeš ovamo bar na kratko vrijeme, pa onda kad sve vidiš, da se odlučiš za dalji tvoj život.“[1015] Jedan od razloga za ovakav Manojlov stav je vjerovatno bio njegov buran život koji je izgleda vodio,[1016] a njegovo kratkotrajno pojavljivanje u rodnom gradu se može utvrditi tek maja 1924. godine.[1017] Otpor Manojla da se slijedi tradicionalni i očekivani životni put putem porodičnog posla i braka sa potomstvom primjer je u malom kad „promenjeni individualni stavovi dođu u suprotnost sa društvenim vrednostima na kojima počivaju društvena pravila ...“[1018]

Svog najmlađeg sina Zdravka (1893-1935) Gligorije je takođe školovao najprije u Sarajevu,[1019] omogućivši mu sretno djetinjstvo,[1020] a kasnije ga poslao u inostranstvo na studije medicine. Otac mu je stalno slao novac, [1021] najčešće i najduže vremena preko beogradskih prijatelja, naročito Mileta Pavlovića Krpe,[1022] ali nakon samog rata i preko

[1015] Pismo je pisano 27.VI/10.VII 1921. - HAS, O-J, kut. 15, dok. br. 557.

[1016] Nakon napomene da mu je poslao „pisma od Emmy Loose“ kojoj „iz Sarajeva joj niko nije ništa pisao“, otac će upozoravati sina da „Izgleda, da ona hoće da sazna tačno tvoju adresu, pa da te onda napastuje.“ – HAS, O-J, kut. 15, dok. br. 492.

„Dr Dušan je udovoljio Manojlovoj želji, pa je na ime Emmy Loose Charlotenbarg bei Berlin, Federcia Str. No. 6. poslao 3.500 maraka ...“ – HAS, O-J, kut. 15, dok. br. 547.

G. Jeftanović - Zemaljska banka za BiH. – . 19. 12. 1921.. - Izvolite doznačiti 250 šv. fr. na adresu Mme Elise Staub, Gen. Verdaine 24, a za račun gosp. Manojla G. Jeftanovića, Sarajevo, za pokriće ličnih troškova. Gornju sumu franaka molimo da kupite po najnižem dnevnom kursu i sa odgovarajućiom valutom da zadružite moj tekući račun Hotel Evropa G.M.J. – HAS, O-J, kut. 15, dok. br. 588.

[1017] U pismu od maja 1924. Gligorije piše da mu je drago da je Manojlo sretno došao u Ženevu, „jer ih je sudar kod Postojne bio zabrinuo“ – HAS, O-J, kut. 15, dok. br. 616.

[1018] Sreten Vujović, Mina Petrović (ur.), *Urbana sociologija*, Beograd, 2005, 19.

[1019] Svjedodžba Velike gimnazije sarajevske, Zdravku Jeftanoviću za VIII razred, 18. maja 1911. – HAS, kut. 1, dok. br. 231.

[1020] U pismu Riste Hadži Damjanovića, ujaka Gligorijeve djece 1. maja 1901. godine pominje da je „Zdravko je otišao danas na majalas. On je podpuno veseo.“ – HAS, O-J, kut. 3, dok.br. 878. „Majals“ je godišnja, proljetna svečanost za učenike koju proslavljaju na izletima u okolini Sarajeva.

[1021] Kao i njegov brat Manojlo nakon rata je bio opomenut za dugove od strane *Prosvjete*. Iznos potpore je bio 150 švajc. franaka, preračunato u tadašnje dinare – 825. din. - HAS, O-J, kut. 10, dok. br. 3011.

[1022] Z(dravko) Jeftanovich, cand. med, Bern (Svisse), Waldheimstr. 76.; 30. 4. 1920. – Mile Pavlovitch, Miloša Velikog ul. 35, 30. 4. 1920. – Dragi čika Mile! – Primio sam Tvoju kartu od 19.6, a isto tako i novac. Ovaj put sam dobio 157.50 Fr.s. Ništa mi je javljaš, da li je tačno što sam ti pisao, odnosno slanja novaca, t.j. da se sada može opet preko ministarstva slati 350 švajc. Fr. Ili može biti radi toga nisi mogao ovu sumu poslati, jer iz Sarajeva nisi dobio dovoljno novaca. Ako je tako onda bih Te molio, da napišeš tati nekoliko riječi, da bi Ti mogao za juli spremiti onoliko koliko je po kursu dovoljno za 350 šv. Fr. – Što se tiče moga odlaska, to Ti mogu reći, a za vrijeme ovih velikih ferija ne mislim ići kući, nego ću ostati ovdje da radim. – Kao bih htio da Ti kupim onu knjigu, koju želiš, javi mi, pa ću to odmah učiniti i spremiti po nekom od naših đaka koji će se oko 15. jula p.n. kretati kući. Zaboravih Ti spomenuti, da ću i ja tati odmah poslati da pošalje toliko novaca koliko je nužno za 350 fr. Ako se samo ovo može poslati. Rukoljub gđi Matildi. Tebe srdačno pozdravlja. Zdravko. – NUBiH, Odjeljenje rijetkih knjiga i rukopisa, Građa, dok. br. 769/2.

Pavlović – Krpa Milorad, profesor, književnik i novinar (Beograd,1865 - 1957.), Studirao na Filozofskom fakultetu u Jeni, Lajpcigu i Berlinu. Kao opozicionar u političkim borbama do 1903. godine bio proganjan i osuđivan. Jedno vrijeme urednik *Odjeka*, a kao saradnik *Politike* pod lažnim imenom, kao tobožnji obućar,

poznanstava u srpskoj vojnoj komandi,[1023] Ministarstvu spoljnih poslova,[1024] Ministarstvu finansija.[1025] Novčane pošiljke Gligorijevim sinovima nosili su i sarajevski prijatelji prilikom svojih poslovnih putovanja na zapad.[1026]

Za vrijeme rata Zdravku je oduzeta imovina, „jer je pobjegao neprijateljskoj vojsci".[1027] Prema izjavi njegovog oca, Zdravko je mobilisan u austrougarsku vojsku oktobra 1914. godine, gdje je služio kao „mediciner", pa godinu dana kasnije, u septembru 1915. kod Tarnopola zarobljen od strane Rusa. Nakon toga on stupa u rusku vojsku i bori se 6 mjeseci na fronti Dvinska, pa potom u jugoslovenskoj diviziji u Odesi. Neka ga istraživanja nalaze u tih nekoliko mjeseci u Petrogradu sa dr Antom Mandićem gdje je radio na organizaciji dobrovoljaca.[1028] Početkom 1918. godine dopremljen je preko Engleske u jedan vojni logor u

---

obišao je Bosnu i Hercegovinu. Dopisivao se sa grupom književnika iz Mostara – Aleksom Šantićem, Svetozarom Ćorovićem, a očigledno bio vrlo blizak i sa Gligorijem Jeftanovićem i njegovom porodicom.

[1023] Zdravko Jeftanović, Medezin. candidat. (G. J. dodao: predan otprilike 4/17. 12. 1918.) Brief vom ..December heute erhalten sechstausend Dinar vor drei Wochen über Serbische Militär Comando Ihnene expedirt wenn mich erhalten, sofort drahled? alle gesund. – Sarajevo, 2/12. – 9. 12. 1919. - HAS, O-J, kut. 15, dok. br. 273.

[1024] Zdravko Jeftanović, candidat medezin, Bon, Schweiz, Waldheimstrasse 76/II. – Briefe karten und tellegramen regelmäsig erhalten. Sechstausend dinar von vier Wochen über sebische Ministerium des äusern abgesandt urgiert dort bei serbicschen gesandschaft. Dušan heute brieflich alle gesund. Gligorije Jeftanović und Dušan - 12. 1. 1919. predao. – HAS, O-J, kut. 15, dok. br. 270.

[1025] G. Jeftanović je iz Beograda Zdravku preko Ministarstva finansija, a Direkcije državnog računovodstva poslao dva puta po 500 šv.f. ... Sarajevo, 25.5/7.6. 1919. god. – HAS, O-J, kut. 15, dok. br. 304.

[1026] Zdravko Jeftanović, Bon, Waldheimstrasse 7/22. Gratulieren Ostfeientage sandte vorgestern perosnliche durch Kočović 2.000 Frk. – 19.4.1919. – HAS, O-J, kut. 15, dok. br. 290.

U jednom od narednih pisama Gligorije se čudi što nisu primili novac, ali tvrdi da sigurno hoće jer je on pitao u radnji Kočovića i oni su mu rekli da je ovaj otišao u London, pa će iz Londona u Švajcarsku. HAS, O-J, kut. 15, dok. br. 270.

Dimitrije Kočović (u. 1929.), imućni sarajevski trgovac, bio je bliski saradnik Gligorija Jeftanovića; član NO Srpske štamparije, podpredsjednik Srpske štedionice. Bio je veliki humanista, učestvovao u svim dobrotvornim akcijama, za 25 srpskih škola iz Bosne i Hercegovine platio je pretplatu za *Privrednik*, stipendirao je đake, a tokom I svjetskog rata slao svoju robu za zatvorene u logoru u Doboju.

[1027] Obavjest Kotarskog ureda Gradačac, od 1. augusta 1917. god. prema kojoj se određuje „sekvestracija prihoda 1/6 dijela nekretnina Zdravka Jeftanovića Gligorija iz Sarajeva, „...katast. općina Slatina Donja i kat. općine Tramošnica Gornja. Sekvestrom postavlja se za nekretnine nalazeće se u općini Slatina D. knez Živan Radić iz Slatine D. i za nekretnine nalazeće se u općini Tramošnica Gor. knez Iva Vidaković, kojima se nalaže da prihod od 1/6 dijela gornjih nekretnina pravodobno ustanove i popišu u svoje vrijeme pohrane i unovče, te o svemu račun kod ovoga ureda polože." - – HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 1347.

[1028] "Za vodstvo kancelarije Jugoslavenskog odbora u Petrogradu i rad oko stvaranja legije delegirao je međutim Odbor u sredini jula 1915., dra. Antu Mandića, koji se već nalazio u Rusiji i koji je već u početku rata bio bezuspješno pokušao, da u ruskoj javnosti i novinstvu pobudi neki interes za našu stvar. U spomenutom ormaru poslanstva našao je Mandić preko 20.000 većinom veoma dirljivih pisama i molbi zarobljenika i uz pomoć mladoga Sarajlije Zdravka Jeftanovića stao ih sistematski rješavati. Da ne komplicira već započeti rad, stao je on pospješavati odašiljanje zarobljenika u Srbiju prepuštajući Odboru i srpskoj vladi, da u Srbiji organiziraju legiju, kako bolje znadu. Taj rad se nastavio do jeseni 1915., kad je Srbija, napadnuta sa svih strana, pretrpjela slom, koji je, među drugim mnogo važnijim stvarima, prekinuo i veze preko Dunava i onemogućio dalje odašiljanje dobrovoljaca. Na ponuku delegata Odbora stao je sada srpski poslanik raditi kod ruske vlade, da bi dopustila sakupljanje dobrovoljaca i stvaranje dobrovoljačke legije u samoj Rusiji. Taj pokušaj nije uspio, bilo zbog legalitarnih predrasuda ruske vlade, da dopusti, da se zarobljenici bore protiv cara, kome su kao vojnici prisegli vjernost, bilo iz straha, da se Austrija ne revanšira na isti način organizirajući ruske zarobljenike protiv Rusije. Da se ipak nešto uradi i stvori neki početak, uspjelo je poslaniku Spalajkoviću na molbu Marka Cemovića, generalnog konzula u Odesi, koji je radio u vezi s Odborom, da je ruska vlada ipak dozvolila stvaranje malog

Francuskoj, gdje je u proljeće 1919. godine rješenjem „Kraljevskog srpskog ministra vojnog rešen svake vojne dužnosti dok studije ne svrši“. Prve poratne godine kratko se zadržao u Sarajevu, te tom prilikom i od sarajevske okružne komande dobio odobrenje da može otputovati u Švajcarsku.[1029]

Završivši svoje studije medicine u Bernu, vraća se u Sarajevo u jesen 1922. godine,[1030] da bi svoj staž najprije obavljao u Zemaljskoj bolnici u Sarajevu do kraja 1924. godine.[1031] Iz Švajcarske se vratio kući sa svojom suprugom Ankicom,[1032] sestrom svog dobrog druga Fedora sa kojim je prije rata igrao fudbal, i kćerkom šumskog nadsavjetnika Lukača iz Sarajeva. Sa Ankicom je stekao kćerku Tatjanu, rođenu 1922. god.[1033] U lokalnim, sarajevskim okvirima Zdravko je ostao u živom sjećanju kao izuzetan sportaš, naročito kao dobar fudbaler i organizator sportskog života još prije I svjetskog rata.[1034] Svoj sportski život nastavio je i kao student u Austriji.[1035]

---

odreda, koji je imao tobože da čuva magazine sa hranom, što ih je Srbija imala u Odesi. Tako je tamo stvorena mala jezgra od nekih 300 dobrovoljaca, koja se onda nastojala nenapadno povećati. – Dobrovoljci na Solunskom frontu.“ - http://www.index.hr/forum/97/povijest/tema/255707/block.aspx?id=498674&idf=97&idt=255707&p=

[1029] Gligorije Jeftanović - Gradskom poglavarstvu (vojna evidencija, Sarajevo), 29. 7. 1920. - HAS, O-J, kut. 15, dok. br. 463.

[1030] Zdravko Jeftanović, Bern – Gratulieren herzlichst guten erfolg senden heute per bank 700 franzoschen frank brief folgt Grusse Gligorije i Dušan Jeftanović, 18. 9. 1922. - HAS, O-J, kut. 15, dok. br. 607.
U januar 1923. već radi u Sarajevu. – HAS, O-J, kut. 15, dok. br. 611.

[1031] HAS, O-J, kut. 15, dok. br. 614.
Zdravko je izgleda bio ortoped, jer je iza njega ostala knjižica „*Rachitische Verkrümmungen und ihre Behandlung“*, Bern, 1922.

[1032] Vjenčao sa januara 1921. – *Srpska riječ*, br. 12, januar 1921, 3.

[1033] „Zdravku Jeftanoviću – Najsrdačnije čestitamo novorođenu kćerku. Želimo tebi i Ankici da bude sretna, ukras porodice Jeftanovića pozdravljamo. Glig, Man., Dušan. (Tatajana, poslije ud. Mudrinić – op. S.D.) – HAS, O-J, kut. 15, dok. br. 592.
„...sa iskrenom željom neka bi milostivi Bog da, da novodobivena kćerka bude u svemu sretna i ukras od muške loze plemena Jeftanovića...“ – HAS, O-J, kut. 15, dok. br. 593.

[1034] Nakon posjete grupe sarajevskih gimnazista Zagrebu 1908. godine, gdje su se upoznali sa pravilima fudbalske igre, sa donesenom loptom počeli su vježbati na igralištu Realne gimnazije, a sljedeće godine na tzv “gezierciru na Čengić Vili.“ Osnivaju i svoj Srednjoškolski sportski klub. Među osnivačima bili su Emil Najšul, Fedor Lukač, Zdravko Jeftanović, Stevo Jokanović i Sveto Gerovac. Sa crveno-bijelim dresovima odigrali su 1911. godine utakmicu sa bečkim vojnicima porazivši ih sa 4:2. U prvom susretu van Sarajeva, sa splitskim “Hajdukom” 7. aprila 1912. godine na plakatu je ova momčad nazvana klubom “Osman”. U 1913. godini većina hrvatskih članova kluba je formirala vlastitu momčad - Hrvatski sportski klub, koji je kasnije nazvan SAŠK, a preostali igrači su osnovali Srpski sportski klub (SSK), kasnije (1921.) preimenovan u Slavija, koji je imao svoj stadion na Marijin Dvoru.

[1035] „U avgustu 1911. godine, kada su u Sarajevu djelovala dva neformalna srednjoškolska srpska društva, maturant Feodor Lukač s nekoliko svojih kolega organizirao je na jednoj livadi na Alipašinom polju prvo takmičenje prema atletskim pravilima. – Trčalo se na 100 i 200 metara, bacala se kugla i disk, koji su kupili nekoliko dana ranije u Zagrebu. To se desilo samo 15 godina poslije Prvih olimpijskih igara u Atini i smatra se početkom moderne atletike u BiH.
Zabilježeno je da su dominirali Zdravko Jeftanović u srpintu, a Feodor Lukač u skokovima. Poslije su obojica nastavila studije u Austriji i Švicarskoj, gdje su postizali vrijedne rezultate. Lukač je u skokovima bio prvak u tri države. Po povratku u svoju zemlju, sada već kao hirurg, Lukač je 1921. predsjedavao osnivačkom sjednicom Skupštine Altetskog saveza tadašnje Jugoslavije. Za izvanredan doprinos razvoju atletike u BiH proglašen je počasnim predsjednikom ASBiH i AK Sarajevo.“ – Mehemed Sokolović, počasni predsjednik ASBiH, 100 godina moderne atletike. - *Dnevni avaz*, br. 5796, 17. 10. 2011, 38.

Dušan Jeftanović (1884-1941) – vrijeme iskušenja

Kao i ostala njegova braća i Dušan je bio austrijski đak, bečkog Terezijanuma.[1036] Na univerzitetu istog grada promovisan je i za doktora prava oktobra 1909. godine.[1037] Kao najodgovorniji sin nakon školovanja se vratio kući da nastavi porodični posao, te od oca dobio punomoć sljedeće, 1910. godine da vodi brigu oko hotela *Evropa*.[1038] Odmah počinje da radi,[1039] ali i da se uključuje u društveni život grada. Sa svojom generacijom, uz pomoć starijih članova srpske čaršije, nalazi se 1910. godine u privremenom odboru koji treba da organizuje osnivanje srpske čitaonice, koja bi se zvala *Srpski klub*.[1040] Ta značajna godina za Bosnu i Hercegovinu, u kojoj je otvoren Sabor obilježena je i dolaskom cara Franje Josifa u Sarajevo. To je vjerovatno bila jedna od prvih Dušanovih ličnih dodira sa političkom realnošću grada, jer nakon internih trzavica i on sam ulazi u uži odbor za doček cara.[1041] Svečarska scena grada nestala je nakon političkih događaja vezanih za Balkanske ratove u koje je Dušanov otac Gligorije bio glavni sarajevski akter, a Dušan također učesnik, zvanično naveden kao predsjednik Srpskog pjevačkog društva *Sloga,* što je bio samo uvod u ratne prilike, koje su u potpunosti su povezale oca i sina i jedine od Jeftanovića koji su u Sarajevu vodili bitke za cjelokupnu porodicu.

Sa 1918.-om godinom oni su mislili da su sve važne bitke iza njih i da će sa novom državom čije je stvaranje postajalo sve izvjesnije, sve poći boljim i sigurnijim tokom. Svi događaji govorili su tome u prilog. Učestvujući u svim važnim političkim koracima koji su vodili

[1036] Dokumentacija sa obavijestima i ocjenama tokom njegovog školovanja obuhvata period 1894-1902. godine. Posljednji dostupan izvještaj o njegovom uspjehu bio je iz marta 1902. godine. – HAS, O-J, kut. 1, dok. br. 154.

[1037] „Danas je na bečkom univerzitetu promoviran za doktora prava Dušan G. Jeftanović, sin narodnog prvaka gosp. Gligorija. Mladome doktoru i njegovu roditelju najiskrenije čestitamo.“ - *Srpska riječ*, br. 247, 13/26. novembra 1909, 3.

[1038] „Trgovačka punomoć za Dušana Jeftanovića u Sarajevu u kojom ga ovlašćujem da ispred mene vodi radnju u pogledu HE u Sarajevu.“ Sarajevo, 8/21. septembar 1910. Istog dana Gligorije je dao punomoć i Lazi Pupiću, svom kumu i glavnom knjigovođi. - HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 2412.

[1039] HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 1334.

[1040] „U nedelju po podne održana u ovdašnjoj srpskoj školi sazvana skupština za osnivanje „Srpske čitaonice“ sa prijedlogom „da se nazove „Srpski klub“. Izabran je i privremeni odbor sastavljen od sljedećih članova: dr Diogen Petrović, Risto Hadži Damjanović, Vaso Kraljević, dr Dušan Jeftanović, Stevan Lukač, Dušan Letica, dr Milan Srškić, dr Vojsilav Besarović, Stevo Marković, Vasilj Grđić, Bogdan Besarović i Đoko Kovačević – *Srpska riječ*, br. 28, 2/22. februara 1910, 3.

[1041] Nakon odluke sarajevskog vijeća i prijedloga Ber. Klajna da se izabere uži (12 članova) i širi odbor (200 članova) za doček, Mehmed Spaho, sekretar trgovačke i obrtničke komore zahtjevao je da budu prisutne „u te odbore pojedine konfesije u srazmjeru sarajevskog stanovništva.“ Taj prijedlog su Milan Srškić i Milan Jojkić osudili kao „uskogrudno miješanje konfesionalnog momenta u ovaku svečanu akciju i nelijepo, na silu stvaranje rivalstva“. Zaključak je donesen da sve konfesije budu jednako zastupljene. Tako su u uži odbor ušli Srškić, Jojkić, dr Dušan Jeftanović, Alković, Šimon Zelenika mlađi, dr Spaho, Salihaga Bičakčić, Ismet-aga Mehremić, Elias E. Kajon, Bernard Klajn i Jozef S. Salom. - *Srpska riječ*, br. 93, 94, 97, 6/19. maj 1910.

ujedinjenju, Jeftanović stariji je bio počašćen i titulom predsjednika Privremene narodne skupštine, te će na njenom prvom sastanku održati emotivni govor, zahvaliti srpskoj vojsci i dinastiji Karađorđevića na stvaranju države, te predložiti poslovnik srpske Narodne skupštine.[1042] Da izrečene riječi nade u zajednički rad u novonastaloj Kraljevini nisu bili samo puka formalnost dokazao je Gligorije mnogo puta, kako saosjećanjem sa Dalmatincima,[1043] tako i istovjetnim stavovima sa vojvođanskom braćom.[1044]

Naravno, pozicija predsjednika PNP-a pružila je Gligoriju mogućnost da pokuša da namiri štete počinjene mu za vrijeme rata. O tome on u svom pismu sinu Zdravku proljeća 1919. kaže: „Ja ću ako Bog da po prilici oko 6-og maja opet otići u Beograd, na produženje skupštinskog rada, baviti se onamo 2 nedelje pa uzeti dopust 1-2 mjeseca i vratiti se u Sar. te

[1042] "Neobično sam srećan, što mi je na pragu groba, u ovoj dubokoj starosti Bog udijelio rijetku sreću, da doživim veliki dan naše velike slobode i ujedinjenja i da dočekam ovaj svečani čas prvog otvaranja prvog Narodnog Predstavništva ujedinjenog naroda i Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. …Veliko djelo, što ga je izvršila naša slavom okružena vojska (Burni uzvici sa dugotrajnim aplauzom) sa nadčovječanskim žrtvama, pod vođstvom dične nam Dinastije Karađorđevića.…Treba sada izrađivati u svima drugim pravcima dostojno povjerenje, koje nam se poklanja, i s punom sviješću, da mi udarimo temelje, čvrste i podesne za jednu državu, koja po svojim prirodnim uslovima ide u najljepše i najplodnije u čitavoj Evropi, i da od nas, od naše moralne snage i političke zrelosti zavisi, kojim će se putem upraviti naša budućnost. … Sada, gospodo, treba za nadalji rad poslovnik. Držim da je najzgodnije, da se u ovu svrhu poslužimo zakonom o poslovnom redu u Srpskoj Narodnoj Skupšini." - *Narodno jedinstvo*, zvanični kalendar za prostu 1929. godinu, godina I, Sarajevo, Državna štamparija, 1928, Izdanje Oblasnog odbora sarajevske oblasti, 27.

[1043] Dolaskom dalmatinskih izbjeglica u Sarajevu se formira opštinski odbor društva *Za naš Jadran*, sa predsjednikom Aristotelom Petrovićem. Odbor sa Gl. Jeftanovićem, Aristotelom Petrovićem i članovima V. Andrićem, A. Brzovićem, dr I. Jelinovićem, Hasanom Hodžićem, dr J. Kajonom, Stevom Markovićem, dr J. Radakovićem, Franjom Radoševićem i I. ef. Šarićem organizovalo je protestnu skupštinu gdje se pročitala rezolucija koja je uperena protiv italijanske politike. Jeftanović je „primio zahvalu za organizovanje skupa od Ive Tartalje, predsjednika općine Split" upućenu ujedno i „građanstvu Sarajeva zbog odlučna i muževna prosvjeda na javnoj skupštini od 19. o. m. proti talijanskom imperijalizmu, koji hoće BiH da udari u srce i da zatvori zdrava pluća zdrave naše Jugoslavije. Dalmacija kao kućni prag BiH neće sustati u borbi tim više, što vidi svoju hrabru bosanskohercegovačku braću uvijek pripravnu, da zaštite i odbrane svoj kućni prag ... zahvalite u ime Dalmacije svim građanima i građankama bratskog grada Sarajeva." – *Narodno jedinstvo*, br. 26, 28. januar 1919, 2.

[1044] E. Gavrila – G. Jeftanoviću, Budimpešta, 12. 2. 1919. „Koliko se iz daleka presuditi može, vaša je skupština stala na zdravo stanovište, na kojem stoji i naša Vojvodina, što je sasvim ispravno, i još držim da bi ljudi, koji su tu stvar tamo vodili, trebali da uđu u tešnju vezu sa nama, koji smo ta načela na novosadskoj narodnoj skupštini zastupali ..." – HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 943.

Jeftanović je ostao u dobrim odnosima sa Emilom Gavrilom, održavajući sa njim prijateljsku prepisku:

G. Jeftanović - Dr Emil Gavrila, Veliki Bečkerek, Sarajevo, 2/15 aprila 1920. „Vrlo pošt. Gosp. Doktore! U nadi da ste bar ove svijetle praznike Voskresenija Hristova sa Vašom poštovanom Gospođom u zdravlju i svakom zadovoljstvu proveli slobodan sam ovim da Vam u ime moje i mojih sinova Manojla, Dr. Dušana i Zdravka najsrdačnije čestitam imenovanje za velikog župana u Vašem rodnom mjestu. Budite uvjereni da ovu čast i radost smatram kao da je u samoj mojoj kući među mojim sinovima dogodila se. Viste ovo odlikovanje već odavno zaslužili u Srbskom narodu, a naročito u vremenu naše Bos. Herc. Crkveno-prosvjetne borbe pod upravom crno žute vlade. Vi ste jedan od nedomaćih Srba s nama do kraja a naročito sa mnom izdržali očajnu borbu i postiglil pobjedu kada smo ju dovršili. Dok sam živ neću zaboraviti vaše veliko požertvovanje i patriotsko osjećanje za našu bos. herc. stvar, a kada sam vidio da su gotovo svi moji drugovi zaboravili na vaše učinjene usluge, da bar do neklen odužim se vašem patriotskom trudu u našoj borbi, onda sam ja to primio na sebe samog, da to učinim spram moje moći u mom sopstvenom poduzeću i poslu čim zato prilika dođe, te da Vam ponudim pristojno mjesto, da zajedno budemo i dalje radili; ali eto dođe brže Vaše sretno imenovanje za velikog župana, nego se ispuni moja dobra i pravedna namjera u mom sopstvenom poslu." – HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 389.

vršiti svoj poso, i glavno mi je, dok sam poslanik da dobijem koncesiju od ministarstva šuma i rudarstva za potrebno drvo za moju krečanu, i balvane za pilanu, u Hadžiću, nebili pretrpljene štete za vreme demonstracija u junu 1914 i za vrijeme rata od austro-ugarske vojske, da malo olakšamo, i materijalno popravljamo se. Daj Bože da se moja već predata Molba u Beogradu kod Ministarstva šuma povoljno riješi, pa ćemo, ja i Vas sva trojica, potpuno biti zadovoljni".[1045] Zadovoljne su bile i neke druge osobe koje su zasipale Gligorija molbama za intervenciju,[1046] ali i članovi široke familije kojima je uspio pomoći.[1047] U svakom slučaju, izledalo je da su se napokon pružile mogućnosti da Jeftanovići poboljšaju svoj poljuljani ekonomski položaj, koristeći svoje stare veze sa partnerima van Bosne i Hercegovine.[1048] Međutim, stvari nisu išle planiranim tokom, jer je pod izgovorom da mu je slabo zdravlje Gligorije Jeftanović, a vjerovatno pod političkim pritiscima, položio mandat i za svoga

[1045] Pisano aprila 1919. - HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 293.

[1046] Dušan Jeftanović - Pero Petrović, potpukovnik, Mostar, pukovska okružna komanda: „Otac se vraća ovih dana iz Beograda. Uputite brzojav u vašoj stvari na njega u Beograd hotel Balkan još ga more zateći. Doktor Jeftanović." Telegram iz Mostara na G. J. u Sarajevo: „Danas dobi odluku obrane da nisam u vojsku od vojnog ministarstva primljen te se rešavam daljeg službovanja tome iznenadi grozno jer se osjećam čist od svega. Šta je uzrok te odluke neznam čudim se istoj dočim sam opisan za izvrstnog stožernog oficira od austriskih komanda. Molim vas Gligorije kako ste mi obećali u novembru kad sam kod vas bijo da za kulom u toj stvari progovorite ako ste u Beogradu onda kod vojnog ministarstva, jer ja i moja siromašna rodbina bez službovanja kod ove skupoće nemogu živjeti te kanim rekursivati – Petro Petrović potpukovnik." maja 1919. – HAS, O-J, kut. 10, dok. br. 3065.
Telegram za Dušana Jeftanovića – „srdačan pozdrav živi u nadi da će moćnom uplivu gospodina oca uspjeti mene obveseliti – najljepša hvala za dar. – nadporučnik Hekl". – HAS, O-J, kut. 10, dok. br. 3078.
Sām Gligorije interveniše npr. kod Đorđa Vajferta, guvernera Srpske narodne banke u Beogradu za Dr. Ladislava Hajlmana, činovnika sa 18 godina staža u sarajevskoj filijali Narodne banke, koji je „dobar Slaven Hrvat, oženjen je iz ugledne porodice ovdašnje R. Samoukovića..." – HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 484.

[1047] Jeftanović M. Gligorije – Atanasiju Šoli: „Gosp. Predsjedniče! moga nećaka inžinira Jovu J. Trifkovića, najtoplije preporučujem, da dobije upraviteljsko mjesto u zanatlijskoj školi, gde je bio pok. upravnitelj Nani, i biti ćete sa istim u svemu potpuno zadovoljni. S odličnim poštovanjem, Sarajevo, 25. 12. 1918/7. 1.1919." - HAS, ZV-171.

[1048] Hrvatska zemaljska banka, 10. travnja 1919. – Gligoriju Jeftanoviću „Velepoštovani gospodine! Odmah nakon prevrata pisao sam Vam, oduševljeno Vas pozdravljajući kao mukotrpnog borca za naše narodno oslobođenje. Dvojim da Vam je moje pismo u onom metežu uručeno a moguće je da Vam i hotice nije uručeno, jer je sadržaj njegov bio i suviše „nepatriotičan", a u ono vreme listovna tajna ne bje sveta. Povod ovoga moga pisma leži u tome, da nabacujem pitanje ne bi li moguće bilo sada, uslijed povoljnog stanja tečaja založnica, uz povoljnije za Vas uvjete konvertirati postojeći zajam amortizacijom kod Vaše zemaljske banke. Proveo sam ove godine već više takovih konverzija, pa nije isključeno da bi mi to moglo uspjeti i sa Vašim. Svakako bi bilo vrijedno ispitati mogućnosti, pa ako ste u načelu s tim sporazumni, molim Vas da mi pošaljete ispisanu stavku teretovnice od „glavne" hipoteke, iz koje ću moći razabrati sve uvjete postojećeg zajma i storno pristojbu, koja se imade platiti za slučaj ranije povrate zajma. Ujedno molim da mi izvolite saopćiti da li za konverziju zajma sa novim uz niži kamatnjak u Bosni postoji pogodnost, oprosta od biljegovne i uknjižbene pristojbe, kao u nas amo i kako dotična ustanova glasi. Meni bi bilo vanredno milo ako bi bilo moguće da konverziju provedem. Nadalje Vas molim za Vašu uputu o slijedećem. Čitao sam nedavno u ovdašenjm listu, da grad Sarajevo želi sklopiti komunalni zajam od 12 milijuna kruna. Budite dobri te mi javite da li je ta vijest istinita i ako jeste da mi savjetujete kako imademo postupati da možemo sudjelovati sa ponudom. Možda biste mogli izhoditi da nam gradska općina pošalje poziv da stavimo ponudu, kako je to običaj kod nas, da se svi veći zavodi pozovu da to učine. Moja banka povisila je prošle godine svoju glavnicu na 30 milijuna, a rezerva joj iznosi oko 20 milijuna, pa smo stoga u stanju da udovoljimo i znatnim zahtjevima. Preporučujući Vam toplo moje obje molbe na uvoženje pozdravljam srdačno Vas i Vašega gospodina sina te ostajem sa visokoštovanjem vaš Milan Vaniček." - HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 941.

nasljednika predložio dr Milana Pećanca, sa kojim je izgleda bio prilično blizak, o čemu svjedoči i njihova prepiska.[1049] Njega je najvjerovatnije dobro upoznao kao člana delegacije, upućene od srpske Vrhovne komande i srpske vlade da prethodne 1918. godine u Sarajevu razmotre eventualne mogućnosti oko direktnog prisajedinjenja Bosne i Hercegovine Srbiji i o raspoloženju koje vlada oko tog pitanja u Narodnoj vladi za Bosnu i Hercegovinu. Štampa je bez obrazloženja i uobičajene radoznalosti objavila informaciju o ovoj smjeni ističući da je dr Milan Pećanac, „generalni konzul Kraljevine Srbije u Skadru, inače rodom iz Bosne.“[1050] Naknadno će ovaj događaj iskoristiti radikali preko svoje *Srpske riječi,* a u obračunu sa demokratima, pa na napad *Demokratije* list odgovara kako su se birali poslanici za PNP u Bosni, da je nakon izbora predstavnika ”sporazumno rečeno da svaki od izabranih poslanika odredi lično svoga zamenika. To su učinili odmah najveći deo izabranih poslanika, a neki nisu, iz jednog ili drugog razloga. Među ovima je bio i g. Gliša Jeftanović, koji je ostavio da svoga zamenika odredi u Beogradu. Posle dužeg bavljenja u Beogradu, g. Jeftanović je pismenim aktom upućenim propisnim putem, stavio do znanja tajniku biv. Narodnog Vijeća g. dr. Vl. Ćoroviću da učini što treba da se zna da je odredio za svoga zamenika g. dra Pećanca, za slučaj da se njegovo mesto uprazni ma na koji način. Mesto da izvrši dužnost V. Ćorović je, zajedno sa Sv. Pribićevićem, preduzeo sablažnjivu akciju da tu odluku g. Jeftanovića osujeti. Po dobivenom aktu g. Jeftanovića, kojim određuje g. Pećanca za svoga zamenika, on je napravio neki spisak, u koji je zaveo sve poslanike iz BiH i njihove zamenike, sem onih koji su pripadali strankama Hrvatskog narodnog kluba i Jugoslovenske muslimanske organizacije kao članove “demokratske stranke”, pa i samog g. Jeftanovića i tražio od ovog da taj spisak kao nadležni za to predsjednik Narodnog Vijeća za BiH potpiše i tako obesnaži svoj pismeni akt kojim je odredio g. Dra Pećanca za svoga zamenika. Kad nije uspeo da to izvede na tako zvani “fini” način kod g. Jeftanovića, onda su dolazile i javne pretnje g. Jeftanoviću od g. Sv. Pribićevića, ali sve uzalud. U tome je g. Gligorije Jeftanović kao predsjednik

[1049] „Dragi gospodine Jeftanoviću. Prije nekolika dana vratio sam se sa podužega putovanja po Hrvatskoj, Bosanskoj Krajini i Gornjoj Hrvatskoj Krajini. Po dolasku u Biograd, našao sam više novosti. Među ostalima nađoh i tu da ste Vi riješili položiti mandat na poslanički položaj. Viđeh i to šta je do sada rađeno na tome od Vaše strane i sa Vama. Po proučenju svega što se tiče ove stvari vidi se da treba da potpišete i ova dva primjerka „Uvjerenja“, da budu baš onakva kakvi su u svoje vrijeme data Radoju Jovanoviću, jer je u svoje vrijeme tako izjavio svoje mišljenje g. Korošecu, pa da takve primjerke imamo pri ruci. - Čim ove primjerke budete dobili, pošaljite ih, molim Vas, odmah i pošaljite po prvoj sigurnoj prilici (ali što prije) meni jedan, a jedan g. Joci Jovanoviću, predsjedniku Radikalnog kluba. Pribićevićevi demokrati i on spremaju sada nekakvu ogromnu akciju protivu nas i Vas, da je vrlo potrebno da ja dođem do mogućnosti za riječ u parlamentu, protiv čega su oni pokrenuli i nebo i zemlju. Nalazim još da bi vrlo dobro bilo kad bi ovamo došao Vaš Dr. Dušan, da od njega čujem o mnogim stvarima, o kojima se sad ovde govori. I to, što prije, to bolje. Isporučite moje pozdrave Dušanu a Vas podravlja srdačno Vaš odani Dr. Milan Pećanac. Biograd, 4. jula, 1919.“ - HAS, O-J, kut. 10, dok. br. 3094.

[1050] *Srpska riječ*, br. 78, 18. jun/1. jul 1919.

Narodnog Vijeća izdao još u junu mesecu g. dru Pećancu potrebni akt zvani "uverenje" ili "verodajnica", kojima se utvrđuje da je on izaslan u Narodno predstavništvo kao njegov zamjenik. ... Uverenje su imali da potpišu Korošec, kao predsednik zagrebačkog NV i jedan od dva potredsjednika istog Vijeća da bi ono bilo punovažno prema utvrđenom sporazuma između NV za BiH i NV u Zagrebu …"[1051]

Sve to ne bi bilo neobično, taj muk javnosti, da par mjeseci prije Gligorije nije prisustvovao pouzdaničkom sastanku, na poziv dr Milana Srškića sa drugim članovima Državnog vijeća – D. Dimovićem, dr Milanom Jojkićem, Pejanovićem i predsjednikom opštine dr. Aristotelom Petrovićem, na kojem je dogovorena javna skupština Srba iz Sarajeva.[1052] Na toj zakazanoj skupštini, održanoj u zimskoj bašti hotela Evrope 5/18. aprila 1919. godine, sa preko 1000 prisutnih iskazano je nepristajanje uz Pribićevićevu akciju i data je podrška osnivanju Radikalne stranke u Bosni i Hercegovini.[1053]

Pravi razlog povlačenja Gligorija Jeftanovića iz političkog života, a i okljevanja dr Dušana Jeftanovića da aktivno izađe na političku scenu u prvoj deceniji postojanja Kraljevine, možda se može djelom naći u privatnoj prepisci članova ove porodice, čiji su nesređeni odnosi, o čemu će poslije još biti riječi, sa tada moćnom figurom bosanskohercegovačkog političkog života, njihovim zetom dr Milanom Srškićem, vodećim radikalom, uticali na ovakav slijed događaja.

Neplanirano zalaganje u privatnim poslovima Gligorija je poprilično zaokupilo, ali ne u tolikoj mjeri da ne bi mogao sagledati opštu amosferu u novoj državi. Povjerava se svom bliskom prijatelju Gavrili riječima da je „nezadovoljstvo opšte i ovdje raste, jer bolesne prilike ne popravljaju se zasada." U istom pismu na prijedlog Gavrile da se 7. decembra 1922. godine proslavi 25.-godišnjica predaje prvog Carskog memoranduma odgovara da je prijedlog „popuno opravdan, ali potpuno neizvodiv obzirom na današnje potpuno narodno rastrojstvo. Vama kao dobrom poznavaocu ovdašnjih prilika mislim da nije potrebno dalje objašnjavanje ove stvari. Spomenuću samo to da su vlastodršci u Beogradu od prvog dana oslobođenja pa do danas zaboravili i odgurnuli svakoga istinskog i požrtvovanog rodoljuba, a prikupili oko sebe jedino političke i moralne šarlatane. Prema tome jasno je, da bi svaka inicijativa oko poticanja uspomena na ovaj događaj ostala usamljena."[1054] Izlaže i stanje u Sarajevu i

[1051] „*Srpska riječ*, br. 69 3. april 1920.
[1052] *Srpska riječ*, br. 26, 6/13. april 1919.
[1053] *Srpska riječ*, br. 28, 6/19. april 1919.
[1054] Sarajevo, 3. decembar 1922. - HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 583.

pominjući zajedničke prijatelje: „Gosp. g. Risto H. Damjanović i St. Lukač bolesni su već 1. mjesec dana, iz kuće neizlaze, prvi teško i drugi malo lakše. Sa moje obadva zeta ... nejmam nikakve veze, kao i sa Lazom Pupićem ... V. Šolu rijetko viđam, često nekud putuje. On lovi gde god može samo za svoj džep makar i svoga najboljeg druga izgubio, pa sa njime neću da imam nikakva društva. – Ovde u Sar. gotov kod sviju ugledniji ljudi izčezno je svaki patriotizam, kako za državu tako i za pojedine zaslužne ličnosti. Svaki teži, da ide onamo, gde će imati za sebe brze i bitne koristi. Ideal za sve izgubljen je, pa kada je stanje ovako, moram i ja biti u ovomu povučen, gledati moj posao, popravljati skorašnje štete, koje samo od mojih rođenih pretrpio, pa posmatrati od strane budući razvoj prilika.“[1055] Indikativno je i njegovo viđenje Pašića. „Sa g. Pašićem nijesam u dobrim odnosima, jer sam od njega uvređen još od 1914. god. aprila mjeseca, kad me na moj upit 3-4 puta za prijem – nedade si odgovora – a 1918. u jesen kada u Sara. dođe, ja ga na Sarajevskom kolodvoru sa građanima dočekah pozdravih i pri odlasku iz Sar. opet na Banhof otpratih – on ne nađe za vredno, da mi učini posjetu kod kuće ili u kancelariji ili bar da mi pošalje 1. vizit kartu – a mogo je, da zovne Dr. Nikolu Mandića[1056] i Šerifa Arnautovića[1057] da mu dođu i da sa njima pregovara. Na ovaki postupak ja ga i sad na Ilidži ne mogu da posjećujem, niti hoću sa njim u dodir dolazim. Videće da vlastodršci u Beogradu slabo vode računa o tome trudnom patriotskom radu do prije rata i za vrijeme rata, to sam i ja izgubio volju od svakog dodira s njima“.[1058]

Razočarenje ovog violentnog čovjeka u veze sa Srbijom, odnosno poteze Beograda, je očigledno bilo ogromno, naročito kada se uzme u obzir njegova dugogodišnja saradnja sa beogradskim političkim krugovima. Godinama je Jeftanović bio osoba od povjerenja u

[1055] Lazo Pupić je bio glavni knjigovođa kod Gl. Jeftanovića. Inače, dobrovoljac 1876. u Vlajkovićevom koru na Drini, sekretar srpske pravoslavne crkvene opštine u Sarajevu 1888-1890, u užem odboru za podizanje spomenika Simi Milutinoviću Sarajliji 1891, blagajnik *Sloge* u vremenu kada je Gligorije bio predsjednik (1896-1898), ovlašten od G. Jeftanovića, zajedno sa Dušanom Jeftanovićem da vodi poslove oko hotela Evrope 1910. godine.

[1056] Dr. Mandić Nikola (Travnik, 20.1.1869 – 7.6.1945) advokat; od 1908 – 1813. podnačelnik grada, predsjednik središnjeg odbora Hrvatske narodne zajednice od 1907; član je Sabora, a od 1911. i njegov predsjednik; 24. marta 1914. postavljen za zamjenika poglavara. Utemeljitelj i prvi predsjednik Hrvatske centralne banke i filijale Poljoprivredne banke u Sarajevu. Jedno vrijeme predsjednik Hrvatskog pjevačkog društva *Trebević*. Predstavnik je Hrvatske težačke stranke u Ustavotvornoj skupštini 1920. godine, ali je napušta nakon donošenja Vidovdanskog ustava. Prve dvije godine II svjetskog rata kao penzioner obavlja ulogu predsjednika Odvjetničke komore u Sarajevu. Ante Pavelić ga imenuje 2. septembra 1943. predsjednikom Vlade NDH i na toj poziciji ostaje do kraja. Osuđen na smrt 1945. godine.

[1057] Šerif Arnautović (Mostar, 1874. - Sarajevo, 1931), jedan od vođa bosanskohercegovačkih muslimana za vakufsko-mearifsku autonomiju, zbog čega je bio i osuđen na dvije godine zatvora. Nakon toga piše brošuru „Bezakonje austrijske uprave u Bosni i Hercegovini“. Sarađivao je sa vođama bosanskih Srba u svom političkom ratu. Bio prvi direktor Vakufa 1909 - 1921. i virilni član Bosanskog sabora. U toku I svjetskog rata sarađivao sa mađarskim političarima i izjašnjavao se za priključenje Bosne i Hercegovine Mađarskoj. Nakon I svjetskog rata sa Avdom Hasanbegovićem izdaje list *Domovina* i van je političkog života do 1930. godine kada postaje direktor Vakufske direkcije u Sarajevu i senator; član je Jugoslovenske nacionalne stranke.

[1058] Sarajevo, 25.10.1922. – HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 605.

planovima kralja da se izmire Srbi i Hrvati u Bosni i da se organizuju u borbi protiv kuće Habsburga.[1059] Kako navodi austrijski izvor u tim „nerazumnim akcijama“ je učestvovao i Pašić, te da se oko ove akcije svake sedmice u ministarstvu spoljnih poslova održava konferencija o bosanskim i starosrbijanskim prilikama.[1060] Povjerljivi izvještaji govore da su u ovoj akciji po bosanskohercegovačkom pitanju učestvovali i ugledni Dubrovčani (Lujo Vojnović,[1061] Antun Fabris,[1062] Jovan Đaja,[1063]), koji su još trebali pospješiti rad svih srpskih patriota za saradnju Srba i Muslimana, koja je bila neminovna politička potreba, te da su imali povoljan odjek kod bosanskohercegovačkih vođa. Izvještaj navodi da je u danima krunisanja Kralja Petra uručeno bosanskim članovima komiteta 60.000 franaka kao potpora za srpsku štampariju u Sarajevu, te da ostale novčane pošiljke idu preko Srpske banke u Zagrebu i

[1059] O tome govori i biografija Riste J. Odavića, sina bogatog trgovca beogradske čaršije i velikog rodoljuba, porijeklom Hercegovca. - „No sem ovih idealnih veza i poseta odlazio je u Sarajevo i Mostar često i u političkim misijama, uživajući poverenje vodećih krugova u Beogradu i tadašnje vlade noseći poverljive izveštaje, ondašnjim vodećim ličnostima, rodoljubima Gligoriju Jeftanoviću, pop Stjepu Srškiću i drugim viđenim patriotama...“ – HAS, ZV – 464-17.
Isti Risto Odavić će se 1920. godine kandidovati za ustavotvornu skupštinu kao narodni poslanik na Pašićevoj listi za Banja Luku i Srez banajalučki. Mada je njegovom zaslugom podignuta banjalučka crkva on 1923. godine ne bude izabran te izlazi iz politike. Iste godine postavljen za načelnika Umetničkog odelenja pri Ministarstvu prosvete, na mjesto razrješenog Branislava Nušića. Nakon toga jedno vrijeme je direktor Državne arhive.

[1060] „Laut eines Briefes des Lujo Vojnović an Redakteur Fabris soll dem Vojnović trotz angeblicher intensiver polizeilicher Uberwachung der bosn. Herc. Teilnehmer in Belgrad durch geheime Agenten der bosn. Hrc. Regierung gelungen sein, mit Jeftanović, V. Šola, Šantić S. Ćorović und Atanas Šola eine Zusammenkunft zu stade zu bringen, in welcher angeblich der modus pro cedendi fur einen energischen Kampf gegen unsere Verwaltung festgestellt worden wäre. Ausser Vojnović sol auch Ex-Minister Gjaja mit den hirländigen Serben conferirt haben. Es soll insbesondere ein geheinsames Zusammenarbeiten aller serbischen Patrioten fur die Existenz der hierlandigen Serben und Moslimms als unumgänglich notwendig bezeichnet worden sein.
Vojnović soll auf den volligen Erfolg der gemeinsamen Action rechnen, weil Jovan Gjaja mit seiner Rede auf die hierlandigen Fuhrer einen sehr gunstigen eindruck gemacht habe. Gjaja habe dem Jeftanović und Šola auch versprochen, ihnen in Betreff der noch zu erorternden Gravamina später Verhaltungsdirektiven zukommen zu lassen.“ – Confidentielle Meldungen vom Oktobar 1904, „Mitrović“, Ragusa, 4. Oktober 1904. (Ad Z. 1022 Pr. BH 1904.) - Svetozar Ćorović, *Dokumentarna građa*, Muzej književnosti BiH, Sarajevo, 1972, 140.

[1061] Lujo Vojnović (1864-1951) diplomata i pisac, pravo studirao u Zagrebu, diplomirao i doktorirao u Gracu, službu vršio kao sudski činovnik u Zagrebu, te kao advokatski pripravnik u Sarajevu i Trstu, a od 1894 – 1896. kao sekretar kralja Nikole, te kao crnogorski ministar pravde, a potom crnogorski opunomoćeni poslanik u Vatikanu (1901-1903). Guverner je kraljevića Aleksandra u Beogradu 1904-1906. Od 1907-1911. radi u Bugarskoj na srpskobugarskom sporazumu. U Crnoj Gori je opet kao šef kabineta kralja Nikole delegat na Londonskoj mirovnoj konferenciji i član jugoslovenske delegacije u Versaju. Pisao političke i književne eseje, prozu, proučavao prošlost Dubrovnika i Dalmacije.

[1062] Antun Fabris (1864-1904), novinar i političar, u Beču diplomirao, te nakon toga radio kao učitelj u Splitu i Zadru. Od 1895. je urednik uticajnog lista *Dubrovnik*, a 1902-1908. vlasnik kulturnog žurnala za srpske intelektualce u Dalmaciji - *Srđ*, štampanog na ćirilici i latinici. Sarađivao sa mnogim intelektualcima, između ostalih i sa mostarcima Aleksom Šantićem, Jovanom Dučićem i Vladimirom Ćorovićem, kao i sa mnogim iz Srbije. Bio je i predstavnik na kongresu novinara u Beogradu 14. i 15. oktobra 1902. godine.

[1063] Jovan Đaja (Dubrovnik, 1846 – Beograd, 1928), bio je predsjednik Srpskog novinarskog udruženja od 1897. do 1899. godine. Bio je istaknuti član Radikalne stranke, učestvovao je u pokretanju *Odjeka* (1884), bio je urednik *Naroda* i dugogodišnji saradnik *Trgovinskog glasnika*. Pored toga bio je državni savjetnik i ministar unutrašnjih poslova. Predsjednik je Društva srpskih novinara i publicista, a 1926. izabran za počasnog predsednika Beogradske sekcije Jugoslovenskog novinarskog udruženja.

Srpske kreditne banke i njenih filijala.[1064] Krunisanje je bilo i prilika da se bosanskohercegovačka delegacija posebno odlikuje, što je izazvalo različite reakcije.[1065] Jeftanović sarađuje sa Pašićem „čak i onda kada je to za jednog Bosanca predstavljalo najveću, pa i samu opasnost za život“,[1066] sarađuje i preko svog prijatelja Milutina Popovića-Krpe,[1067] tokom Balkanskih ratova potpisnik je memoranduma podrške, za vrijeme I svjetskog rata na kraju krajeva suđen je za veze sa Srbijom i odležao je zbog toga robiju. Starog Gligorija stoga boli takav stav Pašića, ali i cjelokupne beogradske vlasti. Njegov sin Dušan o tome piše svome prijatelju Krpi 13. jula 1920. „Još nešto, ali to važno. Ti se sećaš, da je tata odlikovan 1913. ordenom Sv. Save II stepena. Kada je naša kuća 1914. devastirana nestalo je i tog ordena. Međutim, diploma i pismo su spaljeni tj. austriski sud ih je bio zapljenio, i naš povratio. Broj nosi diplomi No. 326. od 2. septembra 1913. Za svaki slučaj šalji ti po Pećancu i original diplome, koji molim Te dobro da sačuvaš. Pošto dakle ocu orden taj treba pri svečanim prilikama, a naročito sada za dolazak Nj. K. V. Regenta, lepo Te molim, da preko kancelarije Kraljevski orden odmah nabaviš za oca jedan orden Sv. Save II stepena (sa zvezdom) i odmah na oca pošalješ i to najbolje po kojoj ličnosti, što ovamo putuje, ali svakako tako da bude u Sarajevu pre dolaska Nj. V. Regenta. Ovom prilikom da te upitam šta

---

[1064] *„Serbische Propaganda in Bosnien und Alt-Serbien*“ – „In Bosnien un in der Herzegowina sind es vor allem dei bekannten Sarajewoer Kaufleute Jeftanvoić Vater und Söhne, dan Schola, sodann die Mostarer: Mostić, der Buchändler Kisić, (Firma Kisić &Bachem), die Scriftsteller Schorović und Radović, die angeblich mit demm Komitee in Verbindung stehen sollen. Die Jeftanović und Schola wurden trotz dringlichen Abratens des dr. Nenadović vom Konig wiederholt in Privataudienz empfangen.
Der Plana König Peters, richiter der Plan Živojin Balugdgitch, der in Agram schon oft gewesen war, geht dahin, die Kroaten mit den serben zu versöhnen und in Bosnien beide Volkssmme gegen die „Herrschaft der Schwaben“ recte des Hauses Habsburg zu mobilisieren. Diese törichte Aktion, an der Her Pasic ebenso wie der Hof bis auf Dr Nenadović beteiligt ist, kann niemand wundernehmen, der weiss, dass in Belgrad Politisieren immer identisch mit Komplottieren ist. Im Ministerium des ussern finden fast jede Woche Konferenzen in bosnischen und altserbischen Angelegneheiten statt. ...
... Das Organ der serbischen Propaganda in Bosnien ist der in Belgrad erschenende Srpski *glasnik.* Aber auch die ganze Belgrader Presse mit Aushahme der paar antidynastischen Blatter beteiligt sich uber Ordre des Pressbureaus an der Hetze (zavjeri) gegen Österreich und seine Arbeit in Bosnien. Dieses Pressbureau ist ein Thater, vielmehr ein Lustspiel. (šaljiva igra) ...
...In der Krönungstagen wurden den bosnischen Komiteemitgliedern 60.000 Francs als angebliche Ünterstutzung für die serbische Druckerei in Sarajewo eingehandigt. Andere Geldsendungen gehen durch die serbische Bank in Agram und die Serbische Kreditbank und deren Filialen. – Abschrif (Prepis), Arhiv BiH, Pr. B.H. 1.178/1904, eines Privatbriefes aus Wien vom 9. November 1904. – S. Ćorović, *Dokumentarna građa*, 144 -145.

[1065] „Naši prijatelji (Serbische Deputationen zur Konigskronung Belgrad) išli su kao svakad, a to je lopovski; oni su htjeli da u očima vašim ostanu kao radoznaoci (einfache schaulustige) a pred svakim drugim kao deputacija – upravo izaslanstvo naroda bosansko-hercegovačkog.
No blagodareći mudrosti kralja Petra i njegovih visokih političara, Vašijema neznali ovaj put, da se u dvoličnoj ulogi provuku, jer Kralj Petar izmegju svih deputacija iz Inostranstva odlikova jedino njih, i dade dokaza time za sve, što se o njemu i moglo misliti.
I sad se prijatelji žale, kako ih je to odlikovanje u Beogradu dovelo dotle, te ih sad Burijanova policija drži pod prismotrom. To braću Srbijance mnogo ljuti i priznaju da ih nije trebalo odlikovati.“ – Confidentielle Meldungen, S. Ćorović, *Dokumentarna građa*, 141.

[1066] *Vreme*, Beograd, 16. marta 1927.

[1067] Popratni dokument pored dokumenta pod nazivom „Jedan neobjavljeni proglas narodu Bosne i Hercegovine“, NUBiH, Odjeljenje rijetkih knjiga i rukopisa, Građa, dok. br. 562.

je sa višim stepenom? Zar je Gliša manje zaslužan od Laginje, Drinkovića i sličnih? To u 80-im godinama boli čoveka i ako se ne popravi – ne valja. Toliko.“[1068] Popravilo se februara 1921. godine kada je Jeftanović bio odlikovan ordenom Sv. Save I stepena, zajedno sa svim ostalim Bosancima koji su učestvovali u autonomnom pokretu,[1069] kada su mu i radikali povodom njegovog 80. rođendana „korporativno“ čestitali i izrazili „blagodarnost na njegovom neustrašivom radu za Srpstvo“, kada je upriličeno javno čestitanje ostalih udruženja,[1070] a u novinama izašla pjesma njemu u čast jedne sarajevske pjesnikinje.[1071] Ipak, Gligorije ne može a da ne bude sretan „kada nas je Bog oslobodio bivše austro ugarske Monarhije, našeg vel. i zakletog srpskog neprijatelja“[1072] i nastoji i svoje sinove da pomiri sa novom državom. Svom Manojlu npr. savjetuje „da svoju narav ublažiš, i da si uvijek dobro raspoložen, i blag u svemu i da imaš u pameti da sam ja ovde - i sve naše dobro, pa prema tome treba da se upravljamo i vladamo onako, kako to interes naše države zahtjeva, a ništa neradimo i negovorimo što bi joj neugodno bilo“, budući da „svuda ima špijuna plaćenih, koji žele ma šta da čuju od tebe i da jave mjerodavnim pa da opravdaju svoju platu i obećanu nagradu.“[1073] Pored ove Gligorijeve zadrške prema novoj vlasti i njenoj strukturi,[1074]

[1068] Sarajevo, 13. jul 1920. - HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 433.

[1069] „Odlikovani Bosanci. Nj. v. Regent Aleksandar odlikovao je ordenom Sv. Save I stepena g. Gligorija Jeftanovića narodnog borca; ordenom sv. Save II stepena dra Milana Pećanca, narodnog poslanika i biv. načelnika Min. vera, ordenom sv. Save III stepena: Kostu Kujundžića iz Lijevna, Ristu H. Damjanovića, podpredsednika Vel. Upravnog i prosvetnog saveta u Sarajevu, Vasu Vidovića trg iz Bos. Gradiške, Peru Šantića trgovaca iz Mostara i Lazu Jovanovića, trgovaca iz Tuzle. Ordenom sv. Save IV stepena protojereja okr. Banjalučkog Dušana Kecmanovića, dra Savu Vukanovića nadsavetnika gradske opštine Sarajevo, Peru Drljaču trg. iz Bos. Novog, Moju Hrvaćanina, posednika iz Dubice, arhimandritaa dra Simeuna Popovića – profesora bogoslovsko-učitelj škole u Prizrenu, Peru Stokanovića, veleposednika iz Tuzle, Jovana Tutu, trg. i potpredsednika eparhijskog Upravnog saveta u Mostaru, protojereja Stojana Trkuljića paroha iz Var. Vakufa, protojereja Pavla Ubavića, paroha u Gezrovu; jereja Dušana Subotića, nar. poslanika iz Bos. Gradiške, jereja Stevana Šinikovića, paroha iz Mostara, ordenom sv. Save V protojereja Mihajila Vasića iz B. Luke, Konstantina Dramušića iz Tuzle, Zaharija Popovića iz Bijeljine, Ljubmira Nikolića iz Sarajeva i Marka Popovića iz Mostara, zatim Simu Erakovića, referenta eparh. saveta u Tuzli i jereja Pavla Katanića iz Boljanića, Šćepana Šarenca iz Ljubinja i Đorđa Grabeža sa Pali kod Sarajeva.“ – *Srpska riječ*, br. 29, 14. februara 1921, 2.

[1070] Čestitanja g. Jeftanoviću. Prilikom svoje navršene osmadesete godine g. Gl. Jeftanović primio je mnoga čestitanja: čestitali su mu. Dr Miroslav Spalajković, u ime vlade načelnik Mišović; dr Sokrat Petrović i šef presidijala dr Štarh; u ime generala Hadžića pukovnici Vučković i Bećir; okr. Načelnik Nikolić, direktor policije Žegarac; g. Jovan Cvijić, koji boravi u Sarajevu, Vojislav Šola, dr Vlado Andrić, te ove korporacije: mjesna organizacija RS korporativno. Svečara je oslovio g. Dr Vukanović dirljivim govorom, iznoseći Jeftanovićeve zasluge za Srpstvo. G. Jeftanvoić je odgovoio da je on uradio sve što je mogao a na mlađim ostaje sada rad, on će biti srećan, ako oni budu radili bolje od njega. U ime sarajevske gradske optšine dr. Novat sa prisjednicima Stanivukovićem, Biserovićem i Pavičićem; Zadruga Jugoslovenki (gospođa Jojkić, Bradač i J. Besarović), u ime profesorskog društva za BiH Stevo Marković, u ime Prosvjete dir Simo Mirković, Srpska trgovačka omladina (Kosovac Todor), Srpska privredna banka (dir. Vlado Šušić), Srpska CŠO (predsjednik Ikonić, Simo Bogdanović, Savić, Stanivuković), Sloga, uredništvo Domovine (dr Hasanbegović), Srpska riječ (Kobasica) i t. d. Mnogobrojni građni čestitali su a tako isto mnogi iz pokrajine. – *Srpska riječ*, br. 26, 9. februar 1921, 3.

[1071] Jelena Ostojić je Gligoriju Jeftanoviću posvetila pjesmu Borac. – *Srpska riječ*, br. 25, 8. februar 1921, 1.

[1072] Sarajevo, april 1919. - HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 291.

[1073] Sarajevo, 22.3/4.4. 1920. - HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 384; Sarajevo, 18. 10. 1920. - HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 492.

neosporna je njegova naklonost monarhu,[1075] te generalna, zvanična podrška radikalnim krugovima.[1076]

Gligorijevu konstataciju da se u Sarajevu „narod mnogo promjenio, koliko je prije bilo poštenih, sada je pet puta više nepoštenih“,[1077] možda je dijelio i njegov glavni saradnik sin Dušan, ali u pismu svom bratu Manojlu, koji je bez ikakvog doprinosa porodičnom poslu primao novac živjeći u Ženevi, Dušan napominje. „Pomozi sređivanju ove naše države, a nemoj se zavući kao miš u rupu, pa jednako kritikovati, a ništa ne raditi.“[1078] Privatna pisma Jeftanovića otkrivaju da je Dušan dosta energije uložio oko organizovanja slanja novčanih pošiljki braći u inostranstvo od kraja rata,[1079] a naročito se situacija komplikovala zabranom slanja strane valute od strane Ministarstva finansija, što je Dušana prisiljavalo da se obraća prijateljima u Beogradu.[1080] Isto angažovanje podrazumijevalo je vraćanje dugova *Prosvjeti*,[1081] kao i pokrivanje prvenstveno Manojlovih pozajmnica i dugova.[1082] Sumirajući u jednom pismu troškove, on svom bratu navodi: „Ti trošiš ... 600 šv. fr. mjesečno. Za tamo nije

---

[1074] Sarajevo, 30.9/12.10.1920. Gligorije – Manojlu; u pismu ga pita da li je podigao svoj pasoš koji je Mile Pavlović svojevremeno poslao „po poručniku Stamenkoviću tebi, a ovaj poručnik ostavio ga u Srp. konzulatu, što tebi a ni meni nije bilo pravo, ali ... stvar je bila sad se to nemore popraviti“ - HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 486.

[1075] Njegovom Kraljevskom Visočanstvu Prestolonasledniku Namesniku Aleksandru, Beograd. 1/14. 6. 1921. – „Blagodareći velikoj milosti božijoj za sretno spasenje Vašeg Kraljevskog Visočanstva svesrdno se pridružujem toplim željama svih čestitih građana naše mile Kraljevine pa molim Vaše Kraljevsko Visočanstvo da uz izraze najiskrenije vjernosti primi najsrdačnije čestitke. Gligorije Jeftanović sa sinovima.“ – HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 553.

[1076] (telegram) Gligorije Jeftanović - Porodica pokojnog ministra Draškovića, Beograd. – „Nenadana smrt Vašeg velikog supruga mnogo oplakuju njegovi mnogobrojni prijatelji i poštovaoci pa molim da primite izraze nešeg dubokog saučešća za vrlim pokojnikom koji poginu braneći milu Otadžbinu. (21. jula 1921.)
(telegram) Demokratski klub, Beograd – Zlikovačka ruka uništi život jednog velikog čovjeka čiji je gubitak i za državu i za sve nas težak udar. Slava sjeni pokojnog Draškovića koji poginu braneći Otadžbinu iskreno saučestvuju u žalosti Gligorije i Dušan Jeftanović. - HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 492.

[1077] HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 422.

[1078] HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 565.

[1079] Priznanica. Danas sam primio od gospodina Dr Dušana Jeftanovića šest hiljada dinara u novčanicama radi otpravljanja na adresu Zdravko Jeftanovitch mediziner, Vern Waldheimstrasse 76 II stock; 30. 11. 1918. Sarajevo, Miroslav X. pešadijski potpukovnik, ađutant komandanta II armije. - HAS, O-J, kut. 7, dok. br. 2253.
Sarajevo, 15/28. 4. 1921. - Dragi moj Manojlo!“... Ništa mi ne pišeš jesi li primio onih 700 šv. franaka, koje ti je dr. Dušan već davno otpremio preko Zem. banke ... Zdravko je već odgovorio, da je njegovih 800 šv. fran. u redu primio...“ – HAS, O-J, kut. 15, dok. br. 535.

[1080] Sarajevo, 27.6/10.7. 1920. „Ušljed nove naredbe Ministarstva finansija u Beogradu, nesmije ni jedna banka u Jugoslaviji poslati novac ... stranu valutu i u inostranstvo, bez odobrenja. Dr Dušan već 4 dana hoda po Zemaljskoj vladi radi toga ne bih dozvolu kratkim putem dobio, pa da ti se kreditno pismo na tvoje ili Zdravkovo ime preko Zem. banke pošalje, ali nije mogo dobiti, nego se mora dozvola iz Mini. Finan. u Beogradu imati te će danas Dr Dušan ovu molbu za Mini fin preko Mil. Pavlovića u Beograd Express poslati ...“- HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 426. vidi još dok. 422.

[1081] Dušan Jeftanović *Prosvjeti* položio 18.700 K na otplatu zajma za Zdravka i Manojla Jeftanovića – Sarajevo 13/I 1920. – Predao D. Jeftanović - HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 2455.

[1082] Gligorije Jeftanović vraća 500 šv. fr. kojio je dr Borislav Borčić, tada službenik Ministarstva narodnog zdravlja u Beogradu bio posudio Manojlu. – 9. 7. 1920. – HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 425, 426.
Jadranska banka, podružnica Sarajevo. 5. 1. 1921. – Dušanu Jeftanoviću. Uručili ste nam danas za dr. Melka Čingriju iz Dubrovnika 25 napoleondora i to za šv. Fn. 500 koje je ona svojedobno dao vašem g. Bratu u Ženevi. – HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 2426.

to ništa. Ali to je naših 600 x 25 K – 15.000 K, to je austirjskih 4-4 1/2 puta više – dakle 60.000 do 70.000 austr. kruna. Dragi moj, sa 15.000 K živi se svuda dobro u našoj Kraljevini – živi se gospodski, i sa 60.000 austr. K živi se izvanredno i u Beču. Sa 60.000 aus. fr. živi kao bogalj u Ženevi. Čudim se da te ovi razlozi nisu već davno isterali iz te najskuplje zemlje. Kad proračunam šta ti i Zdravko trošite ... dobićeš jednu ogromnu sumu u našim krunama oko 400.000 K, a dragi moj Manojlo – to nam budžet ne more više da podnosi, jer i mi moramo nešto potrošiti. Na sve se strane rasipa, zadovoljstva i sloge nema, pa zašto za Boga da se ne složimo jednom i tražimo izlazi iz ove situacije," te nastavlja u jednom od sljedećih pisama: „Naši prihodi ne dozvoljavaju – to upamti – da Vi – tri člana porodice stalno živite u najskupljoj zemlji na svijetu", napominjući da je to „od rente".[1083] Od mlađeg brata traži da pokuša da urazumi starijeg, da djeluje da se vrati u Sarajevo. „On to mora učiniti. Ovo je već bruka i sramota, šta on radi! ... Nama danas nije do troška. Život u Švajcarskoj proždire godišnje jedno imanje. On to ne uviđa. Mi se ne možemo oporaviti nikada, ako se neprestano troši, a ne privređuje. Zato i Tebi preporučujem da svoje studije što pre sretno završiš, pa ovamo."[1084] Ponukan tom nezavidnom situacijom Dušan se žali svom prijatelju Miletu Pavloviću i navodi da je „usled raznih prilika i neprilika koje nisu nastupile nikako mojom krivnjom postao i osetljiviji i mnogo nervozniji što sam ikada bio. Volio bi ... kada bih ti mogao jednom da izlijem svoje muke i jade. Onda bi me izvesno dobro razumeo, ... jer svi se na mene srde i viču misleći da im ja neću da pomognem".[1085]

U sličnom tonu progovara i Manojlu: „I tata i ja preturili smo sve krize, sredili i usavršili kako se najbolje moglo; ja sam svoje najbolje godine uložio u posao naše porodice, a ne u svoj lični ..."[1086] Pravo na prigovor proizilazio je iz formalne zajedničke odgovornosti braće za novonastalu firmu, jer je Gligorije svoje nekretnine, osim hotela Evropa prenio na svoja tri sina, na jednake djelove, a hotelsko imanje pretvara u akcionarsko društvo pod nazivom „Hotelsko i industijsko dioničko društvo G. M. Jeftanović", koje je kasnije preimenovano u „G. M. Jeftanović d.d. Sarajevo". Sa akcionarskim kapitalom od 1,5 miliona dinara, podijeljenih na 15.000 akcija bila je za tadašnje prilike prilično snažna firma, koja je u cijelom međuratnom periodu vodila hotel *Evropu.*[1087] Gligorije M. Jeftanović je za života bio na čelu

[1083] HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 557, 565.
[1084] HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 568.
[1085] Sarajevo, 13.7. 1920. - HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 433.
[1086] Pri tome mu još piše da „sada moram od Tebe, pošto dobro poznajem prilike – kategorički zahtjevati promjenu tvoga načina života." - HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 565.
[1087] Kemal Hrelja, Pregled društvno-ekonomskih prilika u Sarajevu između dva rata, *Sarajevo u revoluciji*, tom I, Sarajevo, 1976, 94.

kao najveći akcionar,[1088] a ostali akcionari su bili njegovi sinovi sa još tri akcionara,[1089] da bi ih bilo ukupno sedam, kako je zakon nalagao.[1090] Gligorije, koji jedno vrijeme u svojim rukama nakon rata drži ciglanu i krečanu,[1091] javlja sinovima u daljini da „Dušan je gotovo sada sam u kancelariji i uz poso natovaren je na njega jer su dva činovnika koji su bili u kancelariji otišli službu napustili pa se sada moraju novi tražiti i podučavati ih dok saznadu poso koji obavljati zato mu ne treba zamjeriti što vam nepiše, jer nije što neće nego što nemože“,[1092] te da vodi brigu oko poslovanja firme[1093] održava blisku saradnju sa drugim hotelijerima,[1094] mada „jeste šef Veselin Sekulović, koji je dosta vredan i meni se dopada, ali ciglana, krečana i drugo razno, sve je u tuđim rukama i bez nadzora“[1095]

[1088] Gligorije navodi da im je stalo da „Hotel Evropu pretvore što prije u akcionarsko društvo, da bi plaćali pristojbu po manjoj cijeni.“ – HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 547.
Gligorije javlja Manojlu 9/22. maja 1921. godine da „ne mogu doći u Beč, dok ne dobiju odgovor iz Bg, iz Ministarstva finansija oko pretvaranja HE u A.D. i jer moraju odmah platiti taksu koja će iznositi ¼ mil K“. – HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 549.
[1089] HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 598.
[1090] Iz pisma Emilu Gavrili 28.4./11.5. 1921. - HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 540.
[1091] Gligorije piše Gosp. Ivi Graciću, ciglarskom majstoru iz Kreševa,11/24. maja 1921. - “Ovde je isto mrtvilo kao i prije, nitko ništa ne gradi, kod mene kao i kod drugih sva cigla stoji. – Dolaze mi neki turci, a nekakv ciglar katolik meni nepoznat, da bi im dao da izragjuju čeremit, Rohbau-ciglu i crep za bolnicu, ali ja ne mogu da se odlučim da poso dadem koga nepoznajem. – Samo da imadem svake sorte u ciglani, dao bi ovog ljeta izraditi 50.000 kom malog čeremita, 5.000 velikog čeremita, 15.000 crepa za zemaljsku bolnicu, 30.000 Kohbau-cigle; cirka 50.000 zidne cigle, kako se more ispeči gornji čeremit i crep. – Ako imate računa da dođete i izradite gornju partiju, javite mi odmah najnižu cijenu za svaku vrstu, na hiljadu, postavno na plac, dobro pečenu čistu robu, od dobro ukuhane (umiješane zemlje) – Najvolio bi sa Vama i to obaviti.“ – HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 546. O stalnoj saradnji sa Gracićem govore i druga dokumenta. – HAS, O-J, kut. 1, dok. br. 341, kut. 2, dok. br. 383, kut. 15, Kopier-buch, 596, 613.
Brzojav Dušana Gligoriju u kojem traži da odmah javi pošto može Dušan prodati loco kreča na deset kubika zagašenoga kreča Iliji Boškoviću prodaju preporučujem jer za crkvu. Sarajevo, august 1921. – HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 577.
G. Jeftanović - Građevna direkcija Zem. vlad., Sarajevo, 18.4.1922. – Glasom vaše narudžbine od 22. 4. 1922. liferovano je Vama loko moja ciglana – kako slijeduje 2.800 kom. ploše 20x 20 x 3 s – 65 kom. kubura – po - ukupno 13.820. K - HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 604.
[1092] Sarajevo, 25. 5/7. 6. 1919. - HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 304.
[1093] Sarajevo, 30. 9/12. 10.1920. Gligorije javlja za Dušana -„zaista pretovaren je i suviše raznim poslovima svojim, a ne tuđim – pa nemore da dospije. Grdno veliki porezi na sve radnje natovareni su 4 puta više ove godine nego što je bilo prošle god. pa na Hot. Evr treba platiti ¼ mil. kruna i to nemore, pa smo zabrinuti, kako ćemo toliko novac nabaviti, toliko samo neka znaš.“ - HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 486.
[1094] U ovom poslu Dušan je vodio korespondenciju sa ostalim hotelijerima širom Kraljevine. Danilo Guteša je jedan od njih. - Dušan – Danilu Guteši, hotel Moskva iz Sarajeva, 13.7.1920. Javlja mu da ne šalje novac nego da preda Mili Pavloviću, profesoru, Beograd, Miloša Vel. 35., očigledno da bi ovaj poslao novac njegovoj braći. Uz to navodi: „Saznadoh tek pre 2 dana da ti je prije mesec i više umrla supruga. Ako je ovo tačno, onda molim Te primi od moga oca i mene sa celom Ti poštovanom familijom izraze najiskrenijeg saučešća u velikoj tvojoj nesreći, koja te snađe u času, kada si najviše trebao pomoći tvoga druga. – Ja od oslobođenja još ne dođoh u Beograd. Čujem da Ti posao izvanredno ide, da je Moskva kao i pre rata središte celog elitnog Beograda. Veoma me to veseli, a toliko muka i patnji Ti si to i potpuno zaslužio. – Inače sam dobro i zdravo, a isto i otac. Oboje Te mnogo pozdravljamo. – Tvoj Dr D. J.“ – HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 437.
[1095] Sarajevo, 13/26. 12. 1919. – HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 326.
Veselin Sekulović je za svoje sposobnosti gotovo dvije decenije kasnije odlikovan ordenom Jugoslovenske krune IV stepena kao generalni sekretar Zemaljskog saveza ugostiteljskih udruženja Kraljevine Jugoslavije. - *Jugoslovenska pošta*, br, 3129, 9. septembra 1939.

Vidjevši da ga porodica i poslovi oko hotela sve više opterećuju,[1096] Dušan se okreće vlastitim poslovima. „On je stupio u jedno Englesko prevozno društvo, koje ima svoju vlastitu lađu koja će ploviti iz Londona preko Malte direkt za Jugoslaviju, dodirivaće samo jugoslavenske obale, preko Beograda dolaziće u Dubrovnik i do Metkovića, i onda natrag do u Maltu. Ova lađa I klase ima teret od 300 tona i ime joj je „Car Dušan"[1097] i već je iz Londona pošla za Jugoslaviju, putovanje trajaće najviše 1 mjesec do Metkovića. Dr. Dušan je akcionar i već imenovan Direktorom sa još 3 Engleska direktora. U tome su društvu sami Englezi, a jedini je Dr. Dušan iz Jugoslavije. Ovde će u Sar. biti direkcija, onda u Metkoviću i Beogradu; putne troškove i dnevnice plaća direkcija sve povoljno, i ja sam to sve odobrio, da stupi u ovo društvo, jer se nadam da će – ako Bog da biti korisno i sada će Dušan imati puno posla, osim Hotela i u ovom Englezkom poduzeću..."[1098] O uključenju Dušanovom kao akcionara u jedno englesko prevozno društvo hvali se i svom prijatelju Gavrili,[1099] a i dokaz za to nalazimo u građi, odnosno potvrdi učešća akcionarskog udjela Dušana Jeftanovića u *Yugoslavia Express Agency*,[1100] britanskoj kompaniji osnovanoj vjerovatno u sklopu *Brtitish Trade Corporation*. Ova banka je jedna od britanskih trgovačkih banki, koje nisu poslovale sa javnošću, nego se specijalizirale u uslugama za raznovrsna trgovačka preduzeća i korporacije. U mreži banaka, ona je bila jedna od ambicioznih, formiranih tokom nakon I svjetskog rata, u cilju pružanja

[1096] Hotel je 1922. godine bio popuno renoviran, te je imao 100 putničkih soba i salona sa 150 kreveta, centralno grijanje, električno osvjetljenje, lift, banje u hotelu, „toplu i hladnu vodu u svakom katu". Pored toga zimsku baštu „u kojoj se izvađaju umjetnički programi uz pratnju salonskog orkestra, veliku kavanu i restauraciju, te posebne sale za bankete, zabave i svatove. Hotel je imao i vlastitu garažu. – Lakatoš, Despić, Industrija *Bosne i Hercegovine*, 254.

[1097] Brod *Car Dušan*, koji pominje Gavrilu, prvobitno kitolovac dug 125 stopa, nakon kraće predistorije prodan je *Yugoslavia Express Agnecy Ltd*. februara 1920. i te godine registrovan u Londonu kao trgovački brod pod imenom proslavljenog srpskog vladara. Samo četiri godine kasnije on je izbačen iz britanskog Lloyd-ovog registra i prenešen u registar mornarice Kraljevine pod imenom *Jaki*. U aprilskom ratu 1941. godine biće preuzet od strane Italijana kao *Poderoso*, ali će ipak nadživjeti Dušana.
Brod je prvobitno bio u vlasništvu britanskog Admiraliteta, finansiran od Smith's Dock Company Ltd., South Bank, porinut pod imenom „Z1 Meg" 29. maja 1915. godine. Kada je predat francuskoj mornarici nazvan je „Meg" po supruzi njegovog komandanta Jean Charcot-a, te vraćen britanskoj mornarici opet 13.1. 1916. godine i preimenovan u „Zedwhale". Nakon II svjetskog rata vraćen je jugoslovenskoj mornarici, kao što mu je vraćeno i ime „Jaki", pa preimenovano u decembru 1945. u R 1, te 1948. u „Lubin". Godine 1958/59. izbačen je sa liste jugoslovenske flote i uništen. - http://www.teesbuiltships.co.uk/smiths/19101915/meg1915.htm

[1098] Pismo Gligorija Manojlu, Sarajevo, 22.3/4.4. 1920. - HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 384.

[1099] „Dr. Dušan već je preuzeo glavnu kontrolu i brigu nad vođenjem posla u hotel Evropi a ovih dana stupio je kao Akcionar u jedno englezko prevozno društvo, koje će prevoziti robu iz Londona preko Malte direkto u Jugoslaviju. Prva lađa pod imenom Car Dušan kroz 10 dana dolazi u Metkoviće. Dr Dušan je imenovan Direktorom tog Društva. Dakle,on već ima u rukama svoj poso." - HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 389.

[1100] Engleska trgovinska banka, 27. august 1920, 30. august i 14. septembar 1920. – na ime D. J. primljeno za account of Yugoslavia Expreses Agency – „prvi 11.000 din, druga 4.000 i treća polica 14.000 din." – HAS, O-J, kut. 8, dok. 2419.
The Yugoslavia Espressagency limited. – za D. Jeftanovića. – Received from dr. Dushan Jeftanovitch the sum of 75,000 din in respect of his shares (dionice) in The Yugoslavia Express Agency, Limited to be paid to the credit of the Company's account in the British Trade Corporation Bank at Belgrade. – HAS, O-J, kut. 8, 2422.
Isto za sumu od 5.000 dinara – 4. 5. 1920 - HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 2423.

finansijkih olakšica i potpore trgovačkim preduzećima, podrške za izvoz, a primarno za širenje britanske finansijske domene.[1101] Engleska trgovačka banka, smještena u Beogradu bila je jedna od 39 novčanih zavoda koja je ušla još na osnivačkoj skupštini u Udruženje banaka, formirano 4. decembra 1921. godine u *Prometnoj banci* u Beogradu.

Trenutno raspoloživa dokumentacija ne daje uvid u to šta se poslije dešavalo sa Dušanovim akcijama u *Agenciji* i kako su se dalje razvijali njegovi poslovi na tom planu, ali neosporno je da je sve vrijeme imao interes za jačanje veze sa britanskim područjem,[1102]

Ono što je sigurno je to da iz tih krugova i uspostavljenih poslovnih i prijateljskih veza potiče njegovo poznanastvo sa suprugom Milenom.[1103] Ona je bila sestra jednog od najbogatijih dalmatinskih iseljenika Frane Petrinovića sa Brača, koji je svoje poslovno carstvo ostvario u Čileu, Antofagasti, u gradu luci formiranom kao izlaz za rudnike iz okoline, sa najvećim imigrantskim zajednicama Hrvata i Grka. Poznat kao jedan od većih brodovlasnika između dva svjetska rata, sarađivao je i u poslovima salitre sa svojim zemljacima.[1104] Zajedno s njima septembra 1924. godine osniva *Jugoslavensko-amerikansku plovidbu*, u svrhu razvitka transportnog saobraćaja, a čija je glavnica iznosila 1,187.500 zlatnih dinara. Sam Petrinović

[1101] „ ...To nether trading fileds formerly held by the enemy and to secure the for the British manufacturer. This is particualry the case in Brazil and other South American markets, in the Levant, and in southern Russia. The desire as the Levant Co., the Anglo-Brazilian Commerical and Agency Co., the Portugese Trade Corporation, and other subsidiaries. Branches were established in Danzig, Belgrade and Batum, but the Batum agency was recently closed. ... They show an encouraging appreciation in market value of the stock to 1919, and a drastic fall in 1921, which reflects the passing of the dividend. Because of the breadth of its intereests the corporation suffered greatly from investment depreciation and frozen credits, but the more cheerful tone in 1922 and 1923 securities markets has doubtless somewhat strengthened its position in this respect. - Britisch investment truts. Trade Information Bulletin no. 88, Washington D.C. April 16, 1923; u: European foreign investments as seen by the U.S. Department of Commerce, By United States. Bureau of Foreign and Domestic Commerce, Arno Press, 1977, USA, 15-16.
http://books.google.ba/books?id=HhcNxEUvQFwC&pg=RA1-PA16&lpg=RA1-PA16&dq=British+Trade+Corporation+Bank+at+Belgrade&source=bl&ots=r8CIEwncMk&sig=EwlmmmbvAyOEBzA6MiFqxd61ifY&hl=bs&sa=X&ei=zJRUT867JcrZsgbx2qyIDA&ved=0CBoQ6AEwAA#v=onepage&q=British%20Trade%20Corporation%20Bank%20at%20Belgrade&f=false

[1102] „Mi imamo samo jednu redovnu teretnu parobrodarsku vezu između naših luka i Londona. Tu liniju uspostavilo je naše parobrodarsko društvo „Oceania“, ali ova jedina linija nije dovoljna, pa bi trebalo u pregovorima sa Engleskom nastojati ishoditi da se i sa njihove stane bude uspostavljena jedna direktna veza između engleskih i naših luka.“ – *Izvještaj o privrednim prilikama i radu komore u god. 1935,* 59.

[1103] Upoznali su se 1925. godine u vili Čingrije u Dubrovniku. – Za podatak zahvaljujem unuci Dušana i Milene Jeftanović, gospođi Caroline Lehmann koja živi u Čileu.

[1104] Glavni saradnik bio mu je Paško Baburica, veliki industrijalac porijeklom sa Koločepa, koji je u jednom trenutko držao 30 posto ukupne proizvodnje čileanskoga „bijelog zlata“ (šalitre), imao tridesetak tvornica u kojima se proizvodila i industrijska oprema, te zapošljavao desetak hiljada radnika. Frano Petrinović je bio glavni direktor tih tvornica. - *Yacht charater in Dubrovnik and boat rental in Croatia*, zima 2009/2010, br. 18, 19. Pasko Baburica, Josip Lukinović i Frano Petrinović bili suvlasnici tvrtke *Baburizza, Lukinovich & Co.* (kasnije *Baburizza, Petrinoviæ & Co.*) sa sjedištem u Valparaisu u Čileu, jednog od tada najjačih proizvođača salitre u svijetu, s tim da je Baburici pripadala većina dionica. Osim salitrom, bavili su se i drugim poslovima. ... Tvrtka *Baburizza Lagarrige y C.a* počela je nešto prije osnutka *Jugoslavensko – amerikanske plovidbe* graditi luku u Antofagasti.“ Za potrebe ove gradnje uvezen je cement iz Splita uz pomoć druge transportne firme Atlantske plovidbe „Ivo Račić“ 1923. godine, a istom linijom nazad dovožena je salitra. - Zdravka Jelaška Marijan, Nastanak parobrodarskog društva Jugoslavenski Lloyd i poslovanje društava čijim je združivanjem nastalo, *Anali Dubrovnik,* br, 42, 2004, 240-242

posjedovao je 15.000 dionica, odnosno 31,5%, a ukupno 79% dionica firme bilo je u rukama iseljenika Južne Amerike, a 1927. godine je imala devet brodova (*Marija Petrinović* (1918), *Jugoslavija* (1901), *Vojoda Putnik* (1916), *Nikola Mihanović* (1905), *Njegoš* (1908), *Zrinski* (1920), *Preradović* (1907*), Gundulić* (1911), *Aleksandar I* (1927).[1105] To društvo se 1929. god spojio s *Atlantskom plovidbom „Ivo Račić"* u novo društvo *Jugoslovenski Lloyd* koje je imalo 26 brodova duge plovidbe, a društvena glavnica je iznosila 30 miliona dinara. Najjači dioničar zastupljen na skupštini bila je *Srpska banka d. d. Zagreb*, koja je u to vrijeme držala 38,5% ukupnog broja dionica, pa je i njihov direktor Đorđe Velisavljević dvije godine kasnije ušao u upravu *Lloyda*. Frano Petrinović je bio i dalje član uprave, ali sa sve manje dionica (1931. god sa 0,7%).[1106] Petrinović, Dušanov šurjak, pominje se i kao samostalni vlasnik još nekih brodova (*Balkan*,[1107] *Supetar*,[1108] *Marija Petrinović*,[1109] *Plavnik*), sa sjedištem u Londonu,[1110] gdje je od 1922. godine i živio.

[1105] Rješenje o osnivanju *Jugoslovensko-amerikanske plovidbe* je donijelo Ministarstvo trgovine i industrije 23. augusta 1924. godine, Pokrajinska uprava za Dalmaciju, Odjeljenje za trgovinu i industriju dalo Ispravu odbobrenja, a osnivačka skupština je održana 28. septembra 1924. u Splitu u prostorijama TOK-a. Glavnica je razdijeljena na 47.000 dionica nominalne vrijednosti 25 zl. dinara svaka. Upravni odbor su činili: Frano Petrinović, veleposjednik i industrijalac u Londonu, odnosno Valparaisu, državljanin Kraljevine SHS, Božo Banac, brodovlasnik u Londonu, državljanin Kraljevine SHS, Miše Kolin, direktor *Atlantske plovidbe „Ivo Račić" d. d.* u Splitu. U Revizorni odbor izabrani su, također aklamacijom, na prijedlog Marka Kuneja: 1. Ćiro Kamenarević, bankovni direktor, 2. dr Niko Marinović, direktor *Atlantske plovidbe „Ivo Račić" d. d. u Splitu*, 3. dr Ljubo Leontić, odvjetnik.
„U vrijeme I. svjetskog rata ovi su se iseljenici, prvenstveno Pasko Baburica u Čileu, a Miho Mihanović u Argentini, isticali u vodstvu iseljeničke *Jugoslavenske narodne obrane* i financiranju *Jugoslavenskog odbora* u Londonu, te jugoslavenske propagande u Južnoj Americi. Pasko Baburica je bio i član *Jugoslavenskog odbora* u Londonu." – Z. Jelaška Marijan, Nastanak parobrodarskog društva, 244.
[1106] U novi Upravni odbor, na prijedlog Marka Kuneja, izabrani su Miho Mihanović, Paško Baburica, Božo Banac, Frano Petrinović, Miše Kolin i Niko Marinović. U novi Revizorni odbor, također na prijedlog Marka Kuneja, izabrani su Ivan Dinko Ilić, Pero Banac i Sava Miljanović.
[1107] Kupio je 1938. godine brod Epsilon i nazvao ga *Balkan*. Prodao ga je 1941. godine i brod je nazvan Armando pod panamskom zastavom. Izrezan je u rezalištu La Spezia 1960. godine
http://www.paluba.info/smf/index.php?topic=7509.140;imode
[1108] Pored imena broda, vezanost za svoj rodni gradić, Supetar na otoku Braču, ovjekovječio je Petrinović izgradnjom porodičnog mauzoleja koji je kojega je izradio hrvatski kipar Toma Rosandić (1878-1958), a čiji je vjerni čuvar Nenad Jeftanović, Dušanov sin, do kraja svog života nadgledao. On je u svojoj zaostavšini ostavio zapis o ovom mauzoleju.
„Ovo je jedini mauzolej na svijetu koji je smješten na jednom otoku.
Ovo je jedini mauzolej na svijetu koji ima slova uklesana u kamenu, a ne naknadno dodana u metalu ili bojana.
Ovo je jedini mauzolej na svijetu koji ima vrata napravljena od tučene bronce.
Ovo je jedini mauzolej na svijetu kojemu su anđeli spolno podijeljeni na muške i ženske.
Ovo je jedini mauzolej na svijetu koji na vrhu svoje kupole ima prikaz klečeće figure (umjesto križa ili uspravljene skulpture).
Ovo je jedini mauzolej na svijetu koji ima renesansnu kupolu, čiji je autor jedan Hrvat."
http://www.facebook.com/pages/Zaklada-OTOK-BRA%C4%8C-negdje-izme%C4%91u-mora-i-zvijezda/210071352370897
Nenad Jeftanović je Arhivu grada Sarajeva predao porodičnu dokumentaciju na osnovu koje je rađen veliki dio ovog rada.
[1109] Brod nazvan po supruzi Frane Petrinovića, jedan od brodova duge plovidbe iz trgovačke mornarice koji je bio sposoban za plovidbu 15. maja 1945. bio je i parobrod Gorica, nekadašnja Marija Petrinović smatran je jednim od sporijih brodova. Udomaćeni nadimak bio je *Marija šporka* jer je prevozila ugljen iz Raše u Split. Po

Dokumentacija za sada ne dopušta uvid u to da li je Dušan bio dio tog brodovlasničkog tima, što je vrlo moguće, ali potvrđuje da je posjećivao svoju tazbinu u Južnoj Americi,[1111] te da je od nje vjerovatno imao podršku pri formiranju svojih poslovnih veza. Sa svoje strane Dušan je pokušavao da nađe namještenje za starijeg Mileninog brata negdje u Beogradu, što mu izgleda nije polazilo za rukom, mada je za to bio angažovao uglednog profesora Mileta Pavlovića – Krpu, pa su se nakon neuspjelih intervencija njih dvojica obratili i dr. Ivi Tartalji.[1112] Očigledno je, da su članovi porodice Petrinović, i pored sveg bogatstva koje su mogli uživati u Čileu bili istinski vezani za domovinu i na svaki način se htjeli i poslom i boravkom vratiti u nju.[1113]

---

dolasku u domovinu pripala je Jugoslavenskoj linijskoj plovidbi Rijeka. Porinuta je u New Castleu kao brod klase War. Preživjela je oba rata i poklekla pred brzim linijašima. Kasnije je otpisana iz Jugolinije i dodijeljena Splošnoj pri osnutku. Bila je duga 125.27 i široka 16.15 metara. Nosivost 9042 tone. Parni stroj od 2500 KS davao joj je brzinu od čak 10 čvorova.
http://www.paluba.info/smf/index.php?action=printpage;topic=7864.0

[1110] Podatke o vlasništvu nad ovim brodovima nudi knjiga: The World's Merchant Fleets, 1939: The Particulars and Wartime Fates of 6000 Ships, by Roger Jordan, 439-440.
http://books.google.ba/books?id=lhac0fSxrsC&pg=PA440&lpg=PA440&dq=Frano+Petrinovi%C4%87&source=bl&ots=M08KpkmOZf&sig=E1TQE6bd6cKnDkD2CyVZsSG6OVk&hl=bs&sa=X&ei=5R9uT4qOJpDcsgbFxcDOAg&ved=0CFQQ6AEwCQ#v=onepage&q=Frano%20Petrinovi%C4%87&f=false

[1111] Koverta adresirana na: Jorge Petrinović, pour dr Dušan Jeftanović, Casilla 1357, Valparaiso, Chile, Sud America, 4. 4. 1927. – šalje: Relja Petrović, Direktor – zamjenik Zem. Banke za BiH Sarajevo, SHS - HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 2431. Možda je ovo putovanje bilo i upoznavanje sa porodicom supruge Milene, sa kojom se vjenčao u pravoslavnoj crkvi u Parizu. - Za podatak zahvaljujem unuci Dušana i Milene Jeftanović, gospođi Caroline Lehmann koja živi u Čileu.

[1112] Dušan Jeftanović – Miletu Pavloviću, Sarajevo, 11. VII. 1929. „Biću ti mnogo zahvalan, ako mi pošalješ dokumenta Petrinovića, da mu ih spremimo, jer ih isti traži. Verujem da si sve učinio, što si mogao, za njegovo nameštenje, ali kad ne ide – silom se ništa ne može. ... Molim te isporuči gđi Matildi najsračnije pozdrave od nas oboje. – Tebe, dragi Mile, iskreno poštuje i mnogo pozdravlja tvoj Dušan.“ – NUBiH, Odjeljenje rijetkih knjiga i rukopisa, Građa, dok. br. 420.
Dušan G. Jeftanović – Miletu Pavloviću, Sarajevo, 18.10.1929. – „Dragi moj Mile. – Jučer ti pisah u stvari mladog Jos. Petrinovića. Međutim danas mi stiže od njega kao po dogovoru ekspres pismo, u kome me moli, jer je čuo da ću ja ovih dana u Beograd, da broj te njegove molbe, koju si Ti predao nekom ministarstvu – predam banu g. dr Ivi Tartalji, koji će danas – sutra u Beograd. G. Petrinović Josip je naime zamolio g. Dra Tartalju za intervenciu. Poslednji je zatražio broj molbe, da može nešto preduzeti a pošto ga ni on sam nije znao – molio je mene da to preko tebe saznam i predam g. dru Tartalji misleći da ću i ja ovih dana u Beograd u stvari društva „Putnik“. Ja prije početka novembra neću u Beograd, pa da se ne bi odbilo na vremenu, molim te da u toj stvari potražiš g. dra Tartalju i predaš mu broj one molbe po želji g. Josipa Petrinovića i da ga zamoliš da se zauzme za tog mladog čovjeka da dobije mjesto na koje čeka skoro 2 godine. G. Dr Tartalja stanuje u Hotelu „Srpski kralj“. Molim Te pozdravi ga i sa moje strane i preporuči mu stvar, a ujedno objasni mu da ja to vrlo nerado činim i mučim ga sada sa ovakim sitnicama, ali da mi ne preostaje drugo, jer me taj mladi gospodin preklinje i baharadi da mu to učinim, pa neka me izvini. – Verovatno će i tebi pisati taj mladić, pa sada uradi kako misliš da je najbolje.Veruj mi, da mi je veoma nezgodna cela ova stvar, ali opet mislim da bi dobro bilo pokušati i ovaj način. Uostalom učini ako što misliš da će biti najbolje. – Ponovo gđu Matildu i Tebe najsrdačnije pozdravljamo moja žena i ja. Tvoj stari Dušan.“- NUBiH, Odjeljenje rijetkih knjiga i rukopisa, Građa, dok. br. 605/4.
Dr Ivo Tartalja, hrvatski političar i gradonačelnik Splita, sa dr Josipom Smodlakom osnovao je 1904. godine Hrvatsku pučku naprednu stranku, koja je 1905. prišla Srpsko-hrvatskoj koaliciji. Po stvaranju KSHS prisupa Demokratskoj stranci, a od 1924. god. je u Samostalnoj demokratskoj stranci. Jedan je od osnivača ORJUNE 1921. godine, aktivan u Jadranskoj straži i Jugoslovenskom sokolu. Čitav svoj život posvetio je ideji saradnje i jedinstva Srba i Hrvata i bio sve vrijeme blizak dvoru.

[1113] O djelovanju Jugoslovenskog Lloyda i članova njegove uprave: Dejan Đokić, Jugoslovenski Lloyd kao britanski saveznik, *JIČ*, 1999, 1-2; D. Đokić, Yugoslav Anti-Axis Resistance, 1939-1941: The Case of Vane

Ovim potezom je Dušan formalno uspio da uđe u malobrojni krug pripadnika privredne elite koja se formirala velikom brzinom u Kraljevini i koja je kontrolisala sve finansijske i privredne tokove u zemlji, ali se ipak koncentrisao na poslove u rodnom Sarajevu i svoj čitav život je proveo u ovom gradu. Politički sistem u vrijeme Kraljevine podrazumijevao je da su privredni predstavnici ujedno i politički, podržani članovi vodećih političkih stranaka, pa je personalna unija ovog članstva činila moćnu koncentraciju političke, društvene i državne elite. Pošto Dušan nije bio toga kruga, to je značilo da čitavu svoju poslovnu djelatnost pokušava da bar u najvećem dijelu obavi mimo podrške u to vrijeme vladajuće političke strukture, što nije bilo baš uvijek jednostavno. Da je politika igrala ključnu ulogu u privrednim tokovima govori i način obnove i funkcionisanje *Trgovačko-obrtničke komore za Bosnu i Hercegovinu* u Sarajevu. Ovo privredno udruženje, formirano 14. septembra 1909. godine u sarajevskoj gradskoj vijećnici,[1114] funkcionisalo sve do 1932. godine na osnovu *Zakona o osnivanju i organizaciji Trgovačko-obrtničke komore za BiH (TOK*). Od osnivanja njen uspješni predsjednik je bio generalni direktor *Zemaljske banke za Bosnu i Hercegovinu* Nikola Berković,[1115] ali političke prilike su uslovile da na konstituirajućoj plenarnoj sjednici od 14. decembra 1922. bude izabran na njegovo mjesto Edhem Bičakčić, a za podpredsjednike dr Stjepan Vidačić i Dušan Jeftanović, kao i privremeni predsjednik Moise D. Salom. Mada je taj izbor izvršen većinom glasova, ostali komorski članovi su se „sustegli od učestvovanja u izboru Predsedništva davši izjavu, a to čine iz razloga, pošto smatraju da pri ovom izboru nisu bili od odlučne važnosti stvarni privredni interesi. Ne htijući da snose odgovornost za to, da se ovakvim izborom predsedništva ovom privrednom telu hoće da dadne partisko obeležje i time unosi disharmonija u privredne redove i onemogućuje saglasan i uspešan rad u komori, oni su

---

Ivanović, Slavonic and East European Review, 79(1), 127-141. 3. novembar 2014. http://research.gold.ac.uk/4800/1/Djokic_IvanovicSEER.pdf

[1114] Zakon je odobren Previšnjim riješenjem od 2. januara 1909. Proglašen naredbom zemaljske vlade od 1. feburara 1909. - *Zakon o osnivanju i organizaciji trgovačke i obrtničke komore za Bosnu i Hercegovinu*, Islamska dionička štamparija (tiskara u Sarajevu), s.d. , 1.

[1115] Prilikom osnivanja komore 1909. godine, izabran je predsjednik Nikola Berković sa 40 glasova, a drugi kandidat Gligorije Jeftanović je imao 17 glasova; za podpredsjednika trgovačkog odjela izabran je Ješua D. Salom, a za obrtničkog odjela Ahmedaga Ramić.

Poslovodni odbor činilo je 8 članova, postavljenih na prijedlog Berkovića: Risto Hadžidamjanović, Gligorije Jeftanović, dr. M. Rotkopf, Bernardo Klajn, Anton Lušina, Risto. R. Ceković, Franjo Štajnmec i Ametaga Henda. – Božo Madžar, *Privredne komore u Bosni i Hercegovini*, monografija o njihovom osnivanju i radu 1909-1945, Sarajevo, 2006, 67.

Berković Nikola (Sv**.** Ivan Žabno, 22. 11. 1862. -) „Generalni direktor i potpretsednik Zemaljske banke za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu. Trgovačku akademiju studirao je u Gracu. Prakticirao je u Trstu u kolonijalnoj trgovini i u banci u Parzu. Od 1883. bio je sekretar Kase železničkog državnog zajma u Beogradu. Kraće vreme bio je upravitelj trgovačke škole u Brčkom, pa direktor prvog novčanog zavoda u Bosni: Bosansko-hercegovačke narodne dioničke banke, te, zajedno s njome, prešao 1895. u tada osnovanu Privilegovanu Zemaljsku banku za BiH. Od 1910. B. je pretsednik Trgovačko-obrtničke komore u Sarajevu. Bio je virilni član bosanskohhercegovačkog Sabora i kao takav pročelnik budžetskog odbora.“ – Stanoje Stanojević, *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka,* knj. I, 166.

u ime protesta napustili sednicu i predali pismeni protest, koji su potpisali dvadeset i jedan komorski član, a među njima i dr D. Jeftanović, i Moise D. Salom, koji su izjavili da se upravo iz tih razloga ne mogu primiti izbora u Predsedništvo.“ Sljedeći dan, na plenarnoj sjednici od 15. decembra nisu bili prisutni mnogi članovi Komore, pa čak ni dvojica izabranih potpredsjednika. Nakon ovog incidenta uslijedilo je raspuštanje komore i postavljanje komesara od strane Ministarstva trgovine i industrije, po rješenju izdatom tek nakon godinu dana, 13. marta 1923,[1116] te imenovanje članova trgovačkog i obrtnog odjela. U ovom drugom odjelu našao se i Dušan Jeftanović, da bi bio i u pravnom odboru Komore 1925. godine. Intervencija ministarstva ipak nije bila dovoljna da se u potpunosti smiri situacija, pa se nered u komori ispoljio i u neuspjelim izborima za komoru 17. oktobra 1923. godine, te djelomičnim izborima od 1927. godine.[1117] Prilikom ovih izbora među 30 članova iz Sarajeva, od toga 11 Srba, član je i dalje bio i Dušan Jeftanović.[1118] Novina je bila u tome što su te godine formirane dvije posebne sekcije - trgovačka i industrijska, a u ovoj drugoj, nastaloj iz potrebe odvajanja trgovine i industrije, bio je mlađi Jeftanović.[1119] Poprilično nesređeno stanje izgleda ipak nije bio razlog da komora odradi neke značajne poslove, vjerovatno zaslugom sposobnog Berkovića kome je te godine za zaslužan rad uručeno odlikovanje Sv. Save II reda.[1120] Svečano otvorenje željeznice Užice – Vardište 25. januara 1925. bilo je prilika da predsjednik komore, pored teškoća sa kojima se komora suočava, pomene i to da će narod osjetiti „blagodat ovog spoja, a živim saobraćajem preko Drine doprineće se najviše produbljenju ideje narodnog jedinstva, jer će se stanovništvo i jednog i drugog kraja dovesti u užu vezu, još će se bolje upoznati i doći do potpune spoznaje da smo potpuno jedno i da nas

[1116] Za komesare su izabrani Vladimir Merćep i Alif-ef. Sočo i dodeljen im je pomoćni savet, koji se sastojao iz ove gospode: Trgovinskog odjela – Stojanović, Zagorac, Pupić, Salom, Hašim Alagić, Krečo, Alkalaj, Jurišić, Ahmet Henda; Obrtnog odjela – Marić, Jeftanović, Albert D. Kajon, Avram Levi Sadić, Šimšon Kajon, Ismetaga Merhemić, Osmanaga Kasumagić, Linhart, Vaso Vasiljević. U septembru novi izbori jednoglasno su izabrali sljedeći sastav: Berković, Stojkanović i Đulizarević. - *Izveštaj o privrednim prilikama i radu komore u godini 1925*, Sarajevo, štamparija Gaković i drugovi, 1926, 10.

[1117] Prilikom izbora 1923. godine najstariji član komore Vladimir Merčep predložio je, ali ostao bez većinske potpore, Nikolu Berkovića za predsjednika, a za podpredsjednike Nikolu Stojkanovića, trgovca iz Sarajeva i Edhemagu Đulizarevića, savijača kovina.

Izbori 1927. godine donijeli su ovakav rezultat: 1. Trgovinski odjel: Komesar: Atif ef. Sočo iz Sarajeva; Savjetnici – Nikola Stojkanović, Jovo Zagorac, Milan Pupić, Moise D. Salom, Hašim Alagić, Uzeiraga H. Krečo, dr Vita Alkalaj, Petar Jurišić, Ahmet Henda. 2. Obrtni odjel: Komesar: Vladimir Merčep iz Sarajeva; Savjetnici: Dušan Marić, Dušan Jeftanović, Alberto D. Kajon, Avram Levi Sadić, Simson Kajon, Osmanaga Kasumagić, Vaso Vasiljević. - Božo Madžar, *Privredne komore u Bosni i Hercegovini*, 132 .

[1118] To su bili Jovo Zagorac, Vaso Ristić, Milan Pupić, Vladimir Merčep, Dušan Davidović, Dušan Marić, Đorđo Mandrapa, Danilo Ćorović, Mane Šušnjar, Miloš Miladinović. - B. Madžar, *Privredne komore u Bosni i Hercegovini*, 133.

[1119] U industrijskoj sekciji su bili još: Nikola Berković, Jovo Zagorac, Vladimir Merćep, Levi Sadić, Danilo Ćorović, Neziraga Ahmetašević, Asimaga Hadži Šabanović, Simo Stanivuković iz Teslića, Stevo Maksimović iz Brčkog i Albert D. Kajon. - *Izvještaj o privrednim prilikama i radu komore u god. 1927*, TOK za BiH, Sarajevo 1928.

[1120] *Izvještaj o privrednim prilikama i radu komore u god. 1927*. – TOK za BiH, Sarajevo, 1928.

čeka samo onda sigurna budućnost ako budemo prožeti uvek idejom državnog i narodnog jedinstva.“ Svečana prilika više nego sigurno doprinijela je ovim nadahnutim riječima, jer prilike i realno stanje stvari su bili sasvim drugačiji i to ne samo u saobraćajnoj politici.[1121] Par mjeseci kasnije, na Kongresu Privrednih organizacija u Sarajevu 14. i 15. maja 1925. privrednici sarajevske komore traže način da unaprijede svoju poziciju, da se izbore za svoja prava sa privrednom prijestolnicom. Oni traže da se uprava uskotračne željezničke mreže BiH i Srbije povjeri Direkciji državnih željeznica u Sarajevu, da se pruge (Usora-Pribinić, Jajce-Knin-Prijedor, Zavidovići-Han Pijesak) stave pod direkciju drž. željeznica. Sa druge strane, na kongresu su privrednici Beograda zahtjevali da „Kongres bude isključivo izvozнички i da na njemu učestvuje što manji broj, samo stručnjaci i to naročito trgovci i industrijalci.“[1122] Nisu samo izrazito loše saobraćajne veze bile okosnica privrednog sputavanja i kočnica napretka za Bosnu i Hercegovinu i samo Sarajevo, mada su zahtjevi za izmjenom željeničke politike, tarifa i nedostatak vagona bili trajni problemi kojima se komora bavila i o kojima se stalno raspravljalo. „Ali kao često tako i ovoga puta glas iz Bosne ostao je glas vapijućeg u pustinji i danas stojimo pred činjenicom da smo iz jednog saobraćajno osakaćenog područja učinili dva“, reći će samo godinu dana nakon svečanog otvaranja pruge komorski predsjednik.[1123] Ali, kako Bosna, tako i čitav svijet sve više će osjećati posljedice velike ekonomske krize koja će potresati društvo u cjelini, pa će se 1931. godine čuti izražene sumnje, zajedničke cjelokupnom evropskom tlu, ali koje aludiraju na privredne prilike sa kojima se suočava Sarajevo: „dolazimo do dvoumice da li čovječanstvo živi u vijeku najdotjeranije civilizacije i kulture ili smo svi skupa obuzeti fatalnom panikom, u kojoj svaki gleda da se brže bolje spasi, pa makar pregazio bližnjeg svoga.“[1124]

Ovakvu poražavajuću, ali realnu ocjenu društva stari Gligorije nije dočekao. Umro je 24. februara 1927. godine u 88 godini kao simbol jednog prohujalog vremena u kome se sutrašnjica srpskog naroda činila boljom zbog njegovog prisustva i njegovog rada. „Njegovo ime je primer borbenosti, istrajnosti, samopregorevanja, ljubavi prema svom narodu,

[1121] „ Osnovno načelo saobraćajne politike nove države postaće opšta politička i privredna preorijentacija i prilagođavanje novom administrativno-političkom centru Beograda ...“ - Smiljana Đurović, *Državna intervencija u industriji Jugoslavije 1918-1941*, Beograd, 1986, 25.

[1122] Zajednički im je bio stav o privrednom stanju države. - *Izveštaj o privrednim prilikama i radu komore u godini 1925*, 23-25.

[1123] „Srbijanske linije uskog kolosjeka nisu restrikcijom bosanskih željezničkih naprava i željezničkog voznog parka dobile sve ono što im treba, a mi ovdje u Bosni, koji smo ranije mogli koliko toliko da se prilagodimo oskudnim prilikama naših željeznica, ostali smo po gotovu zatučeni. ... otcjepljenost od pruga normalnog kolosjeka tj. od puteva ostalog svijeta.“ – *Izvještaj o privrednim prilikama i radu komore u god. 1926*, TOK za BiH, Sarajevo 1927.

[1124] *Izvještaj o privrednim prilikama i radu komore u god. 1931*. – TOK za BiH, Sarajevo 1932, Štamparija Dušan P. Dozet, Sarajevo.

zalaganja za njegove ideale, ponosa narodnog i čojstva, koje, avaj, izumire. Njegovo ime istorija je Bosne.“, izrečeno je povodom njegove smrti u Sarajevu.[1125] „Ono što je bio Vojvodini Svetozar Miletić, Hrvatskoj i Slavoniji Paja Jovanović, Dalmaciji Sava Bjelanović i Antun Fabris – to je bio do godine 1914. Bosni i Hercegovini Gligorije Jeftanović: vodja Srba i narodni prvak.“, [1126] onaj koji se „Srpstvu odužio a Srpstvo zadužio.“[1127] Za njega su njegovi savremenici rekli da je „čovjek koji prethodi boljem vremenu. On je signal za nastupanje nove periode života narodnoga ...“[1128] Stvari nisu išle onim tokom kako su oni zamišljali, a ni Gligorije Jeftanović, stari trgovac, liferant, rentijer, veleposjednik, industrijalac – prvak sarajevske čaršije.

Za onaj posao koji je njegove pretke doveo do imetka i statusa, pa ne samo Jeftanoviće, nego i cjelokupnu srpsku čaršiju, za trgovinu zvjerkom i kožom, dvadesetih godina sve je bilo teže poslovanje,[1129] kako zbog nesolidne konkurencije i novih uslova rada, tako i zbog nedovoljne potražnje i ukusa novog tržišta. Ostala je, međutim, zvjerka i u tome vremenu pored drveta i šljive,[1130] značajan izvozni artikal Bosne, čija je izvozna vrijednost npr. 1925. godine iznosila oko 100 miliona dinara,[1131] mada se desilo to da izvoz kože i zvjerke većinom vrše samo stranci, jer domaći nemaju finansijskih sredstava, a njihovo dobijanje su u velikoj mjeri uslovljavale banke.[1132] Pored toga, Sarajevo je ipak i u ovim godinama ostalo vodeći izvozni centar trgovine zvjerkom, kao najmjerodavniji u zemlji, sa izuzetno bogatom ponudom upućenom i inostranstvu (najviše u Englesku, Njemačku, Belgiju, ali i u Francusku, „Udružene Države Sjeverne Amerike“ i dr.), sa nastojanjem da se i dalje održi direktna

[1125] *Sloboda*, Sarajevo, god. II, br. 336, 16. mart 1927, 1.
[1126] *Politika*, Beograd, 16. III 1927, 1.
[1127] Govor nad otvorenim grobom sarajevskog paroha Dušana Gr. Komljenovića, 3/16. marta 1927. – HAS, O-J, kut. 15, dok. br. 3031.
[1128] *Bosanska vila*, br. 1, 15. januar 1904, 1-2.
[1129] O Gligorijevom nemiru i žalu za ovim poslom govori njegova prepiska. Sarajevo, 4. januar 1923. “... zbog Dušanove bolesti, velike novčane oskudice i zastoja u svakom poslu, moram ovogodišnju namjeru za kupovanje zvjerke da napustim, toliko neka znaš.“ – HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 611. U pismu od 8. decembra 1923. Manojlu govori o trgovini jajima i zvjerkom. „G. Ljubo Radović veli da ne bi po ovoj cijeni sa jajima radio u razgovoru od sebe kaže i tuži se na vel. konkurenciju i pokvarenu trgovinu, veli sad u Nikšiću kupuju kune po 1.400. din. samsare (Steinmark) po 1200 din, to je veli strašno. – Eto neka znaš i o zvjerki kako stoji.“ - HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 615. U pismu od maja 1924. Gligorije navodi: „Onaj Turčin u bjelu saruku što je kod kuče, bio je u Lajpzigu, i kaže meni na pitanje moje, pošto su sad u Sar. kune odgovori mi slabo - zlatica din. 700 a samsara din. xxx, lisice 500. Sve leži u Lajpcigu neprodano, velika novčana (kriza) svuda uzrok je, tako se govori.“ – HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 616.
[1130] Od ukupnog broja voćnjaka u Bosni 4/5 je bilo pod šljivicima. – J. Lakatoš, A. Despić, *Industrija Bosne i Hercegovine*, 9. Najveći dio prometa bosanskim šljivama držala je u svojim rukama Zemaljska banka za BiH sa sjedištem u Sarajevu, pa Sarajevo je isticano kao centar trgovine šljivama, mada stvarno s tom trgovinom Sarajevo nije imalo mnogo veze. - K. Hrelja, Pregled društvno-ekonomskih prilika u Sarajevu, 76.
[1131] *Izveštaj o privrednim prilikama i radu komore u godini 1925*, Sarajevo, štamparija Gaković i drugovi, 1926, 33.
[1132] Za izvoznike kože se tražilo kod banaka uz molbu za kredite mjenica sa tri potpisa. - *Izvještaj o privrednim prilikama i radu komore u god. 1929*. – TOK za BiH, Sarajevo 1930, 23, 28.

trgovina sa Lajpcigom, Londonom, Briselom, a preko Beča i Pariza.[1133] Treba uočiti da su ove destinacije bile one iste koje su karakterisale i u prijašnjim vremenima putanje sarajevskih trgovaca kožom. Napor da se zadrži izgrađeni status, jer je sarajevsko tržište bilo mjerodavno za sve trgovinske transakcije ove vrste u Jugoslaviji,[1134] doveo je februara 1931. godine i do organizovanja velikog sajma, na koji se prijavilo 220 trgovaca iz zemlje i inostranstva. Domaći trgovci nudili su krzo od kuna, samsara, lisica, tvorića, vidre, mačke, jazavca, vjeverica, zečeva, vukova, podsjećajući tih dana da je ćurak nošen kao najveći znak otmenosti. Međutim, sa promjenama u načinu proizvodnje u tehnici, u ukusu novih građana morale su se iz temelja izmijeniti pojedine radinosti ako su htjele da steknu opstanu. Mjesto ćuraka, počele su se tražiti najrazličitije izrade krzna za dame. Novi alati, novi način rada, pa i novi majstori učinili su da su se sarajevske ćurčije umjesto da se prilagode novim potrebama, iščezavali iz čaršije, ustupajući mjesto robi tuđih ruku. Kao uspomena na to staro doba ostalo je samo još ime ćurčiluk,[1135] ali i srdačna dobrodošlica preostalih trgovaca domaćina,[1136] mada su dometi njihovog poslovanja i društvenog uticaja bili gotovo neznatni. Tridesete godine nagoviješavale su nove mogućnosti,[1137] a jedna od njih je bila nenadana potražnja krzna uoči samog rata.[1138]

Tridesete godine su takođe donijele sasvim nove okolnosti za cjelokupnu državu i prožele sve strukture – političke i privredne. Svjetska ekonomska kriza je već godinama lomila zapadne države sa kojim je Kraljevina imala poslovne veze, ali koje su bile ujedno i tržište za bosansku robu. Smanjenje izvoza uveliko je uticalo i na domaće prilike i na sve teže uslove

[1133] Mada „cijene su skuplje za 30-50% od lanjskih ... Računa se izvozom slijedećih količina: 15.000 lisica, 4-5.000 kuna, 30.000 vjeverica, 2.000 tvorova, 4.000 jazavaca, 600 vukova, 800 divljih mačaka i 60.000 zecova. Zecovi će se ove godine također izvesti u inostranstvo pošto domaća fabrika u Sloveniji više ne radi. - Kože od sitne stoke sakupljene u BiH i Dalmaciji izvoze se preko Sarajeva. Vrijednost izvoza računa se 19-20 miliona dinara i to 260.000 komada janjeći 180.000 komada jarećih, 60.000 ovčijih i 50.000 kozijih koža. - *Izvještaj o privrednim prilikama i radu komore u god. 1928*, TOK za BiH, Sarajevo 1929, 158.

[1134] „Prosječna godišnja vrijednost izvoza koža zvjerki, posredstvom sarajevskog tržišta, u ovom razdoblju kretala se od 20 do 25 miliona dinara. Takođe, kože sitne stoke skupljane po Bosnie i Hercegovini i Dalmaciji izvoze se posredstvom sarajevskog tržišta u prosječnoj godišnjoj vrijednosti od 18 do 20 miliona dinara.“ - K. Hrelja, Pregled društvno-ekonomskih prilika u Sarajevu, 76.

[1135] *Večernja pošta*, br. 2889, 22. januar 1931, 2.

[1136] „Ako ko od naših mušterija i poslovnih prijatelja misli doći ovamo u Sarajevo ... poslovne prostore će ustupiti i usluge za prodaju robe – besplatno na raspolaganje. Sarajevski trgovci kože i zvjerke: Pero Radić, S. R. Besarović, Ilija Rosić, Dimitrije Lemezović, Mehaga Tunja, Neziraga Abadžić, Danilo Musafija, Josef Musafija, S. Lačević, Nikola Baroš, Kalacanović i Kuršumlić, Samuilo J. Karijo, Abram D. Abinun, Braća Lačević, Savo Jokić. – *Večernja pošta*, br. 2890, 23. jan. 1931, 5.

[1137] Prvi sarajevski sajam zvjerke održavan od 3–7. febuara 1931. „uspeo je veoma dobro“ usprkos krize na svjetskim tržištima, te kratkog vremena koje je stajalo na raspolaganju za pripremu i potrebnu propagandu. “Tu se našlo trgovaca iz cijele Bosne i Hercegovine, Sandžaka, Crne Gore i Južne Srbije, ali i iz Engleske, Njemačke, Austrije i Mađarske.“ - *Izvještaj o privrednim prilikama i radu komore u god. 1931*, TOK za BiH, Sarajevo 1932, Štamparija Dušan P. Dozet, Sarajevo, 183.

[1138] Izvještaj o privrednim prilikama i radu komore u god. 1939. – Štamparija „Prosvjeta", Sarajevo 1940, 25.

proizvodnje i života privrede, ali i stanovništva. U ovim teškim ekonomskim vremenima dolazi do izmjene pozicije Gligorijevog sina Dušana, koji je već imao očevom djelatnošću prokrčen put u privredne krugove grada.[1139] Kao komorski član[1140] on će biti sudionik promjena koje su donijele Uredbe o organizaciji trgovinskih, industrijskih i zanatskih komora od 3. augusta 1932. godine, čime je Trgovinsko-industrijska komora za Drinsku banovinu izmijenila svoj teritorijalni obim,[1141] a bivša Trgovinsko-obrtnička komora prestala da postoji sa 31. decembrom iste godine. Predsjednik novoosnovane komore 1934. godine[1142] bio je Dušan Jeftanović,[1143] ujedno i član industrijskog odsjeka komore, naveden kao *industrijalac*,[1144] a podpredsjednici Nikola Stojkanović i Mehaga Kučukalić. Kao počasni predsjednik ostao je uvaženi Nikola Berković.[1145] Pomoć Dušanu Jeftanoviću pružao je komorsku ured sa generalnim sekretarom Vojislavom Besarovićem i sekretarom dr Acom Despićem, sinovima starih srpskih čaršijskih porodica i Dušanovim rođacima, te konzulentom

[1139] Na sjednici komore augusta 1927. govoreno je slovo o Gligoriju Jeftanoviću. Između ostalog, rečeno je da je bio „komorski član još od osnutka Komore. Iza Oslobogjenja on napušta aktivnu saradnju u Komori, povlači se da u miru provede zadnje dane svoga radom ispunjenog i uspesima okrunjenog života. Pozivam Vas gospodo da našim umrlim drugovima kliknemo „Slava im!“ – Na mjesto pokojnog Gligorija Jeftanovića dolazi njegov sin, naš drug Dr. Dušan Jeftanović koji na žalost nije danas tu jer se nalazi na višemjesečnom naučnom putovanju.“ – *Zapisnik konstituirajuće sjednice XXXIV Plenarne sjednice održane 25. augusta 1927*. - NUBiH, Rukopisno odjeljenje, dok. br. 167, 64.
Dušan nije prisustvovao ni plenarnim sjednicama komore od 25. augusta 1927, kao ni onim od 29. marta 1928. i 29. decembra 1929, 16. decembra 1930. godine.

[1140] Ime Dušana Jeftanovića nalazimo još 1926. godine u članstvu TOK- a, a za vjerovati je da je njihov član bio i prije. Na listi vještaka za eksproprijacije u 1926. godini bili su: Jovo Zagorac, Neziraga i Petar Jurišić, a zamjenici: D. Jeftanović, A. L. Sadić, ing. Mašo Jovanović, ing. Mihajlo Blagojević, Miloš Miladinović. - *Zapisnik plenarne sjednice TIK -a 22. aprila 1926*. - NUBiH, Rukopisno odjeljenje, dok. br. 167, 81.

[1141] TIK za Drinsku banovinu obuhvatala je sve srezove Drinske banovine (u bosanskom dijelu Drinske banovine sljedeće srezove: sarajevski, bijeljinski, brčanski, čajnički, kladanjski, rogatički, srebrenički, travnički, tuzlanski, visočki, višegradski, vlasenički, zenički, zvornički, žepački; u srbijanskom dijelu: ariljski, račanski, zlatiborski, dragačevski, moravički, rađevski, crnogorski, podgorski, jadranski, azbukovački, kolubarski, požeški, tamnavski, užički, valjevski) „osim srezova: mačvanski, pocerski, posavsko-tamnavski, posavski, trnavski i ljubićki, te: fočanski, pljevaljski, mileševski, novovaroški i pribojski Zetske banovine i srezove: konjički i mostarski Primorske banovine.“ - *Izvještaj o privrednim prilikama i radu trgovačke i obrtničke komore za Bosnu i Hercegovinu u god. 1932*. - Trgovinsko industrijska komora za BiH, Sarajevo 1933, Štamparija „Bosanska pošta“, Sarajevo; *Izvještaj o privrednim prilikama i radu komore u god. 1934*. – Trgovinsko industrijska komora u Sarajevu 1935, Islamska dionička štamparija.
Uredbom je formirana i posebna, *Zanatska komora* u Sarajevu i Banja Luci.

[1142] Komora svoj teritorijalni opseg nije mjenjala sve do 1939. godine, a osnivanjem Banovine Hrvatske izgubila je 13,26% od svojih ukupnih prihoda. – B. Madžar, *Privredne komore u Bosni i Hercegovini*, 198.

[1143] Trg. ind. komora – TIK u Sarajevu, 20. feb. 1934. – Dušanu Jeftanoviću, podnačelniku grada Sarajeva, pretsedniku TIK-a, obavijest da „vas je Gospodin Ministar Trgovine i industrije sa svojim rešenjem od 7. feb. 1934. postavio za pretsednika TIK u Sarajevu, potpretsednik. N. Stojkanović, sekretar.“ - HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 2436.

[1144] TIK, Sarajevo, 11.10.1935. – Dušanu Jeftanoviću, pretsedniku TIK-a. „Čast mi je izvestiti Vas, da Vas je g. Ministar Tergovine i industrije svojim rešenjem od 3. oktobra o. g. postavio za pretsednika TIK u Sarajevu, kao i većnika u industrijski otsek iste Komore. Vaso Todorović.“ – HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 2442.

[1145] O velikom poštovanju koji su svi članovi komore, pa i novi predsjednik Dušan Jeftanović imali prema počasnom predsjedniku govori i to da je te godine osnovan *Fond Predsednika g. Nikole Berkovića*, te donesena njegova pravila. - *Izvještaj o privrednim prilikama i radu komore u god. 1934*, 181.

dr Safvetom Kučukalićem[1146] i direktorom kancelarije Stjepanom Maričem.[1147] Jedna od prvih neugodnih dužnosti Jeftanovića bilo je držanje govora povodom „mučeničke smrti Nj. V. Kralja Aleksandra I ... Koji je ispustio Svoju plemenitu dušu u teškoj misiji za dobro Svoga Naroda, u misiji na stvaranju mira čovečanstvu," navodeći da i „Mi privrednici u Njemu smo gledali uvek Svog najsigurnijeg i najmoćnijeg zaštitnika, koji je prirođenom mudrošću uvek vodio računa o potrebama sviju slojeva Svoga naroda."[1148] Da nije baš tako bilo govori *Memorandum privrednih organizacija i Sarajevske gradske općine* povodom prijedloga da se Direkcija Državnih rudarskih preduzeća prenese iz Sarajeva u Beograd. Na taj način bi ostao u gradu samo Sarajevski inspektorat i to nadležan nad Drinskom banovinom. U *Memorandumu* se pokušava ozbiljno upozoriti na stanje argumentom da „mogu otvarati rudnike samo u Bosni, jer su svi ostali tereni u čvrstim privatnim rukama", ali i žalbom što u Bosni nema rudarskog fakulteta, a pri tom je još 1930. godine ukinut „stari i zaslužan Geološki Institut kao samostalna ustanova i prenešen u sastav Centralnog geološkog instituta u Beograd", zajedno sa bibliotekom, laboratorijumom, namještajem i svim pomoćnim sredstvima za rad. Osim toga navodi se i to da je Uprava Državnog monopola u Beogradu oduzela od Sarajevske direkcije upravu državnim Solanama u Kreki i Siminom Hanu, te upravu Sone banje u Tuzli, kao i sekciju za buđenje nafte. Ovaj prijedlog o izmještanju direkcije Državnih rudarskih preduzeća iz Sarajeva značio je da bi ona mogla da pokopa svoju 50-godišnju tradiciju. Zbog sveg navedenog, „Mora da se postavi pitanje: koji su motivi rukovodili merodavne da prenesu Direkciju iz Sarajeva u Beograd. Sam čl. 55. Finansijskog zakona za god. 1934./35. ne traži prenošenje ove ustanove iz Sarajeva ... , naprotiv ... Možda su trvenja, koja su nastala poslednjih godina između Generalne Direkcije u Beogradu i Direkcije u Sarajevu razlog ukidanja ove potonje. Zaista je bila velika nesreća za naše rudarstvo sama ideja o osnivanju Generalne direkcije u Beogradu pored Direkcije u Sarajevu"

[1146] Safvet Kučukalić je jedan od članova JMO, u doba Spahinog učešća u vladi na čelu Ministarstva trgovine i industrije u maju 1927. postavljen je u njegovo ministarstvo zbog jačanja organizacije. – A. Purivatra, *Jugoslovenska muslimanska organizacija*, 259. Autor je knjige „Die Wiener Börse: Geschichte, Organisation, Geschäftsgang. Mit besonderer Berücksichtigung der Verhältnisse in der Nachkriegszeit".

[1147] Stjepan Marić bio je i član odbora Srpskog sokola, formiranom na svom prvom sastanku nakon rata, 15. februara 1919. godine. Osim toga bio je dugogodišnji sekretar Srpske trgovačke omladine i član upravnog odbora, te član NO Jadranske straže (1937).

[1148] Uz to je još rekao: „Ova strašna vest odjeknula je najbolnije u redovima cele naše nacije, koja u svom Velikom Kralju gubi Ostvaritelja svoje velike narodne misli. Svojim besprimernim herojstvom Veliki Kralj je na čelu nepobedive Svoje vojske izvojevao Oslobođenje naših krajeva, koji su dotle stenjali pod neprijateljem i ostvario naš velikovni ideal, naše ujedinjenje sa braćom iz Srbije i Crne Gore. Podnoseći u najtežim danima zajedno sa Svojim narodnom besprimerne patnje za vremene nečuvene Golgote, kroz koju je naš narod prošao za vreme rata, Veliki Kralj Aleksandar I, muževnom rukom vodio je brod naše oslobođene i ujedinjene Nacije, slavljen, poštovan i ljubljen u svim redovima celokupnog Svog naroda. ... Duboko potrešeni teškom žalošću mi se iz dubine duša klanjamo svetloj Seni Velikoga Kraja i kličemo – Neka je Slava Velikom Kralju Aleksandru I. Svi prisutni kliču tri put." - *Izveštaj o privrednim prilikama i radu komore u god. 1934*. – Trgovinsko industrijska komora u Sarajevu 1935, Islamska dionička štamparija, 4.

pri čemu su „uložene milionske svota za organizaciju brzog poslovanja. ... Samo lični interesi i otsustvo svakog smisla za racionalizaciju i štednju doveli su do osnivanja te sasvim suvišne nove institucije, koja nije imala druge zadaće, no da usporava i ometa rad jedne koncentrisane i dobrovodeće uprave svih državnih rudarskih preduzća u Sarajevu. Sve nedaće i ometanja, koja su se poslednjih godina pokazala dolaze od sukoba između ta dva funkcionera. Funkconeri Generalne direkcije u Beogradu konfundirali su istim licima dve inkopatibilne funkcije i to vrhovnu rudarsku nadzornu vlasti i upravu državnim rudarskim preduzećima.“ Navodi se još neracionalnost prilikom premještanja nadleštava u vrijeme najveće krize, da bi se oporo završilo riječima: „Takav postupak sve i kada bi se svi gore navedeni razlozi mogli obeskrepiti – u što ne možemo da verujemo - nacionalno Sarajevo nije to zaslužilo ni po svojoj prošlosti ni po ulozi, koju imade da odigra u budućnosti.“ O ozbiljnosti izgovorenih primjedaba, jednodušnosti u ocjeni privrednih prilika u Sarajevu, te poremećenosti odnosa sa privrednim i državnim centrom govori niz privrednih institucija koje su bile potpisnici *Memoranduma* - Gradska opština, Trgovinsko-industrijska komora, Zanatska komora, Inženjerska komora, Radnička, komora, Udruženje inžinjera i arhitekata, sekcija Sarajevo, Udruženje zanatlija, Udruženje trgovaca za grad i srez, Udruženje ugostitelja i hotelijera za Drinsku banovinu.[1149] To je bio još jedan od krupnih doživljenih poraza komore Sarajeva, jednako kao onaj kad je izvršen premještaj Centrale šumskog industrijskog preduzeća Dobrljin, Drvar u Beograd, gotovo deceniju prije.[1150] Slijedilo je zatim neugodno iznenađenje sa finansijskim zakonom, jer se po čl. 154. 70 mil. tzv. Blerovog zajma upotrebljava za izgradnju nove željezničke pruge Beograd-Kotor, a tek na drugom mjestu za pruge Beograd - Tuzla, Doboj-Sarajevo, Doboj-Banja Luka, pa preko Bihaća na Split.[1151] Sitni i nedovoljnog odjeka lokalni pokušaji da se situacija izmjeni na bolje, kao akcija *Svoj na svome*,[1152] nisu urodili plodom, ali su ostali neuslišani i ozbiljni zahtjevi. Jedan od njih je „prešan“ prijedlog komorskog člana i člana stare srpske čaršijske porodice, gosp. Milana Pupića i drugova, koji je obzirom na veliku privrednu krizu koja „vlada našom zemljom a posebno u našoj užoj domovini BiH“, a navodeći činjenicu „da se za ovih 8 godina prema ovim pokrajinama nijesu mjerodavni poklonili ni najmanje pažnje oko sregjivanja napretka i razvoja privrednih prilika u BiH“, predložio „da komora uzme na sebe inicijativu, da u sledećem periodu sazove sve Narodne Poslanike koji su izabrani na teritoriju (bez razlike partija) Bosne i Hercegovine, da

[1149] *Trgovinsko industrijska komora u Sarajevu 1935*, Islamska dionička štamparija, 95-101.
[1150] *Zapisnik plenarne sjednice TIK – 22. aprila 1926*. - NUBiH, Rukopisno odjeljenje, dok. br. 167.
[1151] *Zapisnik 41. plen. sjednice od 29. marta 1928*.
[1152] Izvještaj PO o akciji „svoj svome“, tj. o propagiranju domaće robe, pri čemu bi zadaća te akcije bila „da se dosadašnji mentalitet potrošača nacionalo orijentiše.“ - *Zapisnik L plenarne sjednice 12. i 13. maja 1932. god*. - NUBiH, Rukopisno odjeljenje, dok. br. 167, 44-50.

se sa njima posavetuje šta bi mogli i trebali zajednički da učine u zakonodavnom tijelu u koristi privrednog napretka u Bosni i Hercegovini.“[1153] U ovoj akciji velikog udjela imao i predsjednik komore Dušan Jeftanović i to je u velikoj mjeri karakterisalo njegov privredni, ali kako će se kasnije vidjeti, i politički pravac, i pored sveg širokog angažovanja van rodnog grada, koji je išao za tim da se obezbjedi i očuva interes uže zajednice. Zajedno sa ostalim članovima TIK Sarajeva koja je iznijela 45 prijedloga na Kongresu industrijalaca Jugoslavije 31. januara 1935. godine, nakon na sljedeći način definisane misli: „Molimo Kr. Vladu da se već jednom definitivno utvrde osnovne linije, po kojima će se sistematski voditi industrijska politika naše zemlje.“ U prijedloge je ulazilo vraćanje dugova industriji, novi krediti, te maksimiranje kamatnih stopa.[1154] Iste godine sarajevska komora se morala i dalje boriti sa privrednom politikom države koja joj je na svakom mjestu uskraćivala koliko-toliko uspješan rad i opstanak i privredno unapređenje uglavnom usmjeravala ka Sloveniji i Srbiji, na štetu Bosne i Hercegovine. Kad je npr. zaključeno da se u Zenici podigne fabrika žice i eksera, sazvan je protestni zbor u Ljubljani. Komora se žalila zbog toga i ministru Svetislavu Popoviću na sjednici privrednika 1935. god u Sarajevu, navodeći i to „da tri agregata od 5.600 KW poručena na ime reparacija za električnu centralu u Brezi jednostavno su odnesena u Velenje u Sloveniji. Slijedi slučaj niže rudarske škole koja je trebala da se otvori u Zenici, ali je prenesena je u Knjaževac.[1155]

Osnivanje *Udruženja industrijalaca*, na čelu sa predsjednikom Vasom Todorovićem bio je sljedeći korak industrijalaca Sarajeva u pokušaju da se bolje organizuju, pa je komora imenovala njegov osnivački odbor na osnivačkoj skupštini i prvoj redovnoj skupštini održanoj 22. decembra 1935.[1156] Ovako kāsno osnivanje udruženja samo potvrđuje spori i nizak razvoj industrije u Bosni i Hercegovini, a pored toga, što je još značajnije, nedostatak smišljene industrijske politike u zemlji i plana koji bi nerazvijena područja u ovoj privrednoj grani osovila na noge. Sva aktivnost u ovom smislu je bila prepuštena inicijativi pojedinaca i grupa, zainteresovanih vlasnika domaćeg, a još više stranog kapitala. Pomaci koji su se desili u Sarajevu, samo su odjek sve izraženijeg i slobodnijeg djelovanja ekonomske oligarhije, oslobođene i onako krhkog parlamentarnog i javnog mnijenja. Osim toga, ove 1935. godine

[1153] *Zapisnik konstituirajuće sjednice XXXIV Plenarne sjednice održane 25. augusta 1927*. - NUBiH, Rukopisno odjeljenje, dok. br. 167, 158-159.
[1154] *Izvještaj o privrednim prilikama i radu komore u god. 1935*. - TIK u Sarajevu 1936, „Nova tiskara“ Vrček i dr., Sarajevo, 99-110.
[1155] B. Madžar, *Privredne komore u Bosni i Hercegovini*, 221.
[1156] *Izvještaj o privrednim prilikama i radu komore u god. 1935*, 113.

Dušan je još jednom iskazao interes za jačanje veze sa britanskim područjem,[1157] u vremenu kada se čitava privreda Kraljevine sve više usmjerava ka njemačkom kapitalu. Osim toga, on još od 1930. godine bio predsjednik *Englesko-amerikanskog kluba* u Sarajevu.[1158] Moguće da je nešto po tom pitanju i uspio da uradi, jer je naredne godine bio u novčarskom otsjeku komore, član Upravnog i Izvršnog odbora *Zemaljske banke* za Bosnu i Hercegovinu i time okružen ljudima čije su bankarska moć i veze bile nesumnjive.[1159] Taj prodor omogućio mu je da i za sebe obezbjedi povoljne ekonomske uslove i komotno ophođenje sa bankovnim vrhom.[1160]

Da li je to bio rezultat narasle svijesti o dubini krize u kojoj se društvo našlo ili izraz lokalne samoodbrane u teškim vremenima, tek izbor za novo vijeće *Trgovinsko-industrijske komore* 1936. godine u Sarajevu je pokazao da „nije predata nijedna kandidatska lista obilježena plemenski ili politički", da je došla do izražaja jedinstvena „sporazumaška" i zajednička lista, koja svjedoči o „visokoj staleškoj svijesti naših privrednika i obrtnika". U toj solidarnoj i šarolikoj ekipi Dušan Jeftanović je bio „nosilac liste novčara" i to kao član uprave *Zemaljske banke.*[1161] Istovremeno, od krize su se članovi komore obezbijedili osnivanjem Odbora

[1157] *Izvještaj o privrednim prilikama i radu komore u god. 1935,* 59.

[1158] Englesko-amerikanski klub je osnovan 1928. godine, a Dušan je izabran za predsjednika na njegovoj III godišnjoj skupštini 12. aprila 1930. U upravnom odboru su još bili: podpredsjednik: Uroš Dučić, direktor Amerikansko-srpske banke; tajnik: Dušan Bugarski, prof. I gimnazije; blagajnik: gđica Mileva Vuković, bankovni činovnik. Članovi odbora: gđe: Dobrila Simović, Natalija Jojkić, Irma Klinger, Vilma Čulić, Jelena Bugarski; gg. dr. Antonije Vuković, prof. Obren Vukomanović, prof. M. Janjušević, dr Zdravko Šutej. Nadzorni odbor: g. Ilija Ivanišević, dr Vojo Besarović i Luka Radojičić. – *Večernja pošta*, Sarajevo, br. 2653, 15. aprila 1930. Članovi uprave kluba su se smjenjivali kao predsjednici, pa je Dušan Jeftanović opet predsjednik 1941. godine. - Skupština Jugoslovensko-britanskog društva. Uprava „sa pretsjednikom Dr. D. Jeftanovićem, potpretsjednik Uroš Dučić i ing. Ivan Orović, sekretari prof. Obren Vukmanović, blagajnik Moreno Alkalaj ... prof. Dušan Bugarski – *Jugoslovenska pošta*, br. 3559, 5. februar 1941, 5.

[1159] Dušanov zamjenik u novčarskom odsjeku bio je Vlado Sušić, čl. upr i izvr. odbor Zem. banke za BiH; pored njega u otsjeku je bio i dr Dušan Davidović, čl. upr odbora Gradske štedionice u Sarajevu i njegov zamjenik Mihajlo Trebić, čl. upr. odbora Gradske štedionice, te inž. Huseđinović Seid, čl. upr. odbora *Spas*-a, kreditne z.s.o.j. i njegov zamjenik Salihbegović Pemsibeg, čl. upr. odbora *Spas*. ... - *Izvještaj o privrednim prilikama i radu komore u god. 1936*, „Nova tiskara Vrček i dr.", Sarajevo 1937.

[1160] Zemaljska banka za BiH – Dušanu Jeftanoviću, predsjedniku TIK-a, 12. jan. 1935. – „Pozivom na vaš ... nalog od danas, za trošak izručenog vam kreditnog pisma našeg zavoda, ... glaseće u vašu korist i plativo kod Opšteg jugosl. Bankarskog društva a.d. Beograd, vrij. do 31. ov. mje. vrhu din. 20.000. - Isplate na temelju pomenutog kreditnog pisma ispisaćemo prema vašem nalogu iz predate nam uložne knjižice našeg zavoda na din 35.600, s poštovanjem." - HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 2437.

Zemaljska banka za BiH, centrala Sarajevo, Sarajevo, 4. jula 1935. – Dušan Jeftanović, industrijalac; „Ovijem smo slobodni izvjestiti Vas, da je naš direktor, gospodin Relja Petrović, položio za vaš račun kom 25. dionica našeg zavoda sakup 1935. koje smo dionice uvrstili u depozit Uprave Zemaljske Banke za BiH, pododio Dr. Dušan Jeftanović." – HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 4440.

Sarajevo, 6. 7. 1935. u 8 ¼ h – Dušan Jeftanović piše poruku: „Dragi Relja, molim te pošalji mi po donosiocu Slavku Sušiću, iz moje knjižice din. 10.000. zahvaljuje i pozdrav Tvoj Dušan." – HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 2441.

[1161] Nosilac liste trgovačkog otsjeka je Petar Jurišić, a ostali su: Nikola Stojkanović, Dimitrije Lemezović, Marko Babunović, Hadži Uzeiraga Krečo, Mahmut Bičakčić, Rasim Kurić, Silvio Alkalaj i Ovadio Finci;

Mirovinskog fonda TIK-a.[1162] Nadolazeća 1937. godina činila se ekonomski izglednijom zbog otvaranja valjaonice „grube pruge“ za izradu teških profila gvožđa i čelika u Zenici, koju je tadašnji predsjednik vlade Milan Stojadinović vidio kao „osnovu i stub teške industrije u Jugoslaviji“ i čijim su se proširenjem stvorili „osnovi nacionalne industrije čelika“, njegova prerada u vlastitoj režiji,[1163] na osnovu domaćih sirovina, doduše uz podršku njemačke vojne industrije. Jedan od osnovnih motiva bilo je pokretanje planski razrađene industrije željeza u odbrambene svrhe. Pozitivni odjeci u javnosti bazirali su se na stavu da je prekinuta praksa u kojoj je „ovaj kraj zapostavljen potpuno u toku prve decenije razvoja nove države i da je to bilo apsurdno s obzirom na njegovo veliko privredno bogatstvo“. U tom času se činilo da je kraj onoj politici na osnovu koje su vlakovi odnosili nešto „u Beograd, nešto u Zagreb i Ljubljanu, a što ostane to u Bosnu!“[1164]

Otvaranje *Krivajinih* područja u Zavidovićima, sada u sklopu državnog šumskog preduzeća *Šipad*, takođe je budilo nadu u ekonomski oporavak.[1165] Nakon punih sedam godina obustavljenog rada ono je sanirano, a sa strugarom je bilo po veličini i tehničkoj opremljenosti drugo u Evropi. Problemi prije zatvaranja su doveli do razmimoilaženja u upravnom odboru,

---

Nosilac liste novčara je dr. Dušan Jeftanović (Zemaljska banka), zamjenici: Vlado Sušić, a ostali vijećnici dr. D. Davidović (Gradska štedionica), zamjenik Mihajlo Trebić (Gradska štedionica), Seid Husedžinović (zadruga „Spas“), zamjenik Šemsibeg Salihbegović (zadruga „*Spas“*), dr Milan Makanec (Hrvatska banka, Travnik), zamjenik Franjo Lipski (Hrvatska banka, Travnik), Ilija Živković (Hrvatska posavska banka, Brčko) zamjenik g,. Ivan Rebac (Hrvatska posavska banka, Brčko), i Viliam Jovanović (Užička trgovačka banka, Užice); zamjenik Milutin Simović, (Užička trgovačka banka, Užice).
Nosilac liste za industrijski otsjek – g. Vaso Todorović, zamjenik g. Mehmed Ahmetašević, g. Asimaga Šabanović, zamjenik g. Šalamon Finci; Silvio Salom, zamjenik g. Oto Roubček, Vaso Vasiljević, zamjenik ing. Branko Ećimović, ing. g. Simo Milošević, zamjenik g. Miloš Ljeskovac, g. Juraj Budimirović iz Travnika, zamjenik g Jozo Čolić iz Vareša; g. Velimir Petrović iz Čajniča, zamjenik Meho Šišić, Radoslav Vilković iz Mostara, zamjenik Andrija Urošević iz Loznice, Petar Petković iz Valjeva, zamjenik g. Stevan Unković, Petar Kostadinović iz Užica, zamjenik Aleksandar Nikolić iz Užica.
Ugostitelji nisu izabrani jer je ministarstvo odobrilo da se broj njihovih mandata povisi za još četiri vijećnika, a imaju i svoju zajedničku listu sa kafanarima, restoranima i aščijama, čiji je nosilac. g. Ivan Perković, hotelijer. – *Jugoslovenska pošta*, br. 2084, 4. april 1936, 4.

[1162] U Odboru Mirovinskog fonda TIK članovi su bili: D. Jeftanović, Nikola Stojkanović, Asimaga Hadži Šabanović, Petar Jurišić, Inž. Seid Husković. - *Izvještaj o privrednim prilikama i radu komore u god. 1937*. – Štamparija „Bosanska pošta", Sarajevo 1938.

[1163] Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, Beograd, 1988, knjiga I, 319.

[1164] S. Đurović, *Državna intervencija u Jugoslaviji*, 223.

[1165] Konstituirajuća sjednica *Šipada* održana je u Beogradu i formiran je izvršni odbor sa članovima: predsjednik Svet. Aranitović, načelnik šuma i ruda; prvi podpredsjednik Sveto Marinković; drugi podpr. G. Wasner, šumski nadsavjetnik u penziji, treći podpredsjednik Milan Petrović, trgovac iz Bos. Krupe. – Upravni odbor činili su: Vasilj Grđić, Asimaga Šabanović i Ilija Badovinac, Danilo Ćorović ing. Milan Pavlović. Vijest dalje kaže da će u Sarajevu biti izabran nadzorni odbor. – *Večernja pošta*, br. 2367, 15. maj 1929, 4.
Isti list najavljuje za 11. maj 1930. glavnu skupštinu i raspravlja o članstvu u odborima pa navodi da „nije isključeno da će akcionar (ministar šuma i rudnika u ime države) na ispražnjena mjesta postaviti opet lica sa teritorija poslovanja Šipada, i ako se ovo staro provincijalno gledište ne mora uvažavati kod velikih opštih državnih preduzeća.“ Osim toga, pominju da „sukobljuju se interesi Sarajeva i Banja Luke pa je teško odrediti, čiji će interesi prevagnuti. Ističe se i nacionalni momenat, po kojem „treba da su centrale svih najjačih državnih industrijalnih preduzeća što više u centru države.“ – *Večernja pošta*, br. 2652, 14. aprila 1930, 2.

u prvom redu oko načina vođenja ovog preduzeća, kao i do ostavki ranije predsjednika, a dotadašnjeg člana UO Vasilija Grđića, principijelnog nacionalnog borca i dugogodišnjeg sekretara sarajevske *Prosvjete*. Zajedno sa njim su iz uprave tada izašli i ostali bosanskohercegovački članovi. Na čelo uprave je došao dr Đoko Jovanović, univerzitetski profesor iz Beograda, „poznati nacionalni čovjek" koji je trebao da „čuva nacionalne interese i učiniti da ovo državno preduzeće izvrši svoju nacionalnu misiju u našoj šumskoj industriji i na terenu na kome vrši ekspoloatacija."[1166] Očigledno su se još jednom sukobili interesi centra i periferije u kome je prvi sudionik odnio prevagu, ali ni nakon toga *Šipad* kao najveće preduzeće drvne industrije u državi nije mogao zbog raznih interesa biti ostavljen na miru, dok se površina pod šumama stalno smanjivala, pa „su se od 1895. do 1936. godine po površini smanjile za oko 260.000 hektara. Eksploatacija je i dalje vršena kao u kolonijama, sistemom dugoročnih ugovora, kao i ranije pod Austro-Ugarskom. Već do godine 1921. tim dugoročnim ugovorima bilo je pokriveno više od 300.000 hektara.[1167] Izvoz drveta se također smanjivao 1936. godine, kako je to naveo u svom govoru o privrednim prilikama predsjednik komore D. Jeftanović, tako da je u „7-oj godini kriza naročito izražena u za Bosnu i Hercegovinu značajnoj drvarskoj industriji, budući da sankcije usmjerene ka Italiji prouzrokuju samo 34% izvoza u odnosu na 1934. godinu ..."[1168] Mnogo bure je podigla i naredna, vrlo slična vijest - o prenošenju pogona za izradu vojne odjeće iz Sarajeva u Užice, kojom bi bez posla ostalo „4.000 duša",[1169] kao i ponovna borba za zadržavanje komorske domene, a ovoga puta zbog namjere uprave *Narodne banke* u Beogradu da izuzme neka mjesta (Doboj, Derventa, Tešanj, Gradačac, Gračanica) iz nadležnosti sarajevske filijale Narodne banke.[1170]

[1166] Pored Grđića iz uprave su izašli industrijalac Danilo Ćorović, Asimaga H. Šabanović i Petrovića iz Bos. Krupe. Potom je u odboru ostao samo g. Ilija Badovinac. U upravnom i nadzornom odboru 1936. godine našlo se više članova iz BiH. U UO: Fetah Krupić, bankovni direktor iz Bosanske Krupe, Omer Jusufhodžić, trgovac, Božo Aničić, trgovac iz Ključa i Petar Bilbija, trgovac iz Drvara. U NO: Kosta Gnjatić, penzioner iz Sarajeva, Asim Muharemagić, bankovni činovnik iz Sarajeva, Jovo Kreco, trgovac iz Drvara i Vlado Ivica, trgovac iz Donjeg Vakufa. Marta 1936. donešena je odluka da se centrala *Šipada* prenese u Banja Luku. – *Jugoslovenska pošta*, br. 269, 12. april 1930, br. 274, 18. april 1930, br. 537, 6. mart 1931, br. 2050, 27. februar 1936.

[1167] Obren Blagojević, *Ekonomska misao u Bosni i Hercegovini (do drugog svjetskog rata),* Beograd , 1993, 128.

[1168] „te da ugovor sa Francuskom i Alžirom popravlja malo situaciju u tom sektoru jer se provodi uz manju taksu. Bolje malo stoji u industriji tekstila, izvoz je povećan za 20-25%. Prva fabrika terpentinskih ulja i smolnih proizvoda, otvorena prije 2 godine ne može da dobro funkcioniše bez dovoljno sirovine („crnoborovine"), pa nije mogla iskoristiti svoj kapacitet. Najnepovoljnije stoji novčarstvo. - Iz govora predsjednika Komore gosp. Dr. D. Jeftanovića o privrednim prilikama od 29. dec 1936. *Izvještaj o privrednim prilikama i radu komore u god. 1936*, „Nova tiskara" Vrček i dr., Sarajevo 1937, 29-31.

Izvoz jednog od glavnih bosanskih artikala izgledao je 1936. god. ovako: izvezeno je 2.400 vagona svježe i 2.300 vagona suve šljive. - B. Madžar, *Privredne komore u Bosni i Hercegovini,* 215.

[1169] *Jugoslovenska pošta*, br. 2329, 28. jan 1937.

[1170] Možda je baš za ovaj moment vezana porodična priča Besarovića u kojoj je dugogodišnji direktor filijale Narodne banke u Sarajevu Đorđe Besarović bio pozvan od centrale u Beogradu na neke dogovore. Dok je

U niz dobrih vijesti druge polovine tridesetih spada i ono o proširenju *Višegradske industrije inž. Stankovića a.d. (VISTAD)* na područje Valjeva,[1171] kao i dobro poslovanje lukavačkog *Solvaya* u proizivodnji sode, sa belgijskim kapitalom. To je bila prilika da se naglasi da „strani kapital u neakcionarskim društvima na području Komore ne iznosi niti jednu ¼ uloženog kapitala u ovim preduzećima, nego manje ali koliko tačno iznosi nije poznato“. Ovo je izrečeno „zbog prigovora da nema smisla zaštititi carinama bosanskohercegovačku industriju, jer je puna stranog kapitala.“[1172]

Sa druge strane, u one vijesti koje su se činile beznadežnim spadalo je stalno insistiranje na izgradnji široke pruge dolinom Neretve, ali i rijeke Bosne, izgradnja luke Ploče, kao i

---

nekoliko dana čekao u beogradskom hotelu da ga pozovu na sastanak, za to vrijeme je inspekcija iz Beograda došla u kontrolu njegovog rada u Sarajevo. On je, dakle, bio na vrlo vješt način „maknut“ iz Sarajeva dok inspekcija nije završila svoj posao.– Iz razgovora sa Brankom i Vojkom Besarović, Sarajevo, 3. oktobar 2010. Međutim, Đorđe Besarović je i dalje ostao na čelu ove banke, sve do početka rata.

[1171] Tridesetih godina 20. veka potomak stare beogradske porodice, Nikola Stanković diplomirao je na Tehničkom fakultetu i zaposlio se u sektoru namenske proizvodnje “Fabrike vagona, mašina i mostogradnje” u Slavonskom Brodu. U to vreme je vojska, zbog preopterećenosti državnih zavoda, počela da prepušta deo proizvodnje naoružanja, artificija i municije privatnom sektoru. Stanković je u ovome video šansu za osamostaljivanjem. Tokom 1935. je otkupio stare kasarne u Višegradu, u sedištu Drinske banovine u Sarajevu, registrovao sopstvenu firmu “*Višegradska industrija inž. Stanković AD” (*skraćeno *–“VISTAD”)* i startovao sa proizvodnjom upaljača i artificija. Ministarstvo vojno Kraljevine Jugoslavije je 11. aprila 1935. sa francuskom firmom “*Edgar Brandt*” sklopilo ugovor o otkupu licence za proizvodnju minobacača 81mm *Stokes-Brandt* M.31. Linija za izradu oruđa trebalo je da bude postavljena u kragujevačkom VTZ dok je kontrakt o proizvodnji mina i upaljača morao biti prepušten nekoj privatnoj firmi. U želji da dobije ovaj unosni posao, Stanković je odlučio da otvori novi pogon na pogodnijem mestu, sa boljim komunikacijama i bliže centru vojnoindustrijskog kompleksa – Kragujevcu. Tokom leta 1937. na Dabića polju u Valjevu udario je kamen-temeljac ogranka višegradske matice. Novi objekti opremljeni su modernim mašinama nemačke (“Chr. Majer”, Tübingen a/Neckar, Baden-NJürttenberg) i čehoslovačke provenijencije (“Vlašin – Praha” odnosno “Njlaschiner Maschinenfabrik GmbH, Prag”). Stručna komisija ministarstava vojske i mornarice i trgovine i industrije iz Beograda, opštine Valjevo i banske uprave iz Sarajeva 16. decembra 1938. je dala mišljenje da novi pogoni zadovoljavaju zakonske i tehničke norme. Na osnovu rešenja Kraljevske banske uprave u Sarajevu, od 19. decembra 1938, Industrijsko-zanatsko odeljenje Ministarstva trgovine i industrije je 22. februara 1939. izdalo dozvolu da firma “*Višegradska industrija inž. Stanković A.D*” u “radnji *VISTAD* u Valjevu-Krušik ... može obavljati industrijsku radnju za izradu kapsli”. Od tog trenutka, Valjevo je preuzelo monopol nad proizvodnjom kapsli No. 8. Preuzimanje proizvodnje minobacačkih mina 81mm omogućilo je VISTAD-u i prodor na civilno tržište. Naime, za mine su kao osnovno punjenje korišćene “blank” lovačke patrone kalibra 12 sa *Gevelot* kapslom i 8g balistita. Uz pomoć stručnjaka iz užičke FOMU Stanković je u Valjevu postavio liniju za izradu osnovnih punjenja. Elementi minobacačkog punjenja iskorišćeni su i za početak proizvodnje lovačkih patrona. Kako se višegradski pogon 1941. god. našao na teritoriji novoformirane NDH, sve mašine su uz nemačku saglasnost skoncentrisane u Valjevu a sam naziv koncerna promenjen je u “*Valjevska industrija inž. Stankovića A.D*”. Zahvaljujući Stankovićevim naporima, iako redukovana, proizvodnja upaljača, auto i kolskih delova i poljoprivrednih alatki tokom okupacije praktično nije obustavljana. Tako je nakon oslobođenja Valjeva *VISTAD* praktično bio jedino preduzeće iz bivšeg vojnoindustrijskog kompleksa koje je odmah moglo da nastavi proizvodnju za potrebe NOVJ. Samo do 30. marta 1945. armiji je isporučeno 200.000 ručnih bombi M. 38, M. 38/45 i M. 45. http://www.krusik-flm.co.rs/istorijat.htm

[1172] U izvještaju komore je rečeno da ovo preduzeće ima ambulantu, tečaje iz higijene, osnovnu školu, stručnu produžnu školu, domaćinske škole, sa kojima se počelo 1937. god. u Lukavcu, ali i okolnim selima; subvencije za podizanje osnovnih škola, Sokolsko društvo, biblioteku, trgovinu živežnim namirnicama, pekaru, mesaru, gostionu, ton-kino (početkom 1938. postavljena je moderna tonfimska aparatura, a stara je poklonjena Državnoj muškoj zanatskoj školi u Tuzli), autobus, krevete za radnike sa sela, radnička odela, te razne potpore. ... – Izvještaj o privrednim prilikama i radu komore u god. 1937, Štamparija „Bosanska pošta", Sarajevo 1938, 110-112. Lukavački *Solvey* pokrenuo je proizvodnju 1908. godine.

nastojanje da se komorsko područje oslobodi plaćanja poreza *Prizadu* na izvoženu robu. Međutim, upravo *Prizad,*[1173] nastao kao izraz državne ekonomske politike i „novog doba“ i njegove „interventne mjere“ u regulisanju otkupa i izvoza poljoprivrednih proizvoda bili su onaj kamen spoticanja za prevazilaženje krize, naročito zbog usmjerenosti bosanskohercegovačke privrede na izvoz poljoprivrednih proizvoda, koji su kako se zna upali u „makaze cijena“ zbog svoje tehničke zaostalosti i niske produktivnosti,[1174] kao i poplave poljoprivrednih proizvoda iz prekookeanskih zemalja.[1175]

Od onih vijesti koje se mogu svrstati i u dobre i u loše bila je svakako ona, da se Višegradski most poslije rušenja 1916. u dužini od 52 m počinje popravljati, nakon pune 22 godine.[1176]

Veliki napori i mali pomaci, privredna depresija se osjećala na svakom koraku, vođenje komore je išlo teško jer se kriza teško u ovim uslovima prevazilazila, a analiza privrednih prilika stalno je pokazivala pad u izvozu i poražavajuće rezultate. Ipak, istrajnost predsjednika Jeftanovića na branjenju interesa komore, ali još više privredna politika države rezultirala je osnivanjem *Jugoslovenskog čelika a.d*. sa sjedištem u Sarajevu,[1177] o čemu će još biti riječi. Za predsjednikovanja Jeftanovića preimenovana je *Industrija magnezita d.d*. u *Bosansko rudarsko d. d,*[1178] a u Sarajevo je smještena centrala *Jugoslovenske celuloze*.[1179]

[1173] PRIZAD – *Privilegovano izvozno društvo* osnovano 1930. godine, sa državnim kapitalom i od strane države postavljenom upravom. Trebalo je da u toku ekonomske krize preuzme iz ruku stranih i domaćih trgovaca izvoz žita, da bi se spriječile špekulacije i pad cijena žita. Međutim, PRIZAD počinje otkupljivati i voće, stoku i kožu i tako oduzimaju zaradu trgovcima. – B. Madžar, *Privredne komore u Bosni i Hercegovini,* 212.

[1174] Izvoz šljive dobro stoji mada više u preradi nego izvoz same šljive, jer se izvozi preko Privilegovanog izvoznog a.d. u Beogradu, „kome je prepušteno iskorišćenje odobrenih kontigenata“. - Iz govora predsjednika Komore gosp. Dr. D. Jeftanovića o privrednim prilikama od 29. dec 1936. *Izvještaj o privrednim prilikama i radu komore u god. 1936*, „Nova tiskara“ Vrček i dr., Sarajevo 1937, 29-31. *Izvještaj o privrednim prilikama i radu komore u god. 1937*, Sarajevo, 1938, 156-157, 198.

[1175] O dubini krize govori i podatak da je poljoprivreda Jugoslavije davala 58,1% nacionalnog dohotka, a industrije samo 9.6%, pa je kriza izvoza poljoprivrednih proizvoda zbog toga mogla u velikoj mjeri da ugrozi stabilnost i privrede i društva. – B. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, 69.

[1176] B. Madžar, *Privredne komore u Bosni i Hercegovini*, 230.

[1177] Uredbom o osnivanju akcionarskog društva „Jugoslovenski čelik“ – na osnovu & 90. Financijskog zakona za 1937/38. budžetsku godinu, Ministarski savet, na predlog Ministra šuma i rudnika propisao je osn. kapital od 600,000.000 (šestotina miliona) na 120.000 akcija koje glase na 5.000 dinara po akciji; Ovlašćuje se Državna hipotekarna banka i Poštanska štedionica KJ da kod osnivanja da upišu 200 mil akcija... – ABiH, fond Milana Stojadinovića, fasc. 45, 488. Svrha društva je bila „sticanje rudarskih prava i privilegija; istraživanje, iskorištavanje i prerada ruda prema rudarskom zakonu.“ - *Izvještaj o privrednim prilikama i radu komore u god. 1938*, Štamparija „Prosvjeta", Sarajevo 1939, 123 124.
Već maja 1941. godine reorganizovan je u novo akcionarsko društvo: "Hrvatski rudnici i talionice DD" sa sjedištem u Zagrebu i preko njega je otpočela organizovana eksploatacija za potrebe njemačke ratne privrede.

[1178] “... u Sarajevu je tokom čitavog međuratnog perioda poslovalo, naoko, malo, ali veoma ambiciozno dioničko društvo „Industrija magnezita d.d.“, osnovano 1918. godine. Ono 1937. godine mijenja ime u „Bosansko rudarsko d.d.“ s veoma ambicioznim radnim programom: dobijanje prerada i prodaja magnezita i drugih rudarskih proizvoda. Društvo je posjedovalo nalazišta magnezita kod Banjaluke, nalazišta boksita u Bešpolju kod Mrkonjić-Grada i Jajca, kao i nalazišta olova i cinka u Hudicama kod Bosanske Otoke.“ – K. Hrelja Pregled društvno-ekonomskih prilika u Sarajevu, 83.

Ipak upravljanje komorom činilo se sve težim zbog prisustva ratne psihoze – od zabrane izvoza oružja sa područja komore još 1935. godine,[1180] pokušaja održavanja neutralnosti zemlje na svim nivoima,[1181] do nesigurnosti koju je osjećalo jevrejsko stanovništvo, pa i uticajni i bogati industrijalci u Sarajevu, koji su na razne načine pokušavali da se zavaraju.[1182] Završnica upravljačkog posla u privrednom pregledu grada ocjenjena je kao „Privredna stagnacija Sarajeva od Oslobođenja". Tražeći uzrok takvom stanju privredni stručnjaci na čelu sa dr Dušanom Jeftanovićem u svom izvještaju navode da uzrok između ostalog leži u centralizovanju državnih nabavki u prestolnici. „Kako su postepeno razna državna nadleštva centralisala svoje nabavke, tako je postepeno i privreda Sarajeva gubila jednu po jednu poziciju, dok nije došla na današnje stanje, koje mora svakog ma i površnog posmatrača da zabrine. ... Centralisanje tih nabavki u Beogradu, i ako teoretski nije isključilo sarajevske privrednike iz učestvovanja, ipak stvarano jeste jer su prestonički privrednici u boljem položaju, pošto ne moraju putovati. Osim toga centralisanjem se favorizuju kapitalom jači privrednici sa kojima manji ne mogu izaći na kraj"[1183] Predstavku o istom problemu uputilo je i *Udruženja trgovaca za srez i grad Sarajevo* „nadležnim faktorima", u kojoj se tražilo ukidanje prakse centralizacije nabavki u Beogradu. „Već se dugo vrši ovakva praksa pri nabavkama za račun državnih željeznica, sve su nabavke centralizirane, tako da se licitacije obavljaju u Beogradu za područja svih željezničkih direkcija u našoj državi. Ranije nije bilo tako: u interesu pokrajinske trgovine nabavke su vršene u sjedištima direkcija. Obzirom da su državne željeznice jak potrošač svakovrsnog materijala, trgovci su tražili način na koji bi opet

---

[1179] „Jugoslovenska celuloza sa sjedištem u Sarajevu, država je osnovala 20. 7. 1939. godine. Pariška bankarska kuća Seligman&Comp. sklopila je ugovor s jugoslovenskom vladom, u kom se obavezala da će izgraditi dvije fabrike celuloze, jednu u Zavidovićima i drugu u Bakru kod Sušaka. Ovo preduzeće je imalo zadaću da vodi brigu oko realizacije ovog ugovora". – K. Hrelja Pregled društvno-ekonomskih prilika u Sarajevu, 82.

[1180] Prva mjera, zabrana izvoza oružja i municije stupila je na snagu 22. oktobra 1935. godine. - *Izvještaj o privrednim prilikama i radu komore u god.1935*, 53.

[1181] „ Zabrana prenosa radio vijesti u ugostiteljskim radnjama u Sarajevu, 18. novembra 1939., ali samo stranih stanica ... jer se iste bave propagandom prema protivničkoj strani što se s obzirom na neutralnost naše države ne može ni dozvoliti." – *Izvještaj o privrednim prilikama i radu komore u god. 1939*, Štamparija „Prosvjeta", Sarajevo, 1940, 172.

[1182] Zaklada Avram Levi Sadića. Sadić je osnovao zakladu „da unapredi putem takmičenja pekarstvo, mlekarstvo, voćarstvo i povrćarstvo u Sarajevu i srezu"; da njom upravlja i rukuje Opština grada – kapitalom od 600.000 din, a opština daje 3 nagrade po 10.000 za najboje pecivo i hleb, za najbolje mleko i mlečne proizvode i najbolje voće i povrće – Za Ocjenjivački odbor komora je delegirala D. Jeftanovića i Mihajla Trebića, tu još predsjednik i podpredsjednik gradske opštine, šef Gradskog zdravstvenog odjeljenja, šef Veterinarskog odjeljenja, šef Higijenskog zavoda u Sarajevu, te po jedan delegat Zanatske, poljoprivredne i TIK komore. - *Izvještaj o privrednim prilikama i radu komore u god. 1939*, 345-346.

[1183] Navedeno je i da „Ogroman broj paupera koji se iz okolnih pasivnih krajeva, a naročito Sandžaka, Hercegovine i Crne Gore, sleže u Sarajevo daje žalosnu sliku privredne bede grada. Sarajevska berza rada, kroz koju prodefiluje mesečno po nekoliko hiljada besposlenih, nije u stanju ni iz daleka da pruži svima pomoć, jer se u prvom redu mora da ograniči na profesionalne radnike, a tek u drugom redu i protivno propisima pruža pomoć i pauperima. ..." - *Izvještaj o privrednim prilikama i radu komore u god. 1939*, Sarajevo, 1940, 346.

bile vršene liferacije po direkcijama, kako bi u njima učestovali i pokrajinski liferanti, a ne samo oni beogradski. Generalna je direkcija odbila ovu predstavku.“[1184]

Ovo „razduživanje“ Sarajeva išlo je tokom tridesetih godina ne samo od strane Beograda nego i od strane Zagreba,[1185] mada u mnogo manjoj mjeri, bez obzira na upućivane predstavke i žalbe sarajevskog privrednog kruga.

Stvarno isključenje iz ne samo privrednog života doživjeli su članovi upravnog tijela komore sa formiranjem najprije *Banovine Hrvatske*, a potom i NDH. Samo par dana ranije, 1. aprila te 1941. godine poslao je Dušan Jeftanović kao predsjednik TIK-a telegram Kralju Petru II sa čestitkama povodom njegovog stupanja na prijestolje.[1186] Zadnja sjednica kojom je Jeftanović predsjedavao održana je 5. maja 1941. i na kojoj je pročitan akt Ministarstva narodnog gospodarstva iz Zagreba od 22. aprila 1941. godine u kojem „Preporuča se Predsjedništvu Komore da pozove svoje članove Židove i Srbe da dadu ostavke na svoje položaje koje zauzimaju kao funkcioneri u Predsjedništvu i raznim odborima Komore“, nakon čega su „sami vijećnici i članovi predsjedništva izavili da daju ostavke. Zaključeno je da se o tome obavijeste i vijećnici Srbi i Jevreji van Sarajeva.“ Nekoliko dana kasnije u štampi su navedeni pojedini članovi koji su dali ostavke, ali tu nije bilo vodećih imena komore.[1187] Sekretar komore Vojislav Besarović uhapšen je 8. maja, a tog dana vjerovatno i dr. Dušan Jeftanović. Dr Aco Despić preuzeo je dužnost generalnog sekretara komore, dok 25. jula 1941. nije

[1184] Odbijena molba sarajevskih trgovaca. - *Jugoslovenska pošta*, br. 1386, 20. decembar 1933, 4.
Povodom preselenja hemijskog laboratorija iz Sarajeva. Komunikej Udruženja trgovaca za grad Sarajevo i srez Sarajevski, sa predsjednikom Ibrahimom Šahinagićem i sekretarom dr Mehmedom Zildžićem. – *Jugoslovenska pošta*, br. 1826, 4. juni 1935.

[1185] Prenos Centrale Bosanske industrijske i trgovačke banke iz Sarajeva u Zagreb, jer „direktor banke sjedi već dvije godine kod zagrebačke filijale i iz Zagreba diriguje zavodom.“ – *Jugoslovenska pošta*, br. 207, 30. januar 1930, 3.

[1186] Telegram sa čestitkama upućen je i generalu Dušanu Simoviću. - *Jugoslovenska pošta*, br. 3606, 1. april 1941, 5. Svečanom bogosluženju u srpskoj pravoslavnoj crkvi povodom preuzimanja vlasti i stupanja na prijesto Kralja Petra prisustvovao je D. Jeftanoviću ispred Narodne radikalne stranke, ing. Blagojević ispred SDS, dr Rundo ispred demokrata pok. Davidovića, dr Bilić ispred JNS, a prisutni su bili i pretstavnici HSS, nosioci Karađorđeve zvijezde i Albanske spomenice, kao i drugih organizacija. – *Jugoslovenska pošta*, br. 3605, 30. mart 1941, 5.

[1187] „Ostavka vijećnika Židova i Srba u Obrtnoj i trgovačko-industrijskoj komori. – Od strane Ministarstva gospodarstva preporučeno je ovdašnjoj Obrtnoj i Trgovačko-industrijskoj komori, da pozove svoje članove Židove i Srbe, da dadu ostavke na svojim položajima, koje su zauzimali kao funkcioneri u predsjedništvu i raznim odborima komore. Čim su dobili taj akt, spomenute su komore izvijestile svoje članove, koji su ovome zahtjevu odmah udovoljili. Kod Obrtne komore ostavku su dali: predsjednik komore Dušan Marić, Luka Brkić, vijećnik i članovi predsjedništva komore, zatim predsjednik odbora za socijalna politička pitanja i članovi odbora za turizam, i Branko Lukić, vijećnik i član predsjedništva komore. Od židova vijećnika u komori se nalazio jedino Naftali Atijas, koji se još nalazi u zarobljeništvu i koji će podnijeti ostavku čim se povrati.“ – *Sarajevski novi list*, br. 7, 18. svibanj 1941, 5.

postavljen za povjerenika Vejsil Hadžialić, industrijalac iz Sarajeva, a za zamjenika Nikola Ančić. Komora je promijenila naziv u *Trgovinsko-veleobrtnu komoru* u Sarajevu.[1188]

Pored ovog posla u komori i porodičnih poslova u hotelu za koje se zdušno zalagao,[1189] Dušan je svoje poslovanje nastojao da uskladi sa novim tokovima, ali i da iskoristi očeva iskustva. Slijedeći staze Gligorija kao turističkog pionira,[1190] pored članstva u Sarajevskom *Turističkom klubu*, koje se bavi "podizanjem turistike, gradnjom i markiranjem puteva, priređivanjem izleta, gajenjem svakog zdravog športa itd, i nadalje od koristi i svojim planovima i našoj lijepoj BiH",[1191] Dušan je bio inicijator osnivanja prvog *Društva za saobraćaj putnika* 1922. godine[1192] i uspostavu veze sa naknadno osnovanim beogradskim *Putnikom*. U izvještaju komore za 1925. godinu s ponosom je navedeno da *Putnikovo* „osnivanje je posljedica rada „DZSP" iz Sarajeva".[1193] *Putnik* je zajedno sa svojim filijalama imao ugovor sa Ministarstvom saobraćaja oko prava prodaje željezničkih karata. Komora je podržala njegovo osnivanje i smatrala kako hoteli u Bosni i Hercegovini osim rijetkih izuzetaka ne odgovaraju potrebi ni ukusu stranaca, pa da „s obzirom na potrebu turistike" u prvom redu treba da bude

[1188] B. Madžar, *Privredne komore u Bosni i Hercegovini,* 310-313.

[1189] „Što se tiče Dr. Dušana, on ima na sebi i suviše da vrši, sve što je važnije a izvan kancelarije, kao u Zem. vladi i drugim uredima, treba on sam da ide i svršava, a i u Hotelu, koji g. Ves. Sekulović vodi, traži Dr. Dušana da mu savjet dade, i svakodnevni lozung od kafane i Hotela mora Dušan da prima i u knjige razvede, nabavku razne robe koja se kupuje treba da vidi i odobri, pa to sve oduzima mnogo vremena, da čovek nezna kada mu dan prođe; i osim svog sopstvenog posla, dolaze razne stranke koje traže da im se pomogne u nećem, i to treba u koliko je moguće zadovoljiti, a prosto ih odbiti nije pametno, pa ne trpi oštru riječ da mu se rekne, nego treba sve blago i umjereno u svemu postupati." - Sarajevo, 2/15. mart 1921. - HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 527.

[1190] Na veliku subotu 12/24. aprila 1897. pozdravio je Gligorije M. Jeftanović „češke turiste u Sarajevu kod Duhanske fabrike ovako: Poštovana Gospodo!. – Ispred srpsko-pravoslavnoga naroda iz Sarajeva pozdravljam vas sa. Dobro nam došli! Srpski je narod kao slavenski i srodan prema češkom narodu uvjek gajio i gajiće plemenite osjećaje. Živila braća Česi!"
Pozdravni govor GMJ, „kad su češke turiste iz Sarajeva oduputovali. Pozdrav je bio na kolodvoru: Mila Braćo Česi! Žao mi je da ste u Vašoj prvoj posjeti u Sarajevu zatekli srpski narod u abnormalnom položaju pa Vas nije mogao dočekati onako kao što osjeća naše srpsko srce prema vama, no i mi smo, draga braćo, vas samo viđeli kad ste došli i evo vidimo vas sada kad odlazite; ali mi se razumijemo; ja vas uvjeravam, da srpska srca biju za vas iskreno; pa pozdravite nam braću Čehe u vašoj domovini i sjetite se nas Srba koji nismo mogli dočekati vas onako, kao što smo željeli. A sada želimo vam sretan put, živili braća Česi. Živili!" – HAS, O-J, kut. 10, dok. br. 3040.

[1191] Bosansko-hercegovački Turistički klub – Sarajevo 1919. – Predsjednik, Risto Samouković, podpredsjednik, tajnik: Ivo Lucić, tajnik Zemaljske vlade. Pismo upućeno Dušanu Jeftanoviću koji se „kao prijatelj društva" poziva da bude član ovog društva ... Članarina za utemeljače jednom za svagda 100 kruna, a za redovite članove godišnje 12 kruna i upisnina 2 krune. ... Sve prijave neka se pošalju na društvenog tajnika (zgrada Penzinog fonda) najdalje do 15. aprila ove godine, jer će se u maju sazvati glavna skupština, ..." – HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 2416.

[1192] „Prva moderna turistička agencija na južnoslovenskim prostorima pod imenom "Putnik" osnovana je 24. juna 1923. godine, u Sarajevu, u ulici Ferhadija 16, kao *Zadruga za saobraćaj i promet stranaca* – arhiva Akcionarskog turističkog društva Putnik AD Beograd, Dragoslava Jovanovića 1. Licenca broj 1… Poslije izmjene pravila poslovanja do kojih je ubrzo došlo iz administrativnih i "formalnih razloga", na novoj osnivačkoj skupštini 16. oktobra 1923. godine, u Beogradu, Putnik je postao akcionarsko društvo i preimenovan je u Društvo za saobraćaj putnika i turista u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Iste godine zvanično se otvaraju poslovnice u Sarajevu, Beogradu, Zagrebu i Ljubljani." Autor: Zoran Bibanović, predsjednik Udruženja / Udruge turističkih agencija u Bosni i Hercegovini – 8. 3. 2012. - http://www.depo.ba/_blog/?p=1558

[1193] *Izveštaj o privrednim prilikama i radu komore u godini 1925*, 62-63.

mjerodavno mišljnje društva *Putnik* iz Sarajeva, „koje ima altruistički zadatak, da unapregjuje turistiku u krajevima, koja ga svojim položajem zaslužuje.“ Pri tome komora izražava nadu da bi Ministarstvo svojom intervencijom kod Državne hipotekarne banke „naišlo na razumevanje i spremu da ovu akciju pomogne, Komora bi u sporazumu sa *Putnikom* povela akciju u celoj BiH i na osnovi toga predložila i dalje konkretne predloge.“[1194] S tim u vezi komora je dala punu podršku osnivanju i *Sekcije za turizam i hoteljerstvo,* a na „hitan prijedlog“ g. Edhema Bičakčića, „obzirom da je to veoma važna grana privrede i odazivajući se izraženoj želji na kongresu Saveza Kupališta, a ... po uzoru zagrebačke posestrime“, te istom prilikom uvrstila Dušana, kao i ostale članove srpske i muslimanske čaršije u ovo komorsko tijelo.[1195] Agilni predsjednik sarajevskog *Putnika* Dušan Jeftanović trudio se da ovo „društvo za saobraćaj stranaca“ ide u smjeru razvoja, tražeći sredstva na razne načine – ugošćavanjem stranih kreditora,[1196] uključivanjem uglednih i moćnih pojedinaca svih vjera u upravni i nadzorni odbor agencije,[1197] ali i organizovanjem svih lokalnih društava koja su imala interesa za poboljšanje turizma.[1198] Dobre pripreme *Putnika* rezultirale su organizacijom putovanjâ u inostranstvo (Nica, Monte Karlo, Marselj, Barselona, Milano, Venecija), u Srbiju, Hrvatsku, kao i prigodnim putovanjima po Bosni.[1199] Posebni aranžmani bili su organizovana poklonjenja kraljevoj sjeni,[1200] ali i hadžiluk u Meku.[1201] Cjelovita ponuda *Putnika* se mogla

---

[1194] *Zapisnik plenarne sjednice TIK 22. aprila 1926*. - NUBiH, Rukopisno odjeljenje, dok. br. 167, 60.

[1195] „Hitan prijedlog gosp. komorskog člana Edhemage Bičakčića i drugova radi osnivanju sekcije za turizam i hotelijerstvo. ... Ovoj sekciji treba poveriti čitav kompeksa pitanja, koja spadaju u nadležnost odelenja za turizam ministarstva trgovine i industrije. – Ujedno predlažemo, a za članove sekcije sledeće komorske članove: dr Dušan Jeftanović, Edhem Bičakčić, Miloš Miladinović, Uzeir H. Hasanović i Petar Jurišić.“ – *Zapisnik 44. plen. sjednice od 29. decembra 1929*, NUBiH, Rukopisno odjeljenje, dok. br. 167, 219-210.

[1196] „U pratnji podnačelnika grada i agilnog predsjednika Putnika a.d. g. Dr Dušana Jeftanovića jučer je pregledao naš grad direktor Hipotekarne banke za hotelski kredit u Parizu g. Corrard.“ - *Večernja pošta*, br. 2792, 1. oktobra 1930, 5.

[1197] Ban g. Popović počasni član Putnika. – Sinoć je održana IX redovna glavna skupština Društva za saobraćaj putnika i turista u Sarajevu ... Izabran je novi upravni odbor: pretsjednik dr Dušan Jeftanović potpretsjednik E. Bičakčić, tajnik Branko Trbojević, blagajnik Veselin Sekulović, odbornici: Atanasije Šola, Mojse D. Salom, dr Ivica Pavičić, dr Voja Besarović, dr Pajo Čokić, dr Aco Despić, Miloš Miladinović, Niko Stojkanović, Ibrahim Šahinagić, Ahmed Sefić, dr Vlado Šutić, Kosta Mandić, Meto Kujić, Josip Alkalaj i Ivan Perković. U nadzorni odbor ušli su g. dr Perdo Prenj, pretsjednik te dr Jure Šutej i dr Braco Poljokan. – *Jugoslovenska pošta*, br. 582, 28. april 1931, 3.

[1198] *Putnik* – društvo za saobraćaj stranaca organizovalo je konferenciju i pozvalo sve zainteresovane za unapređenje turizma, a povodom očuvanje izletišta na Trebeviću. Ispred *Autokluba* došli su gg. dr Jojkić i dr Babić, iz *Motokluba* g. Pilepić, iz Društva planinara *Romanija* g. Grgić, ispred društva *Prijatelja prirode* g. Šubić, od *Društva prirode u BiH* g. Telar i ispred *Putnika* direktor g. Orje i g. Trbojević. – *Jugoslovenska pošta*, 8. april 1931, 2.

[1199] Reklama za putovanja Putnika. - *Večernja pošta*, br. 2356, 2. maja 1929; Uskršnji izleti Putnika u Kiseljak, Jajce, Bugojno i natrag. Drugo do Oplenca preko Užica, Banje Koviljače itd. – *Jugoslovenska pošta*, br.1779, 8. april1935, 5.

[1200] „Odlazak na Oplenac – organizuje Putnik“ - *Jugoslovenska pošta*, br. 1795, 27. april 1935, 6.

[1201] *Putnik* organizuje hadžiluk u Meku. – *Jugoslovenska pošta*, br. 1377, 9. decembar 1933. 6,
Putnikova društvena putovanja:
1. naučno putovanja u Svetu zemlju 9-29. aprila II razred 14.000 din.
2. Izlet u Dalmaciju od 15-24. aprila IIr. 2.950 din.

upoznati pregledom prospekta o ljepotama Sarajeva, pri čemu štampa pominje nevjerovatnih „40.000 primjeraka odlično izrađenog prospekta o ljepotama Sarajeva“, koje je „dobila kancelarija sarajevskog Putnika i sve te primjerke još u toku današnjeg dana Putnik je otposlao u inostranstvo pojedinim turističkim biroima u cilju turističke propagande. Novoizrađeni prospekt za grad Sarajevu, kao i njegovu okolicu, od dosadašnjih se razlikuje u veliko, kako tehničkom izradom tako i izborom fotografija“.[1202] Ta vrsta promovisanja bila je dio poslovne politike *Putnika,* koja je uključivala tridesetih godina i učešće u raznim organizacionim tijelima grada i komore, pa su njeni predstavnici učestvovali u formiranju *Stalnog proširenog turističkog odbora,*[1203] ali i u *Banovinskom turističkom savjetu* u čijoj je ugostiteljskoj sekciji Jeftanović bio član.[1204] On je 1939. godine postao i predsjednik upravnog odbora *Turističkog savjeta Drinske banovine,* kao i podpredsjednik *Zajednice turističkih organizacija* na glavnoj godišnjoj skupštini u Beogradu sljedeće godine.[1205] Pozicija većinskog vlasnika *Hotelskog i industrijskog d.d. Gligorije Jeftanović,*[1206] predsjednika Trgovačko-industrijske komore vodila ga je izgleda ponekad monopolisanju

---

3. Putovanje u Srbiju 2-10 maja
4. Hodočašće u Lourd od 3-16. maja;
5. Izlet na Đerdap;
6. Putovanju u južnu Srbiju,
7. Izlet na Plitvička jezera.

Putnik, Kralja Petra 15. - *Jugoslovenska pošta*, br. 236, 5. mart 1930, 5.

[1202] *Jugoslovenska pošta*, br. 2030, 4. februara 1936.

[1203] Formiranje stalnog proširenog turističkog odobra. Tu su: Ivan Perković, hotelijer, zamjenik dr Vojislav Besarović, Kajon, ispred Putnika g. Nikola Stojanović, veletrgovac, te Ante Roje, direktor biljetarnice *Putnik"* - *Jugoslovenska pošta,* br. 2411, 7. maj 1937.

[1204] „Zasjedanje Banovinskog turističkog savjeta. Donošenjem Uredbe o unapređenju turizma udaren je kamen temeljac Banovinskom turističkom savjetu. Predsjedničko mjesto je ban Krečković ustupio Ahmetu Boriću, načelniku odjeljenja za trgovinu, obrt i industriju. Dr Stevan Gojković, banski savjetnik i referent turizma podnio je o tome izvještaj. U ovom savjetu izabrane su četiri radne sekcije:

1. Pravna: predsjednik: pročelnik: Đorđe Krstić, zamjenik Nikola Šošić, članovi: dr Stevan Gojković, Ante Roje, Kosta Mandić, dr Mate Penačić, Nazih Ahić i Vlado Filipović;
2. Tehničko-saobraćajna sekcija: predsjednik: Knežević-Čaldović, zamjenik: dr. Bonačić; članovi: Bogdan Marković, Edhem Đulizarević, ing. Mihajlo Blagojević, dr Ljubo Bilić, ing. Fran Ravnik, Niko Prnjatović, Forkapić i Joško Peršić
3. Ugostiteljska sekcija: pročelnik dr Božičković, zamjenik Nasih Ahić, članovi: dr Dušan Jeftanović, Ante Roje, Ivan Perković, Mavro Samek, Avakum Perišić, Suljagić i Simo Odović,
4. Sekcija za propagandu: dr Šutić, Kosta Mandić, dr Mojsije Zon, Maksim Svara, Mihović, Mandić, Bogdan Marković, Oto Roubiček, dr Stevan Gojković, Jovan Palavestra i dr Šutić.“ – *Jugoslovenska pošta*, br. 2673, 14. mart 1938, 5. i br. 2675, 17. mart 1938, 5.

[1205] „Konstituisana sjednica UO Turističkog savjeta Drinske banovine. Na predlog i apel dosadašnjeg pretsjednika g. Đorđa Krstića za novo pretsjednika izabran je g. dr Dušan Jeftanović, za podpredsjednika g. Đ. Krstić, kasacioni sudija, a za njegovog zamjenika g. Rudolf Zaplata, dok je za saveznog sekretara izabran g. Ante Roje, direktor Putnika.“ – *Jugoslovenska pošta*, br. 3181, 9. novembra 1939.

Na glavnoj godišnjoj Skupštini Zajednice Turističkih organizacija prekjučer u Beogradu, u novu upravu za podpredsjednika Zajednice izabran je dr Dušan Jeftanović, pretsjednik Saveza turističkih ustanova za Drinsku banovinu. – *Jugoslovenska pošta*, br. 3294, 2. mart 1940, 4.

[1206] „Prodaja akcija Jeftanović dd. Jučer je na ovdašnjem Sreskom sudu javnom licitacijom prodano najboljem nudiocu 4.300 komada akcija hotelskog i industrijskog dd. Gligorije Jeftanović.“ – *Jugoslovenska pošta*, br. 1692, 22 dec. 1934, 4.

prostora grada, ali i mnogo šire,[1207] ali se on i trudio da opravda ovakav svoj stav. U najavi za otvaranje renovirane „velegradske reprezentativne kavane“ hotela *Evropa* za 8. mart 1936, novinar dnevnog lista okarakterisao je ovaj čin kao „jedan lijep uspjeh našeg turizma, koji znači i prvorazredan sarajevski društveni događaj.“ Uprava hotela je za novinare pripremila poseban prijem prije otvorenja koji donose zaključak da „ko zna beogradske, zagrebačke i ljubljanske kavane, može sa zadovoljstvom konstatovati da je Sarajevo dobilo jedan etablisman za kojim sigurno zaostaju svi etablisamni naših većih gradova.“ Na tom prijemu predstavnike štampe upoznao je pretsjednik društva g. dr Dušan Jeftanović sa svim „prvorazrednim uređajima. Oni su djelo g. Amana iz Tržića, koji je dao sve nacrte, kao i izvođača g. Ickovića, koje je izvršio radove ispred Preduzeća Miladinović. Jednodušno je bilo zadovoljstvo svih posjetilaca kod razgledanja renoviranih prostorija hotela *Evrope* koji je sad zabilježio jedan značajan datum u svom modernizovanju. ... raskošna ogledala, udobne fotelje i raskošne instalacije svjetla. Namještaj od orahovine koja ostavlja utisak mramora, a svi su stolovi sa mramornim pločama. ... Treba još istaći da su svi radovi kao i nabavke izvršene u našem gradu, osim stvari koje se nisu kod nas mogle nabaviti. A to je od značaj kod posla ovih dimenzija.“[1208] Simboličan datum otvaranja renovirane kafane hotela bio je samo jedan od znakova pažnje prema supruzi Mileni.

Dušan nije napustio ni drugi porodični posao – ciglanu. Mada postojeća dostupna dokumentacija ne dozvoljava uvid u stalne aktivnosti oko ciglane, očigledno je da je ona bila

[1207] Jugoslavenska ekspres agencija d.d. Parobrodarski posrednici za putnički i teretni promet, međunarodni otpremnici, Uredi: Dubrovnik 2, Beograd, Zagreb, Sušak, Ljubljana, Sarajevo, Brod na Savi, Split, London S.W. 1, 25 Cocksupr Street, Fiume, Via Machiavelli No.1,
Dubrovnik, Pile, 25. maja 1939. – Dušanu Jeftanoviću.
„Naša turističko-propagandna reklamna brošura za g. 1939.
Primili smo Vaš dopis od 23. o. mj. te Vas sa zahvalnošću teretimo sa iznosom od 625. din na ime Vašeg oglasa u gornjoj brošuri. Ovom prigodom veoma žalimo što nam zamjerate da smo primili i oglas Grand Hotel Centrala, ali Vas moramo upozoriti da nama nije poznato nikakovo utanačenje koje bismo sa Vama imali u pogledu toga da ste nam Vaš oglas dali pod uslovom da ne primamo druge oglase iz Sarajeva. Bili bismo Vam zahvalni kad biste nam naveli datum tog našeg utanačenja da ovu stvar bolje razvidimo. – Ujedno smo slobodni upozoriti Vas, da naša londonska kuća kao Oficijelni turistički biro za Jugoslaviju ne bi mogla pristati na Vaše stanovište da odbija oglase drugih hotela, ali ako Vi baš naročito do toga držite da samo Vaš oglas bude uvršten u gornju brošuru mi ćemo s naše strane nastojati da to već nekako uredimo imajući u vidu naše dobre poslovne odnose i našu isključivu vezu u Sarajevu sa Vašom Kućom.“ - HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 2511.
Pismo od 23. maja iz Sarajeva gdje se pominje da je primljena brošura, ali „Istovremeno veoma smo se začudili kada smo u ovoj brošuri spazili i oglas Hotela Centrala iz Sarajeva, te budući smo do sada imali isključivo samo mi za naš hotel reklamu, to Vas molimo da za buduće izvolite samo za naš hotel primiti reklamu, jer inaće odustajemo od svakog daljnjeg oglasa. Ovo je i svojevremeno sporazumno utanaćeno sa Vašom agencijom te smo sve do ove godine jedino mi imali ogals u Vašoj c. brošuri, a želimo da to i nadalje ostane.“ – HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 2511 b. – (Dokument nije potpisan- op. S.D.)
Jugoslavenska ekspres agencija bila je firma u kojoj je svojevremeno D. Jeftanović imao svoje akcije.
[1208] *Jugoslovenska pošta*, br. 2057, 6. mart 1936, 5.

u funkciji.[1209] O poslovanju govore prijedlozi za oporezovanje poreskih obveznika u Sarajevu za 1934. godinu, na osnovu kojih se vidi da je Jeftanović plaćao najveći porez u ovoj djelatnosti – 185.400 dinara,[1210] odnosno da je posao oko ciglane za Jeftanovića bio prilično uspješan kada su to privredne okolnosti dozvoljavale. Građevinska djelatnost bila u stalnom padu, pa je od 25 industrijskih preduzeća koje se bave izradom cigle i crijepa krajem dvadesetih godina vremenom „ostalo 6 ciglana, od kojih rade njih četiri i to smanjenim kapacitetom". Tridesetih godina je izgorjela poznata sarajevska Braunova ciglana, a „svih 7 ciglana osnovane su prije 50 godina kada se u gradu razvijala građevna djelatnost, ali sada rade sa kapacitetom od 20%. ..." Vlasnici preostalih ciglana su osnovali kartel, a „snizuju i radničke nadnice što dovodi do štrajka radnika i obustave rada."[1211] Potvrde o plaćanju komorskih prireza također potvrđuju navedeno.[1212]

Mada se dešavalo da svakodnevni naporan rad nagriza katkad Dušanovo zdravlje,[1213] to ipak nije bio razlog za prekid daljeg angažovanja oko umnožavanja imovine. Njegovo zalaganje rezultiralo je izgradnjom dvije nove kuće u centru Sarajeva,[1214] namjenjenom izdavanju odmah nakon rata, još dok su vlasti bile naklonjene Jeftanovićima.[1215] To je bilo učinjeno uprkos situaciji, koja nije bila karakteristična samo za Sarajevo, kada je kraj rata grad dočekao s oskudicom stanova, zapuštenim prostorima i neodržavanim zgradama, što je stvaralo

[1209] Dodatak na polisu osiguranja „Sava, opeg osiguravajućeg d.d. u Zagrebu, 25. august 1931. – HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1824.

[1210] Drugi po redu oporezovan za istu djelatnost Mordehaj Atijas je trebao biti oporezovan sa 44.460. din, a nasljednici Majera Levija sa 31.400 din. – *Jugoslovenska pošta*, br. 1677, 5. decembar 1934, 5.

[1211] Braunova ciglana je izgorjela 1. maja 1937. godine – *Jugoslovenska pošta*, br. 2406, 3. maj 1937, 5.

[1212] Uverenje u smislu st. 7. čl. 9 Uredbe o izboru komorskih većnika. – Dr Dušan Jeftanović, Ciglana Jeftanović, ul. Dalmatinska br. 2. Uverenje da nije u zaostatku sa plaćanjem komorskog prireza, u Sarajevu, dne. 26. 3. 1936. god. – HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 2444.
Ciglanu, koju su Jeftanovići imali od 1890. godine, nakon rata imala je kapacitet od 2 ½ mil. cigala.

[1213] Sarajevo, 4.1.1923. – Dragi moj Manojlo .... „bili dosta zbunjeni i zabrinuti jer se Dr Drušan bio razbolio od zapaljenja pluća i u krevetu leži već 14. dana iz sobe neizlazi, ... bolje mu je ... Dr Zdravko neumorno radio je dan i noć pa i dr. M. Jojkić 2 i 3 puta dnevno dolazio je dok je kriza razminula, pa se nadam da će sa božjijom pomoću za nekoliko dana potpuno i ozdraviti." – HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 611.

[1214] Gligorije Manojlu piše 8. decembra 1923. god. „Gledaj da ovde ako Bogda dođeš o Božiću, te će te iznenaditi, kad vidiš
1. vel kuću pod krovom na 4 sprata u Čemaluši gde je bila garaža od strane gvožđara Brumera.
1. malu kuću (dvokatnu, gotovu sazidanu i već izdanu pod kiriju) - Kundurdžiluk i Mali Čurčiluk. ul.
1. naša stara kuća, gde smo stanovali, sasvim iznutra prepravljena do Božića valjda biće gotova izgledaće kao mala Palaća biti ćeš i ti zadovoljan." – HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 615.
Za ovu veliku kuću u Ćemaluša ul. (u ovo vrijeme Aleksandrova ul.) Gligorije je još prije javio da „Nova kuća u Aleksandrovoj ul. dovršava se, ali zbog novčane oskudice i zastoja u poslu, nijesmo dosad u prizemlju u mezaninu ništa mogli izdati pod kiriju, te moramo imati strpljenje, nadam se da i bolje bude – ovde u svemu skupoća." – HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 617.

[1215] „sve vlasti, voj(ne), civilne, i sudovi i uredi poštuju našu kuću i ne prave nam nikakve smetnje pa i porezni uredi su prema nama predostorožni, pa se za sad na ništa potužiti ne možemo, pa neka ovako ostane i dalje, biti ću vrlo zadovoljan." Sarajevo, 2/15. mart 1921. – HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 527.

probleme novopristiglom, narastajućem stanovništvu.[1216] Problem nije bio lako rješiv jer je vlast izdavala razne naredbe o ograničenju kućevlasnika u raspolaganju sa stanovima i odmjeravanju visine kirija. Istovremeno, nije bilo mogućnosti za podizanje hipotekarnih kredita namjenjenih izgradnji, tako da je bilo rijetkost da su se ljudi usuđivali da ulažu u izgradnju zgrada, čije im se rentiranje nije moglo isplatiti.[1217] Posljedično, došlo je do zastoja u svim zanatima koji su pratili građevinske djelatnosti. Na upit Ministarstva socijalne politike o potrebi održavanja zakona o stanovima koji je takvu situaciju podržavao, sarajevska komora je bila stava da ga treba ukinuti jer „odvraća privatnu inicijativu od investiranja raspoloživih kapitala u novogradnje, a posljedica toga bila je gotovo potpuni nedostatak građevne djelatnosti.“[1218] *Zakon o stanovima,* donešen 1. novembra 1927. godine Jeftanovići su dočekali sa dovoljno kapitala da ulože u izgradnju zgrada za rentiranje,[1219] a izdavali su i prostore hotela za stranačka okupljanja,[1220] okupljanja raznovrsnih političkih udruženja,[1221] mnogobrojne društvene manifestacije[1222] i svečanosti (dočeci nove godine, pravoslavne nove godine, izbori za „kraljicu ljepote“,[1223] i sl.)

[1216] Čak i Gligorije 7. oktobra 1920. godine piše o oskudici stanova u Sarajevu, koji mogu da se dobiju samo „pod skupu cenu i ispod ruke“, a doći „do stana od 2-3 sobe skoro nemoguće“, „tako n.pr. ja ne mogu za svoga sina Zdravka, koji se kroz kratko vreme ženi, da dobijem stan i ako ima nekoliko mojih kuća, gde bi ga mogao smestiti,“ a kao razlog nedostatka stambenog prostora pominje „nepravedne odredbe.“ Nastavljajući pismo svom prijatelju navodi da je bio na Ilidži i da se banja uskoro za vrijeme zimskog perioda zatvara, ali da je uprava banje podnijela molbu „da se dozvoli, da mogu 2 hotela na Ilidži ostati otvorena i preko zime čime bi se u nekoliko popravila oskudica stanova u Sarajevu.“ Ali sve to ostaje neizvjesno zbog nesigurnog dnevnog saobraćaja koji bi se željeznicom trebao održavati. Upućuje stoga prijatelja da se obrati Stambenom uredu u Sarajevu i da od njih traži informacije. – HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 480.

[1217] U Sarajevu je npr. 1925. godine bilo, po komorskom izvještaju „samo 5 solidnih kuća za stanovanje, od toga 2 prizemne i 2 dvokatne i 1 jednokratna, 1 ind. zgrada, 1 trgovačka dvokatnica, dućana – 1 prizemni, nadogradnja na jednoj dvokatnici. Bosanskih kuća: 22 prizemne, 12 jednokatnih, a u dogradnji 12. – *Izveštaj o privrednim prilikama i radu komore u godini 1925*, Sarajevo, štamparija Gaković i drugovi, 1926, 46.

[1218] *Zapisnik konstituirajuće sjednice XXXIV Plenarne sjednice održane 25. augusta 1927*, 39-41.

[1219] U tzv. J*eftanovića palači* u Aleksandrovoj ulici na broju 68. nalazila se i administracija *Jugoslovenskog lista*.

[1220] Pored radikala prostor je ustupan i Zemljoradničkoj stranci, kao Samostalnoj demokratskoj stranci. - ABiH, VŠSO, 1741/1927, 1756/1927.

[1221] „Jugoslovenska akcija. Danas u 7 sati održaće se u čitaonici hotel “Evrope“ drugi skup „Jugoslovenske akcije“. Poziv članovima i prijateljima da dođu. Kako je poznato, Jugoslovenska akcija osnovana je prije nekoliko vremena od nekoliko mlađih ljudi javnih radnika nacionalista u cilju propagande jugoslavenske ideje i akcije o socijalnom i kulturnom pravcu. Jugoslovenskoj akciji je pristupio veliki broj članova i javnih radnika i dosad se nije desio nijedan slučaj da je nekom uskraćen prijem u članstvo, što je najbolji argumenat protiv zlonamjernih i neozbiljnih verzija o nekoj „ekskluzivnosti“ ovog udruženja.“ - *Jugoslovenska pošta*, 4. mart 1931, 3.

[1222] Oproštaj sa članovima odbora Okružnog ureda Z.O.R. priredili ljekari i činovnici u Hotelu Evropi za članove odbora. Upravnik OU Sreten Jakšić; ljekari ureda: gg. Mandić, dr Kunorti, dr Bičakčić, dr Dimitrijević, dr Benau, dr Čihak, šefovi odjeljnja okr. ureda: Tafro, Brković, Koš, Uremović, Kapor i Montiljo, a „ima ih još razrješenih dužnosti usljed uspostave komesarijata, riješenjem Ministra socijalne politike ...“ – *Jugoslovenska pošta*, br. 204, 27. jan 1930, 7.

[1223] „Zabava Cvijete Zuzorić u hotel Evropi.“ - *Bosanska pošta*, 1. januar 1930, br. 182.

Izdaci za ovu izgradnju, a vjerovatno i neki drugi finansijski planovi bili su razlog da Dušan Jeftanović, uz podršku *Trgovinsko-industrijske komore*,[1224] traži potporu u kreditima – što u dvadesetim godinama nije uvijek bilo baš dočekivano sa odobravanjem i nije mu se baš uvijek izlazilo u susret.[1225] U to vrijeme, nakon posljeratnog procvata trgovine, u velikom obimu nelegalne, u bankama se već počeo osjećati početak krize u kojoj su one ostale bez novca, do tada ulaganog u imobilije, a kamate počele rasti, što je uzrokovalo pojavu porasta stečajeva, prisilnih nagodbi van stečaja, dobrovoljna vansudska poravnanja i posljedično ograničenja u radu i njihova čak obustava.[1226] Izlaz se nalazio u poslovnim ili prijateljskim odnosima, uslugama iz njih proisteklim, van državnih institucija, ali i van čaršijskih veza.[1227] Jedan od uzroka uskraćenja kredita bila je i uputa *Narodne banke* o restringiranju kredita 1925. godine, nakon čega je došlo do većih ušteda i kada je upliv stranog kapitala bio povećan za 150 miliona ili za oko 20 %, ali i besplodno gomilanje novca.[1228] Međutim, i pored toga, visina redovnih kredita koje je *Narodna banka* davala Bosni i Hercegovini (1,5 milijardi dinara) bila je mala, pa su bosanski novčani zavodi uglavnom radili sa svojim sredstvima. Žalbe komore govorile su da je Bosna i Hercegovina u „najmanjem opsegu učestvovala u redovnim

[1224] Sarajevo, 2. feb. 1924. Trgovinska i obrtnička komora za BiH - za Dušana Jeftanovića: S obzirom na to, što ste na naš dopis od 11. oktobra 1923. izjavili da reflektirate na kredit u inostranstvu, javljamo vam, da postoji mogućnost da se taj kredit dobije u funtama šterlinga i to pod sledećim uslovima... (uslovi) ... Molimo Vas da nam bezodvlačno (eventualno brzojavno odnosno telefonski) javite:
1. koliki kredit u dinarima trebate
2. koliko vrede nekretnine vašeg preduzeća zajedno s inventarom
3. da li ste u stanju dati menično pokriće i to menicu sa tri potpisa, od kojih bi jedan bio jednog ovdašnjeg novačnog zavoda.
Te podatke treba da imamo najkasnije 5. ov. mje. u jutro. Tajnik Dr. Vojislav Besarović, Pretsjednik N(ikola) Berković - HAS, O-J, kut. 8, 2427.
U odgovoru od 5. februara 1924. Dušan Jeftanović navodi:
1. nama je potreban kredit do iznosa od din 5. mil. din.
2. naše nekretnine sa fudusom instruktusom vrijedi minimalno 2 ½ mil. mirnodobski zlatnih kruna.
3. u stanju smo dati osiguranje u hipoteci, te i u mjenidbenoj obvezi pa bi u ovom slučaju mogli pridonijeti i điro jednog ovdašnjeg prvog novačnog zavoda. – HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 2428.

[1225] Bos-herc. Gradjevno d.d. Sarajevo, 5. dec. 1924. – Hotelsko i industrijsko d.d. Gligorije M. Jeftanović – „Prema situaciji na novčanom tržištu nema nade, da će Vam Drž. Hipotekarna banka za kratko vrijeme moći dozvoliti hipotekarni zajam i usljed toga nećete biti u stanju da ispunite Vaše obećanje, tj. da podijeljeni vam kredit očekivanim zajmom vratite kroz kratko vrijeme – Mi smo radi toga prisiljeni ponovno vas zamoliti, da nam za naše potraživanje što prije date odgovarajuću intabulaciju.“ – (nečitak potpis) - HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 2456.

[1226] *Izveštaj o privrednim prilikama i radu komore u godini 1925*, Sarajevo, štamparija Gaković i drugovi, 1926, 37-38.

[1227] Dr Vilim Keller – Dušanu Jeftanoviću – „U prilogu dostavljam Ti bianco mjenicu u iznosu od din 50.000 kao pokriće za žiro na podjeljeni mi kredit kod Ujedinjenih centralnih banka u Sarajevu u gore pomenutom iznosu te Te ovlašćujem, da sa ovom mjenicom možeš u svako vreme, kada to za shodno nadješ slobodno raspolagati.“ – Sarajevo, 3. septembar 1926. - HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 2430.

[1228] *Izveštaj o privrednim prilikama i radu komore u godini 1925*, Sarajevo, štamparija Gaković i drugovi, 1926, 65.

kreditima“, pa čak su i oni često ostajali neiskorišteni.[1229] To se očigledno Dušanu nije događalo, pa su njegovi finansijski potezi završavali uspješno.[1230] Stoga ga u adresiranju prilikom postavljanja „prvim podnačelnikom gradske općine Sarajevske“ imenuju rentijerom.[1231] Kada je Dušan imenovan na ovu poziciju, ugledni sarajevski mutavelija Asimbeg Mutavelić[1232] je načelnik gradske opštine, a drugi podnačelnik Ivan Pavičić.[1233]

Kao podnačelnik imao je mnoštvo javnih obaveza. U prvom redu to je podnošenje izvještaja Gradskom vijeću,[1234] zatim prisustvo svečanim dočecima i banketima organizovanim u čast državnim službenicima, kao što je prilikom dolaska predsjednika vlade Petra Živkovića maja 1930. godine,[1235] ali i ispraćaj generalice Kalafatović iz Sarajeva.[1236] Redovno je bilo

[1229] Npr. u 1928. god. u okviru filijale u Sarajevu iskorišteno je 45%, u Mostaru 56%, Banja Luci 72% kredita. - *Izvještaj o privrednim prilikama i radu komore u god. 1929*. – TOK za BiH, Sarajevo, 1930, 26.

[1230] Sam početak mirnodopskog života bio je u štampi obilježen malom aferom u kojoj je zagrebački „Hrvat“ pisao da je Srškiću „isplaćeno po prvih dana prevrata 3,000.000 K“, a da *Narodna politika* javlja da je Dušanu Jeftanoviću obećano 11 mil. K. na ime odštete za 1914. godinu. *Srpska riječ* negira, navodeći da su to laži. – *Srpska riječ*, br. 3, 5/18. mart 1919, br. 6, 8/21. mart 1919.

[1231] Sarajevo, 3. feb. 1930, Kraljevska banska uprava Drinske banovine - Dušanu Jeftanoviću, rentijeru, Sarajevo – Na osnovu odobrenja MUP od 31. 1. 1930. br. III 4874. imenujem Vas prvim podnačelnikom gradske općine Sarajevske. ban V. Popović – HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 2433.

[1232] Asimbeg Mutevelić (Sarajevo, 1883-1956), završio nižu gimnaziju i učiteljsku školu. Kao učitelj radio u Jezeru kod Jajca i Sarajevu. Pripadao je jednoj od najstarijih sarajevskih porodica, čiji korijeni sežu čak u prvu polovinu 16. st. Od 1921. godine pa do kraja svog života po tradiciji obavljao je dužnost mutevelije Gazi Husrev-begova vakufa. Gradonačelnik je bio u periodu 1929-1935 godine, a uz to je bio angažovan u kulturnim i prosvjetnim institucijama grada (podpredsjednik *Gajreta*).

[1233] Ivan Pavičić je bio advokat, član HSS, predsjednik Oblasnog odbora Crvenog krsta 1930, u odboru za donošenje pragmatike Gradske štedionice (1930). Umiješan je kasnije bio u jedan gradski skandal oko izbora nove uprave Gradske štedionice, kada nije htio da ostavi stečenu poziciju. – *Jugoslovenska pošta*, br. 1810, 17. maj 1935, 5.

[1234] Bilanca Gradske štedionice pred plenumom Gradskog vijeća. – Predsjedavao podnačelnik D. Jeftanović, a prisutni direktor štedionice Dušan Davidović, kao i članovi uprave Đorđe Mandrapa, Jovo Ilić, Avram M. Altarac, dr. Žiga Bauer, dr Pavičić. Tom prilikom bilo je riječi o preduzeću „Špedicija“ i rečeno je da su Gradska štedionica i Srpska centralna privredna banka najglavniji vlasnici dionica. Kaže da poslovanje u „Špediciji“ ide normalnim tokom. – *Jugoslovenska pošta*, br. 605, 28. maja 1931, 2.

[1235] Značajne zdravice Pretsjednika Vlade. – Povodom dolaska predsjednika vlade održan je svečani banket u Vijećnici u 7 sati. Prisutni su bili ... još podnačelnici Jeftanović i Pavičić, general Kalafatović, nadbiskup Šarić, mitropolit Petar Zimonjić, franjevački provincijal fra Josip Markušić, sarajevski muftija g. Svrzo, komandant divizije gen. Simović, Atanasije Šola, ministar na raspoloženju, dr Karamehmedović ministar u penziji i gradski vijećnik; gg. dr Kajon, Mehaga Merhemić, dr Ratkopf, Nikola Stojkanović, Stevo Prnjatović, Stjepan Janković, dr Zečević, dr Poljokan, Sreten Jakšić, Ahmed Sefić, Avakum Perišić, dr Uroš Ivanišević, dr Jojkić, dr Kučukalić, Silvio Alkalaj, Ivan Peserle, Đorđe Mandrapa, Atif Sočo, Radoslav Krejčar, Magjarević, Mujaga Ahmetašević, inž. Tibolt, dr. Vojisalv Besarović, dr. Nježić, Muhamedaga Ploska, dr. Davidović, Salih Fočo, Jovo Ilić, Hamid Kukić, Josip Jukić, Asimaga H. Šabanović, Đorđe Pejanović, Huso Kadić, dr. Andrijašević Milan Pupić, Devat Sulejmanpašić, Marko Brđanović i Mujaga Hardaga. – *Jugoslovenska pošta*, 30. maj 1930, 307, str. 5.

[1236] „Odlazak gđe gen. Kalfatović ... sa gđicom kćerkom otputovala za Beograd. Pred višegradskim vozom sakupilo se je veliko mnoštvo ugledne gospode i gospođa koje su ispratile gđu Kalfatović sa buketima cvijeća, žaleći što jedna otmena i opšte omiljela dama ostavlja naše društvo. Kod ispraćaja vidjeli smo među ostalima gospodu i gđe: gen. Belića, gen. Nedeljkovića, gen. Simovića, dra. D. Jeftanovića, dr D. Davidovića, dr. V. Besarovića.“ – *Večernja pošta*, br. 2781, 17. septembar 1930, 5.

posjećivanje slavskoj svečanosti takovskog puka u Sarajevu,[1237] koja se održavala na Cveti,[1238] prisustvovanje proslavama oslobođenja grada,[1239] uveličavanje proslava uspjeha privrednih preduzeća,[1240] prisustvovanje slavama i manifestacijama nacionalnih udruženja,[1241]

[1237] Takovski puk učestvovao je još u balkanskim ratovima, te u odbrani Beograda 1915. godine (Juriš na neprijatelja na Dunavskom keju 7. oktobra 1915. godine. Čuveni major Dragutin Gavrilović poveo je svoje ratnike naredbom: "Vojnici, junaci! Vrhovna komanda izbrisala je naš puk iz brojnog stanja. Naš puk je žrtvovan za čast Beograda i Otadžbine! Vi nemate da se brinete za vaše živote, koji više ne postoje. Zato, napred, u slavu! Za Kralja i Otadžbinu!"), a nakon učešća u proboju Solunskog fronta takovski puk stigao je do Sarajeva i tu ostao do kraja svog postojanja. Ustaše su ga razoružale 11. aprila 1941 u Brodu.
Interesantno je da je u takovskom puku u Sarajevu za komandira voda postavljen 1928. budući general Arso Jovanović, a nakon dvije godine u isti puk je došao i Pavle Đurišić. „Potporučnici Arso i Pavle su se brzo zbližili, osjetivši da, bar za početak drugovanja, imaju dovoljno zajedničkog: bili su vršnjaci, voljeli su oficirski poziv, ambiciozno su izgrađivali vodove kojima su komandovali i bili uzor drugima, u pričama su se često vraćali zavičajnoj Podgorici; bili stasiti i uvijek elegantno odjeveni, u društvu kavaljeri.“ Prilikom slave puka nakon postojavanja „odvijalo se bogosluženje, osveštavalo žito, sjekao slavski kolač, a onda bi nastalo slavlje na kome bi, s Pavlom, za raspoloženo društvo, recitovao rodoljubivu poeziju, pjevao narodne pjesme i popularne arije iz opereta i opera.“
http://www.montenegrina.net/pages/pages1/istorija/cg_u_2_svj_ratu/arso_jovanovic_vojskovodja_s_oreolom_mucenika_i_matovic.html
[1238] Jučerašnja slava takovskog puka – Prisutni su ban, dr Avdo Hasanbegović, pomoćnik komandanta armije gen. Zečević, komandant divizije gen. Simović, komandant artiljerije gen. Lavadinović, komandant pješadije gen. Đukić, komandant 15. pješ. puka puk. Čeda Gužvić, komandant 22. artiljerijskog puka puk. g. Živorad Božić, načelnik štaba div. puk. Šević, ispred škole rez. potpuk. gg. Aleksić i Rajić; komandant II vazduhoplovnog puka potpuk. Kalember, načelnik opštine sa podnačelnicima gg. Dr Dušanom Jeftanovićem i Dr Pavičićem opštinski vijećnici gg. Đurić, Mandrapa, Kapetanović, predsjednik Udruženja dobrovoljaca g. Nježić, sudija Upravog suda gg. dr. Kržinski, dr Hofsteter i drugi. - *Jugoslovenska pošta*, 14. april 1930, 270, 3.
[1239] „Na dan 6. novembra povodom 15-godišnjice dana, kada je unišla u grad Sarajevo vojska kraljevine Srbije, održana je u Sali gradske većnice svečana plenarna sednica gradskog veća. – Svečanu sednicu otvorio je podnačelnik Dr. Jeftanović Dušan sa govorom, u kojem je izneo zasluge vojske kraljevine Srbije za oslobođenje i ujedinjenje našega naroda.“ - *Izvještaji o situaciji u Drinskoj Banovini*, knj. 2, (1929-1931), sabrao i uredio: Dr. Andrej Rodinis, Sarajevo, 2009, 310.
„15.-godišnjica ulaska srpske vojske.“ U Narodnom pozorištu sinoć predstava „Jukićevo znamenje“ od g. Borivoja Jevtića. Prisustvovao je ban, gen. Miloradović, češki konzul g. dr Nehutni, načelnici ban uprave gg. Kovačević i Milosavljević, podnačelnici opštine gg Dr. Jeftanović, Dr. Pavičić, kd. X puka puk. g. Bostić, dir. Gradske štedionice Kajon i drugi.“ – *Jugoslovenska pošta*, br. 1349, 6. novembar 1933, 4.
[1240] Proslava 50-godišnjice Fabrike Duvana. Direktor Edvin Jilly u svečanosti otkrivanja spomenika Nj. Vel. Kralju, koji su podigli radnici i činovnici Fabrike Duhana o svom sopstvenom trošku, a koji je izradila vajarka gđa Iva Despić. Spomenik se nalazi u parku fabrike, odmah do glavne zgrade sa ulaza, tako da se vrlo lijepo može vidjeti sa ulice. Ovoj svečanosti su prisustvovali gen. Kalafatović, Srškić, ban, načelnik Mutevelić, podnačelnici Jeftanović i Pavičić, načelnici odjeljenja BU g. Paštrović, g. dr. Pavlinić, dr. Dolezil, g. Đoko Kovačević, g. Stanisavljević, g. dr. Vujević, upravnik pošte g. Milorad Nikolić, dir. željeznica g. Šneler, dir. rudar. direkcije g. Jovanović, upravnik želj. radionice g. Jocić, upravnik ložionice g. Raković, general direkt. Zemaljske banke g. Folkert i direktori Milošević i Ungar. ... iz Beograda su došli predsjednik upravnog odbora Uprave državnog monopola gg. Anta Dimitrijević i dr. Jež, dr. Jandrišak, načelnici uprave drž. monopola u Beogradu ing. Lazarević, Sveto Đorđević, Dobrivoje Nikolić, ing. Miroslav Nikolić, šefovi i inspektori Uprave državnih monopola Kopesić, Guteša, Krstić i Milić. ... protektorat ove svečanosti je upravnik Drž monopola g. inž. Marko Marković; Ispred radnika priustan g. Đorđo Marić. – *Jugoslovenska pošta*, 2. august 1930, 360, 3.
[1241] Juče je svoju slavu (Cara Konstantina i Carice Jelene) proslavila Srpska trgovačka i zanatliska omladina. Prisustvovali između ostalih i Jeftanović, Vasilje Grđić, opštinski vijećnici: Šušnjar, Cvijetić i Mandrapa, Ristić, predsjednik dobrovoljaca Dr. Nježić, industrijalac g. Vaso Vasiljević, sekretar trgovačke komore Voja Besarović - *Jugoslovenska pošta*, br. 608, 1. jun 1931,1.
„Na 29. maja o.g. (1931) doputovalo je u Sarajevo 600 članova skopskog odbora Jadranske straže, koji su bili smešteni u oficirskoj školi u Logoru Kralja Aleksandra I. ... ispred Gradske opštine pozdravio ih je potpretsednik opštine Jeftanović dr Dušan sa toplom dobrodošlicom istakavši sreću Sarajeva, da u svojoj sredini vidi predstavnike Carskog Skoplja i Južne Srbije.“ - *Izvještaji o situaciji u Drinskoj Banovini*, knj. 1, (1929-1931),

kao i pratnja prilikom privatnih posjeta uglednih ličnosti značajnih za grad.[1242] Nakon pozdrava upućenog od strane mitropolilta Petra Dušan Jeftanović je kao podnačelnik prvi pozdravio episkopa Varnavu, koji je u pratnji četiri episkopa došao u Sarajevo 16. septembra 1933. godine. To je bilo prvi put da „glava Srpske pravoslavne crkve dolazi u Sarajevo.“[1243] Neizostavno je bilo Dušanovo prisustvo i prilikom otkrivanja spomenika žrtvama I svjetskog rata ili svečanim komemoracijama.[1244] Podnačelnički položaj zahtjevao je i prisustvo svečanostima od kulturnog značaja,[1245] proslavama sarajevskih nacionalnih društava,[1246]

---

sabrao i uredio: Dr. Andrej Rodinis, Sarajevo, 2009, 132. *Izvještaji o situaciji u Drinskoj Banovini*, knj. 1, (1929-1931), sabrao i uredio: Dr. Andrej Rodinis, Sarajevo, 2009, 256.

[1242] Lični ljekar Nj. V. Kralja Britanije u Sarajevu. Poslije duljeg bavljenja na našem južnom Primorju i u Crnoj Gori stigao je preksinoć u Sarajevo lični ljekar Njeg. Vel. kralja Velike Britanije Lord Davson of Penu sa gospođom i kćerkom. Jučer je lord Davson proveo cijeli dan u razgledanju Sarajeva, na koje su ga, kako sam kaže, još pri polasku iz Londona upozorili njegovi prijatelji. Lijep sunačni dan bio je za to upravo pogodan, pa je uvažni lord obišao muzej, gdje je obratio najveću pažnju etnografskom odjeljenju, radionici umjetnih zanata, čaršiji, Begovoj Džamiji i Gradskoj vijećnici, gdje ih je dočekao i počastio načelnik grada sa podnačelnicima gg. I. Pavičićevm i dr. D Jeftanovićem. Otmeni i vedri lord, kao i lady Davson i njihova kćerka pokazuju vrlo mnogo interesa i želje da što više vide u Sarajevu. ... ističe naročitu ljubaznost našeg svijeta koju je primjetio svugdje na svom putu i on se osjeća vrlo ugodno u našoj sredini. ... Pala mu je u oči velika fizička snaga našeg naroda, kao što je u Dalmaciji opet imao prilike da se vidi i razgovara sa odličnim intelektualcima.“ – *Jugoslovenska pošta*, 24. april, br. 278, 5.

„Na dan 30. aprila doputovao je iz Beograda u Sarajevo Albert Toma, direktor Međunarodnog biroa rada u Ženevi i bivši francuski ministar. ... Zatim ga je pozdravio na francuskom jeziku podnačelnik opštine Jeftanović Dušan rekavši, da mu se zahvaljuje i da u njemu pozdravlja velikog prijatelja naše nacije iz bonih vremena velikog rata, kada je on bio ministar velike prijateljske i savezne Francuske, koja nama i sada ukazuje svoje prijateljstvo i potporu.“ - *Izvještaji o situaciji u Drinskoj Banovini*, knj. 1, (1929-1931), sabrao i uredio: Dr. Andrej Rodinis, Sarajevo, 2009, 132. *Izvještaji o situaciji u Drinskoj Banovini*, knj. 1, (1929-1931), sabrao i uredio: Dr. Andrej Rodinis, Sarajevo, 2009, 238.

[1243] U izvještaju Drinskog žandarmerijskog puka se navodi da je Varnava dočekan na Marijin Dvoru, uz zvuke Patrijaršijske himne i prisustvo predsjednika srpsko-pravoslavne crkvene opštine, te da je nakon dočeka u Sabornoj crkvi održana molitva. Sarajevo je napustio 19. septembra 1933. – ABiH, KBUDB, pov. D.Z., dok br. 3856/1933.

[1244] „Svečano otkrivanje spomenika aradskim žrtvama – akademija u Narodnom pozorištu - bili prisutni: kraljevski izaslanik general g. Lavadinović, vladu je zastupao ministar dr. Hamdija Karamehmedović, ministra pravde g. dr. Milivoje Simić, pretsjednik Vrhovnog suda, senatori g. Atanasije Šola i dr Savo Ljubibratić, Narodnu skupšitnu g. dr Bogoljub Kujundžić. Od narodnih poslanika prisustvovali su g. Franjo Markić, Husejn Kadić, Šukrija Kurtović i Milan Božić, ... reis ul ulema Ibrahim ef. Maglajlić, nadbiskup g. dr Ivan Šarić sa sekretarom, mitropolit i AE dabrobosanski g. Petar Zimonjić, nadrabini g. dr Moric Levi i dr Hinko Urbach, predsjednik sefardske opštine g. Avram Majer Altarac, predsjednik aškenaske opštine g. Bernardo Klein, evagelistički župnik g. Karlo Hamm, ban Velimir Popović, pomoćnik bana g. dr Ibrahim Hadžiomerović, pomoćnik komandanta armije general g. Joca Jovanović, ... načelnici banske uprave g. Đoko Kovačević, dr Makso Dolezil, Milan Milanović, dr Brano Sunajković, finasijski direktor g. dr Janko Rajačić, predsjednik okružnog suda g. Risto Važić, … direktori škola, direktor željeznica g. ing. Aleksandar Petrović, predsjednik upravnog suda g. dr F. Prenj, svi strani konzuli, predsjednik trgovačke komore g. Nikola Berković, podnačelnici g. dr Ivan Pavičić i dr Dušan Jeftanović, predstanici društava: *Prosvjete* g. dr. Krsmanović, *Sloge* g. Milutin Popović, *Gajreta* Hamid Kukić. – *Jugoslovenski list*, br. 290, 22. oktobar 1932.

[1245] Član je počasnog odbora povodom proslave desetogodišnjeg djelovanja Pozorišta, tada pod imenom Narodno pozorište za Zapadne oblasti u Sarajevu. – ABiH, fond: kraljev dvor, dok. br. 446.

[1246] Svečanost Narodne uzdanice, predsjednik Edhem Mulabdić; Hrvatsko pjevačko društvo Trebević istupilo je sa srpskom pjesmom (Mokranjac) i slovenskom „Buči, buči morje adrijansko“, deklamuje Hana Solaković, Vinka Čaleta – pjeva pjesme od Kajevića i Rahmanjinova, pa sarajevska filharmonija sa Jungićevom svitom „Iz Bosne“, zbor Narodne uzdanice pod vodstvom Koste Travnja, pa igrokaz u režiji prof. S. Baljića ... posjetioci: Spaho, Andrić, Hrasnica, Behmen, general Zečević, konzuli, podnačelnici Pavičić i dr Jeftanović, ispred Prosvjete Ćorović; Napretka Alaupović, Gajreta Kukić, Sokola Besarović, advokat. komore dr Zečević, ... Igranku otvorio prof. Salih Baljić sa gđom Ružicom bana Popovića. ... Naše hanume iz uglednih porodica istakle

srpskih,[1247] ali i održavanju prijateljskih veza sa društvima drugih naroda,[1248] organizovanim svečanostima povodom obilježavanja datuma značajnih za druge prijateljske zemlje.[1249] Posebnu pažnju Dušan Jeftanović je iskazivao *Ženskom pokretu.* Prilikom posjete članica internacionalne *Alijanse žena* koje su došle da se upoznaju sa radom *Ženskog pokreta* i održe predavanje, Jeftanović je održao kratki govor na prigodnom banketu, rekavši između ostalog „da je Sarajevo uvijek znalo cijeniti ideje koje vode opštem napretku". Gošće su tokom boravka posjetile i opštinu gdje su bile primljene od Dušana i vijećnika i počašćene „cigaretama, rahatlokumima i crnom kavom."[1250] Tom prilikom je i darovao *Pokretu* 500 dinara ispred svoje gospođe, a svoj auto stavio gošćama na raspolaganje.[1251]

U svojoj funkciji, zajedno sa banom ide na proslave u Beograd, povodom kraljevićevog rođendana,[1252] a zbog zasluga koje će tek uslijediti već 1930. godine bio je odlikovan Ordenom jugoslovenske krune IV reda.[1253]

---

su se sa vrlo ukusnim haljinama. Vidjeli smo i prekrasnih pariških odela. ...Pored muslimanki vidjeli smo gđe i gospođice: Popović, Hasanbegović, dr Šuteja, dr Spahića, Mateša, Stambuk, Jeličić, Sironić, Babović, Orešković ... - *Večernja pošta*, 4. mart 1930, 6.

[1247] Odbor za proslavu 50-godišnjice Sloge u Sarajevu. – *Spomenica*, Srpsko pjevačko društvo „Sloga" u Sarajevu, o pedesetogodišnjici 1888-1938, Sarajevo, o duhovima 1938, 8.

[1248] Posjetu francuskim ratnicima u Sarajevu 9. juna 1932. u prisustvu mnogobrojnih prijatelja uveličao je D. Jeftanović pozdravivši goste „na francuskom jeziku". – ABiH, KBUDB, pov. dok. br. 1272/1932.

„Na 5. maja o.g. (1930). doputovali su u Sarajevo čehoslovački željezničari, koji su najsrdačnije dočekani od željezničara i građanstva. ... Ispred opštine goste je pozdravio podnačelnik Dr. Jeftranović Dušan, rekavši, da je Sarajevo sretno što u svojoj sredini vidi ovako drage goste." - *Izvještaji o situaciji u Drinskoj Banovini*, knj. 1, (1929-1931), sabrao i uredio: Dr. Andrej Rodinis, Sarajevo, 2009, 172.

[1249] „Dne 7. III o.g. (1930) u 11 časova održana je u Gradskoj opštini povodom 80-god. rođenja predsednika Čehoslovačke Republike Masarika svečana sednica Gradskog veća. Ovoj sednici prisustvovali su pored načelika g. Mutevelića i podnačelnika gg. Dr Jeftanovića, Dr Pavičića, ..." – *Izvještaji o situaciji u Drinskoj Banovini*, knj. 1, (1929-1931), 132.

Prilikom priredbe održane povodom godišnjice oslobođenja Poljske 11. novembra 1932, u organizaciji Jugoslovensko-poljske lige D. Jeftanović je održao govor o tome kako su sa simpatijama pratili borbu poljskog slovenskog naroda na sjeveru i pozdravio savjetnika poljskog poslanstva iz Beograda Tadeusa Lubačevskog. – ABiH, KBUDB, pov. dok. br. 1484/1932.

[1250] U posjeti su bile: „gđa Corbett-Ashby, njena majka gđa Corbett, Ruth Morgan, predsjednica komisije za mir i Ligu naroda i Emilie Gourd (gđica Emilija Gur), sekretar Alijanse iz Ženeve, te Ćirile Štebi, predsjednice ženskog pokreta u Ljubljani." – *Jugoslovenska pošta*, br. 599, 20. maj 1931, 3; br. 601, 22. maj 1931, 3.

[1251] *Jugoslovenska pošta*, br. 810, 1. feb 1932, 5.

[1252] *Večernja pošta*, br. 2770, 4. septembar 1930, 5.

[1253] Ordenom jug. krune IV reda tada su odlikovani i Avram Majer Altarac, Šerif Arnautović, Vojo Besarović, Kosta Gnjatić, dr Dušan Davidović, Vlado Đurić, Ivan Pavičić, Stjepan Janković, Šukrija Kurtović, Branko Kaluđerčić, dr Savo Ljubibratić, fra Jozo Markušić, fra Dominik Mandić, franjevački provincijal ... Asim Mutevelić, dr Živko Nježić, Avakum Perišić, Dr Srećko Perić, dr Moric Rothkopf, Nikola Stojkanović, dr Luka Čabrajić, dr Milan Jojkić svi iz Sarajeva. ... Veljko Gregurević iz Zenice, Milorad Đukanović iz Bijeljine, ... dr Milorad Kostić iz Brčkog, Jovo Milišić iz Bijeljine; Matija Popović iz Tuzle, dr Ljubo Peleš iz Tuzle, Pero Stokanović iz Tuzle, Milivoj Savić iz Kladnja. Ordenom jugoslovenske krune I reda odlikovani su svi ministri, kao i neki prijašnji. Među njima i g. dr. Uroš Krulj i dr. T. Alaupović; Ordenom jug. krune II reda svih devet banova, kao i dr. Vlado Andrić, a Ordenom jug. kruge III reda: Nikola Berković, Vasilj Grđić, Atanasije Šola. - *Večernja pošta*, br. 2773, 8. septembar 1930, 3.

Pozicija podpredsjednika gradskog poglavarstva u sarajevskoj opštini nije bila stalna funkcija, tj. po pravilnicima nije bila plaćena. Mada na sugestiju *Saveza gradova* da sve opštine imaju stalnog podpredsjednika sa redovnim primanjima, sarajevska opština taj prijedlog nije u potpunosti usvojila u vrijeme smjene članstva vijeća, već je to pitanje ostavila da se riješi nakon 6.-januarskih izbora, a Dušan je izabran za zamjenika bez stalne funkcije, sa 16 glasova (od 30).[1254] Međutim, ubrzo je došlo do glasina o poništenja ovog izbora što je dovelo do različitih reakcija u sarajevskoj sredini.[1255] Ipak, nakon državnih izbora, a odlukom okružnog suda Dušan je smjenjen sa ove pozicije 14. januara 1935. godine i postavljen je potpuno novi odbor,[1256] mada je u štampi i dalje bilo kalkulacija oko smjene cjelokupnog gradskog vijeća.[1257] Cijela afera se ipak povoljno završila za Dušana, jer je ostao na funkciji podnačelnika grada sve do aprila 1941. godine.

[1254] Nakon neslaganja u sarajevskom vijeću je zaključeno da „sarajevska će općina imati, poslije izbora, stalnog potpretsjednika. Za zamjenika pretsjednika gradskog poglavarstva bez stalne funkcije izabran je Dr. Jeftanović." Njegov kolega dr. Ivan Pavičić je dobio 6 glasova na oktobarskoj sjednici opštinskog plenuma. Tom prilikom formiran je „Odbor za podizanje spomenika blaženopočivšem Viteškom Kralju Aleksandru Ujedinitelju. U odboru: Mutevelić, Besarović, Kapetanović, Novalija, Atijas, Alkalaj, Ančić, Pavičić i Jeftanović." – *Jugoslovenska pošta*, br. 1642, 23. okt 1934, 5.

[1255] Poništen je izbor g. dr. Dušana Jeftanovića za zamjenika pretsjednika opštine, a na osnovu jednog tumačenja Min. unutrašnjih djela. „Kako saznajemo Gradsko poglavarstvo dobilo je od nadležnih vlasti rješenje kojim se poništava izbor g. dr. Dušana Jeftanovića za zamjenika pretsjednika opštine. To rješenje uslijedilo je na osnovu jednog tumačnja Ministarstva unutr. djela po kome se popretsjednici sa funkcijom mogu izabrati tek na redovnim izborima. Sarajevsko opštinsko vijeće se, dakle, imalo izjasniti samo o tome dali je potreban potpretsjednik, a o njegovom izboru se može da odlučuje tek na izborima. Do toga vremena pretsjednika zamjenjuje prvi vijećnik sa prve liste poslije 6. januara. U našem slučaju taj prvi vijećnik je g. Derviš Dervišević, koji je došao na mjesto dvojice vijećnika gg. Ahmetaševića i Bičakčića koji su jedan za drugim dali ostavke na mjesto prvog vijećnika." – *Jugoslovenska pošta*, br. 1666, 21. novembra 1934, 4.

„GG. Dr Jeftanović i dr Pavičić imali bi, po jednom rješenju Min. unutrašnjih djela, zadržati svoje položaje u gradskoj opštini. Jugoslovenski list javljajući to kaže, „da će ovu vijest naši građani bez razlike vjere i narodnosti primiti sa osobitim zadovoljstvom. – *Jugoslovenska pošta*, br. 1677, 5. dec 1934, 4.

[1256] „Sarajevo, 14. januar 1935, Gradsko poglavarstvo – Dušanu Jeftanoviću, zamjeniku pretsjednika gradske opštine. – KBUDB svojim riješenjem od 14. jan. 1935. dostavila mi je, da ste na osnovu & 3. Zakona o izmeni zakona o opštinama i oblasnim samoupravama od 6. jan 1929. a u vezi & 147. Zakona o gradskim opštinama i po riješenju gospodina MUP- a K. br. 37 od 12. jan. 1935. razriješeni dužnosti zamjenika pretsjednika gradske opštine. Pretsednik gradske opštine (nečitak potpis)." - HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 2438.

Odluka Okružnog suda u Sarajevu, Odjelenje II dana 21. feb. 1935. U trgovački registar za inokosne tvrtke okružnog suda u Sarajevu upisuju se danas kod Gradske štedionice općine grada Sarajeva, sliedeće:

1. Briše se dosadašnji pretsjednik upravnog odbora Asimbeg Mutevelić i dosadašnji članovi upravnog odbora: Dr. Ivan Pavičić, Dr. Dušan Jeftanović, Hilmibeg Kapetanović, Slivijo Alkalaj, Muhamed Semiz, Ismet Nikšić, Svetozar Cvijetić, Nikola Stojkanović, Bartol-Faničević, Ahmetaga Kumašić i Lovro Grospić.

2. Upisuje se novoizabrani pretsjednik upravnog odbora Sarić Ibrahim i novi članovi upravnog odbora, Sklaić Fehim, Nikšić Hamdija, Marić Dušan, Dr. Drubešić Ivo, Grgić Josip, Ančić Nikola, Novalija Ahmetaga, Užičanin Avdo, Zagorac Jovo, Ilić Jovo i Salom Danko. O gornjoj odluci izdaje se oglas, koji će se jedanput uvrstiti u službeni list Narodno jedinstvo i objaviti na sudskoj ploči. Pretsjednik Važić, v.r." - HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 2439.

[1257] „Smjena sarajevskog opštinskog vijeća. Hoće li u novo vijeće ući pretstavnici Mačekove grupe? Naš beogradski dopisnik javlja nam danas ... Spahu i Šefkiju Behmena posjetile sarajlije G. Milutin Popović, penzionisan profesor, dr Dušan Petrović, penzionisani pomoćnik bana Vrbaske banovine (bivši radikali) i „postignut sporazum, po kome se sarajevska opština smjenjuje i za pretsjednika opštine dolazi g. Edhem Bičakčić, a kao potpretsjedsjednici gg. Dr. Dušan Jeftanović i Dr. Ivan Pavičić. Od dosadašnjih članova opštinskog vijeća, neće, kako izgleda, nijedan ući u novo vijeće ... Isto tako, sprema se i smjena uprave Gradske

Neosporno je da su postavljanja i smjenjivanja na različite funkcije u državnim institucijama i samoupravnim tijelima diktirale političke prilike u Kraljevini, odnosno postavljanje na određenu funkciju se uslovljavalo političkom podobnošću, pripadnošću stranci na vlasti. Sa stvaranjem Kraljevine u Sarajevu, kao i u svim drugim gradskim centrima došlo je do političkog pregrupisavanja. Političko oduševljenje prvo je izrazila RADENA (Radikalno-demokratski naprednjaci), izraženo u njihovom političkom proglasu od 31. oktobra 1918, da „Nema zasebnih interesa hrvatskih osim srpskih ni srpskih osim hrvatskih i slovenskih", čime iznose platformu o duhovnom i kulturnom jedinstvu tri naroda, izjašnjavajući se kao protivnici plemenskih individualnosti", prožetu idejom stvaranja jedne političke stranke, sa bazičnom idejom jugoslovenstva,[1258] a štampa nije krila oduševljenje da je sjedio „jedan do drugog radnik i „buržoa", a „vidjela se i ahmedija i kamilavka. Prava narodna skupština!"[1259] Tog prvog januara nakon svjetskog rata održano je više sastanaka na kojima se radilo na organizovanju jedne jedinstvene političke stanke, a na sastanku koji su 30. januara 1919. organizovali članovi okupljeni oko bivšeg *Naroda* formiran i Akcioni odbor za jednu stranku, čiji je član bio i Dušan Jeftanović.[1260] Mada sa idejom da prevaziđu uske vjerske i nacionalne okvire, pa i one regionalne, vođstvo stranke je uvidjelo da će „rad ipak ostati ograničen na Srbe".[1261]

Na sastanku, sazvanom sljedećeg dana, 31. januara 1919. godine, zbog stvaranja stranačkog bloka, kako bi se obezbijedilo učešće bosanskohercegovačkih predstavnika u Privremenom narodnom predstavništvu, došlo je do razlaza u političkim pogledima dojučerašnjih saradnika. Jedan dio grupe se odvojio i bio inicijator organizovanja osnivačke skupštine *Jugoslovenske demokratke stranke.* Drugi dio grupe se odvojio sa Đorđem Čokorilom osnivajući *Srpsku*

štedionice, ali kako Vaš dopisnik saznaje, na položaju direktora Gradske štedionice ostaje i dalje g. Dr. Dušan Davidović." – *Jugoslovenska pošta*, 29. jun 1935, 1.

[1258] Osnovan je i Jugoslovenski klub, a sazivač je bio prof. Stevo Marković. Osnivačka skupština je održana u Društvenom domu i nazvana je „Jugoslavenski građanski klub", sa svrhom da „javnim predavanjima, lektirom, sijelima" poveća „popularnost narodnog jedinstva." Klub će pristupiti dosadašnjem Gospodskom klubu, koji će se reorganzovati i pretvoriti u JGK. Upisalo se 150 lica. - *Narodno jedinstvo*, br. 17, 19. novembar 1918, 5.

[1259] Govore su držali i prof. Pavičić, sudija Jelavić, fratar Čičić, omladinac Mijatovič i socijalista Glumac. – *Narodno jedinstvo*, br. 20, 22. novembra 1918, 2.

[1260] Akcioni odbor za jednu stranku – sazivači bili Dušan Vasiljević, Šćepan Grćić i dr Ljubibratić – bilo 100 osoba, a učestvovali dr Vasiljević, dr Vaso Rundo, Božidar Zečević, dr Mišo Semjan, Milan Ćuković, Šukrija Kurtović, Vasilj Grđić, dr Niko Andrijašević, Sveto Stojanović, Hamid Jelečković. Izabran je i odbor: Vasiljević, Ljubibratić, Grđić, dr Dušan Jeftanović, dr Vaso Rundo, Andrijašević, Stojanović Sveto, Jovo Popović, agronom, Božo Đajić, Stevo Marković, dr Staka Bokonjić, Milan Ćuković, M. Z. Bašagić, Kurtović, Semjan, dr Aco Babić, David Višnjić, Gavro Gašić, dr Tomo Popović, Risto Šušljić, Ljubo Mijatović, Radoslav Vitković. – *Narodno jedinstvo*, br, 30. januar 1919.

[1261] Tomislav Kraljačić, Organizovanje i struktura Radikalne stranke u Bosni i Hercegovini, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine,* god. XIX, 1970-1971, 207.

stranku, jer u Pribićevićevoj stranci nisu bile u dovoljnoj mjeri zastupljene srpske snage, te će njegova stranka u svom časopisu *Srpska zora*, sa logom "Svi Srbi Srbiji, Srbija svim Srbima" pisati o radikalima kao izdajnicima srpstva, koji su primjenjujući Krfsku deklaraciju srpstvo nacionalno degradirali i ugasili ga u "jugoslovenskoj anacionali".[1262]

Sastanak koji je Velizar Janković održao u decembru 1918. godine sa jednom grupom istaknutih srpskih političara u Sarajevu, gdje je donesena odluka o osnivanju *Radikalne stranke,* kasniji njegov istaknuti član Stijepo Kobasica će smatrati prvom konferencijom *Radikalne stranke* u Bosni i Hercegovini. Nakon osnivanja *Demokratske stranke* na konferenciji 15. i 16. februara 1919. u Sarajevu, u čijem je radu npr. Milan Srškić aktivno učestvovao, pa bio i u Privremenom odboru stranke, svoje prisustvo u ovoj stranci je izjavom ogradila jedna grupa,[1263] koja je naginjala radikalima, čekala stav stranaka iz Srbije i Vojvodine i istovremeno pripremala teren za osnivanje *Radikalne stranke u BiH*. Oni su 15. marta pokrenuli list *Srpska riječ*, kao radikalni organ, a urednik joj je bio Stijepo Kobasica. Fuzija Demokratske stranke sa srbijanskom opozicijom ponukala je članove ove grupe da pošalju delegaciju u Beograd (Savo Vukanović i dr Jovo Nikolinović), te da nakon njihovog povratka organizuju 18. aprila 1919. godine skupštinu na kojoj je osuđena fuzija, odlučeno organizovanje skupštinâ širom Bosne i Hercegovine radi formiranja *Radikalne stranke* i obrazovan Agitacioni i akcioni odbor za Sarajevo. Dr. Dušan Jeftanović ušao je u ovaj odbor sa svojim sugrađanima,[1264] svim onim koji su „1918. godinu proglašavali godinom srpskog nacionalnog oslobođenja i shvatili je kao početak svog aktivnog učešća u vlasti."[1265] Radikalna stranka okupila je „sloj krupne i srednje srpske trgovačke buržoazije, a zatim pripadnike sitne buržoazije: sitne trgovce, gostioničare i zanatlije, koji su brojem dominirali u gradskim rukovodstvima i organizacijama stranke." Okupila je sve one koji su željeli da se nazovu srpskim nacionalnim radnicima, a upadno je da joj intelektualci, osim određenog broja

[1262] *Srpska zora*, br. 123, god. II, 18. januar 1919.

[1263] Savo Vukanović, dr Jovo Nikolinović, Jovo Pešut, Milan Pupić, Đorđo Vasiljević, Simo Bogdanović, Nikola Pijuković, Simo Umićević, Đorđo Mandrapa i Stijepo Kobasica. - *Jugoslavenski list*, br. 44, 22. februar 1919, *Narodno jedinstvo*, br. 48, 22. februar 1919.

[1264] U odbor su izabrani Dr. Milan Srškić, Dr. Savo Vukanović, Stijepo Kobasica, Dr. Simo Popović, Dušan Maksimović, Dr. Vukan Šola, Jovo Pešut, Milan Pupić, Dr Jovo Nikolinović, Simo Umićević, Dušan Marić, Dr. Bogdan Vidović, Simo Petrović, Jovan Jeftić, Vojislav Borić, sveštenik Risto Eranović, Dr. Đorđe Vasiljević, Aleksandar Besarović, Simo Bogdanović, Đorđe Mandrapa, prof. Kosta Krsmanović, Todor Kosovac, Dr Dušan Gl. Jeftanović, težaci: Milan Đukić, Ostoja Despić, Simo Njego i Nikola Divljan, dr. Vlado P. Kujunžić, Blagoje Simičić, proto Ljubo Nikolić, Jovo Kreštalica, Svetozar Cvijetić, Mihailo Čavić, Dr Dušan Petrović, i prof Slavko Kaluđerićić. – *Srpska riječ*, br. 28., Sarajevo, subota 6/19. april 1919.
U sljedećem broju *Srpske riječi* ispravljena je pogreška: umjesto prof. Koste Krsmanovića trebalo je da stoji prof. Kosta Kulišić. Dodana su još dva imena težaka: Luka Arsić i Đorđe Bogićević. – *Srpska riječ*, br. 29, 8/21. april 1919.

[1265] Nikola Babić, Osnovna obilježja društveno-političkih odnosa i djelatnosti radničkog pokreta u Sarajevu do 1937. godine, *Sarajevo u revoluciji*, tom I, 15-16.

profesora,[1266] nisu prišli u većem broju, nego su svoju pripadnost posvetili više *Demokratskoj* i *Zemljoradničkoj stranci*. Najviše članova imala je iz redova nižih činovnika, advokata i sveštenika.[1267] Ipak, svi oni, a prvenstveno činovnici su članstvom u stranci obezbjeđivali sebi mogućnost lakšeg društvenog uspona, bez pravog osvrta na svoje kvalitete i bez samokritičnosti.[1268] O intelektualcima i njihovom ulasku u politički život, ostavio je svoja razmišljanja jedan od članova *Demokratske stranke*: „Inteligencija, umni radnici, ponajviše zaposleni u državnim profesijama, živjeli su prije rata u daleko snošljivijim prilikama nego danas. I to ne samo materijalinim nego i društvenim i političkim. ... Pod tuđinskom upravom pritisnuti istim nacionalnim i političkim brigama kao i sugrađani oni su živo učestvovali u svim pokretima nacionalnog i političkog osvješćivanja i ušvršćivanja nacionalne obrane i nacionalne ekspanzije … a kako naš seljak pa i trgovac poštuje učena i valjana čovjeka to su oni u najviše slučajeva biti narodni vođe i istaknuti predstavnici. Njihov je materijalni položaj bio veoma povoljan, njihov ugled u društvu velik a moral i visok i čvrst. Danas su prilike sasvim obrnute. Poslije rata su naši intelektualci izgubili jedan veliki cilj za koji treba da bude angažovana sva njihova umna snaga i akcija. Uz to je došla političko-partijska razbijenost i rastrovanost, koja ih je ponizila i upropastila im ugled u narodu. Ali jednu pojavu moram naročito da naglasim, koja je po mom mišljenju najopasnija. To je visok standard of life, koji hoće da podržava i kome stalno teži najveći dio naših intelektualaca, i ako im sredstva do kojih mogu doći na dopušten način to ne dopuštaju, a sredina u kojoj žive upućuje ih prije na skromnost nego na naduvenost. ... A kakva je budućnost naroda, ako njegova umna snaga stoji na slaboj moralnoj podlozi?!"[1269]

U ratu oštećeni trgovci i sitni industrijalci u novoj političkoj klimi vide priliku lakšeg dolaska do povoljnijih kredita, nabavke sirovina i porezne olakšice. Državna struktura, gotovo u potpunosti pod okriljem *Radikalne stranke* do 1929. godine, bile su moćna zaštita i osnova

[1266] U jednom aforizmu posvećenom prof. Stevi Markoviću kaže se već u četvrtom broju radikalskog lista: „U Sarajevu postoje samo 3 društva, gdje ja nisam odbornik." – *Srpska riječ*, br. 4, 6/19. mart 1919.
[1267] T. Kraljačić, Organizovanje i struktura Radikalne stranke, 222, 223.
[1268] „… seljak očekuje svoju kulturu, i ako samo instinktivno, bar od grada. A kad tamo, tu je leglo najvećih nepismenih barbara, od kojih opet najveći dio proizlazi baš iz imućnijih klasa! To su ljudi, koji bi htjeli svoju pismenost dokumenovati u prvom redu odijelom. Dalje: znadu dobro, da se nepismenost brzo opaža pa prisluškuju malo tu, malo tamo, malo u kinu, malo u društvu, a pomalo i iz dnevnih novina, prisvoje nekoliko boljih izraza, i brzo steknu uvjerenje da su kulturni ljudi, baš XX stoljeća. Iznenađeni svojim sretnim podražavanjem uistini kulturnih ljudi, postaju tvrdoglavi i naduveni; … Gradski barbar, onaj sa lepršavim svilenim rupčićem na grudima, on ne čita. Jer, šta će njemu knjiga? Tu je kino, futbal, koncerat; … Plakati su njegova lektira i akademija. Čovjek prosto ne bi vjerovao, što se sve može naučiti na plakatima i programima! … pa sad piskara ili računa u kakovom uredu sa neopisivim ponosom pravog inteligenta, ili poslužuje mušterije, ili uopće ne radi ništa, ali ni u kom slučaju ne čita." - *Pregled*, br. 33, 21. august 1927, 3.
[1269] Jova Popović, Socijalni odnosi u Bosni i Hercegovini, *Jugoslovenski socijalni almanah*, ur. Lj. St. Kosier, Zagreb-Beograd-Ljubljana, 1930, 35-36.

ekonomskog opstanka većini članova iz vrha stranke. Ovakvu svoju poziciju oni su dodatno učvrstili pozivom N. Pašića, M. Vesnića i M. Spalajkovića da ih predstavljaju, što je bio impuls i mnogim drugim političarima i politikantima iz Srbije da se sami i ponude i nametnu bosanskohercegovačkoj političkoj sceni. Vladimir Ćorović, tada sekretar *Demokratske stranke* je o tome kasnije pisao: "Za vođama su potom nagrnula u Bosnu i druga lica, koja nisu mogla da nađu mandata u svojim sredinama. Karakteristična je, uopšte, pojava kako su mnogi od političara i agitatora iz Srbije smatrali kao sasvim prirodno, da se u novim oblastima naturaju kao poslanici i vođe i da tim izazivaju neraspoloženja i surevnjivost lokalnih, često mnogo zaslužnijih a ponekad i boljih ljudi. Od bosanskih Srba političara među radikalima vodio je glavnu reč M. Srškić, koji je vrlo dobro stojao u sarajevskoj čaršiji, kod Srba i Jevreja, i u sarajevskom okrugu. Pored njega nije se istakao nijedan drugi, i to za čitav niz godina."[1270] Navedena imena govore i to da je veliki broj članova radikalskog vrha bio popunjen čaršijskim ljudima, mada ne istaknutim, potkovanim iskustvom preživljavanja, koji su očekivali da će uz ovu srpsku stranku nastaviti ubirati plodove koje im donosi nova, ali sada njihova nacionalna država. Ovakav slijed stvari u *Radikalnoj stranci*, koja je pretendovala da predstavlja srpstvo u Bosni i Hercegovini, njima suparnička *Demokratska stranka* je stalno kritikovala i raskrinkavala, nalazeći im najbolnija mjesta, ali što je bilo najgore, navodeći neosporne činjenice. Vođstvo je nazivala „intelektualnim odmetnicima", zbog kojih je u najvećoj mjeri došlo do „moralne zbunjenosti" u Bosni i Hercegovini.[1271] Vodeća ličnost demokrata već 1919. godine će reći, komentarišući situaciju prve poratne

[1270] Vladimir Ćorović, *Političke prilike u Bosni i Hercegovini*, 1939.

[1271] „Intelektualci odmetnici … odmetnuli se od idealizma mladog čoveka i od misije pravog intelektualca. ... Jedan da bi postao "lični sekretar" … Drugi da bi imao sreću da iz jednog sreskog mjesta, kuda je otišao kao komunista dođe za profesora u centar jedne oblasti i da bi bio počašćen saradništvom u jednom listu, čiji se uvodnici inspirišu čokanjima i užičkim proizvodima, čiju drugu stranu on puni lancima o moralnom vaspitanju omladine dok se na prvoj strani reda serija visoko političkih vaspitanih članaka iz oblasti pederastije. … te jedan lumpen intelektualac koji je dobro osjetio šta treba raditi i gdje je novac. … Za njima ceo niz mladih intelektualaca, čija su društveno-politička maštanja lebdila na visinama maglovitog anarho-komunizma, da se jednog predizbornog božića u 10 sati pre podne spuste do političkih i etičkih koncepcija bosanske radikalije, utjelovljenih u svetlim primerima Kobasice i Andrića. … Krsta Marić obećava Bosni, malo kasno, neku novu "Pašićevu pravdu", koja je već uvelike uvedena u Crnoj Gori …" - *Narod*, br. 18, 12. mart 1924, 3.
„Pašićevi pomagači iz Bosne … međutim pravilo koje je g. Pašić postavio za Srbiju, ne primenjuje u Bosni, nego ga okreće u suprotnost: on prima sluge Habsburgovaca, jedne antisrpske i germanske dinastije. Najpre su bili Šerif i Mandić, a zatim Zurunić, Srškić i drugi. Usled toga nastala je posle oslobođenja moralna zbunjenost u BiH koja je našla izraz u Narodnoj skupštini. – Narodni poslanik g. Kokanović tvrdio je i dokazao za Zurunića radikalskog kandidata za srez Sanski Most, da je bio verna sluga austrijskog režima i da je pristao na sve iznimne mjere 1914. … za Andrića da je bio ne samo lojalan, nego je i u narodu agitovao da bude veran Franji Josifu, a majku atentatora Ilića oterao je nazvavši joj sina lopovom kad je došla da ga nešto moli.; … Ilišević išao na otkrića spomenika Franje Josipu i pozdravljao generala; za Kobasicu da je išao na poklonjenje Ferdinadu i Sofiji, Srškić – bio član flotenferajna i da se zaklinjao potežući sablju sa drugim oficirima da će osvetiti smrt Ferdinanda … Da zlo bude potpunije, ovi su se tipovi istakli danas kao glavni borci i predstavnici Srpstva. Kako onda mora izgledati bosansko Srpstvo kada vaki ljudi u ime njegovo govore i s kojim pravom Srbi mogu tražiti od muslimana i Hrvata da šalju u skupštinu nacionalnije tipove, kad su im, po želji Pašića, bosanski Srbi pored Lazice poslali ovakove austrijske sluge?" - *Narod*, br. 20, 19. mart 1924, 3.

godine, da „Mir, ratni porez, agrarna reforma, demokratija to je za te pozadinske junake opasnije od rata. Oni su, s toga, izvukli iz arsenala topove raznih separatističkih (srpskih, hrvatskih i slovenačkih, pravoslavnih, muslimanskih i katoličkih) kalibara da njima ometaju demokratski rad. A drugi, naivne, istinske patriote njima često nasedaju. Zamišljali su da će oslobođenjem proteći med i mleko samo od sebe, a nisu mislili da oslobođenje znači samo mogućnost da počne narod radeći imati meda i mleka. ... Radikalna stranka, u početku skoro boljševistička, danas je čaršijska. … Dugim vladanjem dobila je više elemenata koji su prijatelji svih vlada, nego je mogla podneti da ne izgubi glavna obeležja svoje stare ideologije. ... Principi su malo elastični, taktika da se dobije većina i vlast mnogo je elastičnija. Nenarodni elementi lakše to razumeju. Politički nevaspitane mase lako zaborave nedoslednosti. To je njen način. … Nekoliko sposobnih taktičara i jedan sposoban teoretičar to je njena glavna snaga. Čudna smesa patrijarhalnosti sa modernom političkom taktikom daje mogućnost vođama da lako i brzo manevrišu. Pogram se malo traži, još manje diskutuje ... Za ozbiljan partijski preporod potreban je, u prvom redu, jedan nov pogled na svet. Naše čaršije i naši biroi mali su da ga dadu. Odlučni deo starih političkih partija od te je građe. Njih ćete pre slomiti nego ispraviti. Iz uskih, pokrajinskih i partijskih vidika one ne znaju da izađu. Naučene da plivaju u limanima one ne znaju izaći na pučinu. Gdekad im reči pokazuju da imaju te namere, ali dela govore da ne znaju ili da neće. Rat ih nije ničem naučio. … Stare stranke ne razumeju novo vreme, niti njih novi ljudi razumeju. Ima dobrih i sposobnih ljudi među njima ali njihove zajednice nisu dobre, ne odgovaraju vremenu.“[1272]

Među ovakvim društvom Dušan izgleda nije želio da bude, pa je već nakon dva mjeseca učešća u RS izašao iz njegovog akcionog odbora, a potom i iz stranke.[1273] Pored nezadovoljstva političkim prilikama u zemlji, koje je dijelio sa svojim ocem, jednako tako ga je vjerovatno iz stranke udaljio i odnos sa šurjakom Milanom Srškićem, prvim čovjekom stranke u Bosni i Hercegovini.[1274] Dušan je dočekao da on bude taj koji će u *Trgovačko-industrijskoj komori*, kao njegov predsjednik, komemorisati smrti Milana Srškića, prisustvovati akademiji u zgradi Narodnog pozorišta,[1275] a potom i otići „u ime bivše Radikalne stranke“ na sahranu u Beograd.[1276]

[1272] Nikola Stojanović, *Nova stranka? Pismo poznanicima*, Izdanje piščevo, Paher i Kisić, Mostar, Geca Kon, Beograd, 1919, str. 5-6, 8-9,
[1273] *Srpska riječ*, br. 71, 8/21. jun 1919.
[1274] HAS, O-J, kut.15, Kopier-buch, 426, 468, 527, 568.
[1275] ABiH, KBUDB, pov., 1937, dok. br. 2810.
[1276] *Jugoslovenska pošta*, br. 2392, 13. april 1937. 5; br. 2396, 17. april 1937, 5.

Sa radikalskim vrhom nije dijelio u potpunosti političke stavove o putu ka izgradnji jedinstvene državne i društvene zajednice, ali ni sa demokratima koji su prve korake u novoj državi preduzeli nakon svetosavske skupštine u Sarajevu 1919. godine. Dušan se 30. januara 1919. priključio radu političke konferencije, sa većinskim članstvom iz kruga oko *Naroda,* na kojoj je zaključeno da se osnuje *Nacionalna demokratska stranka* čiji je cilj bio da okupi u svojim redovima osim Srba i Hrvate i Muslimane, pa je bio izabran i u akcioni odbor. Međutim, i u ovoj grupaciji došlo je do podjele mišljenja oko organizacije, a Dušan je pripadao onima koji su bili „za samostalnu akciju i ne uključivanje u neku opštejugoslovensku stranku, jer bi na taj način mogla da posluži kao posrednik između srpskih i hrvatskih građanskih stranaka na jednom umerenom centralističkom programu, sličnom programu Jugoslovenske demokratske lige." Obzirom da je većina bila za prilaz jednoj „opštoj jugoslovenskoj stranci" on zajedno sa manjom grupom istupa iz pokreta.[1277] Ipak, bliskost sa idejama „narodnog jedinstva bez razlike partije", svojstvenim demokratima potvrdio je i kasnije, kada se našao u grupi potpisnika koja je g. Davidoviću poslala povodom dolaska hrvatskih poslanika u parlament telegram sljedećeg sadržaja: " … Divimo se vašoj istrajnoj borbi za jedinstvo Države i Naroda dostojno krunisanoj jučer u Narodnoj Skupštini. Vaš uspeh je jedno od najvećih dela posle oslobođenja i najsigurnije jamstvo za konačnu pobedu bratstva i demokratije u našoj lepoj domovini. Vaša čestitost i iskrenost obnavlja sjajne tradicije Srbije, a Vaš program pravde i zakonitosti jače je od korupcije i svih partizanskih mahinacija."[1278] Ova sklonost demokratskim krugovima u dvadesetim godinama, kao i suzdržanost prema radikalskim zadržao se sve do uspostavljanja šestojanuarskog režima i sa promovisanjem jugoslovenske ideje kojoj je Dušan bio sklon i mimo proklamovane državne ideologije. U funkciji podnačelnika on će učestvovati u radu državnih tijela i skupova organizovanih za šefove mjesnih državnih vlasti,[1279] ali i pokušati da djeluje za novu stranku

[1277] Branislav Gligorijević, *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd, 1970, 43-44.

[1278] Potpisnici ovog telegrama bili su: Vasilj Grđić, dr Nikola Stojanović, Đoka Perin, Vjekoslav Jelavić, Dušan Vasiljević, Šćepan Grđić, dr Uroš Krulj, dr Vlado Kujundžić, dr Pero Slijepčević, Vaso Ristić, Borivoje Jevtić, dr Savo Ljubibratić, Obren Starović, Miloš Pudarić, dr Dušan Jeftanović, Jakša Skočajić, Marko Marković, Savo Delić, Ljubo Stefković, Branko Ratković, Gojko Krulj, Radmilo Grđić i dr. - *Narod*, br. 24, 2. april 1924.

[1279] Kao npr. na ministarskoj konferenciji 28. 10. 1930. god. koju su održali ministri dr Milan Srškić, Nikola Preka, Filip Trifunović, dr Ivan Švegl u velikoj Sali Gradske opštine u Sarajevu sa predstavnicima grada Sarajeva i ostalih djelova Drinske Banovine. Tom prilikom gradonačelnik Mutevelić je rekao da je „ovo prvi put od 1918. da izaslanici kraljevske vlade po želji našeg uzvišenog, mudrog kralja dolaze među nas, ne kao predstavnici pojedinih partija, već kao predstavnici celog naroda bez obzirana bivšu partijsku pripadnost i bez obzira na naše verske i plemenske podvojenosti." – Izvještaj o toku ministarske konferencije od 28. 10. 1930. – ABiH, KBUDB, pov. 1931, dok. br. 425.

nakon izborâ 1931. godine,[1280] što mu neće uspjeti, jer u izvještaju o Jeftanovićevom neuspjehu kao razlog se navodi to „da verski fanatizam kod mase još nije iščezao i što se god postavi na versku bazu za tim masa ide kao luda.“[1281]

Nije bio član, koliko dostupna dokumentacija govori, novoformirane režimske stranke, *Jugoslovensko radikalno-seljačke demokratije*, koja je polovinom 1933. godine preimenovana u *Jugoslovensku nacionalnu stranku* (JNS), ali je bio pogodna ličnost za promociju jugoslovenske ideje.

Upečatljivo o tome govori slika proslave „nacionalne manifestacije“ iz Narodnog pozorišta, održane 1. decembra 1931, uz koju je upriličeno razvijanje zastave Sokolskog društva Sarajeva. Zastavu su poklonili i kumovali joj Dušan Jeftanović i njegova supruga Milena, rođ. Petrinović, uz veliko prisustvo uglednih ličnosti grada. Svečanost je otvorio starješina sarajevskog sokola dr Srećko Perišić spominjući da je „sokolsko jugoslovenstvo pravedno, jer je niklo iz dubine duša“, a tumačeći amblem zastave istakao je „da sarajevsko društvo Soko nastalo je od hrvatskog i srpskog i da ono nije imalo svoje zastave pod koju bi se okupljali

[1280] Samo u par dokumenata je detektovano njegovo djelovanje za JNS. U izvještaju sreskog načelnika Čajniča javlja se da je stanovništvo donošenje ustava primilo „sa rezervom i preplašeno ranijim političkim trvenjima nije se tome obradovalo, jer je većina držala za sigurno da će izborni zakon dati moglućnosti ranijim vođama, da opet krenu starim putem“. Nakon Izbornog zakona stanovništvo se malo smirilo i smatra da su kandidati Dr Dušan Jeftanović i Husein Kadić jednaki, „mada mnogo ugledniji građani rade za Dušana Jeftanovića.“ - Dvomjesečni izvještaj o opštoj i političkoj situaciji za septembar i oktobar 1931 godine. - ABiH, KBUDB – MUP, br. 4051, 1931.
„Pošto su Ukazom Njegovog Veličanstva Kralja od 23. septembra 1931. godine naređeni izbori za Narodnu skupštinu za četverogodišnji period za nedelju 8. novembra 1931. godine, to se je već početkom meseca oktobra osetila izborna kretanja. Na 2. oktobra t. g. u Čajniču održana konferencija delegata sreza čajničkog za izbor sreskog kandidata. Delegati sa užeg područja sreza predlagali su g. Dr. Dušana Jeftanovića, a delegati iz područja sreske ispostave u Goraždu g. Huseina Kadića. Kako nije došlo do sporazuma, to su kandidovana oba kandidata. ... Na 14. oktobra t. g. sreski kandidat g. Dr. Jeftanović sa viđenijim građanima iz užeg područja održao je konferenciju u Čajniču, a sutra 15. oktobra po želji građana prisutnih konferenciji u Čajniču posetio je Zaborak i Miletkoviće te i tamo održao sastanak sa seljanima i upoznao prilike ovog kraja. ... Sadašnja prognoza za jednog i drugog kanidata je podjednaka. Pošto još ima nekoliko dana do izbora i agitacija je u punom jeku i jednog i drugog kandidata, a s obzirom da u agitaciji za sreskog kandidata g. Dr. Jeftanovića rade mnogo ugledniji građani od onih Kadićevih, to na izbor za poslanika ima veći izgled g. Dr. Jeftanović nego li g. Kadić, ako ne bi nastupile neke promene, koje do sada nisu predviđene.“ - *Izvještaji o situaciji u Drinskoj Banovini*, knj. 1, (1929-1931), sabrao i uredio: Dr. Andrej Rodinis, Sarajevo, 2009, 346, 347..
Izvještaji sa izbora 1933. ne pominju D. Jeftanovića, čak nijedan Srbin nije na listi nosilaca stranke. – ABiH, KBUDB, pov. D.Z., br. dok. 4074.
U izvještaju o podacima, pokretima i strankama od 21. marta 1935. godine se navodi da „u varošici organizacija mjesnog odbora (JNS) nije ni sprovedena zbog nesuglasica građana sa n. p. Kadićem“, te da kad bi se dozvolile stare stranke sa vođama „mnogo bi bilo viđenijih i uglednijih građana, koji bi prešli tim partijama i povukli za sobom što više članova.“ – ABiH, KBUDB, pov. D.Z., dok. br. 1081.

[1281] Dalje se navodi: „To sam video radi toga, što su u ovom srezu bila 2 kandidata i to g. Dr. Dušan Jeftanović i g. Kadić Husein. Za prvoga bili su svi ugledni muslimani iz sela, a iz varoši Čajniča svi bez razlike, pa i ako su mnogo radili i agitovali kako bi dotični prošao ipak u tome nisu prošli, jer su pristalice drugog kandidata masi stavile pred oči veru jednog i drugog, pa je g. Kadić prošao, jer su u srezu ¾ muslimanskog stanovništva.“ - *Izvještaji o situaciji u Drinskoj Banovini*, knj. 1, (1929-1931), sabrao i uredio: Dr. Andrej Rodinis, Sarajevo, 2009, 415.

mladi naraštaji, radi toga je društvo zamolilo g. dr Dušana Jeftanovića i njegovu gđu Milenu, da kumuju zastavi“, ističući da to nije slučajno „što sarajevsko sokolsko društvo razvija na današnji dan, na dan Ujedinjenja, ovu zastavu i da nije slučaj, da je izabrana baš kuća Jeftanovića za kumove. Sarajevsko sokolsko društvo razmišljalo je koga da uzme za kuma, i izbor je pao na dvije porodice, na dvije najelitnije kuće u Jugoslaviji, na kuću Petrinovića i Jeftanovića. Kuća Jeftanovića pretstavlja simbol borbe srpskog naroda u ovim krajevima, borbe junačke gigantske i čelične, koju je vodio srpski narod pod jarmom tuđinca.“ Govor nastavlja sa zaslugama porodice Petrinović, „te veli, da je iz tih uzoka, što te dvije porodice predstavljaju sintezu jugoslovenstva, sarajevsko sokolsko društvo uzelo dra Dušana Jeftanovića i gđu Milenu za kuma i kumu zastave. Potom poziva kuma, da razvije zastavu i na njeno koplje stavlja g. dr Jeftanović plave trake i zastavu razvija. Pošto je izvršio razvijanje zastave, g. dr. Jeftanović je održao govor, u kome je pozvao sve iskrene Jugoslovene, da se okupe oko sokolske zastave, te je naglasio, da su najbolji jugosloveni oni, koji su i dobri sokoli. Razvijajući ovaj steg moli sokole, da ga prime kao amanet i neka se on uvijek lepršа slavom i pobjedom ovjenčan. Poziva ih, da se drže sokolskog gesla: „Svi za jednog, jedan za sve“, upozoravajući ih, da se drže i drugog sokolskog gesla, koje je i upisano na samoj zastavi: „Ustaj, živi, bori se, ne kloni“. Nakon još par govornika podban dr. Ibrahim Hadžiomerović je čestitao Dušanu Jeftanoviću riječima: „Dragi Brate kume! Ja ti od srca čestitam ovo veliko slavlje, želeći da se ovo sveto znamenje, ova zastava, zalepršа nad cijelim Šeher Sarajevom, i da ona pod sobom okupi cijelo nacionalno Sarajevo. Čestitajući Sokolskom društvu u Sarajevu, ja Vas, u ime Saveza sokola KJ, pozivam da ovu svetu zastavu, kojoj kumuje prvi potomak neumrlog i neustrašivog nacionalnog borca poč. Gligorija Jeftanovića, visoko podignete, te da je cijenite i čuvate iznad svega i da je u amanet predajete od pokoljenja na pokoljenje.“[1282] Dobre želje na kraju govora nisu u društveno-političkom

[1282] U sali Narodnog pozorišta ovoj svečanosti prisutvovali su: izaslanik Njeg. Vel. Kralja armiski general. g. Belić, izaslanik ministra prosvete g. S. Marković, izaslanik ministra vojske i mornarice pukovnik Đukanović, izaslanik Sokolskog saveza podban g. dr. Hadžiomerović, te izaslanici župe gg. V. Besarović, dr. B. Vidović, ban Popović, zamjenik komandanta armije gen. G. Jovanović, komandant divizije gen. Mirosavljević, načelnik općine g. Mutevelić, podnačelnik Dr. Pavičić, čitav konzularni kor, predstavnici svih kulturnih i humanih društava i masa građanstva. – *Večernja pošta*, br. 3147, 2. decembar 1931, 5.
Prema dvojmjesečnom izvještaju za novembar i decembar 1931. Jeftanović je rekao tačno sljedeće: „Presretan sam da mi je u dio pala ta velika čast, da sa svojom suprugom kumujem ovom svečanom činu ponosnog znamenja Sokolskog društva Sarajevo. Duboko dirnut ja Vas molim, da pored srdačne zahvalnosti na ovoj bratskoj pažnji i ljubavi primite i uvjerenje naše iskrene odanosti uzvišenim sokolskim idealima. U svilenim nitima ovog znamenja utkana su i srca nas Sarajlija, naša velika ljubav i osjećanje za ideale sokolstva i zato tvrdo vjerujem, da će patriotsko građanstvo ovoga grada još jače okupiti pod ovaj barjak, da tim ponovo dokaže svoju veliku ljubav, bratsku slogu kao pravo razumijevanje ideala sokolstva. Mi svi znamo, da su najbolji jugoslaveni oni naši građani, koji su dobri sokoli i da napredak i sreća naše Otadžbine Jugoslavije zavisi dobrim dijelom od pobjede onih misli za koje se zalažu Sokoli. Razvijajući ovu zastavu, ja Vas molim brate starješino, koji imate čast da stojite na čelu društva, da je primite sa ponosom u amanet i da je čuvate najbrižljivije. Mi svi želimo, da

životu imale realne osnove, pa „Kako je diktatura pod udarima ekonomske krize i socijalnih nemira slabila, dekretirano jugoslovenstvo sve je više postajalo prazna ideološka floskula, lišena živonog sadržaja u vidu političkog zbližavanja, ekonomskog ujedinjenja, kulturnog i prosvjetnog prožimanja. Nasilna nacionalna unifikacija u svojoj suštini sve se više iskazivala kao negacija jugoslovenske integracije.“[1283]

Ovo je bilo ipak vrijeme punog Dušanovog poslovnog i društvenog angažmana koji je objedinjavao poziciju podnačelnika grada, predsjednika *Trgovačko-obrtničke,* a potom *Trgovačko-industrijske komore* do samog rata, kao i drugih javnih funkcija.[1284]

Uz te funkcije Dušan je bio i sekretar Rotari kluba u Sarajevu.[1285] Prva sjednica ovog kluba održana je početkom oktobra 1930. godine u maloj sali hotela *Evrope* pod predsjedanjem bana g. Velimira Popovića i uz prisustvo delegata iz Beograda dr. V. Ćurića. [1286] Nakon rotari klubova u Beogradu, Zagrebu, Osijeku, Novom Sadu, Subotici, Sušaku, Mariboru, Varaždinu i Ljubljani, u Sarajevu je osnovan deseti klub u Kraljevini. Štampa je zabilježila: „Tako će i Sarajevo ući u kolo nepreglednog broja najlepših i najvećih gradova sviju država i sviju kontinenata na svetu. Od danas stajaće Sarajevo preko svoga kluba u vezi sa celim kulturnim svetom severa i juga, istoka i zapada.“ Zaslugu za osnivanje kluba imao je dr. Vojislav Kujundžić,[1287] koji je uoči svečane inauguracije Rotari kluba Sarajevo izjavio da njemu „lično, koji sam svu dobru volju i staranje upotrebio na stvaranje Rotari klubova u Sarajevu gde sam imao sreću da pre nekoliko meseci položim prve temelje kluba u Sarajevu, čini

---

je vidimo uvjenačanu lovorom slave i pobjedom velikih sokolskih ideala na slavu Kralja i Otadžbine. Sokoli Zdravo!“ - *Izvještaji o situaciji u Drinskoj Banovini*, knj. 1, (1929-1931), sabrao i uredio: Dr. Andrej Rodinis, Sarajevo, 2009, 382.

[1283] Lj. Dimić, *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije,* 316.

[1284] Bio je član UO *Prosvjete*. - Slika iz: *Kalendar Prosvjeta* za 1932. godinu;
Glavni odbor *Prosvjete* se konstituisao 26. juna 1932. Predsjednik dr Savo Ljubibratić, referent Eparhijskog upravnog i prosvjetnog savjeta, senator; I podpredsjednik dr V. Besarović, II podpredsjednik Stevo Prnjatović, tajnik Marko Marković, blagajnik g. Radoslav Ćorović, trgovac. Odbornici: Milan Šorak, zamjenik dir. željeznica, dr Dušan Jeftanović veleposjednik i podnačelnik grad. opštine, Vaso Ristić direktor Srpske centralne privredne banke, Borivoj Jeftić dramaturg Narodnog pozorišta; Jovo Zagorac industrijalac; dr Savo Salatić primarijus, Milan Božić katiheta, Ljubo Radović trgovac, Mirko Maksimović sveštenik, Milutin Popović banski školski nadzornik; Dušan Savić upravitelj osn. škole, Miloš Knežević činovnik Dioničke pivare: NO: predsjednik Uroš Dučić dir. Srpsko-amerikanske banke; članovi: Đorđe Mandrapa trgovac; Mladen Radaković prokursita Grad. štedionice, Bogdan Tomić inž. načelnik mašinskog odeljenja, Mane Šušnjar trgovac. - *Nova reč,* br. 26, 10. jula 1932, 8.

[1285] Rotary klub sa zadatakom širenja rotarskih ideja u svojoj sredini. „Rotarski principi su obilježeni u šest tačaka: Ideal služenja drugome kao osnova svakog valjanog reda; Etika u svima poslovnim i profesionalnim pitanjima; Sticanje valjanih poznanstava, da bi se što više moglo dobro služiti drugome; Priznanje etičke vrednosti svakog korisnog posla i obaveza svakog člana da svaki svoj rad uputi na dobro svoje okoline i čovečanstva, ljubav i poštovanje prema bližnjima, propoved svetskog mira stvaranjem zajednice svih poslovnih ljudi sjedinjenih rotarskom idejom uzajamnog kulta služenja.“ – *Jugoslovenska pošta*, br. 549, 20. mart 1931, 3.

[1286] *Večernja pošta*, br. 2797, 7. oktobar 1930.

[1287] Dr Vojislav Kujundžić bio je beogradski ljekar, a imao je velike zasluge i za osnivanje beogradskog Rotari-kluba, kao i dobre poslovne i prijateljske veze sa čehoslovačkim rotarijancima.

neopisano veselje, kad smo doživeli svečani dan priznanja kluba od najmerodavnijeg rotarskog foruma, od američke centralne u Čikagu. – Za to sam braćo, sarajevski Rotarci, i večeras u duhu s vama, radujući se vašem slavlju i najskrenije čestitajući ostvarenju žive želje sarajevskih članova, oficijelno priznanje Rotari kluba u Sarajevu. Neka bi dao Bog da rotarne ideje zrače iz Sarajeva, kao iz centra naše zemlje, na sve strane, donoseći ploda zemlji, narodu i celom čovečanstvu".[1288] Svečanu inauguraciju izvršio je sekretar za Evropu Rotary centrale u Čikagu g. dr Aleksandar Potter, a po uobičajenom ceremonijalu sjednicu je otvorio zamjenik oboljelog pretsjednika kluba, bana V. Popovića potpredsjednik g. Atanasije Šola, ministar na raspoloženju pozdravljajući g. Potera i delegate ostalih klubova iz Jugoslavije, naglašavajući zasluge beogradskog Rotary kluba za osnivanje kluba u Sarajevu. Nakon govora sekretara Rotari kluba dr Dušana Jeftanovića, predan je „članski ulog u internacionalnu organizaciju i poklon sarajevskih rotarijanaca dr Poteru, a sve po utvrđenom ceremonijalu sa kojim je rukovodio ceremonijal dr Aco Babić. Dr Milan Jojkić je predao poklone predstavnicima rotari klubova iz Jugoslavije.[1289] U maju iste godine stigla je vijest da je sarajevski Rotary klub primljen u Rotary internacionalu u Čikagu, a da će se povelja (charter) predati tokom mjeseca.[1290] Sarajevski rotari klub je u duhu svojih principa služenja drugome i rada na dóbru svoje okoline humanim gestama znao obradovati školarce,[1291] organizovao javna predavanja svojih istaknutih pripadnika i promovisao rotarijanstvo,[1292] ugošćavao ugledne rotarijance u svojoj sredini,[1293] ali i slao svoje članove u posjetu drugim rotari klubovima u zemlji.[1294] Sarajevski rotari klub bio je organizator Prve opšte konferencije

[1288] *Jugoslovenska pošta*, br. 549, 20. mart 1931, 3.
[1289] *Jugoslovenska pošta*, br. 550, 21. mart 1931, 3.
[1290] *Jugoslovenska pošta*, br. 593, 12. maja 1931, 3.
[1291] „Siromašnim srednjoškolcima nabaviće sarajevski Rotari klub iz svojih sredstava cipele i kapute u većoj sumi. To će se dati kao dar ovoga kluba." - *Jugoslovenska pošta*, br. 1387, 21. decembar 1933, 21.
[1292] „U Sarajevu boravi guverner jugoslovenskog Rotari distrikta g. Vlado Belajčić, pretsjednik prosvjetnog odbora Saveza sokola KJ." On je prisustvovao vanrednoj sjednici sarajevskog Rotari kluba, „na kojoj je govorio o zadatcima rotarstva u Jugoslaviji i u cijelom svijetu. Jučer je razgledao veliki sokolski dom koji se nalazi u gradnji." – *Jugoslovenska pošta*, br. 2366, 12. mart 1937, 4.
Belajčić je bio bivši kasacioni sudija, ali i zamjenik „velikog majstora slobodnozidarske Velike lože Jugoslavije".
[1293] Guverner rotarijanskog distrikta Jugoslavije boravi u Sarajevu. Bivši ban i ministar u penziji g. dr Viktor Ružić. U svojstvu guvernera jugoslovenskog rotari-distrikta, g. dr. Ružić je došao da posjeti sarajevski Rotary-klub. U toku današnjeg dana g. dr Ružić zadržaće se u razgovoru o prilikama, koje vladaju u našem Rotari klubu. - *Jugoslovenska pošta*, br. 3600, 25. mart 1941, 4.
[1294] Nikola Berković i Kosta Mandić su bili predstavnici na prvom "Sastanku" predsjednika i tajnika 77 distrikta održanom 13. i 14. augusta u Zagrebu. Tom prilikom N. Berković je govorio o izrazu "brat": "Kod nas u Bosni, brat ima dvostruko značenje. Mi kažemo "brat" kad ništa kod toga ne mislimo. Na pr. "brat" se kaže i onome, ko će čizme čistiti, i veli mu se "Brate, hoćeš li mi očistiti čizme?", a on odgovara "Hoću brate!" itd. Taj se je izraz kod nas vrlo udomaćio, pa ga čujemo na svakom koraku. Ali kad mi Rotari kažemo jedan drugome "brat" to je nešto drugo. Taj izraz znači mnogo više nego "drug" i ostali slični nazivi i zato bih ga preporučio". – *Izvještaj o prvom "Sastanku" predsjednika i tajnika 77 distrikta održanom 13. i 14 augusta 1932. u Zagrebu*; uredio Edo Marković, guverner 77 distrikta, Štampano kao rukopis, 19., HAS, fond: Rotary International, kut. 1.

jugoslavenskih rotara 17-18. oktobra 1931. godine, na kojoj je sa svojim predavanjem učestvovao i Vasilj Grđić.[1295] Sarajevski listovi su stalno pratili aktivnosti rotari kluba, pa je i ovo predavanje bilo publikovano. Iz materijala sa ove konferencije doznajemo da je u Sarajevu u to doba bilo 37 članova Rotary-kluba koji su ponedeljkom održavali sastanke u hotel *Evropi,*[1296] pod vođstvom svojih uglednih predsjednikâ,[1297] a da su se aktivnosti svih rotari klubova u Jugoslaviji detaljno izlagali na njihovim godišnjim konferencijama.[1298]

„U Rotary klub u Skoplje otputovali su Dušan Davidović, direktor Grad štedionice, ing. Simo Milošević, direktor Direkcije državnih rudnika, Stevo Prnjatović trgovac i podpredsjednik srpske pravoslavne općine.“ – *Jugoslovenska pošta*, br. 2412, 8. maj 1937, 5.

[1295] Zapisnik Prve opšte konferencije rotara Jugoslavije, održane u Sarajevu 1931, HAS, Rotary International, kut. 1.

[1296] Spisak Rotary klubova jugoslovenskog 77 distrikta u Bosni i Hercegovini:

Sarajevo: (Rotary Club Sarajevo osnovan septembra 1930, charter dobio 17. oktobra 1931.)

1. Babić A. Branko, čin. Jugosl. čelika, a. d., Sarajevo, Preradovićeva 1; 2. Berković Nikola, potpretsjednik Zemaljske banke, član uprave Narodne banke, Skenderija 51, tel. 26-39; 3. Besarović dr. Vojo, gener. sekretar Trg. ind. komore, Kr. Tomislava 14, 28-30; 4. Besarović Đorđe, direktor Fil. Narodne Banke, Narod. Banka, tel. 25-08; 5. Bilić dr Ljubomir, primarni ljekar, Zrinjskoga 7, tel. 32-13; 6. Dučić Uroš, direktor Amerikansko-srpske banke, Kralja Petra 29; 7. Geldberg ing. Makso, pretstavnik tt. Siemens d. d. Bubina 4, tel. 24-27; 8. Grof ing. Oskar, direktor Tehičke škole, Vojv. Putnika 14; 9. Herman Iso, zastupnik Standard Vacuum Oil. Comp. Njegoševa 6/II; 10. Husedžinović ing. Seid, dir. Tkaonice ćilima, Ban. Tkaon. ćilima, tel. 23-59; 11. Jeftanović dr Dušan, veleposj. i industrijalac, Dalmatinska 2; 12. Jovanović ing. Mašo, ovl. građ. inženjer, Skerlića 14 b; 13. Ličina Dušan, direktor željeznica, Dolina 2; 14. Mandić Kosta, šef statističko-vojnog otsjeka opštine, Kr. Aleksandra 107; 15. Milošević ing. Simo, dir. Jugočelika a.d., Vojvode Stepe 39; 16. Mutevelić Asimbeg, upravitelj Vakufa, Gazi Husrevbegov vakuf, tel. 21-23; 17. Novaković dr Stojan, hirurg, Vojvode Stepe obala 39 a; 18. Papo dr Moric, zubni ljekar, Strosmajerova 3; 19. Prnjatović Stevo, vlasnik tt. Simo Prnjatović, Kralja Petra, 23; 20. Ristić Vaso, gen. dir. Srp. centr. priv. banke, Koroščeva 12; 21. Sefić Ahmed, posjednik – agronom, Ćukovićeva ul. 10; 22. Slipičević ing. Mustafa, direktor elektrane, Brankova 15; 23. Sternberg dr Arnold, ljekar, Kraljice Marije 19; 24. Šušnjar Mane, vlasnik parne pekare, Skenderija 12; 25. Todorović Bogdan, član tt. Todorović &Dohan, Nemanjina 49; 26, Todorović Vaso, vlasnik pilane, Nemanjina 49; 27. Trebić Mihajlo, vlasnik firme Stanišić i drug, Kulovića 12/II; 28. Ulmansky dr. Milan, gen. dir. Šipada, ministar u p, Šipad; 29. Uvejs Muhamed, pom. fin. direktora, La Benevolencija 2/I, 30. Zlatar Muhamed, zlatar i draguljar, Kaukčije Abudlah ef. 26; 31. Musakadić Fehim, upravnik policije; 32. Grđić Radmilo, novinar; 33. Brakus Stevan, direktor pozorišta i prof. u p.; 34. Kovačević Đoko, načelnik prosvjete; 35. Popović Jovo, kustos muzeja; 36. Pavičić dr. Ivan, advokat; 37. Šola Atanasije, ministar u penziji. - HAS, fond: Rotary International; I Jugoslovenska konferencija Rotara u Sarajevu, kut. 1, Materijal s I. konferencije jugoslavenskih rotara u Sarajevu.

Prilikom osnivanja kluba u Sarajevu je bilo 22 člana; u toku 1936/1937. godine primljeno je 4, a istupila 2 člana. - *Jugoslovenski Rotar*, Novi Sad, br. 11-12, Maj-Juni, 1937., god. V, urednik: Dr. V. Belajčić, guverner 77 distrikta, Novi Sad, 47.

U BiH su djelovali i rotary-klubovi u Banja Luci (osnovan 28. januara 1934. Charter: 18 maja 1935, sa 15. članova) i Brčkom (osnovan 29. maja 1938. Charter 27. augusta 1938.)

[1297] Predsjednici Rotari kluba u Sarajevu bili su: 1930/1932. Velimir Popović, 1932/1933. Nikola Berković; 1933/1934. Dr. Aleksandar Babić; 1934/1935. Dr. Dušan Davidović; 1935/1936. Dr. Aleksandar Babić; 1936/1937. Ivo Vranić; 1937/1938. Dr. Vojislav Besarović;

[1298] Djelatnost Rotary-kluba u Sarajevu u prvoj polovini 1937. godine: O Ruđeru Boškoviću, prigodom 150.-godišnjice njegove smrti, govorio je stručno i ubedljivo brat Jovanović. Brat Ulmanski izložio je svoje utiske sa puta po Italiji, Alžiru, Tunisu i Francuskoj. Sednici su prisustvovala tri gosta iz Engleske: jedan rotar i dva nerotara. Sednici od 12 aprila prisustvovale su brojne zvanice: pretstavnici vojnih i civilnih vlasti, zatim i tri gosta rotara iz inostranstva. Veče je bilo posvećeno predavanju gosta g. L. Avramovića (Beograde) o temi: Ratna industrija u Svetu. U toku sednice pročitan je i nacrt brata Ulmanskog o razvitku naše železne industrije. – Klub će na prolasku učesnika kampa u Zlarinu omladini 73 i 77 distrikta pružiti svoje gostoprimstvo. Brat Besarović održao je vrlo interesanntno predavanje o tome da i mi u inostranstvu osnujemo Cercele po ugledu na Bugare, tako da naša omladina, koja studira u inostranstvu, dođe u dodir sa najboljim tamošnjim klubovima. – Na poslednjoj sednici u mesecu brat Besarović je referisao iz rotarske štampe, brat Dučić o velikom ruskom

Svoj altruizam Dušan možda nije iskazivao kao njegovi preci,[1299] ali se često nalazio među onima koji su imali sluha za kulturne potrebe grada,[1300] kao i razumijevanje za one kojima je bila potrebna pomoć.[1301]

Podrška braći, između ostalog, oličena i potpunoj predanosti porodičnom poslu, nije izgleda donijela zahvalnost,[1302] pa je doživo slično razočarenje kao i njegov otac Gligorije koji je njega i njegova dva brata još za svoga života „oslobodio“, mada ne dobrovoljno, miraza i nasljedstva kćerkama,[1303] na čemu ćemo se kratko zadržati.

Njegove kćerke – Dragica, udata za Miroslava Spalajkovića, i Krunica udata za Milana Srškića, su marta 1921. godine kod Kotarskog suda u Sarajevu tražile za sebe po 4 miliona kruna kao otpremninu.[1304] Ova cifra mnogo kazuje, budući da je npr. u to vrijeme, poređenja radi, najjači srpski novačani zavod *Srpska centralna privredna banka* raspolagala sa

---

naučniku Pavlovu, a brat Sefić je izložio svoje utiske sa posete R.k. Beograd. – Održana 4 sastanka posvećena su bila uglavnom drugarstvu. – Referat o radu distr. konferencije održao je brat Besarović, a brat Knez (Ljubljana) opisao je svoj izlet na Ohrid. – Predavanje na temu: “Isporuka agrarnih menica Privil. agrarnoj banci i stanje novačnih zavoda”, održao je brat Ristić. – *Jugoslovenski Rotar*, Novi Sad, br. 11-12, maj-juni, 1937., god. V, urednik: Dr. V. Belajčić, guverner 77 distrikta, Novi Sad, 165, 176.

[1299] „Tek mali broj porodica među kojima se ističu Jeftanovići i Kraljevići, pomažu prosvjetu dajući priloge školi i vodeći brigu o siromasima.“ – Kosta Mandić, Sarajevo sedamdesetih godina prošloga vijeka, *Jugoslavenski list*, 23. novembar 1930, 5.

[1300] Neostvarene planove za stalno pozorište u Sarajevu („Nacrt za gradnji kazališta sa najamnom kućom“), što je bila zamisao njegovog prerano umrlog strica Dimitrija, Dušan je nakon njihovog pronalaska u zgradi Zemaljskog muzeja dao na čuvanje arhitektu Paržiku. - *Jugoslavenski list*, br. 234, 1932, 252.

[1301] Umjesto vijenca na grob banu dr Dušanu Davidoviću. Prilog Šegrtskom domu Srpske trgovačko-zanatske omladine dali ... inž. Maks Goldberg za tvrtku Jugoslavenski Simens d.d. u Zagrebu 1000 din, Kolo srpskih sestara 300, Vaso Todorović, Dušan Jeftanović po 300; direktor Relja Petrović 250 din, inž. Simo Milošević 200, Nada i Milan Ćorović 200, ... - *Jugoslovenska pošta*, br. 2618, 11. januar 1938, 5.

Akcija za pomaganje sirotinje; u otsjeku za pomaganje sirotinje: proto Mirko Maksimović, dr Konstantin Delijanis, Jakov Milinković, Ljubo Kuršumdžić, Joco Dunđerović, Jovo Ilić, Risto Šušljić i Simo Todorović; darovali su po 400 din Radulović Kosta i Nikola, po 300 din: Prnjatović Stevo, Trifunović Savo, Ozren d.d., po 200: Todorović Vaso, Trebić Mihajlo, Babunović Marko, inž. Despić Ranko, inž. Jovanović Mašo, inž. Besarović Velimir, inž. Jovanović Veljko, Jeftanović dr Dušan; po 150: Veselin Naerlović, inž. Simo Milošević, po 100: Petrović Relja, Šušnjar Mane, Simo Kuić, Metodije Kuić, Trifunović Vaso, Šošić Nikola, Vučićević dr Momčilo, Đorđo Besarović, Jovan Dunđerović, Rajka Davidović, Radoslav i Pero Ćorović, Dr Vojislav Besarović, Miloš Bajčetić, Dr Milan Jojkić, Risto Banduković. – *Jugoslovenska pošta*, br. 3543, 17. 1. 1941, 5.

[1302] O tome stalno piše Gligorije svojim sinovima u inostranstvu. Pisma od 25.5/7.6. 1919. – HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 304, 527. Sarajevo, 30.9./12.10.1920; HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 486.

[1303] Gligorije – Manojlu, 15/28. april 1921. – Nakon čestitke za „Sv. Vaskres“ kaže: „ma da mi je vrlo teško pisati. ... Nemoj da se ljutiš što sam sam sa Dragicom i Krunicom za miraz i nasljedstvo za moga života potpuno oslobodio Vas trojicu ...“- HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 535. U dokumentaciji nisu sačuvani podaci na osnovu kojih bi se moglo rekonstruisati šta su sestre tačno dobile od nekretnina i novca.

[1304] Sarajevo, 2/15. mart 1921. G. Jeftanović – M. Jeftanoviću. „Evo ja pri svršetku pisma saznadoh da su Dragica i Krunica preko 2 advokata kod Kotarskog suda osiguravajuće srodstvo svaka po 4 milijuna kruna na ove moje nekretnine. Ja ću se braniti, ali stvar je ozbiljna i za nas vrlo važna, ... Možda će bog dati da za nas bude mlogo bolje kada su ovim bezobraznim načinom počeli. Molićemo se Bogu da ih pomete u njihovoj zloj namjeri. Reći ću Dušanu, da o ovom koraku sestara piše Zdravku, a i tebi ako vrijeme dobiješ. – Od mene i Dr. Dušana primi najsrdačnije pozdrave, obojica smo zdravo. – tvoj Roditelj G. M. J.“ - HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 527.

kapitalom u vrijednosti od 20 mil,[1305] ali još više pismo Gligorija sinu Manojlu o stanju nekretnina Jeftanovićâ. On javlja da je primio punomoć potrebnu zbog prenosa nekretnina na sinove, ali „kako sam mislio nemore biti, jer se protivi sadašnjom zakonu i mora se prenosna pristojba od 6-7% unapred platiti prije nego se na gruntovnicu dođe, i moro bi porezni ured sadašnju vrednost računati, koja bi miliona iznosila te bi morao platiti oko 1 ¾ mil za pristojbu i najposlje bilo sve pokvareno, ako bi one dvije tužbu podnijele.“[1306] Ukoliko se ovaj navedeni postotak potreban za taksu nekretnina preračuna, onda se iznos njihovih vrijednosti vrtoglavo penje do gotovo 27 miliona. O ostalim vrijednostima – akcijama, gotovini, zaradi od zakupâ, trgovine, poslovanja sa hotelom, ciglanom, krečanom - nema podataka, da bi se u potpunosti mogla rekonstruisati stvarna vrijednost imovine koju je Gligorije posjedovao. U vezi sa nasljeđem kćerima, koje izgleda nisu previše ni tražile, ako se uzme u obzir vrijednosti s kojim im je otac raspolagao, ali istina mimo ondašnjih običaja za njegova života, Gligorije se ipak brzo odlučio, te piše svom Manojlu da je „sām sa Dragicom i Krunicom za miraz i nasljedstvo za moga života potpuno oslobodio Vas trojicu, da nesmetano radite i raspolažete sa imetkom koji Vam ostavljam. Ja sam to samo sam bez ičijeg nagovora učinio, jer sam našo, da je tako najbolje za interes Vas trojice, a koju bez razlike volim podjednako, i najradosniji ću biti ako Bog–da, kada Vas svu trojicu vidim u Sarajevu kod mene, i podjelim Vam posao, da ga vodite, i ja dok sam živ, da Vas mojim dugogodišnjim iskustvom uputim da ga sretno vodite, i da kuća Grigorija M. Jeftanovića ostane i dalje prva u Bosni i Herc. i slavljena u cijelom Srpstvu, i na diku i ponos srpskog naroda. Ja sam mlogo i mlogo razmišao o učinjenom koraku, i odlučio sam da se ova nagodba sa kćerima svrši što prije, i da izbjegnem velikim novim prenosnim pristojbama, koje su već na pragu, a koje bi milione iznosila, dakle budi siguran i raspoložen, a kada sam ja zadovoljan, treba da si i ti zadovoljan, jer fala Bogu, mozak mi je potpuno zdrav i znam dobro šta radim ... ja se trudim, da ni jedan od Vas trojice ne bude prikraćen, i da budete zadovoljni i da ja u mojoj starosti budem najvećma zadovoljan, gledajući vašu bratsku slogu u svakom poslu i radu, zato budi umiren i spokojan, u svemu biti

[1305] Amerikansko-srpska banka 2 mil, Srpska banka 3,8 mil, Srpska prometna banka 2,2 mil, Srpska zadružna banka 1,9. mil. – Ljubomir St. Kosier, Bosna i Hercegovina, *Ekonomski fragmenti i konture*, 1927, 297.

[1306] Pismo je poslano iz Sarajeva 30. 9/12. 10. 1920. godine. U njemu dalje navodi: „Svakako bi bilo najbolje, nekako sa njima nagoditi se i izključiti ih iz svega ili sve što je vredno prodati, pa sa novcem raspoložit po mojoj volji i želji. Mislim uvjek na tome kako bi to uredio, da se spasem od njih. Savjetujem se sa mojim advokatom dr. Rotkopfom vrlo često, nebili se našo koji put i način. Ima kombinacija da bi ovo imanje pretvorio u Akcijsko društvo, ali i tu bi se moralo platiti pristojba, ali mlogo manje, jer bi vrednost stavio kakvu hoću. Po turskom zak. dobiva od nasljedstva u milču 2 dijela muško i 1 deo žensko, a u Erazi Miriji (selima) na jednake dijelove muško i žensko, ali se sad upotrebljuje Austr. zakon po kome muški dobiva 2/5, žensko 1/5 u svemu imanju, ali ja imam pravo od svega imanja pokloniti „polovinu“ kome god hoću, a druga polovina što ostaje dijelila bi se na jednake dijelove t.j. na 5 dijelova – Ovo imam u vidu. – Ja i Dr Dušan neprestano kombinujemo, kako ćemo ovu našu stvar urediti, da nam naša poznata 2 odnosno 4 prijatelja nemogu svoje zle namjere izvršiti. Samo nam Bože daj svima dobro zdravlje, pa će se sve sretno urediti.“ – HAS, O-J,kut. 15, Kopier-buch, 486.

će sve bolje nego misliš, a sada mi je najpreče, da što pre sredim naše imovno stanje, koje je čisto ostalo, i samo je naše (bez kćeri i zetova) (op. G.J.) pa da naša kuća opet procvati i pođe u napredak, na žalost i pečal naših dosadanjih neprijatelja".[1307] Svi pravni poslovi završeni su uz pomoć dugogodišnjeg advokata Jeftanovića dr Rotkopfa (dr Moritz Rothkopf), te uz asistenciju kućnog prijatelja i rođaka Aristotela Petrovića.[1308] Da bi osigurali svoju imovinu braća Jeftanović su trebala napisati i svoje testamente, a Dušan i „svoj položaj kao upravitelja imanja utvrditi ..."[1309] Na žalost, dostupna dokumentacija nam ne daje tačan uvid na koji način se imovina, nakon Gligorijeve smrti rasporedila među sinovima.

Troškovi nakon ovog spora tek su slijedili – za planiranu izgradnju radnji u Ćemaluši,[1310] ali i za poreze prilikom pretvaranja hotela Evrope u akciono društvo[1311] Izgradnja radnji u Ćemaluši (tada Aleksandrovoj, a poslije Titovoj ulici), mada uz novčanu „oskudicu",[1312] pretvorila se do kraja 1923. godine u veliku kuću na četiri sprata, a do tada je izgrađena još jedna dvokatnica na uglu Kunduržiluka i Malog Ćurčiluka, u srcu Baščaršije, te prepravljena njihova stara kuća u Aleksandrovoj ulici.[1313] Nakon svih ovih investicija, a i u njihovom toku, počeće Dušanova borba za kredite, koja neće ići uvijek uspješno.[1314] Isto tako, novac će, kao i u mnogim drugim porodicama izgleda biti razlog i nesuglasicama među braćom i zahlađenju odnosa nakon očeve smrti.[1315] Dušan kao da je bio svjestan svega što će se desiti još 1921.

[1307] Sarajevo, 15/28. 4. 1921. – HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 535.
[1308] Gligorije javlja Manojlu 27.6/10.7. 1920. „da pošalje punomoć na Aristotela Petrovića, treba mu radi prenosa sviju pokretnina na vas trojicu. Ovo je vrlo nužno i važno za svu trojicu, a sudbeno mora tako ići i onda je sigurno." – HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 426. „U ponedeljak 9. ov. m. – jer g. Aristotel prije ne može – prenijeće sve moje pokretne na Vas trojicu, a nekretnine malo docnije dok se iz banje povratim, a to su nekretnine, Hot. Evr, nova palača u Čukovoj ul. br. 10, ciglana u Koševi, veliko zemljište u Ćemal(uša) ul., onda Aleksandrovoj ul. sa 3 kuće u Buka ul. koje su za leđima i spajaju se sa vel. zemljištem gde od sada garaže (prije bila štale) i Vel. Zemljište bašte na kolodvoru. – dakle sve što je glavno a i vrijedno, samo treba dobro i sudski utvrditi, da nemogu vremenom pobijati". - HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 468.
[1309] HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 568.
[1310] Gligorijevo pismo Manojlu, Sarajevo, 2/15. mart 1921. – „Za naš sastanak u Beču u aprilu ove god. slažem se da dođem ja sa Dr. Dušanom, Zdravko s Ankicom iz Berna a ti iz Ženeve, pa da o svemu definitivno riješimo ako Bog–da, samo neznam hoće li Dušan moći ostaviti poso, jer ovih dana početi ćemo graditi privremeno u Čemaluši u Garaži 2 dućana za izdavanje pod kiriju, a i u Hotelu treba svaki čas, ali već gleda ću da se to mogući, i odsad nato misliti." – HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 527.
[1311] Gligorije javlja Manojlu 9/22. maja 1921. da ne mogu doći u Beč, dok ne dobiju odgovor iz Beograda, iz Ministarstva finansija „oko pretvaranja hotela Evrope u A.D. i jer moraju odmah platiti taksu koja će iznositi ¼ mil. K." – HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 549.
[1312] HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 617.
[1313] HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 615.
Gl. M. Jeftanović; Adaptacija kuće i podizanje II kata u Aleksandrovoj ulici, februar 1923: Premjeravane stare kuće i sastav plana din 1.600, Studije i skice za adptaciju i podizanje II kata, proširenje itd. Izrada definitivnog plana 1: 100. Izrada detaljnog plana fasade i nekih unutrašnjih dijelova. Za sve ovo 1% od građevne svote. Građevna svota 700.000 din.Ukupno: din: 8.600. Valuta od 19. nov. 1923. – HAS, O-MM-383, kut. 4, (knjiga radničkih isplata) dok. br. 80.
[1314] HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 2456.
[1315] „Gosp. Dr. Dušanu G. Jeftanoviću u Sarajevu – Na osnovu kupoprodajnog ugovora dato Sarajevo, 5. feb. 1930. odnosno Zemun 7. feb. 1930. dugujete Vi meni iznos od 200.000 din, koji se ima isplatiti u četiri obroka

godine pisao je Manojlu: „I šta još imam da očekujem. U mjesto pohvala za moj rad od svojih 15 godina – za napredak našeg imanja, mogu da doživim od Tebe, a možda i od Zdravka najteže uvrede i poniženja.“[1316]

Naravno, bilo bi pretjerivanje tvrditi da su Jeftanovići, posebno Dušan sa podjelom imovine i raznim ulaganjima osiromašili, naročito jer su se razgranali i drugi poslovi.[1317] Police protivpožarnog osiguranja koje se odnose na period od 31. marta 1924. do 1932. godine mogu djelimično da nas navedu na vrijednosti koje su posjedovali.[1318] Dakle, nakon isplate kćerki Gligorije Jeftanović je prenio dio imovine na Hotelsko i industrijalno d.d. Gligorije M. Jeftanović, u čemu je imao udio i on i sinovi. Nakon njegove smrti ovo preduzeće je zajedno sa hotelom, kafanom i pomoćnim zgradama na uglu Kralja Petra i Jeftanovića ul.,[1319] ostalo u zajedničkom vlasništvu braće Manojla, Dušana i Zdravka, a njegova vrijednost je iznosila 15 miliona dinara. Hotel je ostao dioničko društvo sa promjenjivim udjelom akcija njegovih akcionara, pa je tako npr. decembra 1934. godine došlo do prodaje akcija „Jeftanović d.d. na sarajevskom Sreskom sudu, javnom licitacijom i tom prilikom je prodano najboljem nudiocu 4.300 komada akcija „Hotelskog i industrijskog d.d. Gligorije Jeftanović“.[1320] Ipak, izgleda da je većinski vlasnik ostao dr Dušan G. Jeftanović. On je i većinu drugih nekretnina, zajedno sa svojom suprugom Milenom, i to „sa jednakim dijelovima“, otkupio na proljeće 1930. godine:[1321]

	objekat:	vrijednost u din.:
1.	četverokatna kuća za stanovanje, Aleksandrova	4,200.000
2.	jednokatnica u Aleksandrovoj 11	2,000.0000

po 50.000 din i to: na 1. marta, 1. juna, 1. septembra i 1. decembra 1930. – Na račun toga svoga potraživanja primio sam 6.000 din, tako da ostaje još 194.000 din. – U smislu & 1395. o.p.z. izvještčujem Vas ovim, da sam to svoje potraživanje protiv Vas ustupio u cijelosti svome vjerovniku gđi Ljubici Savić iz Beograda, Takovska br. 1. – Sarajevo, 1. marta 1930. Dr. Med. Zdravko G. Jeftanović. – HAS, O-J, kut. 8, dok. 2435.

[1316] Pismo je pisano 28. jula 1921. godine. - HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 565.

[1317] „Drugi put, kada Šola predlaže članove Glavnog odbora NV i Narodne vlade za odlikovanje, on kaže da treba voditi računa o tome da je Gligorije Jeftanović, predsjednik Glavnog odbora NV, u narodu kompromitovan zbog špekulantskih afera.“ – K. Isović, Struktura i funkcionisanje organa države uprave 371.

[1318] U osiguranju su učestvovala sljedeća osiguravajuća društva: Dušan, osiguravajuće d.d. u Zagrebu, Filijala u Sarajevu; Sava, Opšte osiguravajuće d.d., Generalno zastupstvo za BiH za Zemaljsku banku za BiH u Sarajevu; Kroacija, osiguravajuća zadruga, podružnica Sarajevo, te Glavno zastupstvo Herceg Bosna, Zemaljske osiguravajuće zadruge u Sarajevu. - HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1791.

[1319] HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1794. Vrijednost pomoćnih zgrada hotela je porasla sa 30.000 na 50.000 dinara. – HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1797, 1806.

[1320] *Jugoslovenska pošta*, br. 1692, 22. decembar 1934, 4.

[1321] HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1791-1814.

3.	dvokatna vila u Aleksandrovoj 68	250.000[1322]
4.	jednokatne kuće u ul. Buka, br. 3, 5, 7.	272.500[1323]
5.	kuća za stanovanje u Vojvode Putnika ul.	60.000
6.	kuća za stanovanje sa šupom u Kolodvorskoj ul.	40.000
7.	kuća za stanovanje ul. Koševo 37.	80.000
8.	kuća nad Koševskim potokom	67.500
9.	blok zgrada u Kundurdžiluku, br. 9, 11, 20. (gdje su bile aščinica, krojačnica, magaza i dućan)	125.000
10.	jednokatna magaza u Malom Ćurčiluku	62.500
11.	blok objekata u Aleksadrovoj 1 (opančarski dućan, aščinica, magaza i šupa)	100.000
12.	ciglane	794.510[1324]
	ukupna vrijednost:	8,082.010

Kolika je bila stvarna ukupna vrijednost imovine Dušana Jeftanovića teško je reći, pogotovo što nedostaje uvid u njegove nekretnine van Sarajeva, mada vrlo vjerovatno ni ovaj navedeni spisak nije konačan, uvid u njegove dionice, akcije, pologe – kako u zemlji, tako i inostranstvu, a naročito što je za sada nepoznanica šta je Milena rođ. Petrinović mirazom unijela u brak.

Izvjesno je da je imovina bila više nego dovoljna da bi se vrlo ugodno živjelo, ali ona je i obavezivala, jer su se znaci luksuznog života morali izraziti u javnosti i na drugi način nego do tada. U dvadesetim godinama, dok se Dušan bavio porodičnim i svojim poslovima na uvećanju imetka, njemu politika nije bila na prvom mjestu. Barem dok nije postao podnačelnik grada i sa ovom funkcijom okusio obaveze, ali i prednosti javnog života.

Političke promjene sa šestojanuarskom diktaturom i ideologija jugoslovenstva takođe su mu u početku tridesetih išle na ruku, ali ne i burni politički život koji se sve više zahuktavao od

[1322] Ova vila je bila dio bloka objekatâ (sa još jednom jednokatnicom, mehaničkom radionom, radionom, dvije magaze, dvije šupe i 2 omnibusa), koje su pripadale Hotelskom preduzeću i imale su 1924. godine vrijednost 522.500. Dušan i Milena su dobili/kupili iz ovog bloka dvokatnu vilu. – HAS, O-J, kut. 6, dok. br. 1787.
[1323] Prvobitna vrijednost ovih kuća bila je 128.750, koju je Dušan više nego udvostručio, vjerovatno naknadnim radovima. – HAS, O-J, kut. 6, dok br. 1793, 1799.
[1324] Dušan je i ciglanama povećao vrijednost za 167.895, sa prvobitnih 626.625. U vrijeme kada je bio obustavljen rad u ciglani (15. septembar 1927. do 1. maj 1928.), i polica osiguranja je bila niža. – HAS, O-J, kut. 6, dok. br.1810, 1813.

sredine tridesetih, sa vladom Milana Stojadinovića kada je među bosanskohercegovačkim Srbima došlo je do prave pometnje, o čemu će još biti detaljno riječi, a u kojima Jeftanović ne učestvuje. Međutim, 1939. godine, kako je napisao dr Milan Jojkić, ugledni sarajevski ljekar i radikal, iz grupe bliske Jeftanoviću, došlo je do promjene. „Danas su prilike, krivicom pojedinaca i na jednoj i na drugoj strani takve, da se Srbi osjećaju zapostavljeni i da traže što brže riješenje cjelokupnog unutrašnjeg uređenja države. Zato treba izbjegavati sve, što bi se makar i nehotice moglo tumačiti kao zapostavljanje i zaobilaženje Srba i njihovih interesa, bez obzira da li se radi o opštini, banovini ili državi.“[1325] Cjelokupna situacija ponukala je sarajevske radikale da nanovo uspostave rad mjesnog odbora Radikalne stranke i održe konferenciju na kojoj su se izjasnili za Acu Stanojevića. Za pretsjednika je izabran g. Avakum Perišić, ali je on molio da ga, zbog preopterećenosti, riješe ove dužnosti. Zbog toga je izabran dr Dušan Jeftanović, a za podpredsjednike Asimbeg Mutevelić, Dušan Dozet, dr Vaso Popović, prof. Milutin Popović i dr Braco Poljokan; za sekretare Jovo Šošić i dr Dušan Dejanović; za blagajnika g. Šćepan Marić i za domaćina g. Tomo Popović. Tada je Jeftanović dao ovu izjavu: „Mjesni odbor NRS u Sarajevu stoji nepokolebivo uz šefa stranke g. Acu Stanojevića i Glavni odbor kao jedine prave pretstavnike radikale stranke. Smatra da je dužnost svih radikala da se u ovim sudbonosnim vremenima okupe pod zastavom NRS koju nosi njen osnivač prvi suradnik neumrlog Pašića i njen šef uvaženi g. Aca Stanojević.“[1326] Stari radikali su i 5. januara 1940. u Sarajevu držali svoju konferenciju, pod predsjedništvom Dušana Jeftanovića koji je “pozvao na okup oko Ace Stanojevića, jer svi se sada okupljaju, pa zašto ne bi se i Srbi okupili oko Ace Stanojevića za dobro Kralja i Otadžbine”, te da u novu radikalnu stranku mogu ući „svi čestiti i dobri sinovi ove zemlje.“ Paljanski proto Simo Begović je tom prilikom rekao da je dobro što sin velikog Gliše Jeftanovića vodi stranku, jer o radikalima zna dosta pošto je još „prije rata bio u Srbiji, tamo se školovao i dolazio u vezu kao Srbin iz Bosne sa tadašnjim vođama Radikalne Stranke u Srbiji“, te naglasio da su stvarane stranke „odozgo, što apsolutno nije valjalo... (a) režim dr Stojadinovića bio je najgore vreme za radikale, a pogotovu za Srbe bosance. To doba bila je nova Golgota za srpski narod, kada se Srbina pljuvalo u lice i Dr Stojadinović je najveći krivac što su mnogi radikali prešli u JNS.“[1327] Slična konferencija je na proljeće 1940. godine održana u Sarajevu,

[1325] *Jugoslovenska pošta*, br. 3266, 19. feburar 1940, 3.
[1326] *Jugoslovenska pošta*, br. 3219, 23. decembar 1939, 3.
[1327] Tom prilikom Dr. Milan Jojkić, ljekar podigao se sa bolesničke postelje da bi utvrdio da „nema sposobnih ljudi da vode narod“, te da mu je potrebna veća ili manja diktatura. Prota Simo Begović sa Pala kod Sarajeva će u svom izlaganju dati osvrt na prethodni period i reći da „ako stranku povede Aco Stanojević onda ćemo svi poći za njim, a ako je povede dr Korošec kako se govori, onda ne, jer je njemu glava u Rimu, i ako on uđe u stranku onda nema sloge, a neće biti ni stranke, pa moli vodeće ovog skupa, da o tome izvjeste koga treba, tamo “gore”,

uz predsjedavanje Dušana Jeftanovića i prisustvo 150 lica, gdje se donio zaključak da se „u selima što prije obrazuju mesni odbori opštinski i odrede delegati koji će biti sazvani u sreske i okružne odbore kad se zato bude izdalo naređenje.“[1328] Slijedile su konferencije u Zenici, Rogatici,[1329] Visokom,[1330] te opet u Sarajevu[1331] i okolnim selima,[1332] gdje se istovremeno organizuju mjesni odbori radikala, a što je bilo u skladu sa stanovištem Glavnog odbora da treba prvo obnoviti i ojačati stranka, pa tek onda ući u izbore.[1333] Sporazum je i dalje bio željen među radikalima, ali ne i sporazum kao akt kojim bi bili povrijeđeni bitni i neosporni interesi i prava srpskog naroda. Čak će Dušan Jeftanović na konferenciji u Rogatici, gdje ga njegov stranački kolega najavljuje „kao dobrog Srbina iz čestite Srpske kuće”, naglašavajući “da je on karakter kakav treba jednome vođi Srba u Bosni”, reći “da se sa Hrvatima može razgovarati o “Sporazumu” samo na bazi dogovora i sporazuma potpisatog od pretstavnika opozicionih stranaka 8. 10. 1937. godine.”[1334] Izbor za struju Ace Stanojevića Jeftanović je obrazložio pravcem kojim je ovaj političar uvijek išao, a to je da je „uvijek držao interese naroda i države iznad svega.“ [1335] Okupljajući radikale Dušan je izjavio da je „Svjestan velike

---

jer je to mišljenje naroda sa bosanskih planina.” Iznijeta su i mišljenja da treba likvidirati JNS kako bi svi radikali opet bili skupa u svojoj stranci, te da se sazove kongres.
Govorili su još i Milutin Popović o istoriji radikalne stranke, te Jovo Šošić, činovnik gradske opštine o načelima radikalne stranke, narodnoj parlamentarnoj vladavini i sl., a riječ su uzimali i Avakum Perišić, sazivač sastanka i dr Dušan Petrović, pomoćnik bana u penziji. Prisutni su bili i Braco Poljokan, advokat, dr Vita Kajon, direktor Gradske štedionice, dr Vaso Popović advokat, dr Tomo Popović rektor bogoslovije u penziji, Asimbeg Mutevelić, Ostoja Šojić, trgovac, Dušan Dozet štampar, Mane Šušnjar obrtnik, dr Ibrahim Hafizkadić ljekar iz Travnika, Joso Plavšić trgovac iz Visokog, Nikola Stojanović trgovac iz Zenice, Radoje Mirković iz Višegrada, dr Mažinović iz Vareša. - ABiH, KBUDB – Pov. DZ., 646/1940.

[1328] ABiH, KBUDB, Pov. D.Z., 621/1940.

[1329] ABiH, KBUDB, Pov. DZ., 646/1940., 984/1940, 1053/1940., 1115/1940., 1791/1940.
I štampa je pratila ove radikalske skupove: „Sarajevski radikali organizovali su i održali više konferencija u istočnoj Bosni. Tako su posjetili Višegrad i Rogaticu gdje su govorili dr Dušan Jeftanović, Milutin Popović, dr D. Petrović, dr Braco Poljokan, Avakum Perišić i drugi.“ – *Jugoslovenska pošta*, br. 3266, 19. februar 1940, 3.

[1330] U Rogatici je konferencija održana 15. februara uz prisustvo 160 lica i govornike: Vasu Planojevića, posjednika, Dušana Jeftanovića, A. Perišića, dr. D. Petrovića, B. Poljokana i Savu Ristića, arhijerejskog namjesnika iz Rogatice i njihove apele da se članstvo vrati matici.
U Visokom je konferencija održana uz sazivača Josifa Plavšića, trgovca, te D. Jeftanovića, D. Petrovića, A. Perišića, Jovu Šošića, Danilu Nikolića i Miloša Žalicu, penzionera iz Visokog, gdje je naglašeno da sporazum „nije zadovoljio sve slojeve naroda“, pozivajući prisutne da se organizuju u Radikalnu stranku. – ABiH, Pov. D.Z., 1791/1940.

[1331] Nova konferencija za okrug, srez i grad je održana 14. aprila 1940. godine uz najavu prisustva dr Dušana Peleša, Tiće Popovića, Miše Trifunovića, dr Mirka Kosića, Miloša Bobića, Stojana Špadijera. – ABiH, KBUDB, pov. D.Z., dok. br. 1761/1940.

[1332] Konferencije su održane 24. marta 1940. godine u Koševu (koje tada nije pripadalo gradu), Bulozima, Vasinom Hanu, 31. marta na Trebeviću, u Petrovićima, 7. aprila na Palama, 7. aprila u Mokrom, Binježevu i u Mokronogama kod Visokog. – ABiH, Pov. D.Z., 3300/1940.

[1333] ABiH, KBUDB – Pov. DZ., 621/1940., 984/1940., Pov. 3300/1940.

[1334] ABiH, KBUDB – Pov. DZ., 984/1940.

[1335] Sarajevski radikli su sinoć održali svoju zabavu. U punim prostorijama hotel *Evrope* održano je “radikalsko veče“. Tom prilikom govorio je predsjednik mjesnog odbora RS dr Dušan Jeftanović. On je u početku svog dugog govora naglasio „da mu je nemoguće govoriti o međusobnoj situaciji iz razumljivih razloga, ali da je dovoljno da se potsjeti na nedavni govor pretsjednika Grčke g. Metaksasa, koji je izjavio odlučnu volju da se brani narod, pa i pod cijenu žrtava. ... postoji samo jedna radikalna stranka, a to je ona na čijem čelu stoji starina

odgovornosti za svoj javni rad i vodeći računa o krupnom zadatku, da sa svojim partijskim prijateljima najuspješnije privedem djelu konačno okupljanje radikala u ovim krajevima pod zastavu Glavnog odbora na čelu sa g. Acom Stanojevićem, jedinim pravim legitimnim predstavnicima NRS, iznosio sam na konferencijama, a u vezi s tim pitanjima sve ono što treba i mora da se kaže, naročito u ovo teško i sudobnosno doba, a za sve to snosim punu odgovornost i spreman sam u javnosti ili u štampi dati potrebna obaviještenja.“[1336] U situaciji kada su radikalske struje bile mnogostruke i kada je Dušan imao kao oponente i u Sarajevu snažnu radikalsku grupu sljedbenika Lazara Markovića,[1337] ova izjava je bila odgovor na anonimnu kritiku iz te grupe, upućenu Dušanu Jeftanoviću u dnevnim novinama, u kojoj mu se grubo spočitava pravo na vođstvo radikalima: „ ... zabraniti radikalima da kritikuju prilike u stranki, nije zabranjivao do danas niko u cijeloj istoriji radikalne stranke, i mi ćemo se, znajte, svim silama boriti da se otstrane svi pokušaji koji bi išli za uvođenjem te novotarije. Taj fašizam nećemo dozvoliti g. Jeftanoviću, nikome, a najmanje Vama. ... ja nisam kandidat ni za kakvo masno mjesto, niti sam se kome preporučivao ni za mjesto pretsjednika ili potpretsjednika u opštinskoj upravi, i upravi Gradske štedionice, ni za bana ili podbana, ni za senatora ili čak za ministra. ... Na koncu Vam moram reći, da nije tačno da ste Vi i Vaši saradnici jedini koji radite u ovim krajevima na okupljanju radikala, jer po stranačkim statutima, svaki je radikal dužan da pojačava stranku privodeći u nju novo članstvo. Na tom polju svi se mi susrećemo, a među nama nema razlike ni u tome, da mi sve i priznajemo g. Acu Stanojevića za šefa stanke. ... mi, koji gajimo simpatije prema g. dr Markoviću, odlučno i

---

g. Aca Stanojević, ...“ Zabava i veselje su potrajali do iza ponoći. – *Jugoslovenska pošta*, br. 3260, 12. februar 1940, 4.

[1336] *Jugoslovenska pošta*, br. 3270, 23. februar 1940, 3.

[1337] „Srbi ne treba da se brinu.“ – Ministru pravde dr Lazi Markoviću priređen je srdačan doček i održana je konferencija u Slozi. Prilikom dočeka bili su prisutni: ban Jevtić, Zlatar, upravnik policije Vikert, šef kabineta g. Dragoljub Matić, predsjednik Vrhovnog suda Tanasije Ikonić, predsjednik Apelacionog suda g. Miloš Grgić, predsjednik Upravnog suda g. Trifko Kuić, predsjednik Okružnog suda g. Asim Ugljen, državni tužilac g. De Bokar, zamjenik državnog nadodvjetnika g. Vlado Psibilski, predsjednik Sreskog suda g. Švab, vrhovni šerijatski sudija g. Bešibović sa sudijama i namještenicima, podban u penziji, g. Krečković, kao i g. Marko Bilbija, predsjednik Srpskog kluba sa većim brojem članova. Među mnogobrojnim članovima pripadnicima radikalne stranke bili su sudija g. Dušan Umičević, advokat g. Rade Starović, sveštenik Veljko Škaljak, g. Stevo Vujasinović, apotekar g. Alija Drače, mostarski radikali g. Smailaga Ćemalović, Slavko Hadžić, Hakibeg Bušatlija i drugi ... iz Nevesinja u pratnji Lazara Markovića stigli su ministar u penziji g. Milutin Jovanović i glavni urednik Dela Jovan Petrović, ... u ime RS Novog Sarajeva Miloš Kokolj. Tom prilikom je rečeno: „Vaš dolazak u našu sredinu bio je potreban, jer su se baš ovdje, u Sarajevu, radikali razjedinili, mjesto da se ujedine. Vi ste, gospodine ministre, prvi radikal koji je visoko digao zastavu sa pozivom: „radikali na okup“ Time ste učinili veliko djelo za NRS“. Uz klicanje i stalne ovacije, L. Marković „sjeda u automobil i odvozi se u hotel „Evropu“, gdje je otsjeo“. Uveče u restoranu „Amerikanac“ uz svečanu večeru Marković je održao govor u kome je rekao „da se Srbi ne treba da boje ... i da nije sve gotovo...“ Nakon toga je „zaigrano radikalsko kolo, koje je uz odobravanje prisutnih, poveo g. dr. Marković.“ – *Jugoslovenska pošta*, br. 3272, 25. februar 1940, 4.

nepokolebivo stojimo na stanovištu sporazuma sa braćom Hrvatima, i tjesnoj saradnji sa braćom muslimanima, a sa kojima nas vežu veze krvne, duhovne, kulturne i istorijske.“[1338]

S obzirom na to da Glavni odbor radikalne stranke nije nikada insistirao na formiranju treće jedinice u daljem mogućem teritorijalnom razgraničenju države, važno je istaći Dušanov stav o tom pitanju. On će 25. februara 1940. godine na skupu u Zenici izreći sljedeće: „Nesumnjivo da se Bosna i Hercegovina ne mogu anektovati Srbiji, pošto su u njoj Srbi samo u relativnoj većini, tj. oni su, prema muslimanima i Hrvatima uzetim ukupno u manjini. Ne vidimo daklen po kojem međunarodnom i uopšte kulturnom principu Srbi bi bili ovlašćeni da zauzmu ove pokrajine. Još manje naravno mogli bi one pripasti Hrvatima, kao god to se nebi mogla stvoriti nijedna MUSLIMANSKA bosanskohercegovačka autonomna banovina, tj. banovina u kojoj bi muslimani imali političku prevlast. Ostaje, prema tome, i prihvatajući tezu g. Kulenovića da se muslimani u Bosni i Hercegovini imaju smatrati kao posebna etnička zajednica, daklen ni čisto srpska ni čisto hrvatska nego Srpskohrvatska ili još bolje JUGOSLOVENSKA – (potomci južnih Slovena preobraćenih, za turske vladavine u islamstvo) zajednica jedna ideja g. Kulenovića ne samo duhovita nego i tačna da se od Bosne i Hercegovine obrazuje naročito Bos. Herc. Banovina (opšte jedna autonomna jedinica). Otuda IMA se također odbaciti i ideja jedne etničke diobe Bosne i Hercegovine između Srba, Muslimana i Hrvata. Pre svega bilo bi, možemo reći, nemoguće izvršiti tu i takvu podelu uslijed granične neodređenosti u glavnom etničkih predela u tim krajevima (pokrajinama). Zatim bila bi uopšte jedna šteta razbijanje istorijskih jedinica. Jer, kada govorimo o krupnim individualnostima u našoj Državi zbog čega se ona ne može organizovati na unitarističkoj bazi, mi tu mislimo na INDIVIDUALNOST POKRAJINSKO ISTORIJSKE, koje su vekovima trajanja ostala jedna vrsta organizma i političkih i ekonomskih i jedna vrsta zajednice bez obzira na eventualnu etnografsku raznolikost. Pojedine istorijske pokrajine naše države, bile su, još prije rata, stekle karakter Etničkog Jedinstva koje, za uzajamni život i sudbinu naroda, igra veću ulogu nego etničko jedinstvo. Time se objašnjava na pr. solidarnost Švajcarske Republike, i ako u njoj ima četiri narodnosti, Nemci, Francuzi, Italijani Romani … kaže da u ovim sudbonosnim vremenima treba da se dogovorimo da bi se savetovali o tome šta treba da činimo. Mi Srbi uvek se okupljamo za vreme bure.”[1339] Zatim poziva na

[1338] „Odgovor g. dr.-u D. Jeftanoviću, pretsjedniku Mjesnog odbora NRS.“ – *Jugoslovenska pošta*, br. 3271, 24. februar 1940, 3.
[1339] ABiH, KBUDB – Pov. DZ, 1115/1940. Sva naglašavanja su preuzeta iz dokumenta.

okupljanje svih Srba pod okrilje Narodne radikalne stranke, kao što to čine i njegove stranačke kolege.[1340]

Ovakav stav ne bi se mogao nazvati karakterističnim i vjerovatno je u vrijeme oštrih nacionalnih polarizacija izazivao dosta nezadovoljstva kod spasitelja srpstva. U proglasu svome malobrojnom članstvu *Srpska radikalna stranka* M. Stojadinovića u Sarajevu npr. će reći da će se "u Bosni i Hercegovini svom snagom boriti protiv onih koji rečima ili delima ruše moralni autoritet Srbije, i makar i nehotice umanjuju vrednost i veličinu njenih žrtava podnešenih za stvaranje i veličinu Jugoslavije." Tom prilikom će također oštro zahtjevati demantij pozdrava objavljenog u *Jugoslavenskom listu* od 12. septembra 1939. godine, upućnog od sarajevskih radikala g. Šuteju u kome se on pozdravlja kao "BORAC ZA SLOBODU SRPSKOG NARODA, KOJU JE SRPSKI NAROD ZAJEDNO SA HRVATSKIM BIO IZGUBIO". Nadalje, "Srpskom narodu je u toj POLITIČKOJ TAMNICI trebala da bude dodeljena ULOGA ŽANDARA I TAMNIČARA, a hrvatskom osuđenika". U istom proglasu pod nazivom "Draga braćo radikali!" Srpska radikalna stranka g. M. Stojadinovića u Sarajevu će na sljedeći način govoriti o D. Jeftanoviću i njegovom društvu: "Mesto da se iskreno prihvate rada i POZOVU SVE NA SARADNJU, oni pletu ogradu od bodljikave žice oko radikalske njive, na kojoj su u Beogradu, poboli tablu sa natpisom: "Zabranjen pristup bez dozvole vlasnika, Miše Trifunovića", a u Sarajevu sličnu tablu sa imenom da je potrebna dozvola g. D. Jeftanovića." [1341]

Sama po sebi izjava D. Jeftanovića bi se možda bi mogla činiti jednim izuzetkom u redovima radikala, ali je naročito interesantnom čini ova žučna reakcija, proglas koji ne nagovještava Jeftanovićevu apsolutnu usamljenost u stavovima, naročito ako se uzme u obzir grupa uglednih kojoj je pripadao.[1342] Tako da se stav tada jednog od vođa radikala ne bi možda mogao smatrati slučajnim, mada je razumljivo da je sarajevski politički prostor u tom momentu pokazivao širok dijapazon stavova. To je bila i potvrda Dušanove široke i tolerantne

[1340]Među njima dr Petrović traži da se više računa povede "o Srbima kao ratnicima, koji su stvorili ovu državu", te također "apeluje prisutne da se vrate matici i da opet budu članovi N.R.S. pominjući i Hrvate i Slovene i Muslimane, jer kompaktni samo da su se Srbi pocepali u razne stranke i frakcije" – ABiH, KBUDB – Pov. DZ, 984/1940.

[1341] Saradnja sa Mišom Trifunovićem, tada ministrom u penziji zabilježena je i prilikom Trifunovićevog dolaska u Sarajevo 26. jula 1939. god. kada su ga u klubu više Radikalne stranke dočekli dr Braco Poljokan, dr Vaso Popović, advokati, dr Dušan Petrović i Dr Dušan Jeftanović, sa ukupno 60 pristalica.
Dva dana nakon toga uži odbor bivše RS održao je sjednicu sa prisutnim: Avakum Perišić, Milan Jojkić, Vita Kajon, Direktor Gradske štedionice, prota Dušan Komnenović, Petar Aleksić trgovac, Bogdan Bogdanović trgovac, dr Dušan Petrović, biv. pomoćnik Banske uprave i dr Josip Zduniš penzioner. – Izvještaj o političkoj situaciji za juli, ABiH, KBUDB, Pov., dok. br. 4299/1939.

[1342] Više o tome: Sonja Dujmović, Sporazum Cvetković-Maček i autonomija Bosne i Hercegovine u viđenju sarajevskih radikala, *Prilozi*, 33, Sarajevo, 2004, 253-263.

političke prirode, njegovog bosanskohercegovačkog patriotizma. Možda se može reći da bi u drugim uslovima to bila i potvrda njegove racionalnosti u viđenju političke budućnosti, koja se na žalost u njegovoj tragičnoj sudbini nije pokazala dovoljnom.

Stav Dušana Jeftanovića o Bosni i Hercegovini, koja posjeduje „individualnost pokrajinsko istorijske“ zbog kojih bi trebalo da se od ovih pokrajina obrazuje jedna autonomna jedinica, jedan Bosanskohercegovačka Banovina vodio ga je da kritične 1941. godine bude od strane Njemaca prepoznat kao blizak idejama grupe istaknutih Sarajlija koje su sastavile prijedlog o posebnom položaju Bosne i Hercegovine u Rajhu. „U tom se dokumentu mole Nijemci da do konca rata upravljaju Bosnom i Hercegovinom kao posebnom jedinicom (corpus separatum) koja će biti pod jedinom upravom njemačke vojske, odnosno Njemačkog Reiha.“[1343] Naime, kako najnovija istraživanja govore formirana je jedna višenacionalna grupa koja je umjesto gradske uprave u rasulu trebala da uspostavi kontakt sa njemačkom vojskom. U njoj su bili Uzeir Hadžihasanović, „kao prvak do tada Kulenoviću odanih pristaša JMO-a, potpredsjednik Gajreta Husein Kadić, te Asim Šeremet kao predstavnik Narodne uzdanice, skupine Kulenovićevih protivnika...“ Tu su bili Dušan Jeftanović, Vojislav Besarović i „predsjednik mjesne Narodne odbrane Milan Božić koji je godinu prije bio jedan od kolovođa sarajevskog srpskog međudruštvenog okupljanja protiv Džafera Kulenovića i muslimanskog zahtjeva za autonomnu Bosnu i Hercegovinu. Hrvate katolike predstavljali su na početku mjesni prvaci HSS-a i advokati Zdravko Šutej i Ivan Subašić, te nestranački advokat Luka Čabrajić. ... Prema naknadnom svjedočenju Asima Šeremeta, članovi „Narodnog odbora“ držali su ulazak BiH u sastav Hrvatske države proglašene u Zagrebu „politički i ekonomski pogrešnim potezom, pa su prihvatili sugestiju tadašnjeg biskupa protestantske crkve i rukovodioca svih njemačkih organizacija u Sarajevu dr. Hamma da se podnese pismena predstavka preko mjesne njemačke vojne komande nadležnim vlastima u Berlinu i da se zatraži da BiH ostane izvan NDH kao „zasebno okupaciono područje“. Prema Šeremetovim navodima, sastavljen je i nacrt podneska za koji nije jasno da li je na koncu uopšte službeno predat njemačkim vojnim vlastima. ... “ Budući da se njemačka vlast preko Ante Pavelića povezala sa prof. Hakijom Hadžićem, koji je imenovan za povjerenika NDH „nad cjelokupnih historijskim teritorijem

[1343] "U tom odboru su bili od Srba Dr. Milan Jojkić, Dr. Vojo Besarović i pop Milan Bozić. Od muslimana Uzeiraga Hadzihasanović, ing. Asim Šeremet, Dr. Husein Kadić, a od Hrvata su bili pok. Dr. Luka Cabrajić (umro 1946.g.) i mislim da je drugi bio Dr. Vjekoslav Jelavić."[iskaz Derviša Korkuta dat organima bezbjednosti 30.1.1947.]
Enver Redžić na osnovu građe (AR, SUP, Zemaljska komisija Bosne i Hercegovine za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača – br. 288/46, Predmet Hakije Hadžića) utvrđuje da se radilo o „zajedničkoj muslimansko-srpskoj delegaciji“, ne spominjući Hrvate kao sudionike, i iznosi imena dr. Božića, dr. Vojislava Besarovića, Jeftanovića, Uzeirage Hadžihasanovića i Huseina Kadića. - Šaćir Filandra, *Bošnjačka politika u XX stoljeću*, Sarajevo, 1998, 173.

BiH, osim Vrbaske banovine“, nisu bili zainteresovani za povezivanje na lokalnom nivou. Osim toga, H. Hadžić će u svojoj službenoj biografiji ostaviti da je „suzbijao makinacije nekih članova JRZ koji su bili poveli akciju za uvođenje njemačkog protektorata nad BiH. Naime, osujetio sam predavanje odnosnog memoranduma ...“[1344]

Ovo je, pored svih drugih razloga, bio povod da bude zatvoren od ustaša i poslan u Zagreb,[1345] nakon čega mu se gubi svaki trag.[1346] Supruga Milena mu je spremala robu za preobuku,[1347] koja mu neće više trebati. Nakon što se nije vratio kući, ona sa djecom napušta Sarajevo i odlazi svome bratu u Čile.

[1344] Zlatko Hasanbegović, *Jugoslovenska muslimanska organizacija 1929.-1941. U ratu i revoluciji 1941-1945*, Zagreb, 2012,

[1345] „Ubrzo poslije ulaska Nijemaca u Sarajevo i formiranja ustaške vlasti, završena je era bogate i uticajne porodice Jeftanović. Većinskog vlasnika hotela Evropa, doktora prava Dušana Jeftanovića, koji je takođe uživao visok ugled u Sarajevu i Bosni i Hercegovini, ustaše su uhapsile 5. maja 1941, zajedno sa nekoliko uglednih sarajevskih Srba Vojislavom Besarovićem, vladikom Zimonjićem, popom Milanom Božićem, profesorom Janjuševićem i drugima. Neko vrijeme su bili u zagrebačkom zatvoru u Petrinjsko...“ - Šefko Hodžić, Hotel „Evropa“ ogledalo nove istorije Sarajeva (7), Gestapovci i ilegalci, *Oslobođenje*, br. 21.494, 21. 11. 2006, 28.

[1346] „Ulica Dalmatinska – prijedlog za ime ulice u odboru za popis stanovništva i reviziju naziva ulica dao onovremeni potpretsjedik gradske opštine dr Dušan Jeftanović. Ustaše su ga odveli u Zagreb i tamo ubili. - Kosta Mandić, *Opis sarajevskih ulica*. – HAS, Zbirka Varia, ZV- 486, 93.
Prema istraživanjima Z. Hasanbegovića, oni su „otpremljeni za Zagreb pa zatvoreni u logor Drnje pokraj Koprivice gdje su nešto kasnije pogubljeni.“ Šeremet se kasnije preselio u Zemun, a Hadžihasanović i H. Kadić su prošli bez posljedica. – Z. Hasanbegović, *Jugoslovenska muslimanska organizacija,*

[1347] „Mila Jeftanović 2 košulje, 2 gaće, 1 priglavke“ - (1941. godina) Spisak priloga u novcu i robi za internirane Srbe, HAS, Zbirka Varia, ZV, dok. br. 269.

2. Besarovići

Porodica Besarović je jedna od najstarijih pravoslavnih porodica u Sarajevu čiji je jedan član pomenut još u XVII st, a čiji potomci se navode u sljedećem XVIII st.[1348] Oko 1800. godine pominju se imena desetorice Besarovića, koji su se do kraja osmanskog vremena bavili trgovinom u okviru Carstva, ali i uspostavili veze sa Trstom, Bečom i Lajpcigom, posjedujući u Ćurčiluku tri trgovačke radnje.[1349] Ipak, kao rodonačelnik Besarovića od koga će poteći mnogobojni potomci ove za Sarajevo značajne porodice smatra se Hadži Niko Besara koji se pominje 1811. godine, ostavivši iza sebe pet sinova: Jovu, Peru, Đorđu, Miću i Ristu. Oni su u početku svi radili sa ocem, da bi najmlađi napustio Sarajevo i odselio se u Beograd, a ostali sinovi nastavili rad u Sarajevu u svojim dućanima.[1350]

Od ovih pet Besarovića poteći će mnogobrojna porodica, sa mnoštvom potomaka i čestim muškim imenima Niko, Risto i Đorđe. Porodica Besarović se tokom generacija razgranala u dvije izrazite djelatne struje – trgovinu i društveni rad i njima „pokrivala" grad Sarajevo. Radi ilustracije, naredni redovi govore o nekim članovima ove porodice i njihovom radu i položajima, vremenu u kome su živjeli i koje je donosilo promjenu okolnosti, idejne, poslovne, vrijednosne i životne orijentacije jedne dugovjeke sarajevske porodice, čije je usmjerenje obrazovanjem i radom stalno išlo ka unapređenju lokalne zajednice. Njihova imena se stapaju i nestaju u prošlosti, ali napori koje su ulagali, veze koje su uspostavljali i djela koja su ostavili gradu zaslužuju da se pomenu.

Već je prvi Hadži Nikin sin trgovac Jovo Besarović sarađivao sa *Bosanskom vilom* i u njoj ostavljao utiske svog vremena i sredine, pa i sa svojih putovanja.[1351] Pominje se i kao ugledan

[1348] „Po pričanju današnjih starijih članova porodice oni su porijeklom od Srebrenice; i to bi moglo biti istina, jer se na drugoj strani Drine, prema srebreničkom Osatu u srezu račanskom užičkoga okruga nalazi selo Besarovina. Prvi poznati član porodice poslije njihova doseljenja u Sarajevo bio je Novak Besarović, koji se spominje 1695. - Poslije se pominje neki Georgije Besarović, klisar 1745. umro. Valjda su Georgijevi sinovi Risto i i Mihat (Mihailo, Mićo), koji se spominju od 1751. do 1798. Majka im se zvala Marija i nije poznato čija je kći. Tako isto se ne zna ništa ni o ženi Mićinoj Jefimiji. - Vl. Skarić, Srpski pravoslavni narod i crkva u Sarajevu u 17. i 18. vijeku, *Izabrana djela*, knj. II, 63.

[1349] Kosta Mandić, Popis sarajevskih ulica, čikmi, trgova i mostova sa opisom i istorijatom – HAS, ZV, kut. 12, dok. br. 462.

[1350] Hadži Niko Besara je držao dućan u Ćurčiluku, gdje je poslije bio njegov sin Đorđo." U Ćurčiluku su imali radnje i drugi Nikini sinovi – Mićo i Jovo." - Vl. Skarić, Iz trgovačkih tevtera i pisama, 341, 344.

[1351] Jovo Hadži Nikin Besarović, Iz prošlosti sarajevske i bosanske, *Bosanska vila*, br. 121, 1881, 1. 2. 1886, 16. 2. 1886, 16. 3. 1886, 1.4. 1886; Jovo Hadži Nike Besarović, Iz Stambola u Sarajevo. Uspomena iz mladosti, *Bosanska vila*, br. 14, 16. 7.1886, 213.

građanin,[1352] gostoljubiv domaćin,[1353] ali kao i jedan od najuticajnijih trgovaca Sarajeva koga nije, kao ni ostale, zaobišla kritika oko načina sticanja bogatstva.[1354] Njegov sin Risto (1841-1918) takođe je bio trgovac, te „pripadao onoj našoj staroj generaciji trgovaca, koja je trgovala po Bosni i Balkanu još za turskog vakta, koja je zatim dočekala Austriju i s njenim predstavnicima stupila u dodir - u ime naroda, jer su onda u ime naroda imali pravo da govore samo bogati ljudi i članovi starih, t. zv. aristokratskih porodica. Tako je i pok. Risto Besarović bio član raznih deputacija predstavnicima austrijskih vlasti, a kasnije je bio član sarajevskog gradskog zastupstava.“[1355] Ovakvo političko držanje donijet će mu i u poslovima podršku vlasti,[1356] od kojih će neki poslovni potezi biti u interesu čitave trgovačke branše, kao što je osnivanje prvog *Bosanskohercegovačkog trgovačkog društva*.[1357] Besarin han,

[1352] Jovo Besara je svjedok prodajé dućana i magaze sinovima Hadži Ristića od strane Nikole Skarića 12/24. avgusta 1860. – HAS, O-J, kut. 3, dok. br. 447.

[1353] Prilikom velikog požara 1852. godine koji je uništio Sarajevo, a zaobišao kuću Jove Besarovića, on je ustupio jednu sobu austrijskom konzulu, ali „u istoj kući gdje je stanovala Jovina mnogobrojna porodica, našlo je privremeno sklonište još mnogo pogorjelaca.“ – Vl. Skarić, Sarajevo u drugoj polovini 19. vijeka, *Izabrana djela*, I, 234.

[1354] „Ko u Turskom carstvu ima novaca, taj ima i čast, taj je i dobar čovjek. Zato neki sarajevski trgovci ne žele nikakvu promjenu u stanju svojih poslova. Takav je prvi Manojlo Jevtanović, drugi Risto Savić, treći Simo Samouković, četvrti Risto Tripković, peti Hadži Jovo Despić, šesti Jovo Besara. Pored njih su i drugi, ali niko od njih nema takav glas kao ova šestorica. Pričaju da je prije nekoliko godina, kada je Sarajevo izgorjelo, jadnom narodu bila poslana pomoć iz dvije ili tri države, a najviše iz Srbije. Tek što je to došlo iz Turskog Carstva, dato je tim trgovcima i od toga su oni dali samo mali dio. Ostali novac ostao je u njihovim rukama. U cijelom narodu nema tog čovjeka koji bi ih mogao upitati za obračun. Govore da su oni te novce okrenuli za školu. Ali, ako je škola osnovana, osnovao ju je vladika Ignjatije prije toga vremena. Pored toga ona ima prihod od knjiga, kupujući knjigu po pet krajcara, a prodajući je po osam ili skuplje. Učenicima se ne daju knjige besplatno, a osim toga prodaju se knjige iz sarajevske škole po raznim mjestima Bosne. Isto tako, niko ne zna za crkvene pare, osim tog malog broja trgovaca.“ – P. Čokorilo, J. Pamučina, S. Skenderova, *Ljetopisi*, Sarajevo, 1976, 231.

[1355] *Glas slobode*, br. 40, 25/12. maja 1918, 3.

[1356] „Šahinagić, Salom, Besarović &Co. Otpremni ured kr. ugarskih državnih željeznica za BiH. Otpremna kuća prvoga reda. Centrala Sarajevo, Čuković ulica br. 4, Filijale u Bos. Brodu i Metkoviću i td. Zastupstva u Beču, Budimpešti, Trstu, Rijeci i u svim većim gradovima BiH. Posreduje u ukupnom prometu ino- i ovozemstva u i iz Bosne i Hercegovine, te daje drage volje i besplatno sve dotične napute. Skupljajući promet iz Beča, Trsta, Budimpešte, Rijeke na sve stanice Dalmacije, Bosne i Hercegovine. Prodaja zemaljsko-erarnog goriva u Sarajevu. – *Bošnjak,* Kalendar za prostu 1907. godinu, XXV godina, Sarajevo.

Zemaljska vlada, da bi spriječila skakanje cijena drvenog ćumura, koga „u velikoj množini“ troši domaća ind. kalajdžija i kovača ... da se ćumur, koji erar u vlastitoj režiji pali, u Sarajevo na prodaju donese. Maloprodaja ovog ćumura povjerena je ovdašnjem trgovačkom otpremničkom društvu „Šahinagić, Salom, Besarović i drug.“ - *Srpska riječ*, br. 28, 9/22. feb. 1910.

[1357] Članovi tzv. privremenog trgovačkog odbora 12. juna 1905. Risto Besarović, Salom D. Ješua i Avdaga Šahinagić uputili su molbu vladi za osnivanje trgovačkog društva u kome bi se našli i industrijalci i zemljoposjednici, jer je u Bosni i Hercegovini “svaki veći trgovac istovremeno i zemljoposjednik, pa stoga i poljoprivrednik”. U vladinim izvještajima rečeno je: “Za rad ovoga društva zainteresovani su bili i relativno malobrojni privatni industrijalci, jer je njihovo poslovanje bilo u vrlo tijesnoj vezi sa trgovinom. Erarna industrijska preduzeća nisu se udruživala”. Prava vladinog komesara u odnosu na rad društva bila su skoro neograničena: da prisustvuje sjednicama, da pregleda i mjenja protokole sjednica da kontroliše korespondenciju i poslovanje, da prekine sjednicu, raspusti društvo i sl. Društvo nije imalo pravo da bez pravovremene najave održi čak obično stručno predavanje ili izložbu, a da se i ne dogovori o izdavanju publikacija.” U Pravilima je bilo isključeno i političko djelovanje. Bosanskohercegovačko trgovačko društvo imalo je u svojim redovima i domaće i strane trgovce i nije u svojim pravilima predviđalo imovinski cenzus kao uslov za prijem u Društvo. … bilo je jedinstveno za BiH, s tim da se u pojedinim mjestima gdje je bilo najmanje trideset članova mogla formirati filijala bosanskohercegovačkog trgovačkog društva, koja je takođe morala birati upravu ...

nekadašnji han između stare pravoslavne crkve i baščaršijskog trga sagrađen krajem 18. st. bio je u vlasništvu Riste Jovanova, koji ga je 1900. god. prodao Salomu Ušćupliji.[1358] Nakon što je konstrukcija hana stradala 1923. godine od velikog snijega han je popravljen i nazvan *Drina*.[1359] Po hanu je dobila ime i slijepa uličica – Besarina čikma, koja je bila u osmanskom dobu u sastavu pravoslavne četvrti Varoš.[1360] Risto je bio izvršitelj i oporuke svoje majke Jovanke, velike srpske dobrotvorke.[1361]

Potomak drugog sina Pere - Niko (1841-1887), također je saradnika *Bosanske vile,*[1362] mada je završio samo osnovnu školu sa slavenskim bukvarom, časlovcem i mjeslovcem, „jer onda ko bijaše to izučio, mogao je biti i vladika." Sam je kasnije naučio turski jezik te je kod vlade bio haznadar (blagajnik), a poslije austrijske okupacije radio kao oficijal u poreznom uredu.[1363] Njegovom smrću ostala su nezbrinuti njegovi kasnije rano preminulī sinovi Pero,[1364] student

---

Prostorije su otvorene 4. marta 1906. u Vakufskom dvoru u tada ul. Franje Josipa. Sekretar društva Bernardo Klein je tim povodom rekao da članovi žele "da od naše institucije stvorimo hram opšteg bratimljenja, u skladu sa izrekom: Brat je mio koje vjere bio." Na početku su imali 221 člana (165 domaćih i 59 stranaca), 1907. godine 400, a 1908. godine 500 članova. Predsjednik je do svoje smrti 1908 je bio Risto Đ. Besarović. – B. Madžar, *Privredne komore u Bosni i Hercegovini*, 34, 36-37.

[1358] Valerijan Žujo, *Leksikon Sarajeva*, Sarajevo, 2009, 103. Jovo i njegov brat Risto šest godina ranije prodali su i zajedničku kuću ćurčijsko-trgovačkom esnafu. - Glavna skupština Ćurčijsko–trgovačkog esnafa. – HAS, O-J, kut. 5, dok. br. 1401.

[1359] Rekonstrukciju hana izveo je sarajevski graditelj Miloš Miladinović. – „J&M. Salom, rentier, u Sarajevu. Račun za pregled i izvešće za zid u Besarinu hanu (200 din), procjena cjelokupnog imetka /1350 din/, poan 1:100 za podizanje II kata u Jeftanovića ulici /2500 din- ukupno 3.950 din – na račun kod SCPB – 8. novembra 1923." - HAS, O-MM-383, kut. 4, dok. br. 80.

[1360] „Ime čikme datira još iz turskog perioda po nekom Besari, pretku današnjih sarajevskih Besarovića, koji je u toj ulici imao han, ... Taj han građen je po svoj prilici krajem 19. vijeka, i uvijek su mu vlasnici bili Besare, pa se po njima i zvao Besarin han. Godine 1878. bio mu je vlasnik Jovo Besara, a iza 1880. njegov sin Risto J. Besarović koji ga je oko godine 1900. prodao Jevreju Salomu Ušćupiji. Tako je taj han otuđen iz porodice koja ga je sagradila i držala dugo godina. U martu 1923. han je jako stradao uslijed snijega i dotrajalosti konstrukcije, pa je brzo temeljito obnovljen i prozvan „Drinom", po kojim imenom i danas radi kao ugostiteljski objekat – kafana, točionica pića i prenoćište. – Bezimeni Besara, nosilac imena čikme, jedan je od starenika sarajevske porodice Besarovića, koji su se u tursko doba prezivali tim kraćim prezimenom i koji se, inače, sreću u životu grada još u 17. vijeku. Razgranata i ugledna sarajevska porodica, koja se do kraja prošlog vijeka bavila pretežno trgovinom. Porijeklom je iz okoline Srebrenice." – Alija Bejtić, *Ulice i trgovi Sarajeva*, Sarajevo, 1973, 99.

[1361] Risto J. Besarović, izvršujući zavještaj svoje matere Nane Jovanke Jove Besarovića od 1909. položio je danas kod Srpske centralne banke svotu od 1.000 kr. i to: 200 kr. Prosvjeti, 200 kr. Srpskoj ženskoj zadrugi, po 100 kr. Slogi, 500 kr. sarajevskim srpsko-prav.crkvama i opštinama." – *Srpska riječ*, br. 163, 18. septembar/1. oktobar 1912, 3.

[1362] Niko je bio saradnik *Bosanske vile* iza austrougarske okupacije, donoseći pripovijetke iz muslimanskog života. – Prva je bila "Babino opijelo i sto i jedan grijeh", a potom su slijedile "Mula Meho", "Dženetska hurija" i "Arif, veliki vezir". – *Bosanska vila*, god. II, br. 15, 16. august 1887, 240.
„Izašla knjižica "Pripovijetke Nike H. P. Besarovića" u izdanju *Bosanske vile*. Prihod ide za spomenik pok. Piscu (tj. ono što je u Vili već objavljeno)." - *Dabrobosanski istočnik*, br. 10, 1888.

[1363] *Novi Trebević*, veliki srpski ilustrovani Kalendar u Bosni i Hercegovini, za godinu prestupnu 1892, Sarajevo, 1892, 89.

[1364] „Prenos smrtnih ostataka velikoga dobrotvora "Prosvjete" pokojnog Petra N. Besarovića. Milo nam je da možemo izvijestiti Sl. Skupštinu, da smo izvršili jedan zaključak skupštinski, koji se nije mogao već dulje vremena izvesti. Ovaj odbor je prenio smrtne ostatke pokojnoga Petra N. Besarovića, velikoga Dobrotvora "Prosvjete" iz Jablanice, gdje je umro i sahranjen, u Sarajevo u porodičnu grobnicu. Ovaj akt pijeteta prema "Prosvjetinom" dobrotvoru izvršen je 21.-og i 22.-og novembra 1911. Izaslanici pododbora "Prosvjete" u Konjicu pratili su smrtne ostatke pokojnika od Jablanice do Konjica a izaslanici Glavnoga Odbora i najbliža

filozofije i Konstantin,[1365] za koje je brigu kao tutor preuzeo Gligorije M. Jeftanović, sa kojim je bio za života u dobrim odnosima.[1366] Ova trojka Besarovića ostaće trajno zabilježena kao veliki legatori sarajevskog srpskog kulturno-prosvjetnog društva *Prosvjeta*, ostavivši joj veliku zgradu u kojoj se i danas nalaze prostorije ovog društva.

Treći sin Hadži Nike Besare - Đorđo, trgovac i član sudskog vilajetskog medžlisa je kao inspektor Safvet-paše bio poslan u bihaćki kraj da ispita uzroke bježanja u Austriju, pa je čak bio uključen u akciju vlade da narod potpisuje jednu mazbatu – zahvalnicu, „na to su reagovali hrišćani, posebno mladi. Ozlojeđeni na njegovo turkofilstvo, na dućanu su mu noću napisali natpis u kojem se naziva izdajnikom naroda.“[1367] On je sa svojom ženom Jokom iz porodice Marinović (sestra Jove Marinovića, predsjednika Srpskog sovjeta u Beogradu) imao četiri sina i pet kćeri.[1368] Tri Đorđina sina (Jovo, Mićo i Niko) bili su trgovci, pa je i svog četvrtog sina Ristu (1885-1908) takođe uputio je u trgovinu, ali i u druge tajne društvenog uspjeha. Risto je slijedio porodični posao, ali ga je u mnogome i proširio, nakon što se podijelio sa bratom Jovom.[1369] Osnovao je 1894. godine fabriku gajtana,[1370] a 1894. godine i

---

rodbina pokojnika od Jablanice do Sarajeva. Smrtni ostaci su ponovno sahranjeni u Sarajevu 22. novembra 1911. Slava i vječan pokoj dobrotvoru “Prosvjete” pokojnom Petru Besaroviću.” - *Izvještaj Glavnoga Odbora “Prosvjete” za godinu 1911/1912.* podnešen Glavnoj Skupštini održanoj 17/30. juna 1912. u Sarajevu, 7-8.

[1365] Konstantin je umro jula 1907. godine

[1366] Uvjerenje Damjana Andrejevića, arhitekta iz Velesa da je od G. Jeftanovića naplatio sav urađeni posao, u Sarajevu 15/27. junija 1881. Svjedoci: Nikola H.P. Besarović, Aleksa Ćorović, Stevan Sarajčević“ - HAS, O-J, kut 6, dok. br. 1483.

[1367] „Besara je za to okrivio nekog Vuka Cvijetića, koji je odma bio uhapšen i stavljen u dolaf. Zanimljivo je da je istragu nad njim vodio sam Besara. Pošto nije mogao iznuditi priznanje, Besara je navodno Cvijetiću ponudio kuću i određenu sumu novaca samo da kaže ko je autor napisa na njegovom dućanu.“ – I. Tepić, *Bosna i Hercegovina u ruskim izvorima,* 126.

[1368] 1. Risto, 2. Jovo, trgovac, 3. Mićo, trgovac, 4. Niko, trgovac; 5. Kristina, udata za Vasu Kraljevića, velikog dobrotvora *Prosvete.* – posinak mu Pero, feljtonista; 6. Ana, za Stjepanom Srškićem. Iz ovog braka su dr Milan predsjednik Ministarskog savjeta Kraljevine Jugoslavije, 2. Đorđe, umro kao student u Beču, 3. Dušan, trgovac u Sarajevu, 4. Tata, udata za Đorđa Jovanovića u Tuzli 5. Branko; 7. Milena, za Stevanom Kaluđerčićem, upravnikom srpskih škola u Sarajevu. Iz ovog braka su: Radovan i Slavko, profesori, dr Branko, ministar PTT Kraljevine Jugoslavije, Dr Sreten, ljekar, Sveto, vrhovni sudija, Milan general i Veselin trgovac; 8. Savka Triše Jovanovića, u Loznici, kćerka joj Katinka, udata za dr Milana Jovanovića, ljekara u Tuzli; 9. Mara, za Hadži Ristom Ćukovićem, trgovcem u Sarajevu, poznat pod imenom „Hadžija Ćuk“. Iz ovog braka su djeca: Dragutin profesor, Sara za Jovom Odovićem, te sin joj Simo i kćerka Natalija, udata za Tošu Njunjića, trgovca iz Mostara. Natalijina kćerka Aleksandra „Beba“ udata za Čedu Kapora, narodnog poslanika sreza Trebinjskog. – Nesignirani dokument, mašinom pisan, iz fonda Ostavština porodice Despić, vjerovatno pisan od strane nekog arhivskog radnika ili istraživača, poznavaoca porodice. – HAS, O-D-19.

[1369] Sarajevo, 23. februar 1890. Čast nam javiti Vam da smo do danas postojeću zajedničku firmu našu pod imenom Sinovi Đ. Besarovića koje bili su vlasnici Risto Đ. Besarović i Jovo Đ. Besarović današnjim danom sporazumno razriješili, te će svaki od nas sam na svoje ime, na svoj račun i pod svojom firmom u buduće radnju voditi. Sva primanja i davanja dosadašnje firme preuzeo je na sebe član Jovo Đ. Besarović pri kome je i stara radnja ostala i koji će istu na svoje ime i sam za svoj račun u buduće voditi. Molimo vas da nam i u buduće kako jednoj tako i drugoj novoj firmi Vaše povjerenje poklonite uvjeravajući vas da ćemo nastojati svaki od nas za svoju firmu stečeni ugled dosadašnje zajedničke firme i u buduće sačuvati. Ujedno pak uvjeravamo Vas da ćemo zahtjevima i porudžbinama na nas upravljenim najsavjesnije i najtačnije zadovoljiti. Preporučujemo vam se, s poštovanjem Sinovi Đ. Besarovića. – HAS, BV-66, kut. 1, dok. br. 2.

banku „Salom, Besarović i Birnbaum“, u ortakluku sa svojim bogatim sugrađanima. Jedno vrijeme je kao zakupac eksploatisao i poznatu ljekovitu vodu iz Kiseljaka. Za svoju lojalnost austrijskoj vlasti nagrađen je udjelom u osnivanju *Privilegovane zemaljske banke*, učešćem u njenom prvom upravnom odboru,[1371] mada je i jedan od osnivača *Bosanskohercegovačke narodne dioničke banke* 1888. koju su zajedničkim snagama fomirali domaći sinovi. Sa Gligorijem Jeftanovićem, Vasom Kraljevićem i Petrom T. Petrovićem zajedno je u poslu liferacije za austrougarsku vojsku, koja im donosi izuzetnu dobit i uvećava kapital,[1372] što ovoj ekipi to nije bio prvi zajednički poduhvat. Pripadnost i dobrohotnost prema vlastitoj nacionalnoj zajednici potvrdio je učešćem u Narodnom odboru formiranom 5. juna radi pružanja otpora austrougarskoj okupaciji, stalnim prisustvom u crkveno-školskoj opštini,[1373] ali najviše patronatom koji je dijelio sa još dva člana nad Srpskom gimnazijom u Sarajevu (1879-1883), kao i jedno vrijeme mjestom predsjednika srpskog pjevačkog društva *Sloga*.[1374] Bio je i kandidat za prvo gradsko vijeće sa ostalim srpskim uglednicima.[1375] Kao i većina

---

[1370] Vijest da je Risto Đ. Besarović uredio „Pozamantirwaren-Fabrik“ – *Bosnische Post,* I, nr. 99, 14. 12. 1894. Gajtan fabrika nalazila se kod gerijatrijskog odjela bolnice Koševo.

[1371] U upravnom odboru su bili još Petro T. Petrović i Esad ef. Kulović – T. Kruševac, *Sarajevo pod austro-ugarskom upravom,* 221.

[1372] Vaso Kraljević – Gligoriju Jeftanoviću i Risti H. Ristiću iz Beča. Sa ovim pismom potvrđujemo Vam za liferaciju što je ostala na našim imenima Kraljević i Besarović, za 1892. godinu to jest od 1. janura do 31. decembra 1902. u Mostaru sve etapen artikle izuzimajući goveđe meso. U štacijama: Zvorniku, Srebrenici i Vlasanicama sve etapen artikle kao i goveđe meso i ljeb. Mi stupamo sa Vama na pola u kumpaniju na dvije ravne časti, polovica Vaša Gligorije M. Jeftanovića i g. Riste Hađi Besarovića. Vi ste obvezani za štaciju Mostar za vođenje posla kapitala u robi i u gotovu novcu pola u novembru a pola u decembru o. g. svotu od f. 20.000 ... položiti bez da tražite interesa. Mi smo obvezni svu kauciju što za Mostar ... 22/3. novembar 1891. – potpis Vaso Kraljević, Risto Đ. Besarović – HAS, O-J, kut. 3, dok. br. 818.
Dokument sadrži ugovore Gligorija M. Jeftanovića sa Vasom Kraljevićem i Ristom Đ. Besarovićem u liferungu Mostarskom, Zvorničkom Srebrenici i Vlasenicama i „svršeni računi sa Kraljevićem od liferunga u 1893. god.“ Dokument sadrži i prepis nekih računa u u kojima se cifre u razdiobi njih trojice kreću od 4- 45.280. 91 forinti – HAS, O-J, kut. 3, dok. br. 812.

[1373] HAS, O-J, kut. 5, dok. br. 1401.

[1374] Nakon predaje prvog memoranduma i posljedično raspuštanja crkveno-školske opštine 1896. godine postavljen je za komesara opštine Petar T. Petrović, a javljeno je Kalaju da su se pristalice Gligorija Jeftanovića okomile na P. Petrovića i da mu otežavaju rad, ali da žele da smijene i Ristu Đ. Besarovića sa mjesta predsjednika *Sloge.* Pritisak na Ristu je učinio i to da on odustane od vođenja jednog srpskog, od vlade subvencioniranog lista kojim bi se još više razbila srpska zajednica. – B. Madžar, *Pokret Srba Bosne i Hercegovine,* 200, 215.
Iz službenog lista “kako doznavamo, predao je u četvrtak (3. jula – 24. juna 1884) poznati građanin sarajevski g. Risto Besarović ispred male družine Sarajlija molbenicu u ruke Njeg. Preuzvišenosti g. Ministru Kalaju, u kojoj je dozvolu, da se u Sarajevu pokrene samostalan političko-ekonomski list ćirilicom štampan.“Kalaj ga primio u audijenciju, a baron Nikolić dao dozvolu da se po želji Besarovića list zove “Javnost”. Međutim, „Srbi odustaju da se i dalje angažuju oko lista“, a njegovo vođenje pod nazivom „*Prosvjeta*“ preuzima Vojvođanin Jovan Vidić. - Todor Kruševac, Vidićeva “*Prosvjeta*” 1885-1888, *GADAR,* 1965, 212-213.

[1375] Kandidatske liste na prvim gradskim izborima za vrijeme austrougarske okupacije -
1. Kandidatenliste für die Gemeinderalthsewahl um 13. Marz 1884. –
Von Mohamedanern: Mustafa beg Fadil Pašić, Esad Efendi Kulović, Mehaga Imširija, Esad Efendi Uzunić, Hadži Mujaga Bakarević, Mujaga Šahinagić, Sunula Tefterdarija, Saliaga Softić,
Von orient. Orthodoxen: Dimitrije Jeftanović, Petraki Petrović, Gjorgje Hadži Damjanović, Risto Jovin Besarović
Vom Katholiken: Toma Ćiliović, Eduard Pleyel

imućnih Srba materijalno je pomagao opstanak *Bosanske vile*, dajući uz to 1899. godine i svoj doprinos i objavljivanjem u njoj zabilježaka sa svoga puta u Carigrad, na koji je išao kao prinudni turista, kao i drugi koji „ne po poslu, već iz duga vremena ide tamo dokon svijet da s malo troška a još manje napora nasladi oči svoje na prirodnijem krasotama turske prijestolnice.“ Putovao je željeznicom, za koju kaže da „Sve sjedeći ode putnik po njoj goloruk sa jednoga kraja svijeta na drugi a bez brige da će mu i dlaka sa glave pofaliti ili mu glad, žeđa i nespav dosaditi.“[1376] U političkom životu angažovao se najočitije potpisom na prvi memorandum na početku borbe za crkveno-školsku autonomiju i bio u deputaciji koja ga je predala dvorskoj kancelariji u Beču. Uskoro će se odvojti od vođa autonomnog pokreta, vjerovatno pod pritiskom vlade, izgubivši zajam u *Bosanskoj banci* u iznosu od 6900 forinta i pošto je uklonjen je iz odbora *Banke,*[1377] te postati saradnik oportune grupe koju je predvodio Petro T. Petrović Petrakija, ujedno brat njegove supruge Rosande. Ova provladina orijentacija će mu donijeti položaj podnačelnika grada 1905. godine, na kojem će ostati do svoje smrti.[1378] Ugled je Risto imao i prije ove preorijentacije,[1379] pa je od strane vlasti bio pozivan na svečanosti upriličene raznim povodima.[1380] Risto je imao četiri sina i kćerku.

Vom Israeliten: Hodž Izahar Behorevć-Danon, Heirich Lowy
2. (druga lista, veća) 6. May 1884.
Von Mohamedanern: - 28 čl.
Vom den orient. Ortodoxen (10 čl.) – Dimirije Jeftanović, Petraki Petrović, Gjorgje H. Damjanović, Jeftan Despić, Risto Jovin Besarović, Gjorgje Rajković, Petar Kraljević, Gliša Jeftanović, Nikola Savić-Boškov, Risto Gjorgjin Besarović
Von katoliken – (6 čl.) – Toma Ćilimović, Euard Pleyel, dr Iulius Makanec, Aleksa Kezić, Josef Herniček, Ante Peršić
Von Israeliten – (7 čl.)
HAS, ZV, kut. 22, dok. br. 589

[1376] „Kad čovjek oboli pa nije ni da u postelji leži ni da se posla lati, onda mu lječnici mjesto kakva suhoparna recepta prepišu – kada mogu – da se malo prođe. Tako bi i meni sa mojijem zdravljem uz časni post i sa mojijem dobrijem lječnikom i prijateljem drom Julijem Makancem. Izlet mađarskoga društva u Carigrad izvede i njega iz zapare i mene iz Sarajeva ... Put taj tijem mi je ugodni izgledao što sam u u gospodinu Makancu našao vrsna saputnika, te tako i najvernijeg čuvara svoga zdravlja – „bog zna šta nosi dan, šta li noć.“ ... „Sav taj put pojeo je 30 dana vremena i svojijeh 600 forinti novca; nu kad pomislim da mi je tijelo ojačao i život produžio, onda su pred mojijem očima oni dani sekunde a lijepe banke – artija po kojoj se piše. Hvala zato u prvome redu do drugoga puta gospodinu Makancu a još veća mu za njegovo saputništvo bez koga bi ovaj put bio dosadno tumaranje i neprestana zebnja.“ - Risto Đ. Besarović, *Riječ dvije sa moga puta u Carigrad*, Štamparija Spindler i Lešner, Sarajevo, 1899. 46.

[1377] Mirko Maksimović, Crkvene borbe i pokreti, *Napor BiH za oslobođenje i ujedinjenje*, 83.

[1378] Todor Kruševac, Vidićeva “*Prosvjeta*” 1885-1888, *Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika*, 1965, 209-228. U to vrijeme gradonačelnik grada bio je g. Esad Kulović, sa kojim je bio i u upravi Privilegovane banke. Risto Besarović umro u 54. god. života, 15. aprila 1908. godine, „rodoljubivi Srbin, višegodišnji član srpske opštine i školskog odbora, prvi podnačelnik grada Sarajeva i valjani trgovac, ostavivši za sobom majku, suprugu, 4 sina jednu kćerku.“ Bio je posjednik i vitez reda Franje Josifa I. – *Srpska riječ*, br. 83, 16/29. april 1908,

[1379] Ristina društvena pozicija odredila je da bude česti kandidat za sarajevsko gradsko vijeće.
Gradsko poglavarstvo; Objava o rezultatima izbora za općinske zastupnike, koji su održani 31. III 1908. godine. Objava sadrži i imena izabranih kandidata i to šesnaest muslimana, osam Srba, osam Hrvata i četiri Jevreja, sa brojem glasova koje je osvojio svaki kandidat ponaosob.
Oglas o uspjehu dne 31. marta 1908. obavljenog izbora općinskih zastupnika –

Mićo, četvrti Nikin sin koji je ostao u Sarajevu ugledan je član srpsko-pravoslavne crkveno-školske opštine,[1381] ali nije dugo poživio, ostavivši iza sebe desetoro djece o kojima se starao njegov sin Niko (1854-1902), baveći se trgovinom, unapređujući je pod firmom *Sinovi M. Besarovića* i putujući obišao više od pola Evrope, te naučio nekoliko jezika – talijanski, njemački, bugarski, rumunski i turski. U samoj čaršiji ulijevao je, kako se nakon njegove smrti zabilježilo, povjerenje, a u svojoj zajednici je biran za odbornika crkveno-školske opštine i bio podpredsjednik srpskog pjevačkog društva *Sloga*. Tokom pokreta za autonomiju bio je uvijek podrška Jeftanoviću i ostalim prvacima, kako savjetom, tako i materijalnom pomoći, ali je sa svojom braćom kao i svi predstavnici zajednice ispoljavao prema vlasti dužnu lojalnost.[1382] On je takođe spašavao *Bosansku vilu* od propasti čestim materijalnim pozajmnicama. Poslije njegove smrti zahvalna braća i sestre ostavili su 6000 kruna sarajevskim srpskim udruženjima i to 2.000 kruna *Društvu za pomaganje Srba đaka* u Sarajevu, 2.000 kruna zadrugi Srba Sarajlija i 2.000 kruna srpskom sirotištu u Sarajevu,[1383] jednako kao što su svi skupa bili dobrotvori i za Nikinog života.[1384]

Životni putevi četiri Besarovića tokom XIX st. i njihovih sinova na prelazu stoljeća slika je prilikâ i položajâ članova srpske čaršije i njihovih porodica u tom vremenu. Nakon osmanske vlasti i dolaska austrougarske, čitav se trgovački život počeo orijentisati prema zapadu, umjesto prema unutrašnjosti Balkana i tada su se mogli održati samo oni koji su imali sposobnost snalaženja i preorijentacije djelatnosti. Mnogi do tada dobrostojeći trgovci su

---

od muslimana	16
od srpsko pravoslavnih	8
Dr Diogen Petrović,	1449
Jovo Mitričević,	1440
Nikola Rajković	1413
Kosta Dimitrijević,	1407
Risto Đ. Besarović,	1298
Jeftan Despić,	1295
Risto H. Damjanović,	1292
Vaso S. Kraljević	1287

HAS, ZV, kut. 22, dok. br. 595.

[1380] Risto je sa svojim bratom Jovom, ali i Gligorijem Jeftanovićem, Petrom T. Petrovićem i trgovcem Simom Prnjatovićem bio pozvan 20. IV 1896. godine na svečanu večeru u čast prijema princa Rudolfa, koji je boravio u Sarajevu. - Raspored za ručkom prilikom svečanog prijema - HAS, ZV, kut. 17, dok. br. 483.

[1381] Mićo svjedok testamenta Manojla Jeftanovića 30. decembar 1876. - HAS, O-J, kut. 1, dok. br. 261.
Kao član opštine pominje se 1873. godine. - Vl. Skarić, Sarajevo u drugoj polovini 19. vijeka, 270.

[1382] Sinovi M. Besarevića su potpisnici telegrama upućenog povodom rođendana cara. – „Brzojav poslat iz Sarajeva – poslat u Beč, od Srba građana Sarajevski, za rođendan 6/18. avgusta 1899. ujutro.“ - HAS, O-J, kut. 10, dok. br. 3042.

[1383] *Bosanska vila*, god. XVII, br. 14-15, 15. august 1902, 292.

[1384] Sinovi M. Besarovića dali su 5 for. - Iskaz dobrovoljnih priloga dobivenih o srpskoj sv. Savskoj besjedi 14. janura 1886. priređenoj u korist fonda siromašnijih đaka ovdašnje srp. škole. – *Bosanska vila*, br. 4, 16. februar 1886; Iskaz o darovima za podjelu drva. - Niko M. Besarović 5 for., a brat Risto M. Besarović 1 for. - *Sarajevski list*, br.137, 16. 11. 1890, 03.

nestali sa trgovačke scene, a neki se i podigli na nju. Cijela stara porodica Besarovića je uspjela da se sa članovima njene nove generacije održi i dalje, da održi svoj solidni materijalni položaj, jer su se za razliku od starije generacije koja je trgovala na veliko okrenuli modernim zanimanjima koja su im donijelo visokoškolsko obrazovanje i postajali su prijeko potreban školovani kadar - činovnici, ljekari, pravnici.

Održavajući taj tradicionalni kontinuitet i imajući sluha za novo doba, bio je uticajnija ličnost na prelazu stoljeća gradski podnačelnik Risto Đ. Besarović, pa je znao da usmjeri svog sina Vojislava, da održi put životnog i društvenog uspjeha.

A. Vojislav Besarović (1883-1941)

Vojislav Besarović (Sarajevo, 1. 4. 1883 – 1941.) je u Sarajevu završio srpsku osnovnu školu i gimnaziju. Na pravne nauke odlazi u Beč 1901. godine, a za doktora prava promovisan je pet godina nakon toga.[1385] Tokom studija aktivno sarađuje na osnivanju akademskog društva *Rad* u Beču 1905. godine,[1386] te je i u prvom njegovom odboru. U okviru društva aktivira se držanjem predavanja iz bosanskohercegovačke ekonomske problematike.

Nakon završenih studija i sticanja doktorske titule Vojislav se vraća u rodni grad i stupa na sudsku praksu kao auskultant kod Okružnog suda, da bi u januaru 1909. godine krenuo sa advokatskom praksom kod advokata Danila Dimovića. Međutim, 1910. godine napušta to mjesto i postaje sekretar *Trgovačke i obrtničke komore*, posvećujući se privrednoj struci u kojoj će ostati sav svoj život. Za taj svoj angažman kaže u svojoj biografiji da je „uložio sve svoje snage da se u opšte popravi naše privredno stanje, a upotrebio je svaku zgodu, da pomogne našim privrednicima“ i da je njegovim zauzimanjem „više naših zanatlija poslano je na uzorne tečajeve u Beč i Prag.“[1387] Vrlo aktivno je sudjelovao u društvu *Privredi*, gdje je bio od 1912. potpredsjednik i vodio sve društvene poslove, a učestvovao je i u odboru trgovačke omladine.

[1385] „Čast mi je javiti Vam, da ću biti proglašen za Doktora prava u petak 5/18. maja o.g. u 12 sati prije podne u velikoj svečanoj sali bečkoga univerziteta. Sa osobitim poštovanjem Vojislav Besarović, pravnik, 1906.“ – HAS, fond Despići, (O-D- 19), kut. 3, košuljica 15.
[1386] Kao student glavni sekretar društva *Rad* bio je dr Branko Kaluđerčić.
[1387] HAS, Ostavština Vojislava Besarovića, BV-66, kut. 1, dok. br. 3.

Na političkom planu Vojislav Besarović učestvuje kao jedan od mlađih u radu *Srpske narodne organizacije* (1907) i njenih aktivnosti, kako oko ustavne ankete, tako i u podršci osuđenima u zagrebačkom procesu.[1388] Saborska 1910 godina će mu donijeti naslov narodnog poslanika i društvene obaveze proistekle iz te pozicije,[1389] te članstvo i podpredsjedničko mjesto u odboru novoosnovane *Srpske čitaonice* (Srpski klub) u Sarajevu u kome se našao skup sinova srpske čaršije koji će uskoro kročiti na javnu scenu.[1390] U februaru 1912. godine bio je izabran za narodnog poslanika u okružju banjalučko-bihaćkom, što ga je izgleda jedno vrijeme približilo i saborskoj grupi Petra Kočića.[1391]

Balkanski ratovi su bili onaj događaj, koji će staviti Besarovića,[1392] zajedno sa ostalim Srbima, saborskim poslanicima na javnu kušnju i iskazati ih kolektivno kao pristalice srbijanske politike, koji će podržati uspjehe srpske vojske i time se javno osvjedočiti kao neprijatelji austrougarske politike, što će im se osvetiti tokom I svjetskog rata, kada će vlasti sve vođe političkih, kulturnih, prosvjetnih,vjerskih i sportskih institucija koje su vodile srpski nacionalni pokret osuditi, moralno degradirati i pokušati fizički uništiti.

[1388] Povodom ustavne ankete on je uz grupu Gligorija Jeftanovića: „Sastavši se na zboru na 26. 1. 1909. potpisani primaju na znanje vaš izvještaj kao planova SNO o vašem držanju prilikom današnje ustavne ankete te uvaživši sve načelne stvarne i formalne razloge, vaš postupak kao potpuno korektan odobravaju. - Gligorije M. Jeftanović, Kosta K. Kujundžić, V. Šola Risto H. Damjanović, Vaso Vidović, pop Mirko S. Popović, Kosta Božić, Pero Drljača, Dušan Kecmanović, Mićo Kojić, Niko Dimić, Tomo N. Mirković, Mihailo H Stević, Aleksa Bojić, Milan H. Vuković, Atanasije Šola, Risto Terzić, Nikola Cikota, Simo Kovačević, dr Jovo Malić, dr Milan Srškić, dr Vojislav Besarović. – *Srpska riječ*, br. 19, 27. januar/ 9. februar 1909.
Izjava Srpskog naroda u BiH protiv veleizdajničkog procesa u Zagrebu –*Srpska riječ*, br. 85, 1909, 1.

[1389] Za *Prosvjetin* dom dadoše do sada – po 10 K narod poslanici: Matija Popović, Živko Nježić, dr Risto Božić, dr Aleksandar Babić, Kosta Božić, Todor Srdić, dr Savo Ljubibratić, Đoko Milošević, dr Jevto Deijer, Vasilj Grđić, Šćepan Grđić, Petar Kočić, dr Jovo Simić, dr Ljubo Simić, Simo Eraković, Kosta Majkić, dr Nikola Stojanović, dr Uroš Krulj, Gavro Gašić i dr Milan Srškić 20 K. Na dalje priložiše po 10 K gg. Risto Vulić, Radoslav Vitković, Mihajlo Đukić, Risto Radulović, Nikola Vidaković, dr Vukan Krulj, Vlado Andrić, dr Vojislav Besarović, Mane Krnić, Mile Radović, Marko Grđić, Vlado Ćorović, Risto Šantić, dr Tomo Popović, Danica Čović, Jovan Čokić, Zanfir Skarić, Risto Banduković, Đorđo Krstić, Joco Stojić svi iz Sarajeva. Đuro Marić, sekr. Saveza srp. zem. zad. iz Dubrovnika i Simo Mirković 20 K. Obavezaše se za godinu dana prodati jedan blok od K 100. gg. dr Kosta Krsmanović, Mihajlo Đukić, Savo Sremčević, Vaso Rundo, dr Vlado Ćorović, Ljubo Stjepanović, Zanfir Skarić, Simo Mirković, Đorđo Lozić, Šćepan Grđić, Vasilj Grđić, Marko Grđić, Lazar Bilbija svi iz Sarajeva. Trifko Maksimović svešt. na Ilijašu. - *Srpska riječ*, br. 175, 14/27. avgust 1910, 3.
„Veljko Čabrinović 50 K, a po 10 Čedo Babić, Miloš Milošević, Dušan Srškić, dr Milan Babić, Božo Đajić, Milan Paranos, Mihajlo Grmuša – iz Sarajeva; obavezaše se prodati za dvije godine gg. Vaso Vasiljević, trg. u Trijestu 3 bloka, Savo Đ. Omčikus trg. u Kninu jedan blok; Vlado Andrić, Jovo Pešut, Mavle Marković, Petar Gaković, dr Simo Popović, dr Mile Kostić, dr Milan Jojkić svi iz Sarajeva po jedan blok; Luka Grđić i Velimir Jelić iz Mostara po jedan blok, Vukmirović Dušan iz B. Novog dva bloka, Mihajlo R. Živković iz Beograda jedan blok. – *Srpska riječ*, br. 183, 24. avgust /6. septembar 1910, 3.

[1390] *Srpska riječ*, br. 28, 2/22. februar 1910, 3.

[1391] „Do kraja 1913. god. sa Kočićem će biti Simo Eraković, dr Risto Božić, dr Živko Nježić, Maksim Đurković, Kosta Majkić, Todor Srdić. Jedno vrijeme će mu prići i dr Vojislav Besarović, kao i dr Đorđe Lazarević i dr Vladimir Andrić, koji se kasnije priključuje Dimoviću.“ - Dževad Juzbašić, Bosanskohercegovački sabor i osnivanje poštanske štedionice, *Prilozi*, Sarajevo, br. 18, god. 1981, str. 270.

[1392] Vojislav je sa ostalim narodnim poslanicima bio potpisnik izjave 2/15. novembra 1912. kojom se pozdravlja izlaz srpske vojske na more. - HAS, O-D-19, kut. 3, koš. 16.

Jedan od mnogobrojnih koji su suđeni u tzv. veleizdajničkom banjalučnom procesu bio je i Vojislav Besarović, osuđen zbog svog sokolskog rada, a kako je sâm Vojislav napisao to je bio njegov angažman u koji je „najviše volje i najviše energije uložio“. Ljubav prema gimnastici mu je probudio njegov profesor u gimnaziji Dimitrije Matejić, kasniji sokolski vođa, tako da je kao student bio član atletskog kluba u Beču, pa jedno vrijeme i član u francuskom gimnastičkom društvu. U to vrijeme je u Sarajevu postojalo *Srpsko gimnastičko društvo Dušan Silni*,[1393] čiji je prvi starješina bio dr Milan Jojkić, a stvarni vođa Vojislavov profesor Matejić, pa mu 1909. godine pristupa, da bi bio uskoro izabran za starješinu,[1394] a njegov gimnazijski drug i dugogodišnji sokolski saradnik Jovo Popović za zamjenika, te su njih dvojica uspjela, a na osnovu zaključaka konferencije delegata tadašnjih srpskih gimnastičkih udruženja održane u Sarajevu pod jesen 1908. godine, da se *Dušan Silni* preimenuje u *Srpski Soko*, da sve sokole Bosne i Hercegovine organizuju u jednu sokolsku župu novembra 1909,[1395] te je tako „udaren prvi temelj jedinstvenom sokolskom radu između srpskih sokola u Bosni i Hercegovini i ostalim srpskim krajevima“. Sa novom organizacijom malo su se i korigovala pravila *Srpskog sokola* u Sarajevu.[1396]

[1393] „U Sarajevu se osnovalo gimnastičko društvo „Dušan Silni“. U nedjelju 13. novembra pretresana su pravila i izabran privremeni odbor, u koji su unišli Dim. Matejić, dr. Milan Jojkić i Simo J. Jovanović. Ovo je deveto srpsko društvo u Sarajevu za kratko vrijeme. Da ih nabrojimo sve redom: „Pjevačko društvo „Sloga“, dalje: „Prosvjeta“, „Srpska dioničarska štamparija“, „Srpska štedionica“, „Srpsko zanatlijsko udruženje“; „Srpsko Kolo“, „Udruženje Srba Zanatlija“, „Antialkoholno društvo „Pobratimstvo“ i gimnastičko društvo „Dušan Silni“. – *Bosanska vila*, br. 21, 15. novembar 1905, 334.
“Pravila Srpskog gimnastičkog društva „Dušan Silni“ odobrena su 7/20. januara 1906. godine. U njima se navodi da je cilj društva „da gimnastikom jača tjelesnu snagu i čuva zdravlje svojih članova i da njeguje društveni život. Djelovanje društva isključuje svaki politički smjer.“ „U društvo može stupiti, osim đaka javnih zavoda, svaki Srbin i Srpkinja, pripadnik Bosne i Hercegovine ili Austro-Ugarske monarhije a inozemac, ako ima stalno boravište u ovim zemljama, ..." U & 57. se navodi da je službeni jezik srpski s pismom ćirilicom, a & 58. Društvena su Obilježja: a) društveno odijelo; b) društveni znak sa srpskom narodnom trobojnicom i natpisom „Dušan Silni“ u Sarajevu 1905. god; v) pečat s natpisom „Srpsko gimnastičko društvo „Dušan Silni“ u Sarajevu 1905. god; g) društvene isprave d) društvne povelje“ - *Pravila Srpskog gimnastičkog društva „Dušan Silni“ u Sarajevu*, Sarajevo, 1906, 1, 4, 20- 21.
U Bosni i Hercegovini prvo sokolsko društvo *Obilić* je osnovano u Mostaru 1903, sa starješinom dr Perom Ivanovićem, vođom Stevanom Žakulom, te Milanom Ćukovićem, Atanasijem Šolom, Đorđem Perinom i Čedom Milićem; potom je u Brčkom organizovano sokolsko društvo *Dušan Silni* 1906. godine.
[1394] Nakon dr Milana Jojkića, godinu dana je starješina bio učitelj Stevo Kaluđerčić, koga nasljeđuje V. Besarović.
[1395] Jedinstveni sokolski okrug za BiH formiran je 21. septembra 1909. godine. „Na općoj skupštini sokolskog okruga za BiH 22. maja 1910. Donesena je odluka o donošenju jedinstvenog statuta za BiH. Skupštinom su predsjedali članovi SNO-a, Vojislav Besarović, Dušan Jeftanović i Jovo Popović iz Sarajeva.“ – Zoran Grijak, *Politička djelatnost vrhobsanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Zagreb, 2001, 515.
Prvi odbor Sarajevske sokolske župe činili su dr V. Besarović, kao starješina, Stevan Žakula, vođa, Đorđe Perin zamjenik starješine, Jovo Popović sekretar, Dimitrije Matejić i Čedo Milić kao zamjenici vođe; revizori Miško Jovanović i Vlado Malić, a kao članovi upravnog odbora još po jedan delegat svakog srpskog Sokolskog društva u Bosni i Hercegovini. – *Sokolski zbornik*, s.d., 112.
[1396]&4. „Članom društva može biti svaki Srbin i Srpkinja i svaki prijatelj srpskog naroda, koji su navršili 18-tu godinu života... „ & 50. „Službeni je jezik srpski, pismo ćirilica. Društvena je slava Vidov dan 15. juna svake godine.“ & 51. Društvena obilježja jesu: 1. društvena zastava; srpska narodna trobojnica (crveno-plavo-bijela)

Sokolsku misao je ovaj dvojac Besarović - Popović širio i preko članaka pisanih u *Srpskoj riječi*, čiji je član upravnog odbora bio Besarović,[1397] a nastojao je da sokolsku organizaciju bliže poveže sa savezom *Pobratimskih društava* u čijem je glavnom odboru sjedio.[1398] Pored stalnih vježbanja nastojao je da sokole poveže i zabavom, pa su u štampi česta obavještenja o njihovim izletima i raznovrsnim proslavama.[1399] Sa svojim sokolima Besarović učestvuje na vidovdanskim sletovima u Ravanici 1909. godine,[1400] u Bos. Gradišci 1911. godine,[1401] na skupštini fruškogorske župe u Osijeku marta 1911, gdje su usvojena osnovna načela o jedinstvu svih srpskih sokolskih organizacija i utanačeni propisi o učešću srpskog sokolstva na hrvatskom sokolskom sletu održanom u Zagrebu augusta 1911. godine, kamo je Besarović otišao sa 120 sokola iz pojedinih društava iz Bosne i Hercegovine.[1402] U Zagrebu se upoznaje

od svile na sredini sa obadvije strane zlatom izvezen natpis S.S. ...“ – *Pravila Srpskog sokola*, Sarajevo, 1911, 4, 14-15.

[1397] „Kad je V. Besarović preuzeo starješinstvo, zatekao je srp. gimn. društvo Dušan Silni u dosta nepovoljnom stanju. Društvena blagajna je bila prazna i broj članova, naročito vježbača malen. Zato se je odmah sam upisuje za dobrotvora, a među sarajevskim Srbima živo agituje za društvo, te zadobiva još nekoliko članova-dobrotvora i utemeljača, a znatan broj pomagača i vježbača društvo oživljava i napreduje.“ „Kada je Besarović izabran za starješinu sar. sokola, bio je u BiH desetak srp. gimnastičkih društava. Među njima nije postojala nikakva veza, nego su šta više nosila 3 razna naziva: Obilić, Dušan Silni i Srpski soko. Svečano odjelo je imao samo Obilić u Mostaru, i to dušanovačko (a ostala društva u opće nisu imala svečanog odijela). Vježbe su većinom izvađane po uputstvima Dimitrija Mateića, to i u tom pogledu nije postojao među društvima nikakov sporazum. Besaroviću nije lebdio pred očima samo napredak sarajevskog sokola nego je htio da se po uzoru župe fruškogorske u Bosni i Hercegovini ostvari zajedništvo sokolske organizacije.“ – HAS, O-BV-66, kut. 1, dok. br. 3.

[1398] „U godini 1911. donosi se na predlog brata Dr. Bogdana Vidovića jednoglasan zaključak, da se u sokolskim društvima osnivaju pobratimske sekcije i da sokolski prednjaci trebaju biti pobratimi, a u godini 1912. na predlog brata Atanasija Šole zaključuje se, da se u svim sokolskim društvima vaspitava podmladak u smislu ideja izraženih u delu Četniku od Dr. Miloša Popovića.“ – *Sokolski zbornik*, s.d., 113.

[1399] Srpski soko organizuje teferič na Palama. – *Srpska riječ*, br. 146, 1907.
U okviru sokolske župe počela je svoj rad turistička sekcija. „Svake nedjelje i praznika se prave ekskurzije.“ – *Srpska riječ*, br. 31, 1910.

[1400] Sletu su prisustvovali izaslanici: dr Lazar Car, predsjednik saveza hrvatskih sokola iz Zagreba i zamjenik dr Papratović, starješina hrvatskog sokola u Osijeku, Novoti izaslanik češkog sokolskog saveza u Pragu, te starješine društva fruškogorske župe iz: Karlovca, Đerevića, Đortanovca, Šida, Rume, Mitrovice, Zemuna, Golubinaca i Stare Pazove. Uz to su prisustvovali i izaslanici srpskog sokola iz Zagreba sa svojom fanfarom i izaslanici srpskih sokola iz Petrinje i Kostajnice. Iz Bosne su došli izaslanici Srpskog Sokola iz Sarajeva i D. Tuzle. – *Srpska riječ*, br. 132, 20. juni/3. juli 1909, 3.

[1401] Na prvom velikom sletu pobratima i sokola održanom u Bos. Gradišci na Vidovdan 1911. godine učestvovalo je “pored sokola iz okoline i 600 pobratima iz sreza bos.-gradiškog, od koga broja je bilo 200 članova vežbača ... Pored Glavnog odbora Pobratimstva iz Sarajeva, koji je bio zastupljen po pretsedniku Jovi Pešutu, sekretaru pok. Milošu Đuranu i pok. Kosti Jeftiću i Sokolske župe Sarajevo sa starešinom Dr. Vojislavom Besarovićem, sletu su prisustvovali kao gosti Živojin Dačić ispred Narodne Odbrane, Dr. Miloš Popović ispred Saveza Trezvenosti, guslar Petar Perunović, Dr. Svetislav Marković i prof. Miloje Ševarlić ispred Društva za higijensko vaspitanje naroda iz Beograda, Dr. Andrija Štampar ispred antialkoholnih društava iz Hrvatske i Slavonije i veliki broj intelektualaca i studentske omladine iz Bosne i susedne Slavonije.“ Iduće godine je priređena nova smotra sa 20 društava i preko 200 članova. - *Sokolski zbornik*, s. d., 106, 107.

[1402] “Takve i slične prilike općenito su vladale svuda u srpskom Sokolstvu. Pa ipak ono mlado, poletno, a svesno svog konačnog cilja, uvek je nastojalo da svoj sokolski rad dovede u sklad sa Sokolstvima kod ostalih slavenskih naroda. Takav prvi pothvat bio je god. 1911. prilikom II hrvatskog svesokolskog sleta u Zagrebu, gde je prvi put srpsko Sokolstvo, ne gledajući ni austrijske pokrajine, mi Monarhiju i Srbiju, nastupilo kao celina. Zato se i s pravom onda kazalo da je srpsko Sokolstvo baš na ovom sletu iznelo svoju pobedu i da ne poznaje Srpstva po austrijskoj deobi pokrajina, ali i da ne poznaje dvovrsnih Srba, austrijskih ili prečanskih ili srbijanskih.” - Ante

sa starješinstvom hrvatskog sokolskog saveza i ostalim istaknutim predstavnicima slavenskih sokolskih organizacija, ali prisustvuje i sjednici odbora *Sveslavenskog sokolskog saveza* kao njegov član. Iste godine je njegov boravak u Pragu rezultirao osnivanjem srpske sokolske organizacije u tom gradu, a u novembru 1911. godine Besarović zastupa bosanskohercegovačku župu na sastanku srpskog sokolstva u Beogradu, gdje biva izabran za člana glavnog odbora i gdje su detaljno zaključeni svi propisi za sudjelovanje na I sveslavenskom sletu u Pragu, koji je održan augusta 1912. godine i gdje Besarović učestvuje sa 250 sokola iz Bosne i Hercegovine. Prema riječima Besarovića on iste godine pokreće i pitanje učešća muslimanskih sokola, ali ono i pored njegove dobre volje ostaje neriješeno.[1403] Međutim treba reći da istorijat muslimanskog sokolstva nije bio rezultat napora ovog sokolskog starješine.[1404]

Za vrijeme balkanskih ratova, župa na čelu sa svojim starješinom, jedan je od organizatora kupljenjâ dobrovoljnih i dostojnih priloga za Crveni krst, što je u tom momentu bila jedina moguća aktivnost sokola obzirom da su za vrijeme tzv. Skadarske krize sva srpska društva, pa i 40 sokolskih, bila raspuštena.

Sokolsko djelovanje Besaroviću je donijelo poznanstva i saradnju sa dr Lazom Popovićem, Vojom Živanovićem, dr Milanom Metikošem, a naročito je bio vezan prisnim prijateljstvom sa dr Srđanom Budisavljevićem,[1405] sa kojim je često provodio vrijeme u Zagrebu, a zajednički im je i boravak u Bitolju novembra 1913. godine na godišnjici oslobođenja ovog gradića, učestvovanje na skupštini sveslavenskog sokola u Beču naredne godine, ali i pokrajinskom sletu u Banjaluci na Vidovdan 1914. godine. „Upravo je iza ručka držana

---

Brozović, sekretar Saveza Sokola Kraljevine Jugoslavije, Istorija sokolstva, Svesokolski slet 1930. *Sveslavensko sokolstvo*. Jubilarno izdanje Saveza sokola Kraljevine Jugoslavije, 49.

[1403] „Na inicijativu Besarovića i Žakule priređena je prilikom Prosvjetine proslave na Malu Gospojinu javna vježba sokola iz Bosne i Hercegovine. Tom zgodom održane je izvanredna sjednica župe bos. herc. na kojoj sudjeluju kao gosti Dr. Lazo Popović, Vojo Živanović i Dr. Srđan Budimirović. Tada je zaključeno, da se u pitanju muslimanskih sokola preko sveslavenskog sokolskog saveza u Pragu postiže sporazum sa hrvatskim sokolima. Besarević prema tome zaključku pregovara u novembru 1912. usmeno u Pragu sa starješinstvom sveslavenskog sokolskog saveza, no sveslavenski sokolski savez nije o tome donio nikakva konkretna zaključka.“ – HAS, O-BV-66, 3.

[1404] Nacionalno podjeljena sokolska društva – srpska i hrvatska su u početku prihvatala muslimansko članstvo, što je često između njih i dovodilo do nesuglasica, da bi se sa akcijom Osmana Đikića osnovao u Mostaru „Muslimanski Soko“, što je kasnije učinjeno i u drugim mjestima – Rogatici, Čapljini. U Sarajevu je „Muslimanski Sokol“ osnovan 1911. godine, a njegovi začetnici su bili Mustafa Kezman, Muhamed Bravo, Hakija Mujagić i drugi. – *Sokolski zbornik*, s.d. 119-120.

[1405] Nakon ujedinjenja Srpski soko u Zagrebu je promijenio ime u Soko u Zagrebu. Tim povodom su u neodmjerenoj *Srpskoj riječi* nakon rata dali oduška nezadovoljstvu, budući da su „ modifikovani su neki parafi i protegnuto djelovanje na sva tri plemena. Za starješinu je izabran dr Srđan Budisavljević.“ - *Srpska riječ*, br. 25, 2/15. april 1919, 5. Za sokolsku organizaciju u Zagrebu se kaže da se odrekla srpskog imena, pa „to nije više Srpski Soko već izrod i skup crnih gavranova, koji grakću nad nepohranjenim žrtvama Srbinovim.“ – *Srpska riječ*, br. 33, 15/28. april 1919, 5.

sednica upravâ društavâ, kada je starešina Župe zvanično obavešten o atentatu u Sarajevu i od njega je pod ličnom odgovornoću traženo, da se Sokoli i Pobratimi raziđu kućama. Sokolske zastave su savijene, nastalo je doba teških patnji po sav čestiti svijet, nastali su progoni Sokola.“[1406]

Pola godine nakon toga, 14. novembra 1914. Besarović je već u Pešti kao “prosti vojnik“, da bi kao politički sumnjiv bio doveden u Sarajevo,[1407] te uskoro optužen radi zločina veleizdaje. Nakon istrage koja je trajala od 16. novembra 1914. do 15. septembra 1915. godine osuđen je kao glavni sokolski organizator u okružnom sudu u Banjoj Luci na 18 godina teške tamnice.[1408] U svojim sjećanjima on navodi kako je „stajao neumorno na braniku srpskog sokolstva u istrazi i na optuženičkoj klupi. U svom iscrpljivom trodnevnom obrambenom govoru on se je na pose osvrnuo na sve objede državnog odvjetnika protiv srpskog sokolstva u opće, te je ... opovrgao sve proizvoljne zaključke optužbe. Njegov govor na optuženičkoj klupi je bio i slavna obrana čitavog sokolskog i pobratimskog pokreta. Isto onako kasnije je Besarović u mōrno doba pred vlašću primio na sebe odgovornost za rad svih sokolskih organizacija isto je tako i na optuženičkoj klupi preuzeo na sebe obranu svōg srpskog sokolstva u Bosni i Hercegovini.“ S druge strane vladini izvještaji, koji su glavne pokretače i vođe sokolstva u Bosni i Hercegovini okarakterisali kao nacionalaliste (Vojislava Besarovića, Stevana Žakulu, Atanasija Šolu, Čedu Milića, Jovu M. Popovića), ipak starješinu bosanskohercegovačkog sokolstva ocijenju u političkom pogledu kao čovjeka nestabilnih načela „zato što je prelazio iz grupe u grupu, od „Srpske riječi“, „Otadžbine“, do pristalica Dimovićeve stranke.“[1409] Vjerovatno se sa ovakvom ocjenom on ne bi složio, jer opisujući svoje zatvorske dane u Banja Luci Vojislav nakon rata navodi: ”Naše su brige bile sve skoncentrisane u jednoj misli, dali će Srbija moći odoljeti centralnim vlastima. … Iza iskrenog razgovora uvijek bi se rastali u dubokoj vjeri da će nam se ideali ostvariti.” To se sve

[1406] HAS, O-BV-66, kut. 1, dok. br. 3. Banjalučki slet je trebao biti održan umjesto zabranjenog sleta u Ljubljani. „Prije podne toga dana održana je manifestacija sokolskog i pobratimskog rada, a popodne se je trebao održati javni čas. ...“ – Vojislav Besarović, Rad Srpskih sokolskih društava od novembra 1913. do Vidovdana 1914. – HAS, O-BV-66, kut. 1, dok. br. 21.

[1407] U svojim bilješkama advokat optuženih dr Vladimir Andrić navodi da je prilikom istrage dr Vojislav Besarović od 15. 11. 1914-1. 6. 1915. bio u samici. (Jovo Popović od 5.12.1914-1.6.1915., a Atanasije Šola od 1. 11. 1914-1. 6. 1915) - Nikakva obzira nije bilo prema istraženicima s obzirom na njihov socijalni položaj, na tjelesne mane, na bolesti i na duševne potrebe. U garnizonu u Sarajevu nije bila dozvoljena privatna hrana dr Vojislavu Besaroviću za nekoliko dana i Stevi Žakuli za svo vrijeme zatvora u garnizonu. I jedan i drugi su imali novaca u depozitu. – Razni materijali stvarani prilikom sastavljanja odbrane u procesu protiv V. Grđića i dr., 1916. - HAS, fond Vlade Andrića (O-AV-89), kut. 2, dok. br. 35.

[1408] Zbog sokolskog i drugog nacionalnog rada u ovom procesu je Čedo Milić, vođa mostarskih sokola bio osuđen na smrt, Vlado Malić sokolski vođa u Bosanskoj Gradišci na 14 godina, a Atanasije Šola i Jefto Dučić na 12 godine. Mnogi drugi sokoli tamnovali su sa kaznama od 6 do 10 godina robije u zeničkom i travničkom zatvoru.

[1409] Đ. Mikić, Veleizdajnički procesi, 70.

zbivalo bez obzira što je "na početku rasprave trijumfovala službena Banja Luka", po kojoj je Beograd bio pokoren. "Svima nam je bilo gore nego da nam je već izvršena smrtna osuda."[1410] Tamnovanje Besarovića, ali i Žakule i nekih drugih, čije su oči i u tamnovanju po riječima Vojislava bile uprte u Srbiju,[1411] završena je amnestijom političkih osuđenika prilikom rođendana cara 1918. godine, te su pušteni iz travničkog zatvora gdje su služili kaznu.[1412]

Vojislav Besarović nije samo pušten iz zatvora, nego je još prije završetka rata, u septembru 1918. god. bio vraćen na mjesto sekretara Trgovačke i obrtničke komore, što je izazivalo različite komentare u gradu, naročito hrvatske štampe.[1413] Vjerovatno ih je bilo i više, sa viješću da je u Plenumu Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba osnovanom 25. i 26. oktobra 1918. godine Besarović među ostalim članovima iz Bosne i Hercegovine dobio svoje mjesto, kao i u Glavnom odboru NV za Bosnu i Hercegovinu. U Narodnoj vladi, formiranoj nakon toga on je jedno vrijeme zamjenjivao Stevana Žakulu vodeći vojne poslove,[1414] sarađujući sa pukovnikom vojske Narodnog vijeća Franjom Radoševićem i u toj funkciji

[1410]Vojislav Besarović, *Uspomena na pok. Miloša Đurana*, u Sarajevu marta 1929. - HAS, O-BV-66, kut. 1, dok. br. 19.

[1411] "Sutra dan na Vaskrs u crnoj kući služena je služba Božja. U cijelom pravoslavlju u toj godini nije bilo više na okupu sveštenika nego u Crnoj kući gde ih je bilo 19 optuženih radi veleizdaje … Optuženici su iz dna duše učestvovali u molitvi i verovali su u vaskrs Srbije i ostvarenje vjekovnih ideala. Ta nepokolebiva vjera držala ih je u svim teškim časovima, pa su sva poniženja, gladovanja i patnje stojički podnosili. I pri najvećoj snazi i volji ipak neki podlegoše fizičkim patnjama… " – Vojislav Besarević, *Prije 14 godina*. – HAS, O-BV-66, kut. 1, dok. 19.

[1412]„Amnestija političkih osuđenika. Car je prilikom svog rođendana pomilovao četrnestoricu političkih krivaca, osuđenih u političkim procesima u Banja Luci i Sarajevu: Matiju Miladinovića, Timotiju Savića, Atanasija Kosorića, Maksima Đurkovića, Đorđa Dumanovića, Vojislava Besarovića, Stevana Žakulu, Vladimira Malića, Kostu Božića, Ljubomira Kovačevića, Cvijana Cvjetkovića, Josipa Andžića, Neđeljka Zarića i Jovana Simića. Svi ovi osuđenici nalazili su se u Travniku, u costodia honesta." – *Glas slobode*, br. 65, 21. avgusta/8. avgusta 1918, 3.

"Predsjedništvo okružnog suda u Travniku, no. 1327 - Potvrđuje se da je g. Vojislavu Besaroviću iz Sarajeva Previšnjim riješenjem od 29. jula 1918. oprošten ostatak kazne teške tamnice od 15 godina, na koju je bio osuđen osudom okružnog suda u Banjoj Luci od 22. maja 1916. 868/15, te je usljed brzojavne naredbe zemaljske vlade broj 10.184 pr. od 14 avgusta 1918. danas iz zatvora pušten, Travnik, 17. avgusta 1918." – HAS, BV-66, kut. 1, dok. br. 9.

[1413]„Inkvizitorski kurs u redakciji Hrvatskog dnevnika. Hrvatski dnevnik, kao i njegova posestrima Hrvatska svaku svoju svinjariju pokrivaju pišući o srpskom kursu i napadajući Srbe. Tako on sada piše o srpskom kursu u sarajevskoj Trgovačkoj i obrtničkoj komori! Mi ne možemo vjerovati u kakav srpski kurs u jednoj ustanovi, kojoj je gosp. Berković Predsjednik, ali vjerujemo da je neki gospodin uz Hrvatskog Dnevnika, pišući o srpskom kursu u Komori, pokrio svoje željice da on dogje na ono tajničko mjesto, na kome je bio prije g. Dr. Vojo Besarović i na koje se sada ponovno vraća. Hr. dnevnik denuncira i Komoru i njene tajnike, i g. dra Besarovića, za koga veli da je bolje pristao da ide u vojsku nego da bude tajnik Komore, na kome je mjestu prije bio, za koje imade stručno znanje i na kome je pokazao mnogo volje i ambicije. Crnoj gospodi oko Hrvatskog Dnevnika (cenzura – op.a.) sada je krivo što je g. dr Besarović pomilovan i pušten iz zatvora, a krivo im je i što se vraća u Komoru. On je, po njihovim željama, trebao biti u najmanju ruku obješen. Onda bi g. r e f l e k t a n t bar imao otvoreno mjesto." – *Glas slobode*, br. 74, 21. septembra 1918/8. septembar 1918, 3.

[1414] *Glas slobode*, br. 86, 2. novembra/ 20. oktobra 1918, 2.

između ostalog i smirivao kažnjenike koji su trebali biti pušteni iz zatvora.[1415] Dočekuje čete srpske vojske pozdravljajući ih vatrenim govorom, kao i komandanta grada Sarajeva pukovnika Nedića.[1416] Uskoro će predložiti da se srpskim vojnicima dā materijalna pomoć, obzirom na njihovu malu platu.[1417]

Jednako brzo se vraća svom sokolskom radu te zajedno sa Žakulom zove sokole na ponovno okupljanje,[1418] organizuje sokolske kurseve u saradnji sa *Pobratimstvo*m,[1419] što mu je i prije bila želja - da blisko uveže srpska udruženja, a par mjeseci kasnije obnavlja se rad sokolskog odbora,[1420] te bosanskohercegovačke sokolske župe,[1421] da bi se u potpunosti vratilo članstvo ovom društvu, sada sa novim društvenim zadacima.[1422] Kao što je Besarović i najavio u svom izvještaju Glavnom odboru da će *Srpski i Hrvatski Sokol* pristupiti Narodnoj gardi, još dok je bio povjerenik za vojna pitanja, funkcija *Sokola* dobiva svoj državnotvorni smisao. Prvu i pravu vježbu tog pravca sokoli će imati ubrzo, povodom 1. maja 1919. godiine i prvog organizovanog radničkog štrajka, kada su se stavili na raspolaganje vlastima „da ih u slučaju nužde upotrebe za vršenje radnih dužnosti.“[1423] „Njegovanje reda i rada“ je bio jedan od zaključaka skupštine srpske sokolske bosanskohercegovačke župe, koja je tom prilikom odabrala i 3. februar za praznik sokola, „kada su pali Jovanović, Ilić i Čubrilović“, mladobosanci, uvela đurđevdanski uranak kao stalnu proslavu, te zaključila da je nužno

---

[1415] Zapisnik sa sednice Glavnog odbora Narodnog vijeća BiH. – *Građa o stvaranju jugoslovenske države* (1. I-20. XII 1918), priredili Dr Dragoslav Janković, Dr Bogdan Krizman, Beograd, 1964, knj. II, 481-482.

[1416] *Narodno jedinstvo*, br. 5, 7. novembar 1918, 3; br. 7, 9. novembar 1918, 3.

[1417] Plata je iznosila 200 dinara. - Hamdija Kapidžić, Rad Narodnog vijeća, 193, 204.

[1418] *Narodno jedinstvo*, br. 17, 19. novembar 1918, 3.

[1419] Sokolski pobratimski tečaj – otvorila Srpska Sokolska Župa u Sarajevu za vaspitanje težačkih mladića u sokolskom radu. Njih 16 iz cijele BiH. Vježba i predavanje. Predavači: Žakula, Jovo Popović, David Višnjić, dr. V. Andrić, S. Kaluđerćić, dr Bokonjić, Saltagić, Semjan – *Srpska riječ*, br. 9/22. mart 1919, 2.
Otvoren pokusni tečaj “Pobratimstva” apstinentno-sokolskog društva za težake. U Bosni je i prije rata ovaj pokret bio dobro organizovan i bio je jezgra tzv. narodnih univerziteta koji su držali predavanja o higijeni, veterinarstvu, poljoprivredi i sl. – *Srpska riječ*, br. 10, 14/27. mart 1919.

[1420] Starješina Vojislav Besarović, a gosti dr Laza Popović, starješina Srpske sokolske župe fruškogorske, iz Sokolskog saveza Dušan Silni u Beogradu Mihajlo Kovačević; dr Srđan Budisavljević Srpska Sokolska župa krajiška i dr Miloš Martić, član upravnog odbora školske Župe primorske. Za zamjenika je izabran Hamid Svrzo, blagajnik Stevo Adum, tajnik Aleksa Starović, kao vođa dr Bogdan Vidović, zamjenik Devat Sulejmapašić, čuvar Jovo Lubura. Odbor su sačinjavali: Dimitrije Matejić, dr Branko Kaluđerčić, Stjepan Marić, N. Tartarević i Vjera Trifković; Nadzorni odbor: Spasoje Kovačević, Jovan Šerbedžija i Milan Maljukan. – *Narodno jedinstvo*, br. 48, 22. februar 1919.

[1421] „Svim srpskim sokolskim društvima i svim prijateljima sokolstva. Odbor Srpske Sokolske Župe bosansko hercegovačke rešio je da na 27. ov. mj. p. n. sazove skupštinu ove župe … u prostorijama trgovačke i obrtničke komore“ Stevo Žakula s. r., starešina Dr. Vojo Besarović. – *Srpska riječ,* br. 23, 30. mart/12. april 1919, 4.

[1422] Sokoli su vježbali u gimnazijskoj sali, u običnim odijelima dva puta sedmično, i ženska i muška sekcija. - *Srpska riječ*, br. 32, 13/26. april 1919.

[1423] „Sokoli na djelu – Čim je buknuo štrajk radenika stavili su se svi članovi našega ovdašnjeg Sokola na raspolaganje vlasti, da ih u slučaju nužde upotrebe za vršenje radnih dužnosti. Svi članovi koji o ovome nisu obavješteni, neka se odmah prijave društvenom tajniku bratu Starčeviću u mitropolijskoj zgradi. Zdravo!“ – *Srpska riječ,* br. 35, 20. april/ 3. maj 1919.

obnavljanje i osnivanje novih *Pobratimskih* sekcija.[1424] Tom prilikom starješina župe Vojislav Besarović je „istakao fakat da je ovo prva sokolska skupština ove župe u slobodi, zaslugom hrabre srpske vojske.“[1425] Poseban proglas uputio je još sa ulaskom vojske u Sarajevo, pozivajući sokole, po odluci Narodnog vijeća da stupe u njihove redove, da „odmene“ umorne srpske vojnike, „kad su nam učinili tu čast, da nas prime u svoje redove ne budimo nezahvalni, da tu čast odbijemo, jer se dužnost prema otadžbini i slobodi ne vrši samo klicanjem i manifestacijama“[1426]

Tog maja 1919. godine, prilikom posjete predsjedniku Zemaljske vlade predstavnici kulturnih društava, sa pretežno srpskim članstvom (*Prosvjeta, Savez zemljoradničkih zadruga, Privreda, Zanatsko udruženje, Srpska trgovačka omladina, Sloga, Odbor za pomaganje sirotinje, Srpski soko* u Sarajevu i *Srpska sokolska župa bosanskohercegovačka, Pobratimstvo* i *Zadruga Srpkinja*) blagodariti će „na energičnim mjerama, koje je vlada sa kr. srpskom vojskom preduzela da dan 1. maja ne bude kritičan i sudbonosan za stanovnike grada Sarajeva“, odobravajući sve što vlada preduzima „protiv onih stranaca koji nijesu prijatelji današnjeg reda i državnog uređenja.“[1427] Sokolski karakter, prisutan još od vremena kada su po evropskom modelu različita nacionalna društva formirana s namjerom da njeguju nacionalnu svijest bila odraz solidarnosti i jedinstva nacionalne zajednice,[1428] pri čemu je

[1424] Odbor: dr Vojislav Besarović, starešina, Jovo Popović zamjenik, Stevo Žakula vođa, Miloš Đuran sekretar; Ahmet Tatarević blagajnik; nadzornici okruga sarajevskog: dr Bogdan Vidović, tuzlanskog Jovo Petrović, Mostarskog Čedo Milić, travničkog Mihajlo Marinović, banjalučko-bihaćkog Ljubo Popović; za revizore izabrani su Dimitrije Matejić, Vjera Trifković, Jovo Lubura. – *Glas naroda*, br. 9, 9. maj 1919, 5.

[1425] Od 22 novoosnovana društva 18 njih je poslalo svoje delegate, a neka su društva ovlastila sarajevske sokole da ih zastupaju. – *Srpska riječ*, br.35, 22. april/5. maj 1919, 4.

[1426] „Sokoli i Pobratimi! Divne reči slepoga Višnjića postale su stvarnost, molitva voždova se ispunila: Pregažena je Drina voda, plemenita megja, heroji srpski ušli su u čestitu Bosnu. Neumorni su bili u svojoj snazi i izdržljivosti, nepokolebivi u svojoj veri u pobedu i ništa ih nije moglo zaustaviti u njihovom silnom pohodu, da nas vide i da nam na svojim belim krilima donesu slobodu. Plamteli smo od želje da ih vidimo, svezanih ruku i sputanih nogu pištali smo kao tići po našim sokolskim i pobratimskim česticama i spremali se da budemo dostojni, da ih primimo. Oni su izvršili divno i časno svoju zadaću, na nama je sada da ih odmenimo koliko možemo ... Oni čekaju da vide nas, kako prihvaćamo njihovo delo, stupamo u njihove redove, da ih odmenimo onde, gde možemo, da im omogućimo da se i oni vrate svome domu i svojim milima. Naše narodno Veće poslalo je u tome smislu poziv na naše mlade i snažne sinove, da stupe u redove srpske vojske. Mi ovim to činimo u ime Sokola i Pobratima. ... Pozivamo svako sokolsko i pobratimsko društvo, da svojim članovima saopšti ovaj proglas i da im stavi na srce, da se svako, ko za to osjeća fizičke sposobnosti prijavljuje u srpsku vojsku. Neka svako društvo vodi tačan popis o upisu svojih članova u srpsku vojsku, pa neka svake nedelje javi starješinstvu Župe i povereniku za Narodnu Obranu imena i čin upisanih svojih članova u srpsku vojsku. Sokoli i Pobratimi! U ovim teškim zadnjim godinama vi ste svi vršili svoju dužnost. Kao vojnici bivše austro-ugarske vojske niste se ogrešili o svoje dužnosti prema svom narodu, nego ste se u redovima hrabre srpske vojske borili protiv svog najvećeg naprijatelja. Progonjeni, bacani u tamnice ostali ste do zadnjeg časa verni velikoj sokolskoj misli i dostojno snosili svoju Golgotu. Sada je došao davno željeni čas stupanja u redove slavne srpske vojske. Vaša je danas najprva zadaća, da nas što više bude u tim redovima. Za to vršimo svi tu svoju najpreču dužnost i stupajmo u srpsku vojsku. Zdravo!“ – HAS, O-BV-66, kut. 1, dok br. 21.

[1427] Izaslanici ovih društava bili su Stevan Žakula, Đorđe Perin i Dušan Malić. - *Srpska riječ*, br. 37, 24. april/ 7. maj 1919, 3.

[1428] M. Ekmečić, *Stvaranje Jugoslavije*, 351

izražavao želje i ciljeve „kolektivnog tijela“, spremnog za odbranu vlastitih vrijednosti, bio je vidljiv i iz informacije oko priprema za sabor svih sokolskih društava, kada je konstituisana saborska kancelarija sokolskog saveza i to „u zgradi vojne komande kod Narodne odbrane“,[1429] ali iz riječi koje je njihov starješina Besarović znao da iskaže, kao na Sokolski dan u Sarajevu 8. juna 1931. godine, pozdravljajući komandanta II armije g. gen. Belića,[1430] kao predstavnika kraljevske vojske i zamolio ga „da bude uveren, da svi sokoli smatraju za prvu i najsvetiju dužnost, da služe Kralju i Otadžbini i da budu narodna vojska, koja će zajedno sa nepobedivom kr. vojskom stajati nepokolebivo na braniku naše mile Otadžbine i sačinjavati onu neprobojnu falangu, o koju će se uvek odbiti napadaji svakog neprijatelja protiv naše mile Otadžbine.“[1431]

Sokolska organizacija je izvršila vlastitu reorganizaciju i to na osnovu zaključka Vidovdanskog sabora u Novome Sadu, kada su ukinute srpska bosanskohercegovačka župa i hrvatska Tvrtkova župa, a umjesto njih uspostavljena župa Sarajevo sa okolinom.[1432] Budući da se „Sokoli kao najveći pobornici Narodnog Ujedinjenja upravo smatraju pozvanim da na svakom koraku napuštaju plemensko obeležje, to se na sastanku zaključilo da Srpsko Sokolstvo Bosne i Hercegovine napusti plemensku oznaku i da se potpuno spoji sa Hrvatskim Sokolstvom Bosne i Hercegovine, koje to isto ima da provede. ... Sve to je urađeno „pre nego i u jednoj drugoj Župi donesen zaključak da se napuštaju plemenska obeležja i da se provede integralno sjedinjenje srpskih i hrvatskih sokolskih društava.“[1433] To se desilo daleko prije zvanične i od države provedene unifikacije u jugoslovenskom smislu.

U međuvremenu sokoli su radili na razvijanju svijesti o nacionalnom samoodržanju, iz koje proizilazi nužan svakodnevni rad na vlastitom tijelu putem gimnastike, koja omogućava i zdrav narodni duh i izgradnju otadžbine na zdravim osnovama („Sve za narod i domovinu“). Ujedinjenje je za sokolstvo bilo svršen čin narodnog jedinstva i u ostvarenoj otadžbini stalno naglašavalo svetost te ideje i proslavljalo datume značajne za državu i narod, njegujući

[1429] U kancelariji su uredovali Stevo Žakula, dr Srećko Perišić, starješina Hrvatskog sokola, Ante Topali, Stevo Adum i Miloš Ćuran. - *Srpska riječ,* br. 53, 13/26. maj 1919, 5.
[1430] Vladimir J. Belić, od 17. II 1927. v.d., pa kdt. Drinske div. oblasti. – Mile Bjelajac, *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije 1918-1941*, Beograd, 2004, 127
[1431] Maj - Juni 1931. Izvještaj o političkim događajima (pojavama), o raspoloženjiima, strujama i pokretima u masama, Izvještaji o situaciji u Drinskoj banovini, knj. 1, (1929-1931), Građa za proučavanje političkih, kulturnih i socijalno-ekonomskih pitanja iz prošlosti Bosnes i Hercegovine (XIX i XX vijek) N.S. tom I (X), knjiga 2, Arhiv Bosne i Hercegovine, sabrao i uredio: Dr. Andrej Rodinis, Sarajevo, 2009, 272.
[1432] Vođstvo župe bilo je nacionalno kombinovano: starješina Vojislav Besarović, zamjenici Jovo Popović i Mijo Vučak, vođa Stevo Žakula, a zamjenici: Ignac Hengster i Bogdan Vidović, počelnik odsjeka za obrazovanje Uroš Čović. - *Srpska riječ*, br. 81, 27. april 1920.
[1433] *Sokolski zbornik*, s.d., 114, 115.

zajedništvo i njihove izabrane praznike,[1434] podržavajući sjećanje na žrtve koje su pale za dobrobit koju oni u uživaju.[1435] Proslavljanje sokolske slave Vidovdana,[1436] što je zavedeno i pravilima sokolske organizacije još od 1911. godine,[1437] nastavljeno je i u novoj državi, ojačano oreolom žrtve mladobosanaca koji su pokrenuli lavinu koja je dovela do slobode i ujedinjenja „istokrvne braće". Tako se konstituiše odbrana za narodno tijelo, tako su zvuci oružja postali, ali i netom protekli rat „simbol jedinstva, simbol kolektivne akcije, stvarane u rovovima. Sam rat tako proizvodi jedinstvo koje treba sačuvati i u miru, jedinstvo koje treba jednostavno konzervirati. Funkcija mira i jeste u tome da se u njemu sačuvaju jedinstvene i čvrste strukture, stvorene za vrijeme rata. U ime sloge i jedinstva, što predstavljaju stabilnost i čvrstinu društva i, ujedno, mira u njemu samom, memoriju o ratu treba konzervirati kako bi se unutrašnji mir očuvao."[1438] Istovremeno, mada se o žrtvama palim akcijom na Vidovdan mnogo svečarski govorilo, grob njihovih aktera dugo je u višencionalnom Sarajevu ostao neobilježen, bar ne na način dostojan proklamovanih njihovih žrtava.[1439] Na taj značajni

[1434] „Đurđevdanski uranak. Kao i lanjske, tako će i ove godine Sokolsko društvo zajedno sa Četnicima da urankom i izletom u okolicu proslavi ovaj praznik proljeća, mladosti i zdravlja. Polazak je ispred gimnazije, ide se ka Kozjoj ćupriji. Prijatelji društva i mladosti, koji žele da uveličaju proslavu ovoga uranka, dobro su došli. Za odbor: St. Žakula." – *Srpska riječ*, br. 87, 5. maj 1920, 5.
Dobrovoljci imaju zabavu, dva dana nakon Uskrsa u Društvenom domu sa igrankom uz kralj. vojnu muziku, srpsko pjevačko društvo Sloga, sarajevski Soko, Kolo Srp Sestara, uz učešće M. Odžića, člana sar. pozorišta, g. Picorela i gđe Mađerovski. - *Srpska riječ*, br. 72, 10. april 1920.
Đurđevdanski uranak. „ ... mladenačka pjesma sa harmonikama ili violinama, vilo se je vito kolo, ... a bogami, bilo ih je prilično, koji nisu ni ustali. Bojeći se da ne zakasne na uranak, oni su noć proveli slušajući pjesmu po sarajevskim lokalima i sada im je dobro došla ova „friška hava". Ti su baš i bili oni najbučniji ... Tu su bili i Sokoli sa Vojom Besarovićem, Stevom Žakulom i Urošem Čovićem ... Išlo se ka Kozjoj ćupriji ... Naročito upada u oči, da je ove godine na uranak došao i veoma veliki broj muslimana i muslimanki, a bilo je i katolika i Jevreja. Svi su se izmješali i zajednički učestvovali u veselju. Na Lapišnici, više Kozje ćuprije bila je masa svijeta, a osobito onog, koji je došao automobilima i kočijama. ... Cigani, svakako ne izostaju. Oni su na svakom mjestu, gdje se pije i veseli. Istom oko 8 sati svijet je počeo da se rastura i da odlazi u grad, neki na posao, a neki da nastave dalje, i za nepun sat, Kozija ćuprija je opet bila ko i uvijek. Mirna, tek je njom naišao po koji prolaznik, po koji ljubavni par, koji se je malo dulje zadržao negdje u osami. Ništa više nije podsjćalo na život, mladost i veselje koje je do malo čas tuda brujalo ... Vojska ovaj put priredila je izlet na Pašino brdo, kome je također prisutvovao i dosta velik broj građana." – *Večernja pošta*, br. 2359, 6. maja 1929,
[1435] Prenos kostiju L. Droce iz Goražde. – Tu V. Besarović, izaslanik Narodne odbrane i udruženja interniraca Milan Božić i Jadranske straže i Saveza dobrovoljaca g. Jovo Vuković. Održan je sokolski govor na akademiji gdje su sokoli i sokolice imali vježbu, kao i kadeti donskog korpusa. Održan je pomen na grobu 5 Rusa, koji su streljani kod Međedže za vrijeme rata, a sahranjeni u Goraždu. Istog dana održan je i parastos. – *Bosanska pošta*, br. 97, 23. septembra 1929, 3.
[1436] Proslava Vidovdana – u kasarni i vjenci na mjesto atentata … sokolice imaju slet, hr. pjevačko društvo "Trebević pjeva „Bože pravde". – *Srpska riječ*, br. 77, 17/30. jun 1919
[1437] *Pravila Srpskog sokola*, Sarajevo, 1911, 14-15.
[1438] Senadin Musabegović, *Rat - konstitucija totalitarnog tijela*, Sarajevo, 2009.
[1439] Da je sve više bilo stvar forme govori da na grobu Vidovdanskih heroja „posle deset godina našeg državnog i slobodnog života još nikakva natpisa nema. To je jedinstvani spomenik u svetu, a na kome ništa ne piše...." – *Jugoslovenska pošta*, br. 278, 24. april 1930, 5.
„Plemenita akcija ženske sekcije „Fidaka", tek nedavno osnovana, ... Na prvom mjestu postarala se da grob Vidovdanskih Heroja dobije dostojniji izgled. ... Živim nastojanjem i radom gospođa Perse Simić i Stoje Milošević urezana su na grobu imena pojedinaca zlatnim slovima, popravljena ograda i uopšte dat drugi izgled dosada prilično zanemarenom spomeniku. Kako saznajemo, sekcija će produžiti i dalje rad u ovom pravcu i postaraće se da iznađe grobove mnogobrojnih pobijenih i objeđenih žrtava kojima se gotvo ni grob ne zna, i da

datum sokoli bi organizovali pokrajinske sletove, a 1934. godine od 27. do 29. juna je organizovan i II Pokrajinski slet Sokola Kraljevine Jugoslavije, čiji je domaćin bilo Sarajevo. Manifestacija je uključivala lakoatletske utakmice, utakmice sokolskog naraštaja i vojske, izložbe, takmičenja sokolskih muzika, zabavne večeri, svečane sjednice i akademije, javni čas na sletištu, povorke kroz grad, uvećani broj predstava u Narodnom pozorištu, ali i „svečano paljenje Zublje zahvalnosti na sletišu i prenošenje plamena do na grob blaženopočivšeg Kralja Petra Velikog Oslobodioca na Oplenac“.[1440] Kroz svu prethodnu godinu dana priremâ za dobro planirane i dobro osmišljene priredbe tokom sleta najvažnije je bilo istaći jačanje zajedništva i stvaranje svijesti o jedinstvenosti sokolstva, naroda i vojske, o jedinstvenom nacionalnom idealu, o jedinstvenoj misli cjelokupnog naroda koji ide u pravcu integralnog jugoslovenstva, a protiv „plemenske zaslepljenosti“ i „duhovnog rasula“. Ovo je bila prilika da se to i manifestaciono pokaže i da se još jednom proklamuju vrijednosti kulturne i prosvjetne misije Sokola, u kojoj zbog svoje organizacije nije moglo ostati neprimjećeno da je „sokolstvo u godinama diktature prestalo da bude pokret i postalo državna ustanova, ...“[1441] Sokolski pokret je zdušno tražio i ostvarivao jedinstvo i sa seljaštvom, kao najstabilnijom socijalnom grupacijom, najvećim nosiocem tradicionalnih vrijednosti i običaja i u njemu nalazio potporu za borbu protiv „novotarija“ koje su stalno nagrizale davno uspostavljena

njihova posljednja počivališta obilježi barem skromnim spomenikom.“ – *Jugoslovenska pošta*, br. 629, 26. juna 1931, 3.

„Dovršena je Spomen-kapela Vidovdanskim herojima na groblju u Koševi i prenesene kosti vidovdanskih heroja. Spomen-kapela koja ima izgled crkvice, sagrađena je od 600 spomenika i ploča koje su dignute sa grobova u starom groblju u Vrbanji. Kapela je podignuta na mjestu stare drvene kapele, a po nacrtu beogradskog profesora arhitekta De Roka, i to u starom srpskom stilu. Na istočnoj strani prema izlazu u groblje diže se čeona strana kapele sa dva tornja sa strane. Između tornjeva nekoliko stepenica vodi prema velikoj polukružnoj mramornoj ploči na kojoj će biti ispisana imena Vidovdanskih heroja. Više te polukružne poloče podiže se veliki krst od crvenih cigli. U unutrašnjosti kapele ispod oltara nalazi se kripta sa dvije velike rafe za smještaj kostiju Vidovdanskih heroja. Zidovi kapele, koji su napravljeni od starih nadgrobnih spomenika, nisu dotjerani ni s vana ni iznutra kapele samo su dobro isprani tako da se na njima može pročitati i ime i rodoslovlje pokojnika sa starog groblja u Vrbanji. Ova kapela, koja je sada tek podignuta ima izgleda antikne građevine radi toga, što joj takav izged daju stare ploče i spomenici. Polukružna mramorna ploča nije još postavljena na čeonoj vanjskoj strani kapele, ... (kao ni) velika ikona koja će stajati više kripta. Ovih dana već je izvršen prenos kostiju Vidovdanskih heroja koji su u sarkofazima položeni u velike rafe u kripti. Prijenos kostiju obavljen je bez objavljivanja i tiho. Tek za jedno mjesec dana biće svečano osvećenje kapele kada svi radovi budu dovršeni. Stara grobnica Vidovdsnkih heroja ostala je prazna. … Produbiće se stara grobnica Vidovdanskih heroja – da stanu sve kosti.“ - *Jugoslovenska pošta*, br. 3137, 19. septembar 1939,

[1440] Slet je pratila i pojačana ljekarska služba, štampanje upute za putovanja, vozni redovi, brojne informacije o restoranima i prenoćištima, uputstva redarstvenog otsjeka za disciplinu i red, štampane su sletske spomenice, infomacije o Sarajevu i njegovim znamenitostima, o organizovanim izletima poslije sletskih dana. – Vodič za II Pokrajinski slet sokola Kraljevine Jugoslavije, Vidovdan, 27-29. juna 1934, Sarajevo, 1934.

[1441] Lj. Dimić, *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije*, 435.

moralna i običajna načela, pružalo otpor modernim, neprijateljskim i iz grada proisteklim negativnim i pomodnim strujanjima.[1442]

Kao stalni, dobro ukotvljeni starješina sokolâ Vojislav Besarović je uvijek prisustvom i prigodnim govorima podržavao proslave svakog nacionalnog praznika, što je izgleda vrlo uspješno radio, pa je sa osnivanjem *Sokola Kraljevine Jugoslavije*[1443] ostao starješina sarajevske župe,[1444] ali i bio uključen kao jedan od tri člana zamjenika *Savezne uprave Saveza Sokola Kraljevine Jugoslavije,*[1445] što mu je donijelo i dalje prisustvovanje u svim svečarskim, ugodnim elitnim situacijama,[1446] ali i onim prilikom kojih su sarajevski sokoli slaveći

[1442] Seljaci Sokolskih četa u borbi protiv stranog duha i stranih običaja. Protiv nelegalne trgovine alkoholnim pićem po selima. V. Besarović o petoljetci. U Narodnom univerzitetu održana godišnja skupština Sokolske župe Sarajevo na kojoj su po prvi put prisustvovali i delegati sokolskih četa i sokolskih radnika na selu, pod pretsjedanjem referenta za čete g. Radmila Grđića. U početku konferisanja usvojeno je stanovište Cetinjske rezolucije da će SPP i sokolstvo uopšte moći da izvrši svoju misiju ako se bude vratilo na izvore narodnog duha i života na selu, ako narodno predanje bude rukovodno načelu i vjeri sokolstva u radu na izgradnji jugoslovenske kulture. U vezi s time delgati sa sela su konstatovali da se rđavi običaji grada polako uvlače na selo i truju narodni duh. Stoga je odlučeno da sokolstvo protiv tih stranih običaja i stranog duha otvori najžešću borbu. Sokolske čete će na selu suzbijati sve ono što je u protivnosti sa duhom našeg naroda. U vezi s tim donešene su odluke o sokolskim zabavama koje moraju teći po narodnim običajima i sa njih se moraju isključiti strani plesovi, izbori kraljica ljepote, korijendoli i t.d. Piće je i dosada bilo isključeno iz sokolskih domova i sa sokolskih priredaba na selu. Delegati su ukazali na žalosnu činjenicu da po svim selima postoji nesmetana nelegalna trgovina alkoholom. … U vezi sa diskusijom o poljoprivredi istaknuto je da običaji salme na našem selu ometa svaku uspješnu akciju na racionalnoj propagandi poljoprivrede pa se apeluje na nadležne da se taj običaj dokine. V. Besarović je podsjetio na „žrtve u temeljima naše mile otadžbine", te ponovio da je „najsvetija zadaća: nepokolebiva služba zajednici." Pošto je upravo u Sarajevu sinula „ta velika ideja, koja će preporoditeljski djelovati u svim našim redovima", tu ideju o Petrovoj petoljetki sa ovog mjesta treba podržati. … Jovanka Šiljak čije je društvo Dobrovoljna zadruga Srpkinja, kao prvo žensko društvo u državi prihvatilo sokolski pokret učestvuje u Petrovoj petoljetci. Starješina Vojislav Besarović, I zamjenik dr Bogdan Vidović, II zamjenik Husein Brkić, III zamjenik Ignac Hengster, tajnik Božidar Savić; prosvetar Hasan Ljubunčić, referent za čete Radmilo Grđić, gospodar Dušan Trifković; blagajnik Tajšanović Braco, načelnik Bogomir Ružička, zamjenik I Hajrudin Ćurić, zamjenik II Stane Kernc, zamjenik III Ivan Šilić, načelnica Jelena Dopuđa, zamjenica I Mica Obradović, zamjenica II Dana Vuković, zamjenica II Nevenka Vukanović; … Revizioni odbor: Rihard Štefani, Kosta Ćurčić, Miloš Pavlović, Stevo Pravica, Josip Grgić, zamjenici revizora Salko Solaković, Milan Spremo, Josip Radić (Pale); Sud časti: dr VB, dr Milan Jojkić, dr Jindrih Čihak, Hadživuković Milan (Foča), Josif Plavšić (Visoko); zamjenici suda časti: Otokar Stuhli, Nikšić Sadulah (Bugojno), Vencler Miško. – *Jugoslovenska pošta*, br. 2374, 22. mart 1937, 4.

[1443] Zakon o osnivanju Sokola Kraljevine Jugoslavije donesen je 5. decembra 1929. godine.

[1444] Upravu Župe Sarajevo činili su: starješina Dr. Vojislav Besarović, I zam. star. Dr. Bogdan Vidović, II zam. star. Dr. Branko Sunajković, III zam. star. Simo Stanivuković, načelnik: Oskar Davrač, I zam. načel. Rudi Ažman, II zam. načel. Vlado Juvanec, II zam. načel. Mirko Vukojević, načelnica Jelena Dopuđa, I zam. načel. Nata Vojnović, II zam. načel. Abida Karahasanović, III zam. načel. Ljubica Vojnović, tajnik: Dr. Safvet Kučukalić, blagajnik: Ivan Radić, prosvetar Husein Brkić, referent za čete Radmilo Grđić
Članovi uprave: Milan Hadživuković, Aleksa Starčević, Jovan Trišić, Fehim Musakadić, Dr. Jindrih Čihak, Otokar Stuhli, Časlav Gavrilović, Jovo Popović, Božo Ružička, Hasan Ljubunčić
Zamjenici: Josip Plavšić, Boško Savić, Mihajlo Marinković, Risto Prnjatović, Ignac Hengster, inž. Zvonimir Dojčanski, inž. Halil Hrnjičević, inž. Tadija Živković, Salko Softić, Ahmet Sadiković.
Revizori: Rihard Štefani, Kosta Ćurčić, Gojko Praljak, Nikola Dešić. Zamen. Stevo Pravica, Josip Grgić
Sud časti: Dr Vojislav Besarović, dr Milan Jojkić, Časlav Gavrilović, Dr. Branko Sunajković, Lazar Kondić
Zamenici: Mlađen Dunđerović, Radomir Savić

[1445] U Saveznoj upravi su iz Bosne i Hercegovine bili Dr. Ibrahim Hadžiomerović iz Sarajeva, Čeda Milić iz Mostara, u grupi zamjenika članova Dr. Voja Besarović, a u grupi zamjenika revizora Milivoje Jelačić iz Mostara. - *Sokolski zbornik*, s.d.,

[1446] Značajne zdravice Pretsjednika Vlade. – *Jugoslovenska pošta*, br. 307, 30. maj 1930, 5.

jugoslovenstvo kao najvišu kulturnu i etičku silu[1447] izgleda narušavali svoja osnovna načela.[1448] Promocija jugoslovenske sokolske ideje[1449] donijela mu je i u samom početku slavljenja jugoslovenskog nacionalnog unitarizma i odlikovanje – orden jugoslovenske krune IV reda.[1450] Dr Vojislav Besarović je na vodama sokolstva uspio da 1939. godine sa proslavom 30 godina Sokola u Bosni i Hercegovini proslavi i svih 30 godina svoga starješinstva,[1451] na čelu ove nacionalne i državom izuzetno kontrolisane, ali i političkim odlukama podržane organizacije.[1452] Pored neupitnih sposobnosti za organizacioni rad, sposobnosti rukovođenja kako u teškim prilikama za srpsku zajednicu tokom austrougarskog perioda, tako i u novoformiranom kraljevstvu, neosporno je da je za ovakvu putanju trebala i izuzetna životna mudrost, mudrost preživljavanja da bi se konstantno plivalo i opstajalo u političkim i društvenim vodama.[1453] Posvećenost društvenom radu i usponu simbolično, ali i

---

Predsjednik vlade u Sarajevu došao autom iz Han Pijeska. Petar Živković u pratnji šefa kabineta g. Filipovića, te produžio autom za Ilidžu. Tu ga dočekali ministar pravde dr Milan Srškić, ban Velja Popović, podban dr Hasanbegović, načelnik opštine gosp. A. Mutevelić, kd. žandarmerijskog puka puk. g. Stefanović i upravnik banje Ilidže g. Bogdan Besarović. Odsjeo je u hotelu „Hercegovina“. Najprije je primio vjerske poglavice i to gg. Salema ef. Muftića, člana Rijaseta, mitropolita Petra Zimonjića, nadibskupa Ivana Šarića, evangeličkog sveštenika Sigmnunda Šmita, starokatoličkog Božu Petrovića i pretstavnika jevrejske ašekanske opštine dr. Morica Rotkopfa. ... poslije predstavnike: *Napretka* inž g. Dragutina Tibolta, *Prosvjete* Stevu Prnjatovića, *Gajreta* Huseina Kadića i Hamida Kukića i *Benevolencije* dr Jakoba Kajona, te predstavnike: TOK–a Edhema Đulizarevića, Ljekarske komore dr Milana Jojkića, advokatske komore Srećka Perišća i radničke komore g. Petra Medića, Zanatlijskog udruženja Dušana Marića, Trg. udruženja Petra Juršića, bivšeg podnačelnika opštine; okružnog ureda za osiguranje radnika Sretena Jakšića, predstavnicu *Osvitanja* gđu Umiju Muftić, Saveza dobrovoljaca g. Nježića i Milićevića, Sokol. župe dr Voju Besarovića, Jadranske straže Atanasiju Šolu; Crvenog krsta dr Ivicu Pavičića, KSS-a gđu Maru Pavlović i Udruženja Jugoslovenki gđu Anu Langerbah. - *Jugoslovenska pošta*, br. 359, 1. avgust 1930, 3.

[1447] Sjajna i ubjedljiva manifestacija Sokolskih snaga Sarajeva sa 2000 sokola na smotri u auli gradske vijećnice. Prisutni Husein Brkić, Ivan Radić, ing. Jovan Ilić, Radmilo Grđić, G. Gruić, V. Besarović. – *Jugoslovenska pošta*, br. 1671, 26. novembar 1934, 4.
Sokoli (sa Bistrika) posadili aleju oraha. Kao spomen na viteškog kralja Aleksandra I, na Trebeviću na dijelu puta od šumarske kuće do turističkog doma planinarskog društva Romanije u dužini od 300 metara. – *Jugoslovenska pošta*, br. 1781, 10. aprila 1935, 4.

[1448] „Važni zaključci jučerašnje skupštine Sokolske župe u Sarajevu“. Jedno od „novih“ pravila je bilo da „nema alkohola na priredbama“. – *Jugoslovenska pošta*, br. 827, 22. februar 1932, 3.

[1449] Jučerašnje nacionalne manifestacije. Na svečan način razvijena sokolska zastava Sokolskog društva Sarajeva, a koju su poklonili i kumovali gđa Milena Jeftanović ... Tom prilikom starješina župe Vojislav Besarović održao je dirljiv govor. „Poslije toga su položili najmlađi članovi zakletvu na zastavu. Povorkom, koja je krenula iz pozorišta, završen je prvi dio ove svečanosti.“ Prisutni su bili ban sa gđom i dječicom, pom. bana dr Hadžiomerović. – *Večernja pošta*, br. 3147, 2. decembar 1931, 5.

[1450] *Večernja pošta*, br. 2773, 8. septembar 1930, 5.

[1451] *Jugoslovenska pošta*, br. 2970, 3. mart 1939, 7.

[1452] Lj. Dimić, *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije*, 259.

[1453] Članak u kojem se glorifikuje uloga V. Besarovića, nepoznatog autorstva, ali vrlo upečatljiv izašao je povodom njegovog 25. godišnjeg sokolskog rada: „G. Dr. V. Besarović slavi 25 godina sokolskog rada. “… G. Dr. Besarović je vanredno koncilijantan čovjek i njegov rad u društvu kretao se bez isticanja. Uvijek je nastojao da bude brat u pravom smislu riječi. Njegov uticaj i vođstvo nije nikada izazivalo sukobe. … Prije rata on je bio prvi koji je poradio na osnivanju jedinstvene sokolske organizacije u Bosni i Hercegovini. Mnogo puta je prelazio u Srbiju i savjetovao se sa drugovima. On je odmah uvidio od kolikog je značaja sokolstvo za narodni preporod. … i kao intelektualac g. Dr. V. Besarović je veliki izuzetak u našoj sredini. On je jedan od onih rijetkih ljudi naše sredine koji nije prezao od sitnog društvenog rada. On je ispravno ocijenio važnost nacionalnog rada i predao se potpuno altruistički radu za opće interese. Drugi intelektualci, kao i njegovi vršnjaci

vrlo upečatljivo je iskazana i odgodom njegovog vjenčanja zbog političkog zbora u Sarajevu, januara 1919. godine.[1454] Javna sfera je na izrazit način dokazala svoju premoć nad privatnom, te na samom početku nove države izražavala nova društvena strujanja.

Da je navedene sposobnosti imao, neupitno je i vidljivo i na osnovu činjenice da Besarović nije bio samo dugogodišnji starješina sokola, nego isto tako i dugogodišnji sekretar *Trgovačko-obrtničke komore*, osnovane u Sarajevu 1909. godine.[1455] Zajedno sa drugim sekretarom Mehmedom Spahom, koji mu je bio i porodični prijatelj, nakon studija u Beču je kao predstavnik obilazio privredne komore Austro-Ugarske i podnosio izvještaje o njihovim ekonomskim politikama.[1456] Od samog početka rada ustoličena grupa privrednika,[1457] koja je i nakon rata nastavila da djeluju u poslovodnom odboru na osnovu odredbi Poslovnog reda ustanovljenog još 1911. godine, uz prisustvo i trećeg sekretara Vjekoslava Jelavića.[1458] Besarović je također nakon rata ponovno na poziciji sekretara komore, koja se prekinula samo tokom njegovog angažovanja kao ekonomskog eksperta u mirovnoj delegaciji u Parizu,[1459]

---

smatrali su da su oni, već samim tim što su intelektualci, pozvani za "visoku" politiku. Skroman u isticanju svoje ličnosti, skroman u načinu svog života, skoman u društvenom radu, on je uspio da zadobije simpatije svih sa kojima je radio. Za vrijeme rata, u zatvoru, on je i posljednji komad hljeba dijelio sa onima koji nisu imali ni toliko. Ta njegova plemenitost ostavila je najlepše utiske." - *Jugoslavenski list*, 28. juna 1934, 5.

[1454] „Odgoda vjenčanja. Za nedelju 16. o. mj. zakazano vjenčanje g. dra Vojislava Besarovića, sekretara Trg. Obrt. Komore, sa gđicom Danicom Vasiljevićevom odgađa se radi međustranačke političke konferencije, koja će se toga dana držati." – *Narodno jedinstvo*, br. 38, 11. februar 1919, 3. „V. Besarović će se vjenčati u nedelju u 10 ½ 23. ov. mj. u novoj srp. prav. crkvi sa gđicom Danicom, kćerkom g. dra Đorđa i gđe Marije Vasiljević." – *Narodno jedinstvo*, br. 47, 21. februar 1919, 3.

[1455]Na Plenarnoj sjednica TIOK-a za predsjednika je izabran Nikola Berković, a za tajnike dr V. Besarović i M. Spaho. - *Srpska riječ*, br. 46, 29. feb/15. mart 1909, 3.

[1456] Vojislav Besarović, Haški nacrt mjeničnog zakona, (separat, bez naslovnice), štamparija „Naroda", Sarajevo, 1914.

[1457]Za predsjednika izabran Nikola Berković sa 40 glasova a drugi kandidat za predsjednika bio je Gligorije Jeftanović sa samo 17 glasova. Izabrani Ješua Salom i Ahmedaga Ramić za podpredsjednike. U poslovni odbor su ušli Risto Hadžidamjanović, Glišo Jeftanović, M. Rotkopf, Bernardo Klajn, Anton Lušina, Risto R. Ceković, Franjo Štajnmec i Ahmedaga Henda. Po pravilima komore nakon tri godine polovina članova je trebala odstupiti, a novi članovi biti birani kockom, ali je opet 10 starih izabrano. – B. Madžar, *Privredne komore u Bosni i Hercegovini*, 67.

[1458] Vjekoslav Jelavić (Dubrovnik 1876 – 1960), završio je pravo i školu političkih nauka u Parizu. Od 1909. bio je urednik *Hrvatske zajednice*, poslanik u Bosanskom saboru, pa disident. Od 1913. sekretar TOK u Sarajevu, povjerenik za privredu u vladi NV BiH; član delegacije na mirovnim pregovorima u Parizu. Jedan od trojice delegata u pregovorima sa srpskom komandom 4. novembra 1918, a prije toga potpisnik zajedničkog memoranduma grofu Tisi 20. septembra 1918. Sa dr Sunarićem 30. decembra 1918. izašao iz Narodne vlade. Aktivan u advokatskoj komori, Anglo-amerikanskom klubu i počasni belgijski konzul. U mladosti aktivno sarađuje u *Glasniku Zemaljskom muzeja* i časopisu *Nada* sa tekstovima iz bosanskohercegovačke prošlosti.

[1459] „Zemaljska vlada za BiH, br. 2665/Prez. Sarajevo, dne 30. aprila 1919. g. - Vojislavu Besaroviću u Sarajevu. Prema rešenju Ministrstva inostranih dela od 30. 3. o. g. pov. br. 3983 g. Predsednik ministarskog saveta imenovao vas je na predlog Zemaljske vlade tehničkim ekspertom delegacije Kraljevstva SHS za konferenciju mira.

Delegacija Kralj. SHS. za konferenciji mira, Sekcija za naknadu šteta, 6. septembar 1919. - G. Vojislavu Besaroviću, Ekspert Ekonomsko-finansijske i Saobraćajne Sekcije Delegacije za Mir., Pariz.

Delegat Naše Kraljevine u Finansijskoj Komisiji gospodin Dr. Velizar Janković, bivši Ministar, otišao je iz Pariza u Beograd. - Kako se G. Janković neće više vraćati u Pariz, to Vas određujem za zastupnika Delgata u

potom u reparacionoj komisiji, te maja 1921. njegovim postavljanjem za šefa likvidacione komisije u Beču do 1923. godine.[1460] U grupi je privrednika, nezadovoljnih politikom države prema industriji, pa je jedan od članova *Privrednog savjeta*, službeno ustanovljenog 1920. godine pri Ministarstvu trgovine i industrije, kao savjetodavnog tijela.[1461] U vrijeme kada Evropu već potresa ekonomska kriza on je aktivan u nekoliko sekcija komore, član Izvršnog njenog odbora i Tarifskog odbora od 1925. godine, uključuje se u akciju, prilikom tada pokrenutanja pitanja otvaranja Šumarske i Rudarske Visoke škole u Sarajevu, i u tu svrhu uzaludno odlazi sa N. Berkovićem svom prvom rođaku i bivšem sugrađaninu ministru M. Srškiću u Beograd.[1462] Iste godine na Kongresu privrednih organizacija u Sarajevu 14. i 15.

Finansijskoj Komisiji - Predsednik Ekonomske, Finansijske i Saobr. Sekcije, Delegat, V. Janković." – HAS, BV-66, kut. 1, dok. br. 6.

[1460]„U maju 1919. ekspert u ekonomsko-finansijskoj sekciji u istoj delegaciji gde je obnašao funkciju pomoćnika delegata finansijske sekcije u kome je svojstvu ostao do kraja decembra 1919. Od decembra 1919. do 15. septembra 1920. bio u Komori, kada je određen za pomoćnika delegata u Reparacionoj komisiji u Beču. Komora mu je podelila na njegovu molbu dopust uz karenciju beriva. Do maja 1921. u Reparacionoj komisiji, a do kraja decembra 1921. šef likvidacione komisije u Beču. – *Izveštaj o privrednim prilikama i radu komore u godini 1925*, Sarajevo, štamparija Gaković i drugovi, 1926, 10.

Drugi sekretar M. Spaho je 1919. godine postao ministar šuma i ruda. – B. Madžar, *Privredne komore u Bosni i Hercegovini*, 130, 186.

[1461] Član ovog tijela bio je i dr Aco Despić. - S. Đurović, *Državna intervencija u Jugoslaviji*, 75, 370.

[1462]„Krajem prošle godine posetili su g. predsednik Nikola Berković i sekretar Dr. V. Besarović Ministra g. Dra Srškića i zamolili ga da pri raspodeli visokih škola, koja bi prema novinskim vestima imala uslediti, za Bosnu i Hercegovinu bude predvigjena Visoka Šumarska i Rudarska Škola. Prema njegovom savetu s istom molbom se komora obratila1) Predsedniku Ministarskog Saveta, 2) Ministarstvu Šuma i Rudnika 3) Ministarstvu Prosvete 4) Ministarstvu Trgovine i Industrije 5) Članovima Finansijskog odbora Nardone Skupštine. U odnosnoj predstavci komora je istaknula da nije potrebno naglašavati kako je u interesu naše celokupne šumarske i rudarske privrede osnivanje ovakove jedne visoke škole u Bosni i Hercegovini, koje su upravo predestinirane da budu sedišta takve jedne škole. Bosna i Hercegovina je u celoj našoj Otadžbini najbogatija pokrajina rudama. Po bogatstvima ugljenih ležišta Bosna nadmašuje sve ostale naše pokrajine i ako se momentano više ugljena eksploatiše u Sloveniji. ... Što znači Bosna u pogledu rudarstva to nam najbolje svedoči udio Bosne u prihodima i rashodima našeg budžeta na rudarstvo. ... da rudarstvo u Bosni i Hercegovini otpada najveći procenat, a to isto vredi i za prihode od rudarstva. Isto tako je u šumskom pogledu Bosna i Hercegovina onaj kraj, koji igra u šumskoj privredi najvažniju ulogu. Bosna i Hercegovina ima sama preko 2 i po milijona ha šume, što znači više od trećine celokupne šumske površine u Kraljevini. ... Ona posjeduje dva najveća šumska industrijska preduzeća, koja preragjuju po 300.000 ^{m3} drveta godišnje, nekoliko poduzeća s kapacitetom preragjivanja po 100.000 ^{m3} godišnje i mnogo manjih. Sve to uregjeno tehnički najmodernije. Pored toga Bosna je središte svih problema šumske privrede, u njoj se nalaze sve vrste šumskih pravnih odnosa, ona treba prirodnog i umetnog pomlagjivanja eksploatisanih, devastiranih ili krševitih krajeva, pa je i zato najpodesnija, da u Bosni bude Visoka Šumarska Škola. Sarajevo bi bilo najpodesnije sedište ovakove visoke šumarske i rudarske škole, jer je u središtu Bosne i Hercegovine, kojem gravitiraju: cela Dalmacija, Crna Gora, a od kako je izgragjena pruga Užice-Vardište i veliki deo Srbije. ... Pored tih razloga tehničke naravi Bosna i Hercegovina bi bile predestinirane za ovu visoku školu i iz razloga, što postoje dragocene zbirke u Sarajevskom Muzeju, koje bi se mogle lepo iskoristiti, a instrumenti bi se mogli pribaviti ... (u Sarajevu) ima vrlo veliki broj rudarskih inžinjera, koji bi mogli biti podesni nastavnici u tom zavodu. Pored toga još za osnivanje ove škole u Sarajevu govore specijalni razlozi da se i Bosna i Hercegovina dalje ne zanemaruju na polju prosvete jer Sarajevo i kako je zapravo treći centar naše države nema danas ni jedne visoke škole dok je Ljubljana dobila universitet, filozofski fakultet je osnovan u Skoplju, a pravni u Subotici. Iza Oslobogjenja do danas za Sarajevo na prosvetnom polju nije apsolutno ništa učinjeno i ako je Sarajevo geografski centar zemlje i glavno mesto u jednoj vrlo važnoj pokrajini. Tim što bi se osnivala Visoka škola barem bi se donekle uklonio onaj gubitak koje je pretrpilo Sarajevo tim, što je prestalo biti upravni centar."- *Zapisnik plenarne sjednice Trgovinsko-obrtničke komore od 22. aprila 1926. godine* - NUBiH, Odjeljenje rijetkih knjiga i rukopisa, Građa, dok. br. 167, 73-75.

maja, gdje se postavilo pitanje direkcije državnih željeznica uskotračne pruge, sarajevski privrednici traže da se željeznička mreža Bosne i Hercegovine i Srbije povjeri Direkciji državnih željeznica u Sarajevu. Na ovom kongresu kao protuprijedlog trgovačke komore iz Beograda koja je tražila da Kongres bude isključivo izvozнички i da na njemu učestvuje što manji broj delegata, samo stručnjaci i to naročito trgovci i industrijalci, V. Besarović izlazi sa prijedlogom da „bude svake godine kongres i da se sve pretrese, naročito izvoz.[1463] Njegovi prijedlozi, u skladu sa pozicijom kako komore, tako i pozicijom čitave Bosne i Hercegovine bili su da se uvijek rad svih komora sporazumno usklađuje. U slučaju spora između zagrebačke i beogradske komore oko pitanja sjedišta Nacionalnog komiteta, koji je procurio u javnost, V. Besaroviće je na sjednici komore izjavio: „Naša Komora smatra da je preka potreba naše celokupne privrede da vlada najveća harmonija izmegju svih Trgovačkih Komora te da je svaka pobeda stanovišta jedne Komore nad stanovištem druge Komore, pa makar se tu radilo i o pitanju prestiža vrlo neznatna, ako se usporedi šteta koja bi mogla odatle nastati po zastupanje interesa celokupne naše privrede, kad ne bi sve Komore zajednički postupale. To je naročito štetno ako dogje do nesuglasica izmegju Komora dvaju naših najvažnijih privrednih centara Beograda i Zagreba, zato će naša Komora sa svoje strane upotrebiti sav svoj upliv da se i ovo pitanje sporazumno reši i time opet uspostavi harmonija, koja je tako potrebna naročito danas kad naša privreda preživljuje neobično teške dane i kad je više nego ikad potreban solidaran i zajednički istup svih Komora da mognemo postići ostvarenje naših opravdanih zahteva.“[1464] Mada su se u komori vodile raprave o putnim izdacima,[1465] putovanja vezana za ekonomske probleme komore za Besarovića su se nastavila, kao npr. putovanje na međunarodnu ekonomsku konferenciju u Ženevu 1927. godine gdje se raspravljalo o pitanju uklanjanja zapreka trgovini. Posljedice ekonomske krize vidljive u svim sferama života često su inicirale unutrašnje rasprave u komori u kojima je Besarović učestvovao, ali su neka pitanja bila samo nastavak starijih neriješenih problema, kao što je pitanje zatvaranja trgovačkih i zanatskih radnja nedeljom, pri čemu je on bio na stanovištu

---

Na istoj plenarnoj sjednici dat je i „predlog za votiranje 6.000 din kao doprinos komore za privremeni sekretarijat obrazovan u Beogradu za vršenje sprema za Tarifski odbor ... pa je i naš delegat u Tarifskom odboru uzeo na sebe dužnost da uznastoji i kod naše komore da taj doprinos odobri.“ Na istoj sjednici V. Besarović podnosi izvještaj o saobraćajnim prilikama u Bosni i Hercegovini, te izlaže *Projekat zakona o suzbijanju nedopuštene spekulacija sa životnim potrebama*. - *Zapisnik plenarne sjednice Trgovinsko-obrtničke komore od 22. aprila 1926. godine*, NUBiH, Odjeljenje rijetkih knjiga i rukopisa, Građa, dok. br. 167, 10, 76.

[1463] *Izveštaj o privrednim prilikama i radu komore u godini 1925*, Sarajevo, štamparija Gaković i drugovi, 1926, 25.

[1464] *Zapisnik plenarne sjednice Trgovinsko-obrtničke komore od 22. aprila 1926*, 136-137.

[1465] „Putni troškovi komorskih namještenika su se prekoračili za 13.354. din. ... V. Besarović je objasnio da se prekoračilo u smislu odobrenja zadnje plenarne sjedice“, te da su prekoračenja vezana za Zanatsku banku bila „po komorskom području“. – *Zapisnik konstituirajuće sjednice XXXIV Plenarne sjednice održane 25. augusta 1927*. NUBiH, Odjeljenje rijetkih knjiga i rukopisa, Građa, dok. br. 167, 75.

„slobode rada“.[1466] Besarović je tridesetih godina i dalje bio veza sa drugim komorama kraljevine,[1467] ali i ažuran u problemima svoje matične komore,[1468] njenom dostojnom predstavljanju,[1469] kao i u nastojanju da se stručni rad i trud komorskih članova, pa i njegov

[1466] U raspravi o Izvještaju „po uredbi o zatvaranju trgovačkih i zantskih radnja“ član komore Kajon je naveo da se ovom uredbom „dozvoljava skučavanje rada“ i „sankcionisanje nerada“, te jedan od razloga otvaranja radnji vidio u tome „da težak svoje potrebe podmiruje nedeljom“. Sa njim se složio Vladimir Merćep, a V. Besarović je bio stava da komora stoji na stajalištu „slobode rada“. Glasanje u komori je rezultiralo odbijanjem Kajononvog prijedloga sa 29 glasova, a za njegov prijedlog bilo je 17 članova. – *Nastavak konsituirajuće XXXIV Plenarne sjednice 27. augusta 1927*, NUBiH, Rukopisno odjeljenje, dok. br. 167, 95-99.

[1467] Besarovićev izvještaj Poslovnom odboru o VII god kongresu privrednih komora i organizacija KSHS u Beogradu 8. i 9. septembra; Izvještaj o reviziji socijalnog zakonodavstva. - *Zapisnik 44. Plenarne. sjednice od 29. decembra 1929*, 142-150, 151-166.

Izvještaj PO o nacrtu zakona o obrtima; Izvještaj PO o konferenciji komora u Dubrovniku i kongresu u Beogradu. Na konferenciji u Dubrovniku su sudjelovali pored Besarovića kao delegati i Nikola Stojkanović i Edhem Gjulizarević, gdje su predstavili o pitanju turizma posebni referat komore u kom je naglašeno da po svoj konfiguraciji tla, po svojim bezbrojnim prirodnim ljepotama područje više pažnje. - *Zapisnik XLVI plenarne sjednice održane 16. decembra 1930*, 129-130, 137, 1938-144.

Na poziv Ministarstva saobraćaja komora je predložila 3 kandidata za članove Savetodavnog odbora rečne plovidbe, te je Ministar postavio dr Vojislava Besarovića.

Besarović je i na konferenciji kod Željezničke direkcije zagrebačke po pitanju voznog reda za god 1932. i 1933.

Izveštaj PO o kongresu privrednih komora i organizacija održanom u Beogradu 13. i 14. septembra 1931. godine u kome se kaže da je V. Besarović iznio prijedlog da treba da se ustroji po jedan zavod za unapređivanje zanatstva. „Kongres poziva ovom prilikom sve privredne krugove, da svim silama nastoje oko podizanja staleške svesti i trgovačkog morala, kao glavnog faktora poslovnog poverenja“, te da se donese jedinstven Trgovački zakon. - *Zapisnik XLIX plenarne sjednice od 28.12.1931*, 12, 93-96.

Stojkanović, predsjednik i V. Besarović, tajnik otputovali su na skupštinu TIK-a u Beograd. – *Jugoslovenska pošta*, br. 1380, 13. decembar 1933, 5.

[1468] V. Besarović u svom referatu o težaku i njegovoj nepismenosti, - 1 škola na 3.300 stanovnika u Sarajevskoj oblasti, dok. npr. Dubrovnik ima na 911 stanovnika 1 školu; u tuzlanskoj oblasti na 3.385 stanovnika 1 škola; predlaže veći broj poljoprivrednih škola – na sarajevskom području ima samo 1 škola u Butmiru u djelokrugu TIK-a; navodi i problem seljaka koji je iza oslobođenja kupovao zemlju po povoljnim okolnostima, a sada su krediti skupi i loše cijene žitu. - *Izvještaj o privrednim prilikama i radu komore u god. 193*0, TOK za BiH, Sarajevo 1931, TIOK u Sarajevu, 31-49.

Na zadnjoj plenarnoj sjednici održanoj 28. decembra 1931. jednoglasno je usvojen izvještaj PO o akciji Komore na propagandi domaće robe. Zadaća je te akcije, da se dosadašnji mentalitet potrošača nacionalno orijentiše, što će se moći provesti s uspehom samo pod uslovom, ako domaći proizvodi budu i u kvalitativnom pogledu i u pogledu cena u najmanju ruku ravni stranim proizvodima. Sistematskim provođenjem ove akcije će se popraviti trgovački bilans, ublažiti nezaposlenost koja iz dana u dan postaje sve veći socijalni problem, i uopšte podići domaća produkcija. Odatle će nastati neminovne koristi i po trgovinu i po proizvodnju. Neosporno je, da je trgovina u kojoj se drži i prodaje strana roba prinugjena da drži veća stovarišta i nije u mogućnosti da svoju zalihu dosta elastično prilagodi zahtjevu mušterija. Trgovcima je svakako lakše da svoje eventualne diferencije koje imaju sa liferantima izravnaju ako su liferanti u zemlji, nego ako su na strani. Kolika je tek korist za proizvogjače, ako robu plasiraju kod kuće, a ne u inostranstvu. Njima je tada mnogo lakši pregled mušterija, mnogo lakša mogućnost kontrole njihovog finansijskog stanja, mnogo lakša naplata tražbina, izdaci za transport su daleko manji, daleko lakša kalkulacija, jer nije potrebno računati sa carinom i drugim daćama, koji su važni za izvoznu trgovinu. Danas se akcija na podizanju konzuma domaće produkcije provodi u svima državama. Pitanje je samo na koji bi način trebalo da se ta akcija organizuje i ko bi trebao da tu akciju vodi, ... Cilj te akcije, da se organizovanim snagama celokupne jugoslavenske privatne inicijative, a radi odbrane jugoslavenske (nacionalne) radinosti i proizvodnje, na čelu sa jugoslavenskim seljakom, kao najbrojnijim potrošačem i proizvogjačem zalaže u svim slojevima jugoslavenskog naroda za upotrebu našeg domaćeg rada i potrošnju domaćih proizvoda, čim bi se sprečilo oticanje našeg narodnog bogatsva u inostranstvo, povećala radinost i blagostanje celokupnog našeg naroda, naročita je zadaća ta akcije.“ – *Zapisnik sa 50 Plenarne sjednice održane 12. i 13. maja 1932. godine*, 45-50.

Dr Besarović je podnio izvještaj o Uredbi o zemljoradničkim dugovima. – *Jugoslovenska pošta*, br. 2396, 17. april 1937, 5.

[1469] „Značaj privredne konferncije.“ Ban Velimir Popović je 24. aprila 1930. otvorio u svečanoj Sali KBU privrednu konferenciju u kojoj je uzelo učešće 65 predstavnika privrede i njenih organizacija, a kao domaćini su

rad, valjano nagradi.[1470] To mu je polazilo za rukom, tako da je nakon uredbe o organizaciji trgovinskih i zanatskih komora iz 1932. godine Besarović i dalje na čelu komorskog ureda kao generalni sekretar, uz dr. Acu Despića kao sekretara i dr. Safveta Kučukalića kao konzulenta, a od 1927. godine je bio nagrađen za svoj rad u komori ordenom Sv. Save III reda.[1471]

Paralelno sa ovom svojom osnovnom djelatnošću u komori Vojislav Besarović je učestvovao i u radu drugih tijela koja su zahtijevala stručno ekonomsko i pravno znanje. Od samog osnivanja *Gradske štedionice općine grada Sarajeva* 1922. godine stalni je član njenog upravnog odbora, koji je vodio glavnu riječ u komunalnoj politici i gdje se obrtao novac od gradskih prihoda,[1472] pa je slika članstva ovog tijela bila i istovremeno slika nacionalne, političke strukture sarajevske komune, slika njene ekonomske, ali i političke vlasti.

---

se predstavili i članovi TIOK-a iz Sarajeva, među kojima i V. Besarović. – *Večernja pošta*, br. 3659, 23. april 1930, 5.
Prilikom posjete njemačkih industrijalaca Sarajevu ispred TIOK-a su ih dočekali podpredsjednik Stojkanović i sekretar V. Besarović koji je bio i prevodilac delegacije. – *Jugoslovenska pošta*, br. 590, 8. maj 1931, 2.

[1470] V. Besarović predlaže da se za rad oko zaključnog računa dade uobičajena nagrada od din 6.000. - *Zapisnik XLVII Plenarne sednice od 22. 3. 1931*, 71.
U raspravi kako će se podijeliti suficit od 2, 864.409.67 din. komora je obrazovala komisiju u kojoj V. Besarović predlaže da se prvo u Penzioni fond dotira 2,5 mil, a da se suma od 250.000 upotrebi za osnivanje fonda za unapređivanje privrede.
U raspravi oko plata namještenika V. Besarović napominje „da je i pre rata razlika između plata državnih nameštenika i komorskih činovnika postojala i da je to bilo i onda kada su se u god. 1927. određivale plate. To je stoga što služba komorskih činovnika zahteva naročitu spremu i specijalne radove koje ne vrše državni činovnici. Ne može se akceptovati stanovište kom. člana g. E. Bičakčića o pojeftinjenju života jer su iz liste izostavljeni neki važniji elementi a naročito nije fiksirano koliko procenata iznose potrebe za stan, što čini osetljivu stavku u budžetu pojedinaca. Stoga moli da se sve to ispita i uputi na proučavanje jednom posebnom odboru, koje će ponajpre utvrditi eventualno pojeftinjenje koje je nastupilo pa tek onda eventualno utvrditi procenat za sniženje plata komorskih nameštenika.“ Bičakčić predlaže da se činovnicima sa platom do 4.000 din. ova snizi za 10%, a činovnicima sa platom preko 4.000 din. mesečno za 20%. Pučićev prijedlog, da posebni odbor odluči. Predsjednik N. Berković traži pauzu od 5 minuta, te nakon toga donosi odluku da se svim komorskim službenicima snizi plata za 10%, s time da ova redukcija stupi na snagu po isteku ovogodišnjeg budžeta t.j. od 1. januara 1932. godine. Na pitanje da li se neko protivi – protivan Stanivuković. – *Zapisnik izvanredne plenarne sjednice 9. juna 1931*, 6, 23-24.

[1471] Tom prilikom je predsjednik komore N. Berković dobio orden Sv. Save II reda, a komorski članovi N. Stojkanović i Đulizareviću oreden Sv. Save III reda. - *Izvještaj o privrednim prilikama i radu komore u god. 1927*, TOK za BiH, Sarajevo 1928.

[1472] „&1. Općina grada Sarajeva osniva u Sarajevu na osnovi zaključka općinskoga zastupstva od 9. decembra 1919. te predloga državnog komesara za sarajevsku gradsku općinu od 30. novembra 1921. br. 195/prez. i odobrenja Pokrajinske uprave za BiH od 2. januara 1922. broj 152/ prez. „Gradsku štedionicu“, koja je posebni gradski zavod, ...
& 9. ... Temeljna glavnica GŠ osniva se tako, da općina grada Sarajeva predaje i prepušta GŠ ova svoja preduzeća:

Gradska elektranu po vještačkoj procjeni vrijednu	D 16,917.493.49
gradsku plinaru po vještačkoj procjeni vrijednu	D 6,554.593.50
gradsku električnu željeznicu ...	D 3,152.310
gradski vodovod po	D 13,448.938.25
UKUPNO	D 40, 073.335.24
	ili okruglo 40 mil

Pored toga član je *Odbora za proučavanje zakonskog prijedloga o bivšim kmetskim selištima i stečenim beglucima,*[1473] dugogodišnji član upravnog odbora *Društva za saobraćaj putnika i turista u Sarajevu Putnik,*[1474] čest je predavač kod *Saveza zanatlijskih udruženja*,[1475] kada treba predstavnik *Seljačkog kola*,[1476] član upravnog odbora velikog drvnog preduzeća *Ugar* iz Turbeta,[1477] član egzekutivnog odbora d.d. *Špedicije,*[1478] u kojoj su sjedili i drugi članovi iz srpske čaršije, pa i oni iz njenog podmlatka.[1479]

Svoje znanje Vojislav Besarović je ulagao i u nacionalna, srpska društva. Od osnivanja *Saveza srpskih zemljoradničkih zadruga* u Sarajevu stalni je član njegovog upravnog odbora u kome su sjedili svi članovi sarajevske srpska privredne elite,[1480] a jednako tako je bilo i sa

---

tako da će ova preduzeća odsada GŠ voditi i njima upravljati jedinstveno samo pod svojom firmom i po propisima, koji po smislu ovih pravila za nju važe, a napose po načelima istaknutim u tač 1:&2 ovih pravila.“ - *Pravila Gradske štedionice Općine grada Sarajeva*, Sarajevo, 1922, Islamska dionička štamparija (tiskara)

[1473] Odbor od 4. feb. 1928. Za izvjestioca određen je g. Ratko Parežanin, narodni poslanik. Predsjednik odbora Bogoljub Kujundžić, sekretar dr Branko Kaluđerčić, a članovi: Mih. Kujundžić, Miloš Višnjić, dr Voja Besarović, Ratko Parežanin, dr Milan Milojević, Franc Smodej, Sava Rosić, dr Bariša Smoljan, dr Kulovec, Miloš Tupanjanin. – HAS, O-AV-89, kut. 1, dok. br. 5.

[1474] „Ban g. Popović počasni član Putnika – Sinoć je održana IX redovna glavna skupština Društva za saobraćaj putnika i turista u Sarajevu ... Izabran je novi upravni odbor: pretsjednik Dr Dušan Jeftanović, potpretsjednik E. Bičakčić, tajnik Branko Trbojević, blagajnik Veselin Sekulović, odbornici: Atanasije Šola, Mojse D. Salom, Dr Ivica Pavičić, Dr Voja Besarović, Dr Pajo Čokić, Dr Aco Despić, Miloš Miladinović, Niko Stojkanović, Ibrahim Šahinagić, Ahmed Sefić, Dr Vlado Šutić, Kosta Mandić, Meto Kujić, Josip Alkalaj i Ivan Perković. U nadzorni odbor ušli su gg. Dr Perdo Prenj, pretsjednik te Dr Jure Šutej i Dr Braco Poljokan.“ – *Jugoslovenska pošta*, br. 582, 28. april 1931.

Formiranje stalnog proširenog turističkog odobra. - Tu Ivan Perkovič, hotelijer, zamjenik dr Vojsilav Besarović, Kajon, ispred *Putnika* g. Nikola Stojanović, veletrgovac, te Ante Roje, direktor biljetarnice *Putnik* ... - *Jugoslovenska pošta,* br. 2407, 7. maj 1937, 4.

[1475] Savez zanatskih udruženja organizovao je od 27. juna do 6. jula 1924. zanatsko-ind. izložbu u prostorijama Pravosudne palače. Besarović je održao predavanje o stanju u privredi. – Izveštaj o privrednim prilikama i radu komore u godini 1925, Sarajevo, štamparija Gaković i drugovi, 1926, 208-209.

[1476] Bana posjetili predstavnici Seljačkog kola – Voja Besarović i ing. Mika Blagojević. - *Jugoslovenska pošta*, br. 2976, 11. mart 1939, 4.

[1477] Pismo Vlade P. Delića iz Jajca građevinskom poduzetniku Milošu Miladinoviću u kome ga moli da mu Vojo Besarović, koji je bio u upravi “Ugra” u Turbetu dā preporuku da se tamo Delić namjesti kao “kancelarijska sila” ili za rad napolju, … “Molim Te nahodi mi preporuku kod Dr. Voje, pa da mi ti tu preporuku pošalje, … Još mi je obećao i ovdašnji sveštenik Milan Ilić, pisati Dr. Besaroviću za istu moju stvar, pa Te molim da prijateljsku pomoć. Ja znam, da je vrijeme vrlo teško, sva sila poduzeća u našoj zemlji zapošljuju najviše strance, a naši se pate od gladi, nevolje i bijede. … Jajce 19. 4. 1928. … Ako Dr. Vojo, nebi našao za umjesno da me preporuči kod “Ugra”, pripravan sam i gdje drugdje, naročito u banku, u čiji sam posao najbolje uveden.” – HAS, O-MM-383, kut. 5, dok 38.

„Ugar“ iz Turbeta, kod Travnika bilo je šumsko industrijsko preduzeće sa kapacitetom prerade drveta u visini od 200.000 ^{m3} i jedno od jačih u Bosni i Hercegovine.

[1478] Upravni odbor *Špedicije d. d.*: predsjednik Petar Jurišić, podnačelnik; podpredsjednik Vaso Ristić, direktor Srpske centralne i privredne banke; upravni odbor: dr B. Čerović, dr A. Babić, J. Zagorac, M. Halilbašić, E. Bader, Silvio Alkalaj, A. Kumašin, Ješua M. Izrael; nadzorni odbor: dr Zečević, Radaković, dr M. Andić i sudija Semiz; egzekutivni odbor: pred. P. Juršić, podpred. Ristić, članovi: V. Besarović, A. Babić i J. Zagorac; prokurista Božidar Pavičić. - *Večernja pošta*, br. 2365, 13. maj 1929,5.

Gradska štedionica Sarajevo i Srpska centralna privredna banka su tridesetih godina bili najveći vlasnici dionica *Špedicije*. – *Jugoslovenska pošta*, br. 605, 28. maja 19354, 2.

[1479]Dugogodišnji direktor d.*d. Špedicije* bio je Vojislavov prvi bliski rođak Bogdan Besarović (1919-1926), a u upravnom odboru bio je Vaso Ristić, Jovo Zagorac, dr Božidar Čerović i drugi.

[1480] *Težački pokret*, br. 31, 17. oktobar. 1922, 4.

Srpskom trgovačko-zanatlijskom omladinom, kako u njenoj upravi kao predsjednik nadzornog odbora,[1481] tako i na njenim slavama.[1482] U formiranoj *Zadrugi Srba privrednika* Vojislav Besarović je našao mjesto u oba odbora – upravnom i nadzornom.[1483] On stalno objavljuje članke i razne komentare,[1484] njemu bliske tematike, u privrednoj, političkoj i socijalnoj tribini *Prosvjetinog Kalendara.*[1485]

[1481] Svečano otvorenje Šegrtskog doma i proslava 10 godišnjice Srpske Trgovačko-zanatlijske omladine. Društvo je osnovano još prije 25 godina i činilo je „bedem mladih privrednika", koje je „predavanjima i osnivanjem čitaonice uzela na sebe dužnost da među svojim članovima širi slobodnu razmjenu misli, druževnost i toleranciju. Naročito se ističe njezina uloga u pomaganju Srpskog crvenog krsta od 1912. god. i u svjetloj je uspomeni sjećanje kad se njezini članovi za balkanskog rata godine 1912. prijaviše kao dobrovoljci i položiše svoj živote na oltar Otadžbine." Ti poginuli članovi su: Mile Todorović, Milan Obradović, Uroš Obradović, Jovo Tomić, Boško Avdalović i Vojin Petrović. – Od osnutka do danas bili su predsjednici Omladine: Branko pl. Hrnjaković, Pero Jeftanović, Jovo Ukropina, Đorđe Čokorilo, Dr Milorad Nedeljković, Vladimir Sušić, Vaso Vasiljević, Todor Kosovac, Dr. Dušan Davidović. – U današnjem odboru se nalaze: gg. Dr. Dušan Davidović, pretsjednik; Milan R. Pupić, potpredsjenik; Stevo Prnjatović, blagajnik, Stjepan Marić, sekretar. Članovi UO – Gavro Trifunović, Šćepan Milićević, inž. Milan Šorak, Jovo Šerbedžija i Savo Rađenović. NO: pre Vojislav Besarović, a čl. Miloš Miladinović i Josip Petrić. – *Jugoslovenska pošta*, br. 108, 5. oktobar 1929, 3.
Skupština Srpske Trgovačko-zanatske omladine, na kojoj je izrečeno da društvo ima 78 pitomaca. Upravni odbor: Dr. Dušan Davidović, Šćepan Marić, Radoslav Ćorović, Radoslav Samouković, Savo Grubor, Savo Rađenović, Bogdan Bogdanović, Stjepan Milićević i Stevo Prnjatović. Nadzorni odbor: V. Besarović, Miloš Miladinović, inž. Milan Šorak. – *Jugoslovenska pošta*, br. 557, 30. mart 1931, 3.
U novoj upravi formiranoj 1935. Besarović je na istoj poziciji, kao i mnogi drugi: Na skupštini Srp. trg. zanatlijske omladine - nova uprava: dr D. Davidović, S. Milićević, Stevo Prnjatović, Šćepan Marić, Bogdan Bogdanović, Savo Grubor, Bogdan Todorović, R. Ćorović, Boško Bilbija, Milan Bajčetić, Dejan Cvijetić, Risto Prnjatović, Nadzorni odbor: dr V. Besarović, Svetozar Cvijetić, ing. Jovan Jocić. Savjetodavni odbor: gg. Simo Bogdanović, Risto Banduković, Mihajlo Trebić, Vaso Ristić i Nikola Stojkanović . – *Jugoslovenska pošta*, br. 1780, 9. april 1935, 4.

[1482] Juče je proslavila Srpska trgovačka i zanatliska omladina svoju slavu Car Konstantnin i Carica Jelena, uz prisustvo Davidovića, Jeftanovića, Vasila Grđića, te opštinskih vijećnika: Šušnjar, Cvijetić i Mandrapa, Ristić, predsjednik Dobrovoljaca dr Nježić, industrijalac g. Vaso Vasiljević, sekretar trg. komore Voja Besarović ... - *Jugoslovenska pošta*, br. 608, 1. jun 1931, 3.
Tom prilikom je održana i jedna mala priredba uz prisustvo banice gđe Ružice Popović, komandanta armije Belića, načelnika Kovačevića, gradonačelnika Mutevelića i podnačelnika Jeftanovića, g. V. Besarovića, Ristića i dr. – *Jugoslovenska pošta*, br. 610, 3. jun 1931, 3.

[1483] Juni 1930. Izvještaj o političkim događajima (pojavama), o raspoloženjiima, strujama i pokretima u masama, Izvještaji o stiuaciji u Drinskoj banovini, knj. 1, (1929-1931), sabrao i uredio: Dr. Andrej Rodinis, Sarajevo, 2009, 176-177.

[1484] - Vojislav Besarović, *Uloga sokolstva pre rata i njegova današnja zadaća* , Kalendar *Prosvjeta* 1924.
- Vojislav Besarović, *Sarajevo,* Kalendar *Prosvjeta, 1927*
- dr Vojislav Besarović, *Osiguranje privrednika,* Kalendar *Prosvjeta* 1932.
- Vojislav Besarović, *Sokolski slet u Pragu,* Kalendara *Prosvjeta* 1939.
- Vojislav Besarović, *Stevan Žakula kao sokolski radnik,* Kalendar Prosvjete za 1940. god, Sarajevo, 1940

[1485] Pored *Pregleda*, Prosvetin *Kalendar* je takođe sa svojim urednicima Perom Slijepčevićem, Vladimirom Gaćinovićem, Jovom Vukovićem, Markom Markovićem, Mirkom Maksimovićem okupljao oko sebe brojne stručnjake iz raznih oblasti. Kao saradnici se najčešće pojavljuju dr Nikola Stojanović, dr Jovo Zubović, dr Aco Despić, Vasilj Grđić, Vladislav Skarić, Vojislav Besarović, Jovan M. Jovanović, dr Živko Nježić, Đoko Perin, Šćepan Grđić, Slavko Kaluđerčić, Todor Kruševac, dr Uroš Krulj, ali i druga uvažena imena: Jovo M. Jovanović, Vaso Glušac, Ivo Andrić, Vasilj Popović, Vl. Dvorniković, Ksenija Atanasijević.

Stalno je njegovo prisustvo i u krugu srpske crkvene opštine, koja se i dalje brinula o srpsko-pravoslavnoj zajednici i njenom ugledu, radila na tome da se održe osnovne norme njenog djelovanja i da rezulati rada budu vidljivi i korisni.[1486]

Dio vremena posvećivao je i društvu *Srba taoca i interniraca iz Bosne i Hercegovine*, koje se za njih neočekivano suočavalo sa mnogim problemima.[1487]

U slobodno vrijeme, ako ga je imao, posvećivao je naročito srpskom prosvjetnom i kulturnom društvu *Prosvjeta*. Od prvih javno objavljenih priloga koji je dao za *Prosvjetin dom* još 1910. godine zajedno sa ostalim svojim i starijim nacionalnim saborcima, kao i onima iz drugih „srpskih krajeva“,[1488] Vojislav je također bio prisutan u radu ovog za Srbe ne samo Sarajeva, nego i cijele Bosne i Hercegovine značajnog društva. Nakon ujedinjenja nastavlja sa novčanim pomaganjem njegovih aktivnosti,[1489] u vrijeme kada *Prosvjetu* u stvari polako

[1486] Važna skupština Srpske crkvene opštine. U prostorijama Sloge, bilo je prisutno 150 članova. Skupštinu je vodio predsjednik Tanasije Ikonić i pošto su Šćepan Grđić i Stevo Prnjatović izabrani za ovjerovitelje skupštinskog rada i pročitana depeša Nj.V. Kralju ... Jedan od najvažnijih stvari, o kojoj se mnogo diskutovalo i to dr Branko Kaluđerčić, Jovo Ilić, Šćepan Grđić i dr Besarović i dr. bila je pitanje starog groblja, koje se nalazi kod sadašnje ilidžanske stanice. Odlučeno je „da se da 25.000 din. za podizanje crkve Sv. Save na Vračaru, da se dade Kolu srpskih sestara 15.000, za gradnju kapele i prenos kostiju interniraca, taoca i političkih prestupnika u Aradu, odlučeno je da se čim započnu na tome radovi Udruženju interniraca, taoca i politčkih prestupnika dade svota od 50.000. din.“ – *Jugoslovenska pošta*, br. 581, 27. april 1931, str. 4.

[1487] Internirci i taoci imali II godišnju skupšinu Srba taoca i interniraca iz BiH. – Skupštinu je otvorio predsjednik Đorđo Pejanović i naglasio je da je slab interes za ovo društvo. G. Marko Ilić, tajnik „Tako od 400 sveštenika iz srpsko pravoslavnih crkvenih opština na koje se udruženje obratilo radi podataka nije stigao skoro ni jedan odgovor. Konstatuje da su društveni delegati četiri puta posjetili grobove 3.500 aradskih žrtava, koji su u posve zapuštenom stanju tako, da se održavaju još svega četiri groba. Zatim izjveštava o zakonu koji je donijela rumunjska vlada o podizanju Mauzoleja rumunjskim herojima u koji će preko njihovog društva „Kult heroja“ i one naše mučenike smjestiti u taj mauzolej.“ Simo Umičević čita blagajnički, a Niko Trišić izvještaj nadzornog odbora. U debati učestvuju Zildžić, J. Pešut, Sušić, Vl. Kalember itd. ... te se traži od opštine novac za doniranje akcije prenosa kostiju aradskih mučenika. Odbor: Đ. Pejanović, Mihajlo Ilić, Simo Umičević, Marko Ilić, Milan Božić, Jakov Milinković, Dimitrije Terzić, dr Mehmed Zildžić, Vlado Sušić, Vaso Ristić, Jovo Pešut, Vojo Besarović, Milan Bursać i Niko Trišić. - *Večernja pošta*, br. 2371, 20. maja 1929.

[1488] *Srpska riječ*, br. 175, avgusta 1910, 3; br. 183, 24. avgust /6. septembar 1910, 3.
Iste godine su Sarajevski Srbi dali priloge za postradale tokom poplave u Srbiji: Iskaz prilog za postradale od poplave u Srbiji. Srpska opština 1000K, G. Jeftanović – 500K, Družina Srba Pobratimstva 173 K, Vaso S. Kraljević 100 K, po 50 K: Evgenije Letica, Risto Šušić, Jovo Risto Vasiljević, Aleksandar M. Besarović, dr Diogen Petrović, Srpska sarajevska trgovačka omladina, Zemaljska banka; po 40 K: dr Dušan i Anđelina Ćorović; po 30 K: Drago Pamučina, Jovanović i Srškić, po 25 K: Despić i Stojković, po 20 K: Simo Prnjatović, braća Risto i Miho Šantić, Pero Stanišić i drug, Mihajlo Milanović, dr Milan Jojkić, Šerif ef. Arnautović, Risto S. Samouković, Danilo Dimović, Petar N. Ceković ... Vasilikija P. Petrović; po 10 K: dr Đorđo Vasiljević, Mara dr Đ. Vasiljević, Mile Božić, svešt; Pero Ćorović, Vlado Ćorović, Božo Mlinarević, Jovo Mitričević, Risto Bujak, ... Vaso Savić, Risto Banduković, Mara ud. Savić, Savka ud. Jeftanović, Pešut i drug, Mihajlo Beaorivić, braća Bajčetić, Risto J. Besarović, Aćim Babić; po 8 K: Simo Bogdanović ... po 6 K: Risto M. Besarović, Stevo Marković, 5 K: dr Luka Čabrajić, dr Kostić, Mara ud. Rašević, ... Joka H. Ristić, Mara Ilić, Jovo Kreštalica, Trifković i kompanija, Jeftan Despić, ... po 4 K: Dara Mlinarević, Lena Mlinarević, Zorka Mlinarević, ... Roksanda R. Besarović, Mara Rašević, Milka Hun, Risto Kebeljić, Miloš Miladinović, po 3 K: Savka S. Brakus, Danilo Ćorović, Dara Ćorović, Simo Jovanović, Đorđo Mandrapa, Mila F. Kršić, Milan Božić, Boško Kreštalica, ... i mnogi drugi. Prilozima su učesvovali i iz drugih gradova i mjesta. - *Srpska riječ*, br. 254, decembar 1910, 4.

[1489] Pomoć Prosveti dali: 1000 din: Vaso Ristić, dir. Srpske centralne privredne banke, Mihajlo Đukić, direktor Srpske centralne privredne banke, dr Božidar Čerović, Aleksandar Besarović, trg, Đoka Perin, dr Uroš Ivanišević, advokat, dr Ljubo Bilić, priar, Vaso Todorović, industrijalac, Radoslav Ćorović, trgovac, Cvjetko

počinje nagrizati nemar nekadašnjih njeni članova i korisnika njenih fondova u zlo doba pristiglih,[1490] kada se zanemaruje njen značaj za srpsku zajednicu, ali ne i zabave koje su bile redovno posjećivane od strane šarolikog društva Sarajeva, svih uglednih i bezbrižnih sugrađana upućenih jednih na druge, željnih razgovora, novosti, ali i internog prestiža.[1491] Na tim proslavama, naročito Sv. Save budno su se pratili odnosi vodećih vjerskih i političkih lidera, koji su prisutnima ukazivali na političke tokove,[1492] pa i onda kada je svima novi

---

Obradović, trgovac, Simo Stanivuković, direktor Šumaskog industrijskog saveza Srp. zemljo. zadruga u Sarajevu, Marko Babunović, trgovac; Da uplaćuju po 50 dinara mjesečno kao dobrotvori upisaše se: Simo Mirković, dr Tomo Popoć, Vasilj Grđić, dr Aco Despić, dr M. Babić; Uplatiše utemeljačku članarinu od 300 dinara: braća Hadži Vuković, agent. radnja. Da otplaćuju u mesečnim obrocima po din 20. upisaše se: Sreten Čavić, bankovni činovnik, Pero Slijepčević, Miloš Đuran. – *Težački pokret*, br. 79, 21. decembar 1923, 5.
„Vojislav Besarović za svog oca Ristu Đ. Besarović uplatio 1000 din, sa 50 dinara g. Zlata Sušković, dr M. Manojlović, Savo Palikuća; Jovan Karić, upravitelj štamparije Obod (gdje se štampa Težački pokret), Veljko Jeftanović, činovnik; Mlađen Dunđerović, kotarski predstojnik, Dušan H. Vuković, apotekar, Konstantin Radulović, direktor *Izvoza d .d.,* Nikola Dešić, profesor, Vaso Čubrilović, profesor, Slavko Vorgučin, mašinist, Nikola Stojanović sa 1000 din." – *Težački pokret,* br. 80, 3. januar 1924, 5.

[1490] „Upozoravaju se bivši pitomci Prosvjete, da vrate dug, da bi se i drugi mogli školovati." – *Težački pokret*, br. 88, 22. mart 1924.

[1491] „Uspjela Sv. Savska proslava Prosvjete." Prisustvuju: ban sa gospođom, gen. Kalafatović; mitropolit Petar, nadbiskup dr Šarić sa sekretarom; franjevački provincijal g. dr Jozo Markušić; nadrabin g. dr Levi; pomoćnik bana g. Hasanbegović sa gospođom, pomoćnik komandanta armije gen. Zečević; predsjednik eparh savjeta g. Šćepan Grđić; predsjednik *Napretka* g Alaupović, predsjednik *La Benevolencije* dr Kajon, članovio *Gajreta* – Borić, Dževad Sulejmanpašić, Alija Homić, Hamid Kukić, Hamza Humo, Mujaga Sarajlić, ing. Čekro i dr; mini u penziji dr Vlado Andrić; čehoslovački, njemački, talijanski konzul, sekretar englskog konzula, načelnik općtine, g. Atanasije Šola, g. Vasilj Grđić sa gospođom, dr Dušan Ćorović, gen. Simović, Tanazović i Nedeljković; direktor željeznica g. Šneler, podnačelnik Jurišić sa gospođom, načelnik upravnog odjeljenja BU Branko Paštović, načelnik prosvjetnog odjeljnja Đoko Kovačević, direktor financ. direkcije g. dr Rajačić sa pomoćnikom g. Krležom; g. dr Dušan Jeftanović sa gospođom, Simo Pranjatović, Dušan Davidović sa gospođom; gđa. Mara Pavlović; gđica Darinka Despić, dr Miloš Ljeskovac sa gospođom, g. Vaso Todorović, dr Vojo Besarović, g. Božo Đajić, g. Aleksa Petrović, g. Raković sa gospođom, g. Boro Jeftić državni nadodvjetnik g. Milan Ćurčić sa gospođom; predsjednik. Jevrej. sefardske opštine g. Altarac, g. Perišić, g Pavičić, g. ing. Goldberg, g. Grunwald, direktor Vakufa Kadić, dr Neuer, Silvio Alkalaj, Nezir Ahmetašević, Nikola Dolić, g. Franičević, Ibrahim Demirdžić, dr Denišlić, Salih Užičanin; ispred sarajevskih gostioničara g. Jusufbeg Pašić; ispred čehoslovačke *Obce* g. Jyrašek, g. Ahmed Tabaković, g. Vejsilaga Hadžalić, predstavnici *Merhameta* i *Narodne uzdanice*. itd. - *Jugoslovenska pošta*, br. 205, 28. jan 1930, 6.
Na *Prosvjetinoj* Svetosavskoj besjedi – Ban Jevtić i Ružica, kd II arm. oblasti ar. gen. Bogoljub Ilić sa svojom Velinkom, Njeg. visokopreosveštenstvo AE mitropolit dabrobosanski g. Petar, Njegova Preuzvišenost nadbiskup vrhbosanski g. dr Ivan Šarić, nadrabineri dr Levi i dr Urbah, pom bana Ejub Ademović, kd. div. obl. div gen. Živorad Božić... konzuli Njemačke i Italije – dr Gerdeš i Benconi, franjevački provincijal dr fra Anđeo Kaić, protojerej g. Skakić, pred. Gl. odb. *Prosvjete* V. Besarović, dir. Hipotekarne banke dr Ilija Vasiljević, direktor *Šipada* ing Velimir Kos, dir. *Jugoslovenskog čelika* ing. Simo Milošević, dir. filijale Narodne banke g. Đorđe Besarović, dir. Zemaljske banke g. Relja Petrović, dir Gradske štedionice g. Edhem Bičakčić, pred. Mjesnog odbora *Prosvjete* i *Narodne odbrane* g. Milan Božić, ispred *Jadranske straže* dr Ljubomir Bilić, predstavnici *Gajreta* – gen. sekretar Hamid Kukić, predsjednik *Narodne uzdanice* g. Mulabdić, predsjednik *Sloge* Uroš Čović, pred. *Trebevića* g. Raguz, predsjednica *Dobrovoljne zadruge Srpkinja* gđa. Jovanka Šiljak, predsjednica *Kola srpskih sestara* Vera Krsmanović, *Zadruge Jugoslovenki* i *Materinskog udruženja* gđa. Šušljić, predsjednik čehoslovačke *Obce* dr. Jindra Čihak, predsjednik *Lire* g. dr Silvio Baruh, pred. *Udruženja rezervnih oficira* g. dr Dragan Kalember, dir. gimn. Kosta Krsmanović, industrijalac Vaso Todorović, grad. vijećnik g Luka Brkić i dr. – *Jugoslovenska pošta* ,br. 3248, 29. januar 1940, 5.

[1492] *Prosvjetina* Svetosavska besjeda. Prisutni ban Lukić, gen. Miloradović, A. Šola i Pavle Vujić, nar. poslanici Milan Božić, J. Zagorac, dr Avdo Hasanbegović, ... „Zatim su naročito pali u oko gostima sarajevski mitropoliti g. Petar i dr I. Šarić, koji su sjedili u jednoj loži." Govor je držao Voja Besarović ... pjeva Divna Radić sa recitacijom Rakića „Na Gazimestanu". Hor *Petar Veliki Oslobodioc* pjevao pod dirigentom Bajcom.

svjetski rat uveliko zakucao na vrata.[1493] Besarović sve vrijeme aktivno podržava *Prosvjetine* akcije kao onu, u funkciji podpredsjednika *Prosvjete*, o osnivanju fonda dugogodišnjeg sekretara, a potom i predsjednika *Prosvjete,* preminulog Vasilja Grđića.[1494] Nakon što je preuzeo funkciju predsjednika, nakon smrti Grđića, svojim entuzijazmom Vojislav će pokrenuti akciju na vraćanju pozicije i ugleda *Prosvjeti.* Prvi korak je bio osnivanje *Prosvjetine privredne zadruge*, u kojoj je okupio svoj krug vjernih privrednika, članova sarajevske srpske čaršije i njihovih nastavljača.[1495] Dalje akcije *Prosvjete* koje je Besarović budno nadgledao predviđale su „reformu društvenog glasila koje će dobiti jaču nacionalnu i socijalnu notu, za selo biti jeftino", te osnivanje društvenih čitaonica *Prosvjete*.[1496]

Plovljenje niz struje političkih promjena u drugoj polovini tridesetih, pri čemu su sve više počele strujati ideje "plemenskih nacionalizama", u svakodnevnom životu nagovještavale su približavanje nacionalnim udruženjima i njihovim raznovrsnim manifestacijama. U tom smislu značajne su pripreme za proslavu 50 godina postojanja Srpskog pjevačkog društva *Sloga* 1935. godine. Proslava je dugo i pažljivo pripremana, uključivala je mnogobrojne sadržaje i okupila mnoštvo uglednih Srba Sarajeva, koji su se zdušno prihvatili organizatorskih poslova.[1497] Kao nikada do tada proslave srpskih kulturnih društava

---

Učestvovala je i sarajevska filharmonija. Nakon programa koji je trajao do 11, slijedila je „igranka do zore". – *Jugoslovenska pošta*, br. 2024, 28. januar 1936, 4.

[1493] Sv. Savska proslava u *Prosvjeti* – ban Stanoje Mihaldžić sa gospođom, komandant armije gen. Miljković sa gospođom, mitropolit Petar, reis F. Spaho, nadbiskup I. Šarić, Levi i Urbah, pomoćnik bana Ejub Ademović, pomoćnik komandanta armije gen. Jovanović, Zlatar, biv. mini B. Kaluđerčić i dr Hamdija Karamehmedović; biv. nar. poslanici Jovo Zagorac i Šukrija Kurtović, g. Josip Cvetić i dr. protojerej Skakić .... Vasilj Popović održao predavanje na temi Savremena razmišljanja o Sv. Savi. ... dirigent Trajko Prokopijević ... Igranka otvorena „Kraljevim kolom" koje su poveli g. dr Vojislav Besarović sa suprugom bana gđom Mihaldžić, ban sa suprugom komandanta armije, a komandant armije sa gđom Besarović i td. Uz ukusno serivran bife i bogato snabdjevenu tombolu ..." – *Jugoslovenska pošta*, br. 3552, 28. januar 1941, 5.

[1494] U fond su uplatili: dr Besarović 1000 din, Stevo Prnjatović 1000, Uroš Dučić 1000, Radoslav i Danilo Ćorović 1000 din, Dušan i Jovanka Savić 150 din. Odlučeno je da se takav fond i u Beogradu osnuje, na prijedlog g. Milana Božića, nar. poslanika. Na sahranu iz Sarajeva idu V. Besarović, Vaso Ristić podpredsjednici; Đorđe Pejanović i Marko Marković, sekretari i članovi: Jovo Zagorac, Rade Starović i Dušan Savić. - *Jugoslovenska pošta*, br. 1645, 27. okotobar 1934, 5.

[1495] Konstituirajuća skupština *Prosvjetine privredne zadruge.* Do sad je uplaćeno 40. 885 din. Vojo Besarović otvorio skupštinu kao njen predsjednik, perovođa je Todor Kruševac, a ovjerovitelj Simo Stanivuković i Danilo Ćorović. „Do danas se upisalo u zadrugu 471 zadrugara sa 1966 udjela." Čita se nacrt pravila ... Upravni odbor: predsjednik Jovo Zagorac; Stevo Prnjatović, Marko Babunović podpredsjednici, Danilo Ćorović, Metodije Kuić, Mane Šušnjar, inž. Velimir Besarović, graditelj; Luka Sorajić, Miloš Knežević, dr. O. Mastilović, Jovan Vukotić i Žarko Milišić. U nadzornom odboru: gg. Vaso Ristić, Simo Stanivuković, Branko Sinković, Miloš Grgić, Mihajlo Trebić, Nikola Stefanović i Ljubomir Čivša. – *Jugoslovenska pošta*, br. 3. decembar 1934, 6.

[1496]Održana godišnja skupština Mjesnog odbora *Prosvjete* – pretsjednik Milan Božić, sekretar B. Samardžić, blagajnik Žarko Milišić; Izabrana 73 delegata za godišnju skupštinu, koja će se održati u julu. Uprava: predsjednik Milan Božić, odbornici: inž. Milan Skakić, Čedo Radonić, Milorad Kostić, dr Lj. Hadžistević, J. Stančić, Savo Grubor, Bogdan Samardžić, Žarko Milićić. NO: Borislav Golubović, Mladen Martić i Bogdan Mandrapa. Pri zaključku govori predsjednik glavnog odbora dr. V. Besarović. – *Jugoslovenska pošta*, br. 2085, 8. april 1936, 5.

[1497] Odbor za proslavu 50-godišnjice *Sloge* u Sarajevu. Prema zaključku 48-me redovne godišnje skupštine *Sloge*, održane 13. oktobra 1936. sa zadatkom da izabere Odbor za proslavu, te počne sa prikupljanjem priloga

uključivale su mnoštvo uglednih ličnosti, ali i poruka. Jedna od ustaljenih je bila privrženost kralju, koja se ovom prilikom izrazila hodočašćem članova društva na Oplenac.[1498] Još uvijek podržana proklamovanom državnom ideologijom, predstava jedinstva prezentovana je u cijeloj državi, tako i u Sarajevu, naročito od 1935. godine preko reprezentativnih „mjesta sjećanja" posvećenih vodećim članovima Karađorđevića – Petru I Oslobodiocu i Alesandru Ujedinitelju.[1499] Jedna od glavnih akcija u tom smislu bilo je predviđeno uređenje *Trga*

---

za gradnju Doma *Sloge;* na konferenciji 80 članova. U Odboru: prof. Kosta Krsmanović, podpredsjednici: Milan R. Popović, dr Dušan Davidović, Stevo Prnajtović i Tanasije Ikonić; sekretar: Bogdan Samardžić, blagajnik Boško Čolaković. Članovi: Bajčetić Miloš, Banduković Risto, dr Vojislav Besarović, Borojević Milo, Vasiljević Vaso, dr Bogdan Vidović, Vrlec Slavko, Vrhovac Ljubomir, Vučičević dr Momčilo, Gaković Vladimir, Grubor Savo, Delijanis dr Kosta, Jovo Dunđerović, Zagorac Jovo, Ilić Jovo, Jeftanović dr Dušan, Jovanović Mašo, Kalember Dragan, Stevo Kaluđerčić, dr Branko Kaluđerčić, Kašiković dr Relja, Branko Kašiković, Dušan Komljenović, Metodije Kuić, dr Savo Ljubibratić, Mirko Maksimović, Mandrapa Đorđo, Marko Marković, Đoko Milić, Mileusnić Vasa, Milinković Jakov, Milošević Simo, Palavestra Jovo, Boško Petrović, Jovo Pešut, Popadić Jovo, Popović Milutin, dr Vaso Rundo, Dušan Savić, dr Savo Salatić, Skakić Miloš, Skočajić Desimir, Dušan Smiljanić, dr Milan Srškić, Vaso Todorović, Simo Todorović, Kosta Travanj, Milan Travanj, Mihailo Trebić, Savo Trifunović, dr Dušan Ćorović, Radoslav Ćorović, Vojislav Hadži Damjanović, Milivoje Cvijetinović, Uroš Čović, Vaso Šarović i Mane Šušnjar. ... – *Spomenica, Srpsko pjevačko društvo „Sloga" u Sarajevu*, o pedesetogodišnjici 1888-1938, Sarajevo, o duhovima 1938.

[1498] Duhovni koncert *Sloge*. Srpsko pjevačko društvo prije svoga hodočašća na Oplenac priredilo u Narodnom pozorištu koncert. Predsjednik Milutin Popović: kd. armije đen. Ristić; kd. div. g. Miloradović, u zastupstvu pomoćnik bana, načelnik g. Krečković, nač. prosvjetnog odjeljenja g. Bog. Bijelić, g. dr Vojo Besarović ispred opštine, g. Aleksa Starčević ispred *Sokola*, g. Stevo Prnjatović ispred Srp. crkvene opštine, predstavnici svih sarajevskih pjevačkih društava, delegatkinje *KSS, Zadruge Jugoslovenki, Srpkinja*, predstavnici *Bratstva Sv. Save, Jugoslovenske straže*, i dr; G. Rihtman dirigovao. – *Jugoslovenska pošta*, br. 1778, 5. april 1935, 5.

[1499] Dirljiva svečanost u *Kolu srpskih sestara*. Izaslanik Nj. Vel. kralja otkrio je plaketu blaženopočivšeg viteškog kralja u domu KSS, kao „pomen o polugodišnjici tragične smrti kralja". Plaketu sa likom izradila akademska kiparka Iva Despić. Uz brigadnog generala Pavle Pavlović svečanosti prisustvovali: mitropolit Petar, komandant armije gen. Radivoje Krstić, generali gg. Miloradović, Antić, Đukić i Lavadinović; pretsjednik opštine g. Ibrahim Sarić; ispred zamjenika bana načelnik Krečković, načelnici BU: Dukić, Dolezil, Bijelić, Stanisavljević i Borić; predsjednik Okružnog suda g. Risto Važić, predsjednik Upravnog suda g. Živko Nježić, direktor Direkcije pošta g. Nikolić, konzuli Njemačke, Čehoslovačke, Belgije, Španije i sekretar engleskog konulata; podpredsjednik opštine dr Besarović i dr Durbešić, sa vijećnicima Šušnjarom, inž. Grofom, Atijasom; izaslanik direktora željeznica, sekretar *Prosvjete* g. Pejanović, direktor g. dr Krsmanović, dr Dušan Ćorović, upravnik policije g. Musakadić, pretstavnice ženskih društava u Sarajevu. Svečanost otvorila gđa Vera Krsmanović, predsjednica KSS. Program je uključivao predavanje članica KSS gđe Bosiljka Švrakić o životu kralja, koji spada „nesumnjivo u red najljepših i najvjernijih prikaza Kraljeva života koji su kod nas dati kroz vrijeme." – *Jugoslovenska pošta*, br. 1779, 8. april 1935, 5.

Otkrivanje spomenika Blaženopočivšem kralju u glavnoj pošti, koji su podigli poštansko-telefonsko-telegrafski službenici sa teritorije sarajevske direkcije. Prisutan izaslanik Kralja Petra gen. g. Đukić, komandant Bos. div. izaslanik ministra vojske i mornarice sanitetski gen. dr Vojislav Popović; komandant armije gen. Radislav Krstić, komandant div. gen. Miloradović, izaslanik g. mini. saobraćaja g. Ivan Šarić, viši savjetnik Mih. Krečković; gen. direktor pošta dr Milan Nedoklan, direktor g. Gaković. - *Jugoslovenska pošta*, br. 8. 4. 1935, 5.

Natječaj za izradu idejnih skica sokolskog doma Blaženopočivešg viteškog kralja Aleksandra I Ujedinitelja u Sarajevu. Članovi ocjenjivačkog suda: dr B. Sunajković, načelnik banske uprave; g. dr V. Besarović, podpredsjednik sarajevske opštine, dr Kaunic, šef Higijenskog zavoda u Sarajevu; S. Stanivuković, O. Lavrač, činovnik; A. Starčević, priv. čin; R. Ažman, činovnik, inž. Đorđe Božić, šef gradskog građevinskog odjeljenja u Sarajevu, g. ing. An. Turmišov, arhitekta BU, inž. Mašo Jovanović, ovlašteni inžinjer; g. inž. Dušan Smiljanić, ovlašteni arhitekt; g. ing. Ante Baldasear, prof srednje Teh. škole u Sarajevu i ing. Lavoslav Pavlin arhitekta grad. građ. odjeljenja u Sarajevu. Zamjenici članova ocjenjivačkog suda. dr I. Durbešić, advokat, dr Jojkić šef gradskog san. odjeljenja u Sarajevu, g. ing. O. Grof, direktor srednje Tehničke škole u Sarajevu, U. Čović, inspektor Banske uprave, ing. M. Skakić, činovnik Direkcije željeznica, ing. V. Besarović, ovlašteni inžinjer, ing. Muftić, čin. gradskog građ. odjelenja i g. S. Gaćinović, činovnik. - *Jugoslovenska pošta*, br. 1832, 13. juna 1935, 5.

Oslobodiocu u samom centru Sarajeva, ispred Saborne crkve, sa postavljanjem spomenika Kralju Petru Oslobodiocu, čija izrada je trebala stajati 2 mil. dinara. Odbor za ti svrhu je osnovan već 1923. godine, sastavljen od uglednih lica uključujući i Besarovića, ali se do realizacije odnosno do donošenja odluke o mjestu postavljanja spomenika, odgovarajućem projektu i početku postavljanja čekalo jako dugo, gotovo deceniju i po. Premda je sakupljena suma novca bila i veća nego od planirane, po ocjeni bana 1937. godine potrebno je bilo obaviti reviziju cjelokupnog rada odbora. Činjenica je da je najveća suma bila pod kontrolom opštinskog odbora grada Sarajeva, ali da saglasnosti oko njenog ulaganja nije bilo, niti su sredstva išla u namjenjenom smijeru.[1500] Ocjenjivački sud, ponovno formiran za ovaj projekat 1938. godine okupio je šaroliku elitnu grupu iz polja kulture i umjetnosti, ali i iz politike.[1501]

[1500] „U osnivačkom odboru za podizanje spomenika Blažnopočivšem Kralju Petru I Oslobodiocu bili su, a i sada su bez promene u tome odboru sledeći: pretsednik Stjepan Grđić, podpretsednik Fehim ef. Spaho, tajnik Dr. Vita Kajon, blagajnik Nikola Stojkanović, trgovac, članovi: dr Niko Andrijašević, Tanasije Ikonić, dr Mijo Poljak, Ante Alaupović, Dr Voja Besarović, Mirko Manojlović, dr Avdo Hasanbegović, Uzeiraga Hadžihasanović i Ljubisav Đurđić, trgovac. Po napred pokrenutoj akciji za podizanje spomenika Blaženopočivšem Kralju Petru I Oslobodiocu do sada je prikupljeno ukuno 2,758. 399 dinara. Sav ovaj novac deponovan je kod raznih banka pod imenoom „Odbora za podizanjr spoemnika Blaženopoživšem Kralju Petru I Oslobodiocu“, a pojedinačno kod pojedinih novčanih ustanova deponovano je ovako:
Kod opštine grada Sarajeva 2,385.000
Srpska zadružna banka 557.800
Srpsko-amerikanska banka 233.916
Srpska centralna privredna banka u Mostaru 115.507
Prva Hrvatska štedionica 157.200
Državne hipotekarne banke u Sarajevu 267.411
Bosanska industrijalna banka 27. 674 dinara
i kao dugovanje KBU 150.000 dinara
Od navedenih banka i novčanih ustanova nalazi se sledeće pod zaštitom i to: Srpska zadružna banka, Prva Hrvatska štedionica, Srpska centralna privredna banka i Bosanska industrijska banka. - Suma, koja je uložena kod ovih banka, koje su pod zaštitom te prema tome dovedena u pitanje, iznosi. 976. 590 din, dakle skoro polovina celokupne sume. - Po svemu mi izgleda da u rukovanju ovom zamašnom sumom narodnog novca, naročito davanjem pojedinim gore pomenutim zavodima i prikupljanjem interesa od 1923. god. nije sve u redu te bi bilo potrebno da se iz Glavne Kontrole uputi stručno lice da izvrši pregled celokupnog rukovanja ovim novcem i da preuzme mere za osiguranje od naroda sakupljenog novca. - Veoma je sumnjivo da je pre 13 godina novac sakupljen u tako velikoj sumi, da se od tada više novac ne prikuplja, niti spomenik podiže, kao i to, da novac nije dat na priplod Hipotekarnoj Banci, no privatnim zavodima i ako o tome postoje izrična naređenja. - O ovome se u poslednje vreme živo diskutuje naročito u krugovima ovdašnjih Srba nacionalista, te nalazim, da bi stanje ovoga Odbora bez obzira na ličnosti, koje su i istom trebalo što pre rasčistiti i ostvariti podizanje spomenika. - Prikupljam podatke i o rukovanju prikupljenog novca za podizanje spomenika pok. Nikoli Pašiću i izgleda mi da je i tu nepravilno rađeno i da bi i tu trebalo izvršiti i to što pre stručni pregled. – Neostvarenje tako plemenitih namena gde je narod dobrovoljno dao svoju leptu i razlog je, što ovdašnji građni nerado daju svoje priloge u makakve svrhe.“ -- Izvještaj bana 5. januara 1937. – ABiH, fond Milana Stojadinovića, fasc. 48, dok. br. 287.

[1501] Ocjenjvački sud sačinjavaju: Ivan Meštrović, skulptor, njegov zamjenik Anto Alaupović, predsjednik *Napretka*, Veljko Petrović, načelnik umjetničkog odjeljenja Ministarstva Prosvjete, njegov zamjenik dr Avdo Hasanbegović, pretsjednik *Gajreta*; inž. Miloš Skakić, pretsjednik *Udruženja inžinjera i arhitekata*, njegov zamjenik inž. arhitekta Dušan Smiljanić; inž. Đ. Božić, šef građevinskog odjeljanja Gradske opštine; njegov zamjenik inž. arh. Mato Bajlon; dr N. Andrijašević, biv. predsjednik *Udruženja prijatelja umjetnosti*, dr Vojislav Besarović predsjednik Prosvjete; Ethem Bičakčić, načelnik Gradske opštine, njegov zamjenik dr Miloš Ljeskovac, podnačelnik Gr. opštine; Tanasije Ikonić, predsjednik SPCO, njegov zamjenik Stevo Prnjatović, Fehim ef. Spaho, naib muslimanske vjerske zajednice; njegov zamjenik Ethem Mulabdić, pretsjednik *Uzdanice*,

Za autora projekta izabran je napokon Frano Kršinić,[1502] ali ni on a ni Sarajevo nisu dočekali da vide predviđeni spomenik.[1503]

U 1935. godini uz nacionalne manifestacije naglašeno se afirmiše pravoslavlje, a unutar toga nastojanje „da se širi ideja svetosavlja, koja je trebalo da bude novi povezujući činilac, kako u nacionalnom smislu, tako i u smislu prevazilaženja sve dubljeg jaza koji se stvarao između crkve i srpske inteligencije."[1504] Ovo snaženje kulta, pored u školama istaklo se naročito u javnom životu prilikom proslave Sv. Save u Sarajevu, koja je okupila sve vodeće predstavnike srpskih nacionalnih udruženja, pa i Besarovića, predsjednika *Prosvjete*.[1505] Godine koje su slijedile usmjerile su ove uglednike da se sa većom pažnjom okrenu vjerskim manifestacijama, pravoslavnom zajedništvu i javno ga iskažu, gotovo uvijek uz prisustvo vojske.[1506] Nacionalno grupisanje su poticale i prilike tokom komemoracijâ istaknutim

---

Šćepan Grđić, predsj. Odbora za podizanje spomenika, zamjenik dr Jakov Kajon, predsjednik *Benevolencije*. – *Jugoslovenska pošta*, br. 2614, 4. januar 1938, 5.

[1502] Frano Kršinić (Korčula,1897-Zagreb,1982), hrvatski kipar, đak praške Klesarsko-kamenarske škole i Umjetničke akademije koju završava 1921. godine. Jedan od osnivača grupe *Zemlja* i *Nezavisni*. Od 1924. profesor na akademiji u Zagrebu, a od 1947 vodi majstorsku radionicu. Član je JAZU od 1949. Autor je mnogih reprezentativnih spomenika motivisanim brojnim istaknutim ličnostima, ali i NOB-om. Neke od njih: kralj Aleksandar (Sušak, 1935), kralj Petar (Sarajevo, 1938), Josip Broz (Užice, 1961), Nikola Tesla (Gospić 1981 i Beograd, 1955), spomenici partizanskoj borbi u Sisku, Grubišnom Polju, Dubrovniku, Bakru i Zagrebu; za Sarajevo je napravio još *Majčinu igru* 1946, te stojeću *Madonu sa Isusom* za franjevačku crkvu sv. Ante.

[1503] „Odstranjenje spomenika Petra I. Gradska općina obratila se kiparu g. Frani Kršiniću, profesoru Umjetničke akademije u Zagrebu, koji je u svoje vrijeme izradio i postavio spomenik kralja Petra I, na trgu pred Gradskom tržnicom, s obzirom na umjetničku vrijednost izrađenih reljefa, da se primi demontiranja spomenika, koji će se pohraniti u Zemaljskom muzeju u Sarajevu. – Na poziv Gradske općine, akademski kipar g. Frane Kršinić pristao je da poduzme radove na demontiranju spomenika i postavio uvjete po kojima će taj posao izvršiti. Kako su uvjeti prihvatljivi, demontiranje spomenika kralja Petra I, koji nije dočekao ni dugo pripremano otkriće, izvršit će se u skoro vrijeme." – *Sarajevski novi list*, br. 9, 21. svibnja 1941, 5.

[1504] Radmila Radić, Srpsko društvo u 20. veku između dve vere: privatno i javno, (ur. Milan Ristović), *Privatni život kod Srba u 20 veku*, Beograd, 2007, 663.

[1505] U odboru za proslavu godine sv. Save: mitropolit Petar, Ljubomir Vlačić, Ikonić Tanasije predsjednik crkvenoškolske opštine, Vasilije Jeremić, dr Vojislav Besarović predsjednik *Prosvjete*, Milutin Popović pretsjednik *Sloge*, Vaso Šarović predsjednik *Pogrebnog društva Sv. Marko*, Joka Šiljak ispred *Zadruge Srpkinja*, Borka Lalić ispred *Kola srpskih sestara*, Stevo Prnjatović ispred *Srpske trgovačke omladine ... – Novi Istočnik*, službeni list pravoslavne eparhije Dabrobosanske, br. 12, decembar 1934, 396.

[1506] Bogojavljenska litija – Litiju je predvodio mitropolit Petar, Obalom prema gradskoj opštini, gdje ih je dočekao podban g. Rašković, gradonačelnik g. Edhemaga Bičakćić, komandant div. đen. Antić, narod poslanik Jovo Zagorac, Voja Besarović, Mihajlo Krečković i g. Milan Pejović, upravnik škole rezervnih oficira sa čitavim oficirskim korom i vojskom. – *Jugoslovenska pošta*, br. 2321, 19. januar 1937, 5.

srpskim političarima i kulturnim radnicima, kao Milanu Srškiću i Jovanu Cvijiću,[1507] ali i „običnim“ malim ljudima zaslužnim za srpsku zajednicu.[1508]

Za Vojislava je ova godina bila značajna jer je postao podnačelnik Sarajeva, kao što je to i njegov otac bio, dakle drugi Besarović na ovoj funkciji u istoriji grada. U čestitci koju mu je iz Zagreba poslao nekadašnji njegov sugrađanin Moise D. Salom, navedeno je da Vojislavu „dolikuje da upravlja sudbinom našeg Sarajeva“, te da je pošiljalac uvjeren da će on „raditi za dobro našeg grada i svih sugradjana bez razlike vere i staleža.“ Dalje kaže: “Isto tako sam uveren, da ćete Vašim trudom i Vašim sposobnostima doprineti ponovnom procvatu Sarajeva, koje je na žalost poslednjih godina jako nazadovalo, a da ćete Vašim vezama nastojati da Herceg Bosna opet zauzme ono mesto u državi koje joj historijom i prirodnim blagom pripada. U tom pravcu treba na prvom mestu raditi na izgradnji normalne pruge radi veze naše pokrajine s ostalim delovima države, čime bi privreda opet procvetala i narod dobio rada, što je prvi uslov za privredno blagostanje.”[1509]

Kako su se stvari u politici naglašeno zaoštravale naročito nakon potpisivanja Sporazuma Cvetković-Maček, sarajevski Srbi su obrazovali *Savjet srpskih nacionalnih i ostalih društava*, koji bi bio središnjica aktivnosti za što intenziviji rad na očuvanju srpske misli i srpskog nacionalnog ideniteta Bosne i Hercegovine, te okupljao sva ostala srpska udruženja iz Bosne i Hercegovine. Na veliki opšti sabor bosanskohercegovačkih Srba u Doboj iz Sarajeva je otišlo 15 predstavnika srpskih društava, među kojima i dr Vojislav Besarović.[1510]

[1507] Cvijiću komemoracija, povodom 10-godišnjice smrti. Prisutni su bili: načelnik opšteg odjeljenja Popović, načelnik prosvjetnog odjeljenja Bijelić, rektor bogoslovije Ristić, Draganović zastupao dr I. Šarića, dr Elvić sefarde; sokole i *Prosvjetu* Besarović; dir. Trg Akademije g. Pokrajčić – O Jovanu Cvijiću govorio Milan Karanović. – *Jugoslovenska pošta*, br. 2321, 19. jan 1937, 5.
U *Slozi* je juče u 4 sata bila komemorativna sjednica dr Milanu Srškiću. Tu bili svi članovi upravnog i nadzornog odbora. Sjednicu otvorio pretsjednik Vojislav Besarović. – *Jugoslovenska pošta*, br. 2392, 13. april 1937, 5.

[1508] Umrla Ana ud. Vilaret .- ostavila Prosvjeti svoje dvije kuće na Mejtašu br. 12 i u Kevrinoj ulici br. 4. Svo nepokretno imanje zavještala Obdaništu srpske crkvene opštine u Sarajevu. Komemorativnu sjednicu predvodio Vojislav Besarović. - *Jugoslovenska pošta*, br. 2419, 18. maja 1937, 5.

[1509] Moise D. Salom, Manufakturna trgovina na veliko, Zagreb, Trg kralja Petra 2., brzojavni naslov: “Modesa” 15. januar 1935. – HAS, BV-66, kut. 1, dok. br. 17-18.

[1510] dr Voja Besarović, sekretar trgovačke komore i Ljubomir Opačić, sudija Okružnog suda kao predstavnici Srpskog kulturnog društva *Prosveta*, Rajko Popović, sudija Sreskog suda kao predstavnik Srpske crkvene opštine Sarajevo, te Jovan Vukotić, željeznički činovnik kao predstavnik crkvene opštine iz Novog Sarajeva, dr Savo Ljubibratić, bivši senator kao predstavnik *Bratstva Sv. Save*, Merčep Kosta, trgovac predstavnik društva *Sv. Marko*, Nikola Baroš, trgovac krznom iz *Saveza dobrovoljaca*, Joka Šiljak, činovnik banske uprave ispred *Zadruge Srpskinja*, Mila Janković iz novosarajevske *Zadruge Srpkinja*, Simo Umićević ispred *Udruženja Srba interniraca*, Bilbija Marko, staklar ispred *Srpskog kluba*, Šćepan Marić, činovnik trgovačke komore kao predstavnik *Srpskog pjevačkog društva Sloga*, Veljko Pržulj, ljevar kao predstavnik *Srpskog pjevačkog društva Petar Veliki Oslobodioc* iz Novog Sarajeva, te prota Nikola Skakić isrped društva *Krajišnik*. - ABiH, KBUDB – Pov. DZ., 7862/1939.

Mada je politika u svemu određivala svakodnevni život i bila mjerilo odnosa u vjerski, nacionalno i politički šarenom sarajevskom društvu, ipak se nisu nikada napustili običaji uzajamnog poštovanja vrijednosti i uvažavale su se i sa tradicionalne strane sve akcije druge vjersko-nacionalne grupe. Kao predstavnik više udruženjâ na čijem je čelu bio, Besarović ih je u raznim prilikama i zastupao na svečanostima i proslavama drugih nacionalnih udruženjâ.[1511] Bilo je prilika i kada su svi imali mogućnost da nesmetano i opušteno prikažu najlepše iz svoje vlastite kulturne riznice.[1512]

Prisustvo Besarovića u ovakvim krugovima vjerovatno je, kao i cjelokupna njegova životna aktivnost uticala na to da bude primljen u društvo *Rotary kluba*, jer je ovaj pokret uključivao spremnost služenju i radu sa drugima. „U suštini rotarstvo je filozofija života koja nastoji da izmiri večiti sukob između težnje da čovek stiže samo za sebe i dužnosti da iz ovog nagona služi drugima. To je filozofija služenja a fundament je u načelu praktične etike da je „Najviše u dobitku onaj ko drugima najbolje služi".[1513] U Besaroviću su članovi ovog kluba[1514] vidjeli istinskog predstavnika, čovjeka koji svojim znanjem i zvanjem može poslužiti drugima na najbolji način. Premda je osnovan septembra 1930, sarajevski *Rotary klub* bio je organizator prve opšte konferencija rotara u Jugoslaviji 17. i 18. oktobra 1931. godine i tom prilikom je

[1511] Zabavu *Narodne uzdanice* otvorio predsjednik Edhem Mulabdić. U programu je učestvovalo Hrvatsko pjevačko društvo *Trebević*, istupilo je sa srpskom pjesmom (Mokranjac) i slovenskom „Buči, buči morje adrijansko; deklamovala je Hana Solaković; Vinka Čaleta pjevala pjesme od Kajevića i Rahmanjinova; učestovovala je i sarajevska filharmonija sa Jungićevom svitom „Iz Bosne", pod vodstvom Koste Travnja; prikazan je igrokaz u režiji prof. S. Baljića ... posjetioci: M. Spaho, V. Andrić, H. Hrasnica, Behmen, general Zečević, podnačelnici Pavičić i dr Jeftanović, svi konzuli, ispred *Prosvjete* Ćorović, *Napretka* Alaupović, Gajreta Kukić, *Sokola* Besarović, advokatske komore dr Zečević, ... Igranku otvorio prof. Salih Baljić sa gđom Ružicom bana Popovića. ... Naše hanume iz uglednih porodica istakle su se sa vrlo ukusnim haljinama. Vidjeli smo i prekrasnih pariških odela. ... Pored muslimanki vidjeli smo gđe i gospođice: Popović, Hasanbegović, dr Šuteja, dr Spahića, Mateša, Stambuk, Jeličić, Sironić, Babović, Orešković ... – *Večernja pošta*, br. 2616, 4. mart 1930,

[1512] „Veliki sveslavenski bal. Izbor najljepšeg narodnog kostima uz učešće svih ženskih saveznih društava ... žiri: poznata vajarka gđa Iva Despić, akademski slikar g. Todor Švrakić, prof. g. Hadži Damjanović, akademski slikar g. Roman Petrović, te čuvar etnografskog našeg muzeja g. Milan Karanović i g. profesor Milan Janjušević. U sali Oficirskog doma, a balkon je rezervisan isključivo za muslimanske gospođe. Početak u 21 sat. – *Jugoslovenska pošta*, br. 233, 2. mart 1930, 4. Veliki uspjeh sveslavenskog bala u Sarajevu. – od gospođica Umičević (Zmijanje), Vera Kalafatović (stara bosanska haremska nošnja)... Sušić (Skender-Vakuf), Srškić (maloruska), dr Vojna Lovrić (kordunaška), Ćuković (bojarska), Skarić (starosarajevska), ... – Kostim gđice Umčević proglašen najboljim ... tu i kd. mjesta gen Tanazović, kd. škole za rez. oficire gen. Stanković, načelnik štaba II armije gen. Nedeljković, dir. Zemaljske banke Berković, načelnik Prosvjet odjeljenja g. Kovačević, Besarović, dir. Srpske centralne banke Ristić, ... uz bogat bife. – *Jugoslovenska pošta*, br. 234, 3. mart 1930, 4.

[1513] Momčilo Pavlović, Rotarijanci – društvena elita u Kraljevini Jugoslaviji, *Istorija 20. veka*, 2, 2002, 138.

[1514] U referatu Stevana G. Koena navedeno da sarajevski klub ima 21 člana, dok ih je par mjeseci ranije bilo 28. Što znači da su neki odustali. Prvobitna struktura članstva po zanimanjima bila je sljedeća: 2 industrijalca, 1 trgovac, 4 bankara i finansijera, 1 samostalni inženjer, 1 advokat, 5 državnih i banovnih činovnika, 2 samoupravna činovnika, 2 veleposjednika, 2 ljekara, 1 veterinar, 1 apotekar, 1 hotelijer, 2 publicista, 1 upravnik muzeja, 1 profesor srednje škole i 1 tajnik privredne korporacije. – Izvještaj o prvom „Sastanku" predsjednika i tjanika 77 distrikta održanom 13. i 14. augusta 1932. u Zagrebu, uredio Edo Marković, guverner 77 distrikta, 94-95, HAS, fond. Rotary International, (RI-149), kut. 1, dok. br. 9.

sarajevskom klubu predan čarter od strane izaslanika *Rotari Internacionala Hon. Kom. M. Gerbela,*[1515] uz riječi „da je sarajevski klub, možda, pozvan da vrši naročitu zadaću u redu jugoslavenskih klubova. Sarajevo je ono mjesto u Jugoslaviji, gdje je skupljeno i isprepleteno najviše raznolikih elemenata ove lijepe zemlje, ne raznolikih po rasi ili po stremljenjima javnog života, nego po koloritu i istoriskom razvitku. Sarajevo je ogledalo cijele Kraljevine, u kome se nastojanja i rad Jugoslavena najtipičnije ogledaju u tendenciji da ojačaju svoje jedinstvo. Dozvolite mi da dam izraza svojoj misli, da je Sarajevo ono mjesto koje će u životu Jugoslavije igrati uvijek vidnu ulogu u pravcu narodne sinteze. S toga ja sarajevski klub naročito srdačno pozdravljam i s veseljem mu predajem ovu povelju. Uz potpredsjednika kluba Atanasiju Šolu, koji je dobrodošlicom pozdravio konferenciju, kao član ostao je zabilježen i Vojislav Besarović,[1516] a 1937/38. godine će biti i predsjednik kluba.[1517] Svoja iskustva sa putovanja u ime trgovačke komore Besaroviće je koristio da bi prenio informacije rotarima distrikta, kao na primjer na Bledu 4. juna 1933. godine, ali i sarajevskom rotari klubu.[1518] Predstavljajući svoj klub on će biti na Rotarskim danima u Skoplju, tj. V konferenciji 77 distrikta R.I. 7 - 9. maja 1937, govoriti o tome „Kako da klubovi u svojim opštinama sarađuju na razvijanju razumevanja za sporazum među narodima.“ po uzoru na Bugare.[1519]

[1515] Na istoj konferenciji, istom ceremonijom su predane povelje klubovima Ljubljane, Splita, Skoplja i Pančeva.

[1516] Predsjednik kluba bio je ban Velimir Popović, a sarajevski članovi: Nikola Berković, Asim beg Mutevelić, Dr Dušan Davidović, Dr Aleksandar Babić, Dr Milan Jojkić, Vlado Đurić, Stevan Brakus, Vladislav Skarić, Vasilj Grđić, Radmilo Grđić, Vaso Ristić, Uroš Dučić, Veselin Sekulović, Dr Milan Ulmanski, Stevo Prnjatović, I sekretar Dr Dušan Jeftanović i II sekretar Kosta Mandić.“ Među prisutnima bilo je i žena, ali nisu navedena imena prisutnih Sarajki: „Osim gospođa sarajevskih rotara, došle su u Sarajevo i uzele učešća na ovoj konferenciji gospođe rotara Červenke, Kazimira, Ostovića i Špajzera.“ – Zapisnik Prve opšte konferencije rotara u Jugoslaviji održane u Sarajevu na dan 17. i 18. oktobra 1931,HAS, fond Rotary International, (RK-149),. kut. 1, dok. br. 2.

[1517] Spisak članova Rotary kluba Jugoslavije u BiH, Rotary international, 77 distrikt - HAS, fond: RK- 149, kut. 1, dok. br. 1.

[1518] „Na sastanku u Bledu 4. juna ... Brat Dr. Besarović, pretstavnik Sarajeva, došao je iz Beča, gde je bio na kongresu medjunarodne Trgovačke komore, tek u ponedeljak, kad su učesnici kongresa već otišli na razne izlete. U utorak, kad je bio rotarski kongres na Bledu svršen, prestalo je i lepo vreme. ... Sve izgleda, da sveti Petar, koji upravlja sa nebesa vremenom, mnogo vole rotare. A zašto i ne bi, kad su to sasvim zgodni ljudi!? ...“

„Sarajevski klub je saslušao referat rot. Dr.-a Voje Besarića o međunarodnom kongresu trgovačkih komora u Beču. Tom prilikom je prireĎivački odbor priredio jedan lunč samo za rotare pa je i tu Dr. Besarović učestvovao. Pretsednik bečkog rot. Kluba rot. Šnajderhan pozvao svu prisutnu braću, da svoju misiju i na ovom kongresu iskoriste za širenje rotarskih ideala. Odnosi među učesnicima ovog kongresa, veli dr. Besarović postali su mnogo intimniji onog momenta, kad su se upoznali kao rotari.“ - *Jugoslovenski Rotar*, Beograd, 1933, god. I, 15.VII 1933, br. 1, 8, 14, ABiH, fond Milana Stojadinovića, fasc. 70, dok. br. 2.

[1519] *Jugoslovenski Rotar*, Novi Sad, br. 11-12, Maj-Juni, 1937, god. V, urednik: Dr. V. Belajčić, guverner 77 distrikta, Novi Sad, 96, 165, 176.

Članstvo u rotari klubovima podrazumijevalo je, bar po njihovim pravilima,[1520] apstinenciju od javnog političkog rada, ali ovo polje bilo je već, bar tridesetih godina iza Vojislava Besarovića. Nakon jasno usmjerenog djelovanja u predratnoj *Srpskoj narodnoj organizaciji* izgleda da je i za njega u političkom smislu postojala nedoumica i nedovoljno jasan putokaz kuda i sa kim dalje u političkim vodama, ali je svoj izbor dao demokratima, pa je bio i nosilac liste za travnički okrug na drugim parlamentarnim izborima.[1521] Prisustvo u stranci nije za njega bilo samo formalno, kao ni funkcija u oblasnom odboru Demokratske stranke,[1522] već je koristeći se svojim znanjem agitirao za ideje demokratske stranke,[1523] aktivno išao po terenu u skladu sa političkim kretanjima,[1524] susretao se sa stranačkim čelnicima,[1525] a isto tako i jedno kratko vrijeme bio i njihov poslanik uoči diktature,[1526] pa su vlasti nastavile da prate njegovo kretanje, kao i posjete njegovih bivših političkih drugova.[1527] Jedan od razloga je bio i to da je on kao poslanik *Samostalne demokratske stranke* za banjalučki okrug držao vrlo kritički intonirane govore o poziciji Bosne i Hercegovine, naročito o potcjenjivačkom odnosu prema Sarajevu, naglašavajući nezadovoljstvo „upravo među onim koji su sa najvišim oduševljenjem

[1520] „Rotarijanstvo predstavlja pravu pozitivističku i praktičnu etiku koja traži od rotara da ideju služenja tumači i primenjuje u životu. Ne bavi se politikom, legalistička je, niti propagira posebne verske i druge principe“. – M. Pavlović, Rotarijanci – društvena elita u Kraljevini Jugoslaviji, 139.

[1521] Demokratska stranka je istakla kandidatske liste u svih šest izbornik okruga - „u banjolučkom (nosilac liste Dušan Kecmanović), bihaćkom (nosilac liste Živko Nježić), mostarskom (nosilac liste Šukrija Kurtović), travničkom (nosilac liste Vojislav Besarović) i tuzlanskom (nosilac liste dr Ljubomir Peleš).“ – Nusret Šehić, *Bosna i Hercegovina 1918-1925. Privredni i politički razvoj*, Sarajevo, 1991, 232.

[1522] U Oblasnom odboru za grad Sarajevo bili su još Jovo Zagorac, trgovac, Milan Ćuković, direktor gimnazije, Andrija Damić, trgovac, Osman Baljević, brijač, Stjepan Miličević, krojač, Blagojević, ing. Zamjenici: Marković dir. gimn, Rončević apotekar, Petar Gaković, štampar, Bogunović, činovnik, Baltazar, ing. – ABiH, VŽSO, 2634/1926.

[1523] 16. januara 1927. u *Slo*zi Zbor SDS gdje V. Besarović govori o ekonomskoj krizi u Bosni i Hercegovini, te lošoj administraciji. „Ističe da su za vreme Austrije u Bosni bili kvalifikovani sreski poglavari, a da se danas – na žalost – iz Srbije liferuju na ove položaje sve sami olo š, sve ono, što je tamo najgore, i tim se posredno nanosi sramota našoj dičnoj Šumadiji“. – VŽSO, 193/1927.

[1524] U momentu zbližavanja HSS i SDS V. Besarović sa M. Ćukovićem odlazi u Fojnicu i Kiseljak, sa većinskim hrvatskim stanovništvom u cilju provođenja stranačke politike. Od strane HSS bili su sa njima dr Premužić, Miloš Perić, Košutić. - ABiH, VŽSO, 2342/1927.

[1525] Svetozara Pribićevića je u Sarajevu juna 1927. dočekalo 120 ljudi ispred hotela *Evropa*, gdje je bilo i sjelo; dir. gimn. Milan Ćuković, direktor banke Mihajlo Ćukić, advokat dr Živko Nježić, sekretar Trgovačke komore dr Vojislav Besarović, dr A. Despić, ing. Mihajlo Blagojević, Ibrahim Sarić, Branko Kašiković, Ljubo Bajac. – ABiH, VŽSO, 1232/1927.

[1526] U tom momentu je njegov stari saradnik M. Spaho bio penzionisan u komori, a V. Besarović „stavljen na raspolaganje.“ - Izvještaj o privrednim prilikama i radu komore u god. 1928. – TOK za BiH, Sarajevo 1929, 3.
„Vojo Besarović, narodni poslanik Samostalne demokratske stranke, vratio se na rad u Trgovačko-obrtničku komoru kao njen sekretar.“ - ABiH, VŽSO, 342/1929.

[1527]„ Na 25. pr. mca. otputovao je za Beograd i na 29. pr. mca povratio se je u Sarajevo Dr. Besarović Voja, bivši nar. poslanik bivše S.D.S., a u Beogradu je bio po poslovima Trgovčke i obrtničke komore u Sarajevu.“
„Na 13. jula 1930. god. doputovao je iz Zagreba u Sarajevo Vilder Većeslav, bivši narodni poslanik bivše SDS i odseo u ovdašanjem hotelu Evropi.“ Vilder se tom prilikom sastao sa svojim bivšim političkim prijateljima – Dr. Šutejom (HSS), Vojom Besarovićem, Dr. Šefkijom Behmenom (JMO), Dr. Mehmedom Spahom, Dr. Jojkićem (RS), Dr. Halidbegom Hrasnicom, te gospođom Ćukovića Milana i Olgom Bokonjić, udovicom Save Bokonjića, bankovnog prokuriste. - Maj-juni 1929. Izvještaj o političkim događajima (pojavama), o raspoloženjiima, strujama i pokretima u masama, Izvještaji o situaciji u Drinskoj banovini, knj. 1, (1929-1931), sabrao i uredio: Dr. Andrej Rodinis, Sarajevo, 2009, 36, 209.

podnosili žrtve za ostvarenje narodnih ideala, jer se često smatraju kao građani drugog reda.“ Uz to kaže da nema prečanskog anti-srbijanskog fronta, ali “da svi naši državljani imaju ne samo jednake dužnosti, nego i jednaka prava. Svaki naš kraj s pravom traži da mu se posveti potpuna pažnja a pogledajte šta je samo učinjeno sa Bosnom od Oslobođenja do danas. I ako Bosna i Hercegovina i po broju dobrovoljaca i po broju interniraca i veleizdajnika dolazi odmah u red iza Srbije i Crne Gore po doprinesenim žrtvama za narodno ujedinjenje i oslobođenje ipak se sa Bosnom od Oslobođenja do danas uvijek maćehinski postupalo. Nećemo ići daleko. Pogledajmo Sarajevo kako se je srozalo na obično sresko mjesto i ako i po centralnom položaju i po broju stanovništva i po prošlosti u nacionalnom i političkom pogledu spadalo među prva mjesta. .... danas igraju najvidniju ulogu ljudi koji su po Švajcarskoj udobno provodili dane u doba kad je naš svijet tamnovao. Ti isti se ljudi danas bune kad tražimo ravnopravnost sviju državljana i imaju toliko smjelosti da tvrde, da se dižemo protiv Srbije. Međutim u očima svakog misaonog patriote ovaj naš zahtjev mora se odobriti, jer mi to ne tražimo u interesu jedne ili druge stranke, mi to ne tražimo samo u interesu jedne ili druge pokrajine, nego u općem državnom interesu, jer samo onda kad iščezne nezadovoljstvo, koje s pravom danas postoji radi zapostavljanja pojedinih pokrajina, samo će se onda moći očekivati složan rad i solidno natjecanje svih narodnih sinova u interesu države.“[1528] Ovakvi govori bili su samo jedan iskaz nezadovoljstva onih koji su se osjećali žrvovanim za zajednicu, otadžbinu, a koje je sve više raslo s činjenicom da na to kolektivno odricanje niko u novoj državi nije ni pokušao na neki način da ukaže, niti da kompenzira, na bilo koji način da pruži očekivanu zahvalnost.

Svoju političku djelatnost tridesetih usmjerio je Besarović djelovanjem u opštinskom vijeću.[1529] I nakon smjene prvog rođaka po majci Dušana Jeftanovića on će ostati kao jedan od 30 vijećnika, pa kao i član nekih od komisija koje su se formirale.[1530] Tadašnje opštinsko vijeće nije moglo ne samo u pogledu vlastitog sastava da se dogovori, nego i oko drugih problema koji su se ticale grada – oko sarajevskih starina, održavanja Zemaljskog muzeja i

[1528] *Jugoslovenski list*, 30. decembar 1927, 6.

[1529] Prije toga bio je član „Zbora općinskih činovnika“, kao zamjenik u upravnom odboru; nadsavjetnik Dimić je predsjednik, značajan za uspješno djelovanje društva. Nova uprava: predsjednik nadsavjetnik g. Simo Umičević, a odbornici: dr Muidović, Rafael Papo, Potočnik, Kapić, Radulović, Matanovič Stipe, Vuletić, Rustenpašić, Slijepčević, Pušić; zamjenici: dr Besarović, Bošković, Sočo, Miloloža; revizori: gđica Sjepanek, Milanović i Kurić. – *Večernja pošta*, br. 3288, 24. maj 1931, 6.

[1530] „za disciplinske sudije izabrani dr Pavičić i Dr Besarović, a za zamjenike gg. Stojkanović i Damić: a drugi par disciplinskih sudija gg. Kapetanović i Đurić; a zamjenici Svrzo i Mandrapa.“ - Formira se na opštinskom plenumu Odbor za podizanje spomenika blaženopočivšem Viteškom Kralju Aleksandru Ujedinitelju: Mutevelić, Besarović, Kapetanović Novalija, Astijas, Alkalaj, Ančić, Pavičić i Jeftanović. – *Jugoslovenska pošta*, br. 1642, 23. okt 1934, 5.

sličnih tekućih pitanja. Besarović je nastojao da uvijek dā svoj glas oko gorućih pitanja i njegova je riječ i njegovi prijedlozi uvijek su prenošeni u štampi. Ovakav angažman ga je doveo do podpredsjedničkog mjesta u opštinskom vijeću.[1531] To nije moglo proći nezapaženo, pa je na prijedlog jednog od vijećnika da se Besarović postavi na ovu funkciju, drugi vijećnik Ahmet Novalija javno zapitao: „Postoji li privola g. dr Besarovića da se pored tolikih funkcija koje vrši u privatnom i javnom životu primi i ove potpretsjednika opštine“, te izjavio da „Ocjenjući sve gornje glasam protiv predloga jer nikad svoj glas neću dati za plaću jednom čovjeku ako je ne može da zasluži.“ Sa Novalijom se složio i vijećnik Muftić, pa i dr Hajdarević, koji je pošto je zakasnio na produženje sjednice „bio šokiran“ viješću da je ovaj izabran i „pored svega“.[1532] Vjerovatno nije bio jedini, ali Vojislav se u svom maniru kao podpredsjednik opštinskog vijeća pojavljuje u narednom periodu, pa vjerovatno i uživa, kao na veličanstvenom aero mitingu u Rajlovcu ili prilikom rada Kongresa šumara i u drugim manifestacionim prigodama.[1533]

Ovim još uvijek lista Vojislavovih aktivnosti nije iscrpljena. On je i počasni konzul Danske,[1534] uz neke svoje sugrađane koji su imali iste funkcije kod drugih država.[1535] Da ova

---

[1531] „Dana 18. januara smenjena je opšinska uprava u Sarajevu, a postavljena nova na čelu sa predsednikom Saićem Ibrahimom vrhovni šerijat. sudijom, potpredsednicima. Dr. Besarovićem Vojom, sekretarom trg.-ind. komore, Dr. Durbešićem advokatom i ostalim većnicima, među kojima i jedan deo ranijih. Ova promena primljena je u građanstvu povoljno, pa se veruje, da će ova rasčistiti stanje kako u gradskoj štedionici, tako i u gradskoj elektrani.“ – *Izvještaj o političkoj situaciji za januar 1935, Izvještaji o situaciji u Drinskoj banovini* (1932-1935), knj. 2, 527.

[1532] *Jugoslovenska pošta*, br. 1804, 10. maj 1935, 5.

[1533] Juče u Sarajevu počeo rad Kongresa šumara. Ministarstvo Šuma će se pobrinuti za unapređenje Bosne – predsjednik podružnice ing. Bogdan Babić uputio pozdrav izaslanicima; tajnik podružnice Nikola Mihaliček; te ing. Dušan Đukić; prisutni su bili izaslanik BU načelnik dr Branko Sunajković, podnačelnik gr. opštine Vojo Besarović. - *Jugoslovenska pošta*, 10. juni 1935.

Veličanstven Aero-miting u Rajlovcu – preko 10.000 posjetioca, uz učešće velikog broja vojnih i civilnih aeroplana i groportera. Miting je trajao cijeli dan. Od prisutnih bili su pomoćnik komandant armije gen. g. Tomić, komandant div. gen. g. Miloradović i komandant škole gen. g. Simović; iz uprave: dr I. Hadžiomerović zamjenik bana; potpredsjednik sarajevske opštine dr Voja Besarović i dr. ličnosti. – *Jugoslovenska pošta*, br. 1824, 3. jun 1936, 3.

„Pravilnik o domu Materinskog uduženja. – Ugovor o vlasništvu doma uz prisustvo šefa socijalnog odjeljenja g. Mačkića potpisaće gg. Savić, dr Besarović i dr Durbešić, ispred Gradske štedionice.“ – *Jugoslovenska pošta*, br. 1777, 4. april 1935, 5.

[1534] Svečani dokument o imenovanju za konzula. „Kjobenhavn, den 30 december 1932. “ – HAS, BV-66, kut. 1, dok. br. 4.

Mi Aleksandar I po milosti Božjoj i volji Narodnoj Kralj Jugoslavije

Pošto smo videli i ispitali dekret Gospodina Vojislava Besarovića kojim ga je Njegovo Veličanstvo Kralj Danske naimenovao za počasnog konzula Kraljevine Danske u Sarajevu i želeći ukazati blagovoljenje naše rečenom g. Vojislavu Besaroviću Mi mu dopuštamo da može uživati sva prava koja mu dolaze od pomenutog dekreta a tako isto i sve povlastice, slobodije i odlikovanja koja su skopčana sa njegovim zvanjem.

Preporučujemo svima Našim vlastima upravnim i sudskim da ga priznaju kao počasnog konsula kako bi on mogao slobodno vršiti službu koja mu je poverena, no s tim, da podpadne pod sudobe Kraljevine Jugoslavije ako bi vodio kakvu trgovinu i da se ne može tome protiviti pozivajući se na svoje konsulsko svojstvo.

Preporučujemo Našem Ministru inostranih poslova da izvrši ovu našu naredbu

Dano u Beogradu dana 23. januara 1933. godine. – HAS, BV-66, kut. 1, dok. br. 5.

pozicija nije samo bila počasna govore i mnogobrojni izvještaji koje je Besarović iz svoje kuće, gdje mu je bilo predstavništvo slao danskom konzulatu u Beograd i prepiska koja se između njih vodila o tadašnjim aktuelnim pitanjima – ekonomskim (izgradnja luke Ploče/Aleksandrovo, pitanje privredne saradnje),[1536] političkim (pitanje španskih dobrovoljaca, sigurnosti putnih isprava, danske neutralnosti 1940.),[1537] pitanjima o kulturnom povezivanju,[1538] ali i drugim, kao o odredbama socijalnog zakonodavstva Danske.[1539] Bio je posrednik između danskih firmi i domaćih, preporučujući sarajevske, ali i druge privrednike kao moguće predstavnike i izvoznike.[1540] Kao danski konzul od 1932. godine, imaće mnoge društvene obaveze, kao npr. prisustvo komemoraciji engleskom kralju Džordžu.[1541]

[1535] Švedski počasni konzul bio je Nikola Berković, direktor Zemaljske banke, belgijski g. Vjekoslav Jelavić, pravnik i sekretar Trgovačko-industrijske komore. – *Jugoslovenska pošta*, br. 2957, 16. februar 1939, 4.
Austrijski konzul dr Zvonimir Sunarić, čehoslovački Otokar Tichy; francuski Ilija Ivanišević, španski Alber J. Salom – HAS, BV-66, kut. 3, dok. br. 58.

[1536] HAS, BV-66, kut. 3, dok. br. 11, 13, kut. 4, dok. br. 4, 22,

[1537] HAS, BV-66, kut. 4, dok. br. 6, 14, 26,

[1538] Konzulat informaciju šalje *Jugoslovenskoj pošti* i *Jugoslovenskom listu* da će se od 1. do 30. avgusta ferijalni tečajevi za danski jezik i kulturu održati u Kopehagenu. Konzulat Kralja Tomislava ul. 14/III. – HAS, BV-66, kut. 3, (odlazna pisma), dok br. 8-9.
VB traži od društva za saobraćaj putnika *Putnik* da pošalju materijal u propagandne svrhe u Dansku, koji su im tražili; 2. maj 1934. – HAS, BV-66, kut. 3, dok. br. 14.

[1539] HAS, BV-66, kut. 4, dok. br. 57.

[1540] Fabrika mašina Thomas THS. Sabroe&Co, u Arhusu koja proizvodi specialitete u mašinama za led željela bi da ima zastupnika u Sarajevu. Konzulatu je čast zamoliti (Trg. ind. komoru) da navede imena lica koja bi dolazila u obzir. Sarajevo, 20.5.1933. – HAS, BV-66, kut. 3, dok. br. 15.
Trg.-ind. komora javlja V. Besaroviću da na upit o interesu za danske hidrauličke mašine, tj. pumpe i prese, te specijalne mašine za led – javila se firma Inžinjersko tehnički biro inž. Branko Ećimović, Sarajevo, koji je zainteresovan za predstavništvo, ne cijele Jugoslavije, već Bosne i Hercegovine, Dalmacije i Crne Gore, ne kao trgovački zastupnik, nego kao ovlašteni mašinski inžinjer. Sarajevo, 17. juni. 1933. – HAS, BV-66, kut. 3, dok. 24
Obavještava Savez hrvatskih zemljoradničkih zadruga i Savez srpskih zemljoradničkih zadruga da je predstavništvo dato firmi Inž. L. Temkin u Zagrebu, za rashladne uređaje, pa tako i oni trebaju da znaju. Sarajevo, 27. 9. 1933. – HAS, BV-66, kut. 3, dok. 28.
Odgovor od Lj. Krulja, (Memorandum: Risto Krulj, podrum Mostarskog vina na veliko.) On pita 1. koja se jakost i boja belog vina traži u Danskoj: Prosječna jakost naše žilavke (a može da bude govora samo o izvozu žilavke, jer blatine i u opće crvenog vina ima vrlo malo) je 11.5-12 Malligand, boja svetla sa zelenskastim "štihom." 2. Kako podnosi transport naše vino. – da se pošalje probna pošiljka od 50-60 litara i misli da bi to bilo u redu "jer se naše vino racionalno obragjuje i pasterizira 3. Pitanje kalulacije – da se raspitaju o najzgodnijim podvoznim tarifama, carini i dr. …P.S. "Htio sam da Ti pišem o promenama u Komori u pogledu "smene" većnika. Čitajući ovo, dobio sam impresiju da se je malo vodilo računa o stručnjačkom kvalitetu a i o drugim. Krivo mi je što ne mogu da nagdjem opravdanje za to. Bilo bi mi vrlo drago kad bi čuo Tvoje mišljenje po ovoj stvari. – 2. maj 1934. godine." – HAS, BV-66, kut. 3, dok. br. 17.
Trgovinsko-industrijska komora 23. februar 1934, Kože od divljači na sarajevskom tržištu. Kvantitet je ove godine za 30 do 40% veći od prošlogodišnjeg. Cene:
lisice, dobre planinske od 220-260 din po kom. u zdravo
kune, zlatke od 600 do 670 din po komadu u zdravo
kune, samsare od 500 do 550 din po komadu u zdravo
tvorići od 80 do 100 din
jazavci od 55 do 65 din
divlje mačke od 50 do 75 din
vidre 200 do 300 ind prema veličini
vjeverice od 8 do 11 din

Vedrije trenutke svog vremena, a izgleda da ih je znao dobro iskoristiti, provodio je Besarović kao član *Anglo-američkog kluba* u njegovom nadzornom odboru i dok su se drugi članovi mijenjali on ga nije napuštao sve vrijeme postojanja ovog kluba u Sarajevu.[1542] Bio je i član nadzornog odbora *Narodnog univerziteta,*[1543] pa je u njegovoj organizaciji i održavao predavanja, kao npr. o Danskoj i pri tome naglašavao njihov način izgrađivanja nacionalne kulture, zadružnog sistema i zakonodavstva koje podržava trezvenost.[1544] Član je počasnog odbora prilikom svečane proslave desetogodišnjeg djelovanja *Pozorišta,* tada pod nazivom *Narodno pozorište za Zapadne oblasti u Sarajevu*, održanog 24. i 25. oktobra 1931. godine pod pokroviteljstvom gospodina bana Velimira Popovića.[1545]

Impresivnoj listi svojih društvenih obaveza Vojislav je dodao i članstvo u sportskom društvu *Slavija,*[1546] ali i u upravi sarajevske streljačke družine.[1547] Besarović će se iskazati i kao humanitarac u više prilika.[1548]

---

zečine od 5 do 6.5 din. sve po komadu i računato u zdravo. – HAS, BV-66, kut. 3, dok. br. 5.

[1541] „Sarajevo je na dostojan način komemoriralo smrt blagopokojnog engl. kralja Đorđa V. Žalobnoj sjednici u Engleskom klubu prisustvovali su pretstavnici svih vlasti i korporacija. Ban, komandant armije g. Radosav Krstić, mitropolit Petar, nadbiskup I. Šarić, nadrabini gg. Dr. Levi i Dr. Urbah, komandant mjesta gen. Miloradović, gen. Antić, strani konzuli: engleski C. E. Stanhope Palmer, njemački g. Dr. Hugo Goerdes, talijanski g. Marcello Zuccolini, francuski Rene Pelletier; sek. čeh. konzulata Adolf Hejhal, danski konzul g. V. Besarović, belgijski V. Jelavić, španski prof. Salom, austrijski Zvonko Sunarić, pretsjednik Upravnog suda g. Dr. Ž. Nježić, pretsjednik Narodne uzdanice E. Mulabdić, pretstavnik ulema-medžlisa g. Semiz, upravnik policije g. Vikert, gradski vijećnik g. Dr. Pinto, pretstavnik Benevolencije Dr. J. Kajon, kao i drugi. – pretsjednik kluba Dr. Milan Jojkić govorom otvorio komemoraciju, a nakon njega govor održao prof. Vukomanović – *Jugoslovenska pošta*, br. 2025, 29. januar 1936, 5.

[1542] Klub je osnovan 1928. godine. Iz Englesko amerikanskog kluba. Na III god skupštini Englesko-amerikanskog kluba 12. aprila izabran je sljedeći odbor: predsjednik dr D. Jeftanović, podnačlenik grada. U upravnom odboru su još bili: podpredsjednik Uroš Dučić, direktor Amerikansko-srpske banke; tajnik: Dušan Bugarski, prof. I gimnazije; blagajnik gđica Mileva Vuković, bankovni činovnik. Članovi odbora: gđe: Dobrila Simović, Natalija Jojkić, Irma Klinger, Vilma Čulić, Jelena Bugarski; dr Antonije Vuković, prof. Obren Vukomanović, prof. M. Janjušević, dr Zdravko Šutej. Nadzorni odbor: Ilija Ivanišević, dr Vojo Besarović i Luka Radojičić. – *Večernja pošta*, br. 2653, 15. april 1930.
Anglo – Američki klub nosi sada naziv „Yugoslav – British Society". Na godišnjoj skupštini: bivši pretsjednik Milan Jojkić; sekretar Vukomanović; sada Žarko Praštalo za predsjednika, dr Šutej i Latas za potpretsjednike. – Novi članovi odbora: sekretar Engelskog konzulata g. Romanjenko, Dušan Bugarski, prof, prof Petaković, gđa Vinternic, Luka Radojčić, g. Švarc-Blek, kap. g. Mato Čičković, gđica Klinger, g Vojsilav Besarović – *Jugoslovenska pošta*, br. 2940, 27. januar 1939, 5.

[1543] Skupština Narodnog univerziteta. Predsjednik Stevo Marković, direktor ženske učiteljske škole navodi u izvještaju o održanih 90 predavanja, sa 5000 slušalaca. Predsjednik nadzor odbora M. Šnajder predložio razrešnicu upravnom odboru. U novom odboru ostao predsjednik St. Marković, sekretar Dobroslav Miletić; odbornici: Jovanka Čubrilović, Vaso Ristić, I. Pavičić, dr Antonije Vuković, dr J. Vesel, dr P. Čakić, Jovan Palavestra, Huso Alić, Milutin Janjušević, dr R. Buchwald, inž. Grof i F. Poljanec. Nadzorni odbor: Milan Pokrajčić, V. Besarović, dr M. Šnajder, Lj. Dvorniković, Milutin Popović, gđa Maša Živanović. – *Večernja pošta*, br. 2809, 21. oktobar 1930, 5.

[1544] Predavanje V. Besarovića održano 14. 5. 1933 na narodnom Univerzitetu u Sarajevu. – "Kraljevina Danska " – HAS, BV-66, kut. 3, dok. 10, 21.

[1545] ABiH, fond: kraljev dvor, dok. br. 446.

[1546] HAS, fond: Sportski klub Slavija, kut.. 1 , 1940-1941, Popis članova, 1 sveska: 1940. – Vojo Besarović pod rednim brojem 260, sa mjesečnom članarinom od 10 din i ukupnim plaćanjem od 90 din.

Međutim, „pokrivanje“ ugodnih pozicija u mnogobrojnim institucijama, udruženjima i klubovima koje je ponekad bilo i predmetom podsmjeha lokalne štampe u samom početku njegove međuratne djelatnosti,[1549] vjerovatno je bilo između ostalog vođeno i mišlju da su sve posjedujuće pozicije u društvu zaslužene, da je moguće obavljati ih i da je bitno biti stalno prisutan u svim društvenim dešavanjima, stalno ih nadzirati, pa i usmjeravati.

Tu je negdje vjerovatno ponikla i misao koja će voditi Vojislava nesmotrenom činu 1941. godine, pored upozorenja da napusti Sarajevo i da se sa novom državom (NDH), ne mogu politički problemi rješavati audijencijama,[1550] da mu ne bude nimalo zazorno da i sa dolaskom njemačke i ustaške vlasti u Sarajevo 1941. pokuša da sa jednom grupom istaknutih svojih sugrađana sve tri vjere preda prijedlog o odnosu Bosne i Njemačke. „Odbor su rasturile ustaše, zahtjev nije potpisan a srpske sudionike tog čina ustaše su ubile.“[1551] Vojislav je po drugom izvoru bio uhapšen 7. maja 1941. godine i ubijen u koncentracionom logoru Jadovno na Velebitu u julu iste godine.[1552]

[1547] Oblasna sarajevska streljačka družina, godišnja skupština. Jovan Zagorac predsjedavao u odsutnosti Šćepana Grđića; ban Zetske banovine Kosta Smiljanić, počasni predsjednik; ... u toku 2 godine odužen gotovo cijeli dug za Dom i strelište. Odbor: podpredsjednik gen. Živ. Lavadinović, podpredsjednik Avdo Hasanbegović; sekretar Mihajlo M. Gardić, podpuk. invalid; blagajnik g. Mil. Cvjetinović; odbornici: V. Besarović, podpuk. Pera Petrović, puk. g. Čeda Gužvić, Pera Videnović, nastavnik g. Janko Kosić, poslovođa g. Jakob Papo Čičić, trgovac, g. Bogdan Princip, činovnik, Milan Nikolić, kapetan. U upravni odbor ušli: Jovo Zagorac, podpuk. Tomašević, Bičakčić Edhem; Zamjenici upravnog odbora Tkalčević Ivan, Aleksić Andrija, Franičević Mato; zamjenici za nadzorni odbor: Avram Danon, Stevo Vujičić; Za počasne članove izabrani D. Kalafatović, arm. gen. g. Grgur Ristić, brigadni gen. i g. Šćepana Grđić, dosadanji pretsjednik. - *Jugoslovenska pošta*, br. 258, 31. mart 1930, 2.

[1548] Zahvala Ruskog kadetskog korupsa tj. direktora Ruskog kadetskog korpusa div. gen. B. Adamović izražava blagodarnost za staranje o kadetima i za darove poslate im prilikom Uskrsnih praznika i to slijedećim licima i društvima: srpskoj crkveno-školskoj opštini, Kolu srpskih sestara, g. Milanu Srškiću, Vojislavu, Đorđi i Bogdanu Besaroviću, D. Jeftanoviću, Petru Aleksiću i gđi. Kasji Ukropina, udova Jove T. Ukropine, trgovca. - *Večernja pošta*, br. 2363, 10. maj 1929, 5.

Pomoć je iskazivao i novčanim prilozima za sirotinju (1940. godine u Akciji „Zimska pomoć“ dao je 500 dinara). - *Jugoslovenska pošta*, br. 3226, 3. januar 1940, 5, br. 3543, 17. januar 1941, 5.

[1549] „Kad čak ni ja nisam mogao spasiti Rijeku beli je neće niko. (dr Voja Besarović**)“** - *Srpska riječ*, br. 122, 8. oktobar 1919, 4.

[1550] „Posjetio sam u Trgovačkoj komori moga dobrog prijatelja dr Voju Besarovića sa namjerom da ga nagovorim da se ukloni iz Sarajeva, jer ga svako dobro pozna kao sokolskog radnika. Kod Voje sam zatekao narodne poslanike Milana Božića i Husu Kadića. Vojo Besarović dogovarao se sa Milanom Božićem da posjete Petra Blaškovića, prvog opunomoćenika Ante Pavelića za vojna pitanja u Sarajevu i BiH, jer su se s njim ranije sretali u Beogradu, u Klubu industrijalaca. I Huso Kadić i ja savjetovali smo obojici da se sklone iz Sarajeva, jer su spadali u politički aktivnije Srbe. Tada sam rekao Voji da ovo nije Austrija koja je vodila veleizdajničke procese, nego da je ovo krvoločna fašistika zvijer. Nisu nas poslušali, pa su obojica stradali.“ – Hasan Ljubunčić, Dani nevolja i previranja, *Sarajevo u revoluciji*, tom 3, 609.

[1551] Iskaz Derviša Korkuta dat organima bezbjednosti 30. 1. 1947. – Šaćir Filandra, *Bošnjačka politika u XX stoljeću,* 173. Vidi i f.n. br. 1343-1345.

[1552] http://www.rodoslov.ba/pages/view_zavicaj_news/286

Ostali Besarovići

Risto, podpredsjednik gradske opštine Sarajeva pored Vojislava imao je još tri sina i kćer. Najstariji Đorđe bio je dugogodišnji direktor sarajevske filijale Narodne banke[1553] i vrlo aktivan sudionik svih sarajevskih elitnih društvenih zbivanja.[1554] Veliki humanista,[1555] bio je prisutan samo pri proslavama onih društava koji promovišu život.[1556] Đorđe je bio i član sarajevskog rotari kluba.

Velimir (Veljko), drugi sin bio je inžinjer arhitekture, primljen je nakon oslobođenja u srpsku vojsku,[1557] a kasnije se pojavljuje kao jedan od osnivača građevinske firme *Progres,* koja je vrlo uspješno izvodila građevinske radove u gradu,[1558] pa ga je to stručno usmjerenje vodilo članstvu *Društva inžinjera i arhitekata*.[1559] Od uglednih i isplativih pozicija mimo struke moglo bi se navesti članstvo u nadzornom odboru *Srpske centralne privredne banke d.d*. u

[1553] Po izjavi Branke Besarović, 3.10.2008. Đorđe Besarović nije imao završenu gimnaziju.
[1554] „Primanja na kraljev rođendan“ - *Srpska riječ*, br.153, 6. august 1920; Na Prosvjetinoj Svetosavskoj besjedi. - *Jugoslovenska pošta*, br. 3248, 29. januar 1940, 5.
[1555] Iskaz priloga za Dom Kola srpskih sestara. - *Večernja pošta,* br. 2785, 22. sept 1930, 5; Prilozi sa spomenik Stjepi Trifkoviću - *Jugoslovenska pošta*, br. 535, 4. mart 1931, 4; Prilozi za prosvjetin fond Vasilja Grđića. - *Jugoslovenska pošta*, 11. decembar 1934, 5; Za Prosvjetin đački dom. - J*ugoslavenska pošta*, br. 3184, 21. novembar 1939, 5; Akcija za pomaganje sirotinje - *Jugoslovenska pošta*, br. 3543, 17. januar 1941, 5.
[1556] Jučer je osvećen avion „Sarajevo“ saraj. pododbora *Naša krila*. Predsjednik aero kluba dr Pavičić, kum Mutevelić; bili prisutni: ban, gen. gg. Jovanović, Milosavljević i Grgur Ristić, direktor Štedionice g. dr. Davidović, prosvjetni inspektor g. Kovačević, sreski načelnik g. Živković, gradski vijećnik g. Cvijetić, dr Jojkić, direktor narodne banke g. Besarović. ... „Uz odlični „Bobby-jazz“ naveče na zabavi u zimskoj bašti hotela Evropa“. - *Jugoslovenska pošta,* br. 575, 20. april 1931, 5.
[1557] Primljen je u srpsku vojsku u činu inžinjerskog poručnika. – *Narodno jedinstvo*, br. 46, 17. decembra 1918, 3
[1558] *Progres*, tehnički biro i preduzeće, sa inžinjerima Jovanović, Frajer i Besarović, Ćukovićeva ul. 6; Imao je Odjeljenje za građenje, projektovao je izrađivao konstrukcije od armiranog betona, visoku gradnju, željenice, mostove i kanalizacije, te Odjeljenje za nabavku materijala – mašine i materijal za sve grane industrije; Bio je zastupnik stranih firmi za čelik i eksploziv: Geb. Böhler&Co.A.-G. Wien, za čeličo uže i žicu: St. Egydyer, Eisen&Stahlindustrije Wien, za mostove i željezne konstrukcije: R. Ph. Wagner L.&J. Biro&A. Kurz, Wien. – Lakatoš, Despić, *Industrija Bosne i Hercegovine*, 237.
[1559] Sa skupštine inžinjera i arhitekata „doznajemo“ da bi inžinjeri trebali biti zastupani u općinskom vijeću – predsjednik društva Simo Milošević. Sekcija je dala gđi Ivki Despić da izradi spomen-plaketu zaslužnom geologu g. dr Katzeru i zatražila je subvenicju Geološkog zavoda i Rudarske direkcije u Sarajevu. Ispred nadzornog odbora ing. g. Besarović. Novi upravni odbor: inž. Milošević predsjednik; Ljubo Gospodnetić I podpredsjednik; Matija Popara II podpredsjednik; Ljudevit Fetih tajnik I, Robert Poper tajnik II; Mustafa Slijepičević, blagajnik; Baldazar knjižničar, Jotić domaćin; Zamjenici inž. Miloš Skakić, Divišek Franjo, Jovičić Branko, Bien Stanislav i Tomašević Nikola; Delegati za glavnu upravu M. Jovanović, M Skakić, dr M. Šehler i Mihajlo Blagojević – *Jugoslovenska pošta*, br. 530, 9. mart 1931, 5.
Sarajevski inžinjeri protiv vršenja javnih radova u državnoj režiji. Sa skupštine *Udruženja jugoslovenskih inžinjera i arhitekata*, sekcija Sarajevo. Predsjednik inž. Miloš Skakić, I podpre. Dragutin Tibold, II podpre. Dušan Smiljanić, I sek. Milija Simović, II sek. Slavko Suvajdžić, blagajnik Sadik Papo, knjižničar Hinko Tegzeš, II knjižničar Mirko Biljan, domaćin Domagoj Mavar; pročelnik kluba Nikola Filipon, odbornici: Petar Jašić, Vangel Dimitrijević, Hakija Hadžihasanović; Ilija Popović, a zamjenici odbornika: Mate Baylon, Emanuel Šamanek Hinko Skala; NO: Velimir Besarović, Ante Baldasar, Borislav Golubović; zamjenik Makale; Delegati za glavnu upravu pred. Miloš Skakić, Sadik Papo, Slaviša Weiner, Mašo Jovanović, … - *Jugoslovenska pošta*, br. 2374, 21. mart 1937, 2.

Sarajevu,[1560] ali i u nadzornom odboru *Prosvjetine privredne zadruge* odmah od osnivanja.[1561] Krajem tridesetih nalazi se u upravi sarajevskih *Sokolskih društava,* tako da su sarajevski sokoli imali dva Besarovića,[1562] ali i ocjenjivački sud formiran za „natječaj za izradu idejnih skica sokolskog doma Blaženopočivšeg viteškog kralja Aleksandra I Ujedinitelja u Sarajevu.“ gdje su sjedila dva brata.[1563] Ista im je bila i naklonost ka darivanju sirotinje.[1564]

Konstantin, odmilja Kočo, veterinar („marveni ljekar“) bio je najmlađi brat Besarović, ali nažalost i ranopreminuli.[1565] Radio je kao upravnik tržnice.[1566]

[1560] Glavna skupšina akcionara Srpske centralne privredne banke d.d. u Sarajevu. Pod predsjedništvom upravnog odbora dr Božidara Čerovića ovaj zavod je održao svoju XVII redovnu glavnu skupštinu akcionara, gdje je utvrđeno da su „porasli ulozi na štednju za oko 10 mil din. Od čistog dobitka, koji iznosti 3,128.325.,97 din. priključuje banka din. 200.000 rezervnom fondu i din. 40.000 penzionom fondu svojih činovnika, te plaća 10 posto dividende po akciji i to počevši od 1. maja. Upravni odbor je ostao bez promjene: Aleksa Stjepanović, inž. Velimir Besarović i Mihajlo Trebić, a kao novi članovi izabrani su g. dr Ljubomir Jelačić, advokat iz Sarajeva i Dobroslav Stevović, trgovac iz Priboja. – *Večernja pošta*, br. 2649, 10. april 1930, 6; *Jugoslovenska pošta*, br. 575, 20. april 1931, 3; Kao član Nadzornog odbora banke biće i krajem tridesetih godina. – Smiljana Đurović, Srpska centralna privredna banka d.d. u Sarajevu, *Istorija XX veka*, br. 2, 1998, 41-42.

[1561] Upravni odbor *Prosvjetine privredne zadruge* sinoć se konstituisao: pretsjednik Jovo Zagorac, industrijalac, a za potpretsjednika Marko Babunović, trgovac; članovi odobra: Stevo Prnjatović, Danilo Ćorović, industrijalac; Metodije Kuić, trgovac; Mane Šušnjar, trgovac; inž. Velimir Besarović, graditelj, Luka Sorajić, prof. Drž trg. akademije; Miloš Knežević, činovnik Pivare; dr Obrad Mastilović, advokat; Jovan Vukotić, sekretar Željez. radionice i Žarko Milišić, prokurista Bos. ind. i trg. Banke. U nadzorni odbor: g. Vaso Ristić, direktor banke, Simo Stanivuković, penzioner, Branko Šiniković, čin. Zanat komore; Miloš Grgić, kasacioni sudija, Mihajlo Trebić, trgovac, Nikola Stefanović, radnik i Ljubomir Čivša, čin. Željez. radionice. – *Jugoslovenska pošta*, 6. decembar 1934, 4.

[1562] Sastanak uprave sarajevskih Sokolskih društava – predsjednik Vojislav Besarović; nova uprava sada zajedničkog sokolskog društva Matice.
Starješina: dr Bogdan Vidović I zamjenik Husein Brkić, II zamjenik Uroš Čović, III zamjenik Miško Vencler, IV zamjenik Hasan Ljubunčić,
Načelnik: Boško Kovačević, I zamj. Hajrudin Ćurić, II zamjenik Svetan Gaćinović III zamj Tomo Vranješ, IV zamjenik Milan Glasović
Načelnica Jelena Dopuđa, I zamjenica Mica Obradović, II zamjenica Abida Karahasanović, III zamjenica Zaga Kovačević
Prosvjetar Rasta Plesović,
Tajnik Stjepo Ivanišević zamjenik tajnika Velimir Jovanović
Blagajnik Milivoje Janković, I zamj. Desko Katić, II zamjenik Ahmed Čojo, III zamjenik Ramiz Dardagan,
Ljekar dr Muhamed Kundurović,
Referenet za čete Mehmed Huskić,
Statističar Dušan Perović, pročelnik muzike Branko Lukić, upravnik doma Ignac Hengster.
Članovi uprave: Boško Šiljak, Ljubo Novaković, Savo Vasiljević, Ethem Gvozde, inž. Mustafa Slipičević, Salko Sefić, Ažman Rudolf, Milorad Kovačević, Mehmed Remzić, Delić Vukadin, Ivica Zekavčić, Milan Spremo, inž. Velimir Besarović, Abdulah Mulić, Stevan Pravica, Nikola Koprivica, Mustafa Pobrić
Zamjenici članova uprave: Stjepan Zambal, Salko Solaković, Tomo Dulanović, Veljko Odović, Valter Tvrdi, Dževdet Filipović, Mane Levnaić, Rada Vasiljević, Mustafa Fetahović, Milorad Bajević
NO: Rihard Štefani, Kosta Ćurčić, Savo Savić, Dušan Kostić, Risto Prnjatović, zamjenici: Gaćinović Branko, Ahmed Zubović, Bogdan Kastratović, Hazim Krehić
Sud časti: dr Bogdan Vidović, Aleksa Starović, Husein Brkić, dr Lj. Opačić, Uroš Čović, zamjenici: Rasta Plesnović, Hasan Ljubunčić, dr Hajdarević Mustafa. – *Jugoslovenska pošta*, br. 2684, 28. mart 1938, 4.

[1563] *Jugoslovenska pošta*, br. 1832, 13. juna 1935, 5.

[1564] *Jugoslovenska pošta*, br. 2968, 1. mart 1939, 4; br. 3543, 17. januar 1941, 5.

[1565] *Jugoslovensk pošta*, br. 2931, 17. januar 1939, 5.
Konstanin je sa suprugom Radojkom r. Hadžistević imao sina dr Aleksandra i Velimira, pravnika.

[1566] *Jugoslovenska pošta*, br. 199, 21. januar 1930.

Njihova jedina sestra Natalija, udata je bila za uglednog ljekara dr Milana Jojkića, jednog od vodećih sarajevskih radikala.

Zajednički bliski rođak navedenih Besarovića, sin njihovog strica trgovca Jove,[1567] Bogdan Besarović (1881–1936?)[1568] završivši Trgovačku akademiju u Gracu bio je zaposlen još za austrougarske vlasti kao računarski revident pri *Kućnom upravništvu vladinih zgrada* Zemaljske vlade u Sarajevu,[1569] ali se aktivno uključuje i u rad u srpskoj zajednici.[1570] Penzionisan je na vlastitu molbu 1919. godine, ali se ipak aktivira kao direktor *Špedicije d.d.* (1919-1926), te poslije kao predsjednik *Založne banke d.d.* Vrši nakon toga funkciju komesara oblasne samouprave Sarajevske oblasti te je kao takav postavljen za upravnika banje Ilidža 1929/1930, uz mjesečnu platu 3.000, te kao upravnik uživa besplatan stan, „osvjeteljenje i gorivo", kao i „hranu u banjskoj restauraciji" u vrijeme trajanja sezone (15.5. do 30.9). Po izmaku sezone dobiva kao ekvivalent za hranu iznos od 800 dinara. Ovu funkciju Bogdan Besarović je dobio izborivši se sa još 54 interesenta, a između 5 kandidata koji su došli u uži izbor, te je jednoglasno izabran. Preporuka koju je imao govori da je vrlo povoljna ličnost, da pozna dobro Ilidžu i njene prilike, da je prešao „mnogo po svijetu" i govori više stranih jezika.[1571] Na Ilidži postaje i predsjednik *Crkvenog krsta*,[1572] mada je njegova humana

[1567] Jovo je sa Jokom (Cecom) Samouković imao još sina Miloša, ljekara u Karlovim Varima i kćer Kasju, udatu za Simu Jeremića iz Foče.
„ Danas je u Beču promovisan kandidat medicine Miloš J. Besarović iz Sarajeva u svečanoj Sali bečkog univerziteta na čast doktora cjelokupnog ljekarstva. Čestitamo!" – *Srpska riječ*, br. 28, 7/20. februar 1909, 3.
Da se nije zadržao samo u Češkoj govori i tužna vijest iz sarajevskih novina: „Brodski lekar dr Miloš Besarović, koji je nedavno preminu u Pireju i položila mu vjenac brodska posada turističkog broda Kraljice Marije." - *Nova reč*, br. 14, 10. april 1932, 5; „Godišnji parastos sinu Dr. Milošu Besaroviću, sinu Joke ud. Besarović u crkvi u Blažuju." – *Večernja pošta*, br. 3402, 7. oktobra 1932, 4.
„U nedjelju 6. ov mj vjenčaće se u fočanskoj srpsko-pravoslavnoj crkvi g. Simo Jeremić, porezni kontrolor u Lijevnu sa gđicom Kasjom J. Besarovićevom, učiteljicom iz Sarajeva. Čestitke!"- *Srpska riječ*, br. 97, 3/16. maj1907, 4. – Kasniji izvori govore da se par preselio u Sarajevo.
[1568] Za utemeljača *Sirotinjskog hljeba*, sa prilogom od 500 din. upisao je Pavle Lukač svoga ujaka pok**.** Bogdana Besarovića, bivšeg upravnka banje Ilidže. - *Jugoslovenska pošta*, br. 2066, 17. mart 1936, 3.
[1569] *Bošnjak,* Kalendar za 1907. godinu.
[1570] Bogdan Besarović je bio član privremenog odbora *Srpske čitaonice/Srpskog kluba*. - *Srpska riječ*, br. 28, 2/22 feb. 1910, 3.
Skupština činovnika birača. Skupština Srba činovnika – predsjednik ing. Simo Mirković, govori o pregovorima privremenog izbornog odbora činovnika sa SNO, a direktiva da i dalje odbor 10-orice vodi računa o stavu SNO. Članovi: računarski direktor Radoslav Cvjetičanin, ing. Simo Mirković, prof. dr Kosta Krsmanović; računarski asistent Bogdan Besarović, prof Svetozar Stojanović, prof. Stevo Marković, predstojnik Kosta Ćuković, učitelj Nikola Vidaković, praktikant u Zemaljskom muzeju dr Vlado Ćorović i poverenik za punciranje Teodor Filipesko. – *Srpska riječ*, br. 74, 1910, 3.
[1571] ABiH, Spisak dosijea bivših službenika Zemaljske vlade, Pokrajinske uprave velikog župana, banske uprave Drinske banovine i Velike župe Vrhbosna Sarajevo
[1572] Društvo Crvenog krsta na Ilidži – predsjednik Bogdan Besarović, direktor; I podpre: Ekrem Šainović, II podpre. Jovo Bosiljčić, sekretar: Petronije Tešić, trgovac; blagajnica Milena Belović; Odbornici Marko Čubrilo, predsjednik opštine i Jovan Tešić, težak. Nadzorni odbor: Nikola Nikolić, kapetan I kl., sekretar g. Ilija Orlović, industrijalac, čl. odbora Mahmud Žiga, posjednik. - *Jugoslovenska pošta*, br. 183, 2. januar 1930.

aktivnost stalno prisutna kroz djelovanje u *Odboru za slavensku uzajamnost*,[1573] te davanje priloga u raznim prilikama.[1574] Funkcija upravnika banje Ilidža ga dovodi u čest kontakt sa ljudima iz najvišeg kruga politike, predsjednicima vlade, pa i sa članovima vladarske kuće.[1575] On je jedan od članova upravnog odbora *Kola Jahača Regenta Aleksandra*, što je nesumnjivo potvrđivalo njegov društveni status.[1576]

Aleksandar Besarović (u. 2. februara 1929), sin Miće, jednog od pet porodičnih utemeljitelja, prvi rođak Riste, podgradonačlenika Sarajeva, nezaobilazna je ličnost iz reda Besarovića. Imenovan najčešće kao trgovac, ali i kao veleposjednik, koji svojim životom obuhvata drugu polovinu XIX i prve decenije XX st, uvijek je rame uz rame sa Gligorijem Jeftanovićem u svim ekonomskim i društvenim pothvatima. Zajedno je sa većinom bogatih trgovaca u deputacijama austrougarskoj vlasti,[1577] a nakon izborene autonomije u prvom crkvenoškolskom odboru izabranom po novoj uredbi.[1578] Mjesta je za njega bilo i u eparhijskom savjetu,[1579] a član je i upravnog odbora *Srpske dioničarske štamparije* osnovane

[1573] Odbor za slavensku uzajamnost. Odbor za potpomaganje ruskih izbjeglica. Predsjednik: Hadži Risto Damjanović, tajnik: Bogdan Besarović, blagajnik: Rafael Atijas. Odbornici: Akif Biserović, dr Mutevelić, dr Srškić, Jovo Pešut, Petraki-Petrović, Mojse D. Salom, dr N. Andrijašević, Nikola Berković, dr Srećko Perićić i dr Živko Nježić. - *Srpska riječ*, br. 68, 4/17. jun 1919, 4.
Direktor ruskog kadetskog korupusa primio za Božić darove od SPC opštine, inicijativom presv. mitropolita Petra i dr Ikonića, od Kola srpskih sestara, Gligorija i dr Dušan Jeftanovića, Bogdana Besarovića, njegove rodbine i drugova g. Despića, gđe Sušić, …. – *Srpska riječ*, br. 10, 17. januar 1924, 4.

[1574] Prilog za Dom KSS. - *Večernja pošta*, br. 2785, 22.sept 1930, 5.

[1575] U odboru je koji dočekuje Petra Živkovića prilikom njegove posjete Sarajevu. - *Jugoslovenska pošta*, br. 359, 1. august 1930, 3.

[1576] Skupština Kola Jahača. Ban Popović izabran za pretsednika kola; u subotu u Oficirskom domu održana je Glavna skupština bos. herc. Kola Jahača Regent Aleksandar; otvorio podpredsjednik dr A. Babić, sekretar g. Vlach. – ... trka je bila prošle godine sa 39 grla – najveći uspjeh postigao kap. Pugovnikov: njegova grla dobila 23.000 din; upravnik trkališta g. general Lavadinović; Nadzorni odbor: gen. Jovan M. Jovanović, kd. vrbaske div. oblasti – počasni član. U novu upravu kola ušli su : Upravni odbor: predsjednik Velimir Popović, ban; podpre: g. Dušan Simović, brigadni general i kd. bos. div. obl. i g. dr Aco Babić, primar; sekretar: g. Josef Vlach; blagajnik g. Mihajlo Gjukić; upravnik trkališta g. Živko Lavadinović, general; članovi: Bogdan Besarović, Konstantin Bulacelj, dr Dušan Davidović, dr Mustafa Denišlić; Simo Dimić, Vlado Gjurić, dr Avdo Hasanbegović, dr Dušan Jeftanović, Meto Kuić, Miloš Miladinović, Asimbeg Mutavelić, dr Ivica Pavičić, puk. Milutin Stefanović. U nadzorni odbor: Andrija Damić, Muhidinbeg Fadilpašić, kap. Radoslav Pantić. – *Jugoslovenska pošta*, br. 281, 28. april 1930, 3.

[1577] „ 17/30. aprila u 10 ¾ sah. U velikom Salonu u ZV u Sarajevu. Pozdravni govor kojim je Gligorije M. Jeftanović pozdravio ministra Barona Burjana sa deputaciom dole označenih članova: Kosta R. Kujundžić, Blaško Tasović, Risto H. Damjanović, Stevo Mlinarević, Aleksa Besarović, Simo Prnjatović, Vaso Savić, Stjepo J. H. Damjanović, Drago Pamučina, Aćim Babić, Niko Janković, Nikola Kašiković, Jovan Jeftić, Đuro Trnčić, Stjepo Srškić.“ (Ova imena su popisana sa druge strane dokumenta, dakle, komentar G. Jeftanovića) – HAS, O-J, kut. 10, dok. br. 2923.

[1578] U odbor su izabrani: Gligorije M. Jeftanović za predsjednika, Risto H. Damjanović za potpredsjednika, Sava Manojlović za perovođu, u odboru: dr Đorđe Vasiljević, Vaso Savić, Đuro Trnčić, Miloš Milošević, Drago Pamučina, Aleksa Stjepanović, Jovan Jevtić, Ilja Bošković, Ilija Pandurević, Aleksandar Besarović, Aćim Babić i Stevo Mlinarević. – *Bosanska vila*, br. 19-20, 30. oktobar 1905, 317.

[1579] Eparhijski upravni i prosvjetni savjet. Predsjednik mitropolit Letica, podpredsjenik: dr Savo Vukanović, poglavarstveni savjetnik u Sarajevu. članovi: protoprezviter dr Tomo Popović, profesor-katiheta u Sarajevu; Jovan Đokić, paroh u Sarajevu; Aleksandar Besarović, veleposjednik u Sarajevu; Aleksander Božičković,

1904. godine u Sarajevu,[1580] kao i njenog lista *Srpske riječi* (1905). Svoje političke stavove će Aleksandar Besarović izraziti kao narodni poslanik *Srpske narodne organizacije* (1907), članstvom u odboru 39-orice, ali i potpisom na zajedničku poruku Muslimanske i Srpske narodne organizacije povodom aneksije Bosne i Hercegovine.[1581]

Oportuno držanje je bilo opšte pravilo njegovog djelovanja, kao i drugih zastupnika u sarajevskom opštinskom vijeću, u kome je bio u dva maha biran.[1582] To ipak ne osporava niz akcija u kojima je Aleksandar prisutan u cilju zajedničke borbe za ekonomsku nezavisnost srpske zajednice, naravno ne bez vlastitog interesa. On je u Centralnom odboru *Srpske*

---

direktor Srp. narodne banke u Sarajevu; Đorđe Radović, posjednik u Bugojnu; članovi zamjenici: Ljubomir Nikolić, paroh u Sarajevu; Simo Prnjatović, trgovac u Sarajevu i Risto Šušljić, posjednik u Sarajevu; referent: dr Savo Ljubibratić, advokat: Danilo Dimović. – *Bošnjak,* Kalendar za 1907, 157.

[1580] „U Upravni odbor skupština je izabrala 20 ljudi, od kojih su petorica (po pravilima) iz Sarajeva. U odboru su Gligorije Jeftanović, Risto H. Damjanović, Nikola T. Kašiković, Maksim Prnjatović i Aleksandar M. Besarović iz Sarajeva.“ *Bosanska vila*, br. 13. i 14, 30. jula 1904, 266.

[1581] „Zajednička poruka narodu u Bosni i Hercegovini. - Braćo! Prije trideset godina je Austro-Ugarska Monarhija, kao mandatorka evropskih sila, okupirala Bosnu i Hercegovinu, da njima upravlja. Vi dobro znate, šta smo kroz to vrijeme proživjeli i koliko smo razloga imali za tužbe protiv okupatorske vlade. Razumljivo je, da se stoga sa okupacijom, koja je došla bez našeg pitanja, nijesmo mogli sprijateljiti. Izraz tih osjećaja bio je zajednički memorandum izabranih predstavnika Muslimanske i Srpske narodne Organizcije, koje pretstavljaju 7/5 (četiri petine) bosansko-hercegovačkog stanovništva, podnesen povodom proklamovanja ustavnosti u Turskoj, gosp. ministru Burijanu na Ilidži 7. septembra 1908. u kome smo zahtijevali ustav bez rješavanja državno-pravnog položaja naše otadžbine, da se narodu na taj način dade mogućnost kontrole i zakonodavstva i onemogući rješavanje svih pitanja bez njegove privole…

U poslu ustavnog poretka mi smo se krenuli u Budimpeštu. Na putu 7. oktobra 1908. nas je iznenadila vijest o aneksiji, koja je došla bez pitanja i protiv volje vaše i naše.

… Narod mora sada čekati rezultat rada svih zainteresovanih faktora. S toga vas molimo, braćo, da budete strpljivi i mirni, a naročito da ne selite iz naše lijepe i drage otadžbine, jer bi to bio najopasnije sredstvo u obrani prava njezinijeh. Poštovanje pravnog poretka, koje je uvijek bila osnovica našem radu, ne dopušta nam, da se služimo neiskrenim i nezakonitim sredstvima. Mi smo s toga odlučili, da i dalje produljimo rad u pravcu zakonitosti. Prenagliti se ne smijemo, da ne bi doveli u opasnost narodni napredak, jer moramo tražiti načina, kako ćemo prema prilikama udesiti našu daljnju akciju. Misao, koja će nas u svakom radu rukovoditi, biće idealna težnja našeg naroda za slobodom, da sami o svojoj sudbini odlučujemo, jer je ta misao osveštana narodnom borbom i istorijom. Kao najbolja garancija uspjeha ove naše nove borbe je jedinstven rad Srba pravoslavnih i Muslimana, koji ničiji napadaji ne moći razbiti.

Sada, u ovim odlučnim časovima, padaju za uvijek sve pregrade iz prošlosti. S toga čvrsto vjerujemo u pobjedu Prava i kličemo:

Živila Pravda, Živila Sloboda. Živio narod!

U Budimpešti, 29. septembra /11. oktobra 1908.

Za Muslimansku i Srpsku Narodnu Organizaciju:

Alibeg Firdus, Gligorije M. Jeftanović, Mahmudbeg Fadilpašić, Kosta R. Kujundžić, Hadži Mahmudbeg Džinić, Vojislav Šola, Dervišbeg Miralem, Dušan Vasiljević, Bakirbeg Tuzlić, Pero Drljača, Bećirbeg Kapetanović, Vaso Vidojević, Rifatbeg Sulejmanpašić, Kosta Božić, Ahmetaga Henda, dr Uroš Krulj, Muhamed ef. Karabeg, Vaso R. Crnogorčević, Huseinbeg Cerić, Dr Nikola Stojanović, Vasifbeg Bišćević, Osmanbeg Pašić, Muharemaga Pašalić, Nikola Cikota, Alibeg H. Alibegović, Aleksandar Besarović, Kosta S. Krstanović, Zaimbeg Filipović, Atanasije Šola, Vasilj Grđić, Šerif Arnautović - HAS, ZV, kut. 8, dok. br. 348.

[1582] Objava. Članovi općinskog zastupstva, njih 18, od toga Srba: dr Diogen Petrović, Vaso S. Kraljević, Jovo Pešut, Aleksandar M. Besarović; te još Gligorije Jeftanović i Petar Vekić. Za zamjenika, od njih 11 izabran je Jeftan Despić. – *Srpska riječ*, br. 275, 16/29. decembar 1910, 3.

Od srpsko-pravoslavnih izabrani su na izborima 11. decembra 1913. godine sljedeći zastupnici: Risto Hadži Damjanović (1777), dr Diogen Petrović (1613), Risto Samouković (1474), Jovo Pešut (1369), Andrija Ružić (1292), Aco Jeftanović (1254), Miloš Miladinović(1124), Aleksandar M. Besarović (26). - HAS, ZV, kut. 22, dok. br. 594.

dioničarske štamparije (1910),[1583] i jedan od osnivača *Srpske centralne banke za Bosnu i Hercegovinu* (1910).[1584]

Na kulturnom polju zapamćeno je ustupanje prostora pozorištu u areni stare kuće Aleksandra i njegovog brata Đorđa M. Besarovića na Keju,[1585] Aleksandrov angažman kao podpredsjednika *Sloge*,[1586] ali i namjera da za *Prosvjetu* obezbjedi dostojne prostorije u Sarajevu.[1587] Brigu oko *Prosvjete* iskazivao je odmah nakon rata, u kojem je među rijetkima koji je uspio izbjeći mobilizaciju,[1588] kao član Glavnog upravnog odbora,[1589] čestim prilozima,[1590] a na kraju i zavještanjem u iznosu od 20.000 dinara.[1591] Velikodušnost

[1583] *Srpska riječ*, br. 71, 1910, 2.
[1584] Sarajevo prije 25. god. Osnivanje Srpske centralne banke za Bosnu i Hercegovinu. Kao osnivači potpisani su: Gligorije Jeftanović, Risto H. Damjanović, Dušan Vasiljević, Pero Stokanović, Mitar Josifović, Risto Jovičić, Vladimir Kovačević, Špiro Dokić, Pero Drljača, Aleksandar M. Besarović, Ilija Ivanišević, Đorđe Radović, Aleksa Bajić, Đ. Bobarević, Branislav Obradović, Pero Šantić, V. Šola, Đorđo Jovanović, Kosta Jovanović, Đorđe Kovačević, Vaso Ristić, Mih. Jeremić, Velimir Dobruš, Jovo Radetić, Risto Đunerdić, Dušan Sremčević, Mirko Samardžić, D. Pamučina, Vladimir Andrić, Aćim Bibić, Risto Ceković – *Jugoslovenska pošta*, br. 1791, 6. maj 1935, 2.
[1585] Pozorište je dalo nekoliko pozorišnih predstava u areni stare kuće g. Aleksandra i Đorđe M. Besarovića na Keju. „Otpočelo je prestave sa Stankovićevom Koštanom. Ali kako mu svakidašnja kiša ne dade napredovati, prešlo je u društveni dom.“ – *Bosanska vila*, br. 10, 31. maj 1904, 199.
Aleksandar je kasnije imao svoju kuću u Ćukovića ulici.
[1586] Novi odbor društva *Sloge*: predsjednik Aćim Babić, podpredsjednik Aleksandar Besarović, blagajnik Niko Janković, knjižničar Simo Bogdanović, u odboru: Risto Banduka, Vaso Varagić, Pero Kolaković, Ristan Obradović, Stjepo H. Damjanović, Pero Gospić. – *Bosanska vila*, br. 1, 15. januar 1904, 59.
[1587] „Aleksandar Besarović je još 1907. pregovarao sa Jekaterinom Dragaševom u Sarajevu o kupnji njezine kuće i zemljišta u Koturovoj ulici u svhu da se podigne Prosvjetin dom. Nadalje neka se presluša Daša Mlinarević u Sarajevu o tome, dali je i s njom kao sa susjedom Prosvjeti pregovaro još godine 1907. o kupnji njezine kuće za Prosvjetin dom. Miloš Miladinović neka se pita, graditelj u Sarajevu, da je on još krajem 1908. godine počeo praviti planove za Prosvjetin dom; opširno 1910. godine se govorilo o zidanju doma i slika ovoga doma izlazi u kalendaru. – sve ovo nije uvaženo jer sud tvrdi da je *Prosvjeta* bila usko uz Narodnu odbranu.“ - O Vasiliju Grđiću i drugovima, 1916. - HAS, O-AV- 89, kut. 2, dok. br. 23, 34.
[1588] “12. febr. 1916. – Milošu Miladinoviću u Pernek bei Pozsony; Dragi Prijatelju! Odavno sam se trebao javiti i odgovoriti na Vašu kartu, ali nekako nijesam mogao prije uhvatiti vakta. Ovdje je bilo ovih dana vojačenje od 43-51. Od poznatije uzeti su u vojsku Vaš šogor Mirko, ali se ja nadam daće se Mirko moći kutarisati. Uzeti su: Vaso Savić, Mihajlo Tufo, Sveto Cvijetić, Simo Bogdanović, Pero Pamućina i još mlogi drugi. Za nesposobne su pronadjeni Aleksa Besarović, Risto Samouković i Kebelja. Sad će se opet pozivati do 55. ... Primite prijateljski pozdrav R. H. Damjanović – HAS, O-MM, kut. 6, dok br. 10 c.
[1589] Glavni odbor *Prosvjete*: predsjednik Simo Mirković, podpredsjednik dr Tomo Popović, sekretar Vasilj Grđić, odbornici: Simo Sremčević, Aleksandar Besarović, Antonije Vuković, Stevan Brakus, Vaso Zrnić, Nikola Pijuković, Milan R. Pupić, Risto Banduković, Jovo Popović, Vlado Peinović, Đorđo Raca, Jovo H. Trifković – idu kod Stepe Stepanovića. - *Narodno jedinstvo*, br. 43, 14. decembar 1918, 3.
[1590] Pomoć *Prosveti* dali: 1000 din: Vaso Ristić, dir. Srpske centralne privredne banke, Mihajlo Đukić, direktor Srpske Srpske centralne privredne banke, dr Božidar Čerović, Aleksandar Besarović, trg, Đoka Perin, dr Uroš Ivanišević, advokat, dr Ljubo Bilić, priar, Vaso Todorović, industrijalac, Radoslav Ćorović, trgovac, Cvjetko Obradović, trgovac, Simo Stanivuković, direkor Šumarskog industrijskog saveza Srp. zem zadruga u Sarajevu, Marko Babunović, trgovac; Da uplaćuju po 50 dinara mjesečno kao dobrotvori upisaše se: Simo Mirković, dr Tomo Popoć, Vasilj Grđić, dr Aco Despić, dr M. Babić. Uplatiše utemeljačku članarinu od 300 dinara: braća Hadži Vuković, agent. radnja. Da otplaćuju u mesečnim obrocima po din 20. upisaše se: Sreten Čavić, bankovni činovnik, Pero Sijepčević, Miloš Đuran. – *Težački pokret*, br. 79, 21. decembar 1923.
[1591] *Bratstvo*, list za vjersko i narodno prosvjećivanje, god. V, br. 2, 1929.

Aleksandar nije ispoljio samo prema *Prosvjeti*, nego svoju pažnju posvećuje i drugim društvenim akcijama.[1592]

U novoj državi priključuje se osnovanoj *Radikalnoj stranci*,[1593] znajući da iskoristi pogodnosti koje su proisticale iz toga – od uprave nad sekvestrom *Austro-bosanske banke*,[1594] preko aktivne uloge u pripremama za fuziju *Srpske banke d.d.* Mostar[1595] i *Srpske banke d.d.* Sarajevo u *Srpsku centralnu banku za Bosnu i Hercegovinu* u Sarajevu,[1596]do članstva u njenom upravnom odboru, koji je prilikom svakog narednog izbora ostao isti. Preko ove banke izvršio je i upis državnih bonova ispred svoje trgovačke firme,[1597] a nesumnjivo da je kao podpredsjednik upravnog odbora, ali i kao akcionar,[1598] uticao na donošenje odluka koje su uvećavale pogodnosti cjelokupnoj ekipi u vrhu banke.[1599]

Svoj kapital pored radom u svom preduzeću uvećava on rentiranjem prostorija svojih zgrada, ubirući prihode,[1600] tako da je u čitulji umrlih članova *Prosvjete* 1931. godine naveden kao „rentijer".

[1592] Bio je član školskog odbora, a nakon njegove smrti zamijenit će ga Stevo Žakula. - *Večernja pošta*, br. 2368, 16. maj 1929.

[1593] *Srpska riječ*, br. 28., Sarajevo, subota 6/19. april 1919.

[1594] Sekvestri banaka sa stranim kapitalom. Za sekvestre banaka koje imaju kapital podanika, nama sada neprijateljskih država imenovani su: za Priv zem. banku: dr M. Srškić, dr V. Rundo, dr N. Andrijašević, dr B. Vidačić, Aristotel Petrović, Savo Babić i Neziraga Ahmetašević. Za Kreditnu banku: dr Uroš Ivanišević, Mladen Babić, Ivan Frankini, Isidor Izrael. Za Austro-bosansku banku: dr Jelinović, Vaso Ristić, dr Ivan Pavičić, Aleksandar Besarović, Ašer Alkalaj. Za Bosansku industrijalnu banku: direktor Marek, Bičakčić, dr Rafael Čaleta, dr Mutevelić. Za Agrarnu banku: dr Vlado Andrić, direktor Vlado Sušić, Franjo Radošević, N. Stojkanović i Ramić podpredsjednik trg. komore. – *Srpska riječ*, br. 42, 30. aprila/ 13 maj 1919, 3.

[1595] Proračun za adaptaciju zgrade "Srpska banka d.d. iz Mostara u Štrosmajerovoj ulici u Sarajevu, 5. juli 1919. i na tome radi sa Nikolom H. Damjanovićem, te Božom M. Karićem (radovi u podrumu, prizemlju – izbijanje svih izloga i nanovo fasadu, nova vrata, avliji, i katu); na kraju pogodba 7. 8. 1919. sa gospodinom dir. Ivaniševićem, Babićem i Al. Besarovićem za 87.500K, a proračun Miloša Miladinovića je bio 95.040. K; Iskaz stolarije je 10.150 sa Anton Grošić, sa A. Solterer, elektrotehnički zavodom 7075 K. - HAS, Fond Miloša Miladinovića, O-MM-383, kut. 1, dok. 26.

[1596] *Srpska riječ*, br. 141, 3. novembar 1919, 3.

[1597] *Glas naroda*, god. I, br. 18, 20. maj 1919, 3.

[1598] Nasljednicima Aleksandra Besarovića ostalo je 4.100 akcija Srpske centralne privredne banke d.d. – S. Đurović, Srpska centralna privredna banka d.d. u Sarajevu, *Istorija XX veka*, br. 2, 1998, 42.

[1599] *Srpska riječ*, br. 174, 17. decembar 1919.
Srpska Centralna banka za BiH – VII redovna skupština. zaključno je da se za god. 1919. isplati 8% dividende, ... Upravni odbor dosadašnji članovi: Aleksandar M. Besarović iz Sarajeva, Nikola Cikota iz Bos. Dubice, Marko Jelačić i Miho Peško iz Mostara, a na novo Jovo Zagorac iz Sarajeva; Pero Stokanović predsjednik, A. Besarović podpredsjednik; Nadzorni odbor: Jovo Tuta iz Mostara, Jovo Mićić iz Tuzle i na novo dr Aleksandar Babić, Aleksandar Stjepanović i Simo Jovičić iz Sarajeva. – *Srpska riječ*, br. 140. 21. jul 1920.
Direktor banke je bio Mihajlo Đukić, a u upravi sljedeće godine bili su Dimitrije Kočović, Simo Prnjatović, Risto Šain, a mjesto Pere Todorovića dr Dušan Ivanišević iz Banja Luke. - *Srpska riječ*, br. 155, 3. avgust 1921, 4.

[1600] Izdavačka kuća Isidora Ise Đurđevića je bila u zgradi A. Besarovića. - HAS, Ostavština Ise Đurđevića, (O-ĐI-226), kut. 14, dok. u koverti bez oznake.

Mnogobrojni Besarovići, pa i oni ovdje nepomenuti, zaslugom svojih racionalnih, imućnih i iskustvom osvjedočenih očeva, bili su po njihovoj nakani školovani, te u datom momentu spremni preuzeti društvene funkcije i na njima se potvrditi kao sposobni upravitelji, te ostaviti traga u društvnom i ekonomskom životu Sarajeva.

III DIO Javna sfera djelovanja sarajevske srpske čaršije

Svijet nakon 1918. godine više nije bio isti. Rat je rezultirao nestankom Austro-Ugarskog Carstva i stvaranjem brojnih država na njenom teritoriju, među kojima je bila i Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca,[1601] uspostavio novi odnos snaga ne samo u politici nego i donio i do krupnih promjenama u ekonomskim i društvenim odnosima, donoseći nove probleme, ali i reakciju države na proizvedeno stanje. Strahovita četverogodišnja iskustva se nisu mogla zaboraviti, a posljeratni procesi su ubrzavali ritam života stanovništva, vršili pritisak za brže uključenje u nove društvene, političke i ekonomske tokove, donijeli velike promjene uzorâ, idejnih i kulturnih strujanja, kao i pojavu novih društvenih vrijednosti u svim njenim strukturama. Perspektive koje su se otvarale krajem rata ubrzo su poprimile nove tonove, pa se uspostavljanje „trajnog mira" na evropskom prostoru uskoro preobratilo u revizionizam na svim poljima, u krizu slobodarske političke misli, jačanje autoritarnih ideologija, politika i društava. U tim okvirima otpor pojedinih tradicionalnih društvenih i kulturnih svjetova bio je grčevit i bezuspješan, rezultirajući skepsom i bespomoćnošću jednog, tada se već nazrijelo, prohujalog svijeta.[1602]

U Bosni i Hercegovini prvi svetski rat je prekinuo krhki pseudoparlamentarni život, poremetio normalni tok društvenenog uspona, pa i tek zametnutog srpskog građanstva, koje je dodatno velikim gubicima u ratu bilo teško ruinirano. Jezgro srpske političke elite stradalo je fizički, materijalno i duhovno u sudskim procesima, austrougarskim logorima i zatvorima, što će ostaviti posljedice na međuratnu bosanskohercegovačku političku i ekonomsku scenu. Iznureni, ali i ushićeni stvaranjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca oni će biti ubačeni u novi, širi, mnogo složeniji i komplikovaniji prvenstvneno politički, pa i ekonomski prostor u kome više nisu mogli da funkcionišu tradicionalni parametri djelovanja i ophođenja. Promjene nastale u svim sferama života prouzrokovale su dotada nezamislive obrate društvenih grupa i pojedinaca, prouzročene novim javnim i privatnim ciljevima, dovodeći među njima do slabljenja tradicionalnih veza, uspostavljanja novih hijerarhija i vrijednosti. Javni interesi su sve manje bili zajednički, a sve više usmjeravani interesima državne politike i moćnih grupa, što je dovelo i na lokalnom planu do poremećaja tradicionalnih odnosa.

[1601] Više o problemu da li je KSHS „stara" ili „nova" država, viđenom na osnovu rasprava vođenih 20-ih godina, a povodom sudskog spora između njemačkih državljana i Kraljevine SHS oko pitanja nadoknade štete za likvidiranu imovinu. - Nebojša Popović, Kraljevina SHS – stara ili nova država, *Istorija XX veka*, br. 2, 1998, 47-65.

[1602] Andrej Mitrović, *Vreme netrpeljivih*, politička istorija velikih država Evrope 1919-1939, Beograd, 1974.

Kombinacija mnogostrukih društvenih pritisaka dovodila je i na javnom planu i u privatnoj sferi do pucanja veza, a poštovanje zakonskih i tradicionalnih moralnih odrednica se sve više gubilo.

Moćne čaršijske porodice u ovim okolnostima nisu mogle da izbjegnu ništa od nabrojenog. Njihova do tada značajna društvena uloga se sve više gubila, postepeno, ali temeljito, pa su i njihovi izdanci morali da se orijentišu u zavisnosti od prilika i ličnih afiniteta, te da se uključuju u javni život, većim dijelom organizovan u okviru državnih institucija.

1. Učešće u upravnim tijelima

Deklarativno izjašnjavanje države u smjeru izgradnje modernog birokratskog aparata bilo je samo načelna proklamacija, jer je u praksi preovladavalo shvatanje „da administracija treba da služi režimu, a ne državi. Otuda su činovnici tretirani kao servis i vlasništvo režima, kao ljudi od kojih se očekuje slepa poslužnost.“[1603] Mada obrazovani za razne profile, školovani kao profesori, inžinjeri ili oficiri, unisono su djelovali u službi režima, često i kao bazični politički agitatori.

Da bi se uspješno nosili sa novim kursom države prvaci sarajevske srpske čaršije su se uglavnom u početku priklonili *Radikalnoj stranci,*[1604] u očekivanju njene stabilne i dugovjeke vlasti. Tako su se među radikalima našli Srškić, Vasiljević, Pešut, Pupić, Kreštalica, Umićević, Marić, nakratko Jeftanović, Besarović – zajedno sa novopridošlim srpskim migracionim talasom administrativnih aparatčika, pseudo-intelektualaca i kulturnih radnika, srednih i sitnih preduzetnika, u nadi za ostvarenjem vlastite očekivane dobre društvene pozicije. Ovakva kombinacija**,** kao isječak socijalne strukture grada kazuje da se ona u početku nije mijenjala u korist pismenih i obrazovanih, kao ni socijalno stabilnog stanovništva. Međutim, još prije njihovog političkog organizovanja počeli su se mimo njih formirati putevi izgradnje administrativnog aparata, koji nisu računali da ova ekipa bude u prvom safu nove vlasti. U depeši ministra unutrašnjih poslova Svetozara Pribićevića

[1603] Ivana Dobrivojević , Pod budnim okom države – državni činovnici u Kraljevini Jugoslaviji, Milan Ristović (ur.), *Privatni život kod Srba u 20. veku*, Beograd, 2007, 481.
[1604] *Srpska riječ*, br. 28, Sarajevo, 6/19. april 1919.

predsjedniku Zemaljske vlade Atanasiju Šoli 7. februara 1919. godine[1605] traži se hitan prijedlog kandidata za povjerenike ili načelnike u Pokrajinskoj vladi, ali i prijedlog za penzionisanje okružnika i okružnih predstojnika koji dalje „ne mogu i ne trebaju da ostanu i na čija bi mjesta dao imenovati ljude iz Srbije, koji bi služili kao okružni načelnici.“[1606] Ova početna inicijativa vrha vlasti postaće pravilo u stavu prema „domaćim sinovima“ i njihovom uhljebljenju u državnim institucijama, a kao posljedica težnje da se uspostavi i ojača direktni uticaj u Bosni i Hercegovini sa ljudima bliskim srbijanskom političkom vrhu, što je pozdravljeno od radikalskih krugova.[1607] Jednako oduševljenje dijelio je list *Jugoslavenske muslimanske demokratije* koji „sa naročitim zadovoljstvom“ javlja da za okružne i sreske načelnike u Bosni i Hercegovini dolazi oko 30 Srbijanaca.[1608] S druge strane, stav prema državnoj politici angažovanja Srbijanaca kod bosanskohercegovačkih Srba nikada nije bio javno i naglašeno negativan, ali je nužno pomenuti da je izvjesno da je kao takav postojao. U svom govoru prilikom rasprave o ukidanju pokrajinskih skupština narodni poslanik iz Jajca, radikal prota Veljko Grgurević 12. februara 1924. godine u Narodnoj skupštini svjedoči o „namet kandidatima“ na sljedeći način. “Bosna nije u takom stanju teškom nikada bila … kaže se u Bosni, Srbijanci nas sve potiskuju. Kod nas se govori, da se na istaknuta mesta postavljaju samo Srbijanci, a o našima da niko i ne vodi brigu. Ja zaista ne razumem zašto ste vi Srbijanci dozvolili, da se kaže: na položaju velikoga župana nema dole ni jednog našeg sina iz Bosne i Hercegovine. Mi to i ne tražimo, ali tražimo to, da bude i po koji naš sin činovnik u Srbiji, da se nauči tamo i da nam onda dođe natrag u Bosnu i Hercegovinu, da bi tako izbacili iz usta naših neprijatelja taj adut koji počinje da pali…“ [1609]

[1605] Narodna vlada prestala je funkcionisati 31. januara 1919. godine, a naredni dan je njen rad nastavila Zemaljska vlada. “Štaviše, nisu prekinuti ni tekući brojevi u djelovodni protokoli ma bilo koje vrste arhivske građe, nego su idućeg dana jednostavno nastavljenin na jučerašnje poslovanje.“ - Kasim Isović, Struktura i funkcionisanje organa državne uprave, 334

[1606] A. Purivatra, *Jugoslovenska muslimanska organizacija*, 43.

“Pribićević javio da Šola podnese prijedloge za imenovanje povjerenika ili predstavnika za unutrašnje poslove, pravosuđe, prosvetu i poljoprivedu, dok su „svi ostali povjernici razriješeni od vršenja dužnosti i njihova kompetencija spada od sada pod isključivu kompetenciju odnosnih državnih ministarstava.“ – Kasim Isović, Struktura i funkcionisanje organa državne uprave, 368.

[1607] “Prema opštoj želji svih čestitih sinova ove zemlje Srbija nam je poslala svoje upravnike. Prije osam dana došao je kao sarajevski okružni načelnik g. Živojin P. Ružić, bivši okružni načelnik iz Požarevca i zamjenik ministra financija. U četvrtak je pristupio novi načelnik našeg odjeljenja za unutrašnje poslove g. Milivoj Savić, bivši narodni poslanik i okružni načelnik u Valjevu.“ – *Srpska riječ*, br. 2. (15) mart 1919, 1 .

[1608] „Sa naročitim zadovoljstvom bilježimo vijest, da će doći iz kraljevine Srbije oko tridesetak okružnih i sreskih predstojnika za Bosnu i Hercegovinu. Niko se više od nas neće obradovati ovoj vijesti, jer mi od dolaska srpske vojske imamo neograničeno povjerenje u Srbiju. Za ovo kratko vrijeme Srbijanci su pokazali mnogo više razumijevanja za naše stvari nego naša narodna (ili tačnije – „Narodova“) vlada, koja se pokazala nesposobnom da uvede u zemlji mir i red i da nas oslobodi od Švaba i Madžara i ostalih nenarodnih elemenata, koji su bili eksponenti pokojne Austrije. ... Ovaj odlučni korak g. Svetozara Pribićevića, ministra unutrašnjih poslova, mi najtoplije pozdravljamo.“- *Jednakost*, br. 8, 21. januar 1919, 1.

[1609] *Srpska riječ*, br. 33, 17. februar 1924.

Sa činovništvom iz Srbije moglo je biti ispoštovano načelo služenju vlasti, ali nije u potpunosti sa onim koji su zadržali svoje činovničke pozicije i nakon prevrata. "Zapravo neposredno poslije stvaranja jugoslovenske države, upravni aparat u Bosni i Hercegovini je ostao isti kakav je bio i do tada, ali je potrebno i naglasiti da u tek oslobođenoj, a politički i privredno dezorganizovanoj zemlji nije bilo stvarne snage koja bi mogla primiti na sebe zadatak da tvori potpuno nov državni aparat. Ovo je za dug niz godina ostao težak i skoro nikad uspješno riješen problem. Stari, austrougarski činovnički aparat zadržan je u svom najvećem dijelu, a ovaj je, posebno u odnosu na srpski dio stanovništva, bio politički kompromitovan, pa je stoga predstavljao snažan i dugotrajan povod za različite i mnogobrojne smutnje, političke napade i ispade različitih vrsta, počev od rezolucija i protestnih predstavki podnošenih najvišim organima uprave, pa do prelaska na teren javne štampe." Ovo je bio za muslimanske i hrvatske političare „signal za prihvatanje i nastavak borbe i u uslovima svečano proklamovane „političke, plemenske i konfesionalne ravnopravnosti".[1610] S druge strane, situaciju sa državnim službenicima, koja se sporo mijenjala, srpski politički forumi su konstantno koristili za održavanje tenzija, ali je i državna struktura bila svjesna ovog problema i mogućih posljedica po političku orijentaciju srpskog političkog tijela. „Danas u tim krajevima još uvek sede na položajima u državnoj službi činovnici, koji su sedeli i za vreme austrijske uprave. Većina od njih neprijateljski je raspoložena prema našem srpskom nacionalnom delu: Ujedinjenju. Vrlo je mali broj, od njih, Srba. Prirodno je, da će se truditi, da u narodu svojom pasivnošću izazovu neraspoloženje protivu državnoga uređenja, jer će narod, naročito Srbi, koji su u Bosni u većini i poznat im je grb Kraljevine Srbije, znaju, da su za vreme Austrije gledali austrijske grbove na svakom i najmanjem parčencetu hartije, koji je dolazio od državne Vlasti, biti zaista revoltirani, gledajući ovaj nehat i očigledno podcenjivanje svojih vekovnih ideala od strane crnožutih tipova. Narod će, gledajući ovu nemarnost biti stalno u grozničavom psihičkom raspoloženju zbog neizvesnosti i lako će se podleći uticaju raznih antidržavnih agitatora."[1611] „Nepovjerenje naroda prema tom aparatu, naročito prema kompromitovanim rukovodećim službenicima ... gotovo svim strancima kojih nije bio mali broj, dobro je došlo narodnoj (Zemaljskoj) vladi za Bosnu i Hercegovinu i vladajućim krugovima u Beogradu da sprovedu svoje namjere i postave svoje političke sigurne ljude na odgovorne dužnosti bez obzira na njihovu stručnu sposobnost. U tome su bili

[1610] K. Isović, Struktura i funkcionisanje organa državne uprave, 357.
[1611] Iznoseći prednje čast mi je umoliti Ministarstvo da naredi svima svojim područnim nadleštvima, da nijedan dokumenat izdat od državnih vlasti ne može služiti kao javna isprava ako nije ozvaničen državnim štembiljom . - Kabinet Predsjednika Ministarskog savjeta. 2. maja 1922. god. Upravi Dvora, ABiH, fond: Kraljev dvor, fasc. 273, dok. br. 44.

jednodušni, bar prividno, vladajući krugovi i u Sarajevu i u Beogradu."[1612] Ovakvom administrativnom politikom nisu bili naravno ugroženi samo sinovi srpske čaršije, nego se naročito oštećenom osjećala i novoškolovana muslimanska inteligencija, dodatno opterećena neredima nakon ujedinjenja, koja je tražila proporcionalnu zastupljenost u upravi, budući „da i Muslimani osjete da su u *svojoj* državi, da imaju *svoju,* a ne tuđinsku vladu i da su ravnopravni faktor u ovoj svojoj zemlji, a ne okupirani građani, kao što bijahu prije narodnog oslobođenja. Srbi-pravoslavni ne samo da su svjesni preokreta na bolje nego se na svakom koraku susreću i sa *vidnim znakom* tog poboljšanja. Hoće li na sud: njihovi ljudi; hoće li na kotar: njihovi ljudi; hoće li vladi – opet njihovi ljudi."[1613] U hrvatskoj političkoj štampi naglašavano je "srbiziranje uprave", koja je razlog za taj proces vidjela u antisrpskoj djelatnosti „nekih funkcionera Hrvata u toku rata", a opravdanje za to nalazila u teškom održavanju nacionalnog pariteta i zastupljenosti službenika tokom rata.[1614] Porastu otpora prema režimu i politici iz Beograda "kumovalo" je i registrovano osniono ponašanje činovnika Srba u lokalnoj vlasti i revanšistički postupci prema sugrađanima, što je samo pojačavalo neraspoloženje prema vlasti. Istovremeno, od nacionalnih čistunaca kritikovani su i oni Srbi koji se u službenoj prepisci služe latinicom.[1615] Lokalna vlast je u stvari direktno uticala na svakodnevni život, bila najvidljivija, ali bilo korumpirana, nacionalno netrpeljiva ili atavistički raspoložena, ona je bila odraz cjelokupnog sistema i na prvom nivou neposredno odražavala karakter vlasti, u početku kao prethodnica, a poslije kao osnovni stub centralizma.

To praktično pitanje, u kome se ogledao odnos nacionalne prisutnosti stanovništva u upravnom sistemu, tzv. "činovničko pitanje", kao najvidljiviji izraz centralističkog ustrojstva, ostaće sve vrijeme postojanja Kraljevine sporno i predmet stranačkih nesuglasica i okosnica političkog rata stranačke štampe. U stvarnosti, nacionalna pripadnost činovništva bila je u direktnoj proporciji sa nacionalnom strukturom Bosne i Hercegovine, čak je nekad išla na

---

[1612] A. Purivatra, *Jugoslovenska muslimanska organizacija*, 41-42

[1613] *Pravda,* 24. jun 1919.

[1614] Tomislav Išek, Djelatnost Hrvatske seljačke stranke do zavođenja diktature, Sarajevo, 1981, 97.
Osim toga, dva hrvatska člana Narodne vlade odustala su od učešća u vlasti - Dr Sunarić i Jelavić, koji su još 31. decembra 1918. uputili predsjedniku Šoli predstavku u kojoj su naveli: „Gospodine predsjedniče! Pošto je naredbom ministarstva prestala svaka funkcija Narodnog vijeća, koje nas je delegiralo u Narodnu vladu za BiH i pošto će se od ministarstva sastaviti vlada sa činovničkim karakterom, a mi ne želimo vršiti funkcije činovnika, to Vas molimo da demisiju, koju smo regentu podnijeli, smatrate u pogledu naših osoba definitivnom. – To činimo tim prije što hoćemo da nesmetano i aktivno služimo propagiranju i jačanju ideje Narodnog jedinstva, za koju smo se i dosada zalagali."- K. Isović, Struktura i funkcionisanje organa državne uprave, 364-365.

[1615] "Kakvih sve ima: Tuže nam se građani da i mnogi Srbi činovnici, koji hoće da su veliki patrioti, ne vole da se služe ćirilicom u unutrašnjem saobraćaju. Zato upozorujemo sve Srbe činovnike da se u buduće služe ćirilicom, ako to ne bude pomoglo, počećemo iznositi imena onih, koji zanemaruju naše narodno tradicionalno pismo ćirilicu." – *Srpska riječ*, br. 23, 12.april 1919, 3.

uštrb srpske populacije, ali je jednako tako činjenica da su Srbi bili na ključnim pozicijama u državnim institucijama Bosne i Hercegovine, naročito do diktature.[1616]

U kojoj mjeri su članovi srpske čaršije našli svoje mjesto u ovom sistemu? U Privremenom narodnom predstavništvu od 42 članova iz Bosne i Hercegovine, a većinom pristiglih iz Narodnog vijeća za BiH,[1617] bilo je 20 Srba. Među njima su Sarajlije Gligorije Jeftanović, dr Milan Jojkić i dr Vojislav Besarović, ali su Hercegovci, od kojih je većina, bar prvih godina nakon rata svoje djelovanje vezala za Sarajevo, bili zastupljeni u većoj mjeri.[1618]

Prva formirana Zemaljska vlada, koja je „trajala“ do 20. februara 1920. godine,[1619] uključila je „udomljene“ sarajevske Srbe,[1620] čije imenovanje nije prošlo bez komentara sarajevskih radikala. Jedan od karakterističnih bio je o Šćepanu Grđiću, vjerovatno potpuno otvoren, obzirom da se radilo o Hercegovcu i demokrati: „Iz Beograda dobili smo sinoć vijest da je g. Šćepan Grđić imenovan šefom prosvjetnog odjeljenja Zemaljske vlade. (cenzura) Čudnovato je da kod nas neki ljudi misle da znaju sve a još čudnovatije, da ima ljudi, koji ih svuda guraju. Za mjesto povjerenika treba uvijek birati ljude, koji uživaju opšte povjerenje, a g. Grđić uživa samo povjerenje svojih najintimnijih drugova. Obzirom na muslimanski memorandum, kojim izjavljuju, da će istupiti iz Pribićevićeve stranke, ako g. Š. Grđić dođe u prosvjetu, teško da njegovo imenovanje neće izazvati većih trzavica u razrovanom našem političkom životu.“[1621] Međutim, ovakav i slični komentari nisu imali nikakvog stvarnog rezultata.

[1616] Npr. po statistici o nacionalnom sastavu službenika na najodgovornijim funkcijama državne uprave, osim vlade, od 273 službenika u avgustu 1919. godine bilo je 61 Srba, Hrvata 98, muslimana 17. - Sonja Dujmović, Prilog pitanju centralizma – učešće Srba u upravnim tijelima Bosne i Hercegovine 1918-1941, *Prilozi*, 38, 2008, 75-95.

[1617] Narodno vijeće za BiH imalo je 12 Srba, 8 Hrvata i 5 muslimana, a sarajevska gradska opština 13 Srba, 13 Hrvata i 9 muslimana. – A. Purivatra, *Jugoslovenska muslimanska organizacija*, 25.

[1618] Vojislav Šola, dr Uroš Krulj, dr Savo Ljubibratić, Dušan Vasiljević, dr Vladimir Ćorović, Đorđe Pejanović.

[1619] „Predsjednik Zemaljske vlade g. Atanasije Šola jučer je predao interimio vođenje predsjedničkih agendi g. Sokratu Petroviću, vršiocu dužnosti načelnika unutrašnjih poslova.“ - Oproštajni prijem službenika kod Šole – *Narodno jedinstvo,* br. 41, 1920.

[1620] Predsjednik Atansije Šola, podpredsjednik Milivoje Simić, ujedno načelnik za unutrašnje poslove; predsjednički ured: dr Hinko Strach, Đuro Kolar, Đorđe Nedeljković i Aurel Sertić;
Vlada je imala 10 odjeljenja - Odjelni predstojnici – načelnici odjeljenja i šef odsjeka:
I odjeljenje za unutrašnje poslove – načelnik Milivoje Simić; II odjeljenje za poljoprivredu Dušan Andrić
III odjeljenje za pravosuđe Danilo Dimović; IV odjeljenje za prosvjetu i vjeru Šćepan Grđić
V odjeljenje za građevine Sabo Jelić; Delegacija ministarstva finansija – delegat ministra dr Dušan Šijan
Povjerništva ministarstva: Franjo Markić za socijalnu politiku i agrarnu reformu, Petar Janković povjerenik za šumarstvo i rudarstvo, za obrt i trgovinu je Pajo Zurovac, za odsjek za zdravstvo je šef dr Emil Prašek, za saobraćaj Sabo Jelić, za ishranu i obnovu Vladimir Đurić. - K. Isović, Struktura i funkcionisanje organa državne uprave, 370.

[1621] *Srpska riječ*, br. 15, 20. mart/2. april 1919.

Druga vlada imala na predsjedničkom mjestu sina čaršije dr Milana Srškića,[1622] a kao povjerenika za pravosuđe u obje vlade također Sarajliju dr Milivoja Simića,[1623] koji je na toj funkciji ostao i u vrijeme Drinske banovine. Mostarci su zadržali povjereništvo za prosvjetu i zdravstvo.[1624] Ova druga vlada je imala 7 Srba. Radikalska *Srpska riječ* je 1920. godine navela da od 54 mjesta na upravi zemlje ima samo 14 Srba ili jedna četvrtina, te da "Srba pravoslavnih u zemlji ima manje predstavnika u vladi nego stranaca koje ne reprezentira ni 10% stanovništva." Dalji navodi tiču se stranačkog prisustva: „Između ovih 13 Srba na mjestima vrhovne zemaljske uprave do sada su bila samo 2 radikala: g. dr. Srškić i njegov tajnik dr Petrović. Svi ostali Srbi su ili demokrati ili izvan stranaka. Ostavkom dra Srškića ne bi nijedan jedini radikal bio na višim upravnim mjestima. Na ovo naročito skrećemo pozornost poslanicima narodne radikalne stranke i svim mjerodavnim krugovima u Beogradu. … Delikatni položaj naše zemlje sa svim onim što se kod nas i oko nas javno i tajno događa, imperativno nalaže mjerodavnim krugovima da dobro otvore oči i paze kome poklanjaju povjerenje. … Mislimo, da će nas Beograd dobro shvatiti."[1625]

Treći i posljednji predsjednik Zemaljske vlade bio je dr Nikola Đurđević,[1626] advokat iz Slavonskog Broda i povjerenik za pravosuđe u Zagrebu, koji je došao sa zadatkom da ukine Zemaljsku vladu,[1627] a osnuje Pokrajinsku upravu, čime je on postao i prvi od dva namjesnika Pokrajinske uprave za BiH 11. jula 1921. Njegov sljedbenik bio je narodni poslanik iz Šapca Ljubomir Vulović,[1628] koji je izvršio likvidaciju Pokrajinske uprave i podijelio nadleštva velikim županima, a oba su u javnosti bila okarakterisana kao neodgovarajuća, ali za režim

[1622] Milan Srškić je položio zakletvu 3. marta 1920. u Beogradu, a 6. marta stigao u Sarajevo i preuzeo predsjednički položaj – *Narodno jedinstvo*, br. 41, 1920. Godinu dana poslije on predaje ostavku na tu dužnost, tj. usvojena je 16. februara 1921.

[1623] Milivoj Simić (r. Sarajevo, 9. 8. 1875.), pravnik, gimnaziju je završio u Sarajevu i Sremskim Karlovcima, pravni fakultet u Zagrebu i Gracu, doktorirao u Zagrebu; vladin savjetnik u Pravosudnom odjeljenju za austrougarske vlasti, načelnik I odjeljenja za unutrašnje poslove u prvoj vladi sa Šolom, Predsjednik Vrhovnog suda; olikovan ordenom Sv. Save II reda;

[1624] Šćepan Grđić i dr Uroš Krulj

[1625] U drugoj polovini 1919. godine, npr. u Odjeljenju za prehranu Zemaljske vlade za BiH u kojem je bio načelnik Šćepan Grđić od 27 službenika bilo 13 Srba. – *Srpska riječ*, br. 191, 25. septembra 1920, 3.
Navodi se odnose na povjerenike, delegate, šefove ureda i nadleštava, direktore itd. na upravnim mjestima u Bosni. – *Srpska riječ*, br. 255, 20. decembar 1920, 3.
Dušan Petrović, sekretar M. Srškića ostao je na istoj funkciji i sa trećim predsjednikom Zemaljske vlade, Nikolom Đurđevićem. – Srpska riječ, br. 1921, 3.

[1626] Nikola Đurđević je bio poznat i kao saradnik Emila Gavrile i kao jedan od posrednika u zajedničkoj srpsko-muslimanskoj saradnji u vrijeme borbe za autonomna i prosvjetna prava ova dva pokreta početkom vijeka. U Sarajevo je stigao 6. aprila 1921. godine i tu se u funkciji predsjednika vlade zadržao 3 mjeseca.

[1627] Tada su istovremeno bile ukinute Zemaljske vlade u Sloveniji i Dalmaciji i institucija bana u Hrvatskoj, a osnovane Pokrajinske uprave sa pokrajinskim namjesnicima, čija je funkcija bila privremena, do proglašenja ustava.

[1628] Na ovoj funkciji on je bio od 26. augusta 1922. do februara 1924. godine. Prije toga je načelnik mostarskog okruga. – *Srpska riječ*, br. 37, 23. februar 1924, 2.

funkcionalna, naročito ovaj drugi.[1629] Pokrajinske upravnike je po prijedlogu ministra unutrašnjih poslova imenovao kralj.[1630] Njihovo zadržavanje u Sarajevu pokazatelj je i toga da je prestrojavanje vlasti i uprave provođeno mnogo brže nego su se za to stekli uslovi i nego što su bile za to izvršene pripreme. „Stoga ni jedna promjena u prvim godinama zajedničke države nije počela funkcionisati danom proklamovanja. Gotovo redovno je zatečena organizacija produžavala poslovanje po starom, ili nešto po ranijim propisima, a nešto po novim.“[1631] Ovaj paralelizam u zakonodavstvu na svim nivoima dugo je stvarao nered u organizovanju, kočio funkcionalnost i izazivao nezadovoljstvo sistemom.

Osim toga, tokom djelovanja i Narodne i Zemaljske vlade Ministarstvo unutrašnjih djela je slalo uputstva za djelovanje ovih tijela koja su sužavala njihove kompetencije, mješala se u kadrovska pitanja i naglašavala ulogu centralne vlasti „dok se drukčije ne odredi“, nakon čega je slijedilo i preuzimanje pojedinih resora pod neposrednu nadležnost vlade u Beogradu, tako da je od ranijih 10 povjereništava ostalo samo četiri u nadležnosti vlade u Sarajevu.[1632] One poslove koje su ostali u nadležnosti oblasti vršile su oblasne skupštine.

Sarajevski izborni okrug dao je 7 poslanika, od 48 za period 1927-1930, od toga tri Srbina radikala – Dr Milana Srškića, Branka Kaluđerčića i Milutina Popovića, od kojih prva dvojica iz redova čaršije. Od 22 Srbina izabrana poslanika u Bosni i Hercegovini, 18 ih je bilo iz Bosne i Hercegovine, a četvorica iz Beograda i oni su bili kandidati najvećih gradskih centara (dr Lazar Marković, Jovan Jovanović, Ljubomir Davidović i dr Vasilije Jovanović). Politika

[1629] “Radi likvidacije otišao je sa svoga mjesta i dosadanji pokrajinski namjesnik Lj. Vulović. Za njim ne će niko zaplakati, i ako je ovaj čovjek htjeo da u Bosni bude “veliki reformator i usrećitelj.” Poznat je njegov rad a kakav mu je on bio, onakav će ostati u uspomeni u narodu, osobito na vremena izbora. Za nasilja i divljaštva, koja su onda počinjena sa strane radikalskih vlasti i plaćenika, snosi i on, kao Pokrajinski namjesnik velik dio krivice i to mu narod ne će nikad zaboraviti“. – *Težački pokret*, br. 85, 1. mart 1924, 4.

[1630] Ova odredba regulisana je Vidovdanskim ustavom, a podjela cjele zemlje na oblasti (županije), na čelu kojih su bili veliki župani članom 134. Članom 135. regulisana je podjela Bosne i Hercegovine u kome uz ostalo stoji: „Zakonom o razgraničenju oblasti BiH će se razdeliti u oblasti u svojim sadašnjim granicama. Dok se to zakonom ne uredi, okruzi u BiH važe kao oblasti. Centri oblasti ostali su, dakle, ranija središta i to: Sarajevo, Bihać, Banja Luka, Mostar, Travnik i Tuzla. Zbog toga se više ne može, počev od marta 1924. godine, kroz arhivsku građu bosanskohercegovačkih arhiva pratiti istorija Bosne i Hercegovine u cjelosti, već samo u njenim djielovima – 6 oblasti velikih župana (Sarajevo, Mostar, Banja Luka, Bihać, Travnik i Tuzla) koji su u službenom funkconisanju svaki zasebno neposredno vezani za državne organe u Beogradu.“ Dodatnu teškoću u istraživanju predstavlja činjenica da se nije sačuvala građa velikih župana mostarske i tuzlanske oblasti a samo malo građe velikog župana banjolučke oblasti, i nešto više sarajevske. – K. Isović, Struktura i funkcionisanje organa državne uprave, 384-385.

[1631] Mitar Papić, *Školstvo u Bosni i Hercegovini*, 7.

[1632] To su unutrašnji poslovi, pravosuđe, prosvjeta i vjerski poslovi i poljoprivreda.

državnog vrha ogledala se i u izboru činovništva za Bosnu i Hercegovinu, biračkih odbora uoči izbora,[1633] a naročito velikih župana.[1634]

Direktor Policijske direkcije za BiH bio je Srbin, sarajevsko dijete,[1635] kao i pređašnji povjerenik za pravosuđe, a potom predsjednik vrhovnog suda za BiH. Isto važi i za predsjednika Upravnog suda, protežiranog od samog Spahe (1938),[1636] ali i stalnog direktora filijale *Narodne banke* u Sarajevu, pomenutog Đorđa R. Besarovića.

U periodu do 1929. godine Bosna i Hercegovina je dala ukupno 13 ministara, od toga iz Sarajeva nezobilazni radikali dr Milan Srškić i dr Vlado Andrić. Srškić je bio jedan od trojice iz Bosne i Hercegovine, pored Mostarca dr Uroša Krulja i Travničanina Tugomira Alaupovića koji je ušao u novu vladu generala Petra Živkovića sa državnim udarom januara 1929. godine, da bi kasnije postao i predsjednik vlade. Iz BiH dr Bogoljub Kujundžić takođe je bio ministar u više navrata.[1637] Mnogi od srpskih političara bili su spremni na saradnju sa režimom, dok su većinom članovi bivše *Zemljoradničke stranke* ostali u opoziciji.[1638]

[1633] Predsednici biračkih odbora. … za ustavotvornu skupštinu državni odbor u Sarajevu je odredio za predsjednika biračkog odbora u Sarajevu pri izboru narodnih poslanika ova lica: Josip Babić, vladin savjetnik, Mustajbeg Mutevelić, advokat, dr Halidbeg Hrasnica, advokat, dr Živko Nježić, advokat, dr Nikola Mandić, advokat, dr Srećko Perišić, advokat, Franjo T. Lekić, zamjenik državnog nadodvjetnika, dr Nikola Stojanović, advokat, Vlado Andrić, advokat Ivo Jelinović, Jozo Sunarić, advokat, Josip Bać, senatski predsjednik, dr Ivan Pavičić, advokat, dr Niko Andrijašević, advokat, dr Kosta Premužić, advokat, Franjo Štrupl, sudski nadsavjetnik, dr Vaso Rundo, advokat, dr Rafael Čaleta, advokat, Arif ef. Biserović, advokat i Midžić Jusuf Cia, šerijatski nadsudija. - *Srpska riječ*, br. 219, 2. novembar 1920, 2.

[1634] "Krvavi režim u BiH od stotinu dana". Pod tim nazivom štampano je pismo Danila Tunguza-Perovića u radikalskom listu. U njemu on govori kako su veliki župani i gotovo svi sreski načelnici bivši austrijski predstojnici, i gotovo svi sve sami katolici i muslimani." – *Srpska riječ*, br. 170, 15. novembar 1924, 4.
Stanje od 1. novembra 1928. godine pokazuje da su od 6 župana na čelu oblasti četvorica bila Srbi, ali ne iz Bosne i Hercegovne (Nemanja Ljubisavljević za vrbasku oblast, Milan Nikolić za sarajevsku oblast, Milisav Ivanišević za travničku i dr Jovan Zec za tuzlansku oblast), te dva muslimana (Hamid Hrasnica i Avdo Hasanbegović) za bihaćku i mostarsku oblast.
Podjelu na šest oblasti kritikovao je i radikalski list namjenjen seljaštvu, obzirom da se ova podjela desila za vrijeme vlasti demokrata: „Mi Srbi u Bosni nismo mnogo postigli, jer su dosadašnji okruzi pretvoreni u oblasti. Ovdje je krivica do Srba poslanika iz Srbije, koji odugovlačenjem i natezanjem, a koliko će oblasti podijeliti Srbiju, izgubiše ustavom određeni rok i mjesto predviđene četiri oblasti ostaše dosadašnja okružja, od kojih smo samo u bihaćkom i banjalučkom u većini. Tješi nas to, što se mogu do pet godina pojedini srezovi priključiti drugoj oblasti." – *Srbin težak*, br. 9. 18/ 1. maja 1922, 3.

[1635] Radi se o Branku Žegarcu. Uprava policije pripala je dr Branku Tomiću nakon formiranja Banovine, da bi za vlade Milana Stojadinovića, penzionisan, pa reaktiviran i postavljen za sreskog načelnika u Foči.

[1636] "Tripko Kujić, sudija Upravnog suda u Sarajevu, veoma nemaran, neozbiljan, slabe spreme te bez ikakve naročite vrednosti. Partijski nije javno opredeljen, ali je prijatelj Ministra g. dr Spahe. – Nije za pretsednika suda, kao i drugi predloženi Nikola Dakić, koji ništa nije odmakao od g. Kujića." – Sarajevo, 28. august 1936. – ABiH, fond Milana Stojadinovića, fasc. 48, dok. br. 244.

[1637] Bogoljub K. Kujundžić (Livno, 1887.- Kitzbüel, 1949), sin Koste Kujundžića, pravne nauke studirao u Beču i Zagrebu, sekretar društva *Zora* koje je okupljalo srpske studente u Beču. Tokom I svjetskog rata kao vojnik prešao na rusku stranu; u borbama po povratku u Srbiju ranjen i dodijeljen poslanstvu Kraljevine Srbije u Rimu. advokat i narodni poslanik Radikalne stranke za travnički okrug, za srezove Livno i Glamoč 1925. Bio je državni podsekretar i predsednik glavnog odbora Saveza dobrovoljaca za Kraljevinu SHS, pomoćnik ministra pošta (1928-1929), šuma i rudnika (1938-1939), teministar prosvjete 1939; ban Vrbaske banovine 1936-38; Odlikovan

Premda su se i u pogledu razmještaja činovništva u sudstvu vodile rasprave u štampi, evidentno je da se broj Srba od ujedinjenja pa tokom čitavog međuratnog perioda stalno povećavao, tj. da je od strane vlasti iskazana potreba da se ovom nacionalnom grupacijom ojača ovaj državni sektor, što u stvarnosti nikad nije do kraja provedeno.[1639]

Sa formiranjem Drinske Banovine, nakon proglašenja šestojanuarskog režima, jedini član banskog vijeća je dr Branko Kaluđerčić,[1640] dok je na vodećim pozicijama u banskoj upravi jedan bio iz Sarajeva.[1641] Tokom trajanja banovine jedan od tri šefa odjeljenja Direkcije državnih rudarskih preduzeća u Sarajevu bio je ing. Simo Milošević,[1642] protežiran rodbinskom vezom sa dr Bogoljubom Kujundžićem, dr Antonije Vuković šef Odsjeka za

---

Belim orlom sa mačevima; zet dr Marka Đuričića, ministra pravde. U Nedićevoj vladi 1942. godine ministar poljoprivrede i ishrane.

[1638] Provladini ljudi su bili Atanasije Šola, Savo Ljubibratić i Vasilj Grđić, a opozicioneri: krajišnik dr Branko Čubrilović, dr Miloš Tupanjanin i Čedo Kokanović.

[1639] „Malo statistike. Vrlo se rado govori o hegemoniji Srba uopće u današnje vreme. Uz to se obično spominje i unapređenje Srba u upravi. Ističe se nepravda i zapostavljanje Hrvata na račun Srba …

	Hrvata	Srba
senatorskih predsjednika	1	-
predsjednika okr. sudova	2	-
državnih nadodvjetnika	-	1
državnih odvjetnika	4	3
sudskih nadzornika	1	-
sudskih nadsavjetnika	4	1
kotarskih sudija	24	7
zamjenka drž odvjetnika	3	2
referenata na zemaljskoj vladi :		
sudsko odjeljenje	5	-

Srpska riječ, br. 117, 2. oktobar 1919, 3.

„U Bosni ima samo jedan Srbin predsednik okružnog suda od 6, a svega 13 Srba sreskih sudija od 150-200 koliko ih ima svega.“ - *Srpska riječ*, br. 50, 10. mart 1924, 4.

Za vrijeme Banovine od 18 sudija Vrhovnog suda njih 13 su bili Srbi. Državno nadodvjetništvo činili su Milan Ćurčić kao državni nadodvjetnik i njegov zamjenik Pšibilski Vladislav. Predsjednik okružnog suda u Sarajevu bio je Risto Važić, a od 29 sudija okružnog suda 10 ih je bilo Srba. - *Narodno jedinstvo*, ilustrovani zvanični almanah-kalendar Drinske banovine za budžetsku 1930/1931. godine, godina prva, Sarajevo, Državna štamparija, 1930, 273.

[1640] Član banskog vijeća je advokat dr Branko Kaluđerčić, sin dugogodišnjeg uglednog nacionalnog radnika Sarajeva, učitelja i dugogodišnjeg upravitelja srpske osnovnih škola i Više djevojačke škole Steve Kaluđerčića.

[1641] Sedam načelnika odjeljenja Kraljevske banske uprave Drinske banovine bili su: dr Dragutin Pavlinić – opšte odjeljenje, Branko Paštrović – upravno odjeljenje, Borislav M. Stanisavljević – poljoprivredno odjeljenje, Đoko Kovačević – prosvjetno odjeljenje (iz Sarajeva – op.a), Stevan Vulpe – tehničko odjeljenje, Ljubiša Vujović – odjeljenje za socijalnu politiku i narodno zdravlje, dr Makso Dolezil – finansijsko odjeljenje, te upravnik policije u Sarajevu Branko Tomić. - *Narodno jedinstvo*, ilustrovani almanah-kalendar Drinske banovnine za budžetsku 1930/1931. godinu, god. I, Sarajevo, državna štamparija, 1930, 273-308.

[1642] Uz njega su bili još Tibold Dragutin i Mateša Rudolf. – *Narodno jedinstvo*, ilustrovani almanah-kalendar DB, 295.

ing. Simo Milošević, dopisni član TOK-a (1928), v.d. direktora Direkcije Drž. rud. preduzeća iz Sarajeva, podpredsjednik Udruženja industrijalaca (DB), Predsjednik *Udruženja inžinjera i arhitekata*, sekcija Sarajevo (1932).

veterinarstvo,[1643] a u Odjeljenju za socijalnu politiku i narodno zdravlje svoje mjesto je imao dr Milan Jojkić, tada predsjednik ljekarske komore za Drinsku banovinu[1644]

Nakon majskih izbora 1935. godine od 16 narodnih poslanika iz bosanskog dijela Drinske banovine sedmorica su bili Srbi. Za sarajevske predstavnike su postavljeni Velimir Popović,[1645] ministar unutrašnjih djela i Ibrahim Sarić, predsjednik opštine grada Sarajeva, a za sarajevsku oblast dr Branko Kaluđerčić,[1646] koji je bio poslanik i nakon decembarskih izbora 1938. godine,[1647] ali ovoga puta za grad Sarajevo, a za sarajevski srez mjesto je dobio advokat dr Savo Besarović,[1648] rođak pomenutog Vojislava Besarovića. Ovo je bila godina u

[1643] Vuković Antonije, Veterinarski inspektor kod sarajevske oblasti (r.Sarajevo, 8. 7. 1872.) Veterinarske nauke svršio i promovisan je veterinarom u Beču 1894. Služio po cijeloj Bosni do 1919. Bio među prvom trojicom nastavnika Veterinarske visoke škole u Zagrebu, na kojem se položaju zahvalio. Posebno je studirao bakteriologiju i serologiju u Beču i Berlinu. V. je jedan između prvih bosanskih veterinara modernog stila, koji je naučno mnogo radio. Tako je on prvi u Bosni našao i opisao piroplazmozu kod goveda i ovaca, maltesku groznicu kod koze i ljudi, agalaktiju kod koza i ovaca, zarazno zapaljneje vimena kod ovaca i konjoktive kod goveda, lajšmaniozu kod pasa, spirohetozu kod gusaka. Osobito važni su, među mnogim ostalim, negovi radovi u *Veterinarskom vjesniku* i jugoslovenskom veterinarskom *Glasniku* … Velike usluge učio je V. narodnoj privredi u Bosni svojim kritičkim postupkom kod tamanjenja svinjske kuge pelcovanjem. Samostalna dela stručno-popularna pisao je o besnoći, sakagiji i crnom prištu. – Stanoje Stanojević, *Narodna enciklopedija*, 437.

[1644] Od Srba jedan od nadsavjetnika u Direkciji šuma je dr Jovo Zubović, dr Dušan Ćorović podpredsjednik disciplinskog suda, dr Uroš Krulj upravnik državne bolnice, dr Jovo Bokonjić kao predsjednik disciplinskog suda u Odjeljenju za socijalnu politiku i narodno zdravlje, a u istom odjeljenju je za apoteke bio zadužen Đorđe Besarović. – *Narodno jedinstvo*, ilustrovani almanah-kalendar, 310.
Krajišnik po porijeklu dr Jovo Bokonjić je bio predsjednik disciplinskog suda.

[1645] Velimir Velja M. Popović (Buljane, Moravski srez, 13. 3. 1886.) pravnik, fakultet u Beogradu, usavršavanje u Cirihu, radikalski poslanik, ministar bez portfelja. Bio načelnik u Predsjedništvu ministarskog savjeta i šef kabineta predsavjeta i šef kabineta Predsjednika ministarskog savjeta. Ban Drinske banovine u periodu 1929-1935. godine, a nakon toga ministar unutrašnjih poslova.

[1646] *Narodno jedinstvo*, god. XVIII, br. 4, 1. juni 1935.
Branko Kaluđerčić (1891-1983), advokat. Studije prava završio u Beču, gdje je i doktorirao. Kao student glavni sekretar društva *Rad*; povjerenik društva *Prosvjeta*, član češkog sokola. Tokom rata optužen za veleizdaju. Član Narodnog vijeća 1918; preuzeo je komandu mjesne narodne garde i svih sarajevskih utvrđenja, što je sve docnije predao komandantu mesta. Godinu dana posle oslobođenja radio je u sudskoj službi pa je prešao u advokaturu. Član Radikalne stranke, narodni poslanik od 1927. godine i predsjednik *Zakonodavnog odbora za donošenje beglučkog zakona za BiH.* Nakon osnivanje JRZ u njenom Glavnom odboru. U periodu od 1935. do 1937. bio je ministar PTT-a u vladi Milana Stojadinovića. Aprila 1939. godine sa bivšim narodnim poslanikom i senatorom Bogoljubom Kujundžićem izdat će letak „Braći Srbima u Bosni i Hercegovini“, kojim ih poziva na okupljanje, te najavljuju svoj istup iz redova JRZ. Juna 1939. izdaje brošuru „Zašto smo protiv granice na Drini i protiv cepanja Bosne i Hercegovine“, a nakon Sporazuma Cvetković-Maček brošuru pod nazivom „Pred drugom deobom Jugoslavije“. Od 1950. se ponovo aktivirao u državnoj službi.

[1647] Nakon decembarskih izbora 1938. godine iz Drinske banovine je izabrano 39 poslanika (od toga za srbijanski dio 21), dakle bosanskohercegovačkom dijelu je pripalo 18 mjesta.
Od ovog broja bilo je 5 Srba: za grad Sarajevo dr Branko Kaluđerčić, ministar na raspoloženju, Sarajevo; za srez sarajevski dr Savo Besarović, advokat iz Sarajeva; za srez Bijeljinski Ljubomir O. Pantić, apotekar iz Bjeljine; za srez zvornički Tošo Cvetković, težak iz Dubnice; za srez brčanski Stevo S. Maksimović, direktor fabrike *Bata* iz Borova. - *Narodno jedinstvo*, god. XXII, br. 4, 14. januar 1939.

[1648] Savo Besarović, „jedan od viđenijih Srba Sarajlija, advokat, koji vrlo dobro stoji kod Srba sreza sarajevskog, koji želi saradnju sa muslimanima i koji sada odobrava Vašu politiku i obećava punu saradnju. On je čovek pedesetih godina, neoženjen, vrlo agilan, okretan, vrlo dobrog materijalnog stanja, član skoro sviju nacionalnih društava. Ranije je pripadao zemljoradničkoj stranci, bio kandidovan petomajskih izbora na listi G. Jevtića, ali nije bio izabrat, od tada neaktivan u politici. Braća su mu trgovci u Sarajevu i vrše jak uticaj među sitnim srpskim trgovcima i zanatlijama u nacionalnom i političkom pogledu. Moralnog je vladanja vrlo dobrog. – Pismo podbana Krečkovića Milanu Stojadinoviću, 9. jula 1938. - ABiH, fond MS, fasc. 48, 494.

kojoj je iz Drinske banovine bilo je upućeno 3 bosanskohercegovačka Srbina nakon održanih izbora. Smjene Srbâ izvedene u upravnim tijelima započele su još od 1935. godine, što je izazvalo i burne reakcije. Naredne godine su rješenjem ministra unutrašnjih poslova smijenjeni dotadašnji banski vijećnici i izabrani novi, među kojima nije bilo ni jednog Sarajlije.[1649] Smjena poslanika desiće se po prirodi stvari i nakon uspostavljanja vlade 1939. godine.

Srbi, dakle, nisu bili zastupljeni u tijelima uprave očekivanim brojem i procentom, a pogotovo ne ovi iz Bosne i Hercegovine, što je izazivalo nezadovoljstvo na lokalnom nivou. Zamjerke je donosio i list *Demokratske stranke* Bosne i Hercegovine: „Ne iznosimo ni koliko su Bosanci zapostavljeni u pojedinim državnim nadleštvima. Spominjemo samo da BiH predstavljaju brojno jednu šestinu države, a da u Glavnoj kontroli, u Upravi monopola nemaju ni jednog člana, da u Ministarskom savjetu imaju svega jednog, u državnom savjetu svega tri, pa čak i među velikim županima BiH samo su dva iz Bosne i to oba muslimana. ... Ističemo samo da mnogi ne bi verovali da mi to dovoljno jasno ne vidimo. Mnogo smo toga videli i u interesu države i Srpstva prešli šutke preko toga.“[1650] Ipak, neosporno je da jesu bili na odlučujućim pozicijama, što je davalo povoda drugim nacionalno-političkim strujama da ovo „činovničko pitanje“ neprestano politiziraju i zloupotrebljavaju.

Što se tiče nižeg nivoa vlasti podaci su nepotpuni, ali rječiti. Nade da će oblasne skupštine izabrane 1927. godine biti istinska predstavnička tijela, a ne kao do tada dirigovana, bile su prisutne u pisanju ondašnjih intelektualnih krugova. Najvažnije im se, kao pobornicima lokalnih interesa, činilo zadržavanje samoupravnih funkcija. „Tek provedeni izbori za oblasnu samoupravu treba da znače decentralizaciju države, tj. važnost samoupravih tela. ... Ako je odgovornost bitna osobina demokratije onda bi ostvarenje oblasnih i drugih samouprava trebalo da znači i korak bliže ostvarenju istinskog demokratskog političkog sistema kod nas. … prednost samoupravnih tela nad centralnim Parlamentom dobiva još više u važnosti, kad se

---

On je bio zastupnik u Saboru NDH, te postavljen u oktobru 1943, kao ministar bez portfelja u vladi NDH. To je bila velika rekonstrukcija vlade, kada je Pavelić postavio umjerenije političare, radi eventualnog približavanja zapadnim saveznicima, za koje je bilo jasno da će, nakon kapitulacije Italije, biti pobjednička strana. Tada su mjesta u vladi popunili većinom Bosanci, na čelu sa predsjednikom vlade, Travničaninom dr Nikolom Mandićem. Dr Savo Besarović ostao je u vladi NDH do propasti ove marionetske države. On je ujedno bio jedini član vlade koji je, u danima kraha NDH, svojevoljno odlučio da ostane u zemlji. Osuđen je 16. jula 1945. godine.

[1649] Od 54 banska vijećnika 26 mjesta pripalo je srbijanskom dijelu, a 28 bosanskohercegovačkom. Od tih 28 vijećnika bosanskohercegovačkim Srbima je pripalo samo 7 mjesta; 1. Srez Vlasenički: Marković Boško iz Vlasenice, 2. Grad Zenica: Stojanović Bogdan, trg. iz Zenice, 3. Srez Zvornički: Nikolić Stanko, pretsj. opštine u Zvorniku, 4. srez Rogatički: Batinić Niko, pretsj. opštine iz Prače, 5. srez Sarajevski: Baričanin Mića, težak iz Koševa, 6. grad Sarajevo: Gnjatić Kosta, penzioner, 7. grad Tuzla: Simić Jovan, trgovac iz Tuzle. – *Narodno jedinstvo*, god. XIX, br. 13, 12. februar 1936.

[1650] *Narod*, br. 2, 5. januar 1924, 3.

ima na umu da samouprave imaju prvenstveni zadatak da rešavaju o pitanjima ekonomskim, pitanjima koja zadiru u primarne životne interese naroda. … U samoupravnom telu, gdje je svaki izabranik naroda srastao sa potrebama svoga kraja, odgovornost ovoga mnogo je i mogućnija i opravdanija nego u centralnom zakonodavnom telu. … otvara izgled na razvoj našeg političkog života u pravcu koji mu je dosad nedostajao. Mesto jalovog političarenja i prijaskog podmećanja ulazi u politički život jedan elemenat stvaran i pun sadržaja. Za one koji hoće da rade otvara se polje rada gde će, nesmetano od partijskog terora, moći da koristno ulažu svoje znanje i umenje. Ekonomskim interesima pojedinih krajeva moći će se udovoljiti mnogo celishodnije nego dosad, jer u specijalne ekonomske potrebe tih krajeva može se svom pažnjom ući samo ovako predstavništvo užega opsega. ... Samouprave bi imale da postanu prava ćelija iz koje će se moći razviti naša materijalna kultura i društveni progres … Samo sve ove nade vezane su uz jednu pretpostavku, a ta je da se i u ova novo stvorena politička tela ne prenese stari duh politikanstva.“[1651] Uoči izbora, ipak ne prepuštajući ništa slučaju, političke stranke su krenule u akciju, pa se većina poslanika razišla po unutrašnjosti da pripreme teren za kombinacije o saradnji među pojedinim partijama. Bosanski radikali su npr. vodili su pregovore sa „radićevcima“ i muslimanima, ali bez rezultata. Uspješnija je bila i okončana uspostavom saradnje pregovaračka mašinerija između *Demokratske stranke*, Radićevaca i „zemljoradnika“ u BiH.[1652] Sarajevska oblasna skupština iz ove borbe je izašla sa 29 članova, a čije je predsjedništvo bilo tradicionalno mješovitog nacionalnog sastava, u koji je ušao i jedan čaršijski čovjek.[1653] Tradicionalni sastav nije bio prepreka da ih u velikoj mjeri zaokupljaju politički razorna pitanja.[1654]

[1651] Oblasni izbori i privreda. - *Pregled*, br. 4. 30. januar 1927, 1.
[1652] U BiH sastanak oblasnih skupština. - *Pregled*, br. 8, 27. februara 1927, 24.
[1653] Ibrahim Šahinagić, predsjednik Oblasne skupštine, dr Tomo Popović, podpredsjednik, Fehim Spaho, predsjednik Oblasnog odbora.
dr Tomo Popović bio je protoprezviter, katiheta-profesor na reljevskoj bogosloviji, jedno vrijeme i rektor bogoslovije, aktivni član Radikalne stranke, prvi predsjednik mjesnog odbora stranke u Sarajevu. Prvi Srbin iz Bosne i Hercegovine koji je stekao titulu doktora bogoslovije na Černovičkom univerzitetu 1903. godine. Član eparhijskog upravnog i prosvjetnog savjeta od njegovog osnivanja; ispred *Prosvjete* u Kraljevskom Fondu za Bosnu i Hercegovinu. Član je Gradskog vijeća od 1930; u UO Jadranske straže; u NO sarajevskog pokopnog društva Sv. Marko.
[1654] Rasprava sarajevske oblasne skupštine na I redovnoj sjednici. Nakon primjedbe Hakije Haždića da je izvještaj pisan ekavštinom, a „poznato je da i Srbi i Hrvati u ovoj oblasti govore ijekavštinom, pa bi prema tome i taj izvještaj trebalo napisati u tome dijalektu“, izjavljuje Avakum Perišić „da je za Srbe i ekavština i ijekavština jedna, ali kad je već g. Hadžić stavio tu primjedbu, onda veli, da i on ima da primjeti kako su se Uredbe, koje su od Oblasnog odbora date na proučavanje, štampane latinicom.“ – *Narodno jedinstvo*, br. 127, 10. novembar 1928, 3.

Kako je već rečeno, u prvom opštinskom vijeću Sarajeva je u nedostatku dovoljno stručnog kadra bivšem vladinom povjereniku nađeno mjesto uz novoizabranu nacionalnu trojku,[1655] a pored njih vrh opštinskog vijeća sačinjavali su ugledni i iskušani nacionalni borci,[1656] ali članstvo i prva imena srpske čaršije,[1657] čijom je intervencijom i izabrana uprava.[1658] Tradicionalna autonomna prava gradske uprave, odmah su bila razlog sukoba vijeća sa Narodnom vladom, koja je nastojala ograničiti njegovo samostalno djelovanje. Tinjajući konflikt između opštinskog vijeća i vlade, [1659] na iznenađenje sviju, dovest će do kolektivne ostavke vijeća nakon prve posjete kralja Sarajevu. Dok su „buržujski" listovi šutjeli o ovom skandalu, radnički *Glas slobode* će uzroke objasniti ovako: „Ostavke su ovi ljudi predali zato što ljudi i kreature sa zemaljske vlade prilikom regentovog dolaska, nisu hteli da znaju za njihovo dostojanstvo i, u brizi da ne dozvole nikome da se u tim „slavnim", „istorijskim" danima istakne iznad njih, pa čak ni do njih, oni su u ovim paradnim manifestacijama buržuaskog „patriotizma" jednostavno ove ljude bacili u zapečak, tj. Predsednik je dobio 26.-a kola u povorci, a još iz austrijskog doba poznati „patriota" i srpski nacionalni heroj Vlada Besarović, je s prezrenjem, kao kakvu stvar, izbacio ceo odbor s mesta koje su oni trebali zauzeti prilikom vojne revije. Sve to i još neke šamare njihovom dostojanstvu gradski oci nisu mogli podneti, i prosto nisu mogli naći dovoljno reči da izraze svoje negodovanje. Međutim, iz izjava koje su na toj sednici pale iz ustiju svih uvređenih ljudi, jasno se vidi da su oni na takvo postupanje navikli, da su ga potpuno i zaslužili. Ali, jednu šikanaciju koja je vređala njihov lični ponos i častoljublje ovi, za narodne patnje tako neosetljivi ljudi, nisu mogli podneti i oni se, sa tragičnom pozom, rešavaju da podnesu ostavku i ... da skinu sa sebe odgovornost."[1660] Predsjednikovu demisiju slijedili svi članovi.[1661] Ipak, čini se da je u ovom

[1655] Novu gradsku upravu činili su Gavro Gašić, Asimbeg Mutevelić i dr Stjepan Kukrić. - *Narodno jedinstvo*, br. 2, 8. novembar 1918.
[1656] Advokat dr Vladimir Andrić, Đorđe Pejanović i trgovci Jovo Pešut, Jovo Mačkić, Simo Bogdanović. - *Glas slobode*, br. 86, 2. novembra/ 20. oktobra 1918, 2.
[1657] *Narodno jedinstvo,* br. 33, 4. decembra 1918, 3.
[1658] Na prigovor jevrejskih uglednika sredinom 1918. imenovan je i treći podpredsjednik. - H. Kapidžić, Rad Narodnog vijeća, 209, 301.
[1659] „Lista zamjerki i nesuglasica, blago rečeno, bila je daleko duža, od potrošnje vode koju vlada nije plaćala po tarifi i utrošku gradskoj opštini koja je bila vlasnik gradskog vodovoda, neplaćanje odvoza smetlja i čišćenja koje ide na račun takođe gradske opštine, neodobravanja poskupljenja električne enrgije da bi Zemaljska vlada ostala i dalje privilegovani potrošač, do eksploatacije gradskog tramvaja koji drži Zemaljska vlada i preuzima sav prihod, i td." - *Glas slobode*, god. X, br. 206, 25. septembar 1920, 1.
[1660] *Glas slobode*, god. X, br. 206, Sarajevo, 25. septembar 1920, 1.
[1661] Nakon predate ostavke Aristotela Petrovića, „svi su govornici bili zato, da se odbor solidariše sa predsjednikom i da zajedno s njim preda ostavku. U principu složio se je s tim predlogom i socijalistički odbornik Bogdanović, ali je zatražio, nek se pričeka mjesec dana, kroz koje vrijeme imali bi se provesti opštinski izbori. Usvojen je predlog većine, da čitav odbor podnese ostavku. Izabran je odbor „koji će detaljno obrazložiti ostavku i predati je zemaljskoj vladi. Dok se to pitanje riješi predsjednik g. Petrović vršiće funkciju opštinskog poglavara. Sjednice privremenog opštinskog odbora neće se više održavati. - Jedno potrebno objašnjenje. Prema izvještajima ovdašnje štampe zaključio je na sinoćnoj svojoj sjednici sarajevski općinski odbor da zajedno sa

sukobu dodatni razlog bio i lične prirode, budući da se baš u to vrijeme Aristotel Petrović u privatnom konfliktu predsjednika vlade Milana Srškića i njegovog punca Gligorija Jeftanovića i njegovih sinova stavio na stranu ovih drugih,[1662] a očigledno da je ozlojeđenost i uvređenost ostalih opštinskih vijećnika bila dovoljna da se solidarišu sa predsjednikom, kao i vjerovatna surevnjivost prema započetom političkom usponu Milana Srškića. Čaršijski odnosi i dalje su imali prevagu nad interesima zajednice. Nakon Aristotela Petrovića novi predsjednik opštinskog vijeća, odnosno gradonačelnik bio je dvije godine dr Ljudevit Novat,[1663] potom do 1927. godine dr Ibrahim Hadžiomerović,[1664] a nakon njega svoj prvi gradonačelnički mandat imao je dr Edhem Bičakčić (1927-1929).[1665]

Unutrašnji problemi, ali i državna politika dovela je do toga da se nakon ostavke prvog opštinskog vijeća uvedu komesari.[1666] Kako je opoziciona štampa javljala svi opštinski poslovi svršavali su se odlukom komesara i savjetnika, koji su bili izabrani po vjerskom i partijskom ključu. Najvažniji komunalni poslovi vodili su se ne samo bez odobrenja opštinara nego i bez njihova znanja i bez ičije kontrole. Zakulisnost i nedemokratsko djelovanje

---

predsednikom opšine Aristotelom Petrovićem demisionira. Kako se iz izvještaja vidi, motiv je kod opštinskog odbora bio jedan nemio događaj, koji je izazvao jedan neovlašteni faktor za vrijeme vojne revije. A kod g. Aristotela Petrovića motiv je neko navodno zapostavljanje, koje je povrijedilo njegovu osjetljivost prilikom prvog i sadanjeg boravka Njegovog Kraljevskog Visočanstva. Što se tiče prvog događaja žali Zemaljska vlada da se je ovo desilo i da se radi kratkoće vremena i velike žurbe nije moglo na vrijeme ispraviti. No Zemaljska je Vlada potpuno svjesna da za ovaj incidenat sa opštinskom odborom ne može preuzeti odgovornosti, nego jedino ovaj, koji ga je na svoju ruku izazvao. – Što se tiče incidenta sa g. Predsjednikom opštinskog odbora Aristotelom Petrovićem kojima se on osjeća povrijeđen, smatramo da je vrlo nedelikatno potezati ove stvari u javnost u toliko prije, što za to nema nikakva opravdana razloga, za koje Zemaljska vlada preuzima potpunu ogovornost." – *Narodno jedinstvo,* br. 197, 24 septembar 1920, 3.
Dva člana srpske čaršije dr Đorđe Vasiljević i dr Aco Despić iz gradskog zastupništva izašli su par mjeseci ranije. – *Srpska riječ*, br. 123, 23. juni 1920, 4.

[1662] HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 426, 468..

[1663] Dr. Ljudevit Novat (1920-1922) Rođen je 1871. godine u Beču, gdje je završio osnovno, srednje i visoko obrazovanje. Doktorirao je pravne nauke. Službovao je u Gračanici, Tuzli, Sarajevu i Beču. Od 1900. godine radi kao politički pristav kod Zemaljske vlade u Sarajevu, da bi nešto kasnije obavljao dužnost policijskog nadsavjetnika Policijske direkcije u Sarajevu. Nakon što je završen Prvi svjetski rat i osnovana Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, imenovan je u prvo Narodno vijeće Sarajeva. Nešto kasnije unaprijeđen je za vladinog savjetnika. Gradonačelnik Sarajeva je od 1920. godine. Bio je poznat kao veoma obrazovana ličnost. Govorio je njemački, francuski, engleski, talijanski, španski i mađarski jezik. Penzionisan **je** 1927. godine.

[1664] Dr. Ibrahim Hadžiomerović (1922-1927) Rođen je 1886. godine u Sarajevu, gdje je završio gimnaziju. Prekida studije na Pravnom fakultetu Zagrebu i zapošljava se kao činovnik Sabora za Bosnu i Hercegovinu, gdje ostaje do početka Prvog svjetskog rata. Mobilisan je u austrougarsku vojsku i upućen na ruski front, gdje je zarobljen. Pristupa kao dobrovoljac srpskoj vojsci. Poslijeratne godine koristi da završi studije i diplomira na Pravnom fakultetu u Zagrebu. Radi kao sudija u Upravnom sudu u Sarajevu do 1922. godine, kada je postavljen za gradonačelnika. Pet godina upravlja gradom, potom doktorira pravne nauke u Zagrebu i radnu karijeru nastavlja kao podban Drinske banovine. Penzionisan je 1935. godine.

[1665] Edhem Bičakčić (1927-1929) i (1935.-1939.) Rođen 1884. u Sarajevu, umro 1941. godine. Potiče iz poznate sarajevske trgovačke porodice. Obrazovao se u Sarajevu, gdje je završio mekteb i ruždiju, a onda je pohađao predavanja hadži-hafiza Sakira ef. Pandže u Atmejdanskoj medresi. Jedno vrijeme uspješno se bavio trgovinom a 1927. godine izabran je za gradonačelnika i bio jedini birani gradonačelnik od svršetka rata. Na ovoj dužnosti ponovo se našao 1935. godine. Biran je u prvo Narodno vijeće u Sarajevu. Bio je osvjedočeni prijatelj *Narodne uzdanice* i pet godina bio je stalno biran u Glavni odbor. Aktivno je djelovao i u *Hurijetu* i *Merhametu*.

[1666] Jedan od prvih komesara komesara bio je Mićo Bijelić. – *Srpska riječ*, br. 63, 29. maj/11. jun 1919.

opštinskih vlasti bile su osnovne karakteristike rada tako organizovanog i biranog opštinskog vijeća.[1667] Tako da se prva sjednica gradskih savjetnika održala tek septembra 1924. godine,[1668] da bi se izabrao novi nadzorni odbor *Gradske štedionice*, koja je bila pod nadzorom opštinskog vijeća.[1669] Demokratski *Narod* kritikovaće ovakvo nastojanje vlasti da se uvede red. "Današnja vlada ne daje Bosni i Hercegovini opštinske izbore, koje je dala Turcima u Južnoj Srbiji. Mesto toga imamo komesarijate u kojima se održava upliv režima i daje mesta partijskim miljenicima. Mesto opštinskih veća izabranih voljom naroda dobili smo imenovane gradske savetnike. Taj surogat ne bi bio rđav kad bi se za savetnike birali ljudi od sposobnosti i ugleda u narodu. Pri imenovanju novih savetnika za grad Sarajevo obišla su se obadva pomenuta postulata za dobru savest i mesto toga je uzeto kao merilo: naklonost režimu i nesretni konfesionalni ključ. Sarajevo očekuju u ovoj godini važni komunalni poslovi ne samo tehničke naravi nego i u pogledu socijalnom ekonomskom i kulturnom. Da se oni posvršavaju kako treba treba da njih određuje i njima upravljaju ljudi širokih pogleda na komunalnu politiku i upoznatih sa zadaćama i metodama te politike. Da u novom veću nema ljudi poverenja naroda nije čudo kad se ne misli da su oni došli po milosti jednog režima. Ali je dvostruki greh, kada pri odabirarnju nije pazilo ni na njihovu sposobnost.“[1670]

Bosna i Hercegovina, a u njemu ni Sarajevo nije imalo opštinske izbore sve do 1928. godine i pored svih neprilika koje je takvo stanje prouzrokovalo i svih kritika demokratskih krugova.[1671] Isključeni od opštinske samouprave, samostalnog biranja narodnih poslanika koji bi radili na vlastitim poslovima i poboljšanju uslova života grada, oduzetog tradicionalnog prava unapređenja sopstvenih života – tako su građani Sarajeva započeli život u Kraljevini. Tu „višu državnu politiku“ mnogi su teško doživljavali. „U srpskim pravoslavnim masama hoće se ova mera da prikaže kao tobože u interesu Srpstva, pošto su Srbi pravoslavni po varošima u manjini, pa bi u opštinama većina bila nadglasana. Za to da su potrebni komesarijati koji zavise od vlade ili koji moraju slušati. Mi nismo videli da se igde i u kojoj

[1667] Komunalna politika - *Glas naroda*, god. II, br. 34, 19. oktobar 1922, 3.
[1668] Iz JMO je bilo 9 članova, iz RS 5 - Avakum, Perišić, dr Lazo Dimitrijević, Danilo Tunguz-Perović, Abraham Majer Altarac, i Albert Kajon. Od sadašnjih savjetnika bili već Avakum Perišić, Kajon, Altarac, Miloš Miladinović, Mitar Ijačić, Moise D. Salom, Nikola Stojkanović - *Narod*, br. 72, septembar 1924, 4.
[1669] *Narod*, br. 73, septembar 1924.
“Treba se samo setiti vrlo problematičnog postupka sa stvaranjem Gradske štedionice, sa „imenovanjem“ osoblja za nju, određivanju plata tom osoblju itd. itd. pa da se vidi kako se kod nas vodi tamna i nedemokratska općinska politika.” – Komunalna politika, *Glas naroda*, god. II, , br. 34, 19. oktobar 1922, 3.
[1670] Komunalna politika, *Narod*, br. 3, 12. januar 1924, 3.
[1671] Opštinski izbori u Bosni i Vojvodini - „Jednim amandmanom za Finanasijski Zakon, dato je ovlaštenje i nalog ministru unutrašnjih dela da izvrši opštinske izbore u BiH i Vojvodini. Budući da u BiH opštine nisu postojale, ministar se ovlašćuje da ih organizuje. Misli se da će za taj posao trebati šest do sedam mesesci.“ – *Pregled*, br. 11, 2. mart 1927, 16.

varoši i jedno pitanje rešilo u korist Srba za to što je na upravi komesar. Isto tako nismo opazili nikakve koristi po Srpstvo od ovih komesara. Treba odvojiti interese Srpstva od ličnih interesa gdekoga radikalskog korteša, koji kao imenovani savetnik uz komesara dođe do kakve sinekure. Ma koliko malo Srba pravoslavnih bilo po varošima, oni su i pod Austrijom igrali ulogu, koja se nije mogla potcenjivati i oni će i danas u slobodnim izborima igrati istu ulogu pa i veću. Međutim, neće biti korupcije i nereda, koja su se danas počela pojavljivati upravo usled neodgovornosti za rad.“[1672] Može se samo pretpostaviti kakva je bila ogorčenost većinskog muslimanskog građanstva, ali i organizovanog hrvatskog.

Sastav novog sarajevskog opštinskog vijeća, formiranog uoči šestojanuarskog režima 28. oktobra 1928. godine (12 Muslimana, 8 Srba, 8 Hrvata, 4 Jevreja) odgovarao je nacionalnoj strukturi stanovništva u Sarajevu.[1673] Edhem ef. Bičakčić je bio izabran za gradonačelnika, a srpski predstavnici su bili dr Dušan Davidović, direktor banke, podnačelnik, član bivše RS, te članovi: Aleksandar Besarović, rentijer, RS, Svetozar Cvijetić, trgovac, RS, a sada na listi M. Srškića, Jovo Zagorac, trgovac, SDS, Miloš Miladinović, graditelj, RS, Nikola Stojkanović, trgovac, DS, Mane Šušnjar, pekar, RS, Vlado Đurić, načelnik u penziji, RS, Jovo Ilić, trgovac, RS.[1674] Ova lista opštinskih vijećnika Srba se može nazvati pravom listom sinova sarajevske srpske čaršije.[1675]

Nakon ukidanja parlamentarnog života sastav opštine se izmijenio,[1676]a među petoricom stalnih članova opštinskog vijeća, kao dio poklonstvene deputacije Drinske banovine bio je samo jedan čaršijski čovjek.[1677] Sarajevo je postalo „centrom jugoslovenskog zapada“, što je odmah dopustilo „dvojako, čak kontraverzno tumačenje: da je time vrhunska instanca države afirmisala visok rang i golem značaj ovoga grada ili pak kao tendenciju zakonodavca da

[1672] Općinski izbori. – *Narod*, br. 15, 4. mart 1924, 3.
[1673] Muslimana 22.474, pravoslavnih 16.468, katolika 18.242 katolika, stranaca 3.000, Jevreja 7.458.
[1674] ABiH, VŽSO, 13. februar 1929, dok. 485/1929; Navod da „Srbi nisu imali ni jednog podnačelnika“ te godine proizilazi iz činjenice da je dr Davidović, po sugestiji svog partijskog članstva, odbio da učestvuje u radu gradskog vijeća, pa je on s te strane bio okrnjen, tako da je kao podnačelnik ostao samo Stjepan Ponjan u ovom kratkotrajnom gradskom tijelu.
[1675] U opštinskom vijeću kao savjetnici od Srba su i do tada bili dr D. Davidović, K. Mandić, J. Zagorac, dr Andrić, Miladinović, Ilić, N. Stojkanović, Cvijetić. - *Večernja pošta*, 15. maj 1929, br. 2367. Osim D. Davidovića svi oni su članovi šireg kruga čaršije.
[1676] Gradska opština u Sarajevu: gradski načelnik – Asimbeg Mutevelić, I gradski podnačelnik – dr Dušan Jeftanović, II gradski podnačelnik – dr Ivica Pavičić; gradski vijećnici: (32); Srbi (9): Marko Brđanović, Cvijetić Svetozar, Dolić Nikola, Đurić Vlado, Ilić Jovo, Mandrapa Đorđo, Popović dr Tomo, Stojkanović Nikola. Žakula Stevo. – *Narodno jedinstvo,* ilustrovani almanah, 310.
Stevo Žakula se zahvalio na časti, jer odlazi u Beograd. – *Večernja pošta*, br. 2780, 16. septembar 1930, 5.
[1677] Nikola Stojkanović sa Brđanović Markom, Cvijetić Svetozarem, Davidović dr Dušanom i Đurić Vladom. - *Narodno jedinstvo*, ilustrovani zvanični almanah-kalendar Drinske banovine, za budžetsku 1930/1931. godinu, godina prva, Sarajevo, Državna štamparija, 1930, 93.

Sarajevo svede na stepen užeg regionalnog karaktera.“[1678] U sastav vlade dr Milana Stojadinovića ušli su dr M. Spaho kao ministar saobraćaja i dr Šefkija Behmen ministar bez portfelja. Pored nekih odluka koje nisu bile od velike ozbiljnosti, kao ukidanje zabrane pijenja kafe u državnim nadleštvoma,[1679] mnoge druge odluke i postupci nove vlasti su na lokalnom nivou uzrokovale promjene koje će izazvati nezadovoljstvo srpskog građanstva, koje je učinilo sve da svoju poziciju u startu pokuša osigurati kod svog sugrađanina Spahe. „Naš beogradski dopisnik javlja nam danas (da su) Spahu i Šefkiju Behmena posjetile Sarajlije – G. Milutin Popović, penzionisan profesor, dr Dušan Petrović, penzionisani pomoćnik bana Vrbaske banovine (bivši radikali). Prema navodima štampe postignut je sporazum, po kome se sarajevska opština smjenjuje i za pretsjednika oštine dolazi g. Edhem Bičakčić, a kao potpretsjedsjednici gg. Dr. Dušan Jeftanović i Dr. Ivan Pavičić. Od dosadašnjih članova opštinskog vijeća, neće, kako izgleda, nijedan ući u novo vijeće. Isto tako, sprema se i smjena uprave Gradske štedionice, ali kako Vaš dopisnik saznaje, na položaju direktora GŠ ostaje i dalje g. Dr. Dušan Davidović.“[1680] Međutim, i pored obećanja sastav vijeća se izmjenio i u njemu više ne nalazimo nijednog čaršijskog sina, ali su prisutni preko zeta Despićâ, Miloša Ljeskovca.[1681] U narednom periodu i među muslimanskim građanstvom je došlo do izrazite

[1678] Nedim Šarac, Politički život u Sarajevu između dva svjetska rata (1918-1941), *Prilozi historiji Sarajeva*, Sarajevo, 336.

[1679] „Obavešten sam od strane mojih referenata, da je pretsedništvo Ministarskog saveta pre par godina izdalo naređenje, da se zabrani pijenje kafe u državnim nadleštvima. Obraćaju mi se izvesni interesenti i želio bih da me obavestite, da li i danas Pretsedništvo stoji na istom stanovištu. Ja sam pak mišljenja, da bi se ova zabrana mogla dignuti, jer nalazim da nema nikakve naročite smetnje za to. Sarajevo, 13. decembar 1935.“ - ABiH, fond Milana Stojadinovića, fasc. 44 (pisma M. Spahe Milanu Stojadinoviću), dok. br. 297.

[1680] Smjena sarajevskog opštinskog vijeća. Hoće li u novo vijeće ući pretstavnici Mačekove grupe? – *Jugoslovenska pošta*, br. 29. jun 1935, 1.

[1681] Podpredsjednik opštine je M. Ljeskovac, a članovi Srbi: Hercegovac Kosta Gnjatić, te Jovan Vukotić i prof. Nikolić, Marko Bilbija. – *Jugoslovenska pošta*, br. 2069, 20 mart 1936, 5.

Miloš Ljeskovac (r. Medak, Gospić, 1884) Gimnaziju završio u Sarajevu, u Beču položio pravosudni ispit, od 1909. godine radio kao vladin podtajnik, a od novembra 1918. kao policijski direktor. Za banovine postaje i član upravnog odbora Industrije gvožđa d.d. Zenica u Sarajevu, član je TOK-a, Kola jahača Regenta Aleksandra, član uprave Jadranske straže, u ocjenjivačkom odboru za uređenje Trga Osloboditelja sa spomenikom kralju Petru.; krajem tridesetih vraća se radikalskim krugovima, pa je i podpredsjednik mjesnog odbora stranke. Tada postaje i direktor Gradske štedionice. Suprug je Ljeposave, iz porodice Despić.

Kosta Gnjatić je bio nećak braće Grđića, ujedno i banski vijećnik, predsjednik mjesnog odbora JRZ, član nadzornog odbora *Šipada*, koji je pravovremeno stekao svoje zasluge i uslugama sarajevskoj čaršiji. Zemljoradnički *Težački pokret* je tvrdio „da je bez odobrenja davao zajmove gradskim gazdama, a ne siromašnom težačkom svijetu zbog koga je taj kredit i stvoren“, u vrijeme kada je radio u Odsjeku za poljoprivredni kredit, čiji je šef tada bio Savo Delić. „Toga se on i držao i zato je, kako sam priznaje, davao pare n. pr. Sarajevskoj „Srpskoj banci“, od koje ne samo da težak nije mogao dobiti ni pare zajema, nego ni njezini vlastiti akcioneri, osim dvojice-trojice duplih sarajevskih gazda, koji su u svoje vrijeme žarili i palili u toj banci i cijele milijone njezinog kapital sasipali u svoje kuće i druge poslove; dok su po tri puta doveli gotovo do potpunog sloma njezinog (da ne dođe Srškić za ministra, bilo bi svašta!). ... Još 1910. godine primio je K. Gnjatić „od Narodne banke 10.000 i da do danas o tom nije položio računa. Ne kaže ni to, kako je kao činovnik mogao da zaradi toliko, da kupi kuću u Sarajevu. ... Gukni golube.“ – *Težački pokret*, br. 110, god. V, 11. oktobar 1924, 2.

podjele u dva tabora, prenesene u opštinsko vijeće, te je time funkcionisanje vijeća dugo bilo onemogućeno,[1682] ali to nije bilo ono po čemu su ovaj period zapamtili sarajevski Srbi.[1683]

Marko Bilbija[1684] i Nikola Prnjatović,[1685] gradski vijećnici iz Sarajeva u svojoj ostavci 21. maja 1940. godine osvrnut će se na vrijeme vlade Milana Stojadinovića. Bilbijino obrazloženje bilo je sljedeće: "Kao član Narodne radikalne stranke, poslije njene koalicije sa JMO i SLS, iz koje je formirana JRZ postavljen sam sa još nekoliko Srba u vijeće opštine grada Sarajeva. Tu dužnost primio sam sa punom vjerom da ću, pomažući politiku saradnje Srba i muslimana u Bosni i Hercegovini, prije svega koristiti sređivanju prilika u državi, a isto tako u BiH, odnosno u užem smislu, u Sarajevu. … Nažalost, već nakon kraćeg rada u gradskom vijeću kao Srbin konstatovao sam da muslimanski dio vijeća, pod izlikom uspostavljanja ravnopravnosti za do tada po ranijim režimima zapostavljene muslimane, usvaja metode tih ranijih režima u pogledu odnosa prema drugim grupama, a naročito prema Srbima … Radi toga sam sa ostalim vijećnicima podnio ostavku na svoj položaj. Ovu ostavku zajedno sa drugima sam na osnovu uvjeravanja tadašnjeg pretsjednika opštine g. Edhema Bičakčića da će se u buduće u gradskom vijeću i, uopšte u komunalnoj politici u pravednoj mjeri voditi računa o interesima srpskog stanovništva u Sarajevu povukao. … Oni su nastavili istom metodom rada u gradskoj opštini koja je često puta dovodila Srbe vijećnike u vrlo delikatnu situaciju pred srpskim stanovništvom, koje je politika tih vodećih ličnosti muslimanskog dijela vijeća katkad ogorčavala do revolta. … mi smo toliko puta žrtvovali svoj prestiž i ugled kod srpskog stanovništva u Sarajevu, a sve u nadi da će naši drugovi muslimani ipak jednom uviditi da njihova politika nije konstruktivna … Jer Srbi u Sarajevu, i pored najbolje volje i svoga velikog patriotizma, nisu mogli prihvatiti jednu "saradnju" koja je išla na štetu njihovih legitimnih interesa, pa čak i onda kad se je to od njih tražilo iz Beograda, a Vi dobro znate šta Beograd znači za Srbe u ovom dijelu države."[1686] Srpski gradski vijećnici su i pored navedenih prilika kolektivno predali ostavku u gradskom vijeću, ali tek februara

[1682] „Konačno je rješena kriza u našem općinskom vijeću. ... Kao što se iz spiska vidi, među novim vijećnicima nema ni jednoga iz grupe dr Mahmuta Behmena, pa je ovim imenovanjem grupa g. Uzeirage Hadžihasanovića dobila punu satisfakciju. Ovo imenovanje vijećnika je u gradu predmet velikih komentara." – *Jugoslovenska pošta*, br. 2349, 20. februar 1937, 6.

[1683] Gradsko vijeće su tada od Srba predstavljali Niko Prnjatović, Ljeskovac, Damjan Nikolić, Bilbija, Jovan Vukotić, Kosta Gnjatić, Slavko Kaluđerčić. - *Jugoslovenska pošta*, br. 2668, 9. mart 1938, 5.

[1684] Marko Bilbija, zanatlija staklar, predsjednik Srpskog kluba, bio je član vijeća za vrijeme vlade Milana Stojadinovića.

[1685] Nikola Prnjatović, član ugledne sarajevske trgovačke porodice, držao je trgovinu manufakturne robe na veliko; odbornik u Trgovačkom udruženju, jedno vrijeme i njegov podpredsjednik; član Banovinskog turističkog savjeta, član tehničko-saobraćajne sekcije; član opštinskog vijeća.

[1686] ABiH, KBUDB, Pov., 5551/1940.

1941. godine.[1687] Dr Milan Jojkić je u dnevnoj štampi dao svoje viđenje ovog događaja. „Pet Srba vijećnika ... predali su ostavku ... Što su trebali davno da učine... kroz punih pet godina bijahu trabanti i štafaža. Nije ih bunilo što interesi Srba i ostalih građana skoro nikad ne bijahu uzimani u obzir. Nije ih bunilo što ništa ne mogu i što su glasali da se grad i građanstvo zaduži za mnoge desetine miliona, većinom u neproduktivne, nesavremene i jalove svrhe. Nije ih bunilo kada ih dva njihova druga, bivši pretsjednik i potpretsjednik, a sada direktori Grad. štedionice, ostaviše i odoše na unosna mjesta. Nije ih bunilo što od tada, skoro tri godine, vijeće uopšte nema pretsjedništva, nego samo „vršioca dužnosti". Nije im smetalo što Srbi ne dobiše čak ni takvog „v.d.". Pa i kad četvorica njihovi drugova davahu ostavke, ... nije im ni to smetalo. Tek kad doznadoše da neće ući u novo vijeće, nađoše se pobuđeni da dadu ostavku."[1688] Međutim, ova kritika je samo pokrenula oštra međusobna optuživanja i otkrivanje pikantnog političkog djelovanja samog kritičara.[1689] Ipak, da su tačna strahovanja da će kod svojih sunarodnika izgubiti ugled i legitimitet govori naredni osvrt na rad srpskog dijela gradskog vijeća: „Uvijek je vladao u njoj bosanski dio JRZ i to pretežno muslimanski njen dio, Srbi su u vijeću bili samo štafaža, jer izlaskom radikala oko Glavnog odbora iz JRZ krajem 1935. prestao je svaki otpor i svaka kontrola rada u opštini. ... Hrvata nije bilo nikako, a Srbe i Jevreje su zastupali oni, za kojima sigurno nije stajala većina njihovog naroda. (Vijeće je) zadužilo opštinu i građane tako, da su dugovi dostigli visinu, koja je skoro nepodnošljiva za slabije opštinske finansije i prihode. Zajmovi su upotrebljeni većinom u neproduktivne svrhe i neće nosti skoro nikakvih prihoda opštini. Istina, možda kao nagrada za

[1687] Srbi gradski vijećnici podnijeli ostavke. Jovan Vukotić i Kosta Gnjatić su predali banu kolektivnu ostavku srpskih vijećnika u gradskom vijeću zajedno, kao i Slavko Kaluđerčić, dir. Mješovite učiteljske škole, Luka Brkić, pekar i Damjan Nikolić, profesor. Nešto prije su takođe B. Rebić, gostioničar, Marko Bilbija, staklarski obrtnik i g. Nikola Prnjatović, trgovac, kao i bivši potpretsjednik opštine g. Milan Ljeskovac, koji je preuzeo dužnost direktora Gradske štedionice. - *Jugoslovenska pošta*, br. 3556, 1. februar 1941, 4.

[1688] Milan Jojkić, Staro i novo vijeće. - *Jugoslovenska pošta*, br. 3558, 4. februar 1941, 3.

[1689] U odgovoru Gnjatića, Vukotića, Kaluđerčića, Brkića i Nikolića se cinično navodi da "nisu oni iskusni kao M. Jojkić ...Tako je dr Milan Jojkić izabrao zgodan momenat kada je pozdravio šestojanuarski režim. Izabrao je zgodan momenat kada je osudio šestojanuarski režim dolaskom narodnog sporazuma na vlast. Izabrao je zgodan momenat kada je u klubu JRZ pozdravio dr Spahu nazivajući ga svojim vođom, zaklinjući mu se onom narodnom: „s tobom vođo, i u goru i u vodu". Izabrao je zgodan momenat podravljajući dr Branka Kaluđerčića, kada je došao u Sarajevo kao ministar. Izabrao je zgodan momenat kada je jednog ministra Sarajliju - Hrvata pozdravio kao borca za političke slobode i osloboditelja od patnji i političkih tamnica u koje je pao naš narod, po njegovoj izjavi, poslije šestog januara. Izabrao je zgodan momenat kada je kao pretstavnik RS, pozdravio dr Lazara Markovića, ministra. Iskreno priznajemo, mi zaista nemamo toliko političke gipkosti i promućurnosti da znamo izabrati zgodne momente. ... jer niko od Srba u Sarajevu ne zna kojoj sada političkoj grupi pripada g. Milan Jojkić." O zaduženju opštine se kaže da je „sa desetinama miliona, ali za podizanje trga Kralja Petra Velikog Oslobodioca, podizanje trga na Baščaršiji, podzanje dviju modernih osnovnih škola, popravak puteva. ... Za to pitanje položaja Srba u opštini ne može se riješavati podjeljivanjrm sinekura u Štedionici, kao što želi g. Jojkić: To su nacionalne pozicije, koje je srpski narod stekao svojom snagom i borbom, i nikojim se sinekurama ne mogu platiti, ni zamijeniti, da ih se odreknemo ... i ako nam do danas nije poznat nijedan rezultat koji je dr Jojkić kao dugogodišnji šef opštinskog saniteta postigao, osim što je podigao u prašini na Bentbaši banju gradu Sarajevu." – *Jugoslovenska pošta*, br. 3560, 6. februar 1941, 3.

ovakav „uspješan“ rad oba predsjednika opštine postadoše direktori opštinskog djeteta, Gradske štedionice, a zna se da jedan od ove gospode nema nikakve stručne kvalifikacije, za to odgovorno i važno mjesto. ... Da spomenem samo uzgred, da u Gradskoj štedionici, a nešto i u opštini ima dosta njih, koji dođoše do lijepih položaja i sinekura ne svojom spremnošću, nego porodičnim vezama i protekciom. Da budem pravedan reći ću da se tako što dešavalo i prije sadanjih vlastodržaca za vijeme diktature, ali ipak sa više obzira na javne interese. ... jer je sve rađeno skriveno i bez kontrole. Ne mislim da je što rađeno što bi dovelo do kakvih krivičnih djela, ali sam tvrdo uvjeren da je mnogo rađeno tako, da se suviše uzimalo obzira na lične i stranačke momente a premalo na opšte interese. Poznato je, iako se i to pokrivalo i zataškavalo, da su ovaki postupci izazvali revolt i u redovima same JRZ, a najviše među muslimanima, članovima JRZ, jer je i njima ovakav postupak dojadio te se mnogi odrekoše učešća u upravi opštine i štedionice. Možda će se Srbi iz JRZ ljutiti na mene, ako kažem da je danas malo njih koji vjeruju da sarajevski srpski dio JRZ pretstavlja Srbe. Ako se zaista hoće da dade vijeće koje bi bar približno bilo izraz kolektivne volje sarajevskih građana, onda se ne smiju obići Srbi pa Jevreji. Jer u sadanjem vijeću daleko je od toga, da ih pretstavljaju pravi njihovi zastupnici, za kojima bi stajala većina naroda. ... Prilike u Bosni i u Sarajevu su sasvim specifične, kao što je to svakom poznato. A danas je osjetljivost Srba također zbog poznatih prilika u državi, naročito u Bosni veoma velika. Mi žalimo da je tako jer su bosanski Srbi u teškoj i neravnoj borbi djelom dokazali, stojeći uz bok Hrvatima u njihovoj borbi za pravdu, slobodu i ravnopravnost, da su iskreni i uvjereni pobornici Narodnog sporazuma.“[1690] Kako su u pomenutom osvrtu pomenuti i Hrvati Sarajeva, u raspravu oko dugotrajne krize opštinskog vijeća uključila se i hrvatska štampa iznoseći svoje viđenje.[1691] Prelamanje politike

[1690] M. Jojkić se također osvrnuo na apstinenciju Hrvata u ovom petogodišnjem periodu: „Godine 1935. kada sam još sa drugovima radikalima Gl. odbora RS bio u JRZ, na moj predlog ponuđeno je dr Juri Šuteju da HSS delegira odgovarajući broj vijećnika u gradsko vijeće. Tada je HSS bila u najoštrijoj borbi i opoziciji ne samo prema vladi nego i prema režimu. Ipak zato, smatrao sam, da je jedino ispravno, da pravi zastupnici sarajevskih Hrvata, pa ma bili u opoziciji, dođu u vijeće, makar kao opozicija bili samo kontrola rada u opštini. Na žalost, vođstvo HSS je tada iz načelnih razloga odbilo svaku saradnju i imenovanom vijeću, i tako nije došlo do toga. Respektujući demokratski princip da se ne naturaju Hrvatima ljudi koji nemaju nikoga za sobom, ostala su do današnjeg dana mjesta hrvatskih vijećnika nepopunjena u opštini. Meni je i tada žao bilo, i danas je, što Hrvati nisu makar kao opozicija sudjelovali u radu opštinske uprave ...” – Milan Jojkić, Hoće li Sarajevo dobiti novo vijeće? - *Jugoslovenska pošta,* br. 3266, 19. feburar 1940, 3.

[1691] Gradska opština. Iz *Hrvatskog dnevnika* prenešeno je da je jedan ugledni funkcioner HSS iz Sarajeva izjavio kako su u Beogradu bili ban Stanoje Mihaldžić, dr Milan Martinović, kao pretstavnik HSS iz Sarajeva, senator Uzeiraga Hadžihasanović, kao pretstavnik muslimanskog dijela JRZ i dr Sava Besarović**,** kao pretstavnik srpskog dijela JRZ kod Šuteja i Kulenovića da bi se kriza vijeća riješila. “Prema postignutom sporazumu u vijeće bi ušlo 18 pretstavnika muslimanskog dijela JRZ, tri pretstavnika srpskog dijela JRZ i tri Židova od strane JRZ, zatim 13 Hrvata iz HSS, pet Srba skupine ministra dr Lazara Markovića i po jedan Srbin iz SDS i Srpske zemljoradničke stranke, dakle u svemu 46 osoba. Nakon toga, kada se trebalo objaviti sporazumne liste, nastale su iznenada poteškoće oko mjesta podnačelnika i to pod uplivom stanovite stranke, kojoj nije bilo u interesu da na upravi grada dođe do suradnje između Hrvata, Srba i muslimana.

i uprave u ovom primjeru je potpuno i otslikava tu spregu, prisutnu svo vrijeme postojanja Kraljevine. Gradsko vijeće je 5. aprila 1941. ostalo i bez svoga predsjednika, da se više ne obnovi.[1692]

Država je u stvari velikim dijelom naslijedila, ali i formirala i održavala armiju poslušnog činovništva, koje je činilo njen stub. Većinu je činila „na strani" obrazovana inteligencija koja se brzo utopila u lokalne prilike. Poseban je problem državnog sistema bio taj što je pokazivao sve znakove nesposobnosti da se odupre dubokoj korupciji, nepravdi i osionom ponašanju, što je otvorilo vrata „nečuvenom teroru pojedinaca i grupa."[1693] U suštini, centralistički koncept i nepostojanje ozbiljne namjere političkog vrha u Beogradu da sa pokrajinskim elitama i njihovim liderima dijele politička iskustva doveo je do nezadovoljstva sistemom i do korištenja mogućnosti „lovljenja u mutnom" koji je takav sistem omogućavao. Iskustvo tradicionalne, predmoderne autonomije i odnosâ povjerenjenja je narušeno, a da se ne nastavi, modifikuje ili razvije u izgrađenoj novoj državi, opterećenoj nacionalnim odnosima, njihovom izuzetnom politizacijom i niskim nivoom političke kulture. U takvoj klimi krivac za postojeće stanje često i uspješno se tražio u drugoj vjersko-nacionalnoj grupi, istovremenono stvarajući oko sebe krug, iscrtan nacionalnom granicom. Takav kriterij nije bio blizak čaršiji, ona ga se u glavnom klonila i to je razlog što većina članova njenog hijerarhijskog vrha nije aktivno uronila u političke vode, pa se posljedično nije ni visoko pozicionirala u državnoj upravnoj ljestvici.

2. Učešće članova srpske čaršije u političkoj strukturi

Nemogućnost rješenja dugotrajne krize opštinskog vijeća bila je političke prirode, sastavni dio cjelokupnog života Kraljevine koju je politika dominantno prožimala, određivala i usmjeravala. U svojoj osnovi poticala je iz nasljednih vjersko-nacionalnih okvira, predratnih programskih orjentacija i partijskih vrhova, stalno naglašavanih, djelotvornih, sa dalekosežnim posljedicama na čitavu višenacionalnu bosanskohercegovačku društvenu

Prema popisu pučanstva od 31. marta 1931. ... katolika 27,72%, muslimana 37,93, a Srba pravoslavnih 23,83 % i konačno židova 9,72%. ... Hrvati su pristali, da broj vijećnika Hrvata bude jednak broju Srba, iako je Hrvata katolika prema gornjoj statistici bilo znatno više ali su tražili da im pripadne mjesto prvog podnačelnika, što im je bilo i priznato. ... Sva odgovornost za ovaj neuspjeh pada na one, koji danas upravljaju sarajevskim gradskim vijećem." – *Jugoslovenska pošta*, br. 3552, 28. januar 1941, 3.

[1692] „Ostavka pretsjednika gradske opštine. G. M. Zlatar i deset gradskih vijećnika dali su ostavku da bi se pravilno riješilo pitanje novog gradskog vijeća." – *Jugoslovenska pošta*, br. 3610, 5. april 1941, 3.

[1693] A. Purivatra, *Jugoslovenska muslimanska organizacija*, 31.

strukturu, pa i na sarajevsku. Sa nastankom Kraljevine došlo je u stvari do debalansa između duge istorije tradicionalnih društvenih odnosa, koje nisu imale istorijskog vremena da svoj kontinutitet u vlasti i upravi dovoljno utemelje i osnaže evolutivnim procesom postepene nadgradnje novim članstvom i modernizacijskim ekonomskim i društvenim idejema i vrijednostima, sa jedne strane, a sa druge strane do pojave širenja prava glasa i labave parlamentarne i izborne procedure, čije su se vrijednosti i operativno djelovanja sasvim kosile sa tradicionalnim vrijednostima postojeće vladajuće lokalne strukture.[1694] Pokazalo se da opšte pravo glasa u jednoj tradicionalnoj strukturi, praktična primjena političke jednakosti u društvu sa još nedovršenim parlamentarnim iskustvom i demokratskim načelima i brojčana premoć neobavještene političke mase ima posljedice koje društvo ne usmjerava ka savladavanju demokratske zadaće. U tim oprečnim procesima narastajuća lokalna politička elita, koja nije svoju ulogu morala pravdati imovinskim cenzom ili tradicionalnim ugledom kao što je to do tada bio slučaj, osnovu svoje moći vidjela je u novim političkim i društvenim odnosima. Sarajevska politička scena otvorila je vrata dovitljivim i sposobnim pojedincima iz „nižeg" sastava čaršije, sa idejom da očuvaju status i uvećaju vlastito blagostanje, intelektualnim profiterima obrazovanim po zapadnoevropskim univerzitetima, kojima je politika bila put za društvenu i ekonomsku afirmaciju, kao i nadolazećim profesionalcima koji nisu imali iza sebe iskustvo tradicionalnog urbanog i političkog života. Svima je bila zajednička poltronska pozicija prema nacionalnom centru, a retorika bazirana na tradicionalnim vrijednostima, a naročito na vlastitom poslanstvu očuvanja srpstva u oslobođenim krajevima. Slatki politički život, dodatno obogaćen pozicijama u sferi državne uprave, ekonomskih i kulturnih foruma činio je ovu kombinovanu grupaciju snažnim u nastojanju da sačuvaju svoj novostečeni status. Prisutnost u svim državnim strukturama trebala je biti potkrepljena ispravnom i trenutno poželjnom političkom pripadnošću, jer ona je bila kamen temeljac svakom probitačnom društvenom usponu.

Kako je već rečeno većina članova sarajevske srpske čaršije se uključila u redove za Bosnu i Hercegovinu novoformiranog i obećavajućeg ogranka *Radikalne stranke,*[1695] nastojeći da osigura tradicionalne pozicije u gradu, ali i da ih proširi. Nakon organizovanog pouzdaničkog

[1694] O sličnom procesu u Srbiji nešto ranije: Dubravka Stojanović, *Srbija i demokratija, 1903-1914*, Beograd, 2003.

[1695] „Od decembra 1918. godine do šestojanuarskog državnog udara 1929. godine predstavnici Narodne radikalne stranke nisu sudjelovali u vladama Kraljevine SHS samo devet i po mjeseci, što znači da je ovoj partiji pripadala srazmjerno najveća uloga, ali time i odgovornost za desetogodišnju unutrašnju i spoljnu politiku jugoslovenske države."- Nedim Šarac, *Uspostavljanje šestojanuarskog režima režima 1929. godine, sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo, 1975, 36.

sastanka,[1696] slijedila je i „velika građanska javna skupština u Sarajevu“, i to „u zimskoj bašći hotela Evrope“, kojoj su prisustvovali pored inteligencije, političara, „ženske omladine“ i narodni poslanici Gligorije Jeftanović, Vojislav Šola, dr Milan Jojkić, Ibrahim ef. Sarić i Š. Kurtović. Uz to, „Neobično mnogo bilo je naše braće muslimana a bili su zastupani braća Hrvati i domaći Jevreji.“ Nakon uvodne riječi sazivača konferencije trgovca Jove Pešuta i govora dr Todora Popovića u kome se objašnjava razlaz sa već formiranom *Demokratskom strankom* („Kad se stvarala demokratska stranka, Sarajevo je – pored sve podvale o separatizmu njegovih građana i o njegovoj velikosrpskoj ekskluzivnoj propagandi – objeručke prihvatilo ideju stvaranja jedne velike demokratske, državotvorne stranke, … najednom nam se javio o fuziji demokratskog kluba sa srpskom opozicijom …“), razvila se žučna rasprava u kojoj se pokušavale smiriti strasti ali se pomenulo i to da „Pašić i Protić nisu širokogrudi pobornici ideje narodnog jedinstva, da je Pašić na onom sastanku u Sarajevu prvog dana spomenuo samo Srbiju, a tek drugi dan je govorio o Hrvatima i Slovencima.“ U svom govoru Milan Srškić je potom objasnio i Protićevu zabludu: „Vodstvo demokratske stranke, koja je dosad samo kabinetski stvorena, još nije uhvatila korjena u narodu, … prelomilo se olako i nepromišljeno preko koljena najvažnije pitanje, pri kojem je trebalo voditi računa o raspoloženju naroda, bez čijeg pitanja - a to je naš odnos prema strankama u Srbiji. Izgleda da vodstvo ili nije shvatilo, z a š t o j e n a r o d n a š p o k r e t z a s t v a r a n j e m d e m o k r a t s k e s t r a n k e o n a k o o d u š e v l j e n o p o z d r a v i o; … (stranka treba) postati čuvar svih oniih dragocjenih elementa, koji su nam neophodno potrebni za izgradnju jake, čvrste državne zgrade, a to je monarhijska forma vladavine, slavna dinastija Karađorđevića, jedinstvena, centralistički organizovana država i demokratizacija svih društvenih i državnih ustanova i uređenja. ... Ja ne znam, da li bi mi danas muku mučili i sa Radićem i drugovima i sa Narodnim Klubom, da ovi nijesu okuraženi uverenjem, da ima nešto trulo i u zemlji Srbiji.“ Nakon toga, istoga dana 18. aprila 1919. godine donesena je skupštinska rezolucija u kojoj su „Građani grada Sarajeva ... najoduševljenije prihvatili ideju

[1696] „Sinoćni pouzdanički sastanak. Na poziv dr-a Srškića, održan je sinoć pouzdanički sastanak u kome je prisustvovalo 80 Srba. Pored ostalih bijahu prisutni ovi članovi Državnog Vijeća: Gligorije Jeftanović, Dimović, Dr. Jojkić, Pejanović, predsjednik opštine Dr. A. Petrović, te izaslanici svih staleža i korporacija. Sastanku je predsjedavao protosinđel g. Dr. S. Popović. Prvi je referisao g. Dimović, izlažući opširno sve događaje o oslobođenja do danas. Zatim je Dr. Srškić u jakom govoru iznio velike zasluge gg. Pašića i Protića te radikalne stranke za oslobođenje Srbije i za stvaranje naše države Srba, Hrvata i Slovenaca. G. Dr. Toma Popović je naglasio vjernost Srba iz Bosne g. Pašiću i radikalnoj stranci. G. Pejanović tvrdi da je fuzija otvoreno pitanje i da nije protiv radikala. Dr. Jojkić iako je član Demokratskog kluba još nije sa sobom na čistu, za to neće još da se opredijeli a uvjeren da će i ova orijentacija ispasti u prilog RS u Bosni. Još su govorili: Dr. Srškić, Dr. Vukanović, sveštenik Ljubo Nikoliš, Nikolinović, Umićević u prilog radikalne stranke, te je u najboljem sporazumu završen ovaj uspjeli pouzdanički sasanak i jednoglasno prihvaćen predlog da se u petak sazove javna skupština Srba iz Sarajeva.“ – *Srpska riječ,* br. 26, 6/13. april 1919, 2.

stvaranja velike demokratske državotvorne stranke“ i najodlučnije osudili postupak demokratskog kluba „koji se je pri rješavanju najvažnijeg pitanja fuzije sa strankama u Srbiji olako i bez potrebe odlučio obaviti fuziju bez radikalne stranke“, budući da je ona „po našem dubokom uvjerenju, a koje također dijeli pretežni dio našeg naroda u Bosni i Hercegovini radikalna stranka bila naiskreniji nosilac demokratskih ideja našeg naroda; za rad njezinih vođa gg. Nikole Pašića, Stojana Protića i njegovih drugova vezan je niz sjajnih uspjeha, kojim imamo da zahvalimo svoje oslobođenje. Stvaranje stranke mimo njihova učešća i mimo učešća Radikalne stranke izazvalo je i bacilo klicu razdora, koji u današnje ozbiljno vrijeme, može imati nedogledno štetnih pošljedica.“ Šaljući bratski pozdrav braći pozvani su prisutni da rade na provođenju političke organizacije „koja bi omogućila svim djelovima našeg troimenog naroda pristup i intenzivnu saradnju na izgrađivanju jedinstvene države ...“, te je obrazovan Akcioni odbor stranke.[1697]

Izbor radikala osigurala je tradicija stranke, neosporni autoritet Nikole Pašića.[1698] koji je imao u Bosni i Hercegovini, prijašnje veze sa lokalnim uglednicima kao i formula „prema kojoj je političko jedinstvo Srba ostvareno kroz *Radikalnu stranku* najbolja garancija jedinstva države,“[1699] kao i apsolutna pouzdanost i povjerenje u snagu stranke.[1700] Na čelu stranke

[1697] Stijepo Kobasica pozvao je građane na organizovanje, te predložio članstvo agitacionog odbora iz Sarajeva, „kome će se kašnje pridružiti braća Muslimani i Hrvati.“
Akcioni odbor stranke činili su: dr Milan Srškić, dr Savo Vukanović, Stijepo Kobasica, dr Simo Popović, Dušan Maksimović, Jovo Pešut, Milan Pupić, dr Jovo Nikolinović, Simo Umićević, Dušan Marić, dr Bogdan Vidović, Simo Petrović, Jovan Jeftić, Vojislav Borić, sveštenik Risto Eranović, dr Đorđe Vasiljević, Aleksandar Besarović, Simo Bogdanović, Đorđe Mandrapa, prof. Kosta Krsmanović, Todor Kosovac, dr Dušan Gl. Jeftanović, proto Ljubo Nikolić, Jovo Kreštalica, Svetozar Cvijetić, Mihailo Čavić, dr Dušan Petrović, i prof. Slavko Kaluđerćić – *Srpska riječ*, br. 28, 6/19. april 1919.

[1698] Na pouzdaničkom sastanku u Trnovu podijeljeno je seljacima preko 500 Pašićevih slika “da težaci pored slike Kraljeve i Regentove nakite svoje domove i slikom najvećeg našeg diplomate, koji je služeći kralju i otadžbini ispunio želje naših snova i proveo oslobođenje našeg naroda Srba, Hrvata i Slovenaca” – *Srpska riječ*, br. 64, 30. maj/12. jun 1919, 3.
Radikalska *Srpska riječ* u jednom svom broju citira riječi N. Pašića sa prvog kongresa RS iz 1882. godine. ”Gunjac i opanak … oslobodio je ovu zemlju od silnog turskog ropstva … orosio je ovu zemlju krvlju svojom, da po njoj sloboda, pravda i jednakost nikne … zaustavljao je divlje horde turskog ropstva, da ne potamni ovu krasnu i obilnu zemlju … suzbijajući turska age i spahije što na zemlju behu navabile … krčio zemlju, radio … odvajao je od svojih usta i davao sudijama … Gunjac i opanak, a to je narod srpski, stvorio je ovu državu krvlju, održava je znojem i trudom, čuva je životom i imanjem.“ – *Srpska riječ*, br. 79, 2. 7. 1919, 1.

[1699] Tomislav Kraljačić, Organizovanje i struktura Radikalne stranke u Bosni i Hercegovini, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, god. XIX, 1970-1971, 220.

[1700] Na banjalučkoj skupštini radikala dr Simo Ilišević predlaže rezoluciju u kojoj se pored ostalog veli: “DOSADAŠNJI DUGOGODIŠNJI RAD RADIKALNE STRANKE ULIJEVA JAMSTVO DA SE U VODSTVO NJEZINO NAŠ NAROD MOŽE POTPUNO POUZDATI. Izriče se bratska hvala onim, koji su se borili za oslobođenje našeg naroda, a naročito srpskoj vojsci: osuđuje se rad demokratske stranke i njena neprirodna fuzija sa opozicionim blokom u Srbiji. Pozivaju se poslanici iz Bosne i Hercegovine da ili stupe u narodnu radikalnu stranku ili polože mandate, jer ne uživaju povjerenje naroda.“ – *Srpska riječ*, br. 33, 15/28. april 1919, 2.

dominirao je dr Milan Srškić i on će tu poziciju zadržati sve do svoje smrti 1937. godine.[1701] Oko sebe je imao odanu grupu ljudi na koju se uvijek mogao osloniti, pa je kao neosporni vođa naročito do 1929. godine, te uz ogromnu ambiciju i napor da se dodvori beogradskim krugovima,[1702] uspio da prebrodi na lokalnom nivou šestojanuarsku radikalsku apstitnenciju dok je uspinjući se na političkoj ljestvici Kraljevine dosegao i mjesto predsjednika vlade (1932-1934), te pokušao ponovo organizovati radikale u Sarajevu sa dolaskom dr Milana Stojadinovića na vlast 1935. godine. Početak njegovog političkog i radikalskog uspona je ozvaničen u Bosni i Hercegovini na konferenciji stranke održanoj u Sarajevu 9. novembra 1919. godine, uz prisustvo oko 600 delegata i na kojoj je uz dr Savu Vukanovića bio izabran u Glavni odbor stranke u Beogradu ispred sarajevskog okruga. Nakon revizije statuta stranke septembra 1920. godine ostaće jedini predstavnik do raspuštanja stranke 1929. godine.

Indikativno je to što glavni predstavnici stare srpske čaršije, članovi porodica Jeftanović, Despić i Besarović nisu učestvovali u radu *Radikalne stranke*, pa su čak i nakon ulaska u njihove redova otac i sin Jeftanović ubrzo napustili redove stranke. Intelektualni dio sinova čaršije opredjelio se uglavnom za *Demokratsku stranku,*[1703] a za *Težačku* samo neznatan broj.[1704] Tako da nacionalno oslobođenje nije za sve njih i bio početak aktivnog učešća u vlasti, ostvaren političkim putem. Vodeći čaršijski umovi su odmah s početka uvidjeli da nije opravdano gajiti nadu u vlastiti prosperitet koji bi trebao biti potpomognut patronatskim dejstvom Srbije, odnosno da radikalski krugovi koji su se predstavaljali nacionalnim oslobodiocima i koji su gajili bezuslovnu odanost prema Srbiji,[1705] te predstavljali se jedinom

[1701] Očekujući „da će se buduća Demokratska stranka priključiti Radikalnoj, i izgleda, uz direktnu Protićevu saglasnost, Srškić je aktivno učestvovao u organizovanju i radu osnivačke konferencije Demokratske stranke, koja je održana u Sarajevu 15. i 16. februara 1919. godine. On je izabran i u Privremeni odbor stranke, koji je imao zadatak da stupi u „dodir sa strankama u Srbiji i koji će zajedno sa onima od njih, koje su nam načelno najbliže i hoće organizaciju jedne stranke na celoj teritoriji Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca izraditi definitivni program.“. Čak je prema jednoj vijesti koju je objavila Srpska zora Srškić izjavio „da sa pokretanjem Srpske riječi „nema ništa“ i da će pokrenuti Glas naroda, koji će biti organ demokratske stranke.“ – Tomislav Kraljačić, Organizovanje i struktura Radikalne stranke u Bosni i Hercegovini, 210, 214.

[1702] U tekstu demokratskog lista „Šta rade naš poslanici“ navodi se kako se Srbijanci bore za svoj kraj, a kako se Bosanci upotrebaljavaju. “Tako je Srškić dopustio da se upotrebi u dve najreakcionarnije zadaće – provedba verifikacije izbornih mandata na jedan reakcionaran način – bezobraznom primjenom prihvatanja bez prigovora. Nađen je Srškić da obavi taj posao; zatim reakcionarni zakon o štampi, opet Srškić, a takvog zakona nije bilo ni pod Austrijom.” - *Narod*, br. 857, 9. jul 1925, 3.

[1703] Vispreni dr Vojislav Besarović, narodni poslanik Demokratske stranke nije nakon šestojanuarske vlasti obnovio svoj politički angažman.

[1704] Dr Savo Besarović, advokat, bio je član Saveza zemljoradnika, član njegovog oblasnog odbora (1927).

[1705] „Neka se ne zaboravi, da nikada i ni u kome slučaju Srbijanci neće se suprotstaviti ma čijoj jačoj moći i boljoj pameti u ostale dece krajeva u našem narodu … Neka se ne otima iz ruku Srbije zastava vodstva …“ - *Srpska riječ*, god. I, br. 5, 7/20. mart 1919. O srbijanskim upravnicima: “… ako u svojoj Bosni i Hercegovini imamo takvih – tražimo da se njima uprava zemlje povjeri, a ako ih nemamo, ako su svi naši intelektualnci eksponirani partizani – onda odlučno tražimo, da se naša uprava povjeri Srbijancima, jer imamo puno vjere, da bi Srbijanci našom vladom dobro upravljali, jer bi bili stranački neutralni, nemaju ovđe starih poznanika i

vezom sa nacionalnim Beogradom nisu ona sila uz pomoću koje bi se oni trebali probijati,[1706] bez obzira ili možda upravo zbog toga što je *Radikalna stranka* monopolisala državotvornost, proglašavajući se jedinim čuvarom državnog poretka i dinastije, zloupotrebljavajući cjelokupnu borbu srpskog naroda tokom I svjetskog rata i pripisujući je sebi u zasluge. Mora da se i njihov doživljaj učešća u politici kosio sa dominantnom radikalskom tezom koja je sebe identifikovala sa narodom i državom. Čaršija nije bila spremna za takvu državu, koja je nosila u svom krilu opasnost od tiranije većine. Dok su netom prije nekog vremena uzimali hak svojim kmetovima, sadašnja politika je od njih zahtjevala da se tim istim, često skromnog porijekla, udvaraju i to za glasačke kuglice. Takva vrsta potčinjavanja im je bila nepojmljiva, a koncept pluralnosti i osjećaja za narod nije im bila svojstvena. Po njihovom mišljenju osnovna načela koja je značila demokratiju - sloboda ličnosti i djelovanja omogućavala je i nastanak anarhije. Ti demokratski okviri su „sudbinu naroda prepuštali slučaju, to jest egzistencija demokracije ovisila je o blagonaklonosti neodgojenih gomila.“[1707] Uz to, pojava novih ljudi, profesionalnih političara, možda iz tih istih slojeva, ovjenčanih univezitetskim obolom i prelakiranih političkom retorikom, čija je politička kultura i nedostatak tolerancije poništavala sve tradicionalne vrijednosti čaršije i dotadašnje modele političkog ponašanja, vodila ih je otporu i opozicionom držanju prema „državotvornoj stranci“.

Sa druge strane ni demokrati, koji su držeći se svojih programskih principa zagovarali demokratizaciju političkog života i kult naroda kao „jedino dozvoljeni kult u pravoj i stvarnoj demokratskoj politici“,[1708] nisu im se činili privlačnim ni dovoljno bliski njihovim tradicionalnim shvatanjima njihove uloge u upravljanju političkim i društvenim životom i koji

---

partizana, nemaju stričeva, ortaka i drugih stranačkih i rodbinskih obaveza i obzira. Mi smo to i u praksi viđeli, jer je jedan Srbijanac šef upravnog odjelenja naše vlade za mjesec dana svog službovanja pokazao više rezultata, više objektivnosti i više rada nego svi ostali šefovi naše vlade za cijelo vrijeme novog života.” - *Srpska riječ*, br. 31, 12/25 april 1919, 3.

“Mi svi volimo Srbiju, taj naš Pijemont, kao osloboditeljicu. Volimo je svu i cijelu, pa čemu da neprijateljski ustanemo protiv većine naše braće u Srbiji?“ - *Srpska riječ*, br. 21, 28. mart/10 april 1919. 4. “Ovo naročito treba da zna srpski narod u Bosni, jer je Bosna bila za Srbiju – Alzas i Lorena.”- *Srpska riječ*, br. 25, 2/15 april 1919, 3.

[1706] Tako nisu mislili vodeći radikali, aktivno uključeni u rad stranke. „Među poslaničkim kandidatima i njihovim zamjenicima na listi stranke nalazilo se na izborima za Konstituantu 8 advokata i 9 sveštenika, a u izborima 1923. godine 9 advokata i 9 sveštenika. ...

Prvi vlasnik Srpske riječi Stevo Ostojić bio je industrijalac i veleposjednik. ... Među osnivačkima Radikalne štamparije d.d. u Sarajevu bila su 2 industrijalca, direktor filijale Prve srpske zemljoradničke banke u Sarajevu i direktor industrijskog preduzeća „Ugar“ u Sarajevu. Predsjednik upravnog odbora Štajnbasovog preduzeća bio je radikal. Pojedini radikali bili su akcionari u industrijskim rpeduzećima. Tako su 4 pripadnika Radikalne stranke imali akcije u sarajevskoj pivari. Među njima se nalazio i jedan od najistaknutijih prvaka stranka u BiH Pero Stokanović. On je također bio i predsjednik upravnog odbora Srpske centralne banke za BiH. U upravnom odboru Srpske privredne banke d.d. u Sarajevu veći su činili radikali, a predsjednik upravnog odbora bio je Vojislav Šola.“ – T. Kraljačić, Organizovanje i struktura Radikalne stranke u Bosni i Hercegovini, 223.

[1707] Mirko Kus – Nikolajev, *Mostovi elite, bilješke iz političke sociologije*, Zagreb, 1940, 43.

[1708] Demokratija i politika. - *Glas naroda*, god. I, br. 2, 27. april 1919, 2.

bi na taj način poremetili kontinuitet njihove dugovremene uloge gradu, uništili do tada postojanu socijalnu hijerarhiju.[1709] Pored toga, kako je narod, seljačka masa sa svojom konzervativnom mišlju od 1918. godinom postala značajna socijalna sila, čime su se mogućnosti za demokratizaciju društva gubile sa mnoštvom svojih karakteristika modernizatorskog značenja,[1710] počela je bezobzirna i iscrpljujuća borba „za pravo nacije na slobodu".[1711] Ovakav slijed događaja koji je nametnuo parlamentarni život ponudio je nacionalno orijentisanim strankama mogućnost da kulturnu, vjersku i nacionalnu baštinu donjih slojeva iskoristi kao integrativni elemenat, navodeći je osnovom zajedničke pripadnosti i temeljem opstanka zajednice.[1712] Ne samo ova kolektivistička vrijednost, nego i javno djelovanje, u masi i sa masama, pa makar i promotivno kakvo su stranke provodile,[1713] kosilo se sa tradicionalnim iskustvom sticanja vlasti i privilegijâ čaršije. Osim toga, „popularistička dimenzija nacionalne politike uništavala je sofisticiranost demokratske podjele društva",[1714] pa makar proklamovane, uništavala je sofisticiranost tradicionalno uspostavljenih odnosa i njihovo poštovanje, bez ulaganih napora da se izgrade bolji.

Radikalna stranka u koju je ušla većina donjih slojeva čaršije, i za čiji su program njihovi protivnici navodili da mu je osnovno načelo „vlast radi vlasti", odbijala ih je i zbog mehanizma djelovanja stranačkog života u kojoj se tradicionalna grupa malo šta pitala, pa je ovaj segment modernizacije društva proizvodio odbojnost vrha čaršije. U stvari oformljena grupa političkih profesionalaca držala je na distanci društveni i politički uticaj čaršije,

[1709] „Mehaničko priključenje administrativnom odlukom seoskih područja u gradske opštine imalo je za posljedicu registraciju državne statistike koja stvara, na taj način, lažnu sliku modernizacijskog revolucionarlnog skoka od seoskog ka urbaniziranom društvu, što potvrđuje mali ukupni priraštaj stanovništva onih opština koje su zadržale tradicionalni obim gradskog atara. Stvarna posljedica bila je da je izmijenjena stuktura ovako proširenih gradskih opština, kako privredna tako i nacionalno-konfesionalna." - Seka Brkljača, Stanovnici bosanskohercegovačkih gradova, 103.

[1710] Na opasnost od uvođenja seljaka u aktivni politički život upozorio je još 1910. Risto Radulović-Rinda. „Kod nas od nazad nekoliko godina pokušavano je angažovati aktivno našega težaka u politiku. ... Po mome dubokom uvjerenju, takva politika nanijeće nepredvidnih nesreća srpskom narodu. ... Prava demokracija mora da bude selekcija ... ili ona je vladavina najsitnijih i najprimitivnijih strasti. ... jer, nacionalizam, kao i svaka veća ideja, proizvod je vaspitanja i obrazovanja, a nikako primitivnosti, kako se to kod nas vrlo često misli i vjeruje." – Risto Radulović, Seljak i politika, *Izabrani radovi*, Sarajevo, 1988, 94-95.

[1711] Davorka Matić, Nacije i nove demokracije, *Erasmus, Časopis za kulturu demokracije*, Zagreb, lipanj 1994, br. 7, 40.

[1712] Michael Mitterauer: Religije u Jugoistočnoj Europi: historijskoantropološki pristup, *Migracijske i etničke teme*, Zagreb, god. 24, br. 1-2, 2008, 13.

[1713] „političke elite, ako žele održati pozicije moći, moraju svoje djelovanje usmjerivati prema tim vrijednostima i uzeti ih u zaštitu. Takve su pojave tipične za multikonfesionalna društva u kojima se etničke, religijske i političke granice ne preklapaju u potpunosti." - Željko Boneta, Boris Banovac, Religioznost i nacionalizam na hrvatskoj periferiji – veliki scenariji za male zajednice*, Migracijske i etničke teme*, Institut za migracije i narodnosti (IMIN), god. 23, br. 3, 2007, 168.

[1714] Branka Prpa, Preispitivanje identiteta, Dijalog *povjesničara-istoričara*, 2, Pečuh/Pečuj, 19-21. studenoga /novembra 1999, Zagreb, 2000, 198.

koristeći se njenom pozicijom po potrebi i njenim uslugama za ad hoc ciljeve dnevne politike, načinom i formom vlastitog socijalnog i duhovnog miljea.

Grupa koja se priključila radikalima do ukidanja parlamentarnog života ostala je ista, a i nakon toga je i u centralističkim i unitarističkim strankama našla svoje mjesto. Sa vođom školovanim na evropskom univerzitetu, ali i sa isti način obrazovanim ljudima oko sebe,[1715] te sa lokalnim trgovačkim moćnicima uz sačuvani tradicionalni mentalitet, postavši odgovorna seljačkoj populaciji nakon 1918. godine,[1716] a ispunjena vlastitom konzervativnošću, oportunizmom i lojalnošću svom socijalnom i političkom statusu, ona u dodvoravanju svojoj glasačkoj bazi, ne bez svoje volje prihvata stazu koju u donjim slojevima karakteriše „nedostatak demokratske tradicije u nacionalnoj prošlosti." Na toj stazi, kojom deklarativno zajedno ide sa seljaštvom, koristiće i privilegije koje im takav izbor nudi. Seljačkoj masi i inteligenciji zajedničko je bilo i iskustvo poniženja i progona tokom netom proteklog rata, kao i zahtjevi za priznanje podnešenih žrtava za novu državu.[1717] Za sve njih, a naročito za radikalsko bosanskohercegovačko vođstvo demokrate su imali šta da kažu, za njihovo kako se navodi „čaršijsko" djelovanje, a naročito za metode odbrane srpstva.[1718] Ovakav način uspostavljanja autoriteta, po mišljenju demokrata, samo je imao na duže staze suprotan efekat. „Za ozbiljan partijski preporod potreban je, u prvom redu, jedan nov pogled na svet. Naše čaršije i naši biroi mali su da ga dadu. Odlučni deo starih političkih partija od te je građe. Njih ćete pre slomiti nego ispraviti. Iz uskih, pokrajinskih i partijskih, vidika one ne znaju da izađu.

[1715] „Sreski odbor Radikalne stranke u Sarajevu ima preko 1000 punoletnih Srba. Dr Tomo Popović, predsjednik mesne radikalne organizacije, dr Vladimir Andrić, dr Milan Jojkić, Milan Srškić, Slavko Kaluđerčić, proto Ljubo Nikolić, prof. Kosta Kulišić, Savo Vukanović." - *Srpska riječ*, br. 202, 9. oktobar 1920, 4.

[1716] „Dok je „učena elita srpskog društva htela jedno, srpsko seljaštvo te ciljeve svelo na svoju pravoslavnu i uže srpsku meru." – Milorad Ekmečić, Nacionalna politika Srbije prema Bosni i Hercegovini i agrano pitanje (1844-1875), *Radovi iz istorije Bosne i Hercegovine XIX veka*, 1997, 9.

[1717] „Traume doživljene tokom Prvoga svetskog rata su ostavile isuviše duboke tragove, pa se odricanje srpskog identiteta i eventualna zamena nekim drugim činila kao izdaja sopstvene suštine, … Odnosno, srpski identitet je u sebe uključio epitete oslobodioca i ujedinitelja, a u njegovoj novoj kući pripadala mu je uloga prvoga među jednakima." - Maja Miljković, Nacionalni identitet Srba i Hrvata u Mostaru u međuratnom periodu, *Dijalog povjesničara – istoričara*, 3, Pečuj, 12-14. maja 2000, (ur. Hans Georg Fleck, Igor Graovac), Zagreb, 2001, 109, 110.

[1718] Metode radikalne stranke demokrati su nazivali čaršijskom i to je vrijedilo kao jedna uopštena karakteristika. Dali su i primjer Mostara. „Od izvjesnog vremena razmahala se u Mostaru žučna partijska borba između dvije grupe: "radikala" - tj. čaršije i svih onih elemenata kod kojih se nacionalni radikalizam iščahurio u danima slobode, dok su u teška vremena progona i harange na Srpstvo znali da radikalno iskorišćuju ratnu konjukturu – i inteligencije uključivši mali dio građana kojima je savjest čista te ne nalaze za potrebno da pribjegavaju radikalizmu, da bi opravdali grijehe prošlosti. … ovaj grad … poznat je i po svojoj lokalnoj istoriji kao sklon zasukanoj stranačkoj borbi … Samo moramo odlučno žigosati one opasne metode kojima su se radikali počeli u borbi da služe i koje su vjeran odraz naših balkanskih društvenih prilika. Ovi braniči Srpstva počeli su da uvlače u partijsku borbu i kulturna društva i da napadaju predstavnike tih društava samo zato što nisu izrazite njihove pristaše, pa makar se inače i ne isticali mnogo u političkoj borbi. Ti ljudi zamjeravaju upravi "Gusala" što se ne drži radikalno srpskog programa, žale što društvo "sramoti tradiciju" i prestaje biti "kula" ortodoksnog Srpstva. O jadni srpski narode, kad si spao na takve branioce …" - *Glas naroda*, br. 31, 6. juni 1919, 3.

Naučene da plivaju u limanima one ne znaju izaći na pučinu. Gdekad im reči pokazuju da imaju te namere, ali dela govore da ne znaju ili da neće. Rat ih nije ničem naučio. … Stare stranke ne razumeju novo vreme, niti njih novi ljudi razumeju. Ima dobrih i sposobnih ljudi među njima ali njihove zajednice nisu dobre, ne odgovaraju vremenu.“[1719]

Nove društvene tokove nisu mogli promijeniti, pa je sa promovisanjem prava glasa, učvršćenjem parlamentarne i izborne procedure, te konstituisanjem stranaka Sarajevo i dalje bilo centar zgusnutih političkih akcija preko kojeg su se prenosile odluke viših političkih struktura, koje su usmjeravale političkih život u državi i prelamajući preko Sarajeva i na prostor Bosne i Hercegovine, a bez nekog sopstvenog uticaja, političke važnosti, sopstvenog stava i značaja po političke tokove. Međuratni politički život Sarajeva odvijao se u okviru glavnih nacionalnih stranaka – *Jugoslovenske muslimanske organizacije, Narodne radikalne stranke* i *Hrvatske (republikanske) seljačke stranke* izrazito do 1929, čije je članstvo i nakon šestojanuarske diktature zadržalo svoje istaknuto mjesto u političkom životu. Osobenost je bila i pored žestoke stranačke agitacije i oštre nacionalističke retorike, relativno visok procenat (30-40%) apstinenata.[1720] Brzina političkih promjena,[1721] njihova protivrječnost i nefunkcionalnost samo su dodatno otežavale smirivanje političkih strasti u gradu i dodatno opterećavale nacionalne odnose, naročito na javnom nivou, koji su sa svakom političkom krizom produbljivale nacionalni jaz, a političke borbe se vodile surovom nacionalističkom retorikom i bezobzirnim metodama. Kako su bosanskohercegovačke stranke u stvari bile ogranci svojih političkih centara,[1722] tako su radi svoje bolje prezentacije među pristalicama pozivali ugledne političare nacionalnog centra za svoje predstavnike. Radikali Bosne i Hercegovine su imali N. Pašića, M. Vesnića i M. Spalajkovića,[1723] što je bio impuls i mnogim

[1719] N. Stojanović, *Nova stranka? Pismo poznanicima*, Izdanje piščevo, Paher i Kisić, Mostar, Geca Kon, Beograd, 1919, 8-9.

[1720] N. Šarac, Politički život u Sarajevu između dva svjetska rata, 340.

[1721] Rezultati prvih izbora za grad i srez Sarajevo:

	JMO	KPJ	RS	Zvono	SZ	SNO	DS
Sarajevo	3049	2101	1346	208	71	92	280
Sa. okrug	21.520	4432	5789	476	5209	1014	722

Narodno jedinstvo, vanredno izdanje, br. 241, 29. novebra 1920.

[1722] „Naše je stanovište prema vladi poznato još od naše Sv. Savske javne skupštine u Sarajevu. Mi, kao izraziti centralisti, koji tražimo da se sva naša uprava koncentriše u Beogradu, u načelu smo protivni svih pokrajiinskih autonomija i vlada, jer ovo znači ići tragom pokojne Austrije i utiranje puta decentralizmu. ... Mi imamo jednu vladu u Beogradu, i druge ne trebamo.“ – *Srpska riječ*, br. 50, 9/22. maj 1919, 3.

[1723] „Srbi iz Bosne i Hercegovine uvek su se osećali jedno sa Srbijom. Ovo naše srpsko jedinstvo manifstovalo se g. 1896. kad je počela borba za narodno-crkvenu autonomiju pod vodstvom gg. Jeftanovića, Šole, Drljače i ostalih, manifestovalo se u silnoj meri za vreme balkanskog rata, kada su se g. 1913. svi Srbi poslanici ustali otvorenom izjavom protiv austrijske spoljnje politike, manifestovalo se 1914. u tamnici i na vešalima, za vreme rata stupanjem Srba iz Bosne u srpsku vojsku, a 1918-1919. sjedinjenjem sa Srbijom. Ova će se ideja manifestovati i na izborima. Srbi iz Bosne imaju da biraju: hoće li pod barjak Nikole Pašića, koji je sa svojom

drugim političarima i politikantima da se sami i ponude i nametnu bosanskohercegovačkoj političkoj sceni.[1724] Ovakav vid saradnje sa srbijanskim političarima bio je sprovođen svo vrijeme međuratnog perioda,[1725] što sa bosanske strane nije uvijek bilo dobro prihvaćen i bio je predmetom kritike, mada je u početku sa nadama i radošću bila dočekan.[1726] Demokratski *Narod* je već 1924. godine naveo da „kad je došlo oslobođenje sa zadovoljstvom smo mislili da su prestale političke borbe. Sa potpunim poverenjem gledali smo na političare iz Srbije sretni što smo mogli njima kao iskusnima predati u ruke vodstvo cele države. (Ali) ... Razočaranja su se redala što dalje sve jača i raznovrsnija“,[1727] prouzrokujući čak i javne sukobe unutar stranaka.[1728] Sve njih, kao i cjelokupno društvo ocijenila je demokratska opozicija sa samim početkom parlamentarnog života na sljedeći način. „Politički život kod kulturno nerazvijenih i zaostalih naroda karakteriše se pretjeranom i bolesnom ambicijom, neopravdanim pretenzijama biti vođa narodu i – političkim nemoralom. Prekomjerne ambicije odvraćaju pojedince, koji žele politički aktivni biti, od postepenog i realnog političkog rada. … Šuplje fraze nadomještavaju mu 'političko vaspitanje' a demagogija mu nadoknađuje trud oko političkog osvještenja narodnog. ”Aut Caesar, aut nihil!” … Bosna je klasična zemlja političke zaostalosti. Kolonijalni odnošaj prema bivšoj monarhiji je skrivio, da se nikada nije mogao u Bosni razviti pravi politički život. Bosna je stoga i bila eldorado takovih političkih petljanaca. Oni nisu ratom niti što odlučili, niti što zaboravili. Vratiše se u novi život istim bolesnim ambicijama, neukroćenim pretenzijama i starim političkim metodama. … Svetski rat im nije mogao vidik bosanske kolonijalne politike, u kojoj su dušom i tijelom srasli bili, proširiti. Danas svijet traži javnu diplomaciju, javnu mirovnu konferenciju, javne

---

strankom i njegovom pametnom politikom najviše doprineo ujedinjenju našem – ili će za onim koji su se protivili naoružanju srpske vojske i koji su služili Tisi.
… Radikali, u borbu da pregazimo nedostojne, nesposobne, da utučemo neprijatelje države. … Na okup i u borbu. Srbi iz Bosne, pod pobedonosni barjak radikalne stranke i našeg velikog vođe Nikole Pašića! Radikalna je stranaka na izborima srpska vojska u civilu, stupajmo ponosito i samosvestno u njene pobedničke redove. Srbi iz Bosne i Hercegovine u redove. Zove vas Otadžbina, za koju su umirla vaša braća i očevi, izgovarajući ime Srbija, kralj Petar i Nikola Pašić.“ – *Srpska riječ*, br. 195, 1. oktobar 1920, 1.

[1724] Vladimir Ćorović, *Političke prilike u Bosni i Hercegovini*, 1939.

[1725] Lazar Marković je jedan od srbijanskih radikala koji je dugo bio predstavnik hercegovačkih radikala kao narodni poslanik.
Način djelovanja stranačkih ličnosti prokomentarisat će i ban Vrbaske banovine V. Milisavljević godinama poslije**:** “Govorio sam najpre o mnogobrojnim kandidatima, čak i iz Beograda a i Zagreba, koji ranije nisu nikada ni privirili u područje banovine.”. - Svetislav T. Milosavljević, ban Vrbaske banovine, Upravljanje Vrbaskom banovinom, 27, fotokopija rukopisa iz Arhiva Bosanske krajine, Institut za istoriju u Sarajevu.

[1726] “Pred odlukom. Poslednji pokušaj o sporazumu Opozicionog bloka. … Radikalna će stranka istrajati, a na narodu je, a osobito na Srbima Bosne i Hercegovine da dokažu da smo zahvalni sinovi majci Srbiji, koja nas je izbavila iz ralja alapljive nemani, koja opet počinje da se javlja sa svojim srbožderskim apetitom u društvu Radić-Spaho-Korošec-Davidović-Lazić.“ - *Srpska riječ*, br. 32, 12. februar 1924. 3-5.

[1727] „Šta je Bosni krivo – odgovor Samoupravi.“ – *Narod*, br. 2, 5 januara 1924, 7.

[1728] Npr. Kosta Majkić i Risto Odavić su došli u sukob zbog kandidature na poslaničko mjesto u Banja Luci. – Đorđe Mikić, *Političke stranke i izbori u Bosanskoj Krajini*, Banja Luka, 1997, T. Kraljačić, Organizovanje i struktura, 248-249.

međunarodne ugovore … Izbjegavaju odgovornost za svoj rad, jer za nj odgovarati i ne mogu.“[1729]

Međutim, navedena situacija nakon samog ujedinjenja je bila identična, ako ne i gora, i tridesetih godina. „No, nije dovoljno da se uzimaju ljudi iz naše stranke. Pravedno je i opravdano, da se, bar u u onim ustanovama, koje leže na području BiH u prvom redu i pretežno postavljaju ljudi iz ovih krajeva. Znamo, po dosadašnjem žalosnom iskustvu, da ih je i tako malo kako vodje tako i u drugim pokrajinama, neka bar u svome rodnom kraju budu pretpostavljeni drugima. Ne samo u državne i poludržavne ustanove, nego i u Banovini i po srezovima Bosne i Hercegovine upadno je malo Bosanaca i Hercegovaca ne samo na višim već i na nižim položajima. Ovo se ne smije shvatiti kao neka tjesnogrudost i partikularizam. U današnjim teškim prilikama, tako se radi i u drugim krajevima, te nikome ne pada i na pamet, da npr. u Srbiji ili Sloveniji daje prvenstveno mjesto Bosancu. I mi se moramo brinuti za svoje. U ostalom radeći i brinući se za svoj uži, rodni kraj, radimo tako i za cjelinu. Samo ona država, koja u svakom kraju imade sretne i zadovoljene građane jaka je i sigurna i kao cjelina. ... samo tako možemo i ovdje uspješno raditi ne samo za svoje krajeve nego i za dobro Kralja i zajedničke nam Otadžbine.“[1730]

Baš ova prepuštenost bila je predmetom kritika i iz samog nacionalnog centra.“*Politika* je aprila 1924. kritikovala bosanske Srbe koji su sa oduševljenjem dočekali oslobođenje i ujedinjenje 1918. godine, što su se prepustili „nehatu“, „partijskim trvenjima“, „patriotskim nadvikivanjima“ i „ličnim obračunavanjima“, dok su muslimani i Hrvati zauzimali stav pasivne rezistencije prema Beogradu. Srbi su bili politički više rascepkani nego ranije, iako je trebalo da otpočne intenzivniji rad nego pod Austrijom. Bosna nije dobijala od Beograda ono što je materijalno zasluživala, a na drugoj strani nije aktivno učestvovala u politici Beograda. Proricalo joj se, da ako bude tako nastavila, da će se pretvoriti u „mrtvu provinciju.“[1731] Bosna je izgleda bila zaboravila šta joj je već davno poručio Pašić. „Dragi moji ... vi Bosanci i Hercegovci ni u koga se ne trebate uzdati i oslanjati, jer je tuđa pomoć skupa naplata. Nego pregnite svom silom složno pa se pomozite sami. Radite savesno sve po malo, pa ćete s vremenom sve postići. Okanite se partija, jer će vas one upropastiti. Mi ćemo vam što je

[1729] Politički nemoral. - *Glas naroda*, god. I, br. 1, 26. aprila 1919, 3.
[1730] Pretsjedništvo mjesnog odbora JRZ u Sarajevu, 13. 12. 1935. god. dr Milanu Stojadinoviću, ABiH, fond Milana Stojadinovića, fasc. 13, dok br. 156.
[1731]Branko Petranović, Modernizacija u uslovima nacionalno nestabilnog društva (Jugoslovensko iskustvo), *Srbija u modernizacijskim procesima XX veka*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 1994, 31.

moguće biti na ruci i materijalno vam po mogućnosti pomagati.“[1732] Kako za doba Austrije, tako je ovaj savjet trebao da se poštuje i za vrijeme Kraljevine, a pogotovo su trebali njega biti svjesni svi bosanski Srbi, kao što ga je bila svjesna sarajevska srpska čaršija.

O raspoloženju povodom uvođenja šestojanuarskog režima zvanična obavještenja su puna hvale i podrške dvoru i konstatacijama da su mnogi odahnuli u nadi da će kralj napokon uvesti red i da će političkom haosu nastupiti kraj, dok se nekima činilo da se mnogi i ne bave tom činjenicom da im je general na vlasti. Međutim, izgleda da sam čin izgleda niko od uglednih prvaka nije odobravao. [1733] Pa i sam Vojislav Besarović, bivši poslanik *Samostalne demokratske stranke* „nije bio naklonjen novom režimu, iako je – prema obavještenjima velikog župana sarajevske oblasti – neposredno nakon šestojanuarskog udara izrazio nadu „da će novo političko stanje biti od koristi narodu i državi.“[1734] Ubrzo je na saslušanje privedena grupa bivših sarajevskih radikala kojima se prigovorilo da su na tajnom političkom okupljanju kritikovali režim, položaj Srba u novim okolnosima i djelatnost Milana Srškića. Glavni osumnjićeni kao sazivač ovog skupa Milan Pupić, negirao je politički karakter njihovog okupljanja i vrlo karakteristično za rezon čaršije odgovorio: „Mi nismo kritikovali ni kada se je moglo, a kamoli danas.“[1735]

Proglašenjem Kraljevine Jugoslavije, kada je država pokušala da promoviše zajedništvo narodâ i njihovih interesa u vidu nove jugoslovenske nacije, bez obzira u kojoj naciji, odnosno „plemenskom imenu“ je prvobitno definisan identitet, zagovornici centralizma su bili njegovi gorljivi propagatori. Tako je Milan Srškić na konferenciji u Splitu promovisao formalnu organizaciju državne ideologije integralnog jugoslovenstva i pokretanje nove režimske stranke bliske dvoru i najavio riječima da ona nije „cilj, nego sredstvo da se dođe do bolje demokracije,“ te da je „najveće djelo“ kralj učinio time što je zemlju nazvao Jugoslavijom. „Danas ona ne znači samo državno jedinstvo, nego i JEDNAKOST, RAVNOPRAVNOST, RAD, ZAKONITOST I BRATSKU POMOĆ. ... Ova jednakost treba da okupi sve jugoslovenske elemente. Jugoslavija ne znači negaciju naših tradicija. ... Najveći

[1732] Obavještajni izvještaj iz Beogradu dojavio je o Pašićevoj poruci koja se ticala nacionalne propagande u Bosni i Hercegovini 1904-1905. - Đorđe Stanković, *Srbija i stvaranje Jugoslavije*, 19.
[1733]Političku atmosferu u Sarajevu nakon uspostavljanja šestojanuarskog režima ocrtao je britanski publicista i poznavalac prilika na jugoslovenskom prostoru Siton Votson za vrijeme svog boravka u Sarajevu od 25. juna do 18. jula 1929. godine. Tom prilikom se sastajao sa više uglednih domaćih ličnosti, među kojima sa N. Stojanovićem, M. Nikolićem, A. Šolom, B. Čerovićem, M. Tupanjaninom, gen. J. Jovanovićem, O. Vukmanovićem, dr T. Popovićem, Spahom, Šutejom, Jelavićem, dr I. Šarićem, Dž. Čauševićem i drugim. „Votson je na osnovu tih kontakata stekao uvjerenje da većina njegovih sagovornika ne odobrava autokratsku politiku kralja Aleksandra.“ – N. Šarac, Politički život u Sarajevu, 341.
[1734] N. Šarac, *Uspostavljanje šestojanuarskog režima,* 261.
[1735] N. Šarac, *Uspostavljanje šestojanuarskog režima*, 226.

uslov daljenjeg napretka je zajednički rad svih dobro mislećih ljudi.“[1736] Ovakvu politiku osporavanja identiteta čitavo sarajevsko društvo prećutno je, ali nerado priznalo.

Naredni potez vlasti, o vraćanju parlamentarnog režima u Sarajevu je „primljena sa strane svih građana grada Sarajeva sa velikim zadovoljstvom, ali ipak je sa strane istaknutih patriota naglašena bojazan, da bi ova odluka mogla biti preuranjena, jer je narod sa režimom od 6. januara 1929. g. bio kud i kamo mirniji i zadovoljniji i boji se, da se ne bi povratilo staro stanje, koje je narod i Državu vodio u propast. Osnivanje *Jugoslavenske nacionalne stranke* primljeno je u narodu, bez obzira na bivše političko opredeljenje, od većine naroda sa simpatijom, jer se iz ideologije stranke vidi da se u ovoj stranci nastavlja režim od 6. januara na širenju Jugoslavenstva i stišavanju plemenskih i verskih strasti.“ M. Srškić je preuzeo kandidaturu za grad Sarajevo u predstojećim izborima,[1737] kao i organizovanje *Jugoslovenske radikalne seljačke demokracije,* kasnije *Jugoslovenske nacionalne stranke*, ali sa vrlo malo „misleći ljudi“. Na skupštini za osnivanje banovinskog odbora ove stranke 20. aprila 1932. godine bio je Srškićev stalni saradnik dr Vlado Andrić, te više niko iz redova čaršije, ali su se na ostvarenju „misli državnog i narodnog jedinstva“ pojavili i dr Atanasije Šola i dr Savo Ljubibratić, budući senatori. Kasnije se uključuje u rad sarajevski trgovac Jovo Zagorac. Biranje saradnika i Srškićev rad u narednom periodu naknando je ocrtao sarajevski stari radikal i novi „jerezovac“ Jovo Nikolinović, advokat. „Dr Milan Srškić pod uticajem pok. Dr. Vlade Andrića nije znao, kao što je to radio pokojni Nikola Pašić, da privuče sebi, bojeći se podjele vlasti, što više akademski obrazovanih ljudi i školovanih industrijalaca i trgovaca, nego se u partijskom radu većinom oslanjao, kako u Sarajevu tako i u provinciji, na nekoliko materijalno propalih demagoga, koji su ga sa gubitkom vlasti odmah i napustili. On se sa napuštanjem JNS koju je sam uz veliku pompu osnivao u narodu potpuno kompromitovao i danas u ovoj pokrajini on ne imade svojih pristalica.“[1738] Ovo su riječi iz vremena oživljenog političkog života, mnogobrojnih konferencija i zborova koje su održavale *Jugoslovenska radikalna zajednica* i *Udružena opozicija*, ali i čvrste ruke ministra unutrašnjih poslova Velimira Popovića i njegovih pomoćnih odreda na terenu u vidu sokolskih, dobrovoljačkih i četničkih odreda, kao ispomoći policiji i žandarmeriji, naročito uoči izbora 1935. godine kada se činilo da će uz ova sredstva i grubu političku retoriku vlada osigurati svoj opstanak. Zvanični izvještaji o političkoj situaciji navode da je osnivanje JRZ „naišlo u narodu na

[1736] *Večernja pošta*, br. 2797, 7. oktobar 1930, 1.
[1737] Akcija za potpisivanje zemaljske liste počela je u Sarajevu 27. septembra 1931. godine. - Izvještaji o situaciji u Drinskoj banovini, knj. 1, 350-165,
[1738] ABiH, fond Milana Stojadinovića, fasc. 13, dok. br. 158.

najbolji prijem osobito među pristašama bivše Radikalne stranke i bivše J.M.O. što je i intencija Kraljevske vlade da se u ovim krajevima stišavaju duhovi između muslimana i pravoslavnih.“[1739]

Nova politička konstrukcija omogućila je obnovu rada starim vođama,[1740] ali nije i njihovo istinsko učešće u vlasti na prostoru Bosne i Hercegovine, pa ni u gradu. Već prvi pristigli izvještaji su govorili da su bivši radikali u teškom položaju jer nisu obrazovali svoj dio organizacije,[1741] budući da je formiranje vladinih stranki tokom šestojanuarskog režima odvodio je veliki broj radikalskog članstva, pa i samog predsjednika.[1742] Tako npr. na osnovu rezultata opštiskih izbora u Drinskoj banovini 8. novembra 1936. godine 55,9 % pravoslavnih glasača na lijevoj obali Drine (tj. u bosanskohercegovačkom dijelu Drinske banovine) svoje je povjerenje dalo JRZ, a 44,1 % ostalima. Među tim “ostalim” nema uopšte Radikalne stranke. U tabelarnom prikazu navedeni su glasovi dati sljedećim političkim partijama: JNS, Hođeri, Zbor-u, Ujedinjenoj opoziciji, HSS-u, Zemljoradnicima, Dragoljubu Jovanoviću itd.[1743] Takva situacija dovodila je do kolebanja, osipanja i neposluha u preostalom radikalskom stranačkom tijelu. Dodatno su njen položaj otežavala samostalna istupanja pojedinih istaknutih članova stranke, koja nisu bila u skladu sa političkom voljom centra, čiji je autoritet time u velikoj mjeri bio oslabljen, a još više je slabio u očima članstva i zbog oprečnih izjava koje su se pojavljivale u javnosti povodom ovih nesuglasica koje je štampa redovno pratila.[1744] Radikalna stranka nije više imala ni onu snagu ni autoritet na jugoslovenskoj političkoj sceni koje su joj bile svojstvene za Pašićevog vremena. O slabosti *Radikalne stranke* govori Izvještaj bana Drinske banovine od 20. juna 1938, a na osnovu prethodnih opštinskih izbora.

[1739] Izvještaji o situaciji u Drinskoj Banovini (1932-1935), knj. 2, 623.
[1740] Izvještaj MUP. 7. jula 1935. godine. Dr. Laza Marković, održao je sinoć u 20 časova u prostorijama Srpskog pevačkog društva u Sarajevu konferenciju sa pristašama bivše RS. Konferneciji je prisustvovalo oko 400 lica većinom trgovaca i zanatlija. Dr Jojkić, lekar iz Sarajeva, otvorio je konferenciju i u svom pozdravnom govoru izrazio radost, što se pristupa obnovi radikalne stranke. Pretstavio je Dr. Markovića, kao da dolazi u svojstvu izaslanika glavnog odbora stranke i vođe g. Stanojevića, da prikaže gledanje radikalne stranke na unutarnju političku situaciju. – ABiH, fond Milana Stojadinovića, fasc. 11, dok. br. 53.
[1741] Osipanje Radikalne stranke se osjetilo već na izborima 1925, da bi bilo pojačano smrću Nikole Pašića. „U Bosni i Hercegovini pojavile su se disidentske liste radikala u banjolučkom, travničkom i tuzlanskom izbornom okrugu. Iako disidenti radikala nisu uspjeli da okupe znatniji broj glasača i mada je cijepanje radikalske liste uslijedilo u pojedinim slučajevima iz ličnih motiva, ipak to na svoj način svjedoči o nezadovoljstvu politikom rukovodstva Radikalne stranke. To je bio i znak osipanja stranke, što će naročito poslije 1926. godine uzeti šire razmjere.“ – Nusret Šehić, Prilog proučavanju februarskih izbora 1925. godine u Bosni i Hercegovini, *GADAR*, god. VII, knj.7, 1967, 227.
[1742] Mira Radojević, *Udružena opozicija 1935-1939*, Beograd, 1999, 46.
[1743] AJ, Fond Milana Stojadinovića, fascikla 14, Omot – povjerljivi izvještaji banova. (Arhiv Instituta za istoriju, inv. br. 2766). *Rezultati opštinskih izbora u Drinskoj banovini po vjeri na dan 8. novembra 1936*. od 20. novembra 1936. godine. Na osnovu istog izvještaja JRZ je dobio 92,2 % muslimanska glasa, a 8,7 % rimokatolička .
[1744] dr Ljubo Boban, *Sporazum Cvetković-Maček*, Institut društvenih nauka, Odjeljenje za istorijske nauke, serija I, Monografije, 5, Beograd, 1965, 236.

Na osnovu tog izvještaja u bosanskohercegovačkom dijelu Drinske banovine na izborima je radikalima pripao ukupno 5158 glas. Od toga broja Sarajevo grad je dalo 1300 glasova, a srez sarajevski 1250.[1745] Glavna karakteristika stanja u radikalskim redovima bilo je uzajamno iscrpljivanje njihovih struja u prepirci prvenstveno oko načina ujedinjenja radikala ("Radikali na okup"), zatim, a što je još važnije - oko budućnosti državnog uređenja.

U ovom periodu je njihovo rivalstvo došlo do vrhunca sa nekadašnjim članstvom JMO, sa Mehmedom Spahom na čelu, koji je bio jedan od stubova nove vladine stranke. Članovi JMO koriste pružene političke pogodnosti, opstruiraju slanje liste "da bi iskoristili vreme, da što više svojih ljudi uposle u opštinu, te na taj način stvaraju neraspoloženje kod naših pristalica, od kojih će najmanje ¼ otići opoziciji i dr. Srškiću."[1746] Srpskim članovima JRZ se već oktobra 1935. prebacivalo da su prodani Spahi, a naknadni izvještaji govore da u svim gradskim opštinama „ima i muslimana koji su veoma netaktični prema Srbima, otvoreno kažu da je u Bosni i Hercegovini došlo vreme, da opet oni – Turci sude Srbima i sad su Srbi opet njihova raja." Osim toga, veliko neraspoloženje je vladalo i zbog „rđavo vođene personalne politike, t.j. vođenje politike rođaka, tetaka i zetova." Navodi se da se prijedlozi pri zapošljavanju pravoslavnih vrlo malo prihvataju, dok muslimanski političari obilato koriste novu političku konstelaciju, da popune mjesta svojom bližom i širom rodbinom.[1747]
Poseban revolt je izazvalo djelovanje dr Branka Kaluđerčića, ministra u Stojadinovićevoj vladi i narodnog poslanika JRZ,[1748] „koji ni 1928. god. nije imao simpatije kod Srba a kamo li sad" i koji „tjera bosanskohercegovačke Srbe u prečanski front prema Beogradu." Po dojavama koje su stizale u kabinet predsjednika vlade, njegova je krivica bila u postavljanju

[1745] AJ, Fond Milana Stojadinovića, Primljena pošta od banova 1. I –31. XII 1938., fascikl 24/IV (Arhiv Instituta za istoriju, Sarajevo, inv. br 27775). U *Pregledu cjelokupnog glasanja po strankama i ranijim pripadnostima na dan 11. decembra 1938. godine* radikali Ace Stanojevića su u cijeloj Drinskoj banovini dobili 12.536 glasova, a u Vrbaskoj banovini 5.096 glasa. – AJ, Fond Milana Stojadinovića, Omot – razni podaci o rezultatima izbora u zemlji, fascikla 41, (Arhiv Instituta za istoriju, Sarajevo, inv. br. 27806.)
[1746] Pismo A. Petrovića Milanu Stojadinoviću 20. 10. 1935. - ABiH, fond Milana Stojadinovića, fasc. 13, dok 152-153.
[1747] „Od 100 predloga, koje naši odbornici predlože, jedan se primi, a 99 se odbije, dok predlozi odbornika muslimana se skoro svaki primi.
Poslednjih dana je g. Meho Šahinagić predsj. opšt. odbora dao ostavku zato što je izglasano u odboru Grad. štedionice da se primi za personalnog referenta pod ugovorom sa platom 4.800. Gosp Softić gradski većnik i zet gosp. Uzeirage Hadžihasanovića potpr. JRZ, jer neće da primi na sebe odgovornost, da se u JRZ vodi rodbinska politika. Isti ima svega 2 razreda gimnazije.
Za ovih godinu i po dana naše Vlade, mi pravoslavni smo uspeli samo da se rođak g. Ministra Kaluđerčića postavi za upravnika Banje Ilidže, dok se za ostale stare partijske borce, koji su od dr Srškića bili zapostavljeni i danas su zapostavljeni." – Pismo A. Petrovića Milanu Stojadinoviću 16. novembra 1936. - ABiH, fond MS, fasc. 13, dok. br. 162-163.
[1748] Na petomajskim izborima 1935. Kaluđerčić je čak dobio tri puta manje glasova od protukandidata opozicije Arse Koprivice. – Ahmet Hadžirović, Petomajski izbori 1935. godine u bosanskom dijelu Drinske banovine, *GADAR*, god. VII, knj. 7, 1967, 269.

kompromitovanih ljudi za kandidate na opštinskim listama, omrznutih među narodom. Otpor prema ovom predstavniku Srba povećan je vladinim stavom, a njegovim govorom na konferenciji JRZ u 27. augusta 1937. godine u Sarajevu, gdje je zdušno branio konkordat i kritikovao stav Sv. Sinoda,[1749] zbog čega mu je bila jedno vrijeme oduzeta pripadnost pravoslavnoj crkvi.[1750] U Sarajevu je poslije liturgije u sabornoj crkvi grupa stanovnika došla do kuće dr Kaluđerčića "pa su počeli da bacaju kamenje na kuću i vikali 'Dole Konkordat', 'Dole Kaluđerčić'. Kako je ova grupa naišla na kordon stražara i konjanika ona se je tu i zadržala od prilike na 30 koraka od kuće."[1751] Koliko je ogorčenje prema njemu vladalo govori i to da je Kaluđerčić povodom osvećenja nove crkve u Hadžićima kod Sarajeva poklonio zvono vrijedno 5.000 dinara,[1752] ali je ono tokom jula iste godine skinuto sa crkve, jer je on "izdajica srpstva i da ni njegovo zvono na crkvi ne treba".[1753]

Po dojavama, krivica „Spahinog seiza"[1754] bila je i u njegovoj pasivnosti da se bori za interese srpskog dijela JRZ, što je uzrokovalo i slab odziv Srba novoformiranoj stranci, mada se od nje „mnogo očekivalo, jer je ona bila neka vrsta nastavka saradnje Srba i Muslimana iz vremena prije Prvog svjetskog rata, ali su JRZ iskoristili samo Muslimani zato što su pravoslavni bili politički pocijepani." Tu pocijepanost su prema ovom mišljenju Muslimani iskoristili i nametnuli svoju premoć u JRZ, a zbog toga „Stradalo je i strada činovništvo pravoslavne vjere a i oni muslimani koji se osjećaju Srbima, a koji su bili u radikalnoj stranci".[1755] Za

[1749] „Predloženi konkordat je jedan takav praktičan dokaz vjerske ravnopravnosti i slobode katoličke vjeroispovjesti u granicama zakona. ... Ne smijemo dozvoliti da se ta bolna istorija obnovi i da se to isto dogodi i sa vjerskim sporazumom. Danas kad katolici traže i hoće vjerski sporazum i konkordat, treba im ga dati da se ne bi kasnije, kad uvidimo pogrešku, sa vjerskim sporazumom dogodilo isto ono što se danas dešava sa političkim sporazumom. ... I mi smo se u Bosni borili za naše vjerske autonomije, pravoslavnu i muslimansku, t.j. da se izrazim u današnjem aktuelnom terminu za naš pravoslavni i muslimanski konkordat, pa nam ih je Austrija nakon 9 godina teške i mučne borbe ipak morala dati. Jugoslovenski katolici čekaju od Oslobođenja do danas već 19 godina da dobiju svoju vjersku autonomiju, svoj konkordat, ali ga do danas nisu dobili, i to u svojoj rođenoj narodnoj državi. ..." – ABiH, fond MS, fasc 13, dok br. 168-170.

[1750] Sankcije su ukinute za Branka Kaluđerčića, Radoslava Živkovića iz Visokog i Vojka Kurtovića iz Prijepolja. – ova trojca sa teritorije dabrobosanske mitropolije. – *Jugoslovenska pošta*, br. 2647, februar 1938, 4.

[1751] ABiH, KBUDB, Pov. DZ, 2772/1937.

[1752] ABiH, KBUDB, Pov. DZ, 5245/1936.

[1753] ABiH, KBUDB, Pov. DZ, 2772/1937.

[1754] „Na jednoj javnoj skupštini u sarajevskom kotaru pravdajući većini bosanskih Srba, omraženi zajednički rad sa muslimanima, Dr. Kaluđerčić je rekao, da je Dr. M. Spaho tri puta pritekao Srbima u pomoć i spasio njihovu hegemoniju u ovoj državi: 1921, 1935. i 1938. Po svojim osobinama i po svome karakteru Dr. M. Spaho nebi mogao reflektirati, da igra ma kakvu ulogu svojstvu narodnog pretstavika u normalnim i sređenim prilikama." – ABiH, fond MS, fasc. 25, dok. br. 416

[1755] O tom problemu Stojadinoviću je 1937. pisao Kosta Pantić. Kao argument za tu tvrdnju on navodi srez Stolac, odakle su od osnivanja JRZ premještena 24 činovnika „Srbina pravoslavca i Srbina muslimana", a da nije premješten niti jedan Hrvat." - Husnija Kamberović, *Mehmed Spaho (1883-1939). Politička biografija*, Sarajevo, 2009, 125.

U svom izvještaju od 24. januara 1937. ban Lukić navodi 17 ljudi, najbližih rođaka i prijatelja koje je već do tada Spaho zaposlio i navodi na koja mjesta. – ABiH, fond MS, fasc. 48, dok. br. 348.

takvo djelovanje Muslimani su imali podršku vrha stranke, pa i samog predsjednika vlade.[1756] Podjela, pokrenuta nejedinstvom vodećih ljudi *Radikalne stranke* da li ući ili ne u redove JRZ, te nedostatak smjernica vlade dodatno je zbunilo srpsko stanovništvo, te je neodlučno gledalo rastakanje srpskog političkog korpusa. Neuvjerljivost JRZ je posebno bila uočljiva u poređenju sa još celo aktivnim članstvom JNS,[1757] njihovim bučnim konferencijama u Sarajevu i dobro za narod sročenim rezolucijama u kojima naglašavaju da ih tjera „nacionalna samoodbrana i patriotska dužnost", te da ih u toj borbi neće „ništa ni slomiti ni zaustaviti. Neće ih obeshrabriti ni žalosna činjenica da braća s onu stranu Drine, kuda su decenijama išli naši pogledi sa nadom i vjerom, i kud i danas ide naša ljubav i blagodarnost, sa kobnim nerazumjevanjem prate našu tešku borbu … a što je i danas postalo predmet bestidne trgovine Beogradskih partizana. Sa tom grdnom ranom na duši nacionalisti Sarajeva iz Bosne i Hercegovine ulaze u borbu vični na stradanje i spremni na žrtve sa pouzdanjem u nacionalne snage ovih krajeva. Oni tvrdo vjeruju da će na čelu ove borbe viditi opet narod Šumadije, vjekovnog predvodnika u svim borbama za odbranu nacionalnih zavjetnih ideala. ... Jugoslavija je težak bolesnik koji mora da crkne, ako nam se ne da federacija iz Beograda dobićemo je ko nam je drugi da."[1758] Uz ovu žestoku političku retoriku slijedili su i zadaci za Sarajevo: „Nacionalna je dužnost da baš jugoslovensko Sarajevo, koje je u nacionalnom jezgru vazda buden stare Herceg-Bosne, lupi rukom o sto i prene duhove."[1759] Retorika odlučne i glasne JNS prijala je ponesenim srpskim masama u smetenoj političkoj klimi, željnih jasne organizacije, pa makar ona bila i u duhu sile. Ovakve manifestacije, uz

[1756] M. Spaho zahvaljuje M. Stojadinoviću 19. nov. 1937. godine „što ste moga ličnog sekretara g. Mehmeda Hadžihasanovića postavili za činovnika u centralnom Presbirou pri Pretsedništvu Vlade. Kako sam vaše pismo primio u Sarajevu izvestio sam o tome i njegova oca, našeg prijatelja g. Uzeira Hadžihasanovića, koji me je zamolio da Vam isporučim i njegovu srdačnu blagodarnost, koju će on ponoviti kada se prvi put sa Vama vidi." – ABiH, fond MS, fasc. 44, dok. br. 438.

[1757] „Šefkija Behmen je 3. avgusta 1937. pisao Milanu Stojadinoviću o situaciji u Bosni i veli kako je u Sarajevu bilo demonstracija protiv njega, u kojima je sudjelovalo oko 200-300 ljudi, „najgorih tipova, sve sami ološ", koji su protestirali protiv Stojadinovića, a manifestirali za Peru Živkovića i bana Lukića. Demonstracije u Sarajevu je organizirao i predvodio narod i poslanik Jovo Zagorac, koji je, kao izvještava Behmen, nakon demonstracija u bočnim ulicama dijelio novac sudionicima demonstracija. ... Na ovo Behmenovo pismo Stojadinović je odgovorio 5. avgusta izjavivši kako je iznenađen da je do demonstracija došlo samo u Sarajevu, dok u Crnoj Gori nema nikakvih demonstracija protiv Vlade." – H. Kamberović, *Mehmed Spaho*, 131.

[1758] ABiH, KBUDB, Pov. DZ, 5983/1936.

[1759] Jevtić u pratnji narodnog poslanika Jove Zagorca dolazi u Sarajevo, u kojem ga masa„urnebesno kličući" pozdravlja uz klicanje "Živio Jevtić!, Živila Jugoslavija!" Uz "frenetične pozdrave oko 2000 građana i seljaka" i među masom zapaženi su senatori Atansije Šola, Ivo Vranić, narod. poslanik Ibrahim Sarić, Milan Kurilić. U Hotel Centralu se održala konferencija, kojoj predsjedava Zagorac, nakon čega izlaze na balkon i pozdravljaju masu. "Iz Heregovine stiglo 400 delegata, iz rogatičkog sreza došlo 1200 seljaka pod vodstvom Dobrosava Jevđevića "koji su "prošli pod zastavama kroz grad klićući Kralju, Jugoslavijii i B. Jevtiću." Simo Begović sa Pala doveo je svoju grupu, a prisutna je i grupa iz Hadžića i iz Semizovca. Održan je i zbor sa 10.000 ljudi i 200 redara. – *Jugoslovenska pošta,* br. 2024, 28. januar 1936, 4.

djelovanje uglednih senatora,[1760] dopunjavale su i pojačane aktivnosti grupa *Udružene opozicije*, ali i okuraženih nacionalističkih grupa koje su preplavljale grad svojim proglasima i povremenim istupima.

U opštem političkom neredu djelovale su i podjeljene grupe radikala koje Srškić nanovo sa svojim sljedbenicima pokušava ujediniti.[1761] On pristaje uz Glavni odbor i u Sarajevu 13. aprila 1936. godine u prostoru sarajevske *Sloge* održava konferenciju na kojoj je bilo prisutno oko, kako izvještaj kaže, 500 pozvanih lica. Od toga broja dvadesetak su bili Muslimani, uglavnom visoki državni činovnici i "Jevreji gospodina Altarca oko 50 ljudi". Analizirajući političku situaciju i rad JRZ M. Srškić će izreći sljedeće: "Slušali smo mi često i od radikala i od demokrata u Beogradu tu pjesmu što se tiče Bosne i Hercegovine – 'Tu eto vam Spahe i Behmena.' Mi moramo ovde svima poručiti kada bi oni imali i u Beogradu i u Knjaževcu i u Užicu i u Novome Sadu bar po jedoga Uzeiragu, kojeg inače poštujem kao političkog protivnika, a čoveka od nesumnjive vrednosti, … oni bi izvesno imali mnogo više razumevanja iz srca i duše za ovaj nemuslimanski svijet u Bosni i Hercegovini. Stvaranje jedne partije jednog dela Srba sa JMO stvara neminovno i zlu krv u našim odnosima sa Hrvatima što danas u trenucima kada svi znamo, da bez sporazuma sa Hrvatima nema sređenja naših prilika, a ja tvrdim nema ni uslova za opstanak naše Jugoslovenske države … Mi Srbi u Bosni i Hercegovini danas smo u maloj mjeri – a znamo da je to sigurno prolazno – osjetili šta znači biti žrtvom jedne bezobzirne računice, koja nema svoje moralne osnove, pa jako jednodušno protiv toga reagiramo!" O rješenju hrvatskog pitanja navodi sljedeće: „Ako hladno i bez ikakve predrasude analiziramo taj problem on se svodi u glavnome na dvoje – na hrvatskoj strani postoji osećaj i mišljenje da se princip ravnopravnosti u svim našim državnim i javnim poslovima ne primenjuje … Ko želi normalne odnose između Srba i Hrvata, taj neka izbije iz glave brojno nadglasavanje, nego neka traži rešenje o bratskom dogovoru i sporazumjevanju."[1762] Sa druge strane, svoj javno izrečeni stav nadopunjuje nešto drugačijom mišlju na jednoj sjedeljci sa svojim prijateljima 25. decembra 1936. godine. Reći će da je

[1760] „ ... omladinu kroz školu treba „prožeti i osvežiti nacionalnim idealima", učiti da stalno održava veze sa narodnim životom, upoznavati sa vrednostima narodne kulture, štititi od pogubnih uticaja „materijalističke zapadne divilizacije."- Diskusija dr Save Ljubibratića na XIV redovnom sastanku Senata KJ od 17. 3. 1932 godine. - Stenografske beleške, knj. 1, 234-235. – Lj. Dimić, *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije*, 304.

[1761] U prostoru Srpskog prosvjetnog društva *Prosveta* u Sarajevu nalazio se sekretarijat JNS, koji je 2. augusta 1935. bio iznajmljen za sastanak bivšeg predsjednika vlade Milana Srškića, koji se tamo sastao sa nekoliko svojih sljedbenika – Avakumom Perišićem, gostioničarem iz Sarajeva, Ristom Jevtićem, mesarem iz Sarajeva, kandidatom na listi Bože Maksimovića pri prethodnim izborima, Đorđem Mandrapom, trgovcem, Milanom Pupićem, trgovcem, Jovom Bećirem, potpukovnikom u penziji, dr Tomom Popovićem, rektorom bogoslovije u penziji, Milutinom Popovićem, profesorom u penziji i bivšem sekretarom JNS, dr Dušanom Petrovićem, podbanom u penziji. - ABiH, KBUDB, Pov. DZ, 3161/1935.

[1762] ABiH, KBUDB, Pov. DZ, 1697/1936.

najvažniji posao složiti radikale, jer hrvatsko pitanje više ne postoji, ono je rješeno i da su ga sami Hrvati rješili "jer žive sopstvenim životom. Porez ne plaćaju, duhan ne daju državnom monopolu, organizuju vlastitu pomoć za pasivne krajeve, odgajaju djecu po hrvatskoj koncepciji. Oni čine šta hoće i govore šta hoće."[1763]

Druga grupa radikala takođe radi. Na zboru u kinu *Apolo* u Sarajevu 22. marta 1936. godine Mišu Trifunovića, dr Lazu Markovića, Mirka Komnjenovića, Miloša Bobića dočekuju dr Milan Jojkić, prota Dušan Komljenović, trgovac i drugi radikali. Zaključak je bio da Spaho vodi čisto muslimansku politiku u Bosni, što mu je Milan Stojadinović dopustio,[1764] što je izazvalo veliki rascjep, neorganizovanost i pasivnost srpskog političkog tijela prilikom izbora novembra 1936. godine.[1765] Kao svakog puta, opredjeljenje glasača bilo je uz vladu, ali su i tom prilikom najviše za uspjeh bili doprinijeli državni službenici. Izbori 1938. godine nanovo su pokazali da je srpsko biračko tijelo bilo neodlučno kako da za sebe izabere manje zlo, a osnovni principi politike JRZ u Bosni i Hercegovini doživili su fijasko. To dokazuje činjenica da se gro sarajevskih Srba, i pored žarkog srpskog patriotizma, ogorčen na apsolutno zapostavljnje svojih interesa, okrenuo politici Zagreba i glasao za listu g. Dr. Mačeka."[1766]

Period vlade Milana Stojadinovića ostaće upamćen po nezadovoljstvu Srba zbog politike vođene u Bosni i Hercegovini, te Sarajevu kao centru pokrajina, a koje se ogledalo u osjećaju zapostavljenosti i nerazumijevanja od strane nacionalnog centra, koji ih je „prepuštao" dogovorima sa Spahom i njegovim političkim istomišljenicima, te nacionalnoj ugroženosti zbog prilika koje su sve više ličile na haos, odnosno na nagovještaj onog što će se desiti 1941. godine. Ljubomir Lazičić, sekretar Presbiroa, kada se vratio iz Bosne izvjestio je „da su mu tamošnji Srbi rekli: "Da se Stojadinović nije sporazumeo sa Spahom, nego Spaho sa Mačekom, po Bosni bi nas Srbe gonili kao 1914.", te da „u stvari, gonjenja Srba po Hrvatskoj se nastavljaju. Gone ih kao Jevreje u Nemačkoj". Stjepo Kobasica, poznati radikal je o sličnoj situaciji svjedočio već 1936. godine: „tamo bes katolika i muslimana protiv Srba ravan onome besu iz 1914."[1767]

[1763] ABiH, KBUDB, Pov. DZ, 105/1936.
[1764] ABiH, KBUDB, Pov. DZ, 1359/1936.
[1765] U bosanskom delu Drinske banovine od 78.056 pravoslavnih birača za JRZ je glasalo 27.820, dok je za sve druge liste (a bilo ih je još 8) glasalo 21.9771, najviše za liste Udružene opozicije – 5.169 i neopredeljene liste 9.597 Od 86.172 muslimanska birača za JRZ je glasalo 56.711, dok za sve druge liste svega 4.883, o toga najviše za kandidate Udružene opozicije (1.744), odnosno neopredeljene liste 1.020. – Todor Stojkov, *Vlada Milana Stojadinovića (1935-1937*), Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1985, 171.
[1766] ABiH, KBUDB, Pov., 5551/1940.
[1767] Još iz izvještaja Kobasice: „Sukobi niču na sve strane. Jedan žandarm pod oružjem vikao je negde: "Živeo Petar Živković!" U P. Živkovića ima narod vere, jer pretpostavlja da će on zaustaviti ta gonjenja Srba. Srbi će u Bosni bar 50 odsto glasati za P. Živkovića, u znak protesta. Katolici se po Bosni deru: "Živeo kralj Maček!" Ima

Ali, to nije bio kraj konfuziji i dezorjentisanosti, budući da vlada ipak nije mogla da riješi goruće hrvatsko pitanje, aktuelno zapravo sve vrijeme postojanja Kraljevine, tako da je nakon četiri godine sišla sa političke scene. Pad vlade Sarajevo je, bar po nekim novinskim izvještajima, dočekalo sa olakšanjem, a najviše kao mogućnost da se uspostavi srpskohrvatska saradnja:

„Pretstavnici Udružene opozicije odnosno bloka sporazuma u našem gradu naglašuju potrebu da se postignuta sloga Hrvata i Srba, ne samo održi nego učvrsti i ojača, jer to traže posebne političke prilike u Bosni i Hercegovini. Naime posljednjih mjeseci se pokazalo da je skladna saradnja Srba i Hrvata osobito toplo primljena u širokim slojevima, a ta je činjenica bez sumnje imala odjeka i na razvoj naših opštih političkih prilika posljednjih dana. Srbi i Hrvati Bosne i Hercegovine su već na izborima od 11. decembra prošle godine odlučno manifestovali svoju želju da politička situacija u državi krene putem koji je dogovoren 3. februara o.g. ... Sloga koja se između Srba i Hrvata ovih krajeva manifestovala u izbornoj borbi i koja se svakim danom više u jedan srdačan i iskren bratski odnos pozitivne saradnje najsigurnija je potpora politici srpskohrvatskog sporazuma i saradnje i najbolje jemstvo da se naša narodna i državna politika neće više zaustaviti u sretnoj evoluciji. Specifičan položaj Srba i Hrvata u Bosni i Hercegovini čiji su odnosi isprepleteni i čvrsto povezani sa bezbroj interesa, i moralnih i duhovnih i ličnih, nameće im i naročitu dužnost … svaki događaj u odnosima srpskohrvatskim ovdje najjače odjekuje i svaki se rđav odnos ovdje reže ravno u živo tijelo narodno. … našli se na jednoj liniji i da se jedan svjež, dinamični, stvaralački elemenat, kakav pretstavlja srpskohrvatska grupa u Bosni i Hercegovini, u odlučnom trenutku založio na najsretniji način za stvar narodnog sporazuma. … Treba vjerovati i imati strpljivosti i ljubavi! Sporazum se rađa u ljubavi, a ne u sitnom nadmudrivanju. … Mi imamo vjeru u sretan ishod ove velike politike na čijem kraju vidimo Jugoslaviju, moćnu i silnu državu Srba, Hrvata i Slovenaca pod sceptrom Kralja Petra II, koji je jednako radosna nada

---

i drugih znakova rastrojstva. I Kobasica završuje: "U Bosni se rađa srpsko pitanje, gospodine Jovanoviću, a to je pitanje najstrašnije od svih." Ja sam predviđao uvek da do te srpske reakcije mora doći. Ja sam uvek govorio da katolička akcija mora da izazove jednu srpsku reakciju, i da će ona, ako bude pod plaštom levičarstva, biti užasna baš za sam katolicizam. Ali, na žalost, od ovih logičkih satisfakcija čovek nema ništa. - Korošec gleda samo Ljubljanu, Behmen samo muslimansko pitanje. On je fatalan što u okviru svoga shvatanja toga pitanja brani i Arnaute i onemogućuje njihovo iseljavanje u Tursku. Jednom reči, svi zadiru u srpske stvari i svi zadiru u srpske interese, a niko ne dopušta Srbinu da ma šta kaže u ovoj zemlji, a ipak pričaju priču o srpskoj hegemoniji. Mi zato idemo vrlo rđavim vremenima u susret. – Milan Jovanović Stoimirović, *Dnevnik 1936-1941*, I deo, Novi Sad, 2000. - http://www.nin.co.yu/2001-05/24/18054.html

svih Srba, Hrvata i Slovenaca i simbol jedne velike i sretne zajedničke budućnosti naše zemlje i naroda.“[1768]

Čitava ta 1939. godina bila je obilježena narastajućom dilemom koja je lebdila nad sporazumom – od onih, kao gore navedenih, stavova izričitih za sporazum, do glasova protiv njega i obiluje izjavama pojedinaca, sastancima, konferencijama, skupštinama i rezolucijma, pokrenutima najprije pripremama i najavama, a potom i potpisivanjem Sporazuma Cvetković – Maček. Svima njima je zajedničko pitanje autonomije Bosne i Hercegovine – za nju ili protiv nje, te problematizacija nacionalnih zajednica i njihov položaj, podsjećanje na poziciju od stvaranje Kraljevine, odnos sa drugim nacionalnim grupama, pitanje sadašnjosti, ali najviše pitanje budućnosti nacionalne zajednice i pitanje budućnosti države. August 1939. biće zapamćen po njegovom potpisivanju, Sporazumu Cvetković – Maček i formiranju Banovine Hrvatske. Radikali Sarajeva pozdravili su ovaj akt, one pristalice koji su činili krug oko pokojnog Milana Srškića, ali i ona radikalska grupa kojoj je pripadao Dušan Jeftanović, djelom i zbog ličnosti koje su ušle u novu vladu.[1769]

Niko nije mogao biti isključen iz ove političke debate, pa ni članovi dotad distancirane srpske čaršije. Svi su se zdušno uključili u pokušaju da poboljšaju političke prilike. Međutim, uprkos iskustvu političkog perioda u kome su bili višestruko pocijepani i dezorganizovani, tokom koga se nisu mogli snaći u statusu manjine u stranačkoj grupaciji svoga grada, a smatrajući se sastavnim dijelom zaslužne većine u državi, ne umijući da podrede svoj lični i lokalni interes višem interesu stranke, pa ni države, radikali grada sa svojim članstvom ne uspijevaju da konsoliduje redove i jednodušno iskažu svoje ciljeve. Dok se srpski narod oko njih već grupisao, uglavnom pod uticajem JNS, koju su i radikalne pristaše do tada rado podupirale smatrajući je čistom srpskom strankom, i stvorio tzv. „srpski front“ još od konkordata, istinska stranačka akcija radikala je izostala. Izuzetak tome predstavalja mlaka djelatnost dr

[1768] *Jugoslovenska pošta*, br. 2951, 9. feburar 1939, 3.

[1769] „Isto tako i medju starim radikalima sporazum je izazvao veoma dobar utisak, a pristalice pok. dra Milana Srškića sa navjećim oduševljenjm pozdravlju ovaj akt. Sinoć su se u Sarajevu sastali prijatelji pok. dra Milana Srškića i izjavili puno povjerenje u rad pretsjednika vlade g. D. Cvetkovića. Isto tako oni su pozdravili ulazak u vladu ministara gg. Laze Markovića i Bože Maksimovića. Veliki broj prijatelja ministra g. Maksimovića uputili su mu telegrafske čestitke. U redovima muslimana sa zadovoljstvom se podvlači da je u svu vladu sporazum ušao kao ministar šuma i rudnika g. dr. Dž. Kulenović.“ – *Jugoslovenska pošta*, br. 3119, 29. august 1939, 3
„Sarajevski radikali i sporazum – 28. o. mj. mjesni odbor RS pod predsjedanjem g. Avakuma Perišića nakon referata dr Milana Jojkića, kada je „jednoglasno i jednodušno, najtoplije pozdravljen Sporazum između srpskog i hrvatskog naroda, kao veliko istorijsko djelo, koje je zadovoljavajući letigimne zahtjeve hrvatskog naroda, učvrstilo temelje Kraljevine Jugoslavije, zajedničke otadžbine Srba, Hrvata i Slovenaca. ... (mjesni odbor) zahtjeva da RS aktivno sarađuje sa braćom Hrvatima u svima komunalnim, banovinskim i državnim poslovima, „da se što prije ukloni sadanje i zavede novo stanje, koje će zadovoljiti široke narodne slojeve.“ – *Jugoslovenska pošta*, br. 3119, 29. august 1939, 5.

Milana Jojkića, koji je još februara 1937. ugošćavao dr Lazu Markovića „izaslanika pretsednika b. Radikalnog Glavnog Odbora, gosp. Ace Stanojevića“, pozivajući „sve radikale, kao i sve Srbe i ostale naše sugrađane“ da dođu i čuju govornike, te rješavaju goruća pitanja u državi, jer su „vremena ozbiljna i odlučna“.[1770] Napomena bana u izvještaju o ovom događaju kaže da su na zbor nesumnjivo bili upućeni članovi JNS iz Sarajeva i okolnih sela, jer „biv. radikala pristalica t. zv. „Glavnog odbora“ u Sarajevu i nema,“ ilustrujući „ozbiljnost“ njihove djelatnosti. Strah muslimana da će se razjedinjeni i zavađeni Srbi udružiti, te umanjiti njihov superioran položaj, očigledno nije bio opravdan.

U takvoj situaciji, dalji koraci radikala će biti još neorganizovaniji. Uprkos zaključku svih srpskih nacionalnih društava koji je odgovorio na tezu o autonomiji Bosne i Hercegovine „sa odlučnim: Ne!“,[1771] radikalski prvak dr Milan Jojkić će pozdraviti sporazum, koji je i pokrenuo niz rasprava o autonomiji. „Dr Milan Jojkić je u razgovoru s našim saradnikom iznio stanovište bosanskih radikala formulišući ga kratko: “Pitanje Bosne riješiće se kao i ostala pitanja sporazumom Srba i Hrvata, a uzeće se u obzir i opravdani interesi muslimana. Jedno je van svake diskusije: Srbi se nemaju čega bojati u državi Srba i Hrvata, dakle u svojoj rođenoj državi. Svakako treba požuriti preuređenje cijele države na demokratskoj osnovi.“[1772]

Drugi sastanak srpskih društava održan 17. novembra 1939. godine donio je zaključak, obzirom na ozbiljnost prilika, da se sastanci pretvore u „stalan forum“ i da se preduzmu mjere „kojima se imaju obezbijediti ciljevi postavljeni u prethodnoj rezoluciji.[1773] Ipak, alarmantna politička situacija ih nije natjerala da ustuknu u svojim prepirkama, koje su počele oko pitanja

[1770]Izvještaj bana 12. februara 1937. godine Milanu Stojadinoviću. - ABiH, fasc. 48, dok. br. 315.

[1771] „Zaključak jedne značajne polemike. Sva srpska i nacionalna društva odgovorila su na tezu o autonomiji BiH sa odlučnim: Ne! U subotu 11. novembra u 6 sati na veče, održan je u prostorijama NO jedan historijski sastanak. Sva srpska i nacionalna društva sastala su se preko svojih pretstavnika na sastanak na kome je poslije svestrane diskusije usvojena ova rezolucija: „Pretstavnici potpisanih srpskih nacionalnih društava i ustanova, povodom izvjesnih deklaracija, službenih i privatnih, koje su bacile u javnost misao o autonomiji BiH, smatraju za dužnost da svečano izjave: Na namjeru da se u novom državnom preuređenju, pored Banovine Srbije, Hrvatske i Slovenije, izdvoje BiH u posebnu četvrtu banovinu, svi Srbi BiH odgovoriće sa odlučnim bezuslovnim: ne, i svaki pokušaj sprovođenja u život takove namjere slomiće se na najodlučijem otporu bosanskohercegovačkih Srba, o čijoj jedinstvenosti u ovakovj borbi, ako im se ona nametne, ne smije nikako da bude sumnji. Objavljujući ovu odluku pretstavnici potpisanih društava i ustanova brane samo po najvišoj patriotskoj dužnosti zavjetnu misao bosanskohercegovačkih Srba da Drina ne može biti granica između Bosne i Srbije i čuvaju dragocjene tekovine vjekovnih borbi u kojima su bosanskohercegovački Srbi dali svoj častan doprinos u nečuvenim stradanjima i u životima svojih najboljih sinova, palih u borbama za stvaranje te misli“. Glavni i mjesni odbor Prosvjete, SPCO, Savez dobrovoljaca za BiH, Obl. odbor Narodne odbrane, Srp. pjevačko društvo Sloga, Koko srpskih sestara, Dobrovoljna zadruga Srpkinja Sarajevo, DZS Novo Sarajevo, Srpska trg-zanatlijska omladina, Udruženje Srba interniraca, Bratstvo Sv. Save, Srpsko pjevačko društvo Petar Veliki Oslobodioc, Srpski prosvjetno-kulturni klub.“ – *Jugoslovenska pošta*, br. 3184, 13. novembar 1939, 3.

[1772] Izjavu je list prenio iz zagrebačkog *Hrvatskog dnevnika*. - *Jugoslovenska pošta*, br. 3184, 13. novembar 1939, 3.

[1773] *Jugoslovenska pošta*, br. 3189, 18. novembar 1939, 3.

podrške Lazi Markoviću,[1774] koji u više mahova dolazi u Sarajevo i „smiruje duhove.“[1775] Činjenica je da su se pojavile tri struje jedne stranke u jednom gradu i da i pored politički prijeteće situacije, ali i upozorenja beogradskih radikala da se pošto poto treba uspostaviti sloga,[1776] da ne nalaze dovoljno snage da se ujedine i organizuju, što ukazuje na pometenost i dezorjetisanost srpskog političkog tijela. U ovaku zategnutu situaciju uključuje se dr Dušan Jeftanović, organizujući oko sebe grupu radikala, opredjeljujući se za Acu Stanojevića, agitujući po mjestima istočne Bosne i pokušavši da svojom umješnošću prikupi bar jedan dio onog članstva koje je stranka nekad imala. Srpsko jedinstvo se i njemu pokazalo kao stvar za koju se treba boriti. Naravno, u podjeli koja je nastala među radikalima on nailazi i na oštre kritike i suprotstavljanja,[1777] ali se čini da i on ne ostaje dužan. Političke ambicije očigledno su zahvatile njega, kao i njegovog političkog suparnika, takođe radikala i zeta, a time i pripadnika srpske čaršije dr Milana Jojkića, postavljajući ih u rivalski odnos.[1778]

Uporedo sa unutarstranačkim radikalskim sukobima, najavljenim i proslavama Tri Jerarha u tri grupe grupe,[1779] odvijala se rasprava o budućoj podjeli zemlje, najavljenoj Sporazumom,

---

[1774] *Jugoslovenska pošta*, br. 3203, 5. decembar 1939, 3; br. 3206, 8. decembar 1939, 3, br. 3208, 11. decembar 1939, 3; br. 3210, 13. decembar 1939, 3.

[1775] „Ja nalazim da treba u Sarajevu i u Bosni i Hercegovini sa malo više vedrine da se posmatra naša unutrašnja situacija, nego što se to danas čini. Može biti da taj moj prvi utisak ne odgovara stvarnosti, ali izgleda mi da je tako. Mi u Beogradu, koji možemo da vidimo cijelu zemlju, da procjenimo svekolike izgleda untrašnje i spoljne situacije, sa mnogo više optimizma gledamo u budućnost Jugoslavije i razvoj unutrašnjih prilika, nego što se ovdje čini.“ – „Srbi ne treba da se brinu“. - *Jugoslovenska pošta*, br. 3272, 25. mart 1940, 3.

[1776] *Jugoslovenska pošta*, br. 3218, 22. decembar 1939, 3.

[1777] „Odgovor g. Dr.-u D. Jeftanoviću, pretsjedniku Mjesnog odbora NRS.“ – *Jugoslovenska pošta*, br. 3271, 24. februar 1940, 3.

[1778] „G. dr Milan Jojkić, vođa bosanskih radikala, isključen je iz radikalne stranke samo zato da bi g. dr Jeftanović, vođa „srškićevaca“ u Sarajevu, postao što sigurnije ministarski kandidat“, naslov je preuzet iz „Dan“-a. Vjerovatno da je to iznenadno, i po riječima g. dra Jojkića, nepravilno isključenje poteklo prema pouzdanim obavještenjima, iz čisto ličnih razloga.“ Objašnjenje je da su prohtjevi Dušana Jeftanovića takvi da u novu, proširenu vladu uđe kao pretstavnik bosanskohercegovačkih radikala. Pa, kako je za tu svrhu bilo potrebno eliminisati jedinog ozbiljnoga premca, pretsjednika tog Mjesnog odbora, on je u ovom trenutku našao za potrebno da provocira zaključak Gl. odbora o isključenju g. dra Milana Jojkića iz RS. Traži se obnova čitavog postupka.“ – *Jugoslovenska pošta*, br. 2579, 28. februar 1941, 3.

[1779] Partijsku slavu Tri Jerahra proslavili su sarajevski radikali na tri mjesta. Jedna grupa u prostorijama *Sloge* sa mjesnim odborom i potpretsjednikom stranke Milošem Ljeskovcem; prisutni su bili još Ahmet Polić, prof. Damjan Nikolić, ing. Ilija Macanović, ali i dr Dušan Vasiljević, dr Branko Stjepanović, direktor Ljubiša Vineter i direktor Đ. Đorđević.

Pristalice g Ace Stanojevića proslavili su partijski dan kod *Amerikanca*. Društvo su činili dr Milan Jojkić, koji „sjetio se N. Pašića, Protića, Stjepana i Pavla Radića („A kamo kralj Aleksandar čuli su se povici iz dna sale“), te pozdravio izaslanike b. HSS dr Juru Šuteja, dr Zdravka Šuteja, Dra Milana Martinovića, dr Josipa Flegera, ispred b. SDS g. inž. Mihajla Blagojevića, ispred Zemljoradničke stranke gg. inž. Jovu Popovića i dra Obrada Mastilovića“. Tom prilikom „Mika Blagojević je oštro napao 6. januarsku diktaturu“, a poslati su brzojavi gg. Dru Vlatku Mačeku i vođama srbijanske udružene Opozicije.

Jedna grupa prijatelja pok. Dr. Milana Srškića, koja se takođe ubraja u tzv. „stare radikale“, proslavila je Sv. Jerarha u hotel Evropi. – *Jugoslovenska pošta*, br. 2649, 15. februara 1938, 4.

Svoj praznik su 1939. proslavili na sljedeći način: „Noćas je održana uobičajena radikalna zabava o Sv. Tri Jerarha u dupke punim prostorijama Hotela Evropa. Primećeno je da je na zabavi bilo i Srba i Hrvata u jednakom broju. Goste je pozdravio kratkim govorom Dr. Milan Jojkić, a zahvalio se Dr. Zdravko Šuteju. Obojica su

pri čemu se ubrzo pokazalo da je tradiciji, iskustvu i programu nekadašnje Radikalne stranke, kao i cjelokupnom njenom članstvu bilo strano viđenje budućnosti u vidu federalizacije zemlje, autonomije pojedinih oblasti ili bilo koje vrste cijepanja centralizovane i nacionalne države. Sporazum je pored toga došao nakon desetogodišnjeg mirovanja stranke što je dovelo do njenog vidljivog slabljenja, prouzrokovanog i neslaganjiima u vrhu, te posljedično do lančanog rasula u čitavoj hijerarhiji članstva. Ipak, bivši sarajevski radikali brzo su reagovali, pa su, kako je navedeno 28. augusta u Sarajevu u prostorijama Radikalnog kluba održali sjednicu na kojoj je pozdravljen sporazum između Srba i Hrvata, "naglasujući potrebu da se ovaj Sporazum od strane starih radikala potpomogne" i da se pošalje delegat u Beograd da ispred sarajevskog odbora stare radikalne stranke zastupa mišljenje o sporazumu kod glavnog odbora u Beogradu."[1780] U ovoj situaciji se sarajevski radikali opredjeljuju za struju Ace Stanojevića, ne navodeći svoj stav prema budućnosti Bosne i Hercegovine. Ovo je bilo tri dana prije sjednice Glavnog odbora radikalne stranke u Beogradu, a kojom prilikom se nije ulazilo u ocjenu ovog čina jer se htjelo provjeriti šta će sporazum donijeti u praksi.[1781] Mimo organizacije radikala, širom Bosne i Hercegovine se održavaju u drugoj polovini 1939. godine skupštine srpskih društava - nakon Sarajeva, Tuzle, Banjaluke, organizuje se i Bihać, Gacko, Nevesinje, Doboj i mnoga druga manja mjesta i pristupa se osnivanju *Srpskih narodnih vijeća.*[1782]

Glavni odbor radikala u Beogradu je tek nakon pola godine i neuspjeha u pregovorima oko ujedinjenja radikala sa Cvetkovićem krajem 1939. godine bio slobodan za temeljitiju kritiku Sporazuma i oštrije tonove, do tada izbjegavane. Zborovi radikala organizovani povodom Sporazuma krajem 1939. godine pokazali su još jednom neslaganja unutar radikalskog vođstva što je uzrokovalo dalju zbunjenost radikalskih pristalica. Brošura koju je izdao jedan radikalski ogranak u martu 1940. godine kritički je komentarisala Sporazum protiveći se pojedinačnim rješenjima, misleći na hrvatsko pitanje, donešenim izvan kompleksa državnopravnog preuređenja države, naglašavajući da "trijalističko uređenje države, u koje nas uvodi sporazum … ima neizbežnu posledicu slabljenja države i njeno onesposobljenje za

izrazila radost zbog sloge Srba i Hrvata i nadi da će uskoro doći i do sporazuma. Tu nadu oni crpe iz prvih odlučnih izjava nove kraljevske vlade koje izjave mogu samo da pozdrave. Inače govora nije bilo, a zabava je prošla u potpunom miru i redu." – ABiH, KBUDB, pov. D.Z., 677/1939.

[1780] Na sastanku su bili prisutni Avakum Perišić, predsjednik odbora za Drinsku banovinu stare radikalne stranke, dr Milan Jojkić, te dr Braco Poljokan, advokat, Vita Kajon, direktor Gradske štedionice, proto Dušan Komljenović, Petar Aleksić trgovac, Bogdan Bogdanović trgovac. - ABiH, KBUDB – Pov. DZ., 3569/1939.

[1781] Istovremeno, radikali tuzlanskog sreza su uznemireni davanjem dijela Bosne na osnovu ovoga sporazuma. - ABiH, KBUDB – Pov. DZ., 6288/1939.

[1782] *Jugoslovenska pošta*, br. 3193, 23. novembra 1939, 5.

zaštitu interesa celine, rasparčane na tri dela".[1783] Ipak, ni Glavni odbor Radikalne stranke, a ni pojedinci unutar same stranke nisu težište stavljali na formiranje druge ili treće jedinice, po uzoru kakvog je nudio Sporazum rješavajući tzv. hrvatsko pitanje, jer bi se podjela izvršila na osnovu nacionalnog kriterija koji je rušio postojeće centralističko uređenje. Sa organizovanjem Banovine Hrvatske i odlaganjem omeđivanja srpske jedinice zabrinutost cjelokupnog srpskog fronta se povećavala i bitno uticala i na stav radikala da prvobitnu nadu u revidiranje Sporazuma preoblikuju u zaštitu svojih nacionalnih interesa, a što se odnosilo i na Bosnu i Hercegovinu.[1784] Mada je i dalje bilo izjava koje su se zadržavale na principima "široke narodne samouprave", kao ona M. Trifunovića na konferenciji u Sarajevu novembra 1939. godine, koja je sadržavala i sljedeće: "Treba ovdje u jednoj skupštini, nekakvoj, recimo, provincijskoj, da sjedi fes do šešira, pa da se debatuje o svemu što se tiče Bosne i Hercegovine. Ali pazite: bez ikakvog uštrba za državnu cjelinu."[1785] Ovakve izjave su bile sve rijeđe i nestajale su u mnogim ekskluzivnim srpskim zahtjevima za Bosnom i Hercegovinom. Bosna i Hercegovina se ponovno pojavila kao centralno pitanje između srpskog i hrvatskog nacionalnog programa i kao centralno pitanje državne zajednice. Karakteristično je da se glasovi iz Bosne i Hercegovine kojim su predstavnici naroda izražavali svoje stavove o Sporazumu i teritorijalnom određenju ovih pokrajina nisu uvažavali. "Režim je administrativnim putem i sankcijama nastojao da što je moguće više utiša svaku polemiku oko položaja Bosne i Hercegovine. Vlast zabranjuje rasturanje letaka i brošura koje se odnose na ovaj problem, kao na primjer: "Autonomističko stanovište muslimanske organizacije", "Bosanski Srbi i autonomija Bosne", "Projekat novog ustava" itd.[1786] Ipak, polemika sa ovom režimskom reakcijom nije prestala, nego se nastavila nesmanjenom žestinom. Tome je uzrok bio strah za budućnost i potpuno nezadovoljstvo koje se uvuklo među centraliste, gotovo samo Srbe, koji su ovu promjenu u državi teško podnijeli, a koji su se pojačavali daljim traženjima i idejnim proširivanjima granice Banovine ka istoku, sa hrvatske strane. Bosanskohercegovački Srbi održali su svoju konferenciju i u Beogradu, sa predsjedništvom koje su činili dr Sava Vukanović, državni savjetnik u penziji, dr Vladimir Ćorović, dr Vlada Kujundžić, Božidar Tomić, Savo Surutka i Ranko Milutinović. Ćorović je „kroz prikaz

[1783] Mirjana Stefanovski, *Srpska politička emigracija o preuređenju Jugoslavije 1941-1943*, Beograd, 1988, 45.
[1784] Tako je Stojan Špadijer, izjašnjavajući se 20. novembra u Rumi protiv izdvajanja Bosne i Hercegovine u posebnu banovinu izjavio da to "Srbi nikad neće dozvoliti". Ovoj izjavi je prethodila izjava slične sadržine Miloša Trifunovića – Mirjana Stefanovski, *Srpska politička emigracija*, 71; M. Radojević, *Udružena opozicija*, 197.
[1785] M. Radojević, *Udružena opozicija*, 198.
[1786] Dana Begić, Pokret za autonomiju Bosne i Hercegovine u uslovima sporazuma Cvetković-Maček, *Prilozi*, Institut za istoriju radničkog pokreta, Sarajevo, god. II, br. 2, 1966, str. 179-180. Ova rasprava je nezaobilazna u tretiranju odjeka Sporazuma u Bosni i Hercegovini i stavovima koji su se nakon njega formirali.

istorijskog razvoja Bosne i Hercegovine podvukao srpski karakter ovih područja“, te rekao da su „Srbi iz Bosne i Hercegovine s jedne strane i Srbijanci iz užeg srpskog okvira čitavim svojim stavom za vrijeme oslobodilačkih borbi pokazali nerazdruživost“. Ističući visoku nacionalnu svijest bosanskohercegovačkih Srba dr Ćorović podvlači i njihovu toleranciju, što su Srbi dokazali 1918. godine, poslije strašnih stradanja u borbama za oslobođenje kada se ni u jednoj prilici nisu nebratski ponijeli prema svojoj braći drugog plemena i vjere. Svoje zanimljivo predavanje g. dr Ćorović završio apelujući je na prisnu saradnju bosanskohercegovačkih Srba sa braćom muslimanima.“[1787] Istovremeno je među radikalima Bosne i Hercegovine nastala podjela oko učešća Lazara Markovića u novoj vladi koja se rasplamsala u štampi.[1788]

Mimo političkih prepirki i pregrupisavanja, u Sarajevu se 23. decembra 1939. godine obrazovao *Savjet srpskih nacionalnih i ostalih društava*. Cilj ovog savjeta je “što intenzivniji rad na jačanju srpske nacionalne misli, čuvanje srpskog nacionalnog obilježja Bosne i Hercegovine, kao i rad na produbljivanju svih odnosa sa ostalim srpskim pokrajinama, dakle protiv autonomije.” Ovaj Savjet je trebao biti središnji organ u Bosni i Hercegovini za sva ostala srpska društva.[1789] Obrazovanje ovog *Savjeta* prethodilo je organizovanju velikog opšteg sabora bosanskohercegovačkih Srba u Doboju, na koji je iz Sarajeva otišlo 15 predstavnika srpskih društava.[1790] Doboj nije bio slučajno izabran za mjesto okupljanja u

[1787] Zbor bosansko-hercegovačkih Srba u Beogradu, održan je u dvorani Privrednikovog doma, gdje su među prisutnima bili i episkopi Nektarije, dr. Irinej Đorđević i Simeun. Drugi govornik, veoma srdačno pozdravljen, bio je g. dr Muhamed Begović, profesor univerziteta. Govorio je i Božidar Tomić, a donesena je i rezolucija. - *Jugoslovenska pošta*, br. 3196, 27. novembar 1939, 3.

[1788] Trebinjski su radikali, npr. bili protiv L. Markovića, dok su se mostarski oko ovog pitanja podijelili. - *Jugoslovenska pošta*, br. 3203, 5. decembar 1939, 3; br. 3206, 6. decembar 1939, br, 3208, 11. decembar 1939, 3; br. 3210, 13. decembar, 3; br. 3212, 14. decembar 1939, 3.

[1789] Na toj sjednici su izabrani upravni izvršni i nadzorni odbor. Upravni odbor su sačinjavali: predsjednik dr Savo Ljubibratić; podpredsjednici: Milan Božić, inžinjer Mašo Jovanović i Vladimir Blagojević, kazandžija; sekretari: Rajko Popović, sudija i Nikola Trišić, činovnik Saveza srpskih zemljoradničkih zadruga; blagajnik: Hamdija Nikšić, sekretar Narodne odbrane. U izvršni odbor su ušli: predsjednik Milan Božić; podpredsjednici: Uroš Čović, direktor Državne štamparije i Jovanka Šiljak, predsjednica Dobrotvorne zadruge Srpkinja; sekretar: Rajko Popović, sudija; članovi: inžinjer Mašo Jovanović, Marko Marković, književnik, Jovan Vukotić, predsjednik crkvene opštine u Novom Sarajevu, inžinjer Vlado Zečević i Dušan Umičević, apelacioni sudija. Nadzorni odbor su činili: Simo Umičević, penzioner, Šćepan Marić, direktor Trgovačko-industrjske komore, Jovanka Janković, predsjednica Dobrotovorne zadruge Srpkinja iz Novog Sarajeva, Nikola Baroš iz uduženja dobrovoljaca, Marko Bilbija, predsjednik Srpskog kluba, Krsto Merčep, trgovac i Đorđe Bobarević, školski nadzornik u penziji, te Vojislav Pržulj, poslovođa. - ABiH, KBUDB – Pov. DZ., 7862/1939.

[1789] *Jugoslovenska pošta*, br. 3219, 23. decembar 1939, 3.

[1790] Dr Voja Besarović, sekretar trgovačke komore i Ljubomir Opačić, sudija Okružnog suda kao predstavnici Srpskog kulturnog društva *Prosveta*, Rajko Popović, sudija Sreskog suda kao predstavnik Srpske crkvene opštine Sarajevo, te Jovan Vukotić, željeznički činovnik kao predstavnik crkvene opštine iz Novog Sarajeva, dr Savo Ljubibratić, bivši senator kao predstavnik *Bratstva Sv. Save*, Merčep Kosta, trgovac predstavnik društva *Sv. Marko*, Nikola Baroš, trgovac krznom iz *Saveza dobrovoljaca*, Joka Šiljak, činovnik banske uprave ispred *Zadruge Srpkinja*, Mila Janković iz novosarajevske *Zadruge Srpkinja*, Simo Umićević ispred *Udruženja Srba interniraca*, Bilbija Marko, staklar ispred *Srpskog kluba*, Šćepan Marić, činovnik trgovačke komore kao

kritičnom političkom času, on je trebao da podsjeti sav srpski narod na stradanja i žrtve koje su podnijeli tokom I svjetskog rata za oslobođenje i izgradnju države.[1791] Sa svih strana stizale su poruke podrške ovom organizacionom poduhvatu,[1792] na kojem je bilo prisutno 500 delegata i oko 3000 Srba, „koji su napravili lijepu manifestaciju patriotizma". Nakon pomena u spomen-hramu Sv. Petra i Pavla, uz činodejstvo četrnaest sveštenika na Saboru su se redali ugledni govornici, te donesena razolucija. Manifestacija je završena povorkom koja se okupila kod spomen kosturnice dobojskih mučenika, opet uz pomen i „klicanje naroda državi i jedinstvu. Prisutni su se zakleli da će ostati vjerni idealima, zbog kojih su stradali ovi mučenici."[1793] Poslan je i pozdravni telegram Kralju.[1794] Na naknadne optužbe iz *Hrvatskog dnevnika* objavljen je demantij akcionog odbora, te je rečeno da „netačno je, da je Sabor bio upravljen protiv narodnoga sporazuma, nego se je na Saboru manifestovala volja za pravednim sporazumom, što se vidi iz objavljene rezolucije."[1795] Kako se rezolucija nije javno

predstavnik *Srpskog pjevačkog društva Sloga*, Veljko Pržulj, ljevar kao predstavnik *Srpskog pjevačkog društva Petar Veliki Oslobodioc iz Novog Sarajeva*, te prota Nikola Skakić ispred društva *Krajšnik*. - ABiH, KBUDB – Pov. DZ., 7862/1939.

[1791] „Mjesto u kome se održava sabor srpskih nacionalnih, kulturnih i drugih društava iz cijele Bosne i Hercegovine ima i simboličan značaj. Jer je Doboj grad nacionalnog pregaranja i golgote srpskog naroda ovih krajeva u prošlom svjetskom klanju kada je tuđinska i neprijateljska čizma htjela da pod svaku cijenu uništi i satre srpsko ime i srpsku slavu. O herojskim i mučeničkim pregalaštvima jedne generacije koja je stvarala i donijela slobodu ujedinjene Otadžbine govori najrječitije zajednička kosturnica sa spomen crkvom. Tu su sahranjene kosti pet hiljada znanih i neznanih junaka i vitezova koji su bez jauka i ropca umirala za sveti ideal slobode i sreću naroda koji se budio i stresao lance da, preko njihovih kostiju, sazida veliku i moćnu državnu kuću. Sabori su u istoriji našega naroda imali veoma značajnu ulogu po opšte interese države i građana. Njima je dolazila do izražaja sloga i solidarnost, svijest i patriotsko nadahnuće koje je, u jednom divnom naletu donosilo redovne pobjede i uzdizanja. … Savez srpskih kulturnih i nacionalnih društava je zaljuljao zaspale osjećaje dužnosti, ustalasao ogromne i nepresušne rezervoare narodnih snaga koje vječno šute kao sigurna pričuva za sudbonosne dane i događaje da, u slučaju potrebe i nevolje, odlučno i stihijski, kažu svoju riječ i rasijeku čvor. … Odavna narod, miran i krotak, nije osjetio potrebu da izvrši jedan veliki zadatak i da izvrši konzultovanje nepreglednih masa preko njihovih pretstavnika, da sasluša njihove želje i nevolje, njihove predloge i brige. Kad je to učinio danas, znači da je došao odlučan i presudan čas za velika djela. Ali Sabor u Doboju nije samo sabor Srba. On je, još više, Sabor poštenih i dobronamjernih ljudi, građana i Jugoslovena. Sabor treba da se porazgovori i donese odluke o sudbonosnim događajima koji već kucaju na vratima našega doma. U tome je njegova najveća važnost." – *Jugoslovenska pošta*, br. 3224, 30. decembra 1939.

[1792] Uoči sabora stigao je „brzojavni pozdrav dr Nikolaja Velikimirovića, episkopa Žičkog, koji je „toplo pozdravio" predsjednika Savjeta srpskih društava g. dr Savu Ljubibratića, te javio „da će moliti Boga u Carskoj Svetoj Žiči rezidenciji Svetoga Save, za složan i uspješan rad Srpskih društava i ustanova u Doboju." – *Jugoslovenska pošta*, br. 3224, 30. decembra 1939.

[1793] Sabor je otvorio predsjednik srpske crkvene opštine iz Doboja g. Jovo Žakula, a zatim su govorili g. dr. Vladimir Ćorović, prof. Univerziteta iz Beograda, Jovo Radulović iz Mostara u ime građana Mostara i srpskih crkvenih opština Gacko i Avtovac, prota g. Milan Božić iz Sarajeva, prota g. Rajko Sofrenović iz Brčkog, Stevo Moljević, advokat iz Banja Luke, Ilija Perić, sveštenik iz Dervente, Siniša Šiljak, delegat iz Pljevlja, prota Jovan Magarašević, delegat iz Tuzle, gđa Jovanka Šiljak iz Sarajeva, Vladimir Terić, delegat iz Trebinja, i na kraju g. Rajko Popović, sudija, delegat iz Sarajeva koji je pročitao rezoluciju donesenu na ovom zboru. – *Jugoslovenska pošta*, br. 3225, 2. januar 1939, 3,

[1794] Pozdravni telegram Nj. V. Kralju: „Delegati i pretstavnici srpskih i ostalih nacionalnih društava i ustanova Bosne i Hercegovine sa svoga sabora u Doboju, Nj. V. Kralju, Narodnoj uzdanici, kao najvišem i najglavnijem zatočniku i čuvaru jedinstva i državne cjeline, čvrsto vjerujući u sretnu zvijezdu Karađorđevića, jednodušno kliču: Živio Kralj Petar II Živio cio uzvišeni Dom Karađorđevića!" – *Jugoslovenska pošta*, br. 3226, 3. januar 1940.

[1795] *Jugoslovenska pošta*, br. 3229, 6. januar 1940, 3.

dijelila,[1796] na osnovu pisanja štampe je moguće navesti da se na saboru naglasila potreba za izmjenom vođstva u srpskim redovima, koji bi vodili osnaženju države i interesu cjeline, a ne separatističkim srpskim interesima.[1797]

Ipak, sve je više bilo prisutno, a uskoro i otvoreno postavljeno pitanje formiranja i srpskog teritorijalnog zaokruženja, srpske teritorijalne jedinice u okviru države. Tada, kada se narušila ujedinjenjem uspostavljena cjelokupnost države, izdjeljena srpska elita se našla zatečena i po prvi put javno postavila pitanje svog posebnog položaja i ono je postalo osnovno za sve političke srpske snage u Kraljevini. Do tada je pitanje položaja srpskog naroda i njegovog jedinstva bilo samo sporadično postavljano i to u sklopu pojedinih stranačkih zahtjeva i kratkoročnih ciljeva, kao npr. s vremena na vrijeme kod sarajevskih radikala: „Nakon oslobođenja, kako gore rekosmo, pojavilo se neko bolesno stanje u našem političkom životu. Ono je najviše štetilo srpskom elementu ovih pokrajina. Vidimo tu samo srpski elemenat rascepan i rastrovan, dok ostale, muslimane i katolike, vidimo zbijene u jednu celinu, koja nosi svoje čisto versko obeležje. Kod takvog političkog stanja razumljivo je da je radikalna

[1796] „Ovaj jedan primerak dobiven je poverljivim putem od jednog učesnika na tome „Saboru“, ali je gotovo sigurno da će ovi letaci sa rezolucijom biti umnoženi i deljeni u svima srpskim krajevima, a naročito u Bosni i Hercegovini.“ – ABiH, KBUDB, pov. D.Z. 270/1940.

[1797] „Srbi za jugoslovensku otadžbinu ... da je za ozdravljenje našeg političkog života potrebno da uz pribiranje Srba treba svakako da ide usporedo i odabiranje moralno i intelektualno snažnog vodstva u duhu onih velikih moralnih vrijednosti i načela, koja su nerazdruživ elemenat srpske nacionalne duše ... Mehaničko okupljanje Srba ne znači ništa ako ono ne bude praćeno dubokim moralnim preobražajem političkog vodstva i ako se pošteno i istinito ne budu formulisale težnje koje su duboki izvor i korjen ovog velikog srpskog preporodnog pokreta. ... nužan zaključak iz ovako shvaćenih težnja koje ključaju politički neizražene, već godinama u duši širokih srpskih slojeva. Naime, tako shvaćeno i konsekventno sprovedeno pribiranje Srba mora nužno da zbriše sa političkog vodstva srpskog jedan čitav sloj politikana koji su i politički i moralno nedostojni da im se povere najveća politička i moralna dobra jednog naroda. ... taj sloj politikana, vještih domišljatih i neskrupuloznih, (će) učiniti sve da do te njihove političke dekapitacije nipošto ne dođe. ... Prvo što pokušavaju jeste to da ovom pokretu za pribiranje Srba nametnu, u svom ličnom interesu, druge ciljeve nego što ih on ima u srcima Srba i zaokrenu ga u onom pravcu u kome ne idu istinske srpske težnje koje su poletna snaga ovog pokreta. Prvi njihov pokušaj da se taj pokret zaošine na krivi put jeste nastojanje da se njemu dade karakter separatistički, samo srpski, analogno sličnim pokretima kod Hrvata i Slovenaca. ... da se plemenita stremljenja tog pokreta skrenu na krivi put i izžive u eksplozijama plemenskih mržnji i trvenja. Time bi ti vještaci mržnje dobili svoju važnost i svoje mjesto na čelu pokreta ali bi time pokret promašio svoju istorijskiu misiju. Jer, Srbi se ne pobiraju radi nekih svojih „posebnih interesa“ ni radi „srbovanja“ u duhu onih koji se nisu nasrbovali na vrijeme, nego radi d o b r a c j e l i n e. Ne postoje nikakvi posebni srpski interesi radi kojih bi se oni u svojoj borbi stavili čelo u čelo sa svojom državom. Jugoslavija je njihov najveći interes i samo u želji da se stvori nova sigurna zaloga za njenu bezbjednost i njen zdravi plodan razvoj u ovim teškim prilikama. ... to je znak i uzbudljivo svedočanstvo o visokoj državnotvornoj svijesti širokih srpskih narodnih slojeva, koji nisu htjeli dopustiti da se srpska zastava ikad razvije u znaku razjedinjavanja i slabljenja državnog jedinstva. Kad se u Čapljini i Mostaru, gdje nije nikad nedostajalo srpske svijesti ni žrtava koji su o njoj svjedočili, na opštinskim domovima, po naređenju, pa čak i dobroj namjeri, razvi i srpska zastava, prvi srpski prvaci tih krajeva zamoliše da se to ne čini odajući tim gestom srpskoj zastavi najveću počast. Nije u tome gestu bilo ni prkosa ni inata; on je bio izraz onog instiktivnog osjećanja Srba da su Srbi istorijski odgovorni za č i t a v u d r ž a v u, koja je kruna njihovih vjekovnih borbi i napora. ... Ne mogu se Srbi u svojoj zemlji ni sepratistati ni duriti – njihova je misija da dadu snažne podrške snagama ujedinjavanja i jačanja državne i narodne cjeline. I zastava koju je dao čitavom narodu veliki učitelj i ujedinitelj i poruka „Čuvajte Jugoslaviju“ sadrži taj amanet Srbima i određuje im tu misiju. ... naopako i nevaljalo pokretu okupljanja Srba pridavati ikakav cilj osim onog kome teže sve srpske snage, cilj snaženja jugoslovenske države.“ – *Jugoslovenska pošta*, br. 3341, 22. januara 1940, 3.

stranka morala da izdrži tešku borbu za pobedu svojih načela, za spas i očuvanje našeg krvavog truda, koji je okrunio našu veliku otadžibnu slavom i sjajem. …"[1798]

Nakon što su Tri Jerarha sarajevski radikali opet proslavili na tri mjesta, a Jeftanovićeva grupa u zimskoj bašti hotela *Evropa,*[1799] organizovana je krajem marta 1941, u sami osvit rata, konferencija srpskih stranaka u Sarajevu. Na njoj se raspravaljalo o političkoj situaciji, pa je jednodušno donesen zaključak „da u današnje vrijeme rad svih srpskih stranaka bude postavljen na istovjetnu bazu". Svi zaključci doneseni na konferenciji predstavnika zemljoradnika, samostalnih demokrata, starih radikala članova JNS, Davidovićevih demokrata i socijalista, upućeni su partijskim forumima, „da i oni znaju „kakvo je raspoloženje naroda i pripadnika spomenutih partija".[1800] Ono je bilo u stvari potpuno razočarenje kako za nacionalne pregaoce,[1801] tako i za „obične" građane, one koji su žrvovali svoje najmilije,[1802] još od prvih godina novog državnog života.[1803]

[1798] *Srpska riječ*, br. 6, 11. januar 1924.

[1799] Sinoć su sarajevski radikali proslavili Tri Jerarha na tri mjesta – Sarajevski radikali proslavili su svoju slavu Velika Tri Jerarha na tri mjesta. Radikali pristalice g. dr Lazara Markovića, grupa g. Petra Aleksića, priredili su sijelo u svim prostorijama „Amerikanca", dok je grupa g. Marka Bilbije g. dr Markovićeve frakcije slavila u prostorijama omladine Bratstva sv. Save. Pristalice Glavnog odbora (grupe g. Miše Trifunovića), na čelu sa pretsjednikom g. dr Jeftanovićem, priredili su sijelo u zimskoj bašti hotel „Evrope". Radikali iz JRZ nisu u Sarajevu ove godine proslavili svoj partijski praznik. – *Jugoslovenska pošta*, br.3566, 13. februar 1941, 4.

[1800] *Jugoslovenska pošta*, br. 3600, 25. mart 1941, 4.

[1801] Razočarenja je bilo i prije. Pismo Vladimira Gaćinovića Milanu Karanoviću, bogoslovu IV god; Bos. Novi, Bosna, 1908; „Dragi Milane! Izvini da ti prije ne odgovorih. Vjeruj se nije moguće, znaš kakvo je selo! – O razočarenjima nisam nikome do sada govorio. Ali ja sam ih doživio, i to takvih, koja peku kao otrovi prže kao xxxxx. Ja sam vidio i tamne strane Srbijine! Onaj društveni egoizam, nemoral, neskladnost društvenih članova. Onu ciganiju u politici, koja može biti po Srpstvo fatalana. Vidio sam mrtvilo i odsustvo nacionalnosti u srpskoj prestonici. I kao što si čitao u „Malom eseju" o Dučiću o cinizmu, ja sam pri tome mislio na beogradsko društvo. To je duboko uvjerenje, koje teško pada na dušu mladog idealiste. To je uvjerenje koje obara čitavu jednu vjeru u sposobnost jedne rase! Zbilja, ja sam uvjeren da od svih srpskih pokrajina još Bosna i Hercegovina imaju najviše uslova da neustrašivo izvrše kulturni i nacionalni preporođaj našega društva." – NUBiH, Odjeljenje rijetkih knjiga i rukopisa, dok. br. 1344.

[1802] Iz razgovora inspektora Ministarstva unutrašnjih poslova Beograd Petra A. Kunovčića sa zeničkim trgovcem 16. marta 1921. godine: „Vidiš li ovu reku g. Kapetane koja seče moju avliju na dva jednaka dela?" "Vidim", „A znaš li kako se zove", „Znam, Bosna." „A vidiš li ovaj brežuljak koji se podiže sa one strane reke i znaš li kako se zove." „ Znam, Hum." „Vidiš li onu kolebu na humu." „Vidim." „Vidiš li da je napravljena od pruća, prošća i slame." „Vidim." Tako je vaša slepačka srbijanska politika. Vi ste Bogovi junaci, ali bedni političari. Ni vaš Pašić, ni vaš Protić, ni svi drugi nisu za jedan prst naših bivših bečkih ćesarskih političara ministara. ... /pokaza na zatvor zenički/ ... ona je kapetane napravljena od čelika, gvožđa i betona, E, to je austriska politika. Kakva je razlika. Ne da se porediti. Jedan gvozdeni ili čelični štapić, može da uništi tu celu kolibicu ili jedno zrno mašine može da zapali ili uništi celu kolibu, a kaznioni niko ništa ne može da učini. Eto tolika je ogromna razlika između vaših srbijanskih političara i bivših austrijskih, kao što je razlika između ove dve zgrade zvane kaznione i ove bede kolibice na ovom brdašcu Humu. ... Da smo mi Srbi iz Bosne znali, koji smo se borili za Veliku Srbiju, a ne za Jugoslaviju, da će te vi ovako i na ovaj način, sve bivše šuckore, sve srpske krvopije i sve Srpske ubice iz bivše Austrijske monarhije i Srškića sa njegovim tašlijancima, ovoliko nagrađivati i davati masne položaje, dijurine razne beneficije i sve ostale blagodeti, Vi bi ste mogli ući u Bosnu ali samo preko mrtvih nas srbalja iz Bosne i to još na r. Drini, isto onako kao što je Austrija ušla u Bosnu preko mrtvog Hadžiloje. Ali pošto mi to sve nismo znali i umeli da saznamo, onda se gorko kajemo što nismo prešli u Nesrbe – u katolike, jer danas se na političkoj berzi samo oni kotiraju, a mi Srbi ne. Naposletku, ne treba nam ni ova nazovi Nacionalna Otadžbina, u kojoj čestito nema hleba da jede ni jedan Srbin pa ni ja kojih dadoh na oltar Otadžbine 4 sina,

Politička djelatnost kao jedan segment modernizacije društva, demokratizacija društva sa proširenjem prava glasa, ubrzani ritam političkih promjena, nestabilnost političkog sistema, nepotpuni parlamentarizam, nestabilnost vladâ i dominantan upliv politike na sve društvene nivoe dotakla se i sarajevske srpske čaršije. U velikoj mjeri apstinirajući iz brojnih razloga (javnost rada, nestabilnost i sukobljeni interesi sa političkim centrom, isuviše oštra politizacija nacionalnih odnosa na koju nisu navikli i koji su bili ograničavajući faktor rada i života u gradu) iz aktivnog političkog života sve vrijeme, aktivirali su se u najvećoj mogućoj mjeri u momentu nacionalnog opstanka i ugrožavanja zajednice. Međutim, način njihovog političkog funkcionisanja, makar bio pod uplivom političkog života u Kraljevini, nije mogao a da ne vodi rasparčavanju njihovih snaga uoči svih ozbiljnih znakova katastrofe. Tradicionalni način funkcionisanja njihovih očeva bio je iza njih, a modernizacija političkog života uništila je unutrašnje spone starog vida dogovaranja, djelovanja i isticanja jedinstvenih lokalnih interesa.

Iz tih razloga i u situaciji ispolitiziranih nacionalnih odnosa, u nedostatku podrške državnog centra,[1804] kao i pouzdanog i djelotvornog vođstva srpski nacionalni korpus će pokušati, ali bezuspješno da se politički ujedini. Vidjeli su da šutnja u interesu države i proklamovanog srpstva ništa ne donosi. Skorašnje političko isustvo sa JRZ dodatno ih je pomelo i uvjerilo da politički, a ni drugi ideali nisu postignuti, da nemaju istinsko vođstvo, mada je „misao o

---

sinovca i ženu u lageru ... reci ti onima gore u Beogradu, ako ne okrenu bolju politiku prema Bosni da ćemo se mi Srbi i muslimani pobuniti isto onako, kao što smo se bunili za vreme sviju stranih invazija, nacija i država, koje su dolazile i vladale Bosnom i Hercegovinom i odlazile. Istina je, da smo uvek platili dobro krvlju, ali je tako bivalo i biće i istorija će i to zapisati. Dalje, kapetane, ako se pak ja živ iz pobune vratim, a stanje u Bosni se ne popravi, u korist nas Srba, ja ću biti šef delegacije Srba i Muslimana, koji ću da vodim u Beč kod bivšeg Ćesara, ali pošto nažalost nema njega živa, to ćemo potražiti bivše Austrijske političare da ih umolimo, da dođu i da spasu Bosnu i Hercegovinu od Vas Srbijanaca. Zbogom g. kapetane!" - Petar A. Kunovčić, Moj prvi i poslednji razgovor sa Stojanom Protićem, bivšim Predsednikom Ministarskog Saveta Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, HAS, ZV, dok. 141, 1-3.

[1803] Preuveličano, ali indikativno je pisanje sarajevske „Srpske zore" koju je prenio beogradski dnevnik: "Sarajevska Srpska Zora pozdravlja ovako prvi decembar: Prvi decembar je pokazao u kojoj je meri srpska narodna duša potištena. Ni odrasli Srbi, ni srpske žene, ni srpska deca ne osetiše tog dana radost u svojim srcima. Naprotiv, neka teška tuga pritisivala im je grudi." – *Srpska riječ*, br 171, 13. decembar 1919, 4.

[1804] The establishment of the Yugoslav Kingdom in 1918 paradoxically weakened the Bosnian Serb position in relation to the Muslims, for the latter closed ranks while the Bosnian Serbs fractured ... and difficulty of the Radicals as the principal Bosnian Serb party in competing with the JMO produced a shift in the traditional Bosnian Serb attitude toward the Bosnian question. Far-sighed Bosnian Serb nationalist politicians and intelelecuals realized that a unified Bosnia-Hercegovina could never be won for the Srb nation; they therefore shifted to supprot for Bosni-Hercegovina's *partition*." (1929) „Milan Srškić, the leading Radical politician in Bosnia-Hercegovina, played a key role in the Dictatorship of King Aleksandar and as Minister of Justice in 1929 engineered the division of Yugoslavia into nine provinces, or banovinas. … Srskic sholud be credited with preventing the separation of Bosnia-Hercegovina from Serbia and the reestablishment of a border on the Drina." (1935) „Stojadinovic chose the Bosnian Muslims as his preferred partners. His Yugoslav Radical Union incorporated the JMO and allowed the latter to achieve political hegemony in Bosnia-Hercegovina up until his fall at the start of 1939." - Marko Attila Hoare, The national identity of the Bosnian Serbs and World War II, *Dijalog povjesničara – istoričara*, 3, Pečuj, 12-14. maja 2000, (ur. Hans Georg Fleck, Igor Graovac), Zagreb, 2001,125, 126.

jednom vođi bosanskim Srbima mnogo bliža i simpatičnija“.[1805] Stoji i to da je vjerovatno za neke sinove čaršije iza kojih se krio talenat za vođstvo, ali koji su bili nezainteresovani, pasivni ili pometeni modernim političkim tokovima, nenavikli na napor i moguće poraze, uplašeni od mogućnosti da budu politička spona između istoka i zapada, važio sljedeći stav: „Jedinstvo Srba izgledalo je mnogima kao nekorisna stvar. Srbi i sloga, mnogima to zvuči kao jedna disonanca koju nije u stanju da pokrije ničiji autoritet.“[1806] U svojim vrlo često ekstatičnim frazama, čiji je autor bio urednik Stijepo Kobasica, radikalski list je negirao srpsku neslogu, te mada ne i jedini, još u samom početku života mlade države vidio zaokruženu i cjelovitu, materijalizovanu nacionalnu misao, a što je možda i pogubnije - vidio ju je dovršenom i dovoljnom za dalji život. “Borbe nema, jer nema protivnika. Bitka je već dobijena a protivnici su poraženi prije nego se i upuste u borbu”.[1807] Bila je to iluzija koju je bilo u bosanskohercegovačkim prilikama teško braniti i koja je njene nosioce skupo stajala.

Krug međuratnog perioda je bio zatvoren sa 1941. godinom. Vođe među bosanskim Srbima možda nije bilo jer nije bilo vojske. Ona se sa 1918. godinom demobilisala, ponesena vjerom u već ostvareni cilj. Međutim, iskazano povjerenje je političkim životom potpuno presahnulo, tradicionalno se izgubilo, a građansko se nije uspostavilo, ono koje bi vodilo stabilnom demokratskom životu i odnosima, kako između građana jednog grada, tako i građana prema državi, institucijama političkog sistema.

Izdanci sarajevske srpske čaršije bili su samo potomci sposobnih, promućurnih i prodornih očeva, bez oreola političkih i nacionalnih vođa, bez dovoljno sposobnosti da postanu ličnosti oko kojih bi se okupile nacionalne, srpske snage. Niko iz redova čaršije nije mogao u novim prilikama nastaviti putem svojih predaka i ostaviti svojim djelovanjem uzor za narastajuće generacije. Stara čaršija je bila nemoćna, a njena regenerativna snaga gotovo presahnula, pa se trebalo samo sačekati da neka nova elita postavi trase za budućnost

[1805] Sarajevo, 29. maja 1938. god. - Izvještaj bana Milanu Stojadinoviću. - ABiH, fond MS, fasc. 18, dok. br. 445.
[1806] *Jugoslovenska pošta*, br. 3249, 30. januar 1940, 3.
[1807] *Srpska riječ*, br. 48, 7/20. maj 1919.

3. Sinovi srpske čaršije u ekonomskim forumima grada

Tamo gdje su sinovi sarajevske srpske čaršije tražili stabilnost bila su ekonomska tijela i udruženja, koja nisu zahtjevala ona naročita umijeća koje je tražilo političko djelovanje. Suštinski zatvoreni forumi, koji su osiguravali ekonomsku i socijalnu stabilnost odgovarali su prirodi djelovanja na koju su navikli. Njihova tradicionalna upućenost, u porodicama već viđeno iskustvo prirodno ih je poticalo da ostanu ili da se uključe u rad brojnih ekonomskih foruma koje su obećavale kontinuitet djelovanja, a time i ekonomskog opstanka.

Takva iznuđena „odluka" donešena je u zajednici opterećenoj nasljeđem neujednačenog i neravnomjernog ekonomskog razvoja, daljom dezintegracijom starog ekonomskog područja, dubokom podjelom pokrajinskih resursa i tržištâ, saobraćajno nepovezanih, višestrukim zakonskim regulativama,[1808] njihovom sporom unifikacijom,[1809] sa razlikama produbljenim političkim interesima,[1810] u kojoj se veoma malo pažnje posvećivalo ekonomskom životu i u kojoj se država bavila problemima vlastitog i nacionalnog opstanka. Iscrpljujući se u političkim raspravama država ne donosi jasan koncept ekonomskog razvoja, dodatno opterećena i stavom da nema mogućnosti ekonomskog napretka bez političke stabilnosti, pa se očekivana ekonomska racionalizacija gubila u korist nacionalne države. "Smatralo se da je luksuz raspravljati ekonomske probleme i programe, a da nisu rešeni problemi državnog i nacionalnog opstanka."[1811] Sa druge strane, privredna situacija nije išla u prilog smirivanju političkih tenzija i socijalnog nesklada. Tempo industrijskog rasta evropskih država pružao je uporedo sliku koja je dodatno opterećavala ukazivanjem na duboku zaostalost i sporost u razvoju, tako da stvaranje KSHS nije značio istovremeno i brži put ka ekonomskoj

[1808] „Kraljevina SHS je nasledila između ostalog četiri različita železnička sistema, sedam različitih zakonodavstava, nekoliko različitih važećih valuta itd. itd." – S. Đurović, *Državna intervencija u industriji Jugoslavije* , 18. Do 1928. imala je i pet poreskih sistema. – B. Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988,* knj. I, 62.

[1809] Npr. „Još 1925. godine Bosna i Hercegovina, kao i ostale zemlje nekadašnjeg austrougarskog državnog teritorija, nisu trošarinski integrirane u kraljevsku državu i tretiraju se kao inostranstvo." – Seka Brkljača, Neke karakteristike integracijskih procesa Bosne i Hercegovine u novu državu, Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca/Jugoslaviju, *Historijska traganja*, 3, Sarajevo, 2009, 150.

[1810] Jedan od primjera je sukob u Privrednom savjetu 1920. godine, gdje "ministar trgovine Ninčić i njegov moćni načelnik Milan Todorović, koji obojica pripadaju Radikalnoj stranci, pokušavaju u osloncu na neke velike banke, da jako centraliziraju uvoz i izvoz i da na svaki način tutorišu privredne krugove u zemlji. Ali i u Jugoslaviji je preživela „ratna privreda" i sve širi krugovi navaljuju da se ponovo zavede slobodna trgovina. Ninčić nailazi stoga, u svojim težnjama na najogorčeniji otpor Demokratske stranke ..." - S. Đurović, *Državna intervencija u industriji Jugoslavije*, 76.

[1811] B. Petranović, Modernizacija u uslovima nacionalno nestabilnog društva, 23

modernizaciji između ostalog i bosanskohercegovačkog društva, sa još vidljivim i funkcionalnim tragovima feudalnog sistema.

Nakon rata u kojoj su joj učinjene znatne materijalne štete,[1812] Bosna i Hercegovina se dijeli na više administrativno-teritorijalnih oblasti, pri čemu je Sarajevo gubilo od svoje dotada centralne uloge u pokrajinama, ono poprima oblasni značaj,[1813] biva suštinski zaobiđeno vezama koje su se uspostavljale između privredno razvijenijih područja, što ga je dovelo do depresivnog privrednog toka.[1814] Nakon povlačenja stranog kapitala iz zemlje, koje je doduše bilo kratkotrajno, jer je većina preduzeća sa prostora bivše austrougarske teritorije neko vrijeme „umirila" svoje djelovanje u KSHS u raznim vidovima,[1815] ali i većinske kvalifikovane radne snage, pored nepovoljnih i sve gorih saobraćajnih veza, visokih prevoznih tarifa, oslabljene konjukture poljoprivrednih proizvoda, oskudice kapitala, pa time i nemogućnosti ulaganja u privredu,[1816] nepovoljnih kredita,[1817] pored svih uloženih napora

[1812] Elaborat o šteti koja je učinjena za vrijeme Prvog svjetskog rata u BiH za vršila je Zemaljska vlada u februaru 1919.
Izvješće o ratnim štetama u Bosni i Hercegovini -
I Štete privatnih osoba – 1674,491.150 kruna.
II Štete učinjene u BiH uslijed preniskih cijena rekvizicije – 99, 000.000 kruna
III Štete u industriji - 11,381.526 kruna
IV Štete općina, kotarskih vijeća i kotarskih pripomoćnih zaklada – 11,356.348 kruna
V Štete na državnom dobru – 143,137.348.
VI Iskaz: Zgrade uništene usljed ratnih operacija i šteta u poljoprivredi - 1.000,000.000,
Ukupno. - 3.000,000.000.
- H. Kapidžić, Rad Narodnog vijeća, 279.
Međutim, učinjena šteta nije značila i adekvatnu odštetu, jer „prvi sudovi za procjenu ratne štete u Bosni i Hercegovini otvoreni su tek februara 1922. godine." – S. Brkljača, Neke karakteristike integracijskih procesa Bosne i Hercegovine, 151.
Ljudski gubici su procjenjeni na 360.000 ljudi, odnosno 19% stanovništva. – Enver Redžić, *Jugoslovenski radnički pokret i nacionalno pitanje u Bosni i Hercegovini (1918-1941)*, Sarajevo, 1983, 6.

[1813] Naredbom Ministarstva trgovine i industrije od 11. marta 1924. poslovi trgovine i industrije su preneseni na župana Sarajevske oblasti. – S. Đurović, *Državna intervencija u industriji Jugoslavije*, 68.

[1814] "Industrijski razvitak Sarajeva u međuratnom periodu nije bio onako intenzivan kao prije prvog svjetskog rata . U vremenu između 1919-1941. osnovana su svega četiri manja privatna industrija preduzeća, dva državna i jedno opštinsko, dok ih je nekoliko moralo obustaviti proizvodnju iz finansijskih razloga." – B. Miličić, *Radnička klasa Sarajeva*, 56.

[1815] „Strani vlasnici su, preko tako markantne figure (npr. Nikole Berkovića, dir. Zemaljske banke za BiH, predsjednik TOK-a za BiH, član Uprave Saveza novčanih i osiguravajućih zavoda KSHS u Zagrebu i predsjednik i podspredsjednik mnogih industrijskih preduzeća – op.a) u privrednom životu države, sebi obezbedili nesmetan dalji radi povećanje glavnice sa 14 na 20 miliona kruna, što je omogućilo kontinuitet učešća ove banke u nekim od najjačih industrijskih preduzeća u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Sloveniji poput: Deoničke pivare, Štamparije „Bosanske pošte" i Bosansko-hercegovačkog građevinskog preduzeća u Sarajevu, Opće osiguravajućeg dioničkog društva „Sava", Građevinskog dioničarskog društva u Zagrebu ili Građevinskog društva „Obnova" d.s.o.j. u Ljubljani." – V. Aleksić, *Banka i moć*, 24.

[1816] Pitanje kamatne stope i banke u BiH … G. Vaso Ristić gen. direktor Srpske centralne privredne banke, jedan od dvojice bosanskih delegata na skorašnjoj konferenciji banaka u Beogradu – izložio je stanje banaka u BiH u odnosu prema ovom aktualnom pitanju. … Da gro banaka u ovim zemljama raspolaže sa razmerno vrlo malim tuđim (pozajmljenim sredstvima) 74 banke u BiH raspolagale su koncem 1925. sa ukupno 1197 miliona din., od toga sopstvenih sredstava (akcijskog kapitala i rezerve) 278 miliona, a tuđih (ulozi na štednju i poverioci) 919 miliona. Prosečni odmer između sopstvenih i tuđih sredstava je kao 11 prema 3,3. Međutim, kod najvećeg dela banaka omer je znatno ispod prosečnog; tuđa sredstava većinom ne dostižu ni dvostruku visinu sopstvenih.

centra da se strani kapital obezbjedi,[1818] kao i neravnomjerno raspoređivanih kredita,[1819] ali i nenamjenskog trošenja,[1820] uz nepovoljnu socijalnu strukturu stanovništva sa gubitkom činovništva iz državnog aparata i vojske, Sarajevo je bilo sve više bilo opterećeno nepovoljnim privrednim tokom, koji se još više dolazio do izraza sa višegodišnjom ekonomskom krizom na jugoslovenskom, ali i širem evropskom prostoru, često zatvaranom

---

Razlog je u tom što na 5 većih banaka u Sarajevu, kod kojih je taj omer povoljniji, otpada gotovo dve trećine celokupnih sredstava (141 milion sopstvenih i 645 miliona tuđih). Kod tih 5 banaka omer je dakle 1: 4,5. Najpovoljniji omer ima Bos. industrijalna banka (1:1), zatim Zemaljska banka (1:5) … Uzrok ovom nesrazmeru je u tom što kod nas još i nema rentijera u pravom smislu reči, od kojih dolazi najveća ponuda kapitala. Smisao za sitno ulaganje je također u povoju. S druge strane, mi nismo uspeli da dođemo u vezu sa stranim kapitalom. Posledica svega toga je siromaštvo banaka u tuđim sredstvma. … Međutim, usled nemogućnosti da dođu do većih tuđih sredstava, banke u BiH dovedene su u neugodan, da ne kažemo bezizlazan položaj. S jedne strane, one moraju da udovoljavaju zahtevima privrede za što jeftinijim kreditom, a s druge strane ako uopšte hoće da vode dividendnu politiku moraju da udovolje interesima akcionara za što boljim ukamaćenjem kapitala.“ – *Pregled*, br. 9. 6. mart 1927, 2.

[1817] „Od jeseni 1922 god. od kako se počela osećati oskudica novca i od kako se kamatna stopa popela na 20-30% potpuno je prestalo osnivanje novih industrija. I postojeće koje su prinuđene da traže tuđ novac preživljavaju tešku krizu. Nade industrijalaca uprte su u novu carinsku tarifu, koja im obećava moćnu zaštitu, izgradnju što boljih železničkih veza i jeftin kredit, koji očekuju sa strane.“ - *Narod*, god. IV, br. 48, 28. juni 1924, 2.

Pitanje sniženja kamatne stope. Kod Narodne Banke kamatna stopa je 6%, a kod privatnih banaka još uvijek od 16% - 18% - *Pregled*, br. 7, 20. februar 1927.

„Domaći novčani zavodi raspolažu malim tuđim sredstvima u odnosu prema sopstvenim, i ako hoće da svojim akcionarima pruže bolju dividendu, moraju da računaju viši kamatnjak nego oni zavodi kod kojih je omer između sopstvenih i tuđih sredstava povoljniji, u tom smislu.“ - *Pregled*, br. 28, 17 jul 1927.

[1818] „Sve mere koje su preduzeli Industrijska komora u Beogradu i Centrala industrijskih korporacija za stvaranje povoljne i sigurne zakonske podloge za strani kredit, zalažući se za donošenje pravilnika o industrijskim obveznicama, pretrpele su neuspeh usled dezorganizovanosti državne administracije i njenog birokratskog stava prema praktičnim potrebama privrede.“- S. Đurović, *Državna intervencija u Jugoslaviji*, 43.

[1819] Narodna banke je npr. u periodu 1924-1927. na ovaj način podijelila kredite:

	1924.	1925.	1926.	1927.
Srbija	497,9	632,2	601,8	710,1
Hrvatska	319,4	340,6	396,0	306,8
Slovenija	116,8	125,7	154,0	173,6
Vojvodina	75,5	83,7	89,6	125,9
Bosna i Hercegovina	65,6	101,3	124,5	121,9
Dalmacija i Crna Gora	27,2	39,6	45,4	64,2

- S. Đurović, *Državna intervencija u Jugoslaviji*, 359.

Prosječna participacija Bosne i Hercegovine u kreditima je iznosila do 6%. Osim toga, prije rata, krajem 1913. godine, hipotekarni kredit u BiH je iznosio oko 65 miliona dinara, dok svi hipotekarni krediti nisu iznosili 1927. godine više od 50 mil. dinara. Dok je, na primjer 1923. godine Bosna i Hercegovina imala 8,87 mil dinara kredita, u isto vrijeme je Beograd imao 95 miliona, Zagreb 54,5 miliona i Ljubljana 12 miliona dinara. - Lj. Kosier, *Ekonomski fragmenti i konture*, Sarajevo, 1927, 373, 378, 379.

Privilegovana agrarna banka je od ukupno odobrenog kredita 1934. odobrila Dunavskoj banovini 58% sredstava, Drinskoj 17,62%, dok je Vrbaskoj ostalo 5,1%. među potpomognute zavode nije ušla Srpska centralna privredna banka, najjači zavod sa čisto domaćim kapitalom na teritoriji BiH, uz koju su bile povezane sudbine mnogih poslovnih ljudi i niza manjih zavoda u BiH.

[1820] Zajmovi uzimani od Francuske, SAD i drugih zemalja trošili su se većinom za potrebe države, a ne u svrhu industrijalizacije i ulaganja saobraćajnu infrastrukturu. KSHS je poslije Grčke bila najzaduženija zemlja, da bi 1932. godine pribjegla nekoj vrsti moratorijuma. – B. Petranović, *Istrorija Jugoslavije*, knj. 1, 61.

za tradicionalni plasman bosanske robe, ali i nepovoljnih dugoročnih ugovora sa tradicionalnim izvoznim partnerima.[1821]

Nedostatak razvijene industrije koja bi mogla angažovati radnu snagu grada i njegove okoline bila je dodatno otežavajuća okolnost. Novopristiglo stanovništvo ne bi bilo problem, čak bi bilo i dobrodošlo, da je Sarajevo moglo efikasno da ga uključi u privredne tokove grada i za vlastiti privredni razvoj, da je bilo moguće da svi nađu zajednički interes u jednoj kolektivnoj akciji koja bi vodila ostvarenju i unapređenju njihovih interesa, kao što se do tada privreda Sarajeva oslanjala na javne radove, brojni upravni aparat i vojsku. U tom smislu postojanje radničkog sloja, kao idejnog i pokretačkog duha grada ne bi se moglo smatrati značajnim. Kako unutrašnjih snaga grada za privredni preobražaj nije bilo, poticaj se s razlogom, ali i po iskustvu i inerciji, očekivao od strane države. Jasno je da je država bila najznačajniji i najmoćniji vlasnik,[1822] ali njen monopol na brojne produkte bosanske industrije, pa i sarajevske,[1823] kao i privilegije duboko su zadirale u interese gradske privrede i posljedično uzrokovale njen usporen, evolutivni razvoj. „Državna privreda i institucije bile su oslobođene od svih vrsta poreza, prema tome i gradskih poreza, te gradska opština nije prikupljala nikakve direktne prihode od državnih postrojenja na teritoriju gradskog atara. ... Porezi su bili rezervisani za stanovnike grada, seljake koji prodaju i kupuju na gradskoj tržnici, privatnu industriju, trgovinu i zanate, kao i rentijere.“[1824] Istovremeno gubici državnih industrijskih preduzeća su se prebijali iz državne blagajne. Mada je tačan broj industrijskih preduzeća teško utvrditi obzirom na raznovrsne kriterije koji ih karakterišu,[1825] njihov broj nije bio dovoljan da

[1821] Trgovačka komora zahtjeva od Centrale industrijskih korporacija u Beogradu hitnu reviziju dugoročnih ugovora. … da se prilikom ugovora sa Čehoslovačkom i Nemačkom uspostavi po mogućnosti bescarinski uvoz etiviranih šljiva, jer se danas visokim carinama na etivirane šljive favorizira izvoz šljiva u vrećama na štetu naših etivaža. Traže i da se saobraćaj na pruzi Užice - Vardište podvrgne pod jednu Direkciju i to Sarajevsku. – *Pregled*, br. 8, 27. februara 1927, 18.

[1822] „nacionalizacija imovine bivšeg zemaljskog i vojnog erara u Bosni i Hercegovini, kao i pojedinaca koji su dolazili pod udar ovih propisa, vršena je ili putem asimilacije ili putem sekvestracije, koja je podrazumijevala sudsku zabranu obavljanja poslova i stavljanje takvih preduzeća, banaka, zavoda itd. pod kontrolu Ministarstva pravde putem postavljenih činovnika, odnosno državnog komesara.“ – S. Brkljača, Neke karakteristike integracijskih procesa Bosne i Hercegovine, 162.

[1823] Državna preduzeća su bila i najveća: Fabrika duvana, Željeznička radionica, Tvornica ćilima, Tvornica beza i vezionica, te Državna štamparija, Vojnotehnički zavoda i Zavod za vojnu odjeću; zapošljavala su u vrijeme povoljne konjukture 5.600 radnika.

[1824] S. Brkljača, Neke karakteristike integracijskih procesa Bosne i Hercegovine, 173.

[1825] „Tačan broj industrijskih preduzeća teško je utvrditi zbog jasno nepovučene granične linije između industrije i zanatstva i dosta čestih administrativnih pomjeranja čitavih privrednih grana iz jedne oblasti u drugu. Otuda tolike razlike u procjenama broja tvornica kojih je 1930. u Sarajevu bilo, po kriteriju Kraljevske banske uprave 106. Nasuprot tome, Opština grada Sarajeva tvrdi da je u gradu 1936. bilo registrovano svega 26 industrijskih preduzeća. U široj okolini grada, na području bivše sarajevske oblasti 1929. radilo je 25 manjih industrijskih tvornica, 5 rudnika, 16 elektrana i 97 pilana. Prema našim istraživanjima u Sarajevu su između dva svjetska rata radila 96 industrijska preduzeća i radionice i 9 ciglana, od kojih je na grafičku djelatnost otpadalo 21, na tekstilnu industriju 24, na hemijsku industriju 8, na metalnu industriju 14, na građevinsku industriju 11, na kožnu

omogući ekonomski i socijalni napredak. Poslјeratne okolnosti sa povoljnom konjukturom i olakšicama u dobivanju obrtnica, ali i političkim putem dobivenih izvoznica,[1826] donijele su pojavu novih ljudi koji su umjesto stručnih privrednika po političkoj liniji nalazili uhljebljenje u odborima većih privrednih preduzeća. Pa i u takvim prilikama u gradu su opstala i neka manja srpska preduzeća, a određeni broj se i osnovao.[1827]

---

industriju 3, na prehrambenu industriju 6, na drvnu industriju 2 i na ostale industrijske grane. Dobar broj ovih preduzeća u industrijski razvijenom društvu ... nikako se ne bi mogao svrstati u industriju ni po proizvodno-tehničkim mogućnostima ni po obimu proizvodnje, broju zaposlenih radnika, ni angažovanju kapitala, već bi se prije moglo govoriti o razvijenjim zanatskim radionicama ili u najboljem slučaju manufakturama." – B. Miličić, *Radnička klasa Sarajeva,* 56.

[1826] Radikali ukidaju izvoznice – tj. dozvole za izvoz u inostranstvo, jer se zloupotrebljavaju. – *Srpska riječ*, br. 55, 17. mart 1920, 3.

Demokratska stranka oprostila izvozne carine u visini od „400 miliona svojim pristašama" - *Srpska riječ,* br. 60, 23. mart 1920, 3.

[1827] Grafička djelatnost – Risto J. Savić je 1934. godine proslavio 50 godina rada sa svojom Prvom srpskom štamparijom. Nalazila se u Kulovića ul. 3. Štampariju je imao i Nikola Pijuković. Dušan Dozet, Vojvode Stepe 24; tridesetih godina njegova štamparija je imala duplo veći dohodak od R. Savića, (30.000 din. naspram Savićevih 15.000 din)

Hemijska industrija – Ratković i drug. Prva bosanskohercegovačka fabrika masti za obuću („Arap") i najveće bosansko preduzeće za izradu crkvenih svijeća Ratković, Orlović i drug bila je smještena na Ilidži kraj Sarajeva, a radnju su imali u Aleksandrovoj 12.

Prehrambena – pekara Mandrapa

Metaloprerađivačka industrija – Prva bosanskohercegovačka tvornica kola Dušana Marića imala je kolarsku, kovačku, lakirersku i tapetarsku radionicu sa zračnom testserom, uređajem za rendisanje, univerzalnim brusom i bušilicom. U 1921. tvornica je proizvela 28 luksuznih fijakera, 5 karoserija i 150 plugova. Smještani su bili u Skenderija ulici broj 30.

U sastavu Inženjersko-tehničkog biroa inž. Branka Ećimovića, nalazila se Fabrika motora i aeroplana „Avija", koja se bavila opravkom raznih mašina i proizvodnjom djelova za avione.

Građevinsko i tehičko preduzeće Spasoje Mandrapa i drugova; posao je razvio iz bravarske radionice u Carevoj ul. 12. Preuzevši godine 1919. staru još od god. 1878. renomiranu bravarsku radnju Tomasa Taubera, Spasoje Mandrapa je proširio i preudesio tako, da danas gotovo fabrički proizvodi neke artikle. Tu izradjuje svoj patent novu konstrukciju željeznih prozora, a vrata i izloge sa otvorima i krilima u svim mogućim formama. Nadalje rešetke, željezene konstrukcije, ograde za stepenice, razne okove i šarafe. Preuzima montaže pilana i izradu pojedinih mašinskih dijelova i t.d. Preduzeće je komanditno društvo, čiji komandisti posjeduju svoje radionice. Graditeljsku, stolarsku, staklarsku, elektromehaničarsku, bravarsku, molersku, limarsku i instalatersku. Svi zajedno čine gradjevno i tehničko preduzeće, koje je u stanju, da preuzima sve vrste novogradnja i adaptacija. Zapošljavao je 100 radnika.

Građevno preduzeće i tehnički biro – Miloša Miladinovića

Ingenieur Ljub. Golubović, ovlašteni civilni inžinjer, Sarajevo, Vojvode Stepe obala, 31. Izrađuje u vlastitom majdanu sav granitni materijal prirode "Gabro" koji se upotrebljava i na gradnji mosta Beograd-Zemun i liferuje po najpovoljnijim cenama kocke i ivičnjake.

Sarajevska Parna fabrika cigle i crijepa – Avramović i drug, Tešanjska ul. 2.

Fabrika namještaja Petra Vekića, Tvornica pokućstva d. d. Sarajevo, Koševo ulica 16.

Savo Bilbija i drug, Prva bh tvornica ogledala i brusiona stakla, osnovana 1922. god, Miss Irby ul.

Dušan Petrović, autobusko preduzeće

Braća Šerbedžija, autoradiona, bavi se popravkom mašina i automobila, te galvanizacijom. Sarajevo, Aleksandrova ul. 68.

D. Dm. Kočović, stovarište pomodne i korentne robe, ženskih štofova, platna, šifona, kretona, pomodna manufakturna radnja osnovana 1881. godine.

Radoslav i Pero Ćorović, trgovina brašnom, kolnijalnom robom, drvenim materijalom, ćumurom

Sima Prnjatović, veliki izbor štofova, čoha i pirotskih ćilima

Špeceraj - Delikates Braća Kuić, prije Jovo Zagorac, Glavno stovarište Rus. spec čaja S.Ć.M. i sve vrste mineralnih voda.

Nakon uloge demokrata koji su podijelili „prvi kajmak“ u prvoj Zemaljskoj vladi,[1828] radikali će se dalje angažovati da na sličan način nastave njihov rad, a pravi primjer pružali su njihove vodeće ličnosti kako javnim ostvarenjem direktne koristi za sebe,[1829] tako i davanjem koncesija „svojim ljudima“, ali i dotadašnjim stranim vlasnicima preduzeća, prilikom kojih

---

Industrija alkohola – Ćorovići; Milan i Luka Kurilić sa podrumima u Domanovićima i Stocu u Hercegovini; Kralja Petra ul. 33.
Tekstilna trgovina - Prnjatovići,
Petar Aleksić, Pomodna trgovina, Aleksandrova 65; Preporučuje: veliki izbor muških, ženskih i dječijih šešira i kapa svih vrsta kao i bogati pribor za krojačice, modistice i vezilje. Raznu pletenu robu kao veste, pullovere, svitere, lemperdeke, čarape, rukavice, majice i soknice, zatim sunco- i kišobrane, moderne tašne i aktentačne, putničke kofere, zavese deke i garniture za krevete i stolove. Nadalje za gospodu ogroman izbor kravata, kragna itd. Cjelokupni pribor za mladence i novorođenčad. Cijene jeftine. Posluga brza i tačna.
Šakota, Šotra i Ćorović, hrana, kolonijal, mješovita roba, građevinski materijal na veliko
Mihajlo K. Petrović i drug, Prva bh radionica šamije, jemenija, parno bojadisanje, belenje i apretura, Sarajevo, Čemerlina 17; osnovano 1920. godine. Narudžbe je primala Modes-salon Olga Markić, Ferhadija 19/I.
Sarajevska fabrika kapa i šešira, Milutinovićeva ul. 12, vlasnika Riste Avramovića.

[1828] „Narodna vlada je povjerila željeznički saobraćaj na šumskim prugama firmi Šajnbajs. Iz svega izloženog jasno izlazi da Vlada nije bila riješena da ukida ugovore sa firmama, posebno sa firmom Šajnbajs. ... Te su firme: Eisner i Rotlieb, Steinbeiss. Svake godine zaslužili su 3-4 milijuna, a koliko su dali za Prosvjetu, Gajret. Mi, prema tim ljudima ne treba da imamo obzira.“ – H. Kapidžić, Rad Narodnog vijeća, 228.
O tome kako sin Koste Hermana zajedno sa Grosoom dobio dozvolu za uvoz 2000 vagona soli. ... „Zar Fran Petrić, Svetozarev intimus, ne položi u fond “Demokratije” za neke dobivene koncesije 200.000 kruna? Dao je naše pare. Taj svoje ne daje kao što i pre nije davao.“ - *Srpska riječ*, br. 76, 14/27. juni 1919, 3.
„Moralne sudije. Kako je vlada mogla obećati Mirku Kuriliću četiri vagona duvana iako postoji ministarska naredba, da je duvan monpol? Kako gledište zauzeše demokrati protiv svog poslanika Stanojevića kome je zaplijenjeno 32 vagona šećera? – *Srpska riječ*, br. 74, 12/25. jun 1919, 3.
„Sve po starom. Samo jedan jedini Srbin i tri Hrvata vode u nas samostalne šumske uprave. Od svih šesnaest uprava šumskih u Bosni četiri su dakle u rukama našim, a na ostalim sjede takovi stranci, koji su ne samo protekcijom tamo došli, nego neznaju gotovo svi ni jezika našega. … Interesantno je, da mi kod većih stranih poduzeća gde su važne šumske uprave nemamo svojih ljudi. Nadamo se da će novi šef tog odsjeka uvest reda u tome.“ – *Srpska riječ*, br. 84, 9. jula 1919, 3.
„Dopis iz Zavidovića – Firma Ajzler i Ortlib, bečko preuzeće i u vreme Austrije bila “država u državi”, pa je i sada … sa svim mogućim povlasticama. … Svaki sedmice dolazi neko iz ministarstva građevina ili ministrstva industrije i šuma, tobože kao izaslanik države, radi pregledbe industrijskih poduzeća. No bogata trpeza Ajzlera i Ortlieba, u vili njegovoj i staro odležalo austrijsko vino, zadovolje dobro te državne izaslanike i oni se vraćaju u Beograd sigurno sa najlepšim iskazima.“ - *Srpska riječ*, br. 150, 14. novembar 1919, 3.
U članku pod naslovom „Atentat na predsjednika vlade“ *Srpska riječ* donosi vijest o tome kako je izvšen pokušaj atentata na M. Srškića dok na svom putu za Beograd stao da prenoći kod firme Ajzler i Ortlib. – *Srpska riječ*, br. 77, 22. april 1920. Osim toga, demokratski *Narod* optužuje g. M. Srškića “da je sa dolaskom radikala na vlast novac iz Srpske zadružne banke dignut i predat Srpskoj banci u Sarajevu, u kojoj najveći dio akcija ima minstar Srškić, te je bio i predsjednik upravnog odbora i koja pomaže samo nekoliko radikalskih trgovaca.“- *Narod*, br. 2, Sarajevo, 5. januar 1924.

[1829] “U odgovoru na napadaje *Glasa Naroda, Srpska riječ* navodi da su V. Andrić i Srškić kupili štampariju od Geze Štuksa, za 400.000K, uz uslov, da kupoprodaju odobri u smislu zakona o postupanju sa imovinom podanika neprijateljskih država ministarstvo trgovine u Beogradu. Prilikom kupovine bili prisutni Besarović V. i Maričić, čin. agrarne banke – ovo odgovor na napadaje Glasa Naroda. – *Srpska riječ*, br. 51, 12. mart 1920, 3.
„Čak i sam predsjednik Šola izvještava Pribićevića da su njegov rođak Vojislav Šola, dr Milan Srškić, dr Vladimir Andrić i dr Todor Popović osnovali u Sarajevu kao nekakav konzorcij koji, između ostalog, ima namjeru da otkupi štamparska postrojenja bivšeg „Sarajevoer Tagblatt-a“. Preduzeće je vrlo rentabilno i imovina mu sada vrijedi preko 700.000 kruna. U posao je, izgleda umješana i mađarska vlada. Šola nije dozvolio kupoprodaju, već preporučuje da se u stvar umiješa Zajednička vlada i da otkupi cjelokupno preduzeće na taj način što će platiti odmah 300.000 kruna u gotovu, a za ostatak ... ima vremena, dok se urede odnosi sa Mađarskom!“ – Kasim Isović, Struktura i funkcionisanje organa državne uprave, 371.

sigurno nisu ostali bez koristi.[1830] Provođenje sekvestra nad preduzećima nudilo je lažnu sliku nacionalizacije stranih preduzeća, dok je kapital pristizao starim uhodanim bečkim kanalima, tj. „za kratko vreme ovakva nacionalizacija svela se na postavljanje u upravne i nadzorne odbore zavoda sa stranim kapitalom „nacionalnih predstavnika", odnosno uglednih političara, narodnih poslanika, visokih državih činovnika ili čak generala, koji nisu imali ni dovoljno kvalifikacija, niti ikakvog uticaja na upravljanje i poslovanje istih. ... mada se prava nagrada sastojala od velikih tantijema i dividenti. na tome se i završavala sva nacionalizacija takvih zavoda, a počinjala „živa navala" stranog kapitala u privredu Kraljevine SHS."[1831] Ovo nije ostalo skriveno ni savremenicima: „Posle rata sprovedene su kod nas nacionalizacije mnogih stranih preduzeća samo formalno: u najviše slučajeva pojedini domaći ljudi, uz izvesne lične koristi, prikrivali su svojim imenima i novim nacionalnim nazivima staro stanje, koje se nastavljalo i u novim, promjenjenim prilikama. Stvarna nacionalizacija ovih preduzeća, koja bi iz osnova izmenila vlasničke odnose i otstranila štetne uticaje stranog kapitala, nije u većni slučajeva ni pokušana. Na taj način su mnoga strana preduzeća postala preko noći "nacionalna", dok su u njima stvarni gospodari ostajali i dalje razni stranci, koji u kao pravi vlasnici tih "nacionalnih" preduzeća jedini iz njiih izvlačili i nosili na stranu sve koristi."[1832]

[1830] Dva bečka Jevrejina napravila su ugovor sa bivšom austrijskom upravom da iskorišćavaju šume u istočnoj Bosni … Osim toga ta ista šumska firma uzela je od bivše austrijski uprave pod zakup 112 km državne željeznice – za 52 hiljade zlatnih kruna godišnje. I jedan i drugi ugovor trebalo je odmah iza oslobođenja poništiti. Naša sretna uprava mjesto toga produžila je te štetne ugovore i omogućila bečkim Jevrejima da naše šume pretvaraju u zlato i izvoze ga u Beč. Tako je ugovor o zakupu željezničke pruge Zavidović – Han Pijesak izmijenjen samo u toliko što su zlatne krune pretvorene u dinare. Prema tome su Ajzler i Ortlib dobili od radikalske uprave pravo da eksploatišu tu prugu za 52 hiljade dinara godišnje. Toliko upravo plaća zakupnik željezničke restoracije u Zenici državi godišnje. Samo je naša država oštećena sa nekoliko mijuna godišnje. ... Kako iz Beograda javljaju za sada će se to pitanje riješiti tako da pruga Zavidović – Han Pijesak pređe u državne ruke." – *Težački pokret*, br. 78, 12. decembar 1923, 4.
„...i danas, pod našom narodnom upravom, ide u glavnom velikim firmama sa stranim kapitalom na ruku i čine im se kolosalne pogodnosi u svem. Ovi veliki strani kapitalisti dobivaju drvo, ako ne sasvim badava, a ono uz minimalnu šumsku taksu, pa mogu da daju robu ispod pijačne cene … tuku manje trgovce, domaće ljude, koji moraju plaćati daleko višu šumsku taksu, a za mnogo lošije drvo nego što ga ove velike firme dobivaju." – *Pregled*, br. 38 , 25. septembar 1927, 5.
[1831] V. Aleksić, *Banka i moć*, 23.
[1832] Ivan Feodorović, Slučaj Krivaje. - *Pregled*, sv. 141, septembar 1935, 457.
Na sjednici Narodne skupštine interpelacija Milana Božića, Riste Grđića i drugih upućena ministru šuma o radu Krivaje, naročito njene uprave sa Fricom Regenštrajfom na čelu. Navodi se da je strani kapital „oštetio našu šumu za 300 mil. - od toga Krivaja za 30, Varda 16 mil, Ugar 20 mil, Gregersen 14, Bosna-bois 6 mil, Našička 9 mil, Viktorija 4 mil, Destilacija drva Teslić 12,5 miol, Nehaj 13 itd. Jednim eksploatacionim ugovorm Regenstrajfa s državom država je oštećena za 195 mil. dinara. To je ustanovljeno presudom državnog savjeta. Pored afera Phoenixa i Našičke, najstrahovitija afera je Krivajina. ... ovaj uspio da prebjegne u Austriju... Nama u Bosni i Hercegovini po svemu izgleda da u Beogradu ima izvjestan broj ljudi na visokim upravnim položajima, koji su pokazivali izvjesnu bolećivost prema Regenštrajfu ili sumnjali u to da je on počinio tako ogramnu štetu. ... Krivaja je za 6 godina imala 538 mil prometa, a na tako ogroman promet iskazan je dobitak od svega 1 i po mil. din. U isto vrijeme Regenstrajf otplaćuje kamate i dug inostranstvu za 81,5 mil. Pred upravnim odborom preduzeća on je skrivao pravo knjigovodstvo da bi izbjegao plaćanje poreza na kamate. Svojim ortacima Eisleru i Ortliebu isplaćuje preko 71 mil. din. koji su prebačeni na Bodewn und Kreditanstalt u Beču. Sve to je radila bečka kancelarija Regenstrajfa. Za putne troškove Regenstrajf i njegov sin i rođak Ortlib dobili su 3,5 mil dinara,

Okolnost da je privatnog kapitala bilo malo i da su banke bile vezana za ličnosti iz političkih stranaka dovele su do formiranja klijentističkih mreža koje su omogućavale sticanje finansijske i političke moći.

Za korist iz trgovine trebalo je nešto više napora. Nakon dirigovane ratne opskrbe, vrlo rano, 13. novembra 1918. donešena je prva u nizu odluka kojom se proglašavala slobodna trgovina,[1833] uz ukidanje pokrajinskih barijera i carina, a snabdijevanje prešlo u privatne ruke, što je otvorilo i nebrojene mogućnosti mahinacijama i nelegalnoj trgovini u još gladnom i metežom ispunjenom gradu, kao i cijeloj Bosni i Hercegovini. „Špekulanti i kaišari u gradu i na selu, osjećajući svoje vrijeme, krajnje ga bezobrazno iskorištavaju za sebe. I najviši predstavnici vlasti u ovoj pokrajini teško su kompromitovani raznim šićardžijskim aferama. Sektor ishrane naroda i obnova zemlje najpodesniji je bio prvi njihov kanal kroz koji im u njihove džepove curkom curi slatki šećer, slana so i svijetleći petrolej, pretvoreni u zamamljivo šuštanje i zveket austrijskih kruna i srpskih dinara. Otkup stoke i izvoz bosanskog drveta omogućuje pojedincima biznismenske razmjere prihoda.“[1834] Jedan dio obogaćenih privrednih novaka ulagao je novac u nekretnine,[1835] a drugi u nove poslove uglavnom trgovačke prirode. Dok su povlašteni ostajali netaknuti, radeći „na veliko“, a „kredibilitet starog trgovačkog sloja izražavao se tradicionalnim i pretežnim uticajem u gradskim predstavništvima svih vrsta,“[1836] njihovim pulenima na nižem nivou progledavalo se kroz

dakle svaki po 1.600 din dnevno. ... Regenstrajf je u Beču potrošio i od Krivaje naplatio 8 mil din za bečku kancelariju. Zavidovićka kancelarija je sve to prenosila na „račun robe“ gdje se ne traži specifikacija. To je najglomazniji račun i tu su skrivani ovakvi izdatci. Dva automobila i na njih je izdao skoro mil. dinara. Za ljetnjihovac njegovog sina Pavla Krivaja je platila 905.000 din, sve na „račun robe“. ... itd. U premetačini njegovog stana u Beču 27 mil nađeno, palača mu vrijedi 10 mil, a ostale vrijednosti tako iznosile na milione. To samo u momentu istrage, a gdje je ostalo ... Ima mnogo sličnih slučajeva u BiH, koje ne može iznijeti zbog kratkoće vremena, ali mora napomenuti, da sve te strance štite naši ljudi u Beogradu. Zato u trg. zakonu mora biti naglašena sloboda naše nacije, bez koje je politička sloboda samo romantična zabluda. Izrode u službi stranog kapitala koji vrše izdajstvo prema našoj zemlji treba popeti na sramni stub, jer su nam donijeli najveće zlo: korupciju.“ – *Jugoslovenska pošta*, br. 2335, 4. februar 1937, 3.

[1833] Nju su slijedile odluke Centralne vlade u više navrata, prvo krajem decembra 1918-te 18. marta i 5. novembra 1919. godine, a „višekratnost istih odluka potvrđuje kako su, uz sve manjkavosti autoriteta državne uprave i tehničke razloge, ovakva rješenja teško oživotvorena u praksi, zasjecajući, pored ostalog, u vrlo uspješne poslovne interese i poduhvate pojedinih pokrajina.“ – Seka Brkljača, Neke karakteristike integracijskih procesa Bosne i Hercegovine, 147, 149.

[1834] K. Isović, Struktura i funkcionisanje organa države uprave, 371.

[1835] „Primjer bezočnosti ratnih šićardžija. Opšti znak bogaćenja u ratu kod nas jeste kupovanje kuća. Tako je ovdašnji apotekar u Ferhadiji ul., g. Uroš Misita kupio kuću u Kapetanovića ul. 2. Pošto je vladinom naredbom onemogućeno otkazivanje stana po miloj volji, a pošto je g. Misita, nastojeći da mu ratno bogastvo stvori što veću udobnost i sjaj, kućio kuću „za sebe“, on nastoji na svaki način da se oslobodi starih kirajdžija. ...“ – *Glas slobode*, br. 75, 25/12. septembra 1918, 3.

[1836] Seka Brkljača, Trgovina u gradovima Bosne i Hercegovine na klackalici tradicije i modernizacije od 1918. do 1941. godine, *Spomenica Ibrahima Karabegovića*, Zbornik radova, Sarajevo, 2013, 229

prste, kao npr. u slučaju prekoračenjenju maksimiranih cijena,[1837] dotle se jedan dio sitnih trgovaca bez ovakve podrške, koji je pokušao ponovno obnoviti uništen posao nakon rata uz pomoć kredita, ubrzo našao u vrlo nezavidnoj situaciji.[1838] Oni što su ostali da se bore na ringu slobodnog trgovačkog tržišta, suženog teritorijalno i intervencijama vlasti, saobraćajem ograničenog i zatvorenog na lokalni nivo, djelujući na osnovu propisa austrougarskog perioda,[1839] svodivši se na centar trgovine za Crnu Goru, Sandžak i jednog dijela „Južne Srbije", nemoćni u konkurenciji sa mrežom veletrgovina, usitnjavajući svoju djelatnost do krajnjih granica, [1840] ne samo voljom i karakterom poslovanja, suočavali su se sa situacijama koje prevazilaze „granice elementarnog ljudskog dostojanstva, čak i u balkanskim istorijskim relacijama. U poređenju s tim, srednjovekovna karavanska trgovina ... ukazuju nam se kao nešto naročito otmeno i gospodstveno."[1841]

Kriza se u sarajevskoj privredi osjećala i sa propadanjem zanata. Broj zanatskih radnji se stalno povećavao, ali to nije značilo prosperitet već je to bio rezultat lošeg stanja u privredi i jedina mogućnost da zanatska porodica obezbjedi egzistenciju, ne upošljavajući radnike niti pomoćno osoblje. Država dozvoljava stalno otvaranje novih, malih radnji, jer ne ulaže u industriju i stoga liberalizuje ovu vrstu djelatnosti. Pretpostavlja se da je u Sarajevu bilo oko 18% zanatskih radnji u posjedu Srba.[1842] Od 1925. godine zanatlije u BiH počele su se koristiti kreditima *Narodne banke*, ali to nije bilo dovoljno. Za BiH je bilo odobreno 1,6 mil dinara, od čega za Sarajevo 500.000 dinara, a za kredit je bilo zainteresovano 20.000 zanatlija.[1843] Mnoštvo sitnih vlasnika malih preduzeća davaće pečat sredini, a uticaj ovih sitnih sopstvenika porast će sa donošenjem zakona o radnjama 1932. godine, ali će samo 10 %

[1837] „Obdržavanje maksimalnih cijena životnih namirnica ... nekoji trgovci i u današnjim prilikama pri prodaji životnih namirnica ne drže određenih najviših cijena." – *Narodno jedinstvo*, 4, 6. novembar 1918, 4.
"Kazne za prekoračenje maksimanih cijena" (nabrajaju se kažnjeni trgovci). – *Srpska riječ*, br. 53, 7. mart 1920, 3.
[1838] *Srpska riječ* navodi da su to „uglavnom Srbi", koji su bili po logorima, te opljačkani i propali u ratu. – *Srpska riječ*, br. 129, 3. juli 1920, 3.
[1839] Tako je bilo sve do donošenja Zakona o radnjama 9. marta 1932. godine. – S. Brkljača, Trgovina u gradovima Bosne i Hercegovine, 226.
[1840] „Pravi bunt trgovaca izazvala je Uredba o velikim magacinima, u gradovima sa više od 50.000 stanovnika, donesena 27. oktobra 1937. godine." „Samo na području koje je pokrivala Trgovinsko industrijska komora u Sarajevu na početku 1934. godine bilo je registrovano 7.607 trgovačkih radnja, krajem 1937. već 8.527, međutim osnovano je u tom periodu 2.069, a napušteno 1.149." – S. Brkljača, Trgovina u gradovima Bosne i Hercegovine, 239; 235.
[1841] Aleksandar R. Miletić, Unutrašnja trgovina u Kraljevini SHS 1919. godine, *Tokovi istorije*, 3-4, Beograd, 2003, 11.
[1842] B. Miličić, *Radnička klasa Sarajeva*, 73-74.
[1843] B. Madžar, *Privredne komore u BiH*, 254.

zanatlija imati kapitala da normalno vode svoj posao uoči II svjetskog rata. Od 1932. odvojit će se od *Zanatske komore Sarajevo* i *Zanatska komora za Vrbasku banovinu*.[1844]

U privrednim vrhovima, na samom početku novog državnog života, najavljeno je zadržavanje ranijih odnosa u privredi, gdje je uloga finansijskog kapitala bila neosporna. Nakon rata privremeno je i prividno, kao i u privredi došlo do nestanka stranog kapitala, a onaj koji je ostao ponudio je odmah svoje usluge.[1845] Sekvestriranje najjačih bankarskih institucija[1846] te osnivanje *Narodne banke* 1920. i *Državne hipotekarne banke KSHS* 1922. godine ostavio je Bosnu i Hercegovinu, bez finansijske i privredne osovine za privrednu djelatnost, a Sarajevo je izgubilo karakter bosanskohercegovačkog finansijskog i bankarskog središta. Korist od ovog imali su neizostavno i članovi čaršije, imali su udjela i prilikom sekvestra imanja „neprijateljskih podanika“,[1847] odmah nakon uspostavljanja nove države, koji se po naredbi ministarstva trgovine i industrije od 30. aprila 1919. godine stavio „pod jaču državnu kontrolu“, tako i u akciji da se otkupe dionice stranih podanika i da, kako se navodi „strani kapital dođe u naše domaće ruke“, uz napomenu da „naročito strogo treba paziti u čije ruke dolaze akcije, jer neko može biti može i u Sarajevu, a biti zakleti protivnik našega naroda. Ima

[1844] Predsjednik zanatske komore u Sarajevu je bio Dušan Marić, kolar, a podpredsjednik Miloš Miladinović. građevinar. - B. Madžar, *Privredne komore u Bosni i Hercegovini*, 410.

[1845] Nešto bosanskih finansijskih magnata, koji su se zadržali u Bosanskoj industrijalnoj trgovačkoj banci ponudilo je odmah svoje usluge.. “Pozdravni govor zastupnika industrije predsjedniku vlade – vodeći direktori naše industrije – sastanaci u prostorijama Bosanske industrijalne trgovačke banke u Sarajevu .... – sporazum i principi „da se iz ovoga prelaznog doba izađe sa što manje štete za industriju BiH. ... a poslije konferencije – podvorenje Narodnoj vladi. G. direktor Hugo Saher: „Gospodine predsjedniče! ... I ako nijesmo svi sinovi ove zemlje, mi se kao lojalni i slobodni građani radujemo pobjedi principa narodnog samoopredjeljenja i pozdravljamo slobodu ujednjenih Srba, Hrvata i Slovenaca kao novu dobit čovječanstva ... Bosanska industrija ... može sa sigurnom nadom gledati u budućnost i očekujući, da će u slobodnoj državi, vođenoj od vlade naroda za narod, razviti se još jače i više na korist zemlje. ... Gotovo sva naša društva sestrinska su poduzeća jedne razgranate internacionalne industrije, te je prirodno bilo, da su i mnogobrojne ustanove za radništvo i principi uprave poduzeća provođene onako, kao što su to provođeni u našim sestrinskim industrijama u Švajcarskoj, Francuskoj, Rusiji, Njemačkoj itd. To je jedina dobit i jedna prijatna konstancija za nas industrijalce, a mislimo i jedna olakšica za upravu zemlje, koja će ono, što se tek namjerava uzakoniti, naći kod nas već uređeno. Moleći Vas, gospodine, da budete tumač naših iskrenih želja za sreću i procvat ujedinene Jugoslavije, stavljamo Vam sami sve naše usluge, što bi zemlja i narod trebali na raspolaganje, i uvjeravamo Vas, da će bosanska industrija iako sa internacionalnim kapitalom, učiniti sve, što se bude od nje tražilo i time pokazati i svojim djelom svoju privrženost narodu i zemlji, u kojoj radi. Ja izvršujem moj govor kličući: živio narod Bosne i Hercegovine, živila Narodna Vlada!“ - *Narodno jedinstvo*, br. 20, 22. novembar. 1918, 3.

[1846] „Pod sekvestar su došli zavodi: Filijale Austro-Ugarske banke, u Sarajevu, Mostaru i Banjoj Luci, Privilegovana zemaljska banka za BiH i preduzeća pod njenim uticajem, Bosanskohercegovački ured Poštanske štedionice, Kotarska pripomoćna zaklada, Privilegovana agrarna i komercijalna banka, Union banka.“ – S. Brkljača, Neke karakteristike integracijskih procesa Bosne i Hercegovine, 161.

[1847] „Sekvestri banaka sa stranim kapitalom. Za sekvestre banaka koje imaju kapital podanika, nama sada neprijateljskih država imenovani su i zato: za Priv. zem. banku Dr. M. Srškić, Dr. V. Rundo, Dr. N. Andrijašević, Dr. B. Vidačić, Aristotel Petrović, Savo Babić i Neziraga Ahmetašević. Za Kreditnu banku: Dr. Uroš Ivanišević, Mladen Babić, Ivan Frankini, Isidor Izrael. Za Austro-bosansku banku: Dr. Jelinović, Vaso Ristić, Dr. Ivan Pavičić, Aleksandar Besarović, Ašer Alkalaj. Za Bosansku industijalnu banku: direktor Marek, Bičakčić, Dr. Rafael Čaleta, Dr. Mutevelić. Za Agrarnu banku: Dr. Vlado Andrić, direktor Vlado Sušić, Franjo Radošević, N. Stojkanović i Ramić potpredsjednik trg. komore.“ - *Srpska riječ*, br. 42, 30. aprila/13 maj 1919, 3.

i sada mnogo ovih mračnih tipova, koji rade pljačke, ali mi ćemo ih udariti po prstima i to osjetljivo.“[1848]

Mada se broj banka i filijala gotovo udvostručio u odnosu na austrougarski period,[1849] Sarajevo je prestalo da bude kao do tada centar „gravitacije nacionalne bosanske privrede“,[1850] a preostali domaći kapital je bio usitnjen, vođen od strane ljudi skromnih vidika i znanja u složenim bankarskim poslovima. Nakon rata došlo je do brzog nicanja manjih bankarskih ustanova, nacionalnog predznaka, a svoj poslovni život nastavile su i neke banke osnovane prije rata. Srpska čaršija je osnivanjem srpskih finansijskih zavoda koncentrisala kapital boreći se sa najezdom peštanskog i bečkog, izražavajući na taj način i svoje političke ambicije i nastojeći da postane značajan faktor privrednog toka. Kao nekada u austrijskoj državi, a još prije proglašenja nove, pojavilo se izaslanstvo srpskih novačnih zavoda kod g. vojvode Stepe Stepanovića pod vodstvom Gligorija Jeftanovića ispred *Srpske centralne banke d.d.* u Sarajevu, sa g. Savom Babićem direktorom, te direktorom *Srpske narodne banke d.d.* Aleksandrom Božičkovićem i ispred *Srpske privredne banke d.d.* u Sarajevo članom njene uprave g. dr Vladimirom Andrićem, da bi izjavilo „da će i srpski novčani zavodi u sadanjim sretno promijenjenim prilikama nastojati, da privrednim radom i ekonomskim podizanjem privrednog blagostanja u ovoj državi koriste narodu.“[1851] Nastavljanjem svojih običaja i načina djelovanja, ne znajući još da li su vladajuća ili ugrožena manjina, oni idu ustaljenim putem.

Već sljedeće godine *Srpska narodna banka d.d.* sa svojim sarajevskim akcionarima[1852] će se utopiti u stariju i solidniju *Srpsku centralnu banku*,[1853] a 1922. godine, potaknuti prvim

[1848] *Srpska riječ*, br. 47, 6/19 maj 1919, 3.
[1849] Sarajevo je 1913. godine imalo 13 novčanih institucija, a 1925. godine 24. Od toga je 11 njih imalo filijale, a 5 nije. Filijale su imale 4 beogradske banke, 2 zagrebačke i 2 ljubljanske. – Damir Jelić, Provincial bankign in the AustroHungarian Monarchy and successor States 1913/1925, Thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy at the University of Leicester,, School of Historical Stucies Leicester Univeristy, 2008, (tabela), 225. 26. decembar 1912. https://lra.le.ac.uk/bitstream/2381/9347/1/provincial%20banking%20thesis%20jelic.pdf
[1850] V. Aleksić, *Banka i moć*, Beograd, 2002, 13.
[1851] *Narodno jedinstvo*, br. 25, 27. novembar 1918, 4.
[1852] “Na 4% državni zajam kraljevstva SHS upisali su kod ovdašnje Srpske Narodne Banke slijedeći: po 46.000K Špiro Novaković, po 15.000 Prnjatović Simo, po 10.000 Jefta H. Lelečić, Radoslav Vitković, Pero Drašković, braća Stojkanović, Kosta Rajić i Bernardo L. Pinto, po 5000K dr Đorđo Vasiljević, Stevan Romčević, Pero Pamučina, svi gore navedeni iz Sarajeva, po 3000k Jovo Kreštalica iz Sarajeva i Jovo Blagojević iz Gračanice, po 2000 K Jozef Koukal, Svetozar Cvijetić, Miloš Miladinović, Ljubo Drašković, po 1000 Menahem A. Papo,” - *Srpska riječ*, br. 43, 1/14. maj 1919, 4.
Fuzija srpskih novčanih zavoda – U pretprošlu nedelju, 10. v. mj. održana je 15. redovna glavna skupština Srpske Banke u Mostaru, a u prošlu nedelju, 26. o. mj. držane su glavne skupštine Srpske Narodne Banke i Srpske Centralne Banke za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu. Svi predlozi upravih odbora jednoglasno su usvojeni. Najglavniji predlog bio je o sjedinjenju Srpske Banke u Mostaru i Srpske Narodne Banke u Sarajevu sa Srpskom Centralnom Bankom za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu. … Srpske banke iz Mostara i Sarajeva – razvrgavaju se (bez likvidacije) i preuzima ih Srp. Centralna Banka za BiH u Sarajevu, koja u tu svrhu povisuje

znacima krize *Srpska centralna* i *Srpska privredna banka*[1854] će postati *Srpska centralna privredna banka,*[1855] sa filijalama u Banja Luci, Derventi, Brčkom, Tuzli, Zvorniku, Mostaru, Čapljini i Trebinju, sa glavnicom od din 25 mil. i rezervnim fondom od 8.4 mil. i brojnim srednjim i manjim industrijskim pogonima.[1856] Ovo udruživanje kapitala slijedila su i ostala

svoju dioničku glavnicu od 4 i po na 12 miliona kruna i time postane najjači novčani zavod u zemlji sa čisto domaćim kapitalom. Srpska narodna banka prelazi u Srpsku centralnu banku, koja iz Prosvjetine zgrade seli koncem idućeg mjeseca u svoju kuću u Štrosmajerovoj ulici, a srpska banka u Mostaru pretvara se u filjalu Srpske Centralne Banke. Filijale Srpske narodne banke u Bos. Brodu, Zvorniku i Višegradu postaju filijale Srp Centralne banke za BiH u Sarajevu, koja još od prije ima svoju filijalu u Banja Luci, te će dakle sada imati pet svojih fiijala. … Prema ustanovljenoj relaciji dioničari Srp banke u Mostaru dobiće za svaku svoju dionicu po jednu i po dionicu Srpske Centralne Banke u Srajevu, odnosno za dvije tri, a dioničari Srp. narod banke u Sarajevu dobiće za svaku svoju dionicu polovicu dionica Srp. centralne banke u Sarajevu odnosno za dvije jednu. … Sve tri banke daju za prošlu godinu 5% dividende te se kuponi mogu odmah naplatiti. … Pored tekućeg posla ona (banka) već učestvuje u raznim sindikatima većih novčanih zavoda našeg kraljevstva i s njome se računa kao sa uglednom jedinicom.“ – *Srpska riječ*, br. 141, 3. novembar 1919, 3.
Srpska centralna banka za Bosnu i Hercegovinu povisila svoju osnovnu glavnicu sa 12 na 20 mil kruna. – *Narodno jedinstvo*, br. 264, 31. decembar 1919, 3.

[1853] *Jugoslovenska pošta*, br. 1791, 6. maj 1935, 2.
Izvanredna glavna skupština Srpske centralne banke za BiH d.d. u Sarajevu 14. decembra, pod predsjedništvom Pere Stokanovića, donosi zaključak da se izda 4000 novih dionica po nominalnih 22 K. Obzirom da još nisu povučene iz prometa dionice Srpske Narodne Banke u Sarajevu i Srpske Banke u Mostaru, koji su se zavodi fuzionisali sa Srpskom Centralnom Bankom, to će se pravo opcije na ove dionice vršiti u relaciji, koja je fuzijom ovih zavoda ustanovljena na redovnim glavnim skupštinama od 19. i 16. oktobra, te će se na svakih pet dionica pređašnje banke dobiti 2 nove dionice. … Na ovoj skupštini prema utanačenju o fuziji odstupio je cjelokupni upravni i nadzorni odbor Srpske Centralne Banke, a izabrani su bili jednoglasno aklamacijom slijedeća gospoda: Aleksandar Besarović, Špiro Š. Dokić, Božo Đajić, Marko Jelačić, D. Dm. Kočović, Jeftan H. Lelečić, Vladimir Matijević, Lazar Miličević, Miho Peško, Simo Prnjatović, Nikola Stojkanović, Pero Stokanović, Pero Todorović, Nikola Cikota, Risto Šantić i Pero Šantić; u nadzorni odbor su ušli dr .Đorđe Vasiljević, Jovo Zagorac, Stevo Karamata, Jovo Mićić i Jovo Tuta. Predsjednik upravnog odbora Pero Stokanović, podpredsjednici Pero Šantić i Aleksandar M. Besarović. – *Srpska riječ*, br. 174, 18. decembar 1919, 4.

[1854] Predsjednik Vojislav Šola, podpredsjednik Vaso N. Savić, Upravni odbor: Vaso Ristić, Vladimir Sušić, Vlad. Merćep, V. Vasiljević, J. M. Dučić, dr V. Andrić; Nadzorni odbor: Dr. Aco Despić, Petar Jovović, Sava Miljanović, Ilija Ljubibratić. - *Težački pokret*, br. 2, 1. mart 1920, 5.

[1855] Upis 4% državnih bonova kod Srpske Centralne Banke za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu – “do danas bilo upisano K 300.000 od Bosanskohercegovačkog ureda poštanske štedionice, Sarajevo; K 100.00 Bos.-herc. otpremno i trgovačko d.d Sarajevo; K 50.000 Dragoljub Radovanović, Sarajevo; K 23.000 Sreten Obradović-Rerta, Brčko; K 115.000 Simo Andrić, Sarajevo; K 10.000 Sinovi M. Besarović, Sarajevo; Srpsko pravosl. crkveno-školska opština, Čajniče; Jozef Stockhamer, Sarajevo; manastir Sv. Trojice, Tavna; J. i N. Kašiković, Hadžići; Srpsko paromlinsko društvo, J. Jovanović i dr., Bijeljina; Bernard Golderger, Sarajevo; K 8.000 Dr. Milivoj Hadži Kostić, Sarajevo; K 5000 Pajo Marković, Sarajevo; Pero Todorović, Sarajevo; dr Aleksandar Babić, Sarajevo; Mihajlo Trebić, Sarajevo; Aron Polzović, Sarajevo; Rafael J. Levi, Sarajevo; Anton Sirmaić, Sarajevo; E. Feleki, Sarajevo; Ješua Salom, Sarajevo; Salomon i Moise Salom, Sarajevo; Spasoje Polić, Sarajevo …” - *Glas naroda*, organ demokratske stranke, god. I, br. 18, 20. maj 1919.

[1856] Srpska centralna privredna banka, Sarajevo posjeduje Tvornicu štapova “Ukrina”, Derventa, proizvodnja 2 mil.; Milan Agić, Kozarac, Pilana “Kozara” M. Alagića u Kozarcu kod Prijedora; 400.000 kubnih jelovih rezanih drva; S. Radanjić i Ž. M. Dobričić, Beograd; Parna pilana M. Dobričić Radoslav, Kozarac kod Prijedora, 7.000 kubnih bukovine, hrastovine i jelovine; Milan, Ranko i Bogdan Jovanović; Bos. Krupa, Šumska manipulacija i pilana Milan Jovanović, Bos. Krupa; 14. kubnih jelovih i bukovih balvana; A. Gvozdarević i J. Jamny, Derventa, Ciglana Aleksandar Gvozdarević u Žeravcu kod Dervente 1.000 kubnih tvrdog drveta; Ciglana Gvozdarević i drug u Lužanima kod Dervente, 300.000 kom. cigle i crepa; Milan Žirovčić, Bos. Brod, Kamenolom Žirovčić Milan u Maklenovcu kod Doboja, od 16.000-20.000 kubnih kamena; M. Grga Merkadić, Bos. Brod, Ciglana Grga Merkadića Derventa, 600.000 komada cigle i crepa; Vlado Tucović i drugovi, Banja Luka, Šumska manipulacija “Pobeda” Doboj, 0.000 kom. željeznih pragova; Stanko Ivanišević, Gračanica, Ciglana Stanko Ivanišević, Gračanica, 50.000 cigle i 70.000 kom crijepa; Jekić Stjepan i S. Stojanović, Batkuša, Motorni mlin, Braća Jakić u Batkuši Gradačac, 30-40.000 kilograma meljave obične; Pero i Miloš N. Jovanović,

bosanskohercegovačka „plemena“.[1857] Međutim, *Srpska centralna privredna banka*, kao predstavnica srpskog interesa prilikom nacionalizacije oslabljena i bila je prisiljena da u nestašici kapitala i u cilju da postigne jaču mobilnost proda svoj paket akcija *Zemaljske banke*, tako da je uticaj srpskog kapitala u ovoj instituciji gotovo potpuno bio eliminisan. Istovremeno, Beč je tada imao veći i kompaktiji udio u kapitalu u stvarnoj upravi *Zemaljske banke*, nego što je imao za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije. Budna paska finansijskih krugova Kraljevine nad ovom bankom ogleda se i u njenim vodećim strukturama, naročito u tridesetim godinama.[1858] Vezana je bila sa *Jadransko-Podunavskom bankom*, naročito u oblasti organizacije kapitala Srba emigranata, kojega je bilo i u *Amerikansko-srpskoj banci* u Sarajevu.[1859] Sa osnovanom *Srpskom prometnom bankom* nisu imali poslovne veze, u kojoj je dvije trećine činio kapital iseljenika, uglavnom Kalifornije.[1860]

Kornica, Gradačac, Motorni mlin, Jovanović Pero u Kornici, Gradačac, 5 vagona proste meljave. – *Službeni list Vrbaske banovine*, 14. jul 1932, br. 28.

[1857] “Godine 1924. sjedinile su se Hrvatska centralna i Muslimanska centralna banka u Ujedinjene centralne banke, koje je njihov glavni akcionar Prva hrvatska štedionica iz Zagreba, godine 1927, preuzla i pretvorila u svoju filijalu; zatim posle rata osnovane, Banka za šumsku industriju sa Amerikansko-srpskom bankom u Sarajevu, Židovska trgovačka i obrtnička banka u Tuzli sa Bos. ind. i trg. bankom u Sarajevu.” – Marko Marković, Bankarstvo Bosne i Hercegovine, *Bosna i Hercegovina kao privredno područje*, 379.

Ove fuzije nisu gledane prijateljskim srpskim okom: “Oko fuzije Hrvatske centr. banke i Muslmanske centr. banke. - Izvesni elementi vode pri toj raboti otvorenu ekonomsku politiku protiv Srba. Nećemo pogrešiti ako rečemo da su svi odlučujući faktori kod obiju banaka poznati Srbofobi. Njima je danas želja da udruženim silama što jače suzbiju, a eventualno i dotuku srpski kapital u ovim pokrajinama a naročito u Sarajevu. … Ovo trvenje oko fuzije završiće bez sumnje fuzijom, jer njima je kako rekosmo glavni cilj da umrtve srpski kapital. Srbi i srpski zavodi trebalo bi o ovoj stvari da vode više računa.“ – *Srpska riječ*, br. 2, 3. januar 1924, 3.

[1858] Skupština Srpske centralne privredne banke d. d Sarajevo - 19. održana 18. redovna glavna skupština pod predsjedništvom predsjednika Upravnog odbora dr Božidara Čerovića. Zaključak donesen da se isplati 8% dividenda. U Upravni odbor izabrani: Stevo Karamata, gen. dir. Jadransko-Podunavske banke iz Beograda, Jovo Radetić, trg. iz Prijedora, Špiro I. Dokić, trg. iz Mostara; Vojin M. Đuričić, predsjednik i upravnik Drž. Hipotekarne banke iz Beograda, dr Bogoljub Kujundžić, ministar u p. iz Beograda, Dobrivoj Stošović, dir. Privilegovane Agrarne banke iz Beograda, Milan Stefanović, dir. Srpske banke d.d. Zagreb iz Beograda i dr. Vladimir Andrić, ministar u p. iz Sarajeva. U nadzornom odboru: Dobroslav Stevović, trg. iz Priboja, Velimir Besarović, inž. iz Sarajeva, Mihajlo Trebić, trg. iz Sarajeva, Nićifor Vasiljević, trg. iz Tuzle i Manojlo Ćelović, posednik iz Trebinja. – *Jugoslovenska pošta*, br. 575, 20. april 1931, 3.

[1859] „Amerikansko-srpska banka u Sarajevu bila vezana više za Njujork, Filadelfiju, San Luis i Pitsburgu. Ona je jedina kreditna ustanova ostvarena za specifičan rad sa emigracijom. Osnovana je od 11 Srba povratnika krajem 1921. godine, koji su održali zbor u Trebinju na kome je izabran osnivački odbor banke, a puni naziv joj je bio Amerikansko-srpska kreditna banka za kolonizaciju, trgovinu i industriju, sa sjedištem u Sarajevu. Cilj je bio da podržava vezu sa Srbima u Americi, da bude rezerva kapitala i ušteda američkih Srba u domovini. Godine 1924. godine je zavod izvršio fuziju sa sarajevskom Bankom za šumsku industriju i tom prilikom ime promjenio u Amerikansko-srpska banka za šumsku industriju i kolonizaciju i radio samo kod kratkoročnih čisto bankarskih poslova, a 1925. godine dobiva opet novo ime - Amerikansko-srpska banka u Sarajevu. Trgovali su samo novcem i papirima od vrijednosti, obrtali kapital, kreditom pomagali drvnu industriju, trgovinu i zanat, kao i zemljoradnju. Sve vrijeme su pazili da ne ulaze u neželjene angažmane i vodili računa prilikom podjele kredita. Držali su se samo čisto bankarskih kratkoročnih poslova i čuvali sigurnost podloge za kredite. Nisu ulazili u zajedničke poslove sa Srpskom prometnom bankom. Klijentela im se sastojala od manjih trgovaca, zanatlija i zemljoradnika, industrijalaca i zavoda u provinciji.“ - Lj. Kosier, *Ekonomski fragmenti i konture*, 305.

Predsjednik upravnog odbora ove banke je bio Ilija R. Ljubibratić, a podpredsjednici Vaso Todorović i Stanko Soldo, rentijer iz Sarajeva, koji je kao trgovac dugo boravio u Australiji. U nadzornom odboru je sjedio dr Uroš Krulj i Nikola Stanarević. – *Pregled*, god. I, br. 15, 17. april 1927. Predsjednik Amerikansko-srpske banke u Sarajevu 1936. godine je bio dr Bogdan Vidović, a članovi upravnog odbora su: Filip M. Čučković, Aleksandar

Srpski kapital je izgubio i kod *Agrarne i Komercijalne banke*, kao i kod *Bosanske industrijske i trgovačke banke,* a to su bile mjerodavne institucije kako u kreditnoj, tako i u ekonomskoj organizaciji Bosne i Hercegovine. Iste godine 1924, kada je u Sarajevu otvorena filijala *Državne hipotekarne banke, Srpska prometna banka* je došla pod stečaj, čime se srušila jedna od najjačkih srpskih depozitnih institucija i to treća po redu u srpskoj privredi i propada 200 miliona dinara.[1861] Ni u tridesetim nije bila bolja situacija. *Srpska centralna privredna banka*, npr., najjači zavod sa čisto domaćim kapitalom na teritoriji Bosne i Hercegovine, uz koju su bile povezane sudbine mnogih poslovnih ljudi i niza manjih zavoda nije dobila kredit *Privilegovane agrarne banke* 1934. godine.

Kako je nastao vakuum u finansiranju i kreditiranju, mnoštvo malih banaka se upušta u novčane špekulacije i sumnjiva preduzetništva,[1862] pa se često sa slabom poslovnom politikom i gase,[1863] a one preostale novčane institucije finansiraju lokalno tržište, bez mogućnosti i uslova za šire ekonomske poduhvate. Nakon prvih brzih zarada posljeratnog naglog povećanja privredne djelatnosti, vrijednost kapitala je naglo uslijed inflacije padala. Iz tog razloga mali novčani zavodi se počinju kloniti nesigurnih poslova, zadržavaju kapital u bankama,[1864] a za izdate kredite traže visoke kamate. Vraćaju se staroj konzervativnoj politici,

---

M. Zečević, Jovan Miljanović, Mihajlo J. Pavlović. Te godine imala je ova banka imovinu od preko 30 miliona., a 1940. godine 22 miliona. – *Narodno jedinstvo*, br. 78, 26. septembar 1936; br. 26, 1940.

[1860] Lj. Kosier, *Ekonomski fragmenti i konture*, 297.

[1861] Marko Marković, *Bankarstvo Bosne i Hercegovine*, Izdanje piščevo, Sarajevo, 1938, 17-18.

[1862] „U prvim posljeratnim godinama tek formirane, nejake bankarske ustanove upuštaju se u veoma sumnjive špekulacije i dobrim dijelom doprinose dezorganizaciji gradske privrede i njenom uvlačenju u ekonomski neopravdane i dubiozne investicije. U toj divljoj trci 1920, 1921, 1922 i 1923. godine banke su nosile barjak. One su za kratko vrijeme postale svojim samofinansijerom. Upuštale su se u razna sumnjiva preduzetništva. same su posuđivale novac uz kamatu i od 24%, a uzimale od dužnika kamatu i preko 35%. Tako su stvoreni duboki korijeni buduće finansijske i privredne krize, koja je velikim dijelmo počivala na poslovno-moralnoj krizi." – K. Hrelja, Pregled društvno-ekonomskih prilika u Sarajevu , 85.
Srpska privredna banka, na primjer, nakon povišenja dioničarske glavnice sa 2 na 5 mil krajem 1918. godine i prijedloga za povišenje akcijskog kapitala sa 10 na 20 mil u 1919. godini, te osnivanje trgovačkog i špedicijskog dioničkog društva *Promet*, prije Špedicijske firme Leopolda Hajma, u kojoj ona učestvuje sa 60% kapitala mijenja i svoju upravu. - Upravni odbor: pred. Vojislav Šola, podpred. Leopold Hajm, članovi: Vladimir Sušić, Vaso Ristić, Vaso Vasiljević, Josip Najman, Vaso Savić; nadzorni odbor: Vladimir Andrić, Hugo Šternfeld, Vaso Todorović, Vladimir Merćep, Direktor A. Rajner. – *Srpska riječ*, br. 102, 27. maj 1920, 4.

[1863] Jedno vrijeme radi i Srpska trgovačka banka d. d. u Sarajevu, sa sastavom i upravom srednjih i sitnih trgovaca i preduzetnika. Upravni odbor: pred. g. Božidar S. Mlinarević, trgovac i veliki posjednik iz Sarajeva; podpred: Jevrem Stjepanović, trgovac iz Rume; čl. odbora: Radovan Bartula, privatnik iz Sarajeva, Jovan Milošević, trgovac iz Iriga, Svetozar Petković, drvarski trgovac iz Prnjavora, Simo Andrić, gostioničar iz Sarajeva, Todor Kosovac, trgovac iz Sarajeva, Avakum Perišić, gostioničar iz Sarajeva. Nadzorni odbor: predsjednik Nikola Pijuković, knjižar i štampar iz Sarajeva, podpred: Sava Jokić, trgovac iz Sarajeva, a čl. odbora g. Dragoljub M. Ristić, trgovački agent iz Beograda. – *Srpska riječ*, br. 113, 26. sept 1919, 4.

[1864] Kao što se vidi, naročito kod većih banaka, ulozi na štednju od godine do godine stalno su se uvećavali, što je bila nova poslovna politika banaka, mada pred svetski rat nije bilo ni jedne jedine novčane ustanove, koja bi imala stanje uloga ispod ovog minimuma.

Srpske banke u Sarajevu	1923.	1924.	1925.
Amerikansko-srpska banka	2,007.250	4,354.514	4,105.570
Srpska banka	3,819.178	-	-

„i pod cenu da se drže velike kasene gotovine, jer bolje je da novac i ne nosi zarade nego da se gubi. ... U ovom slučaju se finansijski kapital svojevoljno odriče naziva regulatora narodne privrede i njenog organizatora, ostavljajući je u teška kritična vremena bez svoje potpore.“[1865] Ekonomska kriza koja se polako sa evropskog prostora slila i u Kraljevinu,[1866] tridesetih je godina dodatno umanjila srpski kapital u novčanim zavodima.[1867] Članovi srpske čaršije su nastavili kao akcionari i članovi upravâ biti dijelom banaka ne samo sa srpskim predznakom,[1868] nego i u drugim bankama[1869] i filijalama (*Prva srpska zemljoradnička banka,*[1870] *Agrarna i komercijalna banka,*[1871] *Zemaljska banka,* [1872] *Hipotekarna banka,*[1873] *Zanatska banka,*[1874]) smještenim u Sarajevu.

Srpska centralna privredna banka	20,670.324	25,526.855	29.709.281
Srpska prometna banka	2,257.824	8,903.184	12,488.576
Srpska zadružna banka	1,994.195	561.678	852.958

Lj. Kosier, *Ekonomski fragmenti i konture*, 322, 325.

[1865] Todor Kruševac, Sarajevske banke, *Pregled,* god. II, br. 49-50. 27. mart 1928, 9.

[1866] „U jednoj rečenici: između dva svetska rata se činilo da kapitalistička svetska ekonomija kolabira. Niko baš nije znao kako bi se mogla oporaviti. ... Svetska trgovina se oporavila od ratnih poremećaja i posleratne krize da bi se poznih dvadesetih popela nešto iznad nivoa iz 1913. godine, a onda tokom recesije pala ... Između 1927. i 1933. godine internacionalno pozajmljivanje je opalo za preko 90 procenata.“ – Erik Hobsbaum, *Doba ekstrema. Istorija Kratkog dvadesetog veka 1914-1991*, Beograd, 2002, 70, 71.

[1867]

srpski kapital:	1930.	1937.
srpski kapital u sarajevskim zavodima	36,500.000	16,500.000

Podaci preuzeti iz priložene tabele uz: M. Marković, *Bankarstvo Bosne i Hercegovine*.

[1868] U nakon rata osnovanoj Srpskoj prometnoj banci d.d. sa 7 mil. kapitala i sitnim trgovcima ih ne nalazimo, kao ni u Amerikansko-srpskoj banci sa kapitalom od 10 mil. din. i sa hercegovačkom upravom i članstvom (direktor: Uroš Dučić, zamjenik Luka Radoičić, prokurator: Todor Kruševac).

“Osnivanje Srpske prometne banke d. d. u Sarajevu – od 19. maja 1922. - osnivači: Šćepan M. Varoščić, trg. iz Sarajeva, Spasoje Kovačević, trg. iz Sarajeva, dr Uroš Ivanišević, advokat iz Sarajeva, Dušan J. Kovačević, bankarski činovnik iz Sarajeva, Manojlo Ćelović, trg. iz Sarajeva, Miloš Pudarić, trg. iz Sarajeva, te iz ostalih manjih mjesta, ukupno ih 13.” – *Srbin težak*, br. 12, 2/15. juna 1922, 8.

[1869] Direktor Založne banke bio je Jovo Odović, koji je još za austrijske vlade bio finansijski savjetnik.

[1870] Srbima težacimao osnivanju i prednostima Glavne filijale u Sarajevu, Prve Srpske Zemljoradničke Banke (iz Beograda), koja je osnovana 1912. Odbor generalnog zastupništva: predsjednik M. Srškić, sekretar Jovo D. Nikolinović, adv. kand.; članovi: dr Toma Popović rektor Bogosovije, Milan Đukić zemljoradnik, Mokro; Milan R. Pupić trg. Sarajevo; Gavro Oreščanin zemlj., Ozren, Đorđe Stupar trgovac, Arsenije Kukić zemlj., Butmir; Savo Bokonjić šef odjeljenja Zemaljske banke, Hasan Popara zemlj. Mokro, dr Todo Popović advokat, Staniša Bosiljčić zemlj., Ilidža, Ahmet Sejfić šef odjeljenja Zemajske banke, Luka Arsić zemlj. Srednje, dr. Sava Vukanović, nadsavetnik; Nikola Rudić. zemlj, Pale, dr Vukan Šola poljoprivredni činovnik, Simo Begović, sveštenik, Pale, Budo Ljuština trgovac, Mujo Hadžić zemlj. Rasnica; dr Dušan Petrović sudija; Ostoja Despić zemlj., Rakovica, Jovo Pešut trgovac, Simo Njego zemlj., D. Butimir, Vukan Kuljanin zemlj., Butmir, Dušan Marić graditelj kola; Jovo Crnogorac zemlj. Rasnica, Nikola Divljan zemlj. Crna Reka, Jovo Petrić zemlj, Pazarić, Jovo Lučić zemlj. Pale, Mihajlo Čavić trgovac, Alija Leso, Milan Samouković zemlj. Mokro, Ahmet Viteškić zemlj., D. Butmir, Milutin Delić zemlj., Rakova Noga, Jovo Mrdić zemlj., Rakova Noga; Mitar Đokić, zemlj., Nahorevo, Mićo Jošov zemlj., Dolac. – *Srpska riječ, br. 114. 29. septembar 1919, 3.*

Filijala Prve Srp. Zem. Banke – Prva srpska zemljoradnkička banka u Beogradu otvorila je u Sarajevu svoju Generalnu filijalu za BiH, koja je ovih dana otpočela svoje poslovanje, a dosadanje Generalo zastupstvo ove banke prestalo je kao takovo delovati. Sa upisom akcija u BiH postignut je znatan uspeh i sa zadovoljstvom konstatujemo, da su svi slojevi našega naroda iz BiH učestvovali kod ovoga upisa u Ul. Jelićevoj 9, II st. – *Srpska riječ*, br. 161, 16. avgust 1920, 4.

Jedan broj njih nastavio je biti djelom uprave u starim bankarskim zavodima, *Savezu srpskih zemljoradničkih zadruga* npr., osnovanom 1912. godine, a koje je konstituisanjem upravnog odbora oktobra 1922. godine nastavio svoj rad i do kraja dvadesetih u svom sastavu imao 219 kreditnih zadruga.[1875] Ovaj savez zadruga je bio djelom pokreta solidarnog organizovanja samopomoći njenog članstva, štednog karaktera, koje su osnivale brojna strukovne organizacije. Savez je imao vlastitu banku, pod firmom *Srpska zadružna banka* Sarajevo, osnovanu 1922. godine kao dioničarsko društvo, sa glavnicom od 2,5 mil. dinara, koju je vodio direktor Đoko Perin.[1876] Pored pokušaja da ostane samostalna, postaje dio Glavnog saveza 1937. godine sa centralom u Beogradu.[1877]

Nešto prije ove zadruge bila je osnovana i *Srpska trgovačko-zanatlijska kreditna zadruga* u Sarajevu koja je okupila čitavu čaršiju. [1878] Tako su zadruge preuzele novčano poslovanje, jer posljednjih desetak godina Kraljevine nije u BiH osnovan ni jedan novčani zavod akcionarskog tipa. Sve je to bilo posljedica nepovjerenja u kreditne ustanove, povlačnja uloga

---

[1871] U upravi Agrarne i komercijalne banke za BiH su se nalazili među ostalima i demokrate Voja Marinković, dr Nikola Stojanović, Šćepan Grđić, Makso Đurković, Jovo Zagorac a u nadzornom odboru Dušan Vasiljević i jedna od vodećih figura SZ u BiH Đoko Perin. – *Srpska riječ*, br. 94. 8. maj 1924.

[1872] Dugogodišnji direktor filijale ove banke bio je Đorđe Besarović. Dušan Jeftanović je bio član upravnog i izvršnog odbora. - *Narodno jedinstvo*, br. 30, 11. april 1936.

[1873] Otvorenju zgrade Hipotekarne banke u Sarajevu prisustvovao je direktor g. Vojin Đuričić iz Beograda; upravnik sarajevske filijale je dr Ilija Vasiljević, a iz Sarajeva u upravi su g. dr Vlado Andrić i Boža Čerović. – *Jugoslovenska pošta*, br. 603, 26. maja 1931, 3.

[1874] Povodom osnivanja podružnice Zanatske banke u Sarajevu. 8. juna 1931. Banka je osnovana 27. nov 1926. u Beogradu, a Upravni odbor od 20 zanatlija, koje biraju akcioneri, od kojih su 9 iz Beograda, i 11 iz drugih mjesta KJ, te je tako i iz Sarajeva čl. upravnog odbora g. Miloš Miladinović, konc. graditelj, koji je istovremeno i član Poslovnog odbora podružnice u Sarajevu. – Nadzorni odbor od 5 članova od kojih 2 imenuje Ministar finansija, dok se dvojica biraju iz sredine akcionara-zanatlija, što znači da država ima većinu u Nadzornom odboru. – *Jugoslovenska pošta*, 20 juna.1931, 7.

[1875] Srpska trgovačko-zanatlijska kreditna zadruga u Sarajevu je imala svoju prvu skupštinu i prvu sjednicu upravog odbora 17. februara 1920. god. Predsjednik zadruge je bio Milan R. Pupić, trgovac, a podpredsjednik Todor Kosovac, vlasnik Prve bh parne pekare; članovi upravog odbora: Stevo Prnjatović, trgovac, Ilija Trifković, krojač, Rade Torbica, trgovac, Dušan Marić, graditelj kola, Spasoje Kovačević, trgovac; Mlađen Jovanović, opančar, Jovo Princip, trgovac, Obren Vasiljević, prokurista Srp. priv. banke, Ljubo Balordić i Simat Kuić, trgovac. Nadzorni odbor: predsjednik Đorđe Bogičević, činovnik Zem. banke, a podpredsjednik Nikola Pijuković, štampar; članovi: dr Vlado Andrić, advokat, Jovo Zagorac i Simo Bogdanović, trgovci. – *Srpska riječ*, br. 34, 21. februar 1920.
Poslije skupštine u Mostaru, sa predsjednikom Š. Grđićem, intendantom Zemaljskog muzeja, zamjenikom Vladom Đurićem, načelnikom poljoprivrednog odeljenja Pokrajinske uprave, konstituiše se upravni odbor Saveza srpskih zemljoradničkih zadruga u Sarajevu: Članovi: Antonije Vuković, veterinarski nadinspektor, Vaso Ristić, direktor Srpske centralne privredne banke, dr Vojislav Besarović, tajnik Trgovačke i obrtničke komore, S. Berić, prokurista *Feruma*, Miloš Tupanjanin, vicedirektor Agrarne i komericijalne banke, Đoko Perin, upravnik Saveza srpskih zemljoradničkih zadruga – svi iz Sarajeva. Tu i Kosta Popović, sveštenik, Štrpci, Stevan Ninković, sveštenik, Bijelo Polje, Nadzorni odbor Saveza: Mihajlo Đukić, direktor Srpske centralne privredne banke, dr Savo Ljubibratić, referent eparhijskog savjeta, Miloš Miladinović, građevinski poduzetnik, iz Sarajeva, Tomo Bratić, sveštenik iz Blagaja … - *Težački pokret*, br. 31., 17. oktobar. 1922.

[1876] Đoko Perin (u. april 1941.) je bio i u NO Agrarne i komercijalne banke za BiH, dopisni član TOK-a, član Saveza zemljoradnika, poslanik na Prvom kongresu zemljoradnika KSHS 1920. u Beogradu, te u Glavnom izvršnom odboru; narodni poslanik u Ustavotvornoj skupštini za sarajevski okrug.

[1877] *Narodno jedinstvo*, br. 82, 13. oktobar 1937.

[1878] *Srpska riječ*, br, 34, 21. februar 1920, 3.

i do očekivanja državne zaštite, obećane *Uredbom o zaštiti novčanh zavoda* i njihovih povjerilaca, nadopunjene *Uredbom* od 1938. godine.[1879]

Gradska štedionica, kao dio gradske uprave, koja je imala nadležnost pored ostalog i nad svim preduzećima sarajevske opštine (tramvajima, vodovodom, električnom centralom, plinarom), bila je posebno privlačna zbog stalnog protoka novca,[1880] gdje su se članovi čaršije razumski duboko ukotvili.[1881] Pored njih, tu su i drugi stari poznanici iz Hercegovine, Posavine, trgovci i preduzetnici, kao i članovi nove poslovne elite. Problem ulaska u upravu *Gradske štedionice* je taj, što je njeno članstvo bilo izabrani dio opštinskog vijeća,[1882] a kako je ono bilo dio političke igre širih razmjera, koja se prelamala u sarajevskim lokalnim okvirima, u politički nenaklonim vremenima drugom polovinom tridesetih bila je otvorena za

[1879]U odnosu na druge centre Sarajevo je imalo najmanji dug, kako po dinarskom iznosu, tako i po iznosu na jednoga dužnika, a za koji se Privilegovna agrarna banka obavezala da će izmiriti. Amerikansko-srpska banka iz Sarajeva nije tražila državnu zaštitu. – M. Marković, Bankarstvo Bosne i Hercegovine, 27.

[1880] U vlasništvu opštine, tj. Gradske štedionice bile su komunalna preduzeća: električna centrala, plinara, vodovod, tramvaj i Asfaltna industrija.

U prvoj godini rada ostvarila je čist dobitak od oko 1,110.543,96 din. „što odgovara oko 2 ½ % ukamaćene glavnice.“ Od čistog dobitka imade se prema &12 naših pravila izlučiti 5% tj. 55.527.20 din za nagradu članovima upravnog odbora, zatim 20% tj. 222.108 Gradskoj općini, a ostatak od 75% tj. 832.907.97 ide u redovitu pričuvnu zakladu.“ – *Izvještaj za poslovnu godinu 1922*. Sarajevo, 1923, Hrvatska tiskara d.d. Sarajevo.

Pored davanja kredita za građevinsku djelatnost GŠ se bavila, kao i ostale banke i drugim poslovima. „O našem interesmanu kod „Špedicije“ d. d. za internacionalne transporte u Sarajevu u zajednici sa ovdašnjom Srpskom centralnom privrednom bankom ... „Špedicija“ je redukovala svoj akcijski kapital na 1,2 mil, te izmjenila društvena pravila ... prodala svoj magazin tzv. Skladište II u Vojvode putnika ulici Upravi državnim monopola, jer za svoje poslove ima dovoljno mjesta u svojim magazinima i prostorijama u Aleksandrovoj ulici. ... Pozicija nekretnina u bilanci „Špedicije“ d. d. od 4,724.000 din u 1929. svedena na 2,222.500 u bilansi 1930.

U vezi sa „Špedicijom“ d.d. stoji naš i Srpske centralne privredne banke posao zakupa soli u Drinskoj i Vrbaskoj banovini, koji po ugovoru s Upravnom državnim monopola teče od 1. aprila 1930. godine za vrijeme od 5 godina. Računajući sa jakom konkurencijom drugih natjecatelja taj posao ne može da daje one rezultate koji bi se moglo i očekivati, ali s obzirom na mogućnost povoljnog plasmana kapitala u tom poslu mi sa rezultatima možemo biti zadovoljni.“ – *Izvještaj za poslovnu godinu 1930*, Sarajevo, 1931. Hrvatska tiskara d.d. Sarajevo.

[1881] O„cijepanju „starih“ i „novih“ Sarajlija podjelom na „ovdašnje“ i „došle“ govore i kritike upućene prvom komesaru gradske opštine u Sarajevu Edhemu Bičakčiću „da starosjedioci ne dozvoljavaju pristup u gradsku upravu i Gradsku štedionicu „kroz koju prolazi sav privredni život grada, a ta mjesta zapremili ljudi iz čaršije“, dok istovremeno „nove“ Sarajlije njih 80% u gradu imaju 10 mjesta direktora privrednih preduzeća.“ – Seka Brkljača, Stanovnici bosanskohercegovačkih gradova, 71.

[1882] UO Gradske štedionice “sastoji od gradskog načelnika kao predsjednika i 15 članova kao odbornika izuzevši slučaj, predviđen u alineji 3. ovoga paragrafa.

Pri osnivanju GŠ bira se cijeli upravni odbor na dvije godine dana i to između općinara, koji imadu pasivno izborno pravo u gradu Sarajevu. Nakon te dvije godine istupa žrijebom 1/3 upravnog odbora, a općinsko zastupstvo bira na njihovo mjesto 2 člana iz redova ulagača kod GŠ, čiji ulog ne smije biti manji od 25.000 dinara, zatim najmanje 2 člana iz svoje sredine, a eventualno preostalog i člana opet između općinara sa pasivnim pravom izbora. Tako se postupa sve dotle, dok se ne izmjeni sav prvi upravni odbor i ustali srazmjer, da u upravnom odboru bude namanje 1/3 iz sredine općinskog zastupstva, zatim 1/3 između ulagača sa najmanjim ulogom od 25.000 dinara, a eventualni ostatak između općinara, koji u gradu Sarajevu imadu pasivno izboro pravo.

Za slučaj, da u vrijeme izbora nema ulagača sa najmanje 25.000 dinara uloga, ostaje njima pripadajuća 1/3 upravnog odbora nepopunjena, te se ostatak od 10 članova smatra potpunim upravnim odborom.

Nadzorni odbor sastoji se od 5 članova, koje na jednu godinu dana bira iz svoje sredine općinsko zastupstvo. Otstupivši članovi mogu biti na novo birani. – *Pravila Gradske štedionice Općine grada Sarajeva*, Sarajevo, 1922, Islamska dionička štamparija (tiskara), 11, 13.

samo politički lojlano srpsko članstvo.[1883] Mada u lokalnim okvirima moćna, obzirom na niz komunalnih preduzeća nad kojim je imala patronat i stalan izvor sredstava, *Gradska štedionica* u uslovima ovisnosti o kreditima *Narodne banke*, koji su iznosili manje od jednog procenta predratnog stanja,[1884] kao što su bile ovisne gradske opštine o *Državnoj hipotekarnoj banci,* samo je primjer zadržavanja gradske privrede na maloj i srednjoj, nevelikoj lokalnoj industriji.

Vodeća uloga u takvom privrednom životu u smislu kontrole privrednog toka grada i izvjesne autonomije u okviru svog djelokruga rada ipak je pripadala *Trgovačko-obrtničkoj komori,* staleškom uporištu gazda, vlasnika trgovačkih, industrijskih i zanatskih radnji. Uspostavljena još 1909. godine ona je bila budni nadglednik ekonomskih dešavanja i siguran informator o privrednim idejama, stujama i kočnicama razvoja. Stalni i dugovremeni sekretari komore do 1941. godine bili su dr Vojislav Besarović i dr Aco Despić,[1885] dva potomka „čelične" srpske čaršije. Uz njih su dr Dušan Jeftanović, te brojni čaršijski članovi trgovci i zanatlije, privrednici i sarajevski industrijalci - Nikola Stojkanović,[1886] Milan Pupić,[1887] Dušan Marić, Vaso Vasiljević, industrijalac,[1888] graditelj kola, Miloš Miladinović, građevinar,[1889] Risto

[1883] Izvještaji o poslovanju Gradske štedionice govore da su Srbi bili predstavljeni uglavnom sa 4 člana(1926-1933), od 15 članova upravnog odbora, a u nadzornom i poslovnom odboru sa jednim članom, od njih 5. U prvom upravnom odboru 1922. god. od čaršijskih ljudi bili su dr Vojislav Besarović, Iso Đurđević, Jovo Pešut, dr Tomo Popović, u poslovnom vijeću Jovo Pešut. Poslije su se u upravi našli i Đorđo Mandrapa, Avakum Perišić, Milan Pupić, od 1928. godine Jovo Zagorac, Radoslav Ćorović, Svetozar Cvijetić, od 1929. god. kao predsjednik nadzornog odbora dr Dušan Jeftanović i Nikola Stojkanović kao član upravnog odbora, od 1934. god. Petar Aleksić, Mihajlo Trebić i Marko Bilbija, te čaršijski zet Miloš Ljeskovac kao predsjednik NO, kojima se sljedeće godine pridružuje Nikola Prnjatović

[1884] Godine 1914. dosegli su kod Zemaljske banke komunalni krediti maksimum od 11.640.000 zlatnih kruna. - Lj. Kosier, *Ekonomski fragmetni i konture*, 425.

[1885] dr Aco Despić, sin Jeftana Despića, ćurčije i trgovca, član jedne od najuglednijih i najuticajnijih sarajevskih srpskih porodica, čija je porodična kuća danas dio Muzeja grada Sarajeva. Aco Despić je maturirao 1896. godine u srpskoj gimnaziji, pravo studirao u Beču, član je prvog opštinskog vijeća 1918, sekretar TOK, u NO Srpske privredne banke, član Privrednog savjeta, u UO *Putnika*, čl. uprave Lovačkog društva. Nakon što je Vojislav Besarović smijenjen 1941. sa sekretarskog mjesta, A. Despić je jedno vrijeme ostao na svojoj poziciji. Sa Josom Lakatošem autor je knjige *Industrija Bosne i Hercegovine*.

[1886] Nikola Stojkanović, trgovac manufakturnom robom, osnovao firmu 1906. godine, imao radnju jedno vrijeme sa Despićima, a 1910. u Štrosmajerovoj br. 1. Bio u UO Srpske centralne privredne banke, kao gradski savjetnik ispred RS, u poklonstvenoj deputaciji kralju 1930; predsjednik TOK-a 1922. god, odlikovan ordenom Sv. Save III reda i Ordenom jugoslovenska krune IV reda (1930), čl. gradskog vijeća, u UO Društva za saobraćaj putnika i turista Putnik, u NO *Bratstva Sv. Save*, u savjetodavnom odboru Srpske trgovačko-zanatske omladine; član UO Zadruge Srba privrednika.

[1887] Milan Pupić, trgovac kolonijalnom robom, predsjednik Srpske trg.-zanatlijske kreditne zadruge u Sarajevu, čl. Glavne filijale Prve srpske zemljo. banke iz Beograda, čl. Trgovačkog društva, član TIK-a, u odboru Sloge, podpredsjednik Srpske trgovačke omladine (1929), podpredsjednik pogrebnog društva Sv. Marko (1930), sekretar mjesnog odbora Crvenog krsta, odlikovan Ordenom jug. krune V reda; član CŠO.

[1888] Vaso Vasiljević (1870-1937), industrijalac, do I svj. rata u Dimovićevoj stranci, od 1917. u trg. društvu *Tara* za eksploataciju šuma; čl. UO Dioničke pivare, čl. UO Zemaljske banke, Željezare u Zenici, u UO Srpske privredne banke, u Špedicijskom d.d. *Prometu*, u TIK, neko vrijeme predsjednik Srp. trg. omladine; u NO *Udruženja industrijalaca* (1935), čl. član Patronata *Privrednika* u Beogradu, cenzor filijale Državne hipotekarne banke u Sarajevu i čl. mnogih kulturnih i humanih ustanova (gl. odboru *Sloge* 1890).

Banduković,[1890] gostioničar (od 1934.), Stevo Prnjatović,[1891] trgovac i veleposjednik (od 1936), Slavko Besarović, trgovac zvjerkom, Spasoje Besarović, trgovac (od 1938), Avakum Perišić,[1892] gostioničar; prije I svjetskog rata udomljene čaršinlije - trgovci Đorđo Mandrapa,[1893] Danilo Ćorović,[1894] Mane Šušnjar[1895], Vladimir Merćep (počasni član, ali član utemeljivač komore),[1896] i Despića zet Miloš Ljeskovac,[1897] čl. upravnog odobra Industrije gvožđa d.d. Zenica u Sarajevu, te poslije rata Jovo Zagorac,[1898] Vaso Ristić, Dušan Davidović,[1899] Simo Stanivuković,[1900] ali i drugi privrednici koje je posao vezao za Sarajevo.

[1889] Vidi f.n. 507.

[1890] Risto Banduković-Banduka, trgovac alkoholnim pićima na veliko i gostioničar, u upravnom odboru srpskog crkveno-opštinskog savjeta; u savjetodavnom odboru Srpske trgovačko-zanatlijske omladine.

[1891] Stevo Prnjatović veleposjednik i trgovac, čl. UO srpsko trgovačko-zanatlijske kreditne zadruge, blagajnik Srpske trg-zanat. omladine, član TOK-a, član Rotary kluba, podpredsjednik UO *Prosvjetine privredne zadruge* (1934), član, pa podpredsjednik crkveno-opštinskog odbora (1932); davalac priloga od 5.000 din za hram Sv. Save u Beogradu (1931), sa suprugom Rajkom (r. Davidović) davalac donacija za kulturne i humane ustanove (poklonio Prosvjeti 23.500 din. u vrijednosnim papirima - ovim legatom osnovana je zadužbina pod imenom njegovog brata Rajka S. Prnjatovića; učesnik i mnogih drugih legata; u ocjenjivačkom odboru za uređenje Trga Oslobodilja sa spomenikom kralju Petru; akcijom Steve Prnjatovića, upisala se "Srpska trgovačko-zanatska omladina" u Sarajevu za člana utemeljača fonda učenika u Sarajevskoj bogosloviji (1934), u NO *Kola srpskih sestara*, podpredsjednik *Prosvjet*e (1937), kao predsjednik savjeta srpske pravoslavne crkvene opštine G. Stevo Prnjatović darovao je kapelu na Koševskom groblju (1939).

[1892] Avakum Perišić, trgovac vina na veliko (1910), predsjednik mjesnog odbora Radikalne stranke (1922), te okružnog odbora (1927), član UO Srpske trgovačke banke, član TOK-a, član banovinskog Turističkog savjeta, gradski savjetnik.

[1893] Đorđo Mandrapa (u. 1935), kožarski trgovac (1910), član crkveno-školske opštine, utemeljač Srpske trgovačko-zanatlijske omladine u Sarajevu, član TIK-a,; kratko u *Srpskoj zori*, poslije radikal, predsjednik *Narodne odbrane* (1938), gradski vijećnik (1930), odlikovan ordenom jugoslovenske krune V reda; u upravi Gradske štedionice (1931),

[1894] Danilo Ćorović, trgovac, pa industrijalac drvetom (Šumska industrija *Ozren* a.d. Srednje kod Sarajevo, 1917.), u UO *Šipad*a, predsjednik *Udruženja posjednika malih domaćih pilana* (1930), član TOK-a,), član UO *Zadruge Srba privrednika* (1931), član UO *Prosvjetine privredne zadruge* (dec. 1934), u savjetodavnom odboru Srpske trg-zanat. omladine, legator *Prosvjete*, osnivač *Bratstva Sv. Save* 1934.

[1895] Mane Šušnjar, član TOK-a, vlasnik moderne pekare, opštinski vijećnik, u odboru Zanatlijskog udruženja podpredsjednik, čl. UO Zadruge Srba privrednika, član *Prosvjetine privredne zadruge*, čl. uprave OURZ, u savjetodavnom odboru Srpske trg-zanat omladine; zamjenik predsjednika *Jadranske straže*.

[1896] Vladimir Merćep (r. Gjedići kod Trebinja, 1860-1935), trgovac drvetom, jedno vrijeme predsjednik opštine u Bileći, član TOK-a od 1909, u UO Srpske privredne banke, jedan od direktora, u UO Špedicijskog d. d. *Prometa*, jedan od utemeljača Srpske trg-zanat omladine. Osnovao 1920. javno *Trgovačko društvo Vladimir Merćep i drugovi*, 1922. god. pretvoreno u d.d. sa kapitalom od 2 mil. dinara, kao metaloprerađivački pogon i zaposlenih 40-50 radnika.

[1897] Miloš Ljeskovac, direktor banke, čl. UO Industrije gvožđa d.d. Zenica u Sarajevu; podpredsjednik opštine (1936), član TIK-a, u odboru *Kola jahača Regenta Aleksandra*; član uprave *Jadranske straže*, radikal

[1898] Jovo Zagorac, trgovac špeceraja i delikatesa iz Mostara, nakon rata u upravi Srpske centralne banke, čl. NO Srpske trgovačko-zanatlijske kreditne zadruge, čl. UO Agrarne i komercijalne banke, čl. opštinskog vijeća 1929, čl. UO *Špedicije d. d.*, u odboru *Sloge*, odbornik Srpskog trg.-zanatlijskog udruženja; u savjetodavnom odboru Srpske trg-zanatlijske omladine 1937; u UO *Jadranske straže*, čl. TOK-a, akcionar. šumskskog ind. preduzeća *Ozren* sa Danilom Ćorovićem, u *Prosvjetinoj privrednoj zadruzi* kao čl. UO; u društvu *Sirotinjski hljeb*; čl. JNS nakon njegovog osnivanja i narodni poslanik;

[1899] dr Dušan Davidović (Čajniče, 1892-1938) – član radikalske liste za sarajevski okrug (1920) i za fočanski srez, član TOK-a (od 1922), podnačelnik (1929), predsjednik UO Srpske trg.-zanat. omladine (1929), direktor Gradske štedionice (1930), u UO biv. *Udruženja posjednika malih domaćih pilanara* u BiH, čl. UO *Kola jahača RA*, odlikovan Ordenom jugoslovenske krune IV reda, član UO Auto kluba, zamjenik predsjednik *Saveza lovačkih društava*; predsjednik UO *Radio kluba*; čl. *Rotary cluba*, pa i njen predsjednik 1934/1935; izabran za bana Drinske banovine 4. decembra 1937, ali je januara 1938. preminuo.

„Lavirajući sa svojim inicijativama između mjera retrogradnih cehovskih oblika i državnog kapitalizma, Komora se, s jedne strane, uporno zalagala za prepuštanje privrede slobodnoj konkurenciji tržišne ekonomije, a s druge neprekidno očekujući državnu intervenciju borila se da popravi i zaštiti bosanskohercegovačku gradsku privredu i interese njenih vlasnika nekom formom državnog kapitalizma.“. Sa svojim prijedlozima sve vrijeme je manevrisala „između slobodne konkurencije i zaštite „dobrih običaja“.[1901] Sa formiranjem *Trgovačko-industrijske komore* u njoj članstvo nalaze i ing. Aleksandar Petrović,[1902] direktor *Direkcije drž. željeznica* iz Sarajeva, inž. Jovo Popović, direktor fitopatološkog zavoda u Sarajevu, Ećimović Branko, vlasnik firme *Avia - fabrike motora i djelova aviona* (1937), inž. Simo Milošević,[1903] član UO *Direkcije Državne željezare*, Vareš u Sarajevu.

Sa narastajućom ekonomskom krizom, a bez glavne pokretačke privredne i finansijske podrške države, čija je posljedica bila stalno nazadovanje,[1904] osjećala se među Srbima privrednicima potreba za samoorganizovanjem i da bi se spasili njenih posljedica 21. juna 1930. godine održana je konstituirajuća skupština *Zadruga Srba privrednika* u Sarajevu. Njoj je prethodila konferencija *Privrednikovih* pitomaca – samostalnih gospodara iz Sarajeva, članova *Srpske trgovačke omladine* u Sarajevu i uglednih javnih radnika i privrednika, na kojoj je konstituisan Odbor za organizovanje kongresa, koji je i najavio organizovanje *Zadruge*, što je i učinjeno 8. i 9. juna 1930. godine.[1905] Na osnivačkoj skupštini *Zadruge* prisustvovali svi najmoćniji srpski privrednici grada i ustanovili da je svrha osnivanje zadruge

---

[1900] Simo Stanovuković, finansijski činovnik za austrijske vlade, vladin savjetnik, direktor Šumarskog industrijskog saveza; u opštinskom odboru 1919. godine, član crkveno-opštinskog odbora; čl upravnog odbora OURZ, dopisni član TIK-a, u NO *Prosvjetine privredne zadruge*, čl. opštinskog vijeća (1935), predsjednik mjesnog odbora *Jadranske straže*; čl. NO banovinskog odbora *Crvenog krsta*.

[1901] S. Brkljača, Trgovina u gradovima Bosne i Hercegovine, 245.

[1902] Inž. Aleksandar Petrović, u Sarajevu od 1929, došao iz Splita gdje je bio Direktor pomorskog saobraćaja, pom. direktora od 1930, a od 1934. direktor Direkcije državnih željeznica, dopisni član TIK-a, u mjesnom odboru *Jadranske straže*.

[1903] Inž. Simo Milošević, dopisni član TOK-a (1928), v.d. direktora Direkcije Drž. rud. preduzeća iz Sarajeva, podpredsjednik *Udruženja industrijalaca* (DB), Predsjednik *Udruženja inžinjera i arhitekata*, sekcija Sarajevo (1932).

[1904] Pero Slijepčević, Predgovor, *Napor Bosne i Hercegovine* , 5-15, Gojko Krulj, Gradska privreda, *Napor Bosne i Hercegovine*, 304-341, Dragiša Lapčević, *Iz bosanske privrede*, Sarajevo, 1926.

[1905] Za predsjednika odbora izabran je g. dr Dušan Davidović, za sekretara g. Šćepan Marić, a za članove odbora Vaso Ristić, Vasilj Grđić, direktor Ivanišević, dr Voja Besarović, dr Savo Ljubibratić, Marko Babunović, Metodije Kuić, Šćepan Miličević, Radoslav Samouković, Sreten Petrović, Savo Bilbija, Boško Bilbija, Savo Grubor, Bogdan S. Bogdanović, Vlado Blagojević, Milan Popović, Luka Brkić, David Trhulja, Vaso Vasiljević, Svetozar Truhulja, Đorđo Vuković, Josip Petrić, Jovo Šerbedžija, Rade Torbica, dr Bogdan Vidović, Jevrema Stejpanović, Nikola Nogić, Jovo Zagorac i dr. Velc. Na ovoj konferenciji zaključeno je još, da se u petak u 8 sati na večer održi konferencija radi osnivanja *Zadruge Srba Privrednika* u Sarajevu, koje će se pitanje pretresi na kongresu. Ujedno je izrađen raspored dočeka i boravka gostiju u gradu, te raspored kongresa, koji će se objaviti naknadno. – *Jugoslovenska pošta*, br. 294, 14. maja 1930, 2.

"prisilna štednja i kreditiranje zadrugara".[1906] Nakon pomenutog kongresa, u opuštenoj atmosferi kafane hotela *Bosne* na Ilidži i uz prisustvo delegata beogradske *Zadruge Srba privrednika* izabran je osnivački odbor, a 21. juna 1930. godine i upravni odbor.[1907] Pet godina nakon osnivanja izvještaj predsjednika Vase Ristića o radu zadruge naglašava njen napredak, kao i kod „svih 29 zadruga koje sačinjavaju Savez u Beogradu", te prihvata nova pravila i popunjava odbor.[1908] Pored izvještaja da rad ostaje bez promjene, sljedeća godina donosi ipak izmjenu pravila uz naglasak da zadrugarstvo treba da postane „naš nacionalni ideal koga treba da prenesemo kroz sva sela i gradove Otadžbine."[1909]

Osiguravanje ekonomskih interesa nastojalo je učvrstiti i *Udruženje Srba zanatlija* u Sarajevu, uključeno u *Savez zanatlijskih udruženja Kraljevine* sa predsjednikom Dušanom Marićem.[1910] *Prosvjeta* je takođe u svom širokom djelokrugu rada i prosvetiteljskoj misiji poklonila pažnju i privrednim problemima, pa je pored udjela u osnivanju *Srpske zemljoradničke zadruge* i ulopivši ga sa *Savezom*, te mnogim pojedinačnim novčanim zavodima i srpskim *Zanatlijskim i Trgovačkim udruženjem* osnovala 1934. godine i *Prosvjetinu privrednu zadrugu*. To je bila

[1906] Prisutni su bili Dušan Davidović, advokat, dr Bogdan Vidović, advokat, dr Voja Besarović, sekretar Trgovačke i obrtničke komore, Jovo Zagorac, trgovac, Vaso Ristić, direktor banke, Metodije Kujić, trgovac, Marko Babunović, kućevlasnik, Marko Marković, direktor Dobrovoljačke zadruge, Rade Torbica, trgovac … - ABiH, KBUDB, pov. 1678/1930. Upravna garnitura Zadruge izgledala je 1936. godine ovako: upravni odbor: Vaso Ristić, Danilo Ćorović, Marko Babunović, Stojan Marić, Mane Šušnjar, Dušan Dozet, Vladimir Blagojević, Mićo Bogdanović, Nikola Cvijetinović, Milan B. Bogdanović, Milorad Milošević, Mato Ćuk, Simo Kuić, Nikola Stojkanović i Miloš Bajčetić, U Nadzorni odbor su ušli Mihajlo Trebić, Luka Brkić, Simo Stanivuković, Stevo Grubor i Miloš Tanasić. – *Narodno jedinstvo,* god. XIX, br. 28, 1936.

[1907] U upravni odbor izabrana su sledeća lica: Ristić Vaso bankovni direktor, dr Besarović Vojislav, sekr. trg. i obrt. kom, Kujić Meto, direktor d. d. *Drina*, Blagojević Vladimir, kazandžija, Samouković Rade, trgovac, Milošević Milorad, posl. željez. potr. zadruge, Marković Marko, direktor *Dobr. zadruge*, Babunović Marko, trg, Dozet Dušan, štampar i Brkić Luka pekarski obrtnik. – Nadzorni odbor: dr Vidović Bogdan, advokat, Zagorac Jovo, trgovac, Jungić Nikola, kapetan i Bilbija Božidar, cipelar. - Juni 1930. - Izvještaj o političkim događajima (pojavama), o raspoloženjiima, strujama i pokretima u masama, *Izvještaji o situaciji u Drinskoj banovini*, knj. 1, (1929-1931), sabrao i uredio: Dr. Andrej Rodinis, Sarajevo, 2009, 176-177.

[1908] Odbor kome još nije istakao mandat popunjen je sa tri nova člana. Izabrani su Mato Ćuk, Nikola Cvjetinović i Milan B. Bogdanović; u nadzorni odbor: Mihajlo Trebić, Miloš Tanasić, Savo Grubor i Đorđo Ratković. - *Jugoslovenska pošta*, br. 1779, 8. april 1935, 5.

[1909] *Zadruga Srba privrednika* dobila je nova pravila i novi odbor. – U bibliotetskoj Sali *Prosvjete* održana je V redovna godišnja skupština - Upravni odbor su činili: Vaso Ristić, Danilo Ćorović, Marko Babunović, Stojan Marić, Mane Šušnjar, Dušan Dozet, Vladimir Blagojević, Mićo Bogdanović, Nikola Cvjetinović, Milan B. Bogdanović, Milorad Milošević, Mato Ćuk, Simo Kuić, Nikola Stojkanović i Miloš Bajčetić. U NO: Luka Brkić, Simo Stanivuković, Savo Grubor i Miloš Tanasić. – *Jugoslovenska pošta*, br. 2065, 16. mart 1936, 5.

[1910] Marić Dušan, graditelj kola, član UO Srpske trgovačko-zanatlijske kreditne zadruge u Sarajevu, član TOK-a, čl. Glavne filijale Prve srpske zemljoradničke banke iz Beograda, čl. upravnog odbora, podpre. odbora za namještanje šegrta; član CŠO, predsjednik Saveza zanatlijskih udruženja za BiH 1924; Na listi Zanatlijskog udruženja, na opštinskim izborima 28.8.1928., u UO Srpske trgovačko-zanatske omladine, u gradskom vijeću od 1935.

zajednička odluka privrednika i srpske čaršije da sa proširenjem zadrugarskog pokreta organizuju i njeno koordinisanje iz jednog centra.[1911]

Svi ovi napori imali su svoj djelokrug samo na lokalnom nivou, dok je nakon dugotrajne ekonomske krize državna intervencija u industrijalizaciji zemlje sa vladom Milana Stojadinovića, „s težnjom da se iskoristi država za ostvarivanje ekonomske superiornosti srpskog upravljačkog sloja davanjem ekonomske sadržine politici integralnog jugoslovenstva“,[1912] imala već pomenute krupne planove na nivou Bosne i Hercegovine,[1913] sa osovinom u Zenici, kao i proširenje poslovanja višegradskog *VISTAD-a*. U isto vrijeme se profit bosanskohercegovačke drvne industrije, tako i rudarstva, u rukama države ili stranog kapitala, nastavio odlijevati ne samo iz Sarajeva kao njenog središta, nego i van državnih granica. Sarajevo je ostao formalno centar nekoliko velikih akcionarskih industrijskih društava – *Jugoslovenska celuloza, Šipad šumsko-indsutrijsko a. d.*,[1914] sa članstvom u upravi hercegovačkog porijekla,[1915] *Dioničko društvo za željeznu industriju* u Varešu.[1916] Na osnovu odluke vlade od 24. juna 1938. godine, ministar šuma i ruda bio je ovlašten da u ime države osnuje akcionarsko društvo pod nazivom *Jugoslovenski čelik* sa sjedištem u Sarajevu, te je propisao osnovni kapital od 600 miliona dinara, a društvo je raspolagalo sa akcionim kapitalom od 500 miliona dinara, podjeljenih u akcije. U okviru društva našli su se najbogatiji rudnici - uglja u Zenici i Brezi, rudnik gvozdene rude u Ljubiji i Varešu, te željezare u Varešu i Zenici, čiji su produkti tradicionalno bili glavni kvalitet bosanskohercegovačkog izvoznog

[1911] Konstituirajuća skupština *Prosvjetine privredne zadruge* – Do sad je plaćeno 40. 885 din. Dr Vojo Besarović predsjednik te skupštine, perovođa Todor Kruševac, a ovjerovitelji Simo Stanivuković i Danilo Ćorović. – „Do danas se upisalo u zadrugu 471 zadrugara sa 1966 udjela.“ Upravni odbor: predsjednik: Jovo Zagorac; Stevo Prnjatović i Marko Babunović podpredsjednici, članovi: Danilo Ćorović, Metodije Kuić, Mane Šušnjar, inž. Velimir Besarović, graditelj, Luka Sorajić, prof. Drž. trg. akademije, Miloš Knežević, činovnik Pivare, dr Obrad Mastilović, advokat Jovan Vukotić sekretar Željezničke radionice i Žarko Milišić, prokurista Bos. industrijalne i trgovačke banke. U nadzorni odbor su ušli g. Vaso Ristić, Simo Stanivuković, Branko Sinković, činovnik Zanatske komore, Miloš Grgić, kasacioni sudija, Mihajlo Trebić, trgovac Nikola Stefanović, radnik i Ljubomir Čivša, činovnik Željezničke radionice. – *Jugoslovenska pošta*, br. 1675, 3. decembar 1934, 6; br. 1678, 6. decembar 1934, 6.

[1912] B. Petranović, Modernizacija u uslovima nacionalno nestabilnog društva, 24.

[1913] „Milan Stojadinović je bio za koncept nacionalne ekonomije po ugledu na nacističku. Takvim pristupom ekonomiji on je davao ekonomski sadržaj integralnom jugoslovenstvu pravljenjem koncesije Slovencima i muslimanima (Bosancima) radi opkoljavanja Hrvata.“ – B. Petranović, Modernizacija u uslovima nacionalno nestabilnog društva, 33.

[1914] Šumsko industrijsko preduzeće *Šipad,* osnovano je 1893. godine. Do 1937. godine nosilo je naziv *Šumsko-industrijsko preduzeće Dobrljin – Drvar a. d.* Društvo je raspolagalo s velikim akcionarskim kapitalom od 65 miliona dinara, imalo je 4 pilane, i to u Dobrljinu, Drvaru, Zavidovićima i Ustiprači. Imalo je, takođe 338 km željezničkih pruga (Srnetica - Jajce i Prijedor - Knin), na kojim je obavljan i javni prevoz. Kontrolni paket akcija ovog društva bio je u rukama države.

[1915] Vasilj Grđić, Kosta Gnjatić, Danilo Ćorović,

[1916] Akcionarski kapital ovog društva iznosio je 1,1, mil. dinara. Društvo je imalo pogone topionice i ljevaonice u Varešu, te rudnike željezne rude u okolini Vareša. Porast proizvodnje u rudarstvu nalagao je ulaganje u Vareš, da se pusti u rad i druga peć za grubu prugu, pa se podiže nova Martinova peč od 30 tona kapaciteta. – *Jugoslovenska pošta*, br. 2615, 5. januar 1938, 5.

blaga, ali isto tako i izvor za poslovično nepovjerljivi strani kapital. *Jugočelik* je bio primjer vrhunca povlaštenog položaja državnog industrijskog preduzeća,[1917] oko koga su kružile glasine o lošem poslovanju i nepotističkoj mreži.[1918] Za predsjednika *Jugočelika* izabran je Vojin Đuričić, istovremeno i glavni upravnik *Državne hipotekarne banke*, a višegodišnji generalni direktor ovog preduzeća, imenovan 15. augusta 1938. godine, bio je sarajevski sin, iz ugledne trgovačke, čaršijske srpske porodice ing. Ranko Despić,[1919] koga je pratio isti nepovoljni glas po anonimnom spisu,[1920] dok je za njegovo vođenje ovog u planovima velikog

[1917] Ove povlastice dobio je Uredbom vlade KJ, a na prijedlog ministra finansija Vojina Đuričića, čime je „oslobođen svih državnih i samoupravnih taksa i dažbina, skupnog poreza na poslovni promet i uvoznih carina, kako na postrojenja, tako i na sirovine. – Službene novine Kraljevine Jugoslavije, god. XXI, br. 136-XLVI, Beograd, 20. juni 1939., prema: S. Brkljača, Neke karakteristike integracijskih procesa Bosne i Hercegovine, 174.

[1918] „Celo Sarajevo i jedan deo Bosne naziva ovo državno preduzeće kao Jugo-pljačka, Jugo-žica i preduzeće B. Kujundžića.

Ovo preduzeće nazivaju gornjim izrekama radi toga što je u odboru Jugočelika zastupljena kako se priča u glavnom rođaci i rodbina g. Bogoljuba Kujundžića a za navedena lica.

1. Miloš Ljeskovac, oženjen je od Despića
2. Ranko Despić bliži rođak ministra Kujundžića, koji ima platu po pričaju oko 28.000 din.
3. Propali trgovac Samardžić iz Livna, sestrić je g. Kujundžića koji se nalazi u upravi
4. Simo Milošević rođak istog po ženi koji ima platu oko 16.000 din
5. Vojin Đuričić i đeneral Lukić uzeli su dve sestre bližnje rodice od g.-đe Kujundžić, koji se takođe nalaze u Jugočeliku
6. Direktor Ranko Despić, Veljko Jovanović i generalni sekretar dr Šime Juričić po pričanju imali su 1925. godine jednu vrlo gadnu aferu u Direkciji državnih rudarskih preduzeća u Sarajevu od kojih su neki bili odpušteni a neki penzionisani.
7. Danas su se ovi direktori smestili u „Jugočelik“ te osigurali sa velikim svotama otpremnine, potpisavši svaki za sebe ugovor za slučaj da ima se u preduzeću odkaže, da im se ima svakom dvogodišnja plata kao otkaznina isplatiti te osigurati puna penzija.
8. Isto tako prića se da Risto Đokić iz Podlugova, bivši narodni poslanici, koji je naš najveći partijski neprijatelj, da on u ime „Jugočelika“ vrši isključivo otkup zemljišta i na taj način po skupe pare preduzeću isto prodaje.
9. Isto tako priča se i govori, da se i u ostalim državnim preduzećima nalaze u glavnom rođaci g. Kujundžića kao i većina onih lica koji ne pripadaju našoj stranci, a što vrlo rđavo utiče na naše pristaše te šteti našu stranku.

Pismo Milana Petrovića, člana JRZ iz Bos. Krupe Milanu Stojadinoviću 10. 9. 1938. Uposlenje i rad u Jugočeliku – ABiH, fond MS, fasc. 15, dok. br. 330.

[1919] Završio je visoku rudarsku školu u Leobenu, Austrija i do imenovanja direktorom radio kod Centralne direkcije Državnih rudarskih preduzeća i u Ministarstvu šuma i rudnika. Njegov lični dohodak na ovoj poziciji iznosio je 15.000 dinara, a uz to je išao i dodatak od 10.000 din. Ing. Ranko Despić bio je otac Aleksandra i Dejana Despića. – ABiH, Spisak dosijea bivših službenika Zemaljske vlade, Pokrajinske uprave velikog župana, banske uprave Drinske banovine i Velike župe Vrhbosna Sarajevo, dosje br. 80.

[1920] “Inž. Ranko Despić, koji je u Ministarstvu šuma i rudnika zauzimao položaj načelnika Odeljenja za vrhovni rudarski nadzor, a u isto vreme godinama držao u svojim rukama i referat za sva metalurgiska pitanja, sabotirao je i odlagao sva nastojanja i sve prilike za izgradnju državne teške gvozdene industrije. Ometao je konsekventno sve planove i predloge, za koje je smatrao da mu neće pružiti lične koristi. ... Na čelo preduzeća (Jugočelika) je postavljen rudarski inžinjer Ranko Despić, postavljen odmah za generalnog direktora. “Stručni” saradnici inž. Despića bili su ing. Veljko Jovanović, direktor za rudnike i ing. Simo Milošević postavljen za metalurgijska preduzeća, a pravni saradnik u ovim poslovima dotadašnji advokat dr Šime Juričić postao je generalni sekretar. U anonimno objavljenoj knjižici o nepravilnom radu Jugoslovenskog čelika navedene su greške u radu koje su krenule od pogrešno postavljenog projekta, nerealnih predračuna, pogrešnog investicionog plana, falsifikovanja bilansa preko neispunjavanja obaveza, loše organizacije rada, nestručnog kadra, protekcija, zloupotreba kod nabavki. U ovoj raboti društvo su im činili još Metodije Kuić, trgovac i vlasnik *Jugoslovenske pošte*, “glavni anonimni liferant”, uz Dobrosava Jevđevića, Simu Odavića, upravnika banje Ilidža, Marka Babunovića, jednog

giganta, zvanična stručna štampa imala samo riječi pohvale: „Svojom izvanrednom stručnom spremom, sa dubokim znanjem metalurgije, prožet sviješću o važnosti i odgovornosti položaja koji zauzima kao i nacionalne misije koja mu je povjerena g. Despić vodi sa puno takta i uspjeha ovaj naš veliki kombinat. Hvala Bogu, jedva jednom jedan pravi čovjek na svom pravom mjestu.“[1921]

Pravih i sposobnih ljudi je bilo i na lokalnom nivou, i to na potencijalno pravim mjestima, ali je pitanje da li je to za prosperitet grada bilo dovoljno, u takvoj konstelaciji privrednih snaga i degradirajućoj poziciji Sarajeva, politikom uslovljenoj. Jedna od neformalnih ekonomskih tribina na kojoj se sistematski pratila privredna kretanja tokom cijelog perioda bio je sarajevski časopis *Pregled,* u kome sarađuju brojni stručnjaci iz cijele Kraljevine, tretirajući probleme iz političkog i kulturnog života, postaju glas savjesti za probleme iz privrednog života Kraljevine, sa naglaskom na Bosnu i Hercegovinu. Od svog prvog broja *Pregled* sadrži niz kritičkih priloga koji se tiču privredne politike i posljedica takve politike za BiH. Nekoliko je tema kojima su posvetili posebnu pažnju, a koja na izvjestan način zaokružuju bosanskohercegovačku privrednu i ekonomsku problematiku. Među prvima je problem izgradnje luke Aleksandrovo kao osnovi za ekonomski razvoj BiH. Stalno se naglašava pogoršani položaj zemlje sa samo 998,1 kilometrom željezničke mreže i nedostatkom veza sa susjednim pokrajinama, kao i oduzimanje sjedišta željezničke direkcije Sarajevu.

Zabrinutost njegovih saradnika bila je konstanta, a tematski posvećena sveska *Pregleda* 1928. godine samo dio one rasprave, koje je privredni, ali i intelektualni krug nakon deset godina postojanja države, uoči same diktature, naveo razmatrajući status Sarajeva u novoj državi i njegovu komunalnu politiku. Otvorena rasprava na stranicama uglednog lista donijela je još neke već ustaljene i praksom potvrđene stavove: administrativna podjela donijela je do pomjeranja ekonomskih sfera i preusmjeravanja područja koja su gradu do tada gravitirala,[1922] te politička zarobljenost Sarajeva koju oblikuju „samo narodni poslanici i, pogotovu, ministri kao profesionisti, i nekoliko listova“,[1923] bili su po njima među glavnim krivcima za privrednu

od vlasnika firme *Izvor a. d*. u Sarajevu i drugih nemoralnih ličnosti.“ – Anonimni spis *Jugoslovenski čelik* a.d., Kragujevac, 1940.

[1921] Beogradski Lloyd o inž. Ranku Despiću, koji je od osnivanja na čelu *Jugoslovenskog čelika* kao gen. direktor. – *Jugoslovenska pošta*, br. 3267, 20. februar 1940.
Smjene U Jugočeliku – R. Despić, gen. dir, gen sekretar dr Šimo Juričić, Jovanović i Milošević još dva direktora. Do ovoga otkaza dolazi iz razloga što jedna grupa članova Upravnog odbora i izvjesna grupa uticajnih ličnosti izvan odbora žele da postave na ove položaje ljude svoga povjerenja ...“ – *Jugoslovenska pošta*, br. 3552, 28. januar 1941, 4.

[1922] Gojko Krulj, Ekonomski izgledi Sarajeva, *Pregled*, br. 49-50, 27 mart 1928, 4.

[1923] Jova Jakšić, Problemi Sarajeva, kao ekonomskog saobraćajnog i kulturnog centara Jugo-zapada. - *Pregled*, br. 49-50, 27. mart 1928, 13-15.

stagnaciju. Pa ipak, ta „partizanska taktika“, koja se mijenjala prema situaciji u unutrašnjom politici, dovela je do toga da se i desetogodišnjica nove države proslavljala na tankom ledu. Anonimni pisac na stranicama *Pregleda* je naglasio da je u tom momentu politika dodatno formirala “prečanski” i “antiprečanski” front, a da svi skupa „sve više dokazujemo našu nezrelost“, „još uvek tapkamo u jednom mestu i neprestano pravimo circulosus viciosus. Greh za ovaj nerad nosimo svi, počev od ministara, pa preko partija do naroda, jer za pasivu ovih deset godina nosi odgovornost pred istorijom naša generacija.“[1924] Povoda za zabrinjavanje u ovim okolnostima nisu imali, valjda, samo oficiri i sveštenstvo, „prvi, zbog toga što je Sarajevo danas veći vojnički centar, ... drugi zato što su konfesionalna utakmica i ljubomornost u ovom četiriverskom gradu danas na vrhuncu“. Prijedlog je da svi drugi koji mogu i treba da vode računa o napretku trebaju da se oslone na svoj rad i to sa određenim planom. „A bez koncepcija i sistematske kampanje, akcije i borbe, u našim političkim prilikama ne može se dobiti ništa. Detalji bez koncepcije, kako u planovima, tako i u akcijama, isto su što i nule bez cifre napred, ili voz vagona bez lokomotive. U takvom vozu niko nikad nigde nije stigao, pa neće ni bosanska i sarajevska politika, koja je dosad u jednom takvom vozu spavala, i to na ćor-koloseku!”[1925] Kroz čitavu svesku ipak provejava uvjerenje da će se država pobrinuti za glavni grad Bosne i Hercegovine.

Prijedlozi za unapređenje privrede bili su brojni, a obuhvatali su i probleme Hercegovine (otkup duhana, prisustvo filoksere, glad stanovništva, itd.). Nedostatak kredita za zanatstvo u BiH koje je vapilo za kapitalom istovjetan je problemu u bankarskim poslovima koji su takođe nedostatak kapitala nadoknađivali visokim kamatama. Kritikuje se i neracionalnost u šumskoj privredi, nemar prema razvoju poljoprivrede, a prije svega neriješeno agrarno pitanje. Dr Vojislav Besarović će veliki nedostatak vidjeti i u nepostojanju privrednog savjeta koji bi trebao da trasira najvažnije linije privredne politike.[1926] Razmatrajući brojne neprilike u Bosni i Hercegovini Vaso Ristić, direktor Srpske centralne privredne banke zaključuje da se “Prema našim oblastima postupalo do sada dosta maćehinski…”, te da su “u prvom redu pozvani za taj rad naši sveštenici, učitelji, ekonomi, dobri i valjani zadrugari … jer se od države ne može puno očekivati, pa je potrebna i vlastita inicijativa.“[1927] Razumijevanje ekonomskih problema Srđa Dokić je iznio u svom tekstu “Ekonomski mentalitet”: “Posmatrajući mentalitet jedne populacije sa ekonomskog stanovišta, lako je doći do

[1924] “Ć”, Odgovornost pred istorijom. – *Pregled*, br. 51, 10. april 1928, 2-3.
[1925] J. Jakšić, Problem Sarajeva kao ekonomskog saobraćajanog i kulturnog centra, .
[1926] *Pregled,* knj. IV, br. 68, august 1929.
[1927] *Pregled,* knj. IV, br. 64, april 1929.

zaključka da je besplodna i nemoguća emancipacija narodne ili državne ekonomske politike od mentaliteta populacije, jer je on jedan elementaran faktor koji se ne može bagatelisati. … Osnova svakom mentalitetu je vera. U našem slučaju ona više nije samo to, ona je i praznovjerje. Ekonomsko praznoverje je ne samo osnovna crta mentaliteta našega naroda, nego i mnogih obrazovanih pojedinaca, koji su vodili državnu ekonomsku politiku. To praznoverje je bilo osnov mnogome razočaranju pri uvođenju ekonomskih reformi. To praznoverje u veliku moć državne vlasti oko njenoga rada na narodnom blagostanju, a da se ne izmeni niukoliko struktura društva, učinilo je, da propadnu mnoge dobre ideje. Na primer, očekivati da se građenje jedne važne železničke pruge, ili realizovanje inostranog zajma znatno izmeni opšte ekonomsko stanje, ili da država putem zakonodavstva utiče na sniženje kamatnjaka, ili putem policijskih mera na dizanje i obaranje cena; ili uštedom na svome godišnjem budžetu da popravi ekonomiju pojedinca i. t. d. Zar nije ekonomska praznoverica, jer to su sve mere, koje sa sobom nose istu meru tereta, koliko sa druge strane rasterećuju. Znamo da ni jedan narod u istoriji nije postao na ovaj način ekonomski jak, a ipak – očekujemo čudo. … Taj stav očekivanja nečega … isti je, kao očekivanje iscelenja od molitvanja. … ova velika doza vere, optimizma, imade dobre strane. … Pet stotina godina on je verujući neprestano u pobedu pravde, na koncu bio bogato nagrađen za svoje veliko strpljenje i izdržljivost, ali je ipak potrebno da se proširi mišljenje, da je svaki pojednac jedan ekonomski faktor…“[1928] Ovaj kratki esej je u stvari otvoreno suočenje sa socijalnom i kulturnom, civilizacijskom slikom koju je Bosna i Hercegovina pružala u to vrijeme. U okviru nje i srpsko građanstvo, nakon toga što je dočekalo “svoju” državu stava je da će se mnogi problemi riješti sami i bez istinskog pregalaštva. Osim *Pregleda* privrednu, političku i socijalnu tribinu je držala i *Prosvjeta* sa svojim *Kalendarom*. Uzroke nezadovoljavajućeg stanja vide ne samo sa strane, nego i u BiH. “Malo radimo, osobito ako izuzmemo selo. Nemamo stručnog personala. Malo kapitala, a skup kredit. Loše organizujemo i preduzimamo nesolidne poslove.”[1929] Narodni poslanik *Saveza zemljoradnika* ing. Jovo Popović će naglasak u neuspjehu ekonomske politike staviti na centre ekonomske moći: “Odmah se ograđujem od toga da mi se prigovara da sam separatista i da govorim kao Bosanac. Malo pre sam rekao, da bi voleo, da sav budžet centralisan a moje je mnenje, da je centralizam i u drugim stvarima

[1928] *Pregled*, br. 70, oktobar 1929.

[1929] Jovo Zubović u tekstu Šta imamo i šta nam treba, Prosveta, *Narodni almanah*, god. 1921, 83. *Prosvetin Kalendar* je takođe, sa svojim urednicima Perom Slijepčevićem, Vladimirom Gaćinovićem, Jovom Vukovićem, Markom Markovićem, Mirkom Maksimovićem okupljao oko sebe brojne stručnjake iz raznih oblasti. Kao saradnici se pojavljuju dr Nikola Stojanović, dr Jovo Zubović, dr Aco Despić, Vasilj Grđić, Vladislav Skarić, Vojislav Besarović, Jovan M. Jovanović, dr Živko Nježić, Đoko Perin, Šćepan Grđić, Slavko Kaluđerčić, Todor Kruševac, dr Uroš Krulj.

najbolji, ali ja i pored toga mišljenja naročito ističem da se nije smelo Bosnu i Hercegovinu ovako tretirati kao što je u ovom budžetu. Nesreća je, što je kao podloga i ovoga budžeta bosanskohercegovačkog opet predratni budžet BiH, a taj je sastavljen potpuno po intencijama austrougarske vlade. … i čak isti čovjek - nesretni Hammel Leo – koji je sastavljao budžet pre, sastavlja ga i sada. Samo sad Bosna i Hercegovina nije više kolonija prema Austro Madžarskoj, nego prema svojim sestrama Srbiji, Hrvatskoj, … Čak je *Prosvjeti*, prosvetnom i kulturnom društvu u Sarajevu, uskraćena subvencija od 300.000 din, koju je austrougarska uprava davala Srbima u BiH da ih upotrebe za svoje autonomne prosvetne ustanove. … Budžet Ministarstva šuma i ruda – koji nije dostojan kritike – a ekspoloatacija i nacionalizacija su vršene na način koji se ne može na pristojan način kritikovati. Banke i nekolicina naših spekulanata prigrabili su u svoje ruke glavna šumska područja da ih uništavaju bezobzirnije nego pređašnji eksplotatori. …"[1930]

Ekonomski dnevnik ova dva lista će se u tridesetim godinama baviti mogućnostima prevazilaženja ekonomske krize,[1931] kojoj se nije vidio kraj, krizom liberalnog kapitalizma, prilagođavanjem svjetskoj pijaci i žalu što se kasni za svjetskom privredom, obzirom na loše perspektive bosanskohercegovačke industrijalizacije. Sve više će se ulaziti u teze koje su apologija zadrugarstva, kooperativizma i zemljoradničke ideologije, s nadom da se nađe izlaz između "propadajućeg kapitalizma" i sovjetskog kolektivizma.[1932] Kroz sve tekstove provlači se misao o nedovoljnom udjelu u raspolaganju državnom svojinom i neravnopravnom položaju Bosne i Hercegovine u raspodjeli dobara, a čiji je doprinos ujedinjenju, uz neosporno priznanje primata Srbiji, nedovoljno nagrađen.[1933]

Velike promjene koje su se desile u Bosni i Hercegovini brzo su sa svjetskom ekonomskom krizom još više došle do izražaja. Čak će se i Crnjanski će obazrijeti na status ovih pokrajina i poetski to izraziti konstatacijom da je Sarajevo pokunjeno i da "Pišti Bosna do Boga se čuje!"[1934]

[1930] *Težački pokret*, br. 29. 23. septembar 1922.

[1931] Skepticizam u prevazilaženju je izražavao urednik *Pregleda*, privredni analitičar i saradnik *Prosvjetinog kalendara* Todor Kruševac: "… glavni znakovi po kojima su slabi izgledu za prebrođenje sadašnje agrarne krize ujedno su i njeni glavni uzročnici …" - Todor Kruševac, Izlaz iz sadašnje agrarne krize, *Kalendar Prosveta* za 1923. godinu, 14.

[1932] Sa svojim prilozima o ekonomskim problemima učestvovali su i Gojko Krulj, Lazar Trklja, te česti saradnik J. M. Jovanović.

[1933] Čini se da je istu funkciju imala i knjiga *Napor Bosne i Hercegovine za oslobođenje i ujedinjenje*, u izdanju oblasnog odbora Narodne odbrane

[1934] *Večernja pošta*, br. 1328, 2. decembar 1925.

Na izmjenu ovakvog odnosa prema Bosni nastoje da utiču i strukovna udruženja zanatlija, trgovaca,[1935] industrijalaca preko svojih udruženja,[1936] privrednika svih vrsta i grana, koja su se i po nacionalnom ključu vremenom sve više samoorganizovala i na taj način pokušavala sama iznaći rješenja za svoju egzistenciju u haotičnim ekonomskim prilikama, budući da nema privrednog savjeta „koji bi trebao da trasira najglavnije linije naše narodne privrede,"[1937] ali i tada u mnogo slučajeva vežući se za nacionalne centre.

Pored stalnih napora da ukažu na nepovoljne prilike u bosanskohercegovčakoj privredi, koristeći pri tome zanatlijsko-industrijske izložbe, sokolske sletove i druge privredne manifestacije, zauzimajući se za ono mjesto u državi „koje im pripada", prijedlozi privrednika za izlazak iz takve pozicije grada su bili svedeni na finansijsku podršku države, organizovanje javnih radova, koncentrisanje vojnih preduzeća zbog povoljnog geostrateškog položaja grada,[1938] ali i razvoj turizma, otvaranje visokoškolskih ustanova i razvijanje novčanih poslova. Njima su u teorijskom smislu pomagali malobrojni školovani ekonomisti, pravnici, inžinjeri, istoričari i drugi zainteresovani za privredni razvoj, čija se produkcija uglavnom stastojala od priloga, rasprava i članaka,[1939] u čemu je već pomenuti *Pregled* odigrao najveću ulogu. Posebnih publikacija uobličenih ekonomskom misli nije bilo puno, a jedna od njih je *Bosna i Hercegovina kao privredno područje*, štampana 1938. godine, koja je zbornik preglednih priloga o granama i problemima bosanskohercegovačke privrede.

Trgovačka komora kao ekonomski forum je unutar svojih kompetencija raspravljala o istim problemima koji su u javnosti našli svoj put preko *Pregleda*. U svom sastavu imala je školovane i ugledne privrednike, ali je to malo imalo uticaja za prosperitet njihovog grada. Sekretar *Trgovačko-obrtničke komore* dr Aco Despić je na samom početku novog državnog

[1935] Udruženje trgovaca i Trgovačko-industrijska komora već 2 god stalno intervenišu kod Gradske opštine i Gradske štedionice da bilo jedna ili druga u Sarajevu osnuju i podignu slobodno carinsko smjestište o čemu „ovisi centralizacija trgovine naših krajeva u Sarajevu, kao i samo privredno podizanje grada Sarajeva …" - *Jugoslovenska pošta*, br. 2985, 21. mart 1939, 4.

[1936] Pored pozdravljanja otvorenja grube pruge za izradu teških profila gvožđa i čelika, oni mole da se ukine državna trošarina na el. struju, da se donese zakon o finansiranju samouprava, dodjele kredite za javne radove za popravku puteva, omogući izvoznicima devize, zaštite domaći izvoznici drveta, te su protiv sniženja sedmočasovnog radnog dana. Udruženje industrijalaca u Sarajevu, 11. aprila 1938. god. dostavljaju Rezoluciju koja je doneta na III redovnoj godišnjoj skupštini udruženja industrijalaca u Sarajevu od 10. aprila ... potpis: pretsednik dr Ulmanski. – ABiH, fond MS, fasc. 71, dok. 18-20.

[1937] Vojislav Besarović, Sedmi godišnji kongres privrednih komora i važnijih privrednih organizacija. - *Pregled*, sv. 68, avgust 1929, 116-118.

[1938] Milan Pokrajčić, dir trg. Akademije, Uzroci stalnom opadanju Sarajeva. - *Pregled,* br. 49-50, 27. mart 1928, 4; Dušan Vasiljević, Pogled na privredni život Sarajeva – *Pregled,* br. 49-50, 27. mart 1928, 15-16.

[1939] „Ekonomski mislioci" iz BiH: Todor Kruševac, dr Gojko Krulj, Vladislav Skarić, Hamdija Kreševljaković, Đorđe Krestić, dr Ivan Jablanović, Hamzalija Ajanović, Hamid Kurbegović, Čedo Kokanović i dr. – Obren Blagojević, *Ekonomska misao u Bosni i Hercegovini (do drugog svjetskog rata*), SANU, Posebna izdanja, knj. DCXXI, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 102, Beograd, 1993.

života jednim od uzroka slabog napretka privrede, a najveću opasnost za nacionalnu industriju vidio u „peštansko-jevrejskoj najezdi“, koja je prijetila onome „čemu smo pet stotina godina žudili i pevali, i čak i dalje ostavljamo staro stanje, ma da više nemamo razloga.“ Sljedeći razlog vidio je u mentalitetu, umrtvljenosti i nepreduzetništvu domaćih poslovnih krugova, oslonjenih na varljive nade da će neko umjesto njih poduzeti korake za bolje sutra umjesto njih. „Valjda iz navike, ugledajući se, naša mladost nastavlja po starom načinu mišljenja. Svaki dan se izdaju nove pesme, a evo treća godina uzalud tražimo knjigu iz koje bismo saznali šta sve ova naša bogata zemlja prerađuje.[1940] Reviziju stanja u industriji, u saradnji sa Josom Lakatošom, uobličio je knjigom nakon pet godina postojanja Kraljevine, u kojoj se opet uzda u jamstvo države kao glavnog reprezentanta „interesa u svakom pravcu“.

Njegov sugrađanin i kolega iz komore, takođe sekretar, ali dugogodišnji i agilni privredni radnik, predstavnik, ali i komentator dr Vojislav Besarović osnovne razloge za nazadovanje Sarajeva vidi u gubitku kompetencija i degradaciji grada kao političkog, kulturnog i privrednog središta Bosne i Hercegovine na oblasno mjesto i njenu loše saobraćajnu povezanost.[1941] Na izmjenu „maćehinskog odnosa“ prema Bosni nastoje da utiču i industrijalci preko svog udruženja, trgovci Sarajeva, ali i svi drugi privrednici preko komore. Svu svoju energiju on je posvetio pokušajima da se privredne prilike Sarajeva i cijele Bosne izmijene, kao i njegov rođak, dugogodišnji predsjednik Komore dr Dušan Jeftanović. Bolje nego iko, ova trojica sinova čaršije su osjetila promjene koje je donijela državna smjena i mogla razaznati razlike u uslovima privređivanja u dva potpuno različita sistema. Njihov angažman na popravljanju stanja bio je saglasan sa aktivnostima komore, u dogovoru sa njenim članovima, u interesu zajednice, bio je konstantan, uporan i provođen u okviru regula i komore i državnog sistema, ali sa malim povoljnim posljedicama i kao i u politici glas iz Sarajeva je išao, ali ga niko nije slušao.

Ništa im nije ni preostajalo nego da prihvate samokritiku. Maja 1938. na jednom skupu opozicije dr Milan Jojkić će između ostalog reći: “Za nas građane Sarajlije vrlo je važna činjenica, da je naša srpska čaršija danas propala - da se nalazi tako reći u ruševinama. Jedan ili dva čoveka još traju – srpski živalj, zanatlije i trgovci u Sarajevu je propao. Međutim, zato se ne trebamo tužiti na druge, jer smo mi sami krivi tome. Ne treba da krivimo Husu, Jozu i Avrama – već i Jovan je tome kriv. To je kriva naša podvojenost i nerazumevanje. Eto ja sam skoro četrdeset godina opštinski činovnik i najbolje vidim kako se naši građani vrlo malo

[1940] Aco Despić, Za nacionalnu industriju. – *Prosvjeta*, Kalendar za 1921. godinu, 85.
[1941] Vojislav Besarović, Sarajevo, *Prosvjeta*, Kalendar za 1927, 113,

brinu za svoju opštinu. Prepuštaju to drugima. Svuda se mora biti aktivan – moramo se i u opštini boriti.“[1942] Očigledno da uloženi napori nisu rezultirali proporcionalno pozitivnim pomacima, ili nisu bili dovoljni da bi se do kraja mogla čaršija osloboditi sitničarskog mentaliteta zamjenivši ga sposobnošću za veće koncepcije. Veliko je pitanje da li joj je uopšte bila i data šansa.

Politička pitanja su uvijek bila važnija, a najkrupnije je, bar se tako činilo, riješeno 1939. godine Sporazumom Cvetković-Maček i osnivanjem Banovine Hrvatske, kojim je komora bila na gubitku ne samo umanjenjem privrednog prostora, već i materijalno.[1943] Time nisu, kao i uvijek interesi stranog kapitala,[1944] vezani za preusmjeravanje ka ratnoj privredi, supremaciju države, koja dodatnom silom prilika postaje sveobuhvatna totalnom monopolizacijom privrednih tokova. U takvim okolnostima svaka lokalna inicijativa je postala iluzorna.[1945]

Svi ekonomski forumi i njihovo članstvo, uključujući i čelne ljude čaršije, imali su identičan stav o statusu pokrajina i isto im je bilo nezadovoljstvo nedostatkom rješenja, odnosno nepostojeće ekonomske politike i usmjeravajućih koncepcija države dugi niz godina, koja se negativno odražavala na Bosnu i Hercegovinu. Obazirući se na desetogodišnji period, a što može biti relevantno i za cijeli međuratni period, odraz realnog stanja iskazao je jedan učesnik u privrednoj debati. „Radi se o oceni faktičnog stanja pokrajine, koja se u toku ovih deset godina držala potpuno pasivno, ne stavljajući se slepo ni na stranu onih iz Zagreba, ni onih iz Beograda. Niko ne može reći ni dan danas za Bosnu da je uz ove ili one, što dovoljno ocrtava njenu svest za jedinstvo. Nju su svojatali i zagrebački i beogradski političari, ali samo u momentu kada im je trebalo pokazati svoju brojnost i nadmoćnost. Inače, Bosna i Hercegovina, sa svoje strane, ostajale su uvek u ovoj borbi između Beograda i Zagreba potuno neutralne. Međutim, danas kada se dovoljno uoči sistem rada kod vodećih političkih faktora, kada se rekapitulira sve ono što je do danas u našoj državi učinjeno, dolazimo do uverenja, da je za Bosnu i Heregovinu ta n e u t r a l n o s t b i l a f a t a l n a i š t e t n a po vlastite interese. Vidimo da neko iskorištava tu našu dobrotu i našu bosansku strpljivost,

[1942] ABiH, Pov. DZ, 1174/1938.
[1943] Komora je sa Banovinom Hrvatskom izgubila 13,26 % od svojih ukupnih prihoda. – B. Madžar, Privredne komore u Bosni i Hercegovini, 198.
[1944]Prema mišljenju Mire Kolar-Dimitrijević, Bosna i Hercegovina je bila polazna osnova za ubrzano uključivanje jugoslovenskog prostora u „veliki nemački privredni prostor“, zbog čega je nemačka i italijanska diplomatija bila mnogo umešnija u formiranje ove Banovine nego što je jugoslovenska istoriografija do početka 90-ih godina priznavala.“ – V. Aleksić, *Banka i moć*, 172-175.
[1945] Seka Brkljača, Bosna i Hercegovina u prvim godinama drugog svjetskog rata od 1939. do 1941. godine, *Bosna i Hercegovina 1941: novi pogledi*, Zbornik radova, Institut za istoriju u Sarajevu, Sarajevo, 2012, 9-31.

stavljajući je uvek na poslednje mesto. U Beogradu su svesni toga, da je Bosna nacionalni rudnik, koji se nikada neće iscrpsti i u tome uverenju, često puta i potpuno svesno iskorištavaju strpljenje ovih krajeva za pitanja koja treba rešavati. U Zagrebu, opet, takvo držanje beogradskih političara prema Bosni iskorištavaju u svoje političke svrhe, stvarajući parole o gonjenju korupcije, pri čemu se naročito računa na Bosnu i Hercegovinu kao pošteni elemenat. Tako nas, iz Bosne i Hercegovine svojataju i jedni i drugi i dele nam najskupocenija priznanja, ali stvarno uvek ostajemo praznih ruku. ... U školama smo na poslednjem mestu, u privredi takođe, iako imamo uslove da budemo osa oko koje će se sve vrtiti. Ako je reč o gladi, ona je bez sumnje kod nas, ako su stečajevi, opet u Bosni i to u najvećoj meri. Dobri smo vojnici i redovne platiše poreza. Ono prvo nam je nagrada za ovo drugo. ... Ovako postupanje prema ovoj pokrajini mora da nas zaboli iz dna duša. Nema više reči sa kojima bi čovek u jednoj pristojnoj formi ocrtao "brigu" koja se posvećuje ovoj pokrajini. ... A Bosna i Hercegovina ne postoje, valjda zato što ne ulaze u sastav prečana, nego u neki treći t. zv. neutralni front. Time je vlada izdvojila Bosnu napose ..." [1946]

Iz svih razmatranja proizilazi da je među privrednicima, a i članovim srpske čaršije vrlo rano, ali naročito u drugoj polovini tridesetih godina, postojala svijest o tome da je slika privredog stanja rezultat političkih odnosa, koji su se mogli okrakakterisati nestabilnim,[1947] da „narodna država" političkim metodama unapređuje ili unazađuje pojedine krajeve, da je nastavila da vodi u Bosni „austrijsku kolonijalnu politiku,"[1948] kojom je obezvrijeđena funkcija Sarajeva. Čaršija je, iz koje su brzo isčilile nade iz 1918. godine,[1949] za razliku od mnogih iz reda srpskog građanstva, ostala u osnovi vijerna sistemu i institucijama koji su joj obećavali ili barem donekle omogućavali koliko-toliku garanciju i ekonomsku stabilnost. Nakon prvih pokušaja i dosta ogorčenja prema državi i vladama koje nisu upjele da obezbjede nijedan cjeloviti privredno-finansijski program u kojoj će Bosna i Hercegovina sa Sarajevom naći svoje mjesto, izdigao se moral naviknut da moli samo do izvjesne mjere, iskazala se ambicija za rad i za interese zajednice, pojačala se tradicionalna oslonjenost na vlastite snage i svojih najbližih izabranih i pouzdanih ljudi, te u nesigurnim prilikama zadovoljenje ličnih i zajedničkih interesa. Racionalnost je bila i ostala njihova karakteristika koje se nisu odricali.

[1946] Dušan J. Lopandić, Izdvajanje Bosne i Hercegovine, *Pregled*, br. 52, 30. april 1928, 1.
[1947] U izvještaju Šefkije Behmena Milanu Stojadinoviću se kaže da je sarajevski "jerezovac" Uzeiraga Hadžihasanović na upriličenom banketu u hotelu Evropi izrekao biskupu Šariću o "JRZ da je to brak po šerijatu, koji se može lako svaki čas razriješiti." – ABiH, fond MS, fasc. 47, dok. br. 33.
[1948] C., Bosanske šume, *Pregled*, br. 47-48, 25. februar 1928, 3.
[1949] „U onim opojnim poslijeratnim danima kada su zanosno lepršale trobojke, vijali barjaci i alkoholom prokisli glasovi pjevali objesne i radosne pjesme, ..." - *Jugoslovenska pošta*, br. 2355, 27. februar 1937, 4.

4. Pozicije u tijelima nacionalnih institucija i kulturnih društava

Prisutnost srpske vjersko-nacionalne zajednice se u javnom prostoru složenog i mozaičnog bosanskohercegovačkog društva izražavala putem djelovanja vandržavnih, nacionalnih institucija i društava. Ona su bila predstavnici interesa ne samo prema zvaničnim državnim institucijama, nego i drugim vjersko-nacionalnim grupama, ali i kao nosioci ideja vodilja vlastite grupe, okosnica modeliranja vlastitog vjerskog, nacionalnog i kulturnog prostora i oblikovanja nacionalne svijesti u pravcu njenog samoodržavanja i jačanja. Svoju posebnost su izražavali njegovanjem nacionalnih vrijednosti, svakodnevnim izgrađivanjem modela ponašanja, zastupanjem u lokalnim okvirima, brigom za ekonomsku dobrobit zajednice, ulaganim naporima ka izgradnji materijalizovanih nacionalnih institucija i simbola za socijalno potvrđivanje statusa zajednice, brigom za obezbjeđivanje i osiguranje budućnosti kroz prosvećivanje podmlatka, brigom za siromašne članove, manifestacionim obilježavanjem praznika, povezivanjem sa srodnim društvima, stvarajući osjećanje dodatne sigurnosti i zajedništva sa nacionalnom maticom.

A. Crkveno-školska opština

Najstarija institucija pravoslavnog srpskog naroda u Sarajevu, organizovana mimo državnih struktura, bila je crkveno-školska opština. Svoju vitalnost iskazivala je na razne načine, prilagođavajući se izmjenama državnih i društvenih sistema, ostajući stalni zaštitnik lokalnih interesa i njegujući među svojim članovima odgovornost prema sebi i zajednici.[1950]

Svjetski rat je donio zabranu svih srpskih udruženja, pa i djelovanja crkveno-školskih opština. Nakon njega opština u novim prilikama nastavlja svoj rad, pa šalje kao i mnogo puta do tada, poklonstvenu deputaciju predsjedniku vlade. Po prvi put to je domaći čovjek i to Srbin.[1951] Tada se činilo da će opština moći da zadrži nekadašnja prava stečena još u autonomnoj borbi i da će laici i dalje imati svoje mjesto u svim crkvenim organima, od opštine do eparhijskih

[1950] N. Rumenjak smatra da CŠO u XIX st. ima ambivalentnu funkciju i da je „srpska-crkveno-školska samouprava – izvorište i kočnica procesima sekularizacije i modernizacije koje predvodi liberalna građanska elita.“ – N. Rumenjak, Počeci gospodarske modernizacije, 291.

[1951] U ime srpsko-pravoslavne opštine njen predsjednik Risto H. Damjanović i ugledni član, trgovac Simo Prnjatović pozdravljaju Atanasija Šolu. - *Narodno jedinstvo*, br. 17. 19 novembar 1918. 3.

savjeta i Velikog upravnog i prosvjetnog savjeta, kako su do tada bili navikli. Međutim, *Privremenom uredbom o centralizaciji upravne i sudske vlasti* u Srpskoj patrijaršiji donešenom 13. decembra 1920. godine, upravni i sudski organi pokrajinskih crkava su ukinuti i to je bio prvi korak da se „oslobođeni krajevi" izjednače sa organizacijom u Srbiji, koja je imala drugačiju tradiciju crkvenih tijela.[1952] Proglašenjem jedinstvene Srpske pravoslavne crkve trebala se organizacija na prostoru cijele države ujednačiti i pokrajinski prijedlozi su malo značili, kao onaj dr Save Ljubibratića, referenta Eparhijskog savjeta u Sarajevu, nazvan "Lex Ljubibrati", odnosno nije bio uzet ni u razmatranje, budući da su stavove o samoupravi ocijenjivali kao unošenje "stranog protestantskog duha".[1953] Zalaganje za pokrajinsku tradiciju i njena prava proisticalo je iz iskustva rješavanja važnih pitanja u Bosni i Hercegovini, a koja su se ticala crkvenih poslova. U BiH su autonomni karakter crkve i vrlo uticajan svjetovnjački element bile karakteristke na koje su crkva, a i narod zajedno sa njom, navikli i to je bila okosnica opozicije u ovim pokrajinama o budućoj organizaciji, osnov neslaganja sa nacrtom zakona o SPC, a o čemu se nije ni diskutovalo. Povrijeđenih prava okupili su se 3. decembra 1922. godine na konferenciji svi srpski pravoslavni eparhijski, upravni i prosvjetni savjeti, crkvene opštine i sveštenstvo Bosne i Hercegovine, gdje je između ostalog podvrgnuta kritici samovolja episkopa i ministarstva vjera koji su odbijali bilo kakvu saradnju koja je nuđena i od strane predstavnika iz Bosne i Hercegovine. Izabrana je i posebna komisija koja će pratiti procese donošenja crkvenih zakona.[1954] Usvojili su i rezoluciju kojom se „ne odobrava rad Arhijerejskog sabora ... jer je bez učestvovanja naroda i sveštenstva i osuđuje svaku težnju i pokušaj, da se narodu, sveštenstvu i svjetovnjacima uskrate ili umanje dosadašnja prava, bila ona zakonom zagarantovana ili tradicijom osveštena." Konferencija je uputila zahtjev da se sazove narodni crkveni sabor, sastavljen od dvije trećine svjetovnjaka i jedne trećine sveštenika, koji bi usvojio nacrt crkvenog ustava".[1955] Vrh crkve nije ni pokušao da uđe u dijalog sa ovakvim i sličnim zahtjevima i sve ovakve akcije su ostale bez ikakvog odjeka i

[1952] Osnovna jedinica crkvene opštine je činio zbor, koga su činili svi punoljetni muški stanovnici pravoslavne vjere na teritoriji crkvene opštine, koji plaćaju porez. Oni su birali savjet crkvene opštine, a ovo tijelo je postavljalo upravni odbor od 6 do 12 članova, prema veličini crkvene opštine. Na čelu parohije je bio paroh, koji je u Kraljevini bio postavljan od episkopa, dok je u prijašnje vrijeme u Bosni i Hercegovini odbor crkvene opštine, u kome su isključivo sjedili svjetovnjaci raspisivao konkurs na upražnjena parohijska mjesta i kasnije sam birao paroha između prijavljenih kandidata. U eparhijskim tijelima nalazili su se svjetovnjaci, osim u eparhijskom sudu.

[1953] Mustafa Imamović, *Vjerske zajednice u Bosni i Hercegovini i Jugoslaviji između dva svjetska rata*, Sarajevo, 2008, 98, 99.

[1954] U radu te komisije su učestvovali: dr Vaso Glušac, dr Savo Ljubibratić, proto Dušan Kecmanović, proto Kosta Dramušić, Jovo Tuta, Isaije Mićić, Tanasije Ikonić, Vukosav Gruberović, Jovo Vasiljević i Špiro Očkić. – Mitar Papić, *Pravoslavna crkva u Bosni i Hercegovini 1918-1941*, (rukopis), Institut za istoriju, Sarajevo,17.

[1955] M. Imamović, *Vjerske zajednice u Bosni i Hercegovini*, 98.

uticaja,[1956] pogotovo nakon donošenja *Zakona o Srpskoj pravoslavnoj crkvi* 8. novembra 1929. godine, koji je onemogućio svaku pomisao na samoupravno uređenje crkve i njenih tijela, a dodatno ugušio moguću opoziciju i raspuštanjem jedinstvenog svešteničkog udruženja 1933. godine, organizujući sveštenike po pojedinim eparhijama. Crkveno-opštinski zbor nije više nikakav izraz samouprave, već tijelo svih muških punoljetnih članova koji plaćaju porez.

Ipak aktivnosti opštine su u prelaznom periodu još uvijek imale jaku organizacionu notu okupljanja i predstavljanja vlastite vjersko-nacionalne zajednice. Ona je npr. jedan od brojnih organizatora dočeka regenta Aleksandra Sarajevu u septembru 1920. godine,[1957] prilikom koga se dosta pažnje posvetilo tradicionalnom pozicioniranju opštine među ostalim društvima i korporacijama.

Međutim, očigledno da je rad opštine bio vrlo brzo usmjeren u novom pravcu,[1958] najviše zaslugom upliva politike na radikalno članstvo opštine koje je bilo većinsko među sarajevskim Srbima. Na sastanku radikala uoči izbora za sarajevsku srpsku crkveno-školsku opštinu je odlučeno da će stranka dati svoju listu, uz obrazloženje da u novu opštinu „treba da uđe novi i moderni duh vremena i da se izabere sporazumno odbor, koji će odgovarati svojoj zadaći. U tome odboru treba da se nađu sposobni ljudi, kojima je jedini i glavni cilj unapređenje naše crkveno-školske opštine o čemu će *Radikalna stranka* voditi naročito račun. Stranka će uzeti u obzir po mogućnosti želje svih građana i bratskim sporazumom će se istaći

[1956] U Beogradu je boravila deputacija "Izvršnog Odbora" crkvenih opština iz Bosne i Hercegovine, koji su sačinjavali Jovo Tuta, Šćepan Grđić, dr Savo Ljubibratić, dr. Stevo Miličić, Jovan Magarašević, sveštenik i Vukoslav Gruberović. Deputacija je posjetila Nj. Sv. Petrijarha, Arh. Sinod i Ministarstvo, gdje je predala svoj memorandum kome je izrazila želje: „1.) Da parohijani biraju sveštenike; 2.) da se imovina bosanskohercegovačkih opština troši na versko-prosvetne potrebe srpsko-pravoslavnog sveta u Bosni i Hercegovini; 3.) da se verski prirez smanji i upotrebljava na izdržavanje parohijskog sveštenstva. Prema informacijama "Politike" od 4. marta, a tako isto "Vremena" od 3. marta, obezbediće se laički uticaj na crkvenu upravu, ali "ipak izgleda da se ne može dopustiti da parohijani biraju sebi sveštenike". Tako su naglasili merodavni krugovi, jer se smatra da su otpali razlozi zbog kojih je taj sistem ranije u Bosni i Hercegovini uveden. ("Vreme", br. 2584.). … Dalje, informacija o tome da ministar vjera T. Alaupović ostavio SPC da riješi pitanje kalendara, te o brakovima i njegovim razvodima." – *Bratstvo*, god. V, br. 2, 1929.

[1957] „Na znanje srpsko-pravoslavnom građanstvu u Sarajevu. Prilikom dolaska Njeg Visočanstva Prestolonasljednika Regenta Aleksandra dobiće svi građani određena mjesta, kako pri dolasku, tako i pri bakljadi. Glavni prireditvački Odbor odredio je, koja će mjesta zauzeti sva društva, deputacije i korporacije kako iz Sarajeva tako i iz cijele BiH. No budući da će biti Srba i Srpkinja iz Sarajeva i sa strane, koji neće biti ni u jednoj korporaciji, društvu i deputaciji, a koji bi željeli biti pri dolasku i pri bakljadi – to se svima njima na znanje stavlja ovo: Blagovremeno će objaviti Glavni Prireditvački odbor koje će mjesto biti određeno za one Srbe i Srpkinje sa strane i iz Sarajeva koji ne spadaju ni u jednu korporaciju, te se ovim pozivaju, da u određeno vrijeme dođu na određeno mjesto gdje će se priključiti ... Za bakljadu biće sastanak kod palače magistrata. Svaka korporacija, društvo i deputacija imaće svoju tablu. ... Umoljavaju se građani da dođu u što većem broju. Odbor SPCO u Sarajevu." – *Narodno jedinstvo*, br. 188, 15. septembra 1920, 4.

[1958] Skupština srpsko-pravoslavne crkvene opštine u Sarajevu u velikoj dvorani Bogoslovije (Ferhadija br. 15). Jedna od tačaka dnevnog reda je bila i izvještaj od prošlih 4 godine i izbor novog odbora. – *Srpska riječ*, br. 244, 3. decembar 1920.

radikalna lista.“[1959] Radikalski kandidat bio je dr Tanasije Ikonić,[1960] državni tužitelj, koji će tu dužnost vršiti čitavo međuratno razdoblje. Sjednica CŠO na kojoj je on izabran i prilikom koje je odmah bio pokrenut pregled starih računa, govori da je aktivnost opštine nastavljena na tradicionalan način, uz prijedloge i glasanja cijele opštine,[1961] da je karitativno djelovanje i „ublažavanje bede našeg ratom iscrpljenog društva“ postalo središte brige, usmjereno organizaciono na izdržavanju i pomoći srpskim udruženjima (*Prosvjeti, Slogi, Dobrotvornoj zadruzi Srpkinja, Kolu srpskih sestara, Bratstvu sv. Save*), šegrtskom domu, djeci i sirotinji,[1962] te održavanju veza sa ruskom pravoslavnom opštinom.[1963] Prihode su opštini i

[1959] *Srpska riječ,* br. br. 248, 10. decembar 1920, 4.

[1960] dr Tanasije Ikonić, državni tužitelj, sudija vrhovnog suda, podpredsjednik Vrhovnog suda od 1936, a od sljedeće godine predsjednik Kasacionog suda; pravni referent za Drinsku i Vrbasku banovinu; nadsavjetnik crkvenog suda, a sa 50 glasova postao predsjednik srpskog crkvenoopštinskog savjeta maja 1932; jedan od osnivača *Bratstva Sv. Save* u 1934; u ocjenjivačkom odboru za uređenje Trga Oslobodilja sa spomenikom kralju Petru.

[1961] Podpredsjednik starog odbora Risto H. Damjanović i sveštenik Bogdan Lalić predlažu da se formira komisija: g. Đurčić, M. Pupić, Simo Umičević, Đorđe Mandrapa i Rade Samouković.

G. M. Đurčić, predsjednik *Sloge* ispred društva predlaže da se društvu votira jedna suma, kako bi se društvo spasilo propasti. … (usvojeno je da mu se da) 50.000 kruna.

Prijedog M. R. Pupića da se pomogne Srp. trg. zanat. omladini, tj. odjeljenju za namještanje šegrta. G. V. Borić predlaže prodaju školskog namještaja koji su po tavanima i prostorijama Srpske štamparije; predlaže i da se osnuje dječje zabavište jer “porodice su do sada slale svoju djecu u katolička klosterska zabavišta.”

Prijedlog V. Skarića, koji radi u muzeju da se muzej srpske stare crkve prenese u muzej. G. dr Savo Vukanović dopunio je taj predlog time da se cjelokupan muzej spremi u jedno zasebno odjeljenje, koje će biti naznačeno sa Muzej srpske pravoslavne crkve u Sarajevu. Ovaj je predlog primljen od skupštine. Prota Gavro Gašić bio je protiv predloga, ali nije mu dala skupšina ni da govori. „Ogorčenje je izbilo protiv njega kao ličnosti a bilo je jednodušno, te se prota Gavro morao poklopiti.“

Prijedlog Đ. Mandrape da se pomogne g. Risti Masimoviću i prijedlog Pupića da se dugogodišnjem predsjedniku opštine i prvaku u borbi za autonomiju gosp. Gligoriju Jeftanoviću izrazi pismeno priznanje i zahvala. Oba su primljena. Tada je nastupilo biranje novog odbora tajnim glasanjem.

Novi odbor: predsjednik Tanasije Ikonić, državni odvjetnik; podpredsjednik Simo Bogdanović, trgovac; perovođa: Joca Mačkić, tajnik gradske opštine; odbor: Nikola Pijuković, štampar; Ilija Bošković, graditelj; Mitar Savić, opančar; Kosta Gnjatić, školski nadzornik; Žarko Dimitrijević, zlatar; Todor Kosovac, pekar; Savo Jokić, trgovac, Ilija Mandić, direktor pom. ureda; Simo Stanivuković, vladin savjetnik; Milan Čavić, trgovac, Simo Andrić, gostioničar, Dušan Marić, graditelj kola. - *Srpska riječ*, br. 250, 13. decembra 1920, 4.

[1962] „Skupština sarajevske crkvene opštine. U prošloj godini odbor naše crkvene opštine izdao je preko 80.000 dinara za nemoćne siromahe iz blagajne i oko 30.000 dinara od sakupljenih priloga. Odbor se sećao o praznicima i braće Rusa, kojim je priložio 20.000 dinara. …“ - *Bratstvo*, god. III, br. 4, april 1927, 79.

Dobrotvorni rad srpske crkvene opštine u Sarajevu. – dala u ovoj godini sirotinji u vrijednosti od 350.000 dinara. – *Bratstvo*, god. V, br. 11-12, novembar – decembar 1929, 183.

Odbor Srpske-pravoslavne crkvene opštine dao pomoć: Šegrtskom domu 20.000, *Slozi* 18.000, *Prosvjeti* 8.000, *Privredniku* u Beogradu 500, *Odboru ruskog Marijinog sestričestva* 500, za poplavljene u Francuskoj – 2000, Fondu siročadi i udovih poubijanih sveštenika 300, *Dobrotvornoj zadruzi Srpkinja* za spomenik Stjepi Tripkoviću 3000, Pododboru *Zmijanje* za spomenik Petru Kočiću 1000 i manjih nekoliko. „to humani rad vrijednog i požrtvovnog odbora crkvene opštine, sa predsjenikom g. Ikonićem na čelu, zaista zaslužuje svaku pohvalu i može da služi za ugled mnogim humanim ustanovama u našoj državi.“ - *Večernja pošta*, br. 2645, 5. aprila 1930, 5.

Očići u domu Srpske crkvene opštine. Obdarila je djecu obućom u vrijednosti od 20.000, onda su skupili svotu od 14.000 din i podijelili porodicama. Prisutni su bili AE i M. g. Petar, T. Popović, g M. Maksimović, i đakon g. Starčević, dr Tanasije Ikonić, predsjednik opštine, te Sv. Cvijetić i M. Kurilić. Pitomci doma i zabavišta su izveli malu akademiju sa horskim pjevanjem i deklamacijom, te „usluženi slatkom, rahatlokumom i crnom kavom ... podijelio je mitropolit Petar djeci srebrne krstiće a Tanasije Ikonić, predsjednik općine obdario je svako dijete kesom slatkiša.“ – *Jugoslovenska pošta*, br. 186, 6. januar 1930, 4.

dalje donosile kirije, crkve, groblja i prilozi, a rashodi su se, pored navedenih, sastojali u troškovima za popravak zgrada u vlasništvu opštine, gradnju novih objekata,[1964] za održavanje groblja, za plate službenicima, kao i održavanje karitativnih ustanova opštine. U svojoj nadležnosti opština je imala Dječiji dom,[1965] Trpezu i Dječije zabavište, za koje su 1929. godine kupljene zgrade u koje je sljedeće godine bilo smješteno 50 djevojčica,[1966] u čijim su se čistim i okađenim tamjanom prostorijama čuli dječiji glasići, a „melodije crkvenih pesama i tropara i prenose vas daleko u vašu prošlost i dane detinjstva. Oni su lek duši iznurenoj surovošću divljačkih džezova i disoniranjem moderne muzike. Nailazite na stare izvore za kojima čezne duša stranstvujuščih.[1967] Za rad i održavanje ovih karitativnih ustanova namjenjenih djeci crkvena opština je angažovala monahinje manastira Kuveždina, koji je dolaskom ruskih monahinja pretvoren u ženski manastir, te postao „ženski Hilendar“.[1968] One su trebale da svojim zalaganjem zamjene „vaspitnu ulogu naših nacionalnih i konfesionalnih škola“, ushićujući „svako pravoslavno srce“ i da se na taj način u „našem narodu jača religiozno oduševljenje.“[1969]

Opština se brinula i za sirotinjsku kuhinju, ustanovljenu za prosjake kojima je bila zabranjena prošnja pred crkvama, a stalni prilozi sarajevskih Srba pomagali su da ova djelatnost opstane.

Jedno od pitanja kojim se bavila je bilo i to ko će preuzeti brigu oko proslava Sv. Save,[1970] ali tu su bila i druga koja su se ticala srpsko-pravoslavne zajednice.[1971] Značajne su bile i odluke

---

[1963] Direktor ruskog kadetskog korpusa primio za Božić darove od SPC opštine, inicijativom presv. Mitropolita Petra i dr Ikonića, od Kola srpskih sestara, Gligorija i dr Dušan Jeftanovića, Bogdana Besarovića, njegove rodbine i drugova g. Despića, gđe Sušić, … – *Srpska riječ*, br. 10, 17. januar 1924, 4.

[1964] Srpska crkvena opština u Ćukovića ulici počinje sa zidanjem trokatne palate na temeljima postavljenim još od prije rata. – *Jugoslovenska pošta*, br. 616, 11. jun 1931, 3.

[1965] Dječiji dom srpsko-pravoslavne crkvene opštine bio je smješten u ul Čemerlina 17.

[1966] „Ovih dana opština je kupila dve zgrade sa potrebnim zemljištem, gde će osnovati dve ustanove Srpsko Sirotište i Zabavište.“ – *Bratstvo*, god. IV, br.5-6, maj-juni 1929,110.

[1967] *Bratstvo*, god. VIII, br. 7-8, juli-avgust 1933, 125.

[1968] Organizaciju i rad u manastiru provela je igumanija Melanija. - *Bratstvo*, god. VI, br. 5-6, maj-juni 1930, 87-89. Matica ženskog manastira Kuveždin bio je ruski manastir u Ljesni. Poslije pada tvrđave Brest-Litovsk, napuštanja manastira 30. jula 1915, te raznih peripetija i raspada manastirske družine došlo je do „uspešno završnih usmenih pregovora, koje su obe igumanije lično vodile sa Središnjim Arhijerejskim Saborom u Beogradu, preseliše se oni 7/30. avgusta 1920. g. sa šesdeset sestara i jednim duhovnikom u Jugoslaviju.“ Redovnice i učenice su djelom smještene u Kuveždin, a dijelom u manastir Hopovo, aktom ministra vjera od 4. oktobra 1920. - *Bratstvo*, god. VI, br. 9, septembar 1930, 144.

[1969] *Bratstvo*, god. VIII, br. 2, februar 1932, 48.

[1970] *Srpska riječ*, br. 118, 3. oktobar 1919, 4.

[1971] Crkveno-opštinski savjet SPCO je na svojoj sjednici, na predstavku *Sloge* odlučio da joj se ustupi zemljište Crkvene opštine gdje se nalazi Pogrebno društvo, da tu podigne Dom srpske kulture. – *Jugoslovenska pošta,* br. 2670, 11. mart 1938, 5. Jedan od najvažnijih stvari, o kojoj se mnogo diskutovalo i to govorima g. dr Branka Kaluđerčića, Jove Ilića, Šćepana Grđića i dr Besarovića i dr. bila je pitanje starog groblja, koje se nalazi kod sadašnje ilidžanske stanice. - *Jugoslovenska pošta*, br. 581, 27. april 1931, 4.

koje su se ticale očuvanja njenog prestiža u širim okvirima i osvjedočenja njene brige za nacionalnu svijest i solidarnost.[1972]

Ipak, u opštini su se pojavljivali sukobi i došlo je do razmimoilaženja oko rada, odbornici su zbog neslaganja davali ostavke, a opština je bila opterećena grupisanjem „t.zv odbornika za čaršiju na jednoj strani i pretsjedništva sa gg. dr Ikonićem i M. Miloševićem na drugoj strani.“[1973] Predsjedništvo se nije mijenjalo, sukobi su stalno tinjali,[1974] da bi završili razrješenjem dužnosti opštinskog odbora i postavljanjem povjerenstva.[1975] Ove izmjene nisu došle kao rezultat dogovora ili sukoba unutar opštine, već su bile dio sprovođenja odredaba ustava pravoslavne crkve donesenog 1. marta 1932. godine, koji je centralizovao crkvenu organizaciju. Nakon sprovedenih izbora konstituisan je novi odbor opštine, ponovno sa istim predsjednikom, a predsjedništvo je izabrano tradicionalno tajnim glasanjem, te su njegovi članovi činili i upravni odbor, sa mandatom od šest godina. Oni su se odmah morali suočiti sa problemima koje je donio ustav i oduprijeti nastojanjima „odozgo“ da se ukine reljevska bogoslovija. Na prijedlog dr Save Ljubibratića, donesena je rezolucije kojom se traži od Sv. arh. sinoda da se to ne učini, „jer je ona neophodno potrebna ovim krajevima.“[1976]

Članstvo ovim izborima nije bitno izmjenjeno, potpuno slaganje vjerovatno ni do tada ostvareno, ali je uoči rata opština okupila sve uticajne ličnosti i srpske čaršije i one koji su značajno djelovali u Sarajevu na zajedničkim akcijama svoje opštine. Njihova imena govore da su se sigurno u ovoj akciji našli na zajedničkom putu, koji su im utrli njihovi očevi.[1977]

[1972] Odlučeno je da se da 25.000 din za podizanje crkve Sv. Save na Vračaru, da se dade KSS 15.000, za gradnju kapele i prenos kostiju interniraca, taoca i političkih prestupnika u Aradu, odlučeno je da se čim započnu na tome radovi Udruženju interniraca, taoca i političkih prestupnika dade svota od 50.000. din. – *Jugoslovenska pošta*, br. 581, 27. april 1931, 4.

[1973] Čaršijski ljudi su bili g. Milan Andrić, Savo Jokić, Vaso Šarović, Svetozar Cvijetić i Nedeljko Popović - *Jugoslovenska pošta*, br. 380, 27. augusta 1930, 3.

[1974] „Jovo Pešut pita odbor zašto se nisu održale prošle dvije skupštine, a odgovor je bio da se to desilo po odluci Eparhijskog savjeta, da se čekao zakon. G. Boško Petrović traži razrješenje, a uz to je pet odbornika istovremeno dalo ostavku, na što je g. Savo Jokić ispred ostale četvorice bivših odbornika veli da su ovo oni učinili radi neslaganja i razmimoilaženja sa ostalim odbornicima. Skupština hoće da se njihova ostavka pročita, što odbor i čini.“ – *Jugoslovenska pošta*, br. 581, 27. april 1931, 4.

[1975] Privremeno povjerenstvo: prota Luka Čupić je predsjednik, a članovi: dr Antonije Vuković, veterinarski inspektor, Simo Stanivuković, inspektor min. trg. u penziji, Stevo Prnjatović, veleposjednik i trgovac i Jovo Stanić, abadžija. - *Jugoslovenska pošta*, br. 830, 25. februara 1932, 3.

[1976] Predsjednik Tanasije Ikonić, nadsavjetnik crkvenog suda sa 50 glasova (od prisutnih 51, a inače 60 izabranih članova), za podpredsjednika g. Stevo Prnjatović, trgovac i za sekretara g. Marko Marković, upravnik dobrovoljačke zadruge. Upravni odbor: Antonije Vuković, Mihajlo Trahić, Vaso Šarović, Risto Banduković, Simo Stanivuković, Radoslav Ćorović, Jovo Stanić, dr Nikola Medaković, Mirko Maksimović, Dušan Komnenović, Pero Lazić-Samardžija i Jovo Ilić. Njihovi zamjenici: Simo Todorović, Mane Šušnjar, Kosta Čanak, Tanasije Nastić, Janko Veselinović, Risto Jungić, dr Živko Nježić, Nikola Šošić, Kosta Travanj, Marko Lazić, Milan Šaraba, Đorđo Božić. - *Jugoslovenska pošta*, br. 3272, 3. maj 1932, 6.

[1977] SPCO – akcija za pomaganje sirotinje; u otsjeku za pomaganje sirotinje: proto Mirko Maksimović, dr Konstantin Delijanis, Jakov Milinković, Ljubo Kuršumdžić, Joco Dunđerović, Jovo Ilić, Risto Šušljić i Simo Todorović; dali po 400 din. Radulović Kosta i Nikola, po 300 din: Prnjatović Stevo, Trifunović Savo, *Ozren d.d.*,

Drugi svjetski rat je mnogima od njih izbrisao trag, a oni članovi koji su ostali pokušali su da i u sasvim novim okolnostima nastave rad srpsko-pravoslavne crkvene opštine.[1978]

2. Pozicije u srpskim društvima

Kulturno-prosvjetna društva su bila gotovo jedini segment koji je podjelom zemlje na oblasti ostao pošteđen i koji je objedinjavao svojim djelovanjem prostor cjelokupne Bosne i Hercegovine. Ona su bila spona koja su držala cjelinu pokrajina u istorijskim granicama,

---

po 200: Todorović Vaso, Trebić Mihajlo, Babunović Marko, inž. Despić Ranko, inž. Jovanović Mašo, inž. Besarović Velimir, inž. Jovanović Veljko, dr Dušan Jeftanović; po 150: Veselin Naerlović, inž. Simo Milošević, po 100: Petrović Relja, Šušnjar Mane, Simo Kuić, Metodije Kuić, Trifunović Vaso, Šošić Nikola, Vučićević dr Momčilo, Đorđo Besarović, Jovan Dunđerović, Rajka Davidović, Radoslav i Pero Ćorović, dr Vojislav Besarović, Miloš Bajčetić, dr Milan Jojkić, Risto Banduković ... – *Jugoslovenska pošta*, br. 3543, 17. januar 1941, 5.

[1978] Apel svima članovima srp.-pravoslavne crkvene opštine sarajevske

Za izdržavanje vjerskih ustanova pravoslavne crkve do početka rata, država je ubirala od pravoslavnih pripadnika eparhijski i patrijaršijski vjerski prirez i predavala ga eparhijskim vlastima. Za vrijeme rata to ubiranje nije vršeno.

Pošto je državnim Ustavom predviđeno odvajanje crkve od države, neće više državne vlasti ubirati vjerski prirez, nego se od sada sve konfesije imaju same da brinu o izdražavanju svojih vjerskih ustanova.

Eparhijski savjet sarajevske eparhije, za izdržavanje pravoslavnih crkvenih ustanova i za podmirenje svojih vjerskih potreba, među koje spada i briga o vjeronaučnoj nastavi i obnovi i podizanju, od ustaša oštećenih i porušenih crkava i parohijskih domova, - pozvao je Crkvene opštine, da u smislu propisa crkvenog Ustava, otpočnu ubiranje vjerskog doprinosa od svojih opštinara, pripadnika pravoslavne crkve.

Sarajevska crkvena opština, odazivajući se pozivu Eparhijskog savjeta, odlučila je, da u smislu odobrenja sjednice Crkvenoopštinskog savjeta održane od 23. decembra 1945., preduzme ubiranje vjerskog doprinosa od svojih opštinara.

Ubiranje vjerskog doprinosa od svih pravoslavnih pripadnika u Sarajevu, vršiće se na dobrovoljnoj osnovi. Od ubranog iznosa, veći dio upotrebiće se za pomaganje starih, bolesnih i nemoćnih, u vidu izdavanja stalnih mjesečnih i jednokratnih pripomoći. Ostali dio ubranog doprinosa, upotrebiće se za podmirenje vjerskih potreba.

Da bi se – u ovom teškom posleratnom prelaznom vremenu – mogla organizovati i očuvati pravoslavna crkva i pravoslavna vjera, potrebni su veliki napori svih pravoslavnih pripadnika.

S toga Upravni odbor sarajevske crkvene opštine ovim apeluje na sve pravoslavne Srbe, pripadnike sarajevske crkvene opštine, da svojim dobrovoljnim mjesečnim doprinosom, u granicama svoje imovne mogućnosti, omoguće i olakšaju očuvanje svete pravoslaven crkve i vjere.

Upravni odbor uvjeren, da pravoslavni Srbi vole i čuvaju tradicionalne tekovine svoje pravoslavne crkve i vjere, očekuje s punom nadom, da će se svi pravoslavni Srbi odazvati ovome pozivu i dobrovoljno se obavezati za mjesečnu uplatu vjerskog doprinosa.

Vjerski doprinos kretaće se između 1% do 5% od bruto prihoda. Kao najmanji dobrovoljni vjerski mjesečni doprinos predviđa se 10 i 20 dinara, a ostali doprinosi predviđaju se 50, 100, 200, 300 i više. Upravni odbor apeluje, da svako, prema svojoj imovnoj mogućnosti, odredi što viši mjesečni doprinos.

Molimo sve pravoslavne pripadnike, da popune i pošalju crkvenoj opštini, Prote Bakovića br 2/I, priloženi formular obaveze mjesečnog dobrovoljnog vjerskog doprinosa.

Upravni odbor sarajevske crkvene opštine ovim se unapred svima usrdno najljepše zahvaljuje na odzivu.

Sarajevo, 27. januara 1946.

Sekretar: Pretsjednik:

Aleksa Starčević s.r. Stevo Prnjatović s.r.

- HAS, fond Jelke Ostojić, (J-O-221), kut. 1, dok. br. 36.

usprkos činjenici da su bila izdjeljena po nacionalnom ključu, međutim, nisu kao ni privreda zaobišla sudbinu zapostavljenih.[1979]

Nedostatak ulaganja i u ovaj društveni segment osjećao se na svakom koraku, tako da je Sarajevo još uvijek davalo sliku varoši „koja ni najmanje ne može zadovoljiti modernog čovjeka, osim možda za nekoliko dana, radi njegove romantičnosti i pitoreska. U njemu čovjek vidi orijent, koji se bori za nasušni hljeb, a ujedno odupire se valovima modernoga života, ...“ Još uvijek je to bio grad stanovnika koji su „donijeli gladne trbuhe, i prirodna stvar, da se intelektualni izraz varoši nije mogao s njima mnogo promijeniti. Borba dvaju trbuha, razlog je za odsustvo svakog intenzivnijeg intelektualnog rada.“[1980] U takvoj atmosferi počela su djelovati sva sarajevska društva, pa i srpska.[1981] Stanovništvo se sa muhadžirima i sirotinjom povećavalo, ali se njegova struktura značajno nije mijenila. Nije bilo odgovarajuće kritične mase kulturnih pregaoca koji bi planski i organizovano djelovala u javnoj sferi zasićenoj politikom i politikanstvom, u atmosferi gdje se tradicionalne vrijednosti gubile, a nove se teško uspostavljale. Sarajevo od koga se u tom smislu očekivalo neko vođstvo borilo se sa nedovoljno snage.[1982] Oni čija su imena pominjana u dnevnoj štampi, koji su imali više drskosti i veza na površinu su izlazili koristeći se izvitoperenim društvenim prilikama, nemarom i nezainteresovanošću sposobnih. Ubrzo se vidjelo da su mnogi pojedinci bili sposobni da rade samo za sebe, zloupotrebljavaju tradicionalne vrijednosti, koristeći ih nedostojno i pretvarajući ih u predmet trgovine.[1983]

Osnivanje nacionalnih društava još u vrijeme austrougarske uprave, dok se njemački jezik uveliko čuo na ulicama Sarajeva imao je za posljedicu da se duhovni život građana kretao u „krugu vjerske-nacionalne osamljenosti“.[1984] Privatna inicijativa bogatih pojedinaca, naročito

---

[1979] „Analiza pokazuje da su izdvajanja za kulturu i prosvetu po stanovniku u ekonomski i kulturno najrazvijenijoj oblasti Kraljevine – Sloveniji – bila gotovo 4 puta veća od ulaganja u ekonomsku i kulturno zaostaloj Bosni i Hercegovini. U isto vreme, državna izdvajanja za prosvetu na 1 km^2 bila su u Sloveniji gotovo 7 puta veća od ulaganja u Bosni i Hercegovini ...“ - Lj. Dimić, *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije*, 167.

[1980] *Srpska riječ*, br. 205, 21. septembra /4. oktobra 1910, 1.

[1981] Sarajevo ima preko 250 društava – 29 humanih, 21 kulturnih i prosvjetnih, 130 staleška, 12 klubova, 5 trezvenjačkih, 36 sportskih, 12 pjevačkih i muzičkih, 29 čitaonica i 4 pogrebna društva. – *Jugoslovenska pošta*, br. 200, 22. januar 1930, 3.

[1982] *Pregled*, br. 22, 5. jun 1927, 1.

[1983] „Pri svem tom, mi vidimo da ovako čudovišno sebično orijentisani ljudi ne ostaju sami i odeljeni, nego da stupaju u ređe ili gušće zbijenim redovima. Ova udruživanja su povremena i kratkovečna, a poslu otuda što svaki njihov član smatra da će se brže i uspešnije probiti do površine i do vrhova društva, ako vešto iskoristi druge za vlastite ciljeve. … Otuda se svako ukazivanje na druge i drukčije odredbe zajedničkoga življenja, utemeljenog na uzajamome poštovanju, saglasnosti i podnošenju, - smatraju kao nikom nepotrebna, i Bogu hvala, uzaludna ispredanja.“ - Ksenija Atanasijević, Izgledi sadašnjice. – *Kalendar Prosvjeta* za 1936. god., 4.

[1984] Srednjoškolska omladina nije imala zajedničkih priredaba, “osim „Majalesa“, kad smo pod vožstvom profesora u maju pravili jednodnevni izlet u sarajevsku okolinu. Druge vere nisu na primer posećivale ni pretstave putujućih srpskih glumačkih društava koja su u Sarajevu prilično često prikazivala narodna, ruska i

trgovaca, proistekla iz moralnog kodeksa i izoliranosti, materijalizovana u raznim vidovima dobročinstva i zadužbinarstva imala je dugu tradiciju i važnu ulogu u životu Sarajeva. Obogaćeni, organizovani u crkveno-školske opštine i u međusobnom dogovoru, krojili su u gradu srpski kulturni prostor i omogućavali da se nacionalne vrijednosti i nacionalni duh očuva i ispolji, te da se njihov kolektivni nacionalni identitet javno definiše. Bilježeći na taj način postojanje zajednice, ali i ostavljajući podatke i o sebi, pojedinci su ispunjavali svoju zadaću u interesu kolektiva i ostavljali iza sebe temelje na kojima se nastavljao život u narodnoj, 1918. godine uspostavljenoj državi.

Najstarija, od austrijske vlade odobrena organizacija bilo je *Srpsko-pravoslavno pjevačko društvo Sloga*, osnovano u Sarajevu 1888. godine, čiji su članovi, kao i drugi srpski nacionalni radnici bili zatvarani za vrijeme I svjetskog rata, a poslije njega se našli u zajedničkim prostorijama Srpskog doma na uglu Jelićeve i Ferhadija ul., na drugom spratu. Mada je prostorije društva za dobar početak rada osvještao prota Ljubo Nikolić, a bilijar sala, čitaonica, sala za igranje i soba za odborske sjednice i jedna za pjevanje bile svima otvorene, u gradu je bio slab odziv članstva, "naročito od 'boljih' krugova".[1985] Zajedničkom akcijom pokušala je *Sloga* sa drugim udruženim srpskim društvima (*Trgovačka omladina, Zanatlijsko udruženje, Pobratimstvo*) da vrati članstvo te organizovala prikladna sijela za članove i prijatelje, ali je učinak po pisanju štampe bio isti.[1986] Ipak, uporno i redovno je organizovala pozorišne predstave,[1987] koncerte, a nakon njih igranke sa "srpskom vojnom muzikom", uz preporuku da "uz uživanje u pjesmi, biće i animirane zabave uz igranku, tombolu, bife."[1988] Sve to nije urodilo plodom, tako da je ubrzo predsjednik *Sloge* uz pomoć novog odbora pozvao u pomoć srpsku opštinu da pomogne, „kako bi se društvo spasilo propasti".[1989] Sve naredne uprave su takođe nastojale da se društvo održi i da i dalje učestvuje sa svojim programom u životu grada, da bude okupljalište i centar proslava mnogih manifestacija, da

francuska pozorišna dela. Ali zato je naša družina bila najrevnosniji posetilac." – Nikola Stojanović, *Mladost jednog pokoljenja,* 13.

[1985] *Srpska riječ*, br. 93, 20. juli 1919, 5.

[1986] *Srpska riječ*, br. 160, 27. novembar 1919, 5.

[1987] Slogino kućno sijelo sa igrankom u svom domu u Aleksandrovoj ulici. Na programu su pjesme društvenih horova i pozorišni komad "Šolja čaja" u režiji J. Palavestre. – *Srpska riječ*, br. 249. 11. decembar 1920, 5.
Slogino sijelo – Čehovoljev Medvjed će biti odigran u režiji Jovana Palavestre. – *Srpska riječ*, br. 2, 22. decembar 1920, 5

[1988] Program su činile kompozicije Bortanjskog, Smetane, Mendelsona, Karasa, Mokranjca (VI rukovet srpskih narodnih pjesama mješovitog hora), Marinkovića (Slavija). - *Srpska riječ*, br. 22, 6. februar 1920, 5.Ulaznice za koncerte su se prodavale u knjižari I. Đ. Đurđevića, Kralja Petra ulica.

[1989] *Srpska riječ*, br. 55, 17. mart 1920, 4.

pronosi glas o svojoj djelatnosti i šire,[1990] ali je bilo vrlo teško da se pokrene srpsko stanovništvo, uljuljkano u iluziju nove narodne države, ostvarenih nacionalnih ciljeva i bespredmetnosti posebne kulturne akcije. To se desilo tek drugom polovinom tridesetih, kada su se uobraženja rasplinula i kada su već zvonila zvona koja su nagovještavala nacionalni sunovrat i gubitak stečenih pozicija, pa i u Sarajevu. Najvažnija akcija u malom, oko koje su se tada okupili svi prijatelji *Sloge* i sarajevski uglednici, bila je obezbjeđenje novog prostora za društvo 1937. godine. Pokrenuta je akcija za sabiranje priloga, napravljeni su planovi za moguće lokacije,[1991] čak je poslana i delegacija u Beograd da moli kraljicu da se primi pokroviteljstva, a crkveno-opštinski savjet srpske pravoslavne opštine je ponudio i zemljište pogrebnog društva da se na njemu izgradi *Dom srpske kulture*.[1992] Nakon preispitivanja svih mogućnosti, *Sloga* je na kraju kupila bivši Jevrejski dom u Sokolskoj ulici augusta 1939. godine,[1993] da bi ga oktobra iste godine osvještao prota Dušan Komnenović uz prisustvo mitropolita Petra, predsjednika *Sloge* Uroša Čovića i ostalih uglednih gostiju.[1994] Na

[1990] *Sloga* – novi odbor: predsjednik Mirko Maksimović, a podpredsjednik Kosta Travanj - na skupštini od 22. aprila. - *Narod*, br. 22, 26. marta 1924.
Skupština *Sloge* – 41. godišnju skupštinu održalo juče. Otpjevan *Oče naš*; kralju i dvoru prozdrav i depešu uputili. Izvještaji tajnika Dopuđe, blagajnika Gaćinovića i nadzornog odbora Božića govore o osvojenoj drugoj nagradi sa mješovitim horom u Beogradu, Sloga je nagrađena i pokalom Saveza Pjevačkih društava i poveljom, a gostovali su sa koncertom u Čačku. Novi upravni odbor: predsjednik dr Savo Ljubibratić, podpred: Milan Popović i Uroš Čović; tajnici Boško Petrović i D. Obradović; blagajnici: Branko Budišić i D. Gavrilović. NO: Milan Čurčić, Pero Karan, i dr Bogdan Vidović – *Večernja pošta*, br. 2621, 10. mart 1930, 5.
Sloga, novi odbor: predsjednik Milutin Popović, prof. u Sarajevu, podpred. Milan Milanović, nač. Opšt. odjel. Kralj. ban. uprave i Boško Petrović, prof. II real. gimn; sekretar je Dušan Obradović, čin. *Prosvete*; blagajnik Dragutin Kenić čin. opšt. odel. KBU, arhivar g. Uroš Glogovac, čin. dir. Državnih železnica; domaćin: Desimir Skočajić, ovlašt prodavac drž. lozova; bajraktar Jovan Kovačević, čin. grad opštine; odbornici: Mirko Maksimović, sveštenik, Milna Šušljić, škol. nadzornik, Jovan Palavestra, šef presbiroa, Vaso Vukić, trgovac, Aco Hadži Stević, insp. Srp. centr. priv. banke; NO: Milan Šorak, Vojo Hadži Damjanović, prof. Jovan Ilić, trgovac. – *Nova reč*, br. 36, septembar 1932, 8.
„Duhovni koncert Sloge Srp pjevačko društvo prije svoga hodočašća na Oplenac priredilo u Narod pozorištu." Prisutni: predsjednik Milutin Popović, kd armije đen. Ristića; kd divizije g. Miloradovića, u zastupstvu pomoćnik bana, načelnika g. Krečkovića, nač. prosvjetnog odjeljenja g. Bog. Bijelića, g. dr Voju Besarovića ispred opštine, g. Aleksu Starčevića ispred Sokola, g. Stevu Prnjatovića ispred Srp. crkvene opštine, pretstavnika svih sarajevskih pjevčkih društava delegatkinje KSS, Zadruge Jugoslovenki, Srpkinja, pretstavnike *Bratstva Sv. Save, Jadranske straže,* i dr. G. Rihtman dirigovao. - *Jugoslovenska pošta*, br. 1778, 5. april 1935, 5.
„Srpsko pjevačko društvo Sloga, poduzelo je u prošloj godini turneju po Srbiji i Vojvodini na kojoj je postiglo veliki uspjeh i tim podiglo dobar glas našem gradu. Pošto su materijalni izdaci bili veliki to se društvo obraća Gradskom poglavarstvu za što izdašniju potporu." - HAS, Gradsko poglavarstvo grada Sarajeva, 23. februar 1927, dok. br. 216.
[1991] Predsjednik Sloge bio je tada Kosta Krsmanović, a arhitekta zadužen za nacrte Dušan Smiljanić.
[1992] *Jugoslovenska pošt*a, br. 2381, 31. mart 1937, 4.
[1993] Prostorije doma se i danas nalaze na istom mjestu.
[1994] Tom prilikom bili su prisutni arhijerejski namjesnik prota Vlačića, ar. gen g. Bogoljub Ilić, kd. div. gen. Božić i načelnik štaba puk. Maglić; predsjednik gradske opštine M. Zlatar; predsjednik crkvene opštine Stevo Prnjatović, jedan od osnivača *Sloge* Stevo Kaluđerčić, predsjednik odbora za gradnju doma direktor dr Kosta Krsmanović. Pomenuto je da je U. Čović bio učenik K. Krsmanovića, a Kostin učitelj da je bio Stevo Kaluđerčić. Ovjerovači zapisnika Đorđe Mandapa i Vladimir Gaković, sekretar Vojo Todorović. Izvještaj o radu Odbora za gradnju doma pokazao je da je trogodišnji rad završen, a prihode je imao odbor u visini od 546.000 din, a rashodi su iznosili 470.000 din. Komemorisala se tom prilikom i smrt velikih prijatelja *Sloge* – pok. Vase

Mitrovdan, krsnoj slavi društva, su i druge ugledne zvanice mogle da se okupe u novim prostorijama doma.[1995] Par dana kasnije *Sloga* se uključila u političku akciju i sa „svim srpskim i nacionalnim društvima“ negativno odgovorila na tezu o autonomiji.[1996]
Uočljivo je da u svim odborima nema članova srpske čaršije i da „sitan rad“ pjevačkog nacionalnog društva za njih nije imao više toliki značaj, koliko za narastajuće srpsko građanstvo.

Na samom početku poslјeratnog rada za najznačajnij bosanskohercegovačko srpsko društvo *Prosvjete*, osnovane još 1902. godine nije se tako činilo. Ovo društvo čiji su pokretačni bili prvi obrazovani Srbi činovnici sa akademskom spremom, polazili su od pretpostavke da je „narod kulturno jak, ako su mu jaki i obrazovani svi slojevi društveni i ako svi slojevi umiju da zajednički rade ondje, gdje se tiče interesa cijeloga naroda.“ Stoga im je osnovni zadatak bio davanje potpore Srbima đacima i visokoškolcima, da bi svoju pomoć proširili i na siromašne đake na zanatima i u trgovačkim školama „kako bi se obnovile naše varoši našim elementom, kako bi se pojačao srpski građanski stalež, ...“ [1997]
Već 14. decembra 1918. godine obnovljen je njen glavni odbor sa uglednim članstvom i prisutnom čaršijom,[1998] te predratnim predsjednikom Simom Mirkovićem,[1999] a polet im je ubrzo donio odluku da svoju djelatnost prošire na čitavu Kraljevinu.[2000] Odbori koji će se u

---

Vasiljevića, M. Srškića i Dušana Davidovića. Crkvena opština dala je ovom prilikom *Slogi* 50.000 din. Odato je priznanje Jovi Pešutu, koji je u *Slogi* bio još 1907. god.
UO: U. Čović, Radoslav Ćorović, dr Branko Stjepanović, Dušan Umičević, Đorđo Radić, Simo Todorović, Bogdan Samardžić, dr Relja Kašiković, Desko Skočajić, Žika Tošić, Uroš Glogovac, Jovo Popadić, Dušan Komljenović, Milo Borojević, Jovo Arežina, Đoko Minić, Aco Hadžistević, Đorđo Vuković; NO: Milan Popović, Jovo Dunđerović i Bogdan Mandrapa. – *Jugoslovenska pošta*, br. 3160, 16. okt 1939, 5.

[1995] Sloga proslavila svoju slavu Mitrovdan. Prisutni: mitropolit Petar, gradonačelnik M. Zlatar, dr Branko Kaluđerčić mini. na raspoloženju; pom. kd. div. gen. Đorđe Bulić, Stevo Prnjatović, arh. namjesnik g. Ljubomir Vlačić, protojerej g. Skakić, načelnici KBU – Milan Popović, dr Mato Bonačić i inž. Sekula Knežević-Čaldović; rektor srp. Prav. bogoslovije g. Vasilije Ristić, direktori gimnazija Kosta Krsmanović i Brakus, Viker, upravnik policije; direktor pozorišta Janjušević, kd. Drin. žand. puka puk Jedlička, dir. banke i sudija Jovo Drakulić, predsjednica *DZS* – Jovanka Šiljak; *Kolo srp sestara* – Vera Krsmanović, predstavnik *Udruženja rezervnih oficira* Dragan Kalember; predst dobrovoljaca Albijanić, starješina Sokolskog društva Sarajevo-Matica dr Bogdan Vidović ... – *Jugoslovenska pošta*, br. 3181, 9. novembra 1939, 5.

[1996] *Jugoslovenska pošta*, br. 3184, 13. novembar 1939, 3.

[1997] *Dvadeset i pet godina rada Prosvjete 1902-1927*, Sarajevo, 1927, 13-14.

[1998] Glavni odbor *Prosvjete* – predsjednik Simo Mirković, podpredsjednik dr Tomo Popović, sekretar Vasilj Grđić, odbornici: Simo Sremčević, Aleksandar Besarović, Antonije Vuković, Stevan Brakus, Vaso Zrnić, Nikola Pijuković, Milan R. Pupić, Risto Banduković, Jovo Popović, Vlado Peinović, Đorđo Raca, Jovo H.Trifković idu u posjetu kod Stepe Stepanovića. - *Narodno jedinstvo*, br. 43, 14. decembar 1918, 5.

[1999] „Simo Mirković, 21. februara umro je dugogodišnji predsednik društva “Prosveta” Simo Mirković. kao maleno siroče bio je pitomac pok. Mis Adeline Irbi. Radio u *Prosvjeti* od 1912-1924, a bio za to i zatvaran. Kao građevinski inžinjer u državnoj službi djelovao je prije i poslije oslobođenja gde se podižu narodne osnovne škole u zapuštenim selima. Ispratio ga je “veličanstven sprovod.” – *Bratstvo*, god. I, br. 3, mart 1925, 69-70.

[2000] Glavna skupština Prosvjete je izmjenila pravila, te donijela zaključak da se rad proširi na cijelu Kraljevinu. jer „Prosvjeta“ ne djeli državljane, ni po vjerama, ni po plemenima, ni po pokrajinskim granicma i nastoji da se svi podignu kulturno.” – *Dvadest i pet godina Prosvjete*, 17.

svojim načelnim stremljenjima mijenjati svome su članstvom obećavali,[2001] pa i davali novčanu pomoć koju su ugledni i darežljivi pojedinci, često *Prosvjetini* bivši pitomci, pružali društvu.[2002] Nakon pet godina „upisalo se je na novo 71 član dobrotvora i 69 utemeljača," a među njima i mitropolit Petar Zimonjić.[2003]

Međutim, istovremeno se opominju nesavjesni pitomci *Prosvjete,* da vrate dug, da bi se i drugim moglo pomoći u školovanju.[2004] Neodgovornost i nemaran odnos prema *Prosvjeti* na sličan način pokazuju i državna tijela, pa će te iste 1924. godine demokratski *Narod* pisati "do kakvih absurduma se takim radom dolazi vidi se najbolje po tome da đaci Srbi pravoslavni iz Bosne i Hercegovine koji hoće da dobiju stipendiju za Beograd obraćaju se s molbom na "Gajret", jer je to društvo dobilo od države i svoj zaseban dom u Beogradu, a "Prosvjeta" već pet godina ne može da naplati ni ono što joj je preko poslanstva došlo iz Amerike.‘‘[2005] Sporost i neefikasnost u odnosu prema *Prosvjeti* pokazuje i Veliki upravni prosvjetni savjet SPC u čijoj je domeni bila nikad realizovana isplata legata Tuzlića i Nikolajevića za podizanje *Prosvjetinog* doma u Sarajevu.[2006] Ne čekajući odluku ovog visokog tijela, *Prosvjeta* je

---

Novi odbor je zadržao predsjednika i podpredsjednika, novi tajnik bio je Stevo Brakus; blagajnik: Vaso Ristić, bankovni činovnik; revizori: Milan Pupić, trgovac, Savo Sremčević, faktor štamparije, dr Vasilije Popović, profesor; Milan Pokrajčić, profesor; dr Dušan Petrović, sudija; odbornici: Đorđo Bogičević, trgovac, Miloš Miladinović, graditelj, Đorđo Mandrapa, trgovac, Veljko Vujasinović, profesor, Slavko Kaluđerčić, profesor, Antonije Vuković, veter. nadzornik, dr Bogdan Vidović, advokat, Nedejko Lazarević, činovnik prosvjetnog odjeljenja. – *Srpska riječ*, br. 78, 18.jun/1. jul 1919, 5; br. 89, 16. jula 1919, 5.

[2001] U odborima 1920. i 1923. pojavljuju se i sljedeća lica: Vlado Skarić, dr Feodor Lukač, Risto Šušljić, učitelj Dušan Marić i Špiro Stanišić. – *Srpska riječ*, br. 127. 1. jul 1920, 4. dr Savo Ljubibratić, referent eparhijskog savjeta, tajnik Leka Koprivica, prof. blagajnik: Radoslav Ćorović, trgovac, odbornici: Risto Šušljić, dr Aco Despić, sekretar Trgovačke komore, Mirko Manojlović, trgovac, Nikola Dešić, profesor, dr Ljuba Bilić, lekar, Jovo Popović, profesor, Đoko Perin, sekretar Saveza srp. zemlj. zadruga, Cvjetko Obradović, trgovac, Vaso Šarović, brico, Vaso Todorović, trgovac. – *Težački pokret*, br. 62, 11. juli 1923, 5.

[2002] Pomoć *Prosveti* dali: 1000 din: Vaso Ristić, dir. Srpske centralne privredne banke, Mihajlo Đukić, dir. Srpske centralne privredne banke, dr Božidar Čerović, Aleksander Besarović, Đoka Perin, dr Uroš Ivanišević, advokat, dr Ljubo Bilić, priar, Vaso Todorović, industrijalac, Radoslav Ćorović, trgovac, Cvjetko Obradović, trgovac, Simo Stanivuković, dir. Šumaskog industrijskog saveza Srp. zemljo. zadruga u Sarajevu, Marko Babunović, trgovac; Da uplaćuju po 50 dinara mjesečno kao dobrotvori upisaše se: Simo Mirković, dr Tomo Popoć, Vasilj Grđić, dr Aco Despić, dr M. Babić. Uplatiše utemeljačku članarinu od 300 dinara: braća Hadži Vuković, agent. radnja, da otplaćuju u mesečnim obrocima po din 20. upisaše se: Sreten Čavić, bankovni činovnik, Pero Slijepčević, Miloš Đuran. – *Težački pokret*, br. 79, 21. decembar 1923, 6.

Prosvjeti: Vojislav Besarović za svog oca Ristu Đ. Besarović uplatio 1000 din., sa 50 dinara, g. Zlata Sušković, dr M. Manojlović, Savo Palikuća; Jovan Karić, upravitelj štamparije *Obod*, Veljko Jeftanović, činovnik; Mlađen Dunđerović, kotarski predsednik, Dušan H. Vuković, apotekar, Konstantin Radulović, direktor *Izvoza d. d.,* Nikola Dešić, profesor, Vaso Čubrilović, profesor, Slavko Vorgučin, mašinist, Nikola Stojanović sa 1000 din; - *Težački pokret*, br. 80, 3. januar 1924, 6.

Prosvjeti pomoć dali dr Jovo Bokonjić, Simo Jovanović, Jovan Stočević, apotekar, Srđan Stočević, Branko Trbojević, hotel; Žanko Vranić, Miloš Tupanjanin; utemeljači: Slavko Kaluđerčić, profesor, Vuk Lacmanović, slikar, Darinka Lazarević, nastavnica, Konstantin Besarović, marveni ljekar, Ivo Vranić, magister, Branko Jovičić, inžinjer. – *Težački pokret*, br. 81. 18 januar 1924, 6.

[2003] Uz njega i sveštenik Gavro Gašić, te trgovac Pero Ćorović. - *Narod*, br. 22, 26. mart 1924, 3.

[2004] *Težački pokret*, br. 88, 22. mart 1924, 5.

[2005] *Narod*, br. 94, 11. decembar 1924, 6.

[2006] Radi se o legatima tršćanskog trgovca Riste Tuzlića (u. 1853) u iznosu od 20.000 forinti i legatu dabro-bosanskog mitropolita Đorđa Nikolajevića (u.1896).

svojim sredstvima kupila zgradu za dom u Nemanjinoj ulici. U Halilbašića ulici imala je dom za učenice, a svoju jednu zgradu, poklon plemenite Adeline Irbi, velike dobrotvorke je ustupila za šegrtski dom, koga je izdržavala *Srpska trgovačka zanatlijska omladina*.

Jedino još Gradsko opštinsko vijeće daje joj jednokratne pomoći, kao i drugim društvima, ali se dešavalo da zbog manjka sredstava dolazi i do zapljene *Prosvjetine* imovine,[2007] nakon čega je tek dolazilo do isplate.[2008]

Odričući se u „svojoj slobodnoj državi" krupnih ciljeva (u periodu od 1902. do 1914. godine stipendirala je 507 učenika i studenata, a u petogodišnjem periodu nakon rata njih 36),[2009] *Prosvjeta* će bazirati svoju aktivnosti na „humano i kulturno djelo" - na organizovanje kurseva za nepismene (do rata 9.647 opismenjenih, a u periodu 1918-1927 80.000 opismenjenih), na širenje mreže svojih biblioteka, izdavanje svojih publikacija, organizovanje seljaka u zemljoradničke zadruge, a ženâ u škole za seoske domaćice. Za sve te poslove imala je organizovanu mrežu pododbora i povjerenika. Nemajući od države znatnije pomoći, koju nije ni tražila i ako je za to imala moralni oslonac, *Prosvjeta* se osvjedočila da je „samopomoć najbolja pomoć." Rezonovala je u osnovi tačno: „Kad je Prosvjeta mogla pod tuđinom, u stalnoj borbi, uspješno nacionalno i kulturno djelovati samo svojom sopstvenom snagom, tim prije će moći davati pozitivne rezultate u svojoj Državi, ne oslanjajući se ni na koga, nego pouzdajući se samo u se, u svoju dobru misao, u svoju jaku organizaciju. Od svoje Države Prosvjeta nije ništa tražila, nego što je već borbom izvojevano, a to je: sloboda kulturnog djelovanja. Tako je Prosvjeta razumjela izvojevanu slobodu. Tako bi sigurno i ostalo da se nije dogodilo, da je Država počela davati pomoć drugim društvima. Na taj je način Prosvjetin rad unekoliko paralisan, ne sopstvenom snagom drugih društava, nego pomoći koje Država daje tim društvima. Tada se i Prosvjeta punim pravom obratila Državi za pomoć." Realizacija optimističkih očekivanja se pokazala vrlo oskudnom.

Nehat srpskih građana prema svom nacionalnom društvu se nastavio,[2010] pa i nekada vrlo uspjele *Prosvjetine* svetosavske zabave nisu više okupljale toliki broj članova, uprkos pažljivo

[2007] „ Zapljena pokretnina kod štamparije „*Prosvjeta"* za dužni općinski namet." – HAS, Gradsko poglavarstvo grada Sarajeva, 14. septembra 1928, dok. br. 36580.
[2008] „Isplata jednokratne pomoći Srpskom prosvjetnom i kulturnom društvu "*Prosvjeta*". - HAS, Gradsko poglavarstvo grada Sarajeva, 11. oktobar. 1928, dok br. 40162.
[2009] *Dvadest i pet godina rada Prosvjete*, 20.
[2010] Navodeći da su posjete *Prosvjeti* minimalne u štampi je zabilježeno da je g. Vasilj Grđić „prilikom svoje inspekcije kao predsjednik društva „Šipad" imao da pregleda rad ovdašnjih pilana, pa uzgred imao je taj visoki gost vremena da ponuka ovdašnji odbor Prosvjete na uspješniji i konstruktivniji rad. Ali sve je ostalo u zaman. Nije krivica do odbora, krivica je do samih članova i ostalih građana, koji su dozvolili da zavlada jedna sveopšta nehat za ovakovu visoko kulturno-humanu ustanovu, kao što je Prosvjeta. Žalosna je konstatacija, ali mi je s

biranog programa i veoma uglednih ličnosti.[2011] Kao što su se nastavile manifestaciono upriličene posjete gradske elite, pa i većine članova srpske čaršije, tako su se nastavili i novčani prilozi raznim prigodama – za slave,[2012] umjesto vijenaca ili upisivanjem pokojnih kao legatora za pomen.[2013]

Slika uprave iz prvih „jugoslovenskih dana" kazuje da su članovi čaršije u velikoj mjeri prisutni u upravi *Prosvjete*.[2014] Možda im se činila ispraznom i nova unitaristička ideologija, koju je nekadašnji istinski gorljivi prvak sarajevske *Prosvjete* i pokretač nemira, iz pozicije materijalno osiguranog i novog beogradskog stanovnika, pokušavao kao generalni sekretar da promoviše i time ublaži nemar svih prema ovoj tradicionalno samopregornoj srpskoj

---

bolom u duši moramo da iznesemo pred cjelokupnu javnost. Za sada samo ovoliko, tek da se zna." – *Jugoslovenska pošta*, 25. januar 1930, br. 203, 4.

[2011] *Jugoslovenska pošta*, br. 205, 28. jan 1930, 5.
Svetosavska zabava *Prosvetina* u Nar. Pozorištu – „manja posjeta nego prošle godine, ali ulaznice su sve prodate ... Rukoveti Mokranjca, koje ne izostaju nikad... simpatični alt gđice Jefimke Palavestre i dirigentska okretnost Ljube Bajca ... ruske narodne pjesme i moravske narodne pjesme pod dirigovanjem Jungića i Bajca... recitacije Divne Radić ... – igranku je otvorio predsjednik Prosvjete Ljubibratić sa dvorskom damom gđom Krunom Srškić. Zabavu su posjetili ban, podban (Popović i Hasanbegović), kom. armije gen. Belić, strani konzuli, svi vjerski predstavnici, predsjednici bratskih udruženja i sl. – Bile su predmet pažnje toalete gđa: dvorske dame gđe Srškić, gđe R. Popović, gđe Belić, gđe M. Jeftanović, gđe Nedeljković, gđe dr Hasanbegović, gđe R. Davidović, gđe N. Jojkić, gđice Ksenije Srškić, gđice Slavne Babić, gđice Petrinović i dr. Prisutne je zabavljala i ruska blalajka iz Hotela Evropa. – *Večernja pošta, br. 2889, 22. januar 1931,* 4.

[2012] Prilozi *Prosvjeti* o krsnoj slavi sv. vel. Georgija: din 200: Dušan Davidović, 120 Miloš Miladinović, 100: Dušan Vasiljević, dr Živko Nježić, inž. Božić A. Šola, Simo Kuić, dr. Jovo Vasiljević, Jovan Karić, 50 din: dr M. Vučićević, Trifko Kuić, dr. Medaković, Ž. Jovanović, Svetozar J. Cvijetić, Milutin Popović, Đoko Kovačević, Mirko Maksimović; po 30 din: Jošo Ivanišević, Petar L. Milošević, Spasoje Kovačević, dr Đorđe Protić, Bogdan Samardžić 20 din: Mihajlo Miron, prof; K. Mih. Ilić, dr Milanković, prof. Grujić, po 10 din: Božo Mlinarević ... – *Jugoslovenska pošta*, br. 393, 12. maj 1931, 4.

[2013] Ovaj običaj su imali i drugi sarajevski građani. „Za uspomenu na svog pokojnog oca Isaka Jakoba Baruha iz Sarajeva njegova djeca gg. Dr Samuilo, Jakob, Zadik, Dr Silvijer, David , Oto i gđe Kamila Alkalaj i Lili Kajon upisaše ga za dobrotvora Prosvjete, sa prilogom od 1000 din. Glavni odbor Prosvjete zahvaljuje se i ovim putem darovateljima na pažnji, a pokojniku neka je vječan pomen." – *Jugoslovenska pošta*, br. 2029, 3. feb 4.
„Tata O. Pandurović, iz Bos. Broda, priložila je Srpskom kulturnom društvu „Prosvjeti" 200 din mjesto vijenca na odar svome nikad neprežaljenom bratu pokojnom Milanu Ćukoviću, biv. dir. sarajevske gimnazije i narod. poslaniku." – *Jugoslovenska pošta*, br. 2028, 1. feb. 1936, 4.
„Novi legatori Prosvjete. Ulogom od 20.000 din. Danilo Ćorović, industrijalac, Dr Dušan Ivanišević, advokat u Beogradu svoju majku Rosu Ivanišević, rođenu Doder; Vasilj i Georgina Grđić svoga tasta i oca pok. Simu Stojanovića, protu iz Prijedora upisali." – *Jugoslovenska pošta*, br. 2365, 13. maj 1939, 5.

[2014] Prosvetin glavni upravni i nazorni odbor 1931/1932.: dr Savo Ljubibratić, predsjednik, referent eparhijskog savjeta, dr Vojislav Besarović I podpredsjednik, sekretar Trgovačke i obrtničke komore; Stevo Prnjatović, II podpredsjednik, trgovac; tajnik Marko Marković, blagajnik Radoslav Ćorović, trgovac; Odbornici: Milan Šorak, zamjenik direktora željeznica, dr Dušan Jeftanović veleposjednik i podnačelnik gradske opštine, Vaso Ristić, generalni direktor Srpske centralne privredne banke, Borivoje Jevtić, dramaturg Narodnog pozorišta, Jovo Zagorac, industrijalac, dr Savo Salatić, primarni lekar Državne bolnice, Milan Božić, katiheta, Ljubo Radović, trgovac, Mirko Maksimović, sveštenik, Dušan Savić, školski nadzornik, Miloš Knežević, činovnik Dioničke pivare, Mladen Radaković, prokurista Gradske štedionice, Mane Šušnjar, trgovac; Uroš Dučić, dir. Srp. Amerikanske banke i predsjednik Nadzornog odbora, Milutin Popović, banov. školski nadzornik i član nadzornog odbora, Đorđe Mandrapa, trgovac, Branko Tomić, načelnik maš. odeljenja Železničke direkcije; Đorđo Pejanović, bibliotekar Prosvetine centrale biblioteke, Stjepan Milićević, krojač; Marko Marković, upravnik Dobrovoljačke zadruge, Bore Starović, prokurista Srpske centralne privredne banke. ... - *Kalendar Prosvjeta* za 1932. godinu.

ustanovi,[2015] ali i da pokrene djelatnost *Prosvjete* u novom mjestu prebivanja.[2016] Kao da se vremena ne mijenjaju ponovno su u *Kalendaru Prosvjete* 1934. štampane njegove riječi koje je izgovorio 1918. godine i koje govore o ulozi društva i statusu srpskog naroda: „i danas moramo naše zastave najprije ponijeti. Danas pozicija srpskog naroda ni na drugim stranama, a ni ovde u Bosni i Hercegovini, ne samo da nije ničim ugrožena, nego je potpuno osigurana".[2017] Tu svoju poziciju u novoj vladi, ali i u Sarajevu, koja je startala 1935. godine nisu tako Srbi doživjeli, pa su okupljajući se ponovno oko *Prosvjete* uvećali njeno članstvo za šest puta. Vjerovatno su sa zebnjom saslušali riječi novog predsjednika *Prosvjete*, „jenesovca" Milana Božića:[2018] „Velikaši proklete im duše, na komade razdrobiše carstvo", ali i sa uvjerenjem da „oko ideja Sv. Save, velikog nacionalnog prosvjetitelja, treba da se okupi sve što je živo i jako u našoj naciji i „koja je trebalo da bude novi povezujući činilac, kako u nacionalnom smislu, tako i u smislu prevazilaženja sve dubljeg jaza koji se stvarao između crkve i srpske inteligencije."[2019] *Prosvjeta* je pozvana da radi na uzvišenim nacionalnim

[2015] „Grđić je rekao da je Prosvjeta poslije Oslobođenja u svojim ciljevima lutala, dok konačno nije došla do toga da je njezin jedini zadatak, pored odgajanja omladine, zbliženje i ujedinjavanje čitavog našeg naroda." – *Jugoslovenska pošta*, 11. juni 1931, br. 616, 5.

[2016] „Prosvjeta osniva u Beogradu javnu čitaonicu. Pokušaj je bio odmah nakon oslobođenja, ali neuspio ... Tek nazad dve godine obnovljen je rad Prosvjete u Beogradu, sa malo većim elanom, nego što je bio onaj posle oslobođenja. Posve je razumljivo da se nije mogao tražiti od ovoga obnovljenog odbora rad šireg zamaha, jer ovaj usled nepopularnosti Prosvete u Beogradu nije bio ni moguć. Stoga je obnovljeni odbor Prosvjete sa g. Jovanom Tanovićem urednikom Politike na čelu, prvo počeo sa popularisanjem društva u narodu, kako bi posle toga mogao početi stvarniji rad. U tome je Politika naročito zadužila društvo ustupajući svoje stupce, kad je god to zatrebalo. Može se reći da se u beogradskoj štampi u opšte nije nikad pisalo toliko o Prosveti kao od osnutka odbora u Beogradu do danas. Inače prvi članovi su bili Bosanci i Hercegovci nastanjeni u Beogradu. Mi imamo dosta naših zemljaka, koji su zauzeli lepa mesta u svim staležima društvenim u Beogradu, i može se reći da su oni iskreno primili obnovljeni rad Prosvete u Beogradu. Mnogi su se upisali za članove i to većinom dobrotvore i utemeljače. među prve spadaju gg. Jovan Tanović, Laza Milićević, Jovo Perović, Radoslav Vitković, Sekula Zečević, Petar Petković, Jovo Bartol, Marko Gambelić i dr. Među ostalim Prosveta je našla naročitog prijatelja u Dr. Emilu Gavrili, koji već duže vremena učestvuje u radu odbora u Beograud. ... Laza Milićević dao odboru 5.000 din za dva siromašna studenta iz BiH, „da posle novac povrate." Svrha Prosvjete u Beogradu se vidjela u sljedećem: „ ... jer evo već prođe deset godina od oslobođenja, a naša prestonica nema nijedne javne biblioteke. Rad na stvaranju biblioteke u Beogradu je i vrlo aktuelan i popularan i za Prosvetu najpogodnije polje rada. Nema sumnje da je Prosveta najpre pozvana za taj rad, jer ima više i tradicije i iskustva u tom nego i Beogradska opština i Ministarstvo Prosvete, koji su već nekoliko puta bezuspešno pokušavali da stvore tu biblioteku." U to ime je održana zabava i koncert na Narodnom univerzitetu, a konferencija u Sali Crvog krsta. U ime glavnog odbora Prosvete u Sarajevu gg. Dr. Savo Ljubibratić i Vasilj Grđić, zatim gg. Dr. Emil Gavrila, Dr. Vasilj Popović, dr Vlada Ćorović, Dragoslav Ljubibratić, Boža Zečević, prof. Rajačić, dr Nikola Stojanović, dr Vasa Carićević, prof. Mile Pavlović i gđa. Ljubica P. Radosavljević." - *Jugoslovenska pošta, br. 268, 11. april 1930, 5.*

[2017] Vasilj Grđić, *Prosvjeta, Kalendar Prosvjeta* za 1934. godinu, 5.

[2018] Milan Božić (Glamoč, 1885 – 1941) vjeroučitelj, gimnazija u Sarajevu, bogoslovija u Reljevu. Rukopoložen 1909, radi na ženskoj gimnaziji u Sarajevu, a istovremeno i kao bolnički sveštenik; bio osuđen na veleizdajničkom procesu; predsjednik odbora RS na Alipašinom mostu, narodni poslanik za višegradski srez, sekretar odbora Narodne odbrane, prvi sekretar Jadranske straže, čl. osnivačkog odbora bivših interniraca, taoca i političkih presupnika, Srba iz Bosne i Hercegovine, Predsjednik Savjeta, izabranog u Doboju 1940, odlikovan orednom Sv. Save IV reda 1929. god. Ubijen u Gospiću 1941. godine.

[2019] R. Radić, Srpsko društvo u 20. veku između dve vere, 663.

idealima, jer ona ima legitimaciju da bude regulator našeg narodnog života.“[2020] Porast članstva krajem tridesetih rezultat je nesigurnih političkih tokova, ali za *Prosvjetu* napokon i porast interesa, prihoda i broja legatora,[2021] aktivnosti oko izgradnje novog doma,[2022] te urednog posjećivanja svetosavskih zabava, ali i prisustvo vojnih lica na njima.[2023] Pokušaj vraćanja na stare puteve, kao rezultat izrazitog nacionalnog grupisanja u politici, predratne atmosfere beznađa, osjećanja izoliranosti i ugroženosti, ponovno je ujedinio do tada demobilisano, razjedinjeno i od razočarenja svih vrsta umorno srpsko građanstvo. U godini 1941. na toj zabavi povedeno je najprije „Kraljevo kolo“, a među predvodnicima bili su i članovi srpske čaršije.[2024]

Nakon II svjetskog rata *Prosvjeta* je radila četiri godine na osnovu svojih prijašnjih ciljeva – na opismenjavanju, distribuciji knjiga, školovanjem siromašne omladine. Za te svoje početke dobila je i kredit od *Privredne banke* za obnovu oštećenih đačkih domova u ratu. Nakon ove zamašne akcije postepeno je ustupala dio po dio imovine državi, za smještaj njenih institucija. Odluka Međudruštvenog odbora od 9. marta 1949. godine o ukidanju nacionalnih društava

[2020] „Prosvjeta je obnovila akciju za uspostavljanje samostalne Prosvjetine radiostanice u Sarajevu. Milan Božić, predsjednik Mjesnog i Oblasnog odbora *Prosvjeta*: “Na starom nacionaonom grbu ispisane su riječi koje treba da su najvidljivije sugestije za narodnu slogu. Te riječi nisu stavljene olako i bez razloga. Na narodu je ležala teška kletva: „Velikaši proklete im duše, na komade razdrobiše carstvo.“ – Sloga i združenje u jugoslovenstvu, pa i slovenstvu učiniće da će sići sa naroda ova teška vjekovna kletva. Moralni poremećaji vrlo su teški, kao i duhovna dekadansa na svima linijama. Ona porazno djeluje na jednodušnost naroda, a naročito na durhovni život omladine. Za nju, kao i za sav naš narod treba da brinemo brigu Rad “Prosvjete” mora da je efikasan, izvršen kako to odgovara duhu našeg vreman, današnjim prilikama. Sekretar g. Bogdan Samardžić, blagajnik g. Žarko Milišić. Odbor čine još Ljubomir Vlačić, Žarko Milišić, Stevan Pravica, Bogdan Samardžić, Miloš Skarić, Risto Fufić, Savo Grubor, Čedo Radović, Božidar Prpić i dr Ljubomir Hadžistević. Zamjenici su gg. Cvjetko Obradović, Svetislav Janković, Bogdan Mandrapa i Momčilo Čušić. U Nadzornom odboru: gg. Simo Stanivuković, Tanasije Nastić i Bogdan Semiz.“ – *Jugoslovenska pošta*, br. 1835, 17. jun 1935, 5.

[2021] 1902-1941. godine imala 68 legatora, 1.173 dobrotvora i 8.383 utemeljivača.

[2022] Za Prosvjetin đački dom: Veljko Jovanović 5000 din, Risto Banduković 4000; Đorđo R. Besarović, Savo i Vaso Trifunović 3.000, Ranko Despić i Simo Milošević 2000, Ostoja B. Šojić 1200, dr Ilija Vasiljević, dr Dušan Mandić 1000; Sakupljeno 225.500 din; pa Ljubomir Vukolić – 3000, Jefto Kašiković iz Hadžića 1000; Dušan R. Kostić, Miloš Ljeskovac, Relja Petrović 1000, Kosta Madnić 500, Milan Travanj 200, … - *Jugoslavenska pošta*, br. 3185, 22. novembar 1939, 5; br. 3191, novembar 1939, 5.

Za gradnju Prosvjetina doma – dr Milan Babić – 3000, po 1000: Đorđo Krstić, Vladimir Marić, dr Živko Nježić, 700 din Trifko Kuić, po 500: Dušan Umičević, po 300 dr Miloš Bajić. - *Jugoslovenska pošta,* br. 3226, 3. januar 1940, 5.

[2023] Na *Prosvjetinoj* Svetosavskoj besjedi bili su prisutni: ban Mihajlo Krečković, sa gospođom, arm. gen. Bogoljub Ilić kd. armije sa gospođom, mitropolit Petar, reis F. Spaho, Fra Marijan Jakoviljević, gvardijan franj. bogoslovije; div. generali Miroslav Omić, pom. Kd. armije I. Petrović, brigadni generali: g. Bulić, Stošić, Barjaktarević i Milanović, Ante Alaupović, predsjednik Napretka, M. Zlatar vd. predsjednika Grad opštine, Milan Popović; ing. Sekula Knežević-Čaldović, načelnici odjeljenja KBU, talijanski konzuul sa gospđom, Stevo Prnjatović predsjed SPCO i drugi. - *Jugoslovenska pošta*, br. 2941. 28. januar 1939, 5.

[2024] Sv. Savska proslava u *Prosvjeti.* Prisutni: ban Stanoje Mihaldžić sa gospođom, kd. ar. gen. Miljković sa gospođom, Petar, Spaho, Šarić, Levi i Urbah, pom bana Ejub Ademović, pom. kod ar. gen. Jovanović, Zlatar, biv mini B. Kaluđerčić i dr Hamdija Karamehmedović; biv. nar. poslanici Jovo Zagorac i Šukrija Kurtović, g. Josip Cvetić, protojerej Skakić. Igranka otvorena je „Kraljevim kolom“ koje su poveli g. dr Vojislav Besarović sa suprugom bana gđom Mihaldžić, ban sa suprugom kd. armije, a kd. armije sa gđom Besarović i td. Uz ukusno serviran bife i bogato snabdjevenu tombolu. – *Jugoslovenska pošta*, br. 3552, , 28. januar 1941, 5.

sadržavala je i odluku o predaji imovine, što je učinjeno na Đurđevdan 6. maja 1949. godine. Zapisnik kazuje da je od nekretnina *Prosvjeta* imala 32 zgrade, od toga 15 u Sarajevu,[2025] pet gradilišnih parcela, od kojih 2 u Sarajevu,[2026] papira od vrijednosti, gotovine, fond za izgradnju đačkog doma,[2027] te centralnu biblioteku u kojoj na dan 30. aprila 1949. godine je bilo: unikata svezaka 31.887; duplikata 24.241, svega: 56.128.[2028] Nakon pogroma prvog i drugog svjetskog rata *Prosvjeta* je po treći put ostala bez imovine, da se više ne vrati ni nakon više od pola stoljeća.[2029]

Po sastavu svoje uprave privredno udruženje *Srpska trgovačko-zanatlijska omladina* je bila slična *Prosvjeti.* Nastala fuzijom trgovačkog i zanatskog udruženja,[2030] pod vođstvom bardova sarajevske srpske čaršije gotovo je jedina od nacionalnih udruženja koje nikada nije bilo zanemareno. Shvativši vrlo brzo da je i u novoj državi tradicionalni put najsigurniji, nastojali su da održe ovom organizacijom osposobljenu ekonomsku srpsku zajednicu, koja će na dobrim temeljima upravljati svojom budućnošću. Djelujući materijalno i moralno u ovom udruženju planski su djelovali među šegrtskom omladinom stvarajući međusobne veze odanosti i povjerenja, te utvrđivali poslovne bedeme osiguravajući ekonomski napredak. Osnivajući već 1919. godine Šegrtski dom i redovno ga posjećujući čuvali su svijetle ideale - „slobodnu razmjenu misli, druževnost i toleranciju“, vrijednosti i značaj nekadašnjeg zajedničkog pomaganja, u mnogim prilikama povezivali članstvo svih srpskih udruženja razmjenjujući međusobna poslovna iskustva ustanova, okupljali i uticajne državne službenike sa kojima su u drugim prilikama sarađivali. Vremenom se broj posjetilaca na zabavama ovog društva povećavao, pa nije izostajao ni „krasni spol“,[2031] u početku prisutan u malom broju.

[2025] 1. Sime Milutinovića 1; 2. Skenderija 2; 3. Kralja Tomislava 13; 4. Ognjena Price 34; 5. Štrosmajerova 2; 6.Brankova 10; 7. Kevrina 4; 8. Đure Jakšića 2; 9. Mehmeda Zvone 19; 10. Mehmeda Zvone 21; 11. Mehmeda Zvone 23; 12. Veliki Kačanik 5; 13. Nadmlini 10; 14. Josića 5; 15. Boriše Kovačevića 12.
U Beogradu je imala zgradu u Molerovoj br. 13.

[2026] 1. Zemljište na Mejtašu broj 12 u Sarajevu; 2. Zemljište u Jug. Armije br. 18 u Sarajevu (legat Smiljanovića)

[2027] Na dan 31.12.1946. godine fond je iznosio 25. 290 dinara.

[2028] Božo Madžar, *Prosvjeta: srpsko prosvjetno i kulturno društvo 1902-1949*, Beograd, 2001.

[2029] http://www.prosvjeta.com.ba/prosvjeta/bosanski/o_nama/period1902_1949.html

[2030] Upravni odbor: pred. Vlado Sušić, podpredsjednik Milan R. Pupić i Dušan Marić, tajnik Stjepan Marić; blagajnik Todor Kosovac, ekonom g. Manojlo Savić; odbornici: Jovo Šerbedžija, Stevo Prnjatović, Spasoje Kovačević, Ljubo Đuričić, Niko Petrović, Simo Odović, Nikola Baroš i Aćim Čavrkapa; nadzorni odbor: predsjednik Savo Sremčević, podpredsjednik Danilo Vojnović, odbornici: Vlado Andrić, Jovo Zagorac, Nikola Pijuković i Niko Pamučina; Odbor odjeljenja za namještanje šegrta: pred. Milan R. Pupić, podpred. Dušan Marić, blagajnik Stevo Prnjatović, odbornici Boško Škorić, Ljubo Đuričić, i Niko Petrović. – *Srpska riječ*, br. 79, 24. april 1920, 4.

[2031] Srpska trgovačka omladina. Prisutni bili Milan Pupić, Božidar Mlinarević, Đorđe Stupar, Jovo Zagorac – dio Sarajevskog trgovačkog društva (L. Baković). – *Srpska riječ*, br. 162, 29. novembar 1919, 3.
Sa zabave trgovačko-zanatliskog podmlatka. … u korist šegrta…Kao obično sarajevska publika pokazala se je i ovaj put da su sva ona prigovaranja štampe potpuno na mestu, jer osim nekoliko iskrenih prijatelja šegrta i našeg

Nakon rata osnovano društvo *Srpsko pravoslavno Bratstvo Sv. Save,*[2032] bilo je jedno od rijetkih čije su aktivnosti konstantno bile podržavane i materijalno potpomagane od strane srpske čaršije, ali i drugih Srba Sarajlija. Zadatak ovog društva bio je "da budi pravoslavnu hrišćansku svijest, da razvija i jača religiozne, moralne i nacionalne osjećaje, da po načelima Jevanđelske nauke razvija hrišćanske vrline i da širi i učvršćuje hrišćansku ljubav i bratsku slogu u narodu, da pomaže siromašne i nemoćne i da pokazuje istiniti put života onima, koji su zavedeni i obmanuti." Društvo je pokrenulo i svoj list s namjerom "da uz knjige i druge razne publikacije, što ih širi u narodu, okrene rad na religiozno-moralnom jačanju i vjersko-prosvjetnom podizanju našega naroda". Dok su se saradnici lista, uglavnom iz sveštеničkih redova, brinuli za duše svoga čitalaštva, dotle je visprena uprava uspješno vodila finansije

---

podmlatka, nikog drugog nismo videli. Pada u oči da je naročito izostao krasni spol. A zašto? – *Srpska riječ*, br. 178, 7. septembra 1920.

Svečano otvorenje – i proslava 10 godišnjice Šegrtskog doma Srpske trg.-zanat. Omladine. Osnovana još prije 25 godina, bedem mladih privrednika ... predavanjima i osnivanjem čitaonice uzela na sebe dužnost da među svojim članovima širi slobodnu razmjenu misli, druževnost i toleranciju. Naročito se ističe njezina uloga u pomaganju Srpskog crvenog krsta od 1912. god u svjetloj je uspomeni sjećanje kad se njezini članovi za balkanskog rata godine 1912. prijaviše kao dobrovoljci i položiše svoj živote na oltar Otadžbine. Ti poginuli članovi su: Mile Todorović, Milan Obradović, Uroš Obradović, Jovo Tomić, Boško Avdalović i Vojin Petrović. – Od osnutka do danas bili su predsjednici Omladine: Branko pl. Hrnjaković, Pero Jeftanović, Jovo Ukropina, Đorđe Čokorilo, Dr. Milorad Nedeljković, Vladimir Sušić, Vaso Vasiljević, Todor Kosovac, Dr. Dušan Davidović. – U današnjem odboru se nalaze: g. Dr. Dušan Davidović, pretsjednik; Milan R. Pupić, potpredsjenik; Stevo Prnjatović, blagajnik, Stjepan Marić, sekretar. Članovi UO: Gavro Trifunović, Šćepan Milićević, inž. Milan Šorak, Jovo Šerbedžija i Savo Rađenović. NO: pretsjednik Vojislav Besarović, a čl. Miloš Miladinović i Josip Petrić. - *Jugoslovenska pošta,* br. 108, 5. oktobar 1929, 3.

Proslava Srp. trg.-zanat. omladine. Tu su brojni gosti, kao g. Jovanović, inspektor Đoko Kovačević, gđe M. Pavlović, V. Krsmanović, J. Šiljak, M. Ljubibratić, G. Grđić, direktori Đukić i Dučić, Lj. Dvorniković, dr M. Andrić, V. Vasiljević, dr I. Vasiljević, dir. S. Marković, - *Jugoslovenska pošta*, br. 109, 7. oktobar 1929, 3.

Zbor Srp. trg. omladine u šegrtskom domu. Predsjednik dr Dušan Davidović, sekretar Stjepan Marić, Izvještaj o radu – u domu bilo 57 pitomaca, pa novi primljeni, ukupno 96. – Svršilo je zanat njih 14. Danas ima 51 pitomac – većina uposlena u radionici državnih željeznica – *Večernja pošta*, br. 2640, 31. mart 1930, 5.

Godišnja skupština Srp.trg..zanat. omladine, 78 pitomaca. Odbor: dr Dušan Davidović, Šćepan Marić, Radoslav Ćorović, Radoslav Samouković, Savo Grubor, Savo Rađenović, Bogdan Bogdanović, Stjepan Milićević i Stevo Prnjatović. NO: V. Besarović, Miloš Miladinović, inž. Milan Šorak. – *Jugoslovenska pošta*, br. 557, 30 mart 1931, 3.

Na skupštini Srp. trg.- zanat. omladine - nova uprava: dr D. Davidović, S. Milićević, Stevo Prnjatović, Šćepan Marić, Bogdan Bogdanović, Savo Grubor, Bogdan Todorović, R. Ćorović, Boško Bilbija, Milan Bajčetić, Dejan Cvijetić, Risto Prnjatović, Nadzorni odbor: g. dr V. Besarović, Svetozar Cvijetić, inž. Jovan Jocić. Savjetodavni odbor: Simo Bogdanović, Risto Banduković, Mihajlo Trebić, Vaso Ristić i Nikola Stojkanović. – *Jugoslovenska pošta*, br. 1780, 9. april 1935, 4.

[2032] „Društvo Sveti Sava osnovano je 1886. Svetomir Nikolajević na inicijativu kralja Milana u vrijeme vlade Milutina Garašanina. Povod je bio srpsko-bugarski rat, a cilj je bio da otrgne srpski živalj u Makedoniji od bugarskog uticaja. Program Društva Sv. Sava bio je usmjeren na njegovanje nacionalnih osjećaja u srpskom narodu. Imao je svoje odbore i u BiH. Društvo je imalo svoj dom, večernje škole u Beogradu i Skoplju, izdavalo časopis "Bratstvo". Staralo se o otvaranju srpskih 'škola u Makedoniji i na Kosovu. Pomagalo je rad sličnih nacionalnih udruženja i društava i pružalo materijalu pomoć siromašnim đacima." - Fondovi i zbirke Arhiva Srbije; Beograd, 1967, 56. Prema: N. Šehić, *Četništvo 1918-1941. Politička uloga i oblici djelatnosti četrničkih udruženja*, Sarajevo, 1971, 21.

društva sve do 1941. godine.[2033] To im je i omogućilo širenje djelovanja osnivanjem pododbora u Novom Sarajevu 1934. godine, te formiranjem aktivne ženske i omladinske, sekcije dvije godine nakon toga. Dobrotvorna sekcija *Bratstva* osnovala je krajem 1928. godine *Fond prve pomoći*, iz čijih se sredstava dijelio novac siromasima i zatvorenicima, a redovni i visoki prilozi govore o značaju koji je u srpskoj zajednici imalo ovo društvo.[2034] *Bratstvu* je bila povjerena i višegodišnja akcija kupljenja priloga za hram Sv. Save na Vračaru.[2035]

Dok je *Srpsko-pravoslavno pogrebno društvo Sv. Marko*, s obzirom na potrebe, osnovano tek 1923. godine,[2036] bilo privlačno za pojedine članove čaršije, ako ne kao aktivne sudionike

---

[2033] Saradnici *Bratstva Sv. Save* u Sarajevu: dr Tomo Popović, dr Savo Ljubibratić, dr. Savo Salatić, prof. Vasilij Skvorcov, prof. Vladislav Skarić, dr Nikola Medaković, Ljubomir Špirić, prof. Grigorij Petrov, svešt. Vladimir Marjanović, Vojislav Hadži Damjanović, protoj. Marko Popović (protorejej u Mostaru), prof. Đorđe Pejanović, svešt. Janko Brežančić, dr Petar Markičević, svešt. Milan Karanović, Sreten N. Kašković, svešt. Dušan Komljenović, prof. Nikola Karanović, svešt. Đorđe Budimir, prof. Slavko Kaluđerčić, Konstantin Đurčić, protoj. Pavle Katanić, svešt. Slavko Trnjinjić, protoj. Milan Mratinković i svešt. Mirko Maksimović. - *Bratstvo*, god. I, br. 1, januar 1925, 1, 22.
UO – predsjednik dr Savo Ljubibratić, senator, potpretsednik dr Savo Salatić, primar dr Nikola Medaković i Atanasije Radosavljević, trgovac; sekretar Mirko Maksimović, protjerej i Kosta Đurčić, čin. Eparh. odbora, blagajnik Emil Petrović, čin. Hipotekarne banke; odbornici: Svetislav Davidović, protojerej, Dušan R. Komljenović, protojerej, Janko Brežančić, sekretar Crkvenog suda, Ljubomir Špirić, profesor, Teodor Stefanović, prof. Dobrosav Mieltić. NO: Nikola Stojkanović, trgovac, dr Antnije Vuković, veter. inspektor, Vojislav Đurić, prav. ref. Želj. direkcije. - *Bratstvo*, god. X, br. 10-11, oktobar-novembar 1934, 174.
[2034] *Bratstvo*, god. IV, br. 12, decembar 1928, 207; god. V, br. 1, januar 1929, 24, god. V, br. 2, februar 1929, 47; god. V, br. 3-4, mart-april 1929, 79; god. V, br. 11-12, novembar – decembar 1929, 184; god. VI, br. 1, januar 1930, 23; god. XV, br. 2, februar 1939, 48.; god. XVI, br. 5-6, maj-juni 1940,
[2035] Prilozi za hram sv. Save na Vračaru. Posle konferencije, koja je sazvana inicijativom dra Uroša Krulja, dra Save Ljubibratića i Mirka Maksimovića, sveštenika inicijatori su celu akciju sakupljanja priloga za hram Sv. Save na Vračaru poverili glavnom odboru *Bratstva*.
Prvi prilog za hram za hram sv. Save u Sarajevu dala je srpsko-pravoslavna crkvena opština u Sarajevu u iznosu od 25.000 dinara. Drugi prilog dao je Eparhijski upravni i prosvetni savjet u Sarajevu u iznosu od 25.000 dinara. Lekari Državne bolnice u Sarajevu priložili su i to gg. primarni dr Ljubomir Bilić 3.000, dr Žarko Praštalo 2.000 din, dr Jovo Bokonjić 1.000 din, dr Milan Radulaški 1.000 din, G. Dušan Komljenović, paroh predao je novac ukupljen na tasu u Staroj crkvi i prilog dr. Antonija Vukovića, nadveterinara u Sarajevu u iznosu od 500 din, te kamate na uloženi novac u Zemaljsku banku, – ukupno 1425 dinara. Pismeno su se obavezali da će uplatiti i to po 5.000 dinara dr Uroš Krulj, Ban zetske banovine, dr Aleksandar Babić 2000 din. dr Savo Salatić, primar i 1000 dinara dr Konstantin Delijanis. Priložio je g. Stevo Prnjatović, trgovac u Sarajevu 5.000 din. – *Bratstvo*, god. VII, 6-7, juni-juli 1931, 104.
Prilozi. – Gđa Mara Pavlović 100 din, Hadži Ilija Lazić 100 din, Mirko Makismović, protojerej 200 din, Šćepan Grđić, intendant ZM 20, Niko Vasiljević 20, Simo Stanivuković, nadsavjetnik 100, Vasilj Grđić, gl. sekretar *Prosvjete* 50 din, dr Dušan Mandić 100 din, Desimir Ljubibratović 20 din, Kosta Mandić, činovnik 25, dr Mihailo Babović, sanitet. pukovnik 20, Mirko Manojlović trgovac 20, Vukan Kablar, sudija Vrh. suda 10 din, Nikola Hajdušković, član Narodnog pozorišta 30 din, dr Vladimir Delijanis, zub. ljekar 100 din, UO Eparhijske dalmatinske, Šibenik 100 din, Vojislav Erić, trgovac 50 din, Novica Terzić Banja Luka, 10, Kosta Ćuković vlad. nadsavjetnik 50 din, Dimitrije Lemezović, trg. 100 din, dr Savo Jelačić, lekar Drž. bolnice 100, dr Dušan Davidović 100 din, M. Cvitković 20 din, Mihajlo Grahovac, drž. tužilac 50 din, Nikola Janković, sudija 300 din, Sava Bjegović, rud. nadsavjet 30 din, Stevan Bajić, car. činovnik 30, Nikola Begović 50 din, Đorđo Božić, inžinjer 50, Mane Šušnjar, pekar 100 din, Eparh Savjet Tuzla 500 din, Uglješa Cucić, gostion. 50, Uprava manastira Banje, Priboj 50 din, Srp pravosl. crkvena opština Banja Luka 50 din. – *Bratstvo*, god. X, 2-3, februar-mart 1934, 56.
[2036] "Sahrana siromaha u Sarajevu obavljala se na istočnjački način – proševinom. Prosili su od građana uvijek jedni isti ljudi, a često puta dešavale su se zloupotrebe. Osnivanjem društva sv. Marko omogućeno je i najvećim

rada, ono kao dobrotvore i utemeljače,[2037] dotle je neprofitabilno antialkoholno *Pobratimstvo* bilo van njihovog užeg interesa, ali već uklopljeno u djelatnost sokola.

Sokolska organizacija je bila pod paskom dugogodišnjeg i nezamjenjivog čaršijskog sina dr Vojislava Besarovića, pod čijim nadzorom su se organizovali Vidovdanski sletovi, davali zavjeti Kralju, narodu i otadžbini, sa ostalim srpskim društvima davali pomeni i održavalo sjećanje na postradale srpske žrtve u I svjetskom ratu, borilo protiv stranih običaja u nastojanju da se svi vrate „izvorima narodnog života".

---

siromasima da im sahrana ne zavisi od proševine." – ima oko 1000 članova i ima 100.000 … uz ovaj humani rad bavi se "probuđivanjem religiozne svijesti, širenjem religioznih knjiga i dr, te sarađuje sa Bratstvom Sv. Save na istom polju. – *Bratstvo*, god. I, br. 2, feburar 1925, 47.

[2037] „Dne 1. januara 1923. osnovano je Srpsko-pravoslavno pogrebno društvo „Sv. Marko", u koje se upisalo 163 člana. Na skupštini izabran je upravni odbor u koji su ušli: pretsjednik: Ljubo Drašković, potpretsjednik Đorđe Bogičević, sekretar: Miloš Bogunović, blagajnik: Stanko Bogojević. Za članove odbora izabrani su: Drago Bojević, Jovo Jagodić, Mihajlo Cerović, Milan Šaraba, Radoslav Milinković, Ilija Kuprešanin, Đorđo Mandrapa, Danilo Trebić i Risto Jovanović. Odbor je prikupio sredstva i otpočeo uspešan rad, prikupljajći veći broj članova. Društvo je uzelo na se dužnost sahrane svih umrličh članova i potpomaganje sirotinje. Članovi društva uverili su se u potrebu ovakovog društva, a imućniji članovi upisaše se za dobrotvore i utemeljače.
Za velike dobrotvore upisaše se: Mladen Jovanović, sinovi Jove Samouковića i zet Dimšo Kalacanović, sinovi H. Makse Despića, Marija Popović, Srpsko prav. crkv. opština Za dobrotvore: Dimšo Kalacanović, Ilija Rosić, Jovo Zagorac, Svetozar Cvijetić, Mihajlo Čavić, braća Krstić, Marko Babunović, Vaso Vasiljević, Gligorije Jeftanović, Mara Mlađenović, Zid. dunđ. esnaf, Đuro Tričić, braća Kuić, Milan Lakić, Dušan Radončić, naslednici pok. Vladimira Čabakovića, Ljubo Kuršumdžić, dr Tomo Popović, Simo Prnjatović, Milan Šakota, Stanoje Peičić, Ana Grabanović, Esnaf meh. društvo Srba. Za utemeljače: Simo Begović, Risto Jeftić, Marko Katić, Milan Vučković, Vaso Todorović, Mihajlo Trebić, Nikola Petrović, Pajo Marković, Dimitrije Kočović, Risto Banduković, Pero Radić, Jovo Vodonelis, Milan Bogdanović, Risto Savić, Pero Drašković, Simo Bogdanović, dr Miloš Tupanjanin, Ilija Ljubibratić, Jovo Spasojević, Jovo Zagorac, Simo Bogdanović, Savo Grubor, Joka Bogdanović, Boško Nikolić i Mihajlo Miladinović.
Danas broj članova 3253. Društveni imetak, pretstavlja iznos u gotovu 529.359 din. izuzev inventar od 40.000 din. Potporni fond našeg društva iznosi 125.525 din.
UO: pretsjednik Vaso Šarović, 1. potpredsjednik Milan Pupić, II potpres. Luka Brkić, sekretar Boško Petrović, blagajnik Milan Vučković, članovi: Đoko Mirković, Simo Todorović, Pero Malić, Jovo Bogičević, Mihajlo Đorić, Marko Lazić, Milorad Milošević i Luka Radulović
NO: Đorđo Bobarević pretsednik, članovi: Dušan Radončić, Dragoljub Žalica, Lazo Putica i Vaso Čangal.
Ilija Ivanišević, konzul francuski, naš dobrotvor, prilikom smrti svog druga pok. Mihajla Šukića, direktora Srpske centralne privredne banke dao prilog od 250 din. Gđa. Zorka Mikulić rođ. Miljević upisala je svoju majku Milicu Miljević rođ. Vasić za utemeljača društva. – *Bratstvo*, god. VIII, br. 1, januar 1932, 24.
Nova uprava Sv. Marka. Vaso Šarović predsjednik, članovi uprave: Milan Popović, Neđo Popović, Dušan Dozet, Duško Petrović, Aleksa Starčević, Simo Todorović, Šćepan Miličević, Boško Popara, Đoko Mirković, Milan Vučković, Mitar Koprivica, Đuro Vajagić – *Jugoslovenska pošta*, str. 3, 271, 15. april 1930, 9.
Skupština Sv. Marka u prostorijama Sloge – VII glavna god skupština – predsjednik društva – Ljubo Drašković, - preminuo tokom (prošle) godine, te podpredsjednik Milan Pupić vodi skupštinu. Tajnik dr Dozet: „društvo ima 45 dobrotvora i utemeljača i 1890 redovnih članova." Daje se preporuka da se novac ulaže samo u Srp. centr priv banku i Gradsku štedionicu; društvo raspolaže sa preko 400.000 din; da pokrenu Fond za pomaganje bolesnih i nemoćnih u iznosu 250.000. - *Večernja pošta*, br. 2652, 14. april 1930, 6.
Srpsko-pravosl. pogrebno društvo. Godišnja XII redovna gl skupština – oko 200 čl. bilo; pretsjednik g. Vaso Šarović. Izvještaj o poslovanju dao g. Ljubomir Radović: uprava je za 480.000 din i kupila kuću i zemljišta u Kralj Petra ulici, na koju je kasnije nadograđen III sprat i izvršene adaptacije sa troškom od 243.25. din. Finans izvj. dao Milan Vučković. Pred NO: Milivoje Cvjetinović; UO: Ljubomir Radović, Milan Pupić, Vaso Nuždić, Ivan Simeunović, Jefto Kočan, Risto Ćetković i Krsto Merčep, a kao zamjenici Nikola Baroš, Gavro Krajišnik, Simo Todorović, Petar Malić, Filip Jovičić i Luka Radulović. Nadzorni odbor dr Tomo Popovć, Milivoje Cvjetinovć, Boško Petrović, Dušan Dozet i Blagota Grubač. Zamjenici Marko Marković i Aleksa Gomilanović. – *Jugoslovenska pošta*, br. 1. april 1935, 5.

Vođa sokola bio je i član *Društva Srba taoca i interniraca* iz Bosne i Hercegovine, koja već na drugoj godišnjoj skupštini naglašava slab interes za rad društva.[2038] Kako je vrlo mali broj uglednih Srba tokom I svjetskog rata bio pošteđen zatvorskog i logorskog ili taoškog iskustva, tako su i članovi srpske čaršije bili bar formalno sudionici ove organizacije koja ih je podsjećala na „nacionalno žrtvovanje", ali koja je formirana ipak sa čudnim zakašnjenjem tek na Sv. Savu 1927. godine.[2039]

S druge strane, *Jadranska straža* se oformila već u prvim danima državnog života, dolaskom dalmatinskih izbjeglica. Prvi opštinski odbor društva *Za naš Jadran*, sa sarajevskim čaršijskim prvacima, predsjednikom Aristotelom Petrovićem, a sa njim i Gligorijem Jeftanovićem, V. Andrićem i drugim uglednicima je na protestnoj skupštini protiv „talijanskog imperijalizma, koji hoće Bosni i Hercegovini da udari u srce i da zatvori zdrava pluća zdrave naše Jugoslavije. Dalmacija kao kućni prag BiH neće sustati u borbi tim više, što vidi svoju hrabru bosanskohercegovačku braću uvijek pripravnu, da zaštite i odbrane svoj kućni prag…"[2040] Čaršijski ljudi očigledno nisu zaboravili stečena prijateljstva i stare trgovačke veze sa Dalmacijom, koje su njihovim porodicama omogućile sticanje bogatstva i postepeno uspinjanje na društvenoj ljestvici grada. Talijanska okupacija se nastavila, pa je i društvo održavalo svoje aktivnosti protestnim skupštinama, širenjem svojih ogranaka i okupljanjem članstva, ali i njihovom izmjenjenom strukturom, tako da je društvo u Sarajevu početkom tridesetih imalo 3.000 članova. Svojim prihodima obezbjeđen, mjesni odbor

[2038] *Večernja pošta*, br. 2371, 20. maja 1929.

[2039] "Prožeti tim osjećanjima, dogovorili smo se nas nekoliko preživjelih bivših taoca i interniraca iz Sarajeva i okoline, da u sporazumu sa ostalim Srbima internircima, taocima i političkim prestupnicima iz Bosne i Hercegovine pokrenemo jednu akciju kojoj će biti cilj sve ono što smo malo prije naglasili da treba sadanje pokoljenje da uradi prema sjenama poginulih i pomrlih naših drugova, prema njihovom porodu i prema živim drugovima, koji su potrebni pomoći i ljubavi bližnjega. Ta akcija treba da je organizovana i zasnovana na čvrstim temeljima. Po našem mišljenju će se to najbolje izvesti, ako se stvori Udruženje bivših Interniraca, taoca i političkih prestupnika Srba iz Bosne i Hercegovine, udruženje kome će biti zadatak, da radi na ostvarenju onih misli, koje su izazvale ovu akciju. U uvjerenju da ovo naše mišljenje dijele ostali naši drugovi, mi smo napravili pravila u tome smislu i podnijeli ih vlasti na odobrenje. Saopštavajući ovaj naš korak ovim putem našim drugovima, svima Srbima iz Bosne i Hercegovine bivšim taocima, internircima i političkim prestupnicima, molimo ih, da se pridruže ovoj našoj akciji, da u svome mjestu i u svojoj okolini prirpemaju teren za osnivanje ovoga društva čim dođe odobrenje pravila, i da među našim prijateljima stvaraju raspoloženje povoljo za našu akciju. Mi nesumnjamo, da će naši drugovi shvatiti ovu našu akciju kako treba, akciju koja je daleko od svake partijske primjese ili kakve zadnje amjere, već jedino prožeta osjećanjima zahvalnosti i humanosti, i da će se rado odazvati ovome našem pozivu. Za sve što bi naše drugove i prijatelje interesovalo u ovoj stvari rado žćemo dati izvještaj i potrebna upustva. U Sarajevu, na Svetoga Savu 1927. Srdačni bratski pozdrav!
Za Osnivački odbor: Ilija Babić, težak, pop Milan Božić, Staniša Bosiljčić, težak, Milan Bursać, profesor učitelj škole; Aleksa Gačanica, posjednik, Aleksa Golijanin, težak; dr Mehmed Zildžić, profesor; Milan Đukić, težak; Manojlo Ilić, obl. šk. nadzornik; Marko Ilić, činovnik Narodne banke, pop Bogdan Lalić, Mitar Maksimović, težak, Todor Marković, težak, dr Đuro Ostojić, liječnik, Đorđo Pejanović, bibliotekar, Nikola Trišić, činovnik Saveza zemlj. zadruga, Simo Umičević, grad računar. savjetnik. – HAS, Zbirka varia, kut. 20, dok. br. 550.

[2040] Članovi su bili i A. Brzović, dr I. Jelinović, Hasan Hodžić, dr J. Kajon, S. Marković, dr J. Radaković, Franjo Radošević i I. ef. Šarić. - *Narodno jedinstvo*, br. 48, 22. februar 1919, 3.

Jadranske straže je čak poklonio avion "našoj mornarici i zastavu podmornici Osvetniku.[2041] "Patriotsko Sarajevo" i područje Oblasnog odbora JS dalo je sa svojim višenacionalnim članstvom do 1935. godine oko 2 mil. dinara "za nacionalnu propagandu" ovog udruženja.[2042] Zaokupljenost vlastitim poblemima dovešće dvije godine nakon toga da se predsjednik tuži na opadanje članstva.[2043]

Kao što nisu učestvovali u kasnijem radu *Jadranske straže*, tako članovi čaršije nisu učestvovali i ni u nastavku rada starih nacionalnih organizacija – *Narodnoj odbrani,* četničkim udružnjima i drugim, koje su u Kraljevini krenule nekim novim putevima i koji u svojoj ideji, strukturi članstva i akcijama nisu imali ništa zajedničko sa mišlju čaršije da je osnovna stvar bazirati i usmjeriti svoj rad ka ekonomskim ciljevima, racionalisati ga, a ne gubiti vrijeme na neučinkovite nacionalne deklamacije.

U vrijeme kada su zvonila sva zvona za uzbunu, kada se u *Savez srpskih i nacionalnih društava* učlanilo 20 srpskih i ostalih nacionalnih društava, "ne samo sa teritorije Bosne i Hercegovine, nego i sa velikog dijela njoj bližih krajeva",[2044] marta 1941. godine, čaršijski sinovi će se naći u upravi *Saveza*.[2045]

[2041] Jučerašnja skupština oblasnog odbora Jadranske straže. Delegati iz Sarajeva: predsjednik Atanasije Šola, gđa Persa Simić, g. Lovro Glavina i g. Hamdija Nikšić. Skupštinski predsjednik je Šćepan Grđić, a A. Šola i Nikšić ovjerovitelji zapisnika; u kandidacioni odbor ušli Jovo Vuković, Andrija Damić i Svetozar Brkanović. Š. Grđić je naveo da je prošle godine JS imala 50, a ove 94. ogranka ... Predsjednik Obl. odbor podmlatka JS je bogoslovio Vidak Vujović i Nikola Rosi koji kaže „da u podmlatku ima 2.800 članova i da je učinjeno 6 ekskurzija." Upravni odbor: pred. Atanasije Šola; članovio: Luka Čabrajić, Edhem Bičakčić, Simo Nenadović, dr Jinrich Čihak, Jovo Vuković, Milan Božić, dr Mošo Alkalaj, Milan Ćuković, lng. Niko Makale, Andrija Damić, Vojo Hadžidamjanović, Edhem Đulizarević, dr Ilija Badovinac, dr Jozo Andrić, fra Vitomir Jeličić, dr Zvonko Sunarić, Risto Važić, dr Josip Trtanj – iz Sarajeva. Nadzorni odbor: Šćepan Grđić, Gavro Trifunović, dr Ferdo Prenj, dr Tomo Popović, Mladen Radaković, prof. Martinović, zamjenici: dr Ante Šimunković i dr Vejsil Bičakčić. Tajnici: Milan Božić i Jovo Vuković, blagajnik dr Jindrich Čihak i zapisničar dr Zvonko Sunarić. - *Jugoslovenska pošta*, br. 298, 19 maj 1930, 5.

[2042] Iz izvještaja XII redovne godišnje skupštine JS. - *Jugoslovenska pošta*, br. 1812, 20. maj 1930, 4.

[2043] Tada je predsjednik bio Dušan Ličina, direktor željeznica, gđa. Radmila Brakus podpredsjednica, a članovi odbora: Andrija Damić, art. puk Miloš Baničević, dr Niko Šepalović, Dušan Savić, Ibro Šahinagić, Nikola Begović, Vlado Sušić, dr Izidor Lević, Dušan Popović, Hajrudinbeg Kapetanović, Hamdija Nikšić, gospođe Radmila Brakus, Danica Bertan, Sofija Trifković, Zahida Mutevelić, Roza Selaš, gđice Nikolija Šljivić, Angelićna Suć, Giba Marjanović, Kata Vukićević, NO: Muhamed Uvejs, Sima Stanivuković, dr Jenda Čihak, dr. Elegija Jovanović. - *Jugoslovenska pošta*, 2350, 22. februar 1937, 5.

[2044] Predsjednik Savjeta bio je dr Savo Ljubibratić, NO na čelu sa g. Simom Stanivukovićem i izvršni odbor sa protom Milanom Božićem. – *Jugoslovenska pošta*, br. 3588, 11. mart 1941, 4

[2045] „Sinoć se na svojoj sjednici konstituisala nova uprava Saveza srpskih nacionalnih i kulturnih društava: UO: dr Savo Ljubibratić, podpr: Milan Božić, inž. Mašo Jovanović i Vlado Blagojević, gen. sekretar R. Popović, sudija i Nikola Trišić, činovnik Saveza srp. zemljoradničkih zadruga; blagajnik Hamdija Nikšić i članovi odbora: gen. Petar Lazić, Jovanka Šiljak, Uroš Čović, Gospava Janković, inž. Vlado Zečević, sveštenik Veljko Škaljak, Vladeta Bilbija, Vlado Spahić, Krsto Merćep, Milan Vukotić, Živko Kostić, Šćepan Marić i Braco Panić, student. Izvršni odbor: predsjednik proto Milan Božić, podpredsjednici inž. Ml. Jovanović, Uroš Čović i Jovanka Šiljak, sek. Rajko Popović; odbornici Marko Marković, inž. Vlado Zečević, Jovan Vukotić, Vladeta Bilbija, NO: Simo Stanivuković, Nikola Stojkanović, Fehim Musakadić, prof. Antonije Farčić, J. Skočajić, Boško Popara i Kosta Ćurčić. - *Jugoslovenska pošta*, br. 3590, 13. mart 1941, 5.

Naravno, kao pojedinci su sve vrijeme učestvovali u državnim, opštedruštvenim i nacionalnim manifestacijama, organizovanim u gradu.[2046] Proslave državnih, vjerskih praznika bilo je u stvari obavezno za sve javne službenike, a zabave tim povodima bile su redovno organizovane i dobro posjećene. Profesionalna, društvena, humanitarna udruženja takođe su viđala Sarajlije iz starih uglednih srpskih kuća, a naročito prilikom vjerskih praznika, sa redovnim donacijama.

Nakon opreznog pokušaja uključivanja u politički život, dominantnu kategoriju u trajanju Kraljevine, čaršijski ljudi su ipak porodičnim iskustvom nadahnuti svoju djelatnost bazirali u privrednim tijelima, koja su im omogućavala stabilno ekonomsko postojanje i djelovanje. U njima djeluju u skladu sa interesima lokalne zajednice, djele iste stavove i zastupaju načela koja bi vodila napretku grada.

Politički angažman prihvataju u vrijeme izrazite opasnosti od nacionalne ugroženosti, ali nespremni na njega, neorganizovani i nesposobni za takvu vrstu napora, gube mogućnost da funkcionišu u javnom prostoru. Njihova sposobnost da povedu vlastiti nacionalni auditorij nije bila dovoljna, njihova srčanost i volja nisu bile poticajne, njihova neuvjerenost u ispunjavanje političkih ciljeva nisu bile ubjedljive. Njihova dotadašnja politička izolacija odvajala ih je od stvarnosti kojoj su se trebali ranije okrenuti i koju svojom ležernošću i ignorancijom nisu izgleda ni poznavali.

Nacionalna udruženja, koja tradicionalno i po inerciji podržavaju, nisu bila za njih dovoljno poticajna, te su nespremni za potpuno uključenje u njihove djelatnosti, a njihovo vođstvo takođe prepuštaju novonarastajućem građanstvu.

Malaksalost, koja nije bila samo njima svojstvena, ali ih je velikim dijelom karakteriše, kao i samodovoljnost učinila ih je gubitnicima u vremenu i prostornom okviru Kraljevine, kada je opozocini ili inertni stav značio nemogućnost preživljavanja

[2046] „Đačke manifestacije. Pošto na sramotu naše vlade ova nije ništa preduzela da se kod nas danas proslavi dan Narodnog Oslobođenja i ujedinjenja sa Srbijom – kao što je slučaj svugdje u zemlji – đaci svih srednih škola u Sarajevu došli su pred školu i zahtijevali su da se proslavi današnji dan …“ – *Srpska riječ*, br. 138, 29. oktobar 1919, 4.

IV Privatni život sarajevske srpske čaršije

Sa prvim svjetskim ratom tradicionalna granica pri kojoj je javna sfera djelovanja bila rezervisana za muškarce, a privatni život za žene, izgubila je u velikoj mjeri tu snagu. Dramatične političke, društvene i socijalne turbulencije, koncentrisane u jednom kratkom vremenskom roku drastično su izmjenile, pa čak i pobrisale mnoge tradicionalne modele i stroge kodekse djelovanja i ponašanja i uspostavile nove hijerarhije vrijednosti, tako da se koncept privatnosti, važeći u tradicionalnom društvu, u velikoj mjeri promijenio.
U nedostatku primarnih izvora za navedenu tematsku oblast, te tako nuždom podržavajući metodu „reprezentativnih kapi“ u ovom odjeljku će biti naznačene novi društveni procesi i pojave, omogućeni i osnaženi posljeratnim društvenim okvirom, u kome su se nagrizale dominantne patrijarhalne vrijednosti, obrasci i modeli ponašanja čaršije i mijenjali i njihovu privatnu sferu.
U isto vrijeme nekontrolisano i nesistematično prihvatanje potencijalnog građanskog modela javnog i privatnog, “nakalemljenog” na polupismenu i u patrijarhalnu tradiciju duboko uronjenu sredinu, stvorilo je paralelizam kvazi-modernog i sa druge strane pritajenih, ali moćnih i u stvarnosti dominantnih tradicionalnih društvenih obrazaca, sa različitim uplivima po osnovi socijalne pripadnosti, te političke i društvene strukture moći.

Osnovni činilac pri pomijeranju granice na nivou javno – privatno bilo je ratno iskustvo svih učesnika, sudionika i posmatrača teških, glađu, neimaštinom i neizvjesnošću opterećenih godina. Iskorak iz zatvorenog porodičnog kruga koji je u tom vremenu prisilom okolnosti učinila žena, postajući hranitelj porodice i prihvatajući društveni angažman, izmijenio je njenu ulogu kako u samoj porodici, tako i u društvu. Time se izmijenila njena svijest, osvjedočena da je društveno potrebna i sposobna za mnoge privredne i društvene obaveze, te da se u mnogim segmentima pokazala dostojna zamjena svojim muškim ukućanima. Nakon takvog iskustva povratak na stare odnose nije bio moguć.

Netom nakon rata, koga ni pripadnice sarajevske srpske čaršije nisu ostale pošteđene, bilo tokom velikih ratnih operacija,[2047] bilo svakodnevnom borbom sa nestašicama i bez „muške

[2047] Kćerka Gligorija Jeftanovića je sa svojim suprugom Milanom Srškićem prošla sa srpskom vojskom do Albanije. Na tom putu je izgubila dijete.

ruke“,[2048] pogođene oduzimanjem imovine zbog političke nepodobnosti muških srodnika,[2049] brigom za svoje supruge, braću i sinove na ratištima, tamnicama i prinudnim radovima, strepnjom i strahom, novinski stupci su puni priloga o doprinosu žena u ratu, ali se na ove žene ne misli kada se piše „o ulozi žene u nacionalnom oslobođenju“.[2050] Nesumnjivo da je bogatstvo porodicâ i udobnost u kojoj su odrasle i kasnije bile udate olakšavalo mnoge okolnosti u kojima su se našle, ali sigurno ih nisu mogle spasiti samog života koji ih je ratom zadesio.

Nakon njega javni prostor je bio pun neočekivanih promjena, pa je nakon gošćenja prvih srpskih vojnika koji su stigli u grad,[2051] dugotrajnog posljeratnog prisustva uniformi na ulicama, javno debatovano o „kvarenju morala“, tako da je već u prvom svom broju *Srpska riječ* nezadovoljna takvim stanjem pisala: „Raspojasanost i surovost muškaraca koju je donio rat sa sobom i ona teška stradanja, dovela su naš ženski svijet do negativne emancipacije, do negiranja postulata prirodnih. … To se opaža na svim mogućim igrankama, zabavama, maskiranim i nemaskiranim, balovima, gostionama i na ulici. … a zaboravlja se potpuno na društvo.“[2052] Zabrinuti za stanje morala u Sarajevu, njegovi čuvari će često potsjećati čitaoce na “poučne zgode“ iz prošlosti i obračunima sa „nevaljalicama i rospijama bez razlike stanja i vjere“,[2053] te će u tom smislu donositi vijesti i podržavati akcije sugrađana drugih vjerskih skupina.[2054]

[2048] Korespodencija Miloša Miladinovića sa suprugom Draginjom za vrijeme njegovog služenja tokom rata u Đeru, Ugarska otkriva da je ona preuzela vođenje mnogih poslova u njegovoj građevinskoj firmi. – HAS, MM-383, kut. 6, fasc. 21.

[2049] Krunici Srškić, rođ. Jeftanović tokom rata. Odluka. Na osnovi zamolnice redarstvenog ravnateljstva za BiH u Sarajevu od 19. juna 1916. br. 740. prez. dozvoljuje se ubilježba ovršne segvestracije na 1/6 mld. Krunice Jeftanović kći Gligorije iz nekretnina u A I gr. ul. br. 23 i 105. kat. očć. Dobrnje za korist bos. herc. zem. erara. Izravna zamolnica ostaje u zbirci isprava. O tom obavjest:

1. Bh zem. erar na ruke redarstvenog ravnateljstvau Sarajevu
2. mld Krunica Jeftanović udata Srškić iz Sarajeva na ruke skrbnika oca Gligorija Jeftanović u Sarajevu. Kotarski sud, Banja Luka, 24. 6. 1916. – HAS, O-J, kut. 4, dok. br. 1323.

[2050] Uloga žene u nacionalnom oslobođenju. – *Narod*, god. IV, br. 48, 28. juni 1924, 2.
Jedna od nacionalnih radnica doživjela je i zatvorske dane. “Iz okružnog zatvora u Banja Luci puštena je 31. oktobra 1918. gđa Stoja Kašiković, supruga i saradnica Nikole Kašikovića, dugogodišnjeg urednika *Bosanske vile*, a iz sarajevskog zatvora 4. novembra 1918. Sanfa Lazović.”- *Narodno jedinstvo*, br. 2, 5. novembar 1918, 3.

[2051] “Gđa. Anka Pušarić, gđa popadija Simša Eranović i gđica učiteljica Ljeposava Hrisafović sakupile su po srpsko-pravoslavnim domovima u Potok ulici, Piruši, Kovačima i u čaršiji raznoga jestiva i pića za počašćenje srpskih vojnika. Jučer oko 2 sata po podne su pomenute tri sakupljačice predale srpskom kapetanu Petroviću u logoru tijeh sakupljenih poklona jedna velika kola, u kojima je bilo 6 pečenih janjaca, tri bureta piva, 20 litara rakije, jedan veliki paket duvana, tepsije pita: bureka i sirnica, urmašica, baklava, torti, patišpanja, ćufteta, velika količina raznovrsnih vrsta kolača i raznih najljepših jela.” - *Narodno jedinstvo*, br. 8, 10. novembar1918, 4.

[2052] Ženski svijet (rubrika) – *Srpska riječ*, br. 1, 2/15 mart 1919, br. 1.

[2053] U uskršnjem prilogu *Srpske riječi* pojaviće se u tu svrhu priča Mihajla Milanovića o dolasku Bekir paše u Sarajevo 1788. godine i najavi lokalne proročice da će se on obračunati sa ženama lošeg morala (“ da se podave i pobacaju u Miljacki”, jer “Bog miluje ljubav, a blud proklinje za devet koljena.” – *Srpska riječ*, br. 28, 6/19. april 1919, 6.

[2054] „Kod vakufsko-mearifskog džematskog medžlisa ovdje u Sarajevu osnovana je sekcija za suzbijanje nemorala među muslimanima, a naročito među muslimanskim ženskinjem pod imenom “Muslimanska akcija za

Istina, to nije bio prvi put da se upozorava na slabljenje porodičnih veza i uvođenje štetnih običaja „zapadne kvazi-kulture“, nestajanje starih dobrih srpskih navika i krivice čitavog društva za takvo stanje.[2055] Ratne posljedice su i crkveni krugovi, mada tradicionalno zaduženi za čuvanje moralnih normi u društvenim odnosima, naročito braku, bili su prinuđeni da mijenjaju „nepromjenjivo“ i u ovoj situaciji pokušali da ublaže, nesankcionišući u mirno doba neprihvaljivo ponašanje muškaraca, a naročito žena, „bračne prestupe“ raznih vrsta, pa se zabrinutost u izmjenjenim okolnostima vidjela i u tome da su mnoge teme prestale da budu tabu. U tom smislu je upućeno uputstvo svim eparijskim sudovima iz predsjedništva V. C. Suda na dan 27. nov./10. decembar 1918. godine. „Pošto se događa da parohijska zvanja zapisuju u matice novorođenčadi kao nezakonitu, premda su rođena u zakonitom braku, te zakoniti suprug nije prigovorio zakonitosti djeteta, a to čine samo zbog toga, što se je mati djeteta u otsutnosti svoga supruga, koji se nalazio u vojsci, upustila u ljubavni odnošaj s drugim, riješeno je povodom ovog predmetne zamolnice bivše zemaljske vlade u današnjoj sjednici ovoga suda, da se … pridržavaju uputa ... da se dijete ima upisati kao zakonito.“[2056]

Ratno vrijeme nije bilo pogodno ni za sklapanje brakova, mnogi mladići su ostavili svoje živote na frountu, pa je zabilježeno da je u gradu „puno žena udavača“.[2057]

U javnoj sferi muška ugroženost se iskazivala u domenu rada. Sve veća ženska participacija u javnim poslovima tumačena je samo nuždom, jer su mnoge od njih iz rata izašle kao udovice, pa „iz nevolje i bijede odaju se poslu po uredima, radnjama i fabrikama“, a njihov rad je pod stalnom prismotrom kritike.[2058] Naravno, situacija u praksi je bila potpuno drugačija, žena je u

---

zaštitu morala u Sarajevu”, a sa svrhom, da u prvom redu pružanjem zarade pomaže onim, koje čisto nužda i nevolja goni na odvratne i niske puteve nemorala, na koje se inače ne bi pustile ni survale. Ova je akcija već stupila u djelovanje, ali naravno za sada tek u pripravama za ono čime bi najviše htjela da koristi – poduzećima. Za njihov osnutak upisano je do sada oko 150 hiljada kruna dobrovojnih priloga. Ima nade da će biti još darova, a i prema velikoj zadaći akcije to je sve još uvijek malo.“ - *Srpska riječ*, br. 104, 29 maj 1920, 4.

[2055] „Ugađajući ukusu naših mladića zamotajemo se sve više i više u onu zapadnu nazovi-kulturu koja u vidu modernosti vodi nas u propast i to u najprimitvnijem obliku. Malo po malo uvukoše se u naše kuće razni žurnali bečkih i pariških trgovaca, ... Baš kad treba da nastane pravo domaće zadovoljstvo, to je kad otac i majka bace svoj dnevni posao, prigrle svoje kćeri, da ih upućuju, sjetuju, to sad ove moraju na „korzo, da zadovolje svom novom ašikovanju kome su također krivi naši muški. Tu nema da čuješ lijepih srpskih pozdrava nego sa „ljubim ruke“, „sluga pokoran“ i još mnogo drugih izvijanja, navode naše ženskinje da se sve više udaljuju od pravog srpskog običaja, te onda nije čudo, što se i u naše porodice uvlači neki strani duh te naše žene kao da su se stresli starog jarma, prisvajaju sebi neka prava, ... Naše političke prilike nesređene su i teške, mi kao da smo sretni i presretni – letimo sa zabave na zabavu.“ – *Srpska riječ*, br. 215, oktobar 1910, 3.

[2056] *Vjesnik,* zvanični organ Srpskopravosl. crkveno-školskih vlasti u BiH, god. XIX, br. 2, 1919, 21.

Čak se upućuju svećenici da trebaju „nagovarati muževe koji hoće tužbu za razvod da žene nisu uvijek mogle izbjeći grijeh ... teške prilike, da su sve morale raditi, pa i kulučiti i plaćati poreze, a nisu imale zaštite od nasilnika na grijeh prisiljene, zavedene, nužde i nevolje i tek četvrte nemoralne koje bi takav grijeh svakako, i da su im muževi kod kuće, ipak činile.” - *Vjesnik,* god. XIX, br. 5, 1. maj 1919, 68.

[2057] *Srpska riječ*, br. 7, 9/22. mart 1919, 2.

[2058] „Naše telefonistikinje. Iz svih redova trgovačkog i građanskog svijeta dobijamo tužbe protiv telefonske službe. Po 4-5 puta mora se zvoniti dok se milostive gospođice smiluju da prihvate telefon. Ovo mi nećemo ni pod kakovu cijenu da trpimo. Ako te milostive gospođice nemaju volje ili sposobnosti za svoj poziv, neka se

sve većem broju bila prisutna u privrednoj sferi grada – gotovo četvrtina zaposlenih bile su žene,[2059] pa je u gradu sve veća potreba za obdaništima.[2060]

Svoj javni angažman žene su iskazivale i na skupštinama svojih udruženja, upriličenim zbog ravnopravnosti pred zakonom,[2061] povodom raznih socijalnih problema, prosvjedovavši protiv skupoće,[2062] borivši se za veća prava djece,[2063] zaštitu materinstva, socijalna prava radnica svih profila i bolje njihovo materijalno i socijalno obezbjeđenje.

Organizovano djelovanje ženskih organizacija, nezadovoljnih društvenim položajem na nivou Kraljevine,[2064] biće motiv nakon povezivanje sa njima i za borbu za jednakost u političkom životu, pa se i u Sarajevu počelo govoriti o ženskom pravu glasa.[2065] To je navelo dušebrižnike da dižu uzbunu i da upozore da se u uslovima društvene poremećenosti osjeća „neka naročita težnja kod ženskog svijeta da se oslobodi od izvjesnog tereta tradicionalnog i nasljeđenog“, te podsjećaju na „prirodnu ulogu žene i njenu funkciju u društvu.“ U toj težnji najveću im brigu stvara govor o individualnoj slobodi, a „zaboravlja se da ta individualna sloboda zadovoljenja prohtjeva negira društvo, negira stvaranje, koči obrazovanje novoga života, novoga društva“, zaključujući da su nastale „nove maksime i zakoni o saobraćaju između muškarca i žene, negativne i destruktivne za stvaranje novih života, a umorni svijet od rata iz kukavičkula ili iz potpune klonulosti i neznanja prima stvorene maksime i propise instiktivno ne ispitujući njihovu vrijednost.”[2066]

Pokazalo se ipak, da se započeti društveni proces nije mogao zaustaviti, niti samo govorom njegove posljedice preduprijediti. Sposobnost žene tokom rata da djeluje kako u javnom životu, da privređuje i ujedno održava porodicu nije se mogla zaboraviti, samosvijest žena je

---

rađe same odstrane, jer mi nećemo trpjeti da zavisimo čak i od njihove milosti.“ – *Srpska riječ*, br. 45, 3/16. maja 1919, 4.

[2059] „Naime, neočekivano veliki broj zaposlenih žena mijenja dosad stečenu sliku o Sarajevu. U ukupno 38.601 privredno aktivnih lica Sarajeva, žena je bilo 9.171 ili gotovo jedna četvrtina. Najveći broj privredno aktivnih žena nalazi se u kategoriji posjednika-rentijera (3425), odnosno više od jedne trećine. Približno isti broj žena su činovnice, namještenice i radnice (1679 i 1386), a preko dvije hiljade žena je u kategoriji kućnih pomoćnica.“ – B. Miličić, *Radnička klasa Sarajeva*, 65.

[2060] „Kako je za vrijeme ovog rata i žena jače prihvatila za rad izvan kuće, otvoren je Dječji dom (Kinderheim) u zgradi bivšeg konvitka Učiteljske škole na Obali 11. IV 1915), u kome su majke ostavljale nejaku djecu jutrom kad su polazile na rad.“ – H. Kreševljaković, *Sarajevo u vrijeme austrougarske uprave*, 89.

[2061] Sve ženske ogranizacije sazivaju manifestacionu skupštinu za jednakost i ravnopravnost pred zakonom za 10 o.m. u 4. sata po podne u Sali Trgovačke komore. – *Srpska riječ*, br. 71, 8. aprila 1921, 3

[2062] Skupština žena protiv skupoće u organizaciji *Društva za prosvjećivanje žene*. - *Težački pokret*, br. 7, 5. april 1922, 5.

[2063] Ženski pregled. Protestni zbor za zaštitu dece. - *Narod*, br 22, 26. mart 1924, 2.

[2064] Septembra 1919. osnovan je Narodni ženski savez SHS, čiji su zadaci bili opšte prosvećivanje naroda i izjednačenje žena i muškaraca. - Predrag J. Marković, Seksualnost između privatnog i javnog u 20. veku, Milan Ristović (ur.), *Privatni život kod Srba u 20. veku*, 102.

[2065] „Pravo glasa za žene. Doznajemo da je na min. sjednici riješeno da se za glasanje prilikom izbora za konstituantu da pravo glasa i punoljetnim i samostalnim ženama.“ – *Srpska riječ*, br. 73, 11/24. jun 1919.

[2066] *Srpska riječ*, br. 1, 2/15. mart 1919, 4.

porasla i nije se moglo zaobići njeno prodiranje u javnu sferu. U Sarajevu je praćen rad *Ženskog pokreta*, osnovanog 1919. godine da radi „na prosvjećivanju žene i potpunom izjednačenju žene sa čovjekom u privatnom i javnom pravu.“ U tu svrhu održavana su predavanja, organizovani kursevi, vršena propaganda pomoću konferencija, zborova, štampe i letaka, koji su se ticala feminističkih pitanja, a između ostalog i ženskog prava glasa,[2067] pa su se članice ženskog društva sve više rječju i organizaciono zalagale za ženske ciljeve. Sarajevo je 1924. godine bilo i domaćin „kongresa žena“,[2068] organizovanog pod paskom obrazovanih članica podružnice *Ženskog pokreta*,[2069] agilnih u namjeri da promjene stavove sredine i da iz neaktivnosti i nezainteresovanosti sarajevskog javnog mnijenja izvuku buduće saradnice. One su se regrutovale ne samo za *Ženski pokret,*[2070] već je organizovano djelovanje bilo prisutno i formiranjem radničkih i nacionalnih ženskih udruženja i karitativnih ustanova.[2071] Javnost ipak često obezvređuje ovako radikalan ženski angažman i štampa, koja je u rukama muškaraca, kontinuirano šalje podsmješljive i mizogene poruke o izmjenjenom rodnom odnosu.

Žene čaršije su sa svoje strane u javnosti podržavale ulogu svojih supruga, ulazeći u odbore ženskih društava. Na sastanku „sarajevskih gospođa Srpkinja, Hrvatica i Slovenkinja u *Trebevićkom domu* u svrhu da se dogovore o radu za narodno ujedinjenje i njegov napredak“, izabran je privremeni odbor, „koji ima da rad što brže započne. Taj je odbor s toga mnogobrojan, što mora preuzeti u svoje ruke više domaćih uredaba, koje su sada u tuđim rukama.“ Prva predsjednica tog odbora bila je gđa Natalija Jojkić, supruga dr Milana Jojkića, sestra Vojislava Besarovića, a druga gđa. Lucija Sunarić, supruga dr Joze Sunarića, advokata i

[2067] „Žensko pravo glasa. Juče je bila skupština za opšte pravo glasa ... Bilo ih je prisutno oko 300. Sve su govornice bile za žensko pravo glasa.“ - *Srpska riječ*, br. 73, 11. aprila 1921, 2.

[2068] U rubrici *Ženski pregled* najavljena je posjeta Centralnog odbora *Narodnog ženskog saveza Srpkinja, Hrvatica i Slovenki*, koja je stizala 30. maja 1924. Plenarna sednica održaće se u subotu 31. maja u maloj vijećnici gradske općine. Delegati stižu u subotu a u nedelju počinje zasjedanje u Narodnom pozorištu. – Goste će pozdraviti gđa Vera Krsmanović, nakon čega je planirana posjeta groblju Vidovdanskih junaka, grobu Silvija Kranjčevića, Adeline Mis Irbijeve, Save Skarića–Zembilja i Jelene Samardžije. Na grobu atentatora govor drži gđa Jovanka Šiljak, na grobu S. Kranjevića Anka Dolić i nad grobom Mis Irbijeve gđa Gina Grđić. - *Narod*, br. 39, god. IV, 28 maja 1924, 3.

[2069] Upravu su 1932. godine činile predsjednica dr Maša Živanović, podpredsjednica dr Smiljana Kršić, tajnica gđica Radojka Manojlović, blagajnice gđica Dragica Korać i Gajić; bibliotekar Ševala Zildžić, Odbornice gđe Leticija Damić, Lela Rakoćević, Olga Badovinac, Milka Milčić, Radmila Brakus, Olga Cvjetković, Vida Čubrilović, Hasma Hadžić, Marijana Čurčić, ing. Milica Grđić, Petra Jovanović, Ljubica Vuković, dr Kristina Stanković, i Zora Grđić. – *Jugoslovenska pošta*, br. 810, 1. februar 1932, 5.

[2070] O infiltriranju članica Komunističke partije nakon 1934. godine. – Vera Krstić-Galeb, Ženski pokret u Sarajevu, *Sarajevo u revoluciji, Revolucionarni radnički pokret 1937-1941*, Sarajevo, 1976, 237-239.

[2071] Pošto su se predstavnici ovog društva „bavili i drugim radom“, Kraljevska Banska uprava Drinske banovine donijela je 25. marta 1937. godine rješenje, kojim se društvo „sa svim svojim podružnicama u Državi“ raspušta. – ABiH, KBUDB, pov. DZ, 1441/37.

podpredsjednika glavnog odbora NV za BiH. Podpredsjednice su gđe: Preindel (Slovenka) i Slava Dimović, supruga advokata banjalučkih optuženikâ Danila Dimovića. Tajnice gospođe: Šiljak i Bergant; blagajnice gđe: R. Janeš i Radošević, a odbornice gđe: Pržulj, Mlinarević, Nježić, J. Truhelka, Ostojić, Popović, Figurić, Reich, Ćurčić, St. Alkalay, Joka Besarović, Dvorniković, Ljubibratić, Hećimović i Babić.[2072] Ova ženska ekipa je u stvari bila dio za austrougarskog perioda djelujućeg sarajevskog *Frauvereina*, koje je uskoro održalo svoju likvidacionu skupštinu, oformilo novu upravu i proširilo odbor brojnim članicama – ženama čaršije (Besarović, Despić, Petrović, Srškić), ali i onim čije je vrijeme tek stizalo, okupljajući se u *Domu Jugoslovenki*, ul. Terezijina 7. Izvještaj u službenom listu je donio i napomenu „da je gospođama, koje nisu Jugoslavenke ponuđeno učestvovanje kao članica nove uprave. Ovu ponudu nisu prihvatile, ali će ostati kao članice društva.“[2073] Za pokladno sijelo koje je Odbor gospođa SHS organizovao za srpske oficire javljeno je da ima malo prostora „pa da ne dolazi ko nije pozvan.“[2074] Slijedeći nova politička očekivanja ovo društvo je preimenovano u *Dobrotvorno i prosvjetno udruženje Jugoslovenki*, a kao svoj zadatak je uzelo da pomaže sirotinju „bez razlike vjere i plemena“.[2075]

Istovremeno, predsjednica *Dobrotvorne zadruge Srpkinja* Roksanda Besarović,[2076] majka Vojislava Besarovića i supruga pokojnog podnačelnika Riste Besarovića, bila je spremna da vodi žensku delegaciju u posjet vojvodi Stepi Stepanoviću,[2077] ali je na glavnoj skupštini

---

[2072] *Narodno jedinstvo*, br. 2, 5. novembra 1918, 5.
„Nu, stoga što su gđa Sunarić nikako ne može da primi čast predsjednice, umoljavaju se sve gospođe izabrane u odboru da se nađu 6. ov. mj. (u srijedu) po podne u 5 sati na skupu u „Trebevićkom domu“) da provedu eventualne promjene i da se spreme na ustrajan i požrtvovan rad.“ – *Narodno jedinstvo*, br. 5, 7. novembar 1918, 3.

[2073] Nova uprava: Lucija Sunarić i Natalija Jojkić; potpredsjednice: Vukosava Ćuković i Slava Dimović; blagajnice Mila Mlinarević i Adela Drašković, tajnice: Jagoda Truhelka, Marija Knežević, Jelka Sklenar i Ivka Jaković; odbornice: Alkalaj Stefanija, Babić Dragica, Bašagić Fahrija, Baščaušević Atifa, Besarović Joka, Bohm Ilka, Brzović, Bardaš Jelena, Bradač Zlata, Brakus Radmila, Cvjetković Persida, Čengić Šemsa, Ćurčić Zehra, Denišlić Zulejka, Despić Darinka, Duškić Stana, Hrasnica Munira, Ivošević Angela, Jelavić Ivana, Jeličić Jovanka, Janeš Ruša, Katić Jovanka, Kapetanović Munira, Kovačević Lena, Krešić Milka, Lalić Marica, Mandić Ljuba, Mijić Nina, Nježić Danica, Odović Sara, Ostojić Olga, Pavićić Ludvina, Popović Mica, Popović Natalija, Petrović Ela, Perović Vilma, Preindl Milka, Prpić Zora, Pržulj Olga, Razuz Reza, Rajković Tata, Radović Sofija, Srškić Ana, Simić Persa, Šahinagić Hafa, Šiljak Joka, Smalcelj Ana, Šuler Marija i Živojnović Angelina. – *Narodno jedinstvo*, br. 41, 14. februar 1919, 3

[2074] *Narodno jedinstvo*, br. 24, 26. novembar 1918, 4.

[2075] „Oko 40 siromašnih žena dobija dnevni obrok za ručak i mjesečne potpore. Naročitu brigu posvećuje školskoj omladini, te u svojoj „đačkog trpezi“ hrani 92 đaka.“ – Ženska udruženja u Sarajevu, *Pregled*, god. II, br. 49. i 50, 27. marta 1928, 19.

[2076] Bilješka o smrti – 19. 2. 1927. – „Roksanda Besarović, nekadašnja predsednica Zadruge Srpkinja, istinska religiozna majka, koja je nekad za dizanje hrama poklonila najlepši svoj nakit a koja je do svoje smrti delila sirotinji, umrla je 19. o.g. u sarajevskoj Državnoj Bolnici. Njezina pobožnost i požrtvovanje neka budu primer našim zemljama. Večan je pomen.“ - *Bratstvo*, III, 1927, br. 3, 55-56.

[2077] *Narodno jedinstvo*, br. 14, 16. novembra 1918, 4; Vijenac vojvodi Stepanoviću predali u ime Srpkinja i Hrvatica i Slovenski tri djevojčice jedna pravoslavne, druga muslimanske, a teća katoličke vjere, načinjen od srebra krasno izrađen u poznatoj ovdašnjoj radnji Jove Mitričevića. Na vijencu je bila privezana četverobojna

društva, na Velika tri Jerarha, u prostorijama *Trgovačke i obrtničke komore*, ekonomske jezgre čaršije, u Štrosmajerovoj (bivšoj Rudolfovoj) ul. ustupila vođstvo društva mlađim snagama, suprugama i kćerima nadolazećeg srpskog građanstva. Na ovoj skupštini, prvoj nakon 1914. godine, stare predsjednice su proglašene za počasne članice, a za novu predsjednicu je izabrana Vjera Krsmanović, koja se zadržala na toj poziciji neko vrijeme.[2078] Zadruga je imala dugu tradiciju, obzirom da se osnovala daleke 1888. godine pod imenom *Krajcarsko štedovno društvo pravoslavnih Srpkinja u Sarajevu* i radila do 1894, pa svoj humani rad nastavila 1905. godine.[2079] Nakon rata zadruga je po drugi put obnovila djelovanje, sada pod pokroviteljstvom kneginje Olge, a rad im je „opsežan i mnogostran i kreće se u nacionalnom i socialnom pravcu". Izdržavala je prvo srpsko dječje zabavište (uz pomoć učiteljice Leposave Milić rođ. Bogičević), ženski šegrtski internat i đačku trpezu,

---

jugoslavenska zastava: u vijencu je urezan natpis: Proslavljenom vojvodi Stepi Stepanoviću oslobođene Sarajevke." – *Narodno jedinstvo*, br. 16, 18 novembar 1918, 3.

[2078] Novi odbor DZS – predsjednica gđa Vjera Krsmanović, podpredsjednica gđa Milica Pejanović, blagajnica gđa Danica Nježić, tajnikove pomoćnice gđice Daša Krulj i Sara Samek, odbornice: gđe Lenka Ćabak, Sara Vuković, Gospa Čupić, Jovanka Katić, Vjera Ćuković i Draginja Vidaković; zamjenice gđe Stoja Milošević i Anka Pušara, za prošireni odbor gđa Mara Ljubibratić, dr Staka Bokonjić, Zorka Grđić, Roksanda Besarović, Marica Knežević i Sofija Mandić; u NO Sofija Radović, Persa Simić i Ljubica Zagorac. Bivše predsjednice DZS gđe. Jelena Samardžija i Roksanda Besarović su izabrane za počasne članice. – *Narodno jedinstvo*, br. 40, 13. februar 1919, 3.

[2079] Krajcarsko štedovno društvo pravoslavnih Srpkinja u Sarajevu. - Na predlog g. Evice Sarajevčića, učiteljice na ovd. Grad. djev. školi. Zauzeše se pravosl. Srpkinje sarajevske još početkom 1887. godine da osnuju svoje krajcarsko štedovno društvo, (Vidi smjer krajc. Šted. Društva u pravilima tačka 1,2,3,4.). Gđa Evica sa svojim drugaricama radila je neumorno na tom polju. Ona je izradila i pravila društvena, te pošto ih je svojim drugaricama razjasnila i pošto su ove dobro razumjele, to njih 42 Srpkinje potpišu molbu, i podastru ta pravila visokoj zem. vladi preko visokopr. Mitorpolita gosp. Đorđa Nikolajevića početkom prošle 1888. g.
Ovo društvo ma i žensko, imalo je se dugo vremena boriti sa onom starom našom srpskom kugom – svojim razdorom srpskim, no ono je to sve sa svojom trpljivošću savladalo.
Visoka zemalja vlada odobrila je ta društvena pravila, i društvu su dostavljena 15. novembra prošle godine
Društvo je držalo svoju prvu glavnu skupštinu na materice 11. decembra pr. god u mitropoliji pod predsjedanjem visokopreosvešt. Mitrop. G. Đorđa Nikolajevića, a u prisustvu vladinog povjerenika g. pl. Berksa.
Visokopreosvešteni gospodin Nikolajević pozdravio je skupštinu kao što mu to dolikuje očinski, za tim se prešlo na izbor društvenog odbora, tu biše izabrane za predsjednicu Jovanka Besarovićka, za blagajnicu Mara Đ. Rajkovića, za pregledarkinje računske Savka Đ. Petrovića, Jovanka Šarac i Mara Avdalovića za odborske članice: Mara H. Avakumovića, Ana A. Despića, H. Milka H. Trifkovića, Mara P. Petrovića, Mara Đ. Ilijića i Jefa N. Kraljevića, za perovođu g. Nikola Lalić.
Usljed podnešene ostavke gđe. Mare Đ. Rajkovića na blagajničko zvanje, to je društveni odbor držao svoju vanrednu sjednicu, na kojoj je uvažena ostavka g. Mare Đ. Rajkovića, a na njeno mjesto izabrana za privremenu blagajnicu opšte poštovana Savka Stanišina posjednica, koja se tog zvanja dobrovoljno primila.
… Neka bar Srpkinje učine nešto, što Srbi ne biše kadri." Upućen je i poziv za priloge, da bi moglo početi da vrši „svoj blagotvoni i materinski rad."
Ovđe će o donijeti imena onih koji dosad priložiše društvu: Visokopr. Mitrop. Gosp. Đorđe Nikolajević 50 for. G. Savka D. Jeftanović 20 f., Evica Sarajevčić 10 for, Savka Stanišina 5 f, Jovanka Besarovića 5, Janja V. Duriša 3, G. Aleksa Stjepanović učitelj 3, Jovanka Šarac 2, Jelena Lekić 2, Milica Vasić učiteljica 2, Anika R. Obradović 2, Ana A. Despić 1,35, Mara H. Avakumović 1,35 f. Vasilija K. Mirkovića 1,35 f. Joka Pešutova f. 1,35, Mara M. Savića 1,35, Joka J. Savić 1,35, Jelka A. Kreštalice 1. - *Dabro-bosanski istočnik*, god. III, 1889, br. 6, 95.

otvorila je žensku zanatlijsku i domaćičku školu za 40 učenica, a besplatno su siromašne učenice i djeca dobivala odjeću, obuću i liječenje.[2080]

Kao istaknute članice i predsjednice DZS u kasnijem periodu istakle su se gospođe Mara Ljubibratić i Joka Šiljak, a prva je za svoj rad bila odlikovana ordenom Sv. Save IV stepena,[2081] odano joj je priznanje i statusom počasne predsjednice društva, obzirom da je bila njegova članica od 1905. godine.[2082] Jovanka Šiljak, najagilnija i najsvestranija predsjednica društva u međuratnom periodu, a kako štampa navodi „obligatna", još uvijek čeka svog istoriografa.

Osim u ova dva društva, ulazile su čaršijske žene i u upravu još jednog značajnog srpskog ženskog društva - *Kola srpskih sestara*, osnovanog 1920. na čelu sa Verom Krsmanović, koja vodila *Kolo* je uz pomoć dugogodišnje saradnice Mare Pavlović rođ. Despić, koja će se kasnije prihvatiti vođstva,[2083] ali i postati velika dobrotvorka *Kola* i drugih srpskih udruženja.[2084] Društvo je izdržavalo dom učenica, njih 60-80 godišnje, od kojih je dio tu

[2080] Zadruga je ustanovljena "za prosvećivanje i podizanje naroda, a na prvom mestu naših žena; danas članstvo, dobrotvori i utemeljači nekoliko stotina. Rad Zadruge je opsežan i mnogostran i kreće se u nacionalnom i socialnom pravcu (ogrev, hrana, prigodom Božića i Vaskrsa); radi sa Bratstvom Sv. Save, i za zatvorenike. Otvorila je i izdržava prvo Srpsko dečije zabaviše u Sarajevu i u Novom Sarajevu za radničku decu u kojima se vaspitava i othranjuje 95 djece. Izdržava Đačku trpezu za učenice u kojoj se pored pitomica *Prosvetinog* ženskog doma u Sarajevu ishranjuje još i 20 učenica Zadrugine zanatliske škole. *Prosvetine* pitomice plaćaju za hranu minimalnu taksu, a pitomice Zanatliske škole hrane se besplatno. - Otvaraju Zadruginu žensku zanatlisku školu, u odobrenje i pomoć Ministarstva prosvete, otvaraju Domaćičku školu. Zavod za polaznice zanatske i domaćičke škole sa sela. Slava zadruge je Car Konstantin i carica Jelena, i na dan Materica kao i na dan Vrbice odjevaju djecu. Radi na skupljanju para za dizanje spomenika nacionalnom radniku i borcu – popu Stjepi Trifkoviću. - *Prosveta*, list za zabavu, pouku i prosvećivanje, god. V, Sarajevo, br. 3, mart 1931, 87-88.

[2081] Upravu su 1932. činile: gđa Mara Ljubibratić, predsjednica; podpredsjednice Jovanka Šiljak i Danica Popović, tajnica gđica Mileva Puškar, učiteljica; blagajnica gđica Radojka Njegić, učiteljica; Odbornice: Danica Nježić, Ana Lazarević, Cana Orović, Milka Jovanović, Savka Petrović, Zorka Radić, Milica Mutić, Nata Šljivić, Radojka Krstić, Jovanka Savić, Milka Dokić, Katarina Tomašević i Lepa Milić; Nadzorni odbor: Dragica Vidaković, Anka Karan, Joka Jeftić i Kosta Čurčić. – *Jugoslovenska pošta*, br. 820, 13 februar 1932, 5.

[2082]Ovo priznanje joj je dodjeljeno na godišnjoj skupštini 13. februara 1932. godine. Na istoj skupštini pomenuti su i najveći dobrotvori DZS – Mis Adelina Irbi, mitropolit Savo Kosanović, mitropolit Đorđe Nikolajević, pop Stijepo Trifković, Hadži Staka Skenderova, ali i „svih dvanaest Vidovdanskih heroja". - *Nova reč*, god. I, br. 6, 14. februar 1932, 6.

[2083] Upravu su 1932. godine činile: predsjednica Mara Pavlović, podpredsjednice Borka Lalić i Aleksandra Prica, upravni odbor gospođe: Aleksić Ružica, Bajčetić Nada, Brakus Radmila, Vasiljević Marija, Vasić Persida, Vulović Boginja, Janković Anđelka, Manojlović Sofija, Krunić Jelena, Lelić Borka, Misaljević Ljubica, Mičić Milka, Petrović Persa, Praštalo Živka, Aleksandra Prica, Prnjatović Jula, Hadži-Rakić Milka, Radić Draga, Ristić Saveta, Rupčić Nada, Stojić Jovanka, Điniković Draginja, Šerbedžija Zorka, Todorović Rosida, Čupić Ana; zamjenice: gđe. Davidović Rajka, Drašković Sofija, Radosavljević Radmila, Stanišić Ljubica, Cvijetić Draginja i Prnjatović Mara: Nadzorni odbor: gđe Vasiljević Persa, Krsmanović Vjera, Mandić Sofija, Pejanović Mica i g. Prnjatović Stevo. – *Jugoslovenska pošta*, br. 820, 13 februar 1932, 5.

[2084] „Mara Pavlović, rođ. Despić, dugogodišnja počasna pretsednica Sarajevskog odbora KSS, 25. maja po n. kal. upokojila se u Gospodu. Život ove ugledne domaćice ispunjen je dobrim delima i ljubavlju prema bližnjima. Vaspitavana u porodici, koja je uvek pokazivala svoju nepokolebivu privrženost prema sv. crkvi, ona je kroz ceo svoj život provodila u delo načela svoje vere. Svu svoju imovinu koju je ostavila, zaveštala je Kolu srpskih sestara za vaspitanje budućih domaćica Srpkinja u religioznom i nacionalnom duhu. Ostavila je 500.000 dinara Kolu srpskih sestara i 50.000 din. društvu „Prosvjeti". Za života upisala se kao dobrotvor u mnoga naša društva,

boravio besplatno, a neke uz plaćanje. Pomoć je društvo iskazivalo i prema maloj ruskoj zajednici u gradu.[2085]

Materinsko udruženje, koje je bilo pod pokroviteljsvom Nj. V. Kraljice Marije bilo je posebno prihvaćeno od svih žena grada, pa i od žena čaršije, jer se brinulo „za sirotne majke bez obzira na vjeru i narodnost – porodilje i njihovu nejačad.“ Zborovi *Materinskog udruženja* okupljali su sva ženska udruženja koja su zajedničkim akcijama podržavale stalne subvencije udruženju, tako da je u izgradnju doma na Medjenici, otvorenog 11. marta 1936. godine bilo utrošeno 800.000 dinara.[2086]

Djevojačka privredna zadruga u kojoj je požrvovano radila predsjednica Danica Ikonić, supruga predsjednika srpske crkvene opštine Tanasija Ikonića sa svojom upravom, bila je još jedna ustanova koja je svjedočila o poštovanju tradicije žena čaršije i potrebi „da se organizovanim radom ispune one praznine, koje se osećaju u životu našeg naroda, usled gubitka naših srpskih škola.“[2087]

Sarajevo je imalo i svoju podružnicu *Udruženja univerzitetkih obrazovanih žena*,[2088] u čije se članstvo uključilo 70 od 100 obrazovanih žena Sarajeva i čijom je inicijativom godine 1934. osnovano i *Udruženje jugoslovenskih domaćica*.[2089]

---

te nije zaboravila ni naše društvo. Od početka izlaženja našeg lista bila je pretplatnik i redovni priložnik naše dobrotvorne sekcije. Pre dve godine upisala se za osnivača našeg društva. Neka je večan pokoj ovoj velikoj dobrotovrki svoga naroda i njezina dela neka bude primer domaćicama i svim pravoslavnim Srpkinjama.“ – *Bratstvo*, god. XII, br. 5, maj 1936, 103.

[2085] Kolo srpskih sestara. Pored poklona za Božić, organizuju da srpske imućnije porodice prime barem svake nedelje po jednog brata Rusa na ručak. Kako doznajemo mnogi Rusi žive vrlo hrđavo. Naša je dužnost da im se odužimo za njihovu pažljivost, koju su nam ukazali u Rusiji.“ - *Srpska riječ*, br. 244, 3. decembar 1920, 5.

Zadruga Jugoslovenki takođe je pružala pomoć ovoj zajednici. „Akcija gđe Hadžić, na inicijativu gđe Ele Hadžić, supruge generala Hadžića i počasne predsjednice “Zadruge Jugoslovenki “ – sastanak sarajevskih gospođa za Ruse …“ – *Srpska riječ*, br. 256, 21. decembar 1920, 4.

„Za naše Ruse. Odbor gospođa**:** gđa Ela Hadžić, predsjednica, podpredsjednice: Ljubica Marković, Liana Cistler, Afa Šahinagić, Rifka Levi; sekretar Kasija Jeremić, blagajkinja gđa Stojkanović; odbornice: Sofija Mandić, Zlata Klemenčić, Marica Ljubibratić, Zorka Grđić, Jelka Vučković, Mica Popović, Radmila Brakus, Mila Varda, Olga Krivošić – *Srpska riječ*, br. 260, 27. decembar 1920, 4.

[2086] *Narodno jedinstvo*, br. br. 21. 11. mart 1936, 5. Zasluge za završenje doma najvećim dijelom pripadaju predsjednicama *Materinskog udruženja* – Katici Radulaški i Radmili Brakus.

[2087] U upravi se pominju još gospođe Vera Krsmanović, Teodora Šušljić i gđica Mara Jakšić. – *Bratstvo*, god. III, br. 12, decembar 1928, 208.

[2088] U prostorijama Ženske gimnaziije 23. novembra 1933. godine održana je konstituirajuća skupština Udruženja univerzitetski obrazovanih žena, sekcija Sarajevo. Prisutno je bilo „oko 40 akademičarki, a ukupno je 70 univerzitetski obrazovanih žena dalo dosad pristanak da pristupaju u svoje udruženje.“ U tom momentu je Sarajevo imalo oko stotinu univerzitetski obrazovanih žena. Za predsjednicu je izabrana Vida Čubrilović, viši sekretar Banske uprave, a za podpredsjednicu gđica dr Balian, ljekar. sekretarica prof. Huša i prof. Žuljić, blagajnica Kristina Kostić. Članovi odbora: prof Karola Novak, Urbah, Javorska, Persida Vasić, prof. Kaluđerčić, prof. Persida Popović i Lepa Radovanović. Zamjenice su mr ph. Milićević, mr. ph. Engel, prof. Vuković i dr Radmila Hudak. Nadzorni odbor: dr Bokonjić i dr Delijanis. – *Jugoslovenska pošta*, br. 1365, 24. novembar 1933, 5.

[2089] Dvije godine kasnije odbor je imao 18 pododbora (Drinjača, Brđani, Bijela crkva, Busovača, Crkvina, B. Šamac, Visoko, Fojnica, Štrpci, Mioča, Višegrad, Godovik, Žepče, Dovlići, Srebrnica, Arilje i Valjevska Kamenica). Izvještaj je izložila Vida Čubrilović –Kozomara „na jučerašnjoj godišnjoj skupštini Glavnog odobra

U godinama pred rat *Jugoslovenski ženski savez*, sekcija za Drinsku banovinu održao je i konferenciju na kojoj se istakla potreba da „naše žene“ spreme „da izvrše svoju dužnost prema odbrani zemlje“.[2090]

Sva društva su za održavanje svog stalnog karitativnog rada, ali i u dobrotvorne svrhe izrazitih potreba priređivala razne vrste zabavâ, sijela, „šaljive tombole“, igranke i obilat bife.[2091] uz stalno prisustvo vojnih lica i uz vojničku srpsku muziku.[2092] Članovi vojne elite su očigledno bili dobrodošli za domaće gospođe i gospođice,[2093] pa je čak prilikom dolaska kralja u Sarajevo u zvaničnom pozivu stajalo, da su na svečanost upriličenu u tu čast pozvane supruge i neudate kćerke.[2094] Tokom vremena igranke su se pretvarale u kostimirane zabave i balove, a prilike za to su se uvećavale - od slava pojedinih društava, državnih i vjerskih praznika do Sveslavenskih balova. Izabrana gradska elita birala je kada će se pojaviti u javnosti, a i toalete žena bile su zabilježene u štampi, ali i bile predmetom kritikâ agilnog „akcionog odbora ženskih društava za borbu protiv mode i luksuza.“[2095]

---

u Sali Materinskog udruženja, a pod predsjedanjem gđe Radmile Brakus.“ – *Jugoslovenska pošta,* br. 2100, 27. april 1936, 6.

[2090] U ovoj akciji najagilnije su bile gđa Vida Čubrilović-Koprivica, banica Ružica Popović i gđa Velinka, supruga komandanta armije generala Ilića. - *Jugoslovenska pošta*, br. 3141, 23. septembar 1939, 5.

[2091] Jedna od prvih akcija bila je ona za sirotinju u Srbiji: “Začetak sakupljanja za sirotinju u Srbiji. Sabiranje po kućama vršiće gospođe, koje su članovi obora, koje će po četiri hodati po pojedinim rajonima grada Sarajeva. Umoljavaju se domaćice koje imaju srca i osjećaja za našu junačku postradalu braću, da spreme u koliko mogu više predmeta i da predaju pomenutim gospođama. Sve se stvari sabiraju u radnji gosp. Dimitrije Kočovića. – *Narodno jedinstvo,* br. 50, 21. decembar 1918, 3.

U Sarajevu se obrazovao od sviju vjeroispovijesti GO za sirotinju Srbije u BiH sa zadatkom ... pomoć u lijekovima i odijelu, u rublju i u obuci. Predsjednik Aristotel Petrović, predsjednik opštine grada: potpredsjednici su O. Josip Andrić, franjevački provincijal; dr Moric Levi, nadrabin i Fehim ef. Spaho, vladin tajnik; tajnik Gjorgje Pejanović, profesor; blagajnik: Franjo Radošević, trgovac; rizničari: Niko Stojkanović, trgovac, Salamon Danon, trgovac i Mujaga hadži Baščaušević, trgovac, Odbornici: Hifzi ef. Muftić, član ulema medžlisa, Dimitrije Kočović, trgovac, Mato Bekavac, dekan i župnik, dr Vita Alkalaj, advokat, Stevo Marković, profesor, dr Stjepan Kukrić, liječnik, Isidor Izrael, trgovac, Asimaga Haždi Šabanović, trgovac, Franjo Baković, trgovac, Mujaga Bičakčić, trgovci Abraham H. O. Atijas, trgovac. – *Jednakost*, god. I, br. 2, 18. decembar 1918, 3.

Hrvatski list *Jugoslavija* navodi još Đorđu Stupara, Jovu Pešuta, Dr Srećka Perišića, Simu Bogdanovića, Todora Kosovca, Avrama Jakova Altarca kao članove ovog odbora. – *Jugoslavija*, br. 17, 18. prosinca1918, 2.

[2092] Krsna slava *Dobrotvorne zadruge Srpkinja* u Sarajevu; slava Sv. para Konstantina i Carice Jelene u velikoj sali oficirskog doma. Tu bio i S. Stepanović, nj. ađutant, pukovnici, komandanti, oficiri (sve poimenično) – opštinski nadsavjetnik dr Savo Vukanović, Srp. *Sloga*, ppr. Vuković sa dvojicom članova odbora, *Prosvjeta* sa Vasiljem Grđićem. Ljubo Nikolić paroh sarajevski, on je osvještao vodicu, a na jekteniju je umilno odgovarala *Sloga*. Lomio se kolač. Predsjednica dr Vjera Krsmanović, drži govor, Stepa Stepanović je „ljubi u čelo“ … Zatim su gosti posluženi „koljivom, pivom, rakijom, kolačima, burekom i ostalim đakonijama.“ – *Srpska riječ*, br. 59, 22. maj/4. jun 1919, 4.

[2093] „Zakonska regulativa u Kraljevini Srbiji podsticaja je ženidbe oficira s višim činovima devojkama iz boljestojećih građnskih porodica. Slično je bilo i u vojsci Austro-Ugarske, odakle je došla gotovo polovina oficira u novu vojsku 1919. godine. Praksa reguliranja ženidbi nastavljena je u Kraljevini Jugoslaviji.“ – Mile Bjelajac, Privatnost u uniformi, M. Ristović (ur.)*, Privatni život kod Srba u 20. veku*, 510.

[2094] Poziv na svečani bal. – Službeno se saopštava, a pozivi za 21. septembar na svečani bal u Oficirskom Domu vrijede i za supruge i odrasle neudate kćerke pozvane gospode. – *Narodno jedinstvo*, br. 193, 20. septembar 1920, 3.

[2095] „Ispred akcionog odbora ženskih društava za borbu protiv mode i luksuza upravile su gđe Vida Čubrilović, Ilka Bem i Persa Simić molbu redakcijama listova, da ne donose opise ženskih toaleta sa balova, zabava, trka i

Sva ova društva bila su javni prostor djelovanja i žena čaršije, neosporno djelujući na njihova privatna opredjeljenja i orjentaciju, tačke preplitanja i uspostavljanja društvenih, ali i privatnih odnosa. Tako npr. pomenute zabave bile su prilike za društvene kontakte sa članovima lokalne zajednice, mjesta susretanja sa starim znancima i novim licima i u kojima je prisustvo vojnih lica bilo nezaobilazno. Čini se ipak, da za čaršijske ljude nije bio cilj oroditi se sa njima. Brak je za njih u tradicionalno vrijeme bio način očuvanja stečenog imetka i njegovog uvećavanja i nastojalo se da ono ostane „u mjestu“, kako su često u prepisci imenovali Sarajevo. Gligorije Jeftanović nije bio jedini koji se oženio sestrom svog poslovnog ortaka i sugrađanina Petre Petrovića-Petrakije. Drugu sestru Petrakijinu oženio je Risto Besarović, budući gradonačelnik Sarajeva. Iz ugledne ćurčijske i trgovačke kuće Despića Petrakijin brat Konstantin je oženio Savku (1847-1915), kćerku trgovca Alekse Despića, da bi se ona nakon njegove smrti udala za brata Gligorija Jeftanovića, Dimitrija. Savkine sestre Despićke i njene prve rodice bile su takođe udate za sarajevske prvake iz porodica Prnjatović, Jeftanović, Rajković, Odavić, Samouković, Ćuković, Hadži-Trifković, Hadži-Avakumović, Kraljević. Gligorijeva sestra Jelka je bila udata za Ristu iz ugledne trgovačke porodice Hadžiristića, a Mara za Jovu Despića. Sestre Riste Besarovića bile su udate u porodice Srškić, Kaluđerčić i Ćuković. Sve one kao i njihova braća i rođaci poštovali su očigledno očinsku riječ, bili njemu podređeni, nastavljali tradiciju odnosa vezanih ekonomijom i doprinosili „bračnoj politici“ i „uvezivanju“ sarajevskih srpskih porodica, tvoreći čvrstu mrežu sarajevske srpske čaršije iz koje je proisticalo bogatstvo, moć i ugled u gradu.

Sljedeća generacija je redefinisala ulogu svojih očeva, nije slijedila njihov put, sinovi sarajevskih čaršijskih prvaka su imali druge planove. Otac, starija braća i muški srodnici očigledno su izgubili pravo upravljanja i usmjeravanja bračnog života budućih mladoženja, kao autoritet pri savjetovanju za izbor bračne družice. Na pragu koji ih je dijelio do formiranja vlastite porodice i vezao ih obavezama za nju, gubile su se do tada podrazumijevajuće veze sa porodičnim krugom. Lična sloboda i volja su odrednice nove generacije, odluke o budućoj supruzi su se samostalno donosile, kao i o odvojenosti novoformirane porodice. Ulaz u vlastitu porodicu prouzokovao je raspadanje starih obrazaca porodičnih odnosa. Osim Zdravka Jeftanovića, koji je oženio djevojku iz susjedstva, sestru svoga druga Fedora Lukača, svi drugi su ženidbama krenuli preko granica svoga grada. U tom smislu najstariji Gligorijev sin Manojlo se potpuno osamio u odnosu na porodicu i očigledno njegov izbor bračne družice

dr. jer se time „razvija sujeta“ kod mnogih žena pa nabavljaju skupocjene luksuzne toalete, što mnogoj prevazilazi ekonomsku snagu njezne porodice i kuće.“ – *Jugoslovenska pošta*, br. 3148, 3. decembar 1931, 5.

je protekao bez ikakvog učešća drugih članova porodice, kao što je i njego način komunikacije bio potpuna novina za njih.[2096]

Gligorijev drugi sin Dušan je oženio Milenu, kćerku bogatog bračkog iseljenika Franje Petrinovića, koja je preko okeana stigla u Sarajevo. Supruga Ace Despića, sina Jeftana Despića je bila Iva Simonović, kćerka vojnog časnika iz Petrinje, koja se afirmisala kao priznata kiparka. Izbor Vojislava Besarovića bila je ipak Sarajka, Dana iz porodice Vasiljević.[2097] Tek neki od njih, kao Vojislav Besarović objavljivali su zaruke putem štampe i obavještavali svoju okolinu o privatnim planovima.[2098]

Šta su tačno očekivali od svojih supruga ne može se znati, jer je prirodu njihovog privatnog života teško dokučiti, a nepostojanje ličnih prepiski i porodičnih albuma nije omogućilo ni da se fikcijom uspostavi neki kontekst iz koga bi mogla da se nazru odnosi moći ili ravnopravnosti, te uzajamni osjećaji bračnih partnera. Veliko je pitanje da li se međusobna briga može vidjeti iz zajedničkih nastupa u javnosti, prilikom oficijelnih svečanosti i zabava. Stvarna uloga supružnika, smještana izvan društvenih tokova u okvire privatnosti još se uvijek ne može na osnovu dostupne građe ni nazrijeti. Sa druge strane žensko iskustvo i žensko sjećanje, a vezano za porodični život teško je dostupno, u ovom slučaju ga i nema, pa se pisanje o privatnom životu sarajevske srpske čaršije podudara sa tvrdnjom da je to „klizanje po tankom ledu“, da iza poslovnih i političkih uspjeha ili poraza, političkih promjena i spomenutih ličnosti nalazi mnoštvo skrivenih i izgubljenih „sitnih“ događaja koji obilježavaju svakodnevnicu porodica.

Ipak, ono što je vidljivo je to da je svakodnevica bila diktirana javnom ulogom partnera i socijalnim okolnostima. Nekada najmoćnije porodice, čiji su članovi zauzimali najistaknutije položaje u crkvenoj i komunalnoj upravi nisu više bili jedini društveni uzori, oko njih se svila građanska elita i novi članovi društvenog vrha, državni činovnici, vojni i obrazovani profesionalni kadar raznih profila sa svojim kulturnim i poslovnim potrebama, pružajući složeniju sliku prožimanja javnog i privatnog. Autoritet starih članova čaršije zasnovan na modelima tradicije nije više bio primaran.

[2096] Manojlo se skrasio u braku sa gospođom Kristinom Kolašinac (u. 1955), ali nije ostavio potomstvo.
[2097] Vojislavljev brat Đorđo bio je oženjen Mašom Varjačić iz Bos. Gradiške, Veljko Melanijom Ljeskotić, a Konstantin sa Radojkom r. Hadžistević. Sestra Natalija udala se za dr Milana Jojkića. – Iz razgovora sa Vojkom Besarović, unukom Vojislava Besarovića, vođenog 3. oktobra 2008. godine u Sarajevu.
[2098] „Vojsilav Besarović prstenovao je gđicu Anu, kćerku dra Đorđa Vasiljevića finansijskog savjetnika u penziji.“ - *Narodno jedinstvo*, br. 37, 8. decembar 1918, 2.

Jedan od primjera već pomenut, kako je rušen taj autoritet potiče iz porodice Jeftanović u kojoj su kćerke, Dragica Spalajković i Krunica Srškić za života oca tražile nasljedstvo, što je bilo nezamislivo u prošlosti. Gligorije razočaran što su, kako on kaže, „kćeri sa muževima prisilno od njega „Miraz i Nasljedstvo za mog života, što dosad nitko učinio nije", te „tužeći na Sud svog rođenog oca, i time postigle ono da im se rekne kako u Gradu Jajcu mlogo ljudi govori 'pada Pliva u Vrbas, te izgubi svoj glas",[2099] nadao se da „će obadva zeta s vremenom uvideti da su se ogriješili",[2100] nastavlja dalje da radi na rješavanju pitanja osiguranja svoje ostavštine,[2101] raskrstviši sa kćerima i zetovima, održavajući odnose samo formalno.[2102] Ovaj njihov gest traženja miraza i nasljedstva prije očeve smrti bio je mimo običaja i izazvao je ogorčenje muških članova porodice i u zakonodavstvu traženja načina da što bolje prođu. Sa druge strane, dostupni dokumenti potvrđuju da su se odnosi u vlasništvu mijenjali, tako da Dušan Jeftanović i njegova supruga Milena dijele ravnopravno vlasništvo nad stečenom imovinom.[2103]

Ali, nisu sve žene čaršije djelovale u ovom pravcu. One su u javnosti reprezentovale ugled porodica kojima su pripadale, naročito one koje su svojim profesionalnim angažmanom gradile samostalno ime i mimo ovih porodičnih okvira. Jedna od njih je supruga dr Ace Despića, sekretara *Trgovačko-obrtničke komore*, iz ugledne i moćne porodice Despića, za koju se govorilo da „kad nekog od Despića zasvrbe leđa, stane se češljati čitava Herceg-

[2099] HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 540, 593, 605.
U daljim pismima on pominje kako su Dragica i Krunica „na Ilidži i slabo ih viđam, a slabo me i posjećuju niti za mene mare. One su svoje dobili, pa im je sada svejedno ma šta od nas bilo. Toliko samo neka znaš kako stoji sa mojim kćerima, a prema tome i mojim zetovima, koji mlogo govore i obećavaju i gotovo ništa neizvršavaju". - HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 554.

[2100] HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 291.

[2101] Nije trenutno moguće rekonstruisati kolika je bila Gligorijeva otpremnina kćerima. Sigurno je da su dobile krečanu u Hadžićima: „Procjena štete usljed požara na krečani u Hadžićima gđe Dragice Spalajković i Krunice Srškić, osigurane kod društva "Sava". Ukupna srazmjerna šteta 125.790 din, 5. januar 1928. Poslano na ruke g. Jove Odovića" Milošu Miladinoviću usluga je stajala 500 dinara. – HAS, O-MM-383, kut. 4, dok. br. 3.

[2102] „Odnošaj sa zetovima je likvidovan, ali treba i između nas da bude jasan i sređen. ... Sa sestrama i zetovima se viđam vrlo rijetko. Oni su sada onaki isti kao prije. Vrlo rđavi ljudi i rđave žene. Ne žele nam dobro nego samo zlo. ... Nemoj im pisati, jer bar 3 mjeseca ima da kćeri nisu posjetile oca pošto su nas opljačkale. Strašno i jadno! Pored toga, on dodaje „Za sve to potrebno je prisustvo Vas obojice ovđe. Neophodno je potrebno. Danas kada i ne daj Bože od nas trojice koji umro – sestre bi optet dolazile kao naslednice našeg imetka. Sarajevo, 10. august 1921. – HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 568.
„Što se tiče mene lično, ja sam sa mojim zetovima do groba nepomirljiv, jer su me na razbojnički način iza busije i nenadno napali, te o njima neću ništa da čujem, ništa da znam. Oni su ostali onakvi isti kakvi su bili prije „namirenja", mada su uzeli više nego im zakonom pripada, a da su kćeri valjale svoga oca nebi zetovi mogli onako bezobrazno i razbojnički spram mene postupati. Zato držim, da su i one jednake kao i zetovi."
Sarajevo, 3. decembar 1922. - HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 583.

[2103] „Polica požarnog osiguranja – Gornjom policom osigurana ciglana prešla je putem kupnje u gruntovnici u vlasništvo gospode: dr Dušana G. Jeftanovića i njegove supruge Milene Jeftanović, rođ. Petrinović, sa jednakim djelovima, na čije ime imade da glasi polica sa postojećom i nadalje vinkulacijom iste u korist Zemaljske banke za BiH u Sarajevu. Sarajevo, 2. aprila 1930." – HAS, O-J, kut. dok. br. 1791. O tome govore i ostali dokumenti: br. 1792-1824.

Bosna." U takvoj se porodici našla Iva Simonović-Despić, koja je kasnije postala dvorska kiparica, sa povlasticom stanovanja u starom Dvoru i korištenja ateljea na Dedinju, te dodatno ulogom savjetnice kraljice Marije.[2104] Bez vlastitog profesionalnog probitka dvorska dama je postala i supruga dr Milana Srškića Krunica,[2105] ali i nosilac ordena Sv. Save II reda.[2106] Svoj odnos sa regentom, a potom kraljem Aleksandrom Srškići su pažljivo gradili, pa su njegove

[2104] „Iva Simonović, darovita kćerka visokog vojnog časnika, svoje umjetničko školovanje započela je na ženskom tečaju za umjetni obrt u Zagrebu, a poslije njegovog ukidanja nastavila je studije na Višoj školi za umjetnost i umjetni obrt, kod poznatih kipara Valdeca i Frangeša. Bila je još studentica, kada je 1910, uz slikara Ljubu Babića, nastupila na izložbi u Salonu "Ulrich" sa devet radova." Studije nastavlja u Minhenu, potom u Parizu, a odluku za prijem njenih plaketa na Salon des Beaux-Arts 1914. potpisao je Rodin, lično i personalno.... U Zagrebu je Iva Simonović upoznala studenta Acu iz moćne sarajevske trgovačke obitelji Despić, poznate i po promicanju umjetnosti, pa je udajom za njega (1920) zauvijek napustila rodni grad. Sarajevsko razdoblje njenog života bilo je u svom prvom dijelu (do 1941) obilježeno ne samo intenzivnim bavljenjem kiparstvom, već i velikim društvenim uspjesima, posebno onim vezanim za Beograd. Naime, veoma rano, Iva je došla u vezu sa kraljevskom porodicom Karađorđević, pa je ubrzo postala "dvorska kiparica" (imala je svoj atelje i sobu za stanovanje u starom Dvoru, te atelje na Dedinju) i zauzela položaj savjetnice Kraljice Majke u kiparskoj umjetnosti (učila ju je kiparenju). Portretirala je brojne članove kraljevske kuće, a među onima koje nije vidjela, Karađorđa i rumunjskog kralja Ferdinanda. Svoje jedine samostalne izložbe priredila je 1927. u Londonu (Royal Academy) i Beogradu (Oficirski dom), sa preko 100 eksponata, a brojne kritike iz pera najuglednijih autora, uglavnom pozitivne, možda treba donekle zahvaliti i njenom društvenom položaju. Neobično je što nikada nije samostalno izlagala u Sarajevu, ali istini za volju na Prvoj izložbi umjetnika Drinske banovine 1932. imala je 19 eksponata – znatno više od drugih umjetnika – pravu malu samostalku! Godinu dana ranije Despići su joj u Vasinom hanu dali izgraditi ljetnikovac-atelje koji je, po svjedočenju očevidaca, bio čarobno mjesto. "Divno je tamo stvarati", izjavila je jednom zagrebačkom novinaru 1937, pojasnivši da "voli raditi", ali da je "neprijatelj izložba". Tom prilikom dala je i jednu izjavu koja nas ovdje interesuje: "...Imam impresiju da muškarci ne priznaju umjetnički rad žena. Lako njima. Istina, žena nema toliko snage kao muškarac. Ima ona i drugih briga. Kad je recimo kojem umjetniku dijete bolesno, on svejedno radi svoj posao ... Kad je moja kćerka imala tifus, nije mi ni na kraj pameti bilo modeliranje. Kakva skulptura!" ... Imala je talenta, podršku svojih porodica (Simonovići, Despići) i evropsko školovanje; nisu joj manjkali ni ljepota, ni bogatstvo, ni ugled, ni prilježnost u radu, a ipak nije uspjela razviti sve svoje mogućnosti. Radila je u različitim materijalima (glina /odljevi u gipsu i bronzi/, kamen, drvo), najviše po modelu (često su joj pozirala njena djeca, kćerka i sin), ali i po fotografiji, okušala se na raznim kiparskim područjima – od sitne plastike do svih vrsta portreta, ženskog akta, ljudskih i životinjskih figura i figuralnih kompozicija ("Djeca u snijegu", "Dvije sestrice" "Dobri prijatelji", etc.), čak je pokušala ostvariti i nekoliko projekata za spomenike, kao što su spomen-kosturnica na Krfu i spomenik neznanim majkama (žalila se da su joj ideju za ovaj posljednji, o kome se pisalo u zemlji i inozemstvu nakon što je bio izložen u Sarajevu, ukrali i realizirali Amerikanci, i to na više mjesta). - Od 1941. Ivina kola krenula su nizbrdo. Živjela je još dvadeset godina, hrvajući se sa oskudicom. Uradila je biste Šantića, Ćorovića i Đikića za Narodno pozorište u Mostaru (1951/52) i nastavila da radi najviše slike i crteže, koji su, kao i oni predratni, manje kvalitetan dio njenog opusa. Umrla je u svom ateljeu u Vasinom hanu 1961, a tri godine kasnije plasirana je u štampi ideja da bi tu njenu kuću trebalo renovirati (već tada se raspadala) i u nju, pored Ivinih radova, smjestiti kiparsku koloniju. Od toga nije bilo ništa (društvena nebriga za kulturu u nas je poslovična), a o kući i Ivinoj ostavštini kako tako se brinula do svoje smrti njena kćerka Cica."
Inače, našu likovnu umjetnost Despići su posebno zadužili spasavanjem slikarskog opusa Dušana Ružića koji je umro u New Yorku 1918. – Azra Begić, Prve likovne umjetnice Bosne i Hercegovine, *Izraz*, april-septembar 2004, 9-10.
Darovitost i rad Ive Simonović-Despić osjetilo je i Sarajevo: "Dirljiva svečanost u Kolu srpskih sestara . – Izaslanik Nj.Vel. kralja otkrio je plaketu blaženopočivšeg viteškog kralja u domu KSS, kao „pomen o polugodišnjici tragične smrti kralja". Plaketu sa likom izradila akademska kiparka Iva Despić."- *Jugoslovenska pošta*, br. 1779, 8. april 1935, 5.

[2105] „Nj. Vel. Kraljica blagoizvolila je imenovati za počasne dvorske dame Gđu Krunicu dr Milana Srškića, ministra pravde i Gđu Eleonoru dr Stanka Svrljuge, ministra finansija. Njihova Veličanstsva se ova imenovanja gđe Srškić i Gđe Švrljuge blagoizvolila saopštiti na dvorskom balu, na rođendan Nj. Vel. Kraljice." – *Jugoslovenska pošta*, br. 192, 13. januar 1930, 3.
Krunica i Milan Srškić imali su troje djece: Kseniju, Milana i Mirjanu, kasnije nastanjene u SAD-u.

[2106] „Gđa Krunica Srškić, dvorska dama Nj. V. Kraljice Marije odlikovana je ordenom Sv. Save II reda." – *Jugoslovenska pošta*, br. 3546, 21. januar 1941, 5.

posjete Sarajevu bilo protokolarne ili usputne ka bosanskim lovištima, bile prilika za zajednički provod.[2107] Povremeno pojavljivanje dvorske dame u sarajevskim krugovima i na upriličenim svečanostima uvijek je bilo popraćeno u štampi.

Zarađena imovina, u braku stečena većinom radom supruga, djelila se, pa čak i u tradicionalno vrijeme, a mimo očekivanja,[2108] kao što je prisutno i žensko učešće u svim oblicima javnog saobraćanja.[2109] Ono je, istina za sarajevske čaršijske žene omogućeno preko advokata,[2110] muških srodnika porodice, kumova i bliskih prijatelja, ali i korištenjem tradicionalne ustanove svjedoka, uglednih i izabranih u vjerskoj zajednici.[2111] Novo vrijeme u tome smislu nije ništa promijenilo. Kćerke Dimitrija Jeftanovića Dragica i Krunica takođe u raspodjeli imovine sa svojom braćom i ocem angažuju advokata i dugogodišnjeg kućnog prijatelja.[2112]

Sa supruzima su žene vjerovatno dijelile brigu za djecu, čiji je broj bio daleko manji nego kod njihovih roditelja. Nesigurnost i neimaštinu djeca imućnih i uglednih sigurno nisu osjetila, ali na njihovu sreću jesu zajedničko školovanje sa komšijskom djecom u osnovnim školama Sarajeva i svakodnevni život u mahalama ispunjen radošću. Dječije bitke za sankališta i prostore za igranje lopte bili su stalni prizori, ali je i na tom planu u dječijem mikrokosmosu

[2107] Kod Dra Srškića . Nj. Kr. Visočanstvo sa svojom svitom bilo je na večeri u privatnom stanu predsjednika vlade g. Dr. Srškića ... domaćica gospođa Kruna dra Srškića Ga je pri ulazu u stan. Večera je trajala do poslije 9 sati. Poslije večere priređeno je intimno sijelo na koje je bilo pozvano nekoliko zvanica ... priznati umjetnici gđa Maćejovaski viruoskinja, na klaviru, Kosta Travanj, tenor poznati pjevač bosanskh sevdalinki, Milan Đurčić, državni tužitelj, bariton, dr Milan Babić, sudski savetnik, lirski tenor, g. Menčik i gđica Blanda. Sijelo je bilo animirano. Regent se osjećao dobro i razgovarao je gotovo sa svim prisutnim najljubaznije. U ½ 1 Regent sa svojom sestrom Velikm kneginjom Jelenom i cijelom svitom krenuo je automobilom na Ilidžu.“ – *Srpska riječ*, br. 5, 10. januar 1921, 3.

[2108] „Emrak-milć tapija za Savku, suprugu Dimitrija M. Jeftanovića iz Sarajeva vrhu pravnog posjeda dolje opisanog od Konstantina Petrovića iz Sarajeva godine 1875. nasliedjenog i od suvlastnikah Petra, Jeftalije, Rosande i majke im Kostantine iz Sarajeva dodieljenog emlačkog predmeta nalazećeg se u mjestu Sarajevu ulici Franje Josipa pod br. 65 (mahala Ajas paša), na Ajas paša vakufa zemljištu. –Isti sastoji se iz odieljenog kućišta sa zidovim ... u površini od 105 ...“ – HAS, O-J, kut. 6, 1660.

Dostupni dokumenti, tapije na vlasništvo, u istom fondu Jeftanovića u Historijskom arhivu Sarajevo od broja 1661-1789. nude uvid u učešće nad vlasništvom koje je ostalo nakon pokojnog supruga Dimitrija. Svaka tapija pojedinačno određuje učešće u vlasništvom nad dućanima, magazama, dijelovima kuća, građevinskim zemljištem, oranicama, kosnicama, baštama, šumama.

[2109] Savka Jeftanović – Visokoj vladi; ... poznizna molba Savke Kos. Petrovića za telegrafično doznati od Carigradske financije koliko je Petro Petrović naplatio iz kafe u 1877. g.“ – HAS, kut. 6, dok. br. 1785.

[2110] Berthold Krasa Savki Jeftanović 19. jula 1885. šalje troškovnik prve polovine godine - duguje 380 fr. 59 nč. „Osim toga ste još od prošle godine ostali dužni 757 fr. 75 nč. Ovaj dug može se u sporazumjevanju sniziti i prosto Vam stoji ponuditi obroke ako Vam je teško sve na jednom platiti. Nu da nikako neplatite to trpiti nemogu tim manje što sam za Vas mnogo parnica vodio i uvijek s dobrim uspjehom. Ako bogati ljudi kao Vi neće da plate, jel' je moguće ovdje stranke zastupati – stoga moram i Vam otvoreno kazati da bih volio, da nekoga drugoga opunomoćite ...“ – HAS, O-J, kut. 1, dok. br. 306.

[2111] HAS, O-J, kut. 1, dok. br. 261.

[2112] Pri tome im je od pomoći bio kum Lazo Pupić. - HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 527.

„nekako komšiluk bio preči od vjere.“[2113] Zato se zajednički išlo na kupališta Miljacke, ulazilo u komšijske bašte po voće i pravili izleti kriomice od roditelja po obližnjim brdima. Ali se nisu sa drugom djecom odmori provodili u ferijalnoj koloniji na Palama, nego u vikendicama u okolini istog mjesta, već većinom u Dubrovniku, ali i na obalama francuske rivijere.[2114] Roditeljski status se utvrđivao i školama jahanja, tenisa i časovima solfeđa i klavira.

Finansijske i ostale brige su ostavljane odraslim, od kojih je jedna od najvažnijih bila oko obrazovanja, koje bi im ponudilo znanje i manire dostojne njihovog statusa. Nakon osnovnog školovanja u svome gradu njihovi roditelji su nekad upućivani na probrane univerzitete austrougarske, da nauče jezike i steknu zvanje koji će im osigurati sigurnost u budućnosti. Tako je bilo sa očevima, dok su majke još kao djevojčice nakon osnovne škole slane u srpske djevojačke zavode van Bosne.[2115] Izgleda da je *Viši zavod za vaspitavanje devojaka* u Beogradu,[2116] gdje su se pitomice odgajale u “strogo srpskom nacionalnom duhu”, sa motom „Srpska djevojka, srpska ljuba i srpska majka”, bio za roditelje najprihvatljiviji. Prepiska brižnih roditelja sa upraviteljicama govori o stalnoj upućenosti o životu u domu, ponašanju ženskog djeteta, napredovanju u učenju, slobodnom vremenu koje djevojke provode pod budnom paskom upraviteljice.[2117] Kćerkama Jeftanovića Dragici, a potom i Krunici kućna, ali

[2113] **“**A bilo je, Bogme, bitaka i za dobar glas i prestiž svoje mahale, jer je najčešće ratovala mahala sa mahalom: Tašlihan i Latinluk sa Čaidžikom ili Bistrikom. Kao što su u drugim dijelovima ratovale druge obližnje mahale jedan s drugom. Bilo je kadgod i čitavih mahalskih saveza, kada je trebalo odbiti kakvu tešku invaziju mahala, gdje su bile na glasu ubojice i kavgadžije. To nisu bili konfesionalni bojevi, iako bi se boj Tašlihana sa Bistrikom mogao i tako okarakterisati, jer su Bistričani bili katolici, a mi ispred Tašlihana pravoslavne vjere. A već bojevi sa turskom djecom oko plazala bili su bar u neku ruku vjerski bojevi. Pravo reći nije ni ovdje bilo po srijedi nikakvo vjersko pitanje, već samo dobra mjesta za sanjakanje, koja je mjesta Bog, ne znam zašto, darovao samo muslimanskoj djeci. Ali su u te bojeve unošene i još svježe uspomene na bosansko-hercegovačku bunu i rat Rusije, Srbije i Crne Gore sa Turskom, o čemu smo mi bili dobro obavješteni iz razgovora naših starijih na sijelima. Da nije bilo toga, mi bi bili u tom pogledu mogo tolerantniji od naših starijih; jedna osobina, koja bi se i danas mogla konstatovati. Mi smo bili skoro kao neke kosmopolite ili u najmanju ruku preteče jugoslovenstva jer se događalo, da je na obje zavađene strane bilo vjerski šareno društvo. Nekako je komšiluk bio preči od vjere.” – Vl. Skarić, Iz stare mahale i čaršije, *Izabrana djela,* knj. II, 199.

[2114] „Kao što znaš ja sam celu zimu proveo sa familijom u Francuskoj, na Rivijeri, i tek sam se pre mesec dana navratio kući. Prošli smo vrlo lepo na putu, a sada smo svi kod kuće zdravi i veseli.” – Iz pisma Dušana Jeftanovića Miletu Pavloviću - Krpi, 11. jula 1929. - NUBiH, Odjeljenje rijetkih knjiga i rukopisa, dok. br. 420

[2115] Još je Manojlo Jeftanović sredinom XIX st. školovao svoje kćeri. – “Kvita – Sverhu f 12 i slovom velim dvanaest fiorina u srebru koe sam ja doli podpisani od G. Manoila Eftanovica primio i to kao godišnju platu, do 1. septembra 1856. za njegovu šćer, na nauci u ženskoi školi postoeću. Mićo M. Jovanović “– HAS, O-J, kut. 2, 400.

[2116] Viši zavod za vaspitavanje devojaka, Beograd (Institution de demoselles-internat, Belgrade), 14. aprila 1901. – Primila sam od Gligorija Jeftanovića ... svega 68, 35. Ljubica Sladojevićka, upravnica. – HAS, O-J, kut. 3, dok. br. 866.

[2117] “Gospodar G. Jeftanoviću, 9. januara 1899, Sarajevo; Poštovani Gospodine! Primila sam Vaše poštovano od 30. pr. mes. Hvala vam na poverenju, Dragicu neću puštati tamo, dosta je što će se siroma G. Šola kajati, blagodareći Vašoj predostrožnosti Vi se nećete. - Pustiću je jedan put kod naše doktorke koja je dobra poznanica G-đi Hadži Ristićki (Gligorijevoj sestri i Dragicinoj tetki Jelki – op. S. D.), i to samo na 2-3 sata. Dragica je zdrava, kazala sam joj da Vam sutra ne piše, pošto Vam ja evo pišem. Ona se je ugojila i narasla, juče smo joj

i internatska prijateljica bila je Anika, kći Mostarca i Gligorijevog dugogodišnjeg kompanjona Vojislava Šole. Odluke kako upućivati mlade djevojke u život donosili su roditelji u dogovoru sa strogim vaspitačicama zavoda i nadzirateljicama moralnog vladanja.[2118] Prepiske otkrivaju učešće oba roditelja, ali odslikavaju i različit emocionalni odnos prema djeci. Željom roditelja djevojke su često nakon boravka u Beogradu, jedno vrijeme školovanja provele i u bečkim internatima.[2119]

Djeca čaršijiskih sinova nisu dočekala ni taj odlazak u tuđinu, ni topla roditeljska pisma od kuće,[2120] jer je rat prekinuo i roditeljske živote. Januara 1941. godine, Predrag Jeftanović,

---

haljinu morali sa tri prsta podužiti. Od ručnog rada radi jedan zaklon, nešto vrlo lepo, sigurna sam da će se njenoj materi dopasti. U sviranju napreduje, šteta što joj je ruka mala, inače bi još bolje napredovala. Odnosno Krunica neka ona ponese sve knjige, koje tamo uči pa ćemo uzeti naročitog učitelja za nju. Zato se ni malo ne brinite, ja ću udesiti kako Vi želite. Primite Gospodine sa Gospođom, uverenje o mom odlično poštovanju. Sladojevićeva." – HAS, O-J, kut. 5, dok. br. 1405.

[2118] „Poštovani gospodine Anika V. Šola je bila danas sa Gospodinom M. Paranosom i tražili su, da Vaša Dragica ide danas pako veli pozvali su neke devojke iz njine rodbine. – G. Paranos kaže da ste Vi obećali njegovoj supruzi da Dragica može ići tamo po neki put. – Ja Dragici nisam dopustila dok ne dobijem od Vas naročito pismeno dopuštenje, kao što je red u našem zavodu. Ako hoćete, a Vi odma pišite da može Dragica posetiti po neki put kuću Milana Paranosa. Nu ako Vam je stalo da čujete i moje mišljenje, meni će biti veoma nemilo da Vaša kćer ide u tu kuću. Gospođu Milana Paranosa ne poznajem, ali Gospodina poznajem kao vrlo netaktična čoveka, što sam i Gospodinu Šoli rekla žaleći da se je rešio da ostavi dete u Beogradu. Danas ću pisati G. Šoli i reći ću mu da sam imala pravo da se bojim rđavog upliva beogradskog društva na Aniku, jer tek danas, posle 16 (šesnajest) dana od kako je Anika u Beogradu, Anika me je posetila, a i to možda ne bi da nije došla da pozove Vašu Dragicu u to njihovo društvo. Lepa je to kuća, gde se kod dece ne razvijaju osećanja poštovanja za svoje nastavnike! ... Dragica je potpuno zdrava i mislim da ste njeno pismo dobili prvi dan Božića. Jutros je ona dobila Vaše tri karte." – HAS, O-J, kut. 5, dok. br. 1404.

Milana Paranosa kao Sarajliju u period prije I svjetskog rata u svojoj biografiji pominje Stevan Dedijer: „To start before my birth I shall describe what father and mother and what place and time of birth I happened to have without any choice. This is how my mother starts telling how she first met my future father: 'At the time of Haley's comet in 1909, us girls from the best Serb families in Sarajevo, the capital of the Bosnia-Herzegovina province of the Austro-Hungarian Empire, gathered every evening in the home of Milan Paranos, the father of my best friends Zora and Dana. This particular evening we were to meet at a dance at the Paranoses, the Serb doctors of philosophy from Vienna. One of them was Jevto Dedijer, who had been in prison for demonstrating against the annexation of Bosnia-Herzegovina by "Austria".

So to start, one must ask, where did the 'best Serb families' in the Sarajevo of 1909 come from; who was Milica Babich, my mother, and Jevto Dedijer, my father? Why did they meet at the time of Haley's comet? Who was Milan Paranos? I remember Milan Paranos as a tall white-haired man with an irascible face, who always wore on his head a tall red Turkish fez. By 1909, Serbs like Paranos, still with their semi-Turkish culture, had become Serb nationalists with the aim of uniting the Austrian province of Bosnia with the kingdom of Serbia. When I was 12 years old I wrote a postcard to Milan Paranos. When I visited him and entered his Turkish carpet store in Mihajlova Street in Belgrade, Serbia, I was shocked when he yelled at me: 'Yebem ti mater!' ('Fuck your mother'), a common Serb swear phrase, 'how dare you write to me in the Latin script!' This was used by the Croats in Bosnia but hated by Serbs like Paranos. Yet Paranos himself was educated in Vienna.

When Haley's comet, which we now know through space research to be a 'dirty snowball', a few kilometers large, appeared in the sky over Bosnia, it generated as everywhere else in the world many prejudices among the people about its effects. Paranos decided that girls from the best Serb families of merchants and landowners in Sarajevo should be informed that comets were harmless, astronomical phenomena. – Stevan Dedijer, My Life of Curiosity and Insights. A Chronicle of the 20th Century, Lund, 2009, 28-30.

http://www.bokus.com/newsletters/Pdf/9789185509324.pdf

[2119] Svjedočanstvo za Krunicu Jeftanović, kći Gligorija Jeftanovića: Alma v. Gunesch, Privat-Bürgerschule mit Fortbildungskursen fur Mädchen; I. Bräunerstrasse 2 in Wien; (Schulnachricht über Jeftanoviča Krunica, grb: 12.1.1889 in Sarajevo, Schuljahr 1903/4) - HAS, O-J, kut. 1, dok br. 214.

[2120] Npr. Pisma sinu Peri od mame Jeftalije i oca Gligorija. – HAS, O-J, kut. 1, dok. br. 331-355.

Milenin i Dušanov sin, učestvovaće na svetosavskoj zabavi sarajevske XII osnovne škole recitacijom „Čas istorije“,[2121] djetinje neslutеći da će mu dalji životni tokovi uskoro oduzeti oca. Vojislav Besarović, zajedno je nestao sa Dušanom Jeftanovićem, a njegov sin Risto, nazvan po dedi je nakon II svjetskog rata Filozofski fakultet završio u Sarajevu. Rođen 1921. godine u Beču, vjerovatno tokom nekog od boravaka svoga oca u nekadašnjoj habsburškoj prestolnici, tamo i kršten uz svog kuma Aristotela Petrovića, sina ugledne sarajevske kuće, prvog poratnog gradonačelnika i potonjeg diplomate Kraljevine, takođe je ostao bez oca 1941. godine. Njegov društveno-politički angažman govori da je zabrinutost za prodor ateističkih ideja među omladinu u međuratnom periodu u vrhovima pravoslavne crkve imao svog osnova,[2122] te da je nova generacija odlaskom na neku drugu stranu ponovno pružila otpor svojim očevima. Luksuz i svi njegovi spoljni udobni znakovi izgleda da u tom ideološkom izboru nisu mnogo značili.

Njihovi roditelji mogli su ih izraziti na mnogo načina. Odvajajući se od svojih tradicionalnih ognjišta, gradeći za sebe sopstvene krovove, bez svakodnevice sa svojim roditeljima, nudili su novi model ponašanja u ustanovljenom građanskom maniru. Posjedovali su vlastite reprezentativne kuće u samom centru grada, njegujući vlastitu porodičnu privatnost, ali su ih opremali kao njihovi roditelji, uz kataloge bečkih tvornica namještaja, tekstila i kućne galanterije. Enterijeri, samo mnogo bogatiji i moderniji, imali su tu atmosferu u kojoj su odrasli. Dodatni impuls za opremanje stanova dalo im je studiranje, koje ih je uvelo i bečke stanove, dalo ima austrijski kulturni model u uređenju stanova, kojih su se sa mladalačkom sjetom sigurno sjećali. Nesumnjivo je i to da se u privatni prostor unosio vizuelni sadržaj, slike i ikone, sa odgovarajućim nacionalnim obilježjem.

[2121] *Jugoslovenska pošta*, br. 3553, 29. januar 1941, 5.

[2122] Zapisnik Zbora sveštenstva oba reda eparhije Dabro-bosanske od 18/5. aprila 1934. g. – o pravilima za svešteničko udruženje … za skrutinij izabrani su: Branko Popović i Uroš Jovanović, sveštenici. Predsjednik Svešteničkog udruženja dr Tomo Popović, pretstavnik Mirko Maksimović, za delegate: Uroš Jovanović i Mihajlo Jevđević. Donijeli su i Rezoluciju: „Srpsko pravoslavno sveštenstvo Dabrobosanske eparhije, koje je u svetskom ratu podnelo najveće žrtve na oltar otadžbine rukovođeno religiozno-moralnim i nacionalnim pobudama i zabrinuto za budućnost naše omladine, umoljava Sveti arhijerejski sinod, da preduzme potrebne korake kod nadležnih državnih faktora, da se u buduće spreči unošenje u omladinu ateističkih ideja putem literature tzv. “socijalnih revija”, predavanja, pozorištih predstava i filmova, jer deluje destruktivno na pravilno religiozno-moralno i nacionalno vaspitanje naše omladine u srednjim školama: Srpsko pravoslavno sveštenstvo Eparhije dabro-bosanske uvek verno svojoj nacionalnoj misiji, osećajući u ovome narušavanje osnovnih principa nacionalnog vaspitanja, moli posredovanje, da se u svim školama vodi najstrožiji nadzor nad vaspitanjem naše omladine i da se svi destruktivni elementi onemoguće u svom destruktivnom radu.“ – *Novi istočnik*, br. 4-5, 1934, 158-159.
Kćerka dr Tome Popovića, rektora reljevske bogoslovije i jednog od vodećih članova Radikalne stranke, udala se za vrhunskog intelektualca, među prvim doktorima filozofije u Bosni i Hercegvini, ali i komunistu Marcela Šnajdera, koji je tokom II svjetskog rata stradao. Ona je preživjela i radila kao profesorica sarajevskog univerziteta. – HAS, Fond Marcela Šnajdera.

Na ulicama gradova u kojima su studirali upoznali su se sa modom, kvalitetom i dizajnom kojih se nisu ni poslije mogli odreći.[2123] Dostupna građa pokazuje da se i preko raznovrsnih trgovačkih ponuda modnih časopisa, vinskih karata i drugih reklamnih prospekata snabdjevalo kućanstvo raznom luksuznom robom. U takvoj atmosferi gosti su se nudili cigaretama i skupocjenim pićem, a ne koljivom kao nekada.[2124] Društveni običaji su nalagali i pripremu i organizovanje prijema za goste, sa kojima se izlazilo u javnost. Tako dnevna štampa u rubrici *Iz društva* donosi vijesti da su Gđa. Milena i g. dr Dušan Jeftanović „priredili za pozvane goste soareju u zimskoj bašti hotela Evrope".[2125] Ovakav vid ugošćavanja bio je vjerovatno i dio Mileninog iskustva i života u Antafugasti.

Takve porodice nisu bile ni bez obezbjeđenog prevoza, nezaobilaznog sredstva modernog vremena. Kod Jeftanovića je odmah nakon rata ponovno nabavljen automobil, na koga je i Gligorije bio ponosan,[2126] tako da je ulicama Sarajeva Dušan vozio auto kupljen u Beču.[2127]

Za njega tako opremljenim, ali i za njegovo čitavo društvo, djecu viših sarajevskih slojeva, Dubrovnik nije bio daleko. Gligorije često pominje tu Dušanovu destinaciju za odmor i razonodu.[2128] Međutim, Dušanovi telegrami su stizali i iz Kana.[2129] Tradicija boravka na

[2123] Račun za popravku sata u Beču, kod Michael Goldsmith Soehne, Wiene, 19 juni 1901. – HAS, O-J, kut. 3, dok. br. 859; Račun za odjeću. – „Ernestione Squarenina, Robes&Confection, Wien, am 24. 9. 1906." – HAS, O-J, kut. 3, dok. br. 912; Dušan Jeftanović piše 25. aprila 1918. godine obućaru u Beču Jozefu Novaku („Herr Josef Nowak, Shuhmacher", da je u decembru 1917. dao da mu se naprave cipele - jedan par crnih i jedan smeđih, da ih je dobio i da je zadovoljan, pa hoće još dva para, na račun. Cipale mu je trebao donijeti njegov poznanik, sarajevski Jevrej. „Der Űberbringer dieses Briefes, her Josef. S. Salom, Kaufman aus Sarajevo, und mein guter Bekannter, hat mir die Liebenswurdigkeit xxxx Ihnen personlich diesen Brief zu übergeben und deselbe Herr Űberbringt Ihnene 100 Suck Zigareten als Kleine Erinnerung an mich. Zugleich wird der Herr Salom die Bestellung mit 100 K beangaben." – HAS, O-J, kut. 1, dok. br. 170.

[2124] *Srpska riječ*, br. 253, 16. dec. 1920, 5.

[2125] *Večernja pošta*, br. 2892, 31. januar 1931, 6.

[2126] Sarajevo, 13. decembar 1919. Gligorije – Manoju: „Ako ikako mognem radiću da se ja, Dr. Dušan i Zdravko u našem autu fotografišemo i tu fotografiju tebi po Zdravku pošaljem." – HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 324

[2127] Sarajevo, 27. 9. 1921. god, Dušan Jeftanović - Zemaljskoj Banci za BiH: „Umoljavam Vas, da izvolite doznačiti firmi: Oesterreichische Benz Motorengesellschaft m. l. H. Wien, I Karntnerring No.14. sumu od austr. kruna 10.380 za isplatu njihovog računa od 20. septembra 1921. god. Sa tom sumom izvolite zadužiti moj račun njem. austr kruna kod Vas, a o tome mene obavijestiti." – Dr Dušan G. Jeftanović - HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 579.

D. Jeftanović – Ingeneuer Milan Hoermann, bei Oberinspektor Rauch, Wien, II Hoernegasse 7; 18/31. 1. 1921. „Bestelle sofort bei Benz für meinen Wagen noch je eine Komplette Vorderfeder und je eine Komplette Hinterfeder Dimensions genau dieselbe wie der bereits gelieferten will alle vier neu haben weil besser passen werden absendung mit anderen Genenstanden antwort." – HAS, O-J, kut. 15, Kopier-buch, 519.

[2128] Telegram iz Dubrovnika, 19. 4. 1919. – „sretno stigli. hristos voskrese. pozdrav rukoljub – Dušan, Relja, Radojka, Lazo, Aristotel." – HAS, O-J, kut. 14, dok. br. 3064.

„Dr Dušan je na veliki četvrtak sa 4 druga otputovao u Dubrovik, ostaće onamo do 5 maja pa xx u Dubrovniku ima dosta društva, tamo je Aristotel i Sokrat sa ženom i djecom i imade i drugih naših Sarajlija." – HAS, O-J, kut. 15, 293.

[2129] Telegram iz Cannes-a: „zdravo stigli. adresa Hotel Bellevue Cannes. pozdrav dušan"; Telegram iz Cannes-a: „naša nova adresa hotel Montfleuray Cannes. dušan." - HAS, O-J, kut. dok. br. 3081, 3082.

francuskoj revijeri je nastavljena i kasnije u porodičnom krugu.[2130] Ostale bogate Sarajlije uživale su u ljepotama i drugih destinacija. Rezignirani novinar je zabilježio njihov broj. „Mi u Sarajevu doduše ne možemo govoriti o onih „10.000 gornjih", ali ih za cijelo ima 300 koji si mogu dozvoliti luksuz ljetovanja bilo na strani, bilo u našoj zemlji. Kako rekosamo, većina ih je otišla bilo u Italiju, Francusku ili Švicarsku, a najmanji pak dio u našu Dalmaciju ili Hrvatsko primorje. Policijska direkcija u Sarajevu takovim ljudima izdala je ukupno oko 300 inozemnih pasoša i oni će se, uza svu odskudicu i krizu, da se komotno i bez smetnje sunčaju na toplom suncu ..."[2131] Ako su u pitanju bili izleti u okolini Sarajeva bile su birane banje u Kasindolu, Fojnici, Kiseljaku. Kod prijatelja i znanaca odlazilo se u vikend-naselje, vazdušnu banju na Palama. Banje su doduše bile dio tradicionalnog rituala i njihovih bogatih roditelja. Boravci u banjama Bosne i Srbije, ali i Topuskog, Nagy-a kod Splita, Varaždinskih toplica, ali i Badena kod Beča bili su sve učestaliji kako su zalazili u godine i kako su ih napadale reumatizam i neuralgije.[2132] Generacija njihovih sinova su od njih naučili i da se liječe u inostranstvu, što je i bilo sigurnije.[2133]

Bilo je destinacija koje su imale sasvim drugi karakter. Čudotvorna bogorodičina ikona u čajničkoj crkvi privlačila je pravoslavne, ali i muslimane,[2134] „najviše varoški svijet",[2135] pa i članove sarajevske čaršijske prvake i njihove supruge, te tradicionalno nalagala darovanje.[2136] Isto je važilo i za pohođenje crkve sv. Vasilija u Ostrog.[2137]

[2130] Iz pisma Dušana Jeftanovića Miletu Pavloviću - Krpi, 11. jula 1929. - NUBiH, Odjeljenje rijetkih knjiga i rukopisa, dok. br. 420

[2131] *Jugoslovenski list*, 17. august 1926, 4.

[2132] HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 2413, 2417; kut. 15, Kopier-buch, 480.

[2133] Dušan Jeftanović Gligoriju Jeftanoviću, Baden bei Wien, Sanatorium Esplanade. "Danas Vam doznačio preko Wiener Bank Vereina 200 hiljada austrijskih novih za trošak. pozdrav." – HAS, O-J, Kopier-buch, 577. Labaratorijski nalaz za Dušana Jeftanovića. 27 august 1921. "Wiener chemisch-mikroskopischen laboratorium dr. F. Urban, J. Hellmann, Wien. - HAS, O-J, kut. 8, dok. br. 2425.

[2134] „Pravoslavni, a ponekad i muslimani, vodili su umobolne pred ikonu Bogorodice u Čajniču, ili do moštiju sv. Vasilija u manastir u Ostrogu, …" - Jovan Pešalj, Između vrača i lekara: obeležje zdravstvene kulture, M. Ristović (ur.), *Privatni život kod Srba,* 484.

[2135] "Čajniče je, kako rekoh, zborno mjesto naroda pravoslavne vjere. Svijet tako ide radi starinske čudotvorne Bogorodičine ikone, za koju se priča, da je rad sv. Luke. Uzgred budi rečeno u raznim krajevima pravoslavnoga i katoličkoga svijeta ima nekoliko Bogorodičinih ikona sa takvom tradicijom i sve su one čuvene nadaleko. ... Čajnička je ikona mnogo djelovala na pobožnost onoga kraja, što se vidi i na imenima Čajničana. Sve neki Avakumi, Patrikije, Srtenije i slično. ... Tri dana ... Velika i Mala Gospojina i Bogorodičin Pokrov. O Velikoj gospojini dolazi najviše varoški svijet. Najzgodnije mu je tada, jer je još toplo vrijeme. Težak je tada u veliku poslu pa više dolazi o Maloj Gospojini i o Pokrovu, pošto je posavršavao svoje poslove. Sav taj svijet prilaže crkvi u stvarima i u novcu. Po nekoliko pisara sjedi i piše priloge i imena, koja će se spomenuti na sv. Tajni. Ne prilažu smo oni, koji su došli. Svaki je od njih donio sa sobom priloga od svoga roda, kumova i prijatelja." - Vl. Skarić, Iz stare mahale i čaršije, *Izabrana djela,* knj. II, 207.

[2136] „Skupocjen poklon crkvi Sv. Bogorodice u Čajniču. Čajniče 7. aprilla. Gđa Dragica, supruga g. dr. Miroslava Spalajkovića našeg kraljevskog poslanika u Parizu podarila je crkvi sv. Bogorodice u Čajniču jedan vrlo skupocjeni, zlatom okićen zastirač Časne trpeze sa zlatnim natpisom: „U slavu i milost prečasne Bogorodice podari gđa Dragica M. Spalajković, oktobra 1930." – *Bosanska pošta*, br. 565, 8. april 1931, 5.

Pobožnost se javno ispoljavala na do tada neuobičajeni način. Gosti su se pozivali preko novina, često da proslave sa domaćinom slavu van kuće, u javnom prostoru ili je domaćin javno navodio razloge izostanka proslave.[2138] Ovakav vid proslavljanja imao je rezona da skrati broj dana provedenih u jelu i piću, ali izgleda nije bio dovoljno učinkovit, pa su tim povodom izdavane i zabrane.[2139]

Kada se radilo i kada nije bilo vremena za uživanja ove vrste, muški svijet visokog društva tražio je izazove u sportu. Pored učešća u organizovanom lovu tokom dolaska regenta, kasnije kralja ili visokih vladinih službenika, ali i mimo tih prilika, praćenje aktivnosti *Srpskog športskog kluba Slavija*, bilo je dio muškog rituala, naročito kada bi se nadigravali sa sarajevskim hrvatskim sportskim klubom,[2140] a dio slobodog vremena ugledne čaršinlije sa svojim građanskim društvom su provodile i po upravnim odborima drugih sportskih klubova. Jedno od omiljenih bilo je *Kola jahača Regenta Aleksandra* u Sarajevu[2141] Dok su se predsjednici i podpredsjednici, uglavnom vojna lica, visoki vladini činovnici ovog uglednog društva mijenjali, čaršijski sinovi su u tom krugu bili nezamjenjivi do ratnih dana.[2142] Interes

---

Dragica i Miroslav Spalajković imali su troje djece: Vojina, Vojku i Miroslava, koji su se odselili u Francusku, Njemačku i Kanadu.

[2137] Putnicima pod Ostrog prodaju se karte „o Duhovima i o Petrovu danu u pola cijene". – *Srpska riječ*, br. 120, 3./16. juna 1910.

[2138] Krsna slava Sv. Đorđa – Spasoje Kovačević, Aleksandar Knežević, gostioničar; „O mojoj krsnoj slavi Sv. Đorđu, primaću posete ove godine u Hotel Evropi salon br. 5, I sprat, Sarajevo. Atanasije Šola će slaviti kući u Zrinjskog 8, Milan Štaka; Vojislav i Jovan Hadžidamjanović javljaju da ne mogu slaviti radi preseljenja; Persa ud. Petrović objavljuje će slaviti sa bratom u Mostaru; prof. Milutin Popović, Jovan i Radovan Palavestra navode: „proslavićemo u najužem porodičnom krugu", isto čine i Simo i Jovo I. Jovanović, Milutinovićeva ul. 8, pa i L. Čupić, proto, Risto Samouković, Bogoljub Nikolić –*Večernja pošta*, br. 2357, 3. maja 1929. 5.

[2139] „Krsna slava samo jedan dan. Sutra stupa na snagu naredba o zabrani slavljenja krsne slave tri dana. Od sutra se krsna slava ne smije slaviti po selima više nego samo jedan dan." – *Jugoslovenska pošta*, br. 617, 12. juna 1931, 3.

[2140] *Srpska riječ*, br. 97 5. septembar 1919, 5.

[2141] „Zbor kola jahača" Pod predsjedništvom bana V. Popovića 26. aprila održana je u Oficirskom domu godišnja glavna skupština Bosanskohercegovačkog Kola jahača „Regent Aleksandar" u Sarajevu. Na skupštini je pohvaljen uspjeh 39 grla, a kao najbolji se pokazao kapetan Pugovočnikov. Tom prilikom izabrala je skupština bivšeg podpredsjednika đen. Jovana M. Jovanovića, komandanta vrbaske divizijske oblasti svojim počasnim članom i formirana je nova uprava: predsjednik: ban Popović, I podpredsjednik g. Dušan Simonović, brig. đeneral i komandant Bosanske divizijske oblasti, II podpredsjednik dr. Aco Babić, sekretar: g. Josef Vlach, bankovni direktor u miroviini, blagajnik: g. Mihajlo Đukić, direktor Srpske centralne priredne banke; upravnik trkališta: g. Živko Lavadinović, brigadni đeneral i komandant artiljerijske brigade. Članovi: Bogdan Besarović, direktor banje Ilidže, Konstantin Bulacelj prof., dr Dušan Davidović, dir. Gradske štedionice, Dr Mustafa Denišlić, sanitetski savjetnik grada Sarajeva; Simo Dimić, šef veterinar grada Sarajeva; Vlado Đurić, načelnik u mirovini; dr. Avdo Hasanbegović, podban Drinske banovine; dr Dušan Jeftanović, podnačelnik grada Sarajeva; Miloš Miladinović, arhitekt i graditelj; Asimbeg Mutevelić, načelnik grada Sarajeva; Dr. Ivica Pavičić, podnačelnik grada Sarajeva; konjički kapetan I klase Petar Pokorny; pukovnik Milutin Stefanović, komandant drinskog žandarmerijskog puka; Meto Kuić, direktor „Drine"d.d., Nadzorni odbor gg.: Andrija Damić, veletržac, Muhidinbeg Fadilpašić, veleposjednik; kapetan Radoslav Pantić. – *Večernja pošta*, br. 2663, 28. april 1930, 5.

[2142] Nova uprava Kola jahača „Regenta Aleksandra" – predsjednik: div. gen. D. Simović; podpredsjednici: dr A. Babić i dr I. Hadžiomerović, sekretar M. Uvejs, sekretar za trke art. potpuk. V. Blagotić; blagajnik dr D. Davidović; članovi uprave: J. Pavlović, đen; Mutevelić, M. Banićević, M. Leskovac, dr D. Jevtanović, dr I.

za ovaj sport je bio tradicionalno velik,[2143] a dešavanja koja su ga pratila često su izlazila u štampi uveseljavajući sarajevsku javnost.[2144] Izgleda da su strast prema konjima dijelili sa strašću prema automobilima, jer su sa svojim nacionalno šarolikim društvom bili i stalni članovi uprave *Auto-kluba* u Sarajevu.[2145] ali i učesnici organizovanih auto-relija i zajedničkih putovanja na koja su išli zajedno sa svojim suprugama. Dame nisu više bile uključene u pojedine javne sportove, kao što su to činile u svojoj mladosti, kada je to bilo stvar nacionalnog samoprijegora,[2146] ali su ponekad bile budni posmatrači sportskih događanja.[2147]

Pavičić, dr M. Denišlić, Ivo Vranić, M. Fadilpašić, M. Pavlović, B. Stanisavljević, S. Dimić, I. Stojanović, A. Damić, M. Pavlović; NO: St. Miloradović, đen; V. Antić đen; K. Đorđević, đen; R. Vikert; F. B. Hrasnica, S. Uzejiragić, Sl. Belajac i I. Čomora. – *Jugoslovenska pošta*, br. 2072, 24. mart 1936, 4.

Nova uprava Kola jahača „Regent Aleksandar“: Predsjednik ban Lukić, I podpredsjednik kd. armije gen. Bogoljub Ilić, II podpredsjednik dr Ibrahim Hadžiomerović; tajnici: potpuk. Vladislav Blagotić i Muhamed Uvejs, blagajnik dr Dušan Davidović; odbornici: Asim Mutevelić, Bora Stanisavljević, Miloš Ljeskovac, Andrija Damić, Ilija Stojanović, dr Dušan Jeftanović, Miloš Pavlović, dr Ivica Pavičić, Miloš Baničević, dr Mustafa Denišlić, Nuhidin Fadilpašić, Simo Dimić, dr Ljubo Bilić, Čedomir Jarić, Mihajlo Krečković, Pire i Iso Herman, NO: gen. Veliztar Antić, Kosta Doretović, Rihard Vikert, Fahrudin Hrasnica, Salih Uzeiragić, Slavko Bjelajac i Ismet Čomara. Počasni pretsjednik gen- Dušan Simović, na predlog uprave. - *Jugoslovenska pošta*, br. 2377, 25. mart 1937, 2.

Komandant armije, armijski gen. Bogoljub Ilić, pretsjednik Kola jahača „Regent Aleksandar“ UO: I podpre. Krečković, II podpre. dir. Gradske štedionice Ethem Bičakčić, I sek. Muhamed Uvajs, II sek. konjički kap. I klase Gradimil Milojković; blagajnik Andrija Damić; članovi UO: dr. Ibrahim Hadžiomerović, dr. Ljubo Bilić, ban. načelnik Bora Stanisavljević, dr Dušan Jeftanović; dir GŠ Miloš Ljeskovac, podpuk. Miloš Pavlović, dr Ivica Pavičić, dr Mustafa Denišlić, Ilija Stojanović, Simo Dimić, dr Relja Kašiković ing. Simo Milošević, Bogdan Todorović, Ljubomir Vukolić … NO: gen. dr Nikola Šeparović; izvršni odobr: Ilija Stojanović, direktor ergele; … načelnik ban. uprave Bora Stanisavljević, A. Damić, viši Veterinarski savjetnik Simo Dimić; … - *Jugoslovenska pošta*, br. 2958, 17. feb. 1939.

[2143] Bosanskohercegovačko Kolo jahača “Regent Aleksandar” – Za trke prijavljeno 45 grla – *Srpska riječ*, br. 158. 12. aug. 1920, 4.

[2144] „Posljedica konjskih trka: kako saznajemo predao je g. Direktor (Umjetničke radnioce – op. S.D.) Jovo Trifković preko svog advokata g. Dra Pavičića tužbu protiv ovdašnjeg dnevnika „Slobode“ radi uvrede poštenja. „Sloboda“ je naime prigodom konjskih trga, od kojih je g. Trifković bio sretni dobitnik, aludirala na taj veseli događaja na poseban način, koji je g. Trifković smatrao uvredom. On naime također tvrdi da su mu time umanjeni izgledi na ženidbu, pa će tražiti primjerenu odštetu. U svim sarajevskim krugovima ide se ovoj parnici s velikim interesom u susret.“ – *Jugoslovenski list*, 17. august 1926, 4.

[2145] Novi odbor Auto-kluba, predsjednik: g. dr. Milan Jojkić; Upravni odbor: Dr Jojkić, I podpre. Mordehaj R. Atias, II podpre. dr Aleksandar Babić, sekretar Dragutin Rajić, blagajnik g. Branko Trbojević; članovi: D. Jeftanović, dr. Dušan Davidović, Metodije Kuić, Bogdan R. Roanić, Silvijo Alkalaj, Ljubomir Vukolić, Ovadio Finci, ing. Maks Goldberg – (nabrojani su samo članovi iz Sarajeva, a u upravi ih je bilo i iz unutrašnjosti. – op. S.D) – *Jugoslovenska pošta*, br. 815, 9. februar 1932, 2.

Na XI godišnjem zboru Auto-kluba blagajnik je Oskar Salom, a tu su i novi odbornici: dr Bilić, Artur Pinto iz Banja Luke, dr Denišlić, Landau, dr Plaha iz Kreke, potpuk Trifunović, Vukotić. – *Jugoslovenska pošta*, br. 2041, 17. feb. 1936, 5.

Sa skupštine Srpskog automobilskog kluba, sekcija Sarajevo . – na svojoj XVI gl. god. skupštini pretsjednik dr Milan Jojkić, ovjerači zapisnika dr Denišlić i Đorđo Besarović. Pomenuto je da je g. Dušan Jojkić održao od 29. februara 1940. do 8. aprila 1940. niz predavanja sa modelima. U UO: pretsjednik M. Jojkić I podpre Mordehaj Atias, II podpre. Mustafa Denišlić, tajnici: Ovadio Finci i Bruno Ridi, blagajnik Edo Kalman. Odbornici: Branko Babić, dr Ljubomir Bilić, Đorđo Besarović, Artur Burda, ing. Maks Goldberg, dr Dušan Jeftanović, Otokar Kriška, Josip Landau, Dragomir Profirović, Bogdan Todorović, Ljubomir Vuković i Oskar Salom. Nadzorni odbor: predsjednik Muhamed Zlatar, odbornici Šandro Terek i Izo Herman. U sportsko-turističko-propagandistički odbor, ušli su g.g. pretsjednik dr Ljubomir Bilić, Dušan ing. Bilić, Dragomir Profirović, B. Todorović i Branko Babić. Sud časti: Mordehaj Atias, Besarović, dr Ljubomir Bilić i Dragomir Porfirović. – *Jugoslovenska pošta*, br. 3563, 10. februar 1941, 5.

[2146] „Srpsko gimnastičko društvo Dušan Silni u Sarajevu, blagodareći zauzimanju gospođice Krunice Gl. Jeftanovićeve i gospođice Desanke Petrovićeve, moći će ovih dana osnovati i svoj ženski odsjek. – Kao redovni

Sve dogodovštine, gradska dešavanja i zgode prepričavane su u, pored tradicionalnog okupljališta - kafane i bašte hotela *Evrope*, i u kafanama *Tri zlatna soparca*, uz dobre mezetluke, pivo i rakiju u Jeftanovića ulici, ali i u *Srpskom fijakeru*. Bilo je i drugih mjesta i ugodnih ambijenata gdje su se sigurno završavali i mnogo ozbiljniji poslovni poduhvati.[2148]

Na zabave je muški svijet išao u prisustvu suprugâ. Nakon rata broj upriličenih zabava se toliko umnožio da je Zemaljska vlada početkom druge godine mira zabranila priređivanje maskiranih balova i reduta. „Motivaciju sa kojom je popratila vlada ovu zabranu, mora svako odobriti. Nemoral i rasipanje novca, koji prati ovakove bakanalije prešao je zaista već bio svaku mjeru, a na siromašne koji na hrani oskudijevaju porazno djelovao. Vlada se makar i prilično kasno sjetila da ovome zlu stane na put.“[2149] Neuspješnost ovog pokušaja je istog mjeseca, nakon brojnih januarskih sijela i priredbi, pokazala nova odredba vlade na osnovu koje su dozvoljeni kostimirani balovi. „Nije šija nego vrat“, kometarisala je štampa.[2150] Koncerti, priredbe i zabave raznih vrsta su se ipak umnožavali, usprkos svim prigovorima. Dok su vidovdanske proslave bile posvećene memorisanju žrtava palih za Kraljevinu, svetosavske su bile radije dočekivane zbog svojih zabava. U Sarajevu *Prosvjeta* je bila glavni organizator. Rukoveti Mokranjca tom prilikom nikad nisu izostajale, a uz dirigentsku palicu Ljube Bajca slijedile su ruske i moravske narodne pjesme. Nakon toga obično su išle recitacije i na kraju igranka koju bi obično otvorio predjsednik *Prosvjete*. Zabava je bila dobro posjećena uz prisustvo uglednika – bana, podbana, komandanta armije, stranih konzula, svih vjerskih predstavnika, kao i predsjednikâ „bratskih udruženja“. Obično su u štampi sljedećeg dana opisivane toalete dama koje su krasile ove zabave. Predmet najveće pažnje npr. na svetosavskoj zabavi 1931. godine bile su toalete dvorske dame gđe Srškić, banice Ružice Popović, supruge komandata armije gđe Belić, gđe Milene Jeftanović, gđe gen. Nedeljkovića, gđe podbanice dr Hasanbegović, gđe R. Davidović, Natalije Jojkić, te gospođica: Ksenije Srškić, Slave Babić i gospođica Petrinović.[2151] Tradicionalno, ovakvi natpisi u štampi bili su

---

članovi „Dušana Silnog“ izjavile su se , da će pristupiti gospođice Vukosava Petrovićeva, Ljubica Jokanovićeva, Draginja Lapčevićeva, Milena Lapčevićeva, Ljubica Rajačićeva, Ljeposava Čupićeva, Milica Vekićeva, Ljeposava Vekićeva, Zorka Umićevićeva, Saveta Jovanovićeva, Savka Budimlićeva, Mila Mlinarevićeva, Natalija Durićeva i Danica Duriševa.“ – *Srpska riječ*, br. 196, 5/18. septembar 1908, 3.

[2147] „Za olimpijadu u Berlinu iz Sarajeva su se dosad prijavlila dva lica. Interesantno je napomenuti da su to dvije žene.“ – *Jugoslovenska pošta*, br. 2091, 16. aprila 1936, 4.

[2148] Klasifikacija gostiona. U prvu klasu spadaju: *Evropa, Central, Napredak, Marijin Dvor; Društveni dom, Zeleni Dvor, Hotel k Pošti i Frankini;* u drugu: *Avakum Perišić, Simo Andrić, Jure Carata, Mavro Samek, Leopold Šulhof, Đorđe Bikaljević, Ivo Bulat, Asim Kurt, Slavija, Pumadija i Rosija.* Sve ostale u treću klasu. – *Srpska riječ*, br. 207. 16. oktobar 1920, 4.

[2149] *Srpska riječ*, br. 8., 16. januar 1920, 4.

[2150] *Srpska riječ*, br. 14, 26. januar 1920, 4.

[2151] *Večernja pošta*, br. 2889, 22. januara 1931, 4.

uvijek popraćeni sa druge strane i organizovanom borbom protiv luksuza i mode od strane udruženja u čijim su odborima sjedile dame čiji su maniri bili kritikovani.[2152]

Ugledne dame su nastavljale svoju dvostruku borbu, a idući kolosjekom mode mnoge su koristile putovanja za nabavku potrepština za sebe, ali i u Sarajevu su mogle da kupe ponešto od modnih detalja. Šeširi su u modnim buticima nakon rata dostiizali cijenu od 800 do 1.500 kruna. „Zar to nije strašno!“, komentarisao je zapanjeni novinar [2153] U tom momentu kilo janjetine je stajalo 20 kruna, a bijelog hljeba 10 kruna.[2154] Moda šešira nije omađijala samo srpski ženski svijet. Njihove muslimanske sugrađanke takođe su je slijedile, ali bez odobravanja javnosti.[2155] Ispod šešira i marama krile su se frizure, pažljivo odabrane i po uzoru na pariško modu. Frizerke i kozmetičarke su imale pune ruke posla da pripreme ženski svijet za tu silinu sarajevskih zabava, ali i za svakodnevicu, pa su mogle svoje usluge objavljivati u novinama.[2156] Moda šešira, kao i skraćenje sukanja uvijek je bila praćena protivljenjem, ali je orjentacija na Pariz,[2157] umjesto na „germanske neukusnosti“ bila

[2152] „Borba ženskih društava. - U Sarajevu protiv mode i luksuza. – Inicijativom mesnog ženskog Gajretovog odbora u Sarajevu sastala su se sva ženska društva 5. novembra ov. god. radi dogovora o načinu borbe protiv mode i luksuza. ... Prisutne izaslanice iz sljedećih udruženja: Materinsko udruženje, Savezna kancelarija, Fidak ženska sekcija, Ženska pokret, KSS, Cvijeta Zuzorić, Zadruga Gajreta i KSS, Muslimanski ženski klub, Muslimanska ženska trezvenost, Zadruga Jugoslovavenki, Djevojačka zdruga, Udruženje krojačica i modiskinja, Jevrejsko aškenasko gospojinsko društvo i Zadruga Srpkinja. - Tu referat tajnice Maše Živanović, te Gajretovog odbora Vide Čubrilović, pa je predložen i način borbe ...“ - *Narodno jedinstvo*, br. 102, 2 ; 103, 2; 106, 2, Sarajevo decembra 1931.

[2153] *Srpska riječ*, br. 207, 16. okt. 1920, 5.

[2154] Kilo janjetine stoji 20 K, a porcija na Ilidži 23 K; kajmak 40 K, a sir 15 K. – *Srpska riječ*, br. *3. juli 1920,*

Nove cijene u kavanama – turska kava (3K, 2,5 K 1,5 K), kapuciner – 2,5 K, bijela kava - 3,5 K, čaj sa šećerom mali 2 K, čaj s rumom 5 K, čaj sa limunom 2,5 K, konjak ili liker 5 K, rum 3 K, šljivovica 2,5 K; vino hercegovačko 28-36 K, špricer 6 K, maslac porcija 6 K, med porcija 4 K, jaje kuvano 2,5 K, cijene stupaju na snagu odmah.

Nove cijene jela po gostionicama: čorba 2K, govedina 12 K, umak 2 K, svinjetina ili teletina 20K, goveđe pečenje 15 K, varivo 4 K, kalja, lonac, paprike punjene, dolma i đuveče 18 K, gulaš 12 K, perkelt 14 K, sekelji gulaš 13 K, tripe 10 K; plučice 12 K, kuhano tijesto 5 K, bečki odrezak 26 K, prirodni odrezak 24 K, čimbur od tri jajeta 10K, palačinke (2 kom) 10 K.

Povrće i voće – lišće kupusa i kelja 1 K, glavica 4 K, kelj 4 K, špinat, salata 2 K, krompir 2 K, zeleni luk 5 K, poriluk 2 K, hren 6 K, grah žico 2 K, grah trešnjo 5 K, krupna tikva 0,7 K, zeleni patlidžan 3 K,; požegače 6 K, kisele jabuke 4 K, grožđe 20 K, dinje 7 K, zerdelije 2 K, breskve 8 K. - *Srpska riječ*, br. 138, 17. jul 1920, 5.

Cijene u slastičarnicama. – komad po 2,5 K, a torta 50 K, sladoled 7 K, hladna kava s biškotom 10 K, bela kava 3K, bela kava sa kajmakom 4 K, čokolada 6 K, čokolada sa kajmakom 7 K, malinov sok 4 K, rahatlokum 2 K, kiselo mleko ¼ litre 2,5 K.

Cijene hljebu – bijeli 10 K, crni hljeb 8 K, zemičke po komad 50 helera. - *Srpska riječ*, br. 133, 10. jula 1920, br. 153. 6. august 1920, 5.

[2155] Hakija Hadžić, profesor na velikoj gimnaziji vjenčao se sa Almasom Iblizović učiteljicom na muslim devojačkoj školi … njegova je vjerenica bila izbačena iz odbora “Osvitanja”, jer “Hakija Hadžić misli da islam ne brani svojim vjernim da nose šešir.” – *Glas naroda*, br. 30, 5. jun 1919, 5.

[2156] Cjenik za češljanje i manikiranje – ako se dolazi kući 30% više – češljanje 5 K, češljanje s ondulacijom 29 K, luksuzno češljanje 30 K, pranje, sušenje onduliranje i češljanje 50 K, manikiranje sa lakiranjem 16 K. – *Srpska riječ,* br. 232, 18. novembar 1920, 1920, 6.

[2157] Na svom mjesečnom boravku u Parizu, vlasnica „Chapeaux Chic Parisien“ uspjela je da pribavi za svoje mušterije najmodernije modele najvećih pariških modnih kuća i to uz zamjerno jeftine cijene. ... Kralja Petra ulici 11, je ne žaleći žrtve omogućila na ovaj način i širim krugovima da dođu do modernih modela šešira. –

pozdravljena, uz povremene dodatne zahtjeve da dame u tom novom usmjerenju iskažu ponekad i svoje slovenstvo.[2158]

Pored toga, ženske čajanke i popodnevne sjedeljke su također bile prilike da se izmjene informacije i prijatno ćaska. Ugodno druženje su pružali su i neki drugi klubovi – *Anglo-američki klub, Francuski klub,* a ponajprije *Društvo prijatelja umjetnosti Cvijeta Zuzorić,* na čijim je skupštinama bilo i ozbiljnog govora.[2159] Posebnu radost su im činili organizovani elitni dječiji maskirni balovi, gdje su roditelji mogli pratiti vještine svojih mališana. Štampa bi to uvijek popratila svojom bilješkom.[2160]

Ženska i dječija radost, mirno življenje i svakodnevni rituali ugasili su se sa aprilom 1941. godine. Ženski svijet je opet udružen, ali ovoga puta brigom, strepnjom, strahom i svojim

---

Večernja pošta, br. 2617, 5. mart 1930. Velik uspjeh prve Modne revije u Sarajevu u organizaciji gđe Nine Škoro povodom 25. godišnjice djelovanja poznate modne kuće „Chapeaux Chic Parisien" Reviji su prisustvovale gđa Predraga Lukića, banica, gđa dr Avde Hasnabegovića; gđa kd. armije Krstića je pismeno čestitala. Preko hiljadu sarajevskih dama uživalo je u modelima. - *Jugoslovenska pošta*, br. 2065, 16. mart 1936, 5.

[2158] „Mi smo Slaveni u svakom pogledu bliži romanskoj rasi nego i germanskoj pa i u toaletnom ukusu. Talijanka Paiola Lombroso napisala je čitavu raspravu o taletnim linijama, što govore o ćudi i karakteru čovjeka. Pogledajte i u naš sarajevski korso. Možete li ispravno suditi o našim damama i gospođicama, o njihovoj slovenskoj ćudi? Ne, danas još nipošto. Kad budu naše dame znale da spoje u jednu cjelinu zapadnjačko francusko umjeće s našim narodnim jugoslovenskim osobinama u kroju i vezu, bit će govora i u evropskim salonima o našem jugoslavenskom društvu. Možda ćemo za nekoliko mjeseci moći da zabilježimo po koji uspjeh u tom pogledu." – *Jugoslavija*, god. I, br. 15, 17. prosinac 1918, 2.

[2159] Na zboru gospođa i sastanku djevojka – Jučerašnja skupština sarajevska Cvijete Zuzorić i djevojčke privredne zadruge u crtaonici I muške gimnazije. Predsjedni CZ je Vukosava Ćuković, tajnica gđa Dragica Radić "Mora se voditi računa također i o današnjem materijalističkom dobu, koje ne pogoduje razvitku i širenju umjetnosti." Izvještaj o radu govori da su organizovali veče posvećenu Ćoroviću i dali njegovu aktovku "On". Organizovali su govor Mirka Maksimovića o ikonografiji u prostorijama Narodnog univerziteta. Imali su i Zmajevu proslavu u domu Crvenog krsta, četiri slikarske izložbe – Šeremeta, Mazalića, Petrovića, Popovića i Sumeeskera, Grupe dubrovačkih slikara i g Fürsta. Društvo je omogućilo školovanje talentovane djevojčice gđe Branke Martič. Organizovalo je doček Nove godine u hotel Evropi. Položili vijenac na odar Ive Vojnovića. Organizovali zabavu u Oficirskom domu u korist fonda za podizanje doma. Na toj je priredbi su izveli baletnu tačku Riki Levi i Žukovski. Za djecu su organizovali pozorišni komad Mačak u čizmama;
Blagajnica Lujza Šubić u izvještaju kazuje dobitak od 46.371. Upravni odbor: predsjednica Vukosava Ćuković, podpredsjednice Nada Perišić i Dusta Milanković, tajnice Dragica Radić i Greta Debeljak, blagajice Lujza Šubić i Rozner Elza, U odbor dalje gđe Alkalaj Štefa, Behmen Hiba, Besarović Dana, Bošnjaković Vera, Rajak Davidović, Sonja Dolinšek, Dragica Durbešić, Franka Jeličić, Marijana Goldberg, Malvina Koš, Darinka Konjević, Klarica Lević, Milica Miron, Ivka Mundžić, Mica Popović, Marica Sendić, Mira Vasiljević, Mella Vesel. Nadzorni odbor: Mihajo Đukić i Branko Srškić: Čl. književ. umjetničke sekcije: Ljuba Đurić, dr Milan Ćurčić, Borivoje Jeftić, dr Isak Samokovlija i Franjo Poljanec; Muzička sekcija: Klemens Menši, i Beluš Jungić, Slikarske sekcije: Đoko Mazalić i Roman Petrović. – *Večernja pošta*, br. 2790, 9. septembar 1930, 5.

[2160] Dječiji bal *Materinskog udruženja*, pod pokroviteljstvom banice Ružice Popović- program u kojem učestvuju samo djeca. U komadu „Žive lutke" mala Halka Hasanbegović, kći direktora Stojića, kći puk. Ružića, sin dr Paje Čokića, sin i kći dra Besarovića, kći dra Altarca, kći i sin g. Petra Aleksića, kći dra Radulaški i dr. ... Polka „Ruski ples", koji izvode dječaci i djevojčice, mala Tanja dra Jeftanovića, Nada kći g. V. Sekulovića, mali Makale, Jovanović, kći dra Nježića, kži dra Premužića, dva sinčića gosp. Đajića, kći g. Kraljevića i Vojna, g. Prnjatovića ... - *Jugoslovenska pošta*, br. 547, 18. mart 1931, 2.
Dječiji maskirani bal *Materinskog udruženja*. U režiji g. Pregarca. Dobra izvedba male Sonje Besarović, Seke Radulaški, Dušana Dozeta ... „*Mornarski* ples izvela Tanja Jeftanović i Nada Sekulović, kao i *Kozačok*, koje je odlično uvježbala gđa Aleksandra Petrović. ... U publici su Kruna Srškić, Hasanbegović, dr Jeftanović sa gospođom, V. Besarović. – *Jugoslovenska pošta*, br. 555, 27. mart 1931, 2.

imenima na spisku priloga u novcu i robi za internirane Srbe.[2161] U tim momentima nekadašnji zahtjevi za obuzdavanjem luksuza bili su tek cinični odjek dobrih, prohujalih vremena.

[2161] Supruge Besarovića: Dana (Vojislava), Melanija (Veljka), Maša (Đorđa), Radojka (Konstantina), Zorka. Sa njima su Milena Jeftanović, Natalija Jojkić, Rada Jojkić, Darinka Despić, Ljeposava Ljeskovac, Seka Praštalo, Dragana Miladinović, Janja Baroš, Zorka Grđić, Danica Samouković, Mila Varda, Zorka Besara, Desanka Skarić, Danica Davidović, dr Katica Radulaški, dr Staka Bokonjić, Jelena Dopuđa, Dozet, Šušnjar, Travanj, Mandrapa, Milena Kaluđerčić, Ana Kaluđerčić, Božana Ećimović, ali i mnoge druge. - HAS, ZV, kut. 6, dok. br. 269.

Zaključna razmatranja

Bosna i Hercegovina u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca/Kraljevini Jugoslaviji nije bila izuzetak sa osnovnim karakterom agrarnog društva, morem ruralnog i nepismenog svijeta, neizgrađenom vlastitom ekonomijom i sa malim otocima urbanog stanovništva, od čega se samo samo niski procenat odnosio na Srbe. Tokom međuratnog perioda socijalnu podlogu lokalnih vlasti činila je srednja gradska klasa trgovaca, zanatlija, sitnih industrijalaca i inteligencije, zaokupljenih političkim i ekonomskim usponom, podržana gotovo isključivo političkim angažmanom, sa marionetskom ulogom koja je svjedočila njegovoj minornoj društvenoj i svakoj drugoj poziciji. Taj prisutni građanski krug nije oblikovan dugotrajnom, postepenom i kontinuiranom socijalnom transformacijom starih vodećih gradskih struktura, prepoznatih na zapadu, već naglom i agresivnom promjenom prouzrokovanom naglim prekidom evolutivne linije društvenog razvoja, skokom iz jednog u drugo društvo, potpomognutim ratnom destrukcijom, različitim ekonomskim, društvenim, političkim i vrijednosnim sistemima.

Jednako tako diskontinuitet u razvoju bosanskohercegovačkog i među njime srpskog građanstva nije bio nikakav izuzetak na jugoslovenskom prostoru, kao ni to da je ono kao jedan od nosilaca modernizacije bilo onemogućeno da svoju misiju vodilje društvenog napretka izvrši u punom obimu. Jednostavno, nije evolutivnim procesom stvoren srednji društveni sloj koji bi u društvu obezbjedio stabilnost i trajnost. Tako da je stvaranje nove države bio jedan od najznačajnijih društvenih promjena koji su poremetili ovaj u ne tako davnoj prošlosti započeti proces. Uz ekonomski potres u ratu, tokom trajanja Kraljevine dodatno su ovaj tok onemogućili i drugi činioci – gubitak političkih, pa time i socijalnih i ekonomskih privilegija, ojačana parlamentarizmom glasačka seljačka masa, eldorado novog političkog i ekonomskog sloja, ekonomska kriza i iz nje proistekla nesigurnost, nedostatak državne potpore, sudar kulturnih i političkih tradicija naglo poraslog urbanog stanovništva, nemogućnost provođenja odluka i na lokalnoj razini. Uvođenje novih društvenih vrijednosti, idejnih i sistematski provođenih, u koji se stara vodeća društvena struktura nije uklapala, dovela je do disfukcije i tradicionalne društvene grupe - čaršije. Govor o njoj, odnosiće se na srpsku sarajevsku čaršiju.

Čaršija je bila tradicionalna urbana neformalna grupa, jedna vrsta tradicionalne urbane aristokratije orijentalnog profila, zatvorena i konzervativna, proistekla iz tradicionalnih oblika

društvenog i ekonomskog organizovanja, čije je članstvo bilo vezano na tradicijom uspostavljenim odnosima, sa specifičnom unutrašnjom hijerarhijom, organizovana iz potreba zaštite vlastitih interesa, koja je nadzirala, modelirala i usmjeravala sudbine članova svoje grupacije, vjerske pa potom i narodne zajednice, te u konačnici formirala javno mnijenje šire društvene zajednice i određivala tokove društvenog kretanja. Čaršiju je sačinjavao izabrani skup ljudi, koji su nastojali da sačuvaju svoju poziciju u ovoj neinstitucionalnoj formaciji, ali i nacionalnoj zajednici i u društvu, uvezani čvrstim i mnogostrukim sponama koje su im omogućavale da očuvaju i produbе moć koju su imali. Čaršija je uvijek bila u sukobu sa novim društvenim strujama koje bi mogle da poremete i ugroze njen status.

Razlozi nastanka čaršije potiču dakle iz ekonomske, socijalne ili vjerske nužde, koja je poticala da se jedna društvena grupa morala samoorganizovati zbog vlastitog održanja i morala zaštititi vlastite interese, ugrožene ili „ugrožene“ od strane države ili neke druge društvene formacije ili zajednice, te nužno balansirati u interesu vlastitog opstanka i birati svoj način djelovanja koji je promjenjiv u zavisnosti od društvenih prilika. Taj status „drugog“ karakterističan je i od nastanka prisutan kod čaršije i uzrok je njenim mnogim, u suštini odbrambenim karakteristikama. Sarajevska srpska čaršija primjer je ovog istorijskog društveno-ekonomskog konteksta.

U periodu do samog kraja XIX-og stoljeća, vremenu tradicije, nastali su oni elementi koji i kasnije nisu napustili bosanskohercegovački prostor i tokom koga su udareni temelji društvenih struktura koje su odlučujuće uticale na dalje tokove ekonomskog, političkog i najznačajnije, društvenog razvoja. Stoga esnafsku organizaciju, kao bazično privrednu i crkveno-školsku opštinu kao vjersko-nacionalnu društvenu podstrukturu, smatramo odlučujućim za formiranje sarajevske srpske čaršije, njene organizacije, strukture, hijerarhije, iz toga proisteklih odnosa, te mentaliteta, etike, sistema vrijednosti i elemenata funkcionisanja. Napor i upornost da se održi usvojeni, tradicionalan način života bio je prisutan i kada uslovi za to nisu postojali.

Sticajem istorijskih okolnosti srpska čaršija u Sarajevu, tradicionalna elita krajem XIX postaje pokretač nacionalne borbe i vodi modernu, nacionalnu, političku borbu, uprkos stavu nacionalne ideologije koja je smatrala da je gradski svet slabiji, nasuprot zdrave nacionalne jezgre, seljačkog svijeta. Čaršija je bila pokretač organizovanja srpskih nacionalnih društava, te nuždom i nerado prećutna potpora osnivanju srpske stranke, znakova modernog

funkcionisanja srpske zajednice. Za tu djelatnost ju je osposobilo i učešće u tijelima državne uprave oba carstva čiji je sastavni dio bila.

Čaršija je bila u stanju da funkcioniše u tom smislu, jer je sa austrougarskom vlašću i novim pravilima i oblicima učešća u privrednom životu, toliko osnažila, da su bila spremna da postane aktivan sudionik „doba politike“, a braneći tradicionalna prava svoje zajednice. Povlašteni društveni vrh, nasljeđen iz osmanskog perioda, i dalje vodio kormilo života u gradu i sve više i u čitavoj Bosni i Hercegovini, ali bez političkih pretpostavki koje bi ih učinile samostalnim činiocem i nemoćni da do kraja kreiraju vlastitu ekonomsku budućnost. Sa Velikim ratom je za čaršiju definitivno nestao tradicijski period u kome je ona disala punim plućima i onaj austrougarski protkan modernizacijskim pomacima.

Upravo u vremenu prije tog velikog potresa sa čaršijom se urbani sarajevski srpski sloj najviše približio onim vrijednostima građanskog modela funkcionisanja, bliskim zapadnom, ne samo svojim privrednim naporima, nego i svojom političkom djelatnošću, doduše sa svim odlikama nepotpunog parlamentarizma, sa protodemokraskim naznakama, ali sa velikim u tradiciji nastalim potencijalom za politički dijalog i toleranciju u mnogovjerskoj i višenacionalnoj zajednici.

Istinski uronjeni i vlastitim doprinosom i žrvama predati procesu stvaranja države jugoslovenskih naroda, svojim tradicionalnim vezama i djelatnošću vezani tajno i javno za veliki broj ljudi koji su radili za oslobođenje od strane dominacije, čaršijski ljudi su sa neskrivenim zadovoljstvom dočekali ujedinjenje i stvaranje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca sa nadom da će dostizanje tog krajnjeg cilja biti dovoljno i za njen uspješan razvoj. Oni su se uzdali u „vlastitu“ državu koja će sa njih skinuti breme mnogih dobrovoljno ili po prirodi stvari preuzetih obaveza upravljanja njihovom zajednicom – nacionalnom, vjerskom, ali i za dóbro grada, pa i čitavog bosanskohercegovačkog društva, da će se napokon ustanoviti ono što država sa srpskim kraljem na čelu treba da bude, a to je da im pruži dokaz da više nisu „drugi“ u državi i to putem osiguranja ravnopravnog učešća u javnim strukturama vlasti, privrede i uprave, preko zaštite stečenih prava, lične sigurnosti, reda, prava na rad i putem potpore nacionanim i društvenim interesima.

S druge strane, novouspostavljena Kraljevina je bila zaokupljena političkim problemima, ali u jednom efikasna, a to je izgradnja administrativnog i upravnog sistema koji je u potpunosti bio u skladu sa postavljenim interesima nove vladajuće strukture. Istovremeno, kriteriji za uključenje u krugove vlasti nisu više bili isti, očekivani prestiž u novoj, nacionalnoj državi

nije se više nije zasnivao na imovinskom cenzu i bivšim zaslugama, nego po principu partijske poslušnosti. Istina, čaršijski ljudi su prisutni u gotovo svim tijelima prelaznog perioda, kao i u svečarskim momentima i primanjima, ali ubrzo je prvenstvo u vlasti pripalo „borbenijim elementima“, uglavnom sinovima kršne Hercegovine, čije su se aktivnosti i društveni uspon osjećali već s početka vijeka, ali i mnogim drugim, Srbijancima i Bosancima iz drugih krajeva, nešto manje Ličanima, državnim činovnicima, vojnim kadrom i političkim pulenima, nestrpljivim, bučnim, iz nižih i srednjih društvenih slojeva, bez političke kulture nužne za složenu bosanskohercegovačku sredinu i vođenje složene politike. Na najnižim nivoima uprave nezainteresovanost, nerazumijevanje i nedostatak sluha za prisutne probleme proizvodili su loš utisak o vlasti, stvarali neraspoloženje i stalni nemir, a mogućnost manipulacije i partijske mobilizacije nacionalnom retorikom, stalno „osvežavanom“ tokom izbora, zloupotrebljavala je otvorena vrata masovnog pristupa agrarnom, nepismenom i politici nevještom stanovništvu, omogućenog opštim pravom glasa.

Politika kreira hijerarhiju i nov sistem društvene moći, vezuje pojedince za državne položaje, stvara mrežu međusobnih veza koje nisu proizašle iz tradicionalne strukture i ekonomske snage, koja se postepeno ruinira, iz sasvim novih okolnosti i interesa čiji je vrijednosni sistem nosio odlike drugačijeg socijalnog i duhovnog kruga. Tradicionalno vođstvo držaće nova vrhuška na odstojanju i postepeno potiskivati njegov društveni i politički uticaj. Sa druge strane srpska čaršija će i sama ustuknuti distancirajući se i svojevoljno, neprihvatajući principe kratkoročih neracionalnih i promjenjivih političkih ciljeva, nespojivih sa njihovom tradicijom i vrijednosnim sistemom. To će biti svojevrsni sudar agresivne političke prakse i kosmopolitskog duha urbanog miljea koji će poremetiti na lokalnom planu konstruktivnost upravnih i društveno-političkih tijela, generisati nerazumijevanje u urbanoj svakodnevici i uništavati građanski duh u začetku. Pojedinci iz svih struktura, pa i iz čaršije, prihvatiće ovu liniju, dominantnu i perspektivnu, društveno probitačnu i utapati se u društvenu struju koja nosi preživljavanje, ali i ekonomski i društveni uspon na osnovu novih kriterija. Postajaće sastavni dio formirajućeg građanstva, u velikoj mjeri neodgovornog, sa niskim nivoom političke kulture, kratkoročnih ciljeva, a visokih ličnih zahtjeva i irealnih ambicija. Veliki dio čaršije, naročito visoki krugovi, nije se mogao identifikovati sa „narodom i državom“, politikantima i masom, pogotovo zbog mogućnosti potčinjavanja takvom kolektivu, a ni sa državom koja nije ispoštovala njihove žrtve, a i u novim okolnostima previđala njihovo postojanje i njihov glas. On se izrazio otporom, indignacijom i opozicionim držanjem prema u državi dominantnoj srpskoj *Radikalnoj stranci*, što je bila borba bez dobitka, besperspektivna

borba sa sāmom državom, osim toga sa onom za koju su se borili, žrtvovali i koju su „vjekovima očekivali“. Angažmana u ovoj istoj stranci, nikad potpuno konsolidovanoj nakon šestojanuarskog režima, će se prihvatiti tek sa svim znacima skore dezintegracije države, u atmosferi već nagriženoj ratnim trubama, nacionalno ugroženi, ali i tada tražeći političkom praksom osporeni put dijaloga sa drugima. Bez dovoljno iskustva operativnog političkog rada, neorganizovani i nespremni za mijenjanje i preipitivanje vlastitih stavova i djelovanja, ubijeđeni u ispravnost svojih odluka i djelovanja, ali nedovoljno ubjedljivi za javnost, izgubiće i tu posljednju bitku.

Na političkom polju i bez borbe poražena, čaršija se gotovo od samog početka života nove države zadržava i situira u tradicionalnim okvirima, ekonomskim forumima grada i pokrajine, osjećajući se kao svoj na svome među starim i iskušanim privrednicima, zanatlijama, trgovcima i sa nešto industrijalaca, sa održanom hijerarhijom, kontradiktorno podržavajući njima svojstvene konzervativne nazore, ali i istovremeno se uzdajući u potporu države koju politički nisu do kraja uvažavali. Vodeći intenzivno uvriježenu i uhodanu djelatnost, zajedno i u skladu i sa pripadnicima drugih vjerskih i etničkih zajednica u tim krugovima, ujedinjeni zajedničkim interesima, te jednako nastavljajući i vlastite oblike privrednog organizovanja u vlastitom nacionalnom krugu, čaršija nastoji da se u lokalnim razmjerama osigura od pritisaka drugih jačih ekonomskih centara, a prvenstveno od prestolničke privredne klike. Traumatičnim iskustvom rata i iznenađeni izostankom državne ekonomske potpore, svjesni prepuštenosti vlastitom snalaženju u gradu kojem je namijenjena ekonomska stagnacija i periferna uloga, oni su nastojali bar održati stečeno i izbjeći nove gubitke. Privatna ekonomska djelatnosti se sve vrijeme nije znatnije proširila niti ojačala, u velikoj mjeri njihovi poslovi u samom gradu su ostali u okvirima već postojeće, nije se desilo da se preduzetništvo bilo koje vrste izrodi u krupniji vid industrije. Očekivana razvojna linija nije se pokazala realnom, a mnogobrojna ograničenja dirigovana što centralizacijom, interesima države, privrednih klanova, kao i neizbježnim učincima svjetske ekonomske krize nisu doveli do razvoja privredne osnove ni jačanja srpske privredne elite. Oni nisu bili izuzetak, isti proces doživjeli su i pripadnici drugih nacionalnih elita grada. Privredna stagnacija grada bila je i njihova vlastita slika. U Sarajevu se sve vrijeme nije pojavio niti jedan privredni magnat, nikakava postojeća korupcija nije dovela do bogaćenja pojedinca ili grupe, nijedna međuratna afera nije izbacila na površinu nikog obogaćenog i moćnog u toj mjeri ko bi mogao nešto uraditi za grad. Svi dobici takve vrste bili su u tolikoj mjeri nedovoljni da ni štampa nije mogla ništa o tome specijalno da piše, a da nije bilo u vezi sa višim političkim i državnim

krugovima i njihovim interesima. Čak ni strani kapital, do tada toliko kritikovan, ali funkconalan, nije više imao svoje pozitivne odjeke na sam grad.

Grupna slika čaršije u međuratnom periodu krije mnoštvo porodičnih sudbina i životnih priča pojedinaca koji koji čine gustu mrežu višeg urbanog sloja unutar koga se prelamali krucijalni tokovi i krupni prelomni događaji u višedecenijskom trajanju Sarajeva. Dvadesetak godina međuratnog perioda okvir je prikaza kraja te čaršijske linije, posljednje generacije sarajevske srpske čaršije u kome su se okončala različita civilizacijska nasljeđa, generacijska iskustva, oblici privređivanja, velika očekivanja i ista takva razočarenja. Sinovi čaršije ne djeluju više zajednički, modernizacija života donijela je nove uslove privređivanja, političko-društvene odnose, sisteme vrijednosti, predominantnu politiku u državnom sistemu, ideološke promjene, odjek liberalnih ideja koje su ih učinile usamljenim borcima, zatvorenim svojim poslovnim i društvenim pozicijama, užim krugom prijatelja, podjelom imovine, vlastitom formiranom porodicom, vlastitim nadama, borbama i očekivanjima. Sporo promjenjivi tradicionalni tok života bio je iza njih, vrijeme ubrzanog društvenog ritma učinilo je da sve više žive ličnim životima, a da svoje savremenike i sugrađane većinom ne vide kao saveznike, nego konkurente, jer se više nije tačno znalo „ko je ko“. U toj trci gube harizmu svojih očeva, suverenih upravljača životima zajednice, u novoj organizaciji vlasti i podjeli moći razvijaju drugačiji način razmišljanja i djelovanja. Simbolika njihovih porodičnih imena je ostala, ali njihov uticaj se ne rasprostire zajedno sa njom, ona je tek odraz i veza sa prošlošću nestale urbane tradicionalne zajednice čije nasljeđe i duh tolerancije gradskog življenja davalo usmjerenje, a koji su u novim okolnostima imali male domete i nisu sezali van lokalnih foruma, vezanih za male dobitke i varljivi osjećaj sigurnosti.

Učešće u tradicionalnoj ustanovi, crkveno-školskoj opštini, razoružanoj takođe uplivom politike, nije za njih bilo sporno, ali ni tu, kao ni u srpskim nacionalnim udruženjima i društvima ne djelujuju u mjeri kao njihovi preci, nema ih na ključnim pozicijama, niti su u prvim njihovim redovima. Tek nagovještaj rata ponovo ih vraća u njihove redove i na zajedničke akcije sa svojim sunarodnicima.

Novi društveni zakoni ukidaju predispozicije za tradicionalno djelovanje čaršije, njenu praksu sporog i racionalnog djelovanja zamjenila je dinamika diktirana političkom sferom, a potencijal za preobražaj tražio je prihvatanje promjena i izmjenjenu sliku sopstvene budućnosti. Preživljavanje je podrazumijevalo zanemarivanje prošlosti, samodovoljnost i iluzije, iskoračenje iz inertnosti i statusa samoizabrane, ogorčene manjine, usvajanje novog

sistema vrijednosti, traženje svoga mjesta i funkcionalno sudjelovanje u njemu, pridonošenje njenom opstanku i uzajamnom uzdizanju. Obrnuti put bio je put ka nestanku. Dio čaršije prihvatio je sva nova pravila, pa u drugim okolnostima i da ih nije sustigao II svjetski rat, vjerovatno je da to njihovo kasno buđenje ne bi bilo tako beznadežno.

Istorijskom nužnošću to se nije desilo i jedna tradicionalna urbana grupacija je izbrisana sa bosanskohercegovačke i sarajevske društvene scene nestigavši da sebi obezbjedi trajnost, pa makar i sporim modernizacijskim pomacima, a Bosnu i Hercegovinu učini, na osnovu političkih deklarativnih, veoma često izgovorenih matrica, očekivanom sponom „dva plemena Srba i Hrvata“, ili „Istoka i Zapada“, ni da dočeka da se se u Sarajevu oformi „jedno malo i lijepo Jugoslovenstvo“, ni da se njihov grad prestane nazivati „kasaba na umoru“ u jednom „baksuz vilajetu“.

Izvori i literatura

Izvori:

I Neobjavljena arhivska građa

1. Historijski arhiv Sarajevo – Sarajevo

- Fond Ostavština Jeftanovića
- Fond Ostavština Vojislava Besarovića
- Fond Rotari International
- Fond Ostavština Despića
- Fond Ostavština Vladimira Andrića
- Fond Ostavština Miloša Miladinovića
- Fond Ostavština Isidora Ise Đurđevića
- Fond Ostavština Borivoja Jevtića
- Fond Jelke Ostojić
- Fond Gradsko poglavarstvo grada Sarajeva
- Zbirka Varia
- Zbirka plakata i proglasa

2. Arhiv Bosne i Hercegovine

- Fond Veliki župan sarajevske oblasti 1924-1929
- Fond Kraljevska banska uprava Drinske banovine 1929-1941
- Fond Milana Stojadinovića
- Fond Kraljev dvor
- Zbirka otkupa i poklona
- Fond: Dosijei bivših službenika Zemaljske vlade, Pokrajinske uprave velikog župana, banske uprave Drinske banovine i Velike župe Vrhbosna Sarajevo

3. Narodna i univerzitetska biblioteka Sarajevo (NUBiH) – Odijeljenje rijetkih knjiga i rukopisa

- Građa
- Neinventarisana građa
- Rukopisna građa

II Publikovani izvori

A. Arhivska građa

- *Građa o stvaranju jugoslovenske države (1. I - 20. XII 1918),* priredili Dr Dragoslav Janković, dr Bogdan Krizman, tom I, Beograd, 1964.
- *Dokumenta o nastanku Kraljevine SHS 1914-1919,* priredio F. Šišić, Zagreb, 1920.
- Čulinović Ferdo, *Dokumenti o Jugoslaviji*, Zagreb, 1968.
- Gavranović Berislav, *Bosna i Hercegovina u doba austrougarske okupacije 1878. god*., ANUBiH, Građa, knj. XVIII, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 14, Sarajevo, 1973.
- Kapidžić Hamdija, Rad Narodnog Vijeća Bosne i Hercegovine u novembru i decembru 1918., *Glasnik arhivā i Društva arhivista Bosne i Hercegovine,* god. III, knj. III, Sarajevo, 1963.
- *Narodno vijeće SHS za Bosnu i Hercegovinu, Narodna vlada i Glavni odbor Narodnog vijeća SHS za Bosnu i Hercegovinu*; inventari i građa, Sarajevo, 2008.
- *Izvještaji o situaciji u Drinskoj Banovini,* knj. I-II, (1929-1931), sabrao i uredio: Dr. Andrej Rodinis, Sarajevo, 2009.
- Svetozar Ćorović, *Dokumentarna građa*, Muzej književnosti BiH, Sarajevo, 1972.
- Risto Besarović (ur.), *Kultura i umjetnost u Bosni i Hercegovini pod Austrougarskom upravom,* Građa za proučavanje političkih, kulturnih i socijalno-ekonomskih pitanja iz prošlosti Bosne i Hercegovine (XIX i XX vijek), tom IV, Sarajevo, 1968.

B. Publikacije dokumentarnog karaktera – izvještaji, zakoni, pravilnici, statistički materijali, spomenice, adresari, almanasi, kalendari

- *Almanah adresar grada Sarajeva*, Sarajevo, 1937.
- *Bošnjak*, Kalendar za 1907. godinu, Sarajevo.
- *Definitivni rezultati popisa stanovništva, Kraljevina Jugoslavija*, Sarajevo, 1932.
- *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine*, knj. II, Prisutno stanovništvo po veroispovesti, Beograd, 1938.
- *Dvadeset i pet godina rada Prosvjete 1902-1927*, Sarajevo, 1927.
- *Enciklopedija Jugoslavije*, Zagreb.
- *Gajret*, Kalendar za 1926. godinu, Sarajevo.
- *Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika,* Sarajevo.
- *Gradska štedionica Općine Sarajeva*, Izvještaj za poslovnu godinu 1922 - 1940, Sarajevo.
- *Izvještaj o privrednim prilikama i radu Komore u godini 1933-1939*, Sarajevo, 1934-1940.
- *Izvještaj o privrednim prilikama i radu sarajevske Tgovačko-obrtničke komore 1925-1939*,Sarajevo, 1940.
- *Izvještaj Glavnoga Odbora "Prosvjete"* za godinu 1911/1912. podnešen Glavnoj Skupštini održanoj 17/30. juna 1912. u Sarajevu
- *Jugoslovenski čelik a.d.*, Kragujevac, 1940.
- *Katalog izložbe knjiga*, priređene prilikom proslave 10-godišnjice Sarajevskog pozorišta pod pokroviteljstvom grupe sarajevskih književnika, 25. oktobra 1931, Sarajevo, 1931.
- *Narodno jedinstvo*, Ilustrovani zvanični almanah-kalendar Drinske banovine za budžetsku 1930/1931. godinu, god. prva, KBUDB, Sarajevo, 1939.

- Papić Mitar, *Pravoslavna crkva u Bosni i Hercegovini 1918-1941*, (rukopis), Institut za istoriju, Sarajevo,1984, 17.
- *Pravila Srpskog gimnastičkog društva „Dušan Silni" u Sarajevu*, Sarajevo, 1906.
- *Pravila Srpskog sokola*, Sarajevo, 1911.
- *Pravila Gradske štedionice Općine grada Sarajeva*, Sarajevo, 1922.
- *Prosvjeta, Kalendar*, Sarajevo, 1921-1940.
- *Prvi bosansko-srpski kalendar za prostu godinu,* Sarajevo, 1869.

- *Rezultati Popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 20. oktobra 1910*, Sarajevo, 1912.
- *Rezultati opštinskih izbora u Drinskoj banovini* po vjeri na dan 8. novembra 1936. od 20. novembra 1936. godine.
- Sokolović A. Osman, *Djelomični popis trgovaca-muslimana iz BiH pod kraj turske uprave*, Sarajevo, 1943
- *Spisak ulica i trgova u gradu Sarajevu*, separat preštampan iz *Narodnog jedinstva*, Sarajevo, 1931.
- *Spomenica,* Srpsko pjevačko društvo „Sloga“ u Sarajevu, o pedesetogodišnjici 1888-1938., Sarajevo, o duhovima 1938.
- *Svesokolski slet 1930. Sveslavensko sokolstvo*. Jubilarno izdanje *Saveza sokola Kraljevine Jugoslavije*, Beograd, 1930.
- *Vodič za II Pokrajinski slet sokola Kraljevine Jugoslavije*, Vidovdan, 27-29. juna 1934, Sarajevo, 1934.
- *Zakon o osnivanju i organizaciji trgovačke i obrtničke komore za Bosnu i Hercegovinu*, s. d.

C. Listovi, bilteni, časopisi i revije

- *Bosanska pošta/ Jugoslovenska pošta*, političko-informativni list, Sarajevo
- *Bosanska vila*, list za zabavu, pouku i književnost (1886.), Sarajevo
- *Bosanskohercegovačke novine,* list zvanične vlade u Sarajevu, 1878-1881, Sarajevo
- *Bratstvo,* list za vjersko i narodno prosvećivanje, Sarajevo
- *Dabro-bosanski istočnik*, vlasnik i izdavalac: AEM konzistorija, Sarajevo
- *Dijalog povjesničara-istoričara*
- *Glas naroda*, organ Demokratske stranke, Sarajevo, 1919-1921.
- *Glas slobode*, organ Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine, od br. 97. organ Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista) i od 1921. organ Socijalističke partije Jugoslavije, Sarajevo
- *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Sarajevo
- *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, Sarajevo
- *Jednakost,* političko-informativni list, organ Jugoslovenske mslimanske demokratije, Sarajevo
- *Jugoslovenski istorijski časopis,* Beograd

- *Jugoslovenski list*, demokratsko liberalno hrvatsko glasilo – nezavisni hrvatski dnevnik, Sarajevo.
- *Jugoslovenska pošta*, političko-informativni list, Sarajevo
- *Književne novine,* Beograd
- *Narod,* organ Demokratske stranke, Sarajevo, 1921-1924, 1927.
- *Narodno jedinstvo*, Službeni organ Narodnog vijeća za BiH, zatim Zemaljske vlade za BiH, pa Pokrajinske uprave za BiH i najzad KBU Drinske banovine
- *Naše starine*, Godišnjak Zemaljskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti NR BiH, Sarajevo
- *Nova reč,* političko-informativni list, Sarajevo (1932)
- *Novi istočnik*, službeni list pravoslavne eparhije Dabrobosanske, Sarajevo
- *Oslobođenje*, dnevni informativni list, Sarajevo
- *Prilozi za orijentalnu filologiju*, Sarajevo
- *Politika,* Beograd
- *Povijesni prilozi*, Zagreb
- *Pravda*, političko-informativni list, glasilo Jugoslavenske muslimanske organizacije, Sarajevo
- *Pregled,* književna revija, Sarajevo
- *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor,* Beograd, 1937.
- *Prilozi za proučavanje istorije Sarajeva*, god. I, Sarajevo, 1963.
- *Prosveta,* list za zabavu, pouku i prosvećivanje, Sarajevo
- *Sarajevski list,* zvanični list Bosanskohercegovačke vlade, Sarajevo
- *Službeni list Vrbaske banovine,* Banja Luka
- *Srbin težak,* organ Srba težaka, pristalica Radikalne stranke, Sarajevo
- *Srpska riječ*, list za poitiku, prosvjetu i privredu, organ NRS za BiH, Sarajevo
- *Školski vjesnik*, Stručni list Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo
- *Težački pokret*, list Težačke organizacije u Bosni i Hercegovini, Sarajevo
- *Radio Sarajevo Treći program*, god. XVI, 1988.
- *Večernja pošta*, političko-informativni list, Sarajevo
- *Vjesnik,* zvanični organ Srpskopravosl. Crkveno-školskih vlasti u BiH, Sarajevo

Pomoćna literatura:

- Škaljić Abdulah, *Turcizmi u srpskohrvatsom-hrvatskosrpskom jeziku*, Sarajevo, 1985.
- Bejtić Alija, *Bibliografija štampanih radova o Sarajevu*, Sarajevo, 1964.
- Stanojević Stanoje, *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*, Zagreb, 1925 – 1929.
- Skok Petar, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, Zagreb, 1971.
- Žujo Valerijan, *Leksikon Sarajeva*, Sarajevo, 2009.

Literatura:

A. Memoarska i putopisna građa

- Ali-paša Muhamed, *Ljetno putovanje u Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo, 2008.
- Bašeskija Mula Mustafa, *Ljetopis (1746-1804),* Sarajevo, 1987.
- Čelebija Evlija, *Putopis*, Sarajevo, 1996.
- Čokorilo Prokopije, Pamučina Joanikije, Skenderova Staka, *Ljetopisi*, Sarajevo, 1976.
- Evans Dž. Evans, *Pješke kroz Bosnu i Hercegovinu tokom ustanka avgusta i septembra 1875*., Sarajevo, 1972.
- Grđić Vasilj, *Riječ dvije o našem sporu*, izdanje piščevo, Novi Sad, Srpska štamparija Đorđa Ivkovića, 1906.
- Irljart Šarl, *Bosna i Hercegovina – putopis iz vremena ustanka 1875-1876*, Sarajevo, 1981.
- Mandić Velimir, (V.G. Maneli), *Bosna u lancima ili Povodom atentata Gavrila Principa*, Sarajevo, 1914-1919.
- Muvekit - Salih Sidki Hadžihuseinović, *Povijest Bosne*, knj. 2, Sarajevo, 1999.
- Stojanović Nikola, *Mladost Jednog pokoljenja*, (rukopis), Narodna univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine (NUBiH), Odjeljenje rijetkih knjiga i rukopisa, inv. br. 76, 15.
- Stojanović Nikola, *Nova stranka? Pismo poznanicima*, Izdanje piščevo, Paher i Kisić, Mostar, Geca Kon, Beograd, 1919.
- Živković Mita, *Sarajevo*, Požarevac, 1893.

B. Knjige

- Aleksić S. Vesna, *Banka i moć*, Beograd, 2002.
- Aličić S. Ahmed, *Uređenje bosanskog ejaleta od 1789 do 1878 godine*, Orjentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanje, XI, Sarajevo, 1983.
- Altermatt Urs, *Etnonacionalizam u Evropi*, Sarajevo, 1997.
- Bašović Ljubinka, *Bibilioteke i bibliotekarstvo u Bosni i Hercegovini 1918-1941*, Sarajevo, 1986.
- Bataković T. Dušan, *The Serbs of Bosnia&Herzegovina. History and Politics*, Beograd, 1996.
- Bejtić Alija, *Ulice i trgovi Sarajeva*, Sarajevo, 1973.
- Bjelajac Mile, *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije 1918-1941*, Beograd, 2004.
- Bilanović Danilo, *Čaršija*, Mostar, 2004.
- Blagojević Obren, *Ekonomska misao u Bosni i Hercegovini (do drugog svjetskog rata)*, SANU, Beograd, 1993.
- Boban Ljubo dr, *Sporazum Cvetković-Maček*, Institut društvenih nauka, Odjeljenje za istorijske nauke, serija I, Monografije, 5, Beograd, 1965.
- *Bosna i Heregovina kao privredno područje*, (uredili i izdali A. Koen, E. Džikovski i A. Sunarić), Sarajevo, 1938.
- Cvijić Jovan, *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje. Osnove antropogeografije*, knj. I, Beograd, 1922; *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje. Osnovi antropogeografije. Psihičke osobine Južnih Slovena*, knj. II, Beograd, 1931.
- Čalić-Žanin Mari, *Socijalna istorija Srbije 1815-1941*, Beograd, 2004.
- Čulinović Ferdo, *Jugoslavija između dva rata*, Zagreb, 1961.
- Ćirković, Božić, Ekmečić, Dedijer, *Istorija Jugoslavije*, Beograd, 1973.
- Ćorović Vladimir, *Crna knjiga. Patnje Srba Bosne i Hercegovine za vreme Svetskog rata 1914-1918*, Beograd, 1989.
- Ćorović Vladimir, *Odnosi između Srbije i Austro-Ugarske u XX veku*, Beograd, 1936.
- Ćorović Vladimir, *Političke prilike u Bosni i Hercegovini*, Beograd, 1939.
- Ćurić Hajrudin, *Prvo srpsko gimnastičko društvo u Sarajevu 1905-1919*, Komisija za istoriju fizičke kulture Bosne i Hercegovine, Posebna izdanja, knj. 4, Sarajevo, 1975.
- Dedijer Vladimir, *Sarajevo 1914.*, Sarajevo, 1966.
- Dimić Ljubodrag, *Kulturna politika Jugoslavije 1918-1941*, I-III, Beograd, 1997.

- Dimić Ljubodrag, *Srbi i Jugoslavija. Prostor, društvo, politika,* (Pogled s kraja veka), Beograd, 1998.
- Dobrivojević Ivana, *Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra 1929-1935*, Beograd, 2006.
- Dvorniković Vladimir, *Karakterologija Jugoslovena*, Beograd – Niš, 1990.
- Đurović Smiljana, *Državna intervencija u industriji Jugoslavije 1918-1941,* Beograd, 1986.
- Đurović Smiljana, *S Teslom u novi vek, Nova sinteza istorije*, Izabrani članci iz ekonomske istorije Srbije i Jugoslavije 1918-1941, Beograd, 1997.
- Džaja M. Srećko, *Konfesionalanost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*, (Predemancipacijsko razdoblje 1463-1804), Mostar, 1999.
- Đaković Luka, *Položaj Bosne i Hercegovine u austrougarskim koncepcijama rješenja jugoslovenskog pitanja 1914-1918*, Tuzla, 1981.
- Ekmečić Milorad, *Stvaranje Jugoslavije*, knj. II, Beograd, 1989.
- Ekmečić Milorad, Mikić Đorđe, Živojinović Dragoljub, Popović B. Nikola, *Politički procesi Srbima u Bosni i Hercegovini 1914-1917*, Laktaši, 1996.
- Filandra Šaćir, *Bosnjačka politika u XX stoljeću*, Sarajevo, 1998.
- Filipović Nedim, *Princ Musa i Šejh Bedreddin,* Sarajevo, 1971.
- Fotić Aleksandar (ur.), *Privatni život u srpskim zemljama u osvit modernog doba*, Beograd, 2005.
- Gaković Milan, *Savez zemljoradnika do 1929. godine*, Sarajevo, 1982.
- Gligorijević Branislav, *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd, 1970.
- Gligorijević Branislav, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919-1929*, Beograd, 1979.
- Grijak Zoran, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Zagreb, 2001.
- Hadžibegović Iljas, *Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća*, Sarajevo, 1990./2004.
- Hasanbegović Zlatko, *Jugoslovenska muslimanska organizacija 1929.-1941. U ratu i revoluciji 1941-1945*, Zagreb, 2012.
- Hobsbaum Erik, *Doba ekstrema. Istorija Kratkog dvadesetog veka 1914-1991*, Beograd, 2002.
- Hrelja Kemal, *Kako je živio narod*, *Bosna i Hecegovina 1918-1941*, Sarajevo, 1994.

- Imamović Mustafa, *Pravno položaj i unutrašnji politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914*, Sarajevo, 1976.
- Imamović Mustafa, *Vjerske zajednice u Bosni i Hercegovini i Jugoslaviji između dva svjetska rata*, Sarajevo, 2008.
- Inaldžik Halil*, Osmansko Carstvo. Klasično doba 1300-1600,* Beograd, 2003.
- *Istorija Saveza komunista Bosne i Hercegovine*, I-II, Sarajevo, 1990
- Išek Tomislav, *Djelatnost Hrvatske seljačke stranke u Bosni i Hercegovini do zavođenja diktature*, Sarajevo, 1981.
- Išek Tomislav, *Hrvatska seljačka stranka u Bosni i Herecegovini 1929-1941*, Sarajevo, 1991.
- Iveljić Iskra, *Očevi i sinovi, Privredna elita Zagreba u drugoj polovinci 19. stoljeća*, Zagreb, 2007.
- Janković Dragoslav, *Jugoslovensko pitanje i Krfska deklaracija 1917. godine*, Beograd, 1967.
- Juzbašić Dževad, *Izgradnja željeznica u Bosni i Hercegovini u svjetlu austrougarske politike od okupacije do kraja Kallayeve ere*, Sarajevo, 1974.
- Kamberović Husnija, *Mehmed Spaho (1883-1939). Politička biografija*, Sarajevo, 2009.
- Koenen-Iter Žak, *Sociologija elita*, Beograd, 2005.
- Köprülü Mehmed Fuad, *Porijeklo Osmanske Carevine*, Sarajevo, 1955.
- Kosier Ljubomir, *Ekonomski fragmenti i konture*, Sarajevo, 1927.
- Kovačević Đuro, *Politička elita*, Beograd, 1982.
- Kraljačić Tomislav, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882-1903*), Sarajevo, 1987.
- Kreševljaković Hamdija, *Sarajevo za vrijeme austrougarske uprave (1878-1918)* Sarajevo, 1969.
- Kreševljaković Hamdija, *Izabrana djela*, I-III, Sarajevo, 1991.
- Krivokapić-Jović Gordana, *Oklop bez viteza, O socijalnim osnovama i organizacionoj strukturi Narodne radikalne stranke u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 1918-1929*, Beograd, 2002.
- Kruševac Todor, *Sarajevo pod austro-ugarskom upravom (1878-1918*), Sarajevo, 1960.
- Kruševac Todor, *Bosanskohercegovački listovi u XIX veku*, Sarajevo, 1978.
- Krzović Ibrahim, *Arhitektura perioda istoricizma*, *Arhitektura Bosne i Hercegovine, 1878-1941, Sarajevo,* 1987.

- Kus-Nikolajev Mirko, *Mostovi elite*, Zagreb, 1940.
- Lakatoš Joso, Aco Despić, *Industrija Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1924.
- Lapčević Dragiša, *Iz bosanske privrede*, Sarajevo, 1926.
- Leovac Slavko, *Svetlo i tamno*, Pregled književnosti Bosne i Hercegovine 1918-1956, Sarajevo, 1957.
- Madžar Božo, *Pokret Srba Bosne i Hercegovine za vjersko-prosvjetnu samoupravu*, Sarajevo, 1982.
- Madžar Božo, *Prosvjeta: srpsko prosvjetno i kulturno društvo 1902-1949*, Banja Luka – Srpsko Sarajevo, 2001.
- Madžar Božo, *Privredne komore u Bosni i Hercegovini*, Monografija o njihovom osnivanju i radu 1909-1945, Vanjskotrgovinska komora Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2006.
- Malbaša Ante, *Hrvatski i srpski nacionalni problem u Bosni za vrijeme režima Benjamina Kallaya*, 1. Dio (1882-1898), Osijek, 1940.
- Mandić Velimir, (V.G. Maneli), *Bosna u lancima ili Povodom atentata Gavrila Principa*, Sarajevo, 1914-1919.
- Marković Marko, *Bankarstvo Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1938.
- Marković J. Peđa, *Beograd i Evropa 1918-1941, Evropski uticaji na modernizaciju Beograda*, Beograd, 1992.
- Predrag J. Marković, *Beograd između Istoka i Zapada 1948-1965*, Beograd, 1996.
- Marković J. Predrag, *Trajnost i promena. Društvena istorija socijalističke i postsocijalističke svakodnevice u Jugoslaviji i Srbiji*, Beograd, 2007.
- Mastilović Draga, *Između srpstva i jugoslovenstva, Srpska elita iz Bosne i Hercegovine i stvaranje Jugoslavije*, Banja Luka, 2012.
- Matković Hrvoje, *Svetozar Pribičević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature*, Zagreb, 1972.
- Matković Hrvoje, *Povijest Jugoslavije (Hrvatski pogled)*, Zagreb 1998.
- Mikić Đorđe, *Političke stranke i izbori u Bosanskoj krajini*, Banja Luka, 1997.
- Miličić Budimir, *Radnička klasa Sarajeva 1919-1941*, Sarajevo, 1985.
- Mils S. Rajt, *Elita vlasti*, Beograd, 1964.
- Mišković Nataša, *Bazari i bulevari. Svet života u Beogradu 19. veka*, Beograd, 2009.
- Mitrović Andrej, *Vreme netrpeljivih*, Politička istorija velikih država Evrope 1919-1939, Beograd, 1974.

- Mitrović Andrej, *Angažovano i lepo*, Umetnost u razdoblju svetskih ratova (1914-1945), Beograd, 1983.
- Mitrović Andrej, *Propitivanje Klio. Ogledi o teorijskom u istoriografiji*, Beograd, 1996.
- Musabegović Senadin, *Rat - konstitucija totalitarnog tijela*, Sarajevo, 2009.
- Mušeta-Aščerić Vesna, *Sarajevo i njegova okolina XV stoljeću. Između zapada i istoka*, Kulturno naslijeđe, Sarajevo, 2005.
- *Napor Bosne i Hercegovine za oslobođenje i ujedinjenje*, (Grupa autora), Izdanje Oblasnog odbora Narodne odbrane u Sarajevu, 1929.
- Nilević Nilević, *Srpska pravoslavna crkva u Bosni i Hercegovini do obnove Pećke patrijaršije* 1557, Sarajevo, 1990.
- Pajić Milenko, *Sarajevski gradonačelnici,* Sarajevo, 1998.
- Papić Mitar, *Školstvo u Bosni i Hercegovini, 1918-1941*, Sarajevo, 1984.
- Pejanović Đorđe, *Stanovništvo, školstvo i pismenost u krajevima bivše Bosne i Hercegovine, Sarajevo*, 1939.
- Pejanović Đorđe, *Štampa Bosne i Hercegovine 1850-1941*, Sarajevo, 1949.
- Pejanović Đorđe, *Istorija biblioteka u Bosni i Hercegovini* , Sarajevo, 1960.
- Petranović Branko, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, Beograd, 1988.
- Petranović Branko, Zečević Momčilo, *Agonija dve Jugoslavije*, Beograd, 1991.
- Popović Cvjetko, *Sarajevski Vidovdan 1914*, Beograd, 1969.
- *Privatni život kod Srba u 20. veku*, Ristović Milan (ur.), Beograd, 2007.
- Purivatra Atif, *Jugoslovenska muslimanska organizacija u političkom životu KSHS*, Sarajevo, 1999.
- Radojević Mira, *Udružena opozicija 1935-1939*., Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1994.
- Redžić Enver, *Jugoslovenski radnički pokret i nacionalno pitanje u Bosni i Hercegovini (1918-1941)*, Sarajevo, 1983.
- Redžić Enver, *Istorijski pogledi na vjerske i nacionalne odnose u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1993.
- Ristić Vasa, Ljubomir St. Kosier, *Vodeće institucije u nacionalnom bankarstvu Bosne*, Zagreb, Beograd, Ljubljana, 1924.
- Ristović Milan (ur.), *Privatni život kod Srba u 20. veku*, Beograd, 2007.
- Samardžić Radovan, *Ideje za srpsku istoriju*, *Beograd*, 1989.

- Sokolović Osman, *O kreditima u Bosni za turske uprave (1463-1878) (naročito obzirom na vakufske i pupilarne gotovine),* Sarajevo, 1943.
- Sokolović A. Osman, *Djelomični popis trgovaca-muslimana iz BiH pod kraj turske uprave*, Sarajevo, 1943.
- Spasić Ivana, *Sociologija svakodnevnog života*, Beograd, 2005.
- *Srbija u modernizacijskim procesima XX veka*, Naučni skup 19 - 21. 9. Beograd, (ur. Perović Latinka, Obradović Marija i Stojanović Dubravka) Beograd, 1994.
- *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka. (2) Položaj žene kao merilo modernizacije*. Naučni skup, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 1998.
- *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka. (3) Uloga elita*, Beograd, 2003.
- *Srbija u modernizacijskim procesima XIX i XX veka (4) Žene i deca*, Beograd, 2006.
- Stanković Đ. Đorđe, *Nikola Pašić i jugoslovensko pitanje*, knj. I, Beograd, 1985.
- Stanković Đorđe, *Iskušenja jugoslovenske istoriografije*, Beograd, 1988.
- Stanković Đorđe, Ljubodrag Dimić, *Istoriografija pod nadzorom*, I, Beograd, 1996.
- Stanković Đorđe, *Srbija i stvaranje Jugoslavije*, Beograd, 2009.
- Stefanovski Mirjana, *Srpska politička emigracija o preuređenju Jugoslavije 1941-1943*, Beograd, 1988.
- Stojanović Dubravka, *Srbija i demokratija 1903-1914*, Beograd, 2003.
- Stojanović Dubravka, *Kaldrma i asfalt. Urbanizacija i evropeizacija Beograda 1890-1914*, Beograd, 2008.
- Stojanović Dubravka, *Ulje na vodi.* Ogledi iz istorije sadašnjosti Srbije, Beograd, 2010.
- Stojanović Nikola, *Jugoslavenski odbor*, Zagreb, 1927.
- Stojkov Todor, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929-1935*, Beograd, 1969.
- Stojkov Todor, *Vlada Milana Stojadinovića*, Beograd, 1986.
- Strugar Vlado, *Jugoslovenske socijaldemokratske stranke 1914-1918*, Zagreb, 1963.
- Sućeska Avdo, *Ajani*. Prilog izučavanju lokane vlasti u našim krajevima u vrijeme Turaka, Sarajevo, 1963.
- Supek Rudi, *Grad po mjeri čovjeka*, Zagreb, 1987.
- Trumić Aleksandar, *Urbano selo. Grad kao prostorno-vremenski izraz društvenosti*, Sarajevo, 1981.
- Šabanović Hazim, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1980.
- Šabanović Hazim, *Bosanski pašaluk*, Svjetlost, Sarajevo, 1982.

- Šamić Midhat, *Francuski putnici u Bosni na pragu XIX stoljeća i njihovi utisci o njoj*, Sarajevo, 1966.
- Šarac Nedim, *Uspostavljanje šestojanuarskog režima 1929. godine, sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo, 1975.
- Šarac Nedim, *Teme naše novije istorije,* Sarajevo, 1981.
- Šehić Nusret, *Četništvo 1918-1941. Politička uloga i oblici djelatnosti četrničkih udruženja*, Sarajevo, 1971.
- Šehić Nusret, *Autonomni pokret muslimana za vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1980.
- Šehić Nusret, *Bosna i Hercegovina 1918- 1925. Privredni i politički razvoj*, Sarajevo, 1991.
- Ševo Ljiljana, *Pravoslavne crkve i manastiri u Bosni i Hercegovini do 1878*, Banja Luka, 2002.
- Šljivo Galib, *Bosna i Hercegovina, 1813-1827*, Banjaluka, 1988.
- Šljivo Galib, *Bosna i Hercegovina 1827-1849*, Banja Luka, 1988.
- Šljivo Galib, *Bosna i Hercegovina 1849-1953*, Banja Luka, 1990.
- Tepić Ibrahim, *Bosna i Hercegovina u ruskim izvorima (1856-1878)*, Sarajevo, 1988.
- Toplica Milan, *Banjalučki proces*, Pitsburg, 1915.
- Vest Rebeka, *Crno janje i sivi soko*, Beograd, 2004.
- Vučetić Radina, *Beograd između dva rata (1918-1941*), Beograd, 2010.
- Vučetić-Mladenović, *Evropa na Kalemegdanu. „Cvijeta Zuzorić" u kulturnom životu Beograda*, Beograd, 2003.
- Vujović Sreten, *Sociologija grada, sociološka hrestomatija*, Beograd, 1988.
- Vujović Sreten Vujović, Mina Petrović (ur.), *Urbana sociologija*, Beograd, 2005.
- Weber Max, *Privreda i društvo*, Beograd, 1976.
- Zlatar Behija, *Zlatno doba Sarajeva*, Sarajevo, 1996.
- Zlatar Behija, *Gazi Husrev-beg, Sarajevo*, 2010.

C. Članci, rasprave i prilozi

- Babić Nikola Bosna i Hercegovina u koncepcijama građanskih političkih snaga i KPJ 1941. godine, *Prilo*zi, Sarajevo, god. III, br. 3, 1967.

- Babić Nikola, Osnovna obilježja društvno-političkih odnosa i djelatnosti radničkog pokreta u Sarajevu do 1937. godine, *Sarajevo u revoluciji*, tom I, Sarajevo, 1976.
- Bandžović Safet, Koncepcije Srpskog kulturnog kluba o preuređenju Jugoslavije (1937-1941), *Prilozi*, br. 30, Sarajevo, 2001.
- Banovac, Boris, Modernitet, prostor i konstrukcija identiteta, *Revija za sociologiju*, 3–4 (31), Zagreb, 2000.
- Becić Ivan, Finansijska politika Milana Stojadinovića, *Istorija 20. veka*, vol. 29, br. 3, Beograd, 2011.
- Becić Ivan, Kreditna politika Narodne banke Kraljevine Jugoslavije, *Istorija 20. veka*, vol. 28, br. 1, Beograd, 2010.
- Becić Ivan, Berze u Kraljevini Jugoslaviji, *Istorija 20. veka*, vol. 26, br. 1, Beograd, 2008.
- Begić Azra, Prve likovne umjetnice Bosne i Hercegovine, *Izraz*, Sarajevo, april-septembar 2004.
- Begić Dana, Pokret za autonomiju Bosne i Hercegovine u uslovima sporazuma Cvetković-Maček, *Prilozi*, god. II, br. 2, Sarajevo, 1966.
- Bejtić Alija, Spomenička problematika stare sarajevske čaršije, *Prilozi za proučavanje istorije Sarajeva*, god. I, knj. I, Sarajevo, 1963.
- Besarović Risto, Marko Marković o kulturnom životu u Sarajevu između dva svjetska rata, *Prilozi za proučavanje istorije Sarajeva*, god. I, knj. I, Sarajevo, 1963.
- Besarović Risto, Od Salamovog pozorišta do Društvenog doma, *Glasnik arhivistâ i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine*, god. XII-XIII, Sarajevo, 1972/1973.
- Bjelajac Mile, Ženidbe oficira srpske i jugoslovenske vojske 1881-1941. Planirano stvaranje elite, *Godišnjak za društvenu istoriju*, god. II, br. 1, Beograd, 1995.
- Bjelajac Mile, Privatnost u uniformi, M. Ristović (ur.), *Privatni život kod Srba u 20. veku*, Beograd, 2007.
- Boban Ljubo, Kada je i kako nastala Država Slovenaca, Hrvata i Srba, *Časopis za suvremenu povijest*, 3, Zagreb, 1992.
- Bogićević Vojislav, „Iznimne mjere“ u Bosni i Hercegovini u maju 1913. godine, *Godišnjak istoriskog društva Bosne i Hercegovine*, god. VII, 1955.
- Bojanić-Lukač Dušanka, Suzana Đorđević, Razvoj lokalne gradske uprave na Balkanu od XV do XIX veka, *Gradska kultura na Balkanu (XV-XIX vek)*, Zbornik radova, Beograd, 1984.

- Boneta Željko, Banovac Boris, Religioznost i nacionalizam na hrvatskoj periferiji – veliki scenariji za male zajednice*, Migracijske i etničke teme*, Institut za migracije i narodnosti (IMIN), god. 23, br. 3, Zagreb, 2007.
- Brkljača Seka, Politika prema bosanskohercegovačkim opštinama i opštine prema politici u Kraljevini Srba Hrvata i Slovenaca, *Prilozi*, br. 33, Sarajevo, 2004.
- Brkljača Seka, Stanovnici bosanskohercegovačkih gradova (1918-1941. godine), *Prilozi*, 35, Sarajevo, 2006.
- Brkljača Seka, Teritorijalne samouprave u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca – od ustavne kategorije i realizacije do historiografske obrade, *Revizija prošlosti na prostorima bivše Jugoslavije*, Zbornik radova, Sarajevo, Institut za istoriju, 2007.
- Brkljača Seka, Neke karakteristike integracijskih procesa Bosne i Hercegovine u novu državu Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca/Jugoslaviju, *Historijska traganja*, 3, Sarajevo, 2009.
- Brkljača Seka, Lokalna samouprava u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1941. godine, *Mustafa Imamović – 45 godina naučnog i publicističkog rada*, Zbornik radova, Sarajevo/Gradačac, 2010.
- Brkljača Seka, Bosna i Hercegovina u prvim godinama drugog svjetskog rata od 1939. do 1941. godine, *Bosna i Hercegovina 1941: novi pogledi*, Zbornik radova, Institut za istoriju u Sarajevu, Sarajevo, 2012.
- Brkljača Seka, Trgovina u gradovima Bosne i Hercegovine na klackalici tradicije i modernizacije od 1918. do 1941. godine, *Spomenica Ibrahima Karabegovića*, Zbornik radova, Institut za istoriju, Sarajevo, 2013.
- Čalić Mari-Žanin, *Istrorija Jugoslavije u 20. veku*, Beograd, 2013.
- Čar-Drnda Hatidža, Nemuslimansko stanovništvo Sarajeva u 17. stoljeću, *Prilozi historiji Sarajeva.* Radovi sa znanstvenog simpozija Pola milenija Sarajeva održanog 19. do 21. marta 1993 godine, Sarajevo, 1997.
- Ćorović Vladimir, Pohvala Sarajlijama Visariona Pavlovića, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor,* knj. XVII, sv. 2, Beograd, 1937.
- Ćurić Hajrudin, Ustavni zakon Bosanskog vilajeta, *Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine*, god. XX, 1972-1973, Sarajevo, 1974.
- Dimitrovski Duško, Na putu uspona – prilog za istoriju bosanskohercegovačke kinematografije, *Historiografski vidici*, I, Forum Bosne, br. 32, Sarajevo, 2005,
- Dobrivojević Ivana, Pod budnim okom države – državni činovnici u Kraljevini Jugoslaviji, Milan Ristović (ur.), *Privatni život kod Srba u 20. veku*, Beograd, 2007.

- Donia Robert, Fin-de-Siècle Sarajevo: Habsburška transformacija osmanskog grada, *Prilozi*, br. 32, Sarajevo, 2003.
- Dujmović Sonja, Vjerski prelazi i identitet u ranijoj moderni (na primjeru Bosne i Hercegovine), Bremer Thomas (ur.), *Religija, društvo i politika. Kontroverzna tumačenja i približavanja*, Wissenschaftliche Arbeitsgruppe für weltkirchliche Aufgaben der Deutschen Bischofskonferenz, Bonn, 2002.
- Dujmović Sonja, Složeni identiteti – pitanje mješovitih brakova u bivšoj Jugoslaviji, Bremer Th.(ur.), *Religija, društvo i politika. Kontroverzna tumačenja i približavanja,* Wissenschaftliche Arbeitsgruppe für weltkirchliche Aufgaben der Deutschen Bischofskonferenz, Bonn, 2002.
- Dujmović Sonja, Sporazum Cvetković-Maček i autonomija Bosne i Hercegovine u viđenju sarajevskih radikala, *Prilozi*, br. 33, 2004.
- Dujmović Sonja, Srpsko građanstvo u Bosni i Hercegovini prema Sporazumu Cvetković-Maček, *Tokovi istorije*, br. 1-2, Beograd, 2005.
- Dujmović Sonja, Prilog pitanju centralizma – učešće Srba u upravnim tijelima Bosne i Hercegovine 1918-1941, *Prilozi*, br. 38, Sarajevo, 2008.
- Dujmović Sonja, Srpska pravoslavna crkva u Bosni i Hercegovini i stvaranje nove države (Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca) 1918. godine, *Historijska traganja*, br. 3, Sarajevo, 2009.
- Dujmović Sonja, "Bosna i Hercegovina ne može ni da živi ni da umre" – situiranje identiteta Bosne i Hercegovine kod bosanskohercegovačkih Srba (do 1941. godine), *Identitet Bosne i Hercegovine kroz historiju*, Zbornik radova, Institut za istoriju, Sarajevo, 2011.
- Đaković Luka, Istorijski aspekt nacionalnosti u bosanskohercegovačkom društvu, *Pregled*, god. 57, br. 9, Sarajevo, 1967.
- Đokić Dejan, Jugoslovenski Lloyd kao britanski saveznik, JIČ, br. 1-2, Beograd, 1999.
- Đokić Dejan, Yugoslav Anti-Axis Resistance, 1939-1941: The Case of Vane Ivanović, Slavonic and East European Review, 79(1), 127-141.
- Đurović Smiljana, Da li su postojale ekonomske granice u Jugoslaviji 1918-1941, *Istorija XX veka*, 1-2, Beograd, 1992.
- Đurović Smiljana, Problemi ekonomske integracije Jugoslavije 1918-1941, *Istorija XX veka*, 1-2, Beograd, 1993.
- Đurović Smiljana, Srpska centralna privredna banka d.d. u Sarajevu, *Istorija XX veka*, br. 2, Beograd, 1998.

- Ekmečić Milorad, Malo preduzeće u uslovima industrijalizacije u jugoslovenskim zemljama od kraja XVIII vijeka do 1941., *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, god. XXVIII-XXX, Sarajevo, 1979.
- Ekmečić Milorad, Društvo, privreda i socijalni nemiri u BiH, *Istorija srpskog naroda*, knj. 6, tom I, (Od Berlinskog kongresa do Ujedinjenja 1878-1918, Beograd, 1983
- Ekmečić Milorad, Uticaj balkanskih ratova 1912-1913 na društvo u Bosni i Hercegovini, *Radovi iz istorije Bosne i Hercegovine XX veka*, Beograd, 1997.
- Milorad Ekmečić, Nacionalna politika Srbije prema Bosni i Hercegovini i agrano pitanje (1844-1875), *Radovi iz istorije Bosne i Hercegovine XIX veka*, Beograd, 1997.
- Ekmečić Milorad, „Žalosna baština iz godine 1914". Političke namene sudskih procesa u Bosni i Hercegovini za vreme Prvog svetskog rata, *Radovi iz istorije Bosne i Hercegovine XX veka*, Beograd, 1997.
- Filipović Nedim, Neki novi podaci iz ranije istorije Sarajeva pod Turcima, *Pregled*, sv. 7 - 8, Sarajevo, 1953.
- Gaković Milan, Savez zemljoradnika (Zemljoradnička stranka) i sporazum Cvetković-Maček, *Zbornik za istoriju Bosne i Hercegovine*, Beograd, 1997.
- Gligorijević Branislav, Zemljoradnička stranka, *Istorija 20. veka*, vol. 13, br. 2, Beograd, 1995.
- Hadžibegić Hamid, *Stara* pravoslavna crkva u Sarajevu po turskim dokumentima u njenom muzeju, *Naše starine*, Godišnjak Zemaljskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti NR BIH, II, Sarajevo, 1954.
- Hadžibegović Iljas, Imamović Mustafa, Bosna i Hercegovina u vrijeme austrougarske vladavine, *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, Sarajevo, 1998.
- Hadžibegović Iljas, Bosna i Hercegovina u Prvom svjetskom ratu i njen ulazak u zajedničku jugoslavensku državu Kraljevinu SHS, *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, Sarajevo, 1998
- Hadžijahić Muhamed, Klasno-konfesionalna razlikovanja u ranijem društveno-političkom razvoju Bosne i Hercegovine, *Pregled*, časopis za društvena pitanja, br. 3, Sarajevo, 1953.
- Hadžijahić Muhamed, Sarajevska muafnama, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, god. IV, Sarajevo, 1963.
- Hadžirović Ahmet, Petomajski izbori 1935. godine u bosanskom dijelu Drinske banovine, *Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnikā*, god. VII, knj. 7, 1967.

- Hadžirović Ahmet, Značajnija obilježja privredne i socijalne strukture u Bosni i Hercegovini 1931-1941, *Prilozi*, br. 30, Sarajevo, 2001.
- Handžić Adem, Zvornik u drugoj polovini XV i u XVI vijeku, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine,* Sarajevo, 1970.
- Handžić Adem, Značaj muafijeta u razvitku gradskih naselja u Bosni u XVI vijeku, *Jugoslovenski istorijski časopis*, br. 1-2, Beograd, 1974.
- Handžić Adem, O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI stoljeću, *Prilozi za orijentalnu filologiju*,god. XXV/1975, Sarajevo, 1977.
- Handžić Adem, O gradskom stanovništvu u Bosni u XVI vijeku, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, god. XXVIII-XIX/1978-9, Sarajevo, 1980.
- Handžić Adem, O ulozi derviša u formiranju gradskih naselja u Bosni u XV stoljeću, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, god. XXXI, Sarajevo, 1982.
- Hauptmann Ferdo, Privreda i društvo Bosne i Hercegovine u doba austrougarske vladavine (1878-1918*), Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine, II,* ANUBIH, pos. Izdanja knj. LXXIX, odjeljenje društvenih nauka, knj. 18, Sarajevo, 1987.
- Hoare Attila Marko, The national identity of the Bosnian Serbs and World War II, *Dijalog povjesničara – istoričara*, 3, Pečuj, 12-14. maja 2000, (ur. Hans Georg Fleck, Igor Graovac), Zagreb, 2001.
- Hrelja Kemal, Industrija i saobraćaj u Bosni i Hercegovini od 1929-1941. godine, *Prilozi*, god. II, br. 2, Sarajevo, 1966.
- Hrelja Kemal, Stanovništvo i poljoprivreda Bosne i Hercegovine 1918-1941, *Zbornik radova Ekonomskog fakulteta* u Sarajevu, I, 1966.
- Hrelja Kemal, Pregled društvno-ekonomskih prilika u Sarajevu između dva rata, *Sarajevo u revoluciji*, tom I, Sarajevo, 1976.
- Imamović Mustafa, Nekoliko metodoloških napomena za istraživački pristup Mladoj Bosni, *Pregled, časopis za društvena pitanja*, Sarajevo, god. LXIV, juli-august 1974.
- Isović Kasim, Struktura i funkcionisanje organa državе uprave u Bosni i Hercegovini od 1918. do 1924 godine, Prilog proučavanju istorije vlasti u Bosni i Hercegovini u periodu između dva svjetka rata, u *Sabrani radovi*, Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2007.
- Ivanišević Jov. Fil., Srpsko-pravoslavno školstvo u BiH, *Školski vjesnik*, Stručni list Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, god. XVI, Sarajevo, 1909.

- Jovanović Momir, Nušić i sarajevsko pozorište (1925-1928.g.), Nušićeva pisma Borivoju Jevtiću, *Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika*, god. XX-XXI, Sarajevo, 1980/81.
- Juzbašić Dževad, Pokušaji stvaranja političkog saveza između vođstva srpskog i muslimanskog autonomnog pokreta u Bosni i Hercegovini. – *Prilozi*, god. XIV, 14-15, Sarajevo, 1978.
- Juzbašić Dževad, Bosanskohercegovački sabor i osnivanje poštanske štedionice, *Prilozi*, god. XVII, br. 18, Sarajevo, 1981.
- Juzbašić Dževad, Radničko pitanje u programima građanske politike i djelatnosti bosanskohercegovačkog Sabora, *Prilozi*, god. XXI, br. 22, Sarajevo, 1986.
- Juzbašić Dževad, Zemaljski ustav - Sastav i djelokrug Sabora, *Nacionalno-politički odnosi u bosanskohercegovačkom saboru i jezičko pitanje (1910-1914*.), Sarajevo, 1999.
- Juzbašić Dževad, Jezik, pismo i nacionalni odnosi, *Nacionalno-politički odnosi u bosanskohercegovačkom saboru i jezičko pitanje (1910-1914*), Sarajevo, 1999.
- Juzbašić Dževad, Nekoliko podataka o Safvet-begu Bašagiću kao članu predsjedništva bosanskohercegovačkog Sabora, *Spomenica Ibrahima Karabegovića*, Zbornik radova, Sarajevo, 2013.
- Kamberović Husnija, Projugoslavenska struja među muslimanskim političarima 1918. godine, *Historijska traganja*, br. 3, Sarajevo, 2009.
- Kapidžić Hamdija, BiH za vrijeme I svjetskog rata (Držanje austrougarskih vlasti prema jugoslovenskom pitanju i stvaranju jugoslovenske države), *Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika,* god. IV-V, Sarajevo, 1964-1965.
- Kapidžić Hamdija, Pripremanje ustavnog perioda u BiH (1908-1910), *Bosna i Hercegovina u vrijeme austrougarske vladavine*, (članci i rasprave), Sarajevo, 1968.
- Kapidžić Hamdija, Previranja u austrougarskoj politici u BiH 1912. godine, *Bosna i Hercegovina u vrijeme austrougarske vladavine,* (članci i rasprave), Sarajevo, 1968.
- Kapidžić Hamdija, Agrarno pitanje u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske uprave (1878-1918), *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, god. XIX, Sarajevo, 1970-1971.
- Kapidžić Hamdija, Skadarska kriza i izuzetne mjere u BiH u maju 1913 godine, *Bosna i Hercegovina u vrijeme austrougarske vladavine, u vrijeme austougarske vladavine,* (članci i rasprave), Sarajevo, 1968.

- Kapidžić Hamdija, Austrougarska politika u BiH i jugoslovensko pitanje za vrijeme prvog svjetskog rata, *Bosna i Hercegovina u vrijeme austougarske vladavine,* (članci i rasprave), Sarajevo, 1968.
- Kaluđerčić Stevo, *Iz prošlosti Sarajeva. Sijelo,* Beograd, 1939
- Kaser Karl, Die serbische bürgerliche Politik in Bosnien und der Hercegovina vom Ende der Annexionskrise bis zum Ende der ersten Saborsession (1909-1911), *Prilozi,* god. XXI, br. 22, Sarajevo, 1986.
- Kecmanović Ilija, Srpsko-dalmatinski magazin o Bosni i u Bosni (i Hercegovini), Doprinos Bosne i Hercegovine Preporodu u Dalmaciji, *Glasnik arhivâ i Društva arhivista Bosne i Hercegovine*, god III, knj. III, Sarajevo, 1963.
- Kecmanović dr Ilija, Jedna epizoda iz borbe Bosne Hercegovine za crkveno-školsku autonomiju, (Memorandum bosanskohercegovačkih Srba ruskom caru*), Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine*, god. 1964-1965, knj. IV-V, Sarajevo, 1965.
- Kemura Šejh Sejfudin, Stara hrišćanska crkva u Sarajevu, *Glasnik zemaljskog muzeja*, god. XXIII, Sarajevo, 1911.
- Kemura Ibrahim, Neki aspekti saradnje kulturno-prosvjetnih društava "Gajreta" i "Prosvjete*", Prosvjeta, narodni almanah, Godišnjak Srpskog prosvjetno-kulturnog društva Prosvjet*a, Sarajevo, 1996.
- Klarić Tihomir, Sarajevski „Pregled" prema šestojanuarskoj diktaturi, *Prilozi*, XXIV, 25-26, Sarajevo, 1990.
- Kraljačić Tomislav, Narodna radikalna stranka u Bosni i Hercegovini na izborima za Ustavotvornu skupštinu, *Prilozi*, god. V, br. 5, Sarajevo, 1969.
- Kraljačić Tomislav, Organizovanje i struktura Radikalne stranke u Bosni i Hercegovini, *GDIBiH*, 19, Sarajevo, 1970-1971.
- Kraljačić Tomislav, Radikalna stranka prema agrarnoj reformi u Bosni i Hercegovini (1919-1921), *Radovi Filozofskog fakulteta*, god. 7, Sarajevo, 1972-1973.
- Kraljačić Tomislav, Organizacija radikalne stranke u Banjoj Luci (1919-1929), *Banja Luka u novijoj istoriji (1878-1945),* Zbornik radova s naučnog skupa održanog u Banjoj Luci od 18-20. novembra 1976. godine, Sarajevo, 1978.
- Kreševljaković Hamdija, Sarajevska čaršija, njeni esnafi i obrti za osmanslijske uprave, *Posebni otisak iz „Narodne starine*", Zagreb, 1927.
- Kreševljaković Hamdija, Ćefilema sarajevskih kršćana iz 1788, *POF*, III-IV, Sarajevo, 1952-1953.

- Kreševljaković Hamdija, Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini 1463-1878, *Izabrana djela*, knj. II, Sarajevo, 1990.
- Kreševljaković Hamdija, Husein-kapetan Gradaščević, Zmaj od Bosne, *Izabrana djela*, IV, Sarajevo, 1991.
- Kreševljaković Hamdija, Dževdet-pašina pisma, *Izabrana djela*, IV, Sarajevo, 1990.
- Kreševljaković Hamdija, Sarajevo u doba okupacije 1878., *Izabrana djela*, IV, Sarajevo, 1990.
- Krizman Bogdan, Bosna i Hercegovina i jugoslovensko pitanje 1918. godine, *Prilozi*, Sarajevo, IV, 4, 1968.
- Krstić-Galeb Vera, Ženski pokret u Sarajevu, *Sarajevo u revoluciji, Revolucionarni radnički pokret 1937-1941*, Sarajevo, 1976.
- Krulj Gojko, Gradska privreda, *Napor Bosne i Hercegovine za za oslobođenje i ujedinjenje*, Sarajevo, 1929.
- Kruševac Todor, Srpska realka – gimnazija u Sarajevu, *Glasnik arhivā i Društva arhivista Bosne i Hercegovine*, god II, knj. III, Sarajevo, 1963.
- Kruševac Todor, Vidićeva "Prosvjeta" 1885-1888, *Glasnik arhivā i Društva arhivskih radnika*, Sarajevo, 1965.
- Kruševac Todor, Razvojni put trgovine grada Sarajeva u periodu između dva rata (1918-1941), *Glasnik arhivā i Društva arhivskih radnika*, god. XII-XIII, Sarajevo, 1972-1973.
- Kučuk-Sorguč Indira, Prilog historiji svakodnevnica: Spomenik umorstva - okamenjena prošlost na izdržavanju stoljetne kazne, *Prilozi*, br. 34, Sarajevo, 2005.
- Kurto Nedžad, Arhitekt Karlo Pařik (1857-1942), *Radio Sarajevo Treći program*, god. XVI, br. 60, april-septembar, Sarajevo, 1988.
- Ljubunčić Hasan, Dani nevolja i previranja, *Sarajevo u revoluciji*, tom 3, Sarajevo, 1977.
- Madacki Saša, Molba za osnivanje Narodnog pozorišta u Sarajevu 1919. godine, *Glasnik arhivâ i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine*, god. XXXIII, Sarajevo, 1994-1995.
- Maksimović Mirko, *Crkvene borbe i pokreti, Napor BiH za oslobođenje i ujedinjenje*, Sarajevo, 1929.
- Marković Marko, Bankarstvo Bosne i Hercegovine, *Bosna i Hercegovina kao privredno područje*, Sarajevo, 1938.

- Marković Marko, Nacionalno-kulturni lik „Sloge“ u njena prva tri decenija (1888-1918), *Spomenica, Srpsko pjevačko društvo „Sloga“ u Sarajevu, o pedesetogodišnjici 1888-1938.*, Sarajevo, o duhovima 1938.
- Marković J. Predrag, Seksualnost između privatnog i javnog u 20. veku, Milan Ristović (ur.), *Privatni život kod Srba u 20. veku*, Beograd, 2007.
- Mazalić Đoko, Legenda o sv. Iliji, *Naše starine*, VII, Sarajevo, 1960.
- Maksimović Mirko, Crkvene borbe i pokreti, *Napor Bosne i Hercegovine za oslobođenje i ujedinjenje*, Izdanje oblasnog odbora Narodne odbrane u Sarajevu, 1929.
- Matić Davorka, Nacije i nove demokracije, *Erasmus*, Časopis za kulturu demokracije, br. 7, Zagreb, lipanj 1994.
- Đorđe Mikić, Veleizdajnički procesi u austrougarskoj politici u Bosni i Hercegovini, u: Milorad Ekmečić, Đorđe Mikić, Dragoljub Živojinović, Nikola B. Popović, *Politički procesi Srbima u Bosni i Hercegovini* 1914-1917, Laktaši 1996
- Miletić R. Aleksandar, Unutrašnja trgovina u Kraljevini SHS 1919. godine, *Tokovi istorije*, 3-4, Beograd, 2003.
- Miljković Maja, Nacionalni identitet Srba i Hrvata u Mostaru u međuratnom periodu, *Dijalog povjesničara – istoričara*, 3, Pečuj, 12-14. maja 2000, (ur. Hans Georg Fleck, Igor Graovac), Zagreb, 2001.
- Mitrović Andrej, Evropeizacija i/ili modernizacija - deset teza. *Godišnjak za društvenu istoriju*, br. 2, Beograd, 1994.
- Mitterauer Michael, Religije u Jugoistočnoj Europi: historijskoantropološki pristup, *Migracijske i etničke teme*, god. 24, br. 1-2, Zagreb, 2008.
- Momirović Petar, Prilog proučavanju sarajevskih kujundžija, *POF i istoriju jugoslovenskih naroda pod turskom vladavinom*, sv. V, Sarajevo, 1955.
- Omerović S. Enes, Elementi represije u radu Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba za Bosnu i Hercegovinu i Narodne vlade za Bosnu i Hercegovinu, *Historijska traganja*, 3, Sarajevo, 2009.
- Pavlović Momčilo, Rotarijanci – društvena elita u Kraljevini Jugoslaviji, *Istorija 20. veka*, 2, Beograd, 2002.
- Pejić Ranko, *Političari iz Bosne i Hercegovine o ideji ujedinjenja jugoslovenskih naroda tokom prvog svjetskog rata*, JIČ, 2, Beograd, 1997.
- Pelagić Vaso, Istorija bosansko-hercegovačke bune (1879), *Izabrana djela*, III, Sarajevo, 1971.

- Pelidija Enes, O privredi Sarajeva u 18 stoljeću, *Prilozi historiji Sarajeva*. Radovi sa znanstvenog simpozija *Pola milenija Sarajeva* održanog 19. do 21. marta 1993 godine, Sarajevo, 1997.
- Perović Latinka, Politička elita i modernizacija u prvoj deceniji nezavisnosti srpske države. u: Perović L., Obradović Marija i Stojanović Dubravka (ur.) *Srbija u modernizacijskim procesima XX veka,* (Naučni skup**),** Beograd, 1994.
- Perović Latinka, Srbija u modernizacijskim procesima XIX i XX veka, *Žene i deca 4. Srbija u modernizacijskim procesima XIX i XX veka*, Beograd, 2006.
- Perović Latinka, Žene i deca u ogledalu društva – feljton u *Večernjim novostima*, Perović L., Retrospektiva neuspelih modernizacija u Srbiji - Moguće pouke za budućnost, *Promene vrednosti i tranzicija u Srbiji: pogled u budućnost*, Okrugli sto, Beograd, 2003.
- Pešalj Jovan, Između vrača i lekara: obeležje zdravstvene kulture, Milan Ristović (ur.) *Privatni život kod Srba u 20 veku*, Beograd, 2007.
- Petković Jelena, Vrednosti tradicije i izazovi modernizacije u oblikovanju urbane i ruralne kulture, *Facta Universitatis*, Series*:* Philosophy, Sociology and Psychology, Vol. 6, No. 1, Niš, 2007.
- Petranović Branko, Modernizacija u uslovima nacionalno nestabilnog društva (Jugoslovensko iskustvo), *Srbija u modernizacijskim procesima XX veka*, Zbornik radova, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 1994.
- Petrović Ljubomir, Problem stanovanja u kraljevini Jugoslaviji 1919-1941, *Istorija 20.veka*, vol. 18, br. 1, Beograd, 2001.
- Popović Jova, *Socijalni odnosi u Bosni i Hercegovini, Jugoslovenski socijalni almanah,* ur. Lj. St. Kosier, Zagreb-Beograd-Ljubljana, 1930.
- Popović Nebojša, Kraljevina SHS – stara ili nova država, *Istorija XX veka*, br. 2, 1998, 47-65.
- Popović Nebojša, Srpske parlamentarne stranke u Kraljevini SHS 1918-1929, *Istorija 20. veka*, vol. 26, br. 2, Beograd, 2008.
- Radić Radmila, Srpsko društvo u 20. veku između dve vere: privatno i javno, (ur. Milan Ristović), *Privatni život kod Srba u 20 veku*, Beograd, 2007.
- Radojević Mira, Demokratska stranka o državnom preuređenju Kraljevine Jugoslavije (1935-1941), *Istorija 20.veka*, vol. 9, br. 1-2, Beograd, 1991.
- Radojević Mira, Bosna i Hercegovina u raspravama o državnom uređenju Kraljevine (SHS) Jugoslavije 1918-1941, *Istorija 20.veka*, vol. 12, br. 1, 1994.

- Radojević Mira, Sporazum Cvetković-Maček i Bosna i Hercegovina, *Bosna i Hercegovina od srednjeg veka do novijeg vremena*, Beograd, 1995.
- Radojević Mira, Demokratska stranka i jugoslovenska ideja, *Istorija 20. veka*, vol. 13, br. 2, Beograd, 1995.
- Radojević Mira, Politička opozicija u Kraljevini /SHS) Jugoslaviji, *Istorija 20.veka*, vol. 15, br. 2, 1997.
- Radulović Risto, Seljak i politika, *Izabrani radovi*, Sarajevo, 1988.
- Rumenjak Natalija, Čelni ljudi u novčanim zavodima Banske Hrvatske 1900. – osvrt na srpsku elitu 1882-1900. godine, *Povijesni prilozi*, br. 18, Zagreb, 1999.
- Rumenjak Nives, Počeci gospodarske modernizacije: srpska financijska elita na prijelomu stoljeća u Hrvatskoj, *Dijalog povjesničara – istoričara*, 5, Herceg Novi 2-4. ožujka 2001, priredili: Hans-Georg Fleck, Igor Graovac, Zagreb, 2002.
- Serdarević Jagoda, Prilog o zanatima i trgovini mostarskih Srba pravoslavaca - *Most*, br. 182 (93 - nova serija), god. XXX, Mostar, januar/siječanj, 2005.
- Skarić Vl., Sedamnaesti vijek i katastrofa godine 1697., *Izabrana djela*, knj I, Sarajevo, 1985.
- Skarić Vl., Počeci anarhije u prvoj poli 18 vijeka, *Izabrana djela*, knj. I, Sarajevo, 1985..
- Skarić Vl., Kulturne i političke prilike u drugoj poli 18 vijeka, *Izabrana djela*, knj. I, Sarajevo, 1985.
- Skarić Vl., Otpor protiv reforama, *Izabrana djela*, knj. I, Sarajevo, 1985.
- Skarić Vl., Od 1850. g. Sarajevo je opet vezirska rezidencija, *Izabrana djela*, knj. I, Sarajevo, 1985.
- Skarić Vl., Borba protiv austrougarske okupacije, *Izabrana djela*, knj. I, Sarajevo, 1985.
- Skarić Vl., Iz trgovačkih tevtera i pisama, *Izabrana djela*, knj. I, Sarajevo, 1985.
- Skarić Vl., Srpski pravoslavni narod i crkva u 17 i 18. vijeku, *Izabrana djela*, knj. II, Sarajevo, 1985.
- Skarić Vl., Sarajevska mahala Ferhadija 1850-55, *Izabrana djela*, knj. II, Sarajevo, 1985.
- Skarić Vl, Iz stare mahale i čaršije, *Izabrana djela*, knj. II, Sarajevo, 1985.
- Skarić Vl., Bosna i Hercegovina pod austrougarskom okupacijom, *Izabrana djela*, knj. III, Sarajevo, 1985.
- Skarić Vl., Dnevnik iz Arada, *Izabrana djela*, knj. III, Sarajevo, 1985

- Slijepčević Pero, Predgovor; Bosna i Hercegovina u Svetskom ratu, *Napor Bosne i Hercegovine za oslobođenje i ujedinjenje,* Izdanje Oblasnog odbora Narodne odbrane u Sarajevu, 1929.
- Stipetić Zorica, Problemi istraživanja inteligencije u Hrvatskoj između dva rata, *ČSP*, 2-3, Zagreb, 1971.
- Stolić Vladimir, *Prilog poznavanju zdravstvenih prilika u Sarajevu između dva svjetska rata*, *Prilozi historiji Sarajeva,* Radovi sa znanstvenog simpozija Pola milenija Sarajeva održanog 19. do 21. marta 1993. godine, Sarajevo, 1997.
- Stulli Bernard, Od majske deklaracije do januarskog memoranduma Jugoslavenskog kluba, prilog historiji 1918-e u našim krajevima, *Pregled*, br. 9, Sarajevo, 1958.
- Sućeska Avdo, Malikana, *Prilozi za orjentalnu filologiju*, VIII-IX, Sarajevo, 1958-1959.
- Sućeska Avdo, Da li su sarajevski Jevreji bili mu'af?, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, god. XXIII, Sarajevo, 1975.
- Sućeska Avdo, Sarajevo u bunama 17. i 18 stoljeća, *Prilozi historiji Sarajeva*. Radovi sa znanstvenog simpozija Pola milenija Sarajeva održanog 19. do 21. marta 1993 godine, Sarajevo, 1997.
- Sundhaussen Holm, Od mita regije do „države na silu“: metamorfoze u Bosni i Hercegovini, *Prilozi*, 38, Sarajevo, 2009.
- Šabanović Hazim, Dvije najstarije vakufname u Bosni, *Prilozi za orjentalnu filologiju, (POF),* II, Sarajevo, 1952.
- Šarac Nedim, Politički život u Sarajevu između dva svjetska rata (1918-1941), *Prilozi historiji Sarajeva,* Sarajevo, 1993.
- Šehić Nusret, Prilog proučavanju februrskih izbora 1925. godine u Bosni i Hercegovini, *GADAR*, god. VII, knj.7, 1967.
- Šljivo Galib, Prilike u Bosanskom vilajetu u drugoj polovini 1869. godine, *Spomenica Ibrahima Karabegovića*, Zbornik radova, Sarajevo, 2013.
- Štimac Vera, Sarić Samija, Gazi Husrev-begov Bezistan i Tašlihan u Sarajevu, 1889.-1890, *Anali Gazi Gusrev-begove biblioteke*, knjiga XXI-XXII, Sarajevo, 2003.
- Tepić Ibrahim, Uspostavljanje austrougarske okupacione vlasti u BiH u izvještajima ruskog konzulata u Sarajevu 1879-1880, *Prilozi,* XXIII, 24, Sarajevo, 1988.
- Timotijević Miroslav, Vernik i podanik, Aleksandar Fotić (ur.), *Privatni život u srpskim zemljama u osvit modernog doba*, Beograd, 2005.

- Timotijević Miroslav, Privatnost porodice, Aleksandar Fotić (ur.), *Privatni život u srpskim zemljama u osvit modernog doba*, Beograd, 2005.
- Trajković Borjanka, Stoja Kašiković – nacionalna heroina, *Književne novine,* 1- 31. avgust 2004.
- Vinaver Vuk, Sarajevski trgovci u Dubrovniku sredinom XVIII veka, *Godišnjak istoriskog društva Bosne i Hercegovine,* godina VI, Sarajevo, 1954.
- Zlatar Behija, Zlatni period Sarajeva, *Prilozi historiji Sarajeva*. Radovi sa znanstvenog simpozija *Pola milenija Sarajeva* održanog 19. do 21. marta 1993. godine, Sarajevo, 1997.

Prilog 1. Porodično stablo porodice Jeftanović

Petar (1750-1930)

Jovanka (1758-1860)

I

Manojlo (1781-1878)

Anđelina Srškić (1805-1860)

I I I I I

Gligorije **Pero** **Dimitrije** Mara **Jelka**

Jeftalija r. Petrović Savka Despić Jovo Despić **Risto H. Ristić**

I I I I

1.Pero (1871-1915) 1.Vojislav (1884-1908) 1.Stana 1. Anđelina

2. **Manojlo** (1880-1955) 2. Aleksandar (1882-1914) Simo Stanivuković Lj. Mirković

Kristina r. Kolašinac Edita r. Braun 2. Joka 2. Milan

3. **Dušan** (1884-1941) Kosta Ćuković Savka Pračer

Milena r. Petrinović I 3. Jelka

4. **Dragica** (r.1887) 1. Pavka (udata De Bono) Jakov Hadži-Trifković

Miroslav Spalajković 2. Savka (udata De Bono) 4. Jefa

5. **Krunica** (1889-1966) Vidak Hadžiavakumović

Milan Srškić 5. Makso

6. **Zdravko** (1895-1965) Zlatka Rajković

Ankica Lukač 6. Mićo

Mileva Samouković = dr **Ranko Despić**

Dušan **Dragica** **Krunica** **Zdravko**

Milena r. Petrinović **Miroslav Spalajković** **Milan Srškić** Ankica r. Lukač

I I I I

1. Ksenija (Lehmann), Čile (SAD) 1. Vojin (Njemačka, u. 1946) 1. Ksenija (SAD) 1. Tatjana

2. Predrag, Čile 2. Vojka (Pešić, Pariz) 2. Milan (SAD)

3. Nenad, Čile (u. Supetar, Brač), 3. Miroslav (Tuluz) 3. Mirjana (SAD)

4. Olga (Kanada)

Prilog 2. **Porodično stablo porodice Besarović**

Hadži Niko
I

Jovo	Pero	**Đorđo**	Mićo	Risto (Bg)
Jovanka		Joka r. Marinović		
I	I	I	I	
1.**Risto** (1841-1918)	**Niko (**1841-1887)	1. Niko	1**. Niko** (1854-1902)	
I	I	2. Mićo	2. Risto	
1.Dušan (u. 1918)	**1. Pero** (u. 1911)	3. Jovo	I	
Stana Jokanović	**2. Konstantin** (u.1907)	Joka Samouković	I	
2. Jovanka?	(donatori	4. Kristina	1. dr Savo (u.1945)	
3.Danica	Prosvjeti)	Vaso Kraljević	2. Spasoje	
(ud. Samouković)		5. Milena	3. Sreten	
4. Mara		Stevo Kaluđerčić	4. Slavko	
5. Čedo		6. Savka	5. Mihajlo	
6. Milan		7. Mara	6. Draga	
7. Vlado		Hadži Risto Ćuković	7. Dana	
		8. Ana	8. Jovanka (Sorajić)	
		Stjepan Srškić	9. Jela Koprivica	
		I	**3. Aleksandar (u.1929)**	
		Milan Srškić	Dara Radetić	
		9. Risto (1855-1908)	I	
		Rosanda r. Petrović	1. Ratko x	
		(1855-1908)	2. Branko x	
		I	3. Zagorka x	
		1. Đorđo	4. Zdravko (1919-)	
		Maša	Nada	
		2. Veljko		
		3. Konstantin		
		4. Natalija	4. Đorđe, apotekar	
		dr Milan Jojkić	Milivoje (Mićo)	
			Milica	
		5. Vojislav (1941)		
		Dana Vasiljević (1899-1983)		
		I		
		1. Risto (1921. -) + Branka Mihanović = Vojka		
		2. Sonja + Veljko Korać		
		3. Đorđe + Jovanaka Lukan= Jovica		

Biografija:

Sonja Dujmović rođena je 3. jula 1965. godine u Ogulinu, Hrvatska. Osnovno i srednje školsko obrazovanje je stekla u Sarajevu. Na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, na Odsjeku za romanistiku je 1988. godine stekla zvanje profesora latinskog jezika i rimske književnosti, a diplomirala sa temom "Prevodi Horacijevih epistola". Godinu dana kasnije, 1989. godine, diplomirala je na Odsjeku za istoriju na Filozofskom fakultetu sa temom "Evropski ideološki uticaji na mladog Antu Starčevića".

Godine 2004. magistrirala je na Filozofskom fakultetu u Beogradu sa temom "Srpsko građanstvo u Bosni i Hercegovini 1918-1941".

Od 1989. godine zaposlena je u Institutu za istoriju u Sarajevu, gdje i danas radi.

Od septembra 1999. do juna 2004. godine u Sarajevu radila je i kao profesor latinskog jezika u Općoj – realnoj gimnaziji u Sarajevu.

U periodu 2002-2007. godine bila je voditeljica Centra za proučavanje historije u nevladinoj organizaciji *Međunarodni forum Bosna* u okviru kojeg je organizovala tribine istoričara i uredila dva zbornika tekstova sa ovih predavanja – *Historijski vidici*, I-II, br. 33. i 35, Sarajevo, 2005.

Ima dvije kćeri – Katju (16) i Doru (8).

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а _____

број уписа _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Sarajevska srpska čaršija 1918-1941 – između tradicije i modernizacije

_____

_____

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, _____

_____

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора **Sonja Dujmović** _____

Број уписа _____

Студијски програм _____

Наслов рада **Sarajevska srpska čaršija 1918-1941 – između tradicije i modernizacije**

Ментор **prof. dr Ljubodrag Dimić**

Потписани _____

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду.**

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, _____

_____

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Sarajevska srpska čaršija 1918-1941 – između tradicije i modernizacije

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство

2. Ауторство - некомерцијално

3. Ауторство – некомерцијално – без прераде

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима

5. Ауторство – без прераде

6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, _____

_____